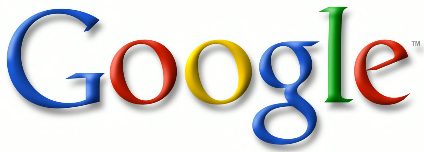
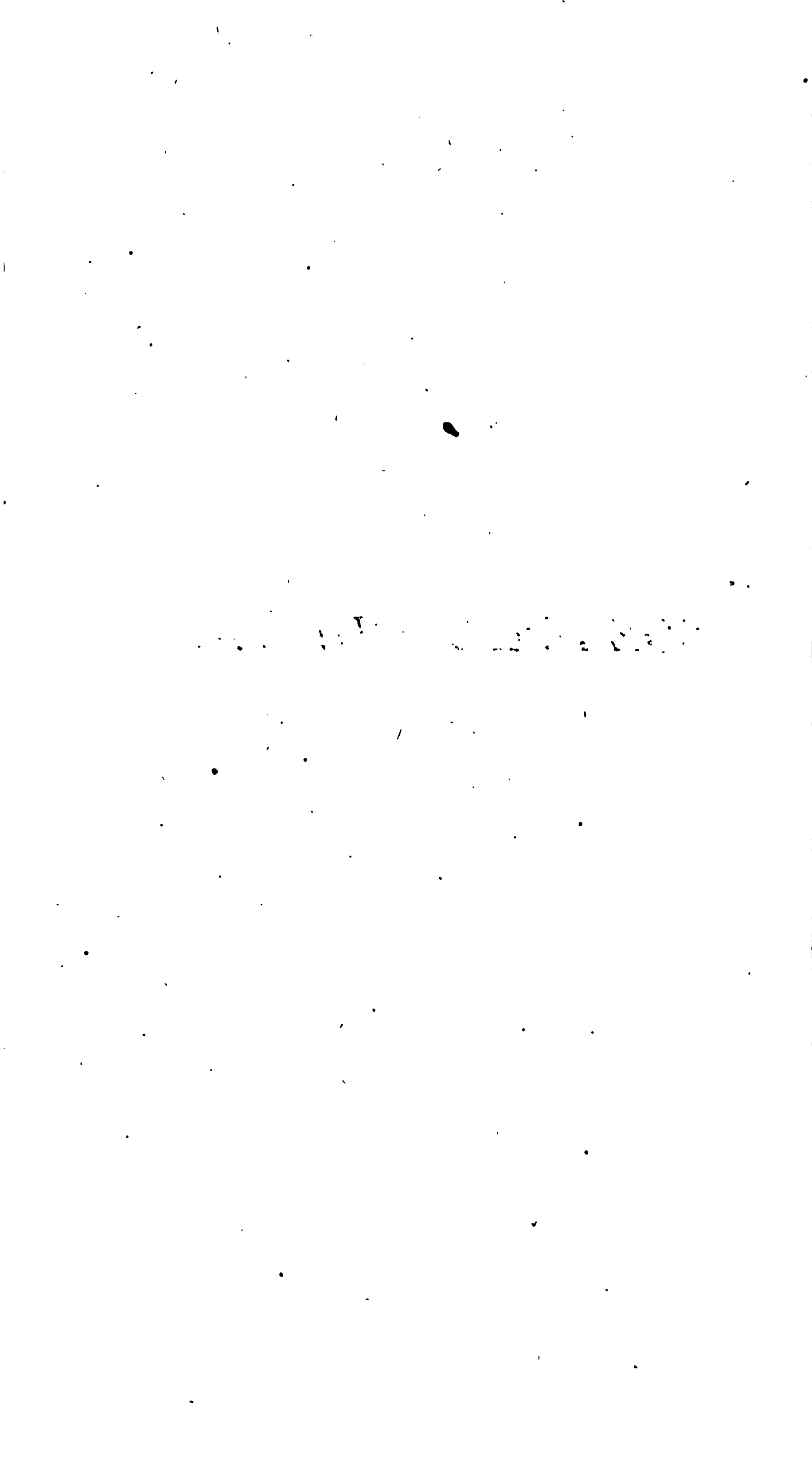

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1833.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1833.

BOEKBESCHOUWING.

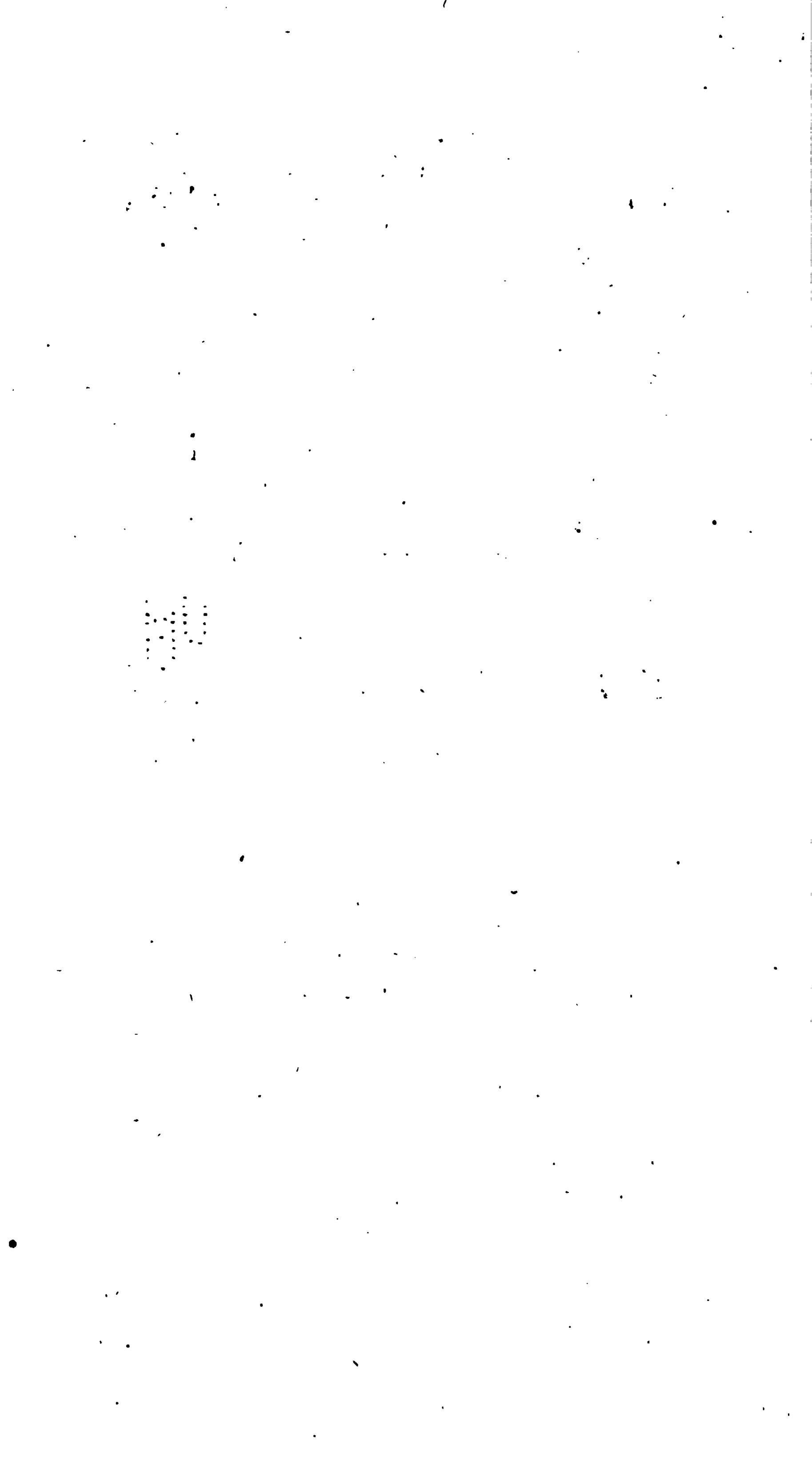
Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1833.

BOEKBESCHOUWING.

Novum Testamentum Graecum editionis receptae, cum lectionibus variantibus codicum Msſ, editionum aliarum, verſionum et patrum, nec non commentario pleniore ex ſcriptoribus veteribus Hebraeis, Graecis et Latinis, historiam et vim verborum illustrante, opera et ſtudio JOANNIS JACOBI WETSTENII. Tomus I, continens quatuor Evangelia. Editio altera aucta et emendata curante JOHANNE ANTHONIO LOTZE. Roterodami ex officina *Allartiana*. 1831. [Amſtelodami typis *A. Zweeſaardt.*] Forma 4ta. XII et 279 pagg. *f* 10-:

JOHAN JACOB WETSTEIN, destijds Hoogleeraar aan de Kweekſchool der Remonſtranten te *Amſterdam*, gaf aldaar, na ten jare 1730 de *Prolegomena* nameloos te hebben laten voorafgaan, in 1751 en 1752 het Nieuwe Testament in het licht met verſchillende lezingen en aanteekeningen, in welke, bij al den omhaal, die hier en daar misſchien minder te pas komt, ſchatten van geleerdheid verborgen zijn; een werk, dat eenen Europeſchen letterroem verdiende en verwierf, en een *carere non potes* is voor elk, wien het om eene grondige kennis der gewijde Kritiek te doen is. Moge al voor hem, die ſlechts het onmisbaarſte dezer gewigtige wetenſchap bijeen verlangt, het werk van GRIESBACH genoegzaam zijn; mogen al de nieuwere Uitleggers veel van het goede en bruikbare der *exegetiſche* aanteekeningen van WETSTEIN hebben overgenomen; 's mans werk is en blijft onontbeerlijk in de Bibliotheek van den eigenlijken Godgeleerde. Jammer is het daarom, dat, gelijk reeds in 1789 de Hoogleeraar HERINGA, in zijne *Verhandeling over de Kritiek*, klaagde, dit werk hoe langer zoo kostbaarder wordt; terwijl het, ook tegen hoogen prijs, niet dan

met moeite te bekomen is. Niet ongegrond was daarom de vrees van den Hoogleeraar LOTZE, dat van dit voortreffelijke werk, waarop ons vaderland met regt roem draagt, hier of daar buitenslands een slordige herdruk zou in het licht verschijnen; en het was deze gedachte, die hem, in het belang der wetenschap en van den vaderlandschen roem, bewoog, om eene nieuwe uitgave te bezorgen. Wij juichen dit plan van ganscher harte toe, en verblijden er ons over, dat in onze dagen de behoefte aan en begeerte naar dergelijke *solide* werken getuigt van de hoogte, waarop de Theologische wetenschappen in ons vaderland staan. Waarlijk, wanneer het N. T. van WETSTEIN, wanneer de *Annotationes ad N. T.* van GROTIUS in een land moeten herdrukt worden, staat er echte geleerdheid nog op prijs, en is de oppervlakkigheid zoo algemeen niet, als sommigen het willen doen voorkomen.

In eene Voorrede berigt Prof. LOTZE, dat hij, om de reeds gemelde reden, WETSTEIN's *N. T.* op nieuw zullende uitgeven, gemeend heeft, de uitvallen op BENGEL en den bitteren lettertwist met FREY en ISEL te moeten achterlaten; iets, dat onze volkomene goedkeuring, en zeker die van elken weldenkende, wegdraagt. Wij ontvangen alzoo in dit stuk de *Prolegomena*, benevens de kritische regels, die achter het werk (doch ook in de reeds gemelde namelooze uitgave der *Prolegomena* van 1730) voorkomen, benevens de meeste aanteekeningen van SEMLER, gelijk ook die van den tegenwoordigen uitgever, door wien er is bijgevoegd de hoogst belangrijke, maar zeer zeldzame *Dissertatio* van RIDLEY over de *Syrische* vertalingen van het N. T.

Van de beoordeeling van WETSTEIN's werk zelv' zullen *wij* ons wel wachten, maar bepalen ons, gelijk trouwens van zelf spreekt, enkel tot de nieuwe *uitgave*. De aanteekeningen van Prof. LOTZE hebben wij, over het geheel, met genoegen en nut gelezen; er de bewijzen in gevonden van meer dan gewone geleerdheid en schrandere scherpzinnigheid, en zouden, indien wij daar-

omtrent onze stem mogen uitbrengen, wel durven zeggen, dat de nieuwe uitgave van een *opus princeps*, als dit, het geluk heeft gehad, in goede handen te vallen. Eene breedvoerige, wetenschappelijke recensie komt met den aard van dit Tijdschrift minder overeen; waarom wij ons, ten opzigte van Prof. LOTZE's aanteekeningen, tot deze ééne aanmerking bepalen.

Bladz. 117. not *b*. schrijft hij zoo stellig, dat er geen Grieksch handschrift van de *vierde* of *vijfde* eeuw meer aanwezig is; en dat, zonder, om slechts dit te noemen, eenige aandacht te slaan op het gevoelen van HUG, wien men toch geene scherpzinnige oordeelkunde ontzeggen zal, welke geleerde, in zijne *Einleitung in die Schriften des N. T.*, *Th. I. S.* 256. (2e. *Ausgabe*), bepaaldelijk verklaart, den *codex Vaticanus* (B) voor in het begin der vierde eeuw geschreven te houden. Wij gelooven gaarne, dat de Heer LOTZE niet zonder gronden zijn gevoelen zal geuit hebben; maar een Schrijver, zoo algemeen bekend en gebruikt, als de genoemde *Freyburgsche* Hoogleeraar, verdiende althans eenige wederlegging. Maar ook indien het onzen uitgever niet goeddacht, verschillende gevoelens van verschillende geleerden, ook op dit punt, opzettelijk te ontzenuwen, zoo had hij echter den Schrijver, wien hij commentarieert, WETSTEIN zelven, niet moeten tegenspreken, zonder voldoende gronden voor zijn gevoelen bij te brengen. Deze toch zegt met zoo vele woorden, bladz. 16, met MILL den *codex Alexandrinus* (A) te houden voor in het laatst der *vijfde* eeuw geschreven; waarmede ook vrij wel overeenkomt de gedachte van THOMAS BRUNO, Kanunnik van *Windsor*, uitgedrukt in eenen brief aan IS. VOSSIUS, bladz. 27 aangehaald, wien het bewezen voorkwam (*amplissime constat* zegt hij), dat dit Handschrift in de eerste of tweede eeuw na ATHANASIUS, dus in het midden der *vijfde* of *zesde* eeuw, zij vervaardigd. Ook houdt WETSTEIN, blijkens bladz. 36, den *codex Regius* (C) voor ongeveer even oud als den zoo even genoemden.

Zonderling handelt LOTZE met het *latiniſeren* der eigennamen. Of dit in het algemeen verkieslijk zij, laat Rec. aan zijne plaats; maar het is toch vreemd, te ſchrijven HUG, HAENLEIN, SCHULZ, maar tevens BERTHOLDUS, GRIESBACHIUS, SEMLERUS; ja zelfs bl. 52. not *a*. SCHOLZ en SCHOLZIUS in dezelfde aanteekening. — Tot het zonderlinge brengen wij ook het gebruik der *u* en *v*. Wij vinden *vix*, *verba*, maar *inuidiá*, *inuenustus*; — ergens troffen wij aan *nouo*, en weinige regels daarna *novi* (van *novus*).

Regt fraai is het papier, en de druk doet onzer vaderlandſche perſe eer aan. Niet alleen de Latijnſche, maar ook de Griekſche en Syriſche letters verdienen uitſtekenden lof; en, offſchoon de aanteekeningen met eene veel kleinere, dan de tekst, zijn afgedrukt, ook met deze te lezen vermoeit het oog zich niet. Jammer is het, dat er nog zoo vele drukfouten zijn overgebleven. Enkele van de meest zinſtorende teekenden wij aan. Bl. X. r. 22. *quod*, lees *quot*. Bl. 25. r. 12. *Philem*. 2. 30, l. *Philem*. 2. Bl. 29. r. 30. *folis*, l. *ſolis*. Bl. 34. not. a. r. 2. *Complect*, l. *Complut*. Bl. 86. not. a. r. 2. *Fabricum*, l. *Fabricium*. Bl. 117. not. b. r. 3. *dubitare*, l. *dubitari*. Het overtollige *eum*, bl. IX. r. 5 van o. en *exteros* voor *exteri*, bl. X. r. 23. zijn misſchien drukfouten, misſchien kleine vlekjes in de goede Latiniteit van Prof. LOTZE. Daar deze zijne eigene aanteekeningen geletterd en die van SEMLER genommerd heeft, zal de L. achter de noten a, op bl. 94 en 149, ontbreken. Doch dit zijn kleinigheden. Wij verlangen zeer naar het vervolg, ons verblijdende, dat de Heer LOTZE, door het werk ſtuksgewijze uit te geven, het gemakkelijker verkrijgbaar heeft doen worden. De kosten zouden misſchien niet veel verzwaard worden, indien men mogt beſluiten, om éénе bladzijde van eenen of anderen Griekſchen *codex*, b. v. uit het *fac-ſimile* van den *cod*. A, door WOIDE in 1786 uitgegeven, als plaat bij het werk te voegen; terwijl daardoor veel van het in het begin gezegde duidelijker zou worden, inzonder-

heid voor hem, die dergelijke afdrukken, zoo als die van KIPLING, BLANCHIN enz., nooit gezien heeft.

Prof. LOTZE ga op den begonnen weg rustig voort, en beleve het genoegen, der geleerde wereld in deszelfs geheel een werk te hergeven, dat sedert lang, ja veel te lang, niet dan met zware kosten te bekomen was, en daardoor veel minder werd gebruikt, dan het, nog nadat het door lateren zoo tamelijk is nagezien, verdient en altijd zal blijven verdienen.

Leerrede over Hand. XX: 17—28, *door* G. H. VAN SENDEN, *Pred. te Zwolle, uitgesproken in het uur van plegtig afscheid als Herder en Leeraar van Middelbert, op den* 24 *Junij* 1832. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1832. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* : - 40.

Leerrede over Hebreën XII: 18—29, *door* G. H. VAN SENDEN, *uitgesproken bij het aanvaarden van zijne dienst als Herder en Leeraar in de Nederduitsch Hervormde Gemeente van Zwolle, op den* 8*sten Julij* 1832. *Te Zwolle, bij* J. Zeehuisen. 1832. *In gr. 8vo.* 32 *Bl. f* : - 40.

Uitboezeming bij het overlijden van de Hooggeboren Vrouwe ANTOINETTE MARIE CHARLOTTE, *Gravin van Rechteren, geboren Gravin* BENTINCK, *door* G. H. VAN SENDEN. *Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1832. *In 4to.* 10 *Bl. f* : - 50.

Wanneer een Evangeliedienaar zijne Afscheids- en Intree-predikatiën door den druk gemeen maakt, zoo plaatst hij zich in betrekking zoo wel tot zijne vroegere en tegenwoordige Gemeente als tot het Publiek. Voor de Gemeenten strekt die uitgave tot een duurzaam aandenken; aan het Publiek levert zij eene bijdrage tot stichtelijke lectuur en tot de homiletische letterkunde. Bij eene openbare aankondiging en beoordeeling van zulken arbeid komt het laatste voor-

namelijk, ja alleen in aanmerking; en het is dan ook de homiletifche waarde der bovenftaande twee Leerredenen van den bekwamen en met roem bekenden VAN SENDEN, waarmede Rec. te doen heeft.

Die waarde is niet gering; beide ftukken dragen, naar het oordeel van Rec., blijkbare kenteekenen van gezonde Schriftverklaring, van rijkheid en helderheid van denkbeelden, van gemakkelijkheid en geleidelijkheid in derzelver ontwikkeling, alsmede van levendigheid, kracht en gloed van voorftelling. Beantwoordt de mondelinge voordragt van den Heer VAN SENDEN aan deze kenmerken zijner predikatiën, zoo kan het niet misfen, of de indruk van zijnen kanfelarbeid moet gunftig zijn en zegenrijk werken.

Eenvoudig en natuurlijk is het plan der eerfte Leerrede, over het affcheid van den Apostel Paulus van de Ouderlingen der Efezifche Gemeente. Na eene gepaste inleiding over het belangrijke van de redevoeringen, in de Handelingen der Apostelen voorkomende, en eene korte toelichting en omfchrijving van den tekst, ftelt VAN SENDEN, naar het voorbeeld van Paulus, het uur zijner fcheiding van de Gemeente te *Middelbert* voor, als I. een uur van herinnering, II. van zelfbeproeving, III. van vermaning, IV. van toeheiliging aan God, en V. van vertrouwelijk gebed. De gedurige verwijzing naar den tekst en de gemakkelijke overgangen fchakelen deze onderfcheidene afdeelingen tot één goed geheel zamen; de toon, die in dezelve heerscht, is nadrukkelijk, indringend en warm; het nagebed (waaraan de tusfchengevoegde dichtregelen niet tot fieraad verftrekken) beflaat zeer eigenaardig de laatfte afdeeling. Zoo Rec. op zijn gevoel mag afgaan, zou hij nog al twijfelen, of een juiste homiletifche takt den Heer VAN SENDEN geleid hebbe, waar hij fpreekt over de zaak van *de kleine Harkftede*, alsmede over zijne handelwijze en gedrag als Evangeliedienaar en zijne gebrekkigheid in dat opzigt.

De Intreepredikatie heeft een' bij die gelegenheden niet gewonen tekst, maar dien VAN SENDEN met veel be-

kwaamheid tot zijn doel gebruikt. Het *eerste* deel bevat eene beknopte, maar voldoende verklaring van de grootsche en nog al ingewikkelde taal des Apostels; in het *tweede* deel wordt, naar aanleiding van den tekst, aangewezen, dat die verhevene voorstelling van de uitnemendheid der nieuwe Godsdienstbedeeling boven de oude niet alleen de betrekking tusschen eene Christelijke Gemeente en hare Leeraars juist aanwijst, maar ook op die betrekking zelve eenen hoogst weldadigen invloed uitoefent. De voortreffelijkheid der nieuwe bedeeling boven de oude wordt, volgens den tekst, gesteld 1°.) in *de meerdere verhevenheid van stichting*, 2°.) in *de grooter zachtheid van aard*, 3°.) in *de krachtiger verheffing boven het zinnelijke*, 4°.) in *meer vereerende betrekkingen*, en 5°.) in *onvergankelijke duurzaamheid*. Deze voorstelling van den aard en de uitnemendheid der Christelijke Godsdienst wijst aan, dat de Evangeliedienaar geene priesterlijke waardigheid bekleedt, en geeft alzoo de betrekking van denzelven tot de Gemeente te kennen. De weldadige *invloed* dier voorstelling op die betrekking zelve blijkt daaruit, dat zij 1°.) wederkeerige hoogachting aankweekt tusschen de Leeraars en de Gemeente, 2°.) die met den geest van zachtheid en verschooning bezielt, en 3°.) hun heiligen ijver inboezemt om getrouw te zijn. Het *derde* deel bevat aanspraken aan onderscheidene personen en Collegiën. Het goede, dat van de Afscheidsleerrede gezegd is, geldt ten volle omtrent deze.

De stijl van VAN SENDEN heeft vele verdiensten, en staat door duidelijkheid, levendigheid en warmte gekenmerkt; hier en daar komt hij echter Rec., niet alleen met betrekking tot den kansel, maar in 't algemeen, te beeldrijk en weelderig voor, en grenzende aan de taal der poëzij. Reeds in de tweede zinsnede van No. 1 worden de Apostelen de „ herauten van het Evangelie" genoemd, en van No. 2 wordt een beeld gebruikt, dat, hoewel op zichzelve goed, in den kalmen aanhef vreemd klinkt. Even min heeft Rec. behagen kunnen vinden in de „ scherpe klippen en zacht wegsmeltende berggroe-

pen," waardoor bl. 12 van No. 2 het gebied der Wet en dat van het Evangelie wordt aangeduid. De beelden zijn ook wel eens onkiesch, zoo als bl. 10 van No. 1, waar wij van *bekorste* wonden lezen; of niet juist volgehouden, zoo als bl. 19 en 20, waar sommige leden der Gemeente boomen vol van bloei genoemd worden, „ die te midden van verzoekingen zijn, welke gelijk stormwinden op hen aanvallen, of listig en boos het doodelijk venijn in den bloemkelk uitstorten;" of bl. 17 van No. 2, waar de voorstelling van het Christendom, „ dat in eeuwige jeugd over de aarde treedt," verwisseld wordt met het gezegde, dat hetzelve „ het menschdom doortrokken heeft," met blijkbare toespeling op Matth. XIII: 33. Onder deze poëtische en min juiste uitdrukkingen rekent Rec. ook het „ geboorteuur van de Godsdienst," bl. 11 van No. 2; het „ sterfuur van deze*n* planeet," bl. 17; de „ bouwval der eeuwen," bl. 17. Voorts meent Rec. in de gezegden: „ raadslagen mededeelen," bl. 3 van No. 1; „ raadslagen laten gelukken," bl. 24; „ mijne krachten stonden terug," bl. 23; „ het gebed is de tooverband," bl. 21; „ in het oog vatten," bl. 1 van No. 2; „ grondrigting," bl. 13; „ verhechten," bl. 13, 14; „ bovenmaansche goederen," bl. 14; „ spoorloos het menschdom vernietigen," bl. 17, nu eens eene Hoogduitsche, dan weder eene eigenaardige, maar niet zuiver Nederduitsche kleur te bespeuren.

Het doet Rec. leed, dat hij niet even gunstig over het bovenstaande dichtstuk van denzelfden Auteur kan oordeelen. De Heer VAN SENDEN vermeldt, in een kort Voorberigt, op een' regt lieven toon, de treurige aanleiding tot het vervaardigen van deze dichtregelen, waardoor hij den Lezer voor zich en zijnen arbeid inneemt. Maar het vers zelf versterkt die gunstige stemming geenszins: het behelst zeer gewone denkbeelden, zonder bevalligen en lossen dichterlijken tooi; een gebrek, 't welk door de hartelijkheid, die overal heerscht, niet vergoed wordt.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *XX en XXIste Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1831 *en* 1832. *In kl.* 8*vo.* 246 *en* 270 *bl. f* 2-40.

Het meesterlijke werk van den beroemden VAN DER PALM, waarvan de beoordeeling eerst met deze Stukken aan ons werd opgedragen, wordt in dezelve voortgezet tot het begin der Lijdensgeschiedenis. Wij verblijden ons over het besluit van den Hoogleeraar, om zaken noch voordragt aan eene al te groote kortheid op te offeren. De levensgeschiedenis toch van onzen Heer is te belangrijk, en het onderhoudend en levendig verhalen van dezelve te wél aan den bekwamen man toevertrouwd, dan dat wij ons zouden beklagen, aan dit uitlokkend onderwerp een vijftal stukken te zien toegewijd. Veel zullen wij van de beide onderhavige niet behoeven te zeggen, daar de vorm van dit Bijbelwerk genoegzaam bekend is; maar wij willen het toch ook niet bij eene eenvoudige aankondiging en aanprijzing laten berusten. De waardige en boven *onzen* lof zoo wel als berisping verre verheven Schrijver vergunne ons enkele opmerkingen.

In het XXste St. bl. 25 en verv. handelt de Hoogleeraar over de rede van JEZUS in de Synagoge te *Kapernaum*, den dag na de wonderbare spijziging (*Joh.* VI). Wanneer wij daarbij deze aanleiding in het oog houden, gelijk de Schrijver teregt doet, dan trekt de melding van JUDAS, in het daarop gevolgde gesprek van den Heer met zijne Jongeren, dubbel onze aandacht. Had Hij tot diegenen gesproken, welke Hem enkel om de spijze des ligchaams gevolgd waren, treffend is het, daarop den verrader te hooren aanduiden. Men heeft zoo veel over de drijfveren geschreven, die den ongelukkigen tot de zwartste daad bragten; maar wij kunnen ons niet herinneren, dat iemand in *dit* gezegde van JEZUS eenen wenk heeft gevonden, die toch voor ons gevoel in dezen trek niet onduidelijk ligt, dat namelijk JUDAS ook be-

hoorde tot diegenen, welke den Heer om aardsch voordeel gevolgd waren, doch welke verwachting hoe langer zoo meer werd te leur gesteld. *Hierover* is men het vrij algemeen eens; maar ligt in deze plaats almede geen bewijs voor dat gevoelen? Wij vragen het slechts, en zien met verlangen te gemoet, wat VAN DER PALM bij de behandeling van het berouw des verraders belooft te zullen zeggen.

Bij de genezing van den blindgeborene (*Joh.* IX) merkt onze Schrijver teregt op, dat het slijk, waarmede JEZUS de oogen van dien ongelukkige bestreek, op zich zelf van geene genezende kracht kon zijn. Zou men niet nog meer kunnen beweren, en zeggen, dat onze Zaligmaker hier iets deed, hetgeen oppervlakkig de kwaal, zoo mogelijk, eerder moest verergeren, dan verbeteren; iets, dat niet missen kon, zijne magt in nog helderder daglicht te stellen? Ook misten wij, bij dit door JOHANNES onnavolgbaar fraai verhaalde voorval, (heerlijk voorgesteld door HESS, in zijne *Levensgeschiedenis van Jezus*) ongaarne de keurige opmerking van den Hoogleeraar in zijne *Bijbelvertaling*, op vs. 34, dat de Farizeën, met het toegeduwde verwijt: *gij zijt geheel in zonden geboren*, zich in hunne kwaadaardigheid verraden, dat zij den man toch waarlijk voor een' blindgeborene hielden.

De verheerlijking van JEZUS op den berg voorstellende, schijnt VAN DER PALM de vraag, waarom juist MOZES en ELIAS in het gezelschap van JEZUS verschenen, daardoor beantwoord te vinden, dat beiden in hun leven met verschijningen der Godheid waren verwaardigd, en de een de middelaar was tusschen God en Israël, de ander de handhaver van JEHOVA's eer tegen een' afgodisch' Koning en een verbasterd volk. Ons heeft het altijd toegeschenen, dat men vooral moet letten op de bijzonderheid, dat juist deze de twee mannen uit de Israëlitische geschiedenis waren, die op eene buitengewone wijze hunne aardsche loopbaan hadden geëindigd. Van ELIAS weten wij het zeker, dat God hem

ligchamelijk ten hemel heeft opgenomen; en van de gedachte, dat zulks ook aan MOZES na zijn ontslapen zij te beurt gevallen, meenen wij uit 's mans aanteekening op *Jud.* vs. 9 te kunnen opmaken, dat ook VAN DER PALM niet vreemd is. Hadden wij zijne Leerrede over den dood van MOZES en die over deze verheerlijking zelve op dit oogenblik bij de hand, ze zouden ons misschien nader inlichten; maar indien deze gedachte doorgaat, waren dan niet MOZES en ELIAS, om zoo te spreken, de eenige mannen uit de geheele oudere Godsdienstinrigting, die *met een verheerlijkt ligchaam* konden verschijnen? Wij willen niet vermetel indringen in de geheimen des hemels; maar deze gedachte komt ons te eenvoudig en natuurlijk voor, om er niet zeer veel aan te hechten. Wij herhalen, ons niet te herinneren, en ook niet te kunnen nazien, of de Hoogleeraar in de laatst aangehaalde Leerrede er melding van maakt; maar indien zulks het geval ware, had die opmerking ook hier een plaatsje mogen hebben. Er is nopens de verschijning van *deze* mannen misschien nog meer te zeggen; maar wij mogen niet verder uitweiden.

Het zou kunnen schijnen, dat hetgeen onze Schrijver van den dag, waarop JEZUS de wisselaars uit den tempel dreef, aanmerkt, dat het overige van denzelven aan het genezen van kranken schijnt besteed te zijn geweest, eenigzins in tegenspraak ware met het vroeger beweerde, dat de opwekking van LAZARUS de *laatste* proef was, waaraan het blijken zou, of het volk eindelijk de oogen zou openen. Wij zouden bijkans geneigd zijn, om zulks toe te schrijven aan eenige overhaasting, die waarschijnlijk ook oorzaak is van eenige fouten, als b. v. dat, *Matth.* XXIII: 27, de Farizeën en Schriftgeleerden bij een *lijk*, in een praalgraf liggende, worden vergeleken, terwijl JEZUS echter hen aan de *graven* zelve gelijk noemt; — van den *germanismus bejegenden* voor *ontmoetten* (St. XXI. bl. 41). Het is een keurig gewaad, waarop die vlekjes gevonden worden; maar daardoor vallen ze ook te ligter in het oog.

Voor het gemak van den Lezer zou meer gezorgd zijn, indien de Hoogleeraar, gelijk in de vorige Stukken, den inhoud der Hoofdstukken aan den bovenkant der linker bladzijden had blijven plaatsen, en de Bijbelplaatsen daar tegen over aan de regter zijde. Wij misten dit laatste reeds in het XIXde Stuk.

Nog ééne, meer algemeene aanmerking kunnen wij niet terughouden. Hoe voortreffelijk ook dit werk zij, het begint hoe langer zoo minder aan den titel te beantwoorden. Welk eene uitnemende gelegenheid tot een woord *aan de Jeugd* ware er geweest bij de behandeling van *Marc.* X: 16! (St. XXI. bl. 68.) Maar wij moeten eindigen, en doen dit met den wensch, dat God den waardigen VAN DER PALM bij voortduring lust en kracht tot het voortzetten van dezen arbeid verleene. Voor het *exitus alget* zijn wij niet bevreesd.

Zedekundige en andere Schoonheden, voorkomende in de Geschiedenis van het Oude Verbond, van den Bijbel voor de Jeugd door den Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM. *Aangewezen door* H. ANNEVELD, *Godsdienst-onderwijzer. Te Amsterdam, bij* Gebr. Koster. 1832. *In kl.* 8*vo.* 48 *Bl. f* :-40.

Een woordenboekje, aanwijzende, waar men eenige schoone gezegden, uitweidingen, karakterschetsen enz. in den *Bijbel voor de Jeugd* vinden kan. Het boekje kan zijn nut hebben; maar de Schrijver zou daarvoor beter hebben gezorgd, indien hij zich meer der volledigheid bevlijtigd en tegen teleurstelling gewaakt had. Een paar artikels ter proeve. Op ARMHEID, (l. *armoede*) *der oude geschiedenis*, gelijk ook op DUISTERHEID *der bijbelsche verhalen*, verwijst hij naar het XIVde Stuk, bl. 123. Wij lezen daar: „Doch wij beklagen ons over „de armoede eener zoo oude geschiedenis niet, en verblijden ons veel meer in het bezit van 't geen overgebleven is; verblijden ons, dat het liever te arm,

„ dan met verdichtſelen overladen is. Ook de duisterheid der „ profetiſche ſchriften (ANNEVELD ſpreekt van *bijbelſche* „ *verhalen*) ergert ons niet; want nooit moet er een „ eindpaal zijn aan het onderzoek derzelve, en nooit „ moet de ijver worden uitgebluscht, om, door eene „ verſtandige beoefening, derzelver gezag, waardigheid „ en Goddelijkheid meer en meer in het licht te ſtellen." — Het artikel BIJNAAM verwijst naar hetzelfde Stuk, bl. 11: „ Was dit (de Hoogleeraar behandelt daar 2 *Kon.* IX: „ 11—13) gehoorzaamheid aan het bevel van JEHOVA? „ Geheel kan men er die niet van uitſluiten, en dit zou „ het eerſte voorbeeld niet zijn, dat men in zijn hart „ eerbied en vrees koesterde voor hem, dien men zich „ niet ontzag met een' ſpottenden bijnaam te begroe„ten." — KONINGEN *moeten wij bewonderen.* XIIde St. bladz. 14. En wat ſtaat daar? „ En wij moeten dus den „ welverdienden lof geven aan Davids ſchranderheid, die „ aldus" enz. Wij hebben ons de moeite niet gegeven, meer dan eenige artikelen na te zoeken, en vonden het meestal eveneens. OMSTANDIGHEDEN *maken eene daad goed of kwaad*, zagen wij, en zochten terſtond het aangehaalde IIIde St. bladz. 104, doch vonden niets, dat er naar gelijkt; dus vermoedelijk eene drukfeil. RANGEN *onder de geesten*, XIIde St. bladz. 21, waar wij van rangen onder de *priesters* lezen, is eene kluchtige fout. — Wij loopen niet hoog met dit boekje. Als het de overneming van ſchoone uitdrukkingen van onzen beroemden Redenaar ten gevolge hebben zal, helpt het de letterdieverij maar bevorderen. Een zakelijk Register op het werk zal veel beter aan de behoefte voldoen.

Eén woord over de gewigtige vraag: is de Aziatiſche Braakloop (Cholera) beſmettelijk of niet? door E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *M. D. en Emeritus Prof. aan de Hoogeſchool te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1832. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl. f* : - 25.

Worüber streitet ihr? (*)

Te regt zegt de grijze HUFELAND, die meer dan eene halve eeuw zich aan de beoefening der Geneeskunde heeft gewijd: Het is tegenwoordig, alsof aan elken Arts gevraagd wordt: *Gelooft gij aan de besmettelijkheid der Cholera, of niet?* Terwijl het antwoord hem rangschikt onder de banier der *Contagionisten* of *niet-Contagionisten*. Zoo heeft de Geneeskunde ook hare partijen, hare *liberalen* en hare *ultra's*, eene *regter-* en eene *linkerzijde*. Doch zij heeft gelukkig, in ons land, ook metderdaad een niet gering getal Artsen, die, terwijl de kunstbroeders, als elders, met bitterheid strijden, bedaard toezien; die, gevoedsterd en opgeleid in de school, welke nog altijd van ondervinding en rede uitgaat, het voor de jongelieden overlaat, stellig en beslissend te spreken, om ter zijner tijd hiervan terug te komen en het *errare humanum* door nieuwe voorbeelden te bevestigen. Mogen het slechts wetenschappelijke gevoelens en geene menschelijke zwakheden zijn, die de uitspraak wijzigen! Want de Heeren Artsen blijven op hun verheven standpunt, en als *Priesters* van den God der Geneeskunde, toch *menschen*. Maar wie zoude durven beweren, dat juist den Priesters niets menschelijks zoude aankleven? Derhalve hebben de Artsen ook hunne zwakke zijde.

THUESSINK, de eerwaardige THUESSINK, thans naar een verhevener oord verplaatst, wilde, als aan den rand des grafs, nog een woord over dit onderwerp zeggen. THUESSINK, die voor ons land is geweest, wat HUFELAND voor *Duitschland* was en nog tracht te zijn, werkzaam tot zijnen laatsten levensadem, moest nog eens op een geliefkoosd onderwerp terugkomen. Wij zullen in geene bijzonderheden over dit stukje komen; want dan zouden wij mede ons in den strijd moeten mengen, en hiertoe voelen wij geene opgewektheid; vooral daar wij het Thema, zoo wel van den eenen als anderen kant,

(*) HUFELAND, Jan. 1832.

voor afdoende bewijzen onvatbaar houden; maar ook om deze reden zijn wij het met den vereeuwigden man eens, *dat het pligt is, geene middelen te verwaarloozen, welke dienen kunnen, om de verdere verbreiding dezer ziekte te verhoeden, door welke het leven en de gezondheid van duizenden in de waagſchaal geſteld worden.* Na eene optelling van vele daadzaken, die voor de beſmettelijkheid pleiten, leidt de Schrijver uit dezelve eenige gevolgtrekkingen af, welke altijd verdienen behartigd te worden; eindigende hij met den hartelijken wensch, de geheele reden van zijn geſchrijf, *dat ons Beſtuur niet af mogt zien van de genomene verſtandige maatregelen van afzondering, en dat men alle middelen mogt beramen, indien de ziekte ook hier uitbrak, voor eene goede en doelmatige behandeling der zieken.* Deze wenſchen, vooral de laatſte, werden vervuld op eene wijze, die den waardigen Grijsaard, leefde hij nog, niet onbevredigd zoude laten. Doch hij, die aller liefde en achting zoo zeer verdiende, is ſedert ter ruste ingegaan. Ruste hij van zijn nuttig en werkzaam leven, en vinde hij nu reeds het loon, dat voor de getrouwe arbeiders is weggelegd!

Vertoog over eene nieuwe wijze van behandeling van den Braakloop en Typhus, door H. F. RANQUE, *Med. Dr. en Prof. te Orleans; naar het Fransch door* J. H. VAN OPDORP, *Heel- en Vroedm.^t te Arnemuiden. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1832. *In gr. 8vo. 28 bl. f* :-30.

Toen wij dit ſtukje doorgelezen hadden, vroegen wij onszelven: aan wien ligt de ſchuld, dat wij de ſtrekking niet wel bevatten? heeft de Schrijver zijn onderwerp niet duidelijk genoeg behandeld? heeft de Overzetter door eenen ſtroeven vertaaltrant het bevallige, hetwelk anders dergelijke Franſche ſtukjes nog al eigen is, weggenomen? of ligt de ſchuld ſoms aan ons, als minder in deze ſchrijfwijze ingewijd?

Wij meenen met dit alles niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat ook dit ſtukje gerust onvertaald had kunnen blijven. Er behoeft ſlechts een Fransch vlugſchriftje het licht te zien, en fluks is men bij de werken, om het in onze taal over te brengen. Of het nuttig zij, deze vruchten op onzen bodem over te planten, daar wordt niet over gedacht; of wij ze noodig hebben, zulks wordt niet overwogen. Met geweld moeten onze Plattelands-heelmeesters in de nieuwe leer ingewijd worden. Zij mogen niet langer bij het eenvoudige licht, hetwelk bij ons hier en daar op den kandelaar, zoo goed als bij anderen, ſtaat, voortwandelen; ook over hen moet de zon van uitheemſche verlichting opgaan, en om hen nog te beter te doen zien, beijvert men zich, hun eenen bril op te zetten, waarvan de glazen *à la Brousſais* of liever in de phyſiologiſche fabrijk geſlepen worden!

Uit de redeneringen van den Schrijver zoude men opmaken, dat hij de Aziatiſche Cholera voor niet zeer verſchillende houdt van die, welke ſomwijlen in Frankrijk zich voordoet. De tijd echter, zegt hij, bl. 9, waarin men aan die bepaling (voorafgaande bladzijde) van een epidemisch en ſporadisch karakter zoo groote waarde hechtte, behoort voor altoos voorbij te zijn! — Zij verdwijne dus, met alle de verdere overblijfſels *du bon vieux temps!*

Veel meer is de aandacht waardig hetgeen betrekking heeft op het *goed-* of *kwaadaardig* karakter der ziekte. Welkom overblijfſel van den ouden tijd, wanneer men, indien men met eene ziekte niet wel te regt kon komen, haar met den naam van *morbus malignus*, *febris maligna* in eens buiten de wet had geſteld! Die haar niet had kunnen genezen, kon gerust, na den dood des lijders, langs het kerkhof gaan; hij had niet noodig het aangezigt met den zakdoek te bedekken, zoo als wijlen de gevoelige STOLPERTUS deed. — 80 Cholera-lijders heeft de Heer RANQUE van 1822 behandeld; 60 daarvan wil hij niet met de Indiſche gelijkſtellen, maar met de

overige twintig is het niet: *pasſez moi le ſéné, je vous paſſe la rhubarbe.*

En welke was de uitkomst? Hooren wij den Schrijver: „Het is door authentieke ſtukken bewezen, dat „de ſterfte bij den Aziatiſchen braakloop ontzettend „is. Betrekkelijk dit punt zijn wij veelal gelukkiger „dan de Indiſche en Rusſiſche Geneesheeren; want „*onze ſterfte was*, in ſtede van de helft der zieken, „zoo als bij hen, *ſlechts één van twintig.* Dit verſchil „is *verbazend.*" Wij zeggen met den Schrijver: VERBAZEND!...

En hoe kwam hij tot die gelukkige uitkomst? (Want hier hebben ook onze Geneesheeren nog een lesje noodig.) Om van den Lezer dezer Recenſie, die geen Geneeskundige is, niet te veel te vergen, en om den Geneesheer tot de lezing des betoogs van den Heer RANQUE als te dwingen, ſlaan wij dit alles over tot op bl. 17, waar de Schrijver zijne geneeswijze zal ontvouwen, die, ware er ſlechts *tijd* genoeg, ook hare nuttige zijde kon hebben.

De Schrijver deelt ons daar eene pleistermasſa, die hij bezigt, mede, naar omſtandigheden met of zonder zeker poeder beſtrooid; verder eene wasſching, om langs de ruggegraat in te wrijven (bl. 18); nog eene andere, om langs de binnenzijde der dijen en beenen en op de hartſtreek te wrijven (bl. 19). Over het algemeen ſchijnt hij er veel mede op te hebben, nalatende en aanhoudende kwaadaardige koortſen met zijne pleistermasſa te behandelen, en ſlechts bij een gering aantal perſonen was hij van oordeel, bloedzuigers op den buik te moeten aanzetten (bl. 21). Maar ook dit gedeelte behoort tot het einde gelezen te worden. Het valt niet te ontkennen, dat hier en daar een gezegde, een wenk voorkomt, die den nadenkenden belangrijk zullen ſchijnen; maar uit de redeneringen des Schrijvers over het algemeen, zoo wel wat de door hem waargenomene ziekte als behandeling betreft, komt men, bij eenige ondervinding, tot de gedachte, dat de Heer RANQUE over de eigenlijke Cholera van hoo-

ren zeggen redekavelt. Waar de Cholera dagen duurde en de braakloop een nalatend karakter had, was het waarschijnlijk geene *Cholera Asiatica paralytica*.

Of onze kennis der ziekten tot dusverre door een *floers* (bl. 10) bedekt wordt? Het komt ons voor, dat wij eerder het floers om onzen arm moesten binden, tot een teeken van rouw, dat we, bij zoo vele kennis van ziekte en middelen, nog zoo weinig weten van hetgeen er buiten ons omgaat, om in ons binnenste zulke onverwachte, ontzettende en geweldige omkeeringen te werken, als bij de Cholera.

Geschiedenis van de Staatkunde der voornaamste Mogendheden van Europa, sedert den val van NAPOLEON *tot op heden. Door Mr.* S. P. LIPMAN, *Advocaat te Amsterdam. Iste Deel*, 1813—1820. *Te Amsterdam, bij* Brest van Kempen. 1832. *In gr. 8vo. XXVIII en* 502 *bladz. f* 4 - 80.

Wij hebben hier een oorspronkelijk werk voor ons, over de uitmuntendheid van hetwelk de algemeene stem, ook van bevoegde regters, reeds uitspraak gedaan heeft. Zulks liet zich van voren reeds opmaken, wanneer men bedacht, dat het van den Schrijver was, aan wien wij de staatkundige beschouwingen te danken hebben, die in het laatst van 1830 het oogpunt onzer betrekkingen met *België* zoo juist opvatteden. Het is de Heer LIPMAN, die ons thans, in een uitgebreider werk, den gang der *Europesche* Diplomatie sedert 1814 tot op dezen tijd schetst, waarvan wij hier het eerste Deel voor ons hebben, loopende van de laatste onderhandelingen met NAPOLEON te *Châtillon* tot op de nieuwe woelingen in *Europa* sedert 1820. Het vereenigt de zeldzame verdienste van *grondig*, uit echte en niet zeer algemeen bekende bronnen, de Geschiedenis der *Diplomatie* op te delven, en zulks te doen in een' klaren, algemeen bevattelijken, somtijds zelfs niet van gepaste sierlijkheid ontblooten stijl, die echter nimmer de zaken aan de woorden, de echtheid der feiten aan de bevallige voordragt opoffert. Somtijds worden de eigene woorden der staatsstukken, daarin vertaald, medegedeeld. Schrandere opmerkingen en wenken van eenen geoefenden

kenner der Staatkunde wisselen nu en dan het verhaal af. De taal is altijd bezadigd, zelfs bij blijkbare afkeuring, waartoe de Schrijver den Lezer meerdere malen door zijne voorstellingen brengt, dan dat hij die zelf eigenlijk te kennen geeft. Somtijds echter is die afkeuring duidelijk, op andere tijden slechts ten halve verbloemd of liever nog gescherpt door *satyrische* of *ironische* uitdrukkingen.

Eigenlijk is dit werk meer eene Geschiedenis der *Diplomatie*, dan der Staatkunde in het algemeen; gelijk de Schrijver in de Voorrede zelf erkent; doch daarom worden niettemin de diepten der Staatkunde zeer goed gepeild en blootgelegd. De Schrijver hecht zich vooral aan het denkbeeld der *voogdijschap*, eerst van de vier, daarna van de vijf grootste Mogendheden, over *Europa*, waardoor zij zich, reeds van het Congres te *Châtillon* af, een regt van beschikking over de kleinere Staten hebben aangematigd. In dit Deel wordt nog slechts de *tetrarchie* van *Engeland*, *Rusland*, *Oostenrijk* en *Pruissen* behandeld, die in 1818, te *Aken*, ook *Frankrijk* tot deelgenoot aannamen, sedert welken tijd het eene *pentarchie* is geworden. Met onverbiddelijke gestrengheid vervolgt de Schrijver dit stelsel overal, waar het met de regten der volken en der kleinere Staten in botsing komt. Reeds dadelijk bij de oprigting van hetzelve toont LIPMAN, dat daarmede het stelsel van *evenwigt* voor *Europa* verbroken was. Zeer scherpzinnig wordt het onderscheid der beide beginselen aangetoond, die het *evenwigt* van *Europa* op wederkeerig wantrouwen en vereeniging van vele zwakkeren tegen éénen overmagtigen deden bestaan, waardoor de schaal verhinderd werd, op den duur te zijnen voordeele over te slaan; terwijl in het stelsel van het *evenwigt* der vier of vijf naauw verbondene groote Mogendheden juist *belet* wordt, dat kleinere Staten zich tegen de — regtvaardige of onregtvaardige — uitspraken van dit Bondgenootschap verzetten. „Waar was," vraagt de Schrijver op bl. 20, „de eerzucht en de overmagt, waartegen
„ de vijf ontzaggelijke Mogendheden, ieder op zich-
„ zelve bestand tegen geheel *Europa*, de Bondgenooten al-
„ leen uitgezonderd, hare vereenigde krachten moesten ont-
„ wikkelen? Of waar op aarde was de magt, die tegen het
„ Bondgenootschap het evenwigt konde houden, het regt
„ handhaven, de beginselen verdedigen, de uitvoering der
„ verdragen verzekeren, de bezitting van andere Staten be-
„ veiligen? Of welk hooger beroep dan op God kon er zijn

„ tegen de handelingen en de gewijsden van een Bondgenootschap, tegen hetwelk de vereeniging der menschelijke almagt, het beroep op het zwaard niets anders kon zijn dan dolle vermetelheid? Hoe kan men hier nog aan evenwigt denken, waar de geheele zwaarte zich op ééne enkele schaal vereenigt? Men noeme dit het stelsel van *suprematie*, van overwigt, van overmagt, van bescherming zoo men wil; er is hier geen spoor van evenwigt te ontdekken."

Wij hebben te liever deze geheele plaats overgenomen, zoo wel als eene proeve van den volmaakt aan het onderwerp passenden stijl, als omdat zij als 't ware het *thema* is voor de geheele volgende beschouwing, die hetzelve slechts in bijzonderheden ontwikkelt. Het Traktaat van *Chaumont*, op 1 Maart 1814 door de vier Mogendheden tegen NAPOLEON gesloten, bevatte als 't ware slechts de kiemen van het stelsel ('t welk bij voorraad voor *twintig* jaren was vastgesteld, wier uiteinde het niet heeft mogen beleven); terwijl hetzelve achtervolgens opgeschoten is en vrucht gedragen heeft in den eersten *Parijschen* Vrede van 1814, de Artikels van *Londen* in Junij van dat jaar, de *Weener* Congres-Akte, het Heilig Verbond, het tweede *Parijsche* Verdrag van 20 November 1815, de Landbeschikkingen in *Duitschland*, en de gevolgen van het Congres van *Aken* in 1818.

Over elke dier staatsverrigtingen wordt nu uitvoerig gehandeld. In het eerste *Parijsche* Vredesverdrag komt vooral de bepaling in aanmerking, dat „ *Holland*, onder de Souvereiniteit van het Huis van *Oranje* geplaatst, eene vergrooting van grondgebied zou erlangen." Deze bepaling was reeds in de Artikelen, die NAPOLEON had aangenomen, vervat, gelijk onze kundige Schrijver bij gelegenheid dier onderhandelingen doet zien (bl. 13). Dus zou, ook zelfs door de aanhangers van NAPOLEON in *Frankrijk*, moeten erkend worden, dat *Holland*, wanneer men hetzelve *België* ontneemt, ten minste op eenige *schavergoeding* aanspraak heeft; en ondertusschen willen zij deszelfs regten van *eigen grondgebied* belemmeren! — Uitvoeriger en waarlijk meesterlijk is, in het derde Hoofdstuk, de schildering van het *Weener* Congres, en de blijken van hebzucht, aldaar door de Monarchen elk voor zichzelven gegeven, die op het punt waren van een' nieuwen oorlog te doen ontbranden, zoo niet de Voorzienigheid gelukkig juist op dat tijdstip den Tijger van *Elba* had losgelaten. Het schijnt, dat de Schrijver in het eerst voorhad,

mindere uitvoerigheid aan dat tafereel bij te zetten; immers hij zegt (bl. 57): „ Waartoe zou hier de vermelding baten „ der verdragen, die de bepaling van het wederzijdsche grond„ gebied tusschen *Oostenrijk* en *Beijeren*, of de regeling der „ aanspraken van den Souvereinen Vorst der *Nederlanden* ten „ aanzien der *Duitsche* Vorstendommen, of de vereeniging „ van *Noorwegen* met *Zweden*, of den afstand van *Pommeren* „ aan *Deenemarken* betreffen?" Over alle deze punten toch handelt hij naderhand, en wij verheugen ons, dat hij daardoor de schildering van het geheel meer voltooid heeft. LIPMAN toont aan, dat, hoezeer het *Weener* Congres uitdrukkelijk bestemd was, om *alle* de bij het nieuwe Statenstelsel belanghebbende Mogendheden te vertegenwoordigen, het integendeel slechts, behalve de vier bij voorkeur thans zoogenoemde *groote* Mogendheden, *Portugal*, *Spanje* en *Zweden*, als medeonderteekenaars van het *Parijsche* Traktaat, nu en dan toeliet; terwijl *Frankrijk* de rol van pleitbezorger der kleine Mogendheden op zich nam, daar toch alle de anderen geheel verwijderd werden, en men over dezelve beschikte. Men had wel den 1 October 1814 ter opening van het *Weener* Congres bepaald; doch dit werd tot den 1 November uitgesteld, en alstoen had er zelfs geen eigenlijk *Congres*, maar slechts bijeenkomsten der Ministers van de alles beschikkende Hoven plaats. Reeds vroeger was te *Londen*, (en, gelijk ons van goederhand is gemeld, zonder den hoofdbelanghebbenden Persoon te raadplegen) door de Keizers van *Rusland* en *Oostenrijk*, de Koningen van *Pruissen* en *Grootbrittanje* en derzelver Gemagtigden, een *Traktaat van vereeniging van België met Holland* onder de Souvereiniteit van het Huis van *Oranje* gesloten. Dit was dus, gelijk LIPMAN ze te regt noemt, *eene Londensche Conferentie ter vereeniging van Holland en België*; gelijk eene latere dergelijke Conferentie zich geregtigd gehouden heeft, die vereeniging *op eigendunkelijke voorwaarden* te verbreken, en de partij, welke toen die *vergrooting van grondgebied* bekwam, met de wapenen tot die bedingen van scheiding te noodzaken.

De schets van *Europa's* toestand, ten tijde der opening van het *Weener* Congres, is meesterlijk en zelfs welsprekend; dat is, in een' stijl, waarin bondigheid en helder inzigt van zaken zich met levendigheid van voorstelling en wijsgeerig doorzigt van de springveren der gebeurtenissen vereenigen. De belangen van ieder Kabinet worden ten toon gespreid. Het

was te *Weenen* meest een ruilhandel over zielen, die men zelfs (wij hebben dit ergens gelezen, schoon LIPMAN het niet vermeldt) zoo naauwkeurig berekende, dat zelfs *breuken van zielen* (halven en kwarten) niet versmaad werden. *Italië*, *Saksen*, de *Rhijngewesten*, *Polen* en *België* waren de te verdeelen buit, die aan *Frankrijk* ontrukt was; en men durfde zelfs onbeschaamdelijk de *Vereenigde Nederlanden*, even als een onbeheerd wingewest, op die lijst plaatsen. Te regt verwondert zich de Schrijver over het verzuim van protest deswege van de zijde onzer Regering; te meer, daar later de *Oostenrijksche* Graaf VAN MIER het beginsel van afstand der wettige Oppermagt door *Frankrijk* aan de Bondgenooten en van dezen aan den Prins van *Oranje* heeft willen doen gelden, maar toen moedig door onzen tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken is teruggewezen. — Doch omtrent de *Vereenigde Nederlanden* zondigde men te *Weenen* slechts, wat den vorm betreft; ten aanzien van *Saksen* wilde men den ouden Koning, om zijne verkleefdheid aan NAPOLEON, met afzetting straffen, en zijn land aan *Pruissen* geven. *Frankrijk* verzette zich hier tegen, daar TALLEYRAND nu de rol van Advocaat des zwakken speelde. *Engeland* en *Oostenrijk* voegden zich daarbij tegen *Pruissen* en *Rusland*; welk laatste, om *Polen* te erlangen, *Pruissens* eischen op *Saksen* ondersteunde. De Schrijver geeft van de belangrijkste Nota's der wederzijdsche Gezanten uitvoerige uittreksels. Wij hebben reeds gezien, dat de terugkomst van NAPOLEON in *Frankrijk* de verdeelde gemoederen geheel hereenigde, en het vredeswerk als 't ware *improviseerde*. Vroeger echter waren reeds de voornaamste zwarigheden uit den weg geruimd. Reeds den 8 Februarij 1815 was *Pruissen* meer of min tot schikking gekomen; de andere Monarchen lieten zich toen mede vinden; slechts de Koning van *Saksen* volhardde standvastig in zijne weigering van eenig gedeelte zijns lands af te staan, tot dat hij eindelijk daartoe door de stellige bedreiging van allen, ook zijner beschermers, genoodzaakt werd. „ Het Ko-
„ ningrijk *Saksen* werd verdeeld, volgens eene schikking tus-
„ schen het regt, hetwelk men schond, en de magt, die men
„ misbruikte. Wat toch had NAPOLEON, in de trotsche uit-
„ oefening zijner tijdelijke almagt, zich meerder veroorloofd,
„ dan thans door de Hooge Bondgenooten werd bedreven?
„ NAPOLEON had op eene grootere schaal, met meer stout-

„heid en minder pligtplegingen, jegens magtiger Mogendheden alleen hetzelfde uitgevoerd, waartoe nu geheel *Europa* bijkans zich tegen eenen Staat van den vierden rang vereenigde. Of is het onregt meerder grievend, wanneer het, met de snelheid eens *Napoleontischen* besluits, op éénen dag wordt ontworpen, bevolen, bekrachtigd, uitgevoerd — dan wanneer men, zich in alle bogten wringende, door eene opeenstapeling van *diplomatieke* kunstenarijen, de verongelijking vruchteloos met het masker der wettigheid poogt te bedekken; terwijl de traagheid en schroomvalligheid der uitvoering het ongeoorloofde der handeling luid en openbaar verkondigt?" (Bl. 198, 199.) Ziedaar een proefje van den geest en de denkwijs des Schrijvers, waarop wij straks zullen terugkomen.

Wij worden thans overgebragt naar *Italië*, waar MURAT voorbarig en onberaden de banier des opstands tegen *Oostenrijk* opstak. Hij verloor daardoor zijn Rijk, en de oude Souverein der beide *Siciliën* keerde naar *Napels* terug, maar schond, zonder eenig voorwendsel, de door hemzelv' aan het eiland *Sicilië* verleende staatsregeling, daar hij dat land in alles met *Napels* (het willekeurig geregeerde *Napels*) gelijk stelde. Ook hier doet de Schrijver de onverbiddelijke waarheid uitkomen. Handelingen omtrent andere *Italiaansche* Staten, omtrent *Zwitserland*, omtrent de *Rhijnvaart*, volgen hierop, en daarbij wordt aangetoond, hoe onbepaald de uitdrukking der vrijheid van die vaart te *Weenen* was opgesteld; *jusqu'à la mer*, in plaats van (zoo men geheel geene regten gewild had) *jusques dans la mer*. Bl. 301—306, 308. (Het is merkwaardig, dat eene dergelijke onnaauwkeurigheid in de *redactie* van het *Utrechtsche* Vredesverdrag in 1713 aanleiding tot honderdjarige geschillen tusschen *Frankrijk* en *Portugal* heeft gegeven.) Ten aanzien van het door NAPOLEON gesloopte *Duitsche Rijk*, thans het *Duitsche Verbond* genaamd, wilden de vijf magtigste leden, *Oostenrijk*, *Pruissen*, *Beijeren*, *Hanover* en *Wurtemberg*, zich eerst een *uitsluitend gezag* aanmatigen, en vervolgens dit zelfs geheel op *Pruissen* en *Oostenrijk* vestigen. Deze oogmerken, die de onafhankelijkheid der kleinere *Duitsche* Vorsten geheel zou hebben doen verdwijnen, werden mede verijdeld door de komst van NAPOLEON, die aan het verlangen der kleinere Vorsten en vrije steden, om ook, naar evenredigheid der bevolking, deel aan het alge-

meene Bestuur te hebben, deed toegeven. *Oostenrijk* behield, uit aanmerking der vroegere Keizerlijke waardigheid, slechts de eere der voorzitting.

(Het vervolg en slot hierna.)

Geschiedkundige Verhandelingen over Vollenhove en deszelfs omstreken. Te Zwolle, bij J. J. Tijl. 1831. *In gr. 8vo.*

De Heer J. A. DE VOS VAN STEENWIJK heeft driemaal in het Departement *Vollenhove* der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, in de jaren 1811 en 1812, eene Voorlezing gehouden over *Vollenhove en deszelfs oudste Geschiedenis, voor zoo ver die uit oude Schrijvers is op te sporen.* Deszelfs Zoon berigt ons, in eene korte Voorrede, dat deze Voorlezingen met veel belangstelling waren aangehoord; dat het handschrift nog onlangs aan eenige vrienden der letteren ter lezing was uitgegeven, en zoo veel bijval vond, dat hij zich aan het aanzoek, om hetzelve door den druk meer algemeen bekend te maken, niet kon onttrekken, aangezien hij zulks beschouwde als eene hulde, der nagedachtenisse van zijnen algemeen geachten Vader gewijd.

In de *eerste* Redevoering wordt gehandeld over de oudste oorkonden, die van deze streken voorhanden zijn, zijnde twee Giftbrieven, een van OTTO *den Grooten* van 943 en een van HENDRIK II van 1010; voorts over het daaruit spruitend gezag der *Utrechtsche* Bisschoppen aldaar, met eene geschiedenis van deze oorden tot aan de dertiende eeuw, en een berigt van het kasteel van *Vollenhove* van 1168, en van het aan het land van *Vollenhove* noordelijk grenzende *Stellingwerf* en deszelfs bewoners.

In de *tweede* Redevoering wordt de plaatselijke geschiedenis voortgezet, van het begin der dertiende eeuw tot aan het einde der Bisschoppelijke regering in 1527, in welk tijdvak vermeld wordt de oorlog der Bisschoppen tegen de *Drenthers* in 1226; de bevolking van *Onnen* en *Giethoorn*, met de ontdekking der veenen aldaar; de *St. Maartensmannen* en het lijfeigenschap; de overstroomingen; de twisten, opstanden en oorlogen der *Stellingwervers*; het beleg van het kasteel in 1311; de verpanding van *Overijssel* aan Graaf REINOUD

VAN GELDER, en diens losfing door den zuinigen Bisfchop JAN VAN ARKEL; het Stadsregt van *Vollenhove* van 1354; het Dijkregt van *Vollenhove* tusfchen 1354 en 1387; de heerlijkheid *Kuinre*; KAREL VAN GELDER, enz.

De *derde* Redevoering bevat eene fchets van het leven en de verdienften, vooral ten aanzien van het land van *Vollenhove*, van JOAN VAN LIGNE, Graaf van *Aremberg*, Stadhouder van *Vriesland*, *Overijsfel* en *Groningen*, van af 1548 tot aan 1568.

Deze drie Redevoeringen zijn over het algemeen zoodanig, dat zij door de toehoorders, in een Departement van de Maatfchappij *Tot Nut van 't Algemeen*, met genoegen konden worden gehoord, en vooral in *Vollenhove*, waartoe zij zoo vele betrekking hadden; maar beter ware het toch geweest, dezelve niet uit te geven, als noch wegens ftijl en voordragt, noch wegens belangrijkheid van zaken, noch wegens juistheid van opgave zich daartoe genoegzaam aanbevelende. De Heer DE VOS VAN STEENWIJK was een zeer fchrander man, en in het geheel niet ontbloot van die verkregene kennis in het gebied der wetenfchappen, die den befchaafden man altijd verfiert, en voorheen bij vele Edelen, ook in *Overijsfel*, te vergeefs gezocht werd; maar hij was noch Redenaar noch Geleerde, en toont, zelfs in deze Redevoeringen, dat hij in de oude gefchiedenisfen en den aloude ftaat van zaken niet geheel te huis is. Wij zeggen dit niet om eenen man te berispen, dien wij nog perfoonlijk hebben gekend, wiens nagedachtenis wij zeer vereeren, en die ook deze Redevoeringen, uit een braaf beginfel, in eene vergadering hield, waarin hij door dezelve werkelijk nuttig en leerzaam was; maar omdat wij afkeuren de uitgave van een opftel, hetwelk de Maker zelf niet voor de drukpers beftemde, en waarfchijnlijk zou geweigerd hebben uit te geven, indien hem bij zijn leven daartoe het aanzoek was gedaan. Naar ons inzien, heeft men geene vrijheid, op deze wijze met nagebleven gefchriften te handelen, en had men, daartoe evenwel befluitende, inzonderheid het opftel vooraf door deskundigen moeten laten overzien en zuiveren. Er zijn in hetzelve, ten aanzien van het plaatfelijke, wel zeer goede opmerkingen en oordeelkundige aanteekeningen, die toonen, dat de Redenaar de plaats zijner woning grondig kende; maar het gefchied- en oudheidkundige in deze Voorlezingen is, hier en daar, te gebrekkig, om het geheel niet te ontfieren.

Het zou ons te veel ruimte wegnemen, indien wij hier de geheele geschiedenis, die de Steller behandeld heeft, wilden doorloopen, om ons gevoelen te staven; wij moeten ons daarom vergenoegen met slechts eenige punten aan te stippen, die echter, gelijk wij vertrouwen, onze oordeelveiling zullen regtvaardigen.

Op bl. 8 vergeet de Schrijver, om onder *Friesland*, ten tijde van KAREL *den Grooten*, te betrekken de streken tusschen de *Eems* en de *Lauwers*, die er altijd onder behoord hebben, zoo ver de Geschiedenis reikt, en de streken tusschen de *Eems* en de *Wezer*, die er in KAREL's tijd ook reeds onder waren, doch vroeger door de *Cauchen* waren bewoond geweest. Onder vele Schrijvers kan men deswege nazien ALTING, *Notit. Germ. Inf.*, T. II, p. 62, 159, 161; KLUIT, *Hist. der Holl. Staatsr.*, D. V, bl. 41; en vooral YPEIJ, in het onlangs uitgegeven tweede Deel van zijne doorwrochte *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, bl. 106—136.

Op bl. 9, in de noot, wordt, zonder aanvoering van eenigen grond, van WAGENAAR gezegd, dat hij verkeerdelijk voordraagt, dat de bosschen, in den Giftbrief van 943 vermeld, in *Drenthe* zouden hebben gelegen. Immers, hoe zeer zulks waar *kan* zijn, zoo deelen nogtans verscheidene achtingwaardige Schrijvers, naar aanleiding van de Diplomata van 943 en 944 zelve, gelijk HEDA en anderen, in dezelfde meening; terwijl ook inderdaad dit punt zich geenszins door eene pennestreek laat beslissen, en de bepaling van de oude grenzen van *Drenthe*, in de tiende eeuw en vroeger, bij voortduring aan vele moeijelijkheden onderworpen blijft.

Op bl. 13 kon over den *Elo* of *Scelo* van onze oude bosschen meer gezegd zijn geworden, hoewel het altijd zeer duister blijft, wat dier, in de Diplomata der Middeleeuwen, door deze woorden worde bedoeld, en al de Schrijvers, bij Recensent bekend, deswege verlegen zijn geweest, zoodat elk hunner den geleerden SCHRIVERIUS heeft kunnen nazeggen: „*locus ille Diplomatis Ottoniani me saepius torsit, et nunquam me ex tricis istis extricari potui.*" Dit is nogtans zeker, dat de woorden van deze, in het Latijn uitgevaardigde, Keizerlijke *Duitsche* oorkonden van 943 en 1006, luidende: „*bestias insuper quae Teutonica lingua Elo aut Scelo appellantur*," of „*quae Teutonice Elo et Scelo appellantur*," den Redenaar in het geheel geenen

grond konden opleveren, om te zeggen, dat deze woorden, in dien tijd, *zuiver Nederduitsch* waren geweest, en even min, dat de *Elo* of *Schelo* twee onderscheidene dieren zouden geweest zijn, hetgeen den Recensent ook gansch niet aannemelijk voorkomt.

Op bl. 23 toont de Schrijver, den oorsprong der regten van de Bisschoppen van *Utrecht* op *Drenthe* niet genoegzaam te hebben gekend, daar er, reeds in den jare 1040 en vervolgens, bij Keizerlijke Giftbrieven, gedeelten van dat landschap aan den Stoel van *Utrecht* waren geschonken, en de brieven van de dertiende eeuw wel uitdrukkelijk bewijzen, dat geheel *Drenthe*, destijds, onder het Bisschoppelijke bewind stond, zoodat de naauwkeurige UBBO EMMIUS, in zijne *Rer. Fris. Hist.* bl. 92, teregt deswege schreef: „*Tuentia et Drentia, aliis super alias donationibus, inde usque ab Ottonis I tempore, post vastationes Danicas cumulatis, istis in regionibus, ad parentum nostrorum memoriam totae in potestate istius Ecclesiae permanserunt.*"

Op bl. 42 en 43 worden KAREL VAN EGMOND en KAREL VAN GELDER niet duidelijk genoeg, als denzelfden persoon, voorgedragen, en verkeerdelijk wordt van hem gezegd, dat hij het Hertogdom *Gelder* bestormde, even als of hij zich, met geweld van wapenen, van dit Hertogdom had meester gemaakt, daar nogtans KAREL VAN EGMOND, buiten allen twijfel, een wettig Hertog van dat land was, en door de *Gelderschen*, zelfs met vele moeite en opoffering, tot Hertog van *Gelderland* was gekozen en ingehaald.

Op bl. 68 verhaalt de Redenaar den dood van den Graaf VAN AREMBERG, bij den gedenkwaardigen veldslag van *Heiligerlee*, zonder vermelding van de Geschiedschrijvers, waaruit deze voordragt getrokken is, hetwelk hier vooral niet minder noodig was, dan in de beide eerste Redevoeringen, uit hoofde van de bestaande verschillende opgaven van 's Graven dood. In allen gevalle is het verhaal ongegrond, en komt niet overeen met de later ontdekte geschiedkundige berigten, die ons medegedeeld zijn door den verdienstelijken VAN WIJN, in zijn *Huiszittend Leven*, bl. 232.

Overigens had men onder de schrijf- of drukfeilen wel mogen aanteekenen, dat de Giftbrief, op bl. 9 vermeld, niet is van den jare 936, maar van 943; en dat, op bl. 36, verkeerdelijk 1255, in plaats van 1355, staat, welk laatste nogtans, uit den zin, zigtbaar eene drukfeil is. Ook de Latijnsche aanhalingen, in de noten, zijn slordig nagezien.

Groningen ontzet, Vaderlandsch Treurspel, in vijf Bedrijven, door JOHANNES RUIJL. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon *en* C. van Hulst. 1832. *In kl.* 8*vo*. 114 *Bl. f* : - 60.

Wij verheugen ons inderdaad, weder eenen Dichter te zien te voorschijn treden, die eenen onmiskenbaren aanleg vertoont, om onzen Schouwburg met goede oorspronkelijke voortbrengselen te verrijken. Helder en regelmatig denken blijkt den Heere RUIJL eigen te zijn. De taal, welke hij zijnen personaadjen in den mond legt, is wél; de zamenspraken zijn ordelijk volgehouden, (iets, hetgeen men maar al te schaars in soortgelijken letterarbeid ontmoet) en de gevoelens, die beleden en uitgeboezemd worden, zijn van den echten vaderlandschen stempel; ook is de stijl doorgaans net en zuiver; terwijl de verzenbouw over het algemeen gemakkelijk en vloeijend is.

Het doet ons ondertusschen leed, dat de Heer RUIJL zijn tooneelstuk den naam van *Treurspel* gegeven, en hetzelve niet liever *vaderlandsche voorstelling* genoemd heeft; want, om den eerstgemelden naam te verdienen, mist het de meeste vereischten. De twee hoofdroersels toch van het Treurspel, te weten *schrik* en *medelijden*, ontbreken genoegzaam geheel; geene bijzondere hartstogten, tegen elkander met geweld woelende, worden er treffend in voorgesteld; niet één karakter is volkomen ontwikkeld, en maar al te veel vindt men dezelfde begrippen en gevoelens geuit onder verschillende bewoordingen: het karakter van SCHUILENBURG, den verrader, is daarenboven geheel misteekend; want waar is de booswicht, die zichzelven slinksche treken en booze aanslagen zal toeschrijven, en dit zelfs aan een eigen kind bekennen? De bron ook, waaruit het landverraad bij dezen Raadsheer oorspronkelijk is, heeft niets tragisch. Iets anders zoude het zijn, wanneer hij, bij voorbeeld, eene wezenlijke of ingebeelde beleediging of mishandeling te wreken hadde gehad, en de wraakzucht de voornaamste oorzaak van zijn schandelijk bedrijf ware, waarbij dan de eerzucht, of begeerte naar hoogeren rang, van ter zijde in het spel hadde kunnen gebragt worden. Wijders is de taal van FURSTENBERG onbetamelijk in de betrekking, waarin hij voorkomt; en hetgeen tusschen hem en RABENHAUPT voorvalt, is weinig meer dan gekijf, verre beneden het karakter van laatst-

gemelden krijgsman, ja verre beneden de waardigheid van een deftig dichtstuk, al droeg het dan ook niet den naam van Treurspel. En zoo de Heer RUIJL zich wil zetten aan het aandachtig lezen van hetgeen over het Treurspel is geschreven in onze taal (om van geene vreemden te spreken) door de Heeren FEITH, BILDERDIJK, WISELIUS en VAN LIMBURG BROUWER, houden wij ons verzekerd, dat hij ons bovenstaand oordeel over deze zijne lettervrucht billijk zal vinden. Wij meenen ook, op grond van zijnen goeden aanleg voor tooneelwerk en van de klare voorstelling zijner denkbeelden, ons te mogen vleijen, dat hij, van de wijze lessen dier mannen gebruik makende, in het vervolg tooneelstukken leveren zal, die der vaderlandsche tooneelpoëzije tot verderen opbouw en luister en hemzelven tot onvergankelijke eer verstrekken zullen.

Het goede, dat wij boven gezegd hebben aangaande den stijl en den verzenbouw, moet echter ook in eenen niet al te ruimen zin worden verstaan; want in die beide zijn mede ettelijke gebreken en leemten, van welke wij hier eenige weinigen ter proeve zullen aanvoeren.

Bl. 19 leest men:

Neen, dan ga ieder scheep, voer' deugd en vrijheid met,
En 't ouderlijk gebeent' zij 't offer slechts der zee! —

Behalve dat het eene zonderlinge voorstelling is, te scheep afreizende, zijne deugd en vrijheid mede te voeren als goederen of *preciosa*, en dat *met* daar heeft moeten geplaatst worden, opdat het woord *zee* in den volgenden regel er op zoude mogen rijmen, zoo is bovendien deze laatstgemelde regel geheel verkeerd geconstrueerd; zij zegt nu: *het ouderlijk gebeente zij het offer slechts*, of *alleen*, *van de zee*, niet, b. v., ook van de aarde. De Heer RUIJL heeft willen zeggen: slechts, of alleen, het gebeente der voorouderen worde eene prooi van de golven, als die het land zullen overstroomen; doch dit drukt hij niet uit.

Bl. 20 r. 2. valt de klemtoon op *men*, een geheel toonloos woord.

Bl. 7, 8 en elders: *Wat* OF *een volk vermag; waar* OF *de bronwel schuilt*, hoort men, zelfs in het dagelijksch verkeer, uit geen' beschaafden mond.

Deze en soortgelijke feilen (welke helaas! door maar al

zoo veel Dichters begaan worden) komen ontelbare malen voor; en zoo de Heer RUIJL, met deze onze tegenwoordige voor den geest, zijn stuk, regel vóór regel, aandachtig gelieft na te lezen, zal hij zich daarvan ras overtuigd houden. Al aanstonds zal hij op de volgende bladzijde in regel 9 en 10 dezelve twee malen vinden.

Bl. 26 is regel 5 weder verkeerd geconstrueerd. De Heer RUIJL wil zeggen: *wiens onverwrikb're trouw alleen ons bewaren kan*; doch inderdaad zegt hij: wiens trouw ons alleendijk kan bewaren en niets verder uitregten. — De twee volgende regels denke hij eens aandachtig na, en beslisse dan zelf, of het daarin voorkomende gezegde Gode waardig zij.

Op deze zelfde en de volgende bladzijde komt eene alleenspraak voor van RABENHAUPT; maar wij vragen, of de taal aldaar gepast zij in den mond van een zoo braaf legerhoofd? Eigen eer, roembejag, ijdele kleingeestigheid erkent de held voor het roersel zijns bedrijfs. En is niet, wat hij bl. 27. r. 2. zegt, het toppunt van verwaandheid? Wie toch is zoo hooggevoelend van zichzelven, om te durven zeggen: *die man is zoo braaf, of die zaak is zoo schoon*, *dat ik*, ZELFS IK *er over verwonderd sta?*

Bl. 28. r. 2. valt weder de klemtoon op een toonloos woord, te weten op *ik*. Ook op deze wijze zondigt RUIJL veelvuldige reisen tegen een der voornaamste regels van de versificatie.

Op dezelfde bladz. r. 14 leest men *woeste drift*. De Heer RUIJL zal ras gevoelen, dat *woest* aldaar een hoogst ongepast woord is.

Bl. 35. r. 7:

Verdrag NOCH *overgaaf wordt door* GEEN *mensch begeerd*.

Behalve dat *begeeren* hier een ongepast woord, en *geen mensch* alles behalve dichterlijk is, vindt men daarbij in dezen regel twee negativen, *noch* en *geen*. Het moest zijn, verdrag *of* overgaaf.

Bl. 36. r. 12. is duister. De Heer RUIJL wil zeggen: *hoe duidelijk ik het verschiet of de toekomst*, *als voor ons geene hoop van behoud opleverende*, *aan den Raad voorstelde*, *het baatte niet*; maar, om er dien zin aan te hechten, moet men over de uitdrukking nadenken.

Bl. 38. r. 5. *Den* tijd zal waarschijnlijk eene drukfell zijn. Zoo ook op bl. 50. r. 9. *Burgermeester*, voor *Burgemeester*.

Bl. 51. r. 3. *eeuwig.* Eene zeer verkeerde uitdrukking.

Op dezelfde bladz. r. 10 en 11 past inzonderheid, wat wij in den aanvang van deze onze beoordeeling aangaande de taal van SCHUILENBURG gezegd hebben.

Bl. 55. r. 5. *Voor 't vuige lijfsbehoud.* Het is verwonderlijk, hoe velen het woord *vuig* niet verstaan en daardoor zeer verkeerd bezigen. *Vuig*, *vuidig* beteekent niets anders dan *vadzig*, *lui*. De Heer RUIJL gebruikt dat woord menigmalen, doch altijd in eene verkeerde beteekenis. Maar ook al gaf men hem de beteekenis toe, waarin doorgaans in onze dagen met dat woord wordt geschermd, dan nog konde het bij *lijfsbehoud* niet te pas komen.

Op bl. 57, en ook elders, wordt *band* vrouwelijk gesteld: op welk gezag, weten wij niet.

Bl. 64 is de laatste regel hoogst gebrekkig. Vooreerst is het eene vreemde uitdrukking, *waan van het gemoed*; ten andere ziet men *gemoed* en *moet* nevens elkander, hetgeen altijd een' leelijken wanklank geeft.

Of *falen in zijn doel*, voorkomende bl. 65. r. 3, Nederduitsch zij, betwijfelen wij; maar zeker is het vreemd aan onze taal, wat op bl. 70. r. 5 voorkomt: *zich aan een doel stuiten.*

Op dezelfde bl. r. 12. ontmoeten wij weder eenen wanklank, vermits de twee *hemistichen* op elkander rijmen.

Bl. 72. r. 16. is volstrekt geen Nederlandsch. De Heer RUIJL heeft willen zeggen: *beproef, wien onzer het 't eerst aan moed en krachten faalt;* doch het eene *het* heeft hij niet weten te plaatsen van wege de maat, en het toen maar weggelaten.

Bl. 76. r. 16:

Getuige van DEN *trouw*, *dien we aan ons Erf* VERSPREKEN.

Verspreken, in den zin van *beloven*, is een Germanismus.

Op bl. 80 en elders komt het woord *Studenten* voor; maar geen eenigzins geoefend Dichter zou dat woord bezigen in eenig deftig gedicht, laat staan in eene letterwrocht, waaraan hij den hoogen titel van Treurspel geeft.

Bl. 83. r. 5. vinden wij de uitdrukking, *sneuvelen in 't klimet*, en zien hier geene andere reden voor, dan blootelijk, om een rijmwoord te hebben op *gered.*

Bl. 84. r. 5. vinden wij eene verkeerde woordvoeging. Onze taal vordert, dat *hem* voor *trouwloos* ga. Ondertusschen zagen wij met genoegen, dat de Heer RUIJL zich maar

zelden schuldig maakt aan deze feil, welke helaas! zeer gemeenzaam is aan velen van onze hedendaagsche Dichters.

Op bl. 87 vergeet de Student GOCKINGA, die over het algemeen veel te veel van zichzelven, zijne vaderlandsliefde en zijnen heldenmoed praat, wat hij te voren opgegeven heeft als drijfveer zijner handelingen; want hier zegt hij in den 4den regel, dat hij alles doet uit liefde voor zijne bruid.

Bl. 91. r. 7. Deze regel is en plat en zondigt tegen de regelen eener beschaafde taal. Wij zeggen: *ik weet*, of *ik ken*, *onzen toestand*; niet: *ik weet den toestand van ons*.

Hoe op bl. 93 *Jeruzalem* en de *Assyriërs* er bij gesleept zijn geworden, is bezwaarlijk uit te leggen, inzonderheid wanneer men in aanmerking neemt den, doorgaans weinig verhevenen, stijl van het stuk. Het is nu een kakelbonte lap op een zeer eenvoudig kleed.

Bl. 98. Hier wordt Juffer METTA aangesproken met den naam van *Mevrouw*; doch die titel komt alleenlijk te pas voor jonge dochters van den vorstelijken stand, niet voor een meisje van METTA's geboorte.

Bl. 100. r. 2. Deze regel is gebrekkig in de zamenstelling en plat. Waar behoort het woordje *vol* toe?

Wij hebben hier ook wederom *vuig*, en nog eens op de volgende bladzijde, in eene verkeerde beteekenis gebezigd.

Bl. 102. r. 3. is geen Nederlandsch. Onze taal zegt: *gij kunt u daarop beroemen*, niet *roemen*.

Bl. 110. r. 2. Dat VONDEL, in zijnen *Gijsbrecht van Aemstel*, eenen roman gedicht heeft, vergeet men ter liefde van het verrukkelijke zijner poëzij; maar een iegelijk, die geen vreemdeling is in 's lands historie, weet, dat Amsterdam destijds een armelijk buurtje was van eenige hutten, rondom het slot van GIJSBRECHT gebouwd en van houten palissaden omringd. De Heer RUIJL had zich derhalve van de verdichting van VONDEL niet behooren te bedienen als van eene wezenlijke gebeurtenis.

Bl. 112. r. 12. Wederom eene verkeerde woordvoeging. Zoo als *enkel* geplaatst is, zegt het, dat de nood van het vaderland de burgerschaar alleen, niemand anders, te wapen dreef; maar RUIJL heeft *willen* zeggen, dat alleen de nood van het vaderland dit gedaan heeft.

Wij zullen hier onze aanmerkingen eindigen, na echter vooraf nog ons hartelijk leedwezen betuigd te hebben over de ergerlijke taal, op bl. 76 en 77 GOCKINGA in den mond

gelegd, welke, als het beschaafd zedelijk gevoel kwetsende en althans voor een' Christen afschuwelijk, wij niet konden lezen, zonder, als onwillekeurig, *foei! foei!* er nevens te schrijven.

De Heer RUIJL noch iemand anders meene, dat wij *Groningen ontzet* op bovenstaande wijze hebben behandeld, om den Dichter verdriet aan te doen: onze bedoeling is waarlijk geene andere geweest, dan om hem, die in zijne eerste proeve eenen gunstigen aanleg voor de tooneelpoëzij heeft kenbaar gemaakt, op zichzelven en zijn werk aandachtig te maken, en hem te bewaren voor de verderfelijke meening van die kunst reeds eenigermate meester te zijn; eene meening, welke zoo ligtelijk vat op hem zoude kunnen krijgen, wanneer hij mogt luisteren naar dwaze loftuitingen van den grooten, niet oordeelkundigen hoop, of de graagte, waarmede ons Amsterdamsch, in den Schouwburg doorgaans weinig nadenkend, Publiek zijn dichtwerk heeft ontvangen, als een bewijs van deszelfs voortreffelijkheid opvatte. Voor het grootste gedeelte schrijve hij het bij herhaling opvoeren en gretig bezoeken van zijn tooneelstuk toe aan de tijdsomstandigheden; want inderdaad in dat opzigt mag het genoemd worden *een woord op zijn pas.*

Wil de Heer RUIJL onzen raad aannemen en opvolgen, dan leere hij (gelijk wij in den aanvang reeds zeiden) het Treurspel in zijnen aard grondig kennen, poge in betrekking te komen met eenen welkundigen Dichter (waartoe wij hem, des verlangende, misschien in de gelegenheid konden stellen), opdat deze hem den regten weg aantoone en hem op denzelven geleide, en bezoeke, zoo veel mogelijk, den Schouwburg, niet bij het vertoonen van ellendige prulwerken, *Vaudevilles* enz., die het bederf en het graf der echte kunst zijn, maar bij het opvoeren van goede Treur- en Blijspelen, het zij van de Fransche Meesters, het zij van vaderlandsche voortreffelijke Dichters. Dit laatste is van geen gering belang; want, zonder het tooneel op die wijze aanhoudend te bezoeken, verkrijgt men nooit den *tact*, om met goed gevolg voor hetzelve te arbeiden, al maakt men ook verzen zoo schoon als die van Mevrouw VAN WINTER en BILDERDIJK.

Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, enz. Door N. G. VAN KAMPEN. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1831. *In gr. 8vo. XXVI, 452 bl. f* 4-50.

Het eerste deel van dit belangrijk werk is door ons in No. IV van dit Tijdschrift (1832) met dien hoogen lof aangekondigd, waarop hetzelve in ons oog billijke aanspraak had. Ook dit tweede deel is in allen opzigte even voortreffelijk en met dezelfde naauwkeurigheid bearbeid. De stof daarvan is over het algemeen minder aanlokkend dan die van het eerste, 't welk, als 't ware, de *Heldeneeuw* der *Nederlanders* buiten *Europa* bevat; terwijl wij in *dit* deel de O. I. Maatschappij wel haar hoogste toppunt van bloei en magt zien bereiken, maar haar echter gestadig zien worstelen tegen den naijver der *Europesche* mededingers, en haar niet minder gewikkeld zien in een aantal grootere en kleinere Oorlogen tegen *Indische* Vorsten. Deze laatste leveren gewis de minst aangename taak voor den Geschiedschrijver en de minst belangwekkende stof voor den Lezer op. De Heer VAN KAMPEN heeft dit gevoeld, en daarom, met wijze spaarzaamheid, ons deze lange reeks van gevechten en strooptogten zoo beknopt voorgesteld, als, zonder onvolledigheid, geschieden konde. Dit deel brengt ons van den jare 1645 tot 1722 of 1723, voo wel wat *Oost- en West-Indië*, als de Kaap *de Goede Hoop*, de kust van *Guinea* en andere *Nederlandsche* bezittingen betreft. Onder de uitmuntendste gedeelten van dit werk rekenen wij de fraaije schets der inwendige gesteldheid van *Java* onder den Gouverneur-Generaal MAATSUIKER (bl. 215—218), en de belangrijke berigten omtrent de *Nederlandsche* Reizigers ROGGEVEEN, DE BRUIN, BOSMAN, VALENTIJN en anderen.

De volgende aanmerkingen deden zich onder de lezing aan ons voor:

Op bladz. 57 lezen wij: „ Toen maakten de *Engelschen* vrede, doch niet, zonder *Holland* de schandelijke belofte te hebben afgeperst, dat het, ten gevalle van een' schijnheiligen overweldiger, nimmer den eenigen afstammeling zijner verdedigers die verdediging zou toebetrouwen." Is deze volzin wel geheel van duisterheid vrij te pleiten? Als ten minste de Akte van Seclusie niet voor den geest komt, is de bedoeling moeijelijk te raden.

Bl 132. „ De vijand werd vervolgd, een gedeelte der stad (*Macassar*) in brand geschoten en het kasteel *Sambeupo gebombardeerd.*" Dit laatste woord is hier zeer oneigenlijk gebezigd. Want offschoon in 1660 (toen deze togt voorviel)

het gebruik van bomben bij belegeringen, ten minste in *Europa*, vrij algemeen was, en WOUTER SCHOUTEN, wien VAN KAMPEN hier volgt, zich bepaaldelijk van het woord *bombarderen* bedient, is het echter duidelijk, dat hij hiermede slechts hevig schieten met het *kanon* bedoelt. Het was de vloot van VAN DAM, die in het voorbijzeilen het kasteel *Samboëpo* beschoot. Wij gelooven niet, dat er Bombardeergaljooten bij die vloot waren, en SCHOUTEN zegt dit ook niet: hij spreekt niet eens van mortieren of bomben. *Bombarderen* is de oude uitdrukking voor hetgeen wij thans, om de dubbelzinnigheid te vermijden, *kanonneren* noemen. Zoo zegt de Schrijver van het *Magnum Chron. Belg.* ad a. 1477: *Et tanto* BOMBARDARUM *fragore aër pertonuit* enz. Hedendaagsche Schrijvers moeten die dubbelzinnige uitdrukking vermijden.

Bl. 171. „Reeds in 1599 hadden de *Zeeuwen* zich aan den *Amazone*-stroom *nedergelaten*." Bl. 172. „De *Nederlanders lieten* zich hier in 1656 *neder*." Dezen Germanismus hadden wij hier niet verwacht.

Bl. 399 en 404. „VALENTIJN's Beschrijving en Geschiedenis van geheel *Oost-Indië* in acht groote folianten." Het werk van VALENTIJN bestaat uit *vijf* deelen in folio; offschoon wij niet tegenspreken, dat sommige exemplaren, gemakshalve, in acht banden gebonden zijn.

Ziedaar het weinige, 't welk wij meenden te mogen opmerken in een werk, dat overigens met eene naauwkeurigheid bearbeid is, die ons, in eene zoo vruchtbare pen als die van den Heer VAN KAMPEN, bewonderenswaardig voorkomt.

KASPAR HAUSER. *Voorbeeld eener Misdaad gepleegd tegen de Geestvermogens of het Zieleleven eens Menschen. Door* ANSELM RITTER VON FEUERBACH. *Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1832. *In gr. 8vo. IV*, 122 *bl. f* 1-25.

De treurige geschiedenis, waarvan dit boek een verhaal behelst, komt hoofdzakelijk op het volgende neder. Op den 26 Mei 1828 vond men op de openbare straat te *Neurenberg* een geheel onbekend jongeling, met eenen brief in de hand, waarin verzocht werd, hem tot Kavallerist aan te nemen. De weinige woorden, welke hij uitstamelen kon, zijn wag-

geiende gang, zijne kinderachtige gebaren, en zijne diepe onnoozelheid, of liever dierlijke ſtompheid, — alles, in één woord, gaf blijk van eene verregaande verwaarloozing, zoo wel naar het ligchaam, als naar de ziel. Daar hij echter geen het minſte ſpoor van krankzinnigheid vertoonde, en daarbij zeer goedaardig en leerzaam was, werd hij ras een voorwerp der algemeene opmerkzaamheid en van een innig medelijden, en gaf men zich vele moeite, om zijne zielsvermogens te ontwikkelen. Uit hetgeen men later uit hem vernomen heeft, blijkt, dat hij van zijne vroegſte jeugd in een klein hok is opgeſloten geweest, waar hij, enkel met een hemd en eene lederen, van achteren opengeſnedene, broek gekleed, en blootsvoets, op den grond *gezeten* heeft, zonder ooit het onderſcheid van dag en nacht waargenomen, of eenig geluid, het zij van menſchen of van dieren, gehoord te hebben. Hij had nooit eenig levend ſchepſel gezien dan den man, die hem zijn voedſel, enkel brood en water, bragt. Omtrent de wijze, waarop hij te *Neurenberg* gekomen is, weet hij niets op te geven. Ook heeft de Policie dit, ondanks alle aangewende moeite, niet kunnen opſporen. Deze ongelukkige jongeling is door de Regering van *Neurenberg* aan de leiding van den Hoogleeraar DAUMER toevertrouwd, ten wiens huize een vermomd booswicht in October 1829 getracht heeft hem te vermoorden, doch hem ſlechts eene zware wonde aan het voorhoofd heeft toegebragt, waarvan hij gelukkig herſteld is. De *Engelſche* Graaf STANHOPE ſchijnt voornemens te zijn, hem met zich naar *Engeland* te nemen, om hem daar eene veilige ſchuilplaats te verleenen en voor zijne verdere opvoeding te zorgen.

Deze geſchiedenis wekt reeds op zichzelve in den hoogſten graad ons medelijden, belangſtelling en nieuwsgierigheid op; doch de wijze, waarop de ſchrandere VON FEUERBACH dezelve heeft voorgeſteld, en de treffende wijsgeerige bedenkingen, welke hij in zijn verhaal invlecht, maken dit boekje uit meer dan één oogpunt zeer belangrijk. Hij ſtelt ons KASPAR HAUSER (toen 16 à 17 jaren oud) voor als een jongeling, die geene kindschheid gehad heeft, als een kind in het gevormde ligchaam van een' man. Hij deelt ons omtrent de trapswijze ontwikkeling zijner zielsvermogens, en vooral omtrent die zijner zintuigen, eene reeks van bijzonderheden en opmerkingen mede, welker enkele aanwijzing ons hier te ver zoude afleiden. Voor de *Zielkunde* is dan dit werkje eene gewigtige bij-

drage. — Ook de *Regtsgeleerde* bedenkingen omtrent het aan KASPAR HAUSER gepleegde misdrijf, en de ſtraf, welke daarvoor zoude kunnen worden opgelegd, zijn, in ons oog, hoogst belangrijk. Hij merkt op, dat de daders, volgens het *Beijerſche* Wetboek van Strafregt, ſlechts kunnen geſtraft worden wegens wederregtelijke gevangenhouding en wegens het verlaten van een' volwasſen perſoon, die buiten ſtaat was zichzelven te helpen. Doch hij toont tevens, dat hier een veel zwaarder misdrijf gepleegd is, — een misdrijf tegen de geestvermogens of tegen het leven der ziel. Dit denkbeeld vooral wordt van bl. 44—51 uitnemend ſchoon ontwikkeld.

Offchoon er in der tijd in *Duitschland* wel eens vermoeden geweest is, dat er onder deze geſchiedenis bedrog ſchuilde, vonden wij echter, na de meest gezette lezing van dit boek, geene enkele reden, om dezelve in twijfel te trekken. De naam van FEUERBACH, de belangſtelling van Lord STANHOPE, het vierjarig verblijf van KASPAR HAUSER te *Neurenberg* onder het oog en geſtadig toevoorzigt van verlichte mannen, — dit alles levert, in ons oog, genoegzame waarborgen op. De poging, om hem te vermoorden, toont reeds genoegzaam, dat hij het ſlagtoffer is van nog onbekende, misſchien magtige, booswichten, en ſluit het denkbeeld uit, dat hij een op en voor zichzelven handelend bedrieger zoude kunnen zijn. Dit laatſte trouwens zal wel in niemand opkomen, die met aandacht het onderhavige boekje leest, 't welk, ook in dit opzigt, op eene *overtuigende* wijze geſchreven is.

Het weluitgevoerd Portret van den ongelukkigen zet aan dit werkje een allezins gepast ſieraad bij.

Geruststelling voor min kundigen, zakelijk zamengetrokken uit het Onderzoek over de Kometen, van BALTHASAR BEKKER, *Predikant te Amſterdam, en uitgegeven bij gelegenheid der verſchijning van twee Kometen in* 1832 *en* 1834, *door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1832. *In gr.* 8*vo. VIII*, 103 *bl. f* 1-:

Men zou kunnen vragen, of er thans nog behoefte is aan zoodanig boek ter geruststelling van min kundigen. De Uitgever zelf erkent, dat *de tijden voorbij zijn, dat het menschdom van angst en ſiddering wegkromp bij de verſchijning van eene Komeet. Slechts weinigen*, zegt hij in het Voorberigt, *zullen tegenwoordig de Kometen meer houden voor veroorzaakſters of*

voorteekenen van oorlogen of staatsomwentelingen, enz.; *maar*, voegt hij er bij, *grooter is het getal der genen, die het oude gevoelen blijven aankleven, dat eene Komeet toch wel de oorzaak zou kunnen zijn van gewigtige omwentelingen in de natuur*, enz.: *deze zijn moeijelijker van de ongegrondheid hunner vrees te overtuigen; ik althans onderneem dit niet in de volgende bladzijden.* WITSEN GEYSBEEK verzekert verder, dat *die vrees* hem, *na bewerkstelligd onderzoek, inzonderheid bij de verschijning der nog in dezen herfst verwacht wordende Komeet, niet geheel ongegrond voorkwam.* Evenwel zegt hij, dat, *er ook verscheiden gronden zijn, op welke men zich kan gerustsellen omtrent de niet-verwezenlijking der vrees.* Deze opgave is geenszins juist en duidelijk. Men zou dus reden hebben, *om te vreezen*, doch tevens reden, *om niet te vreezen!* Hetgene nu Rec., na zoodanige Voorrede, voor hoofdzaak meende te moeten houden, wordt slechts als in het voorbijgaan behandeld; terwijl de Schrijver in het breede tracht te betoogen, dat Kometen geene toekomstige dingen voorspellen. Waartoe dit betoog? Rec. houdt die vrees voor *geheel ongegrond.* Het kwam hem echter voor, dat de redeneringen des Schrijvers niet overal even gegrond zijn. Een ongewoon natuurverschijnsel, het zij dan Komeet of iets anders, zoude toch ook *kunnen* dienen, om ligtzinnige menschen tot ernstig nadenken op te wekken. Dit had, vooral door den Uitgever, wel in aanmerking genomen mogen worden. Voorts veroorlooft WITSEN GEYSBEEK zich hier en daar uitvallen of uitdrukkingen, welke, in een volksboek althans, geen nut doen; van dien aard zijn: *de geestelijke alarmklok trekken; — hij moet al zeer ongeloovig zijn, die de verzekering van een' Kerkvader in twijfel durft trekken; — het geheele leger rijkelijk bezoldigde en gemakkelijk levende geestelijken..... onnutte dienstknechten, die men gerustelijk afdanken mogt*, enz. Iets nieuws was voor Rec. de bl. 33—34 in eene noot medegedeelde gissing, dat de Cholera, die misschien het gevolg zou kunnen zijn van eene, door de vóór 1817 verschenen Komeet veroorzaakte, *perturbatie* in den dampkring, welligt door den invloed der Komeet, welke dezen herfst nog moet verschijnen, geheel zal ophouden!

Een fraai plaatje versiert het titelblad. Van de Komeet, welke nog dezen herfst moest verschijnen, wordt niet veel gezegd, maar in het algemeen aangemerkt, dat zoodanige ster weleens later zich vertoont, dan men meende te moeten

verwachten, en dat men waarschijnlijk thans niet heeft te vreezen. Ook vindt men hier eenige bijzonderheden aangaande vroegere Kometen, en verschillende gevoelens omtrent dezelve.

Anacreontische Zangen, gevolgd van eenige losse Dichtstukjes, door W. H. VAN HOËVELL. (*Ten voordeele van behoeftigen.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1832. *In kl.* 8*vo.* 60 *Bl.* *f* : - 50.

Roosjens, Verzameling van Minnedichtjens, aan Jeugd en Schoonheid geheiligd. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1832. *In kl.* 8*vo.* *VI*, 160 *bl.* *f* 1 - 50.

Tusschen de beide hier aangekondigde dichtbundeltjes bestaat eenige overeenkomst, en tevens eenig verschil in geest en strekking.

De Heer VAN HOËVELL heeft de meeste Liederen van ANACREON en eenige Oden van HORATIUS nagevolgd, en is daarin, met betrekking tot sommige derzelven, niet ongelukkig geslaagd. Ook zijne weinige oorspronkelijke stukjes zijn niet onverdienstelijk.

Bl. 7 vinden wij:

Natuur gaf aan de stieren hoornen, (liever: *hoornen aan de*
En hoeven aan het paard, *stieren*)
De(n) hazen snelheid, en de(n) leeuwen
Een' muil *naar hunnen aard.*

Λέουσι χάσμ' ὀδόντων wordt hier niet gelukkig uitgedrukt. ANACREON zegt: *een' sterkgetanden muil.*

Bl. 8.

Onlangs, in een stillen nacht,
— — — — — — —
Kwam Cupido onverwacht,
En klopte op mijn deur.

Dit is niet fraai. Beter:

Kwam Cupido onverwacht
Kloppen aan mijn deur.

Dus ook bl. 9.

'k Plaats hem bij het knappend hout,
Warm zijn handjes, nat en koud,
En droog hem zijn natte haren.

Wij zouden verkiezen: *En ik droeg zijn natte haren.* De woorden van ééne lettergreep, voor zoo ver zij niet toonloos en daardoor kort uit hunnen aard zijn, gelijk de lidwoorden, zijn slechts in zoo ver twijfelachtig in onze taal, dat zij kort worden, door verlies van den oorspronkelijk hun aanklevenden klemtoon in den zamenhang der rede. Dat behouden of verliezen van klemtoon hangt dus af van den zin der woorden, en niet van de willekeur des Dichters.

Bl. 11. *Onder lagchend vrolijk zijn*, is zeker eene schrijffout voor: *Daar wij lagchend vrolijk zijn.*

Bl. 12 begint met een coupletje, waarin regel 3 onverdragelijk hard is:

Over bergen; *'t zweet droop van mijn*
Lokken neêr.

Op bl. 19 hadden wij, om redenen, voor *Bathyllus* liever gelezen *Neëra* b. v., en in 't volgende stukje voor: *En laat er de schoone Cypris, Laat bij hem* enz.

Bl. 42:

Maar gij vlugt ijlings heen, o schandlijk pligtverzaken!

Dit is wel zeer gebrekkig voor de woorden van HORATIUS:

Sublimi fugies mollis anhelitu,
Non hoc pollicitus tuae.

Bl. 52: *En dan heldre* (liever *gure*) *sneeuw en hagel uit den hemel nederdaalt:* Aldus vordert het de zamenhang.

Bl. 55: *Ik vind steeds de schoonste bloemen in uw hemelsche gelaat.* Mogelijk beter: *Mij verrukken steeds de rozen, bloeijende op uw blij gelaat.*

Op bl. 58 is schier onleesbaar: *Als deugd het eenigst doelwit is van mijn begeeren*, in plaats van: *Als deugd is 't eenig doel van al mijn zielsbegeeren.* En de laatste regel is niet veel zachter: *Dan kom 'K GELUKKIG eens*, voor: *Dan kom ik juichend eens aan 't eind van 's levens pad.*

Keuriger geversificeerd; waar er vertaald is, gemakkelijker nagevolgd, en in oorspronkelijke stukjes fraaijer en bevalliger gedicht, is het andere bundeltje, door ongenoemde Dichters bijeengebragt, en dat er zoo *Engelachtig* uitziet. Het vignet verbeeldt het aardigste, maar ganschniet zedelijke, tooneel uit de hier nagevolgde Episode van WIELAND's *Oberon*, *Rosette.* Men ziet Rosette op de schouders van haren blinden

en afgeleefden echtgenoot in den perenboom klauteren, ten einde aldaar aan haren minnaar, die in den top zit en haar de hand reikt, het voldingendste bewijs harer teederheid te schenken. Men kent den leeuw aan zijnen klaauw en de strekking van dit boekje aan het vignet. In de *Toewijding* aan de Nederlandsche Schoonen lezen wij:

Lieve Schoonen, neemt dit boekjen,
Dat wij u welwillend biên,
Maar verstopt het in een hoekjen,
Waar Mama het niet kan zien.
Zie(t), gij vindt in deze blaadjens
Menig ding in rijm gebracht,
't Geen licht, als onnutte (lees *onkuische*) praatjens,
Door de grijsheid wordt veracht.

Ziet, hoe, op het titelplaatjen,
't Vrouwtjen van dien blinden zot
Met een fraai verzonnen praatjen
d' Ouden sukkel loos bedot;
Hoe zich 't jong en vurig wijfjen,
Speelziek in hare eenzaamheid,
Tot een aartig tijdverdrijfjen
In dien perenboom bereidt.

„ Over welke fraaie zaakjens
„ (Dit ook wisten wij nog graag)
„ Keuvlen dáár die beide snaakjens?—"
Foei! zottinnetjens! wat vraag!
Nooit toch zaagt ge in eenig boekjen
Alles zoo rond-uit gezeid,
En er dient altijd een doekjen
Over 't naakte beeld gespreid.

In *het gevangen Minnegoodjen* is dat *doekjen* een *gaas*, zoo dun en doorschijnend, dat het ook van het anders meest verborgene meer verraadt dan verbergt; in de stukjes aan *Dafne* is het doorgaans geheel, en in andere meer dan half ter zijde geschoven. Echter de *Vertelling aan Dafne* is zoo kiesch mogelijk, b. v. van Mars en Venus:

Zij keuvlen dus zoo wat te samen;
Maar wat er verder is geschied,
Dat moet ge Venus-zelve vragen; —
Want, meisjenlief, ik weet het niet.

Of zoo gij 't weten wilt, mijn ſchoone,
Lees dan bij Poot het ganſch geval;
Die heeft het zoo *charmant* bezongen,
Dat ik er maar van zwijgen zal.

Gelijke lof moet gegeven worden aan de *Minnarijen van Jupiter*, en het ſtukje: *Nog een Lied aan de Maan.*

Over het geheel heeft dit werkje, in ons oog, hooge aesthetiſche waarde; het boeit en ſleept mede, en toch hopen, ja vertrouwen wij, dat ieder welopgevoed meisje en elke eerbare vrouw zich hier en daar zal verontwaardigen, of welligt het boekje uit de hand werpen. Men kan het dan alleen *overal* zonder ergernis lezen, als het hart onrein en men aan dartele voorſtellingen gewoon is. Eene verſtandige moeder zal de lezing aan hare dochters niet verbieden; want zoo iets wekt het verlangen op. Den Schrijvers nu eens toegegeven, dat FEITH en zijne navolgers al te *ſentimenteel* zijn, zij zelven zijn daarentegen al te *ſenſueel*. De minnezangen van BELLAMY, ſchoon wat eentoonig in de beſchrijvingen van een kusje, zouden wij verre boven dit bundeltje, als lectuur voor jonge Dames, verkiezen. Niet onbepaald kunnen wij inſtemmen met de tot motto gekozene ſpreuk van VOLTAIRE: *Si la volupté est dangereuſe, des plaiſanteries ne l'inſpirent* JAMAIS.

Ziedaar nu, volgens den wensch, in de Voorrede kenbaar gemaakt, ons oordeel, met *beſcheidenheid* en tot het ſchrijven eener recenſie (naar wij vertrouwen) toereikende *kennis van zaken*, gezegd. Ten ſlotte nog dit weinige: Wij beklagen den Dichter over het verlies zijner Mina, die thans met een' ander' gehuwd is: maar is het dan zoo onvermijdelijk, als eene achtingwaardige Mina ons ontrukt wordt, zich te werpen in de armen eener ligtzinnige Dafne? *Die Ideale ſind zerronnen*, zegt het motto voor het roerende vers aan Mina; doch, laat dit zoo wezen met de Idealen van liefde en vriendſchap, nimmer mag het plaats hebben met die van deugd en wijsheid. Wij wenſchen den verdwaalden jongeling beter inzien van zaken, en dat hij bewaard moge worden voor eenen dood, als hij voor zich afſmeekt op bl. 30 en 31.

Quelques Obſervations, par E. W. VAN DAM VAN ISSELT, Membre de la 2e Chambre des États généraux, Comman-

dant d' un Corps de Chasseurs volontaires. Leeuwarde, chez *G. T. N. Suringar.* 1832. 8vo. 19 pag. *f* : - 25.

La Canne magique, ou le Libéralisme dévoilé. Roman politique, par ***** I—IVe Partie. à la Haye, chez *J. P. Beekman, Hz.* 1831. 8vo. 230 pag. *f* 2 - :

Wij voegen in onze beoordeeling de brochure van den Heere VAN DAM VAN ISSELT en het eerste deel van den hier aangekondigden staatkundigen Roman te zamen; opdat degenen, die door het lezen van eerstgenoemd vlugschrift met het liberale stelsel te veel mogten worden ingenomen, door de lezing van den Roman, waartoe wij hen uitnoodigen, voor overijling mogen worden bewaard; en omgekeerd zij, die door den Roman tot overdreven monarchale begrippen zouden worden weggesleept, door bepeinzing der opmerkingen van den Heer VAN DAM, waartoe wij de zoodanigen op hunne beurt aanmanen, de grondbeginselen eener grondwettige Alleenheersching niet geheel uit het oog mogen verliezen.

De Heer VAN DAM vreest, dat het Absolutisme bij ons veld zal winnen; daartegen zoekt hij te waken, en tevens de vreemdelingen voor verkeerde beoordeeling van den geest onzer natie en der zaak, welke wij voorstaan, te waarschuwen. De ons onbekende Schrijver (denkelijk LIBRY-BAGNANO) van *la Canne magique, ou le Libéralisme dévoilé*, (voor welken laatsten titel wij liever zouden lezen: *Les soi-disant Libéraux démasqués*) toont aan, van welke kunstgrepen de omwentelingsgezinden zich bedienen, welke drijfveren zij hebben, en hoe zij hunne lage bedoelingen onder het masker van vrijheidsliefde verbergen.

Beide Schrijvers zijn, naar ons inzien, te ver gegaan. Het Fransche volk is, bij de Julij-revolutie, slechts het werktuig in de hand van zamengezworene volksmenners geweest. KAREL X en zijne Ministers, niet slechts POLIGNAC en zijne ambtgenooten, maar ook anderen, zijn in vele opzigten te beschuldigen. De gansche strekking van hun bestuur was verkeerd. Maar nog schuldiger zijn zij, die, naar eigene bekentenis, vijftien jaren lang de BOURBONS door eenen schijn van getrouwheid misleid, maar heimelijk toch derzelver *wettig* gezag ondermijnd, en slechts eene toereikend schijnende reden hebben aangegrepen, om te volvoeren, wat, ook zon-

der het uitvaardigen der bekende Ordonnantiën, had *moeten* gebeuren. Het is op de Julij-revolutie wel van toepassing: waar twee partijen kijven, hebben *beide* schuld. Met den val van Polen moet men zeker medelijden hebben; maar de opstand der Polen schijnt ons het werk toe der overal woelende Jakobijnen; en wat het Protokol van het Duitsche Verbond betreft, vooral gerigt tegen het schandelijk misbruik der periodieke drukpers en het bijeenroepen of houden van onwettige volksvergaderingen, over het algemeen genomen aarzelt Recensent niet te verklaren, al mogt men op sommige bepalingen gegronde aanmerkingen kunnen maken, hetzelve van harte toe te juichen. Onze geachte Vertegenwoordiger meent het wèl; maar wij hopen, dat hij nimmer zal behooren tot het getal van *die* Liberalen, waarvan in waarheid, met *la Canne magique*, bl. 218, zou kunnen beweerd worden: *Tout en voulant faire du bien, ils font souvent presque autant de mal..... Portés aux* changemens, *ils sont facilement menés par les libéraux de la première classe etc.* Recensent is zelf op verre na geen Absolutist. Dit moge blijken uit zijne beoordeelingen in dit Tijdschrift, onder anderen ook van het dagblad *de Nederlandsche Gedachten*; maar inderdaad, men moet tegenwoordig de omwentelingszucht beteugelen, en aan de wettige regeringen, niet alleen in ons land, maar ook elders, zich aansluiten. De Heer VAN DAM wil dat ook; doch waarom dan over het Protokol der Duitsche Bondsvergadering den banvloek als 't ware uitgesproken?

In *la Canne magique* stuitte ons vooral, op bl. 76, *que la distinction du pouvoir du père de celui de la mère semble n'avoir été établie* [*par Dieu*], *que pour rendre le pouvoir du chef de famille plus* ABSOLU. Neen! waarlijk veeleer *pour balancer et pour modérer le pouvoir du chef de famille*, *pour adoucir la rigueur naturelle du caractère viril et faire aimer l'autorité légitime.* Het is juist de inrigting van het huisgezin, die ons de, als 't ware, door God zelven geteekende grondschets levert van den besten regeringsvorm, *de gematigde alleenheersching* (*la monarchie tempérée*). Bl. 112 vinden wij eene te ver gedrevene lofrede op het bestuur van LODEWIJK XIV, even alsof de *dragonderbekeeringen* en de *herroeping van het Edict van Nantes* daar geene onuitwischbare vlek op wierpen. Op bl. 120 wordt FERDINAND VII en vooral Dom MIGUEL meer in bescherming genomen, dan een dier beiden verdient. MIGUEL wordt nooit een eerlijk man, al ware 't bewezen,

dat zijn broeder PEDRO niet beter is dan hij. Ja! reeds te voren, op bl. 75, is de Schrijver verdwaald geraakt in de duistere theorie van het *Goddelijk regt der Koningen*, omdat hij niet anders het stelsel van *blijvende opperhoofdigheid des volks* wist te wederleggen. Hoe gemakkelijk is intusschen de oplossing, als men onderscheid maakt tusschen hetgeen veelal geschiedt en hetgeen behoorde te geschieden; tusschen de oprigting van eenen staat door wilden en de wijziging van den staat in de beschaafde maatschappij; tusschen het helpen stichten van eenen staat en het geboren worden of intreden in eenen staat; tusschen de *grondmagt* van de vaders der huisgezinnen en andere volwassene personen en de *oppermagt* der regeringen. Zoodoende zal men tot geene ongerijmdheid vervallen, en een argument ten voordeele van wettige Vorsten bezigen, dat even goed ten voordeele van overweldigers kan worden bijgebragt: want *alle* magt is in zoo ver uit God, als God er zich niet tegen verzet; alleen de ouderlijke magt is uit den natuurstaat afkomstig, en dus van Goddelijke instelling, niet in ontkennenden, maar in stelligen zin. Terwijl het voorts in den aard der zaak ligt, dat er in het stuk van wettigheid eener regering *prescriptie* bestaat, geldig tegen allen, die van eene onwettige regering posten aannemen, er onder geboren worden, of zich in het land komen nederzetten, dus met der tijd voor alle inwoners. De erkentenis door andere Mogendheden komt hier ook in aanmerking; doch plaatsgebrek verbiedt ons hierover uit te weiden. Genoeg, dat men zijne toevlugt niet behoeft te nemen, hetzij tot de opperhoofdigheid des volks, hetzij tot het zoogenaamd Goddelijk regt; het beginsel der *wettigheid* is toereikend. Bl. 217 vinden wij gesproken van personen, *qui ont trois manières de penser différentes, savoir, les royalistes, les libéraux honnêtes qui désirent toujours faire le bien, mais qui souvent font beaucoup de mal, et les libéraux véritables qui désirent la destruction de la royauté.* Wij zouden liever lezen van vier denkwijzen, indien de *bedrogene* Liberalen eene afzonderlijke klasse moeten uitmaken; derhalve liefst: *les absolutistes, qui proclament le droit divin des rois; les légitimistes, libéraux véritables, comme amis des lumières, de l'ordre et des lois; les libéraux fougueux, qui poussent leurs théories sans égard aux circonstances, et qui sont ordinairement les dupes des Jacobins, et enfin les Jacobins, soi-disant libéraux véritables, qui veulent la destruction de la royauté etc.*

Voorts is het werk niet vrij van grove drukfouten; de stijl is somtijds onaangenaam en duister, door het langgerekte der volzinnen; maar de inkleeding is fraai. Er wordt, namelijk, een zekere GRÉGOIRE ingevoerd, die van een' toovenaar een' witten stok gekregen had. Als hij den vinger op den knop hield, dan moest ieder zijne ware gevoelens voor hem uiten; maar hij mogt van zijnen tooverstaf geen gebruik maken, dan in een *tête à tête*. Als er een derde persoon aanwezig was, kon hij er zich dus niet van bedienen. Daar nu de tooverstaf tevens de werking had, dat ieder, die onder deszelfs invloed sprak, dadelijk vergat, wat hij in dien toestand gezegd had, zoo levert dit zeer treffende tegenstellingen, naar mate GRÉGOIRE den vinger op den rottingknop hield, of dien terugtrok. Alzoo verzellen wij in dit deel GRÉGOIRE in Frankrijk, in België, en voorts tot aan Ments. In een volgend deel hopen wij over Duitschland het eene en andere te hooren. — De ergste drukfeilen zijn hier bl. 133: *Ce sont les aristocrates et les jésuites qui veulent comme cela faire tomber le commerce. Depuis les trois mémorables journées, mais on y mettra ordre etc.* Lees: *Ce sont ... tomber le commerce, depuis les trois mémorables journées. Mais on y mettra ordre etc.* Bl. 159 en 163 vinden wij, in eene zamenspraak, MEDAILLE, voor *Mad.* MEDAILLE: want haar man was reeds vertrokken.

Dat velen, door de lezing van dezen Roman, gered mogen worden van den gespannen valstrik der omwentelingstichters, is de hartelijke wensch van den Recensent.

HERMINGARD VAN DE EIKENTERPEN. *Een oud vaderlandsch Verhaal. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1832. *In gr. 8vo. VI en* 368 *bl. f* 3-60.

In vele opzigten onderscheidt zich deze oorspronkelijk Nederlandsche Roman, die met dit ééne deel voltallig en met een fraai titelvignet versierd is, boven vele andere schriften van romantischen inhoud. Hij verplaatst ons in het tijdperk der worstelingen van de hier te lande gevestigde *Franken*, waar (volgens de stelling des Schrijvers) de *Batavieren* mede in verbond waren getreden, tegen de magtige *Romeinen*, en wel bijzonder in den tijd van KONSTANTIJN DEN GROOTEN. HERMINGARD, de heldin der geschiedenis, was ver-

loofd aan SIEGBERT, zoon van THIERDRIK, Hertog van een' *Bataafschen* ſtam, die (naar des Schrijvers onderſtelling) zich op de *Eikenterpen* had gevestigd, eene ruw bevallige ſtreek, aan den *Rijn*, eenige uren boven het door CIVILIS beroemde *Arenacum*, gelegen. Zij leert, terwijl haar minnaar SIEGBERT tegen de *Romeinen* mede was uitgetogen, het Christendom, door eenen afgedwaalden grijsaard, CAELESTIUS, kennen. Deze belangwekkende man ſtaat weldra, met zijnen pleegzoon TIMOTHEUS, ja zelfs met HERMINGARD en PAULINUS, den zoon van dezer lijfeigene en vriendin MARCELLA, aan de vervolging van eenen wraakzuchtigen Bard, WELF DEN USIPETER, ten doel; maar CAELESTIUS wordt, tot aan zijnen dood, in ſtilte beſchermd door de geheimzinnige wigchelares WITTE GEERTRUID VAN DEN LIPPETOREN. PAULINUS, zoo als hij aan de Goden zou worden opgeofferd, wordt gered door de wanhopige poging van GISELA, eene andere lijfeigene van HERMINGARD. HERMINGARD zelve geraakt echter in de magt van WELF, wordt op den *Lippetoren* gevangen gezet, maar door TIMOTHEUS verlost. Intusſchen willen wij geene ſchets van den inhoud mededeelen, en zullen derhalve niet ſtilſtaan bij den dood van THIERDRIK, de terugkomst van SIEGBERT, dien men geſneuveld had gewaand, zijne bekeering tot het Christendom, en hoe hij verraderlijk, daar hij het leven zijner bruid HERMINGARD wilde beſchermen, door WELF vermoord werd. Maar, ſchoon wij den onbekenden Schrijver, wat vinding, inkleeding, ſtijl en zedelijk-godsdienſtige ſtrekking betreft, hoogen lof laten wedervaren, veroorlove hij ons eenige weinige aanmerkingen.

Zouden de *Bataven*, die ſteeds kohorten in *Romeinſche* dienst hadden; die ſedert eeuwen met de *Romeinen* verbonden waren, en de *Franken* ſlechts als overweldigers van hunnen erfgrond konden beſchouwen; zouden deze *Bataven* wel *vrijwillig* met de *Franken* gemeene zaak tegen de *Romeinen* gemaakt hebben? — Bl. 20 wordt *Rome*, ſchoon aan *despotiek* regerende Keizers doorgaans onderworpen, door MARCELLA het *vrije Rome* genoemd: het *weelderig Rome* zou wel zoo eigenaardig zijn geweest. — Bl. 89 ſpreekt de *Bataafſche* maagd HERMINGARD van de bleeke *Nachtgodin*, en noemt haar de *wakkere*, in tegenoverſtelling van den vreeſelijken THOR. De laatſte is wel een God, maar die Nachtgodin is eene fout tegen de *Germaanſche* Godenleer, die, gansch tegenſtrijdig met

de *Grieksch-Romeinsche*, de Zon tot eene Godin, maar de *Maan* tot eenen *God* maakte. — Op bl. 338 hangt KONSTANTIJN de orde van het heilige kruis om den hals van PAULINUS. Het is alsof er van de orde van het gulden vlies gesproken wordt; maar eene ridderorde tot belooning van militaire of burgerlijke verdiensten was aan de *Romeinen* onbekend. Het mogen dragen van het eene of andere onderscheidingsteeken (gelijk bij ons het metalen kruis) is daarom nog geen ridder wezen van eene bepaalde orde; en de *Romeinsche* Ridderschap was eene *kaste*, geene ridderorde van verdiensten. — Eindelijk willen wij naar geene drukfeilen zoeken; maar bl. 228 viel ons *owpekte* voor *opwekte* in het oog, gelijk ook op bl. 237. reg. 2 v. o. *gij mij haat niet*, voor *gij haat mij niet*. Bovendien komen er eenige verkeerde uitdrukkingen voor, die niet aan den letterzetter kunnen geweten worden. B. v. bl. 11. *de zon*, SCHEL *en* WITBLINKENDE. Bl. 205. *de slavenden*, voor *verslaafden*. *Slaven*, als werkwoord, wordt bij ons slechts figuurlijk gebezigd, voor *moeijelijken en langdurigen arbeid verrigten*, nooit voor *afhankelijk zijn* of *slaaf wezen*. Bl. 225 wordt gesproken van een *hartig* voor een *hartelijk* gebed: men spreekt wel van een hartig stuk vleesch, maar niet eigenaardig van een hartig gebed. Bl. 275, aan het einde, lezen wij: de hertoglijke wapenrusting werd op de houtmijt *gelegen*, voor *gelegd*, enz.

Het boek zal, gelijk het inderdaad verdient, met genoegen, belangstelling en stichting worden gelezen.

De Roem des Vaderlands gehandhaafd in 1831, *of beknopt Verhaal der jongste Gebeurtenissen in het Koningrijk der Nederlanden. Eene Gedenkzuil voor de Jeugd. Door* C. VAN DER VIJVER. *Met gekleurde Platen. Te Amsterdam, bij* C. M. Ferrari. 1832. *In 8vo. XVI en* 143 *bl. f* 2 - 1

Een lief en nuttig boekje, dat der vaderlandsche Jeugd welkom zal zijn. De Schrijver heeft, naar ons oordeel, den regten toon getroffen. Het hoofdzakelijke der gebeurtenissen is vermeld op eene wijze, die belangstelling moet wekken en goede indrukken achterlaten. Met volle ruimte kunnen wij dit verhaal aanprijzen, vooral ook, dewijl, in het voorbijgaan, wordt gewaarschuwd tegen overijld oordeelvellen en tegen overdreven' volkshaat, waartoe omstandigheden zoo ligt aanleiding geven. *Een edel hart*, leest men bl. 68, *onderscheidt brave van slechte menschen, al is het, dat zij tot één volk behooren.*

Wij keuren het niet goed, dat aan geheel *Noord-Nederland* de provincienaam *Holland* wordt gegeven. In eene noot op bl. 77 staat *Maatschappij* in plaats van *Departement der Maatschappij*: TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN. — De Prentjes zullen den *roem des Vaderlands* te dezen bezwaarlijk handhaven.

BOEKBESCHOUWING.

De Goddelijke Openbaring des Bijbels, volgens haren eenvoudigen zin en inhoud beschouwd en overwogen. Een Leesboek ter bevestiging in het geloof der oud-Christelijke waarheid. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude-Tonge. IIde of laatste Deel. Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. *In gr.* 8vo. *XVI en* 680 *bl. f* 4-80.

De Zelfdenker LE ROY, wiens onderneming ter nasporing van den aard en trapswijzen voortgang der Goddelijke Openbaringen aan het menschdom, bij wijze van doorgaande Bijbelbeschouwing, wij vroeger aanprijzend aankondigden, vervolgt en besluit in dit tweede Deel dezen zijnen gewigtigen arbeid. Men zal zich herinneren, welk een geest dien arbeid voornamelijk kenmerkt: de Schrijver wil het oude in de Bijbelverklaring niet verworpen hebben, *omdat* het oud, noch het nieuwe, *omdat* het nieuw is; het is hem om geen stelsel, maar om waarheid te doen. Doorgaans echter, meent hij, vervalt men heden ten dage te veel tot het eerste dier opgegevene uitersten, en verlaat uit nieuwigheidszucht de oorspronkelijke leer der Algemeene Christelijke Kerk. Hij wil dus dáár op redelijke en Bijbelsche gronden herstellen, waar hij meent, dat men niet of niet zoo veel had moeten afbreken. Omtrent sommige leerstukken neemt hij, behalve de schriftelijke Openbaring, nog een meer bijzonder onderrigt aan, dat tot sleutel op de Geschiedkundige Openbaring en daartoe behoorende Schriften diende. Het slot des eersten Deels strekte tot overgang tot de *derde* Hoofdafdeeling des werks, waarin wij in de *Christelijke Openbaring* den sluijer moeten zien opligten, die nog over sommige leerstukken was uitgespreid. — Zoo veel, ter herinnering, van den geest en

zamenhang des werks; wij willen nu, zoo beknopt doenlijk, den gang volgen, door den Schrijver in dit belangrijk onderzoek gehouden.

Eene korte Inleiding schetst den kenmerkenden aard der Christelijke Openbaring. Deze moest meer dan bloot *zedelijk* zijn, en meer bevatten dan de nadere ontwikkeling der Oud-Testamentische *moraal;* want die ontwikkeling had door JOANNES den Dooper of iemand anders kunnen geschieden, en vereischte niet zulk een buitengewoon persoon, als wij nu in JEZUS CHRISTUS leeren kennen. Zij moest 1) behelzen: de vervulling der beloften en voorspellingen omtrent de daarstelling van het heil des Menschdoms in den Messias; 2) de volkomene in het licht stelling van dien heilweg, zoo als hij door ieder mensch gekend en bewandeld moet worden. Deze beide hoofdpunten zijn echter te naauw verwant, om geheel afgescheiden behandeld te worden. In stede van dus eerst het meer Historische, daarna het meer Dogmatische gedeelte des N. T. te doorloopen, spreekt de Schrijver liever eerst over de Christelijke Openbaring, vervat in de Geschiedenis van JEZUS in de Evangeliën; daarna over die, welke vervat is in de Handelingen der Apostelen; eindelijk over hare nog verdere ontwikkeling in derzelver Schriften, daarbij op de zoo even genoemde twee hoofdpunten het oog houdende.

In het eerste gedeelte des Isten Hoofdstuks wordt het leven des Zaligmakers doorloopen; in het andere, zijne leer omtrent God, het onzigtbare Geestenrijk, Zichzelven en zijne betrekking tot het Goddelijk Wezen, den Mensch en den weg tot diens behoudenis, ontwikkeld. Het valt in den geest des Schrijvers, die de Christelijke Zedeleer hoogschat, maar haar niet als hoofddoel der Evangelische Openbaring wil hebben aangemerkt, een bewijs voor dit zijn gevoelen daarin te zoeken, dat ons van JEZUS' denk- en handelwijze, als kind, jongeling en man, zoo weinig staat opgeteekend; (genoeg echter, dunkt ons, om uit de medegedeelde trekken tot het geheel te kunnen besluiten.) Dat nogtans de prediking van

het op handen zijnde Messiasrijk, door den Dooper, onbewimpeld begint met het ernstige: *bekeert u!* en zedelijke verbetering dus, om zoo te spreken, de *conditio sine qua non* is, om deel in dat Rijk te verkrijgen, ontkent LE ROY niet, gelijk zulks ook moeijelijk ware over het hoofd te zien; en dat dit tot allen gesprokene woord van de algemeene verkeerdheid der menschen getuigt, willen wij wel toegeven; maar de Schrijver meent, dat het oogmerk niet was, om op eene dadelijke verbetering aan te dringen, maar alleen, om op de dringende behoefte aan verbetering opmerkzaam te maken, die later door de leer en den geest des Verlossers zoude worden bewerkt; en hier twijfelt Rec., of LE ROY den geest der woorden des Doopers wel regt gevat hebbe. — De diepe bedorvenheid der harten regt te doen kennen, was alzoo een hoofdpunt van JOANNES' prediking; het andere hoofdpunt was, Hem aan te kondigen, die kwam, om van deze bedorvenheid en hare gevolgen te verlossen. Dadelijk bij de optreding van dezen grijpt de Schrijver de gelegenheid aan, om onderzoek te doen naar den zin der benaming: *mijn geliefde Zoon*, die bij JEZUS' doop vernomen werd; en het is overtollig, breeder te zeggen, dat zijne hoogere natuur de slotsom van dit onderzoek is. Ter gelegenheid der aanstipping van de verzoeking in de woestijn, berigt de Schrijver eens voor altijd, dat men noch hier, noch bij de vermelding der wonderen, opstanding en hemelvaart, eene wederlegging van hen te wachten heeft, welke van *mythen* in het N. T. droomen. De gemoedelijke Christen geldoft; den eerlijken Deïst te overtuigen, is hier zijne taak niet, en met hen, die tusschen deze beiden eene soort van minnelijk verdrag willen sluiten, dat den opregte nimmer behagen kan, laat hij zich niet in. Tevens verklaart hij, naar dezelfde aanleiding, in het midden latende, of men in het genoemde verhaal aan persoonlijke verschijning of inwendige verzoeking des Duivels te denken hebbe, de leer omtrent het bestaan en den invloed van dien gevallen' Geest als boven alle re-

delijke bedenking verheven, en vindt tusschen de verzoeking der eerste menschen en die van den Verlosser een natuurlijk en naauw verband. Verder diens heilig leven doorloopende, geeft hij niet zoo zeer eene aaneengeschakelde levensbeschrijving van JEZUS, — waaraan ook misschien geene groote behoefte meer is, — als wel eene rangschikking zijner lotgevallen en handelingen onder vier hoofdpunten: zijne wonderdaden, prediking, gedragingen jegens God en menschen, en uitwendige omstandigheden. Alvorens vervolgens de leer van JEZUS omtrent de boven opgesomde onderwerpen te ontwikkelen, verklaart de Schrijver zijnen afkeer van het gevoelen dergenen, die de eigene mondelinge leer des Verlossers, ter volkomene kennis der waarheid, boven die der Apostelen stellen, ja de laatsten zelfs van verduistering der oorspronkelijke leer, door menschelijke bijvoegselen, beschuldigen; welke beide meeningen echter volstrekt niet noodwendig vereenigd behoeven te zijn. — In het vervolg van dit Hoofdstuk grijpt LE ROY telkens de gelegenheid aan, om de leer der Goddelijke natuur van JEZUS, en die van den aard des Goddelijken Wezens, naar zijn inzien schriftmatig, en als met de eigene woorden van Hem, die daarin het beste inzien hebben moest, tegen andersdenkenden te verdedigen.

Zoo nadert hij tot het IIde Hoofdstuk. Dit kan korter zijn, omdat het hoofdzakelijk de verkondiging aan anderen bevat van hetgene ons reeds uit de Evangeliën bekend is, met een verslag, hoe die verkondiging werd opgenomen, en welke hare eerste vruchten waren. Zijner stelling getrouw, gelooft de Schrijver ook hier weder aan de ontwikkeling van vele geheimenissen, door JEZUS, vooral gedurende de veertig dagen na zijne Opstanding, aan zijne Apostelen, en door dezen aan hunne onderwijzelingen gedaan, maar die ons door LUKAS in de *Handelingen* niet geboekt is. Vinden wij dit hoogst belangwekkend onderrigt, dat ten sleutel op de Apostolische Brieven zoude kunnen dienen, dan ook elders bewaard? De Roomsche Kerk zegt: „ ja, maar alleen

bij mij," — en dit laatste kan LE ROY niet toestemmen; want *die* Overlevering is dikwijls ongerijmd, en volgens haar zouden de Apostelen dikwijls hunne eigene woorden hebben wedersproken. Maar het eerste ontkent hij niet; leert, dat de oudste Protestanten het ook niet ontkend hebben, en wil geenszins toestemmen, dat deze verwerping der *analogie* of *overeenstemming des Geloofs* het kenmerk en grondbeginsel van het Protestantismus zijn zoude. Wat staat ons dan, volgens hem, te doen? Wij moeten het mondelinge onderrigt der eerste Christen-Eeuwen bij de Kerkvaders zoeken, of, wie zich daartoe niet in staat kent, moet letten op de voornaamste Overleveringen, die nog heden, als uit die Eeuwen herkomstig, bij de onderscheidene Afdeelingen der Christenheid bestaan, die dan aan de Evangelieleer toetsen, strijden zij er mede ze verwerpen, maar stemmen zij er mede overeen, helderen zij haar zigtbaar op, dan moet men ze dankbaar, als eene rijke erfenis onzer Christelijke voorzaten, aannemen.

Het zeer uitvoerige IIIde Hoofdstuk onderzoekt de Christelijke Openbaring, vervat in de Apostolische Schriften. In deze moet men geen aaneengeschakeld en volledig *dogmatisch* zamenstel zoeken; het zijn veeleer als toevallig ontstane stukken, bij voorkomende gelegenheden, tot opheldering of aandrang van reeds vroeger mondeling geleerde waarheden, geschreven; offchoon zij echter de eenige toetssteenen zijn, aan welke wij de ware en valsche Overlevering omtrent hun mondeling onderwijs kunnen onderscheiden. Deze manier van onderrigt is het beste geschikt, om het nadenken op te wekken, het overleg te oefenen, en op het hart te werken. — Na deze voorafgaande aanmerkingen worden dan nu de bedoelde Schriften, en daaronder ook JOANNES' Evangelie, voor zoo verre het meer dan historisch is, zeer naauwkeurig beschouwd. Wij mogen den Schrijver in die beschouwing niet volgen, maar moeten den belangstellende naar het boek zelf verwijzen, en hier alleen de hoofdresultaten opgeven.

Het doel van JOANNES in zijn Evangelie is, niet zoo zeer eene Geschiedenis te leveren van den Zoon des Menschen, maar meer bepaaldelijk van den *Logos*, den Zoon van God. Dit is het oogpunt, waaruit onze Schrijver dit Evangelie beschouwd wil hebben; dit maakt hem de vreemdsoortige inleiding des Boeks verklaarbaar, en het Boek-zelf hoogst gewigtig, als leerende ons dien Zoon van God in zijne hoogere natuur, de onontbeerlijkheid van zijnen persoon, en de noodzakelijkheid der gemeenschap met Hem, tot het ware en eeuwige leven, op eene geheel bijzondere wijze kennen. Niet minder gewigtig is de Brief aan de *Romeinen*, beschouwd als *Compendium* van den ganschen weg ter behoudenis. De slotsom dezes Briefs is dit: De mensch is diep gezonken en van God vervreemd; bij de Heidenen moge dit wat sterker uitkomen dan bij de beter onderwezene Joden, maar *allen* zijn afgeweken, en behoeven een ander middel ter behoudenis, dan de Wet der werken. Dit middel nu is de verlossing, door CHRISTUS aangebragt, en door het Geloof aan te nemen; en deze leer, wel verre van den Christen vrijheid tot de zonde te geven, maant er hem ten sterkste van af; want, gevoelende, dat hij geen deel aan de geregtigheid van CHRISTUS verkrijgen kan, zonder met Hem gemeenschap te hebben, verbindt hij zich vrijwillig, om niet meer der zonde, maar Gode te leven, en gehoorzaamt dus niet langer uit vrees voor straf of uitzigt op belooning, maar uit een beginsel van Geloof, Dankbaarheid en Liefde. — Eene dergelijke voorstelling der Apostolische leer komt den Schrijver — en ons met hem — uitnemend geschikt voor, om alle Christenen, zelfs de schijnbaar verst van elkander verwijderden, in één hoofdpunt te vereenigen. — Van de overige Apostolische Brieven worden alleen die aan de *Galatiërs*, *Hebreën*, *Efezers* en *Colossers* meer opzettelijk en doorgaand overwogen; terwijl in het tweede gedeelte van dit Hoofdstuk uit de anderen wordt opgenomen, wat óf ter bevestiging der reeds behandelde waarheden daarin voorkomt, óf andere waarheden meer

bijzonder voorstelt, óf, eindelijk, over de gebruiken en inrigtingen der Christelijke Kerk helderder licht verspreidt. Afzonderlijk wordt onderzocht, wat ons de *Openbaring van Joannes* omtrent de waarheden der Christelijke Godsdienst inzonderheid leert. Men gevoelt, dat het niet mogelijk is, den Schrijver in dat alles op den voet te volgen.

Het geheele werk wordt, in de IVde Afdeeling, met een Algemeen Overzigt der Goddelijke Openbaringen in derzelver zamenhang, met een onderzoek naar hare volledigheid, en naar hetgene nog in de toekomst te wachten is, besloten. Wel is waar, hier is veel herhaling; maar zij is, om de uitvoerige wijze, op welke alles behandeld is, niet onnut, maar veeleer noodzakelijk, om regt genot van het doorlezene te hebben en het verband wèl te vatten. Dan, bovendien vinden wij hier ook des Schrijvers meer bijzondere begrippen omtrent de behoefte *aan* en den aard *van* eene nog te verwachten nadere Openbaring ontwikkeld. 's Mans redenering daarover schijnt ons toe, in het kort, hierop neder te komen: Oppervlakkig zoude men wel meenen, dat de Goddelijke Openbaring in het N. T. een' zekeren trap van duidelijkheid en volmaaktheid heeft verkregen, die haar voor de laatste kon doen houden, welke wij te wachten hebben. Doch, bedenkt men de menigvuldige twisten, ten allen tijde en nog heden over verschillende belangrijke stukken gevoerd, ook onder hen, welke deze Openbaring aannamen, en de behoefte, die de menschelijke geest, ja soms het menschelijk hart, aan meer geregeld overzigt en dieper inzigt gevoelt; dan rijst billijk de vraag op, of niet nog eene nadere en meer volmaakte Openbaring noodig en te wachten zij. Deze vraag heeft men toestemmende te beantwoorden, zonder echter te eischen, dat ons nieuwe Bijbelschriften, maar alleen te hopen, dat ons, door de hoogere verlichting des Geestes, dieper en vooral meer algemeen inzien in het verband en den zin van die, welke wij reeds bezitten, moge gegeven worden.

Ziedaar dan wederom de hoofdinhoud van dit tweede

en laatste Deel, gelijk vroeger die van het eerste, doorloopen. Wij beschouwden een zeer belangrijk werk, waarop geenszins de beschuldiging van oppervlakkige en vlugtige behandeling rusten kan; dat door het gewigt der zaken, den bondigen stijl, de vele uitlegkundige bijzonderheden en Christelijke leeringen, die er in voorkomen, de aandacht der lezers, vooral van hen, die gewoon zijn hunnen Bijbel met verstand en nadenken te gebruiken, en niet deelen in den ongepasten weêrzin tegen alle gezet godsdienstig onderzoek, welke den al te stelselzieken zin van vroegere dagen misschien wat te sterk en ligtvaardig vervangen heeft, dubbel verdient. Gematigdheid en bescheidenheid blijven des Schrijvers pen besturen; enkele malen slechts had hij, onzes inziens, een wat minder beslissend algemeen oordeel kunnen vellen, (zie o. a. bl. 440. de *noot.*) En wat nu het hoofddoel des werks betreft, namelijk de herstelling der Christelijke Leer in de zuiverheid der eerste Eeuwen; gaarne erkennen wij, dat, ook na de Hervorming, onder de zich noemende Protestanten, met en zonder verkeerde bedoelingen, veel in die Leer verdraaid, verdonkerd, ontzenuwd is; maar vragen tevens, of die onregtzinnige Schriftverklaringen eerst van de laatste Eeuwen heugen, dan of men niet reeds in de eerste, ten tijde der Kerkvaderen, over hoogst belangrijke punten twistede en elkander verketterde, en of het uit den aard der zake anders zijn kan, dan dat er omtrent geestelijke dingen verschillende wijze van zien bestaat. Indien maar het verketteren, en het opzettelijk verdraaijen en verdonkeren, met een Christendom en Hervorming vijandig oogmerk, eenmaal ophoudt, dan zal er zoo veel gewonnen zijn als men redelijkerwijze wenschen mag, en de wrijving der denkbeelden moge dan vrijelijk blijven bestaan. Behoudens beter oordeel nu, komt het Rec. voor, dat die opzettelijk vijandige tegenstand thans veel minder algemeen werkt, en, waar hij werkt, veel minder bijval vindt, dan in een vroeger tijdperk; en wat het verketteren aangaat, de Hemel beware ons, en elk verstandig Godgeleerde en

geoefend Christen helpe het verhoeden, dat de zucht daartoe immer weder veld winne! Of nu nog eens eene nadere Openbaring, hetzij door mededeelingen van buiten, hetzij alleen door hoogere verlichting en loutering van verstanden en harten, de volkomene zegepraal des Christendoms bevorderen zal, moge de tijd leeren; voor het tegenwoordige troost ons, wat onze Schrijver bl. 197 van dit Deel zelf verklaart: „ Het vertrou„ wen op de Goddelijke goedheid, menschenliefde en „ wijsheid, doet ons vaststellen, dat datgene, wat Hij „ ons gegeven heeft, volledig alles zal bevatten, wat „ wij te weten noodig hebben." — De vrome *Duitscher* CLAUDIUS schrijft ergens aan zijnen Vriend: „ Gij wildet gaarne meer van onzen Heer weten, niet „ waar? Wie zoude dat niet willen! Maar bij mij „ komt gij daarmede niet aan het regte adres. Ik houde „ mij vast aan het Woord, en hate het hoofdbre„ ken over verborgenheden in de Godsdienst; want ik „ achte, dat het juist daarom verborgenheden zijn, om„ dat wij ze niet weten moeten vóór dat het de tijd „ is." Wie zich met die verklaring vereenigt, en niet wijs zijn wil boven hetgene geschreven is, maar dan ook van het geschrevene niet willekeurig afdoet, en opregt Geloof met zuiveren deugdzin zóó innig vereenigt als zulks in het Evangelie geschiedt, die heeft, onder alle wijziging van begrippen en vormen, voor zijn hoofd, zijn hart en zijne zaligheid genoeg.

De Eerw. LE ROY smake nog lang de zelfvoldoening, dat zijne schriften, ook dit uitvoerige werk, door Geleerden en mingeoefenden, met onpartijdige belangstelling, gelezen, overwogen, en het menigvuldige goede, dat er in ligt, behouden en met oordeel toegepast worde!

Micha, vertaald en opgehelderd door B. RUSBURG, *Predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Kampen. Benevens eene korte tijdrekenkundige opgave der twaalf*

(*zoogenoemde*) *kleine Profeten*, *en één* (*l. eene*) *vertaling van dezen Profeet*, *door wijlen den Hooggel. Heer* E. J. GREVE, *in leven Hoogleeraar te Deventer.* (*l. Franeker.*) *Te Kampen*, *bij* K. van Hulst. 1831. *In gr. 8vo. IV en 277 bl. f* 2 - 70.

Het oogmerk van den Eerw. Schrijver, „ met deze „ vertaling en verklaring van de Godſpraken des Profeets „ MICHA, is hoofdzakelijk, om den ongeleerden lezer „ beter met derzelver inhoud en ſtrekking bekend te ma- „ ken." Daartoe nu levert hij ons *eerst* eene tijdrekenkundige opgave der twaalf kleine Profeten; niet, gelijk de titel zou doen vermoeden, van den Hoogl. GREVE, maar gedeeltelijk van hemzelven, gedeeltelijk vertaald uit een ſtuk van JÄGER, in STEUDEL's *Tübinger Zeitſchrift für Theologie*, 1828. 2de St. Uit dit onderzoek blijkt, dat de bedoelde geſchriften aldus *chronologisch* op elkander volgen zouden: Vóór de verwoesting van het Israëlitiſche rijk: *Joël*, *Amos*, *Hoſea*, *Micha*; vóór de ſlooping van het rijk van Juda: *Nahum*, *Zefanja*, *Habakuk.* Onze Schrijver voegt daarbij: *Jona*, dien hij vóór *Amos* plaatst, en *Obadja.* Voorts, na de wederkeering uit de Babyloniſche ballingſchap: *Haggaï*, *Zacharia*, *Maleachi.* Zie bladz. 1—23. *Vervolgens* ontvangen wij eene *Inleiding*, over MICHA en de plaats zijner geboorte, — over den tijd, waarin zijne Godſpraken voorkomen, — over den burgerlijken en zedelijken toeſtand van Israël, — over den burgerlijken, zedelijken en godsdienſtigen toeſtand van Juda (dit een en ander nog al hoog opgehaald), — echtheid van MICHA (liever, van zijn geſchrift), waarbij iets over de dichterlijke ſchoonheid van zijnen ſtijl. Bladz. 24—59. *Daarna* des Schrijvers vertaling. Bladz. 60—77. *Voorts* eene opheldering van MICHA's profetiën. Bladz. 77—259. *Eindelijk* MICHA, volgens de vertaling van Prof. GREVE. Bl. 260—277.

De Eerw. RUSBURG geeft deze laatſte, „ van welke „ hij tot zijn oogmerk weinig gebruik gehad heeft,

„ woordelijk, ook naar de eigene ſpelling des overlede-
„ nen," ten einde „ de vrucht of het reſultaat van 's mans
„ onderzoekingen aan het licht te brengen." Wij hadden toch wel gewenscht, dat de Eerw. RUSBURG van het nagelaten handſchrift van Prof. GREVE meer gebruik had gemaakt, en ter gemakkelijker vergelijking ware het misſchien beter geweest, dat hij zijne overzetting naast die van den Hoogl. had laten drukken. Er zou, hetzij uit deze, hetzij uit de Latijnſche, waarſchijnlijk nog wel eenig licht te trekken geweest zijn. Dat dit niet gedaan is, ſpijt ons te meer, daar wij niet gelooven, dat van de uitgave van dit nagelaten handſchrift, bevattende
„ eerst den gewonen Hebreeuwſchen tekst, er tegen
„ over de veranderde in het Hebreeuwsch naar de ver-
„ meende dichtmaat, vervolgens de Nederduitſche verta-
„ ling, en dan de uitſpraak in gewone ſchrijfletters, waar-
„ onder dan de Latijnſche vertaling terſtond geplaatst,
„ en het geheel door critiſche noten beſloten," waartoe RUSBURG eenen drukker uitnoodigt, veel komen zal.

De Schrijver, die reeds in 1806 door den Hoogleeraar WILLMET (niet WILMET), aan wien hij dit werkje opdraagt, tot het bearbeiden van MICHA werd aangemoedigd en van eenige benoodigde boeken voorzien, heeft alzoo zekerlijk meer maanden aan het opſtellen, dan wij uren aan het lezen en beſtuderen van dit boek beſteed, en daardoor van onzen kant regt op eene beſcheidene beoordeeling. Zullen wij echter in het algemeen onze gedachten zeggen, dan komt het ons voor, dat aan eigenlijk taalkundige verklaring te weinig plaats is ingeruimd. In het aanwijzen van den gang der redenering, en van hare gepastheid voor Israël, is de Eerw. Schrijver breedvoerig, ook dan, wanneer hij kort had kunnen zijn. Hier en daar zouden wij zelfs in de verzoeking komen, om het ophelderende, althans ten deele, voor omgewerkte leerredenen te houden. Het is waar, de Heer RUSBURG ſchreef voor ongeleerden; maar waartoe niet liever nog meer gedaan, wat hij toch ten deele doet, en waartoe het

hem aan geene kunde mangelt, ook den Bijbeluitlegger voorgelicht en redenen gegeven van zijne opvatting?

Het zou eene zeer breedvoerige en voor den aard van *dit* Tijdschrift zeer ongeschikte Recensie kunnen worden, wanneer wij het geheele werkje doorliepen, en overal de verklaring beoordeelden. Wij bepalen ons dus tot een paar aanmerkingen, en slaan daartoe het bekende begin van Hoofdstuk V op. — De Godspraak te dezer plaatse wordt, en onzes inziens met regt, voor eene voorspelling aangaande den Messias gehouden; maar het slot van vs. 1, waarop hier veel, en tot de vraag: is hier de Messias bedoeld? alles aankomt: *zijne uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eeuwigheid*, wordt hier alleen met deze woorden zeer oppervlakkig behandeld: „Wij zien in het slot van dit vers, door „de oudheid zijner afkomst, tevens de hoop op eene „bestendige voortduring gevestigd." Op geene plaats heeft RUSBURG ons meer te leur gesteld. — Vs. 3: *hij zal weiden in de kracht des Heeren*, zegt RUSBURG: „*weiden*, van Koningen of Vorsten gebezigd, „beteekent: regeren met zorgvuldigheid en teederheid „ter bevordering van heil." In denzelfden zin verklaart het onze VAN DER PALM. Maar waarom hier geen woord over de oorzaak dezer benaming, geene verwijzing naar *Jerem.* II: 8, III: 15, *Ezech.* XXXIV: 2, 23, geene herinnering aan het Homerische ποιμένες λαῶν? — Teregt zegt RUSBURG, bl. 188 in de noot, dat אָדָם ook *heidenen* beteekent, en haalt ten bewijze aan 2 *Kron.* VI: 29. Dit kunnen wij ons niet begrijpen. Het is waar, כָּל־הָאָדָם staat hier tegen כָּל־עַמְּךָ over; maar wij kunnen niet gelooven, dat aan het eerste hier de beteekenis van *heidenen* moet worden gehecht. SALOMO bidt bij de inwijding van den tempel, dat God alle gebeden mogt verhooren, die יִהְיֶה לְכָל הָאָדָם וּלְכֹל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל maar wij zouden dit liever verklaren, met de randteekenaars op onze Statenoverzetting, „van elk in zijn

„ bijzonder, of van de vergadering des volks in het al„ gemeen." Tot eene plaats des gebeds toch voor de heidenen was de tempel niet bestemd, en het was ook niet waarschijnlijk, dat deze er dat gebruik van maken zouden.

Het is jammer, dat dit boek door zulk eene menigte drukfouten ontsierd wordt. De op den titel door een aangehecht blaadje verbeterde doen dit reeds vreezen. Behalve de aangeteekende, vonden wij, onder meerderen: Bladz. 20. r. 15. *grensen*. Bl. 24, in de noot, 19 H. bl. 158, lees: 14de St. bl. 158. Bl. 36. r. 8. v. o. *Almagtigen*, l. *Almagtige*. Bl. 82, in de noot, *fregi*, l. *frangi*. Bl. 126. r. 21. *rooverenijen*. Bl. 187. r. 14. *weisgeerige*. Bl. 228. r. 20. LISIJPHUS, l. SISYPHUS. Ook zal ITHOBAT, bl. 39. r. 1, wien de Bijbel ETH-BAAL noemt, wel ITHOBAL moeten zijn, gelijk hij bij JOSEPHUS heet. — Inzonderheid echter hinderen deze feilen in de aanhaling van bijbelplaatsen, gelijk bl. 21. r. 18. 2 *Kon*. XXXIV: 12, l. 2 *Kron*. XXXIV: 12. Bl. 181. r. 5. *Joh*. XXII: 42, l. VII: 42. Bl. 185, in de noot, *Jes*. VII: 24, l. VII: 14. De aanhaling van *Jes*. XLIX: 21 kon aldaar gerustelijk zijn achtergebleven. Ook is bl. 24, in de noot (*), de aanhaling van *Micha* I: 9 zeker eene drukfout. Ook schijnt bl. 27, r. 10, eene zinsnede te zijn uitgevallen, en zoo, of iets dergelijks, gelezen te moeten worden: Is het dus voor de verklaring van de schriften der Profeten, ook bij de erkentenis van Goddelijken invloed op hunnen geest, van hoog belang, bekend te zijn met hun karakter, opvoeding en stand in de wereld, en moeten wij het gemis van die kennis bij MICHA betreuren, meer weten wij van de plaats zijner geboorte.

Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Hervorming en der Roomschgezinde Gemeente in deze Stad. Door P. HOF-

STEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen.* *Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. 1832. *In gr.* 8*vo.* 158 *Bl.* *f* 1-50.

Weinig kerken hebben zoo vele verfchillende beftemmingen gehad, als de Broederenkerk te *Groningen.* De onderfcheidene einden, waartoe zij dienen moest, ftaan in een naauw verband met den algemeenen gang der befchaving, de vorming onzer natie, en de lotwisfelingen des vaderlands. Bovendien is gezegde kerk, die aan de Roomschgezinden in de zestiende eeuw was afgenomen, thans aan hen teruggegeven. Daardoor is het oude verfchil van denkbeelden vernieuwd. Eenigen vindt men, die meenen, dat onze voorouders in de zestiende eeuw den Roomschgezinden groot onregt hebben gedaan, met hun deze kerk, benevens al de overige geestelijke geftichten en goederen, te ontnemen; anderen, die oordeelen, dat de tegenwoordige Regering den Hervormden ftof tot klagen geeft, door deze, hun toebehoorende, kerk aan de Roomfche gemeente af te ftaan. Bij de fakkel der Gefchiedenis wilde de Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT, volgens zijne voorrede, beide handelwijzen in het licht ftellen en regtvaardigen.

Na eene korte inleiding, befchouwt de geleerde Schrijver de Broederenkerk eerst als kloosterkerk ten dienfte der Franciskaner monniken (van omftreeks 1253) tot aan het jaar 1566, en toont aan, hoe reeds een mildere geest onder die broederen heerschte. In 1523 had, in de Broederenkerk, het beroemde gefprek plaats tusfchen WILLEM FREDERIKS, Pastoor aan de St. Maartenskerk, (die een gemeenzaam vriend van GANSFORT en AGRICOLA geweest was, ja nog werkelijk briefwisfeling met ERASMUS hield) aan de eene, en den Voorzitter LAURENS, Prior van het Dominikaner klooster, anders een winderig en trotsch mensch, aan de andere zijde. FREDERIKS verdedigde onder anderen een aantal onderfcheidend Protestantfche ftellingen, en LAURENS, die het gewigt van vele bewij-

zen, schoon hij bij zijne gevoelens volharden bleef, had toegestemd, bedankte de aanwezenden voor hunne tegenwoordigheid, het gesprek besluitende met eene spreuk van AUGUSTINUS: *De waarheid wordt door redetwisten onderzocht.*. Zeer verdraagzaam was ook de Roomsche kerkeörde, vóór 1536 tot stand gekomen. Toen in 1536 Stad en Lande van *Groningen* Keizer KAREL V tot Heer hadden verkozen, begon de vrijheid van geweten wel gevaar te loopen, maar de verlichte geest van Regenten, geestelijkheid en bevolking wist *Groningen* te bewaren voor vervolging, zelfs nog in de eerste jaren van FILIPS II. Met 1566 begint een nieuw tijdperk. Toen stonden de Minderbroeders of Franciskanen, uit eigene beweging, de Broederenkerk aan de Hervormden af, die hetgeen hun hinderlijk was wegnamen en den monniken in bewaring gaven. Maar in 1567 deed de Landvoogdes vreemd krijgsvolk in de stad rukken, en van nu af was de vrijheid verstoord. In 1568 begon ALVA zich in *Groningerland* te doen gelden, en in 1570 liet hij het kasteel te *Groningen* opwerpen. Verademing gaf de komst van den Baron VAN VILLE, later Graaf VAN RENNENBERG genoemd, in 1576. Deze nam ook sedert de Gentsche bevrediging aan, hetwelk echter weinig voordeel voor de vrijheid van godsdienst veroorzaakte. Maar door zijne eigene medewerking werd deze in 1579 gevestigd. Kort, echter, was hierover de vreugde, ten gevolge van RENNENBERG's verraad in Lentemaand 1580. In 1594 ging *Groningen* aan Prins MAURITS en Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, Stadhouder van *Friesland*, over. Nu veranderde het tooneel, en onder anderen kwam de Broederenkerk weder aan de Hervormden. Hier levert de Schrijver eene voortreffelijke verdediging van de handelwijs onzer voorvaderen tegen de Roomschgezinden, als alleen uit zelfverdediging spruitende, en hij weert de blaam van onverdraagzaamheid van eerstgenoemden af. Sedert den 23 van Oogstmaand 1616 diende de Broederenkerk voor Akademiekerk. Ook werd er veel in het

Fransch, somwijlen in het Hoogduitsch gepredikt. Het koor der kerk diende voor Akademische redevoeringen en promotiën, Een aantal beroemde mannen zijn in de Broederenkerk begraven. In de belangrijke aanteekeningen vindt men de grafschriften op derzelver zerken vermeld. Bl. 137 zal de laatste pentameter in het grafschrift op den dapperen NITERD FOX, (die in dienst van Graaf EDZARD van *Oost-Friesland*, den vijand der *Groningers*, gesneuveld was, maar, tot vereering van zijnen heldenmoed, in 1499, door de *Groningers* hier met eere was ter aarde besteld) in plaats van: *Insolitoque jugo subſtravi Frisones*, moeten gelezen worden: *Subſtravi Frisones insolitoque jugo.* Trouwens, bl. 120, zal in het grafschrift, op de nageteekende zerk van JAN VAN DEN KORNPUT, overleden te *Groningen* in 1611, in plaats van *Interpridus miles*, wel moeten staan *Intrepidus miles.* Ook zoude 't ons verwonderen, indien bij het oorspronkelijke grafschrift nergens eenige zinteekens stonden. Het luidt als volgt:

Intrepidus miles (,) dux belli providus (,) alter
Vitruvius parvo hoc contegitur tumulo.

Ook in het Hollandsch is de correctie niet altijd even naauwkeurig.

In het werk zelve gaat de Hoogleeraar voort, met van bl. 78 tot 95 eenige bijzonderheden mede te deelen uit de geschiedenis der Roomschgezinden te *Groningen* sedert de Reductie in 1594, tot opheldering van de reden, waarom de Broederenkerk nu aan hen is afgestaan. Na de scheiding van Kerk en Staat, in 1795, poogden de Roomschgezinden, in plaats van de vijf bidzalen, die zij toen ter tijd hadden, ééne groote kerk te krijgen. Vruchteloos, echter, deden zij daartoe, in 1809, een verzoek aan Koning LODEWIJK, en met geen beter gevolg, in 1812, aan Keizer NAPOLEON. In 1821 besloot Koning WILLEM, wetende dat deze kerk, sedert 1815 reeds onbruikbaar gerekend, tot geen godsdienstig einde gebruikt werd, en zonder ongerief voor

andere gezindten aan de Roomſchen kon worden geſchonken, dezelve aan hen af te ſtaan, met koor, ſakristie consistoriekamer en een gedeelte van het kerkhof, benevens eene toelage van *f* 25,000, om de kosten voor het herſtellen der kerk enz. te dragen. Daar die ſom nog niet toereikend was, werd er, na lang handelen, in 1829 nog *f* 34,000 van landswege toegeſtaan. Nu nam eene Commisſie uit de Roomschgezinden de kerk van de Curatoren der Akademie over, en begon de vertimmering, welke, tijdens de uitgaaf van dit werkje, nog niet voltooid was.

Daar dit boek van belang is voor de Geſchiedenis des Vaderlands, inzonderheid der Provincie *Groningen;* daar alle medegedeelde bijzonderheden toereikend worden geſtaafd, en de ſtijl zuiver, fraai en onderhoudend is, zoo bevelen wij het in veler handen. Het ſchijnt ons toe een geſchrift te zijn van blijvende waarde.

Ontleed-, natuur- en ziektekundige Onderzoekingen, aangaande den aard en de geneeswijze van de Cholera morbus in het algemeen, en van de Aziatiſche in het bijzonder. Door H. J. SCHOUTEN, *Med. Dr. Te Amſterdam, bij* L. van Es. 1832. *In gr. 8vo.* 104 *Bl. f* 1-25.

Aan het hoofd van dit werkje ſtaat eene Opdragt aan den Heer Referendaris, Raad Adviſeur bij het Depᵗ. van Binnenlandſche Zaken voor het Geneeskundige, waarin de Schrijver zich verklaart een voorſtander der *Quarantaine-inrigting* te zijn; deze en meer andere redenen deden hem beſluiten, den Heer Referendaris te verzoeken, de opdragt van dit werk wel te willen aannemen, hetwelk door zijn Ed., met zijne gewone welwillendheid, op eene den Schrijver vereerende wijze, werd aangenomen.

Hierop volgt een eenigzins uitvoerig Voorberigt, bl. V—XVI, waarin de Schrijver verder ontvouwt, wat hem tot het ſchrijven van dit werkje bewogen hebbe. Hij

bekent zich een *voorstander der besmettelijkheid* te zijn; het vraagstuk in geschil zal door hem derhalve uit dit gezigtpunt beschouwd en behandeld worden. Het ware te wenschen geweest, dat de *Quarantaine-inrigtingen* hadden aangevuld, hetgeen de *Militaire Cordons* te wenschen overgelaten hebben.

Het schijnt, dat noch de eene, noch de andere ons van de gevreesde plaag hbben kunnen vrijwaren. De ware redenen van dit ontoereikende, of hoe men het eens nog noemen zal, verwachten wij, door den Tijd, die zoo veel ophelderd, aan het licht te zullen gebragt worden. Daarom zullen wij hierin ook niet verder treden., en wenschten wij vanhier wel, dat de verwijdering tusschen de twistende partijen niet verder mogt voortgaan. Het ontbreekt partijen toch niet aan bewijzen, het zij wél of kwalijk bijgebragt, en altijd herinnert men zich dan onwillekeurig de vraag van HUFELAND: *waarover twist gij eigenlijk?* Mogten de *anticontagionisten* niet slechts hun eenmaal aangenomen gevoelen ten koste van alles willen *doorzetten;* mogten de *contagioniston* in hunnen ijver niet *te veel* willen bewijzen! Dat allen niet uit het oog verliezen, hoe wetenschappelijk gevormde mannen behooren te twisten; dat de strijd tot geenen woordentwist ontaarde, en niet tot gekibbel of nog erger vervalle! Waartoe dat *flos* (bloem?) en *vulgus medicorum?* (kaf of janhagel?) Aan hatelijke toespelingen is reeds geen gebrek! Dit is zeker, dat de twistende *flos* en het kijvende *vulgus* beiden het publiek ten spot strekken. De Geneeskunde is te edel eene wetenschap, en de stand van Geneesheer te achtingwaardig, om het publiek stof tót lagchen te verschaffen, of, als het krakélende huisgezin van Jan Klaassen, de aanschouwers te vermaken. Men verheuge zich, en danke de Voorzienigheid, dat, ondanks dit alles, de Cholera hier in ons land, in evenredigheid tot andere landen, geringe verwoestingen heeft aangeregt: daarom behoeft noch behoort evenwel de *ordo medicorum* het treurspel niet met eene klucht te laten eindigen. Het is

reeds erg genoeg, dat het deftige treurfpel van VONDEL, de ftatige *Gijsbrecht van Aemftel*, door de laffe *Bruiloft van Kloris en Roosje* moet gevolgd worden. Ook is er nog voorraad genoeg voor eenen anderen MOLIERE; men behoeft dus niet bevreesd te zijn, dat zulk een Genie geen ftof genoeg zoude vinden.

Over de groote giften *Laudanum* poogt de Schrijver zich te verdedigen; het zij zoo: *velen*, en wel de *meesten*, hebben ze niet gegeven en zijn niet minder gelukkig geweest. Gevaarlijk was het echter altijd, de leeken met dergelijke Cholera-drankjes te laten begaan. Deze wijze van doen is met regt beftreden, wie hij ook moge geweest zijn, die haar aanprees of voorftond. Men moet geene ongeoefende vuurwerkers in het *Laboratorium* laten werken, noch aan kinderen fcheermesfen in handen geven.

In *drie* Afdeelingen zal de Schrijver zijne opgenomene taak afwerken.

Het *eerfte* Hoofdftuk loopt over de benamingen; het *tweede* behelst eene gefchiedkundige fchets; het *derde* behandelt het al dan niet befmettelijke der Cholera; het *vierde* is eene ziektekundige befchouwing, wat men door Epidemie te verftaan hebbe; het *vijfde* is aan eene bedenking over het al of niet befmettelijke der Aziatifche Cholera gewijd en de waarfchijnlijke wijze van voortplanting, en wordt deze Afdeeling met 13 gevolgtrekkingen befloten, bl. 1—25. In de laatfte gevolgtrekking zegt de Schrijver: „dat, wanneer men de *Quarantaine*-voorzorgen te *Sunderland* beter in acht genomen had, men allerwaarfchijnlijkst de uitbarfting, ten minfte de verfpreiding der ziekte aldaar had kunnen voorkomen." Dien ten gevolge mag men vragen: beftonden er te *Scheveningen* geene *Quarantaine*-voorzorgen; of had men ze, indien ze beftaan hebben, beter in acht behooren te nemen?

Wat het gefchiedkundige gedeelte dezer Afdeeling betreft, willen wij in geene bijzonderheden komen; hier kan flechts ter loops aangewezen worden, hetgeen in

de Geschiedkundige Lessen van den Hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN meer bepaald behandeld is. Beide werken kunnen te dezen opzigte ook niet met elkander vergeleken worden. — Wat besmetting en besmettelijkheid betreft, hierop komen wij, na het reeds gezegde, niet weder terug.

De *tweede* Afdeeling wordt in negen Hoofdstukken gesplitst.

Het eerste is eene algemeene ziektekundige beschouwing enz. van de sporadische Cholera in het algemeen en van de Aziatische in het bijzonder. In dit en de volgende Hoofdstukken schijnt de Schrijver te willen betoogen de *Identiteit*, *overeenkomst*, *overeenstemming*, of hoe men het noemen wil, der gewone Cholera met de Aziatische. Punten van vergelijking zijn er zeker te vinden, en in dit opzigt zijn beiden verwant; maar het eigenlijke punt van overeenkomst hebben wij niet gevonden. Integendeel, alle pogingen, om de overeenstemming volledig te maken, komen ons voor mislukt te zijn. Dat de Cholera van SYDENHAM in 24 uren doodde, is zeker. Zonder ons door het bijvoegelijk naamwoord *Aziatisch* (bl. 40) in verwarring van denkbeelden te laten brengen, hebben wij de *Aziatische Cholera*, om haar door dit bijvoegelijk naamwoord te onderscheiden, binnen vier uren hare slagtoffers zien vellen. De lijkopeningen mogen in vele gevallen niets opmerkelijks hebben opgeleverd; maar, indien ook Dr. LODER geene eigendommelijke of aanteekeningwaardige beleedigingen van het darmkanaal (bl. 48) of van deszelfs aanhoorige deelen ontdekt heeft, wat zal men zeggen van de bloedsophoopingen in de vaten? Het veranderde bloed, de ledige pisblaas, — deze na den dood gevonden, en in verband gebragt met de verschijnselen, bij het leven waargenomen, (zonder zulke vergelijkingen hebben ziektegeschiedenissen noch lijkopeningen eenige waarde) beteekenen zij niets meer dan gewone Cholera? — Het bijvoegelijk naamwoord *Aziatisch* make geen' dieperen indruk, dan de aard der ziekte vordert, doch

houde zijne beteekenis, dat de *Aziatische Cholera niet* hetzelfde is als de *gewone Cholera*.

De *derde* Afdeeling, uit slechts één Hoofdstuk bestaande, is gewijd aan de geneeswijze dezer ziekte. Zij bepaalt zich tot eene korte, beredeneerde optelling van eenige der voornaamste bekende geneesmiddelen. Deze beschouwing eindigt met de schets eener algemeene behandeling der Cholera, en mededeeling van het Bataviasche Cholera-drankje in het bijzonder, bl. 101. — De Schrijver beschouwt de bloedsontlastingen bij den braakloop *steeds* als *gevaarlijke* bewerkingen. Deze uitspraak is te stellig; zij is bewezen strijdig met de ondervinding geweest te zijn. Het *Opium* is den Schrijver het *magtigste* en het meest *onontbeerlijke* geneesmiddel. Het eerste is zeker; het andere getuigt van vooringenomenheid. Om de *eerste* reden moest het met voorzigtigheid gegeven, en nimmer onbepaald in de hand van den leek gesteld worden; om de *tweede* reden behoorde het, *volgens den Schrijver*, bij uitsluiting van andere middelen gebezigd te worden. Voor de Oostindiën, waar de geneeskundige hulp niet zoo gereed is als bij ons, mogt zulk geneesmiddel zijne waarde hebben; hier behoefde men, om *klein voordeel* in *enkele* gevallen, voor het *algemeen* niet zoo *veel* te wagen. De uitkomst heeft ook gelukkig geleerd, dat het eigenlijk niemand, die hulp gezocht en begeerd heeft, aan dezelve ontbroken hebbe; en dan is het ontegenzeggelijk beter, dat de Arts, dan dat eenig ander handele.

Algemeen nuttige toelichting en raadgeving betreffende de Cholera. Te Nijmegen, bij de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. 1832. *In kl.* 8*vo.* 13 *Bl. f* :-10.

Een klein boeksken, welks goede bedoeling niet te miskennen is. Wanneer men met den Schrijver zich kan vereenigen, *dat de herhaling van nuttige waarheden niet zelden ter versterking in heilzame overtuigingen*

dient, zoo moge dit boekje het legio geschriften over de Cholera met nog één vermeerderen.

De nuttige wenken verdienen wezenlijk behartiging.

Zeker is die leefregel, welke *het meest tegen allerlei ziekten beveiligt*, ook die, welke het meest overeenkomt met de voorschriften tegen de Cholera. Andere voorbehoedmiddelen zijn stellig *hersenschimmen*.

Of de thans heerschende Cholera oorspronkelijk is ontstaan door *bederf in de lucht in moerasachtige landstreken*, zoo als een voor den Schrijver liggend geschrift, uit *Polen* afkomstig, wil; dit zal dit *Poolsche* stuk wel even onbeslist laten als zoo vele andere, welke nog naar het opsporen der oorzaken trachten.

Goed is echter de raad, dat men de vertrekken niet *luchtig*, *zuiver* en *droog* genoeg kan houden. Door het tegenovergestelde wordt de vatbaarheid zeer vermeerderd. Men vermijde deze misslagen, met hetgeen verder bl. 5 wordt opgegeven.

Door eene tijdige en gepaste behandeling gaat de ziekte zeer dikwijls tot genezing over. Deze inroeping worde derhalve ook niet verzuimd.

Indien, zoo als HUFELAND dit wil, niet altijd *verkoeling* en *misslagen in de dieet* de Cholera voorafgaan, dit is zeker, dat beide onder de vermogendste middelen tot het ontstaan der Cholera medewerken. De raad bl. 7—9 verdient derhalve alle aandacht.

Een waar woord (bl. 9) is, dat *de vermijding van schadelijke genietingen en gewoonten veel zekerder tegen de ziekte beveiligt*, *dan al de in dag- of weekbladen aangeprezene zoogenoemde medikamenten*, (de paardenvijgen niet uitgezonderd!) *welke grootendeels hunnen oorsprong hebben genomen uit de ijdelheid van derzelver uitvinders*, *of uit eene verachtelijke hebzucht*. (*Exempla sunt odiosa;* anders behoefde men ze niet in *Polen* te gaan zoeken!)

Wat het wasschen betreft met een mengsel van chloorkalk en water, zouden wij met de wassching des aangezigts raden voorzigtig te zijn, dewijl een druppel van

dit vocht, in het oog geraakt, foms fchromelijke gevolgen zoude kunnen hebben.

Ten flotte ftemmen wij geheel met den Schrijver in, *vol vertrouwen, vooral vol hoop op God te zijn, dat wij, zoo Hij ons mogt oproepen, in een' beteren ftaat zullen overgaan;* en daartoe is de naaste en beste weg, te leven, gelijk, ook ten behoeve van ons tijdelijk welzijn, in deze bladen wordt voorgefchreven.

Gefchiedenis van de Staatkunde der voornaamfte Mogendheden van Europa, federt den val van NAPOLEON *tot op heden. Door Mr.* S. P. LIPMAN, *Advocaat te Amfterdam. Ifte Deel*, 1813—1820.

(*Vervolg en flot van bl.* 24.)

Omtrent de *Nederlandfche* zaken bij het *Weener* Congres vinden wij ook veel wetenswaardigs. „Het *Hollandfche* Bewind," zegt LIPMAN, „als ware het door het geluk „zijner verheffing duizelig geworden, of verbijsterd door „overmaat van dankbaarheid wegens zijne beweldadiging, „fchijnt de gewone regelen der behoedzaamheid te hebben „veronachtzaamd, welke het door het voorbeeld van *Grootbrittanje* had moeten leeren behartigen." (Bl. 274.) Immers, terwijl dit laatfte een gedeelte der *Rusfifche* fchuld in *Holland* op zich nam, „*tot op de onverhoopte fcheiding van* „*Holland en België*," verbond het *Rusland* reeds toen, in 't geheim, „om *geene* fchikkingen omtrent die landen aan „te gaan, die niet alvorens door *Grootbrittanje* waren be„willigd en bekrachtigd." Ziet daar den fleutel van het geheim der werkeloosheid van *Rusland* te onzen behoeve in de tegenwoordige omftandigheden! Waarom, vraagt LIPMAN, waarom toch werd de afftand van *Hollands* overzeefche bezittingen niet aan eene gelijke ontbindende voorwaarde verknocht? En had de ftaatkunde des *Engelfchen* Ministers *toen reeds* de fcheiding voorzien en misfchien berekend?... Den 31 Mei 1815 werd ons in *België* de doos van PANDORA gefchonken! „Aldus begon het Koningrijk der *Nederlanden*, „met fchulden belast, van volkplantingen ontlast, met vestin„gen verrijkt, in de *Europefche* ftaatkunde gewikkeld, vergroot,

„ vermeerderd, het troetelkind der verbondene Mogendheden(!),
„ zijne schijnbaar schitterende loopbaan." (Bl. 281.)

Niet minder belangrijk dan het vorige zijn de aanmerkingen van den Schrijver over de stichting van het Koningrijk *Polen* (wij weêrhouden ons met moeite van de mededeeling der aanmerkingen over die, volgens den Schrijver enkel *schijnbare*, herstelling), over de verdeeling van *Saksen*, de aanvaarding van den Koningstitel voor *Hanover*, en de verdere eindbepalingen van het *Weener* Congres. Treffelijk wordt ook de houding van *Frankrijk*, door *diplomatische* kunstgrepen van TALLEYRAND naar invloed op het Congres dingende en dien invloed verkrijgende, met die van *Spanje*, op trotschen toon rang en *nominale* deelneming eischende en *niets* verkrijgende, vergeleken (bl. 314, 315). *Spanje* teekende de eindakte van het Congres eerst *twee* jaren na de sluiting van hetzelve, en *Rome protesteerde* geheel. Het is ons onmogelijk, den Lezer de treffelijke aanmerking hierbij van den Schrijver, ook weder als eene proef van zijnen stijl, te onthouden: „ Het is „ een onwankelbare grondregel der *Roomsche* staatkunde, hare „ regten te bewaren, waar derzelver genot en oefening door „ de overmagt der gebeurtenissen wordt geschorst of belemmerd. Bij den drang en de tegenkanting van het tegenwoordige is het voorledene haar wetboek en de toekomst „ hare hoop. Het Hof van *Rome* kan zijne regten voor eene „ wijl verliezen; dezelve afstaan, kan het niet; zijne beginselen kennen geene verandering. Konde het door de veroordeeling van GALILÆUS niet den omloop der aarde verhinderen, noch het *Copernicaansche* stelsel door de plaatsing op den *index* vernietigen, zelf bleef het onbewegelijk, „ te midden der algemeene beweging. De stilstand bij verkregene regten, de niet erkenning van nieuwigheden, het „ voorbehoud zijner aanspraken, de onverjaarbaarheid en onvervreemdbaarheid zijner voorregten, — ziedaar het rigtsnoer zijner staatkundige gedragingen, welke wisselingen ook „ de gedaante der wereld moge aannemen." (Bl. 332.)

De onregtvaardige behandeling van den Koning van *Deenemarken*, wien het Congres eerst, voor het hem onregtvaardig ontrukte *Noorwegen*, *Pommeren* beloofde, en naderhand dit zonder eenige reden weder ontnam, en den edelen Vorst voor zijn *Noorwegen* met het onbeduidende *Lauenburg* afscheepte, wordt hier mede onbewimpeld en zonder eenige verschooning ten toon gesteld. De algemeene aanmerkingen

over de landverruilingen, ontroovingen, gedwongene vereenigingen en afscheuringen, door het *Weener* Congres bepaald (bl. 354—356), zijn weder allertreffendst; alleen ons bestek belet ons, die mede te deelen.

Na nu kortelijk de gebeurtenissen, die NAPOLEON's tweeden val voorbereidden en volgden, te hebben aangestipt, gaat de Schrijver over, om te betoogen, dat, zelfs volgens de beginselen van het te *Parijs* in September 1815 gesloten *Heilig Verbond*, men met den herstelden Koning van *Frankrijk* geen nieuw vredesverdrag kon aangaan, nòch hem nieuwe offers opleggen, daar de *Parijsche* vrede van 1814 door *hem* in geenen deele geschonden was. Doch hiermede konden de Bondgenooten, die te vele offers gebragt hadden, zich geenszins vereenigen. De tweede vrede, of liever, gelijk de Schrijver aanmerkt, het *nieuwe verdrag* van *Parijs*, (daar het nergens *officieel* een vrede genoemd wordt) behelsde de afstanden in grondgebied, in geld en gemis van vestingen voor eenen tijd, waaraan *Frankrijk*, ook onder de BOURBONS, zich moest onderwerpen.

De hoofdbelangen van *Europa* waren nu geregeld; maar er moesten nog verdeelingen en landruilingen in *Duitschland* plaats hebben, en *Frankrijk* moest nog, wanneer het aan zijne verpligtingen voldaan had, in den rang van het vijfmanschap der albeschikkers worden opgenomen. Deze onderwerpen worden in de beide laatste Hoofdstukken van dit Deel behandeld. Men ziet daaruit, dat *Beijeren* en *Oostenrijk* over afstand van grondgebied en schavergoeding nog na 1815 de ernstigste geschillen voerden; dat *Oostenrijk* aan *Beijeren* voor zijne oude landbezittingen wel schavergoeding wilde bezorgen, maar ten koste van andere *Duitsche* Vorsten, die zich niet wilden laten berooven, hetwelk tot de ergerlijkste Nota's aanleiding gaf. *Baden* zou dan schavergoeding hebben moeten leveren, maar wilde niet. Ten slotte bekwam *Beijeren* voor zijne regtmatige aanspraken op schavergoeding, waartoe een gedeelte van zijn nieuwe grondgebied aan de overzijde des *Rhijns*, verre van den Hoofdstaat en op *Frankrijks* gevaarlijke grenzen, gezocht werd, (iets, 't welk in het werk zelve niet zeer duidelijk wordt uiteengezet) *geene schavergoeding*, *omdat het die eerst had geweigerd*. (*A gouverno* voor ons!) Hierop werden de verdere betrekkingen der Staten, wat de bezittingen aangaat, op de *territoriale* Commissie te *Frankfort* geregeld, en het werk verder op den

verbondsdag in die stad voltooid. Het Congres van *Aken* in 1818 regelde eindelijk het vertrek des bezettingslegers uit *Frankrijk*, de betalingen van dat land tot afdoening der schavergoeding voor de Bondgenooten en hunne ingezetenen, en eindelijk de opneming van *Frankrijk* als hoofdlid in het groote Statenverbond.

Tot hiertoe hebben wij getracht, de rol van *Referenten* te vervullen, en ons dus slechts tot opgave des inhouds van dit allerbelangrijkste werk — hetgeen inderdaad in onze Letterkunde *époque* maakt — moeten bepalen. Doch de Lezer zal meer van ons willen weten; hij zal vragen, of wij het in alles met den Schrijver eens zijn; of dit werk, welk *aesthetische* en wetenschappelijke waarde zoo groot is, ook altijd, naar ons inzien, aan de wetten der onpartijdigheid voldoet, en der waarheid *ook in de wijze van voorstelling* getrouw blijft? Wij zullen deze vraag beantwoorden, door dit werk met een ander te vergelijken.

De beroemde THIERRY, een der meest vermaarde, nog levende *Fransche* Geschiedschrijvers, stelde zich ter taak, de Geschiedenis der inneming van *Engeland* door de *Noormannen* te beschrijven. Een gevoel van deelneming bezielde hem bij dit werk. Hij zag bij alle nieuwere Geschiedschrijvers de veroveraars, de Heerschers, opgevijzeld, de overwonnelingen, de beklagenswaardige *Anglo-Saksers*, bijkans geheel vergeten, even als vroeger de *Britten*, die *zij* overwonnen hadden. Met edele verontwaardiging besloot hij, de miskenden te wreken, hunne geschiedenis, hun lijden en de wreedheden hunner verdrukkers uit echte bronnen te putten en den tijdgenoot voor oogen te stellen. Niemand, die dit werk gelezen heeft, zal aarzelen, het onderwerp meesterlijk behandeld, en in zeer vele gevallen het pleit voor de verdrukten voldongen te noemen. Maar wanneer men zich ten *doel* stelt, *altijd* zeker volk of zekere zaak te verdedigen, zoo kan het niet anders, of men moet somtijds de zaak uit een verkeerd oogpunt beschouwen; want geen volk of geene partij heeft *altijd* gelijk of *altijd* ongelijk. Van daar, dat THIERRY ook tot eene geheel valsche oordeelvelling omtrent HENDRIK II van *Engeland* en den trotschaard THOMAS BECKETT vervallen is, welken laatsten hij bijna, met de *Roomsche* Kerk, heilig verklaart, omdat hij — een *Anglo-Sakser* en een vijand des *Noormanschen* Konings was.

Iets dergelijks heeft omtrent den Heer LIPMAN plaats.

Van een edel gevoel voor de onafhankelijkheid van *Europa* bezield, ziet hij met verontwaardiging de uitvoerende en somtijds de wetgevende Magt van ons Werelddeel aan een Bewind van vijf Leden opdragen, de *Monarchij* van NAPOLEON dus in eene *Oligarchie* herschapen, en de kleinere Staten in *Duitschland*, *Deenemarken*, de oude *Italiaansche* Republieken, en in onze dagen de *Vereenigde Nederlanden*; of plunderen, of inlijven bij magtiger Staten, of beurtelings beschenken, berooven en verguizen. Hij ziet dus in deze *Oligarchie* niets dan de verkeerde zijde, en treedt stoutmoedig voor het oog van *Europa* als haar aanklager bij tijdgenoot en nakomeling op. Hij wenschte, dat men in 1815 den *status quo ante bellum* van *Europa* hersteld, aan *Oostenrijk België* teruggegeven, de onafhankelijkheid van *Venetië*, *Genua* en *Polen* hersteld, en *Saksen* en *Deenemarken* met *Noorwegen* in hun geheel had gelaten. En wie zal dien edelen wensch niet met hem deelen? Hoe veel tranen en jammeren zouden ons door het afzonderlijk bestaan van *België* en de oude Republiek niet bespaard zijn! — Maar toch komt het ons vóór, dat de Monarchen van 1815 en hunne Ministers hier niet altijd naar billijkheid worden beoordeeld, en men zelfs, uit afkeer tegen hen, somtijds naar den grimmigen Dwingeland overhelt, wiens alverpletterende dwingelandij *Europa* tot één Oostersch Rijk gemaakt, en ons Vaderland geheel vernietigd zou hebben, indien God het niet genadig verhoed had. Dat in de tijden van den inval in *Frankrijk* de vier Mogendheden de onderhandelingen en het geheele beleid van zaken *moesten* besturen, loopt in het oog. Zoo wordt de schandelijke, verraderlijke handelwijze van NAPOLEON, die zijnen Gezant CAULAINCOURT geheime *Instructiën* gaf, om veel toe te geven, ten einde tijd te winnen, en ondertusschen *Antwerpen* en *Mentz* in geen geval over te geven, eenigermate verbloemd, en de onmatige eischen van den veroveraar, na zijne overwinning in Februarij 1814, en nog zelfs op den 15 Maart, *afstand van de Fransche Departementen over den Rhijn en de Alpen* genoemd, terwijl het inderdaad een eisch was van het den Keizer reeds ontwrongen bezit van *België*, het *Overrhijnsche Duitschland* en *Italië*. Het wordt bijna goedgekeurd, dat de *Franschen*, zoo laag als Natie, met verkrachting van alle gevoel voor eer en trouw, den Koning, omdat zijn bestuur zachter was dan het juk van NAPOLEON, omdat hij hen niet met schorpioenen kastijdde, afvielen en den moorde-

naar hunner kinderen weder inriepen. Zie de zeer eenzijdige voorstelling van den Schrijver, op bl. 138, waar hij NAPOLEON bij de *zon* vergelijkt! Van eenen *Hollander* hadden wij dit beeld, dat door zijne vleijers aan LODEWIJK XIV werd verkwist, niet verwacht. En bl. 144—146, waar hij de Mogendheden het regt van tusschenkomst in dit geval ontzegt. Doch indien er ooit eene daad van wijze staatkundige standvastigheid is verrigt, zoo was het deze gewis. Kon men den Troonroover in het bezit van den verweldigden Staat laten? Maar de *algemeene volksstem?* O, wij weten, hoe dit woord te verstaan is; wij hebben het in 1830 in *België* vernomen! Hadden de Monarchen in 1830 het moedige besluit opgevat, LODEWIJK FILIPS niet te erkennen, vóór dat hij zich plegtig verbonden had, het *status quo* in *Europa* te erkennen en des noods te zullen handhaven, dan gewis zouden wij de tegenwoordige aanmatigingen van het *revolutionaire Frankrijk* niet zien! Hier, zoo immer, kwam het dus te pas, dat de vier Mogendheden uit naam van geheel *Europa* spraken en handelden, eer het NAPOLEON door *Fransche* slangenlist gelukte, het zaad der tweedragt onder hen of de andere Staten te werpen. En misschien *kon*, in den bajert, waartoe *Europa* verzonken was, de herstelling van de oude orde van zaken niet meer zoo volledig geschieden, als de Schrijver, en wij met hem, het wenschte. Zoo *wilde* b. v. *Oostenrijk* het afgelegene *België*, dien ouden twistappel, welks verdediging zoo veel kostte, welks Papen en *Jakobijnen* den goeden JOSEPH II hadden afgezworen, niet meer hebben, en men kon die Mogendheid immers niet tot dat bezit *dwingen?* Ook ware het zeer wenschelijk geweest, dat de Koning van *Saksen* zich kon hebben laten bewegen, om zijn Rijk aan *Pruissen* af te staan, behoudens eene afzonderlijke Constitutie, en dat hij dan, tot ruime schavergoeding, *België* en den linker *Rhijn*-oever, met meestal Roomschgezinde, met hem gelijk denkende onderdanen, die dus niets tegen zijn Bestuur konden hebben, had aangenomen, en zich met dit *Nieuw-Bourgondische* Rijk aan het *Duitsche* Rijk had aangesloten. De gedurige kuiperijen van *Frankrijk* te *Genua* waren bekend, en werden best door vereeniging van dat Rijk met *Italië's* bolwerk, *Savoijen*, *Piemont*, voorgekomen. De Aristokratie van *Venetië* zullen ook niet velen, althans der onderdanen op het vaste land, teruggewenscht hebben. Het gedrag omtrent *Deenemarken* is onverantwoordelijk: de vriend

der Constitutiën zal echter daarbij niet uit het oog verliezen, dat *Noorwegen* eene *liberale* staatsregeling heeft bekomen, die het te voren niet kende. Men had, de zaken stipt onzijdig beschouwende, dit toch moeten in aanmerking nemen. Dan, dit alles kunnen wij nog toegeven; maar wanneer de Schrijver, van afkeer tegen de lotbeschikkers van *Europa* doordrongen, op een der edelste karakters van de nieuwere Geschiedenis eene hoogst onedelmoedige verdenking werpt, zoo kunnen wij dit onmogelijk beamen. Hij zegt, bij gelegenheid der inleidende aanmerkingen tot het Heilig Verbond, „dat Keizer ALEXANDER, *als wierd hij onophoudelijk door* „*eene heillooze herinnering gefolterd*, eene bijzondere stem„ming had voor dweeperij en *Mysticismus*." Keizer ALEXANDER werd zekerlijk niet door wroeging over den moord zijns Vaders (dit is de blijkbare bedoeling) tot het Heilige Verbond, als tot boetedoening, gedreven. *Hij* was aan dien moord onschuldig. Slechts het *in bewaring nemen* van zijnen krankzinnigen Vader was door hem toegestemd; en, zoo hij niet dadelijk magtig was, de moordenaars met den dood te straffen, verbande hij die toch uit zijn Rijk. Wij zijn overtuigd, dat ALEXANDER het Heilig Verbond uit de reinste, edelste beginselen heeft ontworpen; schoon daarvan naderhand, door anderen, een zeer wereldsch gebruik is gemaakt.

En hiermede stappen wij van de beoordeeling van dit Deel af. Hartelijk verlangen wij naar de spoedige voortzetting des werks. Onze vrijmoedige bekendmaking van het standpunt, waaruit *wij* sommige zaken beschouwen, zal den geleerden en weldenkenden Schrijver niet belgen. *Over 't algemeen* zijn wij het zeer met hem eens. Mogt zijn *Ideaal* eens verwezenlijkt worden! Doch dat zullen *wij* niet beleven.

Geschied- en Letterkundig Mengelwerk, *door Mr.* J. SCHELTEMA. *IVden Deels 3de Stuk. Te Utrecht*, *bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 329 *Bl.* *f* 2-60.

Dit Stuk bevat slechts ééne Verhandeling, (in tweeën gesplitst) en wel die over de *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen.* Men kan zich reeds van voren hiervan uit de pen van eenen SCHELTEMA veel beloven, die niet alleen daarover eene groote menigte bouwstoffen in zijne aanteekeningen had verzameld, maar tevens bij zijne

vrienden in de onderscheidene Provinciën van ons Vaderland vele bijzonderheden, tot deze onderwerpen betrekkelijk, had opgedaan. Het onderwerp was ook geheel nieuw, en door ALKEMADE en LE FRANCQ VAN BERKHEY naauwelijks aangeroerd, veel min volledig behandeld. Het heeft den Heere SCHELTEMA echter niet mogen gebeuren, nopens *alle* gewesten genoegzame volledigheid te erlangen; ten minste niet over *Zeeland*, *Noordbraband*, *Gelderland*, *Overijssel* en ('t geen sommigen eenigzins vreemd zal voorkomen) over *Utrecht*, het gewest zijner woning. Ook was het onderwerp, hoe behagelijk ook, somtijds moeijelijk, bij den nu en dan vrij lossen toon der Dichters en Schrijvers over hetzelve, met de behoorlijke kieschheid te behandelen. Nogtans heeft de Heer SCHELTEMA hier eene menigte bijzonderheden bijeengebragt, die, hoezeer dan ook niet *alle* even gewigtig, voor den beschouwer onzer volkszeden over het algemeen van wezenlijk belang zijn; te meer, daar vele dier oude volksgebruiken thans allengs wegsterven, en voor vreemde, althans voor meer deftige, minder vrolijke, *naïve* en hartelijke zeden, plaats maken; zoodat dezelve, zonder eene verzameling gelijk wij hier aantreffen, ligt in het vergeetboek zouden kunnen geraken. Immers, het is eene aanmerking, die elken lezer dezer twee Verhandelingen moet treffen: de oude *Nederlanders* waren een vrolijker, opgeruimder volk dan wij. In weerwil der dwaze berigten van vreemdelingen omtrent hun *phlegma* en hun gebrek aan levendigheid, was spel, zang en dans — minder kunstmatig, maar meer algemeen en hartelijker dan tegenwoordig — bij hen zeer algemeen. Waar zijn thans de liedeboekjes, waarvan *elke Provincie*, *elke Stad*, *ja bijna elk Dorp zijn eigen had* (bl. 46), die de Dames in hare ebbenhouten emmertjes, welke haar voor *réticules* dienden, mede naar de gezelschappen namen? Deze liedeboekjes waren alle — en dit moet men niet vergeten — in 't *Hollandsch*. Men schaamde zich toen nog (ook buiten de *Politiek*) de vaderlandsche taal niet in 't zingen, en onze meisjes en vrouwen zouden vreemd opgehoord hebben, wanneer in een' geheelen muzijkavond niets dan *Fransch* of *Hoogduitsch* gezongen ware. Ook schaamden zich onze eerste Dichters, HOOFT, REAEL, HEEMSKERK en anderen, niet, zulke liederen te vervaardigen. Maar sommige der *mopsjes* (zoo heetten, vooral te *Hoorn*, die liedeboekjes) waren niet van vrij van onkieschheid, zelfs niet onze beste oude Dichters, HUYGENS vooral, maar ook

CATS. Over 't algemeen waren onze voorouders, bij hunne doorgaans zeer zuivere zeden, in hunne taal, vooral bij vrolijke partijen, gansch niet afkeerig van grove dubbelzinnigheden, (van *grove;* de *fijne* lieten zij aan de *Franschen* over.) Referent herinnert zich uit zijne jeugd, bijeenkomsten, en wel niet eens van de vrolijkste, te hebben bijgewoond, waar oude, statige, gepruikte mannen, in tegenwoordigheid van jonge meisjes, eene taal uitsloegen, die men zich thans niet meer zou veroorloven. Doch daarbij heerschte er ook zekerlijk (om nu niet te zeggen, dat deze lieden, welken het zoo, gelijk men zeide, *in den mond geslagen was*, daarom toch onberispelijk van gedrag waren) meer vrolijkheid, meer ongedwongene gemeenzaamheid, vooral bij zulke partijen, die met het huwelijk in betrekking stonden, en waarbij zelfs deftige en fatsoenlijke lieden zich niet schaamden, een *patertje langs den kant* te dansen. Dit alles is thans geheel anders, zelfs *zóó*, dat, gelijk de Schrijver zich, even als VAN DER PALM, te regt beklaagt, het vieren eener bruiloft bij de hoogere klasse, en zelfs bij een gedeelte van den middelstand, bijna uit het gebruik is gekomen, en „ de jonge lieden zich beijveren, om, zoodra hunne verbindtenis burgerlijk is voltrokken en kerkelijk ingezegend, „ met een' wagen weg te vlugten, alsof het eene schaking „ ware, of dat men zich over het voltrekken van een eerbaar huwelijk voor ouders, nabestaanden en vrienden zou „ moeten schamen." Te regt berispt de Schrijver ook het hoogst onkiesche, hetwelk daarin gelegen is, „ dat de bruid „ in een vreemd huis tot den stand van vrouw overgaat, en „ het jonge paar de heilige eerste week doorbrengt onder „ vreemden en in eene herberg." (Bl. 177.) Ja, wél is het waar: „ zoo *eigen haard goud waard* is en *Oost West thuis* „ *best*, dan is het zeker bij het *trouwen*, *kramen* en *sterven*." Die eerste uithuizigheid is, althans voor den man, als 't ware de leerschool der volgende; en wat onze zeden door die uithuizigheid verloren hebben, is maar al te bekend. Het was dus van onzen geleerden Oudheidkenner ook in dit opzigt een gelukkige inval, de vaderlandsche gebruiken van vroegere dagen op dat punt eens bij elkander te brengen, en aan de meer op vreemde zeden gestelde nakomelingen ter beschouwing voor te stellen. Niet echter alsof wij, of ook hij zelf, hierin *alles* voor navolgenswaardig zouden verklaren. Immers hij heeft, gelijk wij boven reeds deden zien, betuigd,

dat er veel onkiesch en onzedelijk was, hetgeen hij dus is voorbijgegaan; andere gebruiken vermeldt hij wel, maar keurt ze af; de meeste nogtans verhaalt hij, volgens eene natuurlijke vooringenomenheid met zijn onderwerp, met lof.

De Verhandeling splitst zich natuurlijk in twee deelen, waarvan elk (behalve de *aanteekeningen*, *bijlagen* en *toevoegsels en nalezingen*, die te zamen bijna de helft van het boekdeel vullen) eenen avond ter voorlezing heeft gediend; de eerste over het *vrijen*, de tweede over het *trouwen*. Het verwondert ons, dat de Heer SCHELTEMA de afleiding van eerstgemelde woord nog onzeker stelt en misschien wel van *vrijheid* afleiden wil, daar die van FREYA, de *Germaansche* en *Scandinavische Venus*, aan welke onze *Vrijdag* was toegewijd, zoo geheel voor de hand ligt; eene afleiding, waarvan de Schrijver wel gewaagt, maar als twijfelachtig. Daarop wordt de geheele loop van het vrijen nagegaan, van de eerste kennisgeving aan het beminde voorwerp, door het hechten van bloemen aan den huisklopper, af, tot op de verloving en het uitzet toe. Men zal ons niet vergen, dat wij den Schrijver hier volgen; men leze het zelf in het werk, en zal zijne moeite wel beloond vinden. Ook denke men niet, dat het onderwerp te gering of te alledaagsch is. De gedurige aanhalingen uit CATS, HOOFT, HUYGENS, WESTERBAEN, VONDEL, HEEMSKERK en VAN EFFEN, toonen, dat onze eerste Vernuften zich niet schaamden deze stof te behandelen, daarvan tafereelen te malen, en daarover lessen te geven. Wij maken slechts oplettend op twee bijzonderheden, waarvan de eerste met het boven aangemerkte wegens de meerdere *naïveteit* en gepaste gemeenzaamheid zamenhangt, dat namelijk het vertrouwen op de gelieven veel grooter was dan later, en wel eens tot uitersten overging, zoodat de jonge lieden soms des nachts bij elkander bleven; terwijl nogtans de *maagdelijke huwelijken*, althans onder de geringere standen, thans veel zeldzamer zijn dan toen. Althans in de jeugd van den Schrijver „wisten wij," zegt hij, „niets van „die schijnbare voorzorg, welke thans wel eens als noo„dig wordt beschouwd, dat geene verloofden te gelijk onder „één dak mogen vernachten. Hoe zouden wij ons," zegt SCHELTEMA met reden, „vertoornd hebben, indien iemand „eenigen twijfel had betoond, dat het beminde voorwerp „niet veilig zoude zijn bij hem, die haar als het liefste „en dierbaarste in de wereld beschouwde, en in hare hoog-

„ achting het meeste belang ſtelde en zijn eigen geluk zocht „ en vond!" (Bl. 52.) Bij die gelegenheid wordt ook in de Verhandeling zelve en in de Aanteekeningen iets over het *kweesten* in *Noordholland* vermeld, hetwelk thans heeft opgehouden. — De tweede bijzonderheid, die wij vermelden wilden, zijn de *Vrijstermarkten* in datzelfde gewest te *Schermerhorn* en te *Schagen*. De eerſte was inderdaad eene vrijwillige opveiling van meisjes voor een *huwelijk*; de tweede ſlechts een *engagement* voor de *kermis*. Van de eerſte veiling kon men echter af, de vrijer voor twee dukaten, de vrijster voor het gelag in de herberg. De *Schager Vrijstermarkt* werd op een *kerkhof* gehouden (!); de intreê was *een dubbeltje*; het meisje, dat geen knechtje kon krijgen, kon haar dubbeltje terugvragen, maar moest dan ook *de klink van de deur der kerk ſchuren*.

De afgebroken draad wordt in de tweede Verhandeling, die over het *trouwen* handelt, weder opgevat bij de *bruidsdagen*. Hier wordt ons nu dat geheel van vrolijke plegtigheden geſchilderd, hetwelk in de zeventiende en tot nog diep in de achttiende Eeuw plaats had, en ook door LOOSJES in zijnen *Maurits Lijnſlager* gedeeltelijk is afgeſchilderd; een geheel, waarvan nog ſlechts enkele fragmenten in het *groenmaken*, de *bruidſuiker* enz. overig zijn. De afleiding van *Bruid* van *bereid*, *gereed* (om van ſtaat te veranderen) en *Bruidegom* van *Bruids-man* (*homme* met eene *aspiratie*) komt ons waarſchijnlijk voor, hoezeer het *Duitſche Braut* nog al van *bereit* afwijkt. De overdaad bij de oude bruiloften was ſoms ongeloofelijk, vooral te *Antwerpen*, gedurende den bloei dier ſtad, als middelpunt des wereldhandels, in de zestiende Eeuw; maar ook naderhand (hoewel niet zoo buitenſporig) in de Republiek. Te *Antwerpen* was het zulk open hof, dat de Bruid met *iedereen* danſen moest. Men moet in het werk zelf de verpligtingen der ſpeelnooten, het aanteeken- of *Commisſaris*-maal, de bruid in hare ſtaatſie, de vermaken in de bruidsdagen, het noodigen ter bruilofte, en de ſtatelijke en kostbare bruiloft zelve, lezen, om zich een denkbeeld te maken, hoe onze anders zoo zuinige en ingetogene Voorouders *dan* losgaven. Trouwens het was eene algemeene gewoonte, dat men bij zulke gelegenheden meende, *dat het er meê door moest*; dan was het hek der zedigheid van den dam, en een ſtijve roes ſtrekte dan, zoo het ſchijnt, niet tot oneer. Thans is men uitwendig ingeto-

gener; men zal zich niet meer kraken met bruiloften, gelijk die Regenten te *Dordrecht*, die hunne Medebegenten, gilden en de armen in Gods- en weeshuizen (eene hoogst loffelijke gewoonte!) onthaalden; maar wel zal men zich naderhand *op den duur* met feestmalen, het eene al kostbaarder dan het andere, of reeds dadelijk bij den echt door kostbaar en talrijk huisraad, waarvan onze Voorouders niets wisten, zoodanig aan lager wal helpen, dat dit menigen jongeling uit den fatsoenlijken stand van het huwelijk afschrikt. Te regt beklaagt zich daarover de Schrijver (bl. 85).

De meeste eigenaardigheden, door SCHELTEMA opgeteekend, vindt men in *Friesland*, of in *Noordholland*, waarvan oudtijds het grootste gedeelte tot *Friesland* behoorde en door echte *Friezen* bewoond werd. Hoe onvermengder dus de afkomst is, (want dat die der *Friezen* dit zij, die hunnen naam en woonplaats onder AUGUSTUS en NERO, gelijk onder NAPOLEON, hebben behouden) zal wel geen betoog vereischen) des te eigenaardiger en oorspronkelijker zijn ook de volkszeden. Men denke slechts aan *Molquerum* en *Hindeloopen*. In de andere gewesten, die, reeds in de *Frankische* tijden, meer door een mengsel van allerlei volkstammen werden bewoond, en later (vooral in *Holland*) meer door vreemdelingen bezocht werden, moest die oorspronkelijkheid allengs verdwijnen; gelijk trouwens meer en meer door de vorderingen der beschaving gebeuren moet. (Wij nemen dit woord hier in een' twijfelachtigen zin.)

Wij wenschen den Heere SCHELTEMA nog lang gezondheid, lust en krachten toe, om onze Natie op zulke aangename vruchten van zijn onderzoek te vergasten.

Biddagspreek over Hebreën X: 32—39, op den 2 Dec. 1830, van S. K. SIJBRANDI, Leeraar bij de Doopsgezinden te Haarlem. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1832. *In gr. 8vo. 34 Bl. f* 1 - 40.

In de laatste twee jaren is er, op verzoek van vrienden, menige preek ter perse gegeven, welke het niet zoo zeer verdiende, als de hier aangekondigde. De Weleerw. SIJBRANDI, die op dit punt waarlijk te schroomvallig schijnt te zijn, heeft dus wél gedaan, dat hij eindelijk door vereerend aanzoek zich liet bewegen tot de uitgave. Gelukkig

wat de keuze of het *vinden* van den tekst, en de redenen, voor die overbrenging en toepassing op onzen tijd bijgebragt, zijn allezins voldoende. Te regt merkt SIJBRANDI onder anderen aan: *Altijd was Nederland een land en het is dit nog, welks bestaan voor het Christendom en voor de menschheid van het hoogste belang mag gerekend worden. De Nederlanders schenen als door God bestemd, om het zachte en weldadige licht des Christelijken geloofs en der Christelijke werken, te gader met den glans der ware vrijheid en volksdeugd en geluk, over de wereld te verspreiden.* Vier punten, die van toepassing op onzen toestand zijn, worden in den tekst aangewezen. Beweegredenen tot volharding, namelijk, zijn ontleend I. uit hetgene vroeger was gedaan, enz. II. uit de hooge waarde der zaak, enz. III. uit de welgegronde hoop op eindelijke zegepraal der goede zaak; terwijl IV. van de overtuiging wordt gesproken, dat de Christenen, aan welke werd geschreven, niet kleinmoedig zich zouden onttrekken, enz. Ook het voor- en nagebed zijn er bijgevoegd.

Met veel genoegen hebben wij deze Biddagspreek gelezen. Warme vaderlandsliefde, door den geest des Christendoms veredeld, straalt overal door. Te sterk is, naar ons oordeel, bl. 20, de uitdrukking: *Het land was* (1813) *schier ontvolkt van manschappen* (*manschap*), *bijzonder voor de gewapende dienst geschikt.* Deze kleine aanmerking ontneemt echter niets aan de waarde van het geheel.

Philantropische Gedachten over den Oorlog, door A. ELINK STERK, JR. *In 's Gravenhage, enz. bij* de Gebr. van Cleef. (31 Oct. 1832.) *In gr. 8vo. 31 Bl. f* 1 - 40.

Onder de menigvuldige stukjes van den dag verdient dit vooral opgemerkt en gelezen te worden. Op weinige bladzijden vindt men hier veel belangrijks over oorlog en vrede gezegd. Ja, zoo is het, *vorsten en volken willen den oorlog niet; maar een verbond van ledigloopende fortuinzoekers, woelzieke intriganten, toomelooze jongelingen, door onbekookte denkbeelden van de regten van den mensch aan het hollen gebragt.....* Doch wij willen niet afschrijven. Men koope en leze. Een aanhangsel, *over de mogelijkheid van eenen meer duurzamen vrede*, bevat insgelijks zeer juiste aanmerkingen.

Die zoodanige begrippen en beginſelen, als de Heer ELINK STERK hier voordraagt, helpt verſpreiden, werkt mede ter bevordering van de algemeene belangen der menschheid.

Novum Carmen Latinum, dicatum Collegio Spei Nauticae Amſtelodamenſi. Amſtelodami, apud *G. J. A. Beijerinck.* 1832. 8vo. 30 pag. *f* : - 50.

Niet minder ſchoon, dan het met roem bekende *Carmen elegiacum* van denzelfden, zich niet noemenden, doch aan velen niet onbekenden, achtingwaardigen Dichter, is dit *novum Carmen.* Bl. 17 hinderde ons een harde regel:

Excute, quo te fraus Angla gravavit, onus.

waar, volgens den gewonen *rhythmus*, de rust achter *fraus* zou moeten invallen; doch de zin vordert: *Excute, quo te* ‖ *fraus Angla gravavit, onus.*

Soortgelijke aanmerking hebben wij, bl. 27, op:

Barbarico, nam non est pudor, ore terent.

Dit zou moeten klinken: *Barbarico, nam non* | *est pudor, ore terent.* Maar de zin gebiedt het aldus: *Barbarico,* | *nam non est pudor* |, *ore terent.* Zoodat de *pentameter* daar bijna de kadans heeft van een *verſus jambicus trimeter hypercatalecticus;* ſchoon anders het *metrum* goed is. Men hoore: *Barbarico, nam non est pudor, ore terent.*

Toen wij, bl. 6, lazen:

Parva America tibi est, parva est Europa, Philippe.

dachten wij eerst, dat het eene ſchrijf- of drukfout was voor: *Parva tibi America est &c.*, ſchoon wij nog liever *America* hadden. Doch bl. 13, waar wij vonden:

Litora viderunt hoc America ſcelus.

overtuigde ons, dat de Dichter *America* verkiest. Is hiervoor

genoegzame grond? Bij de Ouden was het woord, zoo wel als over het algemeen het werelddeel, onbekend. *Africa* heeft de *penultima* kort. Ware het niet beter, die regelmaat, welke met de gewone uitſpraak overeenkomt, te volgen?

Niet alle Noord-Nederlanders zullen den Dichter, met opzigt tot de hereeniging met België, nazeggen (bl. 18):

Foedere quod certo Deus et natura ligavit,
Humanae haud poterunt disſoluisſe manus.

Hoe geheel in den *antieken* geest is het volgende tot LEOPOLD (bl. 19):

Quin degens roſeis, ut quondam, in odoribus aevum,
Otia laſcivae plena quietis agis?
Caeſariem compone, venustos indue cultus,
Et canta Glyceris carmina grata tuis.
In thalamo lentus, fuge dux Pari, ſpicula et hastas,
Praeſidio Cypriae tutus, ut ante, Deae.

En een weinig verder:

Proripe te, dux magne, tuosque reviſe Britannos,
Disceſſu tolles dedecus omne tuo.
Crimina Idumeae veluti communia gentis
Abſtulit emisſus per loca ſola caper.
Te pater haud genuit, corpus ſine pectore, laudi.
Bella gerant alii, rex Leopoldus amet.
Hoc facient, ſua quos virtus et cauſſa volentes,
Vox patriae et cari regis, ad arma vocat.
Vox ſacra trans Vahalim audita est Moſamque. Volavit
Alta ſuper Flevi, fulminis inſtar, aquas.
Majores volvunt et Rhenus et Iſala fluctus.
Exſurgunt tumidis Hunſus et Aha vadis.
Arma viri clamant, juvenes arma, arma, frequentant.
Millia, quot nunquam patria vidit, eunt.
Non genus, aut proavi, non divitis otia vitae,
Non retinent carae dulcia vincla domus.
Ipſae etiam matres, matres lacrimabile rident,
Armaque dant natis dura tremente manu.
Dilectum trepidans virgo producit amicum,
Ingenuo teneras tincta rubore genas.

— — — — — — — — — —

Stulte quid huic populo opponis Leopolde? Cohortes,
Conscia quas sceleris mens agit aegra sui.

Men ziet, dat een Dichter, die taal en versificatie genoegzaam magtig is, ook zeer wel in het Latijn uit het hart kan dichten. Waarlijk! niet alle *poëtae recentiores* zijn of waren bijeenzamelaars van *centones*, gelijk sommigen, in hunne blinde partijdigheid, beweren.

De Godsdienst. Nagelaten Dichtstuk van B. KLIJN, BSZ., *in leven Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz. enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 28 *Bl. f* :-50.

„Het is de laatste dichterlijke uitboezeming van eenen in„nig geliefden Broeder, welke ik ... u ... zal doen ken„nen. Het is de stervende, welke ons zijne laatste ge„dachten op het hart drukt! Het is de zalige, die ons wil „opvoeren tot die stemming der ziele, welke thans de be„looning zijner deugden en edele hoedanigheden uitmaakt!" Deze woorden van den Broeder des Ontslapene zouden ook de strengste kritiek ontwapenen. Leefde de Dichter nog, wij zouden in eene opzettelijke beschouwing van zijn werk treden, en bescheidene aanmerkingen zouden hem, die zich op zijne dichterlijke talenten in geenen deele verhief, misschien niet ongevallig zijn geweest. Het komt ons ook voor, dat, had hij aan dit verdienstelijk dichtstuk de laatste beschavende hand kunnen leggen, het hier en daar nog wel eenige verandering zou hebben ondergaan. Wij bepalen ons bij eenvoudige aankondiging en aanprijzing, en het overnemen der volgende regels:

Verhef u, kind der aard'! — Gehuld in 't kleed der zinnen,
Treedt gij met majesteit Gods heilgen tempel binnen;
Gij zijt door gang en stand niet slechts der schepslen vorst,
Maar door het beeld van Hem, dat ge omdraagt in uw borst.
Dit, u door de Almagt, als een schoon kleinood, gegeven,
Beslist uw adeldom, den voorrang van uw leven;
Niet in het vlug begrip, uw geestkracht aanvertrouwd;
Niet in het hoog gevoel, als gij natuur aanschouwt;
Niet in uw taal en spraak, niet in uw wezenstrekken,

Niet uit uw vonklend oog is 't beeld van God te ontdekken;
Neen! de uiterlijke vorm bevat slechts flaauwen schijn:
Inwendig moet de mensch het beeld zijns Scheppers zijn!
Een goedheid, onbeperkt, die hulp en troost zal schenken;
Een wijsheid, zonder trots, die andren nooit zal krenken;
Een wil, tot 's naasten heil standvastig en bereid;
Een hart, dat vurig klopt voor deugd en heiligheid;
Een ziel, aan zegen rijk, in weldoen onbezweken,
Die 't troosteloos gemoed met liefde kan doorweeken:
Dit alles is veel meer dan de uiterlijke schijn,
En doet den mensch op aard' het beeld zijns Scheppers zijn.

Wij danken, in den geest, de Ontslapene voor zijnen zwanezang, den waardigen Broeder voor deszelfs gemeenmaking.

Gebed, ter bevrijding van de Cholera Morbus, vervaardigd door de WEW. Assessoren der N. P. J. Gemeente. Uit het Hebreeuws vertaald door B. C. CARILLON. *Te Amsterdam, bij* Carillon. 1832. *In gr. 8vo.* 4 *Bl. f* :-10.

Gebed voor de Hollandsche Israëliten, dienende, om van den Opperſten Geneesheer de vernietiging af te smeeken der verdelgende en vreesselijke Cholera Morbus; door B. C. CARILLON, *voorheen Student in de Theologie. Te Amsterdam, bij* Carillon, 1832. *In 8vo. VI en* 16 *Bl. f* :-25.

Vaderlandsche Zangen; benevens Lofdicht op den Ridder A. VAN WAGENINGEN. *Door* B. C. CARILLON. *Te Amsterdam, bij* Carillon, 1832. *In 8vo.* 15 *Bl. f* :-25.

Beide Gebeden zijn in een' vrij goeden geest, hoewel het laatste, naar ons oordeel, te zeer gerekt is en te veel redenering bevat, die hier minder te pas komt. — De Zangen (*op Neêrlands Redder, op den eersten verjaardag van den Held* J. C. J. VAN SPEYK, *aan de Vorsten der Conferentie, Volkszang op den Generaal* CHASSÉ) en het *Lofdicht op* A. VAN WAGENINGEN hebben luttel dichterlijke waarde, maar dragen blijk van vaderlandsliefde en warmen ijver voor de goede zaak. Wij achten ze, uit *dit* oogpunt beschouwd, *niet geheel verwerpelijk*, en de vervaardiger betuigt in de Voorrede, *met zodanige beoordeeling voldaan te zullen zijn.*

Gedachten en Beelden, *door* B. T. LUBLINK WEDDIK. *Iste Stukje. Tweede Druk. Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. 1832. *In gr. 8vo.* 110 *Bl.*

——— ——— ——— *IIde Stukje.* 226 *Bl. Te zamen f* 2-50.

Het verblijdt ons, dat deze Gedachten en Beelden zulk eene gunstige ontvangst bij ons lezend publiek gevonden hebben, dat reeds een tweede druk noodig is geworden. Dit doet den smaak van onzen landaard eer aan, en de Schrijver is daardoor aangemoedigd, om denzelfden toon nog eens in een tweede stukje aan te slaan. In dezen *tweeden druk* van het *eerste*, door ons in het voorleden jaar aangekondigde, stukje zijn, „ ter gerieve van sommigen, de hier en „ daar verstrooide motto's, vertaald, en eene enkele weinig „ beteekende (beteekenende) aanmerking bijgevoegd." Met vrij wat minder moeite, dan CICERO daartoe voor den dichter ARCHIAS aanwendde, wordt HERMIPPUS van eenen *Egyptischen* in eenen *Romeinschen* schoolmeester veranderd.

Het tweede stukje begint met eene opdragt *Aan Nederland, geschreven September* 1831. Bij den lof, in dezelve toegezwaaid aan de kweekelingen onzer Hoogescholen, dat zij allen hunne *theses* over de zuivere vaderlandsliefde hebben verdedigd — niet achter eene gestolene of bestelde *dissertatie*, maar vóór en tegenover den vijand, met musket en zwaard, herinnerden wij ons *Korporaal Trim's* praktische verklaring van het vijfde Gebod. Voorts vinden wij hier de volgende onderwerpen behandeld, onder den naam van *Oogpunten*: *Schilderkunst en Schilderij*, *Troon*, *Boer*, *Oorlog*, *Kind*, *Schrijfpen*, *Recensent*, *Boekhandelaar*, *Dienstbode*, *Lofrede*, *Leerrede*, *Slaap*, *Mode*, *Vaderland*, *Reizen*, *Quasi-vrijheid*, *Wieg*, *Kleeding*, *School*, *Kerk*, *Honger*, *Bidden*, *Vriendschap*, *Vriend*, *Buitenleven*, *Buitenverblijf*, *Student*, *Kourant*, *Concert*, *Moeder*, *Lezen*, *Wijsbegeerte.* Tusschen eenige losse, op zichzelven staande *Gedachten*, ook die *Bij het beschouwen van eenen Kansel.* Een ander gedeelte van den inhoud bestaat uit *Karakterschetsen: De Geveinsde*, *de Overdrevene*, *de Onbeschaafde*, *de Hooggevoelige*, *de Snapper*, *de Leugenaar*, *de Pedant*, *de Geestige.* Hierop volgt nu het *Bewijs der groote schadelijkheid eener meer beschaafde opvoeding voor het vrouwelijk geslacht.* Dit bewijs is in den trant der verdediging van de slavernij der Negers door DE MONTESQUIEU in zijnen *Esprit des Loix*: „ De suiker zou

„ veel te duur zijn, indien men de plant, welke dezelve „ voortbrengt, door geene flaven liet bewerken. Die genen, „ van welke wij hier fpreken, zijn van het hoofd tot de „ voeten zwart, en hebben eenen zoo ingedrukten neus, dat „ het bijna onmogelijk is, hen te beklagen," enz.

Vervolgens wordt de ftelling ontwikkeld: *Een mensch is zoo veel waardig, als hij zich laat gelden.* Tot eene proeve plaatfen wij het volgende: „ De waarde van den mensch is groot of gering, naar mate hij zelf die bepaalt. Ach! waren toch alle dingen zoo duidelijk te bewijzen, als deze ftelling. Ziet een mensch, (gij zult misfchien niet ver behoeven te zoeken) leêg van verftand, voos van hart, maar die in het leven en deszelfs verfchillende wijzigingen een goed figuur maakt, die zijn non-verftand met converfatie-wijsheid vergoedt, zijne onkunde door behendig napraten bedekt, zijn verdoofd gevoel door gezochte overdrevenheid verhelpt, zal hij geene waarde hebben, en wezenlijk gelden? ja, hier en daar gaarne worden gezien? — Gelukkige ftervelingen! die u aldus hoog en hooger plaatst, en wel zoo hoog, dat geene hand u naar onderen kan flingeren! mij dunkt, ik zie u inwendig glimlagchen over de ligtgeloovigheid van velen, die uwe eigene koersbepaling voor de ware en zuivere aannemen," enz.

Nu volgt de *Befchrijving van mijnen Oudoom Jakob, zijne brieven, wandelingen en gedachten.* Eindelijk nog korte uitweidingen over *Vrouwenhanden, groote Steden, langzame menfchen, Vrouwenvriendfchap, kranke menfchen, het leven in groote Steden, menfchen, die in het lieve leven den rang van kinderen bekleeden, Onderbuiksverftoppingen, Boeken en Menfchen, de Autheur en de Lombarthouder met elkander vergeleken, een rein gemoed.* Alles wordt befloten met eene *Hymne* in dichterlijk proza *aan de Liefde.*

De inhoud van dit tweede ftukje is geheel in denzelfden toon geftemd als het eerfte. De motto's zijn over het geheel gelukkig gekozen. Met dat, hetwelk aan het hoofd der karakterfchets van den *Geveinsde* geplaatst is, is dit het geval niet. De befchrijving van den *Cerberus*, naar HORATIUS, is meer van toepasfing op de zich niet verbergende, maar luid basfende kwaadaardigheid van den doldriftige, dan op de geveinsdheid van hem, die liefde voorwendt en haat koestert.

Bij de vele vrienden en lezers, welke het eerfte ftukje

gevonden heeft, zou het overbodig zijn, veel aan te voeren, om de aandacht van ons lezend publiek zich op dit *tweede* te doen vestigen. Hetzelve wordt zeker met gretigheid ontvangen, en zal, hiervan houden wij ons verzekerd, de verwachting niet teleurstellen van hen, die met genoegen het vroeger door den puntigen Schrijver aangebodene hebben gelezen.

Bijbelsche Gedichtjes voor de Jeugd. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij M. Westerman en Zoon. 1832. *In 12mo.* 62 *Bl. f* 1-10.

Ziedaar een lief, bevallig boekje, waarvan het behagelijke van den vorm geheel beantwoordt aan het schoone en goede van den inhoud. Dit niet alleen! Het is eene aandoenlijke gedachte: hij, uit wiens hart en pen de meeste der, in dit bundeltje voorkomende, stukjes zijn gevloeid, is..... Doch, dat wij den Heer WESTERMAN den vader, aan wiens bezorging wij deze lieve bijdrage tot onze kinderbibliotheek te danken hebben, hier zelven laten spreken. Ziehier zijn voorberigt: „De meeste der stukjes, in dit boekje vervat, „zijn door mijn' diep betreurden zoon J. C. WESTERMAN, „in de uren zijner uitspanningen, vervaardigd. De vaderlijke liefde, welke in hem zulk een dierbaar voorwerp „mist, kon eenen arbeid, met zulk een deugdzaam doel „begonnen, niet verloren laten gaan, maar moest zich natuurlijk beijveren, de lieve jeugd, waaraan hij een voorbeeld mogt strekken, deze kleine nalatenschap van zijn „ontwikkelenden geest te doen geworden. Ik heb, zoo „veel mogelijk, de onderwerpen, die hij verhinderd was „te bewerken, uit voorhanden zijnde stukjes aangevuld; en „vertrouwe, dat het eenvoudige werk van den braven jongeling, die zijne deugdzame gezindheid in den strijd voor „het Vaderland met zijn bloed bezegeld heeft, met welgevallen aangenomen zal worden."

Gaarne deelden wij een der Bijbelsche Gedichtjes tot proeve mede; maar, dewijl ons bestek dit niet toelaat, moeten wij ons vergenoegen, met de opschriften derzelven hier mede te deelen. Zij zijn twaalf in getal, en hebben tot onderwerpen: *I. Gods Woord. II. Adam en Eva. III. Kaïn en Abel. IV. Noach. V. Abraham, VI. Hagar in de Woestijn. VII.*

Esther. VIII. Mozes. IX. Jozef. X. David en Goliath. XI. Job. XII. Daniël.

Hendrik en Maria, of de ouderlooze Kinderen. Eene treffende en leerzame Geschiedenis voor de Jeugd. Door AMALIA SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In kl. 8vo.* 150 *Bl. f* 1 - 25.

Ja, wel mag dat eene treffende en leerzame geschiedenis heeten! Zelden lazen wij een werkje voor de jeugd met meer genoegen, dan deze *Hendrik en Maria.* Het heeft niets van dien waanwijzen redeneertrant, of van die oppervlakkige, dorre zedekunde, die men wel eens in boekjes van dit *genre* aantreft. Er heerscht in deze geschiedenis een lieve, zachtgestemde, en voor de jeugdige vatbaarheid welgetroffen toon. Blijkbaar heeft zij de strekking, om in het jeugdige hart zaden van kinderlijke godsvrucht en van stil, eerbiedig vertrouwen op de wijze Voorzienigheid te strooijen. Zien wij wél, dan heeft de bekwame Schrijfster, die zich op eene voortreffelijke wijze van hare taak gekweten heeft, zich eigenlijk voorgesteld te schrijven voor kinderen van eenen leeftijd van zes tot twaalf jaren. Waarlijk! zulke welrijpe en smakelijke vruchten, al zijn zij ook uitheemsch, verdienen het, dat zij van vreemden bodem tot ons worden overgebragt. De vertaling is zeer vloeijend; en, is zij getrouw, dan heeft de Vertaler, die voor zijne taak wel berekend toont te zijn, den onderhoudenden schrijfstrant van het oorspronkelijke wel gevat en volgehouden. Alleenlijk stootten wij, bl. 81, op het woord *regtmatigen*, hetwelk daar niet behoort; en een weinig verder, bl. 85, op de uitdrukking: *Deze kinderen enz.*, alwaar het voornaamwoord een *Germanisme* doet hooren. Ook de Uitgevers hebben lof, zoo wegens de nette uitvoering, als den matigen prijs, waarop het boekje is gesteld; welk laatste ons dan ook vrijmoedigheid geeft, om het aan ouders en opvoeders tot een geschenk aan hunne lievelingen met ruimte aan te prijzen.

Les fêtes interrompues, ou la campagne de dix jours. Par A. G. L. THESINGH, née LEYER. Nimègue, chez *J. F. Thieme.* 1832. 8vo. *f* : - 40.

Dit boekje is wel geschikt, om jongelieden, die reeds eenige vorderingen in het Fransch gemaakt hebben, in het lezen en de kennis dier taal meer te oefenen, en om hun tevens het gebeurde in den roemrijken tiendaagschen veldtogt in het geheugen te helpen bewaren. De Schrijfster heeft bovendien hare voordragt zoo ingerigt, dat daardoor ook gevoelens van liefde voor het Vaderland en het regerend Huis bij de jeugd kunnen worden aangekweekt. Als leesboekje bij het huisselijk onderwijs en op de scholen kan alzoo van dit werkje een nuttig gebruik gemaakt worden.

Een Lettervermaak en huisselijk Tafereel, voor de Nederlandsche Jeugd, bevattende Gesprekjes en meer dan honderd vijftig tweeregelige Versjes. Te Amsterdam, bij J. H. van Heteren. 1832. *In kl. 8vo. f* 1-25.

Wij willen gaarne aannemen, dat de Schrijver van dit boekje, de vriend, dien hij in zijn voorberigt bedoelt, en de uitgever het, alle drie, opperbest met de Nederlandsche jeugd meenen. Maar zal goede meening ook goede en rijpe vruchten voortbrengen, dan dient zij met oordeel des onderscheids gepaard te gaan. En of dit bij de drie Heeren wel het geval is geweest, toen zij tot de uitgave van dit boekje besloten, wordt door de meeste der hier voorkomende tweeregelige versjes, voor het minst, zeer twijfelachtig gemaakt, en door die van zulk allooi, als wij er hier laten volgen, luide wedersproken:

Vrij te zijn, als 't hollend paard,
Is geen halve centje waard.

Jakobs vlijt en winst verdeelen
Bouwen huizen als kasteelen.

IJzerkaauwers vindt men zelden,
Als die zich op kermis melden.

Iets — hoe onbegrijplijk! — *iets*,
Zegt men, is nog min, dan *niets*. enz.

Ja, wel is het onbegrijpelijk, hoe iemand op de gedachte komt, om door zulke laffe rijmpjes voor de jeugd nut te kunnen stichten!

Gedichtjes voor Kinderen, VAN ALPHEN *nagezongen. Door Dr.* K. S. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1832. *In 12mo. f* 1-20.

Het kan zijn, dat Dr. K. S. een welwillend kindervriend is, en als zoodanig gemeend heeft, den kleinen met de uitgave zijner versjes dienst te doen; maar als Dichter kunnen wij hem geenen lof toekennen. Bij het aantal goede kindergedichtjes, dat wij bezitten, verheft zijne proeve zich al te weinig boven het middelmatige, om eene navolging van VAN ALPHEN's *Gedichtjes* te mogen heeten. De Schrijver had dus wel gedaan, dezelve niet voor de openlijke uitgave te bestemmen.

BOEKBESCHOUWING.

HUGONIS GROTII Annotationes in Novum Testamentum. Denuo emendatius editæ. Volumen VI. continens Annotationes in Pauli Epistolas ad Romanos, Corinthios, Galatas. 8vo. maj. 602 pagg. Vol. VII. continens Annotationes in Pauli Epistolas ad Ephesios — Philemonem et in Epist. ad Hebræos. 518 pagg. Vol. VIII. continens Annotationes in Epistolas Catholicas et Johannis Apocalypsin. 460 pagg. Groningæ, ex officina *W. Zuidema*. 1828—30. 8vo. *f* 14-:

De steller dezer aankondiging vereenigt zich ten volle met het goede, door den Recensent der vorige deelen van deze nieuwe uigave der *Annotationes in N. T.* van GROTIUS gezegd. Sedert lang gebruikt hij met het hoogste genoegen en nut dit meesterstuk, dat zich tot eene vraagbaak voor alle Christelijke Bijbeluitleggers in Europa heeft verheven, offchoon werk, niet van een Godgeleerde *ex professo*, maar — een bijkans eenig verschijnsel in de letterkundige geschiedenis — van eenen Regtsgeleerde en Staatsman. DE GROOT, wien de Heer DE CLERCQ niet ten onregte *de* GROTIUS *van Europa* noemt, heeft in zijne *Annotationes* den koninklijken weg der *historisch-grammatikale* uitlegging van het N. T. bewandeld; en zoo lang de Godgeleerde zijne geheele wetenschap — de Godsdienstleeraar zijne verkondiging van de leer der zaligheid op den gezonden zin der Heilige Schrift bouwen, zoo lang zal 's mans werk worden geëerbiedigd en gebruikt, hoe ook sommigen (*), met verschillende inzigten, den roem van

(*) Om van den vinnigen CALOVIUS en anderen te zwijgen; wien bevreemdt niet de flaauwe wijze, waarop de anders geleerde G. J. PLANCK van GROTII *Annotationes* spreekt in zijne *Einleitung in die Theol. Wissensch. Th. I. S.* 159?

onzen landgenoot als Bijbeluitlegger hebben pogen te verdonkeren. Dankbaar moeten wij het inderdaad erkennen, dat geen gering gedeelte van het licht, waarin zich de echt *liberale* Theologant in onze dagen verheugt, door GROTIUS is ontftoken.

Het is dus niet te verwonderen, dat dit werk meermalen werd uitgegeven; als: te *Parijs* 1644, 1646, 1649; te *Londen* 1660; te *Amfterdam* 1679, 1698; te *Bazel* 1732; te *Erlangen* en *Leipzig* 1755 en volg. bezorgd door C. E. DE WINDHEIM; te *Halle* 1775 door VOGEL en DOERDERLEIN; terwijl het almede is afgedrukt in de *Biblia Critica*, *Francofurt.* 1695, en in CALOVII *Biblia Illuftrata*, *Dresd.* 1719. Maar desniettegenftaande waren deze *Annotationes* van GROTIUS niet gemakkelijk te bekomen; waarom dan ook de uitgave, waarvan wij de laatfte deelen aankondigen, met graagte ontvangen en in veler handen is. Trouwens het boek verdient *nocturna verfari manu, verfari diurna.* Inzonderheid willen wij het ernftig aangeprezen hebben aan onze aankomende Godgeleerden op de vaderlandfche Hoogefcholen. Zij mogen er zich het uitgebreidfte nut van beloven; terwijl het fchoone Latijn — eene zeldzame verdienfte in *Exegetifche* fchriften — ook langere aanteekeningen met veel genoegen lezen doet.

Indien alleen deze deelen *geheel* doorgelezen en met eene of andere vroegere uitgave *doorgaande* vergeleken te hebben, bevoegd maakte tot aankondiging en recenfie, dan verklaart zich Rec. daartoe onbevoegd; maar hij heeft toch hier en daar zich van de naauwkeurigheid van dezen afdruk overtuigd, en vindt alle reden, om den uitgever dien lof te geven, waarop deze aanfpraak heeft; terwijl hij hoopt, dat de bladwijzers, uit welke het volgende, laatfte deel zal beftaan, zich door dezelfde naauwkeurigheid zullen kenmerken.

Leerredenen naar de behoeften van onzen leeftijd, *door* JOANNES CLARISSE. *Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. 1831. *In gr. 8vo. XII en* 293 *bl. f* 2-80.

In het Voorberigt, dat den titel des boeks regtvaardigt of verklaart, zegt de Hoogl. veel met weinige woorden, daar de gunstige, maar ook de ongunstige zijde van het tijdperk, dat wij beleven, in eenige hoofdtrekken wordt aangewezen. Ieder Leeraar behoort bestendig acht te geven op de teekenen der tijden, ten einde steeds zijne prediking te wijzigen naar de behoefte der hoorders. Prof. CLARISSE toont, deze, weleens moeijelijke, kunst zeer goed te verstaan. De Leerredenen, hier aangekondigd en acht in getal, mogen ten bewijze strekken.

Ongemeen belangrijk is het onderwerp der eerste. Na korte Inleiding en aanwijzing van het verband der tekstwoorden (*Zach.* VIII: 19ᵇ.) noodigt de Prediker uit, om over de *pligtmatige vereeniging van waarheidsliefde en vredelievendheid* zóó te peinzen, dat wij I. *de zaak zelve regt leeren verstaan;* II. *het pligtmatige er van behoorlijk inzien en erkennen*, en III. *dezelve in den huisselijken en maatschappelijken kring, en in het godsdienstige, naar den geest der Profetie en des Evangelies, betrachten.* In het eerste gedeelte wordt de *waarheidsliefde* omschreven en zeer juist onderscheiden van datgene, wat men weleens te onregt voor waarheidsliefde houdt — zoo ook de *vredelievendheid*, welke men geenszins met onverschilligheid of dubbelhartigheid moet verwarren. Over de mogelijkheid en noodzakelijkheid van de vereeniging dier beide deugden spreekt de Hoogl. uitvoeriger in het tweede gedeelte, en besluit voorts met gepaste opwekkingen. Gewisselijk, zoodanig prediken is naar de behoefte van onzen tijd.

De tweede Leerrede heeft dit opschrift: *Jezus' uitspraak over Nathanaël.* De tekst (*Jo.* I: 48) wordt uit drie oogpunten beschouwd: I. als *een scherp verwijt voor de Israëliten van dien tijd*, II. als *eene ge-*

heel ongemeene lofspraak op NATHANAËL, en III. als *eene proeve der volstrekt eenige grootheid van den Heer* JEZUS *zelven.* Op dit plan is zekerlijk wel eenige aanmerking te maken. De Hoogl. erkent zelf (bl. 40), dat *het drie geheel uit elkander loopende oogpunten zijn.* Maar liggen ze dan duidelijk in den tekst? Hier wordt ondersteld, dat de lofspraak op NATHANAËL *ingewikkeld* eene beschuldiging van bedrog in woord en wandel tegen de land- en tijdgenooten te kennen geeft. Rec. moet bekennen, dat de bijgebragte redenen hem geenszins voldoende zijn voorgekomen. De vraag is, of NATHANAËL en anderen, die tegenwoordig waren, de woorden des Heilands in zoodanigen zin hebben *kunnen* en *moeten* opvatten. Aan den toon des Sprekers moest het blijken, of Hij te kennen wilde geven, dat *een Israëliet zonder bedrog eene zeldzaamheid, eene uitzondering op den algemeenen regel, een ongewoon en nieuw verschijnsel* (bl. 42) ware. Doch waaruit blijkt, dat JEZUS *met zekeren ophef en eene soort van verwondering* zoo gesproken hebbe? Men kan immers ook aannemen, dat de woorden op den zachten toon der goedkeuring geuit werden; en hiervoor is meer reden, dewijl de Heiland thans eerst in het openbaar optrad, als Messias. NATHANAËL was buiten twijfel een der genen, die hoopten op Israëls verlossing. FILIPPUS ontmoette hem, en sprak verblijd: *Wij hebben Hem gevonden, van wien* MOZES *in de Wet geschreven heeft, en de Profeten* — JEZUS, *den Zoon van* JOZEF, *van Nazareth.* Dat scheen hem onmogelijk toe, zoodat hij twijfelende uitriep: *Kan uit Nazareth iets goeds zijn!* FILIPPUS zeide op vasten toon: *Kom en zie!* En NATHANAËL toonde zich terstond gewillig, om te komen en te zien. Dit is het, wat JEZUS in hem prijst, en door de uitdrukking: *een Israëliet, in wien geen bedrog is,* aanduidt. Eenvoudige opregtheid, die voor overtuiging vatbaar maakt, wordt bedoeld. Doch al ware de opvatting van CLARISSE te verdedigen, dan nog meent Rec., dat, hetgene bl. 43 en volg. over *het ka-*

driegelijk karakter der Joden wordt gezegd, hier kwalijk past en ook niet in allen deele naauwkeurig is. Hij althans zou *hunne zoo diepe verachting* bij de oude volken, *hunne verdenking van algemeenen menschenhaat*, niet alleen, niet voornamelijk aan *hunne bedriegelijke handelwijze* toeschrijven. Daartoe werkten andere oorzaken mede. Rec. verwonderde zich, *het berispelijke, dat zich reeds in den — anderzins vromen — stamvader der Israëlieten* (JAKOB) *ontdekt had*, en hetgene *tot op den huidigen dag toe nog maar al te zeer schijnt te blijven heerschen, en zelfs wel eens geacht wordt — behoudens loffelijke uitzonderingen — een kenmerkende trek van hun* (der *Joden*) *nationaal karakter te zijn*, hier aangevoerd te zien, ter bevestiging, dat *het listig bedriegen den Israëlieten in* JEZUS' *tijd ook voorzeker algemeen eigen was*. Voor het overige bevat deze Leerrede zeer veel belangrijks, dat thans vooral ook behartiging verdient, offchoon niet alles regtstreeks uit den tekst schijnt te volgen.

In de derde Leerrede wordt *de toestand en het gedrag der eerste Evangeliedienaren* voorgesteld, als *een bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer*, naar 2 *Kor.* VI: 3—10. Vooraf gaan eenige zeer gepaste aanmerkingen over de beide Brieven in het algemeen en over den tekst in het bijzonder. Tot verdediging en staving der Evangelieleer, wordt de inhoud van denzelven gebragt tot de vier volgende punten: I. PAULUS *ontdekt ons zijne overtuiging aangaande de leer, welke; en het karakter en gezag, waarmede de Apostelen dezelve voorstonden;* II. PAULUS *geeft de ontmoedigende, ja afschrik verwekkende omstandigheden op, onder welke zij het deden;* III. PAULUS *doet hunne denkwijze en gezindheden daaronder kennen*, en IV. PAULUS *verklaart zich over hunne gemoedsgesteltenis bij dat alles*. Met ongemeen genoegen heeft Rec. deze preek gelezen, en kan dezelve ten sterkste ter lezing aanprijzen, vooral ook aan zoodanige jongelingen, die zich tot het predikambt voorbereiden. Uit de toepassing

worde hier het volgende, als proeve, medegedeeld: „Kan „het één oogenblik in bedenking komen, of wij het „Evangelie met een vol, onverdeeld, ongeschokt ge„loofsvertrouwen te omhelzen hebben? Ongelukkigen „voorwaar, die anders denken, gezind zijn en hande„len! Wat wilt gij dan toch meer, gij, die nog twij„felt? Zoo de heiligheid en de krachtige en weldadige „inwerking op het hart en den wandel geen beslissend „kenmerk der Goddelijkheid van deze leer is, waarin „zal men dan toch zoodanig een kenmerk vinden? Zegt „gij: *Er zijn toch zoo vele zwakke, kleingeestige, „slechte menschen onder de Christenen!* zeg veel liever: „*Er zijn zoo weinig echte, ware belijders, die ook ge„looven, hetgene zij belijden.* Het Evangelie bezit geene „tooverkracht; het moet omhelsd en gevolgd worden; „dan blijkt het eene Godskracht tot zaligheid te zijn. „Zegt gij: *Ik ondervind die kracht aan mijn gemoed, „in mijn leven niet!* ik antwoord: JEZUS zegt: *Zoo „iemand wil den wil doen des hemelschen Vaders, die „zal van mijne leer bekennen, of zij uit God is.* En „nu, wilt gij wel, wel waarlijk, altijd, in alles, dien „heiligen wil opvolgen? De hand in den boezem, „T.! wat zegt gij?"

In de vierde Leerrede beschouwt de Hoogl. *de vreeze des Heeren* als *des menschen ware wijsheid.* Over den tekst (*Job* XXVIII: 28) wordt eerst het noodige ter opheldering gezegd, en voorts de ware wijsheid voorgesteld, I. als *den mensch volkomen waardig*, II. als *zijne meest dringende behoeften vervullende*, III. als *voor ieder mensch in het bijzonder toegankelijk en verkrijgbaar*, en IV. als *bestendig en bijblijvend.* Ook dit onderwerp, belangrijk op zichzelve, is op eene voortreffelijke wijze behandeld.

Hetzelfde kan te regt en met vollen nadruk van de vijfde Leerrede, eene *godvruchtige beschouwing van den Sterrenhemel*, over *Ps.* VIII: 4, 5, gezegd worden. Het is geene gemakkelijke taak, zoodanige stof voor eene gemengde schare zóó te behandelen, dat allen voor verstand en hart er nut uit trekken kunnen. De Hoogl.

heeft buiten twijfel den regten toon getroffen, die belangstelling moet wekken; en ook eenvoudigen kunnen zoodanige prediking verstaan. Men oordeele naar den aanhef, die aldus luidt: „De onkundigste, de minst „onderwezene mensch, die, ongewoon aan nadenken, „den geheelen dag met het aangezigt naar de aarde gebukt gaat, uit welke zich zijn zweet en arbeid de „eerste nooddruft moet opdelven; — de mensch, wien „nimmer vergrootglas of verrekijker te hulpe kwam, „om iets van de ware gesteldheid des hemels te kunnen, en wiens onkunde hem zelfs alle nieuwsgierigheid „(weetgierigheid) benam, om er iets van te willen leeren kennen; — die mensch, wanneer hij echter, in „eenen helderen avond, van akker of werkplaats, naar „zijne geringe en nederige hut of stulp wederkeert, en „nu den hemel, gloeijende van al de lichtende stippen, „als een verbazend groot gewelf boven zich ziet; kan „hij nalaten, daardoor eenigermate getroffen te worden? „Hoe hoog is die hemel boven de aarde! Hoe ontzaggelijk ruim en wijd! Hoe verre omringt hij het aardrijk aan alle zijden! Welk een schoon en aangenaam „gezigt! Welke zonderlinge vereenigingen en groepen „van die lichtpunten! Hoe flikkeren en tintelen bijna „allen! Hoe statig en eenparig is weder de glans van „sommigen! Hoe veel grooter zijn deze, dan meest al „de anderen! Welk eene bestendige orde in aller opkomen en ondergaan! Welk een verbazend groot en „heerlijk gebouw! Wat moet de Maker daarvan magtig „en wijs zijn!" enz. Van deze *beschouwing des Sterrenhemels* wordt voorts in het tweede gedeelte der Leerrede gebruik gemaakt, om op te wekken tot *nederigheid* en tot *dankbaarheid*.

De zesde Leerrede, met het opschrift: *De gaven des Heiligen Geestes verbonden aan de prediking des geloofs*, heeft tot tekst *Gal.* III: 5. Blijkens de Inleiding, werd dezelve uitgesproken op den dag der *viering van het Christelijk Pinksterfeest*. De Hoogl. beschouwt de bekende Pinkstergebeurtenis *alleen* als *het begin van het*

geen voortaan zou blijven plaats hebben, al zou het ook vervolgens zoo sterk niet meer in het oog vallen. Moest al langzamerhand het buitengewone ophouden, de meer gewigtige gaven zouden 's Geestes aanzijn en werkzaamheid waarborgen tot aan de voleinding der wereld. Na behoorlijke opheldering van den tekst, belooft de Prediker, in het tweede gedeelte, aan te wijzen, *van welk een gebruik voor alle Christenen, overal en te allen tijde, datgene zij, wat* PAULUS *in den tekst schreef naar de behoeften zijner eerste lezers.* Hier nu wordt in eenige hoofdtrekken de geschiedenis der Christelijke Kerk geschetst, voor zoo verre namelijk van eersten af tot op onzen tijd er steeds waren, die Joodschgezinde denkwijze in plaats van Evangelieleer aannamen, en door *werken der Wet*, niet door *Geloofspredikatie*, behouden wilden worden. De Kerkhervorming in de zestiende eeuw wordt *eene tweede invoering van den Christelijken Godsdienst naar derzelver* (*deszelfs*, zoo men *den Godsdienst* schrijft) *waren aard* genoemd, en gewaarschuwd tegen *toongevende, geleerde of ongeleerde keurmeesteren* — tegen *hen, die geacht worden of lang geacht zijn, pilaren te wezen*, als ook tegen *zekere personen, die zelve nog der dienstbaarheid aan den man, die zich* PETRUS' *Opvolger en* CHRISTUS' *Stedehouder noemt, onderworpen zijn, en anderen aan die dienstbaarheid onderworpen willen houden, en niets onbeproefd laten, om Protestanten van de zuivere Geloofspredikatie afvallig te maken.* Rec. zoude hier zoodanige behandeling niet verwacht hebben, maar eene aanwijzing, *hoedanige gaven van den Geest ook nu nog met de prediking van het Evangelie gepaard gaan*, of hoedanigen invloed het reine Christendom heeft op waardige belijders. Ook meent hij te mogen twijfelen, of niet misschien deze of gene der hoorders hier en daar eene enkele uitdrukking tegen de bedoeling des sprekers zou hebben kunnen opvatten.

De zevende Leerrede is over *Rom.* XI: 33—36, en heeft dit opschrift: *De diepe wijsheid van Gods bestuur geëerbiedigd.* Dezelve werd uitgesproken den 16 Nov.

1828, toen de diep bedroefde vader, na den dood des waardigen zoons, voor de eerste maal optrad, om het woord des levens te verkondigen. Dat treffend verlies had invloed op keuze en behandeling des onderwerps. Dit is merkbaar en wordt erkend in de Inleiding, doch tevens gezegd: *Ik sta daartoe* (om van eigen lijden en eigen gemis te spreken) *niet aan deze plaats. Van God en* CHRISTUS, *van de hoogste belangen der menschheid, van dood en eeuwigheid, van deugd en godsvrucht, mag en moet — en wil ik dan ook — ook alleen — spreken.* Slechts enkele woorden van den tekst hadden eenige opheldering noodig. Bij den voor ieder mensch zoo belangrijken inhoud kon de Hoogl. dus te langer stilstaan, en doet dit op eene wijze, welke heiligen eerbied inboezemt, en allezins geschikt is, om lijdenden te bemoedigen en tot Christelijke onderwerping te bewegen.

Het onderwerp der laatste Leerrede is: *Christelijke gelijkmoedigheid, in het voorbeeld van Paulus aangewezen*; de tekst, *Filipp.* IV: 10—20. Met bijzonder genoegen heeft Rec. vooral ook deze preek gelezen. Rijk in leering, ongemeen stichtelijk en opwekkend is dezelve. Welligt ware het echter niet minder nuttig, nog iets meer opzettelijk te doen opmerken, hoe het Christendom die zoo wenschelijke *gelijkmoedigheid* of vergenoegdheid bevordert. Dit wordt wel te kennen gegeven, maar zou toch beter nog kunnen uitkomen. PAULUS was niet altijd zoo gelijkmoedig geweest; hij zelf had moeten *leeren*, vergenoegd te zijn in hetgeen hij was.

Moge deze bundel in veler handen komen en, onder Gods zegen, nut stichten, maar vooral die Christelijke *gelijkmoedigheid* onder allerlei lotwissel bevorderen, welke zoo geheel verschilt van onaandoenlijkheid of onverschilligheid!

Beschouwing, van den invloed, welke de herinnering aan vroeger genoten hulpbetoon van onzen magtigen God, op ons behoort te maken. Eene Leerrede over

Nehemia IV, 14b. *gehouden*, *den* 17 *Junij* 1832, *door* J. MUNTENDAM, *Predikant te Nijmegen*. (*Ten voordeele van het Vaderland.*) *Te Nijmegen*, *bij* D. J. Haspels. 1832. *In gr.* 8*vo.* 23 *Bl. f* : - 35.

Wij schrijven den titel af, zoo als dezelve gedrukt staat. Vele leden der Nijmeegsche Gemeente hadden de preek met belangstelling gehoord, en wenschten dezelve gaarne nog eens te lezen. Dr. MUNTENDAM kon echter in het eerst hiertoe niet besluiten; *dan daar men aanhielt* (*aanhield*), *kon ik*, zegt hij in het Voorberigt, *den vriendendrang niet langer wederstaan; maar geef mijne eenvoudige toespraak*, *ja*, *met de bewustheid*, *dat dezelve niets bevat hetgene ook niet elders te vinden is en door anderen*, *even goed*, *en veel beter*, *en roerender gezegd en geschreven is; doch tevens met vertrouwen*, *dat men mijn doel niet miskennen zal.* Dus oordeelt de Eerw. MUNTENDAM over zijn eigen werk, en met dit oordeel kunnen en moeten wij ons dan ook *ten volle* vereenigen; terwijl wij echter gaarne des mans goede bedoeling erkennen.

Vooraf gaat eene korte korte toelichting van den tekst. Dan volgt I. de bedoelde *herinnering*, die zich op den gedenkdag van *Waterloo* in de eerste plaats en vooral moest bepalen tot de belangrijke gebeurtenissen van Junij 1815. Ook onze voorbeeldige houding te midden van het verward Europa in dezen merkwaardigen tijd wordt te regt gedacht. Wat de Prediker over de oorzaak der tegenwoordige onlusten zegt, is echter voor ons niet zoo geheel overtuigend. Wij meenen, dat de schuld niet alleen bij de volken of bij enkele woelgeesten ligt. Doch de predikstoel is geenszins de geschiktste plaats, om over punten van dezen aard zich uit te laten. Welken *invloed* de herinnering van hulpbetoon op ons *behoort te maken* (*te hebben*), wordt II. aangewezen, en hier aangedrongen op 1. *dankbaarheid*, 2. *ootmoedig vertrouwen*, 3. *biddend volharden* en 4. *nederig hopen op eene God verheerlijkende en ons heilrijke toekomst.* Wij hebben

dit tweede gedeelte nog al met genoegen gelezen, en hopen, dat de uitgave der Leerrede moge ſtrekken, om, onder Gods zegen, dat goede ginds en elders meer en meer te bevorderen.

Wij zouden velerlei onnaauwkeurigheden in uitdrukking, ſtijl, plaatſing van leesteekens enz. kunnen aanwijzen, maar doen dit liever niet, ten einde geen' ſchijn te geven van te willen vitten of de loffelijke bedoeling tegenwerken.

Godsdienſtige Beſchouwing der gewelddadige aanranding van ons Vaderland, in November 1832. *Door* D. BROEDELET, *rustend Evangeliedienaar te Purmerende. Te Purmerende, bij* Broedelet *en* Rijkenberg, 1832. *In 8vo.* 26 *Bl.*

Dit ſtukje is in een' goeden geest geſchreven. BROEDELET tracht zijne landgenooten op te wekken, om moed te houden, dewijl *God regeert*, en deze regering *regtvaardig*, *wijs* en *hoogst goedertieren* is. Men moet volharden en gelooven, dat de uitkomst goed zal zijn. Schijnbare zegepraal der boosheid wordt wel eens middel tot geheele verijdeling van hare ſnoode ontwerpen. Wij zouden op deze en gene uitdrukking aanmerkingen kunnen maken, doch willen dit geenszins doen, dewijl het geheel eene zoo nuttige ſtrekking heeft.

Specimen pſychologico-medicum inaugurale *de morbis qui mentales dicuntur*, quod — publico et ſolemni examini ſubmittit JOANNES PETRUS HEIJE, Amſtelaedamenſis, a. d. 28 Junii 1832. Lugd. Betav. apud *Haak et Socios.* 8vo. pp. 60.

Ware de geëindigde akademiſche loopbaan de eindpaal der wetenſchap, dan konden de billijke eiſchen tot het ontvangen van een welbewerkt proefſchrift op het ſcherpst geſteld worden. Gaat echter met het openen der groote akade-

mische gehoorzaal eerst de eigenlijke poort open tot de niet dan aan het graf ophoudende studie, zoo verkrijgt alles een geheel ander voorkomen, en leidt tot eene dien ten gevolge meer gewijzigde beoordeeling.

Voor eenen kweekeling, die de akademische lessen vaarwel zegt, zoude in elk ander geval eene verhandeling *over de ziekten der ziele* een hoogst gewaagd onderwerp zijn. Wanneer hij zijnen werkkring aan de Hoogeschool besluit, neemt het verder onderzoek omtrent de kennis en behandeling dezer ziekten eigenlijk eerst eenen aanvang. Moeijelijk zoude het vallen, nu reeds te willen beoordeelen, wat waarschijnlijk (*probabiliter*) of minder waarschijnlijk is. (Voorr. bl. 4.) Wat wordt er niet al oefening, ondervinding, menschenkennis enz. vereischt, om een zoo teeder, belangrijk en diepzinnig onderwerp niet slechts behoorlijk te behandelen, maar ook met vrucht voor hetzelve werkzaam te zijn!

Maar laat ons niet verder uitweiden. De Heer HEIJE zegt zelf, dat hij in zich steeds eene roeping gevoelde tot een meer bijzonder onderzoek naar die ongelukkige gesteldheid van den mensch, waar — door het naauw verband tusschen ziel en ligchaam, op eene onverklaarbare wijze in een of ander punt op het innigst en onveranderlijkst vereenigd, — beide lijden; offschoon men zoude zeggen, dat de ziel uit haren aard niet krank kan zijn, terwijl zij nogtans, door haar verband met het ligchaam als in boeijen geslagen, in hare vrije en gezonde werking wordt belemmerd.

Met zulke edele voornemens bezield, is het, of HEIJE zegt: Mijne mij opgelegde taak heb ik in het algemeen afgewerkt; thans opent zich voor mij eene bijzondere baan, welke ik mij gedrongen gevoel af te loopen. Verre van mij verwijderd hangt de kroon der overwinning; den lauwer, dien anderen reeds onmiddellijk kunnen plukken, begeer ik eerst later, als het loon van den strijd, welken ik ga beginnen, en zie hier eene eerste proef, hoe ik mij tot dezen strijd denk toe te rusten.

Het doel is verheven; het getal der arbeiders is ge-

zing, offchoon de oogst naar handen verlangt. Wij zijn het echter met den jeugdigen Schrijver niet eens, dat wij in dezen tak der wetenfchap zoo zeer achterlijk zijn: alles, wat bij den buitenlander fchittert, is niet altijd van een daaraan beantwoordend gehalte. De weg, dien hij aanvankelijk inflaat, voorfpelt, dat hij voor het vervolg eerder betere dan mindere middelen, dan welke in deze treurige gevallen dikwijls vruchteloos worden aangewend, zal bezigen; en zoo wenfchen wij den jongen Geneesheer heil en voorfpoed op het pad, hetwelk hij zal betreden, en Gods zegen over zijne welgemeende pogingen. Mogten zij ftrekken, om velen datgene terug te geven, waardoor God alleen verheerlijkt en gediend kan worden in geest en waarheid!

Rec. wenscht den Schrijver en zichzelven verlenging des levens en het ongekrenkt genot der edelfte vermogens; zoo komt er welligt nog gelegenheid, om elkander weder te ontmoeten, en dan over dit onderwerp iets meer.

Berigten, betreffende de Aziatifche Cholera te Amfterdam en in andere deelen des Rijks, onder medewerking van G. VROLIK, C. J. NIEUWENHUYS, H. HAAKMAN, P. VAN DER BREGGEN, CZ., H. W. VAN ROSSEM, M. W. LUBER, W. BAARSLAG *en van de Geneeskundigen in de onderfcheidene Cholera-Hospitalen, uitgegeven door* W. VROLIK. *Te Amfterdam, bij* C. G. Sulpke. 1832. *In gr.* 8vo. *Ifte en IIde Stuk.* 114, *en Naamlijst der Cholera-lijders te Amfterdam enz.* 119 *bl. f* 2-40.

Het is een gelukkig denkbeeld, dat meerdere Artfen zich vereenigen, om gezamenlijk de uitkomst hunner bevindingen mede te deelen. Het is tevens een aangenaam verfchijnfel; het getuigt van eene eensgezinde werking tot het groote doel, — de vruchten der ondervinding niet te laten verloren gaan. Wanneer nu elke ver-

neiging getrouw blijft aan het beginsel, om door gevoelens zich te laten leiden noch wegslepen, maar enkel daadzaken te leveren, dan is het om het even, wie de verzameling bestûre; hij zij voor- of tegenstander der *besmettelijkheid*, hij sta slechts de *waarheid* voor. Wie nu bij de bloote ondervinding niet altijd kan stilstaan, wie ook gevolgtrekkingen wil maken, hetwelk mede zijne nuttigheid heeft, die onthoude zich slechts, uit enkele daadzaken algemeene besluiten te willen opmaken, en vooral om de pas verkregene ondervinding terstond algemeen toepasselijk te willen maken. Waar verschil van gevoelen heerscht, (en hoe zou dit anders kunnen?) eerbiedige men de gevoelens, en gedrage zich onderling niet als Leden van den Poolschen Rijksdag, of Vertegenwoordigers eener Kamer, die voor hun gevoelen schreeuwen omdat zij de waarheid miskennen, juist *hunne* gevoelens moeten uitkraaijen, en deswege door de toekijkers op de galerijen uitgejouwd en uitgefloten worden.

Dr. ARNTZENIUS is met zijne bijdragen tot de kennis en behandeling van den Aziatischen Braakloop in Nederland voorgegaan; de Hoogleeraar W. VROLIK heeft berigten verzameld, en te Utrecht zal de Hoogleeraar J. P. J. DE FREMERY de bevindingen van sommige kunstgenooten in een daartoe bestemd Archief nederleggen.

Laat ons kortelijk doorloopen, wat wij in de voor ons liggende berigten aan de goede zorg van Prof. W. VROLIK verpligt zijn.

In eene korte, welgestelde voorafspraak ontvouwt de Heer VROLIK, wat hem bewogen hebbe, als verzamelaar op te treden. Hij worde in staat gesteld, daadzaken mede te deelen, wier kennis nuttig en belangrijk kan gerekend worden; zoo doende zal het getal schriften over de Cholera niet meer onnoodig vermeerderd worden. Nederland levere ook hier zijn deel, en toone, dat het in wetenschap niet achterstaat, terwijl het op andere wijze zoo luisterrijk voortstreeft. Het onderscheide zich ook hier door die edele eenvoudigheid,

welke steeds de wetenschappelijke leus onzer voorouders was; onderscheide zich van hen, die stelselzucht en mode of fleur voorstaan, deele slechts ware en eenvoudige ervaring mede, en overeenstemming heersche tot het groote doel ook onder de Geneesheeren bij verschil van gevoelens, zoo als dit in onze Raadzalen, bij onze Volksvertegenwoordigers, onder onze Krijgsoversten en Vlootvoogden, tot heil der goede zaak, wordt waargenomen.

Offchoon de Heer W. VROLIK in zijne voorafspraak zegt, slechts als verzamelaar op te treden, opent hij nogtans dezen bundel met een *Geschiedkundig overzigt van de maatregelen ten behoeve van Cholera-lijders te Amsterdam*, bl. 1—18. Dergelijke stukken zijn noch voor uittreksels, noch voor beoordeeling vatbaar. Zij behooren, om wél verstaan, in derzelver geheel gelezen te worden. Dezelve te beoordeelen, is altijd gewaagd, dewijl hetgeen men soms zoude denken dat voor verbetering ware vatbaar geweest, door plaatselijke omstandigheden niet anders heeft kunnen geschieden. — Niet onbelangrijk is het verhandelde over de begraving der lijken gedurende den Cholera-tijd, bl. 14—18.

Bl. 18—25. Twee gevallen van behandelde Cholera door de H. H. DAVIDS en RIVE, mede voor geen uittreksel vatbaar.

De lijkopening bl. 25—29 bevestigt het meermalen waargenomene. Hier schijnt het ruggemerg geene bijzondere aandoening opgeleverd te hebben, en dus ook het onbepaald uitgedrukte gevoelen van eenen enkelen wederlegd te worden, dat de Cholera van eene *aandoening van het ruggemerg* uitgaat.

Bl. 29—34 bevatten mededeelingen uit de Registers der Cholera-Hospitalen.

Van bl. 34—43 deelt VROLIK de geschiedenis van het ontstaan en de verspreiding der Aziatische Cholera te Amsterdam mede. Zij schijnt van Rotterdam met een veerschip daarheen gebragt te zijn. Zij heeft zich toen wel niet onmiddellijk verder verspreid; maar het

duurde toch niet langer dan tot den 7 à 11 Augustus, en zij was er.

Het tweede Stuk begint met een ziektegeval, medegedeeld door C. J. VAN COOTH, uitvoerig beschreven, met daarbij gevoegde lijkopening.

Een volgend ziektegeval zal dienen ter beantwoording van de vraag: *Is het noodig, dat de Aziatische Cholera, om dien naam te verdienen, zich in alle de haar kenmerkende verschijnsels vertoone?* Wij gelooven met den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN, bij eigene ondervinding, van *neen*. Hiervan strekt ook dit ziektegeval ten bewijze. Deze waarneming zoude door meerdere gestaafd kunnen worden. Bl. 57—62.

De Heeren DAVIDS en RIVE deelen, bl. 63—78, ziektegevallen van Cholera met opvolgenden typheuzen toestand mede. Ook Dr. J. VAN LIER geeft verslag van een ziektegeval, bl. 79—83.

Nu volgen berigten uit de Cholera-Hospitalen, bl. 83—91.

De Heer VROLIK vervolgt van bl. 91—106 zijn verslag, en het moet voor elk, die medegewerkt heeft, eene streelende voldoening zijn, dat de invloed der genomene maatregelen op den gang der ziekte op den duur weldadig is gebleven, gelijk de uitkomst dit bewezen heeft.

Staten en wederom eene naamlijst besluiten dit Stuk. Moge belangstelling van land- en kunstgenooten hetzelve nog door meerdere doen volgen!

De behandeling van den Aziatischen Braakloop in de Ziekenhuizen te Berlijn. Uit een Berigt der tot onderzoek van denzelven naar Berlijn gezondene Zwitsersche Geneesheeren Dr. GOSSE *en Dr.* VOLMAR, *gedagteekend Berlijn, den 17 Dec.* 1831. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1832. *In gr. 8vo.* 39 *Bl.*

Vertaling van een berigt, hetwelk, wat de eigenlijke behandeling van den Braakloop betreft, weinig waarde heeft. Wat helpt mij toch eene algemeene optelling van een aantal geneesmiddelen, die vaak geheel strijdig tegen elkander overstaan; terwijl men moet zeggen, dat vele slechts achter elkander naar de rij af beproefd zijn? Langs dezen weg kan de Geneeskunde in het algemeen en de behandeling der Cholera in het bijzonder weinig winnen. In sommige gevallen trok men tegen enkele verschijnsels te velde (*cura symptomatica*), waar men welligt anders had behooren te handelen, den aard der ziekte niet uit het oog verliezende.

Geschiedkundig kan het aantal der Ziekenhuizen enz. te *Berlijn* van eenig belang te achten zijn; ook, in welke evenredigheid de lijders genazen of stierven, onder de behandeling der verschillende hier opgenoemde Artsen. Doch deze berekening mist veel van hare waarde, gelet op het reeds gezegde.

Hoe uiteenloopend in de keus der middelen, komen de *Berlijner* Artsen hierin met elkander overeen, dat zij de verschijnsels der Cholera aan eene stoornis in het zenuwstelsel, met eene stoornis in die van de bloedvaten, toeschrijven, *deze* als gevolg van het eerste, en dat deze ziekte het levensproces diep aantast.

Rigtig stelt Dr. PRAUSNITZ de *physische* en *psychische* behandeling der Cholera op ééne lijn. Jammer maar, dat de stoornissen in het gestel dikwijls zoo snel vervorderen, dat het gebouw gesloopt is, eer men om eene *psychische* behandeling kan denken! Doch ter voorbehoeding doet zij zeker veel af.

Juist is het denkbeeld van Dr. BAHN, dat het zweet niet altijd critisch is.

Wanneer men zulk eene opsomming van geneesmiddelen ziet, kan men zich niet onthouden te denken, dat, leefde MOLIERE nog, deze eeuw hem even veel stof zoude leveren als de zijne. De tabberden en allongepruiken zijn verdwenen, maar veel is nog gebleven.

Goede MOLIERE! hoe fcherp gij met ons, arme Geneesheeren, zijt omgefprongen, ik zoude u, leefdet gij nog, toch mijne hulp niet kunnen weigeren; gij hebt het wel erg gemaakt, maar niet altijd ligt de fchuld aan u. *Dixi!*

De Belgen, vóór, gedurende en na den Opftand, door W. KIST. *Eén Deel compleet. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1832. *In gr. 8vo. IV en 168 bl. f* 1-40.

De Schrijver van den *Ring van Gyges* geeft ons hier, bij wijze van eene foort van reisbefchrijving, in zijnen bekenden onderhoudenden trant, eene karakterfchets der *Belgen*, onder welke hij eenigen tijd verkeerd heeft. Men kan van dat volk, dat geen volk is, bijna niet te veel kwaad zeggen; en echter fchijnt het portret ons hier en daar overleden te zijn. Doch befchouwen wij het werkje kortelijk in den zamenhang. In zijn Voorberigt zegt de Heer KIST, dit boekje voornamelijk gefchreven te hebben, „ omdat een groot aantal zijner landgenooten die Na„ tie (?) niet regt kent: ten welken einde hij hier in „ een kort beftek mededeelt, wat hij omtrent hunne „ opvoeding, karakter en leefwijze heeft opgeteekend, „ benevens de oorzaak daarvan, naar zijne begrippen." Gedurende de *Napoleontifche* overheerfching had zijn eerfte toertje door *België* plaats, welks heerlijke ligging hij naar verdienften roemt; hoezeer er toch in dat land, althans te *Boisfort* bij *Brusfel*, geene *hooge bergen* en nog minder *hemelhooge gevaarten* langs de *Maas* gevonden worden (wat zouden *dan* de *Alpen* wel zijn?), maar flechts liefelijke heuvels, of, langs de *Maas*, fteile, doch geenszins hooge rotfen. Doch het tafereel, hetwelk hij ons van de *Franfche* heerfchappij aldaar geeft, is te zwart: dat *Brusfel* destijds tot die laagte zou vervallen zijn als hij hier fchildert; dat de meeste huizen verweloos waren; dat het gras en onkruid welig op de pleinen en ftraten *wasten* (wiesten of groeiden), en dat alles, wat men zag, blijken gaf

van groote armoede en morsigheid. Zou men waarlijk bij de *bakkers* ook *Haarlemmer olie en zwavelstokken* te koop hebben uitgesteld? Dat de schouwburg zoo vol was, *terwijl de meeste menschen in armoede leefden*, wordt aan *zuinigheid* toegeschreven, om vuur, licht en bier uit te halen: als zij daaruit kwamen, waren zij vermoeid van het hooren, en konden door den vaak wel zonder eten naar bed gaan, of des noods met water en brood (!) Bl. 13, 14. (Zou de Schrijver, wien de *klassische* letterkunde niet vreemd is, ook aan de *Lydiërs* van HERODOTUS gedacht hebben, die speelden om den honger te vergeten?). De belastingen werden verdubbeld; alleen de *Fransche* ambtenaren leefden in vollen overvloed. Er ging naauwelijks een *dag* om, dat men niet door inkwartiering gekweld werd; doodarme huisgezinnen moesten twee of drie hongerige soldaten voeden. (Bl. 11.) Zou op het platte land ook wel *zoo veel* armoede geheerscht hebben, als hier op bl. 6 voorkomt? De bespieding der *Fransche* Policie, die hier voorgesteld wordt in *België* den hoogsten graad te hebben bereikt, meenen wij, dat de Schrijver wel ligt van de *Hollandsche* Policie onder het *Fransche* dwangjuk ontleend heeft: want NAPOLEON, die wist, dat wij eene Natie, eene oude, beroemde Natie geweest waren, deed ons, even als aan de *Duitschers*, de eer van ons te *haten* en te *vreezen*; de reeds meer dan half verfranschte Belgen, die hoegenaamd geen Nationaliteit hadden, behoefde hij niet te vreezen, en had, daar zij godwee voor hem kropen, en zorgvuldig alle sporen van hunnen *Nederlandschen* oorsprong verborgen, geene reden hen te haten. Waartoe dus zulk eene gestrenge bespieding? „ Dat, onder den titan, te *Gent* de fabrij„ ken gesloten waren; dat het van bedelaars wemelde, „ en dat de *diligence* zoodanig daarvan omringd was, „ dat men moeite had, om in het logement te komen; „ dat de voornaamste kooplieden buiten staat waren, om „ hun gegeven woord gestand te doen, het gras op de „ straten groeide, en allen, die onder het *Oostenrijk*-

„ *sche* gebied in de fabrijken arbeidden, van honger „ en gebrek ftierven," (bl. 35) dit alles is blijkbaar niet flechts overdreven, maar geheel uit de lucht gegrepen, om het onderfcheid met de welvaart onder de *Nederlandsche* Regering te meer te doen uitkomen. Want men weet zeer goed, dat NAPOLEON landbouw en fabrijken bij voorkeur befchermde, en dat het *Continentaal*-ftelfel, dat alle *Engelsche* goederen van het vaste land weerde, terwijl het *ons* Vaderland den doodfteek dreigde te geven, daarentegen de *Belgische* fabrijken, vooral de *Genter* katoenfabrijken, magtig omhoog hielp; te meer, daar die fabrijkgoederen nu vrijelijk door het geheele *Fransche* Keizerrijk mogten worden vervoerd; iets, 't welk bij den aanvang van het Koningrijk der *Nederlanden* der tegenpartije aanleiding tot klagten en vrees voor de gevolgen gaf, die echter, door de fnuiking van den *Hollandschen* handel ten behoeve der *Belgische* fabrijken, waardoor deze het *Monopolie* in onze Koloniën bekwamen, zijn voorgekomen. Immers, wanneer men den luisterrijken ftaat der *Belgische* fabrijken even vóór den opftand befchouwt, moet men wel in het oog houden, dat die ten koste der *Hollandsche* handelsvrijheid zoo hoog gerezen was. Dus fpreekt het van zelve, dat een nog meer handelbedervend fystema, gelijk dat van *Frankrijk*, voor die fabrijken niet ongunftig kon zijn. De *tegenwoordige* ftaat, nu *België* zoo wel voor *Frankrijk* als (regtens ten minfte) voor *Nederland* gefloten is, kan daarbij niet in aanmerking komen. — Even zoo min kunnen wij denken, dat de werklieden, aan de werf te *Antwerpen*, *over den moeijelijken arbeid klaagden*, en *den Corsicaanschen dwingeland vervloekten* (en dus zoo luid, dat de Schrijver het hooren kon): immers hoe ftrookt dit met de te voren als zoo onverbiddelijk geftreng en albefpiedend gefchetfte *Fransche* Policie? Bezwaarlijk zullen ook de leden der Regering te *Antwerpen*, in NAPOLEON's tijd, ftokvischkoopers of flagers geweest zijn (bl. 52).

De *Belgische* dorpen zijn ook niet, gelijk op bl. 53 te lezen staat, *morsige straten, onkenbaar door hoopen van slijk en modder;* en althans, wanneer men uit *België* komt, zal men op de *Hollandsche* grensdorpen het linnen der vrouwen niet met *versch gevallen sneeuw zien wedijveren(!)* Zelfs het karakter der *Belgen* is *te* zwart geschilderd. Dit schijnt naauwelijks mogelijk omtrent menschen, die zich aan zulke gruwelen hebben schuldig gemaakt als de moordenaars van GAILLARD te *Leuven*, die der bezetting te *Antwerpen* op 26 Oct. 1830, de aanranders der gestrande boot van VAN SPEYK, en vooral de genen, welke, terwijl CHASSÉ en zijne brave bezetting hunne stad gespaard had, met *kannibaalsche* woede de krijgsgevangenen met steenen werpen, of de oogen uit het hoofd rukken, op zwemmende menschen, als op *eenden*, schieten, en op de schepen, met gekwetsten beladen, hun schutgevaarte rigten! En toch — wie zal ligtelijk gelooven, dat in *België* (bl. 61) de meeste kooplieden bedriegers zijn; dat bijna niemand der dienstboden eerlijk is; dat de slagers opzettelijk een lam doodmartelen zullen; (het *katkneppelen*, waarvan hij gewaagt, is in de *Vereenigde Nederlanden* ook niet geheel vreemd.) Ook dit komt ons onwaarschijnlijk voor, dat de Priesters doen gelooven, dat iemand, die, na wreede mishandeling van vrouw en kinderen, in het water valt en dus omkomt, dat moordenaars (en dat wel om 4 franken te stelen), overspelers en brandstichters eeuwig gelukkig zouden zijn, omdat zij in het *Roomsche* geloof geboren waren. De Heer KIST weet immers zoo wel als wij, dat dit alles, volgens de *Roomsche* Kerk, tot de *doodzonden* behoort, en dat zij allen, die *daarin* sterven, zelfs buiten het Vagevuur sluit, en regtstreeks ter Helle veroordeelt.

Het tweede bezoek van den Schrijver in *België* was kort na den slag van *Waterloo*, toen het land van de *Fransche* heerschappij verlost was, maar eer onze Regering tijd had gehad, alle die weldaden over *België* uit te storten, waarvoor het zich naderhand zoo schandelijk ondankbaar getoond heeft. De Schrijver bezocht, lezen wij op bl.

59, *Leuven ten tweeden male*; wij vinden echter in de eerste reis, waarin hij *Brussel*, *Halle* (om de beruchte bedevaart te zien), *Gent*, *Brugge*, *Ostende* en *Antwerpen* beschouwde, van *Leuven* geen gewag gemaakt. Ditmaal gaat de reis meer oostwaarts over *Namen*, (waar ons, te midden van het *Walendom*, de *Nederduitsche* namen van ANDREAS DE MULDER, ARIE UKKEL, HENDRIK VAN LACHEM en LUKAS VAN MALCHEM vreemd in de ooren klinken) *Hoei* en *Luik*, en terug over *Tienen* en *Leuven*.

Het derde bezoek, in 1828, schildert *België* te midden van zijnen schitterenden luister en ongehoorden voorspoed, ten gevolge van 's Konings weldadig bestuur. Veel is hieromtrent bekend; doch men leest toch sommige bijzonderheden, omtrent de verbazende aanbouwingen te *Brussel*; met een weemoedig genoegen, wanneer men den tegenwoordigen toestand daarmede vergelijkt. Doch zoo wel hier, als in de vorige reisjes, hebben wij opgemerkt, dat de Schrijver de oorzaak der misnoegdheid alléén aan de Geestelijkheid toeschrijft, en dus deze genoegzaam uitsluitend als de oorzaak van den opstand beschouwt. Dit is echter geenszins het geval. De *Unie*, de heillooze *Unie* der Geestelijkheid met de zoogenaamde *Liberalen*, die de drukpers met haren onmetelijken invloed in bezit hadden, en zonder welke de eerste nooit zou geslaagd zijn; die de zoogenaamde *fatsoenlijke* klasse tegen de Regering wist op te ruijen, gelijk de Geestelijkheid het landvolk en het graauw in de steden, — dit eerst heeft de algemeenheid van den opstand mogelijk gemaakt. En wij weten inderdaad niet, wie de ergste dier beide partijen is. Walgt ons de Priesterpartij door afzigtig bijgeloof, domheid en onverdraagzaamheid in het Godsdienstige, de *Demagogen* stuiten ons door Godverzakerij en de vernieuwing des gruwelstelsels van ROBESPIERRE en MARAT in het Staatkundige. Deze laatste partij heeft vooral daardoor veel kwaad gedaan, dat zij de *Fransche Revolutionairen* voor de zaak des opstands gewonnen heeft, die, wanneer zij de *thans* voltooide zege-

praal der Geestelijkheid hadden kunnen voorzien, zekerlijk in 1830 niet in geheele benden naar *België* zouden zijn getrokken, noch hunne Regering tot zoo veel partijdigheid voor hetzelve als 't ware genoodzaakt hebben. Het is door middel der *Revolutionairen*, dat de doorslepene Priesters grootendeels het spits hebben afgebeten; terwijl zij die dwazen, welke *voor hen* in de bres gesprongen zijn, thans verzaken en verguizen. Dit had de Heer KIST meer kunnen doen uitkomen.

Op bl. 110 lezen wij: *België is het ware Beotië van Griekenland.* Veel te veel eer waarlijk! Waar is de HESIODUS, de PINDARUS, de CORINNA, de EPAMINONDAS, de PELONIDAS, de PLUTARCHUS van die woeste plek te midden van het beschaafd en letterkundig *Europa?* Neen! de *Belgen* zijn, gelijk de altijd woelige, oproerige, onbeschofte en half barbaarsche *Ætoliërs* in *Griekenland*, dus in *Europa*, en tot ons ongeluk onze naburen. Jammer, dat dit schoone land door zulke ellendelingen bewoond wordt, wier verbastering de Schrijver teregt aan de *Spaansche* Regering toeschrijft.

Wat de staaltjes van grootspraak, eer in dronkenschap gesteld, en lafhartigheid aanbelangt, zoo gelooven wij niet, dat de Heer KIST te sterk geschilderd heeft; want de jongste Geschiedenis bevestigt alles, wat daaromtrent kan gezegd worden. Men zou ook hebben kunnen doen zien, *dat de leugen als 't ware in België thuis is*; want de verzameling van leugens, aldaar sedert 1830 *gedrukt*, zou wel een folio-deel kunnen vullen. Maar *overdrijving* benadeelt ook de zaak der waarheid; en daarom hadden wij wel gewenscht, dat de Heer KIST zich daarvan onthouden had. *Al het overtollige schaadt.*

In weerwil van het aangemerkte, bevat dit werkje toch veel waars, en is zeer onderhoudend geschreven.

Warschau. Dichterlijke Krijgstafereelen. Door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Amsterdam, bij* Brest van Kempen. 1832. *In gr. 8vo. XX en 167 bl. f* 2 - 70.

Op den titel van dezen dichtbundel afgaande, meenden wij, dat deszelfs inhoud zou bestaan uit verschillende, onzamenhangende Tafereelen, die tot elkander in geen verband stonden, dan in zoo verre zij alle betrekking hadden op *Warschau* of het krijgvoerend *Polen*. Doch met de lezing tot op bladz. 15 van het Voorberigt genaderd zijnde, ontwaarden wij, dat wij ons hadden vergist: de Heer VAN DER HOOP spreekt namelijk aldaar van zijn DICHTSTUK en van *den vorm, dien hij er aan heeft gegeven*. Daaruit meenden wij toen te moeten verstaan, dat wij een enkel uitvoerig gedicht, een zamenverbonden geheel, waarin orde en eenheid aanwezig zijn, hadden te verwachten. Spoedig echter kwamen wij weder van deze dwaling terug, en werden in ons eerste vermoeden bevestigd, dat wij hier niets, dan eene verzameling van afzonderlijke, losse gedichten ontvingen, gelijk de titel aanduidt, en geenszins een doorloopend, gevormd en geregeld geheel, hetwelk naar een overdacht en beraamd ontwerp zou aangelegd en afgewerkt zijn, gelijk ons de Autheur op bladz. 15 van zijn Voorberigt schijnt te willen doen gelooven.

Den bundel ten einde gelezen hebbende, verklaren wij, dat, indien men ons de daarin vervatte stukjes voor een aaneengeschakeld dichtwerk wilde opdisschen, er zeker nimmer een zonderlinger en wilder gewrocht onder ons oog zou gebragt geweest zijn. De Dichter heeft ongelijk, met de waarde van zijne verzameling door zulk een voorwendsel te verkleinen, en ons, door van den *vorm* van zijn DICHTSTUK te spreken, in den waan te brengen, alsof hij ons waarlijk in deze afzonderlijke zangen of tafereelen een enkel uitvoerig en geleidelijk geheel meende te schenken. Er zou wel geen vormeloozer en brokkeliger dichtstuk uit te denken zijn; en al wat het wild en ongeregeld vernuft van latere *Engelsche* en *Fransche* Dichters ons buitensporig, bandeloos en vreemd heeft voorgelegd, zou orde en regelmaat bij zulk eene wonderlachtige eenheid mogen heeten! Van ongehoorder oversprongen zou geen voorbeeld zijn. Alle de dichtmaten en dichtsoorten, de Lierzang, de Descriptie, de Romance, de Elegie, de Hymne (de Dichter zelf telt ze op) zou men in dit zonderling gedicht vermengd, verstrooid, zonder orde of

oordeel, *pêle-mêle* als te grabbel geworpen vinden; en wij zouden ons wel gewacht hebben, om de ontwarring van zulk een chaos te beproeven en er het scheppingsplan uit op te delven! Indien wij echter de zaak tot hare eenvoudige gesteldheid terugbrengen, en, zonder aan het *Berigt* des Dichters te hechten, ons aan den *Titel* houden, die ons Tafereelen — dat is, zoo wij wél verstaan — niet een enkel, maar onderscheidene stukken belooft, dan vervalt deze aanmerking. In het belang des Dichters-zelven meenden wij dezen maatstaf te moeten vasthouden, en den bundel te beschouwen als eene verzameling van Mengeldichten, wier aantal grooter of kleiner had kunnen zijn, zonder aan een der op zichzelf staande stukjes eenige meerdere waarde te geven of te ontnemen.

Deze verzameling van Mengeldichten, dan, vangt met eene *Opdragt* aan Keizer NIKOLAAS aan. Dit gedichtje is warm en fiksch gesteld, en, schoon een der kleinste, toch zeker een der fraaiste van den bundel, waarvan het tevens een der eenvoudigste is. Jammer, dat *zegenmorgenstond* en *lauwerenplukking* al dadelijk de overmatige zucht des Dichters tot woordenkoppeling verraden, waarvan elke bladzijde des bundels wemelt. De slotregel van het 4de couplet is een der weinige, die men niet spoedig weder vergeet:

Gij zijt die Vorst, en ik (Godlof!) die Dichter.

„Het is den Poëten vergund, een weinigje trotsch te zijn."

Het Voorberigt, dat, behalve op bladz. 15 en 16, waarvan wij met een woord gesproken hebben, de staatkundige geloofsbelijdenis des Dichters bevat, gaan wij, zonder ons daarmede ten volle te vereenigen, stilzwijgend voorbij, om ons al dadelijk tot den verderen poëtischen inhoud te bepalen.

Wij vinden dan, vooreerst, eenen *Voorzang*, die tot inleiding van de verdere Mengeldichten strekt. De Dichter zegt daarin, *dat hij niet knielt voor het vloekaltaar der Oproerkraaijers, wier* ARM verheergewaad *is aan 't gruwelrijk des Boozen; — dat de Zanger op aard* een Koningsregtverweerder *behoort te zijn en de waarheid moet voorstaan, maar dat zoo weinigen, schoon in het choor des roems als dichter prijkende, hun gloed en geestdrift aan die schoone taak wijden.* Wij weten niet, wien hij daarbij in 't bijzonder op het oog heeft. — Vervolgens vinden wij: II. *Het Oproer. III. De*

Voorspelstrijd. IV. De Slag bij Ostrolenka. V. De Dood des Machtigen. VI. De Brug van Praga. VII. De Storm van Warschau. VIII. Het Te Deum te Wola en het Lied van den Russischen Priester.

Reeds het eerste viertal regels van het eerste stukje, dat op den *Voorzang* volgt, levert een voorbeeld op van de onjuistheid en onnaauwkeurigheid, die den Dichter op vele plaatsen aankleeft. Wij lezen:

Weêr had aan schennis, roof en Koningsslacht gewoon,
Het Fransche volk zijn Vorst beroofd van staf en kroon,
En aan den telg van hem, die Lodewijk deed sneven,
Zijns vaders schim ten zoen, *een diadeem gegeven.*

Wiens vader wordt hier bedoeld? Die van ORLEANS, of die van LODEWIJK? Maar indien hier de vader van ORLEANS, gelijk wij vooronderstellen, aangeduid wordt, dan schijnt de Dichter te schertsen: de schim van den Koningsmoorder kan niet geacht worden *verzoend*, maar wel *getergd* te zijn door den diadeem van zijnen zoon.

Zoo vinden wij ook reeds op de eerste bladzijde van het naastvolgende stukje eene proeve van het blinkende en sterk-schitterende, waarmede de Dichter zijne verzen vernist, en waarachter hij meermalen de armoê der denkbeelden tracht te verbergen. Wij lezen:

Doe Newa, uw krijstallen schollen
Weêr tot een vloerplaveisel stollen,
Met starrenschietend wit bekleed.

Behalve deze overlading van prachtige woorden, is ook hier weder eene in 't oogloopende onjuistheid. Schollen zijn reeds gestold: er zou *golven* of *baren*, of wat nog *stollen* kan, moeten staan. Ook in dit zelfde couplet beveelt de Dichter den *Finlandschen* Adel-zelf, om 't zadel op hunne paarden te leggen!

Beter klinkt de aanhef van het vierde gedicht, die schilderachtig en fraai is. Wij lazen dit stukje met onafgebroken genoegen door, tot dat wij op bladz. 49 stuitten bij de zeer alledaagsche opmerking, dat de slaap vrienden en vijanden bevangt. Welligt zou het gewone der opmerking minder stootend geweest zijn, zonder den plegtigen uitroep: „*Wat zijt gij machtig, Slaap!*" Hij doet, namelijk, iedereen slapen, zoo als vervolgens blijkt. Ook op bladz. 54 vinden wij eene

dergelijke exclamatie, die door eene even gewone opmerking gevolgd wordt: „*o Krijg, wat zijt gij wreed!*" — Doorgaans, en dit is een der hoofdgebreken van onzen Dichter, fmukt hij geringe zaken met groote woorden op. Ook daarvan vinden wij al dadelijk in het opgeflagen ftukje, bladz. 51, eene in 't oogloopende proeve. Het denkbeeld is niets meer of min, dan dat de lont bij het kanon geplaatst wordt: zie hier hoe de Dichter het fchildert:

De Poolfche krijgsman — — doet bij 't fchutgevaart
De rampenzwangre *lont* met blaauwe glanfen fchijnen.

Op bladz. 54 heet het van de wielen der kruidwagens:

Der folferwaagnen breed met erts omringd geradert.

En op bladz. 59 lezen wij:

hun onverpoosde ftrijd
Geeft aan het zwaar gefchut van 't Rusfiesch heir den tijd,
Om aan den oeverzoom met doodlijk ftormgeklater
Het vuur te dempen van den Poolfchen folferkrater.

Dat klinkt oorverfcheurend ftout!

De lyrifche aanhef van het vijfde ftukje: *De Dood der Machtigen*, is weder fraai, omdat er gevoel en eenvoudigheid in heerscht, hetgeen de doorgaande kenmerken van de poëzij des Heeren VAN DER HOOP niet zijn. Op bladz. 67 gaat echter die toon weêr grootendeels verloren, en vervolgens wijkt de Dichter geheel van zijn aangekondigd onderwerp af. Op bladz. 69 lezen wij van het *fuizen* van den *rukwind*. De Dichter drukt zich hier, tegen zijne gewoonte, veel te zacht uit: de rukwind doet iets meer dan fuizen; dit is de eigenfchap van het zomerkoeltje, zoo als men het bij den Dichter zelven op bladz. 87 beter en juister vindt uitgedrukt.

Het zesde ftukje heet: *De Brug van Praga*, en wordt ons, blijkens de *Aanteekeningen*, voor eene Romance gegeven. Indien echter duidelijkheid en eenvoudigheid de kenmerken en vereischten der Romance zijn, of wanneer in het algemeen deze dichtfoort door BILDERDIJK in zijn bekend dichtftukje naar waarheid is omfchreven, dan betwijfelen wij zeer de voortreffelijkheid van dit — Raadfel. Raadfel? Ja,

waarlijk! wij althans hebben lang naar de oplossing moeten zoeken, en nog zouden wij niet durven verzekeren, dat wij die hebben gevonden. Waarschijnlijk schiet PAULESKA eerst haren minnaar en daarna zichzelve dood. Doch de Dichter laat er slechts naar raden: meer doet hij niet. Overigens zijn de *diamanten straalgloed* van het oog en soortgelijken geen voegzame sieraden voor de ware Romance.

Dit vak laat woordenpraal noch opgeblazen zwelling,
Maar enkel waarheid toe!

Doch

Meer zullen er met roem op Thespis laarzen stappen,
En Klioos krijgstrompet doen daavren als om strijd,
Dan met een' enklen greep dat zachte schoon betrappen,
Dat met één schittering treft, en geene tooisels lijdt.

Het daarop volgende gedicht bevat eene *Inleiding*, eenen *Voorzang* en een *Verhaal*; het heet: *De Storm van Warschau*, en is het uitvoerigste van den bundel. Ook in dit stuk zijn wezenlijke schoonheden en niet minder wezenlijke gebreken in menigte voorhanden. In het beschrijvende gedeelte vinden wij fraaije en natuurlijke brokken, waarin de Dichter de bestaande voorbeelden dezer dichtsoort gelukkig gevolgd is, niet echter van zoo nabij, dat hij zulks te veel zou verraden of zich als op de daad laten betrappen. Regels echter als de volgenden zijn zoo onzangerig van zamenstelling, dat zij alle uiterlijke kenteekenen van poëzij missen:

Aan beek en waterval
Drenkt lansknecht en Baskier zijn paard. Op 't alabaster
En 't marmer is 't geschut geplant.

Zoo vangt op bladz. 106 de laatste Alexandrijn aldus aan:

Tweehonderd stukken van metaal —

Prozaïscher in maat en uitdrukking kan het niet! Ook zijn deze *stukken* niet, gelijk de Dichter zegt, *met* kogels, maar *van* kogels zwanger. — Vroeger zegt hij, dat BERG met den krijgsraad aanzit; hetgeen niet zeggen wil, dat BERG zitting in den krijgsraad heeft, maar wel, dat hij met den krijgsraad eet. Elders lezen wij: *d' in strijd geschaarden Pool*; men zegt: *in* gelederen — maar *ten* strijd geschaard.

Op eene andere plaats zingt de Dichter *met* zijne luit. Nog elders zegt hij *ontgroende* voor *groen geworden* wei, hetgeen juist het tegendeel van zijne bedoeling uitdrukt. — Deze vlugtige voorbeelden van menigvuldiger onnaauwkeurigheden in 't voorbijgaan.

De bundel wordt door *Het Te Deum te Wola en het Lied van den Russischen Priester* besloten. In het eerste dezer slotstukjes vinden wij eene vergelijking; waarmede de Dichter zeer spaarzaam is, hetgeen wij verre zijn van te willen misprijzen. Jammer slechts, dat zijne weinige vergelijkingen zich minder door juistheid dan door zonderlingheid kenmerken. In een later uitgegeven stukje, *De Cholera* getiteld, vergelijkt hij *Parijs* bij een' *onafmeetbren* KETEL, waarin venijn vergaderd wordt. In den voor ons liggenden bundel zegt hij, op bladz. 102, aan de *Polen*:

Al dreigt gij 't Russiesch heir met honderd solfermonden,
Als (gelijk) 't stekelvarken met zijn pennen 't woên *der honden.*

Hier ter plaatse heet het, dat *de oorlogsbloem der heldentallen* statig uit *Warschaus* wallen trekt, blij ALS *de ondertrouwde minnaar*, dien 't volk als *maagdenhartverwinnaar* den *bruilofstweg* met rozen strooit. Wij dachten hier aan DELILLE, die zijn' plantenkenner een langgezocht gewas laat vinden, met hetzelfde gevoel, waarmede de minnaar zijne schoone in de armen klemt. De Heer VAN DER HOOP leze eens na, wat Vader BILDERDIJK deswege in de *Aanteekeningen* op het *Buitenleven* zegt; het zal hier niet zonder toepassing zijn, evenmin als de wijze, waarop BILDERDIJK de vergelijking travesteert, door er de vreugd eener kat van te maken, die eene muis gevangen heeft.

Maar wij moeten ons bekorten. In het belang van den Dichter zouden wij nog veelsoortige proeven van leemten en gebreken kunnen aanhalen, die hem in 't vervolg op minder overijling en meerder naauwkeurigheid zouden bedacht kunnen doen zijn. Wij zouden echter, wilden wij hieromtrent volledig wezen, welligt geene enkele bladzijde zonder kantteekening mogen laten. Zijne overijling verleidt hem dikwijls zeer verre! Op bladz. 56 heeft zij hem, bij voorbeeld, doen vergeten, dat er op de eerste helft van den tweeden regel een werkwoord volgen moest; gelijk zij hem, daaren-

tegen, den tienden regel der vorige bladzijde een' geheelen voet te lang heeft doen maken.

Slechts aan die zelfde overijling en de zucht om veel te schrijven (die klip voor alle jonge Autheurs!) wijten wij het veelvuldig gebrekkige van het werk des Heeren VAN DER HOOP in 't algemeen. Bij meerder bezadigdheid en nadenken, zou hij dubbelzinnigheden hebben vermijd, zoo als wij er, bij voorbeeld, op bladz. 99 eene vinden:

Licht dat na 't woest rumoer van 't bloedig krijgstooneel,
Het wiekgesuis des slaaps een uur den Veldheer streel!

waaruit wij eerst verstonden: „ Misschien zal de Veldheer een uurtje slapen;" doch waarmede de Dichter bedoelt: „ Moge ten minste, na 't rumoer des krijgs, een uur van rust den Veldheer streelen!"

Zoo gelooven wij almede, dat de Dichter, bij mindere drift en voortvarendheid, menigen onbehagelijken en harden regel zou hebben uitgemonsterd, waarvan al de konsonanten door een' *Rus*-zelven moeijelijk zouden uit te spreken zijn. Zie hier een drietal van de zoodanige, in onderscheiden versmaat, tot monster!

Wiens scherpte schaarsch 't gewenschte doelwit mist. (Bladz. 38.)
Die Frankrijks, Duitschlands kunst en Poolsche smaak ten toon (spreidt. (Bladz. 12.)
In 't verwoestingspellend nachtfloers van 't der borst beklemmend (graauw. (Bladz. 54.)

Waarschijnlijk zou ook de Dichter, bij eenig nadenken, *Heptarchy* niet op *Monarchy* hebben laten rijmen, gelijk hij tevens zou hebben begrepen, dat dit woord, even als *Rijksdiëet*, een slecht figuur in verzen maakt. Welligt zou hij evenmin op bl. 33 van eene *bezieling* met VERZOENDEN *haat* hebben gesproken. Ook zou hij op bladz. 12 geen *negenmuzental* voor *negental Muzen* hebben gezet. Op bladz. 61 zouden wij van een' *hijgenden kreet* noch een *bezoldigd loon* hebben gelezen. Op bladz. 85 zou hij aan *regt* en *billijkheid* geen *edel hart* hebben toegeschreven, noch op bladz. 115 een *woord* in een' *blik* hebben gegrift. Op bladz. 66 en 76 zou dan het woordje *men* niet lang geworden zijn. Eindelijk zou zijne taal zuiverder geweest zijn, en hij b. v. bl. 64 niet geschreven hebben: LAG *hij het kleed des levens af;*

misschien zelfs had bij zijnen bundel tot geen compendium van nieuwe koppelwoorden gemaakt, waarin men, met voorbijgang der tweeledigen, als *schrikellende*, *wiekenvlugt* en soortgelijken, de zeldzaamste drie- en vierledigen vinden kan, bij voorbeeld: *lichtborduurfelpronk*, *godenschemerschijn*, *cirkelbaandoorweven*, *krijgsbazuingeschetter*, *oorlogsonweerloeijen*, *morgenzonvuurgloeijen* en honderd anderen meer!

Wij hebben de achtereenvolgende lezing van alle deze gedichten niet zonder eenige inspanning ten einde kunnen brengen; niet omdat wij onder het veelvuldige wilde en gebrekkige, dat wij velerwegen hebben ontmoet, niet tevens vele schoone plaatsen zouden opgemerkt hebben, maar omdat zoo menige, en daaronder vrij uitvoerige stukken, over hetzelfde onderwerp loopende, hoe verschillend dan ook van vorm en inkleeding, de aandacht afmatten en den leeslust vermoeijen, vooral ook omdat de onderwerpen-zelf van een te verwijderd belang schijnen te zijn. — Een bundel vaderlandsche gezangen zou in onze dagen de aandacht en het hart des *Nederlanders* onverdeelder weten te boeijen. Een bundel *Poolsche* gedichten zou uit meesterlijker stukken, dan men hier aantreft, moeten zamengesteld zijn, ook zelfs om den vurigsten beminnaar der poëzij met onverminderde belangstelling te kunnen vervullen.

Indien wij eene volledige beoordeeling van dezen dichtbundel hadden willen geven, zou dezelve uit eene afzonderlijke beschouwing van ieder Tafereel op zichzelf hebben moeten bestaan, en even veel afdeelingen inhouden, als de bundel dichtstukken bevat. Het gebruik echter ontsloeg ons van eene verpligting, die te omslagtig zou zijn. De beoordeelaar van eene verzameling Mengeldichten is ongehouden, om het eene stuk na het andere afzonderlijk en *ad rigas* te waarderen; hij volstaat met de verdiensten en de gebreken des Dichters uit den te zamen gegaderden letteroogst op te maken, en de proeven tot staving van zijn gevoelen te kiezen, waar zij zich het kennelijkst en het scherpst geteekend voordoen. Het ontbreekt den Heer VAN DER HOOP niet aan aanleg en vuur. Ook is hij, over het algemeen, den versbouw en het werktuigelijke der kunst zeer goed meester, en het laat zich aanzien, dat hem het werk welig en vlug van de hand gaat. Doch wij hebben gezien, dat te groote vlugheid wel eens tot slordigheid en onnaauwkeurigheid kan verlokken. Poëzij is een fijn geregt, hetwelk met

zorg en zindelijkheid wil opgedaan zijn. Wij meenen te hebben aangetoond, dat zulks bij den Heer VAN DER HOOP niet overal het geval is. — Ook is er meer schittering dan rijkdom — meer vertooning dan degelijkheid in zijne poëzij. Hij schijnt het eenvoudige en natuurlijke beneden het opgesmukte en gemaakte te stellen. Zijne dichtstukken zijn als blinkende schilderijen, waarvan de vernisglans den kenner hinderlijk is, den oppervlakkigen beschouwer misleidt. Vooral straalt eene kennelijke neiging, om nieuw en vreemd te zijn, op menigvuldige plaatsen door. Hij zegt dan ook zelf in het Voorberigt van zijnen bundel, dat het altijd zijn wensch was, zijnen eigenen weg te bewandelen, en zich de oorspronkelijkheid ter wet te stellen: maar zijn eigen weg kon wel eens de verkeerde zijn, en zijne zucht tot oorspronkelijkheid kon hem wel eens tot wonderlijke afwijkingen van hetgeen oorbaar is vervoeren. Men is oorspronkelijk, zonder het te willen wezen. Wie het poogt te zijn, verraadt zijn bejag, zonder zijn oogmerk te bereiken. De Heer VAN DER HOOP stelle zich vooral de nieuwere *Fransche* en *Engelsche* Dichters niet als modellen van hetgeen edel en schoon is voor. Wij vreezen, dat hij daartoe maar al te veel neiging heeft! Men behoeft wel niet, met BILDERDIJK, het werk van BYRON, bij voorbeeld, tot louteren onzin te verlagen; doch men wachte zich evenzeer, om het wilde en ordelooze, dat alleen om der nieuwigheidswille eene vlugtige bewondering wint, zich ten voorbeeld te kiezen. Daarenboven zijn wij, *Hollanders*, minder geschikt, om de halsbrekende luchtsprongen van vreemden na te doen. Koorddansers en paardrijders komen meestal van elders. Liever bevelen wij den Heer VAN DER HOOP, om zeer vele redenen, de gezette lezing en overpeinzing van VONDEL's te weinig behartigde *Aanleiding tot de Nederduitsche Dichtkunst* met allen nadruk aan.

Gedichten van A. VAN DER WOORDT. *Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. *In kl. 8vo. XVI en* 80 *bl. f* 1-25.

Met de uitgaaf dezer lierzangen van BELLAMY's tijd- en stadgenoot VAN DER WOORDT, te voren slechts bij eenige weinigen uit present-exemplaren bekend, heeft WITSEN GEYSBEEK den beminnaren der poëzij eene wezenlijke dienst be-

wezen. Immers de aangekondigde gedichten verdienen door allen te worden gelezen: ze zijn zoo ſtout als verheven, zoo oorſpronkelijk als krachtig. Het is waar, er heerscht doorgaans zekere ſomberheid, die wel eens in wrevel, ſchoon altijd min of meer regtmatigen wrevel, ontaardt. Men vindt er meer den toon der Epoden, dan der Oden van HORATIUS in weder. Men mist er die bevallige wijsbegeerte des levens, die den Venuſijnſchen Dichter ſchier alles van de beste zijde deed beſchouwen, en hem, ſchoon oorſpronkelijk een voorſtander van het Gemeenebest, uit aanmerking der omſtandigheden, aan den bevrediger van alle partijen, den grondwettigen Keizer AUGUSTUS, (*Princeps* enim fuit AUGUSTUS Imperator, non *Rex*, non *Tyrannus*) en aan diens Staatsdienaar MÉCÉNAS, loſliederen toe deed wijden. Maar ook deze gedichten zijn echter uit het hart geweld, en bezitten eigenaardige ſchoonheid. Overigens onderſcheiden zij zich ook nog door de navolging der Griekſche *metra* in onze moedertaal; en GEYSBEEK meent, dat VAN DER WOORDT daar al zeer gelukkig in geſlaagd is. Hierin evenwel is Recenſent van een tegenovergeſteld gevoelen: veelal is VAN DER WOORDT daarin zeer kwalijk geſlaagd. Zijne manier, ook dan, wanneer men de Griekſche *metra* ſlechts *rhythmisch* navolgt, gelijk de Duitſchers, is hard en ſtroef. Recenſent zal de hier voorkomende *metra* doorloopen, dezelve met Latijnſche en Duitſche verzen van dezelfde maat vergelijken, en de gebreken aanwijzen. Hij begint, om niet over de theorie te twisten, met den klemtoon en de rust over de *quantiteit* te laten beſlisſen, en toe te ſtaan, dat de *Trochaeus* in plaats van den *Spondaeus* gebezigd worde, en vordert dus alleen, dat dergelijk eene *rhythmiſche* navolging zoo gelukkig zij als die der Duitſchers.

1) Niet om den lauwer, die in erts geſtempeld is,
2) Noch om den roem der menigte, klonk ooit mijn lied:
3) Laat andren dezen gretig zaamlen; mij bekoort
4) Der eigendunkelijke rechtren gouden prijs
5) Noch ook de roem, die ons een dwaze menigt biedt.

Dat is een *Metrum Jambicum Trimetrum*; maar alleen de eerste en de derde regel hebben hier de *Trimetrische* maatverdeeling, gelijk

Quid obseratis auribus fundis preces.

Deze maatverdeeling wil doorgaans de *caesura penthemimeris* en dus de *mansio* of rust, invallende tusschen de vijfde en zesde lettergreep; want het *Jambische Trimetrum* is zamengesteld uit het *Monometrum Trochaïchum* met een' voorslag, waardoor het *Jambisch* wordt, en dit Jambisch gewordene *Monometrum Trochaïchum: obseratis; quid obseratis*, wordt opgesloten door een *Trochaïchum Dimetrum Catalecticum: auribus fundis preces:* en alzoo ontstaat de Jambische regel

Quid obseratis.... auribus fundis preces.

Alleen de eerste en de derde regel zijn dus goed *gesneden:*

Niet | om den lauwer || die in erts ge- | stempeld is.
Laat | andren dezen || gretig zaamlen | ; mij bekoort.

of *Jambisch gescandeerd:*

Niet om den lau- | wer.... die in erts | gestempeld is.
Laat andren de- | zen.... gretig zaam- | len; mij bekoort.

Vers 2 en 4 missen de rust na de vijfde greep; vers 5 is een *Alexandrijn*. De *Alexandrijn*, gelijk Prof. KINKER bewijst, heeft doorgaans meer van eene $\frac{6}{8}$, de *Trimeter* van eene $\frac{3}{4}$ maat. *Menigt* voor *menigte* is hard. De laatste van dien *Dactylus* kan lang worden door de *caesuur*, als in regel 2.

De Engelschen en Duitschers houden zich meer aan de *Trimetrische* maatverdeeling, doch kappen den laatsten *Jambus* af. De Italianen, Portugezen en anderen, met meerdere vrijheid in de *quantiteit*, verkiezen veelal ook de *caesura penthemimeris*, doch nemen de twaalfde lettergreep weg, gelijk bij HORATIUS:

Trahuntque siccas | machinae carinas.
Nec prata canis | albicant pruinis.

Het volgende gedicht is in *Alcaïsche strophen.* Deze hebben de twee eerste verzen zamengesteld uit de *penthemimeris Jambica*, opgesloten door een' *Dactylus* en *Creticus*, of wel door twee *Dactyli.* De derde regel is een *versus Jambicus Dimeter hypercatalecticus.* De vierde is een *versus Pindaricus Dactylicus*, twee *Dactyli* en twee *Trochaei*, of *Trochaeus* en *Spondaeus.* In deze maat slaagt VAN DER WOORDT vrij wel: slechts de middelste van den *Dactylus* is soms te traag; en hinderlijk zijn de *monosyllaben* aan het slot van een' slependen regel, b. v.:

Als *eens* het | donker | verblijf des | *doods roept.*

Ook wordt de *caesura penthemimeris* in de *Hendecasyllabi* te veel verwaarloosd.

Het derde gedicht is een *Sapphicum*, de struikelblok van Duitschers en Hollanders. De bevallige kadans der Latijnen ontbreekt er niet alleen, maar het is hard, al houdt men zich aan de vrijere maatverdeeling der Grieken. De welluidendste strooph der Latijnen is hier bijna zonder melodie. Men hoore slechts:

Zie! hoe | plegtig | is deze || stilte, | die er (hoe lam!)
Om mij | heerscht. De | grimmige | winter | wandelt,
Met geen | alverwoestenden | tred, thands door het (hoe hard!)
Sidderend | landschap.

De vergelijking met Latijnsche *Sapphica* is hier volstrekt overtollig.

Het vierde gedicht is weder *Alcaïsch*, het vijfde *Choriambisch*, en goed, b. v.:

In paleizen aanschouwen zij
't Eerst het | licht, en in trots worden | zij opgevoed.

HORATIUS nam voor den eersten voet een' *Spondaeus*; maar

een *Trochaeus*, gelijk veelal CATULLUS, en niet zelden de Grieken, is even goed. De *Trochaeus* krijgt men in de *rhythmische* nabootsing gemakkelijker, en VAN DER WOORDT is dus hier onberispelijk.

De *Choriambische Tetrastrophe*, welker derde regel een *Pherecratius* is, en die dikwijls in andere Oden gebezigd zijn, lezen hier nog al aangenaam, echter zelden zoo goed als die van RAMLER:

Schönste Delië! gleich muthig ein tödtendes
Erz zu spannen, und gleich fertig ein Welsches Lied
Zur Theorbe zu singen; —
Du betrauerest den Athamas.

Bl. 14, in een *Alcaïcum*, hindert de eerste regel:

Heil zij hem, *die de* waarde der menschheid voelt.

De maat moest wezen:

Heil hem! wiens hart de waarde der menschheid voelt,

of liever:

Heil hem! wiens harte 's menschen bestemming voelt.

Dan is de maat als bij HORATIUS, daar de laatste in harte lang kan worden wegens de invallende middelrust. De *rust* is in de versmaat zoo veel als een *punt* in de muzijkmaat. Mathematische juistheid wordt in de *versificatie* niet gevorderd. Daarom zou Recensent de laatste van ieder vers of half vers, al ware zij anders kort, altijd voor *lang* willen rekenen, gelijk de Grieken. Is zij reeds lang, dan blijft zij het buitendien, *à plus forte raison*.

Bl. 21 is weder een *Jambisch Trimetrum* in de reeds aangeduide gebrekkige manier. Bl. 23 heeft den *Trimetrischen*

door een' *Dimetrifchen* regel telkens afgewisfeld, als bij HORATIUS: *Beatus ille* &c. doch weder zoo goed niet. Bl. 33 heeft de drie *Choriambifche Asclepiadëën* opgefloten door een' *Glyconius*, als bij HORATIUS: *Scriberis vario* &c. met de Catulliaanfche vrijheid in den eerften voet. In die Choriambifche maten flaagde VAN DER WOORDT gelukkig: zij zijn ook voor de Duitfche en Nederlandfche talen zeer gefchikt. Bl. 35 heeft in ééne ftrooph de twee eerfte regels *Pherecratii Catalectici*, de derde een' *Pherecratius*, de vierde een' *Glyconius*. Alles is hier *Choriambisch*, bijgevolg vloeijend en gemakkelijk.

Bl. 41 is, als bij HORATIUS: *Jamb. Trim.*; *Archiloch.*; *Jamb. Dim.*

Pecti, nihil me, ficut antea, juvat
Scribere verficulos
Amore perculfum gravi.

Hoe zalig is de hut, waar liefde en vrede woont,
Waar 't vergenoegen, om goud
Noch fchatten veil, zijn' zegen fchenkt!

Vs. 1 hier weêr te veel in den trant der *Alexandrijnen*.

Bl. 45 is in Hexameters, naar de Duitfche manier, vrij goed; doch te dikwijls eindigt de regel met een eenlettergrepig woord.

Wenckebach! neen; ontvonk, ontvonk niet den gloed mijner roemzugt:
Laat hem fluimren in de afche. Gelijk de ontembare macht der
Vlammen een hut van ftroo vernielt, vernielde hij vreeslijk
Eens de rust mijner ziele. Zij, die den geflachten der aard vaak enz.

macht der en *aard vaak* zijn ellendig lam. Die *Trocheën*, welke voor *Spondëen* tellen moeten, zijn *dan* alleen te dulden, wanneer de *rust* een *punt* daarstelt, b. v.:

Wenckebach! neen; ontvonk, ontvonk niet den gloed mijner roemzucht!
Eens de rust mijner ziele

kan schikken; doch het volgende *Zij* vereischt den klemtoon: wij hebben dus hier een' *Creticus* voor een' *Dactylus*: men leze voor *ziele*, *ziel*. Dit maakt met *Zij* een' *Spondaeus*, en dan is het goed. — — is gelijk aan — ◡◡. Dit is de *theorie* van den *Hexameter*.

Bl. 52 is in gewone rijmelooze verzen, geene Grieksche maat. Het *Sapphische* vers van WITREN GEYSBEEK aan VAN DER WOORDT is zoo hard, als de *Sapphica*, door VAN DER WOORDT zelven vervaardigd. De verzen van Prof. SIMONS en STRICK VAN LINSCHOTEN zijn weder goed; het laatste echter, een *Alcaïcum*, is soms te vrij en soms te stroef. Het tweede gedicht door GEYSBEEK is almede goed van inhoud, maar *antimelodieus*. GEYSBEEK's *Voorrede* en VAN DER WOORDT's *Aan den Lezer* zijn goede prozaingrediënten, die tot den bundel in betrekking staan. Om vele redenen behoort dit boekje in elke geleerde bibliotheek.

Temora, in acht Zangen (,) naar OSSIAAN. *Door* H. VINKELES. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. *In kl. 8vo. XVI en 134 bl. f* 1-25.

Daar de Heer VINKELES, die reeds elf jaren vóór den tijd der uitgaaf van het aangekondigde dichtwerk, tot eene winteruitspanning, deze overzetting bewerkt had, na de voltooijing van dezen zijnen arbeid zich steeds had zien te leur stellen in zijne verwachting, dat de Heer BILDERDIJK ook dit meesterstuk van OSSIAAN, even als deszelfs *Fingal*, in een Nederlandsch dichtgewaad zoude steken; zoo besloot hij eindelijk, zijne eigene navolging der *Temora*, over welke navolging hij echter al te nederig oordeelt, in het licht te

geven. Na een Voorberigt vinden wij hier de zoo onmisbare *Geſlachtlijst van Trenmor*, *eerſten Koning van Morven*, ſtamvader van *Fingal*. Daarop volgt eene *historiſche Inleiding*, welke den lezer op het regte ſtandpunt plaatst; en eindelijk eene ſchets van het gansche dichtwerk, beſtaande in eene *Inhoudsopgaaf* van elk der acht Zangen. Het voorwerk hiermede beſloten zijnde, neemt het eigenlijke werk, het Romantisch Heldendicht *Temora*, eenen aanvang.

Veel is er getwist over de vereischten van het Heldendicht, even als over die van het Treurſpel. Het Treurſpel verdeelt BILDERDIJK in het eigenlijke of *Claſſiſche Treurſpel*, het *Mysterieſpel*, en het *Historieſpel*, welk laatſte niet anders is dan het Romantiſche Treurſpel der Engelſchen, Duitſchers, en Franſchen van de *nieuwe* School. Waarom, daar men toch aan dichtwerken, als de *Fingal* en de *Temora* van OSSIAAN, de *Geuzen* door O. Z. VAN HAREN, de *Abraham* van HOOGVLIET, enz. eenen naam moet geven, zou men den *Fingal*, de *Temora* en *de Geuzen* geene *Romantiſche Heldendichten*, *Abraham* en ſoortgelijke eenvoudig *Levensbeſchrijvingen in dichtmaat* mogen noemen, en alle deze ſoorten onder de klasſe van het *Heldendicht* begrijpen? Het woord Heldendicht is immers zoo ruim van beteekenis als dat van Treurſpel. *Treurſpel* voor *Tragédie* is willekeurig vertaald, beter echter dan letterlijk weg *Bokſpelzang!* Met *Heldendicht* voor *Epopée* of *Carmen Epicum* is het weinig anders. De *Mesſiade* is voorzeker een *Carmen Epicum*, maar een *Carmen Heroïcum* is zij ſlechts in een' overdragtelijken zin. Is een Heldendicht niet uitvoerig, maar bezingt het ſlechts eene ſoort van *Epiſode*; is het ſlechts een enkele Zang; dan behoort men (gelijk BILDERDIJK aanmerkt) het ſtuk een' *Heldenzang* te noemen. Maar de *Temora* in *acht* Zangen, die ééne hoofddaad ten onderwerp hebben, den laatſten krijgstogt van *Fingal* tot herſtelling zijner Familie op den Troon van *Temora* — dat dichtwerk mag wel een Heldendicht heeten, en is dat dan van de zoogenaamde Romantiſche ſoort, dewijl daartoe gemakshalve gebragt wordt al wat niet doorgaans aan de Griekſche of Claſſiſche kunstregelen beantwoordt. Zie onder anderen BOUTERWEK, *Grondbeginſelen der Leer van het Schoone*; te *Leiden* bij CIJFVEER, 1830. *Iſte D. bl.* 107—113.

Het zou te veel plaats wegnemen, den inhoud hier mede te deelen: want om dit voegzaam te doen, zouden wij ge-

heel den *Inhoud*, zoo als VINKELES dien opgeeft, wel moeten overſchrijven. De navolging is gelukkig, en dat de poëzij van het ſtuk heerlijk is, behoeft niet te worden gezegd: want aan wien is OSSIAAN niet bekend? De drukproeven hadden wel wat naauwkeuriger mogen verbeterd zijn. Onachtzaamheid in de punctuatie veroorzaakt zelfs hier en daar eenige duisterheid. Ook de ſmelting is ſoms verwaarloosd, en de Heer VINKELES neemt vrijheden in het rijm, welke tegenwoordig niemand zich toeſtaat. Van het eene en andere volge eenig bewijs.

Zoo brulde eens de ſlag, Duthula! aan uw zoomen. Bl. 53.

Hier is de ſmelting verwaarloosd.

Zich leunende aan de rots, ſtond treurig bij den Vorst
Sulmalla, de eedle maagd, met hagelblanke borst. (,)
Zij, Koning Konmors telg,(.) aan (*Aan*) Iniswinaas ſtranden
Kwam ſtrijdbren (*bre*) Kathmor eens tot Konmors bijſtand landen.

Hier (bl. 63) is de punctuatie verkeerd, en bovendien is er nog eene taalfout. Zoo ſtaat er ook bl. 78 en elders, zonder eenige noodzaak, *hart* voor *hert der woestenij*. Bl. 96 ſtaat *troon* voor *toorn*. Bl. 120 rijmt *brandde* op *wanden*. Van deze vrijheid, welke wij afkeuren, bedient VINKELES zich meermalen.

In weêrwil van dergelijke onvolkomenheden, bezit het werk van den Heer VINKELES vele verdienſten, en Recenſent verheugt zich over het verſchijnen dezer vertaling. Tot aanbeveling ſtrekke het volgende uit den tweeden Zang.

Kathmor, broeder van den verſlagenen *Kairbar*, en diens opvolger op den door *Kairbar* overweldigden Troon van *Temora*, ontmoet, terwijl hij de nachtronde doet, *Osſiaan*. *Kairbar* was een dwingeland geweest, en had zelfs *Oskar*, den zoon van *Osſiaan*, verraderlijk op een feest laten ombrengen; doch *Kathmor* was een edelmoedig en gastvrij Vorst. Hij zegt tot *Osſiaan*:

„ o Vriend van 't Geestendom! heeft Kathmor u ontmoet?
„ Reeds dikwerf heeft mijn hart den zoeten wensch gevoed,
„ In Athaas galmend hof bij feestvreugd u te ontvangen;
„ En waarom zou mijn ſpeer thans naar uw bloed verlangen?
„ Neen, dat de zon ons zie, als wij, o Osſiaan!
„ Voor 't oog van beider heir elkander tegengaan." enz.

„ Zal dan (zoo ving ik, *d. i. Osfiaan*, aan) het kroost van later dagen
Onwetend zijn van 't oord, waar wij ons vreedzaam zagen?
Of is het flechts een veld, vervuld van bloed en moord,
Dat onze zinnen flreelt, dat onze ziel bekoort?
Of zien wij niet met vreugd de plaats, die onze vaadren
Bij disch- en feestgenot of jagtvreugd zag vergaadren?
Maar op het veld des ftrijds ontrolt het oog een traan.
Dees fteen, met mos bedekt, zal hier verheven ftaan,
En melden 't nageflacht, als 't ons herdenken zegent:
Hier heeft zich Athaas vorst en Osfiaan bejegend
In minzaam onderhoud. — o Steen! wanneer de vuist
Des alvernielbren tijds u eenmaal heeft vergruisd,
Als Lubars ftroom, verdroogd, niet meer zal zeewaarts vlieten,
Zal mooglijk op dees plaats een wandlaar rust genieten;
Terwijl de bleeke maan met kwijnend aangezigt
Hem heenrolt over 't hoofd, dan zullen *wij* veelligt,
In nevelen gekleed, op flaauwe maanlichtftralen,
Ons parende aan zijn' droom, op aarde nederdalen,
En wijzen op dees plek... maar waarom mij ontvloôn?
Van waar die fombre fmart, o Barbar-Duthuls zoon?"
Hij fprak: „ o Osfiaan! *ons* zal men niet vergeten;
„ Het laatfte nageflacht zal onze namen weten;
„ Ons beider daden zijn in de oogen van den Bard
„ Een zuivre ftraal van licht, een laafdronk voor zijn hart.
„ Maar Atha zucht in rouw, zijn Koning is gevallen,
„ En zonder lijkgezang! Was ook zijn geest voor allen
„ Een' winterftorm gelijk, toch fchitterde uit zijn ziel
„ Een heldre lichtftraal voort, die op zijn' broeder' viel:
„ Zoo toont, wanneer de nacht zich uitbreidt op de volken,
„ De maan het blank gelaat door weêrlichtzwangre wolken."
„ Mijn haat, (dus antwoordde ik,) vervolgt hem niet in 't graf,
Maar vlugt met aadlaarsfpoed van ieder vijand af,
Zoo dra hij ligt geveld. Hij zal der Barden zangen,
Ja, Kairbar zal die vreugd nog op zijn' wind ontvangen."

Alzoo zorgde de *heidenfche Kaledoniër* OSSIAAN, naar *zijne* begrippen, voor de rust der ziel van den moordenaar zijns zoons. Hoe vele Christenen zouden hem in zulk eene *liefde tot vijanden* gelijk zijn? Onze geloofsbegrippen zijn beter, dan die van OSSIAAN; maar is ons hart wel zoo als het zijne? Ieder beantwoorde deze vraag aan zichzelven!

Gezangen voor Weezen. Te Amsterdam, bij M. Westesman en Zoon. 1832. *In kl. 8vo. VIII en 119 bl. f* : - 60.

Bij de meer algemeene invoering van den zang, ook in gestichten van liefdadigheid, gaf de Heer HORSTMAN den uitgever dezer Gezangen, reeds vóór een' geruimen tijd, den wenk, dat een gezangboek, bepaaldelijk voor Weezen ingerigt, niet dan doelmatig konde zijn. Deze Heer zelf met den uitgever, den Heer M. WESTERMAN namelijk, en voorts de Heeren KERKHOVEN, B. KLIJN, H. H. KLIJN, LOOTS, TOLLENS, BUYS, J. VAN LENNEP, DE VLETTER, de zich noemende G. B., en eindelijk de Heer VAN SOMEREN, hebben dan allen medegewerkt aan den hier aangekondigden bundel. In 't algemeen heeft deze verzameling, in betrekking beschouwd tot het doel, waartoe de stukjes vervaardigd zijn, ons wel bevallen. Bl. 9 in het fraaije stukje van HORSTMAN, *Voorzienigheid*, moet, voor *onbevlekte Christenmin*, tot rijmwoord op *broedermin*, zeker gelezen worden *Christenzin*. Bl. 28, *De Lente* (n°. III) door denzelfden, begint: *De Lente spreidt schoone kleuren.* Hoe zulk eene vergissing mogelijk is, begrijpen wij niet. Men leze: *Lente spreidt nu schoone kleuren*, enz. Bl. 20, *Bemoediging*, begint: *Hij, die zich vast op God vertrouwt*; dit moest wezen: *Hij, die zich vast aan God betrouwt*, Bl. 33, in den *Zomer*, door WESTERMAN, *Allen dank rijst op tot God*, behoort te zijn *Aller dank*, enz. Bl. 38, in een *Herfstlied* van denzelfden, wordt de *oogst* gerekend in den herfst te worden ingezameld; dat schijnt ons eene erge fout. Bl. 52. In den *Nieuwjaarszang* door LOOTS is de uitdrukking der vondelingen: *Schoon gè uw zuigling wreed verstiet, Moeders! Hij* (God) *verlaat ons niet*, te scherp. Anders is die Nieuwjaarszang zeer fraai. Lieftallig is ook het volgende vers van LOOTS: *Wat ooit aan God geviel*; doch de vier laatste regels van het eerste couplet zijn duister van uitdrukking; men moet raden naar den zin:

Het werelooze lam,
Als 't kindje daarmeê kwam,
Zou Hij (*God*), in de offervlam,
Niet op 't altaar gedoogen.

De *Nieuwjaarszangen* van TOLLENS overtreffen alles in de verzameling. Hoe edel is het slot van den nieuwjaarszang der vondelingen:

Maar, wat Ge immers (lees *immer*) loon moogt geven,
Straf niet, God! die ons misdreven:
Nog bemint ons hart hen teêr.
Moge ons bidden U bewegen:
Schenk onze oudren ook Uw' zegen,
En geen wensch ontglipt ons meer.

In het *Kerslied*, bl. 69, *Heft nu den blijden feestzang aan*, door WESTERMAN, vinden wij, bl. 70:

Voor wien *zich* met der herdren stoet
De Koningen *zich* buigen.

Als die Oostersche wijzen toch *Koningen* moeten zijn, waarom dan niet liever:

Voor wien zich met der herd'ren stoet
De Vorsten nederbuigen.

Het beste bevielen ons *God*, door H. H. KLIJN (bl. 6), de *Nieuwjaarszangen* van LOOTS (bl. 47 en 53), vooral die van TOLLENS (bl. 55, 59 en 61), *Herinnering* door C. BUYS, en voorts onderscheidene stukjes van de Heeren WESTERMAN en HORSTMAN, maar onder dezelve van beide Dichters het meest de drie liederen op het *Kersfeest*. Ook de stukjes, door anderen geleverd, zijn niet zonder betrekkelijke verdiensten.

Iets over het toenemen van den Zelfmoord in onze dagen: ter verdediging van de Nederlandsche Hervormde Kerkleer, en beantwoording van hetgeen daaromtrent voorkomt in de Vaderl. Letteroefeningen van Oct. 1832. *Door Mr.* C. M. VAN DER KEMP. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1832. *In gr. 8vo.* 24 *Bl. f* : - 20.

Recensent verklaart zich ongehouden, om als verdediger op te treden van het geschriftje in ons *Mengelwerk*, op den titel hier boven vermeld, en waartegen Mr. VAN DER KEMP gemeend heeft de pen te moeten opvatten; maar hij schroomt geenszins, eenen man, die, op voorgang en in navolging van BILDERDIJK, onze *Letteroefeningen* voor *Lasteroefeningen* gelieft uit te krijten, alhier openlijk van *logen* en *laster* te beschuldigen; immers in zoo verre als, en naar de wijze, op welke hij heeft kunnen goedvinden, eerst meer bedekt, op bl. IV van zijne toespraak *aan den Lezer*, en vervolgens, bl. 10, meer openlijk, de H. H. YPEIJ en DERMOUT, als de Schrijvers van dat stukje, te doodverwen. Recensent grondt deze zijne beschuldiging op genoegzame kennis van zaken, en de bestaande zekerheid, dat genoemde stukje geheel *niet* van een der beide belasterde eerwaardige Mannen afkomstig is. Dit is weder een van de duizend en ééne proeven, die de Leerlingen uit de bekende School van hunne gezindheid tot waarheidsliefde en vrede aan den dag plegen te leggen! *Aan den klaauw kent men den Leeuw; de duisternis aan hare werken.*

Neen, Mr. VAN DER KEMP! gij bewijst den zich noemenden *Christianus* te veel eer, door hem, ook slechts met eenen der genoemde Mannen, op eene gelijke hoogte te plaatsen; en uwe, door vooroordeel en vijandschap gescherpte, pijlen zijn het doel geheel voorbijgesneld. Die *Christianus* zou wel iemand kunnen zijn, die u en uwe gangen naauwkeuriger kent, dan gij vermoedt, of u welligt lief kan wezen; want hij kent de Apostelen der Sekte en weet hunne werken. Maar, wie is dan die Onzigtbare? Een Leeraar, een Generaal, een Luitenant-Kwartiermeester, een Onderwijzer? Gij moogt er naar raden, Mr. VAN DER KEMP! Maar, om u toch eenigermate op den weg te helpen en tevens gemoedelijk gerust te stellen, hij staat *niet* onder den (door u zoo liefderijk genoemden) heilloozen invloed der Algemeene Nederlandsche Hervormde Synode dezer dagen. Of hij, overigens, zich naar LUTHER, CALVIJN, MENNO of ARMINIUS noemt, doet weinig ter zake. Hij bestudeerde den Bijbel, alvorens zich in den doolhof der Dordsche Decretalen te begeven; in de laatsten vond hij, hier en daar, iets goeds, maar nog meer menschelijk stuk- en brokwerk. Ongaarne noemt hij zich naar eene der Afdeelingen van het groot getal *anen* en *isten*, en daarom heet hij liefst eenvoudig *Christianus*, zonder meer.

Recensent, na getoond te hebben, hoe bedroefd de Heer VAN DER KEMP heeft misgezien, keert alsnu, voor eenige oogenblikken, tot 's mans geschrijf terug. Zijn Ed. begeert *bewezen* te zien, dat het meerderdeel der ongelukkige zelfmoorders, in deze dagen, zich voorstanders betoonden van de leer der Nederlandsche Hervormde Kerk. Heeft de man wel nagedacht, toen hij dit bewijs vorderde? Weet hij wel, *wat* hij begeert? Hoe, Mr. VAN DER KEMP! men zou, bij het leveren van dat bewijs, *omstandigheden* en *namen* moeten opgeven! maar, hoe smartelijk, hoe onverdiend grievende zou dit niet zijn voor overgeblevene betrekkingen! Gij zoudt welligt met uwe eigene woorden, bl. IV, ons toevoegen: *Ik voor mij meen, dat de Christelijke liefde niet alleen niet verbiedt, maar ook gebiedt, bij de zoo veelvuldige verschijnselen des tegenwoordigen tijds, sterker te spreken, de bron des kwaads aan te toonen, enz.:* maar Recensent heeft van de Christelijke liefde geheel andere begrippen. Om den wille der *dooden* het hart der *levenden* te doorboren, is liefdeloos, is onchristelijk! Uw ijver, Mr. VAN DER KEMP! is een ijver zonder verstand, en den tijden van 1618 en 1619 gelijkvormig.

Maar *Christianus*, zegt ge, bl. 9, *blijft zich niet gelijk, daar hij dan eens de door hem bestreden leer eene nieuwe domperleer, dan weder de oude leer der Dordsche Vaderen noemt.* Arme *Christianus!* wist gij dan niet, dat er tusschen *een ziek wijf* en *eene kranke vrouw* een groot onderscheid bestaat? Wist gij dan niet, dat de verkondigers der nieuwe leer de oude leer der Dordsche Vaderen, om het andere woord, in den mond hebben, en hun, die er belust op

zijn, gedurig *nieuwen* kost in *oude* schotels opdisschen? Waarlijk, uwe onbedrevenheid is groot! Gij waandet welligt, in uwe onkunde, dat God de God onzer Vaderen was, *uit genade en om zijns naams wille*, gelijk de Bijbel dit zeer eenvoudig leert; maar Mr. VAN DER KEMP verzekert, bl. VI, *dat God zulks was om zijner Kerke wil, die Hij hier geplant had;* dat zal dus moeten heeten, óm den wille der Synode van Dordrecht, in 1618 en 1619, en om het vervolgen, kerkeren en verbannen van weerlooze Leeraars, die God en hun geweten meer gehoorzaamden dan de menschen. Nu moogt gij, *Christianus!* vragen: op hoedanige wijs God de God der Vaderen, vóór dien tijd, b. v. onder WILLEM I, geweest is? Mr. VAN DER KEMP of een ander zal dit gewis duidelijk weten te verklaren. De *adepten* der onfeilbare School blijven zichzelven *altoos* gelijk.

Het geschrijf van den Heer VAN DER KEMP bevat, overigens, minder eene wederlegging van het gestelde door *Christianus*, dan wel eene uitvoerige redenering over, en voordragt van, *de leerstukken van 's menschen onmacht ten goede en van Gods eeuwige verkiezing.* De man vermeldt aldaar wel, wat de Vaderen van Dordrecht in hunne *protocollen* hebben opgemaakt, maar verzwijgt, (even als ware er niets van voorhanden) wat op die *protocollen*, in der tijd, door de beklaagde en, onverhoord, veroordeelde Predikanten, is geantwoord geworden. Dit heet Recensent, om met Mr. VAN DER KEMP, bl. 15, te spreken, *eene halve waarheid, die dus een leugen is, als heele waarheid voorstellen*, en hij begrijpt 's mans redenering niet. Er wordt beweerd: *dat de genoemde afzonderlijke leerstukken, losgerukt van die der blijde Evangelieboodschap, geenszins de leer der Hervormde Kerk uitmaken.* Maar waar is het onbetwijfeld bewijs, dat die beide leerstukken, zoodanig als zij in de Decretalen van Dordrecht vervat zijn, hunnen grond ontleenen uit de leer van JEZUS en diens Apostelen? — De Evangelische leer is eenvoudig en verstaanbaar; de stellingen van BOGERMAN *c. s.* zijn ingewikkeld en duister; men geeft met de eene hand, om met de andere te kunnen terugnemen. *Wij kunnen* — VAN DER KEMP zegt het — *ja, stellig verzekerd worden van onze verkiezing, maar niet stellig van onze verwerping: die nog niet stellig verzekerd zijn van hunne verkiezing, zijn daarom nog geene verworpenen;* dat is, met andere woorden, men kan, omtrent de gewigtigste zaak, verzekerd en tevens *niet* verzekerd zijn. Dit loopt Recensent te hoog!

VAN DER KEMP zegt, bl. 12 en 13, (en wie durft hem tegenspreken?) *dat de voorstanders der Hervormde Kerkleer blinkende lichten zijn in Godsvrucht*, en bl. V beweert hij, *dat er ook nog weinige oprechte Evangeliedienaars in den lande zijn, die de thands bijna geheel verduisterde leerregels der Dordsche Synode met de noodige toelichtingen weder aan het licht zouden kunnen brengen.* (Van Bijbelleer wordt hier niet gerept!) Maar wanneer deze wachters op de muren

van Sion, gelijk zij, in de tale Kanaäns, genoemd worden, in ftede van op dien muur te waken, *heden* de gezegde leerregels, met fomber gebaar en eene fchrikwekkende ftem, verkondigen, en *morgen* zich uit een der vensteren hunner woning te pletter ftorten, dan mag men vragen: *zou dat de weg naar den Hemel zijn?* — Met de armhartige uitvlugt, bl. 13, *het moge fchijnheiligheid zijn*, *hiervan oordeele God alleen!* laat geen gemoedelijk Christen zich tevreden ftellen. Hij beoordeelt den boom aan de vruchten; *niet* zoo als die, *à la van der Kemp*, bl. 8, *onder* den boom kunnen worden gevonden, maar zoo als dezelve *aan de takken* te zien zijn. Dit is *confequent* en waarborgt tevens voor misverftand.

Recenfent eindigt met den wensch, dat de Heer VAN DER KEMP en allen, die, met en nevens hem, (op het voetspoor van DEMETRIUS en zijne Gildebroeders, te *Ephefe*, ten tijde van PAULUS) gulden tempelen der Dordfche Synode vervaardigen, en vermeenen zich, en al die van hun handwerk zijn, daarmede geen klein gewin toe te brengen, dit fchadelijk beroep mogen vaarwel zeggen, en ijverige medearbeiders mogen worden aan den opbouw van dien Tempel, waarvan — niet BOGERMAN, maar — CHRISTUS is de eenige, vaste en onwankelbare hoekfteen! *Tantum.*

NAPOLEON, *of dertig jaren van Frankrijk, Historisch-dramatisch Tafereel, naar het Fransch van* A. DUMAS. *Te Amfterdam, bij* H. Frijlink. 1832. *In gr. 8vo. 165 Bl. f* 1-50.

Dit werkje is weder eene vertaling van eene vertaling, namelijk uit het *Hoogduitsch* van eenen VON HAUPT, die het weder naar het *Fransch* van eenen DUMAS heeft bewerkt. Het is een dier bastaardgewrochten der tooneelkunst, (want voor het tooneel is het, blijkens de voorrede, beftemd) gelijk wij onlangs den *Guillaume de Nasfau* beoordeeld hebben, waarin de voornaamfte trekken uit het leven van een beroemd of berucht perfoon, zonder eenige orde, knoop of kunst van zamenftelling, in zamenfpraken worden voorgefteld, doorgaans met kunst- en vliegwerken. Het is een nieuw bewijs, dat men eerlang niet meer zal weten, wat een *echt* tooneelftuk in den geest der Ouden is, zonder dat men dit gemis van *antieken* vorm door een' zweem of fchaduw der fchoonheden van eenen SHAKESPEARE in zijne *historiefpelen* (die toch wezenlijke *dichtftukken* waren) vergoedt. Het voor ons liggende ftuk begint met NAPOLEON's militaire loopbaan bij *Toulon* in November 1793, en eindigt met zijnen dood in Mei 1821, zoodat het eigenlijk nog geene achtentwintig jaren bevat; maar dit wordt tegenwoordig zoo naauw niet genomen; men bemint ronde getallen. Het geheel is op den toon eener *Apotheofe* van den grooten veldflager gefteld, in wien men bijna geene zwakheid, veel min ondeugd ziet. Hij komt altijd voor als met de edelfte bedoe-

lingen bezield; terwijl men alle de tijdperken zijner schande (den moord van D'ENGHIEN en van TOUSSAINT L'OUVERTURE, het verraad omtrent den Koning en den Kroonprins van *Spanje*, zijne echtscheiding, de eerlooze vastzetting van zijn' naar *Parijs* gelokten Broeder LODEWIJK, de vlugt uit *Rusland*, van *Waterloo*, enz. enz.) *onvermeld* laat, om alleen die schitterende punten te zien, waarin hij voor *Franschen* mogt prijken, maar waarin geen eerlijk *Hollandsch* hart iets anders zal ontdekken, dan den weêrglans van dat onzuivere vuur, hetwelk steden, landen, werelddeelen verslindt ten behoeve des heilloozen roems van éénen aardworm, die op zijne honderdduizenden bralde en Godtergend zeide: *Dieu dans le Ciel*, NAPOLÉON *sur la Terre!* Dan, het behoefde slechts een geblaas van den adem des Almagtigen, en die zesmaal honderdduizend werktuigen zijner heerschzucht verstijfden! Wat het voor nuttigheid hebbe, om thans, nu die zelfde woelige geest van bemoeijing met andere Volken de *Franschen* weder begint te bezielen, de geheele trotsche snorkerij en leugentaal van NAPOLEON, waarmede hij zijne ijdele Natie begoochelde, weder te voorschijn te halen, begrijpen wij niet, althans niet, waarom men de *Duitschers* en *Nederlanders*, die waarlijk geen van beiden verpligtingen aan de *Franschen* en hunne veroveringszucht, allerminst aan NAPOLEON, hebben, dien bijna vergetenen Revolutionairen onzin weder komt opdisschen.

Doch, hoe het daarmede zij, het karakter van den held, althans zijn *aangenomen* tooneelkarakter, was door hemzelven, in zijne eigene gezegden, dagorders, *discours d'apparat*, enz. zoo dikwijls afgeschilderd, dat het onmogelijk was, zich daarin te vergissen, of zulk een *Carricatuur* te maken, als DURAND van onzen WILLEM I en zijne vrienden gemaakt heeft. Maar, zoo als gezegd is, het is ook alleen het *tooneelkarakter*, zoo als hij, die zich *den man des noodlots* noemde, beschouwd *wilde* worden. De personen zijn gedeeltelijk *historisch*, gedeeltelijk verdicht, zoo als zekere *Kameleon* LABREDÀCHE en een spion, dien NAPOLEON bij *Toulon* het leven redt, die hem naderhand getrouw dient, die hem op *St. Helena* wil doen ontsnappen, en daarom wordt opgehangen, terwijl zijn Meester sterft; en nog zekere *Lotharinger* van NAPOLEON's lijfwacht. De tooneelen zijn de volgende: het begin zijner loopbaan te *Toulon*, welke stad *hij* tot de overgave dwingt, hetwelk men niet ziet, maar voorziet; dan springt men *elf* jaren, den geheelen *Italiaanschen*, *Duitschen*, *Egyptischen* en tweeden *Italiaanschen* veldtogt over, en ontmoet BUONAPARTE te *St. Cloud*, op het punt om Keizer te worden. De gebroeders POLIGNAC komen hier als sluikmoordenaars voor. Nu, dat is in den geest der Omwenteling, een gevangen man te lasteren! Maar erger is de *Anachronismus* in iets, dat eerst 29 jaren geleden is; men doet het daarin voorkomen, alsof de vredebreuk over *Malta* en de vernietiging van het Traktaat van *Amiens* in 1804, tijdens NAPOLEON's verheffing tot Keizer, nog niet

bestonden, daar toch de oorlog reeds *een vol jaar* vroeger was uitgebroken (1803). Het is regt in den snoevenden geest van NAPOLEON, te zeggen. *Veel liever dan Malta, liet ik de voorstad St. Antoine aan de Engelschen over!* Sloeg hij niet in 1813, toen de overmagt tegen hem den vrede met eenige opofferingen, in het oog aller bedachtzamen, noodzakelijk maakte, die zinnelooze taal uit: *Al stonden de Bondgenooten voor den Montmartre, dan zou ik nog geen dorp afstaan!* Hij is er ook wél bij gevaren! — Daarop worden wij in 1813 in het koninklijke paleis te *Dresden* verplaatst, waar NAPOLEON de Koningen van *Saksen*, *Pruissen* enz. liet wachten, om een' tooneelspeler gehoor te geven (*dit* zien wij hier; de Schrijver vindt het misschien wel fraai). Dan is het tooneel achtervolgens het slagveld bij de *Moskowa*, de *Kreml* te *Moskou* tijdens den brand, (hier wordt NAPOLEON wegens al het volgende verontschuldigd, doordien hij *den togt naar Petersburg* aanraadt, dien zijne Generaals afkeuren; hij komt er voor, als *van God gezonden tot beschaving en verlichting der wereld!!*) de *Berezina*, de *Tuileriën* (November 1813), *Montereau* (in den veldtogt van 1814), *Fontainebleau* (even vóór den eersten afstand), *Parijs* in 1814, vóór NAPOLEON's komst (vol hatelijkheden tegen de BOURBONS), het eiland *Elba*, de overtogt naar *Frankrijk* (de Golf *Juan*), de *Tuileriën* even vóór het vertrek van LODEWIJK XVIII en na de komst van NAPOLEON, en eindelijk *St. Helena* in 1821, en de dood des helds van het stuk.

Staaltjes van onkunde, die niet, gelijk de *Anachronismus*, aan den (*Franschen* of *Duitschen*?) Schrijver, maar aan den Vertaler behooren, zijn: Bl. 49, *te Niemen* (voor: *aan de* — rivier — *de Niemen*) *aangekomen.* Bl. 73. *Mont de piété van Florencia*, voor: *lombard* of *beleenbank van Florence.* (Zou de Vertaler zelfs deze stad niet kennen?) Dat voorts alle de vijanden van BUONAPARTE, met name de Koninklijke Familie der BOURBONS en hunne aanhangers, in een ongunstig en bespottelijk daglicht verschijnen, kan men reeds uit het boven gezegde opmaken. Nog eens: wij begrijpen niet, hoe in deze dagen de aandacht der vertaalfabrijk juist op *dit* stukje gevallen is; thans, nu de geest, die NAPOLEON bezielde, ons zoo veel leed berokkent.

Naberigt.

De Redacteur der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, door den Uitgever van het in No. I aangekondigde werkje, getiteld: *Geschiedkundige Verhandelingen over Vollenhove en deszelfs omstreken*, onderrigt, dat hetzelve, ten getale van 200 exemplaren, alleen voor zijne rekening is gedrukt, en bestemd tot geschenken voor eenige zijner betrekkingen, verklaart, op heusch verzoek van voorn. Heer Uitgever, geene kennis te hebben gedragen, dat hetzelve niet in een Boekhandel ten verkoop is gebragt, en alzoo geen voorwerp van openlijke beoordeeling konde zijn; zich wel verzekerd houdende, dat zulks desgelijks het geval van den Recensent is geweest, die echter, gelijk hij zelf, ligtelijk tot die dwaling konde vervallen, dewijl de Drukker, tegen het doorgaande gebruik in dezen, en zonder dat het op het handschrift stond, op den titel, even als op dien van gewone boekwerken, de plaats der uitgave zoo wel, als zijn naam heeft gesteld.

BOEKBESCHOUWING.

De Pausfen, als tijdelijke Vorften en Opperhoofden der Kerk befchouwd, federt de vestiging van den H. Stoel te Rome tot het jaar 1822. *Door* JUAN ANTONIO LLORENTE. *IIde Deel. Nieuwe Uitgave* (*). *Te Amfterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo*. 358 *Bl. f* 4-:

Wij verblijden ons, dat dit werk van LLORENTE in onze moedertaal is overgebragt en nu voleindigd. Mogt hetzelve inzonderheid aan zulken onzer Medechristenen en Landgenooten in handen komen, wier blinde ingenomenheid met den Paufelijken Stoel alsnog gevaar loopt van zich, op eenen wenk van *Rome* en *Jezuiten*, tot muiterij, bitterheid en haat te laten opwinden tegen andersdenkende Medechristenen, wier voorzaten zich met groot regt en niet zonder zwaren ftrijd ontrukt hebben aan de Kerkelijke Hierarchij! Ons oordeel over het eerfte Deel hebben wij (in de *Lett.* voor 1826, bl. 9 env.) reeds uitgebragt; en wat te dier gelegenheid over den fchrijver en de vertaling gezegd is, mag ook hier gelden. Immers de uitgave van dit tweede Deel, hoezeer van de pers te *Amfterdam* in het licht gezonden, draagt, blijkens onderftaande noot (†), geen merkbaar

(*) Waartoe dit bijvoegfel? Dit tweede Deel verfchijnt in het licht bij eenen *Amfterdamfchen* Drukker; het vorige was uitgegeven bij IJPMA te *Franeker*. *Uitgever* en *uitgave* is geenszins hetzelfde.

(†) Daarlatende, of niet eene en andere fout uit het oorfpronkelijke in de vertaling zij ingeflopen, teekenen wij, als drukfeilen, aan, wat ons bij de lezing min of meer zinftorende is voorgekomen. Zoo ftaat op bl. 41. *Julij* 1135 voor *Julij* 1153. Bl. 72 reg. 6 v. o. mist *niet* voor het werkwoord *ondervonden had.* Bl. 85 is CETUS voor ENTIUS. Bl. 177. URBANUS IV, lees URBANUS VI. Bl. 200 en 201. MICHAËL, zal MANUEL of JOANNES PALÆOLOGUS moe-

bewijs van betere en naauwkeuriger correctie. Ook gaf eene gepaste vergelijking met andere Schrijvers op nieuw ons aanleiding, om eenige misslagen bij LLORENTE (zoo wij althans meenen) op te merken, welke de onzijdigheid, waartoe wij ons in dezen vooral verpligt achten, vordert, dat wij, met de meeste bekorting, hier beneden aanwijzen (*).

ten zijn; immers MICHAËL PALÆOLOGUS overleed in de 14de eeuw, vóór de Regering van MARTINUS V. Bl. 201. *Luthersche*, lees *Latijnsche*. Bl. 229. *schoonmoeder* voor *schoondochter* (*nurus*). Bl. 250. ALEXANDER IV, lees ALEXANDER VI. Bl. 255. PAULUS VII voor PAULUS III. Bl. 277. FILIPS IV, lees FILIPS II. Bl. 284 en 290. LEO XIX, lees LEO XI. Bl. 296 reg. 2 v. o. vindt men het jaartal 1557 voor 1668, blijkens bl. 306.

(*) Behalve de bewijzen van onnaauwkeurigheden, door den Vertaler onder bl. 102 en 134 aangevoerd, die, zoo wij meenen, reeds met genoegzame duidelijkheid aantoonen, dat LLORENTE zich verhaastte, en aan zijn werk de laatste hand der beschaving niet gelegd heeft, is er nog een en ander ons voorgekomen, dat dit gevoelen staaft. Zoo vindt men bl. 118, ten tijde van JOHANNES XXI, gewag van „PHILIPPUS DEN SCHOONEN, Koning van *Frankrijk*, „ en SANCHO IV, of den dapperen Koning van *Kastilië*," beiden Vorsten van lateren dag, en dus te regt genoemd op bl. 120, 129 en 130. Hier moest men de namen lezen van PHILIPPUS DEN STOUTEN en ALPHONSUS DEN WIJZEN; een te groot verschil, om zulks aan eene drukfeil toe te schrijven. — Eveneens vergist zich onze Schrijver op bl. 278, en noemde hij niet Paus SIXTUS V, maar deszelfs Vader, *een zwijnenhoeder*. Men weet immers, dat dit laag beroep in zijne vroegere jeugd door SIXTUS werd waargenomen, welken VOLTAIRE van daar *le pâtre de Montalte* genoemd heeft, en wiens vader *een wijngaardenier*, of *arbeider in de wijngaarden*, schijnt geweest te zijn. — Het grafschrift op bl. 229 gedacht, en dat wij hierna in eene noot zullen opnemen, wordt te onregte aldaar aan SANNAZARIUS toegekend, dewijl PONTANUS daarvan de maker geweest is. — Die misslagen al verder, welke men bij den vervolgden LLORENTE, niet zonder eenigen schijn van rede, aan onwillekeurigen in-

Niet minder belangrijk ondertusſchen, dan het vorige Deel van dit werk des achtbaren en vervolgden Grijsaards

invloed van gevoeligheid, en verbittering tegen het Pausdom, zou mogen toekennen, verraden duidelijk genoeg eenig mangel aan onderzoek. Voor het minst laten wij liefst onbeſlist, waaruit het ontſtaan zij, dat deze en gene van *Romes* Opperpriesters misſchien wel met eene al te zwarte kool hier geteekend werd. Behalve den misſlag, in de noot onder bl. 134 verbeterd, vinden wij ter zelfde plaatſe, „ dat BONIFA„CIUS VIII in zijne woede en toorn van eene koorts aan„getast en bezweken zou zijn;" eene daadzaak, welke wij voor onbewezen aanzien. Hij ſtierf, ja, deze Paus, veracht en gevloekt bij velen, gelijk een hond; en dat hij in zijnen vernederden trots door zware grief gefolterd werd, valt zeer te vermoeden. Alleen van het waarſchijnlijke tot het zekere geldt het beſluit bij eenen bedachtzamen Geſchiedſchrijver niet. Het ſtilzwijgen dus van VILLANI, eenen tijdgenoot, die noch van woede noch van krankzinnigheid ſpreekt in zijn verhaal van 's Pauſen dood, weegt ruim zoo zwaar als latere narigten, waarop LLORENTE afging; narigten, waarvan zeer te vreezen is, of niet de nijd en lasterzucht het ſterfbed van BONIFACIUS VIII bezwalkt en deszelfs akeligheid vergroot heeft. — Wederom, op bl. 143 wordt, volgens opgave van VILLANI, verzekerd, „dat JOHANNES XXII *door* „ *zichzelven* tot de Pauſelijke waardigheid benoemd werd." Maar is de enkele getuigenis van eenen tijdgenoot, vragen wij, voldoende, om zulk eene openbare vermetelheid in zoo aanzienlijke vergadering van Kardinalen te kunnen gelooven, ja, wat meer is, om ons te overreden, dat JOHANNES op die wijze zijn doel zou bereikt hebben? Zulk eene bedenking doet met regt naar andere getuigenisſen wegens het toen gebeurde in het Conclave rondzien, en de meeste eenparigheid verlangen. Doch hieraan ontbreekt het, en LLORENTE valt te beſchuldigen, dat hij de tegenbedenkingen tegen de onderſtelde vermetelheid van Paus JOHANNES XXII niet aanvoerde. Want, behalve eene ſtrijdige getuigenis, door BOWER (*) overgeſteld tegen het verhaalde van VILLANI, valt geenszins op te losſen, dat aanzienlijke en bittere vijanden van dezen Paus, die andere en velerlei beſchuldigingen hem

(*) *The Hist. of the Popes*, Vol. VI. p. 413.

voor zijne Geloofsgenooten was, mogen wij voor hem en allen, die hem met een onzijdig en leergierig harte lezen

hem voorlegden, de *openbare* vlek zijner eigene benoeming hem niet zouden hebben aangewreven; ook niet, hoewel men weet, dat hij in een' rondgaanden brief aan Prelaten en Prinsen op de algemeenheid der stemmen bij zijne verkiezing roemdroeg, en daarin van zijne huivering, om die hooge waardigheid op zich te nemen, gesproken had. — Eindelijk, offchoon wij tegen PAULUS II de grootste verontwaardiging gevoelen, mogen wij toch niet voorbij van op te merken, dat LLORENTE al te ligtvaardig, op gezag van eenige, door hem niet genoemde Schrijvers, daadzaken geboekt, en gruwzame ondeugden dien Paus te laste gelegd heeft, waaraan men, zonder volledigheid van geschiedkundig bewijs, geen geloof mag hechten. Het is wel zoo, naar gelange het zedebederf, door aanwas van rijkdom en weelde gekoesterd, aan het Hof van *Rome* grooter werd, en, van den anderen kant, het vuur van tweedragt in den boezem der Kerk ontgloeide en dreigde uit te barsten, vonden losse en den Hierarch onteerende geruchten bij onvergenoegden meer ingang, en haastede zich de partijdige drift van velen, om hatelijke narigten zonder behoedzamen toets op te nemen in hunne gedenkschriften. Dus vindt men te dikwerf waar en valsch in de geschiedenis van dien tijd dooreengemengd; en mag men eenigzins LLORENTE verontschuldigen, die zich met het nasporen der bronnen, de eenige weg om den laster af te scheiden van hetgene geloof verdient, niet vermogt onledig te houden, of mogelijk BAYLE niet ter hand had, die hem omtrent PAULUS II te dezen was voorgegaan (*). Immers die scherpzinnige Wijsgeer heeft het zwakke van den laster, die PAULUS de vuilste ondeugden aanwreef en ook aan zijn sterfbed zich hechtede, bij uitnemendheid aan den dag gebragt. Vooral is het bij hem een stelregel, dat men van den beroemden PLATINA (benevens andere Geleerden, door dezen stuggen Dwingeland vervolgd, in den kerker geworpen, en met wreedheid behandeld) niet kan verwachten, dat hij, ter gunste of uit vleijerij van den Paus, iets verzwegen zou hebben in zijne geschiedboeken, wat ten nadeele van denzelven naar waarheid kon geschreven worden, en

(*) *Dict. Hist. et Crit.* Art. PAUL II, not. *b. c. d.*

willen, den inhoud noemen van dit laatfte. Hier ziet men van uit den boezem der Kerk, in den loop der eeuwen verbasterende in zeden, en overladen met ftaatfie en plegtigheden, van het vernietigd Heidendom ontleend, een *tijdelijk* Opperhoofd zich verheffen, in magt en grootheid klimmen, als Wetgever en Regter over het geloof en geweten zich zetelen, ja op het einde voor den doortrapten Hierarch, GREGORIUS DEN VII, Keizers, Koningen en nagenoeg geheel *Europa* nederknielen, en den Paus als Stedehouder eeren van dien Heiland, „ wiens Rijk niet is van deze wereld." Hier ontmoeten wij dat eigen voortbrengfel van domheid, bijgeloof en vooroordeel, met de duisternis der tijden omgeven, ftaande in zijnen meest verheven ftand, zijne Hierarchij, wederom door den loop der eeuwen heen, fchragende door het zaaijen van verdeeldheid, ftoken van burgertwist, en aanvuren tot bloedigen oorlog; door menige kunftenarij, willekeurigen dwang, banvloek en helfche treken de volken uitmergelende tot voedfel voor onverzadelijke hebzucht, onbeperkte weelde en duizenderlei verkwistingen. Hier, terwijl de Kerk aan eigene genezing van het kwaad in haren boezem wanhoopt, zien wij den glans der driedubbele kroon verdooven, wereldmagten zich verzetten tegen den trotfchen Hierarch, en volken zich ontrukken aan den gewetensband.

en bij het nageflacht geloof verdienen zoude. Van den anderen kant moeten wij, ten voordeele van den Schrijver, aanvoeren, dat bij hem, gewagende (bl. 114 en 115) van de verbolgenheid van Paus NICOLAAS III tegen KAREL VAN ANJOU, Koning van *Sicilië*, nogtans onvermeld bleef, dat gedachte Opperpriester een voorname raadsman en begunftiger is geweest van den gruwelmoord, aan de *Franfchen* op dat eiland (ten tijde van zijnen Opvolger MARTINUS IV) gepleegd, en, met den naam van de *Siciliaanfche Vespers*, onder de ijfelijkfte bloedtooneelen in de gefchiedenis van ons werelddeel opgeteekend. Het voorbijgaan toch van zulk eene wandaad, waaraan *Rome* deel had, verraadt wederom geenerlei partijdigheid.

Hier kondigen ons de latere dagen eene nog aanwezige, dan toch zwaar geknakte, grootheid aan der Opperpriesters te *Rome*, beurtelings in hun ſtreven naar het oud en verloren gezag nu eens gedwarsboomd door de ſtaatkunde van beleedigde wereldmagten, dan weder gevleid en opgebeurd door aanzienlijken, die, verontrust in hun geweten, zich dwaſelijk aan Prelaten, Biechtvaders en Priesters overgeven, en zich laten diets maken, dat, buiten ſteun van den rietſtaf der Hierarchij, Rijksmonarch en Troon geen vast beſtaan of veiligen zetel hebben.

Doch, laten wij eenigzins van meer nabij, en voorgelicht door de fakkel der Geſchiedenis, welke LLORENTE ons biedt, voor het minst aan onze Lezers eenen wenk geven omtrent een getal van *drieënnegentig* Pauſen, die, ſedert de elfde eeuw (waarmede dit Deel begint) tot op het 22ſte jaar der thans loopende negentiende, korter of langer, weinigen te *Avignon*, verre de meesten binnen *Rome*, in hoogheid ſtonden. Men gevoelt (het middeltal der regeringsjaren voor elk van hen nemende) daar waren er, wier ouderdom weldra bezweek, of die, gelijk van eenigen vermoed, zoo niet geſtaafd wordt, buiten den gewonen loop der natuur en ontijdig ten grave geholpen zijn. Op elk van dezen laat zich, met eenige verandering, de regel van GELLERT overbrengen: *Hij leefde, werd een Paus, en ſtierf!* Anderen, die als braven bij het nageſlacht verdienen genoemd te worden, en op verbetering in de Kerk of ten Hove zich toeleiden, waren zeer dun gezaaid. Wij vertegenwoordigen ons, als zoodanigen, eenen CŒLESTINUS IV, INNOCENTIUS VI, URBANUS V, NICOLAAS V, ADRIAAN VI, MARCELLUS II en CLEMENS XIV, maar betreuren het tevens, dat er onder hen geweest zijn, welken of de boosheid van aterlingen, of de nijd en afgunst, uitziende naar den *bekroonden* mijter, het reeds gezegde noodlot deed ondergaan. Voor het overige treft men doorgaans, waar het boek openvalle, de zoodanigen

aan, die, beter of minder dan CLEMENS VI, van wien wij dit woord ontleenen, *zich te wèl verstonden Pausfen te zijn.* Verre de meesten traden in het voetfpoor en volgden de verfoeijelijke beginfelen van GREGORIUS VII, namen de Godsdienst tot dekmantel, om volken tot oproer tegen hunne wettige Vorften op te ruijen, verwekten burgeroorlogen, brand, moord, roof en geweldenarij, bewerkten misdaden en gruwelen in verre de meeste landen van *Europa*, dreven de *fimonie*, het openlijk veilen en toewijzen van waardigheden in Kerk en Staat, met de uiterfte onbefchaamdheid, en kenden zich het regt toe, om Koningen in den ban te doen, Vasfalen van hunnen eed van getrouwheid te ontflaan, en het rijk eenen anderen Katholijken Vorst aan te bieden, onder voorwaarde van zich in alle opzigten aan den Paus onderdanig te betoonen. Geen wonder alzoo, dat men, bij de ontrezen westerfche fcheuring en verdeeldheid tusfchen de Pausfen, te *Avignon* en te *Rome* gelijktijdig ingekozen en gezeteld, het middel der Kerkvergaderingen tot herftel der rust en tegen de Hierarchij wilde doen gelden. Maar ook geen wonder, dat geestelijke hoogmoed, in den waan dat hij boven aardfche magt zich verheffen kon en mogt, den trotfchen nek óf niet óf noode buigen wilde, en weldra ook den teugel weder afwierp. Wij zwijgen, hoe het bijgeloof der fcharen eeuwen achtereen misleid werd langs honderd wegen en door eerlooze bedriegerij, om de fchatkist van *Rome* te verrijken; terwijl men wederom met gretige handen haar ledigde, om zelve, en met hongerige of onverzadelijke bloedverwanten, aan lust en driften, aan pralerij en verkwisting bot te vieren. Menigvuldiger zijn de voorbeelden, die wij ter ftaving konden aanvoeren, dan dat wij niet liever, als onzeker, waarop de keuze te bepalen, tot LLORENTE zouden overwijzen. Zijn boek is geheel ingerigt om *Rome* door daadzaken te logenftraffen in zijnen waan omtrent de onfeilbaarheid der Pausfen en de gegrondheid van hunne Apostolifche titels en regten. En wilt

gij den Hierarch uit den ouden tijd, die bij uitnemendheid den achtbaren naam van *Heiligen Vader* zich toeeigent, u vertegenwoordigen, beroofd van den verbijsterenden luister van wereldgrootheid, kroon of ſtaatſie, gelijk hij *als mensch*, van den kant zijner zeden, bij LLORENTE, op goed gezag, geteekend ſtaat; dan voorzeker legt gij vol van verontwaardiging bij meer dan één leven het boek ter zijde, en ſchaamt u over den *Naasten*. Eenen JULIUS II, de PAULUSSEN (der 15de en 16de eeuw), en meer bijzonder ALEXANDER VI, dien Pauſelijken NERO, te gedenken, is hier genoeg; en wij willen, tot een afdoend ſtaal voor onze Lezers, uit de gruwelen en wandaden des laatſten ſlechts vermelden „ zijne dubbel bloedſchendige ontucht „ met eigene dochter, zijne ſchoondochter tevens!" Op die LUCRETIA in naam, doch wezenlijke THAÏS, vindt men hier het welbekende grafſchrift van PONTANUS (*).

(*) Het grafſchrift bij PONTANUS is overbekend:

Hic jacet in tumulo LUCRETIA *nomine, ſed re*
THAÏS, ALEXANDRI *filia, ſponſa, nurus.*

Evenzeer heeft SANNAZARIUS, in een uitvoeriger grafſchrift, waarin hij meer gruwelen van ALEXANDER vermeld heeft, deze zijne vuile ontucht niet verzwegen. (*Epigr.* L. II. 29.) Wij plaatſen hier nog een ander van laatstgenoemden beroemden *Italiaan* (*Ep.* L. II. 31):

Nomen ALEXANDRI *ne te fortasſe moretur*
Hospes, abi, jacet hic et ſcelus et vitium.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Archief voor Kerkelijke Geſchiedenis, inzonderheid van Nederland. Verzameld door N. C. KIST *en* H. J. ROOYAARDS, *Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. IIIde Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans.

1831. *In gr. 8vo. XII, 400—798, en Bijlagen en Aanteekeningen* 90 *bl. f* 5-:

Daar in 1830 een *Tweeden Deels Eerste Stuk* was uitgegeven, moest nu het *Tweede Stuk* volgen. De Verzamelaars hebben echter, schoon wat laat, goedgevonden, *van den maatregel af te gaan, tot welken*, volgens het berigt aan den Lezer, *drang der omstandigheden bij het verschijnen van het voorgaande Deel noodzaakte.* Welke deze omstandigheden zijn, blijkt uit het Voorberigt voor het *Eerste Stuk*, dat nu het *Tweede Deel* wordt. Daar beide *Stukken* of *Deelen* ieder op zichzelve eene bekwame dikte hebben, zullen buiten twijfel de Lezers deze verandering goedkeuren, te meer, daar een nieuwe titel voor het *Tweede Deel* beloofd wordt. Jammer is het, dat dit *Derde Deel* reeds als een *Tweeden Deels Tweede Stuk* afgedrukt was (en dus de *paginatuur* doorloopt), eer men besloot tot de verandering.

De inhoud van dit Deel wordt onder vier rubrieken gebragt. De eerste, *Geschiedenis der Christelijke Leer en Schrijvers*, heeft drie stukken, namelijk *Bijdrage tot de kennis van oude drukken en HSS. op de Akademische Boekerij te Utrecht (HSS. van* AUGUSTINUS *en* BERNARDUS); *door* J. J. DODT VAN FLENSBURG. *Iets over den Hymnus: Stabat Mater dolorosa; naar aanleiding van een HS. van denzelven, voorkomende in een Codex der werken van* S. BERNARDUS; *door* N. C. KIST; en *Bijlagen en Aanteekeningen, behoorende tot de Verhandeling over* GEERT GROETE, *voortgezet door Prof.* J. CLARISSE. Hier wordt veel medegedeeld, dat buiten twijfel den liefhebberen welkom zal zijn. Rec. las met bijzonder genoegen de aanmerkingen over den bekenden *Hymnus*, gelijk ook datgene, wat Prof. CLARISSE in de Bijl. en Aant. als een vervolg op D. II, bl. 245, geeft.

Onder de tweede rubriek, *Christelijke Archaeologie*

ten opschrift hebbende, vindt men slechts één stukje, *Sint-Nikolaas en het Sint-Nikolaas-feest; door Prof.* W. A. VAN HENGEL. In 1831 is het afzonderlijk (te *Leiden*, bij S. en J. LUCHTMANS) reeds uitgegeven, en in No. II der *Letteroef.* van 1832 aangekondigd. Men zou echter kunnen vragen, of dit luimige opstel hier wel behoort.

Belangrijker is de derde rubriek, *Kerkelijk Regt*, behelzende eene *Vergelijking der nieuwere, thans in werking zijnde, Europesche Concordaten en Concordaats-Bullen; tweede gedeelte;* door H. J. ROOYAARDS. De Hoogl. levert hier een vervolg op zijne vroegere Verhandeling, in het Eerste Deel des *Archiefs* voorkomende, die in het Hoogduitsch vertaald en met eenige aanmerkingen verrijkt is uitgegeven onder den titel: *Rom im Concordate mit den Regierungen*, met bijvoeging van het motto: *Concordiren heiſst Verlieren.* (*Leipz.* 1831.) Dit tweede gedeelte vooral bevat veel, dat in onze dagen bijzondere opmerking verdient. Mogten de wenken, door Prof. ROOYAARDS gegeven, niet veronachtzaamd worden!

Onder de rubriek, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, komt in de eerste plaats voor eene *Bijdrage tot de Geschiedenis der Jezuiten in Nederland; door Mr.* JACOBUS SCHELTEMA. Dezelve bestaat in de mededeeling van eenige bijzonderheden, voorkomende in een oud en thans zeer zeldzaam boeksken, getiteld: *Der Jesuyten Negotiatie ofte Coophandel in de Vereenigde Nederlanden, in druk uitgegeven door last van de E. M. Heeren Gedeputeerde Staten van Vriesland; Leeuwarden*, 1616. Korte ophelderende aanmerkingen zijn er bijgevoegd. Daarop volgt eene zeer lezenswaardige *Bijdrage tot de Verhandeling van den Hoogl.* N. C. KIST, (*Arch.* Iste D. bl. 145 env.) *over den Pauselijken Aflaathandel, ook in deszelfs invloed op de Kerkhervorming in Nederland; door Mr.* W. C. ACKERSDIJCK, *te Rotterdam;* en voorts eene *Nalezing op dezelfde Verhandeling, door* N. C. KIST. Door denzelf-

den wordt verder een *vroom Testament, uit het begin der XVIde Eeuw*, medegedeeld; een Testament, dat, zoo als de Hoogl. te regt aanmerkt, *ons de tijden aanschouwelijk maakt, toen men, door aan eenige Monniken en Nonnen jaarlijks eenen lekkeren beet te verschaffen, meende, de eere Gods te verhoogen, en zichzelven en zijner voorouders zielen lafenis voor de eeuwigheid te verzekeren!* — Het laatste, maar uitvoerigste der stukken, onder deze rubriek opgenomen, is: *De twistzaak van den Hoogleeraar* MACCOVIUS, *door de Dordrechtsche Synode, ten jare* 1619, *beslecht; door* J. HERINGA, E.Z., *Hoogleeraar te Utrecht*. In deze doorwrochte Verhandeling worden onderscheidene berigten aangaande MAKOWSKY of MACCOVIUS medegedeeld en onderling vergeleken. Men bemerkt overal den bekwamen Schrijver, die wél onderscheidt en doorgaans juist oordeelt en veel gematigdheid toont. Wat ter verklaring van *het stilzwijgen van* TRIGLAND en anderen wordt gezegd, is ons minder aannemelijk voorgekomen. Wij meenen daarin eerder eenig blijk van partijdigheid bij sommige leden der Dordsche Synode op te merken. Dat men om de uitvoerigheid en daarmede gepaard gaande *kostbaarheid* de twistzaak van MACCOVIUS niet vermeld zoude hebben in de *gedrukte Handelingen* dier Kerkvergadering, houden wij geenszins voor waarschijnlijk. Wij zijn integendeel van meening, dat men een geval, waarover zoo ligt onder de *Contraremonstranten* zelve verdeeldheid kon ontstaan, liefst met stilzwijgen wilde voorbijgaan, opdat het spoedig in vergetelheid mogt geraken. Prof. HERINGA bepleit in dezen de handelwijze der Synode, en brengt bij, wat maar met eenige reden bijgebragt kan worden. Onder het lezen kwam bij ons de wensch op, dat de *Dordsche* Vaderen dezelfde voorzigtigheid, zachtheid en gematigdheid in de *twistzaak* met de miskende en hard behandelde *Remonstranten* hadden mogen gebruiken. De Schrijver poogt hen te verdedigen en te regtvaardigen wegens *het vonnis van veroordeeling, tegen de gedaag-*

de Remonstranten geveld; maar hetgene te dien einde § 35 wordt bijgebragt, bewijst te weinig en heeft ons niet kunnen overtuigen. Wij gelooven, dat de aanmerking, waarmede de Hoogl. die § besluit, het regte oogpunt aanwijst, waaruit men de zaak moet beschouwen: *De jammerlijke scheuring, veroorzaakt door den twist tusschen de twee hoofdpartijen, moest voor de Synode eene reden te meer zijn, om te zorgen, dat er geen nieuwe tweespalt ontstond, en dat een gerezen misverstand tusschen twistende broederen werde bijgelegd. En het onheil, der Leydsche Hoogeschool wedervaren, moest haar voor eene soortgelijke ramp te Franeker beducht maken.*

Bl. 612 is *Groningen* in plaats van *Leiden* eene drukfout.

Moed en Hope voor de Toekomst, versterkt door de vroegere Geschiedenis van Nederland. Eene Voorlezing. Door S. VERWEY, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. 1832. *In gr.* 8vo, *IV en* 40 *bl. f* :-60.

Deze Voorlezing, voor eene der Afdeelingen van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* gehouden, behelst een *onderzoek, welke grond van bemoediging er voor ons ligge in de overtuiging van de waarheid, dat* (gelijk SIMON STIJL zegt) *de inwoners dezer gewesten nooit hunne vrijheid verloren hebben, dan om dezelve luisterrijker te herwinnen.* Na eenige aanmerkingen over *Vaderland* en *Vrijheid*, geeft de Heer VERWEY eerst eene korte schets van de vroegere geschiedenis dezer gewesten, staat vervolgens langer stil bij latere tijden, en wijst voorts aan, hoe beschouwing van het verledene ons moed en hoop voor de toekomst kan geven. Zijn Eerw. grondt zijne verwachting niet hierop, dat hetgene eenmaal geweest is juist daarom zal wederkeeren, maar hij betoogt, dat de oorzaken, die eertijds de vrijheid van ons Vaderland in gevaar bragten, weggenomen zijn, of althans mindere kracht hebben, en dat de redenen,

welke voorheen de herwinning en opluistering der vaderlandſche vrijheid ten gevolge hadden, nog beſtaan, of zelfs in aantal en kracht voordeeliger werken.

Met de vrienden van den Heer VERWEY, houden wij deze Voorlezing voor *een woord te regter tijd geſproken in de tegenwoordige omſtandigheden.* Al zijn ook de zaken bekend, wij achten zoodanige herinneringen zeer nuttig in de dagen, die wij beleven. Op bl. 21 wordt gezegd, dat onze Staat, van 1813 tot 1830, *op duurzamer grond dan ooit gevestigd, door welvaart en bloei van alle gewenschte zaken, door achting en roem naar buiten, eene vrijheid en eenen voorſpoed verkregen en genoten heeft, welke in de geſchiedboeken van ons Vaderland, of van andere Volken, te vergeefs gezocht worden.* Hiertegen zoude men, met grond, eenige bedenkingen kunnen maken. Dit is insgelijks het geval met de ſtelling, op bl. 32 voorkomende, dat *alle Natiën te veel belang bij onze welvaart hebben, om ons op den duur, te willen onderdrukken.* De tijden zijn veranderd. Wane toch niemand, dat de buitenlander ons volſtrekt noodig heeft en bij ons ter markt *moet* komen! De handelaar zij integendeel gedachtig aan het vaderlandſche ſpreekwoord: *Als het tij verloopt, behoort men de bakens te verzetten.*

Voor het overige kunnen wij met volle ruimte het ſtuk aanprijzen, en wij nemen, als geheel in onzen geest geſproken, het volgende gaarne over: „Ook wij *Oud-Nederlanders* zijn nog niet ontaard van den geest en den zin der Voorvaderen; de tegenwoordige tijd heeft dat aan geheel *Europa* getoond. Wanneer wij alzoo op het voorbeeld dier Vaderen blijven ſtaren, met zorg hunne misſlagen vermijden, gebruik maken van de middelen, welke zij hebben aangewend, het goede, hetwelk wij boven hen vooruit hebben, ons ten nutte maken, geene opofferingen voor onze regtvaardige zaak ſchromen; wanneer wij bovenal, bij den ernſtigen toeleg op toenemende ware verlichting en echt godsdienſtige en zedelijke beſchaving, ons ſterken in het vertrouwen op

den Allerhoogste, — dan lacht ons eene blijde toekomst voor ons en onze kinderen tegen."

Ideën over de staatkunde, onderlinge verkeering en den handel van de voornaamste Volken der Oudheid. VIde Deel. (Volken van Europa. Grieken.) Door A. H. L. HEEREN. *Naar de vierde Uitgave vertaald door Mr.* G. DORN SEIFFEN. *Te Rotterdam, bij* A. F. H. Smit. *In gr. 8vo.* 428 *Bl. f* 4-80.

Dit is dan het laatste der tot nu toe uitgekomene Deelen dezes uitmuntenden werks; en, wanneer wij de hooge jaren des waardigen Schrijvers, en den geruimen tijd, na de eerste verschijning van deze onderzoekingen *over de Grieken*, zonder dat een vervolg op dezelve verschenen is, verstreken, in het oog houden, zoo vreezen wij, dat het ook wel het laatste zal blijven. In *Duitschland* houdt men vrij algemeen dit Deel voor het minst rijke in belangrijke *resultaten* voor de wetenschap; doch zulks ontstaat alleen omdat er reeds vroeger zoo onnoemelijk veel over *Griekenland* geschreven. De heldere inzigten, die stof tot denken geven, vinden wij hier niet minder, dan in de andere Deelen.

HEEREN, thans tot *Europa* genaderd zijnde, geeft eene korte schets van het onderscheidende dezes werelddeels, vergeleken met de andere. „Van waar het overwigt, de wereldregering van het kleine *Europa?* „Niet de ruwe magt, niet de bloote physike kracht der „massa — de geest was het, die haar voortbragt." (Bl. 4.) Daarop volgt eene belangrijke aardrijkskundige beschouwing van *Griekenland*, welke vooral hier, door de verdeeling, welke de Natuur als 't ware zelve tusschen de onderscheidene stammen maakt, van groot belang is. *De oudste toestand der Natie en hare takken* vertoont niet zoo zeer bij de aloude en weinig bekende eikeleters, als bij het grondverschil tusschen de *Doriërs* en *Ioniërs*. (Van de *Achajers* en *Aeoliërs* wordt niet veel gezegd.)

Dat grondverschil bragt den *Peloponnesischen* Oorlog, de hoofdoorzaak van *Griekenlands* verval, voort. Tot de middelen der eerste beschaving behoorden voornamelijk *Godsdienst* en *volkplanters*. Ruim is het hoofdstuk, dat over eerstgemelde handelt. HEEREN stelt het hoofdonderscheid tusschen de *Oostersche* en *Grieksche* Goden daarin, dat de eerste slechts verzinnelijkingen waren van *natuurkrachten*, de tweede *zedelijke* (d. i. vrijwerkende) *menschelijke wezens*, slechts van meer vermogen en met onsterfelijkheid begaafd (hoewel daarom niet zedelijk *beter*). Hierdoor werden de Goden juist geschikt voor de dichtkunst, en tevens voor de beeldende kunsten, die altijd bij volken in de kindschheid moesten blijven, welke hunne Goden als monsters voorstelden. De *verborgenheden* of *Mysteriën* waren, volgens HEEREN, geschikt, om den *Grieken* te herinneren, dat hunne menschelijke Goden oorspronkelijk dezelfde zinnebeeldige wezens waren, die hunne eerste beschavers (ORPHEUS, DANAUS, de stichters van het Orakel te *Dodona*, de *Kabiren* en *Korybanten*, enz.) uit het Oosten hadden medegebragt. Wij gelooven echter, op het gezag van CICERO, dat eene van derzelver hoofdbedoelingen was, de onsterfelijkheid der ziel te verkondigen., In hoe verre het andere hoofddoel, de ontsluijering des oorsprongs van de *Volksgodsdienst*, tot de kennis van één geestelijk en albezielend Wezen hebbe bijgedragen, weten wij niet. Over de *Priesters* wordt vervolgens gesproken, en aangetoond, dat dezelve geenszins die voogdij over de volken voerden als in het Oosten of zelfs te *Rome*, daar zij noch eene Kaste, noch zelfs geslotene Collegiën uitmaakten. Doch zoo wel de openbare godsdienstige instellingen, als de verborgenheden, waren grootendeels het werk van *volkplanters*, hetzij uit *Egypte*, hetzij uit *Phenicië* of *Phrygië* (ja ook uit *Thracië*, gelijk DEUKALION en ORPHEUS). Deze volkplanters werden de hoofden der regerende geslachten, zoo als van KADMUS, CEKROPS, ERECHTHEUS, DANAUS en PELOPS, zoo beroemd bij de treurspeldichters. Het

Orakel te *Dodona* was waarschijnlijk eene *Egyptische*, dat te *Delphi* eene *Kretenser* volkplanting. Daarop kwam de heldeneeuw, die zich, even als die in onze Middeleeuwen, door avontuurlijke togten en ondernemingen kenmerkte. Daartoe behoort vooral de *Argonautentogt* (waarvan DELISLE DE SALES zelfs eenen togt door de *Kaspische* naar de Oostzee en om *Europa* heen gemaakt heeft), de heerschappij der Zee door MINOS, de feiten van THESEUS, die veel naar een' dolenden Ridder geleek (behalve in standvastigheid omtrent de Vrouwen), en eindelijk de *Trojaansche* Oorlog, die in de Oudheid met de Kruistogten der Middeleeuwen overeenkomt, wel niet in strekking, waar toch in algemeenheid en vele uiterlijke omstandigheden. De zeden dier heldeneeuw schetst HEEREN voortreffelijk. Korter vertoeft hij bij het volgende tijdvak der Volksverhuizingen, door *Republieken* gevolgd. Wanneer men de bovengemelde vergelijking, waartoe HEEREN ons aanleiding gaf, ook hier nog wilde voortzetten, zou men wel in het nieuwere *Europa* vlak het tegendeel van dat woelige tijdperk in *Griekenland*, namelijk meerdere vastheid bij de Volken en derzelver Regeringsvormen, in het tijdperk *na* de Kruistogten, aantreffen; maar aan den anderen kant is het opmerkelijk, dat juist in dat tijdvak het *Volk* toch meerderen invloed op de Regering bekwam, zoo wel in *Frankrijk*, *Spanje* en *Engeland*, als in ons Vaderland, en dat daardoor de gemengde *Constitutionële* Regeringen ontstonden, die wij aan de Middeleeuwen te danken hebben, en die voor onze zeden ruim zoo geschikt zijn, als de Republieken voor *Griekenland*. De Schrijver toont aan, hoe deze Gemeenebesten, wier stichting aan den ondergang der regerende Huizen en de talrijke volkplantingen, die *Griekenland* daarop naar alle zijden uitzond, te danken is, aan *Steden* verbonden waren. In dit tijdperk van de ontluikende Republieken stonden HOMERUS en HESIODUS, de heldendichters, op. De geschiedenis van den heldenzang wordt van den *Trojaanschen* Oorlog af opgehaald. Bij HOMERUS geraakt de

Schrijver in vuur. „ Onsterfelijke! (dus spreekt hij hem
„ aan) indien het u vergund is, uit een ander *Elysium*,
„ dan gij hier vermoeddet, op uw geslacht neder te
„ zien; indien gij de volken uit de velden van *Azië*
„ tot de *Hercynische* bosschen ter bedevaart ziet trek-
„ ken naar de bron, die uw wonderstaf deed ontsprin-
„ gen (*); indien het u vergund is, het geheele ge-
„ volg [de geheele volgreeks] van het edele, groote,
„ heerlijke te overzien, dat uwe liederen te voorschijn
„ riepen, — Onsterfelijke! waar ook uwe verhevene
„ schim thans vertoeft, heeft zij wel meer noodig tot
„ hare zaligheid?" (Bl. 140.)

De middelen tot instandhouding van het nationale karakter bij de verscheidenheid der stammen en de verspreiding der woonplaatsen (van de oostpunt der Zwarte Zee tot *Marseille*, en van de *Krim* tot de noordkust aan *Afrika*) waren, behalve de *taal*, ook de godsdienstige *feesten*, vereenigd met *spelen*, waartoe geene andere dan *Grieken* werden toegelaten, en de *tempels*, tot wier instandhouding de *inwoners* (*Amphiktionen*) zekere vergaderingen door hunne vertegenwoordigers hielden, waarvan er eene in lateren tijd ook een staatkundig aanzien verkreeg. De volmaakte, onbepaalde vrijheid des Steden of Staten werd door deze vereenigingen in het geheel niet belemmerd. Maar er was ook geen punt van eenheid, hetwelk die kleine Gemeenebesten tot één groot doel kon verbinden. Dezen band verschaften de *Perzische* oorlogen, die tevens de krachten der Natie ontwikkelden. Men zou dezelve met onzen oorlog tegen *Spanje* kunnen vergelijken, en, althans in den uitslag der beide oorlogen, heeft ook HEEREN de overeenkomst opgemerkt. „ Toen na 51 jaren de
„ oorlog door den eersten vrede met de *Perzen* ein-
„ digde, geschiedde dit onder voorwaarde, dat de *Griek-*
„ *sche* steden in *Azië* vrij zijn, dat de *Perzische* troe-

(*) Hier is de vergelijking met MOZES, dunkt ons, niet zeer gelukkig.

„ pen op twee dagreizen afstands van dezelve, verwijderd blijven, en hunne eskaders de *Ægeïsche* zee ontruimen moesten. Op gelijke wijze schreef eens, na eenen foortgelijken langdurigen kampstrijd, het vrijgewordén *Nederland* den gebieder der beide *Indiën* de voorwaarden voor, en sloot voor hem de monden zijner eigene rivieren, terwijl het voor zich den Oceaan open behield." (Bl. 177.) Ook in andere opzigten, de groote magt van den aanvaller, de kleine van het aangevallene land; de bondgenooten, die de vijand däár in *Macedonië*, *Thessalië*, *Thebe*, hier in *België* en *Amsterdam* vond; de toevlugt, die de vrienden der vrijheid binnen hunne *houten muren* namen, die hun de zege verschaften, zoo wel bij *Hoorn* en op de *Zeeuwsche* stroomen, als bij *Salamis* en *Mykale*; de groote talenten van THEMISTOKLES en *den Zwijger*, — dit alles zijn, onzes bedunkens, punten van overeenkomst, die wel eene nadere ontwikkeling zouden verdienen.

HEEREN beschouwt het oppergezag van *Athene* tamelijk gunstig, gunstiger dan wij zouden doen, wanneer wij de klagten van *Athenes* eigene redenaars en blijspeldichters daarover hooren. Het is waar, die heerschappij was schitterend en heeft veel groots en heerlijks voortgebragt, maar ten koste van veel onregtvaardigheid en zware verdrukkingen. Zoo erkent HEEREN zelf, dat de oorlogsbelasting, die het den *Bondgenooten* (zoo als wij het in 1795 van *Frankrijk* werden!) opleide, natuurlijk met den vrede had moeten vervallen; maar dit geschiedde niet, en *Athene* sleepte zelfs de geheele aanzienlijke krijgskas naar haren burg.

Wij kunnen den Schrijver in de uitvoerige ontwikkeling der *Grieksche* Regeringsvormen en *Grieksche* staatshuishouding niet volgen. Bij gebrek aan genoegzame bescheiden uit andere Staten, neemt hij nog al dikwerf *Athene* tot maatstaf, en ARISTOTELES in deszelfs *Politiek* tot zijne hoofdbron, die hij gedurig aanhaalt. Als hoofdkenmerk van *vrije* en *niet vrije* Regeringen wordt gesteld, dat *de bestuurders aan het volk verantwoording afleggen moesten.* Zonderling waren de denk-

beelden der *Grieken* omtrent de *handwerken*, die zij den vrijman onwaardig keurden, en meer voor slaven geschikt hielden. Over inkomsten, uitgaven en geldelijk beheer der Staten worden hier vele voortreffelijke aanmerkingen medegedeeld. Omtrent het *regtswezen* worden mede gewigtige wenken tot verder onderzoek gevonden; want dit zeer ingewikkelde onderwerp kon hier slechts zeer in het algemeen behandeld worden. Men beantwoordt de vraag over *openbare* en *bijzondere* regtsgedingen, en toont aan, dat veel, hetwelk wij thans tot de tweede klasse betrekken zouden, te *Athene* tot de eerste behoorde, (b. v. moord, overspel enz.) doordien de persoon des burgers den Staat heilig was; dat in *openbare* regtsgedingen iedereen, maar in *bijzondere* alleen de beleedigde partij, als aanklager mogt optreden; dat het volk in de Demokratiën *zelve* niet alleen, gelijk in de tegenwoordige *Jurys*, over schuld of onschuld, maar ook over de toepassing der straf, uitspraak deed; terwijl de onkunde dier regters en de onbepaaldheid der staatsmisdaden het groote misbruik der *Sykophanten* invoerden, waardoor het (in 't voorbijgaan gezegd) gebeurde, dat er in het vrije, geprezene, heerlijke *Athene* veel minder veiligheid voor personen en eigendommen was, dan tegenwoordig in *Rusland*. De schreeuwendste misbruiken, gelijk de razendste zucht tot zitting in de regtbank, schildert ARISTOPHANES naar het leven in zijne *Wespen*. Het verwondert ons, dat er van den beroemden *Areopagus* (als éénig tegenwigt tegen de Volksregering) hier zoo weinig gezegd wordt. Doch misschien bespaarde de Schrijver zulks voor zijn plan tot eene bijzondere beschouwing der *Atheensche* Staatsregeling in een der volgende Deelen. Het *krijgswezen* was vóór EPAMINONDAS zeer gebrekkig, en men had wel in zoo verre bekwame veldheeren, als zij van een gelukkig oogenblik wisten gebruik te maken, maar weinig verstonden zij de kunst der *manœuvres*, die eigenlijk slechts bij een staande leger moeten gezocht worden. *Griekenland* had tot op den *Peloponnesischen* oorlog slechts gewapende burger-

magten en weinig ruiterij; in dien geheelen oorlog werd niet één groote *veldslag* geleverd, maar zoo veel te meer *zeeslagen*. *Athene* deed den Zeeöorlog in zwang komen, en over de daarin gebruikelijke schepen en *taktiek* wordt veel goeds gezegd. De zeemagt ontstond slechts door de *schepen met drie rijen roeibanken* (*triremes*), die in de *Macedonische* tijden met geweldig groote, maar moeijelijk te besturene gevaarten werden verwisseld. EPAMINONDAS bragt voor de landmagt het eerst, door zijne schuinsche slagorde, het denkbeeld der vereeniging van eene sterke magt op één punt tot wezenlijkheid, naderhand in den *Macedonischen Phalanx*, in den zevenjarigen oorlog, door FREDERIK van *Pruissen* nagevolgd. . . . .

Tot de staatsmannen en redenaars overgaande, ziet HEEREN drie tijdperken voor de eersten; wanneer de bestuurder nog meer veldheer dan staatsman, wanneer hij reeds meer staatsman, en wanneer hij in 't geheel geen veldheer meer was, of de drie tijdvakken van THEMISTOKLES, PERIKLES en DEMOSTHENES. Wij moeten echter onze verwondering betoonen, dat de geleerde Schrijver, die DEMOSTHENES en diens staatkunde met den hoogsten lof vereert, geen enkel woord van eenen man zegt, dien DEMOSTHENES zelf *de bijl zijner redenen* noemde, en die niet alleen uitstekend redenaar en voorzigtig staatsman, maar ook *vijf-en-veertigmaal* tot veldheer gekozen werd, daar hij, volgens PLUTARCHUS, (in 's mans leven) juist *tegen* het gebruik der toenmalige bestuurders, het staats- en oorlogsbewind *niet* wilde gescheiden hebben. „Op „het voorbeeld," zegt PLUTARCHUS, „van PERI„KLES en ARISTIDES en SOLON, en niettegen„staande zijnen oorlogsroem, was rust en vrede altijd „het doel zijner staatkunde." (PLUT. *in Phocion*, C. 7, 8.) Dezen grooten man niet te vermelden, hoezeer zijne staatkunde door de uitkomst schitterend geregtvaardigd werd, en DEMOSTHENES met alle zijne welsprekendheid, door zijne volharding in het stelsel van oorlog, den Staat in 't verderf stortte, is on-

verschoonlijk, te meer, daar de nagedachtenis van PHOCION van alle zedelijke smetten en van die verdenking van omkooping vrij is, waaraan, wel is waar, HEEREN ten aanzien van DEMOSTHENES niet gelooft, maar die desniettemin veel voor zich heeft. — Ten aanzien der *wetenschappen, in betrekking tot den Staat*, wordt vooreerst de invloed der *wijsbegeerte* onderzocht. Het sterkst had die plaats ten aanzien der school van PYTHAGORAS; maar deze invloed, die op een *geheim staatkundig verbond* rustte, verdween door eene omwenteling. De *Sophisten* leerden zoo wel wijsbegeerte als welsprekendheid aan de aanzienlijkste jongelingen, en verrijkten zich daarmede ontzettend; terwijl zij zoo wel zedelijkheid als waarheidsgevoel door hunne heillooze stellingen ondermijnden, (waarvan men echter PRODIKUS, den Schrijver van dat heerlijke zinnebeeldige verhaal, *de scheiweg van Herkules*, schijnt te mogen vrijspreken.) Daarop wordt kortelijk van SOKRATES en zijne leerlingen gesproken. De groote *Geschiedschrijvers* worden dus gekenmerkt: *die van het onlangs verledene* (HERODOTUS), *van zijnen tijd* (THUCYDIDES), en *van zijne daden* (XENOPHON). De tweede was tevens een uitmuntend Oordeelkundige, waarin hij door de lateren te weinig is nagevolgd. Van de *poëzij* wordt voornamelijk slechts het tooneeldicht in betrekking tot den Staat beschouwd; van de *kunst*, de bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Eene korte beschouwing der oorzaken van *Griekenlands ondergang* eindigt het boekdeel.

Wij hadden een aantal plaatsen opgeteekend, die ons aan bedenkingen onderhevig schenen, alsmede eenige *Germanismen* van den Vertaler (die anders zijne taak wel volbragt heeft); maar wij willen daarmede onze buitendien reeds uitgebreide beoordeeling niet nog langer maken: de geoefende Lezer zal die (althans de laatsten) wel ontdekken.

Onderzoekingen over den Aziatischen Braakloop bij eenen persoon, die zich in den hoogsten graad van

Clairvoyance van het Magnetisch Somnambulismus bevond; door J. H. VAN OPDORP, *Heel- en Vroedmeester te Arnemuiden. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1832. *In gr. 8vo. 24 Bl. f* :-30.

Wanneer Rec. dezer dagen der menschen trachten en pogen gadesloeg, om ook langs de meest buiten- en ongewone wegen tot eenige kennis van de heerschende ziekte te geraken, zweefde hem telkens het gezegde van HALLER voor den geest:

Unselig Mittelding von Engeln, und vom Vieh!
Gott gab dir die Vernunft, und — du gebrauchst sie nie. (*)

Het schijnt echter sedert onheugelijke tijden de gewoonte te zijn, wanneer het verstand op moeijelijke dingen stoot, dat het liever langs buitengewone paden inlichting tracht te winnen, dan, op den gewonen weg, aan de hand der rede en door haar geholpen, de juiste middelen te zoeken tegen het kwaad, hetwelk men wenscht te keeren of af te wenden. SAUL, de groote Koning van *Israël*, dacht het reeds gemakkelijker, de wijze vrouw van *Endor* te raadplegen, dan, onder opzien naar de hoogste leiding der dingen, de stem van pligt en rede te volgen. Maar, zoo zijn wij menschen! Zijn wij te gemakkelijk, om der rede gehoor te geven; zijn wij te traag, om de ons geschonkene vermogens te gebruiken, zoo sluipen wij, dewijl het Orakel van *Delphi* niet meer toegankelijk is, in de schemering naar de eene of andere wijze vrouw, of zij ons zoude kunnen zeggen, waar de gestolen zilveren lepels of de verlegde kanten zijn gebleven!

Maar foei, Heer Recensent! van wien hebt gij zulke ongerijmdheden vernomen? hoe kunt gij er in allen gevalle geloof aan slaan? — Verschooning, lieve Lezeresse! indien ik misgetast heb; het kan zijn, dat vrouw SY-

(*) Rampzalig middelding, tusschen de Engelen en het dier staande! God schonk u het verstand en — gij gebruikt het niet.

BILLE mij heeft misleid, en dat van hetgeen, waarop de oude sloof zich verhoovaardigt, slechts de helft waar is; het is echter in dit geval nog altijd te veel voor onze zeer verlichte eeuw, die den Duivel en de Hel wegredeneert, waardoor evenwel de verlegenheid niet minder wordt; want gesteld eens, dat deze vroede vrouw dusdanige inzage heeft in hetgeen anderen verborgen is, onder wiens invloed staat zij? van wien komt haar deze kennis der toekomst? — Maar, Recensent! waar dwaalt gij heen? Gij zoudt een werk over het Magnetismus beoordeelen, en gij rammelt zoo het een en ander van waarzegsters en toovenaars! Gij haalt dooreen, dat men gaat vernemen, waar het gestolen goed is verzeild, en hoe men door het Magnetismus kennis van den loop der Cholera enz. wil verkrijgen! Achter u schuilt vast de een of andere wanguństige, die den Heeren Magnetiseurs VAN DER LEE, den Heere MEIJER met Mejufvrouw STEFFENS en anderen, die voor ons zich zoo afslooven, hunnen roem en vooral *winstgevende* affaires benijdt. Nog eens foei, Recensent! — Ten tweeden male verschooning, lieve Dame! En ook gij, Mijnheer de *Esprit fort*, die met den Heer MEIJER den spot drijft en . . . een *hazepootje* in uwen regter- en eene *wilde kastanje* in uwen linkerzak tegen de jicht draagt! zie mij zoo knorrig niet aan! Ik benijd geen van allen; ik laat den Heere VAN DER LEE zijn geheim tegen den BLOEIJENDEN(!) Kanker, den Heere MEIJER zijne gebrande schoenzolen tegen de Groninger Epidemie, en laatstelijk de paardenvijgen tegen de Cholera. Het zij verre van mij, met deze twistende Geleerden over het al of niet geneeslijke van hunnen bloeijenden kanker mij te bemoeijen! Ik wenschte niets liever, dan dat de Heer VAN DER LEE de schoone kunne van die verschrikkelijke kwaal, welke zoo vele harer van rust, genoegen, gezondheid en leven berooft, mogt kunnen genezen. Vruchteloos heeft het *Utrechtsche* Provinciale Genootschap van Kunsten en Wetenschappen dit door eene uitgeschrevene prijsvraag beproefd. Ware hem zulks gelukt, ik zoude een der eersten geweest zijn, die

aan zijne voeten was gaan zitten; en dit alleen ter liefde van uwe sekse, die eens met moederlijke liefde voor mij zorgdet, toen ik als hulpeloos wicht mijzelven niet helpen kon, die mij gevoedsterd hebt, die rozen op mijn pad hebt gestrooid, onder wier liefderijke verzorging ik voor een ander leven wensch in te sluimeren. — Nu, Mijnheer de Recensent! genoeg van die fluweelen woordjes, waarmede uw loos geslacht zoo vaardig weet te spelen, om ons..... Te verschalken, wilt gij zeggen, niet waar? Neen, lieve Dame! zoo vermetel ben ik niet. Ik doe hulde aan uw hooger standpunt, en zeg met VONDEL, in alle opregtheid des harten:

Eén vrouw is duizend mannen te ergh.

Nog eens, mogt het geheim gevonden kunnen worden, ik bragt gaarne mijn *penningsken* toe, om den Heere MEIJER zijne dan verlorene *duizend guldens* aan den Heer VAN DER LEE te helpen betalen, mits hij maar genas, hetwelk echter tot heden, en dit is de proef, nog niet gebleken is. Ware die kunst af te zien, ik zoude niet doen als de Heeren van de Geneeskundige Commissie te *Rotterdam*, welke den onvermoeiden MEIJER, *die, wanneer het het welzijn zijner natuurgenooten* [en zijner beurs] *geldt, geen onderscheid tusschen dag en nacht maakt*, (*Algemeen Handelsblad*, 20 Aug. 1832. No. 231) *gedurende den ganschen dag aan een groot aantal personen instructie lieten geven, zonder er naar om te zien. Zij hebben den man, dien zij misschien met een' kwakzalver gelijk stellen, des avonds, na eenen vermoeijenden dag te hebben doorgebragt, weder naar Amsterdam laten vertrekken.* Wij zeggen met M. v. V.: *Eere hebbe, wien eere toekomt;* de Heer MEIJER heeft zeker de *beste* partij gekozen! En nu geen woord meer over waarzegsters, geene enkele woordenwisseling meer met de Heeren MEIJER of VAN DER LEE. Ik moet over den Heer VAN OPDORP spreken, of liever over zijne *Onderzoekingen;* dit is het eigenlijk, wat ik van mijnen meester in last heb.

Hoe gaarne ik ook flechts over de zaak fprak, moet ik evenwel een enkel woord over den perfoon zeggen. In de eerfte plaats echter een kort woord over het Magnetismus in het algemeen, in betrekking tot de Cholera befchouwd.

Wanneer wij het gefchrift van den Heer VAN OPDORP en zekere mededeeling in het *Algemeen Handelsblad* van 28 Aug. 1832, No. 238, en van 17 Sept. 1832. No. 273: *Het gevoelen eener Magnetifche Helderziende nopens de Cholera en de genezing derzelve*, met oplettendheid nagaan, zoo is het *doel* van den daar zich noemenden en hier ongenoemden navorfcher, onderzoek te doen, of ophelderingen nopens deze ziekte door het *Dierlijk Magnetismus* te verkrijgen, of liever te vragen. De mededeeler der gevoelens komt er voor uit, wanneer hij zegt: *het raadplegen van Helderzienden met opzigt tot onderfcheiden ziektegevallen, den aard en oorzaak, mitsgaders de middelen ter genezing derzelve, heeft reeds dikwijls zulke verrasfende uitkomften opgeleverd, dat naast het reeds geopperde denkbeeld, om het Dierlijk Magnetismus ter genezing van den thans heerfchenden braakloop aan te wenden, een ander* — het boven vermelde — *niet vreemd kan worden geacht.*

Omtrent het *doel* beftaat dus, onzes inziens, geen twijfel.

Maar nu vragen wij: door welke middelen of langs welken weg, *hoe*, wordt dit doel bereikt? is de bereiking van het doel wezenlijk of flechts fchijnbaar? en wat is er dan te houden van de aanwijzing, voorftelling of aanprijzing der middelen, welke worden opgegeven als het doel bereikende?

Hij, die deze gevoelens in het *Handelsblad* heeft medegedeeld, begint aanftonds over het *behoorlijk* aanwenden en *misbruiken* van het Magnetismus te fpreken, en merkt met regt op, dat het niet als een gewoon *mechanismus*, flechts als een *middel, om veel gelds te winnen*, behoorde gebruikt te worden, zoo als het althans zeker door dezen en genen thans gebezigd wordt. Teregt fpreekt hij van het Magnetismus als van *eene kracht, welke in de diepfte geheimen van 's menfchen leven indringt.*

Deze wijze van uitdrukken is echter eenigzins duister. Verftaat de Schrijver er door eene kracht, welke in *het geheim van 's menfchen bewerktuiging*, hoe namelijk de anders voor ons verborgene levenswerking gefchiedt, indringt, of tracht in te dringen? of wil hij er mede zeggen, eene kracht, door welke 's menfchen hooger beftaan, het *zieleleven*, evenzeer wordt uitgevorscht als zijn *ligchamelijk leven*? Men gevoelt,

dat die twee nog al uiteenloopende dingen zijn. Wij erkennen wel, dat de *ziel* met het *ligchaam* zoo naauw verbonden is, dat het schijnt, of *beide* in het levend menschelijk ligchaam slechts *één* zijn, en hij, die dus tot in de verborgene schuilhoeken des levens dringt, ook den ingang vindt tot 's menschen hooger bestaan. Maar wij vertrouwen op goede gronden te mogen *onderscheiden* tusschen *levenskracht*, elk schepsel gegeven; en de hoogere *zielkrachten*, slechts het eigendom van den mensch. Gene verlaat het ligchaam met den dood, wanneer het ontzielde omkleedsel onder het beheer der algemeene natuurwetten terugkeert; deze brengt het eigenlijk *ik* van den mensch, zijne individualiteit, naar hooger sfeer over, en verzekert hem, wanneer het *stoffelijk* deel hem ontzinkt, de *eeuwige* voortduring van zijn bestaan.

Wat er van zijn moge, de Schrijver erkent het Magnetismus voor eene *hoogere* kracht. Wij eerbiedigen deze wijze van 's mans beschouwing, en in zoo verre kan op hem niet toepasselijk zijn, wat wij tegen de roekelooze aanwending, welke hij zelf schijnt te verfoeijen, reeds gezegd hebben of nog zullen zeggen.

Wij behooren nu verder te onderscheiden tusschen de aanwending van het Magnetismus, om een *bijzonder* ziektegeval, den aard en de oorzaak, mitsgaders de middelen ter genezing, te leeren kennen, en tusschen een onderzoek naar eene ziekte in het *algemeen*.

In het *eerste* geval, zoo verre wij dit bijgewoond hebben, werd steeds de *aanraking*, het in *rapport* brengen vereischt, tusschen de gemagnetiseerde helderziende en den lijder of de lijderesse, of wel een voorwerp door haar gebezigd. Hier blijven wij *binnen* den kring des tijds en der bepaalde ruimte; maar bij een *algemeen* onderzoek naar hetgeen nog gebeuren moet, trachten wij als 't ware daar buiten te gaan. De toekomst smelt weg in Gods verborgen raadsbesluit, en behoort, om dit zoo eens uit te drukken, tot de eeuwigheid. Gesteld eens, dat de tijd plotselijk ophield, zoo waren wij immers in het tegenovergestelde verplaatst. Nu zal men zeggen, de Cholera, offschoon niet in ons vaderland aanwezig, bestond toch reeds, en was dus werkelijk in den tijd en binnen de ruimte. Toegestemd; men droeg er dus kennis van, en waar ik kennis van draag, en wanneer mij die kennis door anderen is geworden, hebben zij, die er mij

mede in kennis gebragt hebben, ook hunnen invloed op mij uitgeoefend; ik ben niet meer wij; de denkbeelden van anderen, hoe ligt worden ze de mijne, en wat kan mijne uitspraak in die gevallen voor waarde hebben, wanneer anderen reeds op mij door hunnen invloed gewerkt hebben, wanneer mijne rede mijne denkbeelden niet meer bestuurt; en slechts mijne verbeelding werkt? Dit is ons altijd een belangrijk punt van bedenking tegen de oordeelvellingen van gemagnetiseerden geweest, hetwelk tot heden toe nog niemand behoorlijk opgelost heeft.

In het *andere* geval, gesteld dat, door de werking dezer kracht, hetgeen wij *ziel* noemen, als 't ware buiten hetgeen wij door tijd en ruimte verstaan, kon geraken, (hetwelk het geval moet zijn, wanneer de toekomst voor ons ophoudt, naar menschelijke wijze van redenering, toekomst te zijn; het voorledene en de toekomst openliggen, er geene schakels meer zijn in de groote keten, van welke wij ze thans een voor een aftellen, terugziende waar de keten zigtbaar begon te worden, maar dan telkens uit de verborgene toekomst den nieuwen schakel ontwikkelen moeten) treedt de mensch dan niet uit de hem aangewezene plaats, en zoekt hij niet Hem te naderen, voor wien alles heden is, bij wien geen voorleden of toekomst bestaat? Om hiertoe te geraken, dunkt mij, moet de mensch als uit het ligchaam gaan wonen. Het is toch alsof de ziel buiten het ligchaam werkt, niet meer aan *tijd* en *plaats* gebonden is. Welke hooge kracht, die hem zoo hoog zoude kunnen spannen! Wie denkt hier niet aan ICARUS en den roekeloozen menner van den Zonnewagen? Fabels uit de oudheid, maar van eene hooge, althans waarschuwende beteekenis. Ongelukkig welligt de hand, die tot zulke hooge vlugt gebragt had; in die vlugt konden de banden geslaakt worden, en een ontzielde romp eene verschrikkelijke waarschuwing worden, dat er wezenlijk eene klove bestaat, welke geene terugkeering toelaat! (LUCAS XVI: 26.) of, wat nog erger ware, het werktuig, te hoog gestemd, kon plotselijk ontstemmen, — de snaar, wel niet springen, maar zoo verwrongen worden, dat de zuivere toon nimmer terugkeerde, en de te hoog gebragte *helderziende* als eene *onherstelbare krankzinnige* ontwaakte!

Is het echter *niet* mogelijk, buiten den tijd en de ruimte te geraken, zoo lang wij in het ligchaam blijven en wonen,

hoe helder onze vermogens, hoe fcherp onze zintuigen worden, zoodat wij met datgene *zien*, waar wij anders mede *voelen*, — blijven wij geboeid aan onze werktuigen, dan blijven wij ook afhankelijk van dezelve, en daardoor van hem, die ze zoo hoog ftemde. Het uitzigt moge iets verder reiken dan gewoonlijk, het blijft beperkt, feilbaar, en voor misleiding vatbaar; te meer, naar mate men in deze zielsgefteldheid niet fchijnt te geraken door eene gelijkmatige, eenftemmige werking der zielskrachten. De verbeelding verheft zich ten koste der rede, en de anders vrije wil geraakt aan den leiband van hem, die het flechts zoo verre kan fturen, wanneer hij in ftaat is de gedachten te boeijen, en den wil als 't ware aan zich te onderwerpen; wanneer de Magnetifeur den gemagnetifeerde beheerscht. In dit laatfte geval mag men dus niet veel van den blik in de toekomst verwachten. Hoe vele bewijzen van misleiding hebben wij niet reeds vernomen! Het zij verre, dat wij dit alles voor bedriegerij zouden houden; maar hoe vele dweepers zouden op hunne overtuiging den dood niet ingaan, en wat waren, wat zijn hunne gezigten anders dan misleidingen? Swedenborg was zeker geen bedrieger, offchoon men hem thans algemeen voor eenen *dweeper* houdt.

Het *winstbejagend verfoeijelijk* Magnetismus; zij, die gereed zit, om op elken wenk helderziende te worden en de ongerijmdfte adviezen te geven, wanneer flechts een ligtgeloovige zich laat aandienen, — dit een en ander is zeker niets anders dan bedriegerij en afzetterij. Het welgemeend Magnetismus, wanneer het gebezigd wordt om de toekomst in te dringen, ftaat misfchien digter aan den rand der dweeperij, dan men wel waant. Tot zoo lang moeten alle uitfpraken met wantrouwen worden ontvangen, tot dat, en niet in praktijk gebragt, vóór dat zij den toets der rede hebben doorgeftaan.

Wanneer men de antwoorden ontleedt, zal men in de meeste, voor zoo verre die eenen fchijn van waarheid hebben, niets meer vinden dan hetgeen ons de rede zoude geleerd hebben, indien wij ons flechts de moeite hadden gegeven haar te raadplegen; of het zijn weerklanken van hetgeen de gemagnetifeerde elders gelezen, gehoord, foms van buiten geleerd heeft.

Doch wij hebben onze gedachten reeds te zeer den teugel

gevierd; wij wilden beoordeelen, geene verhandeling schrijven; wij erkennen, dat onze gevoelens voor tegenspraak vatbaar, en eene bescheidene teregtwijzing zal ons altijd aangenaam zijn. Voor de winstbejagende Magnetiseurs hebben wij echter niets dan een verachtend stilzwijgen over.

(Het vervolg en slot hierna.)

De Cholera in Rotterdam. No. I—IV. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen* 172 *bladz.* *f* 1-75.

De *Rotterdamsche* Geneesheeren G. J. MULDER en D. F. VAN DER PANT hebben, (volgens het Voorberigt van No. 1) in weerwil van al het over de *Cholera* geschrevene, zich opgewekt gevonden, om dat alles nog te vermeerderen, *minder* (zeggen zij te regt) *om anderen te leeren*, hoe zij die moeten behandelen, en *minst*, om hun dit of dat *specificum* daartegen aan te prijzen; maar om hun den gang der ziekte in *Rotterdam* te leeren kennen, en inzonderheid hunne kunstgenooten, in andere groote steden, uit te lokken, om *hun voorbeeld te overtreffen, door betere, maar steeds speciale, rapporten der ziekte te leveren*, opdat, *aan het einde der ramp, eene bekwame hand van vele bouwstoffen een geheel vorme, dat zeker voor ons vaderland, en misschien ook daar buiten, waarde hebben zal.* — Men is, naar ons oordeel, dezen Heeren dank schuldig voor dit hun geschrijf, hetwelk zoo wel voor het algemeen, als voor *Rotterdam* in het bijzonder, van geen gering belang is.

Daar geen kundige beweren kan, dat dezelfde ziekte zich overal, onder alle hemelstreken, in elk jaargetijde, bij elke lucht- en weêrsgesteldheid, en op elken bodem, op dezelfde wijze voordoet, en op dezelfde wijze behandeld moet worden, vangen zij, in No. 1, van de algemeene *beschouwing der stad* aan, en geven eene natuurkundige beschrijving van derzelver ligging, hare ommestreken, haren grond, en, met één woord, van alles, wat op de gezondheid en den loop der ziekten van hare ingezetenen van invloed zijn kan. Aan zulk eene beschrijving ontbrak het tot hiertoe, en in dat gebrek wordt, door hen, op eene voldoende wijze, voorzien. — In

No. 2 geven zij een berigt wegens de *algemeen heerschende ziektegesteldheid* der stad; dewijl de *Cholera* te *Rotterdam* noodzakelijk hare *eigenheden* heeft moeten hebben, uit hoofde van den grond en de plaatselijke gesteldheid. — In No. 3 beschrijven zij de komst der ziekte in ons land en te *Rotterdam*, en doen verslag van de vijf eerste ziektegevallen in de stad, met breede en naauwkeurige opgaaf van derzelver beloop, verschijnselen, behandeling en uitkomst. De drie eerste worden als min of meer twijfelachtig, maar de twee laatste als ontwijfelbare gevallen van *Cholera Asiatica* beschouwd. — Het 4de stukje draagt voor: 1. De heerschende ziekte- en lucht- en weêrsgesteldheid, gedurende de zes eerste maanden van 1832, en dus onmiddellijk vóór het uitbreken der ziekte, met breede vermelding van een bijzonder ziektegeval van *Cholera sporadica* in *Junij*, en een' vergelijkenden staat van geboorte en sterfte, in de zes eerste maanden van de laatste tien jaren, met die van 1832. 2. De ziektegesteldheid tijdens de *Cholera*, waarbij inzonderheid eene juiste beschrijving der zoo eelijk zoogenoemde *Cholerine*. 3. Waarneming der *Cholera* zelve in de stad, en opgaaf der weêrsgesteldheid gedurende dezelve; voorts *a.* de *diarrhoea Cholerica*, *b.* de *Cholera erethica*, onderscheiden in *frigida* en *sicca*, *c.* de *typhus Cholericus*, waarvan beweerd wordt, dat zij geenszins het enkel gevolg is van prikkelende middelen, *d.* de *Cholera paralytica*, *e.* de lijkopeningen.

Ziet daar de oppervlakkige inhoudsopgave van dit geschrift van twee mannen, wier roem, als uitstekende Artsen, gevestigd is, die, uitgaande van het algemeen beginsel, *ubi desinit physicus, ibi incipit medicus*, de loffelijkste poging doen, om tot meerdere kennis te geraken der verschrikkelijkste ziekte. Hoogstwenschelijk is het, dat aan hunne uitnoodiging voldaan zal worden; doch, daar wij thans van den geesel, althans in zijne meeste woede, schijnen bevrijd te zijn, vreezen wij, dat het getij hiertoe bij ons voorbij zal wezen. Zoo niet, heugelijk zal het dan zijn, zoo de verwachte bijdragen aan het model gelijk zijn, en, door even bekwame pennen, even duidelijk, even onbevooroordeeld, even bescheiden en even omstandig en naauwkeurig geschreven worden bevonden. Dit zal de tijd even zeer moeten leeren, als of daaruit dan genoegzame resultaten zullen kunnen worden getrokken tot juiste kennis, doelmatige behandeling en gelukkige geneeswijze der ziekte. Openhartig en edelmoedig

belijden de Schrijvers, dat zij ze nog niet kennen, en niet weten, of zij uit de *grond- of luchtgesteldheid* ontstaan. Wij voor ons gelooven noch het een, noch het ander. Men kan zich geen denkbeeld vormen, hoe een van beiden, onder zoo verschillende, en zoo wijd van elkander gelegene hemelstreken, in weinig jaren, zoo zoude kunnen veranderd zijn, dat zij zoo kwaadaardige, tot hiertoe onbekende, ziekte kon voortbrengen, en dat die dan niet algemeener zou woeden, en zulke wonderlijke sprongen doen zou. Hoe kan eene met ziektestof bezwangerde lucht, die, gelijkmatig, over alle landen heentrekt, dan slechts de bewoners van deze en gene landstreek aandoen, en voor die der tusschengelegene geheel onschadelijk blijven? Hoe kan zij, daar allen dezelfde lucht inademen, dan alleen voor sommigen, in hetzelfde land, zoo besmettelijk zijn? Hoe kan, in den grond, op eene even ongelijkmatige wijze, eene smetstof voortkruipen, die, slechts hier en daar, en alleen voor sommigen van de op denzelfden grond levenden, zoo doodelijk is, terwijl verre de meesten derzelven gezond blijven? Wie kan dat verklaren? Zal men hier eene vooronderstelde *praedispositie* te hulp roepen, om van al dit raadselachtige oplossing te geven? Maar dit kan zij niet. En waaruit ontstaat dan die *praedispositie?* Uit de leefwijze? Die is, over het algemeen, in elk bijzonder landschap, genoegzaam dezelfde. Men heeft gemeend, dat misbruik van sterken drank hier van grooten invloed is. Misschien zou zeker Geleerde, zoo hij nog leefde, den *aardappel* inzonderheid beschuldigen, of een ander, met meer schijn, alles aan, evenveel welke, doorgaande onmatigheid in spijs en drank wijten. Maar heeft die dan nergens plaats in de streken, die van de ziekte vrij blijven? En worden dan alleen de onmatigen aangetast? Worden niet overal vele vraten en zuipers verschoond, in het midden zelfs van hen, die zich niet meer, dan zij, te buiten gaan, en vallen? Waaruit ontstaat dan die *praedispositie?* Uit de bijzondere gesteldheid en werking der ingewanden, — uit de verschillende spijsvertering, en daardoor uit de verschillende afscheiding en meer of min gezonde of ongezonde gesteldheid der vochten, of de verstoppingen des ligchaams? Men weet het niet: en, kortom, de geheele oorzaak, waarom de ziekte dezen aantast, genen vrijlaat, is even onbekend, als al het overige. — Wij ontkennen geenszins, dat hier en daar gronden zijn, waaruit voor de gezondheid schadelijke gassoorten ontwik-

keld worden, en dampen opstijgen, welke de lucht besmetten, en bijzondere ziekten doen ontstaan. Wij weten, dat, in dit ons land, het droogmaken van poelen en lang geïnundeerd geweest zijnde polders daartoe doorgaans aanleiding geeft; doch wij weten ook, dat die ziekten zich dan nooit verre in het rond, in dezelfde hevigheid, uitbreiden; dat de schadelijke uitwasemingen allengs verminderen, de lucht verbeterd wordt, en de ziekten ophouden. Maar, in de *Cholera*, zou men moeten aannemen, dat, op duizende mijlen afstands, eene bedorven lucht ontstaan zou zijn, die geheele werelddeelen overwaait, altijd hare kwaadaardigheid behoudt, maar, op duizend plaatsen, onschadelijk blijft, doch, op duizend anderen, onder millioenen, slechts hier en daar hare slagtoffers uitkipt! *Credat Judaeus Apella, non ego!* — Wij beschouwen dan de ziekte, als oorspronkelijk uit *Azië*. Hoe zij daar eerst ontstaan zij, weten wij niet; maar omtrent hare besmettelijkheid voeden wij geen twijfel, en wij denken, dat zij zich eveneens verspreid heeft, en tot ons overgebragt is, als weleer de *Kinderziekte*. Wie heeft hier ooit beweerd, dat deze uit den grond, of de luchtgesteldheid, ontstaat? Wij weten, na eenige eeuwen waarnemens, nog even weinig, hoe zij besmet, of aansteekt, als wij dit van de *Cholera* weten; en hoe, of waardoor, de eerste, in het eerste voorwerp, dat er van wordt aangetast, voortkome, waar volstrekt geen spoor van besmetting te ontdekken is, zal, (gelooven wij) ten aanzien der laatste, wel altijd even zeer verborgen blijven. — Genoeg! Wij hebben eene nieuwe ziekte gekregen, en wij vreezen, (God geve zonder grond!) dat zij ons niet, even als de *Kinderziekte*, van tijd tot tijd, onbezocht zal laten. Alwat wij durven verwachten, is, dat men allengs, tot hare gelukkigste behandeling, en tot vermindering van smarten en behoud der lijders, eene zekerder geneeswijs zal vinden, dan tot hiertoe bekend is: en moge de poging der Heeren MULDER en VAN DER PANT hiertoe bevorderlijk zijn!

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Geschiedkundige Beschrijving der Stad Rotterdam, en beknopt Overzigt van het Hoogheemraadschap van Schieland; door G. VAN REYN. *Met Platen en Plattegronden. Iste Deel. Te Rotterdam, bij* Wed. van der Meer *en* Verbruggen. 1832. *In gr. 8vo. XXXVI*, 405 *en* 132 *bl. f* 8-90.

Was er eenige Stad van *Oud-Nederland*, welke eene opzettelijke en volledige geschiedkundige beschrijving verdiende, het was voorzeker *Rotterdam*. Terwijl toch bijna alle de overige Steden van *Holland* zich op, deels uitmuntende, deels voldoende, Stedebeschrijvingen kunnen beroepen, en zelfs kleine plaatsen, gelijk *Oudewater*, *Heusden*, *Schoonhoven*, *Woerden* en andere in en buiten *Holland*, daarvan voorzien zijn, miste *Nederlands* tweede Koopstad dit voorregt, en was genoodzaakt zich te behelpen met de gebrekkige en onvolledige werkjes van LOIS, VAN SPAAN en KORTEBRAND.

De Heer VAN REYN heeft het ondernomen, om in deze behoefte voor zijne Stadgenooten te voorzien. Niet mèt ongewasschen handen is hij tot het werk getreden. Vele zeldzame gedrukte stukken, en vooral Handschriften, stonden hem ten dienste, in het bijzonder de rijke verzameling van ALKEMADE en VAN DER SCHELLING en de uitgebreide Handschriften van KORTEBRAND en VERGOES. Door den arbeid dezer Geleerden voorgelicht, zag hij zich in staat gesteld, om eene Stedebeschrijving van *Rotterdam* te leveren, welke, zoo veel uit dit eerste Deel mag besloten worden, aan volledigheid niets te wenschen zal overig laten, en aan de beste der overige Stedebeschrijvingen kan worden overgesteld.

Dit eerste Deel behelst I. de opkomst, aanwas en vergrootingen van *Rotterdam*, en II. eene beschouwing der vroegere en latere gebouwen en inrigtingen van godsdienstigen aard. Aan deze twee hoofdafdeelingen zijn niet minder dan 405 bladzijden toegewijd, terwijl het daar gestelde nog met 132 bladz. aanteekeningen toegelicht wordt. Men begrijpt, dat alles dus met groote uitvoerigheid behandeld is. En toch zijn wij er ver van af, om dit den Schrijver als een gebrek voor te werpen; offschoon wij toestemmen, dat de achtereenvolgende lezing daardoor minder aangenaam is geworden. Er zijn vele boeken, welke zich met vermaak laten lezen, maar op wier bezit men geenen prijs stelt; andere, welke, hoezeer minder vermakelijk voor het oogenblik, men wenscht te bezitten, om, bij alle voorkomende gelegenheden, met vrucht te kunnen raadplegen. Tot deze laatste klasse behooren uit haren aard alle uitvoerige Stedebeschrijvingen, en evenmin als men WAGENAAR's uitmuntende Beschrijving van *Amsterdam* berispen zal, omdat zij van het begin tot

het einde geene uitlokkende lektuur oplevert, zal men die, inderdaad zeer groote, uitvoerigheid aan den Heer VAN REYN mogen tegenwerpen. Zonder deze toch ware het onmogelijk geweest, om ieder onderwerp met *volledigheid* te behandelen.. En toch is deze noodzakelijk; want, wat de een hier overtollig en vervelend rekent, zal den ander', die er om deze of gene reden belang bij heeft, onschatbaar voorkomen.

De Heer VAN REYN heeft zijn onderwerp niet alleen met naauwkeurigheid, maar ook in eenen gepasten stijl en met smaak behandeld. De gevoelens, welke hij bij de behandeling der onderscheidene godsdienstige inrigtingen aan den dag legt, doen hem kennen als een voorstander der ware verdraagzaamheid, en doen zijn hart eer aan. Blijkbaar is er noch onderzoek, noch arbeid, noch kosten gespaard, om dit werk op eene waardige wijze in het licht te doen verschijnen, waartoe de zeer ruime deelneming van tusschen de 700 en 800 Inteekenaren dan ook het zijne zal hebben toegebragt. De Steendrukplaten, niet minder dan achttien in getal, zijn voor het grootste gedeelte zeer goed, sommige zelfs uitmuntend uitgevallen; zijnde de Platen II—IX, die bij de eerste aflevering van het werk zeer gebrekkig bevonden waren, thans door betere vervangen.

Onder het lezen van dit belangrijk werk zijn ons eenige bedenkingen op sommige punten voorgekomen, welke wij den kundigen Schrijver ter overweging voorstellen.

Eene gewigtige vraag, ten aanzien der oudheid van *Rotterdam*, is deze: of het Privilegie, 't welk FLORIS DE V in 1270 aan die Stad zoude gegeven hebben, en 't geen door LOIS, VAN MIERIS, en ook door VAN REYN, onder de Bijlagen medegedeeld, maar *in originali* niet meer te vinden is, echt is of niet. De Heer VAN REYN, hoezeer de voornaamste gronden opgevende, met welke het gevoelen van VAN MIERIS, die aan de echtheid twijfelde, bestreden is, en zich daaromtrent beroepende op de geleerde Verhandeling van den Heer ACKERSDIJCK, (in de *Fakkel*, 2de jaargang, bl. 221—298) helt echter over, om het stuk voor onecht te houden, en tracht te bewijzen, dat *Rotterdam* in 1270 nog van geen zoodanig belang kan geweest zijn, dat het te vermoeden is, dat het reeds toen stedelijke regten zoude verkregen hebben; te minder, daar de bewuste Brief reeds spreekt van „*vernieuwing en bevestiging van Stads regten, als van ouds, die van mijne voorvaderen ziju*

gegeven." Wanneer men nu nagaat, zegt hij, (bladz. 35) dat, zoo wij meenen, aan *Geertruidenberg* eerst in 1340, en aan *Haarlem* in 1245 zulke Privilegiën gegeven zijn, is het onverklaarbaar, hoe een visschersdorp zoo vroeg in de gunst van *Hollands* Graven zoude gedeeld hebben.

Hierop hebben wij de volgende aanmerkingen:

1°. Dat *Geertruidenberg* niet in 1340, maar reeds in 1213, zoodanig Privilegie bekomen heeft. VAN MIERIS, *Charterb.* I. 158.

2°. Dat ook zeer kleine plaatsen, gelijk '*s Gravezande*, reeds in 1246 stedelijke regten bezaten. VAN MIERIS, I. 236.

3°. Dat bepaaldelijk FLORIS DE V er op uit was, om kleine, maar aangroeijende plaatsen tot Steden te verheffen, ten einde zich een tegenwigt tegen den Adel te verschaffen. Men weet, (uit den *Klerk der lage Landen*) dat de Adel FLORIS daarom den schimpnaam gaf van *der keerlen God* (den God van 't gemeene volk). Zelfs vindt men bij VAN MIERIS (I. 492) het bewijs, dat hij voornemens was, twee *nieuwe* Steden in *Zeeland* te bouwen, de eene bij *Bridorp* op *Schouwen*, de andere bij *Arnemuiden* op *Walcheren*.

Wanneer nu kleine plaatsen, als *Geertruidenberg* en '*s Gravezande* in *Holland*, (*Domburg* en *Westkappel* in *Zeeland*) reeds lang vóór FLORIS DEN V, van onze Graven stedelijke regten ontvangen hebben, waarom zou dan het kleine, maar door zijne ligging belangrijke en aangroeijende, visschersdorp niet iets dergelijks hebben kunnen bekomen? Het is waar, onze Kronijken zwijgen hiervan; maar dit doen zij ook ten opzigte van andere plaatsen. Hoe zoude men b. v. weten, dat *Middelburg* reeds vóór 1217 eene Keur gehad heeft, zoo niet in die Keur zelve te lezen stond: *sicut in veteri Kora continebatur* (*gelijk de* OUDE *Keur inhield*).

Rotterdam mag, zelfs in 1270, nog zeer klein geweest zijn (dit stemmen wij den Schrijver toe); maar dit *kleine* doet niets af, wijl de Privilegiën van zoo vele andere kleine plaatsen ontwijfelbaar echt zijn. FLORIS DE V heeft de visschersplaats willen opbeuren, misschien wel alleen om de magtige bezitters van *Bulgerstein* en *Wena* te fnuiken of te kwellen.

Overigens, LOIS, die dit Privilegie van 1270 het eerst mededeelde, moet het óf zelf verdicht, óf wezenlijk uit de boeken getrokken hebben, welke hij aanhaalt; want hij zegt (bl. 1): „ De privilegiebrief van dato den dag na *S. Lau-*

„ reïs in den Hage, 1270, staat in 't geheel geschreven in „ 't groot Privilegieboek, fol. 1, en in 't klein dito, fol. 1."
Men heeft wel eens kloostermonniken betigt met het onderschuiven van oude giftbrieven ten voordeele van hun klooster; maar wat zou LOIS, eenen Schrijver der XVIIde Eeuw, hiertoe bewogen hebben? En zoude hij zóó onbeschaamd geweest zijn, om zich daarbij te beroepen op een groot en klein Privilegieboek, 't welk men wist dat niet bestond, of, zoo het bestond, hem dadelijk van logentaal overtuigde? — Inderdaad, wanneer wij hierbij in aanmerking nemen de uitmuntende aanmerkingen van den Heer ACKERSDIJCK in de aangehaalde Verhandeling, vinden wij geenen genoegzamen grond, om aan de echtheid van het Rotterdamsch Privilegie te twijfelen.

Een tweede, niet minder belangrijk punt, is de vraag, wanneer Rotterdam voor het eerst bij onze Kronijkschrijvers voorkomt. Men weet, dat JAN VAN LEYDEN (p. 230) en het Goudsch Kronijkje (bl. 77) verhalen, „ dat Graaf „ JAN DE I in 1296 te Rotterdam was gekomen, en zijnen „ Neef JAN, Graaf van Henegouwen, aldaar bij zich ontbood." Dit is de eerste maal, dat het woord Rotterdam bij de Geschiedschrijvers gespeld wordt. Doch SCRIVERIUS (in zijnen Toetssteen) heeft aangemerkt, dat hier eene vergissing plaats heeft. STOKE, toch, wien hier de beide aangehaalde Schrijvers duidelijk op den voet volgen, zegt: dat JAN DE I zijnen Neef ontbood, dat hi te Bridorp quame. SCRIVERIUS giste daarom, dat men bij STOKE, in plaats van Bridorp, Bridam (Brigdamme, een dorp bij Middelburg) lezen moest, en dat hierdoor door JAN VAN LEYDEN enz. het min bekende Bridam met het meer bekende Rotterdam verwisseld is. Met deze gissing vereenigt zich de Heer VAN REYN, op bl. 34 en 35. Doch de lezing van Bridorp bij STOKE is, bijna zeker, de ware. Alle de uitgaven hebben zulks, en waarschijnlijk ook de drie Handschriften, welke HUYDECOPER gebruikt heeft, daar deze anders niet zoude nagelaten hebben, deze opmerkelijke variante op te teekenen. Bridorp was ook, gelijk wij te voren gezien hebben, eene plaats, welke bij FLORIS, den Vader van JAN DEN I, in hooge gunst stond. Er bestaat dus geene reden, om hier Breedam te lezen; en JAN VAN LEYDEN zoo wel, als de Schrijver van het Goudsch Kronijkje, zouden al zeer ver-

keerd uit hunne oogen hebben moeten zien, om dan nog uit *Breedam Rotterdam* te lezen.

Het is ons wel eens in de gedachte gekomen, of deze Schrijvers niet wel een Handschrift van STOKE voor zich gehad hebben, waarin *Blidorp*, in plaats van *Bridorp*, gelezen werd, en of zij niet, om de eene of andere reden, vermeend hebben, deze benaming op *Rotterdam* te moeten toepassen. Wij geven dit den Heere VAN REYN in overweging, daar hij zelf op bl. 30 zegt: „Wij bepalen ons „tot die streek lands, welke ten Zuiden door de *Maas*, „ten Oosten door het Ambacht van Heer GILLIS VAN „KRALINGEN, ten Westen door dat van *Beukelsdijk* tot „bij BLIJDORP begrensd werd, en zich Noordwaarts langs „de beide oevers der *Rotte* tot een' niet juist te bepalen „afstand uitstrekte: de streek dus, in wier Zuidelijk gedeelte „thans *Oud-Rotterdam*, van de zoogenaamde Valkesteeg af „tot aan het einde der Hoogstraat, van het Oosten naar „het Westen, en Noordwaarts van de Hoogstraat tot aan „de Delftsche poort gevonden wordt." — Zoo dit *Blijdorp* dan *Oud-Rotterdam* begrensde, of welligt, ten tijde van JAN DEN I, een grooter of kleiner deel van den grond daarvan besloeg, kunnen dan de twee genoemde Schrijvers deze benaming niet als synoniem van *Rotterdam* hebben opgevat?

Op bl. 2 der Aanteekeningen (n°. 3) haalt de Schrijver eene plaats uit WAGENAAR'S *Vad. Hist.* aan, (IIde D. bl. 126) waarin deze zich op KLAAS KOLIJN beroept. — Daar WAGENAAR naderhand de onechtheid van KOLIJN erkend en zelfs bewezen heeft, moet men hem thans geene plaatsen van KOLIJN meer laten aanhalen; te minder, daar in de volgende uitgaven der *Vad. Hist.* deze plaatsen verbeterd en de aanhalingen van KOLIJN er uitgelaten zijn, gelijk ook met deze plaats het geval is.

Aant. bl. 22 (n°. 33): „In een zeldzaam werk van G. „BAUDART komt een plaatje voor van de overrompeling „van *Rotterdam* in 1572, waarop een deel der Stad vlak „en onbetimmerd voorkomt." — Ook in het minder zeldzame (en vroegere) werk van BOR (Iste D., bl. 267. uitg. van 1601) komt dit plaatje voor: doch men kan er geen staat op maken, vooral niet ten aanzien van ledige ruimten. Op alle de platen van BOR toch worden *in* de Steden ledige ruimten opengelaten, om daarin de gevechten, plunderingen, optogten enz. af te beelden.

Bl. 243. „VAN WELSENES meldt, dat de *Admiraliteit* „de kosten der groote Noordoostpilaar der Kerk zoude gedragen hebben. Maar welke vereeniging met deze benaming bedoeld wordt, is duister. Aan het latere Collegie „ter Admiraliteit op de *Maas* valt niet te denken." — Aan *dat* Collegie zeker niet. Maar werden er in de XVde Eeuw geene oorlogschepen te *Rotterdam* uitgerust? En zoude daarover niet het een of ander beheer geweest zijn? Te *Vëere*, in *Zeeland*, had men al zeer vroeg een zoodanig Collegie, of hoe men het noemen wil. Het werk, 't welk wij van den Archivarius DE JONGE over de Geschiedenis onzer Zeemagt verwachten, zal, hieraan twijfelen wij niet, aan het vroegere bestaan van Admiraliteiten meerder licht bijzetten.

Bl. 263. „De klok heeft dit omschrift," enz. — Waarom is dit omschrift in vier regels afgebroken medegedeeld? Het is immers, even als het volgende, blijkbaar een *distichon*:

Dum Campana sonans ex aeque divido tempus
Temporis extremi tum memor esto tui.

Ziet daar het weinige, 't welk wij vermeenden in het midden te mogen brengen. Wij wenschen den waardigen en bekwamen Schrijver tijd en lust toe, om zijnen belangrijken arbeid te voleindigen, en dusdoende den lof weg te dragen van voor de Stad zijner inwoning een Gedenkstuk te hebben opgerigt, 't welk aan haren tegenwoordigen luister beantwoordt.

Morgenwandelingen door en in den omtrek van 's Gravenhage; of schoonheden en merkwaardige bijzonderheden betrekkelijk deze Residentie. Eene bijdrage tot de nationale letteren. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1832. *In gr. 8vo. XVI en 432 bl. (Uitgegeven ten voordeele van door de Cholera hulpbehoevenden in gezegde Residentie.) f* 4 : 50.

Dit werk, hoewel niet vrij van drukfeilen, echter in 't algemeen zindelijk gedrukt en uitgevoerd, en voorts met een fraai vignet versierd, hetwelk den ingang van het *Haagsche Bosch* voorstelt, beantwoordt vrij wel aan het doel van deszelfs uitgaaf, om, namelijk, de schoonheden en merkwaardige bijzonderheden betrekkelijk de Residentie in het licht te stellen. Ten einde dat oogmerk bij een talrijk publiek

te bereiken, heeft men er tevens eene bijdrage tot de nationale lectuur van trachten te maken, en dus de Stedebeschrijving in een romantisch gewaad willen steken. Die gedachte was niet ongelukkig; maar het schijnt ons toe, dat alles veel natuurlijker houding zou hebben gehad, indien men b. v. eene *Friesche*, *Zeeuwsche* of *Geldersche* familie ten huize van een' kundig' *Hagenaar* had laten *logéren*. Dan zou die *Hagenaar* zeer eigenaardig zijne vrienden van elders overal hebben kunnen omleiden, en hun alles aanwijzen, tevens met mededeeling van geschiedkundige bijzonderheden. Het heeft nu iets zonderlings, dat lieden, die óf geboren *Hagenaars* zijn, óf reeds sedert eenigen tijd in *den Haag* hebben gewoond, elkander niet alleen het eene en andere uit geschiedenis en oudheidkunde herinneren, maar ook aanwijzen, waar het paleis des Konings is, waar de Prins van *Oranje* woont, waar de Kloosterkerk staat, enz. Dat opzettelijk doen van *morgenwandelingen* zou natuurlijker zijn geschied met eene geheel vreemde familie, die daarom toch blijken had kunnen geven van zoodanige kennis van hetgeen tot *den Haag* betrekkelijk is, als men in andere steden uit boeken kan opzamelen. Ook het romantisch gedeelte van het boek zou daarbij gewonnen hebben: want alsdan had zulk een jonge Heer van elders *onverwacht* een meisje kunnen ontmoeten, dat hem voorinnam en wier wederliefde hij won. De wijze, waarop Mevrouw VERBURG met hare dochter in het gezelschap van den Heer DIDRICHS en zijnen zoon zich indringt, door te verzoeken, om regelmatig de morgenwandelingen mede te mogen doen, is *onkiesch*: immers, al hadden de Heeren anders gewenscht, zij *konden*, zonder onbeleefdheid, het aanzoek der Dames niet afwijzen. De manier, waarop WILLEM zijn pleit bij NINA wint, is almede zoo alledaagsch, dat dit ingeschoven romannetje van weinig uitwerking wordt. Eenige afwisseling in den stijl der gesprekken, waardoor, (zonder verwaarloozing van het hoofddoel, (te weten, mededeeling van al wat tot *'s Gravenhage* betrekkelijk is) echter ernst en luim elkander behoorlijk hadden afgewisseld, zou, zelfs zonder romantische inkleeding of bijkomend liefdegevalletje, het werk onderhoudender, en dus tot betere bijdrage voor de nationale lectuur hebben gemaakt. Intusschen neemt dit alles niet weg, dat het, boven de meeste andere Stedebeschrijvingen, voor lectuur bij ontbijt- en theetafel geschikt is, en wetenschappelijke waarde bezit.

Eenige zonderlinge woorden, gelijk *genoegvol* voor *genoegelijk*; *de Landgraaf* (van *Holland*) voor *de Graaf*, gelijk het wezen moet; *geneeskrachtig*, en dergelijke uitdrukkingen, hadden wij liever vermeden gezien. Op bl. 19 en verv. heeft men verzuimd, met eene D. en W. de fprekende perfonen kenbaar te maken, hetwelk eenige moeijelijkheid in de goede voorlezing van het boek veroorzaakt. Bl. 21 ftaat: „ Na het fcheiden der nationale Synode van *Dordrecht*, in het jaar 1619, werd dan ook de *hervormde geloofsleer*" (vul hier in: *naar de opvatting der Contraremonftranten*; want de *Remonftranten* hadden óók tot het Kerkgenootfchap der *Hervormden* behoord) „ als de Godsdienst van den Staat ingevoerd en bij de wet als zoodanig verklaard." Het bevreemdde ons eenigzins, op bl. 13 te vinden, dat de *duinen* ons, onder anderen, *turf*, *planten* en *gewasfen* opleveren. Bl. 91. reg. 12 v. o. is *afhankelijkheid* voor *onafhankelijkheid* eene zinftorende drukfout, die in de lijst der drukfeilen, achter het werk geplaatst, is overgeflagen. Behalve deze aanmerkingen, zullen wij er thans nog eenige laten volgen, van eene onbekende hand wel is waar, doch zoo gegrond, dat wij er zeer wel mede kunnen inftemmen.

Na dan in 't algemeen het boek te hebben geprezen, zegt de onbekende, die zijne recenfie ter plaatfing had aangeboden, en zulks tot inachtneming bij eenen, door hem zoo wel als ons, gewenschten tweeden druk, hoofdzakelijk het volgende:

Op bl. 10 lezen wij: het tot de oude heerlijkheid *Wasfenaar* behoorende dorp *Katwijk-Binnen*. Zou dit niet moeten zijn: het tot het oude *geflacht* van WASSENAAR behoorende dorp *Katwijk-Binnen?* — Bl. 31 ftaat: het prachtige hotel — — — laatst bewoond door *den Engelfchen Mylord* ATHLONE; dit is even verkeerd, alsof men zeide: *door den Hollandfchen mijn' Heer*. Als het lidwoord voorafgaat, komt het voornaamwoord *mij* of *mijn* niet te pas. — Op bl. 158 leest men van den Kardinaal ROHAN VAN SAUBISE; dit moet zijn JEAN DE ROHAN-SOUBISE. — Bl. 186 komt voor de benaming van *basfecour*, in de beteekenis van *voorplein:* eigenlijk verkeerd; een *basfecour* is geen *oprij-plein*, maar een *plein voor pluimen andere gedierten*. Zoo zegt BOILEAU, fpottenderwijze, van LAMOTTE: *Certain oifon gibier de basfecour*, en eene opzigtfter van het gedierte en 't geen tot de keuken behoort noemt men *une fille de basfecour*. — Op bl. 211 wordt *fustine*

et abstine verkeerd vertaald door *handhaaf en weer af*. De *Hollanders* vertolken het zeer eigenaardig en kort aldus: *lijd en mijd*, d. i. *lijd*, *en onthoud u*. — Bl. 217. *het Hof* VAN ARRENBERG, lees: *van* AREMBERG. — Bl. 234. de *Maria-kerk*, wijl dezelve aan deze *Madonna* was toegewijd; lees hiervoor: *wijl dezelve aan de Heilige Maagd was toegewijd*. *Madonna* is zoo veel als Mevrouw; ook aan MARIA, de Moeder van JEZUS, geven de *Italianen* dezen eertitel, in tegenoverstelling van alle andere heilige vrouwen, zoo als MARIA MAGDALENA enz., die nooit *Madonna* genoemd worden. Daar nu de *Italianen* in de schilderkunst naar den verheven stijl, even als in de muzijk, den toon geven, zoo is *eene Madonna*, voor *afbeelding der Heilige Maagd*, algemeen gangbaar geworden; doch voor de persoon zelve zegt men het nooit bij ons. Bovendien is er slechts *ééne Moeder des Heeren*. Als men dus de persoon zelve bedoelt, en niet deze of gene beeldtenis, is *deze Madonna* eene geheel te verwerpen benaming. — Bl. 243 heeft men zeker tweeregelig versje ten onregte aaneen geschreven. Het moet zijn:

Hic senis et viduae tristisque parentibus orbi,
Auxiliante Deo, sors dura levatur egeni.

Bl. 274 leest men: *Bat-ouwe*, (*landstreek der Batten.*) Neen! *aue*, verkort *au*, beteekent *beemd* of *weide*, en niet *landstreek* in 't algemeen. Zoo is *Nassau* b. v. zamengesteld uit *nass* (nat) en *aue* of *au* (beemd of weide), derhalve zoo veel als *natte beemd*; en *Bat-aue* of *Bat-au* (*Betuwe*, *Betuw*) beteekent *bette* of *goede* (comp. *beter*; sup. *best*) *beemd* of *weide*. — Bl. 317. *het Hofje van den Ambachtsheer van* NIEUWKOOP, liever: gesticht door een lid van het oude geslacht van WASSENAAR, die Heer was van *Nieuwkoop*, ter vervanging der geestelijke gestichten, die aan het Hervormde Kerkgenootschap, sedert dat het heerschende was geworden, hier te lande werden toegelegd. — Op bl. 328 wordt de *Pastoorskerk* de *oudste* Roomsche kerk te '*s Gravenhage* genoemd; duidelijker zou men zeggen, de *eerste* kerk, aan de Roomschgezinden, na den afval van *Spanje*, tot waarneming hunner Godsdienst vergund; want de *St. Jakobskerk* was de oudste, doch daarvan waren de Hervormden bezitters geworden. — Op den lof, aan vele der bl. 342 en 343 opgenoemde tooneelstukken gegeven, kan vrij wat worden af-

gedongen. — Bl. 409 staat *D. O. M. Pacifero S.*, vertaald, eenvoudig door: *Aan den weldadigsten en hoogsten God.* Men leze: *Aan den hoogst weldadigen en grooten God, den schenker des vredes, toegewijd.* En *A. D.* 1792, beteekent: *In het jaar des Heeren* 1792.

Schoon wij deze aanmerkingen des onbekenden Recensents hebben overgenomen, herhalen wij gaarne met hem, dat het werk wezenlijke waarde bezit, en, niet alleen om het weldadige doel der uitgaaf, maar ook om den belangrijken inhoud, wel verdient gekocht en gelezen te worden.

Gedenkboek der plechtige viering van het tweehonderdjarig bestaan der Doorluchtige School te Amsterdam; te samen gesteld door Mr. J. VAN LENNEP, *Secretaris van Curatoren der voornoemde School. Te Amsterdam,* bij P. Meijer Warnars. 1832. *In gr. 8vo. XVI en* 254 *bl. f* 7-50.

Dit Gedenkboek is een wezenlijk sieraad van Nederlandsche drukpers en graveerstift. De fraaije Titelplaat en de voortreffelijke Plaat in het werk zelve zijn beide door den Heer PFEIFFER oorspronkelijk geteekend en door den Heer VAN ELVEN gegraveerd, en hebben betrekking, de Titelplaat op den Koorzang, en de andere Plaat op het Geschiedkundig Tafereel in twee Bedrijven, *een Amsterdamsche Winteravond in* 1632, door den Schrijver des boeks, den Heer Mr. J. VAN LENNEP; welk Tafereel hier mede door den Schrijver is opgenomen, en, als een gepast, maar reeds uitgegeven Gelegenheidsstukje, in onze schatting van geene blijvende waarde, al te veel plaats beslaat. Ook zouden wij voor genoemde Plaat, zijnde eene voorstelling van een tooneel uit hetzelve, liever eene afbeelding van de Feestviering zelve hebben gezien. Immers, in welk verwijderd verband staat deze, hoe fraai ook uitgevoerde, Prent tot het onderwerp! Het is en blijft eene Schouwburgsdecoratie en niets meer.

Wij ontmoeten hier dan, na de lijst der Inteekenaren op het Gedenkboek, eerst eene Beschrijving der Feestviering tot bl. 32, en daarna volgen de Bijlagen: A. de heerlijke Redevoering van des Schrijvers beroemden Vader D. J. VAN LENNEP, te dier gelegenheid in de Latijnsche taal uitgesproken en hier medegedeeld; B. des Schrijvers Koorzang, reeds te voren bij de afzonderlijke uitgaaf met lof door ons vermeld; C. deszelfs Tafereel, boven genoemd. In vooruit-

grunde toelichtingen verdedigt zich de Dichter tegen de aanmerkingen, op dit zijn werk, zoo in ons Tijdschrift als elders, gemaakt. In vele opzigten schijnt ons de verdediging te kort te schieten, b. v. omtrent het karakter van Mevrouw HOOFT en het opvoeren van VOSSIUS als zwijgend persoon. Gelukkiger schijnt ons zijne opmerking, dat men het stukje niet beschouwen moet als voor het algemeene Publiek, maar alleen voor het toen ter tijd tegenwoordige uitgezochte Publiek bestemd; doch dit maakt weder het volstrekte zwijgen van VOSSIUS zoo veel te erger. Al had hij slechts acht regels of nog minder met waardigheid gesproken, op het oogenblik, dat hij was ingeleid, dan zou, naar ons oordeel, het Tafereel er bij gewonnen hebben; en daar er geen hartstogt, geen bijzonder treffend gebarenspel of hooge kunst in het kiezen van stand ten tooneele bij te pas zou hebben gekomen, vertrouwen wij, dat menigeen, ook van de minder begaafde tooneelisten, wel in staat zou zijn geweest, zulk eene gemakkelijke rol bevredigend uit te voeren. Zoo had Recensent ook wel niet gewenscht, Mevrouw HOOFT als eene TESSELSCHADE of eene SCHUURMAN te zien voorgesteld; maar zij had daarom niet zoo volstrekt alledaagsch behoeven te zijn: de gade, door eenen HOOFT gekozen, moet zijner waardig zijn. Zonder hooge begaafdheid of diepe geleerdheid, had zij bij hare vrolijke luim, huishoudelijkheid en ongekunsteldheid, een' zekeren menschkundigen blik en wat meerdere blijken van fijne beschaving moeten voegen. Het lezend Publiek beslisse! — Uitmuntend is weder het vers, door den Tooneelspeler BVRES ten flotte gereciteerd. Bijlage D is een schoon *Elegiacum* van Professor SIEGENBEEK; E, een niet onverdienstelijk vers van den Heer DE GEER. Heerlijk is de daarop volgende Lierzang, F, door Prof. LULOFS. Ook de twee volgende Nederlandsche verzen, G, door Prof SIMONS, en H, door Prof. VAN DER HOEVEN, zullen algemeen behagen; even als het *Elegiacum*, I, door den Heer VERBURG, en het Nederlandsche gedicht, K, door den Heer KLIJN. Bijlage L behelst een Latijnsch *Heroïcum* van nu wijlen den Heer MARRON, en eene Nederlandsche zamenspraak in dichtmaat van denzelfden, in welk laatste stuk men sporen ziet van des Dichters langdurig verblijf te Parijs, waardoor *woordschikking* en *versificatie* soms verfransecht er uitzien, b. v. de *woordschikking*: „ Maar nutloos is 't gezocht, dat mij van

zwijgen keer';". *versificatie*: „ Gij doet me, ondanks mij zelf, mijne gelofte breken." Men weet, dat de Franschen de lettergrepen meer tellen dan afzonderlijk wegen. Bijlage M is een vers, in een chassinet geplaatst geweest. Bijlage N bevat de welbewerkte Godsdienstige Rede op het feest, door Prof. ROOIJENS, met toelichtende aanteekeningen en naschrift.

Hoe voortreffelijk de typographische uitvoering anders zij, zijn er echter eenige drukfeilen ingeslopen, zonder dat zij aan het einde des werks als zoodanig staan aangewezen; b. v. bl. 25. *Mr.* P. J. VAN NAAMEN, lees VAN MAANEN. Bl. 42, reg. 17 van boven: *celebrata per* D'ORVILLIUM *prima ejus saecularia*. Men zou denken, dat dit aaneen behoorde; maar dan is de zin in den zamenhang onverstaanbaar. Achter D'ORVILLIUM moest eene (,) staan, want *celebrata* is *nom. sing. fem. gen.*; aldus: *si praesentem Athenaei nostri statum comparo cum ejus primordiis, cumque rerum conditione, quae* [rerum conditio] *fuit paullo ante celebrata per* D'ORVILLIUM (,) [comparo] *prima ejus saecularia*, [tunc] *multo magis etiam ad alacritatem erigor*. Bl. 167. vs. 6. *Deficiunt vives*, lees *vires*. Bl. 176. vs. 1. moet de (.) achter *Camoenae* weg. Men leze:

Arescit Latiae sed dum foecunda Camoenae
Vena, unum hoc liceat etc.

en vs. 7 staat *imatator* voor *imitator*.

In 't algemeen is anders de correctie vrij naauwkeurig, en wij willen niets op den lof, aan de uitvoering gegeven, hebben afgedongen; terwijl wij den Heer VAN LENNEP dankzeggen voor het gemeenmaken dezer verzameling.

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1833. *Vijftiende Jaar. Te Amsterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 264 *bl.* *f* 3 - 50.

Almanak voor het Schoone en Goede, voor 1833. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *X en* 180 *bl.* *f* 1 - 80.

Groninger Studentenalmanak, voor 1833. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 155 *bl.* *f* 1 - 60.

Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak, voor 1833. *Zesde Jaargang. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 103 *bl.* *f* 1 - 35.

Nederlandsche Anekdoten-Almanak, *voor* 1833. *Te Franeker*, *bij* G. IJpma. 245 *bl.* *f* 1-90.

Al deze jaarboekjes van verschillende waarde werden door de Redactie van dit Tijdschrift afgezonden den 29 van Wintermaand 1832, doch zijn, ten gevolge der ingevallene vorst, eerst op den 22 van Sprokkelmaand 1833 door Recensent ontvangen geworden. Deze noodlottige omstandigheid is de oorzaak van het late dezer aankondiging, en, ten einde die nog niet meer te vertragen, zijn wij genoodzaakt een veel beknopter verslag te geven, dan anders wel het geval zou zijn geweest.

De Muzen-Almanak, welks inhoud, even als die van de meeste andere jaarboekjes, aan het publiek, deels door eigene lezing, deels uit recensie in andere Tijdschriften, reeds bekend zal zijn, is dit jaar, behalve met de Portretten van de Heeren ROBIDÉ VAN DER AA en VAN OOSTERWIJK BRUYN, slechts met drie plaatjes, doch daarentegen ook met drie *fac-simile's* en één muzijkblaadje voorzien. Niet alles, wat in den Muzen-Almanak is opgenomen, beantwoordt aan de verwachting, met welke men daarin geplaatste dichtstukjes begint te lezen. Gelegenheidsverzen vooral behooren, met enkele uitzondering van deze of gene meesterstukken in die soort, hier minder te huis; hetzelfde zij gezegd van zoodanige zedekundige of godsdienstige verzen, die zich niet, door eenige verrassende wending of eenig nieuw en dichterlijk oogpunt, onderscheiden. Doch er is zeer veel schoons en voortreffelijks ook thans weder hier te vinden. De gedichten van den bekwamen verzamelaar IMMERZEEL zelven, het vers van BILDERDIJK aan Koning LODEWIJK, de gedichten van de Heeren VAN WALRÉ, STARING, VAN LENNEP, LOOTS, WISELIUS, VAN SOMEREN, VAN DEN BROEK, VAN OOSTERWIJK BRUYN, IJNTEMA en anderen zijn een wezenlijk sieraad van het bundeltje. Zeer bevielen ons, onder anderen, *Verontschuldiging* door TOLLENS, *Geestenstemmen* en *het Waterwormpje* door WITHUYS. Doch het is moeijelijk en overbodig, hier eene lijst van verdienstelijke gedichten mede te deelen. De achteraan gevoegde Levensberigten van de Heeren BILDERDIJK en GISIUS NANNING zullen algemeen welkom zijn. Maar zou de Heer IMMERZEEL voortaan niet wat naauwkeuriger voor de verbetering der drukproeven kunnen zorgen? *Leydensch* voor *Leydens Hoo*-

geschoold, op bl. 252; *hoogschaters* voor *hoogschatters*, op bl. 260, en *den achtenswaardigen*, voor *de achtenswaardige* J. VAN WALRÉ (gelijk de zamenhang vordert), op bl 261, zijn b. v. drukfeilen, die bij de lezing hinderen en in het oog vallen. — Ook de titelplaat schijnt ons met smaak en oordeel gekozen.

De *Almanak voor het Schoone en Goede*, die met zeer lieve plaatjes versierd is, beantwoordt weder volkomen aan zijnen titel. *De Doodendans*, door STARING, is eene meesterlijke vertelling. *De Bruid*, door VAN HALMAEL, is zinrijk, leerzaam en schoon, doch ruw geversificeerd. Onder anderen behagen ons bijzonder *Natuur en Kunst*, door WITHUYS, en *Bruiloftszang*, door Mr. MODDERMAN.

De *Groninger Studentenalmanak* handhaaft zijnen bevorens reeds verkregenen goeden naam. Vele dichtstukjes, zoo in de Duitsche als de Nederlandsche taal, zijn niet zonder verdiensten.

De *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak*, door het Departement *Leens* der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* uitgegeven, moet minder van eene *aesthetische* zijde worden beschouwd. De verzameling is als *Volksalmanak* nuttig en bruikbaar; zij beantwoordt dus aan haar doel.

Liefhebbers van Anekdoten zullen zich aan den *Nederlandschen Anekdoten-Almanak* kunnen vergasten: want, onder veel bekends of weinig bijzonders, ontmoet men toch ook dikwijls het eene en andere, dat bij de lezing verrast en treft, of eens hartelijk lagchen doet.

Plaatsgebrek verbiedt ons, uit dezen of genen der opgenoemde Almanakken, iets tot proeve mede te deelen.

Geboortegroet aan den Koning, 24 *Aug.* 1832, *door* G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS, *Luitenant in Koninklijke Nederlandsche dienst. Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1832. *In 4to.* 8 *Bl. f* :-30.

Mijn Onheil op de Lek, een vaderlandsch Tafereel, in twee Zangen, door G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS, *Luit. der 10de Afd. Inf. Te Amsterdam, bij* A. Vink. 1832. *In gr. 8vo.* 50 *Bl. f* 1-80. (*Uitgegeven ten voordeele onzer hulpbehoevende natuurgenooten, welker betrekkingen door het allerdroevigst voorval hun graf in de golven vonden.*)

Op de vereeniging der Fransche en Engelsche Vloten, tegen Holland uitgerust. Naar het Engelsch, uit het dagblad: The Standard, door H. TOLLENS, CZ. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 4 *Bl. f* :-10.

De Aziatische Cholera, Dichtstuk door J. J. DROZ VALK, *Med. Doctor, te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1832. *In gr. 8vo.* 25 *Bl. f* 1-20. (*Uitgegeven ten voordeele der behoeftige Choleralijders in ons Vaderland.*)

De Heer Luitenant DE THOUARS, aan wiens dichterlijken aanleg door niemand met reden kan getwijfeld worden, begint zijnen dichttrant te zuiveren van dat gezwollene, duistere en valsch vernuft ademende, dat zijne waarlijk bezielde verzen anders veelal ontsiert: echter heeft hij het gebrekkige zijner, hoe groote, toch aan dat euvel mank gaande Duitsche modellen nog niet geheel afgelegd. Tot aanbeveling zullen wij voor de Lezers, van het schoone, en tot waarschuwing des Dichters, van het wanstaltige eenige proeven leveren. — Heerlijk is de aanhef van den *Geboortegroet aan den Koning*:

Een zomerdag, zoo schoon als de aard zag klimmen
In 't morgenland, waar Sions tempel stond,
Ziet 't Hollandsch hart aan d' oosterhemel glimmen,
Die 't heerlijkst feest aan Bato's kroost verkondt.
Een vreugdedag, in deze omwolkte dagen
Voor 't Neêrlandsch (voor Neêrlands) volk, windt zich uit Thetis' schoot,
Komt de ochtendmist van 't nuchteren halfrond vagen,
En tooit de kim met lieflijk rozenrood.

Bl. 4. De oogstmaand, rijk aan palmgeurlanden, blinkende als de dageraad,
Met haar *hyaciden-kransen* in het *golvend glansgewaad*,

schijnt ons *overladen* te zijn.

Bl. 6 heeft in deze twee regels de meening niet zuiver uitgedrukt:

Hoe de vriend van God zijn lading op een veilge steenrots bergt,
En nog uitkomst blijft beschoren, *hier door d' afgrond aangetergd*.

Liever nog: *schoon hem de afgrond dreigt en tergt*.

Bij bedaarde nalezing, zal de Dichter inzien, dat, met uitzondering der twee laatste verzen, het slot van dien Geboortegroet niet gemakkelijk te verstaan en slecht geconstrueerd is.

Mijn Onheil op de Lek bezit zeer vele verdiensten; doch ook daar verloochent zich THOUARS niet. Men ziet aan het zonderlinge van sommige uitdrukkingen en spreekwijzen al dadelijk, wie de Schrijver is. *De steenweg des levens*, in plaats van *het dorenpad*, is zeer verkeerd: want *een steenweg* is een zeer goede, bruikbare weg, en de Dichter wil den levensweg hier van deszelfs *onaangename* zijde beschouwen. Plaatsen, als de volgende, verdienen waarlijk geenen lof:

Bl. 27. Doch Heer! uw wil geschie! (*de booten zijn geladen*)
Die nimmer rekenschap op aard geeft van uw daden.
Bl. 29. het hart... Dat *zwemmende in den dauw der ziel van smart vergloeit*.

Bl. 31. 'k Zag (God! de veder zinkt, zinkt magtloos bij 't *omschrijven*)
Hier *randsels*, daar *chakots*, en verder *lijken* drijven.

Op bl. 36 worden de vogelen *vliegende orgelkelen* en *blaadrenburgers* genoemd, en de *storm* wordt een *bastoon* geheeten, van de *affuit* gezonden, die door de schepping giert en op de rotsen stuit.

Voor een' Luitenant bij de Infanterie, en niet bij de Artillerie, is de Marquis DE THOUARS wat veel met *affuiten* in de weer; maar, zonderling genoeg, van de kanonnen zelve spreekt hij niet: en wat is toch een affuit zonder kanon?

Desniettegenstaande is dat dichtwerk vol echte poëzij, en de achteraan gevoegde Romance is voortreffelijk; b. v.:

Daar lag ik, dobbrende op den stroom,
Vóór God mij uitkomst bood,
In strijd met d' opgeruiden vloed,
Te worstlen met den dood.

Ik dacht aan 't lieve onnoozel wicht,
Ontworsteld aan den schoot
Der moeder, die 'k des ochtends nog
In minnende armen sloot.

Der moeder, die 'k aan 't kloppend hart
Voor 't laatst *nu* had gedrukt,
Die menig bloempje op 's levens baan
Met mij had afgeplukt.

Der moeder, die mij alles was
Op 's werelds kronkelpaân,
Die nooit of nooit (liever, *ach nooit*) weêr aan mijn zij'
In 't lagchend groen zou staan.

o God! ik zag het aaklig krip,
Haar zelve in weduwrouw,
Twee weesjes, 't onderpand, o Heer!
Van teedre huwlijkstrouw.

Vaartwel! vaart eeuwig wel! mijn kroost,
Ik zie u nooit weêrom. —
Vaartwel! tot voor den troon van God,
Bij 't zalig Englendom!

De Heer TOLLENS heeft het vers, in het Engelsch dagblad *The Standard* geplaatst, volgens zijne gewoonte, en dus meesterlijk, overgebragt.

Het dichtstuk op de *Cholera*, van Doctor VALK, is wel geen meesterstuk, doch laat zich zeer goed lezen en heeft eene heilzame strekking.

BOEKBESCHOUWING.

De Pausſen, als tijdelijke Vorſten en Opperhoofden der Kerk beſchouwd, ſedert de vestiging van den H: Stoel te Rome tot het jaar 1822. *Door* JUAN ANTONIO LLORENTE. *IIde Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 148.)

Onder zulke Opperhoofden en Geweldenaars, en bij hunnen onzaligen invloed op de zeden der Christenheid, moest onmisbaar de Kerk door gedurige onrust en verdeeldheid geteisterd en geſchokt worden, en dreigde, vooral na de uitvinding der Drukkunst, tegen het zedebederf en de Hierarchij van *Rome* een ſchrikkelijk onweder los te barſten. Doch laat ons LLORENTE hooren, en de plaats, waar de Katholijke Schrijver over de Hervorming ten tijde van LEO X ſpreekt, uit zijn werk hier afſchrijven: „ Van de twaalfde eeuw af," zegt hij, „ begonnen de ſcheuringen in de Roomſche Kerk „ door de *Waldenzen*. Hen volgden de *Albigenzen*, „ de *Wiklefiten*, de *Husſiten* en zoo vele andere, tot „ aan LUTHER. Allen hadden hunnen oorſprong in „ de buitenſporigheden, de heerschzucht, de hebzucht „ en het despotisme der Pausſen, die op het einde der „ elfde eeuw het ſtelſel van GREGORIUS VII aanhin„ gen. Allen riepen luid, dat *Rome* een *Babylon*" (waarom niet *Babel?*) „ en de Paus een Antichrist geworden „ was. Alle vromen begeerden eerbiedig de afſchaffing „ der misbruiken, ten einde de ketters elk voorwendſel „ te benemen, om zich van de Kerk af te ſcheiden. De „ Kerkvergaderingen te *Costnitz* en *Bazel* hielden zich „ hiermede ernſtig bezig. Intusſchen hadden de Pausſen „ de uitvoering der beſluiten veronachtzaamd, en waren „ ſlechts bedacht om hunne wereldlijke magt te vergroo„ ten. — Volgens mijn gevoelen, is LEO X de eigenlijke

„ bewerker van al, wat wij thans nog zien gebeuren. „ Was hij de man geweest, die hij behoorde te zijn, „ dan zou hij gezien hebben, dat de monnik LUTHER „ in de hoofdzaak volkomen gelijk had, door zich te- „ gen het grove misbruik van de aflaatkraam te verzet- „ ten. Bezorgd om de treurige gevolgen voor te komen, „ zou hij zijn stelsel veranderd hebben, en ten minste „ in het kerkelijke bestuur tot de gewoonten van de eer- „ ste helft der elfde eeuw teruggekomen zijn, ingeval „ hij niet, zoo als zijn moest, met betrekking tot de „ wereldlijke Vorsten, tot die van de vierde en vijfde „ eeuw, en met betrekking tot de Bisschoppen en gees- „ telijke aangelegenheden, tot die van de eerste en tweede „ eeuw terugtreden wilde. LUTHER, CALVIJN, en „ vele anderen van de Kerk afwijkende in de 16de eeuw, „ zouden dan met de Kerk vereenigd zijn gebleven, „ en de Protestantsche landen geene reden gehad heb- „ ben, om eene afzonderlijke Kerk te stichten." — Gaarne vereeren wij de gevoelens van LLORENTE, ook schoon wij het daarvoor houden, dat de schuld niet alleen bij Paus LEO X, maar tevens in het diep ingekankerd, ongeneeslijk zedebederf der hoogere en lagere Geestelijkheid gezocht moet worden. Immers ADRIAAN VI, zijn Opvolger, heeft alleen de hervorming bedoeld van het Pauselijk Hof; maar ook hij overleed spoedig, niet zonder vermoeden van vergiftiging. En getuigt niet daarenboven het jongste tijdsbestek van ruim de helft eener eeuwe, hoe weinig *Rome* almog gezind is, een hairbreed af te gaan van zijne hierarchische beginselen en grootheid; hoe weinig duurzaamheid het heeft, wanneer een CLEMENS XIV, met opoffering van zichzelven, slechts éénen stap ten goede en tot bevordering van Christelijken vrede doet? Door hem, leest men bij LLORENTE, „ werd de Orde der *Jezuiten*, op ver- „ zoek van al de Vorsten uit het Huis van BOURBON, „ gelijk van verscheidene anderen, en ten gevolge van „ duchtige beweegredenen, afgeschaft." Maar ook daarna teekent hij aan: „ PIUS VII heeft tot herstelling

„ dier Orde eene bul uitgevaardigd, waarvoor hem de „ Geschiedenis ook al geene eerzuil zal oprigten. Trouwens," zegt LLORENTE ten vervolge, „ hiermede „ zich niet vergenoegende, werd hij (de Paus) zelfs de „ lofredenaar der *Jezuiten* in een ander *breve* aan FERDINAND VII, en merkt daarin aan, dat de tegen „ *die goede lieden* (!) ingebragte beschuldigingen enkel „ laster zijn." — Ziet daar het *onfeilbare* oordeel van eenen Hierarch, zoo strijdig als licht en duisternis, en aandruischende tegen de denkwijze en moedige daad van zijnen *even onfeilbaren* Voorganger GANGANELLI! Noode onthouden wij ons, de taal van verontwaardiging, waarmede LLORENTE, aan het slot van zijn werk, den Hersteller der *Jezuiten*-orde, dien *Vromen* in naam, maar voorspraak van zijne gewetenlooze oogendienaren, tot de Pauselijke archiven en *historisch* bewezene gruwelen overwijst, bij ons verslag van zijnen arbeid te voegen. Maar ons bestek gebiedt te eindigen. Dit nog alleen (door onzen Schrijver niet vermeld) tot bewijs, hoe *Rome*, dat op nieuw zich met LOYOLA's volgelingen omgeeft en hen voedstert, thans weinig of niets verschilt van hetgene het was in de 17de eeuw onder PAULUS V, wien zijne vleijers „ eenen *Ondergod*, „ *Monarch van het Christendom* en den *Handhaver der* „ *Pauselijke Almagt*" noemden; wij bedoelen de uitdrukkelijke goedkeuring, door *dezen* Opperhierarch gegeven aan de Leer van SUAREZ, den *Jezuit*, *ter verdediging van den Koningsmoord* (*). Genoeg voor ons, om elke Maatschappij en Volk gelukkig te noemen, van wier grenzen dat slangenzaad ten verste verwijderd blijft, en om den Vorsten en Magtigen op aarde de waarschuwing bij VIRGILIUS voor te houden: *Equo ne credite Teucri.*

(*) BOWER, *Hist of the Popes*, Vol. VII. p. 477, en MOSHEIM, *Kerk. Gesch.* D. VIII. bl. 147. noot *b*.

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, *door* A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* H. J. SPIJKER, *Theol. Doct. en Pred. te Waddingsveen. IIde Deel. Te Rotterdam*, *bij* Wed. van der Meer *en* Verbruggen. *In gr. 8vo. XIV en* 320 *bl. f* 3-:

Van het eerste deel der vertaling van dit werk is op zijnen tijd verslag gedaan. Nadat dezelve een' tijdlang had stilgestaan, wordt zij met dit deel door eenen anderen Uitgever vervolgd. Op verzoek van den tegenwoordigen Uitgever, is de naam van den Vertaler op den titel geplaatst. De nederige Vertaler wenscht, dat de voldoening aan dit verzoek enkel aangemerkt worde als een blijk van achting aan den Schrijver, en dat dezelve niet toegeschreven worde aan eerzuchtige bedoelingen. In zoo ver de naam van eenen Geleerde, die, als Evangelieverkondiger, reeds van eene gunstige zijde in de vaderlandsche Hervormde Kerk bekend is, iets bij kan dragen, om aan het vertaalde werk eene gunstige ontvangst bij ons vaderlandsch publiek te verzekeren, keuren wij dan ook deze bekendmaking niet af, vooral daar wij hierdoor ook weten, aan wien wij de belangrijke toelichtingen te danken hebben, waardoor deze vertaling het oorspronkelijke in waarde overtreft. Dit deel begint met de *tweede Afdeeling*, behelzende: *De Geschiedenis van het Kerkbestuur*, *de Kerkelijke Tucht*, *en de verdeeldheden daarover ontstaan.* I. *Het bestuur der Christelijke Kerk in den leeftijd der Apostelen*, *na den leeftijd der Apostelen.* II. *De uitoefening der Kerkelijke Tucht.* III. *Verdeeldheden en scheuringen ter zake van Kerkbestuur en Kerkelijke Tucht.*

Met betrekking tot de ingevoerde onderscheiding tusschen de Bisschoppen en de Presbijters, welke in deze Afdeeling behandeld wordt, viel ons in het oog het verschil van gevoelen tusschen NEANDER en eenen onzer

vaderlandsche Geleerden. NEANDER zegt: „ Het was „ geheel natuurlijk, dat, in de vergaderingen der Pres„ bijters, spoedig één hunner tot Voorzitter gekozen „ werd." En vervolgens: „ Uit hetgeen reeds in de „ tweede eeuw bestond, mogen wij opmaken, dat, on„ middellijk na den leeftijd der Apostelen, het ambt van „ eenen blijvenden Voorzitter in den Raad der Presbij„ ters is ingesteld, en dat deze Voorzitter, omdat hij „ voornamelijk het opzigt over alles voerde, den naam „ van eenen Opziener of Bisschop bij uitnemendheid ge„ dragen, en zich daardoor van de overige Presbijters „ onderscheiden heeft." De Hoogleeraar N. C. KIST, in zijn onderzoek *over den oorsprong van het Bisschoppelijk gezag in de Christelijke Kerk*, enz. geplaatst in het tweeden deels eerste stuk van het *Archief voor de Kerkelijke Geschiedenis:* „ Niet namelijk, dat het ge„ zag, aan éénen Bisschop in iedere Gemeente toege„ kend, als van zelve en van lieverlede uit het voorzit„ terschap van eenen der Ouderlingen zou zijn voortge„ vloeid; maar het werd niet zonder vele tegenkanting „ opzettelijk ingevoerd." Nadat de Hoogleeraar reeds vroeger gezegd had: „ Uit de brieven van IGNATIUS „ leeren wij het gezag en de waardigheid van *éénen* „ Bisschop in elke gemeente, als eene toenmaals *nieuwe*, „ althans in de plaatsen, naar welke deze brieven gerigt „ zijn, nog niet bekende of aangenomen instelling ken„ nen." Jammer is het, dat, door de genoegzaam gelijktijdige uitgave van dit deel der vertaling met het genoemde deel van het *Archief*, de geleerde Vertaler geene gelegenheid heeft gehad, om zijnen oorspronkelijken Autheur te verdedigen.

De *derde Afdeeling* behelst *Geschiedenis van den Levenswandel en de openlijke Godsvereering der Christenen.* I. *Levenswandel der Christenen.* II. *Openlijke en gemeenschappelijke Godsvereering.* III. *Bediening van Doop en Avondmaal.* NEANDER behandelt ook in dit werk de geschiedenis der Christelijke Kerk vooral van hare beoefenende zijde, dezelve aan-

wendende tot leering, waarschuwing en stichting; en, waar eene zekere neiging tot het mystieke, welke het niet te ontkennen is dat den Schrijver eigen is, aanleiding geeft tot onnaauwkeurigheid, dient het aangemerkte van den geleerden Vertaler tot nuttige teregtwijzing. Zeer doelmatig is, onder anderen, de aanmerking op de overbrenging van Jo. VI: 47—56 op het Avondmaal. De Vertaler zegt in dezelve, bladz. 274: „De overbrenging van deze Bijbelplaats op het Avondmaal is geheel overeenkomstig met de doorgaande denkwijze van onzen Schrijver; maar blijft toch voor ons aan vele bedenkingen onderhevig, omdat zij op eene minder juiste verklaring steunt, en tot onjuiste voorstellingen van den aard en het doel des Avondmaals aanleiding geeft."

Wij verblijden ons in de voortzetting dezer vertaling; en, daar wij vernemen, dat het werk in het oorspronkelijke ook nog niet voleindigd is, hopen wij, dat de Schrijver, die met zoo veel anderen letterkundigen arbeid overladen is, zijn voornemen zal volvoeren. Wij wenschen, dat dit ons verslag moge medewerken, om, bij de hervatting van de Nederduitsche uitgave van dit werk, de belangstelling van ons publiek in deze onderneming op te wekken, en de loffelijke poging van den Vertaler door eene gunstige ontvangst bij zijne landgenooten te doen bekroonen.

Christendom en Regtzinnigheid. Door J. C. A. SANDER en J. G. LIEBNER. *IIde Stukje. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In kl.* 8*vo.* 113 *Bl. f* 1-60.

Van het eerste stukje is verslag gedaan in No. V. der *Letteroef.* voor 1829. Ook dit tweede behelst belangrijke dingen, daar beide Schrijvers toonen, dat zij gaarne eene zaak van onderscheidene kanten beschouwen, ten einde dus alles te beproeven en het goede te behouden. Drie Verhandelingen komen in dit deeltje voor. De eerste, van SANDER, heeft het volgende opschrift:

Eenheid en verscheidenheid, aanvang en voltooijing der openbaring Gods aan de menschen, in het Oude en Nieuwe Verbond. Over dit onderwerp wordt veel goeds gezegd, dat aan denkende lezers zeer wel voldoen zal. Eenige vreemd klinkende uitdrukkingen of gewaagde stellingen komen er voor, waarop men aanmerkingen zou kunnen maken; als v. b. bl. 5, 6: *Alle, zoogenaamde nadere en stellige, openbaringen Gods bestaan in aanwijzingen, om het boek der algemeene openbaring, dat overal in de natuur en in den loop des levens voor de menschen geopend lag, aan dezen te leeren kennen.* Rec. meent, dat er in den Bijbel nog al iets meer geleerd wordt. Het is wel waar, wat SANDER op bl. 7 zegt, dat *de Profeten hunnen tijd ver vooruit waren;* maar hetzelfde kan men van SOCRATES en PLATO zeggen. Stonden zij dus gelijk met de Profeten? Dit wordt hier wel niet beweerd; evenwel drukt de Schrijver zich soms eenigermate dubbelzinnig uit. Op bl. 15 staat: *Dit onderwijs der Profeten rustte op de beschouwing der natuur en op de ondervindingen, die het menschelijk leven aan de hand geeft, mitsgaders op de oudste overleveringen aangaande de schepping der wereld en de lotgevallen der menschheid in de vroegste eeuwen;* en onmiddellijk volgt hierop: *Ondertusschen werden zij door den geest Gods gebragt tot het regte verstand en de doeltreffende toepassing dezer openbaringen.* Van dien aard is mede, wat bl. 38, 39 voorkomt: *In alle deze dingen* (leer en leven van JEZUS) *kunnen wij niet miskennen eene zoo bijzondere begunstiging en hulp van God, dat de gewone middelen, waardoor een mensch ontwikkeld wordt, hier op zich zelve niet schijnen* (?) *toe te reiken; want duizende kenden de onderwijzingen der Profeten ook, en vonden er nogtans dat niet in, wat* JEZUS *er in vond.* Hieruit nu trekt SANDER dit gevolg: *Zoo beschouwd, kan, ja moet het gepaard gaan, dat* JEZUS *zijne leer onmiddellijk van God ontving, en nogtans uit de onderrigtingen der Profeten geput heeft, en deze voltooid.*

De tweede, insgelijks van SANDER, is getiteld: *De weggenomen sleutel der kennis. Eene bijdrage tot onderscheiding en schatting der ware verlichting in het godsdienstige.* Hier komt veel voor, dat opmerking en behartiging verdient. Alleen meent Rec., dat er gegronde aanmerking te maken ware op datgene, wat bl. 49 wordt gezegd van de bekende plaats van MOZES: *Eenen Profeet, als mij, zal de Heer u uit het midden uwer broederen verwekken; naar Hem zult gij hooren.* De Schrijver zegt wel, maar bewijst geenszins, dat *de spreker zelf den vollen inhoud van zoo heerlijk woord niet vermoed, en geen denkbeeld kon hebben van den persoon, in wien het geheel vervuld zou worden.* Volgens SANDER bestaat de *ware verlichting in het terugbrengen en gebruiken van den weggenomen sleutel der kennis.* Rec. erkent met den Schrijver, dat *het licht der wereld in* JEZUS *den* CHRISTUS *is opgegaan*, doch gelooft tevens, dat Hij, die leven en onverderfelijkheid aan het licht bragt door zijn Evangelie, iets meer gedaan heeft, dan *Wet en Profeten te verklaren.*

Het derde opstel is van LIERNUR, en handelt over de vraag, *waarom de Bijbel voor het Woord van God gehouden moet worden.* De Schrijver begint met eene allezins gegronde en gepaste lofspraak op den Bijbel, en merkt voorts te regt aan, dat *ingenomenheid met denzelven nog niet hetzelfde is, als er gezag aan toe te kennen;* of met andere woorden, dat inwendige voortreffelijkheid der leer geenszins als bewijs van eigenlijk gezegde Openbaring kan gelden. Hij zegt vervolgens, dat men langs onderscheidene wegen tot overtuiging van de Goddelijkheid des Christendoms kan komen, maar dat er voornamelijk drie gronden zijn voor de zekerheid, dat de Bijbel Gods Openbaring behelst; hij toetst den eenen na den anderen. De eerste is *de uitspraak der Christelijke Kerk;* de tweede, *de redematigheid van den inhoud des Bijbels;* en de derde, *de geloofwaardigheid der uitspraken, of het gezag van* JEZUS CHRISTUS. LIERNUR wil deze drie gronden of

bewijzen vereenigd hebben; terwijl, zoo men ze moest fcheiden, aan het tweede boven het eerfte, en aan het derde boven het tweede de voorkeur zou behooren gegeven te worden. De Schrijver oppert verder onderfcheidene bedenkingen; maar *al deze zwarigheden*, zegt hij, *zullen verdwijnen, wanneer men een voldoend antwoord heeft op de vraag: hoe kan een boek, door menfchen in menfchelijke taal befchreven, Gods openbaring bevatten? of: door welk vermogen zijn de gewijde Schrijvers in ftaat gefteld geweest, om Gods openbaringen te ontvangen en mede te deelen?* En dit antwoord luidt, volgens LIERNUR: *De H. Schrift is gefchreven op ingeving en aandrift van den Heiligen Geest.* Doch nu komt het er op aan, wat men dan eigenlijk door *ingeving* moet verftaan. Rec. is het niet eens met den Schrijver, *dat de, in den Bijbel als zoodanig opgeteekende, openbaringen niet moeten worden voorgefteld als afzonderlijke, van Godswege gedane, mededeelingen aan dezen of genen; maar als openbaringen, als verfchijningen van God en van Goddelijke dingen, welke elk hebben kan, als hij flechts het vermogen bezit, om ze te befchouwen.* De vraag aangaande de *ingeving* der H. S. is geenszins zoo gemakkelijk te beantwoorden, en op de redenering van LIERNUR niet weinig aan te merken. Dezelve bevat, ja, ten deele wel waarheid, b. v. dat *niet alles, wat in den Bijbel voorkomt, Openbaring is*; maar *dat de* CHRISTUS *niet voorgefteld* zou worden *als een wezen, dat van Godswege openbaringen mededeelt*, ftrijdt, naar het oordeel van Rec., regtftreeks tegen de duidelijke leer der Heilige Schrift, en hij kan dus niet met dezen Schrijver van *Christendom en Regtzinnigheid* zeggen: *Van die openbaringen*, (in den zin van LIERNUR, boven opgegeven) *en van derzelver indruk op het gemoed der waarnemers, levert de Bijbel de min of meer uitvoerige befchrijvingen, meestal opgemaakt door hen, die dezelve hadden waargenomen, fams ook wel door anderen, die en aangehoord hadden; en deze zijn mondeling of fchrift-*

telijk medegedeeld, nu eens om, als het ware, het gemoed in woorden te ontlasten, gelijk de dichter doet, die zijne zangen zijns ondanks ter neder schrijft, dan weder met het bepaalde oogmerk, om anderen op die openbaringen opmerkzaam te maken, om te onderrigten, te bestraffen, of te vertroosten.

Eene zonderlinge drukfout op bl. 105 is *zinverwarit* in plaats van *zinverwant*. Voorts zou grootere naauwkeurigheid in het plaatsen der scheidteekens duidelijkheid bevorderd hebben.

Algemeene Geschiedenis, door K. F. BECKER. *Naar den laatsten verbeterden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. VIIde tot XIIde Deel. Te Haarlem, bij de* Erven F. Bohn. 1829—1832. *In gr. 8vo. Te zamen* 2066 *bl. f* 15 - 30.

In het jaar 1826 hebben wij de Lezers van ons Maandwerk met de *Algemeene Geschiedenis* van BECKER en derzelver overbrenging in onze taal door eene korte aankondiging bekend gemaakt; (zie *Letteroef.* bl. 507—510) waarop wij ten jare 1829, (bl. 603—609) na de verschijning der zes eerste deelen, een uitvoeriger verslag, zoo wel van den inhoud en de inrigting dezes werks, als van den geest, waarin het geschreven is, hebben laten volgen. Bij die gelegenheid hebben wij ons vertrouwen uitgedrukt, dat dit boek zich wel zelf eenen weg zou banen tot de kringen van het Publiek, 't welk prijs stelt op grondige historische kennis, gepaard met levendige en bevallige voorstelling, en de ondervinding heeft ons in deze verwachting niet te leur gesteld. Onze Landgenooten erkennen en waarderen hoe langer hoe meer den verdienstelijken arbeid, door onderscheidene Geleerden aan dit werk besteed, en men verheugt zich algemeen, ook in onze taal eene Algemeene Geschiedenis te bezitten, die, aan de groote vorderingen van onzen leeftijd in de historische kritiek en kunst beantwoordende, eene lang gevoelde behoefte vervult.

Met genoegen kondigen wij dan ook het vervolg dezes werks aan. Alle lof, dien wij aan de zes eerste deelen, zoo wel om de bewerking der stof, als om de vertaling, gegeven hebben, komt ook aan de bovenstaande deelen toe. Dezelfde rijkheid van zaken, dezelfde grondigheid van behandeling, helderheid van ontwikkeling, levendigheid en sierlijkheid van omkleeding; dezelfde ernst en eerbied voor het heilige in de Geschiedenis, die de vroegere deelen versieren, kenmerken ook de voor ons liggende, en maken de lezing hoogst belangrijk, nuttig en aangenaam. Het zij zoo, dat dit boek voor den eigenlijken Geschiedonderzoeker minder waarde bezit, dan de werken van ROTTECK, en vooral van SCHLOSSER, als welke zich door eene naauwkeurige opgave en beoordeeling der bronnen onderscheiden; hetzelve is meer dan deze geschikt voor die gemengde klasse van Lezers, welke nuttig onderwijs zonder eigenlijke geleerdheid begeeren, en de lotgevallen der volken in derzelver inwendigen zamenhang willen leeren kennen, daar het de resultaten van eene grondige studie der bronnen behelst.

Hoogstbelangrijk zijn de tijden, waarover de bovenstaande deelen handelen. Het zesde deel van het werk, dat met de Geschiedenis der Middeleeuwen begint, bevatte de *twee eerste* tijdperken derzelve, van den val des Romeinschen Rijks in het Westen tot op KAREL *den Grooten*, en van dezen tot op GREGORIUS VII. Deze Geschiedenis wordt in de drie volgende deelen voortgezet, zoodat het zevende het *derde* tijdperk behelst, van GREGORIUS VII tot op RUDOLF *van Habsburg*, en het achtste en negende het *vierde* tijdperk beschrijven, van dezen tot op de ontdekking van *Amerika*. De nieuwere Geschiedenis neemt eenen aanvang met het tiende deel, hetwelk, met en benevens het elfde en de helft van het twaalfde, het *eerste* tijdperk besluit, de Geschiedenis namelijk van de ontdekking van *Amerika* tot het uitbreken van den dertigjarigen oorlog; terwijl

de andere helft van het twaalfde deel het begin van het *tweede* tijdperk omvat, de Geschiedenis van het uitbreken van den dertigjarigen oorlog tot het einde der zeventiende eeuw.

Men ziet uit deze algemeene opgave, welk een rijkdom van zaken hier behandeld is, en hoe uitvoerig wij zouden moeten worden, zoo wij slechts met enkele woorden wilden aanstippen, wat hier voorkomt. Wij meenen daarom met de betuiging te kunnen volstaan, dat volledigheid hier gepaard gaat met helderheid van schikking, gemakkelijkheid van overzigt en levendigheid van schildering, en dat alles de schoone vrucht is van grondige studie en meer dan gewone historische kunst. Nergens hebben wij verkeerde opgaven en voorstellingen ontdekt, en waar wij meenden te moeten verschillen, zouden wij ons gevoelen wel naast, maar niet boven dat van den Schrijver of Vertaler willen stellen.

De laatste heeft zich, ook in deze deelen, van zijne taak op eene voortreffelijke wijze gekweten; ja wij schromen niet, aan de Nederduitsche uitgave van dit werk, zelfs voor den met het Hoogduitsch bekenden Lezer onder onze Landgenooten, boven het oorspronkelijke de voorkeur te geven. Zuiverheid van taal, helderheid, gemakkelijkheid en keurigheid van stijl zijn op elke bladzijde zigtbaar, en alles geeft te kennen, dat onze onbekende Landgenoot, wel verre van zich met eene getrouwe overbrenging te vergenoegen, eigen onderzoek en beoordeeling niet gespaard heeft. Daarvan getuigen de belangrijke aanmerkingen, die hier en daar onder den tekst geplaatst zijn, en evenzeer de kunde, als het oordeel en den smaak des Vertalers tot eer verstrekken; dit blijkt nog meer uit de veelvuldige veranderingen en uitbreidingen der geschiedverhalen, waartoe hij, na rijp onderzoek, ten behoeve van zijne Landgenooten, besloten heeft; met één woord, wij noemen dit werk een modél van vertaling, en aarzelen niet, de moeite, daaraan besteed, met den verdienstelijken arbeid te vergelijken, door den Heer STEENBERGEN VAN

GOOR aan de overbrenging en bewerking der *Atheensche Brieven* te koste gelegd. Wij eindigen met de betuiging van onzen wensch, dat het werk op dezelfde uitnemende wijze moge worden voortgezet en ten einde gebragt, en onder ons veel moge bijdragen, om die Geschiedkennis te bevorderen, welke den blik des menschen van de aarde ten Hemel rigt, waar een wijze en regtvaardige Bestuurder van de lotgevallen der volken gezeten is!

Onderzoekingen over den Aziatischen Braakloop bij eenen persoon, die zich in den hoogsten graad van Clairvoyance van het Magnetisch Somnambulismus bevond; door J. H. VAN OPDORP, *Heel- en Vroedmeester te Arnemuiden.*

(*Vervolg en slot van bl.* 169.)

Brengen wij nu het den Heere VAN OPDORP voorgekomen geval ten toets.

In eene *inleiding* van 4 bladzijden krijgen wij de geschiedenis van den gemagnetiseerden jongeling. Wij kunnen haar niet ontleden. Wij hadden echter wel gewenscht te mogen weten, welke insekten, bl. 8, de lijder is kwijtgeraakt. Zulke onnaauwkeurigheden behooren in geene ziektegeschiedenis gevonden te worden.

De Heer VAN OPDORP doet aldaar eenige vragen, welke hij slechts onvolledig, en het *tweede* gedeelte der *eerste* vraag: *was zijn eigen oordeel door het Magnetismus wel genoeg opgeschort?* in het geheel niet beantwoordt.

Onder *twaalf* §§ brengt de Schrijver als onder zekere hoofden, en bij slotsom, hetgeen hij in een aantal zittingen heeft vernomen over het Magnetismus.

§ 1. *Tijd van het uitbreken der Epidemie in ons vaderland.* — Beuzelachtig, en, gelijk de Schrijver zelf zegt, *tot dusverre gelukkig niet bevestigd.*

§ 2. *Graad van hevigheid der ziekte in ons vader-*

land. — Belagchelijke redeneringen, door de ondervinding gelogenſtraft. De ziekte heeft zeker niet zoo hevig gewoed als elders, maar zij heeft meer dan *een enkel mensch* (!) weggeſleept. De rijken heeft zij zeker minder getroffen; dus kan zij niet wel eene ſtraffe Gods genoemd worden: of zouden de rijken zoo veel beter geweest zijn? De gegoede kon, door Gods zegen, meer middelen van voorzorg aanwenden, en wij hopen, dat dit algemeen erkend moge zijn; maar ook de behoeftigen hebben bij hunne armoede Gods liefde ondervonden, want wie heeft het hart en de hand der rijken geopend? Hij, die ons de Cholera niet ter ſtraf, maar, als eene herinnering onzer afhankelijkheid van Hem, ter verootmoediging gezonden heeft. De mensch in onze beſchaafde maatſchappij heeft vele middelen tot zelfbehoud gevonden; — dat hij zich daarop niet te zeer verheffe; daartoe moeten dergelijke gebeurteniſſen ſtrekken. Ook hier was God Vader; Hij leidt als een liefderijk Opvoeder, wijst met zachter en ernſtiger wenken te regt, maar heeft althans hier niet geſtraft.

§ 3. *Zetel en aard der Cholera.* — Kort, door de ondervinding meer tegengeſproken dan bevestigd.

§ 4. *Oorzaak en wijze van voortplanting.* — Eene ſcheikundige redenering over zekere ſchadelijke zamenſtelling der lucht; doch kon de Helderziende niet ontdekken, waardoor die is bevorderd geworden, noch in welke evenredigheid de gazen (*luchtſoorten*) zich verbinden. Alzoo geene aanwijzing, waarop met vrucht iets te verrigten viel; en kon althans tegen de oorzaak niets ondernomen worden. De verdere redeneringen, over den toegang dezer lucht tot het ligchaam, loopen gedeeltelijk van zelf over de beſmettelijkheid. Zij is eigenlijk *niet beſmettelijk*, zegt de Helderziende; zij gaat niet voort van *perſoon* tot *perſoon;* evenwel verſpreidt zij zich in groote ſteden en langs groote wegen, want men vindt er ſteeds *veel* volk en — waar *veel* volk is, kunnen velen aangetast worden, enz.; redeneringen, waartoe men eigenlijk niet behoefde Clairvoyant te zijn.

§ 5. *Diagnosis*, herkenning. — In den beginne is de Cholera niet gemakkelijk van eene gewone diarrhoea te onderscheiden. Doctor . . . ., te *Middelburg*, (denkelijk dezelfde Doctor van bl. 8) tast mis. Is dit ook bij de uitkomst zoo gebleken?

§ 6. *Prognosis*, voorzegging. A. *Goede teekenen*. B. *Kwade teekenen*. — Bij de ondervinding niet altijd zoo gebleken.

§ 7. *De ziekte kan niet afgewend worden*. — Wij houden ons hierbij niet lang op. De Heer P. toont hier geen *esprit de corps* te bezitten; want hij keurt sterke dranken of elixers af. Zijne kunstbroeders, die om het publiek met *winstbejagende* annonces gegonsd hebben, zullen hem daar weinig dank voor weten.

§ 8, 9. *Geneeswijze, afkeurend en goedkeurend beoordeeld*. — Eenzijdig. Geen *calomel*, geen *camphor*, geen koud water, enz.; daarentegen *opium*, *oleum kajuputi*, enz.

§ 10. *De eigen opgegevene geneeswijze*. — Natuurlijk de *oleum kajuputi* en *opium*. Wij zouden ze voor eenen weêrklank van het in de *Oost-Indiën* gehoorde houden.

§ 11. *Over de congestiën en het tijdperk van reactie* (? —)

§ 12. *De behandeling der herstellenden*. — De verstandigste bladzijde van het geheele stuk en tevens de laatste.

Wat hebben wij nu uit dit verslag geleerd, en hoe veel wijzer zijn wij geworden? — Niets, noch in geenen deele. Met uitzondering van het onbepaalde gezegde over de luchtsverandering, is er waarlijk geen *enkel* denkbeeld, hetwelk eenige belangrijkheid bezit, en welligt is deze scheikundige uitspraak niets anders dan begoocheling der verbeelding.

Men zal misschien zeggen: waartoe dan nu zoo veel omhaals, als er over dit verslag is voorafgezonden? — Wij vonden de beste aanleiding, om bij deze gelegenheid over dit onderwerp, zoo veler aandacht getrokken hebbende, iets in het algemeen te zeggen.

Mogen wij ons oordeel vellen over iets, waartoe wij ei-

genlijk niet geroepen zijn, wij zouden dan nog de voorkeur aan de antwoorden der reeds vermelde Helderziende geven. Wij willen, met den bescheiden Schrijver, het voor eenen wenk houden, dien wij niet miskennen, en zeker vertrouwen niet voorbarig beoordeeld noch veroordeeld te hebben. Doch ook hier hebben wij niets bijzonders gevonden. Het vernuft der vrouwen schijnt haar ook in den staat van Clairvoyance niet te verlaten. *Honneur aux Dames!*

Wat nu den Heer VAN OPDORP zelven betreft, al wederom ligt zijn Ed. met de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in *Zeeland* overhoop. Zoude zij in zijn oog beter gehandeld hebben, wanneer zij omtrent den Heer P. *rekkelijker* ware geweest, of even zoo rekkelijk als jegens hem, die, niettegenstaande een slecht gezigt, toch tot het Examen en tot de praktijk is toegelaten?

Het komt ons evenwel voor, dat het in dit geval, zonder duchtige bewijzen, al zeer moeijelijk zoude geweest zijn, iemand af te wijzen; aan den anderen kant zouden wij niet gaarne iemand tot onzen medicijnbereider hebben met overprikkelde hersenen, hetzij door het kinaloogzout (?) of op andere wijze, met de gevolgen daarvan.

Die herhaalde uitvallen leiden eindelijk tot het vermoeden, dat de schuld bij ééne partij schuilt.

Wanneer de Heer VAN OPDORP zijnen pligt betracht, kan immers geene Geneeskundige Commissie hem deren? Hij is in zijnen stand nog onafhankelijker dan de Koning. Wij wenschen, wanneer zijn Ed. eens Lid der Commissie zal geworden zijn, dat de schaal der regtvaardigheid door hem in het huisje zal gebragt worden. Hij beschouwe ons evenwel niet als de voorspraak der Geneeskundige Commissiën; daartoe hebben wij volstrekt geene reden: maar die gedurige uitvallen, en wel in werken van eene wetenschappelijke strekking, worden eindelijk vervelend.

Ook laten wij den Heere VAN OPDORP, in navol-

ging van een beroemd man (zie Voorrede), het regt te herhalen, hetgeen deze beroemde man aan de *Parijsche* Akademie den 16 April 1829 heeft gezegd: *Ik bepaal mij tot het verhaal van hetgeen ik gezien heb.* Het zij ons geoorloofd, met sommige der Leden van dit zelfde ligchaam, te mogen *twijfelen*, tot dat wij *gezien*, en hetgeen wij *zagen* aan de *rede* en *ondervinding*, ook *van anderen*, *getoetst* hebben.

De Heer VAN OPDORP kon, door zijne talenten, door zijne ondervinding, en vooral door zijnen onvermoeiden ijver, der vaderlandsche Genees- en Heelkunde ten sieraad zijn, indien hij zich meer tot het eigenlijk vaderlandsche bepaalde, en, wanneer hij met der vreemden ondervinding voordeel wilde doen, niet *eenzijdig* aan eene sekte hing en altijd uit dezelfde bron putte.

Het *proselytenmaken* is, ook in de Geneeskunde, een ondankbare arbeid.

De Cholera in Rotterdam. No. I—IV.

(Vervolg en slot van bl. 172.)

Om tot het geschrift dezer Heeren weder te keeren: Toen wij, kort na de uitgave van No. I, te *Rotterdam* kwamen, vernamen wij, dat hetzelve aldaar bij velen ongenoegen verwekt had, omdat, *vooreerst*, gezegd werd, *dat*, *wie wat begeerde te weten van den grond*, *dien hij bewoont*, *of de lucht*, *die hij inademt*, *meestal bij Geneeskundigen slecht te regt kan*, *en dat dat zoo geene zaken zijn*, *waarmede men noodig heeft.* Dit is zekerlijk (schoon het niet geheel onwaar moge zijn) geen compliment aan de kunstbroeders in het algemeen, en doet ontwijfelbaar onregt aan ettelijken, die zich daaromtrent wel degelijk genoegzame kennis verkregen hadden, hoedanigen wij er eenigen gekend hebben.

Vervolgens stiet men zich daaraan, dat gezegd werd, *dat in Rotterdam nooit waarnemingen over het weder gedaan zijn*, *of nog worden;* en men beweerde, dat de

Heeren Schrijvers dit niet konden weten, dewijl het uit het niet openlijk uitgeven dier waarnemingen niet volgde. Wij voor ons moeten de Heeren, ten minste omtrent een bepaald tijdvak, lijnregt wederspreken. Wij weten met zekerheid, dat, sedert 1780, of vroeger, te *Rotterdam*, en wel op de keurigste en volledigste wijze, weêrkundige waarnemingen gedaan zijn door Dr. PIETER VAN SWIETEN, die in 1788 of 1789 gestorven is. Wij hebben zijne uitmuntende Tabellen daarvan, van tijd tot tijd, gezien, en getracht, die van hem te verkrijgen voor de *Natuur- en Geneeskundige Correspondentie-Societeit in 's Hage;* doch zijn Ed. verschoonde zich daarvan, dewijl hij ze voor het *Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke Wijsbegeerte*, waarvan hij *Lid*, vervolgens *Secretaris* en eindelijk *Mededirecteur* was, bestemde; en misschien zijn zij daar, zoo zij niet verwaarloosd zijn, nog voorhanden: want in zijn sterfhuis zijn zij (meenen wij) niet gevonden. — Doch het schijnt, dat onze Schrijvers aan de genoemde *Correspondentie-Societeit*, die schier vergeten is, geene kennis hebben. Zij verdient echter, in vele opzigten, beter bekend te zijn, dan zij werkelijk is, en daartoe diene hier het volgende. — Zij werd in 1778, in *'s Hage*, opgerigt, inzonderheid door den voorbeeldeloozen ijver van wijlen den beroemden Geneeskundige, Dr. IMAN JACOB VAN DEN BOSCH, zoo wij ons niet bedriegen de vader van den *Rotterdamschen* Geneesheer VAN DEN BOSCH, President van de *Geneeskundige Commissie* aldaar. Hare *Verhandelingen* zijn, in 1780 env., uitgegeven, doch weinig bekend; dewijl zij, in de eerste jaren, niet in den handel gebragt zijn, maar alléén aan hare Leden enz. *gratis* werden afgegeven, en, toen men ze later algemeen verkrijgbaar stelde, te kostbaar waren geworden, om zeer verspreid te worden. Wij kennen er *negen Stukken* van, die te zamen ongeveer drieduizend bladzijden, in groot octavo, zullen beslaan, en een' schat behelzen van weêrkundige en geneeskundige waarnemingen en plaatsbeschrijvingen, uit schier alle oorden van ons

vaderland. Hoezeer begunstigd door velen van de aanzienlijkste mannen in hetzelve, en door alwat, aan onze Hoogescholen, en in onze voornaamste steden, in Natuur- en Geneeskunde, den hoogsten roem had, en hoezeer, 's buitenslands, goedgekeurd, en met andere Maatschappijen in verband getreden, zij ging, tot *Neêrlands* schade en schande, voornamelijk door gebrek aan genoegzame deelneming en ondersteuning, te gronde; dewijl de bijdrage van een' enkelen dukaat 's jaars nog te veel scheen, om haar tot het goedmaken van hare kosten in staat te stellen, en dewijl, daar gelijke inrigtingen in *Zweden* en *Frankrijk* jaarlijks met zeer aanzienlijke sommen, van wege derzelver Gouvernementen, werden bijgestaan, hier niets voor onze Societeit te bekomen was, die, zoo zij had mogen blijven bestaan, ons gewis thans, misschien boven alle landen der wereld, met onzen grond, onze luchtsgesteldheid enz. bekend gemaakt zou hebben. — In de opgemelde *Verhandelingen* komt, ondertusschen, wegens de ziekten te *Rotterdam*, (buiten weinige korte berigten van de Doctoren VAN LIL en ROOPE) en van weêrkundige waarnemingen, die stad betreffende, in het geheel niets voor.

Voorts was men te *Rotterdam* ontsticht over de aanmerking der Heeren MULDER en VAN DER PANT, op bladz. 7, *dat men, in onze koopsteden* in het algemeen, *en te Rotterdam* in het bijzonder, *meer zijn eigenbelang, dan het belang van het algemeen, bedoelt*, en *dat de laatste ook geene wetenschappelijke stad is.* — De gegrondheid dezer aanmerking zijn wij verre af van toe te stemmen. Door *wetenschappelijke* steden, in *onbepaalden* zin, kan men geene andere verstaan, dan die, waarin men van de beoefening der wetenschappen, *inzonderheid en vóór alles*, werk maakt. Maar waar zijn die, buiten onze *Akademiesteden?* En dat onze *koopsteden*, waarin de handel *vóór alles* behartigd wordt, zulke steden niet zijn, behoefde waarlijk niet gezegd te worden, noch kan het aan dezelve tot verwijt strekken, dat zij, in opgemelden zin, niet *wetenschappelijk* zijn.

Het zou er droevig met de *welvaart van het algemeen* uitzien, zoo zij het waren, — zoo de belangen van den *handel* er, in vergelijking van die der *wetenschappen*, flappelijk behartigd werden. — Maar (zeggen onze Schrijvers) *in de koopsteden beoogt men meest zijn eigenbelang*. Doch wij vragen: waar doet men dat niet, zelfs in de bij uitstek genoemde *wetenschappelijke* steden? Het zou er wederom droevig met de welvaart van het algemeen uitzien, zoo niet *overal* de ingezetenen, *in de eerste plaats en bovenal*, hun eigenbelang, dat is de middelen van hun bestaan, behartigden. En, zoo men eene *handelstad*, in *meer bepaalden* zin, *niet wetenschappelijk* wil noemen, omdat men er niet zoo veel, als in andere gelijke steden, voor de bevordering der wetenschappen in het algemeen over heeft, noch er zoo vele ingezetenen, als elders, in het bijzonder van wetenschappelijke oefening werk maken, dan moeten wij vragen, op wat grond *Rotterdam* geacht kan worden het bijzonder verwijt van *niet wetenschappelijk* te zijn te verdienen? — Nemen er de welvarende stedelingen minder, dan, in evenredigheid, elders, deel in hetgeen de wetenschappen in het algemeen kan doen bloeijen? Dat zou zeer moeijelijk te bewijzen zijn. Of toonen zij er minder lust en zucht, om zich wetenschappelijk te oefenen? — Bezitten zij geen *Felix Meritis*, zoo als het schier driemaal zoo volkrijke *Amsterdam* (en hoe traag en flaauw zijn opkomst en bijval aldaar, ook bij zeer verdienstelijke voorlezingen!); de Maatschappijen *Verscheidenheid en Overeenstemming*, en de ijverige bijwoning der lezingen bij het Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, hier, bij vergelijking, zoo talrijk als ergens, kunnen daarvan zoo min tot blijk verstrekken, als de uitgaaf van de zoogenoemde *Fakkel*, een tijdschrift, dat met de besten in ons land kan wedijveren.

Maar misschien bedoelen de geëerde Schrijvers voornamelijk de *genees- en natuurkundige wetenschappen*! Wat de eersten betreft, mogen de Geneeskundigen, voor zoo veel zij dat goedvinden, zichzelven verdedigen; maar wat de laatsten aangaat, in onzen vroegsten tijd, vóór

zestig en meer jaren, kenden wij te *Rotterdam* ten minste twee Gezelschappen, waarin, deswinters, voorlezingen in de Natuurkunde, door proeven gestaafd, gehouden werden, en, later, ontstond het zoogenoemd *Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke Wijsbegeerte*, door den verdienstelijken STEVEN HOOGENDIJK gesticht, hetwelk, blijkens deszelfs uitgegevene *Verhandelingen*, in den vroegsten tijd, zoo werkzaam en algemeen nuttig was, als eenig ander. Dat het daarna aan het kwijnen is geraakt, is waarschijnlijk *gedeeltelijk* aan de minder algemeene belangstelling, welke men vooral van den kant der *Geneeskundigen* had mogen verwachten, te wijten, maar *voornamelijk* veroorzaakt door de voor ons geheele land verderfelijke financiéle maatregelen van het *Fransch* bestuur, in den tijd onzer overheersching, waardoor het twee derden van zijne inkomsten verloren heeft; en vanwaar het kome, dat het, sedert het zich hiervan eenigzins heeft kunnen herstellen, zoo weinig vruchten blijft dragen, willen wij niet ondernemen te verklaren. Zeker is het, dat het ook nooit, van stadswege, die aanmoediging en ondersteuning heeft genoten, welke het verdiende; gelijk uit de geschiedenis der *Vuurmachine*, welke het binnen de stad weleer deed stichten, en, na 80,000 (zegge *tachtigduizend*) guldens gekost te hebben, weder nutteloos moest afbreken, blijken kan. Men kan die gedeeltelijk in het voorwerk harer *Verhandelingen* lezen, en wij zouden die uit de brieven van een' der *Directeuren* van dien tijd, aan ons vertrouwelijk geschreven, nader kunnen toelichten. Het is waarlijk de schuld van dit Genootschap niet, dat de stad alsnog aan alle de nadeelen, welke de hooge vloeden en de stinkende watergangen binnen en buiten dezelve veroorzaken, onderworpen blijft! Doch, wat zal men zeggen? Het is hier, zoo wel als elders, dat men liever schatten spilt aan uitwendige praalgebouwen, dan in stilte werkzaam is, om de inwendige inrigting te verbeteren. Had men, in onzen tijd alleen, van de *Delftsche* en *Hofpoort* af, tot de *Beursbrug*, de *Koren-*

beurs en het *Stadhuis* toe, alle de *nuttelooze* kosten gespaard, en verder noodige maatregelen genomen, men kon voorlang de Buitenstad, even als thans *Amsterdam*, voor de schaden van den zeevloed, en tevens de Binnenstad vóór de pestige uitdampingen van modderpoelen vrijgesteld hebben, waartoe het aan aanwijzingen niet heeft ontbroken. — *Sed haec hactenus!*

JOHAN DE WITT *en zijn Tijd, door Mr.* P. SIMONS. *In drie Deelen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1832. *In gr. 8vo. VII en* 291 *bl. f* 2-90.

De Heer P. SIMONS, die, in zijne onlangs uitgegevene *Historische Verhandelingen*, onbetwistbare proeven heeft gegeven eener groote gemeenzaamheid met de nieuwere Geschiedenis van *Europa*, heeft thans de belangrijke, maar tevens zware, taak op zich genomen, om zelf een der gewigtigste tijdvakken dier Geschiedenis in een opzettelijk werk te bearbeiden. JOHAN DE WITT, meer dan twintig jaren lang, de ziel van het *Nederlandsche* Gemeenebest; de man, wiens schitterende bekwaamheden en onkreukbare eerlijkheid door vriend en vijand erkend werden, die aan het tegen *Nederland* vereenigde *Frankrijk* en *Engeland* manmoedig en met gelukkig gevolg het hoofd bood, en in wiens leeftijd datzelfde *Nederland* een staatkundig aanzien en gewigt verkreeg, buiten alle evenredigheid van deszelfs bevolking en grondgebied, — JOHAN DE WITT *en zijn tijd* leveren voorzeker een hoogst belangrijk onderwerp op voor hem, wien het gegeven is, het in deszelfs geheelen omvang te overzien.

De Schrijver leert ons, zoo wel in zijn Voorberigt, als op andere plaatsen van zijn werk, dat het zijn doel is, om de Geschiedenis van JOHAN DE WITT voor te stellen in verband met de staatkundige historie van het overige van *Europa*, en geenszins om onze *Nederland-*

sche Historie in kleine bijzonderheden uiteen te zetten. Vanhier, dat de Schrijver de buitenlandsche betrekkingen met de meeste zorgvuldigheid bearbeidt, en de binnenlandsche gebeurtenissen, voor zoo verre zij tot DE WITT in geene regtstreeksche betrekking staan, meestal slechts kortelijk aanstipt, en den Lezer, voor de geheele toedragt der zaken, naar onze beste Geschiedschrijvers, vooral naar WAGENAAR, verwijst.

Dit eerste Deel loopt, na eene beknopte Inleiding, van den jare 1653, toen DE WITT Raadpensionaris werd, tot den jare 1665. Dit belangrijk gedeelte is met beknoptheid voorgesteld, misschien wel te beknopt voor een opzettelijk werk. Inderdaad bevat dit boekdeel slechts 160 (ruim gedrukte) bladzijden tekst; terwijl het overige uit Bijlagen en Aanteekeningen bestaat. Wij willen echter hieromtrent ons oordeel opschorten tot na het in 't licht verschijnen der twee volgende Deelen.

De Schrijver is er verre van af, om zoo uit de hoogte op WAGENAAR neder te zien, als thans door velen geschiedt. Niet alleen is hier veel uit dien naauwkeurigen en (in ons oog) uitmuntenden Schrijver ontleend, maar de Heer SIMONS stemt zelfs in staatkundige denkwijze omtrent vele punten van verschil met hem overeen, ja gaat soms verder. Zoo lezen wij reeds op bl. 2: „ De binnenlandsche oneenigheden, die in 1618 onder „ den schijn van kerkelijke twisten het land in zijne op„ komst hadden verdeeld, die onder anderen *den reg„ terlijken moord van* OLDENBARNEVELD en de „ ballingschap van den onsterfelijken DE GROOT had„ den veroorzaakt, waren door den zachten FREDE„ RIK HENDRIK in slaap gesust." Op bl. 23 zegt de Schrijver, van WILLEM DEN II sprekende: „ De „ maatregelen, tegen *Amsterdam* genomen, en het ge„ vangen zetten der Gecommitteerde Raden, waren da„ den, die zeker niet wel te verdedigen zijn." Op welke zinsnede, in de Aant. 7, bl. 46, wordt aangeteekend: „ Deze handelingen hebben in onzen leeftijd wel eens „ verdedigers gevonden, maar zijn toch nooit geregt-

„ vaardigd." — Bij deze zoo ondubbelzinnig geuite denkwijze in het staatkundige, verwonderde het ons eenigzins, dat *dezelfde* Schrijver het volgende omtrent Prins MAURITS zegt (bl. 128): „ MAURITS leefde on-„ gelukkig in eenen tijd, waarin de twisten begonnen „ te. blaken, en *waarin groote en niet zachte maatre-„ gelen* NOODIG *werden*: ongelukkig is de Geschiedenis „ van zijn' tijd alléén geschreven door menschen, die „ zijne partij niet waren toegedaan, waardoor hij zelfs „ bij de oude voorstanders van het Huis van ORANJE „ en onze oude staatsregeling minder dan de andere Prin-„ sen is geacht, terwijl, naar mijne gedachten, hij wel „ op de meeste achting aanspraak heeft." Niemand heeft voorzeker grooter bewondering voor Prins MAURITS, dan Recensent. Niet alleen als Veldoverste, maar in menig ander opzigt, is ons Vaderland oneindig veel aan hem verpligt. Maar van die *groote en niet zachte maatregelen*, die hier als NOODIG worden opgegeven, moest, dunkt ons, geen Schrijver de verdediging op zich nemen, die reeds te voren van een' REGTERLIJKEN MOORD gesproken heeft. Of deze laatste uitdrukking is te sterk, of men moet het gebeurde niet met de *noodzakelijkheid* verdedigen. Voor een' *regterlijken moord* is geene verschooning denkbaar.

Wij merken bij deze gelegenheid aan, dat ook de woorden: „ ongelukkig is zijne Geschiedenis alléén geschre-„ ven door menschen, die zijne partij niet waren toe-„ gedaan," alles behalve naauwkeurig zijn. Van DE GROOT, als stellig niet tot de partij van MAURITS behoorende, kan dit nog eenigermate toegegeven worden, offschoon juist de onpartijdigheid van DE GROOT ten aanzien van MAURITS algemeen erkend wordt. Maar onze Geschiedschrijvers BAUDART, TRIGLAND, VAN DEN SANDE behoorden toch wel stellig niet tot de tegenstanders van Prins MAURITS, en zij zijn waarlijk geen van de minst gebruikte bronnen voor zijne Geschiedenis.

Deze bedenkingen nemen niet weg, dat wij dit eerste

Deel met genoegen en belangstelling hebben gelezen. Het werk prijst zich aan, zoo wel door den zuiveren en deftigen stijl, als door een' schat van belezenheid in de Aanteekeningen voorhanden, voor welke vooral van de nieuwere *Fransche* en *Engelsche* Geschiedschrijvers een nuttig en oordeelkundig gebruik is gemaakt. — Onder het lezen maakten wij de volgende aanmerkingen op sommige bijzondere plaatsen:

Op bl. 15, Aant. 1, lezen wij: „ Dat de twisten in den „ tijd van MAURITS, onder den schijn van godsdienstige „ geschillen, eigenlijk niets waren, dan de oude strijd der „ Aristocratie tegen de magt des Souvereins, is door HEEREN, naar mijn oordeel, zeer juist opgemerkt." — Het komt ons voor, dat men, met dit zoo volstrekt en onbepaaldte beweren, den geest der XVIIde Eeuw miskent. Dat de beide staatkundige partijen zich van die geschillen tot *hun* inzigt bedienden, stemmen wij volmondig toe; maar de geschillen zelve waren niet in schijn, maar werkelijk, *godgeleerde* geschillen, die hunnen wortel hadden in het groot gewigt, 't welk ieder stelde in hetgeen hem de eenige zuivere leer voorkwam, en in de onverdraagzaamheid tegen andersdenkenden. Het waren de godgeleerde geschillen, die toen evenzeer in den geest der Eeuw lagen, als thans helaas in vele gedeelten van *Europa* die over staatkundige theoriën. Zij bestonden op zichzelve, en zouden met bevigheid gevoerd geweest zijn, zelfs al had er zich de staatkunde niet van meester gemaakt.

Op bl. 35 deelt de Schrijver den „ voornamen" inhoud van het Traktaat van *Westmunster* van 15 April 1654 wat al te beknopt mede. Men vergelijke het Traktaat zelf, (bij AITZEMA, IIIde D. bl. 918 en volg.) uit niet minder dan 33 artikelen bestaande, met de vier punten, welke SIMONS hier als den *voornamen* inhoud opgeeft.

Op bl. 49 lezen wij: „ De moord van *Amboyna*, zoo als „ de *Engelschen* altijd genoemd hebben het *regtvaardig* ter „ dood brengen van eenige *Engelschen* wegens zamenzwe„ ring." — Misschien ware het voorzigtiger en onpartijdiger geweest, deze regtvaardigheid in het midden te laten. Het is bekend, dat men bij AITZEMA (Iste D. bl. 361 en volg.) deze geheele gebeurtenis breedvoerig, en wel eerst van de *Hollandsche* en daarna van de *Engelsche* zijde voorgesteld, verdedigd en bestreden vindt. Die zich de moeite geeft dit aandachtig te vergelijken, zal mogelijk, met ons, van oor-

deel zijn, dat de Hoogleeraar VAN KAMPEN zich te dezen voorzigtiger heeft uitgedrukt, met eenvoudig aan te merken: „Wij mogen zeggen, dat het, uit hoofde der pijnbank, die „alles kon doen bekennen wat men wilde, onmogelijk is, „over de schuld of onschuld te oordeelen.” (*Nederlanders buiten Europa*, IIte D. bl. 281.)

Bl. 71. „Graaf MAURITS van *Nassau-Siegen*, in 1636 tot „Gouverneur van *Brasiel* benoemd.” Lees: JOAN MAURITS.

Eindelijk lezen wij nog, op bl. 205 en volg. „dat het „werk: *La Richesse de la Hollande*, door sommigen ver„keerdelijk aan ELIE LUZAC toegeschreven wordt, in wel„ke *vergissing* ook de H. H. C. E. VAILLANT en VAN „'s GRAVENWEERT in hunne daarbij aangehaalde werken „vervallen zijn,” enz. — Recensent is nog geenszins overtuigd, dat ELIE LUZAC niet de Schrijver is van verreweg het grootste gedeelte van het *Fransche* werk. De gronden, welke de Heer SIMONS aanvoert, zijn ongenoegzaam. Hij beroept zich:

1o. Op de Narede achter de *Hollandsche* uitgave, IVde D. bl. 533 en volg. — Het is waar, LUZAC zegt aldaar: „Ik zou mij niet vermeten hebben, om aan dezen zwaren arbeid te tillen, was het niet, dat men mij het *Fransche* werk: *La Richesse de la Hollande*, had toegeschreven. Ik heb niet gewild (*het zij wat redenen ik daartoe hebbe*) dat het op en voor mijne rekening zoude blijven: om dit voor te komen, heb ik het bestek van den *Franschen* Schrijver opgevat en het naar mijne eigene beschouwing bearbeid.” Maar, wanneer men deze geheele Narede in verband leest, zal men zien, dat LUZAC nergens stellig ontkent, dat hij zelf die *Fransche* Schrijver is; ja, dat hij het werk, gelijk het nu ligt, *geheel aan zichzelf toeschrijft*, hetgeen hij, zonder erge letterdieverij te plegen, niet doen konde, zoo het *Fransche* ook niet van zijne hand was, daar dit laatste (op eenige zeer belangrijke inlasschingen, bijvoegsels en verbeteringen na) bijna woordelijk met het *Hollandsche* overeenkomt, tot zelfs de geheele Voorrede toe.

IIo. Op den Hoogleeraar CRAS, „die in den *Konst- en Letterbode* van 17 Dec. 1816 gezegd heeft, dat het *Fransche* geschreven is door SIRIONNE.” — Met verlof van den Heer SIMONS, de Heer CRAS zegt: „*La Richesse de la Hollande*, (*Londres* (*Leyde*) 1778) *begonnen door* SIRIONNE, *maar aangevuld en afgewerkt door* LUZAC.” Doch, hetgeen nog

meer afdoet, de Hoogleeraar schijnt later hiervan teruggekomen te zijn. Immers, in zijne *Notice sur la vie et les écrits d'* ELIE LUZAC, (geplaatst voor ELIE LUZAC, *Le Bonheur. Amsterdam*, 1820 8°.) zegt hij, na van LUZAC's diepe kunde in *Nederlands* belangen gesproken te hebben: „IL *en consigna le résultat dans l'excellent ouvrage, intitulé La Richesse de la Hollande* (*Londres* (*Leyde*) 1778. 2 Vol. 4°.) *qui publié d'abord en français subit ensuite, dans l'édition hollandaise soignée* NB. PAR L'AUTEUR LUI-MÊME, *plusieurs changemens et des améliorations importantes.*" — Het is alzoo, in ons oog, nog geenszins uitgemaakt, dat ELIE LUZAC niet werkelijk de Schrijver is, zoo wel van het *Fransche* als van het *Hollandsche* werk.

Wij zien met belangstelling de volgende Deelen van dit werk te gemoet.

Lotgevallen en Avonturen van den Russischen Gilblas. Een vrolijke Roman. Door den Graaf TADDEO BULGARIN. *III Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen 776 bladz. f 7-20.*

In het oorspronkelijke heet deze roman *Iwan Wyjighine*, naar den held van het verhaal. De titel van *Russischen Gilblas* is, in zoo verre, niet ongepast, als namelijk het onderhavige werk, even als de bekende *Gilblas di Santillana* van LESAGE, ons met eenen man bekend maakt, die door allerlei avontuurlijke ontmoetingen in betrekking komt met menschen uit alle levensstanden. De lotgevallen en avonturen van *Iwan* geven den Schrijver gelegenheid, om, in onderhoudende tafereelen, de zeden, gewoonten, leefwijze en karakters te schilderen der zoo verschillende bewoners van het uitgestrekte Russische Keizerrijk.

Bij den aanvang van het verhaal maakt *Iwan* zich bekend als eenen vondeling of verlaten kind, hetwelk onder de talrijke bedienden van eenen grondeigenaar in Wit Rusland het genadebrood at, en daar, naar zijne eigene uitdrukking, omtrent zoo veel gold als een jonge wolf. Met zijn tiende jaar wordt hij *postillon d'amour* van *Petronella*, eene der dochters van het huis. Toen zij door *Mihvidin*, eenen Russischen Officier, geschaakt en gehuwd was, volgt *Iwan* de

jonge echtgenooten, komt vervolgens in de dienst van eenen Jood in eene ſtad in Rusſisch Polen, en naderhand bij eenen vermogenden rentenier in Moskou. Daar wordt hij, onder het voorwendſel, dat hij de zoon is van hare zuster, als kind aangenomen door de weduwe van eenen Italiaanſchen toonkunſtenaar, welke, als begunſtigde minnares van Vorst *Tſchwanof*, in die hoofdſtad op eenen grooten voet leeft. *Iwan* ontvangt nu eene opvoeding, alsof hij een vorſtenzoon ware, maar neemt ook alle de gebreken aan, voor welke een jongeling in zoodanige omſtandigheden blootſtaat. Een liefdesavontuur doet hem zijne gewaande tante verlaten. Een bedrieger weet hem naar Orenburg te lokken, en uit die grensſtad in gevangenſchap te doen geraken bij eene horde der Kirghizen. Onder deze zwervende Aziaten gewint *Iwan* de gunst van het opperhoofd van den ſtam, neemt eenen geruimen tijd een werkzaam deel aan hunne krijgstogten, wordt wegens zijne betoonde dapperheid ten laatſte in vrijheid geſteld, en met groote ſchatten uit den behaalden oorlogsbuit beſchonken. Hij redt bij die gelegenheid ook zijnen voormaligen meester *Milovidin*, den echtgenoot van *Petronella*, uit de ſlavernij. Deze verhaalt hem zijne zonderlinge avonturen in Boheme, Italië en Turkije. Na eene langdurige reis, op welke *Iwan* de gelegenheid heeft om veel op te merken aangaande de zedelijke en maatſchappelijke geſteldheid der bewoners van onderſcheidene gedeelten van Rusland, komt hij te Moskou terug, en vindt zijne zoogenaamde tante, welke zich nu aan hem ontdekt, in armoede weder. Vorst *Tſchwanof* was overleden, en zij, door de kinderpokken van hare ſchoonheid beroofd zijnde, nu ter prooije aan de bitterſte ellende. *Iwan*, aan wien zij ook den naam van zijnen vader, eenen zekeren Vorst *Miloslawi*, die in eenen ſlag tegen de Turken geſneuveld was, ontdekt, neemt haar tot zich en voorziet in haar onderhoud. Te Moskou ontmoet hij *Grunia*, zijne eerſte beminde, als tooneelſpeelſter, en hernieuwt zijne betrekking met haar. Door *Grunia* geraakt hij in verkeer met valſche ſpelers. Ter naauwernood ontkomt hij, met het verlies van zijn vermogen en van zijne trouwelooze minnares, de naſporingen der Policie en andere gevaren. Hij tracht zijne zaken door een huwelijk te herſtellen. Na daartoe te vergeefs in het huis van eenen rijken koopman eene poging te hebben aangewend, begeeft zich *Iwan*, bij het uitbarſten van eenen oorlog der Rusſen tegen de Turken, in de krijgsdienst. Na in dien veldtogt

eene ridderorde en den rang van Luitenant verkregen te hebben, leeft hij eenigen tijd te Petersburg, in afwachting van eenige burgerlijke bediening. Hier meer in de nabijheid van zijns vaders veelvermogend geslacht gekomen, staat hij ten doel aan deszelfs vervolgingen. Deze zijne bloedverwanten wilden namelijk de uitkeering ontduiken van een aanzienlijk kapitaal, hetwelk door zijnen overledenen vader aan hem gemaakt was. Nadat door deze vervolging zijne vrijheid en leven meermalen in gevaar waren geweest, na een langdurig en moeijelijk regtsgeding, zegepraalt zijne regtvaardige zaak, geraakt hij in het bezit van groote rijkdommen, eenen aanzienlijken rang, en van eene voortreffelijke echtgenoote.

Het is duidelijk, dat het geenszins het doel is van den Schrijver, om in zijnen held een voorbeeld tot navolging voor te stellen. *Iwan's* lotgevallen moeten ten leiddraad verstrekken, om den lezer al datgene in levendige tafereelen te doen beschouwen, wat zijnen landaard kenmerkt. De kleeding, het huishoudelijke leven, de bronnen van bestaan, de volksvermaken, de zedelijke deugden en gebreken van Russen, Polen, Joden, en der omzwervende Aziatische volksstammen, liggen hier voor ons oog, niet in eene kunstige, dikwerf versierde voorstelling, maar met dat waas van het werkelijke leven, hetwelk zulk een verhaal alleen bezitten kan in den mond van iemand, die verondersteld wordt mede te deelen, wat hij zelf waarnam, ondervond, en waaraan hij doorgaans zelf een gewigtig aandeel had.

Wij hebben het werk met genoegen gelezen, en, behalve dat hetzelve overvloedige stof tot aangename tijdkorting bevat, achten wij het niet ongeschikt tot waarschuwing van den onervarenen tegen bedriegerijen en verzoekingen, die even zoo wel onder ons, als in *Iwan's* vaderland, te duchten zijn. In het oorspronkelijke voor het eerst in 1829 te Petersburg uitgekomen, volgde de eene herdruk den anderen. Dit is echter nog niet alles. Zijne Majesteit, de Keizer aller Russen, NIKOLAAS I, heeft openlijk zijne hooge goedkeuring van dit werk betuigd, en den Schrijver zelven nog andere bewijzen van zijne tevredenheid en Keizerlijke toegenegenheid gegeven. Dit verstrekt den Vorst inderdaad tot eer, omdat in het werk verscheidene misbruiken, die uit de gesteldheid van het staatsbestuur voortkomen, met scherpe trekken geteekend worden, en getuigt dus van zijne billijkheid. De overzetting, die echter reeds naar eene, onder het oog van

den Schrijver vervaardigde, Fransche overzetting geschied is, beantwoordt in allen deele aan hetgeen men van den bekwamen Uitgever verwachten kan.

Barnave, door JULES JANIN. *Dit is eene Duitsche Vertelling, welke eindigt zoo als alle oude Fransche Vertellingen beginnen: Er was eens een Koning en eene Koningin. II Deelen. Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen XXX en* 544 *bladz. f* 5 - 30.

De Nederduitsche Uitgever van dit werk heeft het Hollandsche publiek in hetzelve willen bekend maken met eene zoo zonderlinge geestvrucht, als wel ooit uit het brein eens Auteurs is voortgesproten, en tevens een denkbeeld willen geven van den bonten tooi der hedendaagsche Fransche Letterkunde.

Wij weten zeer wel, dat dit werk met een' zekeren ophef in de dagbladen van zekere partij is aangekondigd, en kunnen het ons zeer wel voorstellen, dat dit iemand, die de Fransche Letterkunde beoefent, kan uitgelokt hebben, om het oorspronkelijke werk te lezen.. Maar het is daarom nog niet uitgemaakt, dat het geschikt is, om, in onze taal overgebragt, eene nuttige bijdrage tot den voorraad van lectuur voor ons lezend publiek op te leveren. Wat is het dan, dat den Vertaler bewoog, om hetzelve aan onzen landaard aan te bieden? Hooren wij hemzelven: „ Het werk is geschreven in gloeijende spijt en haat tegen het regerend Huis van ORLEANS, en moet, langs dien bedekten weg, strekken, om de *Franschen* te doen zien, hoe schandelijk zij de regten van het wettig Stamhuis verguisd hebben," enz. Eene bedoeling dus, die zoo geheel vreemd is aan *ons* volksbelang, moet deze overzetting regtvaardigen? Dit betwijfelen wij, en zouden alleen dan, wanneer het werk aan alle de vereischten van eenen geschiedkundigen roman beantwoordde, de overbrenging van hetzelve kunnen toejuichen. Maar, wat wordt ons hier aangeboden? Een mengelmoes van onbekookte bouwstoffen, van partijdige en hatelijke karakterschilderingen en buitensporige lofstuitingen, die, op zichzelve weinig of niet zamenhangende, ingeweven zijn in het verwarde en duistere verhaal van eenen adellijken Duitscher, die de eerste Fransche revolutie en den val van LODEWIJK XVI en van MARIE ANTOINETTE bijwoonde.

Nog van eene andere zijde beschouwd, is het werk beneden alle kritiek, namelijk wegens het ontuchtige van een gedeelte van deszelfs inhoud. Wij beschuldigen den Schrijver niet, dat hij bedoeld hebbe, daarmede zijne lezers te *verlustigen*. Neen, het doel is duidelijk, afschuw tegen zekere personen in te boezemen. Daarom dan ook geen liefhebber van lectuur gelijk..... (maar waartoe zulke werken genoemd?) bedriege zich in de verwachting van hier eenen tegenhanger derzelven te vinden. Wanneer de Vertaler van zeker gedeelte van het oorspronkelijke, hetwelk hij onvertaald overgenomen heeft, zegt „dat hij gemeend heeft, „ware het hem ook mogelijk geweest deze kopletten te vertolken, dezelve te mogen achterlaten; voor hen, welke geen Fransch verstaan, zij gezegd: dat het een lied is, waarvan de lichtmisserij de schering en den inslag uitmaakt;" wanneer zelfs andere gedeelten, die de Vertaler de *onbeschoftheid* heeft, vertaald aan beschaafde lezers aan te bieden, in beestachtige schaamteloosheid, het onvertaald geblevene nog verre overtreffen, (getuige het hoofdstuk: *De twee Dochters van Sejanus*, hetwelk zelfs de diepst gezonkene lichtmis niet zonder walging lezen kan) dan wijden wij niet ten onregte aan de verachting van iederen weldenkende den Vertaler, die onze taal met eene overzetting van dit schandschrift — den Uitgever, die zijne pers met hetzelve bezoedelde! Den laatsten, voor zoo verre hij waarschijnlijk op het gezag van den eersten te werk ging, willen wij echter gaarne eenigzins verontschuldigen.

VAN SPEYK'S *Dood en Nagedachtenis, gehuldigd door Neêrlands Hoofdstad, op den* 4 *en* 5 *Mei* 1832. *Vervolg en besluit tot* J. KONING'S *Leven van* J. C. J. VAN SPEYK. *Door* W. H. OLIVIER. *Met eene Afbeelding van het Monument in de Nieuwe Kerk. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1832. *In gr.* 8*vo. XII en* 74 *bl. f* 1 - 25.

De Heldendaad van J. C. J. VAN SPEYK, *uit den mond der geredde Schepelingen opgeteekend, door Mr.* F. VAN DE POLL, *Mr.* S. I. Z. WISELIUS, A. J. VAN EYBERGEN, *Mr.* J. J UYTWERF STERLING *en* J. GREVELINK. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1832. *In gr.* 8*vo. XX en* 20 *bl. f* : - 65.

Verzameling van Opschriften op Graven, en Afbeeldingen van Gedenkteekenen op dezelve. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1831. *In 4to. IV en 27 bl. f* 1-75.

De Heer OLIVIER geeft een geschikt en voldoend vervolg tot besluit van het werk van wijlen den beroemden J. KONING, het *Leven van* J. C. J. VAN SPEYK. Wij vinden hier een getrouw en duidelijk verslag van de wijze, waarop, den 4 en 5 Mei 1832, de dood en nagedachtenis van den Held te *Amsterdam* zijn gehuldigd geworden; en het werkje wordt nog opgeluisterd, niet alleen door de Afbeelding van het Monument in de Nieuwe Kerk te *Amsterdam*, maar ook, en vooral, door de medegedeelde Lijkrede van den Heer Mr. F. VAN DE POLL en de Dichtstukken (toen deels gezongen, deels voorgedragen) vervaardigd door de Heeren Mr. J. VAN LENNEP, VAN CAPPELLE, WARNSINCK en WESTERMAN. Voorts treft men hier nog eenige Bijlagen aan, bestaande in authentieke stukken, tot de oprigting van het Monument en de Lijkfeestviering betrekkelijk.

Het tweede hier aangekondigde werkje behelst de verklaringen der geredde schepelingen nopens de omstandigheden, die VAN SPEYK's heldendood voorafgingen, en de wijze, waarop hij het feit waarschijnlijk volvoerde. Men verneemt hier menige belangrijke bijzonderheid, welke het edele, verhevene, moedige, stoute, vastberadene, kalme en menschlievende karakter des helds in het helderste daglicht stelt; en wijders blijkt het uit de overeenstemmende verklaringen, vooral uit die van den matroos J. CHR. PIEPER, dat VAN SPEYK het kruid althans zeker *niet* met eene cigaar, maar *hoogstwaarschijnlijk*, en naar Recensents overtuiging ongetwijfeld, met een geweer aanstak, hetwelk hij uit het rak in de kajuit nam, en met een patroon laadde; terwijl de getuige PIEPER het kitsen hoorde, kort vóór de ontploffing.

De Uitgever van de onder No. 3 hier aangekondigde Verzameling van Opschriften op Graven, en Afbeeldingen van Gedenkteekenen op dezelve, verdient den lof van de opschriften in 't algemeen wél gekozen te hebben. De gedenkteekenen, welker modellen op de IJzergieterij te *Deventer* gemaakt worden, aldaar verkrijgbaar zijn, en hier worden afgebeeld, met opgave van den prijs, zoo der Monumenten zelve, als van het roosterwerk, schijnen ons toe met smaak ontworpen te zijn, en gaarne gelooven wij, dat de afbeel-

ding getrouw is. Onder het lezen der opschriften maakten wij bij onszelven de aanmerking, dat de opschriften in proza soms half in dichtmaat zijn, en men soms niet weet, of iets als vers, dan als ondicht, moet worden beschouwd, b. v. bl. 14 in *proza:*

Hier, waar millioenen zonken; hier, waar elke fakkel zinkt; hier, hier beurt de gedachte op, dat deze weg ten hemel leidt.

Bl. 16, mede als *proza* gedrukt, en 't welk wij door afschrapping in verzen zullen brengen:

Gij, dierbare! hebt *nu* uw lijden doorgestaan, | en zonkt te vroeg in 't stille *graf;* || de Schepper liet zich niet verbidden, | die u een beter leven *gaf.*

En bl. 23, insgelijks in *proza*, doch met rijm aan het eind der zinsafdeelingen:

Hier is het oord niet, waar reine *deugd*, de plant der Godheid, gedijt: driemaal gelukkig, dien in de vroege *jeugd* God met zijne zaligheid *verheugt.*

Waarschijnlijk is de spreuk uit het Duitsch vertaald. *Jugend* zal gerijmd hebben op *Tugend* en *erfreüt* op *gedeyt.* Maar als men eene dichtspreuk vertolkt, moet men dat of in verzen doen, of bij het overbrengen alles weren, wat naar maat of rijm zweemt, b. v.: *Hier is het oord niet, waar reine deugd, die plant der Godheid, voorspoedig opgroeit: driewerf gelukkig dan hij, wien God zijne zaligheid in de vroegste jaren zijns levens reeds erlangen doet.*

Hierop lette dus de verzamelaar in het vervolg.

Catalogus der Letterkundige Nalatenschap van wijlen JACOBUS KONING, *Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en van onderscheidene Maatschappijen van Wetenschap, enz. Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne *en* G. Lamberts. 1833. *In gr. 8vo. f* 1-60. (*Hollandsch en Fransch.*) *IIde Deel. Handschriften, waarvan de verkooping zal plaats hebben op den 29 April en volgende dagen.*

Onder de vlijtige onderzoekers en verzamelaars van merk-

waardigheden uit de *Nederlandsche* Oudheid en Geschiedenis in onze dagen komt gewis aan JACOBUS KONING eene der eerste plaatsen toe. Reeds zijne doorwrochte Verhandeling over de uitvinding der Boekdrukkunst kenschetste hem als eenen dier *ouderwetsche* letteroefenaars, die alles met de meeste grondigheid en uit meer dan voor de hand liggende, dagelijksche bronnen opsporen. Tot zulke bronnen had hij zich dan ook door onvermoeid geduld gedurende meer dan veertig jaren (volgens de Voorrede tot dezen Catalogus door zijne Zonen) den toegang verschaft, en wij ontvangen hier het eerste gedeelte der uitgebreide lijst van veelal zeldzame werken, zoo gedrukt als geschreven, door hem verzameld. De laatste wil van den Overledene en de rijkdom der verzameling van eigenlijke boekwerken noopten de Zonen des waardigen mans, den Catalogus in tweeën te splitsen, waarvan hier het eerste gedeelte wordt aangeboden, bevattende de *Handschriften.* Men gaat intusschen voort met de beschrijving der gedrukte boeken, die denkelijk over ruim eene maand het licht zal zien, en, volgens een voorloopig berigt in de Voorrede tot dit eerste gedeelte, onder anderen zeer rijk zal zijn voor de oude *Nederlandsche* Dichtkunst, nog rijker voor de *Vaderlandsche* Geschiedenis, oude Reisbeschrijvingen onzer Landgenooten, en vooral ongemeen veel zeldzaams zal bevatten, betrekkelijk de Geschiedenis van de uitvinding der Boekdrukkunst, zoo als: een houten drukvorm, blijkens echte stukken afkomstig van KOSTER zelven, en eene echte geslachtlijst van dien zelfden man, wiens *bestaan* zelfs, nog in onze dagen, betwist wordt; beschrijving van 226 boekwerken, tusschen 1423 (?) en 1526 gedrukt; twee fragmenten van eenen *Donatus*, te *Haarlem* in 1430, een bijna volledige *Donatus*, in 1480 te *Deventer* gedrukt, enz.

Het is ons niet mogelijk, in deze beknopte aankondiging al het merkwaardige en belangrijke op te noemen, hetwelk wij in den Catalogus der Handschriften hebben gevonden. Dezelve splitst zich in twee gedeelten. 1. Meer uitgebreide stukken. (Kronijken, Traktaten, Keuren, Privilegiën, Vonnissen, Bijbels, Legenden, Dichtstukken, Spelen van Zinnen der Rederijkers, Resolutiën, Diploma's, enz.) Het veel grootere 2de gedeelte (van bl. 31 tot 128 van den Catalogus) behelst Brieven van allerlei aard in portefeuilles. Ook deze kan men weder in tweeën verdeelen; namelijk, 1. de portefeuilles, genommerd van I tot XI, ten deele afkomstig uit de ver-

zamelingen van BRANDT en WAGENAAR, en bevattende belangrijke brieven en kleinere ſtukken voor de Vaderlandſche Geſchiedenis; 2. de portefeuilles, gemerkt A tot L, behelzende brieven van allerlei perſonen, Vorſten en Vorſtinnen, Prinſen en Prinſesſen uit het Huis van *Oranje-Nasſau*, Zee- en Landöfficieren, buiten- en binnenlandſche Geleerden, Staatsmannen, enz. Dit laatſte gedeelte nu bevat gedeeltelijk *eigenhandige* brieven van de bedoelde perſonen, met een kort levensberigt door den Verzamelaar; gedeeltelijk ſlechts door hen *onderteekende*, en dus verzameld ten behoeve der kennis aan het handſchrift dier veelal geſchiedkundig bekende perſonaadjen. Wij erkennen, dat *hier* het belangrijke veelal van de liefhebberij afhangt, die men in zulke handteekeningen ſtelt, en dat wij niet kunnen beoordeelen, of die brieven van groot belang zijn. Van een aantal derzelven komt ons dit niet zoo voor.

Onder de merkwaardigſte ſtukken van dezen Catalogus hebben wij opgemerkt: de Kronijk der Heeren van *Egmond*, door eenen Monnik dier Abdij; *Adverſaria* en andere aanteekeningen van den beroemden SCRIVERIUS; aanteekeningen van GERARD BRANDT; eene Memorie van HUGO DE GROOT, omtrent zijne bedoelingen en ontmoetingen vóór zijne gevangenis; RELAND, *Heraldiſche Historie* van *Europa*, 4 deelen; ſtukken tot de kennis der *volledige* Geſchiedenis van de *Amſterdamſche* Kloosters; Handvesten en Privilegiën van *Amſterdam*, achter welke een verhaal is van de woelingen der Herdoopers in 1535 en 1536, door JOOST BUYK, SYBRANTSZ., eene der in 1578 afgezette Regenten. *De Nederlaag van* FRANS VAN BREDERODE, het oorſpronkelijke van een gedicht, door KONING in de werken der *Maatſchappij van Nederlandſche Letterkunde* uitgegeven; Aanteekeningen op den *Palamedes*, door BRANDT; de Historie van Koning JASON, opgedragen aan FILIPS *den Goeden*, waarachter men die van het Schaakſpel vindt; een aantal onbekende Spelen van Zinnen; *Grimoald*, Treurſpel, naar de *Rodogune* van CORNEILLE reeds in 1652 vervaardigd; ſtukken, waaruit blijkt, hoe de verdraagzaamheid omtrent de Remonſtranten zelfs na 1631 (toen men toch de Predikanten uit *Loeveſtein* liet ontſnappen) nog verre van algemeen was, vooral te *Leyden* (zelfs werd nog in 1650 een Remonſtrantſche Proponent te *Kampen gevangen gezet*); voorts een aantal oorſpronkelijke brieven van den Prins en de

P 2

Staten aan den Heer VAN LANGERAK, Ambasfadeur in *Frankrijk*, van 1627 tot 1631 (en dus in een' zeer belangrijken tijd); 50 dito brieven van de beroemdste Gezanten in de gouden Eeuw van *Nederlands* grootheid en invloed (1664 tot 1678); brieven van J. DE WITT en DE RUITER op 's lands vloot gefchreven; een *Indult* (door eene zonderlinge drukfout staat in den Catalogus *Insult*) van Bisfchop HENDRIK van *Utrecht* in 1258; een gefchrift van den beroemden Geneesheer GAUBIUS, waaruit blijkt, dat die *Leydsche* Hoogleeraar nog in het midden der achttiende Eeuw aan de kunst van goudmaken geloofde; oorfpronkelijke potloodteekening van PETER *den Grooten*; originele brieven van KAREL GUSTAAF van *Zweden*, van Prins EUGENIUS van *Savoije*, van FREDERIK HENDRIK en zijne Moeder, van de Gemalin van WILLEM DEN IV en andere Prinsen en Prinsesfen van *Oranje* en *Nassau*, van den bekenden Hertog van *Brunswijk Wolfenbuttel* (Voogd van WILLEM V), van den *Dey* van *Algiers*, van DOUZA, TROMP, PASCAL PAOLI, SIDNEY SMITH, WELLINGTON, BEZA, ARMINIUS, BOGERMAN, EPISCOPIUS, DESCARTES, CUVIER; een dichtstuk, gemaakt en gefchreven door POOT; een onuitgegeven gedicht van TESSELSCHADE, afkomstig van VAN BAARLE; een brief van BOSSU aan WILLEM DEN I, enz. enz. enz. Vele dier brieven zijn, gelijk reeds boven gezegd is, met levensberigten der Schrijvers door den Heer KONING voorzien.

Wanneer men nagaat, dat deze stukken, benevens nog zulk eene boekverzameling, als waarvan wij enkele stalen hebben medegedeeld, niet verzameld is door eenen fchatrijken liefhebber, wien tijd en geld in den ruimsten overvloed ten dienste waren, maar door eenen man van burgerlijke afkomst en opleiding, te midden der werkzaamheden aan zijnen post (het Griffiersambt) verbonden, eenen man, door zeer vele tegenfpoeden en huifelijke rampen gedrukt, — zoo moet men versteld staan over de kracht, waarmede de onvermoeide lust tot onderzoek en werkzaamheid het fchijnbaar onmogelijke kan tot stand brengen. Eene verzameling als deze, en die wij van de boekwerken mogen verwachten, zou eenen onzer *aanzienlijken* eere aandoen. De buitenlander, die tevens de Voorrede in het *Fransch* lezen kan, moge daaruit zien, wat het geduld en de ijver van een' *Nederlandschen* letterminnaar tot stand kunnen brengen.

Woordenboekje der Noordsche Godenleer. Naar het Hoogduitsch van Dr. G. TH. LEGIS. *Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1831. *In kl.* 8*vo. VI*, 88 *bl. f* 1-75.

Wij zijn onzen uitmuntenden Dichter STARING *van den Wildenborch* dank verschuldigd, dat hij den Heer THIEME in zijn voornemen, om dit boekje uit het Hoogduitsch te vertalen, versterkt heeft. Naar STARING's voorberigt, is dit eene vertaling, welke het oorspronkelijke in volledigheid en duidelijkheid van voordragt en stijl overtreft.

Het nut van zoodanig Woordenboekje behoeft wel niet betoogd te worden. Sedert de Heer WESTENDORP heeft aangetoond, welk gebruik men van de Noordsche Mythologie in de Nederlandsche Dichtkunst kan maken, is het wel te denken, dat onze Dichters zich in dat veld zullen beginnen te wagen. En offchoon het altijd wel beter is, uit de bronnen zelve te putten, kan men toch van allen niet vergen, de *Edda* en de werken van SANDER, OEHLENSCHLÄGER en anderen te lezen. Ook hun, die geen Dichters zijn, komt dit Woordenboekje te stade, bij het lezen van poëtische en andere voortbrengselen, door Noordsche Mythologie opgesierd, b.v. sommige Romans van WALTER SCOTT, en misschien wekt de inzage eenen of anderen jeugdigen Geleerde op, om, door vergelijking der Noordsche met andere Mythologiën, door oudheid- en taalkundige opmerkingen, door het nasporen der geschiedenis en wat dies meer zij, het rijk der wetenschappen in een nog zoo schaars behandeld vak uit te breiden.

Spiegel van Menschelijke Hartstogten. In Verhalen, door C. SPINDLER, W. HAUFF *en anderen. Uit het Hoogduitsch. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1831. *In gr.* 8*vo.* 264 *Bl. f* 2-90.

De goede ontvangst, aan de twee vorige bundels van dit werk bij het lezend publiek te beurt gevallen, heeft den verzamelaar aangemoedigd, om dezelve nog met een deel te vermeerderen, hetwelk echter het laatste zal uitmaken, zoodat het werk hiermede als compleet kan beschouwd worden. Dit deel bevat vier verhalen. *De Jood Suss* van HAUFF, uit de geschiedenis van het Hertogdom *Wurtemberg*, in het

midden der voorgaande eeuw. Dit verhaal schildert zoo wel de kracht der eerlijkheid en derzelver eindelijke zegepraal over eene listige en eigenbatige staatkunde, als de droevige gevolgen van eenen onbedachtzaam aangevangen liefdehandel. *Het Dorp aan de Moezel*, in hetwelk *Madelon Beaunoeuf* door den Duitschen Volontair *P.* voor de schandelijkste mishandeling wordt behoed, en op hare beurt de redster wordt van het leven van den beschermer harer eer, leert, hoe ligt eene edele daad reeds spoediger, dan men verwacht, een heerlijk loon ontvangt. Het derde hier voorkomende stuk heeft ten titel: *Het Slagtoffer der Trouweloosheid*, door A. VON TROMLITZ, en maakt ons bekend met de schoone Gravin *Augusta*, welke uit trotschheid trouweloos wordt aan den braven *Maurits*. De getrouwe jongeling sterft van droefheid, en *Augusta* vervalt door gewetensfolteringen over hare trouweloosheid tot wanhoop en krankzinnigheid. De bundel wordt besloten met *Peregrinus*, een Verhaal van F. VON SYDOW. De held des verhaals is eén vondeling, wien de onbekendheid met zijne afkomst en bloedverwanten zoo zeer kwelt, dat hij daardoor in eene zware zielsziekte stort; ten laatste echter wordt hij, op eene voor hem zeer verblijdende wijze, omtrent zijn geslacht ingelicht, hetwelk dan ook op zijnen zielstoestand dien heilzamen invloed had, dat hij nog eenen gelukkigen ouderdom genoot, en met hartelijke dankbaarheid jegens de Goddelijke Voorzienigheid het leven verliet.

Hebben wij reeds vroeger met lof deze verzameling aangekondigd, zoo voegen wij hier thans niets anders bij, dan dat ook dit deel ten blijk verstrekt van den goeden smaak des verzamelaars, en dat de vertaling in zeer zuiveren stijl en taal is ten uitvoer gebragt.

Nederlandsche Volksalmanak voor 1833. *Derde Jaar. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1832. *XVI en* 194 *bl. f* : - 60.

Almanak voor Blijgeestigen. Achtste Jaar. Te Amsterdam, bij Gebr. Diederichs. 216 *bl. f* : - 60.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen, voor 1833. *Derde Jaar. Te Amsterdam, bij* Brest van Kempen. 215 *bl. f* : - 60.

Tijdkorter in ledige oogenblikken, voor 1833. *Door* A. HAZELHOFF. *XXIste Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. (*Zonder bladzijden.*) *f* : - 25.

Ziet daar vier verdienstelijke en tevens goedkoope jaarboekjes. Daar n°. 2 wel het portret van MARNIX VAN ST. ALDEGONDE in steendruk heeft, maar overigens slechts karikatuurplaatjes oplevert, terwijl n°. 3 daarentegen met tweé uitgewerkte koperen plaatjes, en n°. 1, behalve met twee dergelijke koperen plaatjes, nog met karikaturen versierd is, zou n°. 2 in dat opzigt minder zijn, ware het niet, dat een bijgevoegd muzijkstukje weder een gelijkmakend gewigt in de schaal legde. Het voornaamste echter in al deze jaarboekjes is zeker de inhoud in proza en poëzij.

In n°. 1 bevielen ons het meeste: *Wanneer de Koning bij mij kwam*, door DECKER ZIMMERMAN; *Grietman Sjuck van Burmania*, door STARING; *Mijne wandeling naar de Landhoeve*, door J. K., Rz.; *Derk de Matroos aan Mijntje*, door VAN WALRÉ; *De Grijze bij den winterhaard*, door GÉBEL; *De oude Ram en zijn Meester*, door FOPPE; *Echte Vrijheidszucht*, door WARNSINCK, en, bijna bovenal, *De Conscrit*, door K. Ook *De Sullebaan*, door WIJSMULLER, in den trant van CATS, is zeer gelukkig. Over het geheel is al het medegedeelde de plaatsing waardig, de vertaalde en hier niet opgenoemde stukjes er onder begrepen. *Van Speyk begraven* (een naauwkeurig verhaal in proza) en *Willem Frederik, Erfprins van Oranje, in 1794 aan het Scheveningsche strand* (een dichtstukje door VAN ENST KONING) zullen, ook om het onderwerp, met genoegen worden gelezen.

In n°. 2 onderscheidden wij: *De Wereld is een Speeltooneel*, door J. DE Q. (UACK?); *Gesprek van eenige Visschers*, door GÉBEL; *Het Modewonder*, door DEN BEER POORTUGAEL; *De Raaf en de Ekster*, door FOPPE; *George Vin*, door WOLTHUIS; *Friedrich von Schiller*, door SMITS; *Bede ter gunste van den Gouwenaar*, door IJNTEMA; het treffende (maar gansch niet blijgeestige) verhaal, *De Paardendek*; FOPPE's *Wiegelied*, en *De Protocollen*, door J. VAN OOSTERWIJK BRUYN. Vele der Sneldichten van G. v. R. zijn alleraardigst. *De Lof van Amathusia*, Hekeldicht door THOUARS, is niet zonder verdienste; maar hij schijnt Venus, de *vrouw* van Vulcanus, doch de *minnares* van Mars, ten onregte voor de *echtgenoote* van laatstgemelden te houden. Als *zoodanig*, en ook als *naaktloopster* (*sit venia verbo!*) in den volstrekten zin des woords, (den gordel alleen, tot opwerking van haren boezem, niet medegerekend) is Venus althans geen voorbeeld voor onze vrouwen en meisjes, al pronkte

zij, om zulk eene eenvoudige reden, nooit met eens anders veren. Voorts zal men ook de meeste andere stukjes in dezen Almanak gaarne ontmoeten.

In n°. 3 behaagden ons het meeste de Mengelingen in proza door SCHULL en anderen, sommige Anecdoten er onder begrepen; en van de dichtstukjes: *Demokriet in de Elysische velden*, door VAN WALRÉ; *Sint Lambert*, door TELTING; *Klagt van een Paard*, door A.; de Sneldichtjes van S. M. C.; *Blanka*, naar TIEDGE, door BEETS; *Aan een veertienjarig Meisje*, door H. H. KLIJN; het *Extempore* en *Cupido*, beide door THOUARS; *De Vlieger*, in den trant van CATS, door DOIJER, en (om niet alles te noemen) *Het Huwelijk te Compicgne*, door J. VAN OOSTERWIJK BRUYN. Als zekere, aan Recensent welbekende, Kolonel het versje van A. mogt lezen: *Twee knollen om één duit*, dan zou er zeker wel een knoop van zijn' rok vliegen. Het verwonderde ons, die Anecdote hier zoo juist naar waarheid, volgens geruchte, aan te treffen en vereeuwigd te vinden. *De Dag*, Cantate door LOOTS, heeft ons iets duisters; het geestige kan Recensent er niet regt van vatten. *De betooverde Ring*, door VAN DER HOOP, heeft ons niet doen lagchen, zoodat wij niet ontwapend zijn. FOKKE heeft dat geval reeds zoo aardig in burlesk proza verteld, en er zou uit de oorspronkelijke Legende veel meer te halen zijn geweest. VAN DER HOOP maakt aan het slot er zich van af, alsof hij het versje schielijk ter opzending had willen in gereedheid brengen.

Aan n°. 4 mogen wij wederom de getuigenis geven, dat het boekje zichzelve gelijk blijft; en dit is eene lofspraak.

De correctie van no. 2 en 3 is slordig; ook die van n°. 1 had beter kunnen zijn. In het vervolg mogen de Redacteurs daarvoor wel wat meer zorg dragen: de inhoud hunner jaarboekjes verdient dit; maar, om aan den titel beter te beantwoorden, moest er in de Almanakken *voor Blijgeestigen* en *voor Hollandsche Blijgeestigen* niets treurigs worden opgenomen.

No. II. *Boekbesch.* bl. 78. reg. 2 v. o. staat *van vrij van*, lees *vrij van*.

— III. bl. 102. reg. 21. moet eenmaal *korte* weg.

——— bl. 110. reg. 14. staat *overleden*, voor *overladen*.

——— bl. 134. reg. 1. lees WESTERMAN.

——— *Mengelw.* bl. 120. reg. 27. staat *der*, voor *den*.

BOEKBESCHOUWING.

De Familie van Waardenſtein. Geſprekken over de Leer der Christenen. Iſte en IIde Deel. Te 's Gravenhage, bij G. Vervloet. 1832. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 572 *bladz. f* 5-40.

Dit werk wordt maandelijks bij kleine ſtukjes van ongeveer drie vel druks, het vel bij inteekening op 15 centen en buiten inteekening op 17½ centen gerekend, uitgegeven. *Zestien* of *achttien* vellen worden tot een *deel* vereenigd. Twee zoodanige deelen zien nu reeds het licht, en de voortzetting zal van den aftrek afhangen.

De inkleeding is deze: Mevrouw *van Waardenſtein*, weduwe van een Amſterdamsch koopman, ging met hare nog jonge kinderen ergens op een dorp in het Sticht van Utrecht wonen. *Christiaan*, de oudſte zoon, ſtudeerde, en werd Predikant in Noord-Holland. *Eduard*, een paar jaren jonger, koos een ander vak, en kreeg eindelijk den post van Ontvanger op het dorp. *Adolf*, in zeedienst getreden, kwam, na eene reis van vier jaren, als Luitenant te huis. Juist is er eene *vacature* te dezer plaatſe, en de keuze valt op den jongen Ds. *van Waardenſtein.* Zoo heeft de verſtandige en godvruchtige moeder alle hare kinderen weder in hare nabijheid. Twee dochters, *Henriëtte* en *Louiſe*, zijn nog bij haar in huis. De jongſte verlangt godsdienſtig onderwijs van den broeder, om eerlang belijdenis te kunnen doen. Men vindt goed, te dien einde, in den huiſelijken kring, op gezette tijden, gemeenzame geſprekken te houden. *Anna*, eene oude en getrouwe dienstmaagd, wordt, op haar verzoek, mede toegelaten. *Eduard* had, door omgang met ſpotters en door het lezen van gevaarlijke boeken, allen eerbied voor Godsdienst verloren, en den ſtelregel aangenomen, dat hij niet wilde gelooven, dan hetgeen hij kon begrijpen. *Adolf* is, als zee-

man, open van karakter, maar onbedachtzaam en ligtzinnig. *Anna*, daarentegen, helt tot eene te bekrompene denkwijze over.

De gesprekken loopen over de volgende onderwerpen: *Waarde des Christendoms. Waarde van het Protestantisme. Ons Aanwezen. Ons Leven. De Mensch. Ons Ligchaam. Onze Ziel. During der Ziel. Onze Zielsvermogens. Onze Oorsprong. Onze Bestemming. Ons Geluk. Opmerkzaamheid. Het Aanzijn der Wereld. Gods Aanwezen. Gods Wijsheid. Gods Goedheid. Gods Billijkheid. Algemeen Geloof aan God. Godsdienst. Gewigt van de Godsdienst. Kennis van de Godsdienst. Het Redelicht. De Openbaring. Kenmerken der Openbaring. Onderzoek. Het Christendom. Ongeloof en Bijgeloof. Bijbelkennis. De Bijbel. Het Oude Verbond. Schriften van Mozes. Jozua tot Esther. Job tot het Hooglied. De Profeten.*

Men ziet uit deze opgave, dat hier meer wordt gegeven, dan de titel schijnt te beloven. Een ander opschrift had misschien den inhoud naauwkeuriger kunnen aanduiden. Gaarne erkennen wij des Schrijvers loffelijke bedoeling, en verlangen naar de voortzetting van een werk, dat aanprijzing verdient. De vorm van zamenspraken maakt, dat hetzelve zeer onderhoudend is. *Christiaan* wederlegt op eene waardige en gepaste wijze de veelal onbeduidende tegenwerpingen en drogredenen des ongeloofs, door *Eduard* geopperd. Ook het onbetamelijke van de nietige spotternijen der ligtzinnigheid, welke *Adolf* op zijne beurt uitkraamt, wordt aangewezen; terwijl de welmeenende *Anna*, die al te bekrompen denkt, mede nu en dan eene teregtwijzing erlangt. Hoogachting voor Godsdienst, Bijbel, Christendom straalt overal door. Een milde geest kenmerkt het geheel. De Schrijver is niet ingenomen met *oud* of *nieuw*, maar bedoelt alleen waarheid en redelijke overtuiging.

Offchoon wij ons, over het geheel, zeer wel kunnen vereenigen met de begrippen, in dit werk voorkomende, is onder het lezen bij ons echter de bedenking ontstaan,

of het wel goed zij, in zoodanig leesboek, dat in veler handen behoort te komen, dergelijke uitdrukkingen te doen bezigen, als den ongeloovigen Ambtenaar en den ligtzinnigen Zeeofficier nu en dan in den mond gelegd worden. Wij willen niet ontkennen, dat enkele gezegden ons hinderden. Wij gelooven wel, dat er in de zaak zelve niets overdrevens is. De karakters, in de perfonen van *Eduard* en *Adolf* geteekend, zijn geenszins uit de lucht gegrepen. Men vindt zoodanige lieden in zekere ftanden. Wij willen echter liefst gelooven, dat hun getal niet groot is. Vele lezers en lezeresfen zullen misfchien nooit dergelijke tegenwerpingen en fpotternijen gehoord hebben. Welligt ware het hierom beter, dat de Schrijver die beide broeders met eenige meerdere matiging had laten fpreken. Maar komt het boek in handen van jonge lieden, welke het onbeduidend gefnap van zoodanige ongeloovigen en fpotters foms hooren en deswege waarfchuwing noodig hebben, zoo zijn deze gefprekken buiten twijfel uitnemend gefchikt tot dat einde. *Christiaan* wederlegt met bondige redenen de veelal gezochte en zotte aanmerkingen zijner broeders, waarop zij beiden dan telkens ook zwijgen, offchoon niet blijkt, dat zij tot betere gedachten komen, want bij volgende gefprekken veroorloven zij zich telkens weder dergelijke gezegden. Misfchien laat de Schrijver hen vooreerst nog in hunne denkwijze volharden, ten einde, bij het befchouwen van de boeken des Nieuwen Verbonds, gelegenheid te hebben, om verder mogelijke tegenwerpingen te wederleggen. Waarfchijnlijk komen de beide broeders, na alles gehoord te hebben, dan eindelijk tot overtuiging. Dit althans meenen wij te mogen verwachten.

Onder het lezen hadden wij het een en ander aangeftipt, dat ons minder juist toefcheen; dit is echter zoo weinig, dat het hier niet medegedeeld behoeft te worden. Alleen willen wij nog aanmerken, dat *geluk*, naar ons oordeel, wel eens te zeer op den voorgrond wordt gefteld. Buiten twijfel is er naauw verband tusfchen *zedelijkheid* en *geluk*. Ja, God heeft ons tot geluk ge-

ſchapen; doch hieruit volgt niet, hetgeen D. I. bl. 163 wordt gezegd, dat *alle zedelijk kwaad juist daarom kwaad is, dewijl het onmisbaar tot ongeluk leiden moet.* Wij zouden de ſtelling liever omkeeren.

Niet regt duidelijk was ons, wat wij bl. 20 lazen: „ Het kenmerkend onderſcheid tusſchen de leer der Pro„ testanten, en dus ook der Hervormden, en die van „ alle andere Christen-Kerkgenootſchappen toch, is daar„ in gelegen, dat alle anderen gebonden zijn, om alles „ onvoorwaardelijk aan te nemen en te gelooven, wat „ hunne Priesters kunnen goedvinden hun als waarheid „ op te dringen," enz. Het kenmerkende van het Protestantendom zou beter en juister opgegeven kunnen worden.

Onnaauwkeurig is de bl. 66 gegevene bepaling, dat de mensch, omdat hij een *redelijk wezen* is, behoort tot die ſoort van ſchepſelen, welke men *bezielde wezens* noemt. *Bezielde*, in tegenſtelling van *onbezielde* wezens, zijn immers *levende* ſchepſelen.

De uitvoering verdient lof. Papier en druk zijn bijzonder goed. Wij hebben ſlechts enkele drukfouten opgemerkt, als D. I. bl. 78. *het ſtof*, in plaats van *de ſtof* (ſtoffe); bl. 134. *mijn zaad*, in plaats van *mijn raad*. D. II. bl. 196. *Illuſiſche* (Eleuſiniſche) *verborgenheden*; voorts *Levie* (Levi). De meermalen voorkomende uitdrukking *even daardoor* (juist daardoor) wilde ons niet bevallen.

Over den geest des werks, dat wij allezins aanprijzen, vooral ook aan jonge lieden in beſchaafderen ſtand, oordeele men naar het volgende: „ Het eene uiterſte brengt „ altijd het andere voort, en een verbroken evenwigt „ moet altijd naar de andere zijde overſlaan, alvorens „ het zich kan herſtellen. Waren er geene Farizeën onder „ de Joden geweest, er zouden ook zoo ligt onder hen „ geene Sadduceën zijn opgeſtaan: hadden zich geene *abſo„ lutisten* in het Christendom opgedaan, er zouden niet „ zoo vele *deïsten* en *rationalisten* in hetzelve gevonden „ worden; en had men, in ons eigen (Hervormd) Kerk-

„ genootschap, niet wel eens eene te gestrenge Godsdienst-
„ leer gepredikt, en de Goddelijke liefde, zoo wel als
„ de mogelijkheid en waarde der Christelijke deugdbe-
„ trachting, te zeer op den achtergrond geplaatst, men
„ zou niet zoo ligt een al te blind vertrouwen op die
„ liefde en eenen te hoogen dunk van de zedelijke ge-
„ steldheid van het menschdom bij zoo velen hebben
„ aangetroffen."

De zelfopoffering van J. C. J. VAN SPEYK *aan den Bijbel getoetst: eene bijdrage tot staving dat de Gereformeerde leer de(n) zelfmoord noch bevordert, noch begunstigt, noch verdedigt. In eene Zamenspraak door* Z. H. VAN DER FEEN. *Med. Doct.*

Soecket den HEERE. *Die sich verquickt [door] verwoestinge over eenen Stercken; Soodat de verwoestinge komt over eene Vestinge.* — AMOS, V. 6, 9.

Te Amsterdam, bij J. H. den Ouden. 1833. *In gr. 8vo. XVI en 168 bl. f* 1-25.

Terwijl eene Vorst- en vaderlandlievende natie de zelfopoffering van VAN SPEYK met verbazing vernam, met bewondering herdacht, met eerbetoon huldigde, vermeende de Bijbel-, wij willen zeggen TROMMIUS-vaste Heer *Med. Doctor* VAN DER FEEN van het algemeen gevoelen te moeten verschillen, en die zelfopoffering aan den Bijbel te moeten toetsen. Dit voornemen zal wel niemand ten kwade duiden; integendeel, gaarne zal een ieder, die echte godsdienstigheid op prijs stelt, de groote daad des edelen Helds uit een zedelijk oogpunt wenschen beschouwd te zien, opdat, ook van die zijde, de blaam, op het karakter van den moedigen jongeling door nijdige naburen en vreemdelingen geworpen, worde weggenomen.

Het aangekondigde stuk heeft echter deze strekking niet; integendeel besteedt de Schrijver, behalve eene

Voorrede van XVI, eene langgerekte zamenſpraak van 168 bladzijden, om het *onverſchoonlijke* van de daad van VAN SPEYK aan te toonen. De gronden voor dit gevoelen zijn *twaalf* in getal; verklarende de Schrijver, bl. 104, *er nog wel een dozijn te kunnen bijvoegen.* Aan *quantiteit* van gronden is alzoo geen gebrek. Ziehier de geleverde 12, opdat de Lezer zelf over de *qualiteit* oordeele: 1°. VAN SPEYK, eigendunkelijk zijn leven opofferende, is in de regten Gods getreden, wien alleen het regt over leven en dood toekomt. 2°. Hij heeft zich door zijn' dood buiten de gelegenheid geſteld, ja geweigerd, om in de vereeniging der ziel met het ligchaam Gode ter eere te leven. 3°. Zijne daad is onmiddellijk tegen Gods *geopenbaarde(n)* wil. 4°. Zij is een(e) vrucht des vleesſches, en dus een dadelijk bewijs van vijandſchap tegen God. 5°. Zij verraad(t) eene minachting van de vreesſelijke Majesteit Gods. 6°. Zij betoont minder ſchrik voor den *ſmaad* Gods, dan voor den ſmaad van menſchen. 7°. Zij acht de *eeuwige* ſchande minder, dan de *tijdelijke* ſchande. 8°. Zij koesterst (koestert) minder ſchrik en afkeer, om bij de Duivelen, dan bij de menſchen gevangen te zijn. 9°. Zij legt eene kleinachting van den *vloek* Gods aan den dag. 10°. Zij kan door den Heiligen God, wien alleen alle eer toekomt, niet aanſchouwd worden, omdat zij alleen menſchen-eer, en niet Gods eer bedoelende is. 11°. Door zulk eene daad wordt de *dag der genade* moedwillig verſmaad. 12°. Niemand heeft regt, en dus ook VAN SPEYK niet, om het leven *zijner evenmenſchen* te verkorten.

Ons beſtek gedoogt niet, de redenen, waarmede deze gronden bekleed worden, te vermelden; men leze dezelve, des begeerig, bij den Schrijver, in zijn gewis weinig beknopt geſchrift, dat tevens ſtrekken moet ten bewijze, dat de *onverſchoonlijke daad* door *den God der wrake* is geſtraft geworden. — De ſtorm, in den nacht van den 3 op den 4 Mei 1832, was, volgens VAN DER FEEN, eene waarſchuwing aan de *Amſterdammers*, om,

bij de viering van de begrafenis der overblijffels van VAN SPEYK, zich niet fchuldig te maken aan eene daad, *grouwelijk* en *verworpelijk* in Gods heilige oogen. Wel was de weêrsgefteldheid op de dagen van 4 en 5 Mei hoogstgunftig; maar de Heer VAN DER FEEN (zeker om zichzelven gelijk te blijven?) zegt *nu* desaangaande: „ Het is een onnoozel, en zelfs door de ondervinding gelogenftraft denkbeeld, dat men het fchoone weder als een teeken van Gods welgevallen over zondige menfchen en daden zou moeten befchouwen." — Voorts moest *Nederland* de ftraf ondergaan, van *elf* kanonneerbooten, in 1833, voor *Antwerpen*, zelf te moeten vernielen — en het verlies van het *vaandel* der 10de Afdeeling lijden. VAN DER FEEN zegt daaromtrent: „ De *weggevoerde* vlag, hoewel flechts een vaandel tot „ de 10de afdeeling behorende, was toch mede eene „ *Hollandfche* vlag. Het eenigst gunftig befluit, het„ welk wij hieruit zouden misfchien mogen kunnen trek„ ken, is, dat de Heere, als handhaver van het ftrengfte „ regt, Zijnen toorn doet blijken in het laten wegvoe„ ren van een vlag van minderen rang, dáárom dat de „ zonde begaan is met een vlag van een minderen rang „ op een ondergefchikt vaartuig (eene kanonneerboot)." — Gods ongenoegen bleek ook in den ftorm op 2 Dec. 1833, (den laatstgehouden Biddag) „ waardoor één van onze „ Hollandfche fchepen op de Schelde, hetwelk de rivier „ wilde opvaren ten einde de Franfchen in het aanleggen „ hunner werken langs den Scheldendijk te beletten en „ te verjagen, met kracht, (dus uit de hoogte) wierd „ verhinderd om dit ten voordeele van Holland te vol„ brengen, zoodat de Heere in dien orkaan ons het „ duidelijk antwoord gaf, dat de gebeden onzer natie „ niet verhoord werden: de verdere loop der zoo kort „ hierop gevolgde gefchiedenis met de Citadel van Ant„ werpen, met de kanonneerboten, en het verlies van „ den fchout-bij-Nacht LEWE VAN ADUARD heeft „ dit ook nader bewezen." Maar ook „ het *ter kijk* „ *ftellen* van een menfchenwerk" (het Monument voor

VAN SPEYK in de Nieuwe Kerk te *Amsterdam*) „ in „ 's Heeren huis op 's Heeren dag is van den Heere „ in zijn heilig en regtvaardig oordeel in de harten der „ menschen gegeven geworden" — „ maar nu ook moes- „ ten de Amsterdammers *in de Tempelen Gods* opge- „ schreven worden ten zweerde voor den Landstorm!"

Bl. 27, 28 en 29 wordt de daad van VAN SPEYK met die van SIMSON vergeleken, en ten slotte gezegd: „ Ik bidde u, wie kan met eenig gezond verstand de „ daad van VAN SPEYK hiermede in vergelijking bren- „ gen? Den brand in het kruid steken kan een kleine „ jongen wel! maar een gantsch gebouw met ééne krak „ doen instorten: dat gaat het menschelijke te boven; „ en geen menschelijk iets kan, ja, mag daarmede ver- „ geleken worden."

Wij kunnen den lust niet weêrstaan, om onze Lezers te onthalen op nog een paar *curieuze* proeven van des Schrijvers betoogtrant; maar zullen die, opdat zij des te minder plaats wegnemen, met eene kleinere letter doen drukken:

„ Daar hij zijn volk alleen, met de Belgen op het schip „ heeft gelaten, en zich *beneden* gehouden, zoo blijft het, „ naar mijn inzien, duidelijk, dat gij met alle uwe verge- „ zochte redeneeringen in niets bewijzen kunt, dat VAN „ SPEYK iets gedaan heeft, *met oogmerk* om zijn boot en „ volk te behouden.

„ *Hymenaeus*. Indien gij dat toeven in de kajuit, al niet „ wilt aangezien hebben voor een *wachten* op hulp, dan gaf „ VAN SPEYK door dit toeven, toch aan zijn volk geschikte „ gelegenheid en overvloedige tijd om te ontkomen; zoodat „ degenen, die met hem omgekomen zijn, even vrijwillig „ zijn omgekomen als hij; en hij dus niet kan beschuldigd „ worden, van over hun leven willekeurig beschikt te hebben.

„ *Stephanas*. Ach, Mijnheer! van dit *toeven* MOGT immers „ niemand gebruik maken. Het is immers bij de militairen, „ een zeer streng, maar tevens zeer billijk regt, dat de on- „ dergeschikten hunnen post, en dus ook hun schip niet mo- „ gen verlaten, indien zij niet *opzettelijke order* van hunne „ superieuren daartoe ontvangen! — worden zij niet als de- „ serteurs beschouwd en regtmatig gestraft, wanneer zij hun-

„ nen post verlaten? Gij ziet dus, dat uw argument zeer
„ mank gaat, wanneer gij beweert, dat VAN SPEYK door dit
„ toeven gelegenheid en tijd gaf aan zijn volk om te ontkomen.
„ Zij wisten ook niet met *volkomen zekerheid*, dat hij
„ waarlijk de boot zou doen springen; want hoewel zij er
„ wel eenig vermoeden omtrent hadden; begrepen echter de
„ schepelingen, en hebben het ook nog tegen elkander ge-
„ zegd, *dat de Kommandant mogelijk nog wel tot andere ge-*
„ *dachten zoude komen.* Zij wisten het dus alleen bij ver-
„ moeden en gissing. Verbeeld u nu eens, dat hij zich be-
„ dacht' had, en dat hij de boot niet had laten springen, en
„ zij ondertusschen op grond van hun vermoeden het schip
„ verlaten hadden; zoude hij hun dan niet met alle regt
„ hebben kunnen, ja moeten aanzien en behandelen als *de-*
„ *serteurs?* Zij mogten, op dat *vermoeden*, van het *toeven*
„ van VAN SPEYK geen gebruik maken. Zij waren verplicht
„ op den boot te blijven.

„ *Hymenaeus.* Ja maar, VAN SPEYK had toch aan een van
„ de Mariniers, die bij hem in de kajuit kwam, gezegd:
„ „ *Jongen bergje, maak dat je weg komt,*" gaf hij hierdoor
„ geen regt aan zijn volk om weg te gaan?

„ *Stephan.* Neen vast niet. *Vooreerst*, hij zeide niet *jon-*
„ *gen, maak dat je* VAN HET SCHIP *komt*, hij zeide slechts:
„ *maak dat je* WEG *komt:* dat kon betekenen *weg uit de ka-*
„ *juit:* maar *ten tweeden*, indien hij aan dien man al wilde
„ te kennen geven, dat *hij* moest maken dat hij van het
„ schip weg kwam! dan was dit zijn woord slechts tot *één*
„ mensch gericht, en niet tot *al het overig scheepsvolk;*
„ hij voegde er niet bij, dat die man zijn order aan de ove-
„ rige manschappen zoude overbrengen! hij gaf slechts (in-
„ dien men het vrijheid geven noemen mag) vrijheid aan *dien*
„ *eenen* man! — Zoo dus die *ééne* man al *regt* zoude gehad
„ hebben, om, zonder gevaar van als *deserteur* beschouwd
„ te zullen worden, het schip te verlaten; de anderen had-
„ den, en kregen het door dit woord niet, en zouden zich
„ den blaam van desertie op hunnen hals gehaald hebben! —
„ waarlijk, die ongelukkigen, welke met hem verongelukt
„ zijn, mogen wel met den naam van *eerlijke, zeer getrouw-*
„ *gehoorzame* Hollanders benoemd worden! Zij verdienen al-
„ ler hoge achting zoo wel als diep medelijden, vooral wan-
„ neer men bedenkt de mogelijkheid, dat zij in eenen onbe-
„ keerden toestand zijn gestorven!

„ *Theophil.* Ach! het hart krimpt mij te zamen, als ik aan
„ de mogelijke rampzalige ſtaat dier eeuwige zielen denk!
„ Hoe vurig wenscht mijn hart, dat zij bekeerd mogen ge-
„ weest zijn! Ach! hoe ſchrikkelijk, indien zij voor eeuwig
„ zijn verloren gegaan! ontzettend denkbeeld! o! hoe zullen
„ zij verwoed op de ziel zijn aangevlogen, welke hunne
„ rampzaligheid zoo plotſeling vervroegde! — Ach! hoe kan
„ onze verlichte eeuw, die zoo op menſchenliefde en beſcha-
„ ving, op fijn en *aesthetisch* gevoel wil roemen, toch jui-
„ chen over die daad van VAN SPEYK? Zij juichen over
„ de mogelijke vervroeging der eeuwige ſmarten van hunne
„ medezondaren! o ſchrikkelijke menſchenliefde van onze ver-
„ lichte dagen! gewis, indien die, mogelijk, rampzalige
„ zielen eens uit hunnen rampzaligen ſtaat hunne ſtemmen
„ tot ons volk verheffen konden, hoe zouden zij hetzelve
„ niet toeſchreeuwen: houd op! houd op, ſtaak uwe onme-
„ dogende vreugde! neemt gij eenig deel in ons lot, ach
„ ſtort dan tranen van medelijden! Maar ach, deze kunnen
„ uwe eigene zielen niet verloſſen! daarom, want wij heb-
„ ben nog medelijden met u, gelijk de *rijke man* in de Helle
„ had met zijne broeders, gedenkt met beving aan ons lot;
„ en bekeert u, en bid den Allerhoogſten, den Heiligen en
„ Rechtvaardigen, wien gij niet ſtraffeloos hoonen kunt, dat
„ Hij u beware, dat niemand uwer het voorbeeld van VAN
„ SPEYK over wien gij van vreugde thans opſpringt, navolge!
„ *Demas.* Geliefde vriend! bedaar! bedaar! gij zult uw
„ gantſche ligchaam ongeſteld maken!" enz.

„ Met innig genoegen heb ik vernomen, dat een Godzalig
„ ſchipper, welke met zijn ſchip op het Y ligt openlijk tot
„ verheerlijking van onzen Heer in den Hemel, in het *Han-
„ delsblad*, 4 Mei, geſchreven heeft, dat hij geene vlag tot
„ eerbetoning aan VAN SPEYK zal ophalen! — Ach mogten
„ er vele zulke kloeke Christenhelden op ſtaan, gelijk aan
„ dezen ſchipper! De Heere, bidde ik, zij hem ſteeds nabij
„ met Zijne groote genade.
„ *Fortunat.* Ik verheuge mij met u in aanbidding van Gods
„ groten arm in deze, dat Hij nog ééne ſtem tot handhaving
„ Zijner Eer heeft doen klinken. — Maar, o, Hoe moet de
„ Heere niet op de natie in toorn nederzien, daar men, ter-
„ wijl het woord Gods zegt, dat geen doodſlager in het
„ Koningrijk der hemelen zal ingaan, duizenden vlaggen op-

„ steekt over iemand die, en zich zelf, en zijne kameraden „ moedwillig van het leven beroofd. — De Brusselaren konden niet luidruchtiger juichen over hunnen schandelijken „ afval, dan onze natie thans doet, met opzicht tot den „ Hogen God in den Hemel."

Wij hebben ons, onze Lezers zullen het bespeurd hebben, alleen tot het geven van een beknopt verslag bepaald, zonder eenige aanmerking daarnevens te voegen, om reden dat wij dit niet noodzakelijk keurden bij Lezers, die gewoon zijn het gezond verstand te raadplegen. Éćne opmerking kunnen wij echter niet wederhouden, bij de erkende bedoeling van 's mans geschrijf, om, namelijk, door hetzelve, de eer der Gereformeerde Leer te handhaven. Hoe! — vroegen wij onszelven — indien eens, *door een' onzer Letteroefenaars*, slechts één tiende gedeelte der in dit geschrift verspreide zotternijen ware voorgesteld, met het aangeduid oogmerk, om de oude Gereformeerde Leer van de gruwelijke, Godslasterlijke Sociniaansche begrippen te onderscheiden; zou dan *Doctor* VAN DER FEEN geen goed regt hebben, om, naar de loffelijke gewoonte der Sekte, onze *Letteroefeningen* voor *Lasteroefeningen* te verklaren? Thans, echter, zal geen medelid der *Separatisten* aan eenige zucht tot spotternij of laster durven denken; want de Schrijver verklaart, bl. 143: „ Terwijl ik de dwaling, „ en de onchristelijkheid van zulke gevoelens hierboven „ in het werk, door des Heeren genade geschreven, nu „ mogt laten drukken, ziet, zoo komt de Heere in de „ tegenwoordige geschiedenis de waarheid van het door „ mij geschrevene met daadzaken bevestigen." — Foei! en nog eens foei, Heer *Doctor!* Moest het voor u bewaard blijven, om, ten einde *uwe*, met de ware Hervormde Leer strijdende gevoelens, *per fas et nefas* vol te houden, een woord van uw eigen maaksel te voegen in de woorden van den waarachtigen God, gelijk gij bl. 140 doet, schrijvende: „ *gy en sult (u) niet doodslaen?*" en, van bl. 45 af, nagenoeg acht klein gedrukte bladzijden te besteden, om de Hoogleeraren te *Leyden*,

met uwe drogredenen en valsche stellingen, de blaam van *Socinianismus* aan te wrijven? En dit doet gij, Mijnheer! die u stoutelijk vermeet, den Bijbel met uwe bijvoegselen te vervalschen!.... Waarlijk! alhoewel uw geschrijf anders doorgaans zoo zot is, dat men zich er mede kan vermaken, zoo kunnen wij ons, bij zulke passages, niet weêrhouden, uw lasterschrift uit de hand te werpen; en onwillekeurig komt uw waardige Vader, BARTOUT VAN DER PEEN, in leven algemeen geliefd en geacht Evangeliedienaar bij de Gereformeerde Gemeente te *Amsterdam*, ons voor den geest, en, in onze verbeelding, hooren wij den zoo geleerden als eerwaardigen man u ernstig en met vaderlijke belangstelling toeroepen: „ZACHARIAS! gij weet niet, van hoedanigen geest gij zijt! ZACHARIAS! dát is een ijveren zonder verstand! ZACHARIAS! moet een Predikant der Hervormde Gemeente dát van zijn' Zoon beleven!" Maar, Gode zij dank! de brave, verlichte, edeldenkende man is voor het gevoel van zulk eene grieve bewaard gebleven. En wij, wij beklagen u hartelijk, als een slagtoffer van dien geestelijken hoogmoed dezer dagen, die, met waanzinnige drift, poogt in te dringen in de diepten en oordeelen Gods, voor onszelven overtuigd, dat ieder gemoedelijk Christen, die het *wezen* boven den *schijn* waardeert, in dit ons beklag zal deelen. — De zielkens, die, met den Heer *Med. Doctor*, de woorden van den Profeet ZEPHANJA, in diens tijd hoogst-, thans minder gepast, de hunne maken, en uitroepen: „*De groote dagh des Heeren is naby* „*ende seer haestende*; — DE HELT SAL ALDAER BITTERLICK SCHREEUWEN!" mogen ons daarom voor *lasteraars* blijven uitkrijten, en ons voor *Socinianen*, ja, wat nog erger is, voor *Gereformeerde Remonstranten* schelden, wij zullen dit, ouder gewoonte, aannemen voor berigt, en dwazen naar hunne dwaasheid niet antwoorden.

De nagedachtenis van den Weleerwaardigen zeer Geleerden Heer W. C. VAN MANEN, *in leven Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam, gezuiverd van een blaam daarop geworpen door een ondeugenden Recensent; in een Brief aan denzelven. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. , 1833. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl. f* :-25.

Brochures als de onderhavige, of van gelijksoortige gehalte, behoorden misschien van den kring onzer kennisneming en beschouwing verwijderd te blijven. Evenwel kan, in enkele gevallen, een kort wederwoord noodzakelijk zijn. Ook deze briefschrijver wil het, even gelijk zijne voorgangers, doen voorkomen, als waren de schrijvers der *Letteroefeningen* met vijandige gezindheden omtrent het achtingwaardige Hervormde Kerkgenootschap en den eerwaardigen stand van deszelfs Leeraren bezield; terwijl *zij* vermeenen, schier uit ieder nommer van dit Tijdschrift, de bewijzen van het tegendeel te kunnen aanhalen. Dat zij, nu en dan, de zoodanigen, die het Kerkbestuur en de Leeraren van genoemd Kerkgenootschap aanvielen en verketterden, in derzelver naaktheid en ijveren zonder verstand, ten toon stelden, kan elken onpartijdige overtuigen, dat de eer der Hervormde Kerk den *Letteroefenaren* ter harte gaat. Enkele ultra-regtzinnigen zagen dit met leede oogen; en nu moest het heeten, als ware de aanval niet op *hunne ongerijmde stellingen*, maar veeleer tegen de *Hervormde Kerkleer* en derzelver *waardige Bedienaren*, gerigt geweest! Voorts, niet bij magte om hunne zoogenaamd regtzinnige wartaal te verdedigen, nam men tot scheldwoorden de toevlugt, en reeds sedert lang worden onze *Letteroefeningen*, in de beschaafde taal der blaauwboekjes, door napraters van BILDERDIJK, *Lasteroefeningen* geheeten.

Dit kort wederwoord rekenden wij ons aan den Heer

briefschrijver verpligt, opdat men ons stilzwijgen niet aan vrees of beschaming zou toeschrijven. 't Is mogelijk, dat men ook deze onze verklaring zal misduiden; dan, hiertegen kunnen wij in geen geval voorzien. Wij zullen onze daden voor ons doen spreken.

Overigens zal wel niemand ons euvel duiden, dat wij het berigt van den briefschrijver niet volgen. De redenen voor onze terughouding liggen *in dat berigt zelve* opgesloten; dan, wij achten het noch noodzakelijk, noch nuttig, noch zelfs voegzaam, bij dezelve stil te staan. Wij vermeenen met den Heer briefschrijver eenigzins bekend te zijn, en, ondervinden wij de gegrondheid van deze onze gissing, dan kon het wel gebeuren, dat wij aan hemzelven onze redenen van terughouding mededeelden, eensdeels om hem, *naar aanleiding van zijn eigen berigt*, eenigzins op den weg te helpen, en ook om hem daarbij tevens een bewijs te geven, dat wij geen gelijk met gelijk, geen schelden met schelden, geen liefdeloos oordeel met hatelijk veroordeelen wenschen te vergelden; en, indien dan de briefschrijver overtuigd werd, dat het beter geweest ware, zijn geschrijf te hebben achtergehouden, zouden wij onze moeite gewis beloond achten. Voor het tegenwoordige, de geheele brochure, met den aankleve van dien, voor rekening van den hoogst onbedachten steller latende, zijn wij ongezind, om op zijnen brief, of op verdere vlugschriften naar aanleiding van denzelven, in dit Tijdschrift terug te komen. Strekkende dit laatste tevens tot berigt aan den schrijver van zekeren, met letter X. geteekenden en bij de Redactie ingekomen brief, *bouwstoffen behelzende tot wederlegging der onderhavige brochure*, en waarvan, om dezelfde redenen, geen gebruik kan worden gemaakt.

Naschrift. — Na het schrijven van het bovenstaande komt ons het geschrift van den Heer VAN DER FEEN, *over de Zelfopoffering van* VAN SPEYK, in handen; aldaar lezen wij bl. 22: „ Wij *Gereformeerden*, gru„ wende van zulk eene leere, stellen voor vast, dat de „ zondaar met volle bewustheid (gelijk blijkt in SAUL

„ en ACHITOFEL en JUDAS) tot de misdaad van „ zelfsmoord kan vervallen, en dus ook *om* die *laatste* „ daad strafschuldig voor God is!" — De briefschrijver is van een tegenovergesteld gevoelen. *Quæritur:* wiens gevoelen is nu echt, oud of streng Gereformeerd? — Vroeger had de Heer VAN DER FEEN beweerd: „Dat „ zulk eene daad ALLÉÉN *in een staat van zinnelooze* „ *ijlhoofdigheid kan volvoerd worden;* dit gelooven „ de *Gereformeerden* NIET! dat is slechts eene leer der „ lasteraars van Gods Heiligen Naam." *Wij* zeggen dit niet, Heer briefschrijver! maar de regtzinnige Heer VAN DER FEEN.

Korte beantwoording der vraag: Wat moet men denken van die leden der Nederlandsche Hervormde Kerk, welke in het begrip staan, dat hunne Leeraars van de zuivere leer van het Evangelie zijn afgeweken, en uit dien hoofde zich aan derzelver prediking onttrekken? Een woord voor allen, die de waarheid in liefde wenschen te betrachten. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl. f* :-15 *c.*

Wij haasten ons, een stukje aan te kondigen, dat verdient door velen gelezen te worden. Is het een verblijdend verschijnsel onzer dagen, dat predikwijze en katechetisch onderwijs in het algemeen, maar bijzonder in het Hervormd Kerkgenootschap, aanmerkelijk verbeterd werden, men moet echter zich tevens bedroeven, dat er velerwegen zijn, die zich afzonderen, omdat zij hunne Leeraren van onregtzinnigheid verdenken of beschuldigen. Wij kunnen hierin de gevolgen van vroegere onkunde en verwaarloozing opmerken. Menigeen hangt aan vormen en klanken, zonder te letten op het wezen der zaak. Velen der genen, die zich afzonderen, toonen eene ruime mate van hoogmoedig zelfvertrouwen

te bezitten; terwijl zij van de onmiskenbare vereischten in den Christen — *nederigheid*, *ootmoed*, *liefde*, *die geen kwaad denkt* — weinig schijnen te weten. Doch velen ook — de meesten, gelooven wij — dwalen ter goeder trouwe, laten zich verbijsteren, en volgen slechts het voorbeeld van anderen; terwijl misschien kwalijk gewijzigde gemoedelijkheid medewerkt, om hen afkeerig te maken van eene predikwijze, waaraan zij niet gewoon waren. Treft een jong Leeraar de zoodanigen aan in zijne Gemeente, hij betoone hun vooral belangstelling, en behandele hen met gematigdheid, geduld en liefde. Het beknopte en welgestelde stukje van den ongenoemden Schrijver is bijzonder geschikt, om aan die zwakken in handen gegeven te worden. Hij wilde hun een ernstig woord van broederlijke waarschuwing toevoegen. Mogten zij, die in de goede zaak belang stellen, deze weinige bladen helpen verspreiden!

Specimen historico-medicum inaugurale *de Hippocratis doctrina a Prognostice oriunda*, quod — pro gradu Doctoratus — publico et solemni examini submittit F. Z. ERMERINS, *Medioburgensis*, ad d. III Nov. 1832. Lugd. Bat. apud *C. C. van der Hoek*. 4o. maj. 160 pagg.

Het is bekend, dat de schriften van den Vader der Geneeskunde door de Ouden hooggeschat, maar door de lateren minder geraadpleegd werden, en door onze hedendaagsche Geneesheeren weinig of niet gelezen worden. Wij willen hier niet in een breedvoerig onderzoek treden, of de moeijelijkheid der taal, waarin deze schriften vervat zijn, of wel eene meer oppervlakkige beoefening der wetenschappen, of de zoogenoemde Physiologische leer, welke ook hier te lande bij enkelen ingang vond, als oorzaken hiervan moeten worden aangemerkt: veel liever vermelden wij met blijdschap, dat er ook thans nog in ons vaderland voorbeelden kunnen worden bijgebragt, dat de Hippocratische leer zelfs door sommigen der studerende jongelingschap hooggeschat en beoefend wordt.

De Schrijver der boven aangekondigde Dissertatie levert

ons in dezelve een allerkeurigst en uitmuntend ſtuk, waarin de belangrijkheid der ſtof met de grondige behandeling des onderwerps als 't ware om den voorrang dingt. De πρόγνωσις toch, of de *Prognostica*, maakt zonder twijfel een voornaam gedeelte der werken van HIPPOCRATES uit: zij is de kunst, om uit de beſtaande verſchijnſelen bij den zieke de toekomſtige veranderingen ten goede of ten kwade in den ſtaat des lijders te kunnen voorzeggen; zij is op eene zuivere ondervinding gegrond, door echte en onbenevelde waarneming voortgebragt, nog altijd even belangrijk voor ons, na den afloop van zoo vele eeuwen, en hare uitſpraken worden nog heden door de dagelijkſche beoefening der Geneeskunst bevestigd.

De Heer ERMERINS vormde het plan, om uit de voornaamſte als echt erkende ſchriften van den Grijsaard van *Cos*, met betrekking tot de zoo even vermelde *Prognostica*, een geheel te verzamelen, en de wijze, waarop hij dit plan heeft verwezenlijkt, verdient den grootſten bijval en goedkeuring.

Na eene Voorrede, welke van de zedigheid des jeugdigen Schrijvers getuigt, doch waarin hij eene vrees voor gebrek aan kennis der *Griekſche* taal en aan Critiek openbaart, welke door de bewerking van het ſtuk zelve doorgaans wordt gelogenſtraft, treffen wij in het Iſte Hoofdſtuk een verſlag aan van de eerſte beginſelen der *Hippocratiſche* leer, in het eerſte boek der *Prorrhetica* en de *Praenotiones Coacae* vervat. — De Heer ERMERINS vermeldt hier, zoo het ſchijnt, volgens HECKER, hoe bij de *Grieken*, even als vroeger bij de Oosterſche volken, de beoefening der Geneeskunst met de Godsvereering ten naauwſte verbonden was. Hij verhaalt ons, hoe in de vroegſte tijden tempelen voor AESCULAPIUS zijn geſticht geworden, van welke die van *Epidaurus*, *Cos* en *Cnidus* als de voornaamſte kunnen worden aangemerkt; hoe zich tot deze tempelen van alle kanten zieken en ongeſtelden heen begaven, om door de priesters van den vergoden AESCULAPIUS herſteld te worden; hoe deze priesters op eene empiriſche wijze deze lijders zochten te genezen, en eindelijk ook, door eene geſtadige behandeling der telkens derwaarts ſtroomende kranken, zich eene zekere ondervinding verwierven, welke door de toewijding der zoogenoemde *tabulae* of *columnae votivae* niet weinig vermeerderd worden moest.

Na dit meer bekende vermeld te hebben, gaat de Schrij-

ver over tot het eigenlijke hoofdonderwerp van dit IIde Hoofdstuk, en poogt nu vooral uit inwendige bewijzen te betoogen, dat de *Prorrhetica* ouder zijn dan de *Praenotiones Coacae*; doch dat deze beide boeken, van wege derzelver eenvoudigheid in stijl en uitdrukking, tot de oudste voortbrengselen van deze soort behooren, en dat deze beide stukken aan dezelfde bron, en wel aan de zoo even genoemde *tabulae votivae* der priesters van *Cos*, derzelver oorsprong verschuldigd zijn; dat er in de *Praenotiones Coacae* ook voorkomen, welke van HIPPOCRATES, doch ook weder andere, welke van eene latere hand afkomstig zijn; dat in het algemeen de leer van HIPPOCRATES uit de heilige Geneeskunst der *Asclepiaden* is voortgevloeid, en dat vooral ook zijne leer der *Prognostica* aan dezelve moet worden toegeschreven; waarna dan de Schrijver deze beide schriften, ter halver blad tegen elkander afgedrukt, onderling vergelijkt, en door korte, maar belangrijke aanteekeningen of verbetert, of staaft, of opheldert.

Dit Hoofdstuk, hetwelk, vooral om de hooge oudheid der *Prorrhetica* en derzelver vaak afgebroken' en duisteren stijl, niet weinige zwarigheden in de behandeling moest opleveren, komt ons voor, voortreffelijk bewerkt te zijn. Ééne aanmerking slechts houde de Schrijver ons ten goede.

In de eerste § geeft ERMERINS den oorsprong der Geneeskunst bij de *Asclepiaden* op, en vangt nu de tweede §, bladz. 4, dadelijk met eene beoordeeling der schriften van HIPPOCRATES aan. Hier missen wij zamenhang: in welk verband toch, vragen wij, staat deze § tot de vorige? Hier voorzeker hadden wij eerst iets over HIPPOCRATES zelven verwacht, en dat met te meerder regt, daar de Schrijver hierdoor aan zijne bovengenoemde zoo aannemelijke stelling eene groote waarschijnlijkheid zoude hebben bijgezet en eenen beteren overgang van de 1ste tot de 2de § zoude verkregen hebben. — Het is waar, wij hebben van het leven van HIPPOCRATES niet vele narigten; maar het blijkt toch, dat hij een afstammeling der *Asclepiaden* is geweest. Zoo zegt immers PLATO, in zijnen *Phaedrus*, Tom. III. pag. *Ed. Steph.* 270: Εἰ μὲν οὖν Ἱπποκράτει γε τῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πείθεσθαι. en STEPHANUS BYZANTIUS *in voce* Κῶς geeft zelfs naauwkeurig de afkomst van HIPPOCRATES uit dit geslacht op, waar hij zegt: Ἦν δὲ Ἱπποκράτης τῶν καλουμένων Νεβριδῶν. Νεβρὸς γάρ ἐγένετο ὁ διασημό-

τατος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ᾧ καὶ ἡ πυθία ἐμαρτύρησεν. οὗ Γνωσίδικος. Γνωσιδίκου Ἱπποκράτης καὶ Αἴνειος καὶ Ποδαλείριος. Ἱπποκράτους Ἡρακλείδης. οὗ Ἱπποκράτης ὁ ἐπιφανέστατος, ὁ καὶ θαυμασίας συντάξεις καταλελοιπώς. — Gevoegelijk, meenen wij, had hier kunnen worden aangetoond, hoe HIPPOCRATES, als tot dit aloud geslacht der *Asclepiaden* behoorende, ook van hen, als bewaarders der geneeskundige kennis, de gronden zijner wetenschap bekomen heeft.

In het IIde Hoofdstuk behandelt de Schrijver het werk van HIPPOCRATES, *Prognosticon* genaamd, en ook hierin gaat hij op dezelfde wijze als in het Iste Hoofdstuk te werk, dat hij dit geheele geschrift, ter halver blad afgedrukt, weder met de *Praenot. Coacae*, op de andere helft der bladzijden geplaatst, vergelijkt, voor zoo verre deze namelijk met het eerstgemelde werk overeenkomstig zijn; en ook hier weder bewonderen wij de onvermoeide vlijt van den Heer ERMERINS. Hij zegt ons, dat dit stuk door alle Critici en uitlegkundigen te allen tijde aan HIPPOCRATES is toegeschreven, en ook alle kenmerken van echtheid draagt; hij meent, dat uit eene vergelijking van dit *Prognosticon* met de *Praenot. Coacae* ten duidelijkste blijkt, dat het eerstgemelde aan het laatstgenoemde deszelfs oorsprong verschuldigd is; hij noemt het dan ook, even gelijk de Hoogleeraar C. PRUYS VAN DER HOEVEN in deszelfs *Praefatio ad Chrestomathiam Hippocraticam*, pag. XIX, een Commentarius op de *Praenot. Coacae*, en wij voor ons aarzelen niet, het een der voortreffelijkste schriften van den Grijsaard van *Cos* te noemen. — Ook dit Hoofdstuk wordt weder van zeer belangrijke aanteekeningen, veelal uit GALENUS, FOËSIUS en anderen ontleend, vergezeld; zoo echter, dat de Schrijver ook hier vele blijken van een schrander oordeel vertoont, en tevens ook, even als in het Iste Hoofdstuk, voor de Critiek gebruik maakt van het Woordenboek van SCHNEIDER, en de zaken telkens opheldert uit de schriften van BOERHAAVE, VAN SWIETEN, RICHTER, SPRENGEL en anderen, van welken laatstgemelden hij op meer dan ééne plaats met bescheidenheid toont te verschillen. Op gelijke wijze eindelijk, als in het vorige Hoofdstuk, besluiten eenige algemeene stellingen of gevolgtrekkingen ook dit gedeelte van het werk.

Het IIIde Hoofdstuk bevat eene opgave van de leer der *Prognostica*, in de overige voornaamste werken van HIPPO-

CRATES vervat. In hetzelve worden eerst de *Libri Epidemici*, daarna het werk *de Aëre, Aquis et Locis*, en vervolgens dat *de victus ratione in morbis acutis* kortelijk behandeld, en ook hier weder blijkt, hoe zeer de *πρόνοια* den hoofdinhoud der fchriften van den *Griekfchen* Geneesheer uitmaakt. — Wij moeten ons alweder met eene korte fchets vergenoegen, en kunnen onmogelijk al het voortreffelijke, hier voorkomende, doen opmerken; maar toch mogen wij niet verzwijgen, dat hier van bladz. 113 tot 117 wenken voorkomen, die het groote verfchil tusfchen de School van *Cnidus* en *Cos* doen kennen en voor de Gefchiedenis der Geneeskunde belangrijk zijn. Eindelijk volgt eene vergelijking van den *Griekfchen* tekst der *Aphorismen*, voor zoo ver zij tot de *πρόνοια* of *Prognostica* betrekking hebben, met de *Praenot. Coacae*, en de uitgebreide gewigtige aanteekeningen tot opheldering van vele duistere plaatfen, vooral op dit gedeelte van het werk, zijn boven onzen lof. — Algemeene aanmerkingen befluiten ook weder dit gedeelte.

Het IVde of laatfte Hoofdftuk bevat eene verklaring der *Hippocratifche* leer uit de boven aangetoonde grondftellingen. — In de 1fte § komt de Schrijver nog eens op de leer der School van *Cos* en hare voortreffelijkheid boven die van *Cnidus* terug, en toont aan, dat dezelve in hare zucht tot waarnemen, in hare *πρόνοια* of voorzegging, in hare hieruit voortvloeijende analogifche verklaring der natuur, en in de nabootfing der laatstgemelde gelegen was; waarna hij in de 2de § aantoont, hoe HIPPOCRATES op deze gronden zijner voorgangeren zijne leer heeft gevestigd en uitgebreid. — Ook dit Hoofdftuk hebben wij met groot genoegen gelezen, en de reden ter verontfchuldiging, door den Heer ERMERINS in zijne Voorrede over de onvolledigheid van hetzelve bijgebragt, verhoogt deszelfs waarde in ons oog.

Vraagt ons nu iemand, of er dan volftrekt niets op deze Akademifche Verhandeling kan worden aangemerkt, dan vragen wij met LONGINUS, *περὶ Υ'ψ* cap. mihi XXX, terug: *Πότερόν ποτε κρεῖττον ἐν ποιήμασι καὶ λόγοις μέγεθος ἐν ἐνίοις διημαρτημένον, ἢ τὸ σύμμετρον μὲν ἐν τοῖς κατορθώμασιν, ὑγιὲς δὲ πάντῃ καὶ ἀδιάπτωτον;* — en inderdaad dit *μέγεθος ἐν ἐνίοις διημαρτημένον* vindt hier de volfte toepasfing: ook hebben wij naar geene fouten of onnaauwkeurigheden gezocht; maar, opdat wij den fchijn van vleijerij vermijden mogen, willen

wij eenige weinige opmerkingen, welke ons onder het lezen voorkwamen, mededeelen.

Op bladz. 11 onderaan zegt de Schrijver: „HIPPOCRA-„TEM numquam fignum ex pulfu decumfisfe novimus." — Wij weten, dat velen dit hebben gefteld, en erkennen gaarne, dat de teekenen uit de ademhaling, uit de zoogenoemde *excreta* en andere, veel menigvuldiger, dan die uit den pols, bij den *Griekfchen* Geneesheer voorkomen; doch gelooven met dat al, dat het bovengenoemde gezegde nog wel eenige uitzonderingen lijdt. Men zie, wat de groote kenner der *Hippocratifche* fchriften, A. DE HAEN, daarover in het IIIde Deel zijner *Ratio medendi*, het 18de Hoofdftuk, gefchreven heeft; en oordeele.

Op bladz. 16. *Coac.* reg. 7. ftaat ποιέουσι μελανθεῖσα δὲ lees ποιέουσι. μελανθεῖσαι δὲ.

De zin van *Coaca* 617, op bladz. 30 en 31, had wel eenige opheldering noodig; men vindt dezelve bij FOËSIUS, pag. 219 ad h. l.

Op bl. 31 in de aanteek. ftaat *videri*; hiervoor leze men *videtur*.

Op bladz. 57 reg. 15. ftaat ἀποθανομένους lees ἀποθανουμένους.

Op bladz. 61. aanteek. 28. leze men *appetitus illos fpontaneos et averfiones fpontaneas*, in plaats der *nominativi plurales*, hier voorkomende.

Op bladz. 72. reg. 5. lezen wij in het *Prognosticon* ἄνω ὑφισταμένας: welligt leest men hier beter ἄνω ἐφισταμένας, gelijk vele der beste handfchriften hebben, en FOËSIUS, op het voetfpoor van GALENUS, wil gelezen hebben.

Op bladz. 105. reg. 8. ftaat *colorem* lees *calorem*.

Op bladz. 114 reg. 27. ftaat *a febricitantibus* lees *febricitantibus*: en

Op bladz. 124. *Aphor.* XI. reg. 1. ftaat τὴν ὀμφαλὸν lees τὸν ὀμφαλόν.

Op de Latiniteit maken wij geene aanmerkingen; zij verdient die doorgaans niet. Het woord *inquiebat*, op bladz. 2. der Voorrede, voor *inquit*; *Hippocrateus* hier en daar voor *Hippocraticus*; *metafchematismata* voor *metafchematismi*, op bladz. 145. en dergelijke, zijn inderdaad kleinigheden, welke men den Heere ERMERINS vooral dán ligtelijk vergeeft, wanneer men weet, dat hij de proeven van dit gefchrift in het Cholera-Hospitaal te *Rotterdam*, en dus in het gezigt der menfchelijke ellende en bij den aanblik des doods, heeft nagezien.

En zoo eindigen wij dan dit verslag met de betuiging, dat wij den Schrijver zelfs niet van- aangezigt kennen; maar dat zijn werk ons de hoogste achting voor zijne kunde heeft ingeboezemd, en dat wij dit weinige hier ter neder schreven, opdat deze schoone vrucht van zijnen zoo welbesteden tijd meer algemeen gekend en gewaardeerd moge worden. Wij wenschen den jeugdigen letterheld met zijnen welvolbragten arbeid, en den Hoogleeraar, aan wien dezelve werd opgedragen, met zulk eenen leerling geluk, en erkennen volgaarne, dat dit geschrift ons in de overtuiging heeft versterkt, dat GALENUS te regt geschreven heeft: Πάντων τῶν καλῶν ὁ Ἱπποκράτης ἡμῖν ἡγεμών ἐστι.

D. V. D. BR.

Archief voor den Aziatischen Braakloop en al wat daartoe betrekking heeft in de Stad en Provincie Utrecht, onder goedkeuring der Hoofd- en Districts-Commissiën in de zaak der Cholera, en medewerking van N. C. DE FREMERY, B. F. SUERMAN, J. J. WOLTERBEEK, F. S. ALEXANDER, A. NUMAN, J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, L. C. E. E. VAN COOTH, G. GREEVE *en andere Geneeskundigen uitgegeven door* P. J. J. DE FREMERY, *Med. Dr. en Hoogleeraar. Iste en IIde Stuk. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1832, 1833. *In gr. 8vo. VIII,* 89 *bl. f* 1 - 20.

Deze beide stukjes behelzen: I. Een overzigt der maatregelen tegen de Cholera in de provincie *Utrecht* genomen, medegedeeld door den Hoogl. B. F. SUERMAN. II. Verslag van hetgeen binnen de stad *Utrecht* gedaan is voor de geneeskundige verzorging en verpleging van Cholera-zieken, opgemaakt door den Hoogl. P. J. J. DE FREMERY. III. Ziektegeschiedenissen. IV. Berigten omtrent het ontstaan en de verspreiding van de Cholera; statistieke opgaven; weerkundige waarnemingen, enz. V. Eenige Bijlagen, meerendeels betrekking hebbende op de Geneeskundige Politie, enz. VI. Overzigt van hetgeen te *Utrecht* gedaan is voor de geneeskundige verzorging der Cholera-zieken onder het Garnizoen of in de aldaar gevestigde Hospitalen, door Dr. F. S. ALEX-

ANDER. VII. Het Cholera-Hospitaal te *Utrecht*, geschetst door Dr. N. P. VISSCHER, Geneesheer in hetzelve. VIII. Bijvoegselen, behoorende tot het verslag omtrent de verpleging en verzorging van Cholera-zieken, door den Hoogl. P. J. J. DE FREMERY. IX. Ziektegeschiedenissen. X. Berigten omtrent het ontstaan en de verspreiding van de Cholera; statistieke opgaven; weerkundige waarnemingen, enz. XI. Bijlagen van gelijke strekking en aard als die van het eerste Stukje. — Eindelijk zijn, zoo wel bij het eerste als tweede, eenige Tabellen of Staten gevoegd, ter opheldering van den gang der Epidemie strekkende, of van meteorologischen inhoud.

Uit deze opgaaf blijkt, dat dit Archief voor eigenlijke beoordeeling minder vatbaar is, althans zonder met plaatselijke en tijdelijke omstandigheden bekend te zijn. Stukken als deze kunnen, zoo zij met waarheidliefde en onpartijdigheid gesteld zijn, waaraan Recensent geenszins twijfelt, tot bouwstoffen dienen voor eene Geschiedenis der Epidemie in ons Vaderland, welke eerst dán gelijk het betaamt verwacht kan worden, wanneer de opgewondene gemoederen bedaard zijn. Met den wensch, dat die tijden spoedig mogen aanbreken, nemen wij afscheid van dit wellingerigte Archief voor den Aziatischen Braakloop.

Bouwstoffen voor het contagieuse der Aziatische Cholera, uit verschillende Schrijvers bijeenverzameld, met eén Brief aan Dr. C. G. ONTIJD, *Ridder, Geneesheer te 's Hage enz., door* F. VAN DER BREGGEN, CORNZ., *Med. Dr. en Hoogleeraar te Amsterdam. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1832. *In gr. 8vo.* 134 *Bl. f* 1-40.

Het moet voor den leek in de Geneeskunde eene vreemde zaak zijn, Artsen over eene ziekte, welke reeds meer dan 15 jaren geheerscht en de beschaafdste gedeelten van *Europa* bezocht heeft, nu nog te hooren twisten, of dezelve al dan niet besmettelijk zij; en niet te onregt mag men beweren, dat de Cholera der goddelijke kunst een' stoot gegeven heeft, waarvan zij in geen 15 jaren bekomen zal. Evenwel men moet haar niet te hard vallen. Heeft niet hetzelfde verschijnsel in alle andere wetenschappen plaats? De Godgeleerdheid, b. v., heeft zij, na een onderzoek van meer dan

18 eeuwen, opgehouden verfchil van gevoelens aan te kweeken over punten, waaromtrent de Bijbel, naar het oordeel van menig niet godgeleerd lezer, zich niets onduidelijk verklaart? Dat de Regtsgeleerdheid aan hetzelfde euvel mank gaat, leert ons de dagelijkfche ondervinding: het verfchil van adviezen over eene en dezelfde zaak; de twisten, zoo wel over de *lex fcripta*, als over die hoogere wetten van Natuur- en Volkenregt, welke den grondflag van de eigenlijk wijsgeerige Regtsftudie uitmaken. En dat de befchaafde Letteren geene uitzondering op den regel maken, weet een iegelijk, die zich de oorlogen der Litteratoren te binnen brengt, en wien de meesterachtige toon in de ooren klinkt, op welken de eene fchool zich over de andere uitlaat.

Maar, wat is de reden, dat men over punten, die fchijnbaar niet zoo moeijelijk te bepalen zijn, jaren achtereen en met de meeste hevigheid en volharding de pen kan voeren? Is dit altijd, is het voornamelijk in de moeijelijkheid der zaak gelegen? o Neen! Waarin dan? Wij willen dit eens op ons gemak onderzoeken.

De mensch brengt met zich eene vatbaarheid ter wereld, om waarheid te zien en te erkennen. Die vatbaarheid evenwel moet vlijtig gecultiveerd worden, of er komt niets van. Nu brengt hij met die vatbaarheid een ander beginfel *femi-nium* met zich mede; het is dat, om zichzelven lief te hebben en alles met zichzelven in rapport te brengen. Die beide groeijen op. Het laatfte echter veel tieriger en weliger dan het eerfte: want ouders en vrienden brengen het gedurig eten aan, en het krijgt den ganfchen dag voedfel in overvloed. Het andere moet leven en wasfen van de kliekken van zijn' broeder; en, terwijl het dus gewoonlijk een mager en teeder fpruitje blijft, wordt deze een forsch gefpierde knaap, die broêrlief in alles de wet ftelt, en, zoo hij al eens het waagt zijne ftem tegen dezen te verheffen, hem door flagen en geweld tot zwijgen brengt, en niet rust, alvorens hij hem in alles tot een jabroêr gemaakt heeft. En vandaar, lieve Lezers! van dien ongelijken kamp tusfchen waarheidliefde en eigenliefde, dat het ons, arme ftumpers, zoo bezwaarlijk valt, waarheid te zien en te onderfcheiden van hetgeen ons troetelkind ons voor waarheid opdischt.

Past men nu het gezegde toe op de twisten over het *contagium* in de Cholera, men zal zien, hoe verbazend magtig ook in dezen de dwingelandij van het Egoïsme zich heeft

laten gelden. Hier was het de zucht, om met den tijd mede te gaan en voor liberaal te gelden bij de anti-contagionisten, of die, om voor regtzinnig in de leer gegroet te worden bij de contagionisten; daar waren het eigenbelang, baatzucht, handelsbetrekkingen, die zich in het ſpel mengden; ginds waren het de uitſpraken van het Gouvernement, het gezag van groote namen, of eindelijk de tooverwoorden van cosmisch-tellurisch, of bij anderen het ſtreelend gevoel van zich van den grooten hoop te onderſcheiden, die der menſchen oordeel omkochten, en op die wijze ging doorgaans de waarheid verloren. Voor hem, die kalmte genoeg bezit, om den ſtrijd aan te zien, zonder zich om de uitkomst te bekommeren, valt er uit dezen twist wederom veel menſchenkennis op te zamelen, en zal het, in weerwil van al dat gedruisch en getier, welligt minder moeijelijk zijn, de zachte ſtem der waarheid op te merken. Wij raden hem, met deze of dergelijke overdenkingen de ſchriften van beide partijen te lezen, de daadzaken te toetſen, de redeneringen van beide kanten te bepeinzen, en bij dat alles den invloed van tijd, plaats, betrekkingen en perſoonlijkheid niet uit het oog te verliezen. Want menigmaal is het van nog meer aanbelang, te weten, door wien iets gezegd is, dan wat er gezegd is.

Wij hebben hier voor ons *Bouwſtoffen voor het contagieuſe der Aziatiſche Cholera*, verzameld door eenen voorſtander van het *contagium*, welke evenwel over het algemeen in een' gematigden toon zijn voorgedragen. Ondertusſchen ook hier ſtraalt nu en dan de invloed van 's mans perſoonlijke betrekkingen door, als in de geuite meening over de geldigheid der verklaring van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut, op welks bezit zich met regt de Hoofdſtad verheft; eene geldigheid, waaromtrent menige niet ongegronde twijfeling zoude kunnen ontſtaan. Doch, dit daarlatende, gelooven wij, dat deze wijze van de zaak te behandelen, door namelijk het vóór en tegen bijeen te brengen, meest geſchikt is, om tot eindelijke beſlisſing te geraken; om welke reden wij den wensch niet onderdrukken kunnen, dat of de Hóoggeleerde Schrijver zelf, of een ander, ook bouwſtoffen voor het tegenovergeſtelde gevoelen bijeenbrenge; waarbij dan tevens naauwkeurige citatiën van de bronnen, uit welke men geput had, zouden moeten gevoegd worden,

om ze aldus telkens, als 't noodig was, te kunnen raadplegen; iets, hetgeen het onderzoek merkelijk zoude verligten.

Recensent, die in de gelegenheid was, eene groote menigte Cholera-lijders te zien en den aard der ziekte waar te nemen, twijfelt wel niet aan derzelver besmettelijkheid, voor welke zoo vele *facta* spreken, en was al dadelijk door het Oostersche, het geheel vreemde aanzien der ziekte, hetgeen zij na zulk een' langen togt onveranderd bewaard had, te zeer getroffen, om aan eene *evolutio spontanea*, onder begunstigende omstandigheden, geloof te kunnen hechten. Maar hij is, van den anderen kant, met zijn eenmaal opgevat gevoelen niet zoo zeer ingenomen, dat hij hetzelve voor altijd bezworen zou hebben, of voor alle latere overtuiging onvatbaar zou zijn. Integendeel, hij erkent volgaarne, dat veel vreemds en bijzonders deze raadselachtige ziekte aankleeft, hetgeen haar van de overige besmettelijke Epidemiën verschillen doet; dat zij aanvankelijk miasmatisch geweest en eerst later contagieus geworden is, en wat dies meer zij. Waarom hij een nader en opzettelijk onderzoek van dit gewigtig vraagstuk in 't geheel niet overtollig rekent, maar met welgevallen iedere poging daartoe te gemoet ziet. Uit dit oogpunt acht hij deze bijdragen inzonderheid alle aanbeveling waardig. Zij zijn bijeengebragt door de hand van eenen Autheur, die, zoo verre wij weten, de eerste was, welke onzen landaard met de litteratuur der Cholera bekend maakte, en door talrijke schriften bij het Nederlandsch publiek vermaard is. Mogten ook deze vruchten van zijne milde pen in veler handen komen, en daardoor den geachten Schrijver aansporen, om op het ingeslagen pad met denzelfden ijver voort te gaan, en zijne landgenooten met daad en voorbeeld tot de overweging van dit allerbelangrijkst onderwerp op te wekken!

Brief aan den W. Ed. Z. G. H. JULIUS VITRINGA COULON, *Med. Doct. enz., aangaande deszelfs Betoog over de noodzakelijkheid, om tegenwoordig dadelijk gepaste en krachtdadige middelen te gebruiken, wanneer men door loop* (?) *gepaard met brakingen en buikpijn* (?) *wordt aangevallen, en men niet terstond geneeskundige hulp kan bekomen, door*

H. J. SCHOUTEN, *Med. Dr. Te Amsterdam*, *bij* L. van Es. 1832. *In gr. 8vo.* 22 *Bl. f* : - 30.

Voor een' gewonen brief nog al uitvoerig, doch voor het publiek bestemd, in vergelijking van den titel, nog al niet uitgebreid. Wij verzoeken verschooning, om den reeds zeer uitgedijden titel, de waardigheden van den Heer COULON te hebben voorbijgegaan. Genoeg bekend, behoeft zijn Ed. derzelver vermelding niet.

Men heeft uit het werk van den Heer SCHOUTEN (*Ontleed-, natuur- en ziektekundige Onderzoekingen, aangaande den aard en de geneeswijze van de Cholera*) reeds kunnen opmaken, dat zijn Ed. een voorstander is van zeker door hem aldaar genoemd *Bataviasch Choleradrankje* (bl. 101). Dit drankje schijnt *volmaakt overeenkomstig* te zijn met het drankje van den Heer COULON, en zoude door den Heer SCHOUTEN *met even veel vertrouwen toegediend* worden. Deze Collegas schijnen het dus eens te zijn en elkander wel te verstaan!

Het ware wel der moeite waardig, den Heer SCHOUTEN voet voor voet bij zijne redeneringen te volgen; maar dan werd onze Recensie een tweede brief van welligt niet minder bladzijden, en het zoude iets van de Polemiek weg kunnen krijgen, en dat wel om een *Choleradrankje*, hetwelk wij (dit moet er uit!) geschikt voor *Batavia*, maar minder nuttig voor onze landstreek hielden en houden, vooral daar wij nu bij ondervinding kunnen medespreken. Daarenboven, *gebrek aan dadelijke geneeskundige hulp* (bl. 4) was hier niet zoo zeer te vreezen als in de *Indiën*, en is voor de welgezinden ook genoeg geweest. Ten andere achten wij de giften *laudanum* te sterk voor onze gewesten, *veel te sterk*, om die maar zoo onbepaald in handen van den leek te geven en er mede om te springen, in afwachting van geneeskundige hulp, die, wanneer zij kwam, niet meer zoude kunnen verhelpen hetgeen door eene te groote gift van een zoo krachtig middel reeds konde bedorven zijn; en zulk een middel wordt door eenen Geneesheer aangeraden!

Omtrent de gift van het *laudanum* verschilden velen in gevoelen van den Heer COULON. Hoezeer ook wij het met hem in dit opzigt niet eens zijn, keuren wij echter alle onheusche uitvallen tegen zijn Ed. af, en vereenigen ons niet met dezulken, die zoo deden. Maar ook niet met den

Heer SCHOUTEN, wanneer hij *de Faculteits-Heeren*, *de onuitsprekelijke Vernuften en de halve Goden* voor den regterstoel des publieks daagt; ook niet, wanneer hij *de snoevers op hunne gelukkige uitkomsten met andere middelen* bestraft (bl. 2), en voor zich alleen de goede uitkomsten met het Choleradrankje wil behouden. Dat is niet heusch! plagten wij vroeger onder het knikkeren te zeggen, wanneer een enkele zich alle stuiters dacht toe te eigenen. Doch, terwijl wij nog de spelen onzer kindsche dagen gedenken, gevoelen wij thans te sterker, dat *magtspreuken alleen eene onkundige menigte verleiden en verschrikken*, *en wel aan kinderen*, *maar niet aan volwassenen in de kunst* GEDEBITEERD *kunnen worden!*

Wij zouden op onze beurt ook kunnen vragen: wat is beter, dat duizende (?) zieken *vergaan onder het gebruik van kamillenthee en koud gekookt water* (?), of in eene doodelijke slaapzucht vervallen door overgroote giften *laudanum*. Maar, telt men der menschen levens bij getallen? (bl. 4.)

De Professor te *Groningen*, op wien men het zeer geladen schijnt te hebben, moge in zijne teregtwijzing al of niet heusch geweest zijn; hem behoefde echter geen Profetische geest in te blazen, dat het middel *goed* in de *Oost-indiën*, maar hier te lande niet zoo was. Verandert de luchtsgesteldheid niets in den aard der ziekte? De Heer SCHOUTEN, die, in zijn reeds vermelde werk, van ALEXANDER TRALLIANUS, van den *Hymnus* aan MERCURIUS spreekt, zal toch in de werken van HIPPOCRATES geen vreemdeling zijn, en die dacht er anders over; vergelijk het boek *de aëre*, *aquis et locis*.

Dan, ook wij zeggen: *genoeg hiervan! de waarheid zal voorzeker eenmaal zegepralen.* Wij voegen er bij: zij heeft reeds gezegepraald; en evenmin als wij de door ondoelmatige giften opium verlorene menschenlevens liefdeloos ter verantwoording zouden laten komen van hen, die door eene welgemeende, maar niet voorzigtige aanprijzing van zulke drankjes onkundigen in gevaar gebragt hebben, evenmin willen wij het *anathema* van den Heer SCHOUTEN voor uit overtuiging gesproken houden. In drift is men niet altijd van voorbarigheid vrij te spreken, bl. 21. Het *eenvoudige*, bl. 22, het *simplex veri sigillum*, is ons onder elke gedaante heilig; maar ook slechts *dit* eenvoudige.

Centraal Amerika, uit een geschiedkundig, aardrijkskundig en statistiek oogpunt beschouwd, door J. HAEFKENS, *oud Consul-generaal der Nederlanden in die Republiek. Met Kaart en Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1832. *In gr.* 8*vo.* 488 *Bl. f* 4 - 80.

Men ontvangt hier een zeer belangrijk werk, over een der nieuwe *Amerikaansche* Gemeenebesten, door den te *Guatemala* gevestigd geweest zijnde *Consul-generaal* der *Nederlanden*, HAEFKENS, die door Zijne Majesteit met eene belangrijke zending in deze nog weinig bekende streken vereerd is geweest, en door een driejarig verblijf aldaar, als ooggetuige der gedurende dien tijd voorgevallene gebeurtenissen, voorzeker meer dan iemand in staat was, om ons daarmede nader bekend te maken, en om tevens vele aardrijkskundige en statistieke opgaven over dat door de Natuur zoo mild bedeelde land aan te teekenen.

Wij meenen, dat de Heer HAEFKENS, door de uitgave van dit werk, aan de wetenschappen eene wezenlijke dienst bewezen heeft. Hetzelve bevat twee afdeelingen, waarvan de eerste de geschiedenis, en de andere de aardrijkskundige en statistieke aanteekeningen bevat, welke laatstgenoemden inzonderheid voor de kennis van dit deel der Nieuwe Wereld eene bijzondere opmerking verdienen; terwijl er eindelijk, als aanhangsel, nog een berigt nopens de *Engelsche* kolonie *Belize* is bijgevoegd.

Na eene korte inleiding vangt de geschiedenis aan, na de verovering van *Mexico* door FERDINAND CORTEZ, en men verkrijgt een vlugtig overzigt van de oude geschiedenis des lands, waarbij de lezer ondersteld wordt, met die van de ontdekking van *Amerika* en de verovering van *Mexico* bekend te zijn. Nadat de Schrijver ons nader bekend heeft gemaakt met de wijze, hoe de *Spanjaarden* zich gevestigd hebben in die gedeelten des lands, waaraan zij den naam van Onderkoningrijk van *Guatemala* gegeven hebben, en tevens met hunne wijze van bestuur, den staat der bevolking, de verschillende menschenrassen, enz. worden wij weldra gebragt tot het jaar 1811, wanneer voor het eerst de kreet der onafhankelijkheid te *St. Salvador* is opgegaan. Eene schets der opvolgende Besturen brengt ons tot het jaar 1821,

wanneer de onafhankelijkheid openlijk werd afgekondigd, 't welk men als een noodzakelijk gevolg van die van *Mexico* en *Columbia* beschouwen moet.

Na de bijeenroeping van een eerste Congres, verklaarde de meerderheid zich voor eene vereeniging met *Mèxico*, 't welk echter te *St. Salvador* eenen openlijken tegenstand ondervond; doch men moest er zich in 1823 aan onderwerpen, en de inlijving in het nieuwe *Mexicaansche* Keizerrijk werd daarmede voltooid.

De val van ITURBIDE had ook de wederafscheiding der *Guatemaalsche* provinciën van *Mexico* ten gevolge, en op den 1 Julij 1823 verklaarden de vereenigde provinciën van *Tusschen-Amerika* zich vrij en onafhankelijk, zoo wel van *Spanje*, als van *Mexico* en van iedere andere Mogendheid, terwijl de *de facto* plaats gehad hebbende vereeniging met *Mexico* voor onwettig en afgeperst verklaard werd; en het is hier, dat, naar onze gedachten, een nieuw tijdvak voor deze jonge Republiek aanvangt, welker geschiedenis ons verder een droevig tafereel van verwarring en burgeroorlog aanbiedt, waarvan het einde misschien nog verre verwijderd is.

De maatregelen der nieuwe Regering waren in eenen liberalen zin, waaronder men echter met smart de uitsluiting van alle andere Godsdiensten behalve de Roomschkatholijke moet opmerken; terwijl voorts, na de verkiezing van het Uitvoerend Bewind, de *Mexicaansche* troepen naar *Mexico* terugkeerden.

Een weinig belangrijk oproer, dat reeds in het volgende jaar te *Guatemala* uitbrak, doch weldra te niet liep, gaf aanleiding tot wederlosbarsting van den afkeer tusschen *Guatemala* en *St. Salvador*; een haat, die als een der grootste oorzaken van den burgeroorlog wordt aangemerkt.

St. Salvador zond nu, onder voorwendsel van hulp te verleenen, eene krijgsmagt naar *Guatemala*; en, hoewel men derzelver intogt trachtte te beletten, trok deze (alle tegenstand vruchteloos zijnde) binnen *Guatemala*.

De Schrijver verhaalt ons nu de handelwijze van RIVAS, den bevelhebber der *Salvadorsche* troepen, en hoedanig men zich eerst na vele pogingen op zekere voorwaarden van deze ongenoodigde gasten kon ontslaan. De provinciale deputatie te *St. Salvador* had intusschen deszelfs onafhankelijk gezag hernomen, tot dat er eene bepaalde staatsregeling zou zijn vastgesteld.

Nadat de provinciën *Honduras*, *Nicaragua* en *Costarica* zich met de Republiek vereenigd hadden, werd nu den 1 October 1824 de verklaring der volstrekte onafhankelijkheid vernieuwd, behalve de provincie *Chiapa*, welke zich bij *Mexico* had gevoegd. Men behandelde nu de vraag, of de grondslagen der staatsregeling *centraal* of *federaal* zouden zijn; de meerderheid verklaarde zich voor het laatste. De Republiek bestond nu uit vijf federative Staten, ieder op zichzelve souverein en onafhankelijk, met een algemeen Congres, van één lid voor iedere 30,000 inwoners. De Constitutie was op de leest van die der *Vereenigde Staten* geschoeid, doch bevatte nog meerdere democratische beginselen, hoewel de beide volken zeer in zedelijken toestand verschillen. De werkzaamheden der eerste constituérende vergadering, welke in Januarij 1825 hare zittingen sloot, worden, hoewel dikwijls onuitgevoerd blijvende, door den Schrijver in het algemeen voor verdienstelijk gehouden. De erkenning der Republiek door *Mexico* ging gepaard met de verklaring, dat de provincie *Chiapa* daartoe niet behoorde, 't welk *nog* een verschil tusschen de beide Regeringen uitmaakt. Het eerste federale Congres werd den 6 Februarij 1825 ingehuldigd. Thans volgt een kort verslag der gehoudene aanspraken, van de merkwaardigste decreten in dien tijd genomen, de benoeming van Consuls en het sluiten van traktaten met *Columbia* en *Noord-Amerika*. Het voorgevallene met de verkiezing van den President ARCE merkt de Schrijver aan, als eene groote oorzaak van den burgeroorlog te zijn geweest; schoon men beweert, dat de oorlog, uit haat der provinciën tegen de hoofdstad, evenwel zoude ontstoken zijn. Het Congres, dat door den Schrijver geoordeeld wordt minder ijver dan de eerste constituérende vergadering betoond te hebben, versterkte, door de beslissing van een vraagstuk, uit het federalismus voortspruitende, niet weinig den haat der provinciën tegen de hoofdstad. — De Schrijver staat hier een oogenblik stil, en beredeneert het afgehandelde tijdvak, terwijl hij een droevig tafereel van den staat van zaken ophangt.

Bij het Congres van 1826 verkreeg de liberale partij de overhand. Wij vinden hier de verslagen van den President, der Ministers en de voornaamste decreten behandeld; terwijl wij onder anderen hier opmerkten het verleende Octrooi tot een kanaal tusschen de beide Wereldzeeën, dat echter een bloot koopmansontwerp was, en zoo min als andere eenig

gevolg heeft gehad. Dit Congres wordt geoordeeld nog minder veerkracht dan het voorgaande betoond te hebben; terwijl de zaden van tweedragt zich meer en meer ontwikkelden. Wij merken hier op, het openbaar gehoor van eenen *Commisfaris der Nederlanden*, en van den *Consul-generaal*, dat in dezen tijd heeft plaats gehad. — Tot hiertoe heeft de Schrijver ons met de algemeene gebeurtenisfen der Republiek bezig gehouden; hij flaat nu een' blik op die van iederen Staat afzonderlijk.

Vooreerst behandelt hij de gebeurtenisfen in den Staat van *St. Salvador*, welke als de zetel van het liberalismus (dat evenwel meest uit haat tegen *Guatemala* beftond) moet worden aangemerkt. Vervolgens krijgt men een verhaal van hetgeen er in den Staat *Nicaragua* is voorgevallen, welks onlusten zeer ingewikkeld en verward zijn geweest. De gebeurtenisfen in de Staten van *Honduras* en *Costarica* waren van minder belang, en de laatfte provincie wordt in dit opzigt als de gelukkigfte van het Gemeenebest aangemerkt. De gebeurtenisfen in den Staat *Guatemala* zijn veelal dezelfde als die der algemeene Regering geweest. — De Schrijver keert, na dit overzigt van iederen Staat afzonderlijk, tot de algemeene gefchiedenis der Republiek terug.

Er beftonden in 1826 drie partijen, die elkander eenen onderlingen haat toedroegen; de *Anti-conftitutionelen* of *Servilen*, de *Guatemaalfche liberalen*, en de *Salvadorfche liberalen*. De aard en de bedoelingen dezer partijen worden ons hier verklaard, waarbij wij de karakterfchetfen krijgen van, en het voorgevallene met twee perfonen, RAOUL en PERKS, beiden gewezene *Franfche* Officieren, de laatfte evenwel een *Engelschman* van geboorte, welke beiden een belangrijk aandeel in de gebeurtenisfen dezer Republiek hebben gehad. De verbittering der verfchillende Befturen vermeerderde meer en meer, en de daaruit voortgevloeide gevangenneming van den Chef des Staats *Guatemala*, door den Prefident, was het begin van een treurig tijdvak, en van dien tijd af aan heerschten er despotismus en burgerkrijg. De Prefident riep nu, op eigen gezag, een Congres in dubbelen getale bijeen. De Schrijver geeft ons hier eenige redeneringen voor en tegen deszelfs wijze van handelen, en meent, dat er aan beide zijden overdrijving heeft plaats gehad, en dat hij door de omftandigheden is medegefleept. Het oude Congres en het Geregtshof van den Staat erkenden

de decreten van den President niet; terwijl dit een en ander een grooten indruk te *St. Salvador* te weeg bragt, waar men de krijgsmagt vermeerderde.

De Schrijver verhaalt ons verder het voorgevallene te *Quezaltenango*, waar de gezagvoerders van den Staat *Guatemala* zich bevonden, en den wreedaardigen moord van den Vice-chef FLORES; terwijl aldaar, na wederzijdsche voor- en nadeelen der partijen, de door den President onder CASCARAS afgezondene krijgsmagt de bovenhand verkreeg, en de rust hersteld werd. De President decreteerde tot de nieuwe verkiezingen, en er werd een nieuwe Chef des Staats verkozen, MARIANO DE AÏCINENA, die mede eene voorname rol in de volgende gebeurtenissen gespeeld heeft.

Het gedrag der *Salvadorsche* gezagvoerders is moeijelijk te verklaren; zij riepen zelve eene vergadering bijeen te *Aguachapa*. Niettegenstaande nu *St. Salvador*, *Nicaragua* en *Honduras* het decreet van den President hadden afgekeurd, hadden de verkiezingen voor een buitengewoon Congres echter plaats; geen der beide Congressen is evenwel werkzaam geweest.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

A new Dictionary of the English and Dutch Language; to which are added: a catalogue of the most usual proper names and a list of the irregular verbs. Part I. pag. 684, Part II. pag. 1211. Nimmegen, published by *J. F. Thieme* (out of the fund of *H. C. A. Thieme*). *f* 10-:

Van dit Woordenboek is men, blijkens een der voorberigten, de bewerking grootelijks verpligt aan den Heer D. BOMHOFF, H.ZOON, die een gedeelte van het eerste en het geheele tweede deel vervaardigde. Reeds eenige jaren geleden zag het eerste deel het licht, en werd in onderscheidene tijdschriften gunstig beoordeeld, terwijl het tweede eerst veel later verscheen. Het oogmerk van den zamensteller was, om een Woordenboek te geven, dat den middelweg hield tusschen de Zakwoordenboeken, gelijk dat van JANSON, en het uitgebreide werk van HOLTROP, die beide voor den eerstbeginnenden leerling minder geschikt zijn. Naar het oordeel van Recensent, die gedeeltelijk deze Woorden-

boeken heeft doorbladerd, gedeeltelijk ze met de artikels uit HOLTROP heeft vergeleken, en in de gelegenheid was, om ze dadelijk te gebruiken, is de vervaardiger hierin niet ongelukkig geslaagd. De leerling zal zelden te vergeefs een woord zoeken, en vindt gewoonlijk bij hetzelve genoegzame verklaring, ook bij het kleinere aantal van spreekwijzen, dat men heeft opgenomen. Wijselijk is de verzamelaar met deze laatsten wat ruimer geweest in het tweede deel, dat het *Hollandsch* en *Engelsch* bevat, omdat dit bij het gebruik op de scholen, bij het vertalen in het Engelsch, voor den leerling noodig en bijna onmisbaar is. Over het geheel zijn de opgegevene spreekwijzen goed vertaald, de beteekenissen der woorden duidelijk opgegeven, en mogen wij het gebruik van deze Woordenboeken allezins aanprijzen. Eene goede eigenschap mag ook gerekend worden, dat men in het tweede deel bij de *Engelsche* werkwoorden vrij geregeld het voorzetsel vindt aangeduid, hetwelk zij in den opgegeven zin regeren. In het besparen van ruimte is men in een enkel opzigt te ver gegaan, en in een ander is de regel der spaarzaamheid niet genoeg in het oog gehouden. Minder goed en gemakkelijk, namelijk, oordeelt Recensent, dat de *Engelsche* woorden, in het eerste deel, die en als zelfstandige naamwoorden, en als werkwoorden voorkomen, onder ééne rubriek zijn gebragt; b. v. *coast*, kust, en *to coast*, langs de kust varen. Waarom deze twee woorden niet afzonderlijk geplaatst, zoodat de leerling het bedoelde met een enkelen oogopslag vond? Men is zich hierin ook niet overal gelijk gebleven; b. v. *contract* en *to contract* staan afzonderlijk. Wat men in dit opzigt verloor aan beknoptheid, ware in het tweede deel gemakkelijk te herwinnen geweest, wanneer men de voorleden deelwoorden had weggelaten, die bij de onregelmatige werkwoorden opzettelijk worden vermeld. Zooveel *Hollandsch* verstaat de leerling toch wel, die op onze scholen aan het *Engelsch* begint, dat hij geene teregtwijzingen noodig heeft, als deze: *Afgebeden*, *zie afbidden*; *Afgebeten*, *zie afbijten*, enz. Deze ontwijfelbare *pleonasmen* waren bij eenen mogelijken herdruk gemakkelijk te vermijden. Zij nemen echter niets weg van het nuttige gebruik dezer Woordenboeken, die wij hopen, dat velen van dienst mogen zijn. De uitvoering is zeer goed: papier, letter en druk bevelen zich aan, en de prijs is, naar gelange van het groot aantal bladzijden (bijna

1900), niet te hoog gesteld. De uitgever vinde door ruim vertier zijne moeiten en kosten beloond!

Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde, uitgegeven door P. O. VAN DER CHIJS. *Iste Stuk. Te Leiden, bij* J. C. Cijfveer. 1833. *In gr. 8vo. 92 Bl. f* 1-40.

Met genoegen ontvangen wij dit stukje van den vlijtigen en kundigen VAN DER CHIJS, hetwelk als punt van vereeniging tot het ontvangen en mededeelen van berigten voor liefhebbers der munten en penningen moet dienen. Het bevat meer uitgebreide verhandelingen en kortere berigten en mededeelingen. De eerste verhandeling is ter inleiding zeer gepast, en bevat eene vertaling van des beroemden ECKHEL's overzigt der oude penningkunde. Voor den leek in die wetenschap geeft het een vrij voldoend verslag der noodigste kundigheden, om een oppervlakkig denkbeeld van *Grieksche* en *Romeinsche* munten te leeren verkrijgen. Vreemd kwam het ons voor, dat er aan het bestaan van het ijzeren geld te *Sparta*, hetwelk door alle Schrijvers over dat onderwerp vermeld is, getwijfeld wordt (bl. 5). Dat die munten niet meer bestaan, wordt door den Schrijver terstond daarna opgehelderd, namelijk om den roest. Waarom de munten der *Romeinen* vóór die der *Grieken* vermeld worden, begrijpen wij niet. Op bl. 13 staat eene erge drukfout. „De „*drachme* der *Grieken* werd voor gelijkwaardig met den „*sestertius* der *Romeinen* gehouden." Lees *denarius*; want een *obolus* stond omtrent gelijk met onzen stuiver, en zes daarvan maakten eene *drachme* uit, gelijk vier *sestertiën* (elk van anderhalven stuiver) eenen *denarius* uitmaakten. Het vervolg der redenering bewijst dit ook. Deze verhandeling zal vervolgd worden. — Het tweede stuk is eene zeer belangrijke verhandeling des Verzamelaars van het Tijdschrift, die zijne kunde, zoo wel van munten en penningen, als van de Vaderlandsche Geschiedenis, daarin zeer voordeelig ten toon spreidt. Zij loopt *over het Karakter der Nederlanders, bijzonder gedurende den tachtigjarigen Oorlog, blijkbaar uit hunne Gedenkpenningen.* Een aangenaam onderwerp. De Redenaar toont eerst uit de voorhandene penningen aan, hoe sommige uit de *Spaansche* tijden van de hoop getuigen, om met Koning FILIPS, behoudens verwijdering zijner kwa-

de raadgevers, te onderhandelen; — hoe andere bewijzen, dat men, toen de Koning eindelijk was afgezworen, en reeds vroeger, de geheele verwachting op den Prins van *Oranje* vestigde, en in dezen eenen steun verwachtte, gelijk naderhand in zijne Zonen MAURITS en FREDERIK HENDRIK. In de derde plaats getuigen de gedenkpenningen van haat tegen geloofsdwang en zucht naar redelijke vrijheid; in de vierde, van voorzigtigheid en gegrond wantrouwen op de listen van een' verraderlijken vijand, gepaard met onwrikbare standvastigheid en vrees voor geveinsde onderhandelingen (waarbij men echter niet moet vergeten, dat men toen *Frankrijk* of *Engeland*, of beide tevens, tot Bondgenooten had, en niet, zoo als tegenwoordig, tot vijanden). Daarbij verlangde men doorgaans vurig naar een' eerlijken vrede, doch meest omtrent den tijd van het *Gentsche* verdrag, het twaalfjarig bestand, of den *Munsterschen* vrede. Eindelijk zijn zeer vele penningen aandoenlijke bewijzen van de godsdienstige en hartelijk vrome stemming onzer landgenooten tijdens die zware bezoekingen. Aan God werd van alles de eere gegeven. Ten slotte van dit doorwrochte stuk, hetwelk den Heer VAN DER CHIJS waarlijk eere aandoet, lezen wij met smart, dat reeds vijftig fraaibewerkte penningen door de snoode *Belgen* overal verspreid zijn, om hunne omwenteling te verheffen en de *Hollanders* te schandvlekken; terwijl men van onzen kant zoo schraal is, om de voor ons roemrijke tijdstippen onzer dagen te gedenken. Nogtans volgt onmiddellijk op deze verhandeling eene lijst der gedenkpenningen, op de Munt te *Utrecht* geslagen, en de gebeurtenissen onzer dagen moetende vereeuwigen. Ongelukkig zijn de meeste betrekkelijk op dat heillooze huwelijk tusschen *België* en *Nederland*, hetwelk door de bijkomende omstandigheden zijner verbreking niet minder noodlottig is, dan door zijne sluiting, alsmede op de (jammerlijke) vereeniging zelve in 1815, en de inhuldiging des Konings in het ondankbare *Brussel*. Voorts zijn er nog penningen op de instelling der *Willemsorde* en de overwinning bij *Palembang*, te aangenamer, omdat zij uitsluitend door bewoners der *Vereenigde Nederlanden* bevochten is. In November 1830 werd (vrij kwalijk) het tijdstip gekozen, om eenen penning te slaan *ter gedachtenis van de inveering der Nederlandsche Grondwet in September* 1825, die juist toen geschonden was, en nu in het Noorden nog wel veranderingen zal moeten

ondergaan. Er zijn ook nog medailles van oude stempels geslagen, namelijk van FILIPS II, M. H. TROMP, DE RUITER en B. BEKKER (welke drie hier in slecht gezelschap zijn). Voorts zijn nog gedenkpenningen op den heldendood van VAN SPEYK voor 's lands rekening en onder opzigt van het Koninklijk Instituut vervaardigd, en op de *algemeene Volkswapening*. Eindelijk vindt men nog de afbeelding en beschrijving van eenen (slechten) begrafenispenning voor een *Leydsch* Student, die in 1672 voor het Vaderland sneuvelde, en eene mededeeling van den Heer GROEBE wegens eene verhandeling, bij de *Brusselsche* Akademie vóór twee jaren ingezonden, *over de gouden en zilveren muntspeciën der Nederlanders*, van het begin der 16de Eeuw tot ALBA en ISABELLA toe; voorts *aankondigingen* en *wetenschappelijke berigten*.

Wij wenschen van harte, dat een genoegzaam vertier den Heer VAN DER CHIJS tot de voortzetting van dit Tijdschrift moge aanmoedigen.

Amsterdamsche Studenten-almanak voor 1833. *Te Amsterdam, bij* R. Croese. *In kl.* 8*vo.* 143 *Bl. f* 1 - 50.

De Vaderlandsliefde, Dichtstuk door H. H. KLIJN, *Ridder, enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl. f* : - 30.

Aan de Nederlandsche Helden, op de Citadel van Antwerpen en in derzelver omtrek gesneuveld, enz. Door Mr. M. C. VAN HALL. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl. f* : - 25.

CHASSÉ *op het puin der Citadel van Antwerpen; door* C. LOOTS, *Ridder, enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 4 *Bl. f* : - 10.

Nederland in gebed tot God, op den algemeenen Bededag. Door A. BEELOO. *Te Medemblik, bij* L. C. Vermande. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl. f* : - 20.

Het Kasteel van Antwerpen en vroegere Krijgstooneelen in Zangen. Door P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. *In gr.* 8*vo.* 47 *Bl. f* : - 60.

De Landstorm, Volkslied, door denzelfden. Te Kampen, bij denzelfden. In kl. 8vo. 4 Bl. f :-2½.

De Ontruiming der Citadel van Antwerpen; vaderlandsch Dichtstuk, door G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS. *Te Utrecht, bij* J. de Kruyff. *In gr. 8vo. 17 Bl.*

Hulde aan de Helden van het Kasteel van Antwerpen, en Opwekking aan Oud-Nederland; door C. VAN EPEN. *Te Maastricht, bij* F. Bury-Lefebvre. *In gr. 8vo. 24 Bl.*

Almanak voor de Jeugd, voor 1833. *Te Amsterdam, bij* G. J. A Beijerinck. *f :-90.*

De *Amsterdamsche Studenten-almanak* voor 1833 schijnt ons over het algemeen welgeslaagd. Onder de mengelingen onderscheiden zich *de Wedstrijd der Barden* en *Jock van Hazeldeen.* De Latijnsche gedichten hadden wij wat meer gekuischt gewenscht. De redactie had zich moeten wachten voor het plaatsen van een' *pentameter*, als op bl. 128: *Tu nostra facili suscipe mente* VERBA. Dit is geheel uit de maat. Moest het ook wezen: *Tu nostros facili suscipe mente* JOCOS? Het verheugt ons, onder den vloed van vaderlandsche dichtstukken en stukjes, het eene en andere te kunnen aankondigen, dat zich boven den gewonen hoop onderscheidt. In de eerste plaats zij met hoogen lof melding gemaakt van het dichtstuk van den Heer KLIJN; *de Vaderlandsliefde.* Dit zal door alle tijden heen zijnen roem handhaven en zijne lezers vinden; zoo helder en natuurlijk is alles gedacht, zoo dichterlijk en ongekunsteld ontwikkeld en geschilderd, zoo gemakkelijk en zuiver geversificeerd. Indien plaatsgebrek het niet verbood, en wij niet onderstelden, dat de meeste lezers van ons tijdschrift zich dit dichtstuk van KLIJN wel zullen aanschaffen of ter lezing ontvangen, zouden wij ons gunstig oordeel gaarne met eenige proeven staven.

Mannelijk, stout en krachtig is ook het vers van den Heer Mr. VAN HALL, *aan de Nederlandsche Helden, op de Citadel van Antwerpen gesneuveld.* Alleenlijk geven wij den Dichter in bedenking, of hier en daar een slepende regel onder al die staande, of althans eene overspringing in het rijm, niet nog meerdere levendigheid aan den gelijkmatigen gang dier achtlettergrepige Jamben zou hebben gegeven.

Beeldrijk en zinrijk is het gedicht van den Heer LOOTS: *Chassé op het puin der Citadel van Antwerpen.* Meermalen hebben wij aangemerkt, dat deze echt vaderlandsche Dichter somwijlen niet geheel van gezochtheid en misbruik der figuren is vrij te pleiten. Dus zegt hij hier in coupl. 4 en 5:

Zoo staat — — een eik — — Tot dat een blikfemstraal, *uit spijt*,
De grijze kruin van eenen splijt,
En *lacht*, als hij hem neêr doet vallen.
Dus juicht nu Brit en Gauler blij,
In 't Staatsverbond van bastaardij,
Dat ook hun blikfem hem (CHASSÉ) vermande.

Brit en *Gauler* lagchen dus, d. i. eveneens als *de blikfem*. Als de *Satan?* Ja! dat zou kunnen. Maar *lagchen als de blikfem?*... Men kan het *lagchen* aan geenen *blikfemstraal* toekennen.

Het vers van den Heer BEELOO, *op den Bededag*, is eenvoudig, hartelijk en stichtend; en toch, waar het pas geeft, ontbreekt het er niet aan verheffing en kracht; de aanhef is zelfs hooggestemd.

Het Kasteel van Antwerpen, enz. door ROORDA VAN EYSINGA, bestaat uit een aantal dichttafereeltjes, waarvan geest en strekking lof verdienen. Meermalen ontmoeten wij ook, in deze kleine dichtverzameling, schoone en treffende plaatsen. Nu en dan echter het een en ander, dat meer schittert, dan wel waarlijk beteekent, gelijk, bl. 14, van God:

Hij, wiens *adem* alle sferen in haar schittrende omzwaal *schraagt*;
Hij, *die 't parelsnoer der schepping aan de almagte vingren drangt.*

Elders weder een aantal platte regels, gelijk bl. 20 de woorden van KAREL X:

Hoort! op heden wordt de vrijheid van de drukpers opgeschort,
Wijl de Kamer der Provincies door mijn magt ontbonden wordt.

Het Volkslied, *de Landstorm*, door denzelfden, bevalt ons vrij wel; schoon het, voor een volkslied, wat te lang is.

De Ontruiming der Citadel is een vaderlandsch dichtstuk van den Marquis DE THOUARS, waarin zijne eigenaardige verdiensten en gebreken weder doorstralen. Er is gang, ge-

voel en vinding in; maar in een' zamenhang, waar men zoo iets niet verwacht, ſtuit men weder op vreemde woordkoppeling, als: *zonnenopgangsgloed*; op platheden, als: *En* LEÊBRAAKT, *rooft en moordt*; op ongepaste uitdrukkingen, als: *Laat af; om Jezus wil, laat af!* Bl. 10 ſtaat: *Zijn ſlagzwaard zwaaide in 't noodſtormuur, op muiters bot geſchaard.* Hoe hard, hoe duister, hoe zonderling in woorden en denkbeelden! Verder vinden wij *een gluipend* BLEEKGEKOOND *verraad*, enz. Wijders lezen wij van *rinkelende armen van 't verderf* en van een *poppelend hart.* Het is te bejammeren, dat iemand van zoo veel dichterlijk gevoel zich op geene meerdere kunstbeſchaving toelegt en zijnen ſmaak niet meer zuivert.

De *Hulde aan de Helden van het Kasteel*, enz. door C. VAN EPEN, beſtaat uit een aantal losſe ſtukjes. Er zijn *aan* CHASSÉ, *aan de Schim van* GUMOËNS, enz. Hooge poëzij is hier ſchaars te vinden; doch hier en daar is veel naïveteit. Van de aanblazing, waarvan de Dichter in zijnen voorzang ſpreekt, kunnen wij weinig blijken ontdekken. Intusſchen men zal het verzamelingje met goedkeuring van den inhoud lezen, en fraaije regels, krachtige gezegden meermalen aantreffen.

Almanak voor de Jeugd. Wat heeft de jeugd van onzen tijd niet al vooruit boven die van *onze* kindſche dagen! Hoe is het ſchool- en huisonderwijs niet uitgebreid en tevens vereenvoudigd! Als nu maar de overvloed der hulpmiddelen geene onverſchilligheid of mindere prijsſtelling te wege brengt! — Ziehier wederom een Almanak, opzettelijk voor kinderen uit den beſchaafden ſtand ingerigt, die in zijne ſoort ſchier niets te wenſchen overlaat: verhaaltjes, dichtſtukjes, een tooneelſpel, regt mooije gekleurde prentjes, enz. — wat wil men meer?

Eenige der hier aangekondigde ſtukken en ſtukjes zijn met een weldadig oogmerk uitgegeven. Dit vermeerdere van de zoodanige het debiet!

Frankrijk, Engeland en Nederland. November 1832. *Door* A. BEELOO. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1832. *In gr.* 8*vo.* 46 *Bl. f* 1-70.

De algemeene Bededag in Nederland. 2 *December* 1832. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1832. (*Door* TOLLENS.) *In gr.* 8*vo.* 7 *Bl. f* 1-25.

Le jour de prière genérale dans la Néerlande (2 Décembre 1832.) Traduit de TOLLENS par A. CLAVAREAU. Maestricht, *F. Bury-Lefebvre.* 1832. gr. en 8vo. 7 pag.

Volksboete door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *op den gedenkwaardigen Bededag van 2 Dec.* 1832. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1832. *In kl.* 8*vo.* 7 *Bl. f* : - 10.

De Landstorm, uitgesprôken in den Stads Schouwburg, 3 *Dec.* 1832. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1832. (*Door* M. WESTERMAN.) *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl. f* : - 25.

In de elk op zichzelve staande dichtstukjes van den Heer BEELOO, *Frankrijk, Engeland en Nederland* getiteld, en die toch in zeker verband tot elkander staan, zonder een wezenlijk geheel uit te maken, is zeer veel, dat schoon en stout is. Van zekere overladenheid, gezwollenheid en gekunsteldheid valt het dichtwerkje niet vrij te pleiten. Hoe zwierig, bloemrijk en trotsch het zijn moge, meer behaagt ons het eenvoudig-roerende en toch zoo krachtige dichtstuk van TOLLENS, *de algemeene Bededag*, reeds te overbekend, om er iets meer van te zeggen. Het *Fransche*, van den Heer CLAVAREAU, is, op zichzelve beschouwd, verdienstelijk, maar toch verre beneden het oorspronkelijke: wij missen er namelijk dat eenvoudige en ongekunstelde, hetwelk bij TOLLENS zoo tot de ziel spreekt. Dan, het is ook hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, in het *Fransch* dien toon te treffen. Ook de klanknabootsing is boven het bereik eens Vertalers. Immers welk een onderscheid tusschen het korte en treffende:

De Koning sprak: het klokgebom
Roept Neêrland naar Gods heiligdom.

en het breedsprakige, maar veel zwakkere:

Le Roi parle: la cloche, à grand bruit balancée,
Appelle au divin lieu la Néerlande empressée.

Volksboete, door ROORDA VAN EYSINGA, is een vrij goed gedichtje. *Ons van 't wortlend kwaad te puren*, is eene zonderlinge uitdrukking op bl. 5.

De Landstorm, een regt krachtig en echt vaderlandsch dichtstuk van den Heer WESTERMAN. Wij lazen het met ongemeen genoegen. Het moet, bij de fiksche voordragt in den Schouwburg, een' treffenden indruk hebben gemaakt.

De Bever, inhoudende de dertien Geloofsartikelen der Israëlitische Godsdienst; door S. ROSENBACH, *Opperrabijn te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1832. *In kl. 8vo. IV en 28 bl. f* 1 - 40.

De keus van den titel en het voorwerk van dit boeksken bevalt ons volstrekt niet. Wij vinden er een zonderling slag van geleerdheid en eene goede portie valsch vernuft. Of nu het eene en andere aan den stijl der *Rabbijnen* eigen is, kunnen wij niet beoordeelen; zoo ja, dan is die stijl voor veel zuivering vatbaar. Wat echter het wezen der zaak, en ook den stijl en de wijze van voorstelling aangaat, zoodra men tot de eigenlijke ontwikkeling der Godsdienstleer komt; op dat alles kunnen wij niet anders dan een goedkeurend zegel drukken: want de *Israëlitische* geloofsleer is hier bevattelijk en geleidelijk uiteengezet, zoodat het eene punt zich uit het andere ontwikkelt, en elk artikel voor den *Israëliet* toereikend betoogd wordt. Alzoo wordt er zamenhang gebragt in de volgende 13 artikelen: 1. Er is een God. 2. Hij is eene onvergelijkelijke en ondeelbare Eenheid. 3. Hij is onligchamelijk, en geene ligchamelijke gelijkenis is Hem toe te kennen. 4. Hij bestond vóór alle geschapene wezens. 5. Hij is almagtig Heer en Bestuurder der geheele schepping. 6. Den invloed zijner profetie verleent Hij aan zijne geliefkoosden. 7. Onder *Israël* bestond nooit een Profeet, gelijk MOZES. 8. God gaf de ware leer aan zijn volk, door dezen zijnen Profeet, den vertrouwde zijns huizes. 9. God zal nimmer zijne Wet veranderen, noch met eenige andere verruilen. 10. God ziet en weet onze geheimen; Hij beschouwt de uitkomst eener gebeurtenis reeds bij derzelver aanvang. 11. Hij beloont den vrome naar zijne verdiensten, en zal den booze naar zijne snoodheid straffen. 12. Hij zal onzen Gezalfde zenden op het einde des tijds, om hen, die zijne hulp inwachten, te verlossen. 13. Door zijne groote gunst zal God de dooden doen herleven. Zijn loffelijke naam zij in eeuwigheid geprezen. Amen!

Wij bevelen dit boekje ter bepeinzing aan onze *Israëlitische* Landgenooten, en ook aan zoodanigen onzer Medechristenen, die zich verwarde denkbeelden van de *Israëlitische* geloofsleer vormen. De laatsten zullen er uit zien, dat

de begrippen van welonderwezene *Joden*, ook hunne verwachting van den Messias, niets gevaarlijks hebben voor de rust der Staten.

Krijgsverhalen, *door* C. H. CLEMENS. *Te Nijmegen*, *bij* D. J. Haspels. 1832. *In* 12*mo*. *VI en* 182 *bl*. *f* 1-:

Deze verhalen, geschreven, om aan onze krijgslieden, „na „vermoeijende werkzaamheden, eenige verpoozing te schenken," voldoen volkomen aan het oogmerk. Het is een lief, eenvoudig schoon geschreven boekje. Wij willen niet optellen, wat hier in eene bevallige schakering wordt aangetroffen; Het vuurt liefde aan voor Koning en Vaderland; terwijl regtstreeks of zijdelings ook nog wel eene waarschuwing voorkomt tegen sommige ondeugden, voor welke de Soldatenstand bijzonder blootstaat. Moge het kleine boekje, dat zich zoo gemakkelijk in den ransel pakken laat, aan velen onzer vaderlandsche dapperen tot eene nuttige uitspanning verstrekken, en deze aankondiging medewerken, om ieder, die zulks kan, op te wekken tot het geven van gelegenheid daartoe aan hen, wier verdiensten jegens het Vaderland hen aanspraak geven op verkwikkingen, niet alleen des ligchaams, maar ook van den geest!

Vergeet mij niet! of de Beeldtenis der Verzoening. Door C. SPINDLER. (*Ten voordeele der Cholera-lijders te Groningen, in het Nederduitsch vertaald door* C. H. S. F. MOORREES.) *Te Groningen*, *bij* H. Eekhoff, Hz, 1832. *In gr.* 8*vo*. 48 *Bl*.

Dit aandoenlijk verhaal, uit het Hoogduitsche *Taschenbuch: Vergiss mein nicht*, door eene bekwame hand vertaald, en met een weldadig doel uitgegeven, vinde een rijkelijk vertier! — De naam des oorspronkelijken Schrijvers is zoo gunstig bekend, dat dezelve reeds tot voorloopige aanbeveling strekt, en denkelijk zal niemand, zonder een aangenaam en bevredigend gevoel, na de lezing dit werkje uit de hand leggen. Avontuurlijk moge dit romannetje zijn, alles blijft toch in de grenzen der mogelijkheid en lost zich natuurlijk en treffend op. Wij worden er door opgevoerd in een

kring van edele en groote karakters, en voelen onszelven door de beschouwing daarvan veradeld. Dergelijke verzierde verhalen mogen wij aanbevelen.

Zedenspiegel voor Dienstboden, of edele trekken uit het leven van brave Dienstboden. Door Dr. J. N. MULLER. *Met een woord tot aanprijzing*[,] *van den Schrijver der Paascheijeren, enz. III Stukjes. Uit het Hoogduitsch door* M. MARTENS. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1831 *en* 1832. *In kl. 8vo. Te zamen XVI en* 173 *bl. f* 1 - 75.

Onbetwistbaar is het, dat de dienstbare stand een der moeijelijkste en tevens gewigtigste is. De rust en het geluk der huisgezinnen, de vorming van het aankomend geslacht hangen, voor een niet gering gedeelte, van de dienstboden af; terwijl de stand zelf met zoo vele bezwaren verbonden, de verleiding ten kwade zoo menigvuldig, en de opvoeding der dienstboden niet zelden zoo verwaarloosd is, dat het een hoogst belangrijk werk mag heeten, het zijne toe te brengen ter veredeling van dien nuttigen, wel eens te min geachten stand; aan te moedigen tot naauwgezetheid in het vervullen van zoo vele moeijelijke pligten; te waarschuwen tegen het kwaad. En daar nu de dienstbare stand voor eenigzins afgetrokkene redeneringen en bewijzen minder vatbaar is, mag men het wel voor het beste houden, tot dezulken te spreken in voorbeelden en verhalen. Dit nu geschiedt in dit werkje, waarmede wij zoo hoog loopen, en hetwelk wij zoo gaarne in de keukens van alle onze vaderlandsche huisgezinnen wenschten, dat wij ons niet kunnen onthouden van het overnemen van het volgende uit het woord ter aanprijzing, van den, ook bij ons niet onbekenden, CHR. SCHMID:
„ De Schrijver weet de Dienstboden zeer doelmatig opmerk-
„ zaam te maken op het gewigt van hunnen stand voor de
„ Maatschappij. Van de eerste en gewigtigste Godsdienstwaar-
„ heden beginnende, doorloopt hij al de deugden, tot welker
„ beoefening deze stand ruime gelegenheid aanbiedt. Hij
„ schildert de genoegens, welke voor goede Dienstboden, bij
„ eene getrouwe vervulling hunner pligten, ook in dezen stand
„ bloeijen, en spreekt zeer schoon van de achting, welke
„ hun met het volkomenste regt toekomt. — Dit alles wordt
„ in zeer goed gekozene voorbeelden aangetoond, welke in

„ gezegden kring weinig of in het geheel niet bekend zijn,
„ en het voorregt hebben, dat zij volstrekt waar zijn; — zij
„ omvatten al de pligten, welke een Dienstbode, van het
„ oogenblik af, dat dezelve het ouderlijke huis verlaat, be-
„ hoort in het oog te houden; al de betrekkingen, al de
„ gevaren en verzoekingen, waarin hij gedurende zijnen ge-
„ heelen levensloop kan geraken, en vormen aldus eene vol-
„ ledige Zedeleer in Voorbeelden. De wijze van verhaal en
„ inkleeding is klaar en eenvoudig, en, zonder daarmede
„ overladen te zijn, beknopt, vol korte, leerrijke opmerkin-
„ gen, welke van groote menschenkennis getuigen. Door-
„ drongen van gevoel voor Godsdienst en Zedelijkheid, spreekt
„ de Schrijver met zachte warmte, welke tot het hart door-
„ dringt. Er komen in deze verhalen zulke schoone trekken
„ voor, dat men zich verblijdt, ook in dezen stand zulke
„ edele zielen te vinden, en hunne deugden beminnenswaar-
„ dig moet keuren. — Mogten zeer vele Dienstboden dit
„ schoone werk in handen bekomen," enz.

Wij vereenigen ons met dit oordeel ten volle. De vertaling is goed. Het goedkoope werkje stichte veel nut!

Friesch Jierboeckjen foar it jier 1833, trog it Friesch Genoatschip foar Schyd-, Adheyte- in Tealkinde. Fierde Jiergong. To Lieauwerd, by *G. T. N. Suringar*. 8vo. LXXI, 47 bl. *f* 1 - :

Deze jaargang behoeft voor de vorigen niet onder te doen in belangrijkheid van inhoud. Het eerste en uitvoerigste stuk — een kort overzigt van *Frieslands* geschiedenis, van 773 tot 1256 — is een vervolg, en zal verder voortgezet worden. Men vindt hier vele wetenswaardige bijzonderheden vermeld, welke zeker niet zoo algemeen bekend zijn en met genoegen gelezen zullen worden.

Het Mengelwerk bevat voorts dichtstukjes, aan welke wij geene geringe waarde meenen te mogen toekennen. Het eerste, *Herte-winsch* getiteld, is van wijlen den braven E. EPKEMA — een lief versje, waarin de bejaarde man zijne vergenoegdheid bezingt. De maker heeft zich toegelegd, om vooral woorden van de 13de eeuw te gebruiken. VAN ALTENA roemt *It Heide-Blomke* boven andere bloemen, en volgt in de spelling meer de hedendaagsche uitspraak. In een luimig bijvoegsel wordt gezegd, dat de *heidebloem* zoo wel

te huis is in een' besten grond, als op de Bergumer heide. Figuurlijk laten wij dit gelden; anders achten wij, dat dezelve juist schralen grond noodig heeft, om te tieren. *Oane Hoap* van WINDSMA is vloeijend en bevat zeer goede gedachten. Dan volgen twee anecdoten, waarvan de laatste vooral aardig gevonden is en ons deed lagchen. *Earmoed*, naar het Engelsch, door POSTHUMUS, beviel ons minder. In het *Mengelwerk* der *Letteroeff.* van 1832. No. IV. vindt men insgelijks eene navolging van het oorspronkelijke, die misschien niet zoo getrouw is, doch meer dichterlijke waarde heeft. *Soe dat wier wezze* van J. G. v. B. is puntig. *De oprjuechte Fries* werd door TRESLING met fiksche trekken geteekend. Teeder en gevoelig is het vers van TELTING; dat ten opschrift heeft: *Oan uw lytze Jonge.* De vader, tot verdediging des Vaderlands naar de grenzen gesneld, denkt ook daar aan vrouw en kind, verlangt naar huis, en spreekt in zijne verbeelding zijn halfjarig zoontje aan. Dit zoetvloeijend stukje heeft iets aandoenlijks. J. G. VAN BLOM bezong den lof van *De Friesne-Teal.* Met ongemeen genoegen hebben wij dit vers gelezen. Ja, zoo is het, de Friesche taal heeft bijzondere geschiktheid voor klanknabootsing, en tevens, naar vereisch der omstandigheden, veel kracht of zachtheid van uitdrukking. Te regt zegt daarom de Dichter:

Het teal baeuwt het de klancken ney?
Het teal sljuerckt sefter yn it minnen?
Miell't 't fjield uwz moyer foarre finnen?
Eaf fiert uwz het fenne yerde wey?

E. HALBERTSMA leverde, onder het opschrift: *Thel in Jelke, aef de boeck op it ys*, eene vrije navolging van TOLLENS — eene navolging, die geheel het voorkomen van oorspronkelijkheid heeft. Alles is hier Friesch, landelijk Friesch, het vers vloeijend, de maat juist gepast voor het onderwerp, en het *locale* zeer goed in acht genomen. Ook HALBERTSMA volgt in zijne spelling de hedendaagsche uitspraak, en hierdoor wordt dit aardige stukje zeker meer verstaanbaar voor iedereen. HORATIUS (Lib. III. *Od.* 9.) gaf aan J. D. ANKRINGA aanleiding, om in denzelfden trant een Friesch versje te vervaardigen, dat voor het oorspronkelijke niet behoeft onder te doen.

Ons oordeel over dit Jaarboekje is dus in het algemeen zeer gunstig. Wij hopen, dat vervaardigers door genoegzamen aftrek aangemoedigd mogen worden, om hetzelve voort te zetten.

Nuttig en leerzaam Prentgeschenk, ter verkrijging van juiste denkbeelden over velerlei zaken. Voor de Nederlandsche Jeugd en Scholen. IV Stukjes. Met 145 Plaatjes. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1832. *In kl.* 8*vo. f* 1-70.

Een viertal regt lieve boekjes voor jonge kinderen, en zoo goedkoop gesteld, als met schik zijn kan, met gekleurde printjes op elke bladzijde, en daar tegenover verklaringjes in proza en dichtmaat, die der jeugd honderden *endjes van kundigheden* (gelijk wij eens zoo iets naïf hoorden noemen) bijbrengen, welke den met eenige kennis bedeelden ouderen of den onderwijzer gereede aanleiding tot uitbreiding en leerzaam gesprek aanbieden. Wij wenschen den uitgever het ruimste vertier.

NABERIGT.

Inlichting ten opzigte der Recensiën van het Gedenkboek van het Amsterdamsch Athenaeum (*) *en van het Novum Carmen Latinum.*

In de beoordeeling van het *Gedenkboek van het Amsterdamsch Athenaeum* heeft Recensent, die dit gaarne erkennen wil, een' misslag begaan in den naam van den Heer Mr. P. J. VAN NAAMEN, welken hij ten onregte geloofde VAN MAANEN te moeten zijn. Ook is hem, bij herlezing, gebleken, dat de als duister aangewezen (en inderdaad niet zeer duidelijke) volzin in de Redevoering van Prof. VAN LENNEP: *Si praesentem Athenaei nostri statum etc.* behoort te blijven, gelijk die oorspronkelijk gedrukt is. Bij de eenigzins vlugtige lezing had Recensent den Schrijver op die plaats niet dadelijk begrepen.

Op eene allezins heusche wijze spreekt de Dichter van het *Novum Carmen Latinum* een paar aanmerkingen van denzelfden Recensent in dit Tijdschrift tegen, bij zijnen Brief in N°. V der *Letteroef.* van dit jaar. Op het door zijn Ed. aangevoerde zij het Recensent vergund het volgende te antwoorden: Nimmer hebben wij *rhythmus* en *scansie* met elkander verward, en doen dit zoo weinig, dat het ons volmaakt onverschillig voorkomt, of men b. v. *scandeert:*

Barbari- | co, nam | non || est pudor, | ore te- | rent,

dan wel:

Barbari- | co, nam | non est | pudor o- | re terent.

(*) Redacteur ontving deze *Inlichting* kort na de geplaatste Recensie, en verblijdt zich, met betrekking tot het *Gedenkboek*, dezelve te mogen beschouwen en aanbieden als eene vrije, onafgeperste erkentenis van eene overhaasting, voor welke Redacteur welmeenend wenscht, dat zij, die zich geneigd betoonen deswege op min heuschen toon zich te uiten, steeds mogen bewaard blijven.

Schoon wij desniettegenstaande volhouden, dat in een' *pentameter* de *caesura penthemimeris* niet mag worden verwaarloosd, hoe men ook *scandère*, tenzij men het vers op eene andere wijze te hulp kome, zoodat de uitwerking dezelfde zij, b. v.:

Hei mihi, si quae sim Phyllis, et unde, roges.

Et mihi, si non vis parcere, parce meis.

Quae sim en *non vis* klinken als *disyllaba*. *Phyllis et* en *parcere*, die er op volgen, zijn *hoorbare dactyli*. Hard is daarentegen de regel:

Ora ferox in se versa lacertus habet.

Het *gehoor* moet over de welluidendheid beslissen. Gaarne erkennen wij, dat OVIDIUS, meer echter nog TIBULLUS en PROPERTIUS, vooral echter CATULLUS, soms harde pentameters hebben gemaakt; doch dit regtvaardigt een' anderen Dichter niet. Of zou een vers in het Nederduitsch niet hard kunnen zijn, al kon men aantoonen, dat b. v. BILDERDIJK een aantal even harde, zelfs nog hardere verzen vervaardigd heeft? — En dat, hoe zuiver ook in het *metrum* of de *scansie*, het vers:

Barbárico, nam nón est púdor, óre terent.

voor het *gehoor* veel van een vrij zuiver jambisch vers heeft, (niet gelijk de *Comici*, maar gelijk de *Tragici* dezelve bezigen) schijnt ons boven alle bedenking. Indien plaatsgebrek het niet verbood, zouden wij gaarne hier meer over schrijven.

Het antwoord op de andere aanmerking betreft alleen eene *vraag*. Recensent had *gevraagd*, of men niet beter *Americă* dan *Amērica* zou schrijven. Gaarne willen wij het gevestigd gebruik bij de *Poetae recentiores* eerbiedigen; doch de reden van dat gebruik schijnt ons niet toereikend. De letter *i* in de namen, door de oudere Romeinen met *ix*, door de lateren met *ichus*, en door de hedendaagsche Latijnschrijvers veelal met *icus* overgebragt, zijn van Noordschen, niet van Spaanschen oorsprong. Echter staat hier tegen over, dat vele Spaansche namen van Gothischen oorsprong zijn. Schreven de latere Romeinen ook *ichus*, b. v. *Theodōrichus*, ten einde dat *īchus* met den Latijnschen uitgang *ĭcus*, b. v. *Italĭcus*, niet te verwarren? Zouden de Romeinen niet gelezen hebben *Amerĭcus Vesputius*, gelijk *Silius Italĭcus*, al is het dat *Italĭcus* is afgeleid van *Italĭa*, terwijl *Americus* daarentegen het grondwoord is van *America*? Maar de Ouden maakten immers, in woorden uit barbaarsche talen ontleend, zoo veel werk niet van de afleiding? Intusschen wordt dit alles aan den geleerden en smaakvollen Dichter meer als vraag, dan als tegenwerping, voorgedragen.

BOEKBESCHOUWING.

Een woord tot bemoediging en troost voor Nederlandsche Christenen, in Leerredenen, door H. J. MATTHES, *Leeraar bij de Evangelisch Luthersche Gemeente te Leyden. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1832. *In gr. 8vo.* 227 *Bl. f* 2-50.

Gelijk elk Leeraar bij het vervaardigen en uitspreken van leerredenen de behoefte zijner hoorders steeds in aanmerking moet nemen, zoo poogde ook de Weleerw. MATTHES te bemoedigen en te troosten in deze dagen van tegenspoed en beproeving. Oorspronkelijk was het werk niet bestemd voor de drukpers; maar de ondervinding, dat hij doel had mogen treffen bij velen zijner hoorders, deed hem besluiten tot de uitgave.

Onderwerpen van dezen aard zijn buiten twijfel in de laatste twee of drie jaren dikwerf behandeld. Men zoude dus kunnen zeggen, dat het niet noodig was, zoodanige preken in het licht te geven; maar ieder heeft zijne wijze van voorstellen, en wat waar, nuttig en heilzaam is, kan niet ligt te veel gezegd of gelezen worden.

De Leerredenen, hier aangeboden, zijn tien in getal: I. *Vertrouwen op God en niet op menschen*, naar *Ps.* CXVIII: 8. II. *God verijdelt de aanslagen der boozen*, naar JOB V: 12, 13. III. *Het gebed, een vermogend middel, om onbezorgd te doen zijn*, naar *Filipp.* IV: 6. IV. *De blijdschap der regtvaardigen in den Heer*, naar *Ps.* LXIV: 11[a]. V. *De Allerhoogste kan alles veranderen*, naar *Ps.* LXXVII: 11[b]. (op Dank- en Biddag). VI. *Dankbare herinnering van Gods hulp, en hoop op almagtige bescherming*, naar *Ps.* CXXIV (ter gedachtenis van Leydens ontzet). VII. *Waarschuwing tegen ongodsdienstigheid, als de bron van misdaad en ellende*, naar *Rom.* III: 18. VIII. *Vrees voor onrust en verdeeldheid mag ons niet weêrhouden van heilige pligt-*

betrachting, naar MATTH. X: 34. IX. *Hoe de Christen tijden van hevige beroering moet aanzich en zich daarbij gedragen*, naar LUK. XXI: 9. X. *De heilbede van Salomo*, naar 1 *Kon.* VIII: 37, 38. (tot besluit des jaars.)

Uit deze opgave ziet men, welke onderwerpen behandeld worden. Het zal wel niet noodig zijn, beloop en inhoud van elke leerrede hier nader aan te wijzen. Dat de Heer MATTHES zich niet angstvallig aan *kunstmatigen vorm* heeft gebonden, is geen gebrek, maar veeleer goed te keuren. *Stichting* moet altijd hoofddoel blijven. Misschien maakt men thans wel eens te veel werk van kunstige plannen en verwent daardoor de hoorders, zoodat er zijn, die aan het eigenlijk oogmerk der Christelijke zamenkomsten te weinig denken. In het Voorberigt worden deze opstellen *eenvoudig* genoemd; maar *zoodanige* eenvoudigheid strekt ter aanbeveling. De stijl van MATTHES is niet gekunsteld, maar duidelijk, beknopt en deftig. Van Bijbeltaal wordt een gepast gebruik gemaakt, en het ontbreekt niet aan belangrijkheid van zaken. Het *doel* der uitgave in aanmerking nemende, kan Rec. deze Leerredenen, waarbij ook *gebeden* zijn gedrukt, aanprijzen, niet twijfelende, of zoodanigen onzer landgenooten, aan welke het werk (Voorberigt, bl. IV.) wordt opgedragen, zullen hetzelve met genoegen lezen.

Dat eerbied voor Bijbel en Christendom, dat Vaderlandsliefde den Prediker bezielt, blijkt overal aan toon en inhoud. Onder het lezen kwam echter bij Rec. de bedenking op, of het wel raadzaam zij, zoo dikwerf over de gebeurtenissen van den dag *opzettelijk* te spreken op den kansel, en of, in geval men onderwerpen van dezen aard wil behandelen, niet een hooger standpunt zou kunnen gekozen worden. Past wel op den predikstoel eene oproeping, *dat elk, die in staat is, om de wapenen te dragen, zich aangorde tot den strijd?* Voorts, dat *een aantal onverlaten, den naam van Nederlanders onwaardig, het schouwspel van volslagen oproer oplevert, dat, aanvankelijk niet te keer gegaan,*

zich weldra op eene schrikbarende wijze heeft uitgebreid, — dat *de onderhandelingen van Gevolmagtigden der Vorsten met eenen geheimzinnigen sluijer bedekt zijn*, — dat *uitheemsche grooten*, *zoogenaamde vrienden en bondgenooten*, *zich tot voorstanders van trouweloosheid en verraad*, *tot handlangers van ongeregtigheid verlaagden*; — dit alles moge waar zijn, in eene Christelijke leerrede acht Rec. zoodanige uitdrukkingen min gepast, als te zeer van het eigenlijke doel afleidende. Het zij zoo, *dat wij in eerlijkheid*, *regtschapenheid en goede trouw*, *in gehechtheid aan godsdienst en deugd nog vele natiën der wereld overtreffen*, en *dat weelde en broeddronkenheid*, *waardoor andere volken van Europa ontzenuwd zijn geworden*, *ons nog niet van alle zedelijke veerkracht beroofd hebben*, mag men echter wel zoo stellig beweren, dat *het daaraan dan ook is toe te schrijven*, *dat wij bij al den druk des tijds*, *in meer dan één opzigt*, *nog zoo genadig door God verschoond en zigtbaar begunstigd zijn geworden?* Onder eene gemengde schare van hoorders zoude er welligt een of ander kunnen zijn, die zulke gezegden in een' anderen zin opvatte, dan de Spreker, blijkens den zamenhang, bedoelde. Hebben wij reden, om ons te verblijden en God te danken, dat ons volk niet is gelijk andere volken, de vermelding hiervan geschiede met de uiterste behoedzaamheid, dewijl, in weerwil van bijgevoegde vermaning tot ootmoed, evenwel, bij zoodanige vergelijking, toch ligt iets, dat naar volkshoogmoed en onbetamelijke zelfverheffing zweemt, het hart zal binnensluipen.

Vreemd klinkt, in een gebed, de uitdrukking: *Neem de hulde, die wij Uwe Majesteit toebrengen, met welgevallen aan.* Daar men zoo zeer gewoon is, tot aardsche Koningen *Uwe Majesteit* te zeggen, ware het beter, den Koning der Koningen niet aldus aan te spreken.

Ook kan Rec. zich geenszins volkomen vereenigen met alles, wat voorkomt in de achtste leerrede, waarvan het onderwerp is: *Vrees voor onrust en verdeeldheid mag ons niet weêrhouden van heilige pligtbetrachting.*

JEZUS ſprak van de gevolgen zijner komst, gelijk in de verklaring van den tekst (MATTH. X: 34) zeer goed wordt aangewezen; doch bij de verdere ontwikkeling, of overbrenging en toepasſing, ſchijnt dit niet overal genoeg onder het oog gehouden te zijn. Hoe kan men uit het voorbeeld van den Zaligmaker, die gewillig leed en ſtierf, dewijl zijn rijk niet van deze wereld is, de verpligting afleiden, om des noods de wapenen des verderfs aan te gorden? Ongepast acht Rec. een gezegde, bl. 162 voorkomende: *Neen, getrouw aan zijne hemelſche roeping, ſcherpte Hij zelf* (JEZUS) *het zwaard, dat eens de ziel zijner moeder doorboren en zijn eigen hoofd verpletteren zoude; hetgeen nog lang daarna de wereld beroeren en aan duizenden menſchen het leven kosten moest.* Kan men in een' eigenlijken zin zeggen, dat JEZUS en de Apostelen — dat later, in de zestiende eeuw, de Hervormers, *de rust der wereld geſtoord* hebben? Immers niet zij, maar menſchen, welke de duisternis liever hadden dan het licht, waren de rustverſtoorders. Op bl. 168 wordt gezegd: *Nimmer zou het monſter van oproerig geweld ginds en elders zoo verſchrikkelijk zijn losgebroken, indien men het terſtond met het zwaard der geregtigheid den kop had verpletterd;* toegeſtaan, doch wie heeft hier ſchuld? en waartoe dit op den predikſtoel? Vervolgens, bl. 173, erkent MATTHES, *dat wij liever eenen tijd lang het onregt verduren en ons verdrukking getroosten moeten, in de hoop, dat God zich onzer regtvaardige zaak zal aantrekken, dan dat wij terſtond tot het zwaard onze toevlugt zouden nemen en den vrede verſtoren.* Hij wil trachten, *vrede te hebben met alle menſchen, indien het mogelijk is;* doch kan dit niet, *dan* (dus eindigt de preek) *zij het onze leus, gelijk het die van onzen Goddelijke(n) Meester was: „ Niet den vrede, maar het zwaard.*" Neen, de Heiland had geenszins zoodanige *leus.* Werden zijne Apostelen kwalijk bejegend, zij moesten immers het ſtof hunner voeten afſchudden, niet naar het zwaard grijpen. Zij, die niet wisten, van hoeda-

nigen geest zij waren, wilden geweld gebruiken. — Rec. miste in deze preek die helderheid van begrippen en die bondige redenering, welke de negen anderen kenmerken; alhoewel, naar zijne gedachten, MATTHES te veel opzettelijk spreekt over staatkundige aangelegenheden.

De langzame en ongemerkte voortgang van het Koningrijk Gods. Eene Leerrede over Mark. IV: 26—29. *Door* L. SCHUKKING, *Predikant te Zuidwolde (Prov. Drenthe). Te Coeverden, bij* D. H. van der Scheer. 1832. *In gr. 8vo.* 27 *Bl. f* :-40.

„Natuurlijk is het, dat de Evangelie-prediker, die „spreekt, omdat hij gelooft, zich door tijdsomstandig„heden *dikwerf* als van zelve leiden laat in zijne keus „van onderwerpen. Zoo ging het ook mij meer dan eens „in deze dagen van wereldbeweging." (Wij zouden zeggen *wereldberoering.*) Deze woorden, uit het Voorberigt bl. 2 ontleend, zullen wel alle Predikers kunnen overnemen, zonder dat zij daarom hunne Leerredenen uitgeven. Juist die algemeene predikwijze, dat algemeene verlangen naar zulk onderwijs en dergelijke stichting, verbiedt, eene stem openlijk te laten hooren, welke niet in het een of ander boven andere stemmen uitmunt. Indien men dit meer bedacht, dan zouden er mindere stukjes uitkomen, die bij het hooren, om de zaak, waarin ieder moet belang stellen, meerderen bijval vinden, dan zij op zichzelven verdienen en bij de uitgaaf ontmoeten kunnen, daar in de gebeurtenissen van den dag het eene als door stoom het andere verdringt. Indien iemand zijne stem boven de andere verheft, (en dit doet ieder, die, hetgeen hij met en tot stichting gezegd heeft, herhaalt en uitgeeft) die waagt, zonder het bedoelde nut te stichten, meer, dan hij zelf vermoedt. Zoo ergens, dan leert hier de eene dag den anderen. Ieder is in staat, althans genegen, over dergelijke stukjes te oordeelen, en, daar ieder zich zijne eigene denkbeelden over de

tijdsomstandigheden gevormd heeft, loopt men, bij ongevergde gedienstigheid, gevaar, zoo dikwijls veroordeeld te worden; als iemand zich zet tot lezen, hetwelk in dit geval bijna altijd als beoordeelaar geschiedt; of men moet, door kracht van taal of eenige andere tooverkracht, het koele verstand van den strengen regterstoel doen aftreden, en het hart overmeesteren en met heilig gevoel vervullen. Dit valt moeijelijk bij hen uit te werken, die reeds zoo veel en zoo dikwerf van dezelfde zaak gehoord hebben. Dit zij tot narigt ook voor studenten, die niet prediken.

De schoone Gelijkenis, MARK. IV: 26—29, wordt door den Eerw. SCHUKKING dus behandeld: 1° wordt die gelijkenis zelve beschouwd; 2° de door haar geleerde waarheid overwogen; 3° de invloed, dien deze (waarheid) op ons kan en behoort uit te oefenen, aangewezen. Nooit zouden wij het behandelen van Gelijkenissen eerstbeginnenden predikers aanraden, en allen, die niet hun stuk meester zijn, afraden, eene leerrede in het licht te geven, welke eene Gelijkenis ten onderwerp heeft, en over de algemeen besprokene en diep gevoelde hagchelijke omstandigheden des Vaderlands handelt. Er behoort meer uitlegkundige kennis toe, dan men wel denkt, om hierin maar eenigzins naar wensch te slagen. Ook SCHUKKING had dit zijn opstel wel eens aan het oordeel van een' deskundige mogen onderwerpen, al ware hiervan ook het gevolg geweest, dat de openlijke uitgaaf ten sterkste werd afgeraden. Het thema der Leerrede ligt zeker duidelijker in de Gelijkenis van het *zuurdeeg*, minder in de alhier behandelde. Den zaaijer verliest SCHUKKING te veel uit het oog, die niet telkens op den akker is, maar slaapt en opstaat, terwijl het koren ontspruit en opschiet, *zoodat* (*) hij het zelf niet weet. Zonder 's mans ver-

(*) Dit is de eenvoudigste verklaring van ὡς, vergl. LUK. IV: 25. Het niet dagelijks gadeslaan van het gewas wordt aldus als reden voorgesteld, waarom de landman niet

deze bemoeijing brengt de aarde van zelve vrucht voort; van uitspruitsel tot rijp koren, ten tijde des oogstes." Dan eerst maait hij. SCHOKKING zal nu wel inzien, dat deze eenvoudige verklaring der Gelijkenis hem meer hulp zou hebben geschonken, vooral voor zijne toepasselijke aanmerkingen, die bij hem te algemeen zijn uitgevallen, en misschien juist daardoor een' toon hebben aangeslagen, die niet zeer treffen kan en zal. Het derde stuk der Leerrede heeft tot onderdeelen: 1° Wij worden hierin bevestigd, dat het Christendom op aarde zal zegevieren. „ Die niet bemerkt wordt, wordt ook „ niet verhinderd." Zulk een gezegde moet men nooit aangaande Gods werk bezigen; zie bl. 18. 2° Om onze verwachtingen te dezen opzigte hoog te spannen, maar tevens om ze wijselijk te matigen, strekt de beschouwing van dien langzamen en ongemerkten voortgang van het Koningrijk Gods. „ o Verootmoedigen wij ons diep „ voor zijn aangezigt! Daartoe moet ons, *ten derden*, „ de beschouwing van dien langzamen en ongemerkten „ voortgang van zijn heerlijk rijk op aarde regtstreeks „ leiden, M. G.! Of is het niet de boosheid der men„ schen, waardoor dat gezegend rijk niet dan zoo lang„ zaam zich kan ontwikkelen?" (De oogst, door JEZUS opgegeven, is de *voleinding der wereld*, MATTH. XIII: 39.) „ Het is waar, de snoodheid der geheele „ wereld kan niet voor rekening komen van ieder be„ woner derzelve. Maar behooren wij ook niet tot de „ wereld? Is haar karakter, haar aard ook ons wel „ vreemd?" enz. Men wachte zich, de luide klaagtoonen uit te lokken. Bij gebrek van onderwijs, dat het klagen en oordeelen doet ophouden en tot vertrouwen en handelen opleidt; volgt men zoo ligt, en men laat niets dan klagten hooren, zonder nut te doen. 4° Die zelfde beschouwing moet ons heiligen tot al het werk, dat ons nu als Christenen, als medebewoners

weet, hoe ver het gezaaide telkens in groei staat; terwijl ook bij deze zijne onkunde zijn akker aan de verwachting beantwoordt.

van dat gebouw en huisgenooten Gods te doen ſtaat, wetende dat onze arbeid niet ijdel is in den Heere.

Den Eerw. SCHUKKING, die ons ten eenemale onbekend is, raden wij, eerst zakelijker ſtukken op te ſtellen, vóór dat hij aan derzelver uitgaaf denkt.

Die gelooft, behoeft niet te vreezen; Leerrede over Mark. V: 36ᵇ. *gehouden te Leiden, op den* 12 *Aug.* 1832, *na het ontſtaan der ziekte binnen deze ſtad, door* N. C. KIST. (*Uitgegeven ten voordeele der behoeftige lijders.*) *Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1832. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl. f* :-30.

De vrees ongeoorloofd, een woord, tot bemoediging en volharding voor Nederlanders. Leerrede naar Exod. XIV: 13ᵃ. *uitgeſproken te Hoogwoud, door* W. VETTER, *Predikant aldaar. Te Hoorn, bij* J. Vermande. 1832. *In gr.* 8*vo.* 21 *Bl. f* :-25.

Biddagsrede over 2 *Sam.* X: 12, *gehouden op den* 2 *Dec.* 1832, *te Doetichem, door* H. W. DE WILDE. *Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1832. *In gr.* 8*vo.* 38 *Bl. f* :-40.

De regtvaardigheid onzer zaak, en het welberadene onzer verdediging, een grond van moed en vertrouwen, voorgeſteld in eene Biddagsrede, over Pſalm XXVII: 6ᵃ. *gehouden, op den* 2 *Dec.* 1832, *door* C. VAN EPEN, *Leeraar bij de Nederduitſche Protestantſche Gemeente, te Maastricht.* (*Uitgegeven ten behoeve des Vaderlands.*) *Te Maastricht, bij* J. Straatmans. *In gr.* 8*vo.* 26 *Bl. f* :-40.

God met ons. Nabetrachting op den Bededag van den 2 *Dec.* 1832, *door* D. T. HUËT, *Predikant bij de Walſche Gemeente te Rotterdam.* (*Uitgegeven ten

voordeele des Vaderlands.) Tweede Druk. Te Rotterdam, *bij* J. van Baalen. 1832. *In gr. 8vo.* 32 *Bl. f* :-40.

De Opwekking van den Jongeling te Nain. Een woord tot bemoediging en vertroosting, vooral voor bedroefden, door het verlies van geliefde betrekkingen. Door K. VAN RINTELN, *Predikant te Osfendrecht. (Ten voordeele des Vaderlands.) Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1832. *In kl. 8vo.* 47 *Bl. f* :-30.

Alhoewel de vreeſelijke Ziekte, welke den Hoogl. KIST aanleiding gaf, om een woord van bemoediging te ſpreken, in ons Vaderland niet meer zich vertoont, blijft echter het toen geſprokene belangrijk, en verdient ook nu nog gelezen te worden. Het onderwerp der Leerrede is: *Alleen een Christelijk geloof kan, en zal, in elke omſtandigheid des levens, tegen angſtige vrees ons behoeden.* Na eene korte, doch misſchien niet onnoodige, waarſchuwing tegen misbruik van deze ſtelling, wordt het geloof uit drie oogpunten beſchouwd, voor zoo verre het namelijk betrekking heeft *op God*, *op Christus*, en *op een eeuwig leven.* Wat hierover gezegd is, geldt ook in het algemeen, en kan even zeer bij andere moeiten des levens dienen tot ſtichting en bemoediging, tot vermeerdering van dankbaar vertrouwen en heiligen ijver in het vervullen van Christelijke pligten.

Tegen overdrevene en angſtige vrees wilde ook Ds. VETTER waarſchuwen. Na iets tot opheldering der tekstwoorden gezegd te hebben, geeft de Prediker redenen op, waarom de *Israëliten* niet moesten vreezen, en brengt de vermaning voorts op *Nederland* over. De hoofdzaak, waarop het hier aankomt, is zeer kort behandeld. De Leerrede werd uitgeſproken, toen *nevens hen* (onze vijanden, de *Belgen*) *twee natiën het zwaard tegen Nederland aangordden; twee natiën, die ruim twintig maal grooter in getal zijn, dan het volk van*

Nederland. Evenwel (wordt verder betoogd) behoeven wij niet te vreezen; omdat 1. *het volk van Nederland meermalen door den Almagtige is beschermd en uit hooge nooden gered;* 2. *God, de bestuurder van alles, waarachtig en getrouw is*, en 3. *de Nederlanders eene goede zaak behartigen.* Wij zouden deze orde liever omgekeerd, en in de geheele Preek wat meer warmte verlangd hebben.

Ds. DE WILDE koos eenen zeer gepasten tekst voor zijne Biddagsrede. De punten zijn: 1. *Wij strijden, wanneer wij daartoe geroepen mogten worden, voor ons volk en voor onze bezittingen;* 2. *de overtuiging daarvan moet ons; vooral door vroegere ervaring en tegenwoordige ondervinding geleid, moedig maken;* en 3. *wanneer wij alles doen, wat in ons vermogen is, dan kunnen wij de uitkomst gerust aan God overlaten.* Dat velen, die deze opwekkende en bemoedigende rede gehoord hadden, derzelver uitgave verlangden, willen wij gaarne gelooven. Met veel genoegen lazen wij ook nu (Maart 1833) hetgeen de bekwame Prediker op 2 Dec. 1832 uitsprak.

De Weleerw. VAN EPEN besloot tot de uitgave, *op het verlangen van velen, die de Biddagsrede hoorden, of niet hoorden*, gelijk men in het Voorberigt leest, alwaar ook verder nog gezegd wordt, dat dezelve *tevens onzen landgenooten kan doen zien, hoe wij*, (het zijn de eigene woorden des Schrijvers) *in deze sinds lang benarde vesting, voor zoo verre wij welgezind zijn voor Koning en Vaderland, op den duur blijven denken en spreken.* Dit vooral in aanmerking nemende, prijzen wij den goeden geest, die overal doorstraalt. Het zal niet noodig zijn, de vrij breedvoerige opschriften der vijf onderdeelen van D. II hier af te schrijven. Buiten twijfel had VAN EPEN een groot gedeelte der bezetting onder het gehoor, en voor menigeen onder die wakkere krijgslieden was zeker de vermelding van deze en gene bijzonderheden belangrijk. Ook de lezing stichte nog nut, en het weldadig oogmerk der uitgave worde tevens bevorderd!

Met gunstige verwachting namen wij het stukje van den Weleerw. HUËT in handen, en vonden ons niet teleurgesteld bij de lezing. Een echt godsdienstige geest kenmerkt hetzelve. Dat er zoo spoedig een *tweede druk* werd vereischt, is aanbeveling genoeg. Tot proeve deelen wij, uit het slot, het volgende mede: „ Indien eens het kleine Nederland bestemd ware, om in wezen te blijven, gelijk een goed zaad, welks ontwikkeling aan het menschdom heerlijke vruchten belooft; indien Koningen van onzen Koning en volken van ons volk leeren moesten, waarin beider grootheid gelegen is, en de band bestaat, die hen vereenigen kan; indien door ons voorbeeld deze, thans zoo miskende, waarheid luid gepredikt en bekrachtigd moest worden, dat echte burgerlijke en godsdienstige vrijheid, vorstenroem en volkskracht, eensgezindheid en trouw, zedelijkheid en deugd, algemeene en bijzondere welvaart haren hechtsten steun vinden in het Evangelie van Christus; indien uit Hollands nevelen en moerasfen de zon verrijzen moest, welke, na eenen nacht van zoo veel dwaling en gruwelen, eenmaal een weldadig licht over het gefolterd menschdom verspreiden zal: wie onzer zou, voor zoo grootsche bestemming, niet standvastig blijven in den bangsten worstelstrijd, en medewerken, dat Gods Koningrijk kwame? Niet te duur zouden wij zoo veel zegen door ons lijden gekocht achten, wanneer eens de wereld ons daarvoor danken moest."

Treurende om het verlies van dierbare kinderen, zocht de Weleerw. VAN RINTELN troost, en vond dien in het Evangelie. De opwekking van den jongeling te Nain trok bijzonder zijne opmerkzaamheid. Hij las en herlas het eenvoudig en treffend verhaal — las nog weder, en dacht na en teekende aan, wat hem tot opbeuring en bemoediging mogt strekken. Zoo ontstond dit nuttig en stichtelijk boeksken, hetwelk wij vooral hun kunnen aanprijzen, die den dood van geliefden beweenen. Het zal niet noodig zijn, dat wij het beloop van den inhoud opgeven. Men koope en leze en vinde

bemoediging! Tevens wordt dan iets toegebragt ter bereiking van het weldadige doel des Schrijvers.

Proeve eener Verhandeling over het wezen, den aard en de eigenschap der zoogenaamde Antipathie, met oppering der vraag: of dezelve als eene aangeboren eigenschap kan worden beschouwd? — dan wel of zij uit opvoeding, gewoonte, of andere maatschappelijke betrekkingen ontstaat? — zoodanig, dat er gegronde hoop zij, om dezelve (,) onder aanvoering (aanwending) van gepaste middelen, te kunnen bestrijden? Door Mr. J. H. VAN DER SCHAAFF. *Te Amsterdam, bij* A. Vink. 1832. *In gr.* 8*vo*. 92, *aanm.* 21 *bl. f* 1-25.

Deze Verhandeling ziet, volgens het Voorberigt des Schrijvers, het licht, omdat zij, naar het gevoelen van beoordeelaren, door het letteroefenend Genootschap te Amsterdam: *Tot nut en beschaving*, niet kon bekroond en uitgegeven worden. De Schrijver komt er rond voor uit, en wij zien niet in, waarom hij dit niet zoude doen. *Staat* of *valt* een stuk, ten antwoord op eene uitgeschreven prijsvraag, geheel met de uitspraak van beoordeelaars? In geenen deele! Hetgeen soms door *drie* of *vier* beoordeelaars als *hun* voldoende wordt voorgesteld, draagt nog niet altijd de *algemeene* goedkeuring weg. En hetgeen deze *praeadviserende* vertegenwoordigers van een Genootschap *afkeuren*, behelst dikwijls, naar het oordeel van anderen, nog zoo veel goeds, dat, daar zij tot de volstrekte minderheid behooren, de Schrijver soms wél doet, zijner overtuiging gehoor te geven, en in het gevelde vonnis van beoordeelaren niet te berusten. Wij spreken in het geheel niet van het *menschelijke*, hetwelk ook Heeren beoordeelaars *kan* aankleven. Op eene kleine plek gronds, als de onze, bestaat te vele aanraking, en een fijn beoordeelaar ont-

dekt den Schrijver dikwijls even ſpoedig, als de wel-afgerigte brak zijne prooi. Het is ook geene zoo gemakkelijke taak, als ſommigen zich voorſtellen, niet voor *zichzelven*, maar overeenkomſtig de *wezenlijke gehalte* en *waarde* voor het *algemeen*, een ſtuk te beoordeelen.

Het zij echter verre, dat de ſchuld altijd aan de beoordeelaars zoude liggen; zij kan ſoms evenzeer in de vraag als bij den beantwoorder ſchuilen.

Stel eens het geval, dat de *antipathie* niet *aangeboren* ware; dat zij een' grondtrek uitmaakte van hetgeen wij *ziel* noemen; dat er een ingeſchapen, offchoon duister, *gevoel* beſtond van *goed* en *kwaad;* dat de ziel, hoe verre van hare oorſpronkelijke zuiverheid afgeweken, toch het onderſcheid van dit gevoel nog ongekrenkt, ſchoon minder helder, bezat; dat er eene zielenwerking, zieleninvloed beſtond, waardoor de zielen wederkeerigen invloed ondervinden en ontvangen, door dusdanig ingeſchapen gevoel zonder helder bewustzijn elkander aantrekken (ſympathiſeren), of elkander terugſtooten (antipatheren): hoe zoude men dan, de *antipathie* als eene *aangeboren* eigenſchap beſchouwende, niet mistasten bij hem, die een tegenovergeſteld gevoelen voorſtond! Dan vervalt mede geheel haar oorſprong uit opvoeding, gewoonte en andere maatſchappelijke betrekkingen; dan zal zij door deze invloeden geleid en gewijzigd worden; dan zullen wij haar door gepaste middelen behooren te leiden, zelfs te beteugelen, gelijk wij dit met de overige geneigdheden onzer ziel moeten doen. Zoude het in dit geval echter raadzaam zijn, haar geheel te beſtrijden? Zoude het niet beter zijn, deze gewaarwording in hare regten voorzigtig te handhaven? Laat zij een Genius voor het kind zijn, een wachter voor den zijner rede meer magtig geworden jongeling; deze, mondig geworden, wake tegen eene afdwaling van dit gevoel, zoo als hij toch tegen de weelderigheid der verbeelding of inbeelding op zijne hoede moet zijn.

Maar, hoe dwalen wij af over een onderwerp, hetwelk met zeer veel omzigtigheid moet behandeld worden, dewijl zelfs de wijsgeeren nog niet in staat zijn geweest, licht over dit duister gevoel te verspreiden!

De Schrijver stelt, en met reden, zich voor, op het voetspoor van eenen vroegeren Schrijver, slechts de uitspraak van het gezond verstand te volgen, bl. 4. Bij een onderwerp, hetwelk meer *empirisch* nagegaan moet worden, doet uitgestrekte geleerdheid, spitsvindige redenering niets af; het gezond verstand moet daar den toon geven.

De Verhandeling wordt in drie deelen gesplitst. Deel 1. zal het bestaan der *antipathie* trachten te betoogen, en door eenige voorbeelden uit het gemeene leven pogen op te helderen. Deel 2. zal onderzoeken, van waar dezelve ontspruit. Deel 3. zal nasporen, of er eenig middel gevonden wordt, om dezelve te keer te gaan; en zoo ja, welke de geschiktste voorschriften zouden zijn, en hoe zij moesten aangewend worden.

Αντιπάτεια verbeterd zijnde in αντιπαθεια, had πάτος ook in πάθος moeten veranderd worden, bl. 5.

Zoude bij de vermelding van hetgeen door houding, spraak, gebaren en voorkomen tot den weêrzin aanleiding geeft, niet ook de *reuk* in aanmerking kunnen komen? Wanneer toch het ligchamelijke werkt, zoo is hetgeen van den mensch als 't ware uitgaat mede niet onverschillig.

Is echter, met den aangehaalden KIRSTEN, bl. 6, de *antipathie* eene zaak, waarvan ons de oorsprong onbekend is, dan zal zij in het gevoel moeten gezocht worden; maar wat is duisterder dan het gevoel? Het is juist dit, hetwelk altijd met de rede in strijd is. Hier herinneren wij ons de uitmuntende Verhandeling van BORGER *de Mysticismo*, waar over dit onderwerp zoo voortreffelijk als duidelijk gehandeld wordt.

Voor het woord *spektakel*, bl. 9, hadden wij liever een ander gelezen.

Indien houding, gebaren enz. op den weêrzin in-

vloed oefenen, werken kleeding en opschik stellig mede, bl. 9.

Of de van het tooneel ontleende voorbeelden juist zijn, zoude men zeer in twijfel kunnen trekken. Daar werken de handelingen, niet het gelaat; gij ziet zelden den man zoo als hij is, en bij de vrouwen vooral bedekt het blanketsel geheel de oorspronkelijke trekken. Dit mag vooral niet uit het oog verloren worden, wanneer de *weêrzin* op het *gevoel* rust.

Wat de *antipathie* tusschen ouders en kinderen betreft, zij bestaat; doch wij gelooven, dat, bij eenige oplettendheid, met eene enkele hoogst zeldzame uitzondering, de weêrzin niet in het gevoel, in de ziel ligt, maar steeds de voedsterzoon van het vooroordeel, zoo niet iets ergers, is. „Waarheen ik vliede, vind ik „eene hel; ik ben mijzelven eene hel, en uit den „diepsten afgrond opent zich een nog dieper afgrond, „die mij dreigt te verslinden, waarbij de hel, die ik „lijde, mij nog een hemel schijnt." Rec., zelf vader, huivert bij de bloote gedachte, en deinst met afschuw van haar terug! Ouders, die hier niet waakzaam zijn, beschouwt hij als, met den Engel bij MILTON, aan den afgrond staande. Het is tegen de natuur, en wij zeggen met VONDEL:

„Wat is de kinderliefde krachtigh,
„En ouderliefde kout en kil!"

Of de uitweidingen, zoo als onder anderen bl. 19, wel tot de vraag regtstreeks in betrekking staan, zoude tot het opperen van bedenkingen aanleiding kunnen geven; er wordt hier toch meer over de oorzaken en den aard, dan wel over de gevolgen van den weêrzin gehandeld. Maar het ging den Schrijver, bij de gedachte aan den weêrzin der ouders tegen de kinderen, als ons; er moest een lichtstraal vallen op deze zwarte zijde van het menschelijke hart. Mogen geene ouders zich in de bladen des Schrijvers herkennen; en, mogten er zulke ongelukkigen gevonden worden, jegens dezulken behoeft de Schrijver zich niet te verontschuldigen.

De inlichting van den Geneesheer, bl. 21 en volg. medegedeeld, behelst belangrijke redeneringen, maar in eenen te hoog wijsgeerigen toon, die door te veel te willen zeggen het onderwerp eerder verdonkert dan opheldert. Dat de *antipathie* echter met het *inſtinct* gelijk is te ſtellen, valt moeijelijk te bewijzen. *Inſtinct* en *antipathie* moeten niet met elkander, zelfs bij name, vergeleken worden. De Geneesheer ſchijnt ze te onderſcheiden; maar wanneer hij zegt: „ Ik geloof dus, „ als het reſultaat van deze beſchouwing, te mogen „ vooronderſtellen, dat de zoogenaamde *inſtincttoon* de- „ zer *ſympathiſche* of *antipathiſche* gewaarwordingen „ der menſchen voor elkander op geene phyſieke of in- „ tellectuele, maar alleen op moraliſche gronden berust," wordt de zaak niet duidelijker. Is dit laatſte waar, dan vervalt alles, wat tot opvoeding, gewoonte enz. betrekking heeft.

Men ziet al wederom, hoe moeijelijk het is, wanneer men bepalingen zal geven over onderwerpen, die wij tot dusverre vooronderſtellen ſlechts van het gevoel afhankelijk te zijn. — Maar, dat wij ons in geene verdere beſpiegelingen verliezen.

Wat redeneringen betreft, als het *indifferente* of *eenzijdige* van *kindschheid* en *ouderdom*, *polariteit*, enz. zijn zij niet ſtrijdig met des Schrijvers opgegevene voornemens bl. 4?

Wat de verdeeling bl. 28 aangaat; dat de weêrzin over het algemeen in de zedelijke geſteldheid onzer zielen ligt, kan den Schrijver niet betwist worden; doch blijft het duister, dat dit bij het kind zonder bewustzijn geſchiedt. De uitſpraak van het geweten rust op dezelfde grondſlagen, maar geſchiedt met bewustzijn en oordeel; zij wordt vergelijkenderwijze gedaan; — dit ſchijnt bij de *ſympathie* en *antipathie* over het algemeen geene plaats te hebben. Wij vooronderſtellen, dat dit oordeel van den Schrijver, om de *antipathie* in de zedelijke geſteldheid der ziel te zoeken, hem overal te ſterk op de ontmoeting van booswichten, bl. 30, doet drukken.

Hij, tegen wien wij weêrzin gevoelen, behoeft daarom niet altijd een booswicht te zijn.

Wat het tweede punt betreft, dat deze zedelijke gewaarwording niet van allen anderen, phyfieken of intellectuelen, invloed vrij zij, doet tot het ingefchapene niets af; ook moeten wij aanmerken, dat het *intellectuele* eigenlijk *gevolg* is, en als 't ware volgt ter beoordeeling van den eerften indruk. Het phyfieke kan het oordeel wijzigen; het intellectuele moet beoordeelen, of men den indruk, die als ongevoelig gefchiedt, gevolg mag geven.

Zijn de voorbeelden, van het tooneel ontleend, bl. 31, niet veeleer ontplooijingen van het karakter? Daar gaat toch, gelijk wij reeds zagen, de ware indruk des gelaats verloren. De Schrijver fchijnt, bl. 33, dit ook gevoeld te hebben. Onze gewaarwordingen op reis, gelijk de Schrijver die voorftelt, worden dan te zeer door daden geleid: beter zijn de voorbeelden bl. 48; hier hangt het gevoel van den indruk af; op reis zijn het meer de handelingen en gedragingen, welke op ons werken.

Zeker zoude het gevaarlijk zijn, uit *antipathie* afdoende gevolgtrekkingen te maken (bl. 52) en met den tooneelfpeler QUIN (het onbetamelijke der wijze van uitdrukken daargelaten) te zeggen: *Wann diefer Kerl nicht ein Schelm ist, fo fchreibt der Schöpfer keine leferliche Hand!*

Wat den indruk van portretten betreft, hier hebben wij eene gewigtige bedenking. De kunftenaar levert ons de trekken; het gelukt hem foms, er in te brengen hetgeen wij *fprekend* in bepaalde beteekenis zouden zeggen; maar het kunftig penfeel, door hoe geestig eene hand beftuurd, kan geen leven brengen in het oog, dat belangrijk deel, door fommigen een fpiegel der ziel genoemd, maar dikwijls voor meer te houden. Het kaatst niet flechts terug, neen! het is het eenig punt, waardoor wij tot het geheimzinnig beftaan van den mensch foms kunnen doordringen, waardoor wij in de ziel van onzen natuurgenoot kunnen lezen. Waar de beeldhouwer blijft ftaan, neemt het de fchilder op; maar ook hij

ſchiet met zijn tooverend penſeel te kort, waar de geest, die levend maakt, alleen uitdrukking en beteekenis kan geven.

Wat de gevolgtrekkingen bl. 56 aangaat, wij hebben ze reeds, den loop dezer Verhandeling nagaande, beredeneerd; ook van de oorzaken geldt hetzelfde.

Omtrent de uitweiding op bl. 61 moeten wij het reeds gezegde over de mededeeling bl. 21 herhalen. De ſchool, uit welke zulke wijsgeerige gevoelens voortvloeijen, moge met zulk eene wijze van voorſtelling ingenomen zijn, het eenvoudig verſtand gevoelt zich telkens als teruggeſtooten. Welke mag de reden zijn, dat de wijsbegeerte van SOCRATES, BACO, FRANKLIN zelfs voor den eenvoudigen bevattelijk is, terwijl van *deze* de geoefende telkens onvoldaan ſcheiden moet? In onderwerpen van dergelijken aard moge de philoſophie zich in hoogdravende beſpiegelingen verlustigen, het eenvoudig verſtand gevoelt zich beter bij een redelijk Empirismus.

Ten opzigte van het *derde* Hoofdſtuk zouden wij vooronderſtellen, dat weêrzin, door opvoeding enz. gewijzigd of geleid, niet meer de natuurlijke is, maar aan het vooroordeel onderworpen kan raken. Waar bijgeloof en vooroordeel het verſtand beheerſchen, daar werkt hetzelve niet meer vrij. Het is, gelijk het Liberalismus, met eenen halsband van ſcherpe ſtekels voorzien. Het ſchijnt vrij, maar het berust in de hand van den menner, die dikwijls als onzigtbaar den draad beſtuurt. Het *vooroordeel* gaat het *oordeel* vooraf; het verſchalkt het overleg, en het oordeel is vóór den ſtrijd gevangen. De eenvoudige, natuurlijke weêrzin overvalt ons ongevoelig; de gewijzigde weêrzin wordt door het vooroordeel in ſlaap gewiegd en tegen den invloed der rede verdoofd. Het oordeel wijzigt den weêrzin, heldert het donkere op, en toetst het verdachte aan den keurſteen der rede. De weêrzin, met het vooroordeel verbonden, holt voort, beſlist op den indruk, en wil van geene ondervinding hooren. De *weêrzin* kan als de uiterſte post beſchouwd worden, die door eene kleine beweging

aan den gezigteinder reeds in beweging geraakt; hij geeft het fein tot waakzaamheid tegen de vermomming (bl. 74), die het vooroordeel misleidt en het fomwijlen zelfs omkoopt; de rede, door den weêrzin gewekt, weet den vermomde het masker af te rukken, en ftelt den ontmaskerden huichelaar aan de kaak.

Befluiten wij ons oordeel met tot den titel dezer Verhandeling terug te keeren; en, ziende dat het niet eene *Verhandeling*, maar flechts eene *proeve* eener Verhandeling is, en dan nog wel naar aanleiding eener vraag, willen wij den Schrijver dank weten voor zijne aan dezen arbeid te koste gelegde vlijt. Wij houden hem in ftaat tot de behandeling der eenvoudige vraag: wat is *Antipathie?*

De Karakteristiek der Welfprekendheid, of de leer der kenmerken van de verfchillende foorten van welfprekendheid, door Mr. P. S. SCHULL, *Advokaat te Dordrecht, en Lid der Maatfchappij van Letterkunde te Leyden. Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. *In kl.* 8*vo. IV en* 67 *bl. f* 1-:

Vóór eenige jaren had de *Maatfchappij der Nederlandfche Letterkunde te Leiden* de vraag: *welk is het wezenlijk kenmerkend onderfcheid der Welfprekendheid van den Kanfel, van de Pleitzaal, van de Raadsvergadering, en van de Gehoorzaal?* als prijsftof uitgefchreven. Rec. moet rondnit bekennen, dat hij de belangrijkheid of nuttigheid dier vraag niet kon inzien. Hij meende fteeds, en meent nog, dat er flechts ééne welfprekendheid is, en dat, wie zich in het bezit dezer gave of kunst of wetenfchap (zij is noch het een noch het ander, maar zij is dat alles te zamen) verheugen mag, hare kracht en luister ook zal ten toon fpreiden, hetzij hij als Redenaar op den kanfel, of in de pleitzaal, of in de raadsvergadering, of in de gehoorzaal optrede, mits hij flechts met de noodige kundigheden behoorlijk zij toegerust, en het onderwerp, waarover hij fpreken moet, grondig verfta. 't Is waar, de welfprekendheid wijzigt zich naar tijden, plaatfen en omftandigheden, waaruit dan ook

verfchillende voorfchriften en regelen voor den Prediker, den Pleiter, den Redenaar in de raadsvergadering en in de gehoorzaal voortvloeijen. Doch die wijzigingen veranderen den aard en het wezen der welfprekendheid niet; en wilde men die verfchillende regelen en voorfchriften opgeven, dan zou men vier *compendiën* of handboeken over de welfprekendheid van den Kanfel, voor de Balie, op de Tribunen of in de Gehoorzaal moeten fchrijven, 't geen men toch niet onderftellen kon, dat door de Maatfchappij van Letterkunde werd verlangd. Zij had intusfchen het genoegen, een antwoord op gezegde prijsvraag van den bekwamen Hoogleeraar VAN KAMPEN te ontvangen, waaraan in hare algemeene vergadering van 1829 de uitgeloofde eereprijs werd toegewezen. Wij hebben dit antwoord gelezen; doch, welke verdienften deze bekroonde Prijsverhandeling ook bezitten moge, zij heeft ons in ons gevoelen veeleer bevestigd, dan daarvan teruggebragt.

Het voor ons liggende ftuk van den Heer SCHULL heeft mede naar den prijs gedongen, en, fchoon niet bekroond, *in den boezem der beoordeelaren zelven eenigen lof gevonden*, gelijk de Schrijver zich uitdrukt in de zedige Voorrede. Eene korte fchets moge den inhoud dezer beknopte Verhandeling doen kennen.

Door *welfprekendheid* verftaat de Schrijver *de wetenfchap en kunst van wèl zeggen.* Met deze omfchrijving komt men, naar het gevoelen van Recenfent, niet veel verder. Doch QUINTILIANUS, VAN DER PALM, LULOFS en anderen waren den Schrijver in die bepaling van het begrip der welfprekendheid voorgegaan, hoewel de Heer SCHULL — waarom, weten wij niet — voor *wèl fpreken wèl zeggen* verkiest, 't geen toch, zoo wij het fpraakgebruik raadplegen, iets anders, iets minder fchijnt uit te drukken. *Dat 's wel gezegd* geeft niet zoo veel te kennen als: *dat is welfprekend.*

Om de vier bovengenoemde hoofdfoorten van welfprekendheid te leeren kennen en onderfcheiden, neemt SCHULL *zeven kenmerken* aan; drie *uiterlijke: de hoedanigheid des redenaars*, *de plaats der redevoering*, en *het gehoor*, *waarvoor men fpreekt*; en vier *innerlijke: de toon*, *waarop de redenaar fpreekt*, *de ftijl der redevoering*, *het onderwerp*, *waarover de redenaar fpreekt*, en *het doel der redevoering*. Deze zeven kenmerken leveren, bij de behandeling van elk der vier foorten van welfprekendheid, even zoo vele vragen op.,

welker oplossing leiden moet tot de beantwoording van het voorgestelde vraagstuk. Rec. bedriegt zich grootelijks, of de beantwoording dezer *zeven* vragen, die vervolgens in elk der vier Hoofdstukken (waarin deze Verhandeling, naar de vier zoogenaamde hoofdsoorten der welsprekendheid, is afgedeeld) ordelijk behandeld worden, brengt ons geen stap nader tot de oplossing der prijsvraag: *welk is het wezenlijk en kenmerkend onderscheid der Welsprekendheid van den Kansel, van de Pleitzaal, van de Raadsvergadering, en in de Gehoorzaal?* Of zal de beantwoording dier vragen *zeven wezenlijke* en *onderscheidende* kenmerken der verschillende soorten van welsprekendheid opleveren? Onzes inziens, in plaats van *zeven*, niet *één*. Of ligt het wezenlijk en kenmerkend verschil der welsprekendheid van den Kansel, van de Pleit-, Raad- en Gehoorzaal in *de hoedanigheid des Redenaars*, die op den Kansel een *eerwaardig* (bl. 7), voor de Balie een *deftig* (bl. 22), in de Raadsvergadering een *aanzienlijk en beschaafd* (bl. 42), en in de Gehoorzaal *een geleerd en geletterd Man* (bl. 65) moet zijn? Maar de eene hoedanigheid sluit de andere niet uit, en men mag met groot regt ten aanzien van den Kanselredenaar b. v. verlangen, dat hij niet slechts eerwaardig, maar ook deftig, beschaafd, geleerd en geletterd zij. Ligt het in *de plaats der redevoering*, eene *gewijde* voor den Prediker (bl. 10), de *Regtzaal* voor den Pleiter (bl. 23), de *Vergaderzaal der Afgevaardigden* voor den Staatsredenaar (bl. 43), eene *plaats tot de zamenkomst ingerigt* voor den Spreker in de Gehoorzaal (bl. 65)? Maar de *feestelijke* of *Genootschappelijke welsprekendheid* (bl. 62, 63) laat zich menigmaal, bij plegtige gelegenheden, in de Kerken hooren; en de Prediker, wiens kerk is afgebrand, mag gerust in eene Gehoorzaal optreden; zoo hij waarlijk welsprekend is, zullen de hoorders spoedig de plaats en den Spreker tevens vergeten, en geheel vervuld zijn met zijn onderwerp. Ligt het in *het Gehoor, waarvoor men spreekt*, daar de Kanselredenaar voor eene *gemengde schare* optreedt (bl. 12), de Advocaat voor *deskundigen* pleit (bl. 25), het gehoor des Staatsredenaars *zeer uitgebreid* (bl. 45), en dat des Sprekers in de Gehoorzaal *beschaafd*, *geletterd*, *eenigzins gemengd* is (bl. 65)? Maar hoevele uitzonderingen zijn hier te maken! De Hofprediker en de Dominé voor de Boeren — welk een verschillend gehoor! Men leze voorts, wat de Heer VAN KAMPEN daartegen heeft

aangemerkt in zijne bovengemelde Prijsverhandeling, (*Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, D. III. St. I. bl. 6 en verv.) waaruit wij slechts het volgende willen overnemen: „ Die onderstelling „ zou ten gevolge hebben, dat de welsprekendheid van den „ Kansel zich geheel en al tot de taal des gemeenen levens „ zou moeten verlagen, als waaruit toch verreweg de groot„ ste meerderheid der toehoorders bestaat; eene onderstelling, „ die door de meesterstukken van zoovele geestelijke Rede„ naars, die de algemeene toejuiching hebben weggedragen, „ genoegzaam weêrlegd wordt. Evenmin zal men willen „ beweren, dat de welsprekendheid der Raadzaal alleen „ voor *staatkundigen* zou moeten dienen. Dit ware goed in „ eene Kabinetsregering, waar alleen Ministers de zaken „ afdoen, niet in een' vrijen Staat, (waar toch alleen de „ welsprekendheid der Raadzaal te huis is) die het voor„ regt heeft, dat zijne belangen openlijk worden behandeld, „ en dus ook in eene taal moeten worden voorgedragen, „ die het *volk* kan verstaan." (*Volk* beteekent hier natuurlijk niet: het gemeen, de laagste standen; maar heeft eene uitgebreider beteekenis. Ook schrijft de Heer SCHULL, bl. 45, dat „ het gehoor des Staatsredenaars het uitgebreidste is „ van alle Redenaars, die in het openbaar spreken. Niet „ alleen *zijne Ambtgenooten*, niet alleen *de opgevulde gaan„ derijen*, die de vergaderplaats omgeven; *het geheele Va„ derland*, *de Monarch*, *Europa*, *de beschaafde wereld* zijn „ luisterende hoorders naar de taal van den wakkeren bur„ ger, die de regelen der Maatschappij welsprekend be„ pleit." Dus ook wel een *zeer gemengd* gehoor. Doch waar blijft dan het verschil?) „ Dat echter altijd de perso„ nen," dus vervolgt de Heer VAN KAMPEN te regt t. a. p., „ tot welke hij spreekt, een' grooten invloed op de „ voordragt des Redenaars moeten oefenen, blijft onbe„ twistbaar: wij erkennen daarin slechts geen *wezenlijk* en „ *onderscheidend* kenmerk der onderscheidene soorten van „ welsprekendheid."

Maar misschien zullen dan de *innerlijke* kenmerken, door den Schrijver opgegeven, het vraagstuk beslissen? Hij zelf oordeelt, dat de uiterlijke flaauwer, de innerlijke duidelijker zijn. (bl. 13.) Laat ons zien! *De toon, waarop de Redenaar spreekt*, is bij den Kanselredenaar *ernstig* (bl. 13), bij den Pleiter *stellig* (bl. 26), bij den Staatsredenaar *heusch en ge-*

matigd (bl. 46), bij den Spreker in de Gehoorzaal *onderhoudend en opwekkend* (bl. 65). Maar moet dan niet de toon bij allen telkens afwisselen naar mate van het onderwerp? Zou de *ſtellige* toon niet evenzeer den Prediker voegen, die Goddelijke waarheden verkondigt, en zijne redenen ſtaaft met het onfeilbaar gezag eener hoogere Openbaring? Is de toon der Staatswelſprekendheid altijd *heusch en gematigd*, nimmer heftig? Waar blijven wij dan met de *Philippicæ* van DEMOSTHENES en de *Catilinariæ* van CICERO? Doch wij onthouden ons van verdere aanmerkingen, die in menigte zouden te maken zijn. Dezelfde bedenkingen gelden het volgende kenmerk, aan het vorige naauw verwant, *den ſtijl der redevoering*, die, volgens den Schrijver, op den Kanſel zich door *eenheid en duidelijkheid* (bl. 14, 15) moet onderſcheiden (*door de eenheid van het geheel*; behoort dit tot den *ſtijl*? en moet het geen kenmerk van elke redevoering zijn, waar ook uitgeſproken?); voor de Balie *betoogend en wederleggend* (bl. 26); in de Staatsvergaderingen *raadplegend* (bl. 46), en in de Gehoorzaal *net*, *fraai*, *ſierlijk en ſmaakvol* zijn moet (bl. 65). Deze onderſcheidingen zijn even willekeurig en onbepaald, als ter oploſſing van het vraagſtuk volſtrekt onvoldoende. Maar het *onderwerp* dan, *waarover de Redenaar ſpreekt*? Bij den Kanſelredenaar *Godsdienst en Zedeleer* (bl. 17), bij den Pleitbezorger de *Regtsgeleerdheid* (bl. 28), bij den Staatsredenaar het *Staatsbelang* (bl. 48), bij den Redenaar in de Gehoorzaal *Wetenſchappen*, *Kunſten en Letteren* (bl. 66). Hier immers hebben wij dan toch een wezenlijk en onderſcheidend kenmerk? De Heer VAN KAMPEN moge antwoorden (t. a. pl. bl. 9): „Het zijn niet de *onderwerpen* der welſprekendheid, die de „welſprekendheid uitmaken, maar de *behandeling* dier on„derwerpen; en men zou de Geestelijke welſprekendheid „met de *Godgeleerdheid*, die der Balie met de *kennis der* „*Regten*, en die der Raadzaal met de *Diplomatie* of *Staats*„*huishouding* moeten verwarren, om te zeggen: Godsdienst„kennis en uitlegkunde — natuurlijk en ſtellig regt — of „kennis der onderſcheidene ſtaten — maken de wezenlijke „kenmerken uit der Kanſel-welſprekendheid, van die der „Pleit- en der Raadzaal."

Niets blijft dus overig dan het *zevende* of laatſte kenmerk, door den Heer SCHULL opgegeven, en waarin dan ook Prof. VAN KAMPEN het kenmerkend onderſcheid eeniglijk

heeft gezocht, namelijk: *het doel der Redevoering*; volgens onzen Schrijver, bij den Kanfelredenaar *opwekking van zedelijk gevoel* (bl. 17), bij den Pleiter *het regtsbelang van den Client* (bl. 29), bij den Staatsredenaar *zijn gevoelen* (bl. 48), en bij den Spreker in de Gehoorzaal *stichten en behagen*, *opwekken en leeren* (bl. 66). — Nergens heeft de Schrijver ons meer onbevredigd gelaten, dan bij de behandeling van dit gedeelte zijner taak. Zou de *opwekking van zedelijk gevoel* het laatste doel des Predikers zijn? Dan voorwaar is zijne taak zoo moeijelijk niet, als wij ons tot hiertoe hadden voorgesteld. Wij meenden, dat hij, met de bloote opwekking des gevoels geenszins tevreden, den *wil* zijner hoorders buigen, en hen tot een' heiligen en godvruchtigen wandel bewegen moest. Is het doel van den Staatsredenaar: *het doorzetten en doordrijven van zijn gevoelen?* De Schrijver zegt het op bl. 48 met zoovele woorden, en laat er op volgen: „CARTHAGO DELENDA: hiertoe is hij alleen werk- „zaam, hij is ter goeder trouw overtuigd van het noodza- „kelijke en nuttige van zijn gevoelen; hij poogt zijne „Ambtgenooten daarvan insgelijks te overreden; hij geeft „aan zijne Committenten reden dier overtuiging: hij protes- „teert van zijne onverantwoordelijkheid, indien zijn gevoelen „niet doorgaat, en *bij de stemming blijft hij zijne geuitte ge- „voelens gelijk.*" Indien dit met *allen* het geval is, waarom gaat men dan maar niet terstond ter stemming over, en waartoe *zooveel tijd met kibbelen versleten?* — Is het doel der welsprekendheid van de Gehoorzaal *stichten* en *behagen*, *opwekken* en *leeren?* Waarom ook maar niet *overtuigen* en *overreden?* Dan vereenigde de laatste soort der welsprekendheid in zich al de hoofdoogmerken, welke de Heer VAN KAMPEN aan de vier soorten onderscheidenlijk heeft toegekend: de Kanselredenaar moet *stichten*, de Staatsredenaar *overreden*, de Pleitbezorger *overtuigen*, de Redenaar voor de Gehoorzaal *op eene leerzame wijze vermaken.* Over deze bepalingen en onderscheidingen heeft de *Arnhemsche* Predikant S—R, in de geestige *Brieven aan Bartholo*, reeds het zijne gezegd. (Zie vooral *Godgeleerde Bijdragen* voor 1832, bl. 714—718.) Wij hebben er niets bij te voegen. Maar — waarin ligt dan toch het wezenlijk kenmerkend onderscheid der vier zoogenoemde hoofdsoorten van welsprekendheid? De Lezer moge het antwoord opmaken. Rec. heeft zijn gevoelen hierboven reeds uitgedrukt. En vergist hij zich niet, dan zal de Maat-

schappij van Nederlandsche Letterkunde door hare uitgeschrevene prijsvraag hebben te weeg gebragt, dat velen, die hieromtrent te voren anders dachten, thans met dit gevoelen instemmen.

Het doet ons leed, dat ons oordeel over deze Verhandeling van den Heer SCHULL ongunstig is uitgevallen. Wij voeden achting voor 's mans kunde en veelvuldige verdiensten; maar juist daarom zouden wij wenschen, dat dit stuk niet ter perse ware gelegd. De uitvoering is bovendien slordig, de plaatsing der leesteekens alleronnaauwkeurigst, en drukfouten treft men in menigte aan. Op bl. 9 worden FENELON, REYNWARD en KIST wegens hunne gave van wél zeggen geroemd. Men leze: REINHARD. Voor BOURDALOUE vindt men op bl. 18 BOURDALONE, voor BOSSUËT op bl. 20 BORFUET. Op bl. 14 staat: „ Nimmer „ veroorlooft zich de Kanselredenaar eenige uitdrukking, „ die *de logen* zoude kunnen verwekken, of aan den spot- „ lust botvieren." Het moet zijn: die *den lach* zoude kunnen verwekken. Eenige regelen later op dezelfde bladz.: „ hij *bekent* en beschrijft soms de voorwerpen zijner beschou- „ wing, maar het is het penseel des uitvoerigen Roman- „ schrijvers niet." Men leze: hij *teekent* en beschrijft, enz. Op bl. 66 is, bij de aanhaling van een brokstuk van den Hoogleeraar LULOFS, alleen de bladzijde vermeld, en het werk vergeten.

FÉNÉLON's *Gesprekken over de Welsprekendheid in het algemeen en over die van den Kansel in het bijzonder; benevens een stuk van zijnen Brief aan de Fransche Akademie, tot hetzelfde onderwerp betrekkelijk. Uit het Fransch, met Aanteekeningen door* J. M. SCHRANT. *Tweede Druk. Te Zaltbommel, bij* J. Noman. *XII en 466 Bl. f* 4-75.

FENELON's Gesprekken en Brief over de Welsprekendheid zijn reeds langer dan eene eeuw zoo bekend en beroemd (*), en de vertaling van den Heer SCHRANT, met vele belangrijke aanteekeningen verrijkt, waarvan de eerste druk in 1817 het licht zag, is in zoo veler handen, dat wij met de bloote aankondiging van dezen tweeden druk kunnen volstaan. Wij

(*) Zie VILLEMAIN, *Discours et Mélanges Littéraires*, 2me Edit. *Paris*, 1823. T. II. p. 315 et suiv.

verblijden ons, dat de goede aftrek een' herdruk noodzakelijk maakte, en wenschen geen minder ruim vertier aan deze tweede uitgave toe. Offchoon het op den titel niet vermeld ftaat, verklaart nogtans de Schrijver aan het flot zijner Voorrede, dat hij zijn werk op nieuw overgezien en aanmerkelijk verbeterd heeft. Wij hebben op vele plaatfen deze tweede uitgave met de eerfte vergeleken, en vonden overal de blijken eener nieuwe en zorgvuldige bewerking. Niet alle veranderingen evenwel zijn ons verbeteringen toegefchenen. Om iets te noemen; de vertaling van FENELON's woorden op bl. 49 van den tweeden druk (vergeleken met bl. 53 en 54 der eerfte uitgave) moge nader bij het oorfpronkelijke zijn gebleven, of liever eene meer woordelijke vertolking zijn, zij is zeker niet vloeijender of krachtiger geworden. Wij aarzelen niet, aan de eerfte de voorkeur te geven. Ook de uitvoerige en leerzame aanteekeningen des Hoogleeraars, die bijkans twee derde gedeelten van het gansche boek beflaan, zijn hier en daar omgewerkt, de berigten omtrent de Kerkvaders verbeterd, en foms, in plaats der vroeger geleverde, nieuwe proeven uit hunne fchriften bijgebragt. Zoo worden in de 69fte aanteekening (bl. 400 en verv.), die over den beroemden GULDENMOND handelt, uit wiens Redevoeringen *over de Standbeelden* in den eerften druk eene proeve geleverd was, thans eenige plaatfen medegedeeld uit zijne Redevoeringen over EUTROPIUS, waarvan de eerfte ook door BILDERDIJK in onze taal is overgebragt (zij is de laatfte in den onlangs uitgegeven bundel *Redevoeringen des heiligen Oudvaders* CHRYSOSTOMUS, *uit het Grieksch overgebracht door Mr.* WILLEM BILDERDIJK, en werd vroeger in de *Mnemofyne*, D. VIII, geplaatst; de vertaling van den Eerw. DOIJER, *Hulde aan* CHRYSOSTOMUS, St. II. bl. III, kan den toets der vergelijking met die van BILDERDIJK niet doorftaan); terwijl Prof. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, in zijnen CHRYSOSTOMUS, een uittrekfel van de tweede heeft geleverd. De Hooggel. Schrijver heeft blijkbaar deze vertalingen vergeleken, maar wijkt nogtans hier en daar van dezelve af, vooral van de eerfte, offchoon de kracht van het oorfpronkelijke ons daarin meer behouden fchijnt.

Dan, reeds genoeg. De weinige aanmerkingen, welke wij ons veroorloofd hebben, mogen den Schrijver zelven en de Lezers van ons Tijdfchrift overtuigen, dat wij 's mans belangrijken arbeid met opmerkzaamheid hebben nagegaan. Wij eindigen met den hartelijken wensch, dat hij, thans aan de

Leidsche Hoogeschool het Hoogleeraarsambt bekleedende, dáár al die aanmoediging genieten moge, waarop zijne geleerdheid, veelvuldige verdiensten en loffelijke werkzaamheid hem regtmatige aanspraak geven.

Centraal Amerika, uit een geschiedkundig, aardrijkskundig en statistiek oogpunt beschouwd, door J. HAEFKENS.

(*Vervolg en slot van bl.* 261.)

In 1827 begonnen de ondernemingen van *St. Salvador* tegen *Guatemala*, alwaar men vol geestdrift te wapen liep, en, de vijand te *Arrazola* aangevallen zijnde, behaalde de President eene volkomene overwinning. Hij maakte er geen genoegzaam gebruik van, en de *Salvadorianen* verkregen daardoor tijd om zich te versterken. De President vestigde zich wel later in de dorpen bij *St. Salvador*, doch was daarna genoodzaakt terug te trekken. — Het einde van den oorlog was nu meer en meer verwijderd; de onderhandelingen waren meestal zonder gevolg; terwijl de Regeringen willekeurig waren geworden, waarvan ons eenige voorbeelden worden opgenoemd.

De *Salvadorianen*, die intusschen hun leger hervormd hadden, onder bevel van MERINO, tot *St. Anna* genaderd zijnde, greep er een gevecht in de straten plaats, waarbij zij eerst voordeel behaalden; maar, de federale magt te hulp gekomen zijnde, begon het gevecht op nieuw, en de *Salvadorianen* werden genoodzaakt een stilstand van wapenen te verzoeken, waarbij zij evenwel niet ter goeder trouw handelden.

Kort na het gevecht van *St. Anna* verscheen PERKS weder op het tooneel, als Chef van den Staf, en later als bevelhebber van het leger. Hij noodzaakte, als zoodanig, de *Salvadorsche* troepen tot den terugtogt. Zijne verdere loopbaan, de oorzaken zijner verbanning, en later zijn dood, worden door den Schrijver vermeld. De President ARCE, die alle gezag verloren had, besloot nu ook zich tijdelijk te verwijderen, en de Vicepresident werd inmiddels met de uitvoerende magt belast. De oorlog werd voortgezet, ARZU, opvolger van PERKS, door MERINO aangevallen, doch deze totaal geslagen, waarna ARZU zich vestigde in *Mexicanos*,

bij *St. Salvador*, alwaar hij echter niets, dan een' kleinen oorlog, verrigtte. Te *St. Salvador* trachtte men door onderhandelingen tijd te winnen, tot dat eindelijk de kans des oorlogs zich geheel ten voordeele van *St. Salvador* keerde. Hoewel er nieuwe onderhandelingen werden aangeknoopt te *Aguachapa*, droegen deze geene betere vruchten dan alle de vorige. Ondertusfchen was het korps, dat *St. Salvador* belegerde, weldra genoodzaakt de wapens neder te leggen.

De Schrijver maakt ons verder bekend met verfchillende willekeurige handelwijzen, zoo wel te *Guatemala* als te *St. Salvador* in het werk gefteld, om zich geld te verfchaffen, ten einde den oorlog vol te houden, en fchetst ons vervolgens de perfoonlijke gebeurtenisfen, die er met den Prefident hebben plaats gehad, welke groot licht verfpreiden over de ftemming der gemoederen. De verfchillende decreten, in dezen tijd genomen, worden daarna opgenoemd, welke, hoewel dikwijls eene goede ftrekking hebbende, meestal zonder uitwerking bleven. De tegenwerking der Priesters in de zaak der opvoeding, bij het voorgevallene met den *Engelschman* DUNN blijkbaar, fpeelt ook hier eene voorname rol. MORAZAN met het *Salvadorfche* leger *Guatemala* naderende, liep aldaar alles te wapen. Na het verhaal van eenige andere gebeurtenisfen, vinden wij dien Generaal in Januarij 1829 voor de hoofdftad; hij ondervond in 't eerst eenige belangrijke nadeelen, doch het gelukte hem, zijne vorige ftellingen weder in te nemen. In deze omftandigheden kwam de Generaal-Majoor VERVEER te *Guatemala* aan, die zijne bemiddeling aanbood, welke ook door beide partijen werd aangenomen. Men leze het tafereel dezer onderhandelingen, welke de zonderlingfte tooneelen opleverden. Hoewel men het nagenoeg eens werd, werden de onderhandelingen, om eene kleine zwarigheid, weder afgebroken; de fchijnbare nietigheid derzelve doet onderftellen, dat geene der beide partijen ter goeder trouw handelde.

Den 9 April 1829 werd de hoofdftad ernftig aangevallen; de Heer HAEFKENS heesch nu de *Nederlandfche* vlag op zijne woning, die weldra van kogels doorboord was, en wij kunnen ons zijn gevoel levendig voorftellen (om zijne eigene woorden te gebruiken) „ bij het zien ontplooijen van onze „ roemrijke banen op den rug der *Andes!*" — Na eenige hevige gevechten ook binnen de ftad, waarbij de Generaal VERVEER en de Schrijver zich in perfoonlijk gevaar bevonden,

verkregen de *Salvadorianen* de overhand; de *Guatemalers* besloten te onderhandelen, en leiden de wapens neder, waarna de gevallene partij om *Salvadorsche* bezetting vroeg, ten einde de orde te handhaven. MORAZAN deed nu zijnen plegtigen intogt, en de President, Vicepresident, de Minister SOSA en de Chef AÏCINENA werden in hechtenis genomen, terwijl de overigen de vlugt namen, waarmede de zegepraal der provinciën op de hoofdstad voltooid werd. De oude wetgevende vergadering kwam nu weder in de hoofdstad bijeen, waarna men eenen nieuwen provisionelen President verkoos. Er rees nu al weder nieuw verschil van gevoelens van de *Salvadorsche* zijde, voornamelijk ook over de staatsgevangenen; deze werden eindelijk verbannen, te *Acajutla* ingescheept, en vertrokken naar *Mexico*, behalve ARCE en AÏCINENA, die teruggehouden werden. De overwinnaars, wier gedrag in den aanvang laakbaar was geweest, zorgden intusschen, tegen verwachting, voor de ongestoorde waarneming van de Godsdienst, 't geen echter niet verhinderde, dat men tot het besluit kwam, om de monniken te verbannen, 't welk des nachts werd uitgevoerd, zijnde allen, behalve de orde van *Merced*, die gesecularifeerd werd, naar de *Havanna* vertrokken. De Schrijver oordeelt dezen maatregel behendig en krachtig uitgevoerd, doch misschien in dit land onstaatkundig, hoewel het tijdstip er gunstig toe was. De monnikenörden werden eindelijk geheel vernietigd; alleen de nonnenkloosters bleven bestaan, doch men vermogt geene nieuwe meer aan te nemen.

In de zittingen van het Congres van 1829 werd er over verschillende zaken van eenen staatkundigen aard en over het lot van staatsmisdadigers gehandeld. De Expresident ARCE en de Chef AÏCINENA werden nu ook verbannen, en begaven zich naar de kolonie *Belize*. Onder de decreten, in dezen tijd genomen, merkt men er een op van dankbetuiging aan onzen Koning voor Hoogstdeszelfs betoonde belangstelling. Aangenaam is het, onzen beminden, wijzen en standvastigen Vorst ook door de Nieuwe Wereld eene welverdiende hulde te zien toebrengen. De werkzaamheden van dit laatste Congres zijn van weinig uitwerking geweest, en deszelfs vergaderingen leverden, volgens den Schrijver, somtijds met deszelfs waardigheid weinig overeenkomende tooneelen op. De verbanning der monniken was de laatste krachtige daad van MORAZAN, die zich weldra van alle ge-

zag verstoken zag, en, door niemand vergezeld, uit *Guatemala* vertrok.

De Heer HAEFKENS hangt ons nu een treurig tafereel van den toestand des lands op: de schatkist was uitgeput, zoo zelfs, dat de bezoldigingen maar voor de helft konden betaald worden, hetgeen vele Officieren de dienst deed verlaten, terwijl er eene algemeene ontevredenheid bestond. Tot overmaat van rampen heerschten de kinderpokken en maakten vele slagtoffers, waarbij zich nog eene andere gevaarlijke ziekte op het platte land vertoonde; de openbare veiligheid werd gedurig verstoord; het Gemeenebest was nog niet in *Europa* erkend, en bevond zich met twee andere Staten in *Amerika* in onmin. Te *St. Salvador* bleef men steeds zeer vijandig gezind tegen *Guatemala*, en men was er weinig doordrongen van echt liberale beginselen; in andere provinciën heerschten weder opstand en verwarring.

In October 1829 vertrok de Schrijver van *Guatemala*, en van het na dien tijd voorgevallene was hij niet meer ooggetuige. Hij verhaalt ons nu nog den val van den Chef MOLINA, en eindelijk de benoeming van MORAZAN tot President, die weldra werd ingehuldigd. Na eenige zeer lezenswaardige redeneringen over de oorzaken der voorgevallene gebeurtenissen en den tegenwoordigen staat van zaken, sluit HAEFKENS daarmede het geschiedkundige gedeelte van zijn werk.

Wij ontvangen nu in het tweede gedeelte eene omschrijving van de ligging en grootte der Republiek, waarvan echter de juiste geographische ligging der plaatsen nog onbekend is, terwijl er zelfs niet ééne slechts dragelijke kaart van het land bestaat. Hierna gaat de Schrijver over, om iederen Staat afzonderlijk te behandelen, en begint met den Staat *Guatemala*, welke 600,000 inwoners telt en in zeven Departementen verdeeld is, deszelfs klimaat, voortbrengselen, nijverheid, de voornaamste meren, talrijke rivieren, havens, voornaamste steden en dorpen, enz. Van *Nieuw-Guatemala*, de hoofdstad, geeft hij ons eenige bijzonderheden omtrent zeker patriottisch genootschap, de hoogeschool, het lager onderwijs, de drukpers, de plaats der stierengevechten, den schouwburg, het gebouw voor hanengevechten, het gasthuis, de uitmuntende waterwerken, en voorts omtrent andere der voornaamste steden en dorpen, waar wij de fraaije beschrijving van den bij *Oud-Guatemala* zich bevindenden watervolkaan met genoegen gelezen hebben. Verder eenige belangrijke bijzon-

derheden omtrent de teelt der tarwe, en eene opmerkelijke Inventaris van het landgoed *St. Geronimo*, met de bijgevoegde prijzen.

De Staat *St. Salvador*, met 300,000 inwoners en in vier Departementen verdeeld, wordt op dezelfde wijze behandeld, en beschrijft men ons de voornaamste meren, de rivier *Lempa*, de havens, steden, dorpen, enz.

De Staat *Nicaragua*, met ruim 200,000 inwoners en mede in vier Departementen verdeeld, wordt ons verder beschreven, waarbij men de zeer belangrijke berigten vindt van de verschillende ontwerpen tot vereeniging der beide Oceanen, waarvan in het Mengelwerk van dit tijdschrift reeds een kort uittreksel gegeven is; voorts de meren *Nicaragua*, *Managua* en de heerlijke omstreken en gezigten bij de rivier *Tepitapa*; verder de voornaamste steden en dorpen, voortbrengsels, uitvoer en inkomsten, havens, en eenige bijzonderheden omtrent den stam der *Mosquitos* en hun opperhoofd.

De Staat *Honduras*, met niet wel 200,000 inwoners, in zeven Departementen verdeeld, deszelfs landbouw, mijnen, meren, rivieren, hoofdplaats, enz.

De Staat *Costarica*, met 100,000 inwoners en in twee Departementen verdeeld, wordt desgelijks kort beschreven, en als het gelukkigste gedeelte der Republiek opgegeven.

Eindelijk ontvangen wij eenige verdere algemeene opgaven (de geheele bevolking komt echter niet uit met de bijzondere opgaven voor iederen Staat); voorts de verschillende menschenrassen of stammen, en derzelver merkwaardige onderscheidingen, waarbij geen voordeelig tafereel van de zeer aan dronkenschap overgegevene *Indianen* wordt opgehangen; eene beschrijving der *Indiaansche* dorpen, de taal, godsdienst en verregaande bijgeloovigheid, de manier van reizen, wegen, voortbrengsels, uitvoer enz., de oudheden, ziekten, en eindelijk zeer belangrijke opgaven omtrent de inkomsten, met een enkel woord over de gewapende magt, waarmede de Schrijver zijne taak besluit, al hetwelk dit gedeelte van zijn werk niet weinig belangrijk maakt. Eindelijk ontvangt men nog, bij wijze van aanhangsel, eenige bijzonderheden omtrent de *Engelsche* kolonie *Belize*, waarmede het boek besloten wordt.

De belangrijkheid van het onderhavige werk heeft ons van min belangrijke aanmerkingen doen afzien; terwijl wij ons eenvoudig tot een verslag bepaald hebben, dat buitendien reeds

breedvoerig genoeg geworden is. Slechts deze aanmerking houde de verdienstelijke Schrijver ons ten goede, dat er welligt in de behandeling der geschiedenis eenige meer bepaalde orde zou kunnen gewenscht worden, en eenige meerdere verdeeling der tijdvakken hier en daar een rustpunt voor den lezer zou hebben kunnen opleveren; terwijl men, door de weinige opnoeming der jaartallen, soms in verwarring geraakt, waarbij door noodige kantteekeningen veel aan het geheugen te gemoet zou zijn gekomen.

Het werk wordt versraaid door zeer goed uitgevoerde Platen en eene Kaart, die allen zoo wel den teekenaar als der steendrukperse van DESGUERROIS & C°. te *Amsterdam* eer aandoen.

Wij herhalen ten slotte, dat de letteren en wetenschappen eene belangrijke aanwinst in dit werk hebben verkregen.

Journal für die Baukunst von Dr. A. L. CRELLE, Königl. Preuss. Geh. Ober-Baurath, und Mitglied der Königl. Academie der Wissenschaften zu Berlin.

Reeds in 1828 kondigde Dr. CRELLE dit bouwkundige Tijdschrift aan, 't welk zoo wel in *Duitschland* als in naburige landen ontbrak, en waarvan het gemis in *Pruissen*, alwaar vroeger een soortgelijk tijdschrift bestond, levendig gevoeld werd. Volgens de aankondiging omvat hetzelve al wat betrekking heeft tot de Waterbouwkunde en constructiën van allerlei aard, met de nieuwere vindingen van lateren tijd tevens vroegere ervaringen mededeelende, zoekende verder goede regelen meer bekend te maken, en berigten te geven van hetgeen in andere landen geschiedt, terwijl in hetzelve nuttige bijdragen worden opgenomen.

Dit tijdschrift schijnt in *Duitschland* bijval gevonden te hebben, zoodat in 1832 reeds het 5de deel het licht zag en er aan het 6de deel kon begonnen worden. Het wordt bij stukken uitgegeven, ieder 12 à 15 vellen groot, en met de noodige platen voorzien; 4 stukken maken een deel in quarto uit, waarvan er ieder jaar altijd één het licht ziet. De inteekeningsprijs is 5 Pruissische daalders; men teekent altijd in voor een geheel deel van 4 stukken. De Inteekenaars ontvangen op 5 exemplaren het 6de gratis; terwijl de volgende Inschrijvers voor het 6de deel de 5 vorige reeds uitgegevene

deelen daarbij kunnen koopen, de 6 deelen voor 20 thalers, bij den Boekhandelaar REIMER, te *Berlijn*.

Dat de Redactie van dit Tijdschrift de Hollandsche geschriften onzer Waterbouwkundigen kent en vereert, kan onder anderen daaruit blijken, dat in 1832 in het 5de deel van hetzelve de vertaling verscheen van de beide bekende, door de Hollandsche Maatschappij te *Haarlem* bekroonde, Prijsverhandelingen over de Afdamming van het *IJ*, door de Heeren A. F. GOUDRIAAN en D. MENTZ, beide vertaald door den Heer D. REINHOLD; welke Verhandelingen ook afzonderlijk afgedrukt, en met een kort voorberigt van den Vertaler voorzien zijn.

Daar dit Tijdschrift tot verbreiding van kennis in het vak der Waterbouwkunde op eene allezins nuttige wijze kan medewerken, en ook verder kan dienen, om goede en vaak te weinig bekende Hollandsche schriften in dit vak bij onze naburen meer bekend te maken, en wederkeerig onzen landgenooten, in zeer vele opzigten, nuttig kan zijn, tot vermeerdering van kennis in een vak, waaraan wij het bestaan van ons land verschuldigd zijn, zoo hebben wij gemeend, dat het niet geheel ondienstig kon zijn, om onze landgenooten daar opmerkzaam op te maken.

Handbuch der Landbaukunst von Dr. A. L. CRELLE, König. Preuss. Geh. Ober-Baurath, etc. und Dr. DIETLEIN, König. Preuss. Ober-Bau-Inspector zu Berlin.

Dit Handboek is reeds in 1829 aangekondigd, doch de uitgave werd door omstandigheden verschoven, de inteekening bleef tot 1o. April 1833 open, zullende nu binnen kort worden uitgegeven. Hetzelve zal voornamelijk gewijd zijn aan de Burgerlijke Bouwkunde en alles, wat daartoe eenige betrekking heeft; het zal ten minste 2 en ten hoogste 3 deelen, ieder van 50 tot 60 vellen, in quarto beslaan, en met de noodige platen voorzien zijn.

De inteekeningsprijs van 1 exemplaar voor ieder deel met ongekleurde platen is 5 thalers Preuss., en, meerdere exemplaren nemende, voor ieder volgend exemplaar 1 thaler minder. Na 1o. April van dit jaar wordt er met drukken aangevangen.

Nachricht von grossen und merkwürdigen Wasserbauten, welche an den Hauptströmen im Königreiche der Niederlande, zur Abwehrung grosser Wasserschäden und Erhaltung des Landes unvermeidlich sind, etc. mitgetheilt von D. REINHOLD, Königl. Hannov. Wasserbau-Inspector und Ritter der Königl. Niederl. Löwenordens. Bremen, 1832. Verlag von *W. Kaiser.* *f* : - 90.

Onder dezen titel heeft de Heer REINHOLD een beredeneerd verslag uitgegeven, waarin hij toont, met vele der nieuwere waterbouwkundige geschriften der *Nederlanders* bekend te zijn, en het lijdt geen twijfel, of de lust tot onderzoek daarvan kan daardoor in *Duitschland* worden opgewekt.

De Heer REINHOLD, die bekend is met de benoeming der Commissie tot de beste Rivierafleidingen, en het vroeger in 1809 bestaan hebbende Centraal Comité voor den Waterstaat, geeft een kort berigt van eenige der in de laatste jaren uitgekomene voornaamste waterbouwkundige geschriften, die zijne aandacht getrokken hebben. Hij deelt den voornaamsten inhoud mede van de ontwerpen van den Lt. Generaal KRAIJENHOFF, van de geschriften van den Heer J. BLANKEN, JZ. en GOUDRIAAN, en van den Graaf VAN RECHTEREN, over de Rivieren; terwijl hem de Verhandelingen van de Heeren MOLL, UTENHOVE, DONKER CURTIUS enz. mede bekend zijn. — De Verhandeling van den Graaf VAN RECHTEREN heeft bijzonder zijne opmerkzaamheid getrokken; hij vindt daarbij gelegenheid te herinneren aan de geschriften van FUNK, en de vroegere werken van KRAIJENHOFF, en aan de echt Nederlandsche uitvinding der Waaijersluizen. — Wij volgden den Heer REINHOLD met genoegen in zijne uitweiding over de kracht en standvastigheid, waarmede de *Nederlanders* het land hunner inwoning aan de zee ontrukt hebben; en de Schrijver zegt te regt, dat, wanneer men het laatste tijdperk van 1814 af overziet, men bewijzen genoeg vindt, dat er onder de regering van den tegenwoordigen Koning en door zijne vaderlijke zorgen voor het welzijn zijner onderdanen, vele nuttige en inderdaad groote werken zijn uitgevoerd geworden, welke die regering kunnen vereeuwigen.

De Heer REINHOLD spreekt nog met een enkel woord over onze Klinker-straatwegen, over de Verhandeling van

den Heer ROENTGEN over de Stoombooten, en over de beide in het Hoogduitsch vertaalde Verhandelingen van de Heeren GOUDRIAAN en MENTZ over de Afdamming van het *IJ*, waarbij de gunstige beoordeeling van Dr. CRELLE over de Verhandeling van den Heer MENTZ wordt opgegeven. Hij zag gaarne nog meerdere Nederlandsche werken over de Waterbouwkunde vertaald: *Holland*, zegt hij, is de wieg, de school en het voorbeeld der praktische Waterbouwkunde, en de meerdere bekendheid met onze werken kan dan voorzeker ook in *Duitschland* strekken tot volmaking dezer belangrijke wetenschap.

Wij kunnen echter met het slot van den Heer REINHOLD niet zoo geheel instemmen, alsof namelijk de Waterbouwkunst in de *Nederlanden* op den hoogsten trap zou staan. Wij zijn daarentegen overtuigd, dat daar nog veel, nog zeer veel aan ontbreekt; terwijl de staatkundige toestand van ons Vaderland ook eene meer bijzondere aanmoediging schijnt te beletten. Wij wenschen intusschen met den Heer REINHOLD, dat het bij ons eenmaal tot de uitvoering moge komen van eenig zeker werkend ontwerp, dat den slechten toestand onzer rivieren eenmaal volkomen moge verbeteren, en het physiek bestaan van ons Vaderland tot in de verste tijden verzekeren.

Wij kunnen, ten besluite, niet anders dan de overbrenging onzer goede waterbouwkundige geschriften op Hoogduitschen bodem toejuichen, en in 't bijzonder den Heer REINHOLD aanmoedigen, om zijne landgenooten met dezelve verder bekend te maken, daar er nog zeer vele andere zijn, die dit allezins verdienen.

H. TOLLENS, CZ. *Liedjes van* CLAUDIUS. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1833. *In gr. 8vo. VI en 112 bl.* *f* 3 - 90.

Nu en dan en hier of elders onthaalde onze vaderlandsche Dichter TOLLENS zijne Landgenooten op een proefje van den poëtischen smaak en trant van CLAUDIUS, in den *Wandsbecker Bode* ten toon gespreid, en thans vergast hij het kunstminnend publiek door de uitgave van een drieënveertigtal, meer of minder uitgebreide, stukjes, onder den zoo even vermelden titel, met eene weluitgevoerde titelplaat

en een zevental bevallig geteekende en door den Heer BENDORP gegraveerde vignetten, die dezen bundel tot geen gering sieraad verstrekken.

Het moge overtollig schijnen, iets te zeggen tot aanprijzing van Gedichten van CLAUDIUS, door TOLLENS vertaald, of, wil men juister spreken, nagevolgd; immers, bij beiden liggen *waarheid*, *eenvoudigheid* en *natuurlijkheid van voorstelling* ten grondslag, en, zoo wel met opzigt tot den oorspronkelijken Dichter, als tot den smaakvollen Vertaler of Navolger, geldt de waarheid der spreuk, dat *goede wijn geen' krans behoeft*; en toch gevoelt Recensent eene behoefte, om dezen bundel, in het algemeen, en als een werk van studie, voor aankomende kunstbeoefenaars in 't bijzonder, aan te prijzen.

„ Eene afwisselende mode," zegt TOLLENS, „ moge „ tot zelfs in het rijk der letteren gezag voeren, nimmer „ (hoop ik) zal het aan harten ontbreken, die door de kin„ derlijke reinheid van onzen CLAUDIUS worden gestreeld, „ noch aan hoofden, die den diepen zin van zijn kunste„ loozen eenvoud waarderen." En met dien welmeenenden wensch vereenigt Recensent zich van heeler harte. — Dikwijls, en nog zeer onlangs, vonden de *Letteroefenaars* gelegenheid, te waarschuwen tegen afwijkingen van juistheid en naauwkeurigheid, en de zucht voor het opgesmukte en schitterende, ten koste van eenvoudigheid en waardigheid; en nooit genoeg kan het volgen der natuur en der waarheid worden aangeprezen.

CLAUDIUS, en nevens hem onze TOLLENS, volgden deze verhevene roeping, en hadden daaraan den roem, dien zij verwierven, te danken. De proeven van ASMUS werden en bleven als metaal van edel gehalte geschat en bewonderd; maar het echte goud, in den boezem der aarde verholen, laat zich niet vinden dan door hem, die de kunst verstaat hetzelve te zoeken en van de vreemdsoortige bestanddeelen, die het verbergen, te scheiden. Deze taak, echter, vordert oplettendheid, kennis, oefening en volharding, en zekeren aanleg en smaak, die geenszins algemeen worden gevonden. Eenigen, met de opgenoemde hoedanigheden begaafd, en niet te traag om dezelve aan te kweeken, beproefden den arbeid, en *het einde kroonde het werk*; maar anderen waanden die kroon, zonder merkbare inspanning van krachten, te bereiken, en betraden een gemakkelijker spoor. De smaak

der zoodanigen, minder verfijnd dan die van kenriger proevers, bleef ongevoelig voor het eenvoudig ſchoone der natuur en der waarheid; en hoe kon het anders, dan dat zij beſloten, het ſtille, weinig geruchtmakende pad te verlaten, en eene gewoelvolle loopbaan te kiezen? De menigte ſtaarde het ſchitterende en blinkende aan, luisterde naar het brommende en krachtſprakige, en het verguld metaal werd, als ware het beproefd goud, gereedelijk in ontvang genomen.

Al dat vreemde en van natuur en waarheid afwijkende werd niet zelden, om de aanneming en verſpreiding te bevorderen, met den naam van *oorſpronkelijkheid* beſtempeld. Zoo kan men met woorden ſpelen, en de *losbandigheid*, onder den naam van *vrijheid*, huldigen! — Wij zijn hoogst afkeerig van elke ſlaafſche navolging, maar vorderen tevens, dat, in het vrije gebied der kunst, elk voortbrengſel deszelfs *oorſpronkelijkheid* ontleene uit het onafſcheidbaar verband, dat er behoort te beſtaan tusſchen het *product* en den vasten grondſlag van *natuurlijke eenvoudigheid* en *waarheid*; met andere woorden: wij begeeren *Hollandsch dukatengoud*, en geenszins het zoogenaamd *or de Manheim*, hoe prachtig het laatſte blinken moge.

Wie was meer *oorſpronkelijk* dan CLAUDIUS? en wie was tevens een waardiger priester der *natuur*, der *waarheid* en der *eenvoudigheid?* TOLLENS gevoelde dit, en ook daarom bewoog hij zich doorgaans geheel vrij, zonder woordelijk te vertalen. Hij wilde meer den *geest* dan de *letter* van zijnen voorganger trachten over te brengen, en in zijn pogen hiertoe bleef de dichterlijke Vertaler *oorſpronkelijk*. De woordelijke overbrenger zou eene knechtendienst verrigt hebben — de meester in het gebied der kunst verlaagt zich daartoe niet, maar blijft, ook daar, waar hij ſchijnbaar volgt, een eigen pad verkiezen.

Maar, om, aan de eene zijde, zich zoo te binden en, aan den anderen kant, zoo vrij te zijn, daartoe behoort iets, dat wij liefst met de eigene woorden van TOLLENS willen te kennen geven, waar hij verklaart: „Mijne ingenomenheid „met CLAUDIUS is voorzeker daardoor niet verminderd, „dat hij mij dikwijls toeſchijnt als uit mijn eigen hart te „ſpreken." Wij bedoelen hier die gelukkige overeenſtemming van *zin* en *geest*, welke alleen tot het vrij en onafhankelijk navolgen van een oorſpronkelijk Autheur kan in

ſtaat ſtellen, en die ons dan ook in onzen TOLLENS den *Nederlandſchen* ASMUS heeft doen herkennen.

Uit de opgenoemde en, naar de kortheid van ons beſtek, ſlechts vlugtig aangeſtipte oogpunten beſchouwd, kan de arbeid van den Heer TOLLENS, op den regten prijs geſchat en behartigd wordende, voor velen, inzonderheid voor aankomende vernuften, eene onwaardeerbare nuttigheid hebben. De vaderlandſche Dichtkunst, zoo als dezelve reeds door den grooten VONDEL, en later door andere uitſtekende Geniën, uit den choas van ijdele woordenpralerij en bombastisch krachtvertoon is verlost en in al de eenvoudigheid der natuur en der waarheid is ten toon geſteld, bezit eene te hooge waarde, dan dat men, tot nog grootere verſiering, de toevlugt tot nietig klatergoud zou behoeven te nemen.

„ Maar — vraagt men — is die eenvoudigheid dan zoo „ ſchoon?". — Ja; en wel te ſchooner, naar mate zij meer met de natuur overeenſtemt. Bij al de kermismuzijk, die er, nu en dan, op den *Pindus* of, wil men liever, op den *pſeudo-zangberg* gehoord wordt, denkt ligt menigeen, dat hij die trompetten, keteltrommen en Turkſche ſchellen ook wel in werking kan brengen; en vandaar de menigerlei proeven, om eenigen naam onder Apollo's priesterſchaar te verwerven. Het nabootſen van *klanken* is, bij een gelukkig orgaan, aan niet veel bezwaar onderhevig; maar den *zin* en *geest* van het *ware* en *ſchoone* te voelen en uit te drukken, dat is een werk, waartoe *ſtudie* en zekere *aanleg* gevorderd worden, en deze zijn geenszins aan allen gegeven; maar daarom ook vindt een SWANENBURG vele — een ASMUS weinige navolgers onder de menigte, en zijn de producten der eerstgenoemden zoo groot in getal:

Maar ſnijerskunst en poppenſpel
Was heel die kweekerij,
En gij, natuur! men zag het wel,
Gij droegt geen ſtruikje bij.

Recenſent dankt den edelen TOLLENS, als Dichter en Mensch even achtingwaardig, voor de hier aangebodene rijpe en ſmakelijke vruchten, en harteliijk wenscht hij, dat velen zich aan dezelve verkwikken en laven mogen! Och, mogten velen, mogten vooral aankomende kunstbeoefenaars, met de *Liedjes* van CLAUDIUS in de hand en den *zin* en *geest* van

TOLLENS in het hart, aan het *simplex veri sigillum* van den grooten BOERHAAVE denken! Welk een schoone morgen zou er dan niet over onzen Nederlandschen zangberg opgaan!

Eere hebbe de Uitgever voor de keurige en, naar die mate, niet duur gesteld uitgave! Wij wenschen echter tevens eerlang ook eene goedkoope, al ware 't dan ook zonder de vignetten, die voor elkeen verkrijgbaar is: een boekje als dit kan niet te algemeen verspreid worden.

WILLEM DE DERDE, *Koning van Engeland*, *Treurspel. Te Amsterdam*, *bij* M. Westerman en Zoon. 1832. *In kl.* 8*vo.* 64 *Bl. f* 1-40.

Volkomen zijn wij met den Recensent in *De Vriend des Vaderlands* het eens op het punt, dat de Schrijver van dit Treurspel wél gedaan heeft met zijnen naam te verzwijgen. Overigens hebben wij voor onszelven eenigzins andere begrippen nopens de vereischten van het Treurspel, hetwelk echter den steller van het aangekondigde stuk niet ten voordeele strekt, dewijl ons oordeel er niet gunstiger door worden kan. Genoemde Recensent zegt, dat het Blijspel *karakters* schildert, maar het Teurspel eene *daad* voorstelt. Naar ons gevoelen stemmen Treur-, Blij- en Tooneelspel daarin overeen, dat allen eene *gebeurtenis* voorstellen, hetzij dan eene *ware*, hetzij eene *verdichte*; in het Blijspel echter liefst eene verdichte, in het Treurspel liefst eene ware, doch naar de behoeften van het tooneel gewijzigde en opgesierde gebeurtenis. Tot verwekking en levendighouding der belangstelling, achten wij in iedere soort van Tooneelstukken noodig het leggen van een' knoop, deszelfs verwikkeling en ontwarring, alsmede het geven van een bepaald karakter aan elk der hoofdpersonen. Het verschil van Treur- en Blijspel bestaat derhalve, naar onze wijze van zien, niet daarin, dat het eerste eene *daad*, het tweede *karakters* schildert; maar veeleer in den *tragischen* of *comischen* aard der voorgestelde *gebeurtenis*, en den *tragischen* of *comischen* tint der *karakters*. Het Tooneelspel of Drama is een tusschen-in zwevend iets, waarin Treur- en Blijspel elkander naderen en zamensmelten. Voorts nemen wij in het Treurspel (even als in het Blijspel het onderscheid tusschen het hooge Blijspel, gelijk b. v. de

Misanthrope van MOLIÈRE, en het lagere Blij- of Klucht-ſpel, gelijk b. v. *Le Médecin malgré lui*, van denzelfden) ook het onderſcheid aan tusſchen het hooge Treurſpel, dat men nog in het enkel hooge en in het Vorſtelijke ſmaldeelen kan, en het Burgerlijke Treurſpel; welk laatſte, gelijk de EMILIA GALOTTI, zeer wel in proza kan geſchreven worden. Het Burgerlijke Treurſpel behandelt een tragisch onderwerp uit het bijzondere leven, zonder dat de belangen van geheel het volk of van het ganſche menschdom onmiddellijk er in begrepen zijn; maar het hoogere en het Vorſtelijke Treurſpel vorderen onderwerpen van onmiddellijk algemeener belang. Vrees of huivering, en medelijden, zijn de aandoeningen, die inzonderheid door ieder Treurſpel moeten worden opgewekt, ook dán, wanneer het, in zeker derde, gelukkig afloopt, gelijk de ATHALIË van RACINE, waarbij men, met godsdienſtig genoegen, de eindelijke zegepraal der goede zaak aanſchouwt, ſchoon men telkens in levendige bekommering verkeerd heeft, en mededoogen zelfs met de ſnoode ATHALIA gevoelt.'

Het hier aangekondigde ſtuk behoort tot de *categorie* van het Vorſtelijke Treurſpel; maar kan ons noch als zoodanig, noch als Treurſpel in 't algemeen, noch als voortbrengſel van eenige ſoort van Dramatiſche Poëzij, noch zelfs als Dichtſtuk bevallen.

Wat de hoedanigheid der optredende hoofdperſonen en den aard der gebeurtenisſen betreft, valt er wel niets aan te merken, en het zou dus een goed Vorſtelijk Treurſpel zijn, indien het overigens aan de vereischten van het Treurſpel beantwoordde; doch, daar dit geenszins het geval is, ja daar het als Tooneelſtuk, in het algemeen genomen, te zwak is, daar de ſtijl prozaïsch en de verſificatie gebrekkig is, zoo behaagt het ons uit niet één gezigtpunt. Dit ons afkeurend oordeel zullen wij thans, zoo kort mogelijk, ſtaven. Vooraf merken wij aan, dat ons oordeel niet zoo geſtreng zou zijn geweest, indien de Schrijver dit ſtuk niet had opgegeven als eene bijdrage tot de *vorming* van een echt Nationaal Tooneel, na voorafgaande verklaring, dat hij, door veelvuldig nadenken en het lezen der beste Treurſpelen in onderſcheidene talen, eenigzins in ſtaat was, over de vereischten van een goed Treurſpel te oordeelen; ſchoon hij zelf erkent, weinig hoop te hebben van goed geſlaagd te zijn.

Onderzoeken wij derhalve nu het *plan*, de *karakterſchildering*, en den *ſtijl* met de *verſificatie*.

Het *plan* is zeer gebrekkig: want er is geene eenheid, noch van tijd, noch van plaats, noch van handeling; en deze vrijheid, waardoor het ſtuk een Historieſpel in plaats van een Treurſpel wordt, is niet, gelijk in de ſtukken van SHAKESPEARE en anderen, vergoed geworden door de meerdere levendigheid der handeling en de eenheid van perſoon. Men kan in het ſtuk niet bemerken, hoe lang deszelfs duur is; blijkbaar echter loopt het over ettelijke dagen en weken heen. De Dichter, die zich niet ſtipt aan de Geſchiedenis behoeft te houden, had de gebeurtenisſen veel meer kunnen zamentrekken. Het vierde Bedrijf ſpeelt in de Abdij van *Rochester*, terwijl al de andere Bedrijven in eene Zaal van het Koninklijk Paleis te *Londen* ſpelen. Waar met tijd en plaats zoo veel vrijheid genomen is, mogt men billijk zeer veel *intrigue* verwachten. Maar niet alleen is er te weinig — er is zelfs in het geheel geen *intrigue*. Alles loopt kronijkmatig af, en dan nog zoo, dat men even goed met het vierde, als met het vijfde Bedrijf, had kunnen eindigen, en er even zoo goed nog een zesde en een zevende Bedrijf zou kunnen zijn achtergevoegd, daar in het ganſche ſtuk niets anders inacht genomen is, dan de eenheid van perſoon.... Maar neen! ook deze is wel op den titel, maar niet in het ſtuk in acht genomen: want JACOBUS II is zoo wel als hoofdperſoon aan te merken, als WILLEM III. Op zichzelve kan dit heel wel door den beugel. Vele ſtukken, b. v. EPICHARIS *en* NERO, hebben twee tegen elkander in werkende hoofdperſonen: maar dan moet ten minſte de eenheid der daad of handeling niet verwaarloosd zijn; de eenige ſoort van eenheid, welke in niet één goed Tooneelſtuk gemist kan worden. Doch hier loopen de vier eerſte Bedrijven over de onttrooning van JACOBUS II, en het vijfde Bedrijf behelst de verheffing van WILLEM III tot Koning in deszelfs plaats. Dat vijfde Bedrijf is een ernſtig naſtukje in één Bedrijf. — Voorts hebben wij nog eene kleinigheid aan te merken. Men wil namelijk, dat een Treurſpel van vijf Bedrijven moet beſtaan uit ten minſte 1300 en ten hoogſte 1500 regels. Hier zijn er ſlechts 1144, zoo wij wél hebben geteld. Een ſtuk, waarin zoo veel vrijheid genomen is, liet genoeg gelegenheid, om, door het invlechten eener, met het geheel in verband ſtaande, de verwikkeling bevorderende en de ontknooping treffend makende *epiſode*, aan het ſtuk de vereischte lengte te geven: want er behoort toch eenige regelmaat ook in dezen te zijn.

Wat nu de *karakterschildering* aangaat, deze is in zoo ver goed, als ieder persoon getrouw blijft aan zijn uit de Geschiedenis blijkbaar of door den Dichter hem toegekend karakter; maar het koloriet is veel te flaauw. De waarlijk tragische positie van JACOBUS en MARIA, zijne met WILLEM III gehuwde dochter, gaf aanleiding tot hartstogtelijke en hoog dichterlijke tooneelen. Daardoor zou het karakter dier beiden meer zijn uitgekomen, en daardoor zou het stuk zich hebben moeten staande houden: want waar zoo weinig *intrigue*, of welligt geen *intrigue* is, moet zoo iets het stuk doen gelden. Men denke aan de ANTIGONE van SOPHOCLES, aan de BÉRÉNICE van RACINE!

Ligtelijk zal men reeds beseffen, dat de *stijl* van dezen WILLEM III gansch niet verheven is. Immers, hoe kan dat zijn, waar niet eens van de tragische stelling van voorname personen partij getrokken is? Bij de lezing althans vonden wij niet ééne plaats, die ons bijzonder wist te treffen. Echter zouden wij het stuk wel eens willen zien spelen, om te weten, of er dan eenige meerdere uitwerking zou plaats hebben; maar wij kunnen ons dit niet beloven, en vreezen, dat het publiek zich vervelen zou. Eene uitdrukking, als op bl. 43:

De tweedragt in dit rijk, nooit ras genoeg gedoofd,
Werd daardoor aangevuurd, de burgertwist *gestoofd.*

herinnert ons te veel aan de *keuken*; die *gestoofde* burgertwist staat ons erg tegen. *Vleijren tal*, op bl. 23, voor *vleijerental*, om in de maat te blijven, is eene ongeoorloofde zamentrekking. — De *versificatie* is vrij goed; slechts te eentoonig, te stijf. Men vindt hier nergens een' kunstmatigen strijd tusschen *metrum* en *rhythmus*, waartoe b. v. in sommige alleenspraken, en in de gesprekken tusschen JACOBUS en MARIA, zoo ze hartstogtelijker waren geweest, goede gelegenheid zich hadde opgedaan. Het stuk is, wat *stijl* en *versificatie* betreft, in de manier van de 18de Eeuw. Zulk een Nationaal Tooneel behoeft er niet *gevormd* te worden, want het *bestaat*, en daarop zijn dan toch reeds een aantal *betere* Treurspelen, b. v. JACOB SIMONSZOON DE RIJK, waar althans handeling, hartstogt, leven en eenheid in is, te vinden. Wij zeggen dit niet, om dat stuk als model voor een Treurspel aan te prijzen; maar wij spreken alleen bij vergelijking, en om iets te kiezen, dat uit de Geschiedenis des Vaderlands

genomen is, en voor den held van het stuk gelukkig afloopt; gezwegen van de Treurspelen van de Heeren WISELIUS en KLIJN.

In eene *antikritiek* zullen wij denkelijk niet treden, al wierden wij daartoe uitgedaagd, en willen veel liever aan het publiek de beslissing overlaten, daar het ons zelfs genoegen zal geven, indien het stuk aan anderen, bij vertooning of lezing, beter behaagt, dan dit bij ons het geval geweest is. Vrees noch medelijden zijn bij ons wezenlijk opgewekt geworden. Het mededoogen, dat JACOBUS en MARIA, als zijne dochter, ons inboezemen, zouden wij ook bij de eenvoudige lezing der Geschiedenis hebben ondervonden; de tragische voorstelling heeft het niet levendiger gemaakt. Mogelijk ontbreekt het aan ons; maar wij kunnen slechts spreken naar ons eigen gevoel, en dat strekt aan anderen niet tot een' regel.

De Mensch gelukkig door het Geloof. En andere Dichtstukken. Door J. P. OUDKERK POOL. *Te Enkhuizen, bij* J. over de Linden. 1832. *In gr. 8vo. 76 Bl. f* 1-50.

Deze bundel bevat het uitgebreide dichtstuk: *De Mensch gelukkig door het Geloof*, en voorts de kleinere stukjes: *Geloof, Hoop en Liefde; aan Elvire; aan eene Star* (Ode); *de Bezongene; de Avond; de Dood en de Christen; het Gebed* (Dithyrambe); *Rampen*, en *Wederzien*. Taal en versificatie zijn niet overal even gekuischt. Gedurig ontmoeten wij het rijm van *ei* op *ij*; telkens hindert ons de onbegrijpelijke verwaarloozing van de smelting der doffe *e* in den volgenden klinker, b. v. bl. 13. *met vernieuwde aakligheid*. Op dezelfde bladzijde mishaagt ons *het ijzeren paleis* (des doods), *beschut door breede grachten van bloed en tranen*, en op bl. 14 lazen wij liever, in plaats van: *Die op dat* fondament *zijn' troon gevestigd heeft*, Die op dien *grondslag* zijnen troon gevestigd heeft. Bl. 33 vinden wij: *Dáár* (in den hemel) *loont u 't eeuwig eikenloof*. Eikenloof is de *burgerkroon*; hier is het de *kroon des geloofs*; dus beter, in navolging der Bijbelschrijvers: *Dáár loont u 't eeuwig palmenloof*. Deze en andere vlekken en vlekjes nemen echter niet weg, dat er in dezen bundel hier en daar gloed en verheffing is, dat

de inhoud den mensch en Christen niet alleen, maar ook op sommige plaatsen den Dichter eere doet, en wij dus de verzameling, over het geheel, met eenig genoegen hebben gelezen.

HENRIETTE *van Engeland, Geschiedkundige Roman, door* C. PICHLER. *Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1832. *In gr. 8vo. X en* 258 *bl. f* 2-60.

Allezins overeenkomstig de waarheid schijnt ons de uitdrukking van den Heer MARTENS, die dit werk vertaald heeft, in zijn kort woord ter voorrede, dat menige leerling in de school der groote wereld hier een niet verwerpelijk lesje omtrent de geheime plooijen van het menschelijk hart ontvangt. HENRIETTE *van Engeland* was, zonder eenige genegenheid voor hem te gevoelen, (iets, waar Vorstinnen ook zelden naar gevraagd wordt) gehuwd aan den broeder van LODEWIJK XIV. Indien haar gemaal haar nu slechts met achting had behandeld, en niet openlijk aan minnaressen, van veel mindere verdiensten bovendien dan zijne gade, de voorkeur gegeven had, dan zou de edele en diepgevoelige HENRIETTE hem niet alleen naar de letter getrouw zijn gebleven, maar ook zou geen ander man zich den toegang tot haar hart hebben gebaand. Doch nu, verwaarloosd door *Monsieur*, gehuldigd daarentegen door den even als zij denkenden en gevoelenden Graaf DE GUICHE, werd zij in gloeijende wederliefde voor dezen voortreffelijken en éénigen weggesleept. Onwillekeurig en stilzwijgend schonken de gelieven elkander hun hart, doch ook niets meer dan dat; nimmer vergaten zij den onverbiddelijken eisch hunner pligten. Maar de Graaf DE GUICHE had eenen vriend, den Markies DES VARDES, dien hij als een broeder beminde, en die hem als een JUDAS verried. Deze wist, door allerlei *intrigues*, de minnenden te scheiden, en den Graaf DE GUICHE in ongenade bij *Monsieur*, zijnen voormaligen vriend, te brengen; maakte van deze gelegenheid gebruik, om zelf naar de gunst van HENRIETTE te staan, en bediende zich van bedreigingen, om haar te dwingen. HENRIETTE was zoo verstandig, haar vertrouwen aan LODE-

WIJK XIV te schenken. Nu bereikte de snoode DES VARDES zijn oogmerk niet, maar wreekte zich door vergift op de ongelukkige HENRIETTE. Weldra viel op hem het vermoeden. Hij zocht uit *Frankrijk* weg te komen, maar werd door GUICHE achterhaald, en sneuvelde in een tweegevecht, waarbij echter ook GUICHE doodelijk gewond werd. Hoe zich dat alles nu heeft toegedragen, vindt men, met een aantal bijzondere gevalletjes, in dezen Roman beschreven. Al de anecdotes en al de hoofdbijzonderheden zijn uit gedenkschriften van dien tijd, voornamelijk uit die van Madame DE LA FAYETTE, geput. De zamenschakeling alleen, door middel van eene reeks brieven van Hofdames en Hovelingen, is van de vinding der Schrijfster. Behalve de historische karakters van HENRIETTE, DE GUICHE, *Monsieur* ('s Konings oudste broeder, aldus steeds in *Frankrijk* onder de BOURBONS betiteld) en DES VARDES, vindt men hier de hofkabalen en de listen der hovelingen naar waarheid geschilderd; en als men met de werkelijke wereld, al is het dan niet eens aan Vorstenhoven, eenigzins bekend is, moet men wel uitroepen: Ja waarlijk! zoo zijn veelal de menschen; hoe treurig, dat zij niet opregter en beter zijn!

Eenige zonderlinge uitdrukkingen hinderden ons in de vertaling, zonder dat wij in de gelegenheid geweest zijn, het oorspronkelijke er bij na te slaan. Bl. 2 staat: *Ik moest wat tij kavelen.* Dat is geene uitdrukking in den mond eener *Freule* DE MONTALAIS. *Den dochter*, op dezelfde bladzijde, is zeker eene drukfout. Bl. 5: *Dan weêrt het op mijn gewas;* liever: *dan lacht mijn gelukshemel mij toe.* Bl. 201: *dat mijne neiging jegens deze verkoud was;* beter, *verkoeld was.* In 't algemeen echter schijnt de vertaling in goede handen gevallen te zijn.

De Westfaalsche Vondeling, een held in het verkrijgen van fortuin en aanzien, door P. MEESTERS. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1832. *In gr. 8vo.* 221 *Bl.* *f* 2-40.

Oom Piet. Voorstellende het karakter van eenen Hollander, die uit de geringste klasse optreedt. Door P. MEESTERS.

Te Amsterdam, *bij* J. C. van Kesteren. 1832. *In gr.* 8*vo*. 258 *Bl.* *f* 2-75.

Wij voegen deze beide boeken bij elkander, omdat ze van denzelfden Schrijver zijn, en in zeker opzigt over dezelfde schijven loopen. In elk der beide onderhavige werkjes toch wordt een persoon voorgesteld, die van de lagere klasse tot een meerder of minder aanzien in de maatschappij opklimt; zoo zelfs, dat de Heer MEESTERS hun beide, als den hoogsten trap der eere, eindelijk eene ridderorde, den eersten zelfs drie, doet verkrijgen. De *Westfaalsche Vondeling* is een *Duitscher*, die zijne fortuin in ons vaderland komt zoeken, en met den koophandel zoo veel wint, dat hij rentenier, daarna *Maire* en Burgemeester wordt; terwijl *Oom* PIET aan de krijgsdienst, in welke hij tot den rang van Kolonel opklimt, zijn aanzien te danken heeft. Men verwachte geene dorre opgave van beider voornaamste lotgevallen. Sommige zijn meer, andere minder belangrijk. Zoogenoemde *intrigue* of knoop zou men in No. 2 geheel te vergeefs zoeken; gelijk over het algemeen dit boek, ofschoon later geschreven, beneden den *Vondeling* staat.

Geheel zonder genoegen hebben wij noch het een noch het ander gelezen; echter ook niet, zonder er meer dan ééne aanmerking op te hebben. Het volgende zij den Schrijver, die voor het luimige verhaal wel aanleg heeft, in bedenking gegeven.

Wij gaven zoo even te kennen, dat in No. 1 nog *eenige intrigue* is; doch ook deze is zoo gering, dat het (en de Heer MEESTERS zal ons dit gaarne toestemmen) inzonderheid aankomt op het *karakter* van zijnen held. Maar juist dit is het, wat wij missen. JAN VON NULLEPARTSHUIZEN is een *Duitsche* knecht, daarna rijke winkelier, wien het wel niet geheel aan oordeel mangelt, maar die toch niet schrander genoeg is, om *als hoofdpersoon* eenig belang te kunnen wekken. Dat het uitzigt op *f* 1200 en den post van lijkdienaar hem kan bewegen tot een huwelijk met de bijzit van zijnen Heer, is geen zeer handige en een hoogst onkiesche greep van den Schrijver, om zijnen man op de baan te helpen. Eene winst b. v. uit de loterij, die er toch nog bijkomt, had even goed aan het oogmerk voldaan; om nu niet te zeggen, dat er nog middelen in overvloed waren, om den held aan geld te helpen, waarbij zijn zede-

lijk karakter zich in een treffend licht had vertoond. Dat zoo iemand, als de hoofdperfoon van MEESTERS, naderhand uit baatzucht eene leelijke, maar rijke weduwe huwt, is te begrijpen; dat hij, na den dood van deze, zijne meid tot den rang van echtgenoot verheft, laat zich ook verklaren uit de omftandigheid, dat deze hem in zijne zaken onmisbaar geworden was. Zijn maatfchappelijk aanzien verkrijgt hij dus ook enkel door zijn geld, niet door verftand of deugd. Had integendeel de Schrijver hem een edel gebruik van zijn vermogen doen maken, hem een helder natuurlijk verftand gegeven, dat door omgang enz. naderhand ontwikkeld werd, dan ware de man niet zoo onbeduidend geweest, als hij nu is, en ook van den zedelijken kant zou zijn boek in nut hebben gewonnen.

In zoo verre is No. 2 weder beter. Ook *Oom* PIET genoot geene befchaafde opvoeding, maar is een edel mensch, die belang inboezemt, wien men acht en liefheeft, omdat door den ruwen bolfter eene voortreffelijke kern heenfchittert. Overigens is noch in het eene, noch in het andere werkje die bevallige afwisfeling van karakters te vinden, die, misfchien het moeijelijkfte in een' Roman, tevens het onmisbaarfte is. RICHARDSON onder de ouderen, WALTER SCOTT onder de lateren, waren er meesters in. Nergens bijna vindt men daar een onbeduidend perfoon, tenzij met opzet. Hoe weinig ook, om flechts dit ééne voorbeeld aan te halen, BRYCE SNAILSFOOT in den *Pirate* des laatften beteekene als mensch, als karakter in een' Roman, uit een *aesthetisch* oogpunt alzoo, is de fchildering allerlevendigst. Rec. weet wel, dat alleen de fijne menfchenkenner dit *aesthetisch* belang aan zijne perfonen kan bijzetten; en waarlijk! een' goeden Roman te fchrijven, is niet ieders zaak, en geheel bezijden de waarheid was misfchien het oordeel van eenen, ons bekenden, fcherpzinnigen kunstkenner niet, die de volmaakte *Romance* voor het moeijelijkfte gedicht, den volmaakten *Roman* voor het moeijelijkfte proza hield.

Om tot de werkjes van den Heer MEESTERS weder te keeren; in beiden vonden wij eene menigte uitweidingen, in welke de Schrijver blijkbaar het doel heeft, *zijne* gedachten over fommige onderwerpen te zeggen, en welke, er dan wel eens als met de haren bij gefleept, offchoon op zichzelve niet onbelangrijk, echter daar ter plaatse een *hors d' oeuvre* zijn. Van dien aard zijn: over onderwijs en fchoolopzigt, No. 1, bladz. 210 volg. — over het voorlezen van den Bijbel in de kerken, ald. bl. 218 volg. No. 2, bl. 124 volg. — over militaire tucht, ald. bl. 38 volg. — over het inhalen der *Franſchen* in 1794, ald. bl. 47 volg. — over de redenen, waarom de geestelijkheid het Belgifche volk dom zoekt te houden, ald. bl. 68 volg. — over het zinnelijke in de R. C. eerdienst, ald. bl. 87 volg. — over de gezindheid van *Frankrijk* en *Engeland* jegens de *Nederlanden*, ald. bl. 92 volg. en wat niet al meer! Ja, zelfs eene verhandeling

over het ſpreekwoord: *het is al geen goud, wat er blinkt*, No. 2, bl. 240 volg. Met de redeneringen van den Schrijver kunnen wij ons doorgaans vrij wel vereenigen. Dit laatſte zeggen wij echter niet van No. 2, bl. 74, waar MEESTERS met het godsdienſtig onderwijs ſchijnt te willen wachten tot de volwasſenheid.

Zoowel het eene als het andere boek verraadt (en dit mogen wij almede niet verzwijgen) eenen *toeleg*, om grappig te zijn; misſchien het beste middel, om ook *wezenlijke* aardigheden te doen mislukken. Vandaar, dat geen klein gedeelte, inzonderheid van No. 2, geenen zachteren naam verdient, dan dien van *laf*, waartoe niet weinig medewerken oude, afgeſletene anecdotes, als No. 1, bl. 55 volg. No. 2, bl. 30, en woorden als: *jullie*, *hullie*, *bennen*, *niks*, *nouw*, *wat ben je me!*, *ſanteboetiek*, enz. Maar daarbij blijft het nog niet. Wanneer men in No. 2, bl. 36, waar verhaald wordt, dat *Oom* PIET met zijne moeder en zuster, water- en vuur-verkoopſters, den ſchouwburg bezoekt, leest: „ Doch bij de opvoering van de *Bruiloft van Kloris en Roosje* „ liep het zoo glad niet af." (Gedurende de vertooning van GIJSBRECHT hadden zij zitten ſlapen.) „ Dit ſtuk onze „ dames ongemeen bevallende, zoo werden zij nagenoeg „ ontembaar. Haar gelach, aan hetwelk zij nog eenigen „ ſteun gaven, door de vuisten in de zijden te ſtellen, deed „ de zaal weêrgalmen. *Men zegt zelfs, dat het onder de* „ *loge, in welke zij zaten, lekte.*" (!!) Als dat geen *bas comique* in den *ſuperlativus* is, hebben wij er geen verſtand van.

Correctie en uitvoering verdienen lof. *Phiſica*, No. 2, bl. 115, en *typographiſche*, l. *topographiſche*, ald. bl. 116, hopen wij, dat drukfouten zijn.

Ten ſlotte. Indien de Heer MEESTERS zoo blijft achteruitgaan, als eene vergelijking van deze beide geſchriften doet zien, dan bidden wij hem, — wien anders geene losheid in het ſchrijven kan ontzegd worden — de ontelbare menigte weinigbeduidende boeken niet te helpen vermeerderen; maar wanneer hij de les van HORATIUS volgt en *ſaepe ſtilum vertit*, eer hij zijne opſtellen uitgeeft, dan zullen wij de verrigtingen van *Oom* PIET in den oorlog tegen de muitende *Belgen*, bladz. 258, (als gepenſioneerd Kolonel?) zeker met ruimeren lof mogen aankondigen.

Boekbeſch. No. VI, bl. 246, reg. 2 v. o. leze men: H'v.
—— —— bl. 249, reg. 4: *deſumſisſe.*
—— —— bl. 263, reg. 12: ECKHEL.
Mengelw. No. IV, bl. 166, reg. 7: *bevaarbaar.*
—— No. V, bl. 197, reg. 24: *hebben.*
—— —— bl. 198, reg. 17: *geſproten.*

BOEKBESCHOUWING.

Verhandeling over de Waarheid van den Christelijken Godsdienst. Te Harlingen, *bij* M. van der Plaats. *In gr. 8vo. VIII en 271 bl. f* 2-:

Met de eigene woorden van den Eerw. F. HOEKSTRA, Uitgever dezer Verhandeling, het opstel van wijlen zijnen Vriend H. HANEKUIK, zeggen ook wij: „Het ontbreekt zekerlijk niet aan voortreffelijke vertoogen over de waarheid van den Christelijken Godsdienst, en in een Christenland zou men dezelve genoegzaam voor eene uitgemaakte en afgedane zaak mogen houden; maar het ontbreekt in onze dagen echter ook niet aan de zoodanigen, die, om hun vernuft te toonen, of als sterke geesten zich boven de vooroordeelen van het gemeen (zoo als zij het noemen) te verheffen, niet zelden lustig in de weer zijn met hunne uitvlugten en tegenwerpingen tegen alle buitengewone Openbaringen, en inzonderheid tegen die, welke de Christenen voor Goddelijk erkennen. En niet zelden beschouwen zij het als een triumf van hunne denkwijze, wanneer zij den geloovigen, doch min schranderen Bijbelvriend, door hunne geopperde, schoon honderdmalen beantwoorde, tegenbedenkingen in verlegenheid en tot zwijgen brengen." Gelukkig, dat er, vooral in de groote wereld, gevonden worden, die zulk een' schaamteloozen Neoloog met verontwaardigend stilzwijgen den rug toekeeren, of te antwoorden weten naar zijne dwaasheid, gelijk de Eerw. HOEKSTRA daarvan een voorbeeld aanhaalt. Met dat al beämen wij niet slechts het aangehaalde, maar houden het tevens daarvoor, dat door de uitgave van dit oorspronkelijk vaderlandsch geschrift aan ons Publiek eene wezenlijke dienst bewezen is. Bij Geleerden en Bijbelvrienden mogen de stuk-

ken van den ouden tijd, nog meer de voornamere werken, tot verdediging des Christendoms na de Hervorming uitgegeven, op de Hoogescholen of van elders, bij name althans, bekend geworden zijn; bij het grootste getal nogtans der Christenen, de Kerkelijken, hopen wij, uitgezonderd, liggen dezelve onder het stof der bibliotheken of elders in eenen hoek verschoven. Terwijl nu de zucht naar het nieuwe allen prikkelt, durven wij het bijkans behoefte noemen voor elk geslacht, naar deszelfs bijzonderen smaak, het betoog der eeuwige geloofswaarheid te kunnen lezen, en alzoo tot nadenken en onderzoek opgewekt te worden, met name door hooggeachte tijdgenooten. Want, zoo men omtrent andere wetenschappelijke werken, inzonderheid bij voortbrengselen van vernuft en luim, alleen den inhoud ten maatstaf neemt van hunne waarde, vereischt doorgaans het lezend Publiek iets meer in den openbaren verdediger van de Godsdienst, en wil men, dat zijne opregtheid schier algemeen erkend worde en boven verdenking verheven zij. Bezwaarlijk intusschen houdt de wereld ook te dezen maat; en het gulden boeksken van den onsterfelijken DE GROOT, in den *Loevesteinschen* kerker geschreven, opdat Zeevarenden zijn *Bewijs van de ware Godsdienst* tot eigen nut en voortplanting van het geloof in den Gekruisten zouden rondvoeren en bezigen, waar *Hollands* vlag gezien en vereerd werd op aarde, heeft inderdaad bij de onzen te lang moeten deelen in de miskenning des Schrijvers (*). Maar, zulk eene vooringenomenheid, waarin de geest des tijds zich mengde, daarlatende, blijft het nogtans ten huidigen dage twijfelachtig, of wel een waardig Godgeleerde, het zij Priester, het zij Protestantsch Leeraar, in navolging

(*) Behalve dat wij hier toespelen op het begin of den aanhef van genoemd *Bewijs*, beroepen wij ons, wegens de miskenning van dezen arbeid VAN DE GROOT, op het Berigt, door G. BRAND ten jare 1683 geplaatst vóór den *derden* druk; een *vijfde* dagteekent 1728: of er een latere zij van dat oorspronkelijk dichtwerk, is mij onbekend.

van onzen vraagbaak DE GROOT, eene verdediging in het licht zendende van JEZUS' Leere, Opstanding en Wonderen, de beschuldiging ontgaan zal van Neologen en twijfelaars, toeleggende om zijne opregtheid bij den volke te ondermijnen, door 's mans betrekking tot de Kerk ten struikelblok aan te grijpen. Wij wagen het niet, op grond van eene te hooge vooringenomenheid met de *wezenlijke* verlichting in *Nederland*, dit voorstel ontkennend te beantwoorden; maar het verblijdt ons daarentegen, tot beschaming van zulke waanwijzen of ligtzinnigen, (indien zij onder de onzen schuilen mogten) te kunnen zeggen, dat, reeds omtrent het midden der vorige Eeuw, de beroemde G. WEST, Medelid van het Parlement in *Engeland*, en als *leek* gewaarborgd tegen zoo laaghartigen laster, vandaar eene bijkomende reden ontleend heeft, om op den titel van zijn geschrift *over de Opstanding van* JEZUS CHRISTUS zijnen naam te doen plaatsen. Ook gewagen wij te liever hiervan, nu eene Verhandeling van gelijksoortigen of meer algemeenen inhoud, een pleit voor *de waarheid van de Christelijke Godsdienst*, ter beoordeeling voor ons ligt; eene Verhandeling, wel *zonder* naam, dan toch het werk van eenen welbekenden Schrijver, van wijlen den Heere H. HANEKUIK, in leven koopman te *Harlingen* en achtenswaardig lid der Doopsgezinde Gemeente in die stad, en hierom, zoo wij achten, een verdedigingsschrift des geloofs, op zichzelve beschouwd van groote waarde. Want, wel verre van hetzelve voor de pers te bestemmen, (waaromtrent wij meenen van zijnen Vriend, den Eerw. HOEKSTRA, te moeten verschillen) blijkbaar bewerkte hij deze Verhandeling tot eigene oefening en stichting, en bleef ten einde toe onledig met bouwstoffen te vergaderen, om dezen zijnen arbeid te verbeteren en te verrijken. Heeft men nu het getuigenis van eenen WEST en LYTTLETON voor geheel belangeloos en opregt aan te merken, met alle regt vermeenen wij dat van onzen HANEKUIK daarnevens, zoo niet daar-

boven, te mogen plaatſen; want hij heeft hetzelve door zijnen dood bekrachtigd: op het punt van in den Heere te ontſlapen, vertrouwde hij dit en andere geſchriften aan zijnen Vriend, in die plegtige oogenblikken geheel afziende van eenigen naam of roem op aarde te wenſchen.

Ondertusſchen, hoe veel daaraan gelegen zij, om, in eene verdediging der Christelijke geloofsgronden, de waarheidsliefde en opregtheid des Schrijvers boven alle redelijke verdenking verheven te kunnen achten, verre nogtans zijn wij er van af, om deze Verhandeling daarom alleen aanprijzenswaardig te keuren bij onze Lezers. Dezelve verdient zulks ook, en voornamelijk, wegens haren inhoud en wijze, zoo wel als kracht, van betoog. Hiervan, twijfelen wij geenszins, zal elk onzijdige, die haar in handen neemt en beoefent, volkomen overtuigd worden; en het is de algemeenheid en rijkdom tevens der ſtoffe, die ons belet, eene ſchets des geheels of een breed verſlag van dezen nuttigen arbeid mede te deelen. Men vergenoege zich dan met dit, ſchoon oppervlakkig, overzigt.

Met een ſcherpziend oog en wél onderſcheidend verſtand kiest en volgt de Heer HANEKUIK, in het bewerken van de voorgeſtelde taak, zijnen eigen' weg, toont hij zich des onderwerps meester, en heerscht er duidelijkheid van ſtijl en bondigheid van bewijsredenen in zijn geſchrift. Hij begint met op te merken, dat in geloofszaken geene wiskunſtige zekerheid, die rust op afgetrokkene denkbeelden en beſchouwingen, maar alleen eene zedelijke blijkbaarheid, welke op de grootſte waarſchijnlijkheid afgaat, door den redelijken mensch vereischt mag worden tot zijne overtuiging der waarheid. Uitgaande van dit beginſel, zet hij met naauwgezette onzijdigheid de tegenwerpingen uiteen, door het Ongeloof aangevoerd tegen de Echtheid der Boeken en de Geloofwaardigheid van het Apostolisch getuigenis; toetst, vergelijkt en weegt dezelve geleidelijk tegen de redenen, die voor de zaak en voor de Goddelijkheid des Evangelies pleiten; toeſt ten laatſte eveneens, en

wederom met een oog op de ingebragte bedenkingen en vitterijen der beſtrijders, bij den hoekſteen des Christendoms, de waarheid van JEZUS' verrijzenis; gevende alzoo aan zijn beſluit en overtuiging de meest volkomene vastheid. Dank hebbe derhalve de Eerw. HOEKSTRA, die, gelijk bevorens, zoo ook nu, eene Verhandeling van zijnen zaligen Vriend der vergetelnisſe onttrokken en, daar zij zulks wel verdiende, door den druk heeſt gemeen gemaakt; zich bovendien de moeite gevende, om haar, tot gemak der Lezers, in paragraphen af te deelen. Intusſchen doet het ons leed, dat zijn Eerw. van meening ſchijnt geweest te zijn, dat het hem niet even zeer vrijſtond, eene laatſte beſchavende hand aan het opſtel des overledenen te mogen leggen (*), waardoor deze en gene kleinigheid, die verbetering, of eene verontſchuldigende opmerking althans, naar ons gevoelen, vereischt had, onaangewezen is gelaten. Om alle vermoeden van eenzijdigen lof van ons te weren, zullen wij dat weinige vermelden met die beſcheidenheid, welke wij den waardigen afgeſtorvenen verſchuldigd zijn.

Zoo lang dit pleit voor de waarheid van de Christelijke Godsdienst onder 's mans papieren bleef berusten, en niet ter uitgave beſtemd werd, was het genoeg, dat *hij* de deugdelijkheid kende der bronnen, waaruit hij zijn betoog ontleend had, op het gezag van Kerkvaders en andere aangehaalde Schrijvers rustende. Maar, inzonderheid in het teedere punt eener gedrukte verdediging der Heilige Schrift en Evangeliſche waarheid tegen het Ongeloof, vereischt het lezend en nadenkend Publiek met alle regt in ſtaat geſteld te worden tot eigen onderzoek, en blijft eene naauwkeurige aanwijzing van het gezag, waarop men

(*) Bijzonder hebben wij hier het oog op de latere en teregt door [ ] aangewezene bijvoegſelen van den Schrijver, welke hier of daar gevoegelijk met den loop der rede hadden kunnen verbonden worden, en nu eenigzins ſtootend invallen.

bouwt, pligtmatig. Hoezeer wij dus te dezen op den overledenen en zijne opregtheid ons kunnen verlaten, en zelve, door een en ander na te slaan, in ons vertrouwen te dien aanzien op hem bevestigd zijn, hadden wij echter gewenscht, dat van niemand een ingewikkeld geloof gevergd ware.

Bovendien is (in § 106) een misslag onopgemerkt gebleven, die, het is zoo, alleen den beoefenaar der letteren in het oog zal loopen, en voorzeker meer als eene vergissing, dan als eene drukfout, te verontschuldigen is. Wij houden het namelijk daarvoor, dat wijlen de Heer HANEKUIK LACTANTIUS en diens boek *de morte persecutorum* voor den geest had, wanneer hij den *Griekschen* LUCIANUS een *Romeinsch* Schrijver noemde, en van *diens* geschrift *de morte Peregrini*, als droeg het den titel *de morte peregrinorum*, in denzelfden volzin gewaagde.

Eindelijk, een weinig verder (nog in § 106), zou, onzes inziens, eene aanteekening van den Uitgever voorzeker niet te onpas geweest zijn. De overbekende getuigenissen van PHLEGON en THALLUS vindt men daar aangevoerd, als *bevestigende* het Evangelisch verhaal wegens de zware duisternis *over de geheele aarde*, gedurende de drie middaguren der kruisiging. Het gevoelen van onzen DE GROOT en anderen, die uitdrukking verstaande van het *Romeinsche* gebied, bleef, ondanks latere herziening van zijne Verhandeling, voor geldig doorgaan bij den geachten Schrijver. Beter, daarentegen, werd het door WAGENAAR (*) onbeslist gelaten, of wel die plaatsen van PHLEGON en THALLUS, van eene overgroote *zonnetaning* gewagende, van toepassing zijn op het akelig duister, welligt rondom den kruisberg, *Jeruzalem*, en misschien ten meesten over *Judea*, verspreid. Voorname Godgeleerden toch en Bijbeltolken, die laatstgedacht gevoelen begunstigen, vatten, naar den spreektrant der

(*) *Geschiedenis der Christelijke Kerk in de eerste Eeuw*, B. I. § 44. bl. 99.

Joden, de uitdrukking der Schrifture op in dezen bepaalderen zin (*). Wat ons betreft, ook wij houden het daarvoor, dat de zaak in geschil is afgedaan door het oordeelkundig en allezins naauwkeurig onderzoek, eerst van den kundigen A. A. SYKES, later herhaald door den even vermaarden N. LARDNER (†). Ten zij men dus de bewijzen, door hen te berde gebragt, wete te wederleggen en te ontzenuwen, zal het voor de goede zaak des Christendoms meer schadelijk dan voordeelig zijn, op gronden te bouwen, die geene wezenlijke vastheid hebben. Ook mag men veilig die hoogst ongewisse getuigenissen der opgenoemde Schrijvers, schaars bij de Kerkvaders zelven aangehaald, onaangeroerd voorbijgaan, en, met onzen HAMELSVELD en VAN DER PALM, aan zulk een' ongewonen neveldamp bij de kruisiging denken, als meermalen de voorbode is eener aardbeving.

Wij eindigen met deze Verhandeling aan Leeraars, en vrienden der waarheid en der Heilige Schrift, hartelijk aan te prijzen; meer bijzonder wenschende, dat dezelve in handen kome van onze vaderlandsche Jeugd, zich voorbereidende voor de Kerk, of tot de belijdenis des geloofs.

(*) ERASMUS, G. J. VOSSIUS, SCALIGER, BEZA, BYNÆUS en anderen, aangehaald bij LARDNER (op straks te noemen plaatse). Ook omhelsden CLERICUS, blijkens de noot op MATTH. XXVII: 45, en de latere Uitleggers, dit gevoelen vrij algemeen.

(†) SYKES, *a Dissertation on the Eclipse mentioned by* PHLEGON, 1732; *a Defence of the Dissertation*, 1733, and *a second Defence*, 1734, both by SYKES. Zijnde deze verdedigingen gerigt tegen de bedenkingen, door CHAPMAN en WHISTON ingebragt. — LARDNER, *a Collection of ancient Testimonies*, Vol. II. Ch. XIII. p. 126—152.

GREGORIUS *van Nazianzus de Theologus. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Kerke en des Leerstelsels in de vierde Eeuw. Door Dr.* CARL ULL-

MANN, *vroeger buitengewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg, thans gewoon Hoogleeraar te Halle. In II Deelen. Uit het Hoogduitsch, met Voorberigten en Naschrift van* J. CLARISSE. *Te Rotterdam*, *bij* de Wed. J. Allart. *In gr. 8vo.* 821 *Bl. f* 8-:

Zoo weinig gezind, als men onder Protestanten vroeger scheen te zijn tot het behandelen van de schriften der Kerkvaders, is men thans niet. Prijselijk is voorzeker deze verandering, vooral als men het er op gezet heeft, de Geschiedenis der Kerke en des Leerstelsels uit de bronnen zelve te leeren kennen. Professor ULLMANN, ook bij ons niet ongunstig bekend, levert in dit werk over den beroemden GREGORIUS van *Nazianzus* eene zeer gewigtige bijdrage tot die Geschiedenis in de vierde Eeuw, zoo als de titel belooft. De vertaling is geleverd, het eerste Deel door Mevrouw KLEYN, geb. OCKERSE, het tweede door den Heer GERBRAND BRUINING. Waarom is dit werk, dat in het oorspronkelijke door deskundigen gelezen kan worden, vertaald? Die vraag kan niet beter beantwoord worden, dan met de woorden van CLARISSE, Voorb. Iste D. bl. IX: „ Uitstekend is de waarde van dit werk, het zij men op het doel des Schrijvers, of op het voorwerp, door hem ter behandeling uitgekozen, of op de bewerking der stof, die hij geheel en al uit de bronnen heeft opgedolven, of op inrigting, stijl en voordragt het oog sla. Ik mag er dan geenszins aan twijfelen, of dit boek zal, onder de duizenden, die uit het Hoogduitsch vertaald worden, bij onzen landaard, de betamelijkste onderscheiding en het gunstigst onthaal ontmoeten: terwijl deszelfs lezing genoegelijk onderhoud, en het oplettend gebruik, in meer dan één opzigt, wezenlijk nut zal kunnen opleveren." Bij dusdanigen lof van een' man als CLARISSE, lust het ons, den Lezer, die dit nu wel verlangen zal, met den inhoud van dit werk eenigzins bekend te maken.

Het eerste Deel behelst, na eenige aanmerkingen ter inleiding, 's mans Levensgeschiedenis. Het slot dier aanmerkingen verdient hier eene plaats: „Het was een tijd van vreeselijke partijzucht en verdeeldheid. Doch waar partijen zijn, het zij godsdienstige, politieke of wetenschappelijke, daar is onverdraagzaamheid en vervolging, het zij deze zich dan openlijk vertoonen, of in 't geheim werken; zij handhaven zich met de wapenen van tong en pen, of met die der oppermagt; daar is geen wederkeerige eerbied voor eens anderen inzigten en bemoeijingen, maar daar worden de persoonlijke betrekkingen integendeel vergiftigd," enz. In zulk eenen, en niet meer in dien vroegeren beminnenswaardigsten, tijd der Christelijke Kerk leefde GREGORIUS. Maar, juist in den strijd met zulk een' tijd, zullen (zal) zich, inzonderheid bij zijne eigenlijke openlijke werkzaamheid te *Konstantinopel*, zoo menig eene zijner voortreffelijkheden des te helderder vertoonen, en over het gestrenge en terugstootende van zijn karakter zal zich aldus een zacht licht verspreiden." 's Mans Levensgeschiedenis verdeelt zich in vier tijdperken, welke in vier afdeelingen, ieder door een tijdrekenkundig overzigt vooráfgegaan, behandeld worden.

Afdeeling I. *Geschiedenis der jeugd van* GREGORIUS. Van zijne geboorte, tot op het dertigste jaar zijns ouderdoms. Ongeveer van het jaar 330 tot 360. I. *Vaderland, familie en vroege jeugd van* GREGORIUS. II. *Zijn verblijf te* Athene. (Bl. 14—40.)

Afd. II. *Het leven van* GREGORIUS *in* Cappadociën, *gedeeltelijk in de eenzaamheid, en voor een gedeelte in openlijke en kerkelijke werkzaamheden.* Nagenoeg van den jare 360 tot 379, en dus van zijn dertigste tot zijn negenenveertigste levensjaar. I. *Verschillende rigting van den geest van* GREGORIUS, *en van zijnen broeder* CAESARIUS. II. GREGORIUS *ontwerpt zich een plan voor zijn volgend leven.* (Hierbij behoort eene aanteekening van ULLMANN over de echtheid van GREGORIUS' Testament. IIde D. bl. 255.) III. GREGORIUS *in de eenzaamheid.* IV. *Eerste*

openbare werkzaamheid van GREGORIUS, *om vrede te stichten.* V. *Wordt Priester en ontvlugt.* VI. *Over* JULIANUS *in 't algemeen, en de betrekking van* GREGORIUS *tot hem in 't bijzonder.* a. *De betrekking, waarin het Christendom tot het Heidendom stond, toen* JULIANUS *de regering aanvaardde. Zijn afkeer van het Christendom.* b. JULIANUS' *handelwijze omtrent het Christendom en deszelfs belijders.* c. GREGORIUS' *boeken tegen* JULIANUS. d. *Persoonlijke betrekking van* GREGORIUS *en zijne familie tot* JULIANUS. VII. GREGORIUS *treedt andermaal als vredestichter op.* VIII. *De verkiezing van* BASILIUS *tot Bisschop van* Caesarea, *en het gedrag van den ouden en jongen* GREGORIUS *bij deze gelegenheid.* IX. GREGORIUS *wordt Bisschop van* Sasima, *en daarna medehelper in de bediening zijns vaders te* Nazianzus. X. *Huiselijke tegenspoeden van* GREGORIUS. XI. *Openbare werkzaamheden van* GREGORIUS, *als medehelper zijns vaders te* Nazianzus. XII. *De oude* GREGORIUS *sterft. Ook zijne vrouw* NONNA. *De jonge* GREGORIUS *keert, als ambteloos man, naar* Seleucia *terug.* (Bl. 41—139.)

Afd. III. *Openbare ambtsverrigtingen van* GREGORIUS *in* Konstantinopel, *tot op zijne terugkomst in zijn vaderland.* Van den jare 379 tot 381, dus omstreeks het negenenveertigste tot het eenenvijftigste levensjaar van GREGORIUS. 1. *Godsdienstige en kerkelijke toestand te* Konstantinopel. 2. GREGORIUS *komt te* Konstantinopel, *en verzamelt zich eene Gemeente.* 3. GREGORIUS *wordt door de tegenstanders versmaad en vervolgd, en verdraagt dit op eene zachtmoedige wijze. Twist onder de Regtzinnigen te* Konstantinopel. 4. *Over* GREGORIUS' *Leerredenen en ambteloos leven te* Konstantinopel. 5. *Roem van* GREGORIUS. HIERONYMUS *wordt zijn leerling. Zijne betrekking tot den Wijsgeer* MAXIMUS. 6. GREGORIUS *wordt wederhouden om* Konstantinopel *geheel te verlaten, zondert zich echter eenigen tijd op het land af. Zijn gevoel voor de schoonheden der Natuur.* 7. *Aankomst van* THEODO-

SIUS *te* Konſtantinopel. *Zegepraal der* Niceenſche *Geloofsbelijdenis.* GREGORIUS *verzet zich ſtandvastig tegen het aannemen van het Bisdom.* 8. GREGORIUS *blijft bij zijne weigering, om de Bisſchoppelijke waardigheid aan te nemen. Zijne vrijmoedigheid tegen (omtrent) alle ſtanden.* 9. *Tweede algemeene Kerkvergadering te* Konſtantinopel, *in het voorjaar van* 381. GREGORIUS *wordt regtmatig tot Bisſchop gekozen. Zijne ſchrandere voorſlagen vinden geen gehoor.* 10. GREGORIUS *bedankt voor zijn ambt, en neemt afſcheid van zijne Gemeente.* (Bl. 140—234.)

Afd. IV. *Van het vertrek van* GREGORIUS *uit* Konſtantinopel *naar zijn vaderland, tot aan zijnen dood.* Van den jare 381 tot 390, dus van het eenenvijftigſte tot het zestigſte jaar zijns ouderdoms. 1. GREGORIUS *vindt behagen in zijne afgezonderde levenswijze en verwijdering van Kerkvergaderingen, doch is bij voortduring voor de* Nazianzeenſche *Gemeente werkzaam.* 2. GREGORIUS *onttrekt zich geheel, neemt echter ſteeds deel in kerkelijke gebeurtenisſen en in het welzijn van zijn vaderland, van bijzondere familiën en perſonen.* 3. *Brieven en Gedichten van* GREGORIUS. [Slechts algemeen verſlag vindt men hier. De titels der gedichten worden niet eens genoemd. Hierbij behoort de aanteekening IIde D. bl. 256, waar ULLMANN verklaart, over den Χριστὸς πάσχων van GREGORIUS willens te zijn, bij eene nadere gelegenheid, iets meer te zeggen.] 4. GREGORIUS' *dood. Zijn karakter.* (Bl. 235—270.)

Het zal niet onvoegzaam zijn, hier de medegedeelde hoofdtrekken van zijn beeld op te geven. Dit leidt zoo wel tot prijsſtelling op GREGORIUS' Levensgeſchiedenis, als op ULLMANN's voortreffelijken arbeid: „GREGORIUS was van middelmatige geſtalte, een weinig bleek, echter zoo, dat hem dit niet leelijk ſtond. Zijn hoofdhaar was dun en door ouderdom grijs geworden; digter was zijn korte baard en zijne ſterk uitkomende wenkbraauwen. Aan het regter oog had hij een likteeken. Zijn gelaat was vriendelijk en inne-

mend; zijn gedrag eenvoudig. De grondtrek van zijn binnenste was godvruchtigheid; zijne ziel was vol van vurige geloofskracht, en Gode en CHRISTUS toegekeerd. Een blakende ijver voor Goddelijke dingen leidde hem door geheel zijn leven. De ijver openbaarde zich zeker ook wel in een streng vasthouden en verdedigen van zekere geloofspunten, welke die eeuw bijzonder gewigtig achtte, alsmede in het levendig en van partijdigheid niet vrij bestrijden van tegenovergestelde overtuigingen; maar ook niet minder in een innig en levendig beoefenen van het werkdadige Christendom, welks bevestiging en verbreiding in de gemoederen hem boven alles na aan het harte lag. Zijn kluizenaarsleefregel was overdreven en der gezondheid nadeelig, maar echter niet zoodanig, dat zij in werkheiligheid ontaardde; dezelve was voor hem een middel tot verheffing en bevrijding des gemoeds, maar niet, op zichzelven beschouwd, reeds eene hoogere deugd. Aangeborene en verworvene liefde tot eenzaamheid hinderde hem, alle zijne krachten ten algemeenen nutte aan te wenden. Zijne afzondering en ingetrokkenheid lieten hem niet tot geoefende wereld- en menschenkennis geraken. Gebrek aan menschenkennis bragt te weeg, dat hij somwijlen al te onvoorzigtig zijn vertrouwen wegschonk, somwijlen wantrouwig was en bitter in het beoordeelen van anderen. Hij verlangde van anderen veel, van zichzelven het meeste. Vatbaar voor groote voornemens en vol van een' blakenden ijver voor al wat goed is, was hij niet altijd standvastig en volhardend in de uitvoering. In het dulden en worstelen was hij edel en grootmoedig, in de overwinning gematigd, in het geluk nederig, de magthebbenden niet vleijende, maar den verdrukten en vervolgden een steeds bereidwillig helper, den armen een liefhebbend vader. De uitmuntendste hoedanigheden waren bij GREGORIUS ook met gebreken vermengd: hij was niet geheel vrij van ijdelheid; hij was ligtgeraakt en vatbaar voor beleedigingen; maar hij vergaf ook spoedig weder, en koesterde geenen wrok. Hij was een mensch, in de heiliging be-

grepen (?) en naar het beste ſtrevende, maar niet volmaakt, gelijk zulks geen ſterveling op aarde is."

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem. XXſte Deel. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 260 *Bl. f* 2-40.

Dit deel behelst drie Prijsverhandelingen. De eerſte is die van den Heer S. J. GALAMA, Stads Doctor in de Genees- en Verloskunde te *Sneek*, over de geneeskrachten van het *Iodium*, en de ziekten, waarin het gebruik van dit geneesmiddel te pas komt (bl. 1—171). De Schrijver heeft deze Verhandeling in drie Hoofdſtukken verdeeld. Het eerſte handelt over het *Iodium*, deszelfs verbindingen, wijze van aanwending en gift; het tweede, over de ziekten en gebreken, waarin hetzelve, zoo wel in- als uitwendig, als geneesmiddel is aangewend geworden; alsmede over de gunſtige en ongunſtige toevallen, uitwerkſelen of gevolgen, welke onderſcheidene Genees- en Heelkundigen gedurende en na het gebruik van dit middel hebben waargenomen; het derde, eindelijk, beantwoordt de vraag zelve, en behelst eene op rede en ondervinding, zoo van den Schrijver zelven, als van anderen, ſteunende bepaling der geneeskrachten van het *Iodium*, en eene aanwijzing der in- en uitwendige ziekten, waarin het te pas komt. Het uitvoerigst is het tweede Hoofdſtuk behandeld, en de Schrijver heeft inderdaad den dank van het geneeskundig publiek verdiend door de vlijtige en zorgvuldige bijeenzameling van berigten, die over dit nieuwe middel in onderſcheidene Journalen gevonden worden. Alleenlijk zou men, tot een gemakkelijker overzigt, wel gaarne dit Hoofdſtuk in onderſcheidene paragrafen hebben gesplitst gezien; terwijl nu het lezen vermoeijend en het weder opzoeken van het gelezene be-

zwaarlijk is. Men ſtaat inderdaad verbaasd, wanneer men het heer van kwalen overziet, waartegen men het *Iodium* al heeft aangewend; het ging hiermede evenwel even zoo als het bijkans met elk nieuw middel gaat, en het ontbreekt nog niet aan Geneesheeren, die in den ijdelen waan ſchijnen te verkeeren, dat de duizend-en-ééne kwalen, waaraan het menschdom lijdt, door één enkel geneesmiddel kunnen worden beſtreden, en dat dit dan altijd *het laatst ontdekte* der ontelbare wapenen wezen moet, waarmede alle Rijken der Natuur het tuighuis van AESCULAPIUS dagelijks voorzien! In het derde Hoofdſtuk bepaalt de Schrijver de werking van het *Iodium* op het gezonde ligchaam, ook volgens proefnemingen op zichzelven genomen; beſluit daaruit, gelijk ook uit de ziekten, waarin men het bezigt, dat het vooral op het *ſystema abſorbens* (hier altijd *ſysthema abſorbens* genoemd) zijne werking uitoefent, en deelt eenige eigene waarnemingen mede van deszelfs gelukkige aanwending in klierziekte en *rachitis*. De groote nuttigheid van dit middel in het kropgezwel wordt volgens beproefde Schrijvers, die deze ongeſteldheid hebben kunnen waarnemen, opgegeven.

De tweede Verhandeling ſtrekt ter beantwoording der vraag: *Welke zijn de eigenſchappen, waaraan men eene goede, onder water hard wordende mortel of metſelſpecie kan herkennen? welke zijn deszelfs ſcheikundige beſtanddeelen, en welke is de ſcheikundige vereeniging, die er bij dit hardworden tusſchen deze beſtanddeelen geboren wordt?* (Bl. 173—218.) Zij heeft tot Schrijver den Profesſor der Mineralogie te *Munchen*, J. N. FUCHS. De Schrijver toont door vele proeven, met verſchillende delfſtoffen genomen, overtuigend aan, dat er geen cement zonder kiezelaarde beſtaan kan, en dat het hardworden geen gevolg der zamenhangskracht (*cohaeſio*) is, maar op eene langzame ſcheikundige verbinding der kiezelaarde en des kalks op den natten weg berust. De drukking bevordert dit hardworden; welke omſtandigheid zeer in aanmerking komt bij het bouwen van muren met hydrauliſchen mortel, waarbij deze door den last der metſel-

steenen zamengedrukt en tot een' aanmerkelijken graad van hardheid gebragt wordt, al is hij ook niet van de beste hoedanigheid.

De derde Verhandeling, eindelijk, is die van Dr. J. H. F. WIGAND, te *Freysa*, in *Kur-Hessen*, en strekt ter beantwoording der vraag: *Welke is de zekerste, gemakkelijkste en voordeeligste bereiding van de Emetine uit Ipecacuanha en andere, dat bestanddeel bevattende planten? Wat heeft men tot dusverre waargenomen, als kenmerk eener zuivere bereiding van dit bestanddeel? In welke evenredigheid staat het braakverwekkend vermogen van het laatste tot dat van de beste Ipecacuanha? Welke is de beste wijze, om hetzelve met veiligheid toe te dienen?* (Bl. 219—260.) Deze Verhandeling bevat vier Afdeelingen, naar aanleiding der vraag; terwijl een bijvoegsel nog eenige bijdragen bevat tot de drie eerste Afdeelingen. Het was den Schrijver namelijk eerst na het bewerken der Verhandeling gelukt, andere soorten van *Ipecacuanha*-wortels ter onderzoeking te bekomen, dan die van de *Callicocca Ipecacuanha* (of *Cephaelis Ipecacuanha*), waarvan hij zich vroeger alleen of hoofdzakelijk had bediend. Zijne proefnemingen hebben tot resultaat gegeven, dat dit bestanddeel wel *in mindere hoeveelheid* in andere soorten van braakwortel voorkomt, maar dat het overigens in eigenschappen en werking op het dierlijk ligchaam geen verschil oplevert, uit welke soort het ook moge bereid zijn. Volgens hem staat $\frac{1}{18}$ grein *Emetine* met 8 grein echten *Ipecacuanha*-wortel in werking gelijk. De door den Schrijver gevolgde bereidingswijze, die voordeeliger resultaten opleverde dan die van GEIGER, is voor geene korte opgave vatbaar, en moet in zijne Verhandeling zelve nagezien worden.

Dit Deel der Natuurkundige Verhandelingen van de Haarlemsche Maatschappij bevat dus, volgens onze beknopte inhoudsopgave, belangrijke bijdragen voor toegepaste Scheikunde en Geneeskunde.

Korte Beschouwing der oorzaken en het wezen der Cholera Asiatica, benevens eene eenvoudige behandelingswijze dier Ziekte; zijnde een uittreksel uit twee Hoogduitsche Verhandelingen door Dr. F. JENCKEN *uit het Engelsch vertaald en vermeerderd met een beknopt verslag, wegens het nut der aanwending van bloedige koppen tegen die Ziekte, door *** Chirurgijn Majoor bij Z. M. Marine. Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1832. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-: 40.

Dit boekje lag bij Recensent op tafel, toen een van onze brave Vrijwilligers, met verlof afwezig, bij hem kwam. De behandeling van het geweer was hem geheel eigen geworden, de Genees- en Heelkunde even vreemd gebleven. Hij nam het stukje op, en, lezende op den titel van *het nut der aanwending van bloedige koppen*, riep hij uit: „Jammer, dat wij met die verwenschte *Belgen* niet eens weêr aan den slag geraken! Aan *bloedige koppen*, zoo de Cholera eens mogt terugkeeren, zouden wij 't hun alsdan niet laten ontbreken, om aan te wenden naar believen!"

Verstaan *wij* den titel wel, zoo is deze vertaling eene vertaling van eene vertaling! De stijl der Nederlandsche schijnt dit ook te bevestigen, zijnde op vele plaatsen stroef, min duidelijk, in woordvoeging de Engelsche afkomst, in sommige uitdrukkingen eenen met de Nederlandsche taal niet zeer bekenden Schrijver verradende. Wat zegt b. v. een leidend denkbeeld (bl. 7), eene overstelpende magt (bl. 7), meerdere voorbeschiktheid met zich voeren (bl. 11), zij (geneesmiddelen) worden niet in de organisatie geweigerd (bl. 17)? Ook ontbreekt het niet aan drukfouten.

De *korte beschouwing nopens den aard en oorsprong der Cholera* van Dr. JENCKEN kwam den Vertaler belangrijk genoeg voor, om in onze taal overgebragt te worden, ten einde hen te gerijven, die der Engelsche tale niet magtig zijn. Hij zelf wilde er een kort verslag

wegens de nuttigheid der aanwending van bloedige koppen in deze ziekte bijvoegen. Rondborstig gesproken, vooral daar wij eenen Zeeman voor ons hebben, zoude hij het laatste zeer wel hebben kunnen doen en het eerste geheel laten.

Wat zegt het toch: Het schijnt mij (Dr. JENCKEN) thans toe, dat de Cholera haren oorsprong heeft in eene *tellurische hoofdstoffelijke kracht*, welke in het tegenwoordig tijdperk uitvloeit, ten gevolge der hevige en snel op elkander volgende beroeringen der aarde, welke, niettegenstaande hare neiging tot uitzetting, steeds een plastisch karakter behoudt? [Door *tellurische* (aardsche) kracht wordt verstaan: de eigendommelijke (individuele) kracht (*vis vitalis*) als een organismus beschouwd. Bl. 1. ? !] Het slagaderlijk vaatgestel biedt ons een dergelijk verschijnsel aan, als vereenigende de sterkste neiging tot uitzetting met den hoogsten graad van geneigdheid tot zamentrekking en vastwording. (Bl. 4.) De zenuwen staan, in betrekking tot de grondstoffelijke krachten, welke de Cholera voortbrengen, als het metaal tot de electriciteit. Bl. 5. (? !) Het zenuwknoopenstelsel heeft, volgens dezelfde grondbeginselen, verwantschap met het tellurisch uitzettingsvermogen. Bl. 6.(? !)

Wenscht gij hiervan nog meer te weten, geëerde Lezer? Wel nu, koop deze korte beschouwing, lees en herlees haar, en breng haar, indien het u nut en vermaak kan doen, (om met Prof. PRUYS VAN DER HOEVEN te spreken (*)) in de gewone taal der menschenkinderen over. Wilt gij echter goedgunstig onze beoordeeling als een *praeadvies* of eene *voorproef* beschouwen, zoo nemen wij de vrijheid u te verzekeren, dat wij ze gelezen hebben, en over de zaak in questie ook na de lezing niet wijzer geworden zijn. Met dit gezegde willen wij echter op uw eigen verlicht oordeel geene magt of invloed uitoefenen.

Wat nu het bijvoegsel over de aanwending der kop-

(*) *Historische Lessen over de Cholera*, bl. 92.

pen betreft, zijn wij het met zijn Ed. eens, „ dat men „ van derzelver gebruik eenen gunstigen uitslag mag be- „ loven, zoo lang niet ten eenemale alle kracht in het „ zenuwgestel is uitgeput en er reeds eene verlamming „ in hetzelve is ontstaan," wanneer, helaas! de meeste of liever *alle* de geprezene middelen te kort schieten. Dat ter zijner tijd, onder gegevene omstandigheden, de *aderlating* en *bloedzuigers* niet van even veel nut zouden zijn, hiervan heeft de Schrijver, niettegenstaande zijne bedenkingen daartegen, ons niet kunnen overtuigen. In allen gevalle, indien wij ons ook met hem bepaaldelijk omtrent het gebruik der bloedige koppen vereenigen, doen wij dit niet met de door hem op den voorgrond gestelde *Theorie* en daaruit *afgeleide gevolgtrekkingen.* Wij houden deze, rustende op die van Dr. JENCKEN, voor gewaagd, niet voor bewezen, en in eenen toon gesteld, min voegende aan eene wetenschap, die, vooral in dit geval, meer op ondervinding, dan op hoogdravende bespiegeling, moet afgaan. Lust het iemand, zich met bespiegelingen bezig te houden, het staat hem vrij; maar hij zij steeds omzigtig in het toepassen en afleiden van gevolgen, en bediene zich in het laatste geval van, voor het gezond verstand bevatbare uitdrukkingen.

Geschied- en Letterkundig Mengelwerk van Mr. J. SCHELTEMA. *Vden Deels 1ste Stuk. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1832. *In gr. 8vo. XXIV en 275 bl. f 2-40.*

Onze ijverige SCHELTEMA, op wiens werkzaamheid de jaren geenen invloed schijnen te oefenen, gaat nog altijd rustig met zijn belangrijk *Mengelwerk* voort, in dit stuk te belangrijker, omdat hij zich de handhaving van de eere des Vaderlands tegen de „ *Duitsche ketters*," zoo als SIMONS hen noemt, heeft ten doel gesteld, in het geschil over de Drukkunst (hetwelk nog meer geschrijf voor en tegen heeft opgewekt, en reeds

bijna zoo veel Eeuwen duurt, als de toch waarlijk niet spoedig afgedane *Belgische quæstie* jaren). En toch zijn partijen ook hier nog even ver van elkander. Dat de Heer KONING de zaak niet alleen door *uit-*, maar ook door *inwendige* bewijzen ten voordeele van *Haarlem* gestaafd heeft; dat de eerste *Bibliograaph* van *Europa*, de Heer EBERT, (eerst Bibliothecaris te *Wolfenbuttel*, daarna te *Dresden*) de aanspraak van *Haarlem* erkent, — het baat niets om de *Mentzers* te overtuigen, omdat zij — niet overtuigd willen worden. Er is een valsch, een bespottelijk *Patriotismus*, hetwelk men alleen door *wereldburgerlijke* denkbeelden (wat ook Dichters en Redenaars daartegen mogen zeggen) kan uitroeijen: het is de zucht, om *alles in zijn Vaderland goed te vinden, en alles daar buiten kwaad en verkeerd*. Wij, *Hollanders*, zijn billijk genoeg, om ons slechts den *eersten stoot* — de *primae lineas* — der uitvinding van de Boekdrukkunst toe te kennen, en de verbetering, de zeer aanzienlijke volmaking derzelve aan *Mentz* over te laten. Maar daarmede is de geboortestad van GUTENBERG nog niet tevreden. Zij wil *alles* aan dezen haren medeburger hebben toegekend — de *eerste* uitvinding zoo wel, als de latere beschaving en verbetering; en ziet — nu kon het wel eens gebeuren, dat het ook *daarmede* voor *hem* althans schraler uitzag, dan zijne vrienden en Advocaten wel zouden verwachten. Zoo gaat het: *die het onderste uit de kan wil....* Doch de Lezer kent dit vaderlandsche spreekwoord.

Maar in goeden ernst. Na de verschijning van KONING's werk en het daarop gevierde *Kostersfeest*, vóór tien jaren, verscheen in *Duitschland* (ook te *Mentz*) een werkje van zekeren FRIEDRICH LEHNE, dat ook al, helaas! gelijk zoo veel, rijp en groen, in het *Hollandsch* vertaald is. Dit was echter slechts de voorlooper van een uitvoerig werk, in drie deelen, door zekeren Heer SCHAAB, Regter te *Mentz*, die beloofde, de geheele geschiedenis van de uitvinding, uit echte bronnen, (waarvan hij voorgaf eene groote menigte te

bezitten) op nieuw aan het licht te brengen, en de aanſpraak van *Mentz* boven alle bedenking te zullen verheffen. De twee eerſte deelen verſchenen, en werden door verſcheidene *Bibliographen* met hooge lofſpraken vereerd. Dit moedigde den Schrijver niet alleen aan, maar verhief zelfs aanmerkelijk zijnen toon, zoodat hij nu niet meer als bezadigd Geſchiedonderzoeker optrad, maar als *vooraf* overtuigd, ja als bevooroordeeld en partijdig Advocaat, zijne partij, bij gebrek van andere redenen, met ſchampere woorden en bitſe benamingen zocht te weêrleggen, waartoe het thans verſchenen *derde* deel van zijnen arbeid beſtemd is. Ondertusſchen was bij zijne partij de dappere voorvechter, wiens onvermoeide arbeid, en bijkans de taak van zijn leven, het was, de eere der Boekdrukkunst naar waarheid voor *Haarlem* te handhaven — hij was geſtorven. Maar hij had eenen vriend en medeſtrijder, die ook in dit vak volkomen, en in andere vakken van Vaderlandſche Oudheden en Geſchiedenis welligt nog meer bekend was, de *Veteraan* SCHELTEMA. Schoon de hoofdverdediger van *Haarlems* regt van de kampplaats was afgetreden, wilde echter SCHELTEMA niet, dat de vijand de vaderlandſche flagorde zou honen; hij trad, gelijk een andere AJAX, (de Heer SCHAAB is daarom nog geen HEKTOR) in de verlatene plaats, en neemt koen de uitdaging aan, die de nieuwe aanvaller onzen letterkundigen in 't algemeen onder hoon en ſmaad heeft toegevoegd. Wij hadden van MINERVA geenen beteren kampioen kunnen afſmeeken.

Vooreerst valt SCHELTEMA met regt op den toon van den pleiter voor *Mentz*. Is het *Franſche* ſpreekwoord waar: *qui ſe fâche a tort*, nu! dan heeft SCHAAB reeds dadelijk zijn proces verloren. Want niet alleen KONING en MEERMAN, *Haarlems* verdedigers, maar ook de oude HADRIANUS JUNIUS en zijne zegsmannen, die hij de huid vol ſcheldt, omdat zij *oud* waren, (de Heer SCHAAB zal zekerlijk verlangen, dit gebrek *of* nooit te bezitten, *of* er ſpoe-

dig van genezen te worden) en zelfs zijn eigen landgenoot EBERT, wien hij grooten lust heeft, een' eervergeten *Renegaat* van het *Duitsche* Vaderland te noemen, (alsof ook niet *Holland* in de vijftiende Eeuw nog aan het *Duitsche* Rijk had behoord!) deze allen kunnen de geeselroede zijner pen niet ontgaan. Daarbij heeft het ons getroffen, dat de man in zijn *thema* van schelden zoo weinig *variatiën* weet te maken. Daar dit *thema* alles behalve bekoorlijk is, zal de Lezer ons, hopen wij, van het mededeelen van proeven verschoonen; men leze dus bij SCHELTEMA de eindelooze herhaling *derzelfde* scheldwoorden, en verwondere zich over de onvruchtbaarheid van 's mans vernuft in dit vak, waarin anders zekere klassen der Maatschappij, die verre beneden hem staan, en die slechts eenen enkelen doorluchtigen navolger, maar die dan ook *daarin* uitmuntte, onder ons vonden, nog al verscheidenheid weten te brengen.

De Heer SCHELTEMA, deze gemeene uitdrukkingen slechts aanstippende, niet beantwoordende, (hij achtte dit met regt beneden zich) volgt veeleer zijnen tegenstander op den voet, en betwist hem op elke schrede den grond, waar het de verdediging van het hoofdpunt geldt, maar niet, waar hij ter zijde afzwerft, om b. v. GUTENBERG door wolken van wierook geheel onkenbaar te maken, of zich in dorre geslachtrekeningen, als in eenen doolhof, te verliezen. In alles kunnen wij onmogelijk den verdediger nagaan; wij zullen slechts van eenige belangrijke punten gewagen, die door deze *discussie* nader in het licht zijn gesteld.

Vooreerst is het nu bewezen, dat, indien te *Haarlem* de bekende diefstal door een' *Duitscher* gepleegd is, deze althans niet tot GUTENBERG in betrekking gestaan heeft, als welke, na in 1429 wegens de toenmalige burgertwisten *Mentz* te hebben verlaten, zich tot 1445 te *Straatsburg* heeft opgehouden, vervolgens is wedergekeerd, en eerst in 1450 de bekende drukkerij oprigtte, waartoe hij, na zeer lang aan geldgebrek ge-

fukkeld te hebben, eindelijk van FUST de penningen, in 1452 van SCHÖFFER de talenten bekwam. - Er fchiet dus voor den armen GUTENBERG bij de geheele zaak niet veel roem over; want zelfs zijn Advocaat SCHAAB, in het geval der bekende *Straatsburger* drukhistorie in 1437, in het benaauwde *dilemma* tusfchen vaderlandsliefde en trouw aan zijnen Cliënt gebragt zijnde, laat dezen in den fteek, opdat *Straatsburg* de eer der uitvinding niet zou hebben, en legt de verklaring nopens GUTENBERG af, welke eene fpotprint in 1813 nopens den goeden LEBRUN, Hertog van *Plaifance*, en diens verblijf in *Holland*, tot onderfchrift had: *Hij heeft niets gedaan!* Maar daarvoor heeft SCHAAB in de ziel van GUTENBERG gelezen, en beweert, dat de *groote man* reeds in 1420 met de gedachte der Drukkunst heeft zwanger gegaan, die, na verfcheidene miskramen, vooral door gebrek aan financiéle hulp, eindelijk, na eene dragt van dertig jaren, door de milde hand van Doctor FAUSTUS tot ftand kwam. (Volgens SCHAAB was er in 1437 te *Straatsburg* de wieg reeds, die echter dus nog 13 jaren zonder kind bleef; zie bl. 64.) Deze FAUSTUS, of FUST, bleef in 1455 in het bezit der drukkerij; want de arme GUTENBERG was weder in den vorigen nood, en werd thans door zekeren *Stadsfyndicus* of Penfionaris HUMERY verlost en erlangde eene eigene drukkerij, gelijk mede tien jaren later eenen post aan het Hof, die hem treffelijk te ftade kwam. Hij overleed echter, gelijk hij in zijn geheele leven geweest was, behoeftig. Er zijn eenige, maar zeer duistere fporen van hetgeen tusfchen 1445 en 1450 te *Mentz* in het licht zou gegeven zijn; doch dit alles is nog geen bewijs, dat het door GUTENBERG is gedrukt. Volgens de *Mentzer* Advocaten, zou de uitvinding dadelijk met een meesterftuk, *het drukken van den geheelen Latijnfchen Bijbel*, begonnen, en dus het kind plotfelijk tot man opgewasfen zijn. Volgens de verdedigers van *Haarlems* eer, zou de kunst nederig en stil begonnen

zijn, eerst gebrekkige proeven hebben gegeven, die bij de groote werken van *Mentz* zeer afstaken, en daardoor geen gerucht maakten; zoodat zij in de geboorteplaats zelve weinig opzien baarde, en slechts door mondelinge overlevering voortgeplant werd. (Letteren van die zwakke beginselen moeten echter reeds in 1442 naar *Mentz* zijn overgekomen, met welke het *Doctrinale* van ALEXANDER GALLUS gedrukt is.) Welk berigt is nu waarschijnlijker? SCHELTEMA doet de eenvoudigheid en geloofwaardigheid van het laatstgemelde opmerken, en treedt voorts in eene regtvaardiging der beide door SCHAAB zoo zeer gelasterde mannen, HADRIANUS JUNIUS en LAURENS KOSTER zelv'. Het is kluchtig, dat deze laatste door SCHAAB voor een *verdicht persoon*, een *ens rationis*, gehouden, maar daarom niet minder met scheldwoorden overladen wordt. Dat de zwartgallige BILDERDIJK, die niet leven kon zonder schelden, alle de genen, die Gravin ADA vóór 630 jaren als wettige Gravin van *Holland* beschouwen, met schimp en honende taal overlaadt, kan men van zulk een' man begrijpen; maar dat men een wezen, 't welk men zelf gelooft *nooit bestaan te hebben*, een *hondeslager*, *wijntapper*, *kroeghouder*, een *mal mengelmoes*, een *Wechselbalg* noemt, (zie SCHELTEMA, bl. 97, 98) dat is toch even mal, alsof iemand eene aanklagt b. v. tegen een' der *Grieksche* Goden, tegen JUPITER of APOLLO, wilde schrijven. (Bij de oude Christenen was dit iets anders; deze hielden die Goden voor *Duivelen*.) Maar nog eens: *qui se fâche a tort*. Voor KOSTER's bestaan zijn, naar den zin van SCHAAB, te vele en onweêrlegbare bewijzen, en dit maakt den man boos, zoodat hij eindelijk zich niet meer weet te houden, maar zegt, dat de *Haarlemmer* fabel *vuil is* en *stinkt*. Zou Meester SCHAAB en zijne *autoriteit* LICHTENBERGER ook op dat oogenblik hun glaasje *Rudesheimer* te hoog hebben gelijgt? Nadat dus achtervolgens JUNIUS, KOSTER, *Haarlem* en *Holland* in het algemeen uitgelucht zijn,

bekomt natuurlijk ook KONING van SCHAAB eene beurt, van wien men zich, naar gewoonte, met scheldwoorden afmaakt. SCHELTEMA volgt hem daarin niet na, maar laat alleen aan zijne Lezers zien, welk een' zwakken en hartstogtelijken Advocaat *Mentz* in dien man heeft gevonden. Hij doet de ongerijmdheid van deszelfs gestelde beseffen, dat de dunne letters van den *Mentzer* Bijbel, na de verhuizing uit die stad in 1462, volgens SCHAAB, eensklaps van zelve dik en vet zijn geworden! Dit toch *moet* SCHAAB zeggen, wil hij die verbruide letters van den *Haarlemmer Spiegel onser behoudenisse* als werk uit *Mentz* doen voorkomen. Eindelijk doet onze Landgenoot de onwaardige wijze opmerken, waarop de man uit *Mentz*, (welke stad waarlijk niet vele vruchten van hare *uitvinding* — indien het eene uitvinding geweest was — of ook van hare verbetering der Drukkunst voor de beschaving getrokken heeft, nu hare burgers nog zoo jammerlijk door schelden en razen een zuiver letterkundig geschilstuk bezoedelen) waarop, zeggen wij, de lofredenaar van GUTENBERG van zijnen beroemden landgenoot EBERT spreekt, en hem eindelijk ten slotte met veel zalving toevoegt, dat de deur der genade van *Mentz* ook voor hem, hoewel een afvallige, nog niet gesloten is, mits hij (gelijk een berouwhebbend ketter) afzwering doe van zijn zondig gevoelen (bl. 162). De slotsom is dus alles behalve gunstig voor de zaak van *Mentz*, die door zulke Advocaten moet verdedigd worden, welke GUTENBERG, volgens *daadzaken*, niet volgens *gissingen*, veel onbeduidender doen voorkomen, dan hij te voren scheen, en, indien zij hem van deelgenootschap in diefstal vrijpleiten, hem daarentegen als een zwak, vreesachtig man vertoonen, die zonder FUST en SCHÖFFER niets zou geweest zijn; terwijl verder de zaak van *Straatsburg*, die te voren nog wel iets voor zich had, door dezen onhandigen verdediger van de eer der *Duitsche Rhijn*-gewesten (waartoe vroeger ook *Straatsburg* behoorde) nu geheel verloren is.

Tegen *Haarlem* daarentegen is niets, dan eene zee van ſcheldwoorden, en dus niets degelijks, in het midden gebragt. Onbegrijpelijk is het, hoe die zelfde vernielers der aanſpraak van GUTENBERG op de uitvinding omſtreeks 1436 thans voorſlaan, om het *feest der uitvinding* in 1436, en dus (naar hunne eigene uitdrukking) van de *wieg zonder kind*, te vieren! Volgens hunne eigene ſtelling, valt toch de eigenlijke uitvinding eerst tusſchen 1445 en 1450, of veeleer in laatstgemelde jaar. — Doch reeds onzins genoeg! Wij hooren met genoegen, dat SCHELTEMA's overzigt of wederlegging ook in het *Hoogduitsch* zal vertaald worden. Alleen wenschten wij dan wel, dat dezelve een weinig bekort wierd, daar wij ze nu van al te groote uitvoerigheid niet kunnen vrijpleiten. Vooral de *Nalezingen* zouden grootendeels kunnen gemist worden, alsmede het *Overzigt*, hetwelk toch grootendeels in het vroegere *Beſluit* is begrepen.

Het tweede ſtuk in dezen bundel is van eenen geheel anderen aard, en bevat de *Geſchiedenis van het Keukenzout in de Nederlanden.* Het behoort eigenlijk bij de vroeger in het *Mengelwerk* medegedeelde *Geſchiedenis van den Burgerkost in de Huisgezinnen*, en behelst onder anderen, na een overzigt van het oude *ſelbarnen* of *darinkdelven*, (derrie-uitgraven, naderhand met zeewater beſprengd) hoe de Voorzienigheid, in het oogenblik van groot gebrek aan zout hier te lande, door het verbod van den handel naar *Spanje* en *Portugal* (1598), ons hetzelve op de *Kaapverdiſche* eilanden deed ontdekken, en daardoor de verlegenheid in eens ophouden.

Wij wenſchen den waardigen Schrijver, ten behoeve onzer Letteren, nog eene lange en geruste loopbaan toe.

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Iſte Deel. Van de wording des Lands af, tot het begin der Grafelijke Re-*

gering. Te Amsterdam, bij P. Meijer Warnars. 1832. *In gr. 8vo. XLIV, XXIV en* 355 *bladz. Bij Inteekening f* 4-80.

Het aangekondigde werk zal wel door ieder gerangschikt worden onder de meest opmerkelijke geschriften, welke in de laatste tijden over de Geschiedenis onzes Vaderlands in het licht verschenen zijn. BILDERDIJK toch, algemeen erkend als een der uitmuntendste Dichters van onzen leeftijd, als een der grootste Taalkundigen, waarop *Nederland* bogen kon, als een man van diepe en uitgebreide geleerdheid, aan wien bijna geen vak van menschelijke kennis vreemd was, — BILDERDIJK bekleedde ook eene eerste plaats onder onze Geschied- en Oudheidkundigen. Offschoon hij, in tegenstelling zijner veelvuldige dicht- en taalkundige werken, geen uitgebreid werk over onze Geschiedenis had in 't licht gegeven, waren echter zijne gevoelens dienaangaande grootendeels bekend. Men wist, dat hij ten aanzien onzer Geschiedenis, zoo wel wat het *staatkundige*, als wat het *godsdienstige* betrof, denkbeelden koesterde, verschillende van die, welke door het meerendeel onzer Geschiedkundigen zijn aangenomen, en vooral bijna lijnregt strijdig met die van den Geschiedschrijver WAGENAAR. Maar men wist tot dusverre niet volledig, immers niet algemeen, welke BEWIJZEN een zoo uitstekend Geleerde, als BILDERDIJK, in staat zoude zijn aan te voeren voor zoodanige stellingen, als nu aan velen *wonderspreukig* voorkwamen. En zie daar, nu verschijnt het eerste deel van BILDERDIJK's *Geschiedenis des Vaderlands* in het licht, door de ijverige zorgen van zijnen geleerden Vriend, den Hoogleeraar TYDEMAN! Voorzeker een hoogst opmerkelijk verschijnsel voor de studie der Vaderlandsche Geschiedenis; want een van beiden zal daarvan het gevolg zijn: óf dat de stellingen, die men in BILDERDIJK als wonderspreukig aanmerkte, met duchtige gronden zullen bewezen worden; óf dat het blijken zal, dat er zelfs door eenen BILDERDIJK geene genoegzame bewijzen daarvoor konden worden aangevoerd. Met andere woorden: met dit werk zullen BILDERDIJK's Paradoxen (het zij dan te regt of te onregt zoo genoemd) staan of vallen.

Intusschen ontvangt men nu slechts het eerste deel, waarin alleen het oudste tijdperk onzer Geschiedenis behandeld

wordt; een tijdperk dus, 't welk over het algemeen in geene regtstreeksche betrekking staat tot de meest hevig aangevallene stellingen van den Heer BILDERDIJK. Het is van *dit* deel, dat wij trachten zullen, onzen Lezers een geheel onpartijdig verslag te geven, zonder *vooralsnog* ons te laten wegslepen door de vrees, dat de volgende, meer belangrijke, deelen van het werk aanleiding zullen geven tot het herleven van geschillen, of tot eenen bitteren en hatelijken pennestrijd; zonder dus *vooralsnog* het voornemen van den Hoogleeraar TYDEMAN, om dit werk in het licht te geven, toe te juichen of te misprijzen; zonder dus ook *vooralsnog* op des Hoogleeraars Voorrede (reeds het onderwerp van eenen pennestrijd) eenige aanmerking ten goede of ten kwade te maken, als die, naar ons oordeel, eene Voorrede voor het geheele werk zijnde, niet volledig kan beoordeeld worden, vóór men uit het geheele werk ontdekt heeft, hoe oneindig veel, of hoe veel minder dan de verwachting, wij aan des Hoogleeraars waarlijk niet geringe bemoeijingen verpligt zijn. Het is dit *eerste* deel, 't welk wij als een op zichzelf staand werk zullen beschouwen.

Gelijk reeds de Titel leert, bevat het de Geschiedenis des Vaderlands, van de wording des Lands af tot het begin der Grafelijke Regering. Vooraf gaat: 1° de *Naamlijst der Inteekenaren*, beslaande niet minder dan 44 bladz. Een doorslaand bewijs van de hooggespannen verwachting onzer Landgenooten van dit werk. 2° De zoo even gemelde Voorrede van den Hoogleeraar TYDEMAN, bl. I—XXIV. 3° *Fac simile* der Akte, waarbij BILDERDIJK *zijn werk en eigenhandig opstel van de Historie van Holland, behelzende zijne volkomen Voorlezingen gedurende eenige jaren over dit onderwerp gehouden, ter beschikking stelt en in vrijen eigendom overgeeft aan den Heer* TYDEMAN, *en zulks titulo onerosa.* En eindelijk 4° het volgende achtregelig Bijschrift, door BILDERDIJK in 1789 op WAGENAAR gemaakt en tot dusverre onuitgegeven, maar door den Hoogleeraar TYDEMAN als *motto* voor het werk geplaatst:

„ Een Schrijver van beroep, die, aangespoord door 't voordeel,
„ Slechts schaars de stof zijns werks en nooit zijn taal verstond,
„ Op elke zij bijna het recht der waarheid schond
„ Door beurtlings misverstand, partijzucht en vooroordeel,

„ En zóó ontbloot van smaak, geleerdheid en vernuft,
„ Als kinderlijk gehecht aan valsche hersenschimmen,
„ Zijn naam bij 't blinde volk een hoogte deed beklimmen,
Die zelfs verlichter overbluft."

Het is hier de plaats niet, om WAGENAAR te verdedigen. Doch wij mogen niet ontveinzen, dat het ons verwonderde, dit, ten allerzachtste genomen, hoogst overdreven en partijdig bijschrift op WAGENAAR, 't welk BILDERDIJK veertig jaren lang onuitgegeven onder zich gehouden heeft, misschien wijl hij zelf het *al te forsch* oordeelde, juist als *motto* geplaatst te zien voor eene *Geschiedenis des Vaderlands*, waarin men toch billijk eenige *onpartijdigheid* verwachten mag, vooral van eenen Schrijver, die op bl. 15 zijner Inleiding zoo welsprekend als juist aanmerkt, „ dat hij, die tot de „ beoefening der Geschiedenis toetreedt, zich zet als op „ den rechterstoel van 't Heelal, en beide, in 't onderzoek „ en in 't beoordeelen, den pligt van elk regter met naauw„ keurigheid en *onvooringenomenheid* vervullen moet," en die daarom van zijne Hoorders „ een *onbevooroordeeld* en on„ bevangen hart, een vrij gemoed, *zonder partijgeest* en *on„ zijdig*," verlangt.

Het werk zelf vangt aan met eene Inleiding (bl. 1—16). De Schrijver, na uitmuntende aanmerkingen over de Geschiedkunde gemaakt te hebben, geeft het oogpunt op, uit hetwelk *hij* de Geschiedenis des Vaderlands bearbeid heeft. Hij zegt daaromtrent (bl. 9): „ Wanneer ik ons Vaderland „ noeme, als welks geschiedenis wij behandelen zullen, be„ paal ik mij eigenlijk tot den zin en beteekenis, die dit „ woord in mijn leeftijd, dat is tot mijn zestigjarigen ouder„ dom, steeds gehad heeft. Doch ook bij die opvatting van „ het woord is de verscheidenheid te groot, zoo men niet „ een der verscheiden gewesten, die de Republiek der Ver„ eenigde Nederlanden uitmaakten, als tot het hoofd of „ middelpunt stelt, waar men alles toe terugbrengt. Dit „ middelpunt is voor mij (als *Hollander*) *Holland*; en naar „ mate de ligging en vroeger vereeniging met dit *Holland* „ de geschiedenis der overige gewesten daar meer mede sa„ men doet loopen, zullen die zich (als ware 't) meer op „ den voorgrond van mijn schilderij toonen, doch ook, waar „ zij als meer terugdeinzen, nooit veronachtzaamd wor„ den, alhoewel zonder het gekozen oogpunt te veranderen."

Men ziet hieruit, dat BILDERDIJK's bestek (zoo wij hier dit woord mogen gebruiken) in de hoofdzaak bijna volkomen met dat van WAGENAAR overeenkomt. Zie WAGENAAR's Voorrede, bl. 2 en 3.

Hierop volgt nu het eigenlijke werk, waarin de volgende rubrieken voorkomen: Oude gedaante des Lands. *Batavieren. Germanië. Franken.* Oude of *Franken*-geschiedenis. *De Karolingen.* Van de Leenen. Van 't Keizerlijk gezag. Vervolg der oude Geschiedenis. *Duitsche* Regering. Oorsprong van 't Graafschap *Holland.* (Bl. 17—208.)

Daarna volgen Ophelderingen en Bijvoegselen (bl. 208—344), waarbij twee Kaarten, de eerste voorstellende ons Vaderland in de Middeleeuwen, de tweede meer bijzonder het Graafschap *Teisterbant.* Een naauwkeurig Register besluit eindelijk dit eerste deel.

Men zal gevoelen, dat het bestek van dit Tijdschrift niet toelaat, dit geheele boekdeel, bevattende één tijdperk van ruim negen Eeuwen, geregeld door te loopen, en telkens met het gevoelen van WAGENAAR en anderen te vergelijken. Wij zullen ons dus, uit den aard der zaak, moeten bepalen tot een algemeen overzigt en tot eenige algemeene en bijzondere aanmerkingen.

De *oude gedaante des Lands* wordt in tien bladzijden (17—26) afgehandeld, van welke slechts de vier laatste over den voormaligen loop onzer Rivieren handelen. Wij willen niet ontveinzen, dat, na al hetgeen, sedert WAGENAAR, door den Marquis DE ST. SIMON, door ENGELBERTS, door VAN WIJN, door YPEIJ en anderen, omtrent dit, voor de kennis onzer oudste Geschiedenis zoo belangrijk, onderwerp, is in het midden gebragt, wij van BILDERDIJK hieromtrent iets meer en grondigers verwacht hadden.

De Batavieren, bl. 27—35. Men vindt hier, zoo wij ons dus mogen uitdrukken, eenige *Idéën*, en wel zeer heldere Idéën, over de oorlogen der *Batavieren* met de *Romeinen*, doch geenszins de *geschiedenis* dier oorlogen, die met zoo groote uitvoerigheid door TACITUS en andere oude Schrijvers, en na hen door WAGENAAR en DE ST. SIMON, te boek gesteld, en door ENGELBERTS en VAN WIJN met zoo veel grondigheid opgehelderd is.

Germanië, bl 36. Alleen als inleiding tot de volgende afdeelingen.

Franken, bl. 37. *Oude of Franken-geschiedenis*, bl. 55. *De*

Karolingen, bl. 99—112. Dit gedeelte is breedvoeriger en op eene belangwekkende wijze behandeld. Dit tijdvak is zeker het meest dorre voor onze Geschiedenis, doch daarom niet het minst belangrijke. Veel van hetgeen hier voorkomt, kan stof opleveren tot een ander en misschien dieper inzigt in den oorsprong van onzen ouderen regeringsvorm, regten en gewoonten; ofschoon ook veel, naar het ons voorkomt, eerst met omzigtigheid zal mogen getoetst worden, wijl de Schrijver zelf de waarheid wel eens overdrijft; waarover straks met een woord nader.

Van de Leenen, bl. 113. *Van 't Keizerlijk gezag*, bl. 126—147. Hier is, dunkt ons, de Schrijver in zijne volle kracht. Hoogst lezenswaardig is deze geheele rubriek, en vooral de uitbreiding daarvan in de Ophelderingen en Bijvoegselen, bl. 298—338. Dit alles bevat ontegenzeggelijk eenen schat van nuttige opmerkingen; schoon het voorbehoud van zoo even juist hier bijzonder geldt.

Vervolg der oude Geschiedenis, bl. 148. *Duitsche Regering*, bl. 162—166. Weder geen geregeld verhaal van de onderscheidene invallen der *Noormannen* in ons Vaderland en hunner vestiging hier te lande — meer eene vernuftige redenering, met juiste opmerkingen. Wij hadden echter, na de uitmuntende werken van DEPPING, CAPEFIGUE en anderen, hierover iets meer verwacht.

Oorsprong van 't Graafschap Holland, bl. 167—208. Eene hoogst belangrijke Historisch-Diplomatische Verhandeling, te belangrijker, wijl wij de door den onvergelijkelijken KLUIT over dit onderwerp beloofde Verhandeling missen moeten. Daar het gevoelen van BILDERDIJK in zeker opzigt afwijkt van dat zijner voorgangers, achten wij ons verpligt, hetzelve hier iets breedvoeriger mede te deelen.

Onze oude Kronijkschrijvers brengen vrij eenstemmig de instelling van het Graafschap *Holland* tot Koning KAREL *den Kale* en tot den jare 863. Tot bewijs voert men aan een' Giftbrief van KAREL, Koning der *Franken*, aan zijnen getrouwen DIEDERIJK, volgens het onderschrift, gegeven te *Bladel*, in den jare 863, in het 30ste jaar zijner regering, enz. (Dit Diploma is ook te vinden in den *Codex Diplom.* van KLUIT, p. 13. verg. aldaar de aant. 1.) Was nu deze KAREL KAREL *de Kale?* BILDERDIJK toont aan, (gelijk WAGENAAR ook reeds bondig gedaan had, *Vad. Hist.* IIde D. bl. 108—114.) dat dit niet zijn kan; dat men, in plaats

van 863, 922 of 923 lezen moet, en dat KAREL hier is KAREL *de Eenvoudige*. Dit was ook het gevoelen van KLUIT, schoon wij zijne bewijsgronden missen. Doch nu slaat BILDERDIJK eenen nieuwen weg in, en toont aan, (bl. 173) dat in dezen brief van 922 geen Graafschap, geen gebied, bewind of magistratuur, maar een goed, een stuk gronds gegeven wordt, en wel in vollen vrijen eigendom; zoodat het, zegt hij, eene dwaasheid is, dat men, tot onzen leeftijd toe, uit *dezen* brief eene instelling van het Graafschap *Holland* gemaakt heeft. Vervolgens toont hij zeer goed aan, dat, offschoon de eigenlijke Stichtingsbrief verloren is, het oude gevoelen onzer Kronijkschrijvers aangaande KAREL *den Kale* wel hoogst waarschijnlijk gegrond is: hij dringt dit nog nader daarmede aan, dat men dan oplossen kan, hoe men reeds lang vóór 922 van eenen *Hollandschen* Graaf DIRK en van eenen GEROLF gewag gemaakt vindt; schoon er, gelijk hij te regt aanmerkt, waarschijnlijk schakels uit deze keten zijn verloren gegaan.

Wij kunnen niet anders zien, of dit gevoelen van BILDERDIJK is het ware. Om billijk te zijn, moeten wij opmerken, dat de slotsom, waartoe hij geraakt, niet veel verschilt van hetgeen reeds door WAGENAAR, IIde D. bl. 96, is opgemerkt. Maar dit neemt niet weg, dat BILDERDIJK een grooter licht over het vraagstuk verspreid heeft door de opmerking, dat de gifte van KAREL *den Eenvoudige* niet is de instelling van een Graafschap, maar eene gifte van eigen goed, en dus door de verkeerde toepassing van dit echte stuk, tegen de bijna eenstemmige opgaven onzer Kronijkschrijvers, in een helder daglicht te stellen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Neêrlands Heldendaden te Land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen, door J. BOSSCHA, *Hoogleeraar aan de Militaire Akademie te Breda. IIIde tot VIde Aflevering.* (*Bl.* 37—194.) *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1832. *In gr. 8vo. De vier Afleveringen bij Inteekening f* 1 - 75.

De Hoogleeraar BOSSCHA zet op eene belangwekkende wijze het werk voort, van welks twee eerste Afleveringen wij in No. XIV van den vorigen jaargang van dit Tijdschrift

verslag deden. De thans aangekondigde Afleveringen bevatten de volgende Rubrieken: 3. *Nederland* onder de Leenregering. 4. De strijd met *Vlaanderen*. 5. Vuurwapenen — schutterijen — soldij. 6. Tafereelen uit den Oorlog tegen *Spanje*. WILLEM I en zijne Broeders. — Naar het oordeel van Rec., is dit alles op eene uitmuntende wijze behandeld. Vooral zijn de Afdeelingen No. 3 en 5 meesterlijk bewerkt. Het krijgswezen gedurende de Middeleeuwen, voornamelijk met betrekking tot ons Vaderland, wordt in dezelve duidelijk voorgesteld, in de bijzonderheden ontwikkeld, en in zeer lezenswaardige aanteekeningen nader opgehelderd. Zeer belangrijk, om uit vele slechts dit ééne voorbeeld aan te halen, zijn des Schrijvers aanmerkingen omtrent de uitvinding en vroegste aanwending van het buskruid, het kanon en het handgeweer.

Omtrent eenige weinige punten zouden wij van den kundigen Schrijver in gevoelen verschillen. Op bl. 67 lezen wij: „*Walcheren* was aan het land van *Kadzand* zonder eenige „scheuring vastgehecht, tot dat, in de laatste helft der Xde „Eeuw, Keizer OTTO DE III aan de *Schelde* tusschen deze „beide gewesten eenen korteren uitloop naar de *Noordzee* „bezorgde door een kanaal, sedert aanmerkelijk breeder ge„worden, en naar hem *Otssond*, verbasterd *Hotsond*, en bij „verkorting *Hond* genoemd." Dit was, ja, het oude gevoelen, 't welk ook BOXHORN voorstond; maar het tegendeel is later duidelijk aangetoond in een zeer belangrijk stuk van den Heer LIEVEN FERDINAND DE BEAUFORT, (gelijk men weet, Schrijver van het *Leven van* WILLEM I, 3 Deelen, 8vo.) 't welk zonder vermelding van zijnen naam voorkomt in de Insertiën van de Staten Notulen van *Zeeland* van 18 September 1727, en getiteld is: *Deductie van het Regt der Grafelijkheid van Zeeland op het Schorre*, *de Hoofdplaat*, enz. alwaar duidelijk bewezen wordt, dat de zoogenaamde *Ottogracht* niet is de *Hont* of *Westerschelde*, maar eene binnengracht, welke Keizer OTTO in 941 liet graven van de *St. Jacobs Brug* te *Gent* tot *in de Hont*, om te dienen tot grensscheiding tusschen het Keizerrijk en *Frankrijk*.

Bl. 72. „Van zijne verbeurd verklaarde goederen, werd „*Haamstede* aan WITTE, ZOON VAN FLORIS V, gegeven." Na alles, wat hierover, voornamelijk in den *Konst- en Letterbode* van 1825, No. 48 en 49, en 1826, No. 16, 18, 19 en 20, over en weder is aangevoerd, zoude ons het oude gevoelen, dat WITTE een *Bastaardzoon* was van FLORIS V, verreweg het waarschijnlijkste voorkomen.

Bl. 143. „ FRANCISCO PACIOTTO, of PACIECO, een „ beroemd *Italiaansch* Vestingbouwkundige." Zeer waarschijnlijk zijn PACIOTTO en PACHECO twee afzonderlijke personen, offchoon onze Geschiedschrijvers dezelve al vroeg met elkander hebben verward. De eerste was FRANCISCO PACIOTTO, een *Italiaan* uit *Urbino*, de beroemde Ingenieur en Stichter van de Citadel van *Antwerpen*. De andere PEDRO ALVAREZ PACHECO, een *Spanjaard*, bloedverwant van ALVA, Bevelhebber van een Regement *Spanjaarden*. Deze laatste was in 1570 Bevelhebber van *Deventer*, en werd in 1572 te *Vlissingen* gevangen genomen en opgehangen. Breedvoerig is over deze verwarring gehandeld in de geleerde *Dissert. Inaug.* van wijlen den Heer N. C. LAMBRECHTSEN: *Defensio Civitatis Vlissinganae in libertatem se vindicantes a°.* 1572. *Trajecti ad Rh.* 1773. 4°. p. 59—65.

Ziedaar het weinige, 't welk onder de meest gezette lezing ons eenigzins bedenkelijk voorkwam. De voortreffelijke bearbeiding dezer Afleveringen doet ons met klimmende belangstelling uitzien naar het tijdperk van MAURITS en FREDERIK HENDRIK, zeker een der schitterendste voor *Nederlands* Heldenroem te Land, en dus overwaardig, om, met de noodige strategische en taktische kennis, in een helderder licht geplaatst te worden, dan zulks tot dusverre door onze Geschiedschrijvers gedaan is.

Verschillende Reizen en Lotgevallen van P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *voormaals belast met het Departement van Inlandsche Zaken op Java, thans, als Secretaris der Residentie Bantam, met verlof in Nederland. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1832. *In gr.* 8*vo. VIII en* 394 *bl. f* 4 - 20.

Even gunstig, als ons oordeel over de twee vorige deelen van dit werk was, is het ook over dit derde deel, hetwelk, naar wij vernemen, spoedig door het vierde of laatste deel is gevolgd. Uitgezonderd sommige door den lezer ligtelijk te bemerken en te verbeteren drukfeilen, vinden wij niets van belang te berispen. De brief des Schrijvers aan zijne zwagers, in *Holland* wonende, en die voorkomt op bl. 282 tot 303 ingesloten, is voor een' brief wel wat hoogdravend en gekun-

fteld van ftijl. Welligt heeft de gedurige lezing van Oostersche handschriften den Schrijver, ten minste voor een' tijdlang, onwillekeurig zich zekere bloemrijkheid doen eigen maken, welke den *Europeschen* briefstijl anderzins vreemd is. Onder de handschriften, waarvan de Schrijver eigenaar geworden is, bevindt zich, onder anderen, de geschiedenis van ALEXANDER DEN GROOTEN, oorspronkelijk in het *Maleisch* opgesteld, en waarschijnlijk (zegt de Heer ROORDA) van de vaste kust van *Indië* afkomstig. Bij gelegenheid zal hij een kort uittreksel daarvan leveren: mogelijk, als het werk niet verbazend uitgebreid is, zou zijn Ed. het publiek met eene volledige vertaling verpligten. Hoe belangrijk zou het voor den Geschiedonderzoeker zijn, te weten, wat de *Indianen* zeggen b. v. over PORUS, het gedrag van ALEXANDER te zijnen opzigte, en des laatstgemelden heirtogt tot aan den *Ganges!* Ook van ALEXANDER's voorafgaanden krijg tegen DARIUS zouden wij berigten ontvangen, die kunnen gerekend worden met de wijze van beschouwing der *Perzen* meer overeen te stemmen. Tot heden toe putten wij meest alles dienaangaande uit *Grieksche* bronnen. Vergelijking van de mededeelingen der verschillende partijen zou een helderder inzigt der waarheid geven.

Aanvankelijk vinden wij, bl. 353 en verv., naauwkeurige berigten omtrent den oorlog met DIPO NEGORO, naar welks aanleiding de Schrijver natuurlijk geen onderzoek wil doen. Intusschen schijnt de ondergane beleediging bij DIPO NEGORO slechts een welkom voorwendsel, en hij zelf het werktuig der heerschzuchtige *Mohammedaansche* Geestelijkheid te zijn geweest. Deze, om haar wankelend gezag staande te houden, zoekt den voortgang der verlichting zoo veel mogelijk te stremmen, en predikt daarom haat, moord en verdelging tegen de *Europeanen*, en ook (om de te regt op *die* uitzuigers der *Javaansche* natie verbitterde inlanders te believen) tegen de *Chinezen* op *Java*, voor zoo ver zij den Koran niet zouden aannemen. Maar ook dan zouden toch hunne goederen worden verbeurdverklaard, enz. — Van waar zou DIPO NEGORO, reeds in het begin van den opstand, niet alleen zijn schietgeweer, maar zelfs eenige veldstukjes ontvangen hebben? Van de *Engelschen?* Die zoeken ons immers geen kwaad in de Koloniën te doen! En niemand hunner zou immers de opstandelingen in het pointéren en bedienen van grof geschut hebben willen onderwijzen! — Die *Ja-*

vanen zullen, geheel door eigene vinding, reuzenfchreden in de kunst des oorlogs hebben gemaakt, even als te voren de bewoners van *Palembang*, waaronder goede artilleristen waren! Hoe kan men altijd weten, hoe of waar een ander zijne kennis opzamelt?

Wij eindigen onze aankondiging met de mededeeling eener anecdote. De Schrijver had, op eene reis van *Palembang* naar *Batavia*, het ongeluk, dat de praauw, die zijne goederen van boord moest brengen, met alles zonk, wat zij bevatte. De bedienden werden echter gered. Toen zijne goederen *vergaan* waren, ontving de Heer RADORDA eenen brief van den bootmeester te *Batavia*, die hem geheel *officieel* meldde: „Dat hij de eer had zijn Ed. kennis te geven, dat er niets van dezelve kon gered worden.”

De merkwaardigste Veldtogten der Rusfen, van de vroegste tijden af tot op onze dagen. Uit de geloofwaardigste bronnen opgemaakt door J. B. SCHELS, *Lid van de Zweedfche Akademie der krijgskundige Wetenfchappen te Stokholm, enz. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1832. *In gr. 8vo.* 368 *Bl. f* 3 - 05.

Dit boekdeel behelst alleen het verflag van de merkwaardigfte veldtogten der *Rusfen* tegen de *Turken*; het begint, na korte verwijzing tot de vroegere gefchiedenis, eigenlijk met de inneming van *Azof* door de *Kozakken*, in 1637, en eindigt reeds met den veldtogt, onder de regering van KATHARINA II, in 1770; zoodat zelfs de latere krijgstogten tegen de *Turken*, b. v. onder Keizer ALEXANDER, en vooral onder Keizer NIKOLAAS, de belangrijkfte van alle, hier ontbreken. De reden is, dat de vervolgdeeltjes van het oorfpronkelijke werk flechts langzaam verfchijnen. In volgende deelen hebben wij dus de nieuwere oorlogen tegen de *Turken*, en de krijgstogten der *Rusfen* tegen andere volken, te wachten. Dit neemt niet weg, dat het boek, gelijk het ligt, een geheel maakt, mits men er, in zijne verbeelding, eenen anderen titel aan geve. Beter oordeelen wij dus, dat men dit boekdeel alleen koope, met inzigt om zich ook de volgende deelen aan te fchaffen; dan is de inhoud de kosten wel waardig, ten minfte indien de volgende deelen uit zoo goede

bronnen, met even veel oordeel, geput worden, en zich even aangenaam laten lezen, als het tegenwoordige; iets, hetwelk men van den oorspronkelijken Schrijver wel hopen mag. Zijne geschied- en krijgskundige kennis zijn ons hiervan een waarborg. — In het vervolg wachte de Vertaler zich voor schrijffouten als de volgende, of verbetere die bij het overbrengen, indien zij in het oorspronkelijke voorkomen: bl. 54. „ Met dit oogmerk vielen zij (de *Tartaren*) op den morgen van den 18 Julij het *Turksche* [lees *Russische*] leger van twee kanten aan." Bl. 78. „ Het krijgstooneel zou diep in *Rusland* [lees *Turkije*] geplaatst zijn geworden, en *daardoor Rusland* en *Polen* het best tegen de invallen en verwoestingen *beschermd* zijn geworden." Bovendien kon hetzij dat eerste, hetzij dat tweede *zijn geworden* veilig zijn weggelaten. Als dit werk volledig wordt, zal het eene belangrijke plaats in eene historisch-krijgskundige boekerij beslaan. De Vertaler werke dus voort met ijver, doch vooral met oordeel, aandacht en getrouwheid.

Rome en België, of wat wil de Paus nog in de negentiende Eeuw? en wat moeten de Regeringen? Door eenen Vriend van Waarheid en algemeene Vrijheid. Uit het Hoogduitsch. Te Kampen, bij K. van Hulst. 1832. *In gr. 8vo. IX en 77 bl. en Bijlagen 57 bl. f* 1 - 40.

Onder dezen titel deelt een ongenoemd buitenlandsch Schrijver zijne gedachten mede over de aanleidende oorzaken van den *Belgischen* opstand. Hij vindt die voornamelijk in de pogingen van Ultramontanen en Jezuiten, *vijanden van burgerlijke en kerkelijke vrijheid, welke, hoewel langs geheel verschillende wegen, te gelijk in Frankrijk en België gewonnen spel wilden hebben.* Na eenen blik op de vroegere geschiedenis der zuidelijke gewesten geworpen te hebben, geeft hij een kort overzigt van de gebeurtenissen sedert de vereeniging, en wijst aan, hoe Adel en Geestelijkheid van eersten af tegenwerkten; terwijl de laatste vooral de zaden van misnoegen onder de domme menigte strooide. Ook elders werden listige pogingen aangewend, om de *hierarchie* van *Rome* te herstellen, doch met ongelijk gevolg. De Schrijver drukt zijne meening dienaangaande aldus uit: „ In *Frankrijk* gaf zich de regering aan den invloed en de ontwerpen dezer in

de duisternis sluipende en lichtschuwe magt over, en zij vreesde niet, in het belang derzelve, de natuurlijke regten en wettige vrijheden met voeten te treden; doch het volk, dat verlichter en meer aan de wetten verkleefd was, stond tegen deze door het *Jezuitismus* beheerscht wordende regering op, en — zij viel, en met haar viel in *Frankrijk* de Roomsch-Jezuitsche partij — te wenschen voor altijd. In *België* daarentegen had het *Jezuitismus*, dat steeds hetzelfde doel, onder alle kleuren en vermommingen, vervolgt, gemeent (gemeend) zich volksgezind te moeten gedragen, en had zich eindelijk met het *ultraliberalismus* tegen de Protestantsche regering der *Nederlanden* verbonden; en zoo hebben wij door den invloed der Ultramontanen en Ultraliberalen den *Belgischen* opstand zien uitbreken. Doch niet, als in *Frankrijk*, is de opstand der *Belgen* het natuurlijk gevolg van een onwettig en overlegd stelsel der regering, en van de algemeene en regtmatige ontevredenheid des volks; integendeel doet al het gebeurde ons denzelven eerder kennen als het gewrocht van onophoudelijke woelingen en kuiperijen, en van eene sedert zestien jaren stelselmatig beraamde zamenzwering." De Schrijver beroept zich op bekende daadzaken. Te regt maakt hij onderscheid tusschen *Katholicismus* en *Jezuitismus*. Zijn oordeel over de laatste omwenteling in *Frankrijk* is echter al te gunstig. Doch het boek werd in Nov. 1830 reeds ter perse gegeven. Hij zou thans hier en daar nog wel iets hebben bij te voegen. Uit den loop der gebeurtenissen blijkt immers meer en meer, dat, alhoewel de *Belgische* opstand het gevolg der aangeduide oorzaken zijn moge, het oproer steun en sterkte heeft verkregen door de bemoeijingen eener raadselachtige staatkunde der zoogenaamde groote Mogendheden.

De Bijlagen zijn: I. Memorie der Vicarissen Generaal van het Bisdom *Gent*, den 18 October 1814 aan het *Weener* Congres ingeleverd. II. Algemeen Edict van het Heilige Geregtshof, 14 Mei 1829. III. Rondgaande Brief van den Paus PIUS VIII aan alle Roomsche Patriarchen, Primaten, Aartsbisschoppen en Bisschoppen, 24 Mei 1829. IV. Brief van Paus PIUS VIII aan den Aartsbisschop en de Bisschoppen der *Rhijn*-provinciën, 30 Junij 1830. — Naschrift van den Vertaler, behelzende eenige nadere bijzonderheden.

Wij kunnen dit boek in het algemeen aanprijzen, doch meenen, dat de Schrijver veel te gunstige gedachten heeft

van de *volksverlichting* in *Frankrijk* (*). Bedriegelijk flikkerlicht verblijstert de menschen en kan hen in het verderf storten. De vertaling laat hier en daar wel iets te wenschen over. De correctie is onnaauwkeurig. De opgave der drukfeilen zou nog aanmerkelijk vermeerderd kunnen worden. Op bl. 65 staat b. v. *Sardiën*, in plaats van *Sardinië*, en bl. 67 *betrijd*, in plaats van *bestrijdt*, enz. enz.

(*) Men kan van die zoo hoog geroemde verlichting een keurig staaltje lezen in ons *Mengelwerk*, No. VI.

De Verovering van Mexico. Een historisch-romantisch Tafereel uit het begin der XVIde Eeuw. Door C. F. VAN DER VELDE. *Naar het Hoogduitsch. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1832. *In gr. 8vo.* 437 *Bl. f* 3-60.

Met blijvende belangstelling en goedkeuring hebben wij dezen geschiedkundigen Roman bijna onafgebroken van het begin tot het einde doorlezen. Is er iets, dat de aandacht boeit en de verbeelding spant, het is de avontuurlijke verovering van *Mexico* door CORTEZ en zijne togtgenooten. Immers binnen den tijd van weinige jaren zagen millioenen ingeborlingen, die op een vrij hoogen trap van beschaving stonden, zich overheerd door eene handvol *Spanjaarden*. Doch dit zijn de gevolgen der tweedragt. Naijver en wrok op de overheerschende hoofdstad *Tenochtitlan* dreef de daaraan onderhoorige Vorstendommen en Gemeenebesten achtervolgelijk aan, om met de *Spanjaarden* zamen te spannen, ja zelfs openlijk, onder hunne leiding, tegen den Hoofdstaat op te trekken; en zoo geraakten al de *Mexikaansche* Staten onder het juk der vreemdelingen, die anders hun graf te midden der talrijke en dappere bevolking zouden hebben gevonden. — De Schrijver heeft het karakter van CORTEZ zoo gunstig mogelijk geschilderd. Heerlijk schittert deszelfs vriend JUAN DE VELASQUEZ, als een Ridder zonder vrees en blaam, te midden van zoo vele heersch- en hebzuchtige Edellieden. Belangwekkend is zijne *Mexikaansche* eerste gemalin ANACOANA, en romanesk is het karakter zijner vorige beminde en tweede gade ISABELLA. De verdraagzame en herderlijkende Pater BARTHOLOMEUS DE OLMEDO steekt treffend af tegen den dweepzieken Pater DIAZ. Ook de *Mexikanen*, vooral de dwangzuchtige en toch voor de *Spanjaarden* bevreesde MONTEZUMA, en de grootmoedige GUATEMOZIN,

zijn goed geteekend; gelijk over het algemeen de tafereelen van de begrippen en de afgodsdienst der Inlanders wel geslaagd zijn. Eene schets van het gansche werk zou te veel plaats beslaan, en toch slechts een zeer onvolledig denkbeeld van den inhoud geven; wij moedigen onze lezers dus liever aan, den Roman zelven ter hand te nemen. Behalve de achter aangeteekende, zullen hun wel nog meerdere drukfeilen stuiten: want de correctie is op verre na niet naauwkeurig geweest. Om de waarde van het werk, is dit te bejammeren.

De eerste Liefde van GUSTAAF ADOLF, *Koning van Zweden. Geschiedkundige Roman uit de eerste helft der zeventiende Eeuw. Door* L. STÖRCH. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. Guykens. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen 740 bl. f 6-:*

Beide deelen van dezen geschiedkundigen Roman zijn met een fraai vignet versierd, zijnde het afbeeldsel van GUSTAAF ADOLF's eerste geliefde, zijne hem listig ontroofde bruid, EBBA BRAHE. Vinding en inhoud, wat het zakelijke daarvan betreft, toonen, dat de oorspronkelijke Schrijver een goed Roman-*Dichter* is; doch den titel van een goed *Schrijver* zou men hem, naar dit werk te oordeelen, onmogelijk kunnen toekennen. Zeker is de Roman niet gelukkig vertaald; telkens meenen wij sporen van onnaauwkeurigheid, overhaasting en gebrek aan toereikende taalkennis te bespeuren: maar niet alles is de schuld des Vertalers. In een ander tijdschrift zijn reeds onderscheidene staaltjes van hoogvliegenden onzin op de eene, en platte, uiterst onkiesche taal op de andere bladzijde, medegedeeld. De stijl van het gansche werk verraadt gebrek aan goeden smaak; en voor zoo ver de karakters der handelende personen niet alleen uit daden, maar ook uit brieven en gesprekken moeten blijken, heeft de Schrijver zich dikwerf slecht van zijne taak gekweten, b. v. bij de woorden, die hij der Koningin-Moeder in den mond legt, Iste D. bl. 258. — Indien het hier aangekondigde werk oorspronkelijk Nederlandsch was, zouden wij, tot waarschuwing des Schrijvers, in meerdere bijzonderheden treden; maar het is vertaald, en behoort dus eigenlijk niet tot onze Letterkunde. Thans zeggen wij dus liever, dat wij het boek, zoo als het is, liever *niet* vertaald hadden gezien; doch dat het ons aangenaam zou zijn geweest, indien een man van talent het oorspronkelijke werk, met behoud van den hoofdinhoud, in

een' anderen en beteren vorm had overgegoten. — Hoe veel valsch vernuft, welk een misbruik der figuren is er, bl. 94 tot 98 van het tweede deel, in de alleenspraak van MARGARETHA te vinden, vooral bl. 96: *Ach! reeds heeft mij de lust tot de kille ader des doods*, en bl. 98: *Mijne diepe geweldige smart* (zij) *de olie*, enz. Allen regelen der woordschikking wordt telkens geweld gedaan; doch dit is grootendeels de fout des Vertalers. Hoe is de *gemeene* natuur smakeloos gecopieerd op bl. 143 van datzelfde tweede deel, waar ELOF tot den Koning zegt: „ *Zie', wat kan het u toch helpen, als ik nu zoo dood ben als een pier*," enz. — Neen! een boek, zoo geschreven, dat de verhevene bladzijden *bombast* en de naïve *straattaal* zijn, had althans niet woordelijk moeten worden vertaald, en veel minder bij de overbrenging nog verder worden verknoeid: want nu is de *stijl* des werks beneden de kritiek. — Ook op het *zakelijke* van den inhoud zijn hier en daar aanmerkingen te maken, b. v. IIde D. bl. 59. Aldaar verdedigt een Luthersch Predikant uit het begin der zeventiende eeuw de *vrijheid van den wil* tegen een' Roomschgezinde, die in 't heimelijke een *Jezuit* was. Nu weet men, hoe streng men zich toen nog overal, ook inzonderheid bij de Lutherschen, aan de onderscheidende gevoelens van zijn Kerkgenootschap hechtte, en het zou een' Luthersch' Predikant niet in de gedachten gekomen zijn, *de vrijheid van den wil* als het voornaamste leerstuk *zijner* Kerk te erkennen. LUTHER had integendeel geschreven *de servo arbitrio*, of *over de afhankelijkheid van den wil*, tegen hetgeen de Roomschgezinde ERASMUS had beweerd *de libero arbitrio*, of *over de vrijheid van den wil*. Neen! dit was juist de dwaling van vele Hervormers, dat zij in hunnen ijver te ver gingen, b. v. door *de vrijheid van den wil* bijna te vernietigen, ja, door hunne voorstelling van de *regtvaardiging door het geloof alleen* en van de *onverdienstelijkheid der goede werken*, het verband tusschen geloofs- en zedeleer bijna weg te nemen. — Doch wij schrijven geene godgeleerde verhandeling. Hier is het genoeg te zeggen, dat men zoo wel den ijverigen Lutheraan, als den listigen Jezuit, spreken doet tegen de openlijke leer hunner onderscheidene Kerken, schoon in dien tijd een aanhanger der *Augsburgsche* geloofsbelijdenis daaraan even getrouw was, als een Roomschgezinde aan die van *Trente*. Dit is dus eene groote fout van den Schrijver. — Maar genoeg reeds! Onze Lezers zullen wel hebben opgemerkt, dat wij dezen Roman hun niet kunnen aanbevelen.

Gedichten, op vriendelijke uitnoodiging vervaardigd door de achtingwaardige Dichteres PETRONELLA MOENS, *en gezongen bij gelegenheid der plegtige viering van het vijf en twintigjarig bestaan des Departements Koeverden, behoorende tot de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, op den 9 April* 1833. *Te Koeverden, bij* D. H. van der Scheer. 1833. *In gr.* 8*vo.* 12 *Bl. f* :-20.

Waar moet het heen? Door R. H. VAN SOMEREN. *In 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1833. *In gr.* 8*vo.* 5 *Bl. f* :-20.

La Neêrlande, Ode, par E. W. VAN DAM VAN ISSELT, traduite par A. CLAVAREAU. Maestricht, *F. Bury-Lefebvre.* 1833. 8vo. 7 pag.

De voor den zang bestemde Gedichten van Jufvrouw MOENS ter opgemelde gelegenheid beantwoorden aan het doel der vervaardiging. Het eerste couplet van het koor, op bl. 7, mist den noodigen zamenhang; maar de fout is ligt te verhelpen. Er staat namelijk:

Hij, die eenzaam (door het duister
Van het uur des nachts verdwaald)
Juicht, wen d' uchtendstar vol luister
Aan de hemelbogen praalt,
Dan toch pronkt het blaauw azuur
Ras met 's daagraads goud en vuur;
Zoo vol vreugd zag 't kroost der wijzen
d' Eedle Maatschappij verrijzen.

Men leze:

Hij, die eenzaam, bij het duister
Van den nacht, was afgedwaald,
Juicht, wen de uchtendstar vol luister
Aan de hemelbogen praalt: enz.

Waar moet het heen? door VAN SOMEREN, is eene Allegorie, waarbij aan de Nederlanders vertrouwen op 's Konings doorzigt en welmeenendheid wordt aangeprezen. Het stukje heeft ons nog al bevallen. Het rijm van *dank* op *lang*, voorkomende op bl. 5, is verwerpelijk.

De Heer CLAVAREAU, die zich reeds zoo verdienstelijk gemaakt heeft door het vertolken van een aantal Nederlandsche dichtwerken en dichtstukjes, verwerft door zijne navolging van den Lierzang van den Heer VAN DAM VAN ISSELT nieuwe aanspraak op aanmoediging en lof.

Luimige Verhalen van A. F. E. LANGBEIN *en anderen. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. *In gr.* 8*vo.* 223 *Bl. f* 2 - 40.

Eene *vledermuis* berooft den armen Kapitein ALWINO van zijn schoon hoofdhaar, en noodzaakt hem, zijnen beroofden schedel met eene pruik te bedekken. Maar dit was bij ongeluk; want het goede beest doet alles, wat het kan, om den verbolgen held weder te bevredigen, en de aangebragte schade weder te vergoeden. De vledermuis bezorgt aan zijne dochter eenen rijken man, steekt eene obligatie in den brand ten laste van den met schulden bezwaarden Kapitein, wijst hem eenen verborgen schat aan van twintigduizend daalders, en, als het *non plus ultra* van alle weldaden, werpt des Kapiteins vrouw van den trap, zoodat er de dood op volgt, en verlost den goeden man zoo van eene furie in eene leelijke vrouwelijke gedaante. — „Ziedaar eenen tegenhanger van *Glazenmuiltje*, of van eenig ander verhaal uit den tijd der Toovergodinnen!" roept welligt de Lezer uit. — In het geheel niet. Het gaat alles geheel natuurlijk, zonder hekserij.

De Justitie-ambtman BLANK kon maar geene Griffiers naar zijnen zin verkrijgen. De eene Griffier zag alle menschen voor duivels aan, en zou alles hebben laten ophangen en radbraken. Zijn opvolger, de Griffier STORM, integendeel, zag, niettegenstaande zijnen schrikverwekkenden naam, alle menschen voor Engelen, namelijk goede Engelen, aan. Deze zijne theorie, die in geruste tijden, waarin men voor geene *brigands* te vreezen heeft, er nog al door kon, paste hij ongelukkig ook toe op de jonge en schoone vrouw van zijnen patroon; ook deze noemde hij een Engel. Een vrouwehart is niet van steen, en het is niet te verwonderen, dat het vrouwtje zich van tijd tot tijd door den lofredenaar eenen kus liet ontstelen. *Principiis obsta*, dacht de Ambtman, toen hij, ofschoon men het nooit deed, wanneer hij er bij was, er de lucht van kreeg. En wat doet de oude vos? Man en vrouw

zitten des avonds met den Griffier vriendschappelijk bij elkander. De Ambtman snuit, bij ongeluk, de kaars uit, strijkt, als ware het in scherts, den snoeper zijne met zwartsel besmeerde hand over den mond, verwijdert zich om licht te halen, en vindt, bij zijne terugkomst in de kamer, aan zijne vrouw het sprookje van hare petemoei bewaarheid, dat de kus van eenen manspersoon eenen baard veroorzaakt. — Ziedaar *De kus als corpus delicti.*

Met eenen kolossalen marmeren voet drukt de Heer VAN EGGERSHEIM op den kleiachtigen bodem van zijn landgoed eenige voetstappen, en weet, zonder den oorsprong te openbaren, deze voetstappen door een paar pedanten te doen opmerken. Weinige dagen daarna las de wereld, met verbazing, de volgende aankondiging in de nieuwspapieren: „ Lang heeft de strijd geduurd, of er in ons Vaderland reuzen geleefd, ja of dezelve wel immer bestaan hebben. „ Het is beslist. In het elzenboschje van *Meijendal* zijn de „ voetstappen van onze reusachtige voorouderen te aanschouwen, en ieder kan zich aldaar met eigene oogen van de „ zaak overtuigen. Niets is hierbij meer te bejammeren, dan „ dat de onsterfelijke auteurs, die het bestaan der reuzen „ met ijver en scherpzinnigheid verdedigd hebben, niet uit „ hunne graven kunnen verrijzen, om het zweet hunner „ nachten beloond te zien. *Komt en ziet!*" — Men kwam ook en zag. Van alle zijden stroomden nieuwsgierigen bijeen, en bezagen het wonder. Toen echter, na een kort tijdsverloop, een welberedeneerd programma: *de Meiendalii quorum exstant vestigia gigantibus*, uit de pen van Rector DEOGRATIAS ZOUTBREKER gevloeid, in het licht kwam, duurde het gewoel en gewemel eindeloos in het stadje. De herbergiers konden geene gebradene schapenbouten genoeg opdisschen, enz. Doch, terwijl het reuzenschrift van DEOGRATIAS door de naastbijgelegene Akademie met geruchtmakenden bijval bekroond was, stemden anderen daartegen. De strijd was levendig: geleerde zwaarden sisten door de lucht; dissertatiën en traktaten dwarrelden als sneeuwvlokken door elkander; Akademiën sloegen elkander wederkeerig in den ban; Universiteiten verwenschten elkander in de sierlijkste bewoordingen. — De strijd had het hoogste punt van woede bereikt, toen de Heer VAN EGGERSHEIM met zijne beide marmeren voeten tusschenbeiden trad, enz.

De zwarte Kamer op het kasteel *Silberstein* staat in eenen

kwaden naam, wegens fpokerij. De Stadsphyficus BEERMAN en de Advocaat TIPPEL halen daar beiden eenen duchtigen fchrik. Ten laatfte echter blijkt de gewaande fpokerij niets anders te zijn geweest, dan een geftoord nachtelijk *tête-à-tête* tusfchen den jager en de kamenier.

De vondeling KADIB betreurt het gemis van bloedverwanten. In gunst geraakt bij den Kalif HAROUN ARRASCHYD (!), ondervindt hij, dat ieder zijn bloedverwant wil zijn. Hij neemt de gelegenheid waar, wordt rijk, en huwt zijne hem vroeger geweigerde geliefde.

De oude bankroetier en woekeraar HORPICIUS fterft aan eene beroerte. Men brengt het lijk in het achterhuis, waar ook een geflagt varken nedergelegd was. Arme lieden willen het varken ftelen, maar nemen, door de duisternis, bij vergisfing, het lijk van HORPICIUS mede. Nadat zij hunne dwaling bemerken, ontdoen zij zich van het lijk, dat, na verfchillende verplaatfingen, aan de galg wordt gehangen. — Ziedaar *De ftraf na den dood.*

Eindelijk vindt men hier eene logenftraffing van het fpreekwoord, hetwelk zegt, dat het geld ftom is. Een gulden befchrijft zijne lotgevallen, die inderdaad zonderling zijn.

Uit dit verflag van den inhoud kan onze Lezer reeds eenigermate zelf beoordeelen, wat hij hier vinden zal. Leest men tot uitfpanning, wel nu, daartoe is het boek gefchikt, zal nog wel eens doen lagchen, en iets ergerlijks hebben wij er niet in gevonden. Het ga dan door, met de overige menigte van deze foort!

Nederlandfche Zangtoonen. No. I. Te Amfterdam, bij M. Westerman en Zoon. 1832. *In kl. 4to. Bij Inteek. f* 1-90.

Eene nationale onderneming, welke allezins lof en aanmoediging verdient. Vaderlandfche Dichters en Componisten worden door de vaderlandlievende Uitgevers uitgenoodigd tot bijdrage van oorfpronkelijke kunstvoortbrengfelen. De drie thans geleverde zijn: *Anna*, woorden van J. C. WESTERMAN, muzijk van DAHMEN. *Aan Henrietta*, Romance van KREUTZER. *Het Roosje*, woorden van M. WESTERMAN, muzijk van FISCHER. Aan het ftukje van den begaafden FISCHER zouden wij voor ons den prijs toekennen. — Naar den aard van ons Tijdfchrift, mogen wij hier niet breeder zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, rakende de Natuurlijke en Geopenbaarde Godsdienst, uitgegeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXXIste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1832. *In gr. 4to. VIII en* 203 *bl. f* 2-50.

In dit Deel van TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap* ontmoeten wij, behalve eene korte Voorrede der Heeren Uitgevers, een tweetal Verhandelingen ter beantwoording der vrage *over het beginsel der Kerkhervorming.* De eerste (oorspronkelijk geschreven in het Hoogduitsch) is het werk van den Eerw. L. WEYDMAN, *Leeraar der Doopsgezinden te Monsheim bij Worms*, waaraan bij de beoordeeling het gouden eermetaal is toegewezen; van de andere, der bekrooning met zilver waardig geschat, heeft zich de Heer M. SCHAAP GRATAMA, *Phil. Theor. Mag., Lit. Hum. et Juris Utriusque Doctor, Advocaat te Groningen*, als schrijver geopenbaard. Beider namen, mogen wij vertrouwen, zullen bij de meesten van onze Lezers weinig of in het geheel niet bekend zijn; althans in ons Maandwerk verschijnen dezelve voor het eerst.

Een gedeelte van den roem, door den Eerw. WEYDMAN op *Duitschen* bodem behaald, keert tot onzen vaderlandschen grond en stichtingen terug, alwaar hij den loop zijner letteroefeningen heeft afgelegd, dien hij aan de Hoogeschool van *Berlijn* heeft geëindigd. Omtrent den Regtsgeleerde GRATAMA zal het voldoende zijn hier op te merken, dat deszelfs naam, stand en woonplaatse als met den vinger aanwijst, aan welke vaderlandsche Hoogeschool en door wiens vaderlijke zorgen de nijvere zoon dien voorraad van kundigheden en wetenschappelijken smaak hebbe opgedaan, waarvan deze

proeve, buiten het hoofdvak zijner ſtudiën, een ſchoon en daarom meer vereerend bewijs oplevert. — Nemen wij nu het boekdeel zelve ter hand.

Bij het openen getuigt de *Voorrede*, en bevestigt de *Inleiding*, door elk der Schrijveren geplaatst aan het hoofd der bekroonde Verhandelingen, dat TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap, aan zijne zinſpreuk getrouw, de Prijsvragen thans bij uitnemendheid kiest en regelt naar de behoefte des tijds. Zeer verblijdt het ons, openlijk alzoo te mogen hulde doen aan de regt Christelijke deelneming, waarmede die aanzienlijke vaderlandſche ſtichting de zaak van het Protestantismus onderſteunt en handhaaft. Want, terwijl het wankelend, dan toch door zijnen talloozen Priesterſtoet gerugſteund, Pausdom niet aflaat, door geweld, list en bedrog, den eeuwigen ſtrijd tegen de Hervorming voort te zetten; terwijl tevens in het hart der Protestantſche Kerk een vrijzinnige hoop van heimelijke vijanden van de Geopenbaarde Godsdienst *hare* grondvesten ondermijnt, verwarring en wanorde ſticht, wordt het dubbel belangrijk, ja als 't ware eene behoefte, het ware beginſel der Hervorming, den geest, die hare groote bevorderaars bezielde, en de noodzakelijkheid van het geloof, door hen op nieuw gepredikt, met de meeste onzijdigheid nageſpoord, ontwikkeld en in vollen dag geſteld te zien.

Gelijk nu de Prijsvrage van het Genootſchap tot zulk een doel was uitgeſchreven, zoo beantwoorden ook de Verhandelingen in dezen bundel bij uitſtek aan dien wensch. In beide toch is het voorſtel, aan den voet dezer bladzijde geplaatst (*), ten leiddraad genomen.

(*) „Het Genootſchap verlangt eene ontwikkeling van „het eigenlijk beginſel, waarvan de Hervorming, in de „XVIde Eeuw begonnen, is uitgegaan, met eene aanwijzing, „hoe het beginſel zich in het uit- en inwendig beſtaan, in „de leer en inrigtingen van de Hervormde, dat is, van de „Protestantſche Kerk in 't algemeen, en van derzelver onderſcheidene Afdeelingen in 't bijzonder, heeft geopen„baard; alles derwijze beredeneerd en historisch geſtaafd,

Wel loopt de vorm en wijze van bewerking alzoo uiteen, dat men en de hand des Leeraars en die van den wijsgeerigen Regtsgeleerde duidelijk onderscheidt, ook het natuurlijk verschil van denkwijze en bronnen opmerkt; dan toch in beider geschrift heerscht, vooral ten aanzien der hoofdzaken, die eenparigheid van gevoelens en besluiten, welke aan de betoogde waarheid te meer kracht en klem geeft.

Om aan onze Lezers te beter overzigt des geheelen boeks te geven, zullen wij pogen, de beide Verhandelingen in één verslag te bevatten (*); hopende hierdoor het best herhaling van hetgene in elke derzelven soortgelijks voorkomt, af te snijden, en tevens gelegenheid te zullen vinden tot een vergelijkend oordeel. Wij doen zulks te meer, en willen uitgaan van de Verhandeling met goud bekroond, niet omdat wij aan den arbeid van GRATAMA wezenlijke en velerlei verdiensten betwisten, maar dewijl wij, instemmende met Heeren Beoordeelaars, aan de eerste, wegens meerdere bondigheid en *regtstreeksche* betoogkracht, den voorrang toewijzen boven de andere.

Liever nogtans dan tot *twee rubrieken*, gelijk WEYDMAN, verkiezen wij, door splitsing van *zijn* eerste deel (A), ons overzigt te bepalen tot deze *drieledige* beschouwing: (A) I. Wegens de ontwikkeling van het eigenlijk beginsel der Kerkhervorming. II. Over den invloed van dat beginsel bij het ontstaan der Protestantsche Kerk, over deszelfs wijziging in hare Afdeelingen, en over de ontaarding van hetzelve onder Hervormden. (B) III. Eindelijk over de gevolgtrekkingen uit het verhandelde.

„ dat daaruit blijke, niet alleen de noodzakelijkheid der Her-
„ vorming zelve, en haar verheven aard en weldadige strek-
„ king, maar ook, wat die Kerk steeds voor oogen houden
„ moet, om aan zichzelve gelijk en getrouw te zijn, en
„ haren waarachtigen bloei te handhaven en te bevorderen."

(*) 't Is den Redacteur niet mogelijk geweest, een zoo breed verslag in één No. te omvatten.

I. Om den grond van zijn betoog vast te leggen, begint WEYDMAN, terstond na de Inleiding, met de belangrijkheid aan te toonen der opsporing van een vast *beginsel*, van waar de Protestantsche Kerk is uitgegaan. In tegenstelling namelijk der beschuldiging van hare vijanden, die immer het losse en weifelende in de leerbegrippen, misbruik der vrijheid en mangel van *eenheid* in het geloof den Protestanten voorwerpen, is volstrekt noodig te bewijzen, dat waarlijk een en hetzelfde *stellige* (*positive*) beginsel, gebouwd op de leer der H. Schrift, bij de Kerkhervorming is aangenomen, en gehandhaafd in de Protestantsche Afdeelingen, of Genootschappen, te midden van het verschil in bijzondere geloofspunten, ten gevolge van het *negative* beginsel, of uit het *jus protestandi*, daarna bij hen ontrezen. Dit leidt ter nasporing en toets, waarin het eigenlijke wezen van het Christendom besta, naar luid des Evangelies. Immers, wat geene Wereldgodsdienst, geene Wet van MOZES vermogt uit te werken, dat bedoelde en volbragt JEZUS, als de Stichter of Hersteller van het Godsrijk. Eerstgenoemden regelen alleen den vorm van Eerdienst, en bepalen zich tot uiterlijke daden; maar het gezag van het Woord des Heeren moet in het binnenste van al zijne onderdanen heerschen, zonder dat zij aan uitwendige vormen, of bijzondere Geloofswetten, noodzakelijk verbonden zijn.

Met groote naauwkeurigheid en ernst bewerkte de Schrijver dit aangelegen punt, en zoo wel uit het Evangelie, als volgens MELANCHTHON, beweert hij te regt, dat niet de *zinnelijkheid* alleen, maar *zonde* in het algemeen, of het afwijken van, en ongehoorzaamheid aan God, de bron is der menschelijke verbastering; waarvan hun het Christelijk geloof moet teruggroepen, beide naar verstand en hart reinigen, heiligen, en tot een *nieuw* leven, tot eenen Gode welbehagelijken wandel immer opwekken, ontvonken en ten einde toe blijven bezielen.

Niet zoo duidelijk, en in geenen deele zoo strikt

bepaald, heeft zich GRATAMA geuit over dien invloed van het Christelijk geloof op den geheelen mensch en al zijn *willen*. Trouwens, gelijk 's mans werk veel meer eene wijsgeerige beschouwing is, dan Godgeleerde Verhandeling, zoo treft men daarin eene andere orde aan, overeenkomstig met den zin der woorden bij MARKUS IV: 26—28, door hem bij inzending van het antwoord als *spreuk* gebezigd. Wij ontmoeten dus hier *in het algemeen* hoofdzakelijk een overzigt van den langzamen voortgang der zedelijke vorming der wereld onder het oog en bestuur der Voorzienigheid, en *meer bijzonder* maakt de zending van CHRISTUS een voornaam of eerste gedeelte — de hervorming van de Kerk, door den Heiland gesticht, het hoofdonderwerp der bespiegeling uit, die in bijzonderheden loopt. Vooraf vindt men van het tafereel, als 't ware, den geheelen omtrek geschetst, of den loop der ontwikkeling, die, gelijk bij het kind, aanvangt met zinnelijke vorming en beschaving in den kindschen staat van het menschdom. Zij streeft op onderscheidene wijze de tragere werking van den geest voorbij, belemmert en onderdrukt veelzins den wasdom in zedelijkheid en Godsdienst, ja door verkeerde rigting des harten drijft zij de blinde menigte van het spoor, en voert tot verbastering en in den kuil des verderfs. Het goede zaad nogtans schiet middelerwijl en onbemerkt op, en het gewas der vorming van de zedelijke wereld, waar het niet door ondeugd verstikt wordt, blijft door zorg van het alziend Oog groeijen, breidt zich uit, en rijpt voor den bestemden tijd, welken, door de hoogste Wijsheid voorbereid, de mensch dán eerst begint op te merken, wanneer dezelve daar is, en tot zijne verbazing daagt. Zoo was het bij den opgang van de Zon der Geregtigheid; zoo wederom, toen haar luister, in de Kerk zelve verdonkerd, maar door den geest der Hervorming van menigen nevel gezuiverd, met eenen vernieuwden glans begon te schijnen.

Reeds in den aanvang van dit stuk, met eene vaste

hand en wel ervaren pen bearbeid, ontmoeten wij veel belangrijks, dat, hoe bekend bij den Christen, die over de geschikte ure van de zending des Heeren en haar verheven doel, tot bevordering van geestelijk zedelijke ontwikkeling, nadacht, zijne eigene waarde nogtans altoos behouden zal. Maar, dit erkennende, vreezen wij echter, of men dien uitstap in den ouden tijd vóór JEZUS' komst, en de schets van den toenmaligen staat der wereld, en van hare voorafgaande verlichting, hier niet minder doeltreffend keuren mag, en dat de Schrijver althans daardoor eenigermate tot herhaling vervallen zij van gelijksoortige zaken, wanneer hij daarna over het beginsel der Hervorming meer in het breede handelt.

Doch komen wij terug tot WEYDMAN, die, na den gelegden grondslag omtrent den wezenlijken aard van het Christendom, daarop meer regtstreeks voortgaat met zijn betoog te bouwen, en het gezag der Geschiedenis te doen spreken.

Immers van den beginne openbaarde zich reeds de kiem des kwaads, dat, in den akker des Heeren des nachts door eene Hem vijandige wereld gezaaid, welig opschieten, en het goede zaad zou dreigen te verstikken. Aanwezig te midden van *Joden* en Heidenen, kon de Gemeente der Geloovigen zich daarvoor niet vrijwaren, dat van hunne vooroordeelen, wijsbegeerte en zeden, geene meerdere smet zich hechtede op hare leden en inrigtingen, maar gelange de Kerk zich verder uitbreidde, en, na der Apostelen dood, eene tallooze menigte ruim zoo veel door Bisschoppelijk gezag en invloed geleid moest worden, als zij werd voorgelicht of zich kon vormen uit de schaars voorhanden zijnde Evangeliën en Brieven. Om tegen de afpadigheid der Gnostieken en andere dwaalleeraren de denkwijze te beveiligen van waarheidlievende Christenen, en in hoofdzaken althans eenheid van geloof te handhaven, werd toevlugt genomen tot *Belijdenissen.* Zoo verhief zich allengs de Geestelijkheid in aanzien, en hare

bloot menschelijke voorschriften werden verhoogd tot vaste bepalingen en onschendbare keuren van regtzinnigheid. „ Er ontstond," zoo lezen wij, „ een nieuw „ Phariseïsmus, dat, door allerlei inzettingen zonder „ geest, het geweten boeide. De bron van levend wa„ ter hield op te vloeijen, terwijl de stilstaande poelen „ van bijgeloof en bekrompenheid van geest overal „ ontstonden."

Met sterkeren wasdom nogtans schoot het verderf op, en drong hetzelve den geheelen omvang door der Christelijke Kerk, toen eerst KONSTANTIJN *de Groote* haren uiterlijken glans door zijne belijdenis verhoogde, en later, na den val van het Westersche Keizerrijk, de Opperpriester van *Rome* zich in het wankelend staatsgezag indrong, en zich op den Vorstelijken wereldzetel plaatste, dien men tot heden toe den *Apostolischen* wil genoemd en als *heilig* vereerd hebben. Wij achten het noodeloos, onze Schrijvers op het spoor te volgen in hunne ontwikkeling van den ommekeer en de vreeselijke misvorming van de leer en stichting des Heeren, of van zijne Kerk, door elke dezer gebeurtenissen veroorzaakt, en voltooid in de duisternis der Middeleeuwen. Wel verschillen zij in hunne behandeling van het onderwerp; wel streeft elk van hen langs onderscheidene wegen tot zijn bijzonder doel, en hebben zij de een uit deze, de ander uit gene bronnen geput; beiden nogtans komen zij ten aanzien der grove en treurige Kerkverbastering dermate overeen, dat de waarheid zelve daardoor met te meerdere zekerheid gestaafd is geworden. Vooral in de wijsgeerige beschouwing van GRATAMA lazen wij met welgevallen zijne opmerking, dat, onder al het zinnelijke en verkeerde in de Moederkerk, evenwel de kiem van het Christendom bewaard en verborgen bleef, om eerlang als van onder de aarde op te komen en op te wassen. Na deze herinnering wenden wij ons wederom met WEYDMAN tot de Geschiedenis.

Met het eerste aanlichten van den dageraad voor kun-

ften en wetenfchappen, was er een aantal verftandigen en braven, die de Kerkverbastering erkenden, welke gelijk een kanker woedde, den vrijeren geest benaauwde, de levensdeelen aantastte, en werkelijk het hart bedreigde. Van rondomme werden luide treurtoonen aangeheven; maar ook herhaalde pogingen, tot verbetering aangewend, zag men verijdeld, hier en ginds affpringen, of door geweld bedwongen. Een drietal groote Conciliën, in tijden van verwarring belegd, raadpleegde zelfs te vergeefs ter fnuiking van Paufelijke Oppermagt, Koningen en Prelaten boven het hoofd gewasfen. Kleinere misbruiken worden tijdelijk befnoeid of weggenomen, maar geenszins de wortel des kwaads; deze blijft voedfel trekken uit blind vooroordeel, overoud bijgeloof, en wijd en zijd verfpreid zedebederf. Met volle waarheid laat zich dus beweren, dat er op nieuw eene *volheid des tijds* daar was, waarin de Voorzienigheid den trots en de geldzucht van het Vatikaan vernederen, en zelfs den Paufelijken Aflaathandel dienstbaar maken wilde aan den opgang der Kerkhervorming.

Reeds is gezegd, dat GRATAMA op eene andere leest zijn betoog heeft ingerigt. Eerst worden de bronnen der verbastering, daarna de aanleiding tot de ontwikkeling en den groei van het zaad, door den Heer en de Apostelen gezaaid, met een wijsgeerig oog door hem nagefpoord. Wij nemen uit zijn befluit dit weinige over: „ Zoo rijpte in den eigen boezem der Moederkerk de mensch voor de Hervormde Kerk. De „ Roomschkatholijke Kerk was de kweekplaats der Protestantfche. — De *mensch* der Oudheid was eindelijk hier meer, daar minder, genoegzaam verdwenen, „ en in zijne plaats trad allengs de *Christen* op. Men „ was van tijd tot tijd begonnen Christen te worden, „ dat is, den Zaligmaker, zijne openbaringen, leer „ en lesfen te vatten, te kennen en te betrachten; en „ nu rees, met den *Christen*, de *Christelijke* of *Evangelifche* Kerk op, in de plaats van de *menfche-*

„ *lijke* of *Pauselijke*, welke zich de *Roomschkatho-*
„ *lijke* noemt."

(*Het vervolg en slot hierna.*)

GREGORIUS *van Nazianzus de Theologus. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Kerke en des Leerstelsels in de vierde Eeuw. Door Dr.* CARL ULLMANN, *vroeger buitengewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg, thans gewoon Hoogleeraar te Halle. In II Deelen.*

(*Vervolg en slot van bl.* 337.)

In het tweede Deel geeft ULLMANN op de gevoelens van onzen Kerkvader met opzigt tot het leerstellige. Vooraf gaan aanmerkingen ter inleiding, welke zoo wel op den aard van het geleverde, als op de wijze van voordragt betrekking hebben. Moeijelijk is de historische opgaaf van 's mans leerstellige begrippen. Hij schreef meer als redenaar en dichter. Nergens deelt hij zijne gevoelens aaneengeschakeld mede, maar voert telkens datgene aan, wat met zijn doel strookt, en wel zoo als zijn doel dat vordert. Zijn redenaarsdoel belet hem dikwerf, zijne denkbeelden juist te ontwikkelen. Ligter wordt aan den anderen kant die opgaaf, omdat de Kerkvader zelden met zichzelven in tegenspraak is. Hij kleefde het overgeleverde aan. Mist hij hierdoor oorspronkelijkheid, hij is juist hierdoor vertegenwoordiger van de algemeene geloofsleer der Grieksche Kerk tegen het einde der vierde Eeuw. Over de hoogste bron van zijne geloofsleer drukt hij zich nooit duidelijk genoeg uit, en wordt, door te hooge achting voor overgeleverde leervormen, wel eens verhinderd, uit de zuiverste bron van Christelijke kennis te putten. Hij dringt steeds aan op het eenvoudige geloof, dat alle Christenen met elkander gemeen hebben, zonder evenwel de levendig werkzame Christelijke gezindheid hiervan

uit te sluiten. Een overzigt van 's mans leerstellingen is te vinden in zijne Rede over den Doop. — „ Zijne plaatsing tegenover een deel van zijne tijdgenooten maakt van zelf noodig, dat men zijne oogmerken als twistredenaar bij het overige in aanmerking neme. Hierom zullen wij de stellige opgave van zijne leer, althans bij de gewigtigste leerstukken, telkens met de aanwijzing der hoofdpunten van den strijd verbinden, welken GREGORIUS tegen de wezenlijke of vermeende dwaalleeraars van zijnen tijd had te voeren." (Bl. 1—12.)

Afdeeling I. *Leer wegens God.* I. *Leer wegens God in het algemeen, en strijd van* GREGORIUS *tegen* EUNOMIUS *en deszelfs aanhangers.* II. *Leer wegens de Drieëenheid.* A. *Algemeene Drieëenheidsleer.* B. *De bijzondere ὑποστάσεις der Drieëenheid.* 1. *Over den Vader.* 2. *Over den Zoon. Wederlegging van de* Eunomianen. *Schriftuurlijke bewijzen voor en tegen de Godheid van* CHRISTUS. 3. *Over den Heiligen Geest. Bestrijding van de* Macedonianen. *Schriftuurbewijzen.* (Bl. 13—87.)

Afd. II. *Christologie. Leer nopens de betrekking tusschen het Goddelijke en menschelijke in* CHRISTUS. *Strijd tegen de Apollinaristen.* (Bl. 88—105.)

Afd. III. *Anthropologie en Soteriologie.* I. *Over de stoffelijke en zedelijke gesteldheid der menschelijke natuur.* 1. *Oorsprong der ziel. Goddelijk evenbeeld in den mensch.* 2. *Zamengestelde natuur van den mensch en daaruit ontstaande strijd.* 3. *De leer nopens de Erfzonde. Gevolgen van* ADAM'S *zonde.* a. *Neiging tot zinnelijkheid.* b. *Een algemeen gebrek in de onderlinge verhouding der menschen.* c. *Afgodendienst.* d. *Arbeid en smarten.* e. *Krenking der menschelijke rede.* 4. *Vrijheid en natuurlijke bekwaamheid tot het goede.* 5. *Genade.* 6. *Praedestinatie.* 7. *Verhouding van de dusver aangevoerde stellingen tot de leer van* AUGUSTINUS (over erkende genade en voorverordening). II. *Soteriologie, of leer van de verlossing door* CHRISTUS. III. *Over de kerkelijke heilsmiddelen.* A. *Doop. Bestrijding*

van valsche denkbeelden en misbruiken, welke in de vierde Eeuw plaats grepen. 1. *Benamingen en uitwerksels van den Doop.* 2. *Noodzakelijkheid van den Doop.* 3. *Vereischte gezindheid en wandel van den doopeling, vóór, bij en na den Doop.* 4. *Over het uitstel van den Doop, en over den Kinderdoop, en eenige andere daarmede zamenhangende dingen.* 5. *Toekomstig lot der ongedoopten.* 6. *Over de boete en het lot van hen, die na den Doop zondigen. Bestrijding der* Novatiaansche *hardigheid.* B. *Avondmaal.* (Bl. 106—180.)

Afd. IV. *Cosmologie, Pneumatologie, Eschatologie.* I. *Schepping en onderhouding van de wereld.* II. *Hoogere Geesten.* 1. *Engelen.* 2. *Satan.* III. *Over de laatste dingen.* 1. *Onsterfelijkheid en eeuwige zaligheid.* 2. *Straf der goddeloozen. Duurzaamheid van dezelve. Reinigingsvuur.* (Bl. 181—196.)

Offchoon anders niet gewoon met opgaaf van opschriften een werk aan te kondigen, achtte Rec. noodig, ten opzigte van ULLMANN's voortreffelijken arbeid eene uitzondering te maken. Zoo ziet men den belangrijken inhoud, en neemt het boek gretig ter hand, om te vernemen, wat GREGORIUS over dat alles gezegd of geschreven heeft. De Aanteekeningen hebben genoegzame uitgebreidheid, om ten bewijze te strekken van de ongemeene moeite en stiptheid van ULLMANN in zijne opgaven, en, daar zij alle op de bronnen zelve heenwijzen, blijft het geheele werk van uitstekende nuttigheid voor allen, die in de kennis van Kerkelijke Geschiedenis belangstellen.

Van ULLMANN volgt nog, bl. 197—236, een gewigtig *Aanhangsel, uit eenige Bijlagen bestaande.* I. *Wat* GREGORIUS *van de Kerkleeraars over het algemeen, en bijzonderlijk van de praktische Geestelijken, vorderde. Vergelijking hiervan met hetgeen* JULIANUS *van de Heidensche Priesters verlangde en als Opperpriester zelf met veel ijver verrigtte.* II. GREGORIUS *als Bijbeluitlegger.* III. *Oordeel van* GREGORIUS *over de Heidensche Godsdiensten.* IV. *Over het*

geboortejaar en de geboorteplaats van GREGORIUS. V. *Over de sekte der* Hypsistariërs.

Eindelijk geeft Professor CLARISSE, bl. 349—379, in een *Naschrift*, zijn oordeel op over eenige aanmerkingen, die door eenige *Duitsche* beoordeelaars gemaakt zijn, en hetwelk ULLMANN, zoo als hij aan onzen CLARISSE meldde, zelf niet ter hand kon nemen, bij zijne nieuwe en veelvuldige bezigheden, welke hem, na van de *Heidelbergsche* tot de *Hallische* Hoogeschool te zijn overgegaan, thans nog drukken. ULLMANN zal even min als de vaderlandsche Lezer met dit oordeel van CLARISSE ontevreden zijn.

„Moge (dezen wensch van CLARISSE, bl. 379, nemen wij gaarne over) zijn werk bij allen, die belang stellen in het onderzoek van wetenswaardige zaken, vooral die van de Godsdienst en het Christendom — inzonderheid ook bij jonge beoefenaren der verhevenste wetenschap — op den verdienden prijs staan, en, door bevordering van kennis, geloof en godzaligheid, voor hun verstand en hart heilzaam en gezegend bevonden worden!"

Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk. Uitgegeven door G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. Dr. en Predikant te Assen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1833. *In gr. 8vo. 72 Bl. f* : - 60.

Een ongewoon verzoek aan Heeren Recensenten wordt in het Voorberigt gedaan. De Uitgever wenscht, dat zij *dit boekje niet aanprijzen.* En waarlijk, de man heeft hiervoor zijne redenen. Welke die zijn, zullen wij niet zeggen. Wie ze begeert te weten, moge zelf het boeksken lezen. Wij kunnen een zoo heusch verzoek, op beleefde wijze gedaan, niet weigeren. Wij zullen dus geenszins *prijzen;* maar vitten of veroordeelen zonder reden zou ons kwalijk passen. Wij kondigen derhalve die brieven, twintig in getal, slechts aan, als gewisseld tus-

schen *een Lidmaat en een Leeraar.* Het onderwerp is belangrijk, vooral in deze dagen. De briefwisseling loopt over drie punten: *Wat moet men toch van die menschen, welke in de Hervormde Kerk zich afzonderen, denken? Hoe moeten zij behandeld worden? Welke zullen de gevolgen er van zijn, dat die zich zoo kennelijk afscheiden?* Beide partijen mogen deze brieven wel eens lezen. Het oordeel over de *Separatisten* is gunstiger, dan misschien menigeen verwacht zoude hebben. Predikanten, in wier Gemeenten zoodanige lieden zijn, kunnen hier nuttige wenken vinden. — Maar, wij zouden het verzoek des Uitgevers bijkans vergeten. *Aanprijzen* willen wij geenszins, en zeggen dus niets meer.

JEZUS, *een voorbeeld van goeddoen: alle reden voor ons tot dankbaarheid. Leerrede ter opwekking tot menschenmin, uitgesproken op den laatsten Zondag van het jaar* 1832, *door* N. J. A. STEINS-BISSCHOP, *R. K. Pastoor te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1833. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl. f* :-25.

Toen de *Cholera* te *Groningen* was uitgebarsten, hield de Weleerwaardige Heer STEINS-BISSCHOP eene Leerrede, welke ook werd gedrukt en uitgegeven (te *Groningen*, bij SLADOOT, 1832) onder den titel: *Gods goedheid, geene reden tot uitstel van bekeering.* Die opwekking tot boetvaardigheid had *bij velen eene gezegende uitwerking.* Daar de gevreesde Ziekte in ons Vaderland minder, dan elders, heeft gewoed, was er reden, om bij het einde des jaars God te loven voor gunstige verschooning. Buiten twijfel hebben de Leeraren der onderscheidene Kerkgenootschappen te dier gelegenheid de geloovigen opgewekt tot dankbaarheid. Pastoor STEINS-BISSCHOP, een bejaard Priester, biedt de toen uitgesprokene Leerrede, *als een tegenstuk op de*

voorgaande, aan, in het *vast vertrouwen*, dat dezelve *door de bezitters der vorige niet zonder deelneming zal worden behartigd.* De tekst is Ps. CXVIII: 18. De predikwijze verschilt van die der Protestantsche Leeraren. Wij zouden den tekst anders behandeld hebben. De geest evenwel, overal in deze *opwekking tot dankbaarheid* heerschende, is een goede, godsdienstige geest, en Rec. mag dus niet twijfelen, of de achtingwaardige grijsaard zal ook met de uitgave van deze preek nut stichten.

De behandeling der Aziatische Cholera door het aanwenden van koud water, op physiologische gronden aangeprezen, door Dr. J. L. CASPER, *Hoogleeraar te Berlijn, uit het Hoogduitsch vertaald en met een Aanhangsel vermeerderd door* J. G. ROSENSTEIN, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor. Te Rotterdam, bij* F. Hartmann, Jr. 1832. *In gr.* 8*vo. XVI*, 92, *en Aanh.* 40 *bl. f* 1-40.

Dit werk, over de behandeling der Aziatische Cholera door het aanwenden van *koud water*, begint met een berigt van den Schrijver, waarin hij ons bekend maakt, dat hij niet dan na lang beraad en door de meest vleijende uitnoodigingen er toe gekomen is, de honderden van schriften over de Cholera met nog één te vermeerderen. Ondanks dit alles zoude hij welligt er nog niet toe overgegaan zijn, ware het niet, dat, helaas! ook op het gebied der Cholera vrijbuiters rondzwierven. Tegen dezen wilde de Heer CASPER zijn eigendom beveiligen, en daarom schreef hij deze Verhandeling, omdat *de hier voorgestelde kuurmethode en wat men al in het onderhavige schrift eigendommelijks mogte vinden eenig en alleen aan eene beschouwing der ziekte uit het physiologisch-nosologisch oogpunt, geenszins aan eenig* VREEMD VOORBEELD, *derhalve geheel aan hem te danken heeft.*

Op dit Voorberigt van den Schrijver volgt er een van den Vertaler, waarin hij zegt, dat hij ter aanbeveling van het werkje *niets noodig heeft*, *dan elken Geneesheer toe te roepen*, MEDICUS EST MINISTER NATURAE — de Geneesheer is de dienaar der Natuur. Wij danken den Heer ROSENSTEIN voor deze welgemeende Echo uit alle welgeschrevene boeken. Waar echter *de stem der Natuur zich laat hooren*, *dat daar de Kunst moet zwijgen*, zouden *wij* liever dus lezen: „Waar de Natuur den toon geeft, behoeft de Kunst „slechts te accompagneren." Wij hebben voor vrouw Natuur veel respect; maar zij zal toch, als eene eigenzinnige vrouw, het woord niet altijd alleen willen hebben, en het zoude niet zeer beleefd van Heeren Artsen zijn, in zulk gezelschap te zwijgen, daar wij wel meenen gehoord te hebben, dat zwijgende Heeren bij de Dames zich niet aanbevelen.

Dat de Cholera-zieken naar niets anders dan *koud water* verlangen, is zoo algemeen niet gebleken, en of het koude water het *voornaamste middel* te hunner redding is geweest, wordt zeer in twijfel getrokken. Dikwijls hebben wij dezer dagen over het *egoïsmus* hooren klagen: men klage daar niet meer over; het ligt in onze natuur: *de trek is het egoïstisch beginsel onzer bewerktuiging tot zelfgenezing.* Met genoegen zullen wij van den Heer ROSENSTEIN de voorbeelden vernemen, waar *zielszieken*, *door zich in het water te werpen*, *uit dit element*, *met hetwelk zich te vereenigen zij niet wederstaan konden*, *volkomen genezen er uitgehaald zijn geworden*. Wilden wij scherp oordeelen, wij zouden in zulk eene redenering eene zeer verkeerde gevolgtrekking en laakbare verschooning voor den zelfmoord vinden.

Wij bedanken den Heer ROSENSTEIN voor zijne uitnoodiging aan alle Geneesheeren, in naam der lijdende menschheid, om de methode van den Heer CASPER te volgen, en *alle verhittende middelen voornamelijk in de Cholera paralytica eens vooral vaarwel*

te zeggen. De Heer CASPER heeft in den Heer ROSENSTEIN eenen wakkeren uitnoodiger gevonden. Ons zij het vergund, alvorens wij aan die uitnoodiging zoo onbepaald gehoor geven, en den *weg*, door de Natuur ons aangewezen, zoo in eens ter gunste van een stelsel te verlaten, en, op aanprijzing van Prof. H. in B. en W. te * of te § enz., slechts den Heeren CASPER en ROSENTHAL gehoor te geven, de zaak eerst van wat naderbij te onderzoeken. Doen wij dit, met het voor ons liggende werk gelijktijdig te doorlezen en te beoordeelen. Intusschen, wij herhalen het, zal het ons aangenaam zijn, eerlang de gevoelens, of liever de zeer stellige verzekeringen, van den Heer ROSENTHAL door zoo vele voorbeelden gestaafd te zien. Waarnemingen in den geest en naar het voorbeeld der meesters in de kunst, deze zijn de toetssteen der gevoelens.

Geestig, levendig, en somwijlen te regt met scherpe trekken, wordt de toestel van geneesmiddelen, tot wrijvende Granadiers ingesloten (bl. 12), en de behandeling van sommige lijders door enkele Artsen geschetst, bl. 1—15. Gewis had menigeen zich mogen vragen, wanneer hij tot brandspuiten toe onder zijne bevelen stelde: *hoe kwam ik toch eigenlijk daartoe, om aan mijne kranken al dien toestel aan te bevelen?* (bl. 4.)

Volgens den Schrijver, bestaat *het wezen der ziekte* (bl. 15) *in eene verlamming van het huidorgaan;* welk gevoelen hij door een aantal daadzaken tracht te staven, bl. 17. Of echter DE KRACHTIGE (?) TRAGE HUIDPLOOI HET EENIGE DOORGAANDE, NIMMER FALENDE TEEKEN *zij, terwijl ieder enkel teeken der overige bekende teekens in een enkel geval faalt* (bl. 18), is sedert wel eens in twijfel getrokken; het is echter één der teekens, die de *diagnosis*, hier zoo gewigtig, helpen vaststellen.

De noot over de geteldheid des bloeds (bl. 16) is zeer juist. Men heeft dit verschijnsel in de Cholera hier te lande niet genoeg nagegaan, ofschoon ter meerdere of mindere genezing niets hierdoor is verzuimd ge-

worden. De belangrijkheid van dit diagnostisch of herkenningsteeken, waarop de Schrijver in zijn Voorberigt bl. XI reeds opmerkzaam maakte, tracht hij door een aantal daadzaken, 1—11, bl. 17—36, te onderfteunen; zij zijn gerangfchikt naar derzelver meerdere of mindere bewijskracht. De Schrijver toont hier, een fcherpzinnig man, geoefend denker en wetenfchappelijk gevormd Arts te zijn. Kan men ook overal zich met hem niet vereenigen, en vooronderftelt hij hier en daar veel, foms te veel, zijne wenken verdienen alle aandacht, en van deze zijde behoort het gefchrift niet met zoo vele van den dag in denzelfden rang gefteld te worden; waarmede wij echter de noodzakelijkheid der vertaling nog niet willen beweerd hebben, vooral omdat deze dikwijls zeer belangrijke redeneringen, bij den niet wetenfchappelijk gevormden, in de praktijk, tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding geven.

(*Het vervolg en flot hierna.*)

Gefchiedenis des Vaderlands, *door Mr.* W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Ifte Deel. Van de wording des Lands af*, *tot het begin der Grafelijke Regering.*

(*Vervolg en flot van bl.* 355.)

Wij zulien van de nu volgende *Ophelderingen en Bijvoegfelen* geen overzigt geven, waartoe zij geheel ongefchikt zijn, als bevattende grootendeels flechts *pro memoriâ* aangeftipte punten, om, bij de voordragt der Lesfen, uit het hoofd ontwikkeld te worden. Één opmerkelijk gedeelte daarvan mogen wij echter niet met ftilzwijgen voorbijgaan. Van bl. 237—288, namelijk, vindt men een Historisch-Geografisch overzigt van alle de Provinciën van het Koningrijk der *Nederlanden*, behalve *Holland*, *Henegouwen* en *Vlaanderen*. *Holland* behoefde hier geen nader overzigt, als zijnde van zelf het hoofdonderwerp. *Henegouwen* fchijnt opzettelijk weggelaten te zijn, daar het van zelf, bij den overgang van het

Graaffchap van *Holland* en *Zeeland* in het Huis van *Henegouwen*, een groot aandeel in deze Gefchiedenis verkrijgen zal. Maar waarom *Vlaanderen* hier niet, even als de overige gewesten, afzonderlijk befchouwd is, valt moeijelijker te raden. Misfchien omdat *Zeeland*, 't welk van alle de Provinciën met verreweg de grootfte uitvoerigheid behandeld is (bl. 256—282), reeds gelegenheid had gegeven tot een overzigt der twisten met *Vlaanderen*. — Van de andere Provinciën zijn *Gelderland*, *Friesland* en *Braband* eenigzins uitvoerig, de overigen flechts kortelijk vermeld.

Het is ons voorgekomen, dat men beter gedaan had met dit werk den zedigen titel te geven van *Lesfen* of *Voorlezingen van* BILDERDIJK *over de Gefchiedenis des Vaderlands*, (gelijk zij ook inderdaad zijn, en gelijk BILDERDIJK zelf die in de ftraks gemelde overdragt betitelt) dan met het uit te geven als eene *Gefchiedenis des Vaderlands*. Tot de vereischten toch eener Gefchiedenis, dien naam waardig, behoort in onze dagen ontegenzeggelijk een goede, dat is *een zuivere en deftige Historifche ftijl*. En deze zal men, ten minfte in dit eerfte deel, meestal te vergeefs zoeken. Inderdaad, wanneer eens een geletterd vreemdeling deze *Gefchiedenis* in handen krijgt, welk denkbeeld zal hij zich dan vormen van hetgeen in *Nederland* Historifche ftijl genoemd wordt, wanneer hij op elke bladzijde uitheemfche, meest Latijnfche (welke de Uitgever tusfchen ( ) vertaald heeft) en zoogenoemde bastaardwoorden ontmoet, of wanneer hij zinfneden aantreft, als b. v. de volgenden?

Bl. 65. „ Behoorde men in *Europa* niet een foort van *Etat-Civil* te houden, waarin de geboorte- en fterfgevallen der Koninkrijken geregistreerd wierden?"

Bl. 73. „ De beminnelijke THEODESINDE deed (zoo zij 't echter deed) haar gemaal GRIMOÄLD verraderlijk ombrengen."

Bl. 102. „ Onverhoeds zeilden de *Denen* bij *Katwijk* den *Rhijn* op, ftreefden *Utrecht* door, ftroopten en brandden *als naar ftijle*, of *fecundum artem*, en moordden *quantum fufficit* — en het volgende jaar was het *iteretur!*"

Bl. 159. — „ 't geen de *fukkel* van Keizer noch toeftaan, noch weigeren dorst."

Bl. 192. „ Maar GEROLF legt hun (onze Schrijvers) dwars in de maag, en zoo zij hem *verzwelgen*, zij weten hem niet te *verdouwen*."

Doch wij willen zeer gaarne toegeven, dat dit alles min-

der ſtootend wordt, zoodra men dit werk als *Lesſen* aan ſtuderende Jongelingen beſchouwt. Maar waarom het dan niet *Lesſen*, *Voorlezingen*, *Idëen*, of wat men wil, genoemd, mits maar niet *Geſchiedenis des Vaderlands*; want hierop kan het werk, naar den VORM althans, geenerlei aanſpraak maken.

Het is, naar het ons voorkomt, te bejammeren, dat ook dit werk van den Heer BILDERDIJK zoo vele voorbeelden oplevert dier *overdrijving*, van welke zijne warmſte verdedigers hem niet kunnen vrijpleiten, en welke ook door den Schrijver der *Levensſchets van* BILDERDIJK (geplaatst voor het *Nicotiaanſche Kruid*) volmondig in hem erkend wordt. Of is het geene overdrijving, wanneer hij, ſprekende van het opdringen van de Christelijke Godsdienst aan de Heidenſche *Sakſers*, *de latere Filozofie* een *Practisch Atheïsmus* noemt? (Bl. 80.) Is het geene overdrijving, om, bij de opmerking van het nadeel der te vroege bedijkingen, uit te roepen: „ Gelukkig *Holland*, zoo men *nooit* „ gegraven en zelfs *nooit* gedijkt had! — Men zegt, dàt „ de *Nederlanders* hun land geſchapen hebben, en dit klinkt „ zeer fraai: maar de waarheid der zaak is, dat God het „ hun toebereidde, en hun *ongeduld* Hém willende vóórko„ men *het op eene allervernuftigſte wijze bedorven hebbe*, „ *om er eindelijk mede te verzinken.*" (Bl. 24)? Is het geene overdrijving, wanneer BILDERDIJK, die op bl. 331 (*in fine*) erkent, dat de ſtaatstoeſtand des volks (in de Middeleeuwen) een zonderling mengſel werd van *Anarchie*, *Democratie der Edelen* en *Militair wezen*, op bl. 114 het geluk, 't welk destijds geſmaakt werd, zóó hoog opvijzelt, dat hij dien tijd *den gelukkigſten op aarde noemt*, *zoodra het Christendom in de harten drong en de ferociteit tot onbuigzame braafheid wijzigde*; — wanneer hij den deerlijken toeſtand, waarin de mensch, die niet tot de Edelen behoorde, en dus de masſa des menschdoms, verkeerde, aldus op bl. 123 verbloemt: *Daar was onderdrukking*, *ja*, *maar zij verlaagde*, *zij ſletrisſeerde niet. Daar was willekeur en verongelijking*, *maar perſoonlijk*, *en uit drift*, *niet tot een ſysteem gebragt en uit principe geoefend!* En ook dit zelfde denkbeeld overdrijft hij nog, op eene waarlijk zonderlinge wijze, op bl. 338: *In het Westelijk Europa is dus het Leenrecht van veel nut geweest: er was ja eenige onderdrukking der eigen lieden*, *maar die niet ſletris-*

feerde, want NB. *zij waren* SERVI; — [gelukkige tijd voorzeker voor die talrijke klasse!] — *en zoo men iemand verongelijkte, het was slechts uit voorbijgaande drift, en tusschen enkele personen, waarvan ieder zich door bondgenootschappen recht kon verschaffen.* Dus door bijzondere oorlogen, door het vuistregt? Gelukkige tijd voorzeker, toen de massa des menschdoms in slavernij, in diepe onwetendheid en bijgeloof gedompeld lag; toen de koopman aan *Rijn* en *Maas* uit elken Ridderburg belaagd werd; toen de landman gewapend achter zijnen ploeg ging; toen er nergens op het platte land rust of veiligheid te vinden was, en toen men zich in steden moest opsluiten, om buiten het bereik der kleine tirannen te zijn!.... Ook in zijne oordeelvellingen over personen overdrijft BILDERDIJK, wij mogen het zeggen, als naar gewoonte. Zoo zegt hij (bl. 137) van MONTESQUIEU, „dat deze, onder den naam van *l'Esprit des Loix*, een „werkjen geschreven heeft, dat uit louter *Esprit* zonder lig„chaam of ziel bestaat, en oneindig veel kwaad gedaan „heeft." Men behoeft zeker zóó hoog niet met MONTESQUIEU te loopen, als men voorheen gedaan heeft; men mag erkennen, dat er in den *Esprit des Loix* veel *clinquant* is, veel dat men noemen kan *plus brillant que solide:* maar ieder onbevooroordeelde zal toch MONTESQUIEU's helderen en wijsgeerigen blik, zijne nieuwe en juiste opmerkingen, en zijne groote belezenheid in de wetgevingen van zoo vele volken, op hoogen prijs stellen, en zijne verdiensten, als een der eerste en beste wijsgeerige beschouwers van het Regt, huldigen. — Even gestreng en overdreven is zijn oordeel omtrent HENDRIK DEN IV. BILDERDIJK zegt (bl. 322): „Zoo de *Franschen* het Leenrecht beter ver„staan hadden, zij zouden nooit tot het laatste *despotismus* „gekomen zijn, waartoe zij onder de Koningen in de 17de „en 18de Eeuw overhelden, *en dat zij aan* HENRIK IV „*te danken hebben, wiens heerschzuchtige geest eerst later* „*openbaar geworden is.*" Het is zonderling, dat BILDERDIJK hier juist weder *den eenigen* GOEDEN *Koning* uitkipt, dien de *Franschen* tot op LODEWIJK DEN XVI gehad hebben. Gelukkig ware *Frankrijk*, gelukkig geheel *Europa* geweest, indien nooit *heerschzuchtiger* Vorst, dan HENDRIK DE IV, den *Franschen* troon bekleed had!

Na deze meer algemeene aanmerkingen, veroorloven wij ons nog de volgende bijzondere:

Bl. 43. „ De *Anonymus Ravennas* (zekerlijk een *Duit-*
„ *ſcher* of *Goth*)." Wij gelooven dit niet. De naam van dezen Geograaf is bekend. Hij was GUIDO, Priester te *Ravenna*, en leefde in de 9de Eeuw. (MURATORI *Rer. Ital. Script.* T. X. Sect. II. § 9.)

Bl. 49 „ Men verneemt bij die gelegenheid van *Bagaudi*
„ (wie deze?) *Burgundi*, *Charboni* en *Herulen*, die van
„ den *Donau* derwaard gevloeid waren." Wij meenen, dat de *Bagaudi* hier verkeerdelijk als een volk voorkomen. De *Bagauda* was eene zamenſpanning, eene confederatie der *Galliſche* boeren tegen de Edelen, meer dan eene halve Eeuw vóór de komst der *Franken* in *Gallië*. Zoo zegt reeds EUTROPIUS, *Hist. Rom.* L. IX. C. XX: Cum *tumultum rusticani* in Galliâ concitasſent, et *factioni ſuae* BAGAUDARUM nomen impoſuisſent. Zie hierover breeder de voortreffelijke Verhandeling van F. ROTH, in de *Themis* (*Bruxelles*) 1829. Livr. I. p. 101—114.

Bl. 57. „ Ook *Witlam* in *Zeeland* brengt men daartoe." *Witlam* lag aan de *Maas* (*Emporium juxta Moſam*). De plaats wáár, is tot nog toe onzeker geweest; en dat het bepaaldelijk in *Zeeland* lag, wordt door niemand gemeld.

Bl. 58. Hier ontmoeten wij de zonderlinge prognosticatie, „ dat de *Loire* weldra weêr een grens van *Frankrijk*
„ worden zal."

Bl. 156. Hier komt eene zinſnede voor, welke wij verklaren niet te verſtaan: „ De *Strijne* echter, als toenma-
„ lige arm van de *Maas*, die *Zeeland* verdeelde, bragt ze-
„ kerlijk 't Noordlijkst gedeelte van *Zeeland* daarbinnen,"
(dat is, binnen de grenzen van het *Duitſche* Rijk) „ en
„ wanneer deze arm met een nieuwen verwijden tak van de
„ *Schelde* ſamenliep, in zijn loop omkeerde *naar de Maas*
„ *toe*, ontſtond *hieruit* de benaming van *Ooster-* en *Wester-*
„ *ſchelde*, als verdeeling tusſchen *Vlaanderen* en *Holland*."
Hieraan weten wij geen' zin te hechten.

Bl. 228. „ *Zeeland* beſtond niet in zoo veel eilanden als
„ thands. 't Was van *Vlaanderen* alléén afgeſcheiden door
„ een klein riviertjen *de Liere*. Zie de kaart in SMALLE-
„ GANGE's *Kronijk van Zeeland*." Dit verſtaan wij even min. Want 1° als men de kaart bij SMALLEGANGE naziet, ziet men, dat *Zeeland* uit *veel meer* eilanden beſtond dan thans; 2° vindt men op gezegde kaart geen watertje *de Liere* (lees *de Lieve*, doch dit zal eene drukfeil zijn),

en 3° was deze *Lieve* nooit de grensfcheiding tusfchen *Zeeland* en *Vlaanderen*. De zuidelijke grens van *Zeeland* was de *Hedenezee*, waardoor KLUIT den mond van het *Zwin* (de haven van *Sluis*) verftaat. Wij houden *Hedenezee*, met den geleerden WESTENDORP, (*Verh. over de oude grensfcheiding van Zeeland*) voor de tegenwoordige *Westerfchelde*, die echter toen dien naam niet droeg, en op verre na niet zoo breed en diep was als thans.

Bl. 260. „ *Sonnemeer*, in den Brief van OTTO III van „ 985, was een eenige plek en niet geheel *Schouwen* of „ *Zeeland*.” Dit is ftout beweerd, en echter, zoo wij meenen, onjuist. Er was, ja, eene *plaats* in *Schouwen*, welke, onder anderen bij MELIS STOKE, *Sonnemeer* genoemd wordt (het tegenwoordige dorp *Zonnemaire* in *Schouwen*). Doch tevens was deze naam gemeen aan een groot gedeelte lands van en benoorden *Schouwen*; ja het was de naam van den geheelen zeeboezem, waarin later het eiland *Overflakké* opgewasfen is. STOKE zegt, (B. IX. vs. 645.) *dat men voer in Sonnemaire*; en wil men een alles afdoend bewijs, men vindt het in een Charter van FLORIS V van 1 Maart 1275, (bij MIERIS, *Charterb*. I. 377.) waar FLORIS zegt: „ Het „ zij Ul. allen bekend, dat wij onzen beminden ghetrouwen „ Heer AALBERT *van Voorne* gegeven hebben een zeker „ zout land, *Dirksland* genoemd, liggende *bezuiden het water Sonnemare*.”

Bl. 302 vinden wij eene wonderlijke zinfnede, waarvan de toepasfing ons duister blijft: „ Ook,” zegt BILDERDIJK, „ komt *feudum* niet van ’t Grieksch *fide*, ons *vede*, *vete*, „ waardoor *feudum* dan als ’t ware eene krijgsbezitting zou „ beteekenen: (van dit *fide* is ook de naam van den Dichter „ FEITH, die ook deswegens een oorlogshengst in zijn wa- „ pen heeft.)” Hoe de vreedzame FEITH hier met zijn’ oorlogshengst te pas komt, verklaren wij niet te begrijpen!

Overigens komen er in de Ophelderingen en Bijvoegfelen onderfcheidene ftellingen voor ten aanzien van de *latere Gefchiedenis*, waarmede velen, met ons, zich niet zullen kunnen vereenigen. Van dien aard is de zwarte fchildering van het karakter van FLORIS, den Voogd van *Holland*, (bl. 270, 271 en 274) en de aanmerking, dat *Zeeland* uit nijd op *Hollands* meerderheid geen gemeene zaak tegen ALBA heeft willen maken, maar de verdrukking ftil aanzag, enz. (bl. 259.) Daar echter deze en andere punten waarfchijnlijk

in de volgende deelen dezer zoogenaamde *Geschiedenis* nader zullen ontwikkeld worden, willen wij vooralsnog de bewijzen dier stellingen blijven afwachten, en onze beoordeeling zoo lang opschorten.

Indien wij dan nu het tot dusverre gezegde zamentrekken, en dit eerste deel van BILDERDIJK, in de hoofdtrekken, met het eerste deel van WAGENAAR vergelijken, vermeenen wij de volgende slotsom te mogen opmaken:

1° Dat het bestek van WAGENAAR genoegzaam volkomen met dat van BILDERDIJK overeenkomt.

2° Dat bij WAGENAAR de gebeurtenissen met meerdere volledigheid en orde zijn te boek gesteld, dan bij BILDERDIJK, die zeer weinig *facta* mededeelt; en dat dus het eerste deel van WAGENAAR door dit eerste deel van BILDERDIJK op verre na niet overtollig geworden is.

3° Dat de taal en stijl van WAGENAAR, in dit deel althans, waarlijk niet behoeft onder te doen voor die van BILDERDIJK.

4° Dat het te vermoeden is, dat dit eerste deel van BILDERDIJK aan de latere VAN WIJNS, ENGELBERTSEN enz. eene oneindig ruimere stof tot *Bijvoegselen en Nalezingen* op zal leveren, dan dit met het eerste deel van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie* het geval is geweest.

En hiermede leggen wij de pen neder, met gespannen verwachting naar de volgende deelen van dit, altijd hoogst opmerkelijk, werk.

Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers, *door Mr.* B. DE WIND. *IIde en IIIde Stuk.* (1567—1625.) *Te Middelburg*, *bij* de Gebr. Abrahams. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 206 *bl. f* 2-20.

Met deze beide stukken leidt ons de beschouwer onzer Geschiedschrijvers in tot het beroemde tijdperk onzer worsteling met *Spanje*, waarmede zoo vele *historische* werken dier tijden middellijk of onmiddellijk in betrekking staan. Wij ontmoeten hier in het tweede stuk (het einde der 16de Eeuw bevattende) zeer getrouwe en onzijdige berigten nopens HOPPERUS, dien Raad voor de *Nederlandsche* Zaken van FILIPS II te *Madrid*, en VIGLIUS, (voor den oorsprong der onlusten over den *tienden Penning* zeer belangrijk)

zoo goed als VAN ROOSWIJK, VAN FORREST, JAN FRUYTIERS befchrijvers der belegeringen van *Haarlem*, *Alkmaar* en *Leyden*. FLORENTIUS VAN DER HAER, een Spaanschgezind Schrijver, ontvangt geenen minderen lof dan PIETER BOR en EMANUEL VAN METEREN. Maar niet enkel de gefchiedenisfen dier tijden zelve vinden in dat tijdvak Historiefchrijvers, maar ook de vroegere. Ook hier laat zich de Heer DE WIND noch door partijzucht noch door gezag, maar alleen door eigen oordeel geleiden. Zoo vindt hij de anders door velen nog al hooggefchatte waarde van den Gefchiedfchrijver van *Vlaanderen*, OUDEGHERST, gering, en befchouwt hem bijkans enkel als verkorter van MEYERUS. PONTUS HEUTERUS wordt goed gekenfchetst, en bij zijne vele voortreffelijkheden ook zijne gebreken, vooral van zijne *Res Belgicae*, aangewezen. In den toenmaligen hevigen twist over de oudheid van *Friesland* tusfchen SUFFRIDUS PETRI, den voorftander, en UBBO EMMIUS, den beftrijder der oude *Friefche* fabelen, die men in de Gefchiedenis had ingedrongen, geeft hij natuurlijk den laatften gelijk; want het zou geene onzijdigheid zijn, de waarheid te verbloemen. Doch in de hevige gefchillen tusfchen BOCKENBERG en DOUZA, die ten deele perfoneel waren, ftelt onze Schrijver beiden wel geenszins gelijk; BOCKENBERG wordt wegens zijn wispelturig karakter gelaakt, en DOUZA benevens zijne vrienden (SCRIVERIUS en BAUDIUS) grootelijks in 't gelijk gefteld, maar tevens bejammerd, *dat de Geleerden van dien tijd niet liever de handen in elkander floegen, om gezamenlijk en minzaam de waarheid op te delven, dan zich door hatelijke en voor den nakomeling nuttelooze twistfchriften het leven te verbitteren.* Wat zou de Heer DE WIND dan wel van dat lijvige pasquil in vischwijventaal van BILDERDIJK zeggen, hetwelk onder den valfchen titel van *Gefchiedenis des Vaderlands* in het licht wordt gezonden, waarin de edelfte mannen aangerand worden, en waarmede 's mans nagedachtenis fchande wordt aangedaan? — Niet alleen onpartijdigheid en zucht voor waarheid en regt, maar ook onvermoeide lust tot onderzoek en opfporing ook van minbekende Schrijvers, kenfchetfen dit ftuk van den geachten beoordeelaar der Gefchiedfchrijvers, die zich daardoor voor zijne taak allezins bevoegd toont.

Het derde ftuk begint met de *Nederlandfche* Gefchiedfchrijvers der zeventiende Eeuw, en zet die gedurende het eerfte

vierde gedeelte voort. Nog altijd biedt de *Spaansche* oorlog den Schrijveren eene rijke stoffe aan; VAN REYD, DE TASSIS, BAUDIUS, MEURSIUS, ORLERS, BAUDART, FLEMING, WINSEMIUS, HARÆUS, MIRÆUS, BUZELINUS, VLEDERACCUS, drie Predikanten te *Bergen op Zoom*, beschreven het geheel of gedeelten van den *Spaanschen* oorlog, of het twaalfjarig Bestand. Sommigen derzelven, tot *België* behoorende, deden zulks in den *Spaanschen*, anderen in den *Nederlandschen* geest, en met zeer verschillende bekwaamheid. REYD behoort tot het achtbare viertal, die in de Republiek de onlusten van den eersten beginne af, en den *Spaanschen* oorlog tot zekere hoogte in de landtaal beschreven hebben, waarvan wij BOR en VAN METEREN reeds in het vorige stuk hebben beschouwd, en HOOFT in het volgende zullen aantreffen. DE TASSIS of TAXIS (van het geslacht waarschijnlijk des lateren Opperpostmeesters in het *Duitsche* Rijk, de Graven van *Thurn en Taxis*, en, zoo wij meenen, de Oom van den *Spaanschen* krijgsman, die *Deventer* voor PARMA bezette) verhaalt meestal de krijgsgebeurtenissen, minder de staatshandelingen. BAUDIUS en MEURSIUS, beide van de *Hollandsche* zijde, deelen de Geschiedenis van het Bestand mede; het werk van den eersten vooral is uitmuntend geschreven. MEURSIUS werd om zijne waarheidsliefde door de Prinsenpartij vervolgd, en onder een ander voorwendsel met afzetting gedreigd, weshalve hij de laagheid had, zijn boek ten voordeele van Prins MAURITS om te werken; nogtans bleef ook de eerste druk, hoewel zeldzaam, in wezen. ORLERS is als Geschiedschrijver van het beleg van *Leyden* vooral merkwaardig. Zijn Oom was de vermaarde Secretaris VAN HOUT, en had het boek (*Beschrijving en Geschiedenis van Leyden*) begonnen. BAUDART's Geschiedenis, een vervolg op VAN METEREN, is zeer partijdig tegen de Remonstranten; ook de Roomsch- en Spaanschgezinden schreven tegen hem. De Secretaris bij de Gouverneurs van *Ostende*, FLEMING, beschreef het beroemde beleg dier stad door de *Spanjaarden*; zijne zaken zijn goed, maar de stijl verward en duister. WINSEMIUS beschrijft de Geschiedenissen van *Friesland*, ook gedurende den *Spaanschen* oorlog tot in 1622. De Jaarboeken van HARÆUS worden voor de beste Geschiedenis van *Braband* gehouden; het derde boek, over de *Nederlandsche* beroerten, is zeer partijdig voor de *Spaansche* partij, en BALTHAZAR GERARDS ontvangt

daarin uitbundigen lof. HARÆUS is hier niet vrij van letterdieverij. Eene meer waarheidlievende omwerking van het derde boek is naderhand in handschrift verkocht, doch nimmer gedrukt. Geen wonder! het bleef in *België*, en wel in het lichtschuwe *Antwerpen*. De Kronijk van MIRÆUS is dor, verward en ongelijk. BUZELINUS bepaalt zich tot *Walsch-Vlaanderen*, VLADERACCUS zelfs enkel tot het eerste (vergeefsche) beleg van *'s Hertogenbosch* door Prins MAURITS in 1601, gelijk de Predikant te *Bergen op Zoom*, BASELIUS, tot het (ook mislukte) beleg dier stad in 1588, en drie latere Leeraars aldaar, VAY, DE RYCKE en DU RIEU, tot SPINOLA's tweede beleg in 1622, hetwelk hij ook moest opbreken. Ook FURMERIUS schreef over *Friesland*, VAN DEN EYNDE over *Zeeland*, GRAMAYE over *Braband*, *Vlaanderen* en *Namen*, CHAPEAUVILLE over *Luik*, COUSIN over *Doornik*, GOUDHOEVEN over *Holland*, JEAN D'HOLLANDER over *Gent* en deszelfs opstand in 1539 en 1540.

De Heer DE WIND geeft in zijn uitmuntend en onpartijdig geschrift, waarop wij niets van belang hebben aan te merken, en welks veelbevattende inhoud slechts eene korte aanstipping ons vergunde, van alle deze en nog een aantal andere, minder belangrijke Schrijvers verslag. Wij verlangen zeer naar het vervolg, hetwelk de *klassische* werken onzer historische Letterkunde bevatten zal.

Almede en Engelman van Horstell, Oostfriesche Legende, door ARN°. DE JONG, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Damwoude. In II Deelen. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen XIV en 379 bl. f 6 - :*

ENNO, Graaf van *Oost-Friesland*, trok, op het laatste van Bloeimaand 1489, in gezelschap van VICTOR, den *Fries*, en FOLEF van *Kniphuizen*, beide Edellieden, naar *Palestina*. Vóór zijnen aftogt had hij, tot aan den tijd zijner wederkomst, het sterke slot *Fredenburg* aan zijnen vriend, den listigen en stoutmoedigen ENGELMAN VAN HORSTELL, die een Edelman uit *Westfalen* was, als Slotvoogd ter bewaring toebetrouwd; terwijl THEDA, moeder van den Graaf, gedurende het afzijn van haren zoon, het Graafschap zoude besturen. ALMEDE, zuster van Graaf ENNO, was heime-

lijk verliefd op ENGELMAN VAN HORSTELL; deze bespeurde zulks, bragt haar in den waan, dat haar broeder ENNO hem hare hand beloofd had, indien hij hare wederliefde wist te verwerven, en de ligtgeloovige ALMEDE, die wenschte dat dit voorgeven waarheid was, verdedigde op dien grond hare liefde bij hare moeder THEDA. THEDA geloofde niets van zulk eene belofte, en werd in haar gevoelen versterkt door een' Pelgrim, die tijding van den Graaf kwam brengen, en van ter zijde bemerken liet, dat ENNO zijne zuster voor FOLEF bestemd had. THEDA drong dan ook weldra bij hare dochter aan, dat zij te eenigen tijde in een huwelijk met FOLEF zoude bewilligen, of den fluijer aannemen. ALMEDE, tot het uiterste gebragt, laat zich, na eerst hare medewerking daartoe geweigerd te hebben, door den Slotvoogd schaken, en neemt op *Fredenburg* haren intrek. Vruchteloos wordt het slot door THEDA belegerd. Eindelijk komt ENNO terug, trekt op tegen het kasteel; doch, alvorens te belegeren of te bestormen, noodigt hij ENGELMAN uit, zich voor hem te verantwoorden. Reeds was de dooi met het einde van Sprokkelmaand ingevallen geweest, doch daarna had het weder begonnen te vriezen; echter was het ijs slecht en zwak. Ongewapend trad ENGELMAN in de legerplaats van ENNO, die zwaar geharnast was, even als zijne Ridders. Stout hield ENGELMAN de leugen staande, en, daar ENNO verbitterd op hem los wilde schieten, redde hij zich over de grachten in het kasteel. ENNO was hem wel met twee trawanten gevolgd, maar, wijl allen zwaar gewapend waren, brak het ijs, en zij verdronken. Dit noodzaakte den Bevelhebber der belegeraars, een' wapenstilstand te verzoeken, ten einde de lijken op te visschen. Van dien wapenstilstand maakte ENGELMAN gebruik (waarom, blijkt niet voldoende), om, na afscheid van de wanhopige ALMEDE genomen te hebben, over de moerassen te ontkomen, zonder dat men ooit naderhand van hem hoorde. Ziedaar den hoofdinhoud des verhaals!

Het eerste deel des werks is opgedragen aan BILDERDIJK, het tweede aan Mr. TELTING. In het vers ter opdragt aan BILDERDIJK hinderde Recensent het volgende:

Wat dacht gij, als ge aan God, wiens geest het al doorvliet,
Uw schoone liedren zongt?... *Gij zelf geloofde 't niet!*

VAN LENNEP draagt zijnen *Strijd met Vlaanderen* aan VON-

DEL op, en, terwijl hij hulde doet aan deszelfs dichttalent en regtschapenheid, berispt hij VONDEL's partijdigheid en vinnigheid. Zoo iets is geoorloofd: en D°. DE JONG had evenéens, gelijk hij thans doet, den lof aan BILDERDIJK als Dichter kunnen toezwaaijen, en echter diens partijdigheid en vinnigheid kunnen afkeuren. De dooden behooren aan de Geschiedenis, en men mag hen naar eigene overtuiging vrijelijk beoordeelen, voor zoo ver zij ons uit de Geschiedenis of van elders, op voldoend gezag, kenbaar worden; maar iemand, zonder afdoend bewijs, als een *huichelaar* voorstellen, neen! dit staat niemand vrij. Zoo lang het tegendeel niet zonneklaar is, moet men aannemen, dat BILDERDIJK, even als VONDEL, aan de deugdelijkheid zijner eigene voorgedragene gevoelens *geloofde*.

Wat nu het werk zelf betreft: vinding en *intrigue* zijn verre beneden VAN LENNEP's *Strijd met Vlaanderen*; doch stijl en schildering zijner, op sommige plaatsen, boven verheven. VAN LENNEP heeft meer kunstmatig ontworpen, DE JONG meer gevoelig gedicht. Schier alles is hier beeldrijk en bezield; maar zelden daalt het verhaal, gelijk somwijlen bij VAN LENNEP, tot den stijl eener rijmkronijk. Telkens vinden wij hier uitboezeming van het gevoel des Dichters zelven; doch dit breekt wel eens den draad der vertelling. VAN LENNEP heeft ongetwijfeld gekuischter smaak, zuiverder oordeel en rijker vindingskracht; DE JONG, op onderscheidene plaatsen, hooger aanblazing, dieper gevoel en vuriger verbeelding. Ziehier een proefje uit het eerste deel, waar het boek openvalt:

De schoonste dagen ijlden voort,
Als droomen, wier herinneringen
Nog duren, schoon de dag reeds gloort,
En 't licht de nevels door komt dringen.
De hoop der min, haar stil genot,
Dat geene onzekerheid kon rooven,
Verhemelden Almedes lot,
En schenen al haar vrees te dooven.
Zij was gelijk een teedre plant,
Zich badende in de zonnestralen,
Wier gloed haar vezels reeds verbrandt,
En sterven doet vóór 't avonddalen.
Reeds scheemren op den achtergrond
Van hare ziel de sombre beelden,

Wier ſchaduw ze eens zoo vreeslijk vond,
Toen zij haar niets dan kwelling teelden.
Geen hindernisſen kent zij meer;
De pijl der gramſchap harer moeder
Zinkt magtloos aan haar voeten neêr:
Zij heeft voor *haar* den dierbren broeder.

Schoon is de beſchrijving van den herfst, bl. 152—155 van hetzelfde deel. Om ook iets mede te deelen uit het tweede deel:

Snel als een klank, die verdwijnt in de lucht,
Stil als de zephyr, die 't boschje doorzucht,
Somber als de avondſtar, als weêr de maan
Helder en vol aan den hemel zal ſtaan,
Mat als het bloempje, welks hoofd, naar den grond
Zachtjes gebogen, de dartelheid ſchond,
Zoo vlood thans (*Vlood nu Graaf?*) Enno, door Victor verzeld,
D'eenzamen blik van 't onmeetlijke veld.
Droeve gedachten doorkruisten zijn' geest;
Alles was ééns hem de Burgvoogd geweest!
— — — — — — — — — — —
Velden, waar bloempje noch grashalm op bloeit,
Wouden, wier doodlijke tint hem vermoeit,
Kleuren, beroofd van het leven en vuur,
Dat uw ontwaken verzelt, o Natuur!
Alles, helaas! wat hij ziet en ontwaart,
Schijnt hem het beeld eener vriendſchap op aard',
Die ééns de zon van de lente beſcheen,
Doch in een winter als deze verdween. (*)

Tot laatſte proeve nog dit gedeelte der teekening van Graaf ENNO, (bl. 178 en verv. van het tweede deel) toen hij uit het Oosten in 't leger was teruggekomen:

— — — omgeven
Van een ſchitterenden ſtoet
Edelknapen, vol van moed,
En van ridders en vazallen,
Blonk hij heerlijk boven allen,

(*) *Vroeger door d' aanblik der lente bezield,*
Thans door den adem des winters vernield?

Als een populier in 't woud
Midden onder 't lager hout.
Zijn vizier, geheel ontsloten,
Toonde een open vlammend oog,
Door een zachten glans omvloten
En een donkren wenkbraauwboog
Overschaduwd; een gelaat
Krachtvol als de dageraad,
Bruin geroosterd door de zon,
Waar zij haren loop begon.
Kracht, gepaard met minzaamheid,
Lag op zijn gezigt verspreid.
Zelfs, wanneer de liefde of haat
Gloeiden op zijn bruin gelaat,
Stond de vriendlijkste ernst op 't wezen
Van den jongling nog te lezen,
Even als 't weldadig licht,
Dat de wolken soms verduistren,
Toch de nevels op kan luistren,
Die 't verbergen voor 't gezigt.
Dus was ook zijn aanblik thans:
Zijne gramschap, niet verborgen,
Loste (als dampen van den morgen
In den zachten zonneglans)
Weêr zich op in milder trekken,
Die belang en eerbied wekken:
En zijn norsche en stroeve groet,
Die den Slotvoogd heeft ontmoet,
Voor zijn legertent gekomen,
Heeft weêr zachter toon genomen;
Als de wind, die, 't open veld
Wild en stormend langs gesneld,
In de luwte van de dalen
Zachter weêr komt ademhalen;
Of als 't ros, dat trotsch en stout,
Dartlend in 't gareel geslagen,
Ras van 't steigren zich onthoudt,
Daar de last, zoo zwaar te dragen,
Zijnen wild ontvlamden moed
In het zand bedaren doet.
Ach! de blik op *hem* geslagen,

Die met ondank heeft beloond
Vriendschap, steeds zoo gul betoond,
Roept de lang vervlogen dagen,
Als een nachtlijk droombeeld vlug,
In 't geheugen hem terug.
O! wat zou zijn hart niet geven,
Als de sluijer, donker zwart,
Van des Burgvoogds trouwloos hart
Niet voor hem ware opgeheven?
Als hij, zonder schaamte of smart,
Vriendschap *hem* weêr aan kon bieden,
Dien hij thans onteerd moet vlieden!

Maar, hoe zeer wij de verdiensten van dit dichtwerk op prijs stellen, moeten wij er toch op aanmerken, dat die Slotvoogd ENGELMAN VAN HORSTELL, de held der geschiedenis, een al te raadselachtig wezen is. Eer hij nog ALMEDE geschaakt had, wordt hij èn door THEDA èn door den Schrijver zelven voorgesteld als iemand, wiens geweten door wroeging geknaagd werd, zonder dat eene enkele misdaad van hem bekend is of wordt. Zwijgt hieromtrent de Historie, dan had de Dichter òf den held der Legende niet als een' doortrapt' misdadiger moeten afschilderen, òf hem eene bepaalde misdaad, uit vroegeren tijd, moeten toedichten, waartoe de gelegenheid door 's mans vorige vlugt uit *Westfalen* werd aangeboden. Vorstenmoord, verleiding eener non, heiligschennis of iets dergelijks had men kunnen verzinnen. Eveneens is het zonderling, dat de held der geschiedenis op het einde door de moerassen wegkomt, zonder dat wij verder iets van hem vernemen; gelijk ook het lot van ALMEDE, bij het slot des werks, onbeslist blijft. Ook hier had de geschiedenis moeten worden aangevuld of medegedeeld. Thans schijnt het werk *onvoltooid*. VAN LENNEP stelt, in den *Strijd met Vlaanderen*, GIJSBRECHT VAN AEMSTEL voor als door wroeging gefolterd, doch laat blijken, dat dit was wegens deelgenootschap aan den moord van FLORIS V. Het raadselachtig lot van HADEWY en anderen verkrijgt ontknooping, en aan het einde van *zijn* werk gevoelt men, dat er niets kan worden bijgevoegd. Bij DE JONG blijft er altijd een sluijer onopgeheven liggen, en er ontbreken die inwikkeling en die verrassende uitkomsten en ontdekkingen, waardoor het eenvoudiger geschrevene laatste dichtwerk van den Heer

VAN LENNEP zoo boeijend, onderhoudend en medeslepend wordt.

Wijders veroorlooft zich de Heer DE JONG eene achteloosheid in taal, maat en rijm, vooral in de beide laatste zoo groot, dat er geene verontschuldiging voor te vinden is; b. v. Iste D. bl. 18: *Voor nedriger eisch opgeslagen.* Bl. 20. *Door de betoovring zijner oogen*; en verder: *Van de woestijn, den dood deed vinden.* Bl. 21. *Had men hem nooit op 't slot gezien.* Bl. 33. *Bij 't affcheid niet besluit*; beter: *Bij 't affcheid in zich sluit.* Bl. 47. *Aan min, zijn hoop, de wensch van allen*; liever, daar het toch vrije maat is: *Aan onze min, zijn hoop*, enz.

Bl. 51.

Dan de toekomst, waar zij al haar | *levensheil en hoop in stelt.*

Nog aldaar:

Hoor! reeds andermaal weêrgalmt op | *'t slotplein het trompetgeschal.*

Bl. 55.

Voor het laatste wuift hij met een | *opgeheven hand zijn groet,*
Die door de „vaarwels" herhaald wordt, welke 't slotplein hooren doet.

Bl. 74. *Drukt uit, wat in haar hart omgaat.*
Bl. 76. *Ook Theda voelde in 't moederhartE*
Een liefde, die den dood zou tartEN.

Menigvuldige malen komt dat rijm voor van *gruwEN* op *uwE*, enz. Aldus ook, behalve nog al de mindere vrijheden van *wenschen* op *grenzen* enz., die van *ij* op *ei*, b. v. *strijd* op *bereid*; daarin maakt de Schrijver geen de minste zwarigheid.

Bl. 108. *Des Burgvoogds deszelfs blos te spreiden.* Vooreerst is *deszelfs* voor *deszelfs* geheel fout; maar buitendien is het in dezen bundel zoo dikwerf gebezigde *dezelve* een ondichterlijk voornaamwoord, dat men in niet één gekuischt gedicht ontmoeten zal. Ook is die regel te vol *ss*.

Bl. 131. *Een stille wenk berigt hem reeDs,*
Dat hij moest toeven na het feesT.

Lees op *reeds* is eene geoorloofde vrijheid; maar *reeDS* op *feesT* is *disharmonisch* en zonder voorbeeld,

Bl. 147. *Hetwelk haar* geestlijk *lijden endt. Zielelijden* zegt men in goed Hollandsch.

Bl. 156. *En dat haar liefde een ontwerp vormde. Be*, *ge*, *ont* en *ver* (als onafscheidelijke voorzetsels) zijn altijd *kort*.

Bl. 161. *Voor mij*, *antwoordt Almede weêr. Ant* in *antwoorden* en *antwoord* is altijd *lang*.

Bl. 162 rijmt *beteeKNen* op *verbleeKen*, en *onthuTST* op *muTS*. Nog erger is op bl. 170 *weergaLMT* op *schaLT*.

IIde D. bl. 18. MEER *kalmer dan een klip*; lees: NOG *kalmer*. Bl. 36. *gevreesD* op *reeDS*. Bl. 38 *oogenblik* op *blik*. Dat gelijkluidend rijm komt schier even dikwijls voor, als dat van *ij* op *ei*. Bl. 47. *roePT* op *moeT*. Ongehoord tot nog toe! Dus ook bl. 68. *voLGT* op * roLT*. Bl. 80. *Het* GARNISOEN *van Engelman*, is *plat* gezegd. Bl. 81. *Van den borg*, voor *burg* of *burgt*, is zonderling: in elk geval had *borg* in die beteekenis *vrouwelijk* moeten blijven. *En* ZIJ, *die* enz. *moog' de Hemel bieden*; lees: *En* HAAR, *die* enz. Bl. 84. *Zich der Gravin doen voortestellen*, voor *te doen voorstellen*, is geen Nederlandsch. Bl. 95. *Alles duRF* 'K *BEstaan*. Hard! Bl. 98 rijmt *uwe* op *kluwen*.

Bl. 102. *Als een gouden eiland* in een ; *oceaan van 't fraaist azuur*.

Bl. 165. *Het klinken van de krijgstrompet*
Verkondigde den krijgsman het
Zoo lang gewenscht en heuglijk uur.

Het kan niet dienen tot rijmklank.

Bl. 171. *En der sfeeren harmonijen*
Lieflijk schenen hem te vlijen. En verder:
Gindsche werelden, *wier glans*
Schittrend die(n) der onze opluistert.

Bl 174. *En verborgen 't licht gesteRNTe*,
Dat niet vriendlijk thans de veRTe —

In verwachting, dat de Heer DE JONG zich voortaan op meerdere zuiverheid van taal en versificatie zal toeleggen, en zijne plannen beter ontwerpen en ontwikkelen, leggen wij hier, na de meeste aanbeveling van dit, in weerwil zijner gebreken, naar ons gevoelen, zeer verdienstelijk dichtwerk, de pen neder, zonder door onze aanmerkingen iets van den, zoo wij meenen, regtmatig toegekenden lof te hebben teruggenomen, die wij reeds vernamen, dat hem door anderen wordt onthouden, wien het misschien bezwaarlijk valt, zonder aanzien des persoons of van betrekkingen te oordeelen.

Citherklanken, den vrede der ziele gewijd, door C. TEN HOET, JZ. *Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1832. *In gr. 8vo. VII en* 134 *bl. f* 2-10.

Bij wien verwekte het geen smartelijk gevoel, toen hij vernam, dat de gevoelige en beminnelijke Dichter TEN HOET, in nog jeugdigen leeftijd, het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had? Welkom zal dan allen deze verzameling zijn. Zij bevat de nagelatene, doch door den Schrijver in zijne laatste levensmaanden deels opgestelde, deels uit vroegeren voorraad verzamelde gedichten, door hemzelven herzien en ter uitgave bestemd. De beroemde Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN had zijnen vriend TEN HOET daartoe aangemoedigd. Daarom is dan ook door eenen anderen vriend des overledenen, den kundigen en smaakvollen SIJBRANDI, Leeraar bij de Doopsgezinden te *Nijmegen*, in eenen belangrijken brief, tot voorrede dienende, de bundel aan dezen Hoogleeraar opgedragen; gelijk ook de Dichter-zelf dat gedaan heeft in het vers, waarmede de verzameling begint. In het algemeen heeft ons het hier geleverde bij uitstek bevallen. Het meeste is roerend en schoon geschilderd, veelal rijk en gelukkig gevonden, en altijd is alles edel en Christelijk gedacht; hetwelk echter niet wegneemt, dat ons hier en daar iets tegenkwam, dat ons minder behaagde, en 't welk wij kortelijk bij de opsomming van het medegedeelde zullen aanwijzen.

Aan mijnen Vriend A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, is eene hartelijke en eenvoudig schoone opdragt van den bundel. Ten behoeve der lezers merken wij aan, dat

TEN HOET, op het voorbeeld der *Duitsche* Dichters, zoo hier als elders, de rust in de vijfvoetige Jamben veelal bij de vijfde lettergreep laat invallen, b. v. *Die kostbre parel,* | *eindloos hoog van waarde.* BILDERDIJK en de meeste anderen beschouwen *onze* vijfvoetigen als Alexandrijnen, waar de *eerste* voet van is afgenomen, en die dus de rust evenmin kunnen hebben bij de vijfde, als de Alexandrijnen bij de zevende greep. Zij zouden geschreven hebben: *Die parel,* | *die zoo hemelsch is van waarde,* of: *Dat echt juweel,* | *zoo schoon, zoo hoog van waarde,* of wel: *Dat heerlijk pronkjuweel,* | *zoo hoog van waarde.* En zulks alles, omdat bij de Alexandrijnen de rust invalt soms bij de vijfde, soms bij de achtste, en doorgaans bij de zesde, maar nooit bij de zevende greep. Bij de *Engelschen* en *Duitschers*, die de Alexandrijnen verwerpen, staan de vijfvoetigen als *van achter afgeknotte Trimeters* op zichzelve; en daar de Trimeter doorgaans de rust heeft midden in den derden voet, is dat ook doorgaans het geval bij de vijfvoetigen der *Engelschen* en *Duitschers*, aan welker versificatie TEN HOET de voorkeur gaf boven de bij ons meer gewone, welke, wat het invallen der rust betreft, meer met die der *Franschen* overeenstemt.

De Dorpsbrand is een schoon, gevoelvol en stichtelijk verhaal, dat de Romancen van TOLLENS hier en daar op zijde streeft. *Het H. Nachtmaal* is even schilderachtig als zielverheffend afgeteekend. *Het Heimwee-lied* is eene hartelijke en gevoelvolle zucht naar den Hemel. *De Poëzij des Levens* is voortreffelijk naar SCHILLER gevolgd, en schetst het rampzalige des levens, wanneer men al het ideale versmaadt, om zich tot de koude werkelijkheid te beperken. *Minna's sterven* is een lief tafereel, vol van de beminnelijkste sentimentele dweeperij, zonder iets, dat bespottelijk of laf is. *Het Kerkhof te Ottensen* is goed gevolgd naar MAHLMAN; doch zoo hier, als elders, wachte men zich, de vrijheden over te nemen, die TEN HOET zich in de berijming veroorlooft. *Het Meisje bij de bron, eene Romantische Vertelling*, is zoo wegslepend en roerend, zoo ongekunsteld en betooverend tevens, dat wij dit voor het meesterstukje uit den bundel houden. (Op bl. 48 hindert ons alleen *slechts te verschijnen* en *weer te verdwijnen.*) *Oscar's laatste Lied* is, als vers beschouwd, fraai; maar den zoon

van OSSIAN wordt hier eene kennis van de Grieksche Mythologie toegeschreven, die hij zeker niet had; zijne voorstelling van de onsterfelijkheid is daarentegen geheel Oostersch, zoo wat half Joodsch, half Christelijk; zoodat wij hier het Noordsche met het Grieksche en het Oostersche vermengd vinden. BILDERDIJK en ook VAN DER HOOP geven aan Noordsche liederen eene eigenaardiger kleur. *Het Geluk* is in *rhythmisch-Elegische maat* getrouw naar SCHILLER vertolkt. (Op bl. 78 staat ongelukkig *Hun haar*, voor *Gun haar dat schoone geschenk*. Een Trochaeus als *zalig*, in de plaats van een' Spondaeus, en *heeft* voor de middelste greep in een' Dactylus, hinderen ons altijd, b. v. *zalig* | HIJ, *wien de* | *Godn* enz. en *Venus in* | *d' arm heeft ge-* | *wiegd.*) Meer bevallen ons *Aan de Hoop* en *Aan mijne Muze*. Doch vooral bekoort ons *Een Lied van Gelderland*, *Wiegezang voor mijn Zoontje*, *Aan Laura*, en *Zangstukje*. Ook het overige is niet zonder verdiensten. Het minste echter uit geheel den bundel is de *Ode aan God*. Dit vers, door den Schrijver kort vóór zijnen dood vervaardigd, ware mogelijk beter weggelaten. *De Verwachting*, naar SCHILLER, is heerlijk, en treffend is het *Affcheid aan den Lezer*. *Adelaïde*, *Amor* en dergelijke stukjes in halsbrekende maten, naar MATTHISSON, zullen aan weinig *Nederlanders* behagen. Aan Recensent komen die versmaten even stram voor in onze als in de *Duitsche* taal, en schijnen hem mislukte nabootsingen van het zoó liefelijk rollende Grieksche en zoo welluidend klinkende Latijnsche *Sapphicum*. Intusschen beschouwen wij deze verzameling, over het geheel, als een sieraad van den Nederlandschen Zangberg, en schrijven er niets van uit, omdat de keus te moeljelijk is om weinig, en onze plaats te beperkt om veel er van mede te deelen.

Mes Loisirs. A la Haye, chez *J. P. Beekman*. 1832. petit en 8vo. VIII et 175 pag. *f* 1 - :

Dit bundeltje van een' onbekend' Schrijver, eenen *Nederlander* (zóó veel kan men merken), doch die verkiest in de *Fransche* taal zijne mijmerijen en gewaarwordingen uit te storten, is niet ontbloot van verdiensten, en wij durven,

in zeker derde, den Schrijver wel aanmoedigen, op den ingeflagen' weg voort te gaan. Op den vorm hebben wij in het algemeen deze aanmerking: Dat de dramatifche Legende *Ildégonde* in proza vervaardigd is, dit is volftrekt niet hinderlijk; maar verreweg de meeste der volgende ftukjes zouden veel eigenaardiger in dichtmaat behandeld zijn. Thans zijn die alle zoogenaamd *poëtisch-proza*. Dit is onnatuurlijk. Als de Dichter b. v. zegt, bl. 146 en 147: „*Papillons légers et diaphanes au corps de crystal! rêves d'amour, revenez, revenez! Vous avez caresfé de vos ailes les* cordes de mon imagination (?), *lyre divine! inftrument favori de mon âme! et elles ont donné un accord mélodieux. Oh! je l'entends encore, il vibre encore à mes oreilles,*" enz. dan wil men iets *hooren*, dat naar een *lied* gelijkt; maar zulk eenen *zang* vindt men alleen in *verzen*, niet in *proza*. Hoe zonderling is het, eene reeks van *élégies* te lezen, waar de Dichter telkens wel *zegt* de fnaren te tokkelen, maar, in plaats van geregeld afgedeelde maten, kunstmatig en toch ongekunfteld geleide melodiën, harmonifche wederklinking van flotkadanfen, ons flechts onbeftemde, verward en ongeregeld elkander opvolgende toonen, zonder muzikalen zamenhang, hooren doet! De welluidendfte ronding der volzinnen vervangt nimmer de plaats van het vers. Is de aandoening te levendig en afwisfelend, om zich aan ééne doorloopende maat of aan één ftelfel van maten te binden, men verandere dan fomwijlen van *rhythmus*; men doe dat zelfs hier en daar met een' ftouten en verrasfenden, doch niet al te fchokkenden, maar onmerkbaar voorbereiden overgang. Zoo doet LAMARTINE b. v. in zijn *Chant d'amour*, in zijne *Poëfie facrée* en elders. Dan kan men fpreken van *fa lyre divine* en *fes accords mélodieux!*

Maar genoeg hiervan. Befchouwen wij eenigermate den inhoud, met aanteekening van hetgeen ons bij uitftek wèl gevalt of gebrekkig voorkomt. *Ildégonde* is denkelijk niet beftemd voor eenige opvoering ten tooneele. Bij de lijst der perfonen is de fchim van *Lancelot*, die de ontknooping bewerkftelligt, vergeten. Bl. 28. reg. 5. v. o. moet voor *ils font heureux* zeker gelezen worden *malheureux*. De Legende heeft ons, in haren dramatifchen vorm, wèl bevallen. De woorden van *Lancelot*, bl. 59 en verv., zijn in vele opzigten fchoon; maar die voorftelling van dat *telkens* fterven en herleven in de eeuwigheid is al te zonderling,

terwijl zij echter aan een' reeds gezaligden in den mond wordt gelegd, en dus als waarheid voorgedragen. — In het ſtukje: *Van Speyk*, lezen wij, bl. 111, dat VAN SPEYK aan zijne beminde niet eens *dacht* en geen' enkelen zucht voor haar ſlaakte, ſchoon hij echter door den Dichter wordt voorgeſteld als haar teederlijk te beminnen. Dit is eene tegenſtrijdigheid. Hij had de woorden, hem in den mond gelegd, aldus moeten uitbreiden: *Quoi donc! je ſerais un lâche? Non, non, ma bien-aimée toujours préſente aux yeux de mon âme! je mourrai la mort des héros; nous nous reverrons dans une autre patrie!... Vie, vie terrestre, je te repouſſe! ma mort est plus utile; ma patrie l'exige. Eh bien, patrie! la voilà! Je vous ſacrifie l'espoir de ma jeuneſſe.* — *Rêve*, bl. 147. „*Elle ſ'est laiſſée faire*," is plaats waarom niet liever: *elle me prodiguait ſes faveurs?* Ook op bl. 146 hindert ons de uitdrukking: „*Je ſens* tout *jusqu'à* mes jambes même *treſſaillir quand je penſe à cet être adorable.*" Anders is er in dien droom en in vele andere ſtukjes niet weinig ſchoons en verhevens. — Het verhaal *Coloprint* is treffend, en vol ware poëzij is het *Fragment*, bl. 115—125. Tot aanbeveling daarvan, en tot beſluit dezer beoordeeling, ſtrekke het volgende: „*Quand au crépuscule du ſoir une colombe traverſe l'air au deſſus de ma tête, je penſe: tu appartiens ſans doute à une jeune fille jolie, car tu es belle et blanche comme l'âme d'une fille de quinze ans. Et lorsque je regarde la penſée, je murmure: ta couleur, humble fleur, ne ſied pas à ton état; le lis royal devrait avoir la pourpre, mais la tendre penſée devrait être blanche comme la main d'un enfant.* ET JE DIRAIS TOUT CELA EN VERS, CAR LA NATURE EST LA POÉSIE DE L'HOMME, COMME DIEU EST CELLE DES ANGES! — *Me voici devant un mur, et ma lumière a disparu; ainſi disparaît l'âge du plaiſir quand nous ſommes près d'y toucher, qui de loin nous attire.*"

De miſſchien al te gevoelige Schrijver zuivere en veredele ſteeds zijnen ſtijl, en als zijne Muze hem bezielt, ſpreke hij voortaan in de *gekadanſeerde* taal der Zanggodinnen; dan zal niet alleen de geest der dichtkunst uit zijne *redenen* ons tegenademen, maar ook de golving des lieds in zijne *zangen* ons ſtreelen.

Niets blijft verborgen! Uit het Leven van gestrafte Misdadigers, tot leering en waarschuwing. Door J. G. MÜNCH, *Hoogleeraar te Tubingen. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1832. *In gr. 8vo. 124 Bl. f* 1 : :

Weinige voorvallen zijn er, die zoozeer de algemeene opmerkzaamheid boeijen, als merkwaardige gebeurtenissen uit de lijfstraffelijke regtspleging. In hooge mate wekken zij de belangstelling op; en daar ze aan den eenen kant treffend de kracht des gewetens, ook bij den grootsten booswicht, doen aanschouwen, zoo leveren zij ook vaak proeven op van het bestuur der Goddelijke Voorzienigheid, soms jaren na het gepleegde misdrijf blijkbaar, nu in het ontdekken der onschuld, dan in het achterhalen van den misdadiger. Nergens wordt veelvuldiger bevestigd, hoe soms kleinigheden tot groote uitkomsten en ontdekkingen leiden; en gelijk aldus de bedoelde voorvallen van het uiterste belang zijn voor de kennis van den mensch, zoo kunnen zij ook uitnemend dienen, om afschrik in te boezemen van het kwade, en aan dien onomkoopbaren inwendigen regter te doen denken, welke zoo menigeen dwong, zichzelven te verraden, en te vallen in de handen eener geregtigheid, die hij anders zou hebben weten te misleiden.

Criminalgeschichte, gelijk de *Duitschers* die met één woord noemen, waren dan ook aan het lezend publiek immer welkom; en wij twijfelen niet, of de titel van het boekje, dat wij hier aankondigen, zal reeds velen tot de lezing hebben uitgelokt. Wanneer wij echter alleen zeggen, dat hier op 124 bladzijden XXXIV voorvallen worden verhaald, dan zal niemand hier eene zeer uitlokkende inkleeding verwachten. Trouwens, het zijn alleen eenvoudige bijzonderheden tot staving van de waarheid, die aan het hoofd des titels staat. Het eene is meer, het andere minder belangrijk. Verscheidene zijn er, welke Rec. wel eens door onzen CHRISTEMEIJER zou willen hooren verhalen, (offchoon deze zijn fraai talent van vertellen door eene, onzes inziens, te ver gedrevene liefde tot *strenge waarheid* geweld heeft aangedaan) b. v. No. III, IV en VIII. Van allen kan men zeggen, dat ze de misdaad zonder verschooning ten toon stellen; sommigen herinneren op indrukmakende wijze aan het Godsbestuur, zoo als XVI, XVII, XXXI. Aan de waarheid van XXI en XXIX

zouden wij twijfelen. De ſtijl beviel ons wèinig, als te kronijkachtig, hoezeer de vertaling wèl is. Alleen: *hij trok zich nieuw aan* (hij kleedde zich in het nieuw); *zorgen* (vreezen); *uitgaan* (ſterven, van een' boom), verraden den oorſprong. Bl. 76. r. 8. ſtaat *ging*, lees *ging zich*. Hadde men uit dit werkje het beste genomen en omgewerkt; — maar zeldzaam treft dit lot *Hoogduitſche* lettervruchten. Uit geene taal *ſchijnt* de vertaling in het *Nederduitsch* gemakkelijker; uit geene misſchien *is* zij moeijelijker. Echter is dit werkje, over 't geheel, in goede handen gevallen.

Athanaſia, de ſchoone Griekin van Samos. Tafereelen uit de Geſchiedenis der Belegering van Misſolonghi en de(n) Slag bij Navarino. Naar het Hoogduitsch. Te Purmerende, bij Broedelet en Rijkenberg. *In gr. 8vo. 164 Bl. f* 1 - 65.

Het gezond verſtand onzer landgenooten zal nooit toelaten, dat zij den edelen vrijheidszin der *Grieken*, ondanks de woelingen van partijgangers, in hunne ſchatting zullen verwarren met den oproerigen geest, die zich thans in andere landen zoo hatelijk openbaart, en alles inſpant, om, onder ſchijnbare zucht naar vrijheid, alle wet en orde, die onmisbare waarborgen zijn voor eene redelijke vrijheid, omver te werpen. Daarom twijfelen wij er niet aan, of deze tafereelen uit de geſchiedenis der belegering van *Misſolonghi* en van den ſlag bij *Navarino* zullen bij ons met belangſtelling ontvangen worden; terwijl ook het romantiſche verhaal, in hetwelk deze tafereelen zijn ingeweven, den leeslust aangenaam bezig houdt. Tot eene proeve van den ſtijl, geven wij hier eene plaats aan het volgende, behoorende tot het verhaal der belegering en verovering van *Misſolonghi:*

„ Met iederen oogenblik klom de nood, — het getal der ſtrijdbare mannen verminderde van dag tot dag, terwijl honger, ellende en ziekte in de vreeſelijkſte gedaanten rondgierden. Eindelijk was hun toeſtand zóó verergerd, dat zij ſlechts nog voor ten hoogſte twintig dagen levensmiddelen bezaten. Uitgeput door de gedurige vermoeijenisſen en het weinige voedſel, ſleepten de anders zoo ſtevige mannen zich als geraamten rond. Daar de vijanden ſteeds post vatteden op de gevallen muren, zoo werden zij allengskens in eene kleinere ruimte ter verdediging ingeſloten. — De langmoedigheid der be-

legeraars was thans ten einde: zij zagen zich zoo nabij aan het doel hunner wenfchen, dat er aan gunftige bedingen der overgave niet meer te denken was, en niets anders dan flavernij of de verfchrikkelijkfte dood hun te wachten ftond. Geen wensch of uitzigt bleef hun over, dan met de wapens in de vuist te fterven, en hunnen moed aldus met den heldendood te bezegelen. Alle toebereidfelen tot eenen algemeenen uitval werden in gereedheid gebragt; niemand kon hopen de ftad ooit weder te zien: gelukkig hij, die er zich kon doorflaan; — maar hoogstwaarfchijnlijk was het, dat zij hun leven onder het zwaard der vijanden zouden eindigen. — Het was een hartverfcheurend gezigt, toen op den dag, die den fchrikkelijkften nacht voorafging, allen zich tot den gemeenfchappelijken heldendood verbonden. Echtgenooten, ouders en kinderen omhelsden elkander, onder het ftorten der bitterfte tranen, voor het laatfte op deze wereld; zelfs zij, die tot hiertoe vijanden waren, reikten elkander de hand der verzoening, wijl allen toch te gelijk denzelfden weg naar het graf betraden. — Eindelijk brak de noodlottige nacht aan. Ieder had zich genoegzaam voorbereid voor de groote reis naar het onbekende land aan gene zijde des grafs," enz.

De bijgevoegde aanmerkingen van den Vertaler, meest van aardrijkskundigen en historifchen inhoud, of foms dienende tot opheldering van hetgeen betrekking heeft op Oosterfche en Griekfche zeden, gewoonten en benamingen, en gedeeltelijk uitvloeifels van 's mans echt vaderlandsch gevoel, geven hem dubbele aanfpraak op lof en aanbeveling; gelijk wij dan ook ons aanprijzend verflag gaarne eindigen met de verklaring, dat wij het er voor houden, dat niemand van eenen zuiveren fmaak deze tafereelen zonder voldoening zal lezen.

Dunallan, of kent eer gij oordeelt. Naar het Engelsch van Misf KENNEDY, *Schrijffter van Vader Klemens, Het welberaden befluit, enz. In II Deelen. Te Amfterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. *In gr. 8vo. Te zamen 677 bl. f 7-20.*

Reeds vóór de lezing verwacht men van een verhaal der Schrijffter van *Vader Klemens*, dat het eene godsdienftige ftrekking hebbe, en in deze verwachting vindt men zich niet bedrogen bij de lezing. Het werk bevat eene verdediging

van de Christelijke Godsdienst, en derzelver ernstige aankleving en beoefening, tegen ligtzinnigen en ongeloovigen. Het verhaal is hoofdzakelijk van den volgenden inhoud: Misf *Catharina Dunallan* werd tegen haren zin, uit gehoorzaamheid aan haren vader, de echtgenoote van eenen verren bloedverwant, die insgelijks den naam *Dunallan* voerde. Ook Sir *Dunallan* ging deze verbindtenis met grooten tegenzin aan. Maar ook zijn vader had hem vóór diens dood, door eene plegtige belofte, tot het aangaan van dit huwelijk verpligt. „De vader van *Catharina* had altijd vurig gewenscht, dat zijne dochter in het bezit van zijnen titel en van zijne rijkdommen zou blijven; en naauwelijks was zij de kindsche jaren ontwasfen, of hij deed haar beloven, eenmaal hare hand te zullen geven aan hem, die de erfgenaam van zijnen rang en van zijne schatten zou worden. Zij beminde haren vader met geheel haar hart, en zij beloofde hem alles, wat hij van haar verlangde. Doch naderhand, toen zij meer leerde nadenken, beschouwde zij een huwelijk met eenen man, dien zij niet kende, en dien zij veelligt nimmer zou beminnen, met afschrik. Zij kon zich niet wederhouden, haren vader van eigenbatige oogmerken te beschuldigen, dewijl hij het geluk van zijn eenig kind in de waagschaal stelde, om aan zijne eerzucht te voldoen; doch met dat al was zij zoo geheel en al door kinderlijke liefde aan hem gehecht, dat zij een dergelijk denkbeeld, hetwelk zij harer onwaardig achtte, van zich poogde te verbannen. — De jonge *Dunallan* bevond zich op reis op het vaste land. Hij reisde door landen, die, en door den oorlog en door de volksberoerten, verwoest waren, en waar weinig Engelschen zich zouden hebben durven wagen; deze hartstogt, om een zwervend leven te leiden, scheen bij hem, wel verre van te verminderen, meer en meer toe te nemen, en *Catharina*, die zeer wel wist, dat zijn vader hem eene dergelijke belofte, als die, welke zij den haren gedaan had, had afgevorderd, begon te vermoeden, dat zijn wederzin tegen een gedwongen huwelijk de oorzaak van zijne langdurige verwijdering was." Om kort te gaan, de jonge echtgenooten kenden elkander niet. Vooral dacht *Catharina* zeer ongunstig over *Dunallan*. Zij hield hem, wat zijne godsdienstige denkwijze betrof, voor eenen geestdrijvenden dweeper, of, hetgeen nog erger is, voor eenen huichelaar, die zeer groote ondeugden door een godsdienstig uiterlijke wist te bedekken.

Zoo gestemd, ziet zij zich genoodzaakt, haren echtgenoot naar diens landgoed *Arnmore* te volgen. Daar valt haar spoedig het onwaarachtige, ja moedwillig logenachtige van vele tegen *Dunallan* ingebragte beschuldigingen in het oog. Het bevallige van het landgoed getuigt van den goeden smaak des eigenaars. De tevredenheid en de ondubbelzinnige blijken van liefde jegens hunnen Heer, bij zijne huisgenooten, bedienden en pachters van zijne landerijen, wederlegt van zelve het voorgeven, dat hij hard en eigenbatig tegen zijne onderhoorigen zou zijn. Zelfs zijne godsdienstige denk- en handelwijze vertoont zich van tijd tot tijd in gunstiger licht. *Catharina*, die de gewone gevoelens der groote wereld, ten aanzien van eene meer ernstige beoefening van het Christendom, ten gevolge van eene, in dit opzigt, verwaarloosde opvoeding, maar al te veel had ingezogen, wordt van tijd tot tijd overtuigd van het ongegronde van hare vooroordeelen, en leert hoe langer hoe meer in geheel haar leven het Christendom met ernst en ijver beoefenen. Een' tijdlang gelukt het eenen gewetenloozen booswicht, die vroeger te vergeefs naar de hand van *Catharina* gestaan had, om, door de verfoeijelijkste middelen, de harten van *Dunallan* en zijne echtgenoote van elkander verwijderd te houden; eindelijk echter komt de waarheid aan het licht. De goddelooze *Saint Clair* sterft eenen verschrikkelijken dood, en *Dunallan* en *Catharina* vinden den onbedriegelijken waarborg voor het geluk van hun huwelijk in hun gemeenschappelijk verlangen, om overeenkomstig de lessen van het Christendom te leven.

Over het geheel is, naar ons oordeel, de geest, die in dit werk heerscht, voortreffelijk. Hier en daar slechts komt eene zekere ingenomenheid met het Methodismus te voorschijn. Ook twijfelen wij, of sommige in het werk voorkomende redeneringen wel boven alle onzekerheid verheven zijn; b. v. of het aanschouwen van eene hevige stormvlaag ons wel bij voorkeur behoort te leeren, „dat het onbegrijpelijke Wezen, „ dat ons genoegzaam altijd eene taal van liefde en me- „ dedoogen doet hooren, ook in toorn kan ontbranden." Is het niet meer in den geest der leer van het Christendom, bij het aanschouwen van onstuimige natuurtooneelen, vervuld te zijn met de gedachte aan het nut, dat zij te weeg brengen, en dat God zeer zeker alle dingen ten goede doet medewerken den genen, die Hem liefhebben? Met dat al, de smaakvolle en over het geheel juiste en oordeelkundige voor-

ſtelling der waarheid, ingeweven in een zeer onderhoudend en belangwekkend verhaal, doet ons hopen, dat dit boek nut zal ſtichten bij zoodanige lezers, die anders minder gewoon zijn, boeken van godsdienſtigen inhoud te lezen.

In hoe ver het woord *dokter*, in plaats van *doctor*, in den zin van *geneesheer*, burgerregt verkregen hebbe, durven wij niet beſlisſen; maar *eene voortreffelijk vrouw* en dergelijke misſtellingen meer zagen wij ongaarne in zulk een boek. Om het door ons genoemde goede, wenſchen wij aan het werk eene gunſtige ontvangst toe bij onze landgenooten, voor welke wij ons van deszelfs lezing veel aangenaams en nuttigs beloven.

Hoe Hendrik van Eichenfels tot de kennisſe Gods kwam. Eene Vertelling voor Kinderen en Kindervrienden. Te Amſterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *In kl.* 8*vo.* 65 *Bl. f* 1 - 30.

Wij zitten met dezen *Hendrik van Eichenfels* aan den grond. Gaarne zouden wij over dit boekje een gunſtig oordeel vellen, en moeten toch met onzen lof uiterst karig zijn. Er is menige goede leering in, die ook wel ter ſnede en regt geſchikt naar de kinderlijke bevatting wordt voorgedragen. Kwam maar die leelijke kluizenaarsgeſchiedenis niet tusſchenbeiden! — Die leelijke? Wel, het is immers eene mooije. — Ja wel; al te mooi zelfs, en daar hapert het juist. — Hoe zit dit in elkander? — Ziehier, lezer, wat er van zij. Mogen wij een vermoeden opperen, dan is de Schrijver van dit boekje een verlicht Roomschgezinde, en heeft hij, om de jeugd in zijn vaderland, op eene onderhoudende wijze, met de allereerſte waarheden van de Godsdienst bekend te maken, dit kinderromannetje geſchreven. Dit zoo zijnde, is het den braven man, wiens oogmerk wij gaarne vereeren, niet kwalijk te nemen, dat er in zijne vertelling, bij veel goeds en nuttigs, een en ander voorkomt, dat niet geſchikt is voor de Protestantſche jeugd. Daartoe behoort ook, dat hij het kluizenaarsleven in een te behagelijk licht voorſtelt. En daar nu het kinderlijk gemoed hierdoor wel eens eene ſcheeve vouw konde aannemen, — want wat doen jeugdige indrukken al niet af! — die voor deszelfs verdere godsdienſtige vorming ligt zeer ſchadelijk ware, zoo maken wij zwarigheid, dit boekje over het geheel dien lof toe te kennen, welken anders menige daarin voorkomende bladzijde verdient. Het is waar, de inkleeding heeft wel iets, dat veel zweemt naar eene, met harde kleuren afgezette, Duitſche prent; maar kinderen houden veel van zulke prenten, en gaarne geven wij aan den vorm wat toe, als maar de inhoud gaaf is.

Boekbeſch. No. VII. bl. 289. reg. 21—23. ſtaat: hoe zoude men dan, de antipathie als eene aangeboren eigenſchap beſchouwende, niet mistasten, enz. Men leze: hoe zonde men dan, de antipathie als eene *niet* aangeboren eigenſchap beſchouwende, mistasten, enz.

Bl. 291 moeten reg. 15—19 niet dáár gelezen worden, maar reg. 23, achter de woorden: aan den afgrond ſtaande.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, rakende de Natuurlijke en Geopenbaarde Godsdienst, uitgegeven door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap. XXXIste Deel.*

(Vervolg van bl. 377.)

II. Wij zijn nu tot het hoofdpunt des onderzoeks genaderd, waarbij, onzes inziens, de Eerw. WEYDMAN niet te onpas in zijne Verhandeling eene nieuwe Afdeeling, door splitsing der letter A, had mogen maken. Hoe dit zij, met § 8 env. vangt hij aan te spreken „over den invloed van het beginsel bij het ontstaan der Protestantsche Kerk, over deszelfs wijziging in hare Afdeelingen, en van de ontaarding van hetzelve onder de Hervormden."

Offschoon niet te ontkennen valt, dat de toestand der tijden, ontdekking der Drukkunst, beschaving, verlichting, vrijheidszucht, afkeer van de Hierarchij en wat des meer zij, tot den opgang en de verbreiding van het Protestantismus veel hebben bijgedragen of hetzelve begunstigd, het voorname of eigenlijke *beginsel* nogtans, dat LUTHER, ondanks het droevig lot, vroeger aan de *Waldenzen*, HUSS en anderen bejegend, tot tegenstand tegen het magtige *Rome* noopte, lag in zijnen eigen onversaagden aard en godsdienstig gevoel. Men behoeft alleen over zijnen aanleg en zijne vorming na te denken, om, in de opkomst der betere Christenkerk, de hand en het beleid des Albestuurs te vereeren. Immers, toen LUTHER (even als later de *Nederlandsche* Hervormer MENNO SIMONS) aan de ijdelheid en het zondige van het kloosterleven eene diepe ergernis opvattede, bevroedde hij geenszins, op welk eene moeijelijke baan die onrust des gemoeds hem voeren zou. Alleen werkheiligheid, of fleurige arbeid van

menſchelijke inſtelling, beloofde aan het ontwaakte geweten de bevrediging of kalmte der ziele niet. Dus neemt hij Gods woord ter hand, en vindt in deszelfs aandachtig en heilbegeerig lezen den troost, vromelijk door hem gezocht en met ootmoedigen ernst afgebeden. Het *geloof aan Gods genade in* CHRISTUS JEZUS ſchiet alzoo vaste wortelen bij den ſtoutmoedigen vriend der waarheid, ontwikkelt bij hem eenen warmen ijver voor hare geheiligde zaak, en dringt hem tevens tot een nieuw en geestelijk leven. Langs dezen weg tot inkeer gekomen, en zelf metderdaad *hervormd*, begint LUTHER, op gezag en in navolging van PAULUS, offchoon in kleineren kring, te prediken, „dat „de mensch geregtvaardigd wordt door *dat* geloove, „zonder de werken der Wet," onverſchillig of die van MOZES, dan die van *Rome*, eene bloot zinnelijke of ſlaafſche eerdienst voorſchrijve, waarbij het harte koud blijft, en waardoor de geest niet opgewekt wordt tot *heiligmaking*. Zoo ſtaat de Geloofsheld daar, en leert, onderwijst en ſticht hij zijne hoorders, gewis zonder nog aan zijnen uitgang uit de Kerk, of aan die belangrijke taak te denken, waartoe hem eene naderende toekomst, of Pauſelijke trots en aardsgezindheid, onder het Alziend Oog, weldra zullen oproepen. Immers het ſchaamteloos en hemeltergend uitventen van den Aflaat maakt al zijne verontwaardiging gaande, en wikkelt den man, die aan zijne geloofsbeginſelen getrouw blijft en zich verdedigt, in heeten en gevaarvollen ſtrijd met de verbolgene Geestelijkheid en *Rome*. Gerugſteund door de pen van Geleerden, het aanzien van Vorſten, en de voortgaande goedkeuring van ontelbare volksſcharen in ons werelddeel, blijft LUTHER beveiligd voor, of wordt hij ontrukt aan het geweld en den beleedigden trots van 's Pauſen magt en heerschzucht, buiten ſtaat, om, in dit pleit van Rede en Godsdienst, hare ſterk gewordene wederpartij te overwinnen. Te vergeefs, dat hem zijne vijanden met verachting, ſchimp en ſmaad, het gewone wapen

van onbedwongene drift, aantasten, of de vloek van het Vatikaan en de Keizerlijke ban hem aan de wreedaardigste vervolging ter prooije geven: dit dringt, ondanks zichzelven, den grooten Hervormer, met MELANCHTHON, zijnen schranderen vriend en wijzen rader, benevens den kloeken ZWINGLI, hunnen helper, tot verdere stappen; ja het verpligt hen, met al hunne openbare volgelingen, voor het geopend oog der Natiën uit te gaan van de stiefmoederlijke Kerk, die den vrede niet wilde, en voorts den Heere het nieuwe Protestantsche gebouw te stichten, waarvan JEZUS CHRISTUS ten hoeksteen gelegd werd.

Gelukkig, ware er niet, bij dezen harden kamp met *Rome*, en met den aanvang van het Hervormingswerk, een nieuw geschil, over min aangelegene leerbegrippen en kerkelijke inrigtingen, ontrezen tusschen de voorgangers in *Saksen* en die in *Zwitserland*, of tusschen LUTHER en CALVIJN! Gelukkig, hadden zij onderling en met den vredelievenden MENNO zich beter mogen verstaan, of, met hem, den *Doop der Bejaarden*, op gezag der Schrift, ten scheidsmuur gesteld tusschen Roomsch en Onroomsch! Maar te regt vindt men bij GRATAMA opgemerkt: „ Het is eene aller„ bekrompenste gedachte, dat, terwijl alle vroegere eeu„ wen als om strijd het zuivere Christendom vermink„ ten en vermenschelijkten, de mensch der XVIde Eeuw „ in ééns voor de Christelijke leer zoude zijn rijp „ geweest." Alzoo (gelijk in de vroegere Eeuwen der Kerk) om den invloed van wargeesten, of ook den terugkeer tot de verlatene heiligdommen, bij min ervarenen, te beletten, bragt men op nieuw, hoewel schoorvoetende, *Geloofsbelijdenissen* ter bane, en splitsten zich van dien tijd af de Protestanten in *twee* voornamere Kerkgenootschappen, dat der *Lutherschen* en *Gereformeerden*, terwijl vervolgens de kleinere zich aan deze hoofdafdeelingen meer of min aansloten. Hiervan gewagende, zegt de Eerw. WEYDMAN: „ Beide „ zijn over het geheel uit dezelfde behoefte ontstaan;

„ beide berusten zij in haar eigenlijk wezen op de-
„ zelfde grondbeginfelen; inwendig en pofitief op het
„ vrije geloof in Gods genade in CHRISTUS JEZUS,
„ en uitwendig of negatief op het verwerpen van het
„ regterlijk gezag der Kerk. Dit beginfel, dat wij als
„ den grondflag van de Hervorming hebben leeren ken-
„ nen, geldt als zoodanig voor alle Protestantfche Kerk-
„ genootfchappen. Dit is de grondtrek, die allen ken-
„ merkt; dit is de algemeene band, die allen onderling
„ vereenigt, al is het, dat zij in de opvatting van en-
„ kele, bijkomende leerftukken van elkander verfchil-
„ len. Datgene alleen, wat tegen dat beginfel ftrijdt,
„ moet als niet Protestantsch, als geen wezenlijk deel
„ van de Protestantfche Kerk befchouwd worden." Ziet hier den grond, waarop de Schrijver, vooral tegen de befchuldiging der Roomschkatholijken, die eenheid in de Protestantfche Kerk verdedigt, welke metderdaad beftaat, ondanks verfchil van ondergefchikte leerbegrippen, ondanks den uiteenloopenden vorm van eerdienst en gebruiken, ondanks menige wijziging, met name in het Kerkbeftuur, herkomftig grootendeels uit den volksaard, of van eenigen ftaatkundigen invloed in den loop der tijden. Want, de opkomst, inrigting en leer der Kerkgenootfchappen in *Duitschland*, *Zwitferland*, de *Nederlanden*, *Engeland*, *Schotland* en elders overwegende en naar eisch uiteenzettende, toont hij aan, dat in elk derzelven het hoofdbeginfel van het Protestantsch geloof aangenomen is en beleden wordt.

Alleen de SOCINUSSEN en die van hunnen aanhang, waarover hij zich, om de moeijelijkheid des oordeels, met veel voorzigtigheid geuit heeft, maken hier eene uitzondering; en het is te bejammeren, dat afkeer van een blind en ingewikkeld geloof in verborgenheden en duistere leerbegrippen de Poolfche Broeders en latere *Unitarisfen* op het dwaalfpoor gebragt, of te veel heeft doen vertrouwen op menfchelijk doorzigt en Rede. Maar ook de geest der tijden, de hevigheid en bitterheid der Godgeleerde twisten, en de haat bij Roomsch

en Onroomsch, waarmede SOCINUS met de zijnen van den beginne en bij voortduring verketterd en vervolgd werd, zouden deze niet veel hebben medegewerkt, om hem en zijne medestanders te zeer op te winden tegen de hun vijandige Kerkgemeenten? en omgekeerd, om hem te beschuldigen „ wegens minach„ ting en verlaging van het gezag der Openbaring?" — Doch wat hiervan zijn moge, en welk een misbruik er gemaakt zij van SOCINUS' gevoelens en voorbeeld, tot wier verdedigers wij ons geenszins opwerpen, tusschen *zijne* beginselen en die van het hedendaagsche *Naturalismus* en zoogenaamd *Rationalismus* is een grooter verschil, dan dat wij in het Ongeloof dezer dagen, met den Eerw. WEYDMAN, eenigerlei *ontwikkeling* vinden dier overoude en bijkans vergeten dwaling. Hij zelf trouwens erkent dat verschil, en keert, ten deele althans, terug van het eerstgezegde omtrent die ontwikkeling. Wij drukken op de onderscheiding te meer, om voor te komen, dat men niet aan klanken van vrijheid, redelijkheid en verlichting zich hechte, of vijandige aanvallers en vermomde bestrijders der Openbaring en Gewijde Geschiedenis verwarre met waarheidzoekende, schoon aan hun stelsel te zeer gehechte, dan toch aan *dat* eerste Protestantsche grondbeginsel immer getrouw geblevene Christenen, dat *de H. Schrift de regel is van geloof en leven.*

Intusschen zoude het, naar onze meening, niet zwaar vallen, geheel afgescheiden van het *Socinianismus* en van het Protestantendom, dat ook het gezag der Rede in geloofszaken tegen *Rome* op den voorgrond plaatste, de eigenlijke bron op te delven dier ligtzinnigheid, die den Bijbel aanrandt, en schaamteloos in onzen tijd de Gewijde Geschiedenis misvormt en schendt, ondermijnt en lastert. Uit den droesem der wereld welde zij, lang vóór SOCINUS' geboorte, vóór de eeuw der *Hervorming*, in de tijden van KONSTANTIJN *den Grooten;* en vroegere Vorsten, aanzienlijken en dartele rijken verzwolgen te meermalen, en dorsteden naar den

zwijmeldrank uit *hare* wateren. En de hedendaagſche tuimelgeest der Volken, die de menigte afkeerig maakt van Godsdienst, wet en orde, en die het vrijzinnige deel van *Europa*, als eene verwoestende *Cholera*, doortrekt en beroert, getuigt deze niet van het ingezogen gif, dat aan de hartader knaagt der maatſchappelijke welvaart, en geheel het ſtaatsligchaam ſchokt en foltert?

Overigens, en dit verdient nog tot betere onderſcheiding door ons gezegd te worden, wanneer, in den dageraad der Protestantſche Kerk, MENNO SIMONS, SOCIJN en anderen der Disſenters van haar afweken, waren er in *Italië* en in *Frankrijk*, die als Apostelen van het Deïsmus optraden, en ook onder dien titel erkend zijn geworden (*). Wel hebben aldaar Pauſelijk geweld en gruwelen beide aan verſtand en onverſtand den breidel in den mond gelegd; maar het onkruid onder de goede tarwe is opgeſchoten en aangekweekt geworden in de Groote Wereld en door ſcherpzinnige Geleerden onder de *Britten*; voorts alomme verſpreid, uitgevent en aangeprezen, met *Fransch* vernuft, welſprekendheid en losſen tooi van wijsbegeerte; eindelijk, ondanks alle krachtige wederſpraak der Christenkerk, heeft men het onkruid, als *iets nieuws* (of *neologie*), opgenomen aan Hoogeſcholen van *Duitschland*, den ouden roem zijner vrome Vaderen op de verdienſten van LUTHER alzoo onteerende. Wat ons betreft, wij houden eene te eng beperkte Christelijke vrijheid en zedebederf, geenszins SOCINUS, voor den wortel en de wezenlijke oorzaak des kwaads. — Doch, keeren wij van dezen uitſtap tot de Verhandeling van den Heer GRATAMA terug.

(*) Behalve op vele anderen, zij het genoeg, ons hier te beroepen op LELAND, *over de Deïsten*, dadelijk in het begin van zijn werk, of D. I. Brief 1.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Leerrede over 2 *Timoth.* I: 10b. *Jezus Christus, die den dood heeft te niete gedaan. Door* L. G. PAREAU, *Theol. Prof. te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1833. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* :-30.

Eene voortreffelijke Leerrede, welke uitmunt door helderheid en edele eenvoudigheid. Het *te niet doen van den dood* wordt verklaard op eene wijze, die den bekwamen Schriftuitlegger kenmerkt. De punten, die verder ontwikkeld worden, zijn deze: *Moge zonder de leiding van het Evangelie voor den mensch de dood kracht en wezen hebben, Jezus Christus neemt door zijn Evangelie de kracht en het wezen van den dood als weg; zoodat voor den mensch, die door het Evangelie zich laat leiden, de dood is te niet gedaan.*

Na het verscheiden eens *onvergetelijken Vaders* werd deze Leerrede door den waardigen Zoon uitgesproken, en aan eene teedergeliefde Moeder opgedragen. Hoewel niet opzettelijk van den overledenen gewaagd, en het onderwerp in zoo verre geheel algemeen is, gevoelt men toch overal, wat den Prediker steeds voor den geest zweefde. Moge de uitgave het bedoelde nut stichten, en de troost des Christendoms alle treurenden bemoedigen!

De Roomsch-Katholijke Kerk in Oud-Nederland, gelijk zij is, zijn kon en zijn moest. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII,* 126 *bl. f* 1-25.

De titel geeft genoeg te kennen, voor welke lezers dit boek geschreven is. Een man, die den ongunstigen toestand zijner Kerk hier te lande betreurt, wenscht door zijn schrijven iets tot verbetering toe te brengen. Hij wijst niet alleen het kwaad aan, maar zoekt ook de oorzaken op te sporen, en geeft voorts wenken, die

behartiging verdienen. De Schrijver deelt eerst belangrijke aanmerkingen mede, onder het opschrift: *Godsdienst onder het volk.* Onder meer andere bijzonderheden vindt men hier de beschrijving van eene *bedevaart te Kevelaar.* Verder wordt gehandeld over de *Opvoeding des Priesters.* Daarna beschouwt de Schrijver den *toestand des Priesters, in betrekking tot zijne geestelijke Overheid en tot zijne Gemeente*, als ook ten opzigte van zijne *levenswijze.* Vervolgens handelt hij over het *echteloos leven*, en oppert bedenkingen, die zekerlijk nadere overweging verdienen. Over het *Volksonderwijs*, en wel over het *Kinderonderwijs* en *onderwijs voor volwassenen* in de R. K. Kerk, zegt de Schrijver mede zijne gedachten, en eindigt met eene korte, opwekkende toespraak, welke dit opschrift heeft: *Niet waar? Dat zou nut stichten.*

Rec. kan., als Protestant, kwalijk oordeelen over een boek, dat door eenen belijder van de R. K. leer is geschreven voor R. K. landgenooten. Evenwel heeft hij het werk met veel belangstelling gelezen, en wenscht van harte, dat de kerkelijke toestand der R. K. Christenen hier te lande verbeterd moge worden. Intusschen moet hij bekennen, dat onder het lezen de bedenking bij hem opkwam, of misschien de Schrijver hier en daar niet overdreef en zich wel eens te sterk uitdrukte. Doch in de Voorrede wordt verzekerd, dat R. K. landgenooten *overal* (in dit boek, namelijk) *waarheid zullen vinden;* en de Schrijver betuigt tevens, dat het hem *zeer aangenaam zijn zal, wanneer een man van oordeel, dien het om waarheid te doen is, zijne tegenbedenkingen in het midden brengt*, en *ik zal*, voegt hij er bij, *mij er eene aangename bezigheid uit maken, dezelve te beantwoorden.* Indien het dan mogt gebeuren, dat iemand lust gevoelde, om tegen den Schrijver de pen op te vatten, hoopt Rec., dat het zal geschieden zonder eenige bitterheid en in dien geest der zachtmoedigheid, welke mede ter aanbeveling van dit boek strekt.

Enkele Germanismen komen in hetzelve voor, zoo

als *Zigeunerbende* (bende van zwervende heidens), *eene kerk voor zich* (op zichzelve), *beaardingen* (begrafenissen) enz. Ook schrijft men in goed Nederlandsch niet *onuitstaanbaar* (onverdragelijk) *trotsch*. Het werkwoord *vlugten* heeft eene onzijdige beteekenis, en kan dus niet met den vierden naamval staan. Op bl. 36 en ook op bl. 37 staat *physiologie*, waar, blijkens den zamenhang, *psychologie* bedoeld wordt. Eene drukfout is verder bl. 39 *Polyglotie*, in plaats van *Polyglotta;* op bl. 96 staat: *In Drenthe en Salland*, lees: *In Twenthe en Salland*.

De behandeling der Aziatische Cholera door het aanwenden van koud water, op physiologische gronden aangeprezen, door Dr. J. L. CASPER.

(*Vervolg en slot van bl.* 385.)

De slotsom van alle de voorafgegane redeneringen komt, bl. 35, hierop neder: *vernietiging van het peripherische leven in het huidorgaan is het wezen der Cholera, en als de hoofdzakelijke reden voor alle bijkomende verschijnsels aan te nemen.* Wij voor ons zouden dit als wezen der ziekte opgegevene meer voor een *verschijnsel*, dan wel voor het *wezen* der ziekte houden. Zij vertoont zich gedeeltelijk op deze wijze; maar het wezen der ziekte ligt waarschijnlijk meer in eene krenking van het zenuwleven, waaruit de verandering van het bloed (op bl. 16 in eene noot reeds vermeld) voortvloeit. Welligt gaat ook deze vooraf, hetwelk niet gemakkelijk te beslissen is, en er ook niet veel toe doet; want beide kunnen, in zulk een' graad aangedaan, geen oogenblik zonder wederkeerigen invloed bestaan. Vergelijken wij de verschrikkelijk snelle werking van het blaauwzuur, als gift genomen, met de uiting dezer ziekte, zoo schijnt — schijnt, zeggen wij — er wel eenige overeenkomst tusschen die van het *blaauwzuur* en het *Choleragift* te bestaan.

De onontbeerlijkheid der huid, door huidziekten, in

de confluérende pokken, bij verbrandingen enz. betoogd, is zeer juist; maar is daar de dood niet uit eene geheel andere oorzaak te verklaren? Bij de verbranding gaat toch de aandoening van de huid uit, zeker niet bij de Cholera, en bij de zamenvloeijende kinderziekte heeft er eene andere werking in de huid plaats, dan bij de Cholera. — Doch wij zouden haast vergeten, dat de Schrijver hier bij analogie redeneert, en wij eene beoordeeling en geene wederlegging schrijven.

Indien wij al genegen waren, met den Schrijver, zulk eene analogie (bl. 36) aan te nemen, waartoe wij niet volstrekt ongenegen zouden zijn, wij kunnen ons niet met hem vereenigen, deze ten grondslag te nemen voor de geneeswijze, althans zoo als de Heer ROSENSTEIN die voorstelt, namelijk de onbepaalde aanwending van het koude water (zie het Voorberigt des Vertalers).

De Heer CASPER zegt wel, bl. 52: *bovenal moet ik nu be(aan- of op-)merken, dat het verre van mij zij, dat ik bij alle Cholera-zieken het koud water zoude aanwenden* enz.; maar wanneer daarop volgt: *het individualiseren is zekerlijk aan het Cholera-ziekbed binnen zeer enge grenzen bepaald* (bl. 52), en verder: *van het individualiseren in de Cholera zelve zou ik kunnen zeggen, men kan niet den zieken, maar men moet wel de ziekte individualiseren, d. i. hare verschillende formen verschillend opvatten* (bl. 53), dan ontstaat er toch eenige vrees voor het *generaliseren*, hetwelk bij sommigen, die op de eerste lezing af alles beproeven, wel iets van alles over éénen boeg te wenden verkrijgt. Het is vooral om de navolgers, die niet eerst beproeven, maar dadelijk toetasten, dat wij deze Verhandeling onvertaald wenschten; zij zoude toch genoeg in der bevoegden handen gekomen zijn: welke slechts eenigzins wetenschappelijk gevormde Arts in ons vaderland verstaat geen Hoogduitsch en leest geene geneeskundige Duitsche werken? dikwijls met terugzetting van de oudere geneeskundige Litteratuur, en voorbijziende het vele goede, hetwelk in de vroegere schriften zijner landge-

nooten is nedergelegd; en deze verdienden juist nagegaan te worden, want toen was men bij ons in onze kunst meer oorfpronkelijk dan nu. Wij befchamen tegenwoordig in de Geneeskunde alle onze naburen, door onze, bij den eenen meer, bij den anderen minder, uitgebreide algemeene kennis van hetgeen overal voor de wetenfchap wordt gedaan; maar zoude daardoor ook niet de oorfpronkelijkheid eenigzins lijden, en fchommelen wij niet dikwijls bij de buitenlanders op, hetgeen zij fchrander verborgen houden, dat het bloemen en vruchten zijn, geplukt op onzen bodem, die zij te gemakkelijker voor de hunne laten doorgaan, omdat wij de ftudie onzer eigene geneeskundige letterkunde verzuimen? Zoolang er geene letterkundige gefchiedenis van ons vak door eenen Geneesheer gefchreven wordt, zal in het algemeen echter alles op den ouden voet blijven. Er zijn er, die zulks met vrucht zouden kunnen ondernemen; waarom flaan zij geene handen aan het werk? Doch wat is er ook met fchrijven in ons land te behalen, vooral in het wetenfchappelijke; voordeel althans niet, en....

Van bl. 36—52 behandelt de Schrijver de verfchillende wijze van aanwending van het *koude water*, en gaat daarna over, om de *ziekteformen* aan te wijzen, in welke hij hetzelve meer of min wil toegediend hebben.

Bl. 67 trok onze aandacht de door den Vertaler vermelde *fchijtgele beflagen tong*: de fabrijk van *fchijtgeel* buiten Rotterdam heeft hem zeker tot deze uitdrukking gebragt, die anders niet zeer gekuischt is.

Verder en tot het einde handelt de Heer CASPER over de verfchillende, ook door hem aangewende middelen. Hij eindigt met te zeggen: *Bevorens ik nog eenige woorden over de voordeelen en goede gevolgen dezer methode, die van het koude water, bijvoeg, acht ik mij des te meer verpligt op te geven*, WAT ZIJ NIET VERLEENT, bl. 87. Hier toont de Heer CASPER van den kwakzalverachtigen pogcher te verfchillen. Zeker met het koude water (dus vervolgt hij) redt men niet alle zieken; want in welke aanmerkelijke ziekte worden alle

zieken gered! (bl 87) maar deze kuurmethode was rationeel (in zekeren zin); zij redt de meeste Cholera-zieken (bewijzen); zij doet verrasſende dienſten in de kwaadaardigſte formen der Cholera; *maar* (zegt hij op eene andere plaats) *deze huiveringwekkende form — Cholera asphyctica — tart, in verreweg het meerendeel gevallen, de kunst der Artſen uit! Ik heb — ik heb — vergeefs!* bl. 81); zij voorkomt den gevaarlijken en doodelijken bijkomenden typhus zekerder en beter (twijfelachtig); zij ſtrookt met het gevoel van den zieke meer (zeer twijfelachtig); zij verzacht den dood(?); zij behoudt den zieke langer in het leven, dan de overige methodes (dit heeft zij dan toch met meer andere gemeen); *zij is eenvoudig, de minst kostbare, overal gemakkelijk aan te wenden.* Voortreffelijk, indien zij ſlechts overal, of althans grootendeels, aanwendbaar ware, hetwelk evenwel door dit werkje niet afdoende bewezen is.

Zoude er ook hier niet een *middelweg* zijn tusſchen de methode van CASPER, die op haren tijd ook prikkelende, althans indrukwekkende genoemd kan worden, en tusſchen de door hem te regt afgekeurde prikkelende en andere methodes (Voorb. bl. IX en Verh. bl. 2)? Wij zeggen ja, en meenen niet te veel te zeggen, wanneer wij vooronderſtellen, dat ook in ons vaderland hiervan de bewijzen zullen geleverd worden.

In het Aanhangſel heeft de Heer ROSENSTEIN zich bevlijtigd, te verzamelen, wat over het nut des kouden waters hier en daar is geſchreven. Wij *zien het eenvoudige niet met verſmading voorbij, juist omdat het eenvoudig is.* Het koude water verdient alle aanprijzing met voorzigtigheid, ja er kan met de gave van onderſcheiding van hetzelve ſchier niet te veel gezegd worden. Aangenaam zal het ons evenwel zijn, door daadzaken bewezen te zien, dat het *koude water* het krachtigſte middel ter beſtrijding voornamelijk van de *Cholera paralytica* was. Het is eenigzins tegenſtrijdig, dat de geneeswijze van den Heer ROSENSTEIN *algemeen bekend* is, en niemand der Geneesheeren van dezelve ooggetuige is geweest, (bl. 33.)

Wij wenschen met den Heer ROSENSTEIN, dat de echt Hippocratische geest iederen Geneesheer bij de aanwending van het koude water, zoo wel als bij elk ander geneesmiddel, bezielen moge, opdat de kunst door de middelen tot wezenlijk heil, zoo wel van gezonden als zieken, moge strekken, en dus bereikt worde de voorspelling van onzen grooten GAUBIUS, *Inst. Patholog.* § 893.

Medicina Gentilis, hoc est Νόσος ἡ λαϊκή, vel morbi sub directione insolita, directio scilicet morborum Gentilis hodie primum quæ recognita melius videtur. Groningæ 1832. Sumptibus auctoris. Typis *P. S. Barghoorn.* *f* 6-50. 8°. f. maj. pp. 584. et Index, quæ simul Lecturae correcta habet XII.

Medicina Gentilis, of Νόσος ἡ λαϊκή, is de titel van dit lijvige boek, die door de bijgevoegde omschrijving of opheldering niet duidelijker wordt. Volgens den Latijnschen titel zoude men vragen, moet het eene *volksgeneeswijze* zijn, maar welke dan? De *Romeinen* plagten de van vreemde volken afkomstigen met het woord *Gentiles* aan te duiden; het kan ook gebezigd worden van hetgeen een geslacht eigen is. Is het dus eene geneeswijze of geneeskunde uit den tegenwoordigen tijd? Volgens den Griekschen titel zoude het eene *den volke eigene ziekte* behooren te zijn, of, gelijk sommigen het misschien zouden vertalen, de leekenziekte (*laïcus, qui non est e clero*), waardoor het evenwel niet verstaanbaarder wordt. Men zoude haast met *Don* FRANCISCO, in de klucht uit C. HUYGENS' *Korenbloemen*, 8°. D. III, bl. 71, zeggen: *Hij doolt al in de sproock.* Maar wanneer men uit den titel niet regt kan opmaken, wat de Schrijver bedoelt; wie is hij? opdat men hemzelven dit zoude kunnen vragen. Na 581 bladzijden te hebben doorgelezen, zegge *vijfhonderd een-en-tachtig bladzijden*, zult gij op bl. 582 geschreven

vinden *Postdicta*, hetwelk zoo veel zal beteekenen als *Naſchrift;* daar kunt gij lezen, na voorafgezonden Latijnsch *motto*, hetwelk wij met VONDEL dus vertalen:

„ Gij, knapen, ſtopt de beek; het is nu niet te vroeg;
„ De beemden zijn voor 't vee ook zad en nat genoeg."

dat de Schrijver is JACOB SIMONS GROENEWOEDT, eens Student in de Medicijnen te *Groningen*, die al deze waarnemingen gedaan heeft onder zijnen vader SIMON JACOBS GROENEWOEDT, die te *Spijk*, in de provincie *Groningen*, reeds jaren de Genees-, Heel- en Vroedkunde *met alle wettige en wetenſchappelijke vrijheid (cum omni requiſita libertate legali et ſcientiali)* heeft uitgeoefend, en waarmede hij blijft uw vriend J. S. GROENEWOEDT (*vester amicus*). Gij kunt uit die *Postdicta* verder vernemen, dat hij tweemaal door een onverwacht noodlot van de Hoogeſchool is *weggeſcheurd*, en tweemaal van onder het gezigt der geneeskundige examens, van voor het geneeskundig tribunaal (?) (letterlijke vertaling) is *weggerukt!!!* De wijze hoe, blijft hij ons ſchuldig. In de *Voorrede* (Men vergeve ons dezen geweldigen terugſprong; wij moeten evenwel eerst iets van den perſoon weten, om iets van zijne qualiteiten te kunnen zeggen, en wij werden, om tot den perſoon te komen, naar de *Postdicta* verwezen, zeker om de nieuwsgierigheid nog meer gaande te maken.) In de *Voorrede* verhaalt hij, publieke qualiteit noch karakter te hebben, en ook geene publieke bediening waar te nemen; maar verzoekt deswege voor geen kwakzalver gehouden te worden, wiens kostuum met franjes, tot de trompet toe, hij zeer geestig, echter in eenigzins bizar Latijn, beſchrijft. Wat ons betreft, wij, om door hem vermelde redenen, behooren niet tot de genen, die hem van verkeerde zucht tot uitbreiding der wetenſchappen of aanmatiging (*ſapientiæ inverſæ et arrogantiæ*) zullen beſchuldigen; maar, wat de *imaginatio liberalior* betreft, (het zij men dit als *vrije, weelderige* of zelfs *verwilderde* verbeelding zoude wil-

len vertalen, of.....) hij, die omtrent dit oordeel twijfelt, of deze uitspraak te hard mogt vinden, leze de reeds vermelde 581 bladzijden nog eens door, indien hij 't vermag, en taal, woordvoeging, zin en zaken ontraadselen kan! Niet, dat er hier en daar niet iets goeds, gevonden wordt, of dat door den nevel, waarvan de Schrijver spreekt, die het verstand der Ouden overschaduwd of dat der nieuweren verduisterd heeft, het zijne ten eenemale be- en omneveld zoude zijn, — neen! maar de tarwe is zóó door het onkruid verdrongen, dat gij ze er onder verstikt vindt, of, wil men liever des Schrijvers eigene woorden bezigen, zijne vruchten zijn alsnog niet genoeg gerijpt, en als wrang te beschouwen; en de taal? de Schrijver schijnt de schriften der Ouden te kennen; naar het gebruikmaken van dezelve zoude echter van hem gezegd kunnen worden: *barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli* (*). Deze klucht wordt besloten door eene aanwijzing der hoofdstukken, welke tevens eene lijst der drukfouten is!!!

(*) Ik lijk hier wel een uitheemsch man; want niemand is er, die mij kan verstaan.

Geschiedkundig Verhaal van de Belegering der Citadel van Antwerpen in Dec. 1832, *toegelicht door onderscheidene officieele stukken en beoordeelingen over de Nederlandsche en Belgische Natiën, derzelver Gouvernementen en Legers. Naar het Fransch van den Ridder* DE RICHEMONT. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr.* 8vo. *VIII en* 310 *bl. f* 2-75.

Dit werk, gevloeid uit de pen van een Fransch Officier, die tot het belegeringskorps der Antwerpsche Citadel behoorde, en dus als vijand tegenover onze Helden heeft gestaan, verdient in eene hooge mate de belang-

ftelling onzer Landgenooten. De lof toch, welke hier door eenen vijand aan zijne tegenpartij wordt toegezwaaid, is uit den aard der zaak onverdacht, en kan alleen door ware, door onmiskenbare verdienften afgedwongen zijn. Uit dien hoofde zal dit werk niet alleen aan allen, die met de bijzonderheden van dit gedenkwaardig en voor Nederlands Heldenroem zoo onvergetelijk beleg nader wenfchen bekend te worden, welkom zijn, maar ook aan hen, die hetzelve hebben bijgewoond, en die daar den dood voor het Vaderland zoo vaak onder de oogen zagen, een ftreelend genoegen verfchaffen, en menige roemrijke herinnering opwekken.

De Schrijver heeft zijn onderwerp meerendeels in den vorm van brieven behandeld. Het valt echter moeijelijk, een geregeld overzigt van het werk te geven, daar de Schrijver zich aan geene bepaalde orde van opvolging der gebeurtenisfen gebonden heeft. Bij de lezing hindert dit echter volftrekt niet, daar alles levendig en duidelijk wordt voor oogen gefteld, en het werk met verftand en ook met fmaak gefchreven is.

Dat de Schrijver de verdienften zijner Landgenooten, hunne krijgskunde, moed, volharding, krijgstucht, en vrolijkheid in den gevaarlijkften arbeid, hemelhoog prijst, zal ieder in hem hoogst natuurlijk, ja billijk vinden, te meer daar hij ook zijne tegenpartij overal onbekrompen lof toezwaait, en in alle opzigten regt doet wedervaren. Ook het gedrag der afvallige *Belgen* wordt door hem naar waarheid, dat is met afzigtelijke kleuren, afgefchilderd. Overal bejammert hij het, dat een Fransch Leger ftrijden moest voor domheid en Priesterdwang tegen verlichting en welbegrepen vrijheid.

In dit werk zijn een aantal echte ftukken, tot de krijgsverrigtingen betrekkelijk, ingelascht. Hoezeer de meeste reeds van elders bekend waren, is het echter belangrijk, dezelve hier vereenigd en op hunne plaats te ontmoeten. Achteraan volgen eenige belangrijke bijlagen: 1°. Een bezoek op de Citadel van *Antwerpen*, 26 Dec. 1832. (bl. 220—226.) Uitmuntend en weg-

ſlepend geſchreven. 2°. De Levensbeſchrijvingen van den Maarſchalk GERARD, den Generaal CHASSÉ en den Kolonel KOOPMAN (bl. 227—268.) 3°. Eene Geſchiedenis der Citadel van *Antwerpen* (bl. 269—308.) Dit laatſte gedeelte is wat al te luchtig, wat te veel op zijn Fransch behandeld.

Eene algemeene aanmerking mogen wij niet terughouden. Het is deze: dat in dit werk wel veel op eene aangename wijze verhaald en levendig voorgeſteld wordt, maar dat de hoofdzaak, de belegering, noch met genoegzame uitvoerigheid behandeld, noch van onmisbare krijgskundige opgaven voorzien is. Het is geene *geſchiedenis der belegering*, gelijk men die van eenen Krijgsman en ooggetuige had mogen verwachten. Uit dit oogpunt zal een nieuw werk over deze zelfde ſtof in geenen deele overtollig zijn. Mogten diegenen onzer thans in het Vaderland teruggekeerde dapperen, die in de gelegenheid waren, om bouwſtoffen op te zamelen en te behouden, zich tot de zamenſtelling daarvan opgewekt gevoelen!

Doch deze aanmerking neemt niet weg, dat wij het voor ons liggende boek voor een hoogst aangenaam lettergeſchenk houden, voor eene belangrijke bijdrage tot den roem des Vaderlands, voor eene Eerzuil, door een' Vreemdeling aan de Verdedigers der Citadel opgerigt. De Heer J. DE Q...., die zich door de onderteekening der Voorrede als Vertaler heeft laten raden, ontvange onzen dank voor zijnen loffelijken en nuttigen arbeid.

Beknopte geſchiedkundige en plaatſelijke Beſchrijving der Stad Zutphen en harer bevallige omſtreken. Door H. N. VAN TIL. *Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. 1832. *In kl. 8vo.* 129 *Bladz. f* 1-25.

Dit boekje laat zich in een ledig uur met genoegen lezen. In een kort beſtek wordt men met het merk-

waardigste bekend gemaakt, 't welk te *Zutphen* en in deszelfs omstreken voor den vreemdeling te zien is. De Schrijver erkent zediglijk in zijn Voorberigt, dat hij dit werkje alleen wenscht beschouwd te hebben als eene *proeve*, opdat een kundiger moge worden aangemoedigd, om iets meer volledigs te leveren. Uit dien hoofde willen noch mogen wij angstvallig onderzoeken, wat hier meer uitgewerkt, wat beter gestaafd, en wat er nog wel had mogen bijgevoegd worden. Het voldoet aan des Schrijvers oogmerk, „ om iets over „ *Zutphen* en deszelfs heerlijke omstreken in 't licht „ te geven, 't geen eene aangename lectuur voor aller„ lei standen opleveren kon." Als zoodanig durven wij het dan ook met gerustheid aanbevelen.

Gedenkboek, of Verzameling van Stukken betrekkelijk den Terugtogt der Studenten van Groningen en Franeker uit den strijd voor het Vaderland. Benevens een kort Verslag van hun wedervaren in den tiendaagschen Veldtogt. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1832. *In gr. 8vo. XII en* 203 *bl. f* 2 - :

In 1831 gaf de Heer OOMKENS een *Gedenkboek, betrekkelijk den Uittogt der Studenten van Groningen en Franeker ten strijde voor het Vaderland*, in het licht, welk werkje in de *Vaderl. Letteroef.* voor Aug. 1831 aangekondigd en gunstig beoordeeld is geworden. De verdienstelijke Uitgever levert hier een vervolg op hetzelve, bewerkt door den Hoogleeraar VAN OORDT, aan wiens bevoegdheid wel niemand zal twijfelen. Beide stukken, die van den *Uittogt* en van den *Terugtogt*, worden ook, in kartonnen band en met fraai titelblad voorzien, bij elkander aangeboden onder dezen algemeenen titel: *Gedenkboek der vrijwillige Flankeur-Compagnie Groninger en Franeker Studenten, bevattende benevens de voornaamste bijzonderheden der Geschiedenis van dezelve de Stukken betrekkelijk hare Oprigting, Uittogt en Terugtogt in* 1830 *en* 1831, tot den prijs van *f* 3. Beide deze werken behooren bij elkander en maken te zamen één geheel uit. Daar wij vroeger een aanprijzend berigt van het eerste

gaven, bepalen wij ons thans tot het laatste, dat wij mede met veel genoegen hebben gelezen. Vooraf gaat een kort, maar niet onbelangrijk berigt van het aandeel en wedervaren, dat de *Groninger* en *Franeker* Studenten in den *tiendaagschen Veldtogt* hadden. Het grootste gedeelte dezes boeks, aan den titel beantwoordende, bevat de bijzonderheden, die op den *Terugtogt* betrekking hebben. Bij zoodanige beschrijving zijn herhalingen bezwaarlijk te vermijden. De terugtogt geleek een telkens hernieuwd overwinningsfeest — zoo werden elken dag en overal de Studenten ontvangen en onthaald. Die blijde geestdrift allerwegen moet menig treffend tooneel opgeleverd hebben, dat voor hen, welke er deel aan hadden, onvergetelijk zal blijven. De lezing alleen verschafte ons genoegelijke oogenblikken. Intusschen kwam echter bij ons wel eens de bedenking op, of misschien zoodanige hulde ook niet hare gevaren en nadeelen zou kunnen hebben. Eene menigte andere Vrijwilligers deed gelijke dienst, en getroostte zich geene mindere opofferingen. Schutterijen en Nationale Militie hebben zich evenzeer gekweten. Maar, denken en handelen de jonge lieden in den geest, welke dit Gedenkboek kenmerkt, zoo zullen zij geenszins zich verhoovaardigen op verkregen' roem en toegezwaaiden lof, als wanneer zij ook konden geacht worden hun loon weg te hebben. Met bijzonder genoegen lazen wij de Feestrede, door den Hoogl. HOFSTEDE DE GROOT, die tien maanden vroeger de uittrekkenden een aandoenlijk vaarwel van den kansel had toegeroepen, thans na de blijde terugkomst uitgesproken. Hij bepaalde de aandacht zijner talrijke hoorders bij *Ps.* CXVIII: 6, en beschouwde die woorden als de taal van *de dankbaarheid*, *de hoop* en *den moed*, welke de vergadering bezielden, nu zij zoo vele dierbare Jongelingen behouden teruggekeerd in haar midden mogt aanschouwen. Eene Leerrede over *Ps.* XX: 8—10, drie weken later door Prof. VAN OORDT (de eerste na zijne terugkomst) gehouden, besluit op eene allezins gepaste wijze dit boek, dat mede verschillende aanspraken en dichtregelen of verzen bevat, welke den vervaardigers tot eere verstrekken. Men vindt hier onder anderen een' fraaijen Latijnschen Lierzang van Prof. TEN BRINK opgenomen. Aardig en luimig is voorts een der liedjes, door de drukkersgezellen des avonds op de

groote Markt gedrukt en onder de volksmenigte uitgedeeld; wij nemen daaruit het volgende over:

Eens werd een boek („ Oud-Nederland"
Stond op den rug) in éénen band
Gebonden met een ander deel, —
Maar 't kostte ons veel te veel.

De mooije band is nu verscheurd;
En wordt al moeite en geld betreurd,
Was al het boek verguld op sneê,
't Is los, — wij zijn te vreê.

Wij roepen met het gansche land:
Twee zulke deelen in één band,
Dat paste slecht; 't was wel niet dik,
Maar 't had geheel geen' schik.

En waarlijk, als men 't wel beziet,
De eene helft lijkt de and're niet;
En de inhoud — hoe verbazend veel
Verschilt die van elk deel!

In 't eene boek vindt men gesnap,
Gezwets, gesnoef en zotte klap
Op ieder blad, door 't gansche stuk,
En slordig is de druk.

In 't and're leest men, van 't begin
Tot aan het eind', verheven zin,
Een zuiv'ren stijl, een schoone taal,
En nergens woordenpraal.

Het een krijgt nu uit Engeland
Zoo wat een' halven Duitschen band, enz.

Voor de uitgetrokkene Studenten en derzelver betrekkingen heeft dit Gedenkboek bijzondere en blijvende waarde; wij wenschen hetzelve echter ook in handen van vele anderen, daar wij zoodanig werk, vooral in onze dagen, boven menig voortbrengsel van vreemden bodem nuttig achten.

Moge de studerende Jongelingschap, die zoo bereidwillig zich toonde, om muitzucht te helpen bedwingen, thans, tot de vreedzame letteroefeningen teruggekeerd, door verdubbelde vlijt den verzuimden tijd zoeken in te halen, en evenzeer door bescheidenheid, matigheid en ware beschaafd-

heid, als door het trotseren van krijgsgevaar, zich onderscheiden, gedachtig zijnde, dat hij, die zichzelven weet te beheerschen, sterker, dan de overwinnaar van steden, geacht moet worden. En zijn er eenige weinigen, die, pligt en bestemming vergetende, den naam van *Student* door baldadigheid oneer aandoen en geweld plegen, in plaats van verongelijking te voorkomen of te beletten, dat dan de welgezinden achtgeven op die afdwalenden, hen liefderijk waarschuwen en, zoo mogelijk, van alle verkeerdheden terughouden!

Met eenige verwondering lazen wij in het Voorberigt: „In hetgeen ik zelf schreef, zal het door mindere oplettendheid waarschijnlijk niet aan spelfouten ontbreken. Ik heb geen lust dezelven op te zoeken; de lezer zij zoo goed ze te verbeteren." Indien de Professor geen' tijd of *lust* daartoe had, zoo ware er toch wel iemand anders geweest, die dit werk zou hebben willen op zich nemen. Het is inderdaad jammer, dat dit boek ontsierd wordt door ettelijke gebreken in taal en stijl. Tot een voorbeeld wijzen wij op bl. 20: *appèl, die herhaald werden*, en: *de moeite daaraan.* Voorts: *dien dag, op welke, hunne terugtogt; zij* (de Studenten) *kwam er en vonden er; hunne toestand; gij werd; der tuin*, enz. enz. zijn fouten, welke verbeterd hadden kunnen en moeten worden. Men houde deze aanmerking voor geene kleingeestige vitterij. Het werk van een' geacht' Hoogleeraar, dat door Studenten veel wordt gelezen, behoorde vooral ook door keurigheid van taal en stijl zich aan te bevelen.

Op bl. 168, in het anders zoo schoone vers van SPANDAW, hinderde ons de uitdrukking:

Toen zwol weêr 't aloude oorlogzuchtige bloed
In 't bruisende hart onzer dapp'ren.

Oorlogzuchtig drukt, naar ons oordeel, altijd iets kwaads uit, dat niet in het karakter van den *Nederlander* ligt.

Gesprekken over den Geest des Tijds. Door T. E. MEBIUS, *Predikant te Beers en Jellum. Te Heerenveen, bij* F. Hessel. 1833. *In gr. 8vo.* 116 *Bl. f* :-90.

De titel duidt niet bepaald genoeg des Schrijvers bedoeling aan. Over *den geest van onzen tijd* wilde Do. MEBIUS *iets uitgeven*, gelijk in een kort Voorberigt wordt te kennen gegeven. De inkleeding is deze: Drie vrienden, ruim vijftig jaren oud, spreken vertrouwelijk met elkander over *de gebeurtenissen van onzen tijd*, en wel *in verband met hetgeen zij beleefd, of van ouderen van jaren gehoord, of uit de geschiedenis geleerd hebben*. De Schrijver zegt van hen, dat, *offschoon de eene wat voorzigtiger, en de andere wel eens wat voorbariger spreekt*, zij nogtans *met elkander instemmen in het hoofdpunt*, namelijk: *De Godsdienst, inzonderheid de Christelijke, en de uit denzelven voortspruitende goede Orde, zijn de steunsels der Staten.* Voorts betuigt de Eerw. MEBIUS, *gaarne te erkennen, dat hetgeen in dit stukje gezegd is door anderen beter gezegd is, of gezegd konde worden*; maar hij merkt tevens aan, dat *elk Schrijver zijn Publiek heeft, voor hetwelk hij schrijft.*

Het gekozen onderwerp is niet gemakkelijk te behandelen. Men kan, ja, wel eenige algemeene aanmerkingen maken, welke hier en daar van toepassing zijn; en hieraan ontbreekt het geenszins in dit werkje, dat zekerlijk door menigeen met genoegen gelezen zal worden. Rec. zou echter wel gewenscht hebben, dat de gesprekken meer tot eene bepaalde uitkomst geleid hadden, wat dan eigenlijk *de geest van onzen tijd* zij. Is het een geest der godsdienstigheid of ongodsdienstigheid? een geest des lichts of der duisternis? Kortom, is het *absolutismus, revolutionarismus, mysticismus, liberalismus?* of misschien strijd tusschen *absolutismus* en *ultraliberalismus?* Alle overdrijving wordt gevaarlijk, en kan ligt die gevolgen hebben, dat men, om eenig, het zij wezenlijk, het zij vermeend, kwaad te vermijden, tot een ander uiterste overslaat. Rec. las dezer dagen in het *Handelsblad* van den 20 Junij 1833, dat door de Heeren Mr. A. F. LAMMENS, *President*, Mr. C. A. MARCHANT, F. P. PENARD, Mr. H. R. HAYUNGA, C. GOLLENSTEDE, L. THIJM, J. D. DE MEINERTZHAGEN, *Leden van het Geregtshof te Paramaribo*, de Negerslaven COJO, MENTOR en PRESENT, wegens brandstichting, veroordeeld waren, *om, ieder aan een' paal gebonden, ten voorbeelde en afschrik van anderen, levend verbrand te worden*; boven welk vonnis met groote letteren stond: *In Naam des Konings.* Op Zaturdag den 26 Januarij des jaars 1833, tusschen 7 en 8 ure des morgens, werden dus drie

menfchen — Heidenen of Christenen, doet hier niets ter zake — *levend verbrand*, en dat *in Naam des Konings*, in den naam van Koning WILLEM, dien wij zoo gaarne *den Regtvaardigen* noemen!.... Wat bewijst zoodanige doodftraf aangaande *den geest van onzen tijd?* Rec. meent, dat dergelijke daden van willekeur en wreedheid — dat misbruikte magt en barbaarfche gewoonten juist aanleiding geven tot overdreven *liberalismus*. Waren er geene *abfolutisten*, welligt zouden er ook geene *ultraliberalen* zijn. Had de Predikant van *Beers* en *Jellum* een' zijner vrienden in dezen geest laten fpreken, naar het oordeel van Rec. zou het werkje, dat veel goeds heeft, er bij gewonnen hebben. Die waarfchuwingen tegen de Duitfche *Rationalisten* en Franfche *Simonisten* hadden dan wel wat ingekort kunnen worden. D°. MEBIUS, aan wiens belezenheid en geleerdheid wel niemand zal twijfelen, doet blijken, dat hij geen onverfchillig opmerker is van de dingen, die in onze nabijheid of op verderen afftand gebeuren. Zelfs het *Veefonds*, dat weinig aan het doel fchijnt te beantwoorden, en waarover dus menig landman *met regt* meent te mogen klagen, wordt niet vergeten. Voorts erkent MEBIUS het *goede* onder ons Volk, maar wil geenszins het *kwade* vergoelijken. Na loffelijke eigenfchappen opgenoemd te hebben, fchrijft hij, bl. 34: „ Befchouwen wij echter onze Natie van eene andere zijde, „ dan behoeven wij niet zwartgallig te oordeelen, om ook „ veel verkeerds bij dezelve op te merken. Is de godsdienftigheid, die kenmerkende trek van onze Natie, wel zoo „ algemeen, als zij behoorde te zijn? Is dezelve niet bij „ velen enkele gewoonte, of eene pligtpleging aan God, „ of, dat nog erger is, aan den Leeraar? en is niet bij velen meer het doel van dezelve, om eene leerrede te beoordeelen, of zich met eenige fchoone uitdrukkingen te „ vermaken, dan om geleerd en gefticht, wijzer en beter te „ worden?" — Helaas! eene treurige waarheid.

Het is jammer, dat de kundige MEBIUS niet wat meer zich toelegt op keurigheid van taal en ftijl. Onder den laatften brief van PHILO aan zijnen vriend CRITO ftaat: „ N. B. „ De, door den afftand van de drukpers overgeblevene drukfouten zult gij zelf wel verbeteren." Nu de brieven de wijde wereld ingezonden zijn en in ieders handen kunnen komen, is dit toch wat veel gevergd van de lezers, die misfchien op dit punt minder infchikkelijkheid zullen betoonen,

dan CRITO. Rec. althans ſtuitte meermalen op hinderlijke taalfouten, zoo als: *gemiskend*; *eener veldſlag*; *de interes der landspapieren werd gevicreëerd*; TEN KATE (TEN CATE); *tot groote* (*grootere*) *eer van God*; *Grieven* (*Brieven*) *van eenige geleerde Joden aan* VOLTAIRE. Tegen den aard der taal en der zaak is de uitdrukking: LEOPOLD *ligt aan den leiband*: een *leiband* dient immers, om het kind, dat nog niet alleen kan gaan, voor vallen te bewaren.

In het algemeen is Rec. het eens met D°. MEBIUS, wat de hoofdzaak aangaat, maar verſchilt hier en daar in bijzonderheden, welke hier niet nader aangewezen behoeven te worden.

Over de Geſchillen tusſchen Nederland en België, betrekkelijk de Riviervaart. Door Mr. C. A. DEN TEX. *Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1833. *In gr. 8vo.* 54 *Bl f* 1-60.

Zoo lang de voorwaarden der eindelijke ſcheiding tusſchen *Noord-Nederland* en *België* niet onherroepelijk bepaald zijn, zal het onderwerp, waartoe dit geſchrift betrekking heeft, wel een der belangrijkſte blijven, waaraan onze Staatkundigen en Regtsgeleerden hunne aandacht kunnen toewijden. Al het overige nog daargelaten, zal men zich toch vroeg of laat moeten verſtaan, 1° ten aanzien der *Schelde*-vaart, 2° ten aanzien der vaart op de *Maas*, en 3° ten aanzien der binnenwateren tusſchen de *Schelde* en den *Rijn*. Het is over deze drie geſchilpunten, dat de Hoogleeraar DEN TEX getracht heeft meer licht te verſpreiden.

Hiertoe behandelt hij van bl. 6—39 de vaart op de *Schelde*. Vooraf gaat een alles afdoend historisch betoog, dat niet alleen de *Oosterſchelde*, maar ook de *Hont* of *Westerſchelde*, van de vroegſte tijden af, gerekend is te zijn *een ſtroom van Zeeland*, waarop de *Brabanders* (en dus de *Antwerpenaren*) geen het minſte regt hadden; dat de Staten-Generaal dan ook, zoo wel bij het twaalfjarig Beſtand, als bij den Munſterſchen Vrede, en ſedert altijd tot 1795, dit regt van Souvereiniteit gehandhaafd hebben; dat bij het Traktaat van 1785 Keizer JOSEPHUS der Staten regt van Souvereiniteit op de *Schelde* van de Zee tot aan *Saftingen* (verdronken land tegenover het Fort *Bath*) erkend en op nieuw bevestigd heeft; en dat

eerst de alvergruizende *Fransche* Omwenteling ons dit regt heeft ontroofd. — Hij toont vervolgens aan, dat het er verre af is, dat *Oud-Nederland* dien toestand (van vóór 1795) zoude willen doen herleven, maar dat het alleen *die* regten wil doen gelden, die hetzelve, als bezitter van *beide* de *Schelde*-oevers, onafhankelijk van alle Traktaten, toekomen. Verder betoogt hij uit de Traktaten, die sedert 1814 in dezen het openbaar Volkenregt regelen, dat *Nederland* regten op de *Schelde*-vaart zoude hebben, wanneer het zelfs slechts éénen der oevers van dien stroom bezat; even als *Nassau*, *Baden* en *Frankrijk* zoo wel deel genomen hebben aan de overeenkomst omtrent de *Rijn*-vaart, hoezeer zij slechts aan éénen oever dier Rivier gelegen zijn, als *Pruissen*, 't welk eene streek lands langs de beide oevers bezit: maar dat buitendien *Nederlands* regten niet op eene *Rivierhelft*, maar op het bezit der BEIDE *Schelde-oevers* over eene lengte van 15 uren gegrond zijn; dat het dus een onverdeeld regt van Souvereiniteit op de Rivier te dier plaatse heeft, waarover het niet willekeurig door anderen kan laten beschikken; en eindelijk, dat *Nederland* gezind is, om, naar den inhoud en de voorschriften van de *Weener* Congresakte, art. 108—117, (welke voorschriften, in de daarbij gevoegde Reglementen, uitdrukkelijk ook op de *Schelde* toepasselijk verklaard zijn) over de *Schelde* te onderhandelen, en eene overeenkomst deswege te treffen.

Omtrent het tweede punt, de *Maas*-vaart, is zeer kort gehandeld, daar dit punt aan geene wezenlijke moeijelijkheid onderhevig schijnt.

Ook het derde punt wordt beknopt afgehandeld, daar er toch waarlijk geen lang betoog noodig was, om aan te toonen, dat *België* geen het minste regt kan voorwenden, om vrijelijk over onze *binnenwateren* naar den *Rijn* te varen; dat *België* geen *Rijnoeverstaat* is; dat de *Schelde* geen arm van den *Rijn*, geene uitmonding van den *Rijn* is; en dat ook werkelijk alle de handelingen der Conferentie van *dat* beginsel zijn uitgegaan, tot dat men, na het Thema van PALMERSTON, op dit punt in ééns van systema veranderd is, en daaromtrent de onredelijkste vorderingen gedaan heeft.

Ten besluite laat de Schrijver eenige belangrijke aanmerkingen volgen op het in November ll. door *Pruissen* aangeboden Ontwerptraktaat van scheiding.

Deze schets, schoon uit den aard der zaak niets meer dan

het dor geraamte van een helder en krachtvol betoog, zal genoegzaam zijn, om een denkbeeld te geven van het hooge en blijvende belang van dit klein, maar uitmuntend bearbeid geschrift. Één punt van ondergeschikt belang is er, waaromtrent de Schrijver niet stellig durft beslissen. Het is dit, of er tusschen 1814 en 1817 werkelijk een regt of tol op de *Schelde* geheven is, en of dit het *Fransche droit de navigation*, of de oude *Zeeuwsche* tol geweest zij. En inderdaad, het is er nog verre van af, dat dit punt zóó uitgemaakt zoude zijn, als men later in het *Handelsblad* van 19 Febr. 1833, No. 407, en in het *Journal de la Haye* van 4 Mars 1833, No. 54, heeft beweerd. Zeker heeft de Hoogleeraar DEN TEX, door de erkentenis zijner onzekerheid op *dit* punt, de vrij scherpe aanmerkingen niet verdiend, welke, in het aangehaalde No. van het *Handelsblad*, *daarom* tegen hem gemaakt zijn. Wanneer men naauwkeurig onderzoekt, hoe het met dien tol op de *Schelde* na 1814 WERKELIJK is gelegen geweest, (dat is, zoo men de *quaestio facti* hier alleen in het oog houdt) zal men al spoedig ontwaren, dat de twijfel van den Hoogleeraar hier ruim ZOO WETENSCHAPPELIJK was, als de beslissende toon van hen, die hem deswege gegispt hebben.

Over het Beginsel der Doodstraf. Te Amsterdam, bij J. Immerzeel, Jr. 1833. *In gr. 8vo.* 20 *Bl. f* : - 40.

De Schrijver van dit stukje (blijkens het Voorberigt, de Heer H. J. KOENEN) poogt, uitgaande van *het gezag des Bijbels*, de wettigheid van de toepassing der Doodstraf te handhaven; dan wij betwijfelen, of hij dit doel bereikt hebbe bij menigen vriend van Openbaring en Christendom, die, schoon hij, evenzeer als de Schrijver, het gezag des Bijbels gereedelijk eerbiedigt, als gemoedelijk *Christen* niet kan instemmen met de gevoelens, die in dit klein geschrift worden voorgestaan en verdedigd.

Dat de toepassing der Doodstraf, inzonderheid bij de *Israëliten*, op *Goddelijk gezag* rustte, is te over bekend, dan dat men dit, door bewijzen, zou behoeven te staven; dan te vergeefs zoeken wij naar soortgelijke bewijsgronden in de *leer* en het *voorbeeld* van onzen gezegenden *Verlosser* en zijne *Apostelen*; en vanhier dan ook, dat de dusgenoemde be-

wijsplaatsen, door den Schrijver, ter bevestiging zijner bijzondere meening, *uit de Schriften des N. V.* bijgebragt, zoo luttel aan dat oogmerk beantwoorden.

De plaats ontbreekt ons, om dit, ten aanzien van elken aangevoerden tekst, te toonen; ééne enkele proeve moge hier, voor vele, volstaan! — Bl. 8 zegt de Schrijver, o. a.: „ En Paulus keurt het in zijn eigen persoon goed, dat de„ gene die zich schuldig maakt ter dood, met den dood ge„ straft worde (*Hand.* XXVI: 11.)" En nu, wat lezen wij ter aangehaalde plaatse? *Ende door alle de Synagogen hebbe ickse dickmael gestraft, ende gedwongen te lasteren: ende boven maten tegen haer woedende, hebbe ickse vervolght oock tot in de buyten-(lantsche) steden.* Wij zien in deze woorden van den Apostel niets anders, dan eene openhartige, maar tevens berouwvolle, belijdenis van zijn voormalig woelen en woeden tegen JEZUS en de uitbreiding van diens Evangelie, hier voor Koning AGRIPPA afgelegd. — Even weinig afdoende zijn de overige gronden van bewijs, bij eene aandachtige lezing der Bijbelplaatsen, uit het N. V. ontleend; vooral wanneer men op deze plaatsen de aanteekeningen van den Hoogleeraar VAN DER PALM kan vergelijken. Tevens is het zonderling, dat de Schrijver, in zijn betoog rakende de plaats in *Gen.* IX, bijzonder op het 6de vers drukt; terwijl, naar onze wijze van beschouwen, in vs. 5 het *Goddelijk gezag* niet minder klemmend is. Onzes achtens had de Schrijver hier zichzelven en het standpunt, waarvan hij uitgaat, (namelijk *Gods gezag, als zoodanig*) meer gelijk behooren te blijven, door te betoogen, dat, *ook op grond daarvan*, DIEREN, die een' mensch doen sneven, met den dood gestraft moeten worden; gelijk zulks dan ook vroeger, zelfs hier te lande, in gebruik was!

Dan, het is geenszins onze taak, in eene wederlegging van de meening des Schrijvers te treden; echter konden wij niet afzijn, om, met een enkel woord, ons gevoelen te regtvaardigen, dat deze weinige bladzijden de voorstanders van eene tegenoverstaande meening geenszins zullen kunnen overtuigen van de wettigheid der Doodstraf *onder eene Christelijke wetgeving.* Dan, behalve dit, is 's mans gevoelen uit de Schriften des N. V. *niet te verdedigen*, en veel minder *stellig te bewijzen.* Dit *laatste* is insgelijks het geval met hen, die geenszins onder de voorstanders der Doodstraf begeeren gerangschikt te worden; en in dezen staan partijen volkomen

gelijk. Zou het niet mogelijk zijn, elkander, in den geest der Christelijke liefde, te naderen? JEZUS kwam toch in de wereld *om zondaren zalig te maken; niet om te verderven, maar om te behouden!* En daarenboven leven wij, *Christenen, niet meer onder de wet, maar onder de bedeeling des geestes en der genade*, naar PAULUS' leer en ronde verklaring.

Ons oog viel op eene onbijbelsche zinsnede, bl. 14. De Schrijver zegt daar, „dat het Christendom eenen *in* CHRIS„TUS *verzoenden God en Vader* predikt." Deze uitdrukking is onjuist. *God* is niet verzoend met de wereld, maar de *wereld* met God. Zoo leerde PAULUS, 2 *Cor.* V: 19. *Want God was in Christo* DE WERELD *met hemselven verzoenende*, enz. Wij stippen dit slechts aan, om anderen tegen mogelijk misbegrip te waarschuwen. Wel hadden wij, hier en daar, nog een en ander, *pro memoria*, aangeteekend; dan wij vreezen te uitvoerig te worden, vooral in verhouding tot een geschrift van zoo klein een' omvang. De gewigtige zaak laat zich in geen vlugschriftje naar eisch behandelen. Wij leggen daarom ook liever de pen neder. Het bovenstaande zal, trouwens, voldoende zijn, om den geest van dit werkje te doen kennen.

De Voordeelen van den Belgischen Opstand voor Holland en zijnen Koning. Door E. M. DORPER. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1833. *In gr. 8vo.* 104 *Bl. f* 1 - 10.

Met graagte en uitgelokt door den titel namen wij dit boekje ter hand, omdat wij ook al met de overtuiging bezield waren, dat zonder de geweldige *crisis*, die ons land sedert 1830 ondergaan heeft, geene redding voor hetzelve uit den heilloozen, knellenden band, die het eindelijk zou verstikt hebben, mogelijk was. En deze onze verwachting is geenszins te leur gesteld. Wij aarzelen niet, onder de tallooze vlugschriften, die sedert Augustus 1830 zijn uitgekomen, dit stuk, na de werkjes van den Heer LIPMAN, voor het beste te verklaren. Met schrander doorzigt worden niet alleen de waarschijnlijke gevolgen eener langere aaneenkoppeling met *België* aangetoond, maar ook de heilrijke uitkomsten voor onzen zedelijken toestand, door de affcheuring ontstaan, voortreffelijk ontwikkeld. Over 't algemeen heeft *Rec.* dit boek met te meer belangstelling gelezen, omdat hij daarin bijna overal zijne wijze van zien, welke trouwens ook zekerlijk die is van het mee-

rendeel onzer landgenooten, wedervindt. *Trouw tot den dood aan den Koning en het regerende Stamhuis; maar afscheiding, volledige afscheiding, zonder eenige gemeenschap van Regering of Regenten, van België!* Het boekje is met gevoel, met warmte en op een' echt godsdienstigen toon geschreven. Wanneer wij dan nu nagaan, dat de Schrijver, de Heer DORPER, (wien wij niet kennen) volgens zijne Voorrede, een sukkelend leven leidt, hetwelk hem van zwaren letterarbeid terughoudt, zoo moeten wij te meer dien bekwamen Schrijver onze achting en dankbaarheid betuigen, dat hij onder de hinderpalen *eener kwaal, op zijnen leeftijd hoogstzeldzaam te genezen, en die de slooping van zijn reeds zoo zeer verzwakte ligchaam weldra scheen te zullen voltooijen*, zich nog verledigde tot de inspanning, om zijnen landgenooten zulke uitnemende raadgevingen en bemoedigingen mede te deelen; terwijl het ons hartelijk verheugt, dat hem daartoe de lust en de kracht niet ontbraken. — Zien wij nu het beloop der Verhandeling.

Vooreerst worden, na eene korte Inleiding, de voordeelen aangetoond, die de *Belgische* opstand voor den *Koning* gehad heeft. Hij redde Hem uit „ eenen allermoeijelijksten „ toestand, waarin Hij, door het aannemen der Koninklijke „ kroon, uit handen der groote Mogendheden, zoo ongeluk„ kiglijk gekomen was." Hij kon zich de tallooze zwarigheden wel voorstellen, die uit de vereeniging van twee zoo geheel ongelijksoortige bestanddeelen zouden ontspruiten; maar Hij hoopte die door geduld, inschikkelijkheid en onvermoeide inspanning voor *beide deelen* te zullen overwinnen. Dit is *niet* gebeurd, en „ de Koning moest eindelijk wel wenschen, „ uit eenen toestand te komen, die zijne krachten uitputte, „ en de rust zijns levens gedurig verstoorde. Maar, hoe nu „ uit dien toestand te komen? Hoe weder in het bezit der „ vrijheid te geraken, zonder welke het leven geen leven „ is?" De *Belgische* opstand heeft den Koning zijne vrijheid hergeven. IJdel en beleedigend is de vrees, alsof de Koning nog de zucht zou koesteren, om op de eene of andere wijze over *België* te regeren. Hij heeft (dit voegen wij er nog nevens) reeds getoond, zich de opoffering van zijne bijzondere belangen, zoo goddeloosljjk door het ondankbare *België* gekrenkt, voor zijne en onze rust, edelmoedig te getroosten. Neen! na al het gebeurde, gedane en geledene, ook aan de zijde der *Hollanders*, is dit onmogelijk. *Ten andere* heeft de

Koning de liefde zijner *Noordnederlanders* jegens Hem op hoogeren prijs leeren ftellen. Zeer fraai en echt welfprekend worden de daarvan gegevene bewijzen ontwikkeld. *Ten derde* is daardoor den Vorst gelegenheid gefchonken, om de Hem vereerende hoedanigheden van *zelfbeheerfching*, *vastheid van wil* en *onbaatzuchtigheid* aan den dag te leggen. Hier is de redenering niet overal even klemmend; en vooral begrijpen wij niet, hoe de Schrijver het zoo hoogelijk afkeuren kan, wanneer menigeen, hoezeer dan ook niet op het ftandpunt ftaande, om het geheel te kunnen overzien, gewenscht had, dat men reeds vroeger onbewimpeld van *België* mogt afgezien hebben. Dit kan men zeggen, zonder den heilloozen revolutiegeest in het minfte toe te geven. Of zou het b. v. voor *Oostenrijk* niet voordeeliger geweest zijn, wanneer het reeds vroeger, dan in 1797, van *België*, 't welk het toch naderhand niet terug wilde hebben, had afgezien, de *Franfchen* daardoor uit *Italië* gehouden, en zichzelve de vlek der overheerfching van *Venetië*, te zijnen behoeve, befpaard had?

Maar vooral ook voor onze *Natie* zijn de voordeelen der affcheiding allerheilzaamst. 1. Het *godsdienftig gevoel* is er door opgewekt. De Natie werd door het lijden gelouterd en tot God opgeleid. Men befpeurt daarvan reeds bewijzen in den godsdienftigen toon der gefchriften, en in de fpreuken, die de offers der menfchenliefde verzellen. (Wij hadden deze meestal kreupele rijmen liever daargelaten; immers, zonder daarom iets te willen ontnemen aan de geldigheid der bewering in het algemeen, of ook aan de welmeenendheid van velen dier rijmelaren, ftaat toch doorgaans de grootte van het vers in eene omgekeerde rede tot die der gift.) Er is meer ijver in het bijwonen der Godsdienstoefeningen. 2. De opftand heeft de, federt zoo lang vurig gewenschte, fcheiding van *België* daargefteld. Wij noodigen alle vrienden der *Restauratie* (zoo er die nog in *Oud-Nederland* zijn) uit, om het uitmuntende betoog te lezen, hoe de Voorzienigheid de fcheiding niet door den Koning, die zulks niet voegzaam doen kon, niet door de Mogendheden, die hun eigen werk niet uit zichzelven zouden gaan floopen, niet door de *Hollanders*, wien de vereeniging wel ondragelijk viel, maar die dezelve om des vredes en om huns Konings wil verdroegen, maar door de *Belgen* zelve, de eenigen, die daardoor waarlijk bevoordeeld werden, heeft doen verlangen en tot ftand brengen. De voordeelen der fcheiding voor ons

zijn: 1. *Hoop op de herkrijging onzer geheele onafhankelijkheid.* Onafhankelijk waren wij tot hiertoe niet; wij *moesten* voor *Europa* eene reeks van vestingen in ſtand houden, die een vreemd Veldheer naar verkiezing kwam in oogenſchouw nemen; wij *mogten* onze onzijdigheid niet bewaren, zoo er eens oorlog tegen *Frankrijk* ware uitgebroken, en *konden* toch de andere Mogendheden niet tot het nakomen *hünner* op zich genomene verpligtingen noodzaken. Deze geheele afdeeling verdient behartigd te worden. Onze onafhankelijkheid (dit bewijst de Schrijver) kan onmogelijk plaats hebben zonder volſtrekte ſcheiding van *België*. Thans waren wij niet alleen de gehoorzame dienaars der Mogendheden, maar zouden ook, *België* behoudende, na de *Parijſche* omwenteling van 1830, door *Frankrijk* en door de *Belgen* zelve overheerscht zijn geworden. De Schrijver wil, dat in de te herziene Grondwet het volgende *zeer duidelijk te lezen ſta: In geen geval zal* België *immer weder met* Holland *kunnen vereenigd worden; over het laatſte zal niemand Koning of Vorst kunnen zijn, die over het eerſte regeert, noch iemand uit zijn Huis.* Dit is vrij wat noodiger, dan Ministeriéle verantwoordelijkheid, directe verkiezingen, *Jury* enz. Wij zeggen van ganſcher harte *Amen* daarop. 2. *De ſcheiding verhinderde de vernietiging der bronnen van* Hollands *welvaren.* Dit wordt korter behandeld, en is ook algemeen bekend. 3. *De ſcheiding voorkwam den val van het openbaar onderwijs.* Het groote gewigt van dit punt wordt hier behoorlijk uiteengezet. Het zou niet kwaad geweest zijn, eenige ſtaaltjes bij te brengen, hoe diep het onderwijs *nu reeds* in *België* gevallen is, volgens de eigene bekentenis der zoogenoemde *liberale* leden der wetgeving, die te voren mede zoo om die *vrijheid* ſchreeuwden. 4. *De voortgang van tweedragt in het godsdienſtige* (de Schrijver zegt onjuist, *godsdienſtige tweedragt*) *is daardoor geſtuit.* Groot was het gevaar, blijkbaar in de *Petitiën*, dat, bij langer zamenblijven, de *Belgen* onze *Roomschgezinde* medeburgers, door valſche en listige voorſtellingen, zouden hebben gewonnen; doch dezen hebben nog in tijds dat plundergeſpuis leeren kennen. Eindelijk is door de geweldige afſcheuring in eens aan den voortgang der *zedeverbastering* paal en perk geſteld, die de langere vereeniging met het oppervlakkige en verfranschte *België*, maar welks bekoorlijke grond tot reizen en verblijf in hetzelve uitlokte, voor het nog onverbas-

derde deel der *Nederlandsche* Natie deed vreezen. De verder aangestipte bewijzen leze men in het werkje zelve. Voorts zijn verscheidene volksdeugden, die ons te voren door de *Belgen* en hunne vrienden werden ontzegd, gelijk *liefde voor ware vrijheid*, *voor onafhankelijkheid*, *voor het Vaderland*, en *moed*, in het helderste licht gesteld, gelijk derzelver gemis bij de *Belgen* ten duidelijkste gebleken is. Ook van onze *bedaardheid* (die men verkiest *phlegma* te noemen) is het nut bij 's lands verdediging gebleken. Onze *eendragt*, te midden der algemeene burgertwisten, viel geheel *Europa* in het oog. Eindelijk heeft de *Belgische* omwenteling aan onze Natie de gewigtige les gegeven, *van zich*, *bij wezenlijke óf vermeende gebreken in het staatsbestuur*, *zoo lang mogelijk voor omwentelingen te wachten*. Reeds eenmaal hebben wij daarvan, in 1795, de wrange vruchten gesmaakt; wachten wij ons thans daarvoor, nu de rampzalige, in geheel *Europa* bespotte, *Belgische* omwenteling ons eene zoo heilzame en zoo nabij ons liggende les geeft! Immers, de omwentelingen geven niet, *wat zij beloven*. (Waar is hier de *Belgische vrijheid*, *onafhankelijkheid*, *vermindering van lasten?*) De omwentelingen *bevoordeelen zelden het volk*, *maar alleen de raddraaijers of eene zekere Kaste* (gelijk hier de Geestelijkheid). Ten laatste *loopen zij daarop uit*, *dat zij het oude*, *meestal vergeefs*, *doen terugwenschen*. Dit is thans reeds in *België* het geval; maar de weg tot wederkeering is hun voor goed afgesneden. „Neen!" roept de Schrijver met edele verontwaardiging uit, „neen, duizend„maal neen, geene hereeniging met *België!* Het hooren „enkel van dit woord is genoeg om ons gelaat hoog te „kleuren en onze(n) pols met verdubbelde snelheid te doen „slaan." Dit alles moet ons eensdeels *met dankbare tevredenheid over het verledene*, en anderdeels *met moed en vertrouwen voor de toekomst* vervullen.

Ziet daar den hoofdzakelijken inhoud eener Verhandeling, die wij met het grootste genoegen gelezen hebben. Jammer, dat hier en daar de taal niet zuiver is, en de volzinnen op eenige plaatsen wat duister zijn. Dus komt, om iets van het eerste te zeggen, het *Hoogduitsche* woord *versprak* en *verspreken*, in den zin van *beloven*, meer dan eens (b. v. op bl. 92, 93) voor. *Voorspiegelen*, op bl. 96, kan misschien eens een goed *Hollandsch* woord *worden*; het *is* zulks nog niet. (De zin is *diets maken*, en, van de ver-

beelding gebezigd, zekerlijk niet kwaad uitgedacht.) Soms is de *periode* moeijelijk, b. v. bl. 40: „Door de *Belgen* „begeerd, door de Mogendheden bewilligd, en door bijna „geheel de Natie, als het kostbaarste geschenk, aangenomen, „boezemt de scheiding ons de blijde verwachting in, *die* „*de, door ons betoonde, Vaderlandsliefde niet weinig versterkt,* „dat wij eindelijk eens weder ten volle onafhankelijk zul„len worden." Behalve het onwelluidende dezer tusschenvoeging, weet men hier ook niet, of *Vaderlandsliefde* in den eersten of vierden naamval staat. Op bl. 24 van ond. is de volzin veel te lang, en wij zouden daarop ook aanmerken, dat wij de uitdrukking van: „*door al wat in* Euro„pa *eerlijk man is voor eerloos verklaarden* LEOPOLD," wat al te kras vinden, en dit werktuig der *Britsche* staatkunde, naar ons inzien, meer nog verdient beklaagd, dan zóó sterk veroordeeld te worden. Naar wij meenen, is hij door de *Britsche* Ministers niet alleen, maar ook door de andere Gezanten bij de Conferentie aangemoedigd, de noodlottige *Belgische* kroon te aanvaarden. Nog eene zeer lange plaats is er op bl. 28 en 29; wij zullen daaruit alleen het midden aanvoeren: „Niet, dat ik het niet, als zij, voor een wel „degelijk ongunstig teeken der tijden houde, dat het Be„stuur des lands, na den, zoo boven gedachten door God „gezegenden, veldtogt, geen' algemeenen dankdag veror„dende, en dat men, in de stad mijner woning, den Schouw„burg, bij uitsluiting, tot de plaats der openlijke feestvie„ring bestemde en inrigtte," enz. Deze plaats is te lang, en wordt daardoor zwak en slepend. Doch wij hebben ook vele waarlijk schoone, hartverheffende plaatsen gevonden, en de aangewezene vlekjes zijn zoo gering, dat wij nog eenmaal dit werkje van den verdienstelijken en waarlijk vaderlandlievenden DORPER (die, bij al de vrijmoedigheid, waarmede hij zijne gedachten uit, nimmer den eerbied voor het achtbaar Hoofd van den Staat uit het oog verliest) onzen Lezeren aanbevelen, met de verzekering, dat zij daarin ruime dankstof aan den Albestuurder voor de rampen, die ons getroffen hebben, zullen aangewezen vinden.

Voorlezing over den Aard en Invloed der Vaderlandsliefde, gehouden in het Departement Zierikzee, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, den 5 Febr. 1833, *door* H. M. C.

VAN OOSTERZEE, *Predikant te Elkerzee*. *Te Zierikzee*, *bij* J. van de Velde Olivier. 1833. *In gr. 8vo.* 24 *Bl.* *f* : - 35.

De Weleerw. VAN OOSTERZEE had geenerlei verschooning, en dus ook die niet, dat hij door de uitgave dezer Voorlezing iets wilde bijdragen ter leniging van de ramp, welke de Hervormde Gemeente te *Zierikzee*, door den brand van haar heerlijk Kerkgebouw, trof, noodig; hoezeer dezelve zijner zedigheid tot lof verstrekt. De Verhandeling heeft in zichzelve voldoende waarde, om zonder dusdanige verschooning het licht te zien. De Lezer oordeele uit de zeer korte aanstipping van derzelver inhoud, waaraan de bewerking, door een' fikschen en, waar het pas geeft, schilderachtigen stijl, ten volle beantwoordt.

Op den verjaardag van VONDEL's dood, dien der rampvolle Overstrooming vóór acht jaren, en tevens dien van VAN SPEYK's heldhaftig sneven, sprekende, vond de Redenaar in de herinneringen, door deze onderscheidene gebeurtenissen bij hem opgewekt, zoo vele drangredenen tot het onderwerp zijner Voorlezing, *de Vaderlandsliefde*.

I. Zij is den mensch als 't ware aangeboren en ingeschapen; werkt bij wilde horden vooral niet minder, dan bij de beschaafdste volken; bepaalt zich niet enkel tot den *grond*, maar ook tot deszelfs *bewoners*, zijne landgenooten. „Van waar die zucht voor vaderlandschen bodem, die zich soms zoo verre tot deszelfs voortbrengselen uitstrekt, dat een Neger(,) op het gezigt des broodbooms in eenen Nederlandschen plantentuin, dezen zijner (zijnen) zielloozen landgenoot weenend omarmde?" Zij heerscht evenzeer in het lagchende *Zwitserland* als bij den *IJslander*, ja nog sterker. Immers „COOK kon zonder veel moeite van de gezegendste eilanden, van *Otahiti*, inboorlingen medekrijgen, die geene verbetering konden verwachten, daar de Natuur hun alles aanbood; maar geen der inwoners van een der barste landen des aardbodems, van het *Vuurland*, had daartoe eenigen trek." Zij is dus niet afhankelijk van de schoonheid der Natuur, of van de genoegens en gemakken des levens (*), of zelfs van lijfs- en levens-

(*) Van waar, zouden wij hier toch kunnen vragen, dan die heillooze zucht tot landverhuizing, welke in onzen tijd, op hoogst onzekere kans, duizenden, uit *Duitschland* en van el-

gevaar. De bewoner der *Betuwe*, die van *Portici* enz. worden als voorbeelden vermeld. Van waar dit alles? is de vraag; *Natuurdrift*, het welgestaafde antwoord. Dan, deze alleen maakt nog geene eigenlijke Vaderlandsliefde uit; verstandelijke en zedelijke beschaving moet haar veredelen. Zoo verheft de mensch zich allengskens boven den gang van eerste dierensoort. Voorbeelden: LEONIDAS, TELL, de *Nederlanders*, VAN SPEYK. Zulk eene Vaderlandsmin is alzoo niet „ de belagchelijke grilligheid van Lord FIFE, die, tot zijn huis te *Londen*, steen en hout, aarde zelfs uit *Schotland* liet aanvoeren, opdat het huis van den *Schotschen* Lord ook geheel *Schotsch* wezen en zelfs op *Schotschen* grond staan zou. Het is niet de dwaze hoogmoed der *Noormannen*, wanneer zij zelfs op hunne munten schrijven, dat de geheele wereld geest, trouw en dapperheid tusschen de rotsen van *Noorwegen* moge komen leeren; noch de ijdelheid van den *Napolitaan*, wanneer hij uitroept: zie de golf van *Napels* en sterf!" Even min Provincialismus, enz. Maar „ eene hartelijke en welbestuurde genegenheid voor eigen land en volk, welke zich openbaart in eenen redelijken en volstandigen ijver, om het beste zijner medeburgeren op alle eerlijke wijzen, al ware het met eigen opofferingen(,) te bevorderen." — Ziet daar den *aard* der ware Vaderlandsliefde!

II. Deze voorliefde (*) werd door de Voorzienigheid, om wijze, hier aangewezene, redenen, den mensch geschonken. Derzelver *invloed* openbaart zich inzonderheid tot het *handhaven van vaderlandsche zeden*, het *vormen van brave burgers*, het *kweeken van onverschrokken helden*. Wij kunnen bij deze afdeeling in geene ontwikkeling treden, en halen er alleen het, door onze vroegere ellende gestaafde, antwoord uit aan op eene vraag van LODEWIJK XIV, hoe best de *Hollanders* te overheeren? „ Doe ze smaak krijgen in *Parijsche* zeden."

Als drukfout, door den Autheur zelven verbeterd, tellen wij niet: *en vaste*, voor *onvaste*, bl. 4. reg. 7; maar wel: *welluiden(d)ste*, *teegkens* voor *teeghens*, *vuigen* *eigenbaat*, *drang*.

---

ders, naar andere werelddeelen doet trekken; zoodat zelfs de Regeringen moeten tusschenbeiden komen, om de onbedachten aan een wis verderf te ontrukken? — *Rec.*

(*) Hoogd. *Vorliebe*. *Voorliefde* bevalt ons daarom even weinig als het nieuwelings in zwang geraakte *Voorwoord*, in stede van *Voorberigt*. — *Rec.*

rede(n), *uitlaat is* (*uitlaat*, *is*), *booren* (*boren*), *waardeeren* (*waarderen*), *eene traan*, *rei* voor *rij*.

Wij danken den Heer VAN OOSTERZEE voor de uitgave dezer Voorlezing, welker nuttige strekking ter aankweeking eener deugd, waaraan thans, meer dan ooit, de welvaart — misschien het behoud — des lieven Vaderlands hangt, God zegene!

De Prairie of grazige Woestijn van Noord-Amerika. Door den Schrijver van the Pioneers, the last of the Mohicans etc. In II Deelen. Vrijelijk uit het Engelsch vertaald. Te Leyden, *bij* A. en J. Honkoop. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen* 752 *Bl. f* 6 - 30.

COOPER, de schrijver van dezen roman, is reeds gunstig bekend bij onze landgenooten door de vertaling van zijnen *Spion* en andere werken. Reeds het tooneel, waarop hij den lezer in dit verhaal overbrengt, wekt de belangstelling op. In de wijde en onbewoonde vlakte ten westen van het oude grondgebied der Vereenigde Staten zwerft het talrijke huisgezin van den grensstrooper *Ishmael Bush*, die, liever dan in de meer bewoonde landen zich langer aan het gezag der wet te onderwerpen, verder af eene woonplaats gaat zoeken, waar de eenzaamheid der woestijn meer gelegenheid aanbiedt tot voldoening aan de teugellooze geaardheid van hem en zijne zonen. Bij hem had zich gevoegd zijn schoonbroeder *Abiram White*, een beruchte menschendief, die een rijk Spaansch-Creoolsch meisje, door hem geroofd, op hoop van een groot losgeld, als gevangene met zich voerde. Haar verloofde, een Amerikaansch Officier *Midleton*, haar op het spoor gekomen zijnde, volgt haar in de woestijn, en door de hulp van eenen eerwaardigen grijsaard, die, te zwak om langer het geweer tot de jagt te hanteren, thans eenzaam zich als *Strikkenzetter* geneerde, en van den wakkeren *Paul*, den *Bijenmelker*, gelukt het hem, zijne geliefde te verlossen; terwijl de snoode menschendief, die intusschen ook nog een' der zonen van *Ishmael* verraderlijk had doorschoten, in eenen schandelijken dood loon naar werken ontvangt. Menigvuldig en verschillend zijn de gebeurtenissen, waardoor dit verhaal afgewisseld wordt. Nu eens wordt in eenen nachtelijken overval het vee van den grensstrooper door de wilde *Sioux* geroofd,

dan weder geraken de grijsaard en zijne vrienden gevangen door dit gespuis, of wonen een gevecht bij tusschen de wilde volksstammen der *Pawnee-loups* en der *Tetons*, genieten gastvrijheid bij de wilden, varen op eene uitgespannen ossenhuid, of trekken te paard over rivieren, en wat al meer van dien aard den zwerver door eene woestijn kan wedervaren. Het verhaal houdt ook, door het raadselachtige van den eindelijk te verwachten afloop, de nieuwsgierigheid tot het laatste toe gaande. Belangwekkend zijn vele der in hetzelve voorkomende karakters; terwijl wederom andere dienen, om het meer ernstige vrolijk af te wisselen. Tot eene proeve deelen wij een gedeelte mede van een dischgesprek van den ouden *Strikkenzetter* en zijnen vriend *Paul*, den *Bijenmelker*:

„ Daar waren, aan den lagen oever van eene beek, twee lieden in gesprek over de smakelijkheid van een edel *bisons* bilstuk, dat met de uiterste oplettendheid, zoo als het verdiende, was toebereid. Het was kunstmatig van de aanpalende minder edele vleeschdeelen afgescheiden, in het harige vel, dat de natuur verschafte, gewonden, en behoorlijk aan de hitte van een' gebruikelijken onderaardschen oven onderworpen. Daarna lag het in al de gewone glorie der keuken van de Prairie voor deszelfs bezitters. Het kon zich, in smoutigheid, malschheid en wildsmaak, eene besliste meerderheid aanmatigen boven de geregten der vermaardste koks van Europa, offchoon het verre was van kunstmatig bedropen te zijn. De twee gelukkige stervelingen, die een' maaltijd houden mogten, waarbij gezondheid en eetlust de smakelijkheid van het heerlijke voedsel der Amerikaansche woestenij nog verhoogden, schenen voor hun voorregt geenszins ongevoelig te zijn.

„ Snijd meer in het hart van het stuk, jongen!" zeide de *Strikkenzetter*; want deze eerwaardige bewoner der woestijn onthaalde den *Bijenmelker* op het gezegde banket. „ Snijd meer in het binnenste van het stuk; daar zult gij den waren rijkdom der natuur vinden; en dit zonder behulp van specerijen, of eenige bijzondere soort van mosterd, om daaraan eenen vreemden smaak bij te zetten."

„ Had ik een kop meede!" zeide *Paul*, tot de noodige werkzaamheid van ademhaling stilhoudende; „ ik zou willen zweren, dat deze maaltijd de hartigste was, die ooit aan een mensch werd voorgezet." — „ Ja, ja! wel moogt gij dezen maaltijd hartig noemen," zeide de oude man, op zijne bij-

zondere wijze, uit vergenoegen over de sterke tevredenheid van zijnen gezelschapsman, lagchende; „ hij is hartig, en hij maakt het den eter. Hier, Hector!" den geduldigen hond aanstootende, die met een hunkerend oog zijn aandeel zat af te wachten. „ Gij hebt op uwen ouden dag, zoo wel als uw meester, krachten noodig, mijn vriend! Ja, jongen, dat is een hond, die van het edelste voedsel wijzer en beter gegeten en geslapen heeft, dan menige Koning; en waarom? omdat hij de gaven van den Schepper gebruikte, en ze niet misbruikte. Hij werd een hond geschapen en smulde als een hond. Zij, die menschen geschapen werden, eten vaak als hongerige wolven. Hector is een deugdelijke en voorzigtige hond; en ik vond onder zijne jongen geen, welks reuk of vriendschap niet echt was. Kunt gij mij het verschil tusschen de kookkunst der woestijn en die gene, welke men in de bevolkte landen vindt, ook beschrijven? Neen; Ik zie, dat uw eetlust u daartoe buiten staat stelt; dus wil ik het doen. De eene rigt zich naar den mensch, de andere naar de natuur; de eene waant bij de gaven van den Schepper iets te kunnen voegen, terwijl de andere zich met een nederig gebruik van die gaven vergenoegt. Hierin ligt het gansche geheim."

Regt levendig wordt ook het eigenaardige geschilderd der leefwijze, zoo wel der blanke grensbewoners, als der roodkleurige wilden, boven welke laatsten de eersten al dikwijls weinig in beschaving en zedelijkheid uitmunten. Wij twijfelen er niet aan, of zoodanige lezers, die ook dan, wanneer zij tot uitspanning lezen, hunne kennis aangaande menschen en volken wenschen te verrijken, zullen dit werk niet onvoldaan uit de handen leggen. De Vertaler geeft over het geheel blijken, dat hij voor zijne taak berekend is, en heeft het werk in eenen vrij zuiveren en vloeijenden stijl in onze taal overgebragt.

DEMETRIUS. *Historisch-Romantisch Tafereel uit de eerste helft der zeventiende Eeuw. Naar het Hoogduitsch van* C. NIEDMANN. *Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne. 1832. *In gr. 8vo.* 284 *Bl. f* 3-:

Dit Historisch-Romantisch Tafereel, welks titel met een fraai vignet versierd is, heeft Recensent, bij de lezing, geboeid en medegesleept. Het is onderhoudend en belangwek-

kend van inhoud, de karakters zijn goed geteekend en volgehouden, en de stijl is levendig en schilderachtig, meestal zonder op te houden natuurlijk te zijn. Het gansche beloop dezer avontuurlijke en toch in de hoofdzaken ware geschiedenis brengt den lezer tot erkenning der waarheid, waarmede de onttroonde, hetzij echte, hetzij denkelijk valsche, DEMETRIUS zelf, aldaar sprekende ingevoerd, het werk besluit: „ Het ware geluk is slechts te vinden in het stille, „ eenvoudige, niet op troonen, niet in de paleizen der Vorsten: het maakt den mensch des te zaliger, hoe minder de „ wereld van hem spreekt."

Bl. 10 vonden wij: „ *Zal hij tot mij komen?*" *vroeg Marina*. Dit is een leelijke Germanismus, voor: „ *Zult gij tot mij komen?*" Wanneer de meerdere tot den minderen spreekt, kan hij zich niet wel van den derden persoon van het meervoud bedienen, waarmede de *Duitschers*, beleefdheidshalve, hunne meerderen en gelijken aanspreken; maar als nu de meerdere tot het soms verachtelijke, soms gemeenzame, soms diep eerbiedige *Du* de toevlugt niet nemen wil, dan bezigt hij den derden persoon van het enkelvoud. Doch wij *Nederlanders* maken die onderscheidingen niet. Alleen zou men den derden persoon van het meervoud, als die tot aanspreken dient, door *UEd.* kunnen vertalen; maar den derden van het enkelvoud, even als den tweeden, moeten wij eenvoudig overbrengen door den tweeden van het enkel- en meervoud, gelijk het thans is: *zult gij* of *zult ge*, daar toch ons *du* en *dij* sedert lang verloren zijn. — Bl. 201. *God bestrafte den misdadiger*; lees: *God strafte*. Bl. 222. *Mater doloros*; lees: *Mater dolorosa*. Anders is de vertaling in het algemeen gelukkig, en de correctie vrij naauwkeurig.

Tafereelen en Herinneringen; door den Schrijver van Willem Baarland. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1833. *In gr.* 8*vo.* 227 *Bl. f* 2 - 40.

Bijaldien er immer bij Recensent reden bestond, (voor den Lezer bestaat zij niet, en daarom houden wij die voor onszelven) om eenig boek gestreng te beoordeelen, dan ware zij hier aanwezig. Wij willen evenwel den Schrijver, die ons wel verstaan zal, een voorbeeld geven van onpartijdigheid, bescheidenheid en gematigdheid.

Het gunſtig onthaal, aan den *Willem Baarland*, des Schrijvers eerſteling, ten deel gevallen, bemoedigde denzelven, om deze *Tafereelen en Herinneringen* aan te bieden, die wij, over het geheel, met genoegen gelezen hebben, en onder andere werken van zoodanigen aard eene plaats waardig achten.

Baudina, of de waardige Echtgenoote, is het opſchrift van het eerſte verhaal, waarin een edel vrouwelijk karakter wordt geteekend, dat hoogachting moet inboezemen. *Baudina* deed eene verſtandige huwelijkskeus; maar kwalijk gewijzigde eerzucht was oorzaak, dat haar man in vertrouwelijken omgang met ſlechte menſchen geraakte; hij werd uithuizig, verloor de achting der weldenkenden, bragt met ſpel en lichtmisſerij een gedeelte van zijn vermogen door, ſtond op den rand des verderfs — maar de liefderijke vrouw, welke al het mogelijke tot zijn behoud deed, zag hem eindelijk op den weg der deugd terugkeeren, en mogt met echtgenoot en kinderen nu weder huiſelijk geluk ſmaken. — Voor jongelingen en meisjes, ook voor gehuwden, komen hier belangrijke wenken voor.

Dan volgen, onder den titel: *Mijne huiſelijke Herinneringen*, vier kleine ſtukjes: *De Lijdende*, *De Huichelaar*, *De Ongodsdienſtige*, *De Godsdienſtige*. Deze ſchetſen, door *Baudina*, zoo het heet, vervaardigd en hare denkwijze doende blijken, zijn goed, doch behelzen bekende dingen, en munten niet bijzonder uit.

Zeer gelukkig mogt de Schrijver ſlagen in het tweede Tafereel: *Johanna van Riemsdijk, of de afgedwaalde Dochter* — een onderhoudend, bijzonder treffend, leerzaam, treurig waarſchuwend verhaal. Een veelbelovend meisje, de hoop en vreugde harer brave ouders, had op ſchool, waar zij onderrigt in vrouwelijke handwerken ontving, *laffe romans* leeren kennen, die haren ſmaak bedierven; hetgeen de aanleidende oorzaak van volgende jammeren werd. Tot proeve ſchrijven wij niets af, maar wenſchen, dat het geheele ſtuk gelezen worde. In hetzelve vindt men menigen wenk, die ook thans vooral opmerking en behartiging verdient.

Verder geeft de Schrijver nog drie ſtukjes, door hem *Schetſen* genoemd, en getiteld: *De twee wegen*, *Het aandenken bij het verlies van dierbare panden en betrekkingen*, *De laatſte ure*. De beide laatſten zijn kort, en bevelen zich niet bijzonder aan door nieuwheid van gedachten of van voorſtelling; evenwel bevatten ze veel goeds. De *twee wegen* zijn die der *ondeugd* en der *deugd*. De bedoeling is zeer te prijzen;

doch het valt moeijelijk, zoo lang bij hetzelfde beeld te blijven. Ook moeten wij den Schrijver doen opmerken, dat, naar ons oordeel althans, het *pad der deugd* niet altijd *aanvankelijk* zoo *ongebaand* is, als het door hem, om treffende tegenstellingen te vinden, wordt geteekend, loopende *langs steilten en hoogten, welke weinig zingenot noch verpoozing aanbieden, en om welke te beklimmen alle krachten moeten ingespannen worden, terwijl men bovendien zich ieder oogenblik aan struikelingen ziet blootgesteld.* Men moet, vooral in voorstellingen van dezen aard, niet overdrijven; ook de *weg der ondeugd* heeft dikwerf reeds in den beginne zijne moeiten en bezwaren.

Voorts valt er op den stijl nog al iets aan te merken. Onmiddellijk op de aangehaalde woorden (bl. 182) laat de Schrijver dit volgen: „Is *deszelfs* toppunt (*welks* toppunt? van het *pad*, of van de *steilten* en *hoogten*?) bereikt, te bezwarender wordt de togt, want de vooruit liggende weg is met rotsen en wouden en woestijnen als bezaaid, en deze allen moeten nog beklommen en doorgetrokken worden." Wanneer men den *top* van berg of heuvel heeft *bereikt*, gaat de weg weder naar beneden en wordt gewoonlijk minder *bezwarend*, schoon de moeiten op nieuw toenemen, als men, verder komende, telkens andere hoogten moet beklimmen. Bovendien, hoe kan een *weg* als *bezaaid* met *rotsen* en *wouden* en *woestijnen* voorgesteld worden? Die weg zou al zeer *breed* moeten zijn. Een weg loopt immers *over* rotsen — *door* wouden en woestijnen.

Dergelijke onnaauwkeurigheden komen er in het werk meer voor, offschoon de Schrijver met dankbetuiging erkent, zich vroegere aanmerkingen van beoordeelaren ten nutte gemaakt te hebben. Verscheidene malen staat *lag*, in plaats van *legde* of *leide*; zoo bl. 108. *een bezoek aflag.* Eene grove fout is, bl. 128: *Hunne* (*Johanna's* en *Adele's*) *vriendschap.* Ook de woordvoeging komt niet altijd overeen met den aard van onze taal. Bl. 174 begint een geheel nieuwe volzin aldus: *Nog dronken van vreugde wordt de reis weder aangevangen, en tuk op genot wordt dezelve voortgezet.* Wie of wat is *dronken* en *tuk op genot?* De *reis* toch wel niet? Zoo als de woorden hier staan, zou deze het moeten zijn. Dezelfde fout is meermalen te vinden. Bl. 202: *Uit éénen bloede gesproten — bindt een heilige band de* (*den*) *broeder*, enz. *Ouderlijke ongehoorzaamheid* staat bl. 102, alwaar *kinderlijke* bedoeld wordt. Bl. 149. reg. 4. v. o. *hij*, lees *zij*. Bl. 224 zal *des kerkbewoners* zekerlijk moeten zijn *des kerkerbewoners.*

Wij meenen den Schrijver nog te moeten waarschuwen tegen te menigvuldig gebruik van zekere uitdrukkingen. Wij lezen in geschriften van dezen aard niet gaarne vele Bijbelsche gezegden — zij dunken ons hier minder gepast te zijn. Op bl. 99 staat, dat de godsdienstige zijne blikken naar *Golgotha* wendt, waar *de vrijbrief zijner zonden is opgehangen.* Wat moet dit beteekenen? De uitdrukking is niet eens Bijbelsch, en zou ligt kwalijk verstaan kunnen worden. Zou de Schrijver deze leer, zoo als die daar staat, met gerustheid, op zichzelven durven toepassen?....

Wij wenschen den Schrijver lust, om zich verder te bekwamen.

Schakeringen uit het gebied der Geschiedenis en der Verdichting; benevens avonturen te land en ter zee. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1832. *In gr. 8vo.* 366 *Bl. f* 3 - :

Men ontvangt hier een allerlei, waarvan één gedeelte meer, één minder, één geheel niet belangrijk is. Bijzonderheden betreffende ZENOBIA, TAMERLAN, JOHANNES CASPI, Koning van *Milo*, FREDERIK II, JOZEF II, FRANS DRAKE, en *Prins* BLÜCHER *van Wahlstadt*; dit is de *schakering uit het gebied der geschiedenis.* Uit dat der *verdichting* heeft men: VIRGINIA, een Romeinsch verhaal, doch dat geheel het *antieke* mist, bij dergelijke stukken een eerste vereischte; en *het Huwelijk*, eene vertelling, die, in spijt van den titel en van de gewoonte der Schrijvers van zulke prulletjes, niet met een huwelijk, maar met moord eindigt. Volgen de *avonturen te land en ter zee.* Eene beschrijving van *het verongelukken van een' Oostindievaarder*; van *het hol te Castleton* (eene oude kennis); en eindelijk van *een' storm op de Adriatische zee.* Men ziet, de inhoud is even bont als de titel, die, zeker kunstig, maar tevens verbazend gekruld en leelijk gegraveerd, ons onwillekeurig dat, zoogenoemd fraaije, gedrukte *Gebed des Heeren* herinnerde; maar nu heeft het boek toch ontegenzeggelijk ééne verdienste, dat de inhoud geheel aan den titel beantwoordt. Wij kunnen er overigens weinig van zeggen, dan dat het een proefje is van vertaalwoede uit het Hoogduitsch; en wanneer men nu in het Voorberigt leest, dat de Vertaler (die zich van zijne taak vrij wel gekweten heeft) niet twijfelt, of althans wenscht, dat „dit „werk, in een tijdsgewricht, waarin ons vaderland ook met „eene ongelukkige ziekte bezocht is, voor velen een aan„genaam uurtje tot uitspanning of verademing zal verschaf„fen," dan is men geneigd, om uit te roepen: *daarvoor* hebben wij deze *Schakeringen*, Gode zij dank, niet meer noodig! en: wanneer men een' hond wil slaan, kan men

altijd een' stok — wanneer men een boek in de wereld wil stuuren, altijd eene reden vinden!

Eerstelingen. Belangrijke Verhalen van G. F. *en* B. VAN DER VELDE. *Uit het Hoogduitsch. Te Kampen, bij* K. van Hulst. *In gr. 8vo. 327 Bl. f* 3-:

Deze bundel bevat vijf Verhalen. Het eerste derzelven: *De Tartarenslag*, verplaatst den lezer in die onrustige tijden, in welke *Polen* en *Silezië* nog van tijd tot tijd door de woeste en wreede horden der *Tartaren* overstroomd werden. De ware gebeurtenis, welke ten grondslag gelegd wordt, is de vreeselijke nederlaag der vereenigde *Duitschers, Sileziërs* en *Polen* bij de stad *Liegnitz* en de verbranding van *Breslau* in het jaar 1242. De vijandelijke inval der *Tartaren* wordt hier toegeschreven aan de wraakzucht van een' hunner Vorsten wegens het ontvlugten van zijne gemalin, welke naderhand met HANS VAN ROTHKIRCH, eenen *Silezischen* Ridder, gehuwd was. De ongelukkige vrouw, zichzelve, niet ten onregte, beschouwende als de oorzaak van de ramp van haar aangenomen vaderland, offert tot deszelfs redding haar eigen leven op. — Het tweede Verhaal: *De Toovergodin* HIORBA, zou goed voegen in eene *Moeder de Gans* voor volwassene kinderen. — ASMUND THYRSKLINGURSON is een *IJslandsche* held, die zijn vaderland en den *Deenschen* Landvoogd TORDENSKIOLD door zijne dapperheid redde, bij gelegenheid van eenen vijandelijken overval van *IJsland* door *Barbarijsche* zeeroovers, en tot belooning, als echtgenoote, de schoone DINA verkreeg, de nicht van den Landvoogd, en dezen als Landvoogd van *IJsland* opvolgde. Wij wisten niet, dat, vooral in het laatst der 17de eeuw, de *Afrikaansche* zeeroovers gewoon waren de Noordpool zoo digt te naderen. Wel is waar, het verhaal is een Roman; maar het onwaarschijnlijke benadeelt altijd de illusie. — In het vierde Verhaal bemint de Freule TUGENDREICH den stalknecht van haren, op zijnen adel trotschen, vader. Wat moet er van zulk eene liefde worden? Maar in de Romans weet men voor alles raad. Die stalbezem behoort slechts tot het costuum van een *incognito*, en de stalknecht AXEL blijkt aan het einde de Overste GULDENLÖWE te zijn uit een oud *Zweedsch* geslacht. Nu worden de gelieven, zoo als van zelf spreekt, een paar. Dit is nu alles goed en wel, indien de beminnelijke vriendinnen, voor welke de Vertaler zegt, dat deze bladen vertolkt zijn, dit verhaal lezende, maar in het oog houden, dat, met alle respect van schoone stalknechts gesproken, deze in de werkelijke wereld niet zoo gemakkelijk in *Zweedsche* Edellieden veranderen. — ISABELLA FUENTES is eene schoone Gravin aan het *Fransche* Hof, welke somtijds zeer beminnelijk, maar eigenlijk slechts goed is, zoo lang men haar goed laat, en die, wanneer zij kwaad is, ons wat al te handig met dolk en vergif weet om te gaan.

Bijna ware de lieve MARGARETHA DOUGLAS het slagtoffer geworden van hare jaloerschheid. Gelukkig echter vallen er geene dooden, dan een afschuwelijke MIGUEL, aan wien niet veel verbeurd is.

De inhoud dezer Verhalen komt met den geest en de denkwijze der tijden, in welke zij geplaatst zijn, over het geheel goed overeen. Derzelver lezing kost niet veel hoofdbreken, en kan dus, indien men niet al te veel gesteld is op eene leerzame strekking, en zich onschadelijk den tijd wil korten, nog al aangenaam onderhoud verschaffen.

Tot eene proeve geven wij de volgende *IJslandsche* smulpartij, over welke zich de Kamerjonker GULDENRING in de volgende kluchtige bewoordingen beklaagt: „ Mijne gidsen waren reeds gelukkig in het voorgevoel van al de heerlijkheden, die hun op de bruiloft wachtten, en verhaalden mij in hunne *IJslandsch-Deensche* wartaal van de duizende lekkernijen, waarop wij onthaald zouden worden. Zij spraken van de heerlijke soep van *Syra*, van den *Beina Striug*, van den ingezoutenen *Hafkal*, van den meer dan twintig jaren ouden *Surt Smoer*, van den *Blanda*, van de heerlijke beschuit en meer andere geliefkoosde *IJslandsche* geregten. Dan zouden allerhande spelen, muzijk, zang en dans het feest volmaken. Om kort te gaan, als men de kerels hoorde spreken, dan zoude men meenen op den *Alborak* van MAHOMED regelregt naar zijnen *Turkschen* hemel te rijden. — Maar hoe was ik te moede, toen wij begonnen te eten! Het zij den hemel geklaagd, ik vond alles, wat mijne gidsen mij beloofd hadden, en dat ik van alles eten moest, daarvoor zorgde de lastige *IJslandsche* gastvrijheid. Nu leerde ik eerst het vreeselijke naamregister van hunne lekkernijen bij ondervinding kennen. Verzuurde hui, lang in tonnen bewaard, wordt door hen *Syrasoep* genaamd. *Surtsmoer* is zure boter, met welke zij de gedroogde visch besmeren, en die men, hoe ouder zij is, voor des te beter en te gezonder houdt; en die, welke ik kreeg, was zoo oud, dat zij een ware levensbalsem zijn moest. *Beina Striug* wordt gemaakt uit beenderen en graten, in zure melk tot een gelei gekookt. De *Blanda* is een vreeselijk mengelmoes van water, *Syra*, tijm en Sorbenboomen-beziën. Heldhaftig had ik het tot nu toe uitgehouden, en van al de lekkernijen mede gegeten. Maar nu kwam de *Hafkal*, die het spel volmaakte. Verbeeld u den tranigen haai, bij welken het sterkste spek nog Ambrosia is, en daarbij den smaak, welken deze goede lieden in spijzen vinden, die reeds eenigzins aan bederf onderhevig zijn. Mijne dapperheid werd bij de eerste beet op de vlugt geslagen. Ik liep als een bezetene naar buiten, en kwam niet terug, vóór dat de tafel, met alles, wat haar bedekt had, verdwenen was."

Boekbesch. No. VII, bl. 317, reg. 21, staat *inacht*, lees *in acht.*
——— No. VIII, bl. 365, reg. 10, staat *Neêlande*, lees *Nederlande.*
——— No. IX, bl. 396, reg. 17, staat *zijner*, lees *zijn er.*

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, rakende de Natuurlijke en Geopenbaarde Godsdienst, uitgegeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXXIste Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 418.)

Naar het gevoelen des Heeren GRATAMA, was de Christenwereld in de XVIde Eeuw, aan vele oorden, rijp geworden voor eenen aangelegen stap ter geestelijkzedelijke ontwikkeling, en getuigen metderdaad het in- en uitwendig bestaan zoo wel, als de leer en inrigtingen der Protestantsche Kerk, den blijkbaren invloed van gezegd beginsel. Ziet daar den ruwen omtrek van het veld, dat deze Verhandeling ter beschouwing aanbiedt, en dat den Lezer verscheidenheid van stoffe te over belooft, waarbij de ervaren Schrijver den vriend van waarheid en Godsdienst doet stilstaan en deszelfs aandacht weet te boeijen. Zoo hebben wij hem vergezeld; maar bepaaldheid van ons bestek wederhoudt ons, meer dan eenige voornamere punten op te geven, die wij in het breede uiteengezet, naar vereisch gestaafd en betoogd vonden.

Rijp was men geworden voor betere kennis en zedelijke vorming, maar, wegens duistere begrippen van onze Godsdienst, geenszins zoo verlicht, dat de mensch een verhelderd inzien ontvangen kon. Van hier, „ dat zulke ingewikkelde leerstellingen, als de Moederkerk vasthield, zoo misvormd als zij waren, in de Protestantsche zijn overgegaan." In het algemeen, daarentegen, ontwikkelde zich, met de Hervorming, omtrent den Zaligmaker en zijn Rijk, wegens de Gemeente, wier Hoofd Hij is, in één woord, betrekkelijk de stichting des Heeren, of zijne Kerk, en de bronnen, waaruit zijne leer en wet te kennen zijn, een waardiger begrip en duidelijker licht. Te dezen moest het droevig verbasterd en

wanstaltig zinnelijke plaats maken voor het geestelijke en ware. Het oppergezag des Pausen, de knevelarij der Geestelijkheid, en het Monnikenleven, verwekten openbaren aanstoot; en menigerlei gebreken in de Moederkerk werden duidelijker ingezien, naar gelange de Gemeente van de Hervormers voorlichting ontving uit de Gewijde Boeken, zoo wel door overzetting der Schrifture, als door het prediken in de landtale. Bij het openen dier echte en zuivere bron van Christelijke Godsdienstkennis, viel het troebele, vervalschte en verderfelijke der overlevering, van waar de Moederkerk grootendeels hare inzettingen en gebreken ontleend had, te sterker in het oog. Zoo daagde er met den voortgang van het Protestantismus, dat zich van de kluister der Hierarchij losrukte en allengs ontwikkelde, eene nieuwe gedaante van eerdienst en vrijere kerkordening. Onkunde, gehechtheid aan het oude, of blind vooroordeel, moest eigenaardig een' luiden kreet verheffen tegen de Hervorming; en daar het Hof van *Rome* onvermogend was, om het opkomend licht der waarheid te verdooven, greep het ten laatste naar zwaard en banbliksem, ja riep het blinde bijgeloof van Katholijke Natiën tot eenen gruwzamen Godsdienstkrijg op tegen verketterde Medechristenen. Onder deze en soortgelijke, ook herhaalde worstelingen, vestigde zich aan vele oorden de Protestantsche Kerk, in haar bestuur en menigerlei inrigtingen met meerder of minder verschil gewijzigd, naar gelange zich Vorsten voor *hare* zaak in de bres stelden, of wel de Volken zelve strijd voerden voor de vrijheid van het geweten. Aanvankelijk hadden gewis de Protestanten slechts één doel, om den Bijbel tot het rigtsnoer aan te nemen van hun godsdienstig geloof en leven. Maar, schoon allen het hoog en verbindend gezag van het geschreven Woord erkenden en het ongoddelijke der aloude Overleveringen verwierpen, bij het handhaven der vrijheid van eigen onderzoek en oordeel ontstond weldra, en in lateren tijd, verschil van Schriftverklaring en gevoelens, zelfs onder de meest beroemde

vraagbaken der menigte. Dan, welk een twist er daagde onder de Hervormde Christenen, omtrent de gronden der Evangelische waarheid en hare Zedewet bleef zich slechts ééne stem verheffen. Gelijk van ouds, voerde men in de scholen, helaas! nu ook *voor den volke*, bitteren strijd over duistere leerbegrippen of weinig belangrijke punten. LUTHER en CALVIJN gaven inzonderheid den toon bij het tweetal meest uitgebreide en aanzienlijke Kerkgenootschappen, waarbij hunne Geloofsbelijdenissen ten grondslag gelegd zijn. Inzonderheid wegens het Avondmaal liepen die Hervormers uiteen; en bij herhaling merkt de Heer GRATAMA in den eersten eene te sterke overhelling op naar het dwaalbegrip der Moederkerk, en prijst hij daarentegen in den anderen deszelfs verder gevorderde geestelijk-zedelijke ontwikkeling. Even min als wij den Eerw. WEYDMAN gevolgd zijn in het verslag omtrent de overige Afdeelingen der Protestantsche Kerk, kunnen wij ons te dezen inlaten met den Regtsgeleerden Schrijver, die, schoon hij veel goeds hier leverde, vooral met opzigt tot de *Doopsgezinden* heeft moeten onderdoen voor eenen Mededinger, bij dat Genootschap aangelegd en tot den Leeraarsstand bevorderd. De SOCINUSSEN beschouwt hij niet als verachters van het gezag der H. Schrift, maar van de Kerk, wier aanstootelijke gebreken zij met velen in *Italië* verfoeiden; en gaarne geven wij onze goedkeuring aan deze uitspraak: „ Leerde men ook over het „ algemeen in de Hervormde Kerk meer het zuivere Evan„ gelie, in plaats van door de Kerk, dat is, door den „ mensch, in vroeger eeuw bepaalde begrippen, dan „ zouden wij hedendaags niet zoo veel van zoogenaam„ de *Naturalisten* hooren."

Voorts, om den wezenlijken en gezegenden invloed van het beginsel der Hervorming duidelijker te doen in het oog vallen, schetst GRATAMA een dubbel tafereel. In het eerste teekent hij de zinnelijke Eer- en Offerdienst in de Roomschkatholijke Kerk, met hare Priesters van onderscheiden rang, en den voortgang der verbastering,

waardoor het geheel harer inftellingen tot ijdele pralerij en een doelloos werk ontaardde. Krachtig fteekt hierbij de eenvoudigheid af der inrigtingen en zeden in de Protestantfche Kerk, vooral bij die der Hervormden. Daarentegen belooft deze een' meer duurzamen en ftichtenden indruk te maken op de vergadering der geloovige en vrome Christenen; en wat dezelve verliest aan *mystieke* gewaarwordingen uit hetgene oog en oor gevangen neemt of verrukt, dat wordt haar vergoed door den regtftreekfchen invloed op verftand en hart, en dubbel opgewogen in het doeltreffende, om, door gezang, aanbidding en prediking des Woords, God te dienen in geest en waarheid.

Bij zulk eene algemeene befchouwing bragt evenwel het voorftel mede, dat andere aangelegene, dan toch meer bijzondere punten gevoegd werden, waarin zich het beginfel der Kerkhervorming geopenbaard had. Zoo gefchiedt hier melding van den *ongehuwden ftaat der Geestelijken*, de *Beeldendienst* en de *zeven Sakramenten*; allen inrigtingen, waarvan de Schrijver met reden getuigt, dat dezelve, met den voortgang der ontwikkeling nutteloos geworden zijnde, hierom, met uitzondering alleen van *Doop* en *Avondmaal*, niet opgenomen werden in de Protestantfche Kerk. Maar, fchoon beide deze plegtigheden, als geheiligde inftellingen des Heeren, voor eene Onroomfche en Roomfche Christenheid belangrijk zijn en blijven moeten, hare denkwijze, vooral omtrent het geheimzinnige der laatfte, van het Evangelisch doel te eenemaal vervreemd, is het hoofdpunt des gefchils geworden bij de Hervorming. Te dezen is het overbekend, hoezeer het Pausdom het gedenken aan den dood des Gekruisten tot een Misoffer, en de toezegging of het uitzigt op den rijkdom van Gods genade voor boetvaardigen verzinnelijkt, misvormd, en bij het prediken van den aflaat tot een voorwerp van geldzucht en bron van zedebederf verlaagd heeft. Wij behoeven er niet bij ftil te ftaan; hoezeer wij aan het einde der Afdeeling met genoegen dit ftuk naar eisch uiteengezet,

en de verbeteringen aangetoond vonden, waardoor de Protestantfche Leer en Kerkzeden, hier meer, daar minder, gunftig affteken bij al het misbruik, in de duistere Middeleeuwen ingedrongen onder de Katholijken.

Maar, uitgaande van het beginfel eener geestelijk-zedelijke ontwikkeling bij de Hervorming, en tot tweemalen met lof gewagende van CALVIJN'S waarlijk beter inzigt, dan dat van LUTHER, omtrent het *Avondmaal*, zou het misfchien niet te onpas geweest zijn, zoo de Heer GRATAMA ook met een woord tot eer van den *Nederlandfchen* Hervormer MENNO en deszelfs pogen gewaagd had, om *beide* de plegtige inftellingen des Heeren van het misbruik der eeuwen te zuiveren, en op Evangelisch gezag tot haar eenvoudig en verheven doel terug te brengen. Maar dit hier in het voorbijgaan. Liever, daar ons verflag ten einde loopt, willen wij nu, tot aandrang van ons reeds aangeduide oordeel, over de betrekkelijke waarde dezer Verhandelingen nog iets te berde brengen.

Als een overzigt of wijsgeerige befchouwing van het voortgaan der Kerk in godsdienftige of geestelijk-zedelijke ontwikkeling, en haar rijpen voor eene Hervorming, verdient het ftuk van GRATAMA veel lof. En ware het ERASMUS, of anderen met hem, gelukt, in de XVIde Eeuw, het Paufelijk Hof, de Geestelijkheid, en wie niet al, in eene fnoode Hierarchij, te bedwingen, de wereld om te zetten tot heiliging van zeden, of de Kerk in de Kerk te hervormen, wij mogten het daarvoor houden, dat zijn werk beantwoord had aan de *Teyleriaanfche* vrage. Nu mist er iets, dat zekere duisterheid en raadfelachtigheid doet overblijven in zijne omfchrijving van hetgene hij goedvond *beginfel* te noemen, en telkens vermeent de Lezer aanwijzing te zullen vinden van de *eigenlijke* of meer bepaalde drijfveer der nieuwe Kerkftichting. Het wijsgeerig denkbeeld der geestelijk-zedelijke ontwikkeling is te algemeen, om voor het *beginfel* der Hervorming aangenomen te worden, ja het beantwoordt weinig aan hetgene men doorgaans on-

der dit woord verstaat. Het begrip toch, dat men aan een *beginsel* gewoon is te hechten, brengt mede, dat men zich een bepaald denkbeeld of gevoel voorstelle, dat als de eigenlijke aanvang en grond van eene handeling moet beschouwd worden.' Het beginsel der Hervorming moet derhalve ook in een bepaald grondbegrip worden aangewezen, door welks aanneming en vaststelling de geestelijk-zedelijke ontwikkeling des menschdoms is gebleken, en waarvan LUTHER en anderen bij hunne afscheiding van de Roomschkatholijke Kerk uitgingen. Door alleen de geestelijk-zedelijke ontwikkeling des menschdoms in de Christelijke Kerk als beginsel aan te nemen, blijft men staan bij den voortgang van ons geslacht op den weg der volmaking, zonder denzelven tot het einde toe te vervolgen, waar die voortgang zich door eene bepaalde werking, zoo als de Hervorming was, openbaarde. Gelijk er onderscheid is in de natuur tusschen ontwikkeling en ontploffing (*explosie*), zoo is het ook in de zedelijke wereld. De geestelijk-zedelijke ontwikkeling des menschdoms in de Kerk zou als beginsel der Hervorming mogen doorgaan, hadden, gelijk wij reeds gezegd hebben, ERASMUS en anderen vermogende geweest, in hunnen smaak de zaak te bevorderen. Maar eene *ontploffing* was er noodig, en door geestdrift moest de zedelijke wereld bewogen worden, om de Hervorming daar te stellen. En gelijk een voor de natuur weldadig onweder in de bovenlucht buiten alle menschelijke waarneming bereid wordt, broeit en ten laatste uitbarst, zoo was het in de duistere kloostercel van LUTHER, dat de Onzienlijke eerst hemzelven, daarna de Protestantsche Christenheid hervormde door die Evangelische gronden, of dat beginsel, waardoor de geestdrift ontvlamde, en dat in de Kerk heeft doorgewerkt. De Godgeleerde, die uit den Bijbel, en de ergernissen over den aflaat bij LUTHER en andere Protestantsche voorgangers, het door hen gepredikte leerstelsel van geloof en bekeering als het ware *beginsel* der Hervorming heeft voorgesteld en bepleit, heeft, naar ons inzien, beter doel ge-

troffen, en kan alleen gezegd worden, een eigenlijk antwoord op de vraag geleverd te hebben. Ook meenen wij, dat hierdoor meerdere duidelijkheid, orde en eenheid in het opstel van den Eerw. WEYDMAN ontstaan zij, en billijken alzoo de uitspraak van het Genootschap, die aan zijne Verhandeling den voorrang en het gouden eermetaal toewees. Voor het overige zou het ons niet vreemd dunken, dat een verstandig achtgeven op de behoeften van onzen leeftijd in de belangrijke opmerkingen van den schranderen BROES (in het tweede deel van zijn laatste werk) over het eigenlijke beginsel der Hervorming aanleiding gevonden had tot het uitschrijven der prijsvraag, en het is aangenaam te zien, dat de *Duitsche* Leeraar met zijnen *Nederlandschen* Medebroeder dienaangaande volkomen overeenstemt.

III. Nog blijft er overig, met de beantwoordiug van het laatste gedeelte des voorstels onze Lezers, naar eisch van ons bestek, bekend te maken. Na het bewerken van het hoofdonderwerp, konde het niet wel missen, of men had zich voorts onledig te houden, met *gevolgtrekkingen uit het beredeneerde af* te leiden; en het is te regt onder dien titel, dat WEYDMAN de aangelegene opmerkingen, waarschuwingen en raadgevingen besluit, die hij voorts en als ten slotte mededeelt. Bij beide deze Verhandelingen hebben wij alreede zeer lang vertoefd; en, wat ons nog te zeggen overblijft, dient vooral neder te komen op eene ernstige aanbeveling aan de Protestantsche Genootschappen, Gemeenten en Leeraren, om, in het belang der Christelijke Kerk, velerlei wenken en raadgevingen, hier voorkomende, te toetsen en te behartigen.

Over de *noodzakelijkheid* immers van de Hervorming behoeven wij niet te spreken. Want, alvorens LUTHER optrad, hoe velen zagen in de Katholijke Kerk zelve niet verlangend uit naar verbeteringen, die telkens uitbleven, gedwarsboomd en verijdeld werden! En wederom zijn stout bestaan, en de arbeid der Hoofden van het Protestantismus, vloeide het niet voort uit een vroom-

en godsdienstig beginsel? teekende zich daarin niet een ijver, gelijksoortig aan dien der Apostelen? en waarop anders bouwden zij, dan uitsluitend op den Bijbel?

Het is zoo, treurige verschijnselen, waartegen een ERASMUS huiverde, vertoonden zich aldra; andermaal bragt het vrijmoedig prediken van JEZUS' naam *het zwaard op aarde:* maar wie tusschen aanleiding en oorzaak te onderscheiden weet, zal de schuld niet in de leer, of hare verbreiding, maar elders zoeken, en blijkbaar vinden in de verkeerdheid der menschen, in bijoogmerken en zondige driften, en bovenal in den tegenstand der wereld, of het Rijk der duisternis, van waarheid en licht afkeerig. Ten laatste, na het voorbijgaan van dien korten nacht, staat het Protestantismus volheerlijk daar; en de landen, waar de bron des heils meest onbelemmerd en zuiver den volke toevloeit, hoe voordeelig onderscheiden zich deze niet, door geestontwikkeling, maatschappelijken bloei en algemeen verspreide welvaart, boven de Katholijke Staten van ons werelddeel!

Veel moeijelijker valt het zeker, den laatsten slotzin des voorstels op te lossen, en aan te raden, „ wat de „ Protestantsche Kerk steeds voor oogen houden moet, „ om aan zichzelve gelijk en getrouw te zijn, en haren „ waarachtigen bloei te handhaven en te bevorderen." Hier komt, behalve andere meer of min belangrijke wenken, inzonderheid het hoogstaangelegen onderzoek over de *Geloofsbelijdenissen* ter bane; en ontmoeten wij, wegens dat reeds van overouden tijd in de Christenkerk beproefde, en bij de Hervormers (tegen dank, en schier als een noodzakelijk kwaad) op nieuw gebezigde middel, veel stof tot nadenken, en eene voorzigtigheid aangeprezen, die, onzes inziens, meer zal vereischen, dan zich van menschen laat verwachten, of duurzaam althans het misbruik zal kunnen weren. Vermetel zou het zijn, dit onderwerp door eenen pennetrek te willen beslissen; en wij gevoelden, daarover lezende, bij herhaling groot leedwezen, dat, bij het Godgeleerd Genootschap van TEYLER, deszelfs vóór weinige jaren verlangd onder-

zoek, over het nuttige of nadeelige der *Symbolifche Boeken*, geen doel getroffen heeft, waardoor het ons te dezen aan eene meer regtftreekfche voorlichting ontbreekt. Doch, over de geheele zaak met ernst nadenkende, verdiende het bij ons opmerking, dat één nogtans van de Hervormers, en wel hij, die in ons Vaderland van de Katholijke Kerk zich afzonderde, den Doop der Bejaarden heeft gehandhaafd, zich houdende alleen aan de leer der Schrift. Anders was het daarentegen, ja tot op heden, bij de grootere fchare van Protestanten, en hunne wijd en zijd verfpreide Kerkgenootfchappen. Wat ook de Hervorming in de Kerk van *Rome* afkeurde, hoeveel zij verbeterde, men hield het *kinderdoopen* in ftand, geheiligd als men dat kerkgebruik befchouwde door een grijs gezag van eeuwen en een diep geworteld godsdienstvooroordeel der Christenvolken. Buiten den aanhang der bejaard-Doopsgezinden en Baptisten, verheft zich naauwelijks, ook in dezen lateren tijd, eene te weinig gehoorde ftem, die het misbruik wraakt, en ftrijdig keurt met de inftelling van den Doop en deszelfs bediening door de Apostelen en Apostolifche Vaderen. Ook Rec. is van dat gevoelen; en bedriegt hij zich niet, dan geeft de Kinderdoop bij de Protestanten voedfel tot onderlingen naijver en voortduring der eenmaal bij hen ontrezene kerkgefchillen. Of zoude niet de behartiging der algemeene waarheid, die in CHRISTUS is, daarbij lijden, dat men onmondigen opneemt en voorbefchikt voor het Augsburgsch, Geneefsch, Hernhuttersch, Engelsch, Presbyteriaansch en Schotsch, of welk ander Geloof daar meer zij, tegenover het Roomschkatholijke? Wij roeren deze fnaar, omdat wij, met den Eerw. WEYDMAN de eenheid van beginfel in de Protestantfche Kerk erkennende, en voortdurende eendragt, of hare naauwere vereeniging, met allen ernst wenfchende, daartoe vermeenden het wederkeeren tot den eigenlijk gezegden Christelijken Waterdoop, en den jongften last van den verrezen Heilvorst aan zijne volgelingen, met een enkel woord te moeten aanprijzen. Want, om niet hierbij, mogelijk

tot aanstoot van bevooroordeelden, lang te vertoeven, dit achten wij voòr nadenkende Lezers genoeg te zijn, dat een hersteld verband tusschen Geloof en Doop, of die openbare hulde van het verheerlijkt Opperhoofd der Kerke, en de vereering van zijnen naam door *elken leerling* der Apostelen en Evangelisten, allen anderen naam van voorgangers der Gemeenten het meest verduisteren zal; ja dat er ook alzoo, te midden van verschil in gevoelens en denkwijze, een band van broederschap zou gelegd en aangeknoopt worden tusschen de menigte van leden der Protestantsche Christenkerk. Zonder van andere, hier ter plaatse min voegende, voordeelen te gewagen, eindigen wij ons verslag met het uitdrukken onzer hope, dat, vroeg of spade, de tijd, die Godsdienst en geopenbaarde waarheid staande houdt en bevestigt, het gedichtsel van menschen, betrekkelijk den *Doop*, zal vernietigen en doen verdwijnen.

Het achttiende Eeuwfeest van des Heilands dood, plegtig gevierd op den Goeden Vrijdag van 1833 *te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. Zeehuisen, Jr. 1833. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* 1 - 40.

Uren van Godsdienst, ter gelegenheid van de Cholera te Zwolle; met Bijvoegselen door G. H. VAN SENDEN. *Te Zwolle, bij* J. de Vri en M. Brinkman de Vri. 1833. *In gr.* 8*vo. VI*, 155 *Bl. f* 1 - 50.

Toen Rec. door de nieuwspapieren voor het eerst kennis kreeg van het voorstel van den Eerw. VAN SENDEN, om het laatst gevierde „ Pinkster- tot een algemeen jubelfeest van de invoering des gezegenden Christendoms in de wereld" te verheffen, liet hij van zelf zijne gedachten daarover gaan, maar kon hij voor zich geene genoegzame redenen vinden, om daarmede in te stemmen. Reeds dadelijk trof hem de opmerking, dat elders, en vooral in *Duitschland*, waar men sedert eenige

jaren nog al eene ſterke zucht tot het vieren van Eeuwfeesten heeft aan den dag gelegd, en waar het eerſte denkbeeld der viering van het Eeuwfeest der Kerkhervorming en der *Augsburgſche Confesſie* is opgerezen, zich geene ſtemmen voor de viering van het Pinkſterfeest dezes jaars in den bovengemelden zin hadden doen hooren, en hij meende dit ſtilzwijgen daaruit te moeten verklaren, dat men zulk eene feestviering als min gepast beſchouwde. Met die beſchouwing vereenigde hij zich ook volkomen. De invoering van het Christendom in de wereld ſcheen ook hem eene gebeurtenis te zijn, die te groot en te verheven is, dan dat zij een Eeuwfeest zou vorderen, en die nooit op ééne lijn mag worden geſteld met de Kerkhervorming, die, hoe heilrijk in aard en gevolgen, nogtans in zoo verre het werk van menſchen is, dat zij door Eeuwfeesten en Gedenkpenningen zeer gepast mag herdacht worden; terwijl hij bovendien oordeelde, dat de regte viering van ieder Pinkſterfeest alles omvatte, wat in zulk een Eeuwfeest ligt opgeſloten. Hij ſchortte intusſchen zijn oordeel op, tot dat hij de bovenſtaande preek over het achttiende Eeuwfeest van JEZUS' dood zou hebben gelezen, omdat hij de gronden ter aanprijzing van het voorſtel daarin nader hoopte aangewezen en aangedrongen te vinden. Rec. heeft die preek gelezen, en daarin nieuwe bewijzen van de bekwaamheid des Eerw. VAN SENDEN, ook als openbaar ſpreker, gevonden; maar de gronden, die voor het bepaalde voorſtel aangaande de boven vermelde viering van het Pinkſterfeest daaruit kunnen worden ontleend, hebben hem onbevredigd gelaten. Alwat in die leerrede over het geheel eigenaardige en treffende der viering van het achttiende Eeuwfeest van 's Heilands dood gezegd wordt, ſchijnt hem toe, meer eene ſpeling van het vernuft te zijn, dan op waarheid te berusten; terwijl de eigenlijke inhoud van het ſtuk, het wezen der zaak, met weglating van het een en ander, dat tot het bijkomende behoort, op elken Goeden Vrijdag te pas komt.

Als bijdrage ter aanprijzing van het bewuste voorſtel ſchijnt ons de preek derhalve onvoldoende; als opſtel hebben wij ze veelzins met genoegen gelezen. De Heer VAN SENDEN toont in het *eerſte* deel de *waarheid* aan, dat in het jaar 1833 het Eeuwfeest van JEZUS' dood gevierd wordt, en hij doet zulks eenvoudig, duidelijk en overtuigend. Het *tweede* deel bevat de *herinneringen*, tot welke dit feest eigenaardig roept, beſtaande in de herinnering van JEZUS' *dood zelven*, van *deszelfs verhevene ſtrekking*, en *deszelfs hoogst gewigtigen invloed op de wereld.* Dit gedeelte is, naar ons oordeel, wél bewerkt, vooral het eerſte en tweede onderdeel. In het *derde* deel vinden wij de *opwekkingen*, welke in de viering van dat Eeuwfeest liggen opgeſloten. Dezelve worden ontleend uit de *beſtemming van die ure*, uit de *ſtem van het voorgeſlacht*, en die der *dankbaarheid.* Dit deel heeft ons onvoldaan gelaten, en wij hebben er meer de uitſpraken van gevoel en verbeelding, dan van waarheid in gevonden. Beter komt ons voor het *vierde* deel, dat aan de *uitzigten* is toegewijd, welke het gevierde Eeuwfeest opent. Dezelve worden met de navolgende woorden opgegeven: *Wij zien terug, en onze vrees* (voor het miskennen van JEZUS' dood door de nakomelingſchap) *wijkt reeds grootendeels — wij zien rondom ons, en wij worden kalm — wij vestigen het oog op Gods woord, en ziet, de ſchrikbeelden wijken, en eene blijde toekomst lacht ons aan.*

De Heer VAN SENDEN heeft den feesttoon, dien de gelegenheid eischte, over het algemeen vrij goed getroffen; op eenige plaatſen komen uitdrukkingen voor, die den toets van een' goeden ſmaak bezwaarlijk kunnen doorſtaan, zoo als bl. 18, waar men leest: „Door de ſtralen van de zon der waarheid ging die bloem, in JEZUS' bloed geplant, meer open, en haar adem zweefde weldadig en verblijdend door de Christenheid." Voorts is het jammer, dat de ſtijl hier en daar door min juiste en vreemde woorden ontſierd wordt. Wij

noemen alleen *de duurzaamheid van* JEZUS' *leven*, bl. 3, 6, 8 (juister bl. 26), *leedvermaak*, bl. 11 (*), JEZUS *vermaakt aan den discipel zijne moeder*, bl. 12, *de knechtschap der zonde*, bl. 14, *eene mengeling van aandoeningen verdringt zich*, bl. 19, *verzameling*, bl. 21, *verder terug liggende oorzaken*, bl. 25.

In No. 2 deelt ons VAN SENDEN eenige vruchten van zijne werkzaamheid als Leeraar mede, gedurende den tijd, waarin de Cholera zijne woonplaats geteisterd heeft. Dezelve bestaan in twee Biduren (over 2 *Sam.* XXIV: 14 en *Col.* IV: 2ª.) en één Dankuur (over *Psalm* CXVI: 12 - 19), bij den aanvang, in het midden en na het eindigen der vreeselijke ziekte gehouden. Wij verheugen ons, dat zijn Eerw. tot het besluit gekomen is, om dezen zijnen arbeid door den druk gemeen te maken; zijne Gemeente zal niet alleen gaarne lezen en herlezen, wat zij met zoo veel verheffend genoegen gehoord heeft, maar ook anderen zullen er hem voor danken. Ook wij betuigen gaarne tot deze laatsten te behooren, en aarzelen niet te erkennen, dat dit bundeltje eene wezenlijke verrijking is van onze godsdienstige lektuur over de Cholera, waarvan het gebruik ook nu nog, bij het wederverschijnen van die plaag op onzen vaderlandschen bodem, zegenrijk kan werken. Inzonderheid hebben wij het eerste Biduur en het Dankuur met genoegen gelezen. De dispositie in die beide stukken is natuurlijk en geleidelijk; de uitwerking der punten is rijk aan goede denkbeelden, terwijl voorstelling en stijl met het hoog belang der zaken overeenkomen. Minder gunstig is de indruk, dien het tweede Biduur op ons gemaakt heeft. Het gebrekkige ligt, naar ons oordeel, niet zoo zeer in de dispositie, als wel in de uitwerking der punten, welke niet geeft, wat men reden heeft te verwachten; bovendien wordt de verheffing van het kinderlijk geloovige

(*) Dit woord „ kan nooit, naar den aard van onze taal, „ uitdrukken *vermaak over eens anders leed*, maar wel *vermaak* „ *in eigen leed*," zegt LUBLINK zeer juist, in zijne *Brieven en Briefw.* bl. 32.

hart tot God, die toch alleen *gebed* heeten mag, met den onwillekeurigen kreet om behoud en redding, dien de hooge nood somtijds ook den ongodsdienstigen afperst, verward; terwijl eindelijk de stijl doorgaans gezwollen is.

De zeventien *bijvoegselen* (bl. 73—155) betreffen voornamelijk de verspreiding der Cholera in ons Vaderland, de geschiedenis der volksziekten, die van de vroegste tijden tot nu toe te *Zwolle* hebben geheerscht, alsmede den loop der ziekte in die stad, en de voorzorgen, door de onderscheidene Besturen in de provincie *Overijssel* en in derzelver hoofdstad genomen, enz. enz. Voor zoo veel wij over deze onderwerpen kunnen oordeelen, moeten wij verklaren, het aldaar behandelde met belangstelling te hebben gelezen.

Bij een van deze bijvoegselen, het vijfde, (bl. 116—119) moeten wij een weinig blijven staan; het is gerigt tegen de beoordeeling eener preek van den Leeraar over de Cholera, geplaatst in ons tijdschrift voor Dec. 1832, bl. 666—670. De Heer VAN SENDEN maakt daarin geen gewag van de aanmerkingen, welke de steller van die Rec. op de genoemde preek gemeend heeft te moeten maken, en vergenoegt zich met te vermelden, dat „bevoegde beoordeelaars gunstig over zijn stukje hebben geoordeeld; dat het bij het publiek, dat spoedig eenen *tweeden* druk verlangde, met belangstelling is ontvangen, en niet zonder zegen gebleven, en dat hem geene afkeurende stemmen zijn ter ooren gekomen, met uitzondering van eene, die zich uit den boezem der *Vaderlandsche Letteroefeningen* heeft getracht te verheffen." Maar, wat is dan de eigenlijke grieve tegen die beoordeeling? zal men vragen. Deze, dat de steller daarvan, betuigende, de *eigene woorden* van den Heer VAN SENDEN aan te halen, „andere daarvoor in de plaats schuift," en berigt, dat de Cholera in die preek gezegd wordt te zijn eene herinnering aan menschelijke *broosheid*, terwijl in de preek zelve staat eene herinnering aan menschelijke *beperktheid!* En hoe nu is het met die zware

beschuldiging gelegen? De zaak zelve is waar, Lezer; maar de gevolgen, die VAN SENDEN daaruit afleidt, zijn zeer onwaar. Zijn Eerw. aarzelt namelijk niet, deze handelwijze voor „ echt Jezuitisch of Enclyclopaedistisch" te verklaren, en, om zijne minkundige Lezers hieromtrent beter in te lichten, getroost hij zich de moeite, in eene vrij lange noot, de uitdrukking *encyclopaedistisch* op te helderen, de beteekenis van dezelve met een voorbeeld te staven, en, als ter karakterisering van den Rec., te verwijzen naar zijne *Verdediging van Bijbel en Openbaring*, Iste D. bl. 244, en de Aanm. 331.

Het spijt ons, dat wij den Schrijver tot dezen onbescheiden uitval aanleiding gegeven hebben; maar het spijt ons meer om hemzelven, dan om ons. Op ons moge de beschuldiging hechten van gebrek aan oplettendheid; men wordt, helaas! gedrongen, in het bedoelde bijvoegsel meer dan dit gebrek op te merken. Wij toch kunnen ons op de zuiverheid onzer bedoeling beroepen, en durven verzekeren, gelijk wij bij dezen doen, dat de ingebragte zware grieve op eene schrijf- of drukfout berust. Maar wij weten, dat Recensenten in hunne bedoelingen altoos ongelijk hebben in het oog van Auteurs, die zich verongelijkt wanen, en het zou dus ook onbillijk zijn, zoo wij van VAN SENDEN wilden vergen, dat hij ons op ons woord zou gelooven. Er is echter iets, waarop wij regt meenen te hebben, bij dien Heer aan te dringen; het is dit, dat zijn Eerw. zich door de bewuste beoordeeling zelve zou hebben kunnen en moeten overtuigen, dat in die ongelukkige *variante*, gelijk hij de gemaakte verandering regt geestig noemt, geene boosaardige list, (immers, waar zou die schuilen?) maar eene ligt vergeeflijke schrijf- of drukfout *moest* gelegen zijn, daar in het slot gezegd wordt: „ Dat God eene tot nog toe min bekende ziekte over het menschdom zou hebben doen komen met het bepaalde doel, *om de hand over hand toenemende trotschheid en verheffing op eigene krachten te vernederen en te fnuiken*, schijnt ons toe even onbewijsbaar te zijn, als dat God door deze plage, die

het meest in berooide en armoedige huisgezinnen woedt, zindelijkheid en orde zou willen aanprijzen." Deze woorden toch hebben naauwelijks een' goeden zin, zoo men het woord *broosheid* behoudt; maar zij slaan volkomen op hetgeen de Heer VAN SENDEN in het eerste deel van zijne preek heeft willen bewijzen, t. w. dat de Cholera, naar de bedoeling van God, eene herinnering is van menschelijke *beperktheid*. En hiermede achten wij ons van onzen pligt jegens het publiek gekweten te hebben; terwijl wij verschooning verzoeken, dat wij over zulk eene kleinigheid zoo breed hebben uitgeweid.

Maar nu nog een woord tot u, Eerw. Heer! Is het wél gedaan, bij een' beganen misslag het ergste te gelooven, terwijl genoegzame redenen voor eene gunstige opvatting pleiten? Is het wél gedaan, de aanmerkingen te verzwijgen, die op uwen arbeid gemaakt zijn, en die in volle kracht blijven, hetzij men ter aangehaalde plaatse *broosheid* of *beperktheid* leze, en alsdan eene luide klagt over verongelijking aan te heffen? Is het wél gedaan, in eene blijkbare misstelling een' schijnbaren grond te zoeken, om de beoordeeling, waarin dezelve voorkomt, als partijdig en vijandig, en den schrijver als een' listigen vervalscher van uwe woorden ten toon te stellen? Ge noemt onze handelwijze echt Jezuitisch of Encyclopaedistisch; maar wij durven u op uw geweten af vragen, welk eenen naam *uw* gedrag dan wel verdiene?.... Op grond van het boven gezegde, in weerwil van de beoordeelaars, die over uwe preek gunstig hebben geoordeeld, en die in uw oog alleen *bevoegd* schijnen te wezen, en in weerwil van uwe toelichtende aanmerkingen, in bovengemeld bijvoegsel vervat, herhalen wij dus hier vrijmoedig onze vroegere betuiging, t. w. dat wij die preek voor een opstel houden, *dat in haast*, *of in eene niet zeer kalme stemming is vervaardigd*; waarbij wij niet schromen de verklaring te voegen, dat dit bijvoegsel desgelijks *overhaasting*, *maar wel inzonderheid gebrek aan kalmte* doet kennen. Anderen mogen beoordeelen, of de uitheemsche spreuk: *Veritas vel mendacio*

corrumpitur, *vel silentio*, waarmede gij uwe handhaving der waarheid op een' zegevierenden toon besluit, niet beter *uwe* handelwijze teekene: wij vergenoegen ons met u de algemeen bekende taal van den Apostel PAULUS te herinneren, in welker betrachting wij allen, helaas! zoo dikwijls te kort schieten: *De Liefde gelooft alle dingen — zij hoopt alle dingen.*

Handleiding voor Apothekers Leerlingen. Door B. MEYLINK, *Phil. Nat. Doctor*, *enz. Apotheker en Chemist te Deventer. Te Haarlem*, *bij* de Erven F. Bohn. 1832. *In gr. 8vo.* 242 *Bl. f* 2 - :

In een kort, zedig Voorberigt geeft de Schrijver de redenen op, welke hem tot het opstellen dezer Handleiding bewogen hebben. Aan zulk een werk is behoefte; hij zal derhalve zijn doel niet missen, en zeker met dezen zijnen arbeid nut stichten. Of er op deze Handleiding gegronde aanmerkingen te maken zijn, zal meer de tijd, dan eene vooreerst altijd nog oppervlakkige beoordeeling, moeten leeren; door het gebruik met jonge lieden leert men eigenlijk eerst kennen, waar een of ander schuilt, hetwelk anders behoorde te zijn. De Schrijver heeft gelijk; de taak, om voor eerstbeginnenden te schrijven, is niet gemakkelijk. Ondanks dit alles vertrouwen wij, dat dit boekje den leerling in de Artsenijmengkunde niet zonder nut in handen zal kunnen gegeven worden. Een verstandig en oplettend onderwijzer zal er desgelijks nut mede kunnen doen, verhelpen waar het noodig is, en langs dezen weg kan deze Handleiding nog tot meerdere volkomenheid geraken.

Het werk is in *vier* groote *Afdeelingen*, en elke dezer wederom in meerdere *Hoofdstukken* gesplitst. De vier hoofdafdeelingen hebben tot opschrift: *Artsenijmengkunde*, *Plantenkunde*, *Natuurkunde*, *Scheikunde.* Zij worden door eene korte *Inleiding* voorafgegaan.

Men zoude, wat de orde van opvolging dezer afdeelingen betreft, eenige aanmerking kunnen maken: b. v. waarom de Schrijver zijne Handleiding met de afdeeling, aan de Natuurkunde gewijd, niet opent. Men leest daar toch, bl. 162: „De „Natuurkunde is die wetenschap, door welke wij kennis van de „Natuur verkrijgen, dat is: door welke wij grondig bekend

„ worden met alle de stoffelijke zelfstandigheden, ligchamen „ genoemd, die wij door onze zintuigen in het uitgebreide „ gebied der schepping kunnen waarnemen, en van de krach- „ ten, die op deze ligchamen en waardoor ook deze ligcha- „ men onderling op elkander werken." Zoude dus de wetenschap, welke een overzigt van het geheel geeft, niet vooraf dienen te gaan, eer men derzelver gedeelten gaat beschrijven?

Vergeten wij echter niet, dat het eene Handleiding is voor Apothekers Leerlingen, die meestal van een grondig en hooger onderwijs verstoken blijven. Kan het onderwijs niet op den ruimen Akademischen voet geschoeid, en geregeld van het eene tot het andere overgegaan worden, terwijl men de wetenschap in haren geheelen omvang zich tracht eigen te maken, dan is het beter, eenen meer empirischen weg te volgen. Geleerden zijn er noodig; maar er is nog meer behoefte aan voor derzelver vak bruikbare menschen. Deze trachte men op de bestmogelijke wijze te vormen. Zoo meent Rec. van zekere wetenschappelijke inrigting gehoord te hebben, waar gebrek zal bestaan aan hetgeen noodig is, om de Natuur- en Scheikunde proefondervindelijk te onderwijzen. Desniettegenstaande begint men van het hooger natuurkundig onderwijs af, zonder toestel, zonder proefnemingen, met het gevolg, dat er in die inrigting, langs dezen weg, nog nooit een goede Natuurkundige of een wezenlijk bruikbare Scheikundige zoude gekweekt zijn! Rec. kan er niet genoeg over oordeelen, maar wenschte, dat dergelijke misbruiken, indien zij bestaan, niet geduld, noch jonge lieden aan dergelijke verkeerde begrippen opgeofferd wierden.

Vinde het onderhavige werk zijne aanprijzing door het nut, hetwelk er door gesticht worde: dit zal de beste belooning voor den onvermoeiden Schrijver zijn.

De Cholera verdedigd. Naar het Hoogduitsch van Dr. MISES. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1833. *In gr. 8vo. Praeludium IV, 106 bl. f* 1-90.

De Cholera verdedigd — dit opschrift heeft de Vertaler verkozen, terwijl de titel van het oorspronkelijk in het Hoogduitsch geschrevene werkje luidt: *Schützmittel für die Cholera.*

De cholera verdedigd (?!) deze titel zal bij menigeen

nieuwsgierigheid en verbazing wekken en voortbrengen. Het zal velen, dien het als AENEAS ging, gelijk dit VIRGILIUS beschrijft (*), toen zij de aanwezigheid der Cholera vernamen, zonderling in de ooren klinken. Maar, gelijk men zegt, *de uitersten staan het digtst bijeen.* Hetgeen voor den een' een voorwerp van *schrik* is, wordt dikwijls voor den ander' een onderwerp van *spotternij.* Wanneer de een in den angst de vrees overdrijft, denkt de ander, dat daartegen geen beter middel is, dan den lachlust op te wekken. En het gelukt dikwijls eerder, de menschen door *spotternij*, dan door *ernst* en *overtuiging*, tot rede te brengen. Er zoude echter nog al het een en ander tegen het bezigen van zulk een middel in te brengen zijn, vooral voor de ernstigen en gemoedelijken; maar wanneer wij op het einde der Voorrede vernemen, *dat deze brochure volstrekt humoristisch voor de Cholera tegen de Artsen geschreven is*, dus niet voor het algemeen, zoo kan men deze bedenkingen althans ter zijde stellen. De Artsen mogen toezien! Maar, om met Sir HUDIBRAS te redeneren, die, krachtig in argumenten, kon bewijzen, *dat een mensch geen paard is, en een edelman evenwel een uil kan zijn*, zoo zullen de menschen toch mede hun algemeen deel kunnen nemen van hetgeen eigenlijk den Artsen in het bijzonder toegedacht is en toegerekend wordt, daar men mede zoude kunnen bewijzen, *dat een Arts een mensch behoort te zijn, indien ook alle menschen geene Artsen mogen zijn.* Wanneer van Artsen het denkbeeld is uitgegaan, om als 't ware in het groot de smetstoffen in de lucht weg te nemen, te verdelgen, landstreken met berookingstoestellen in het groot te omzetten en zoo alle besmetting af te weren, dan gingen zij in hunnen ijver te verre. Maar, wie bragt hen daartoe? Het geklaag, de vrees, de angst der menschen. Voor zichzelven behoefden zij niet zoo verre te gaan; want, onder de weinige voorregten, aan hun beroep verbonden, is dit echter wel het voornaamste, dat zij doorgaande voor besmetting minder vatbaar zijn of worden. Hun dagelijksch verkeeren aan ziek- en sterfbedden doet hen gemeenzamer worden met het denkbeeld aan den dood; bij den wensch, om voor hunne betrekkingen te mogen blijven le-

(*) Ik stond verbaasd van schrik, en al mijn haren staân
Te bergen, en mijn keel vergeet geluid te slaan!

ven, vreezen zij echter het oogenblik niet, hetwelk ook hen kan afroepen; en zij blijven gerust, vertrouwende op Hem, in wiens hand hun adem is, terwijl zoo vele anderen eene laffe, kinderachtige vrees aan den dag leggen voor hetgeen eenmaal eene *onherroepelijke* wet voor *allen* is geworden. Niet een iegelijk is het echter gegeven, het juiste midden te houden van het bekende: *Bemin het leven en vrees den dood niet.* Zij, die het *eerste* overdrijven en daardoor de *laatste* vergrooten, maken zich, indien al niet ergerlijk, dan toch bespottelijk. De tijden, toen de Cholera aanstaande was of zich begon te vertoonen, hebben ruime stof tot bijtende satyre opgeleverd. De Artsen hebben het hunne bijgedragen, en zoo heeft het Dr. MISES niet aan het noodige tot het schrijven zijner satyre kunnen ontbreken.

Ons oordeel in het algemeen over dit geschrift zullende zeggen, zoo kan men den Schrijver (wie hij eigenlijk is, is ons geheel onbekend; ook is dit het eerste zijner voortbrengsels, hetwelk onder ons oog komt) *humor* niet ontzeggen. De geestigheid is doorgaande wel volgehouden; zij daalt slechts zelden tot platheid, maar vervalt wel eens in het gebrek der overdrijving. Het is evenwel wat veel gevergd, de geestigheid door vierentachtig bladzijden zonder daling of rijzing vol te houden. In hoe verre hij *de* JEAN PAUL *der Natuurfilozofie genoemd zoude kunnen worden*, verdiende wel eenige meerdere omschrijving. Dat hij vele overeenkomst met wijlen den schranderen en vernuftigen Hoogleeraar VOSMAER zoude hebben, kan niet anders, daar alle Humoristen naar elkander als broeders gelijken; wij zouden echter VOSMAER boven Dr. MISES stellen, als die *geene brandnetels* teelde, en vooral, hetgeen hem nog onlangs en met regt tot grooten lof is toegerekend, *dat men zich niet herinnerde, dat hem ooit iets ontsnapt was, wat naar profaniteit riekte.* (*) VOSMAER onthaalde op schotels gewonen kost, maar op zijne wijze met zout besprengd, dat men ze *hartig* vond, zonder over ziltigheid te klagen.

Het werk is in *zeven* Afdeelingen verdeeld. De eerste is als eene soort van *Inleiding* te beschouwen. De *tweede* houdt zich bezig met het vraagstuk, *of er te veel menschen op de wereld zijn.* Hier zal men op eene geestige wijze de beantwoording kunnen zoeken der bedenkingen van

(*) *Vruchten van de Rederijkkamer de Wijngaardranken*, bl. 142.

den beroemden Ridder J. R. L. DE KIRCKHOVE, DIT DE KIRCKHOFF, vroeger ook genaamd geweest KERCKHOFF. (*) Hij, de oorzaken optellende, waardoor de bevolking schijnt toe te nemen, komt tot het denkbeeld, *of zij de grenzen* (welke?) *harer hulpmiddelen niet zoude kunnen overschrijden.* Dien ten gevolge zoude men de *Cholera-morbus Asiatique* voor den *liefderijken* MOERASVOGEL van den Heer MISES kunnen houden, in wiens wijsgeerige redenering men een middel tegen de OVERBEVOLKING zoude kunnen vinden. De menschlievendheid der Artsen doet intusschen wél, door dergelijke wijsgeerige hersenschimmen zich niet te laten in slaap wiegen, noch van haar groot doel aftrekken, en het der Cholera, van wege de vrees voor overbevolking, gewonnen te geven. Liever schiete zij met grof geschut en de grootste harer pillen op den moerasvogel! Tot nog toe komt het ons voor, dat de grooten der aarde, door het voeren van oorlog, de overbevolking hebben getracht, tijdig of ontijdig, voor te komen. Dit *tweede* Hoofdstuk, of hoe men het noemen wil, bevat vele gewigtige waarheden; en het schijnt meermalen, of de Cholera meer als voertuig is gebezigd, om sommige zaken aan den man te brengen, dan wel als hoofdpersoon op te treden. Het hoofddenkbeeld in het *derde* deel schijnt te zijn, dat de maag van den mensch met zijne goedkeuring tot het eigenlijke *moeras* wordt (bl. 30), waar de vogel het liefst nestelt. Wat echter het leggen van pleisters op den mond betreft, om der Cholera het binnentrekken te beletten; van dezen, anders voorzeker heilaanbrengenden(!) maatregel verzoeken wij, ter liefde van de schoone kunne, goedgunstig verschoond te mogen blijven. Tot zulken duren prijs willen wij ons behoud niet koopen. Laat ons toonen, geene zulke grove *egoïsten* te zijn! — In de *vierde* Afdeeling krijgen de *Machines* en *Machineriën* eene beurt, en worden de voordeelen, den handel door de Cholera aangebragt, treffelijk geschilderd. Doch onder allen, op welke de Cholera *haren horen van overvloed heeft uitgegoten*, behoort den *Artsen*, *Droogisten* en *Apothekers* de eer eener bijzondere vermelding. Met regt worden hiertoe *twee* Afdeelingen afgezonderd. De Geneesheeren worden eershalve op den voorgrond geplaatst, en kunnen bij het opmaken der balans voor het batig saldo voegelijk niet in den derden rang geplaatst worden. Het is te wenschen, dat, bij de herziening

(*) *Considérations sur la nature et le traitement du Cholera-morbus, etc. etc. etc.*

der Patentwet, dit niet onopgemerkt moge blijven; want onder eene *geringe* klasse gerangschikt te worden (zie de Patents-klassificatie) en toch *veel* te moeten betalen, strijdt tegen alle beginselen van welvoegelijkheid, welke ook bij de schatkist niet uit het oog mogen verloren worden. Welk eenen oogst ook de Cholera moge opgeleverd hebben, der Artsen koorn heeft niet welig gebloeid. Alles was te schielijk afgeloopen, om vele bezoeken te kunnen afleggen. Wat zeggen die enkelen, wien snuifdoozen, horologiën en ringen zijn te beurt gevallen! Parkementen zijn niet meer dan een keurig voedsel voor de motten. Indien de Apothekers — *menschen, die verdiensten op prijs weten te stellen — den Droogisten nijdig zijn geworden* (bl. 50), laten zij een voorbeeld aan de Artsen nemen, die hun en den Droogisten de verdienste niet misgund hebben. De, zoo men zegt, meer en meer toenemende *tering* zoude nimmer zulk een' aftrek in de *gomma* gebragt hebben, als de Cholera in *kamillen*, *vlier*, *kruizemunt* enz. Laten zij den buit in vrede deelen, en, terwijl de een zijnen *Gaper* met vergenoegde trekken laat opschilderen, zette de ander een' verzilverden vlierstruik of een' bundel vergulde kamilbloemen boven de deur van den winkel. Wat ons echter het meeste genoegen doet, is dit, dat den Heeren Boekhandelaren, van wege de door de Cholera zich uitgebreid hebbende Letterkunde, ook een voordeeltje is geworden. Na de Romans is, in dezen tijd, waarover zij zoo weemoedig klagen, zeker door niets beter een broodje verdiend, dan door het Cholera-geschrijf; tot op de tijdschriften heeft zij eenen weldadigen invloed uitgeoefend. — In een aanhangsel geeft de Schrijver, op den koop toe, *vierenvijftig* gevoelens der Geneesheeren omtrent den zetel en het wezen of de naaste oorzaak der Cholera. Het *tweede* bijvoegsel bevat 51 — zegge *eenenvijftig* verschillende gevoelens omtrent de *contagieuze*, *miasmatische*, *epidemische* enz. natuur der Cholera. Deze opgaaf, met de voorgaande, beide van 1832, kan heden gerust verdubbeld worden; hebbende tot het artikel: *twist over de al of niet besmettelijkheid*, ons Land mede ruim bijgedragen.

En hiermede stappen wij van dit werkje af, den Schrijver verzekerende, indien ooit deze beoordeeling onder zijn oog mogt komen, dat hij evenwel van ons de verzochte mededeeling van onze gevoelens, aan welke wij echter de nieuwheid niet gaarne zouden betwist zien, niet te wachten heeft.

Wij zullen hem hiermede niet tot het leveren van een bijvoegfel noodzaken. Het ware ook der moeite niet waardig. Uit onszelven toch zouden wij er de geheele gefchiedenis (*Praeludium*, bl. II.) en geneeswijze der Cholera niet bijgevoegd hebben; en zonder deze, wat zoude er van menig werk over de Cholera, en ook van het onze, bij al de *nieuwheid*, overblijven?!

Kunst om zich tegen de werking der vlammen te beveiligen, enz. Door den Ridder ALDINI. *Naar het Fransch, door* C. KRAM, *Lid der Koninklijke Akademie van beeldende Kunften, enz. Kunstfchilder, Architect en Leeraar aan de Stads-Akademie van Bouwkunde te Utrecht. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In gr. 8vo. Met Platen. XII*, 8 *en* 176 *bl., met de Aanteekeningen. f* 2 - 25.

Hetgeen bij elken brand het meest te wenfchen is, is *orde*, en daardoor eene geregelde verdeeling en doelmatige aanwending der middelen tot brandblusfching. Dit doel zal moeijelijk bereikt worden, zoo lang er niet in wordt voorzien, dat, van waar deze befchikking moet uitgaan, zij in handen van een aantal brave, hulpvaardige en bedaarde menfchen wordt gefteld. Waar men een korps zoogenaamde vaste *Pompiers* heeft, is men reeds meer tot dit doel genaderd, en kunnen er maatregelen van voorzorg genomen worden, gelijk die door den Schrijver in het onderhavige boek opgegeven worden. Waar echter de ftedelijke fondfen de uitgaaf voor eene welingerigte brandfpuit, behoorlijke en op den duur wél voorziene en onderhoudene flangen niet gedoogen, hoe zal men daar aan het aanfchaffen van zulke toeftellen, die doorgaans niet goedkoop zijn, flechts kunnen denken?

Alles, wat tot de uitvinding van den Ridder ALDINI betrekking heeft, verdient de aandacht, behoort onderzocht, vooral niet der vergetelheid overgegeven te worden; maar voor algemeene toepasfing en aanwending houden wij de opgegevene toeftellen niet gefchikt. Wat ons betreft, wij zouden tevens onze *Pompiers* vooral vlijtig in het *Gymnastifche* oefenen: het is ongeloofelijk, wat een vlug, ftout, koelbloedig en welberaden mensch, ook ongewapend, niet verrigt: hoe minder toeftel, hoe minder fteun op andere of anderer krachten, hoe meer zelfvertrouwen, hoe ijveriger men naar middelen tot

behoud voor zich en anderen zoekt en die kloek aangrijpt. Dergelijke proeven, voor aanzienlijken genomen, worden ook meestal te veel opgevijzeld, en hebben veel van een spiegelgevecht, hetwelk een denkbeeld van den oorlog geeft, maar hemelsbreed verschilt, wanneer men van den grond, dien men zich uitkiest, of ondanks zichzelven, op eenen anderen verplaatst wordt, en nu moet handelen en zich redden, naar dat het gezonde verstand en oordeel dit op het oogenblik aanwijst.

Wij zeggen dit alles niet, om de vinding eenigerwijze te misprijzen, of het werk van den Heer KRAM iets van den lof te onthouden, dien hij zich zeer waardig heeft gemaakt. Het is slechts ter onzer verontschuldiging, dat wij in geene verdere ontleding en beoordeeling komen, achtende deze voor het algemeen en voor het bestek van dit tijdschrift min noodig. Wien het lust, make dit werk zich eigen; hij zal het niet uit de hand leggen, zonder er door geleerd te hebben. De Besturen doen vooral wél, dezen post op derzelver budget te brengen. Ontwarende, wat zij noodig zouden hebben, beginnen zij misschien met intusschen het noodzakelijkste zich aan te schaffen, en doen de eerste stappen, om ware vaders en verzorgers der belangen hunner ingezetenen te worden.

Om een juist oordeel te vellen, behooren de proeven herhaald, en naar de plaats, waar men ze bewerkstelligt, gewijzigd te worden; eerst dán kan het oordeel nut doen, en het worde geveld door deskundigen en met de zaak bekenden. Intusschen eere den Ridder ALDINI, dank en bemoediging om verder voort te gaan den Heere KRAM, waartoe een goed vertier van dit allezins belangrijk werkje bevorderlijk zij!

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, *door Mr.* J. C. DE JONGE, *Archivarius van het Rijk. Iste Deel. Van de vroegste tijden tot den Munsterschen Vrede. In 's Gravenhage en te Amsterdam*, *bij* de Gebr. van Cleef. 1833. *In gr. 8vo. XIV en 600 bl. f 5-50.*

Welken regtschapenen *Nederlander*, die slechts eenigzins van de geschiedenis en letterkunde zijns vaderlands werk maakt, zijn de verdiensten daaromtrent van den Archivarius DE JONGE niet reeds bekend? Hooge eer zal de Schrijver

zich voorzeker met de uitgaaf van het werk verwerven, hetwelk eene aanzienlijke gaping in onze letterkunde aanvult, en van hetwelk het eerste deel voor ons ligt. Het is opgedragen aan Z. K. H. den Admiraal en Kolonel-Generaal; en het ware te wenschen, dat er aan Vorstelijke, voorname of andere, doch verdienstelijke personen, nooit werken van minder belang, dan dit, opgedragen werden: dan zou zulk eene opdragt tevens eene aanbeveling van den inhoud zijn. Dit eerste deel gaat niet verder dan tot den *Munsterschen* Vrede, doch is echter ten uiterste belangrijk; want wij zien er het Zeewezen geboren worden, en zich langzamerhand ontwikkelen. Hoe boeit het de aandacht van den *Nederlander*, onderzocht en gestaafd te zien, op welk eene wijze de vroegere onvolmaakte manier van bouw en toerusting der schepen, die der wapening en bemanning, die van krijgstucht en oorlogvoeren, van lieverlede zich verbeterden; hoe echter, reeds in vroege tijden, verordeningen voor schepen, ten oorloge bestemd, bestonden; hoe de beroering, gedurende de eerste jaren van den opstand tegen *Spanje*, aanleiding tot vele verwarringen gaf; hoe het beleid onzer voorvaderen de moeijelijkheden grootendeels te boven kwam, en welke heldendaden, onder welke omstandigheden, met welke en tegen welke magt, de *Nederlanders* op zee verrigtten! Alles wordt met naauwkeurige aanhaling der plaatsen, uit onderscheidene bronnen, bewezen; de deugdelijkheid dier bronnen zelve wordt hier en daar getoetst. Verschillende belangrijke bijlagen, waaronder staten van onze en ook der *Spaansche* en *Duinkerksche* zeemagt, worden medegedeeld. De slag bij *Duins* wordt door eene zeldzaam voorkomende Kaart aanschouwelijk gemaakt. Kortom, wij kunnen niet anders, dan den geleerden, onpartijdigen, onderzoeklievenden, en tot de beste bronnen, ook ambtshalve, toegang hebbenden Schrijver lust en krachten wenschen, om zijne gelukkig begonnen taak voorspoedig voort te zetten en te voleindigen. Daar de Heer DE JONGE niets als bewezen stelt, dan hetgeen ons insgelijks als zoodanig toeschijnt, en hij dáár, waar geschiedkundige zekerheid ontbreekt, zich zedig van beslissing onthoudt, hebben wij geene aanmerkingen of tegenwerpingen te maken. Reikhalzend zien wij naar de volgende deelen uit, waarin de belangrijke tijdvakken van DE WITT, en vooral het nog teederder te behandelen onderwerp van den *Engelsch-Amerikaanschen* oorlog met de gevolgen van dien, voor zoo ver die tot

ons Zeewezen en het beheer daarvan in betrekking staan, moeten voorkomen. Wie wenscht niet, door een zoo waarheidlievend en kundig man, als de Heer Archivarius DE JONGE, zich den weg door die doolhoven te zien aangewezen?

De invloed van Nederland op het overige Europa. In twee Voorlezingen, door N. G. VAN KAMPEN. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1833. *In gr. 8vo. VIII en* 102 *bl. f* 1 - 25.

De geleerde en vaderlandlievende VAN KAMPEN verdient den dank van het publiek ook nu weder, door de uitgaaf van dit stukje, hetwelk twee Verhandelingen behelst, die ter vervulling van even zoo vele leesbeurten in *Felix Meritis* en in het *Nut van 't Algemeen* gediend hebben. De eerste beschouwt den gunstigen invloed, dien *Nederland* in 't algemeen, in den loop zijner gansche Geschiedenis, zoo in Staatkunde als Staathuishoudkunde, op het overige *Europa* geoefend heeft; de tweede onderzoekt datzelfde met opzigt tot Zedelijkheid, Godsdienstigheid, Letteren, Wetenschappen en Kunsten. Belangrijke Aanteekeningen, tot staving en uitbreiding van het in de Verhandelingen gezegde, zijn achter het werkje gevoegd, en verhoogen deszelfs waarde.

Wij hebben geene aanmerkingen. Alleen verwonderde het ons, bl. 99, bij de aant. op bl. 59, reg. 8. v. o., over de uitvinding van het *Teleskoop* (gelijk de Heer VAN KAMPEN zich uitdrukt) door ZACHARIAS JANSEN te *Middelburg*, slechts LA RUE's *Geletterd Zeeland*, bl. 299—304, te zien aangehaald; daar de zaak omtrent de uitvinding der Verrekijkers (zijnde de eigenlijk gezegde *Teleskoop* eene uitvinding van GALILEI) zoo breedvoerig en grondig is uiteengezet door de Heeren DE KANTER en AB UTRECHT DRESSELHUIS, *De Provincie Zeeland*, (*Middelburg*, Gebr. ABRAHAMS, 1824) bl. 113, en *Bijlagen* achter dat werk, bl. 79 tot 98 ingesloten. Bl. 8 van het aangekondigde werkje leze men reg. 14 van boven *hem zelv' af te zweren* in plaats van *hen zelv' af te zweren*. Die drukfeil maakt eenige duisterheid in den anders duidelijken zin.

Mogten deze Verhandelingen weldra in het Hoogduitsch, Fransch en Engelsch vertaald en gelezen, en daardoor de oogen der vreemde Volken meer en meer worden geopend!

Hoe waar en krachtig is het slot der tweede Verhandeling: „Eenmaal zal de onzijdige Geschiedenis het al blozend verhalen en zeggen moeten: het Vaderland van DE WITT, DE RUITER, DE GROOT en WILLEM III is in het regtsgeding tegen het Vaderland van VAN DER NOOT, DE CELLES en RODENBACH, waartegen het zich slechts verdedigde, door den Europeschen *Areopagus* veroordeeld geworden!"

Gronden der Nederlandsche Woordafleidkunde, voor zoo ver dezelve eenigzins zeker is, of woordontleedkundige beschouwing van de wijze, waarop in het Hollandsch de woorden uit elkander voortspruiten, en met elkadr vermaagschapt of verbonden zijn. Tot zelfoefening voor de Heeren Schoolonderwijzers, en voorts ten gebruike van elkeen', die zich een geleidelijk overzigt onzer woordvorming verschaffen wil. In een', zoo veel mogelijk, duidelijken en bevattelijken trant voorgedragen door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar te Groningen, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens, 1833. *In gr. 8vo. VIII en 291 bl. f* 2 - 40.

Het doel, waarmede de Hoogleeraar LULOFS dit werk uitgaf, staat op den titel vermeld. De oordeelkundige en duidelijke wijze, waarop de geachte Schrijver, zonder in zoodanige diepe navorschingen te treden, als buiten zijn bestek lagen, de voorgenomene taak heeft afgewerkt, doet het allezins aan het voorgestelde oogmerk beantwoorden. Zoo bevalt ons onder anderen de getrokkene grenslijn tusschen afgeleide en zamengestelde woorden. De Heer LULOFS erkent dan-alleen *zamenkoppeling*, wanneer eenig woord uit twee of meer nog *in gebruik zijnde* woorden is zamengesteld. Alle andere woordvorming, hetzij door buigingsdeelen, hetzij door achter-, hetzij door voorvoegselen, al zijn of waren dezelve in overoude tijden afzonderlijke woorden of woordjes geweest, brengt hij tot de *afleiding*. Deze afbakening is zeer geschikt voor eene *volkmatige* woordafleidkunde, en dus beantwoordende aan het doel des Schrijvers. Eenige weinige aanmerkingen op het werk houde men ons echter ten goede. Op het voetspoor van den beroemden TEN KATE, verdeelt de Hoogleeraar de achtervoegsels in *zachtstaartige*, als *er*, in *scre*,

ker; onzachtstaartige, als *aar*, in *leeraar*, *wandelaar*, en *volopklemstaartige*, als *in*, in *vriendin*, *gezellin*. Onder die *onzachtstaartigen* (⏑̱) staan ook opgenoemd *achtig* en *haftig*, schoon de Schrijver bl. 113 zelf erkent, dat *haftig* den klemtoon naar zich trekt, en *achtig* insgelijks, wanneer het met *haftig* eensbeteekenend is, als in *waarachtig*. Zou hij dus niet tweederlei *achtig* hebben moeten erkennen? *achtig*, onzachtstaartig, als in *geelachtig*, en *achtig*, volopklemstaartig, als in *waarachtig*; en zou hij dat laatste *achtig* met *haftig* niet bij de volopklemstaartigen hebben moeten brengen? — *Kindsheid* (bl. 121) moet *kindschheid* zijn: want *heid* staat of achter een *onverbogen zelfstandig* naamwoord, als in *Godheid*, of achter een *onverbogen bijvoegelijk* naamwoord, als in *goedheid*. Nu bestaat er een bijvoegelijk naamwoord *kindsch* (kindsche spelen b. v.) en daarvan komt *kindschheid*. Voorts staat *heid* ook nog wel achter een *bijwoord*, als in *nabijheid*, welk *nabij*, even als meer voorzetsels, dikwijls *adverbialiter* gebezigd wordt, b. v. *hij is nabij*. — Bl. 148. *apin*. Dit woord is niet gebruikelijk: men zegt *eene sim*. — Volgens bl. 216, vergeleken met 215, zou het eerste deel in *oudtijds* een voorzetsel zijn, even als in *doorgaans*; maar *oud* in *oudtijds* voor *oudentijds*, *des ouden tijds*, is een bijvoegelijk naamwoord. — Volgens bl. 223 zou *en*, in koppelingen, het teeken des meervouds zijn; maar het is veeleer dat van den meest verouderden tweeden naamval op *en*, b. v. *heldendicht* is een dichtstuk, dat de daad of het lijden eens helds, gelijk Ulysses of Aeneas, bezingt. — Bl. 228. Hoe onderscheidt men *avond-maaltijd*, d. i. *maaltijd des avonds*, en *avond-maaltijd*, d. i. *tijd des avondmaals*? Het laatste zouden wij liever in de zamenstelling schrijven *avondmaalstijd*: dan zal ieder den klemtoon op *a* en op *tijd* plaatsen. — Bl. 268. *gedachtenisleerrede*. Naar ons gevoel is dit woord niet half zoo stroef, als het door LULOFS verkozene *gedenkleerrede*, waar twee klemtoonen naast elkander komen.

Deze aanmerkingen mogen bewijzen, dat Recensent dit werk, hetwelk hij ruimschoots aanbeveelt, met aandacht gelezen heeft.

Laatste Brieven van Jacopo Ortis, door UGO FOSCOLO. *Uitgegeven door* LORENZO ALDERANI. *Te Leeuwarden, bij* H. C. Schetsberg. 1832. *In gr. 8vo. XXIX en* 370 *bl.* *f* 3 - 60.

UGO FOSCOLO was van 's vaders zijde uit een oud adellijk *Venetiaansch* geslacht afkomstig. Zijn vader was *Proveditore* of Gouverneur van het eiland *Zante*, en zijne moeder, eene trotsche en zeer Aristokratische *Griekin*, beviel van hem, in het jaar 1773, aan boord van een fregat, dat aan de republiek *Venetië* toebehoorde, en wel in de nabijheid van bovengenoemd eiland. Wie den levensloop des Schrijvers verder kennen wil, raadplege de *Narigten*, die, in plaats eener inleiding, het eigenlijke werk voorafgaan. De Schrijver bevond zich te leur gesteld in de wenschen, die liefde tot het vaderland en liefde tot eene zekere schoone hem inboezemden; hij verviel tot zwaarmoedigheid en menschenhaat, vatte vooringenomenheid met den zelfmoord op, en werd in deze stemming de Auteur van den Roman: *laatste Brieven van Ortis.* Die brieven behelzen in zoo verre waarheid, als zij, met verandering van namen, wezenlijk bestaan hebbende personen aanduiden, en bijna alles, wat hier gezegd wordt aan *Ortis* wedervaren te zijn, tot de levensgeschiedenis van UGO FOSCOLO behoort. Zoo zijn dan ook alle denkbeelden en gevoelens die van den Schrijver, en het werk is hem geheel uit het hart gevloeid. De verwezenlijkte zelfmoord van *Ortis* is echter bij FOSCOLO een niet uitgevoerd voornemen gebleven: en, gelijk hij zich te voren reeds als dichter en geleerde beroemd had gemaakt, is hij dat meer en meer blijven doen tot aan zijnen dood in *Grootbrittanje*, den 10 September 1827. Het is dus met hem gegaan als met GÖTHE, die zich door het schrijven van *Werther's lijden*, in soortgelijke omstandigheid als die van *Werther*, van eigene zucht tot zelfmoord genas, doch tevens aan anderen eene overhelling tot die misdaad onwillekeurig instortte.

De hier gegevene uitgaaf der *laatste Brieven van Ortis* is de echte en onverminkte. Zij is, na den dood van FOSCOLO, bezorgd door deszelfs boezemvriend ALDERANI. Van den inhoud van het werk zullen wij alleen zeggen, dat *Ortis* wordt voorgesteld, als vervolgd om staatkundige gevoe-

lens; dat hij in kennis raakt met een meisje, hetwelk, om huisselijk belang, door haren vader verloofd was aan een' man van een koel karakter, en dien zij niet beminde; dat *Ortis* en die ongelukkige schoone, *Therese* genaamd, op elkander verlieven; dat zij echter der deugd getrouw blijven, en *Ortis* zich verwijdert, maar, op de tijding van *Therese's* huwelijk, het voornemen opvat, zich werkelijk om te brengen: eene daad, waartoe hij reeds uit te leur gestelde vaderlandsliefde bereid zou zijn geweest, indien de liefde tot *Therese* hem niet, tot aan den dag van haar huwelijk, aan het leven geboeid had. Na haar dan nogmaals te hebben opgezocht, en van al de zijnen en de haren, zoo veel zich de gelegenheid aanbood, een geheimzinnig afscheid te hebben genomen, vermoordt hij zich, ten einde geen misdadiger in nog grootere maat te worden.

De almogendheid der hartstogten, het onbestaanbare of ingebeelde van een' vrijen wil, de verachtelijkheid van het menschdom in 't algemeen, het onbewezene van eene Goddelijke Voorzienigheid, het onzekere van eene toekomstige vergelding, en het geoorloofde, ja in sommige omstandigheden verhevene en prijselijke van den zelfmoord (waarvoor echter FOSCOLO zoo wel als GÖTHE zich wachtte, zoodat zij hunne leer geenszins door daden hebben bekrachtigd). — dit alles wordt hier, in den hartstogte-lijkdweependen, geweldig in het hart grijpenden en krachtig-oorspronkelijken stijl van een dichterlijk, tot vertwijfeling vervallen *genie*, opzettelijk gepredikt. Het ware en valsche, het goede en verfoeijelijke, het verhevene en het ijzingwekkende zijn hier onafscheidbaar zamengesmolten. De beroemde CESAROTTI betuigde: „Ik lees den *Ortis* zeer afgebroken — van tijd „tot tijd moet ik adem scheppen, om niet door de menigte „der idéën, beelden en gevoelens verdrukt te worden, met „welke hij mijn hart en mijnen geest overstelpt. Ik wil „over den *Ortis* niet wijdloopig spreken. Slechts een paar „woorden. Het is een werk, door het *genie* in den *aanval* „*eener heete koorts* ontworpen, van eene *moorddadige ver*„*hevenheid* en van eene *vergiftigende voortreffelijkheid*. Met „*leedwezen* zie ik, dat het een werk is, uit het *hart* des „Schrijvers ontsproten, en dat smart mij juist het meeste; „dewijl ik vrees, dat aan zijn binnenste een kankerachtig, „ongeneeslijk kwaad knaagt."

Volkomen vereenigen wij ons met dit gevoelen. ALDE-

RANI zegt, om zich over de nieuwe uitgaaf te regtvaardigen.: „ Daar het nu *niet meer mogelijk* is, eenen zoo dik„ wijls herdrukten Roman te *onderdrukken*, welks letterkun„ dige waarde en gebreken velen zullen willen navolgen; en „ daar het bovendien een van die zeldzame boeken is, in „ welke zich de geest van een' jeugdig' Schrijver en tevens „ 's menschen ziekelijk hart laat beschouwen, zoo moge men „ hetzelve naauwkeurig herdrukken, met vlijt de meeningen „ der oordeelkundigen daarover verzamelen en rangschikken, „ en het met een tegengift ten beste der jeugd begeleiden."

Wij nemen eens aan, dat door dit alles de verbeterde uitgaaf van het werk en deszelfs veelal belangrijke en heilzame bijlagen, in het *oorspronkelijke*, gebillijkt worde; de *Vertaler* wordt hiermede *niet* verdedigd, en wij wenschten, dat hij dien, zoo niet schadelijken, ten minste gansch nutteloozen, arbeid had nagelaten. Intusschen schijnt men de mededeeling der *laatste Brieven van Ortis* voor het Nederlandsch publiek zoo noodig, zoo nuttig, zoo aangenaam te hebben gerekend, dat men zich bij het overbrengen blijkbaar gehaast heeft. Vandaar zoo veel onnaauwkeurigheden, b. v. bl. 82. *drankzoete* voor *aan den drank verslaafde* boeren. Bl. 112: *Ik heb mij nog nooit in anderen zelf kennen geleerd*, voor: *Ik heb nog nooit mijzelven in anderen leeren kennen.* Bl. 215: *Wij zijn alle vijandig gezind tegen ons zelve*, in plaats van hetgeen de zamenhang vordert: *Wij zijn, elk voor zichzelven, vijandig gezind tegen alle anderen.* Bl. 221: *nog moetende volgen oogenblikken.* Bl. 305 aan het einde moet voor *Odoardo* zeker gelezen worden *Jacopo (Ortis.)* Indien dezelfde Vertaler nog meerdere vreemde voortbrengselen bij ons wil overplanten, hopen wij, dat hij betere keus mag doen en met meerdere oplettendheid zijne taak verrigten.

HENDRIK D'EFFIAT, *Marquis van Cinq-Mars; een Tafereel van het Fransche Hof en der Fransche Zeden onder* LODEWIJK *XIII. Naar het Fransch van* A. DE VIGNY; *door de Schrijfster van de kleine Pligten. II Deelen. Nieuwe Uitgave. Te Amsterdam, bij* M. H. Schonekat. 1833. *In gr. 8vo. VIII, 297 en 350 bl. f* 4-80.

De wijze, van welke men zich in onzen leeftijd bedient, om het lezend Publiek met den geest en de hoofdgebeurte-

nisfen van vroegere tijdvakken der Gefchiedenis bekend te maken, door die met het ingekleed en opgefierd verhaal der lotgevallen van eenigen perfoon van ondergefchikten rang, uit een dier tijdvakken, te verbinden, heeft hare voor- en nadeelige zijde. Zij is nuttig, wanneer de onderhoudende lezing der inkleeding de zucht tot de meer ingefpannen beoefening der zuivere Gefchiedenis, en de nafporing der historifche waarheid, opwekt; zij wordt nadeelig, wanneer men zich met de inkleeding vergenoegt, en, bij het herdenken, de waarheid met die inkleeding verwart.

Het fpreekt dus van zelf, dat die der bedoelde Tafereelen de voorkeur boven de overigen verdienen, welke het naast aan de Gefchiedenis blijven, ons het best in het gekozene tijdvak verplaatfen, en met deze hoedanigheden het aandachtboeijende, levendige en leerzame van een' goeden Roman vereenigen. De zamenvoeging van dit alles is het, wat W. SCOTT tot Meester in dit vak gemaakt heeft, en wat hem in enkelen onzer Landgenooten gelukkige navolgers fchijnt te zullen geven.

Van eenen *Franfchen* Romanfchrijver zal men welligt in dit *genre* niet veel grondigs en goeds verwachten; en daarom eischt de billijkheid te meer, dat wij op dit werk, korteling onder den titel van CINQ-MARS, *of eene Zamenzwering onder* LODEWIJK *XIII*, in het licht verfchenen, thans, bij de nieuwe uitgave, van eenen eenigzins gewijzigden en meer duidelijken titel voorzien, het Publiek opmerkzaam maken.

Het verplaatst ons in de dagen, toen de listige en heerschzuchtige ARNAUD DUPLESSIS, tot den rang van Hertog en Kardinaal opgeklommen, onder den naam van DE RICHELIEU, een bijna onbeperkt bewind over *Frankrijk* uitoefende, en den zwakken LODEWIJK XIII het kwade, gelijk vroeger SULLY 's Vorften Vader, den welwillenden HENDRIK, het goede, deed ten uitvoer brengen. Door het vernederen der, vroeger zoo magtige, Parlementen; het opfchorten en gevangennemen van de leden der Geregtshoven; het wegfchenken der eerfte ambten aan karakterlooze gelukzoekers; het vervolgen dier Rijksgrooten, welke hunne ftem tegen hem durfden verheffen; het uitmergelen des volks door velerlei pachten en lasten, had hij zich vijanden onder allerlei ftanden verwekt, en onder deze vijanden fchaarde zich LODEWIJK'S Grootftalmeester, HENDRIK, Zoon van den Maarfchalk D'EFFIAT, in de Gefchiedenis meer bekend onder

den naam van CINQ-MARS. Deze is het, wien de bekwame Schrijver gekozen heeft, om met het ingekleed verhaal zijner lotgevallen dat der voornaamste gebeurtenissen in de laatste jaren van RICHELIEU's bestuur te verbinden. Wij volgen hem, van dat hij, in 1639, het ouderlijk kasteel van *Chaumont* verlaat, om zijne krijgs- en staatkundige loopbaan in te treden, tot dat wij, ruim drie jaren later, de zamenzwering tegen den Kardinaal-Hertog zien mislukken, waarvan hij de hoofdaanlegger en een der voornaamste slagtoffers was; en zoo vindt de Schrijver gelegenheid, om ons den beuzelachtigen LODEWIJK XIII, die (IIde D. bl. 114) zijne gehoudene gesprekken over jagthonden en kremsvogeltjes woordelijk opschreef, en ze jaren later zijnen gunsteling, te midden van een allerbeslissendst onderhoud, voorlas; den koelbloedigen, valschen en huichelenden RICHELIEU, die zich (ald. bl. 236) met de vertaderlijke spelen van jonge katten vermaakte, terwijl hijzelf op den val zijner slagtoffers loerde; den zwakken GASTON VAN ORLEANS, 's Konings Broeder, die zijnen naam tot een ontwerp leende, dat hij uit angst verried; den vurigen Hertog DE BOUILLON, den edelaardigen DE THOU, en verscheidene andere bekende personen uit de Geschiedenis, van meer nabij te leeren-kennen. Deze karakterschilderingen zijn geestig en doorgaans waar, enkele echter wat te veel overdreven, b. v. dat van GASTON, die ook hier wel bij de uitkomst toonde, de vereischte geestkracht te missen, om aan het hoofd eener onderneming te staan, die den sluwen RICHELIEU konde doén vallen, maar zich echter vroeger reeds te vele malen (waarvan de Schrijver zwijgt) tegen diens heerschzucht verzette, om zulke bespottelijke uitersten van zwakheid in hem waarschijnlijk te kunnen doen achten, als tot welke wij hem hier, o. a. IIde D. bl. 24 en 81, zien vervallen. Wel is waar, de Geschiedenis levert meer voorbeelden op van hoogst onbeduidende menschen, wier naam aan het hoofd eener krachtige onderneming prijkte; maar indien het zich historisch laat bewijzen, dat GASTON, toen de groote zamenzwering tot stand moest komen, zich haastte, om de hoepelrokken der *Spaansche* dames en den benijdenswaardigen pastei-dwerg des *Spaanschen* Konings tot onderwerp zijner gesprekken te maken, dan had het wikkelen van zulk eenen man in hunne geheimen den eedgenooten moeten doen voorzien, wat de uitkomst hunner poging zijn zoude.

Wat den hoofdpersoon der Geschiedenis betreft, hij zal niet nalaten bij de liefhebbers en liefhebsters der Roman-lectuur belangstelling te verwekken, en mag zulks, als zoodanig, doen; offchoon hier de aanmerking van toepassing is, met welke wij onze Recensie openden, dat men te zorgen hebbe, geen Historischen Roman met de daadzaken der Geschiedenis te verwarren. Immers, men zoude zich zeer bedriegen, door den minnehandel tusschen CINQ-MARS en de bekende *Mantuesche* Hertogin MARIA DE GONZAGUES, naderhand Koningin van *Polen*, voor historisch waar te houden; terwijl men tevens, van de andere zijde, bekennen moet, dat de Schrijver zich van deze verdichte omstandigheid uitmuntend bediend heeft, om de belangstelling in den hoofdpersoon te verhoogen, de vereenigde werking van liefde en staatzucht in eenen vurigen en moedigen jongeling, en den tweestrijd tusschen liefde en ijdelheid in het hart eener jeugdige Vorstin, te schilderen, en aan de uitkomst des verhaals eene treffende wending te geven.

De vrees voor de nadeelen eener schets der *Fransche* zeden, in het opgegevene tijdvak, uit de pen eens *Franschen* Roman-schrijvers, doe niemand dit werk ter zijde leggen. Behalve dat de kiesche smaak der waardige Schrijfster van de *Kleine Pligten*, die zich als Vertaalster er van bekend maakt, genoegzamen waarborg tegen alle onzedelijke strekking oplevert, zoo durven wij gerust verzekeren, dat dit Tafereel geenerlei ongeregelde hartstogten opwekt; in de liefde, die het schetst, geenszins het overdrevene onopgemerkt doet blijven; edele beginselen van Godsdienst en Vriendschap — hoezeer beide naar den geest dier tijden gekleurd — aanprijst; den afkeer tegen meer dan ééne ondeugd, die het geluk der Maatschappijen en Gezinnen verstoort, in levendig geschetste tooneelen opwekt, en op vele plaatsen uitmuntende lessen van voorzigtige wijsheid, en schoone gezegden en uitspraken, bevat. Het beviel ons, onder anderen, in dit boek, dat, terwijl heerschzucht, door Priesterlist bemanteld, en alle eigenbatig misbruik van gezag, daarin naar waarde worden gebrandmerkt, tevens al het gevaarlijke en onberadene van door jeugdige eerzucht aangeblazene ondernemingen, die de algemeene rust in gevaar brengen, wordt aangetoond; en dat de Schrijver de hartelijke belangstelling in zijnen held weet gaande te houden, zonder hem tot eenen Heilig te verheffen, of zijne feilen te bemantelen.

Er zouden, buiten de aanwijzing der reeds genoemde vrijheden tegen de historische waarheid, die echter elders weder door het beroep op weinig bekende *officiële* stukken worden opgewogen, nog wel andere aanmerkingen te maken zijn; dan welk werk, vooral van dezen aard, is daaraan niet onderhevig?

De bewerking der *Hollandsche* vertaling viel bekwame handen te beurt. Enkele *Gallicismen* zijn echter der kundige Vertaalster nog ontsnapt: „ die gestrenge houding, die gij haar kent, (*que vous lui connaissez*) IIde D. bl. 182, zoude in geen *oorspronkelijk* werk dus door haar geschreven zijn, evenmin als zij daar het tegenwoordige deelwoord zoo dikwijls, als hier voor den verledenen tijd des werkwoords, zoude gebezigd hebben. Deze kleine overijlingen zijn door een aantal geschiedkundige Ophelderingen, aan het slot des IIden Deels, en door eenige Noten, onder aan de bladzijden, rijkelijk vergoed; en dit een en ander helpt het zijne er aan toebrengen, dat de lezing van dit boek, met meerdere ruimte dan die van vele andere voortbrengsels van vreemden bodem, in uren van verpoozing, kan aanbevolen worden.

Bij de medelijdende minachting, die jegens eenen LODEWIJK XIII, en de diepe verachting, welke van eenen RICHELIEU, onder de lezing van dit boek, bij hem worden opgewekt, zal de *Nederlander* niet nalaten, met dankbaarheid aan God, vergelijkingen ten voordeele van onzen Vorst en die zijner eerste Staatsdienaren te maken, welke, in stede van elders het oorlogsvuur aan te blazen en hun Vaderland te helpen uitmergelen, zich aan de spitse stellen, om den vrede, met behoud van de eer des Vaderlands, te verwerven.

Onzen H. DE GROOT, in 1641, aan de *letterkundig-galante* zamenkomsten bij de *Parijsche Hetare* MARION DELORMES te doen deelnemen, zal wel eene veel gewaagde vrijheid zijn.

Eenen wensch mogen wij, ten besluite, niet onderdrukken, dat namelijk de Vertaalster zich niet zoo geheel bezig houde met overzettingen, dat zij daardoor zou verhinderd worden, om ook in het vak van den Geschiedkundigen Roman, in hetwelk zij reeds met zoo veel verdiende toejuiching als Schrijfster werkzaam is geweest, meerdere oorspronkelijke vruchten van haren geest onzen Landgenooten aan te bieden.

Wandelaarsoogst. Luimige Schetsen en Tafereelen, verzameld op vroeger gedane Uitstapjes en kleine Reizen door het Vaderland en elders. Door G. H. NAGEL, *Schrijver van Mijn Reiszak, Javaansche Schetsen en Tafereelen, enz. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1832. *In gr. 8vo.* 243 *Bl. f* 2 - 60.

Onder eenen nieuwen titel ontvangt de lezer weder eenen bundel des op den titel aangehaalden letterarbeids. Immers, hetgeen wij thans ontvangen, kon ook wel als een tweede deel van den *Reiszak* zijn aangeboden. Evenwel wij hebben er vrede mede; want nu prijkt ook tegenover het titelblad het geruststellende: *Dit werk is met één boekdeel compleet.* Wij ontvangen hier de volgende Hoofdstukken: *De ontmoeting te Senlis, of de oude Emigrant. De veldflesch van den Tamboer, of een nacht aan den boerenhaard. Vier trappen hoog, of het huwelijk door eene cypersche kat. De manteljas, of de wisselvalligheid der fortuin. Gemis en vergoeding, of het Geldersche bruiloftsfeest. Klein Turkije, of het dorp op de grenzen. De herberg buiten Harderwijk, of het werftransport. Het boogschuttersfeest te St. Nikolaas, of de twee medeminnaars. Lach en buiging, of Arnold's lotgevallen. De Societeit der Tienmannen. Geene voorrede.* Menschen, die, gelijk wij gaarne dezen lof aan den Heer NAGEL geven, den slag hebben, om de hun voorkomende zaken op eene onderhoudende wijze te vertellen, zijn, wanneer zij eenmaal met goed gevolg als Schrijvers zijn opgetreden, in grooter gevaar, dan anderen, om te veel te schrijven. Wij vonden in dezen bundel veel, dat wij met genoegen lazen, veel, hetwelk getuigt voor des Schrijvers talent, en hem als verhaler bij vele lezers toejuiching zal verwerven. Maar andere gedeelten van hetzelve leverden de blijken op, dat hij, bij gebrek aan belangrijker stof, zijn talent besteedt, om iets zeer alledaags op te sieren, en daarmede het boek te vullen. Kan de Schrijver aan de verzoeking wederstand bieden, welke lof van bekenden, aanzoeken van drukkers veroorzaken; kan hij het van zich verkrijgen, om het eens vervaardigde weg te leggen, te herzien, en eerst na dit herhaald te hebben, en na rijpe overweging, in het licht te geven, dan beschouwen wij hem, als ongemeenen aanleg hebbende, om nog vele en aangename bijdragen te leveren tot tijdkorting voor ons lezend publiek.

Vrolijke Avonturen of kluchtige Verhalen uit de Veteranen-dienst van den Serjant Hans Onverſaagd. Met Platen. Te Amſterdam, *bij* de Gebroeders van Arum. 1832. *In kl.* 8*vo*. 176 *Bl. f* 1 - 80.

De karrikatuurplaatjes, die dit werkje verſieren, zijn het beste, dat wij er in gevonden hebben: want het boekje zelf, dat luimig en geestig *wil* zijn, is zoo laf en zouteloos, dat men er bij in ſlaap valt. Of wie zal ten minſte niet aan 't geeuwen raken bij het volgende (bl. 9 en 10): „*Regt zoo! regt zoo! heer Schuurzand!*" *viel jufvrouw Welman in, wie zoo ſpoedig het verhollandschte woord* SERJANT *niet te binnen ſchoot. Vader Welman meesmuilde. De jonge lieden begonnen hartelijk te lagchen. De Serjant zelf lachte insgelijks om deze kluchtige woordſpeling. En Teuntje, achter Jufvrouws ſtoel ſtaande en, even als deze, meenende, dat het lagchen om des Serjants vrolijken uitroep ontſtond, lachte met het gezelſchap mede.* Zoo *lacht* hier dan al wat de Schrijver wil, behalve zijne lezers; dezen zullen er denkelijk zoo veel aardigs niet in vinden. Intusſchen, waarom is dit boekje gedrukt en uitgegeven? Hiervan geeft de Heer *Welman* (bl 176), naar ons inzien, de beste reden op, als hij het versje aanhaalt, dat wij, zonder toepasſing op de Gebroeders VAN ARUM, overſchrijven:

Een boek vindt toch altijd, hoe zot het ook moog' wezen,
Een' boekwurm, die het drukt, en zotten, die het lezen.

Hans Onverſaagd roept daarop uit: *Wel gevonden, mijnheer Welman!* en *wel gevonden!* zeggen wij hem hartelijk na. Alleenlijk, daar wij *pligtshalve* het boekje gelezen hebben, verzoeken wij den Schrijver en de Lezers van dit Tijdſchrift, onszelven van het getal der *zotten* uit te zonderen, als waartoe *vrijwillige* lezers alleen zouden kunnen gerekend worden te behooren.

Vier dagen op reis, of de zevende October. Een luimig Verhaal. Niet vertaald. Te Amſterdam, bij H. Frijlink. 1832. *In gr.* 8*vo. VIII en* 295 *bl. f* 3 - :

Dit luimig verhaal, hetwelk in vele opzigten een' gelukkigen aanleg van den Schrijver verraadt, laat zich, in ledige oogenblikken, vrij genoegelijk lezen. In zoo ver hebben wij dus vrede met het romannetje. Het hinderde ons alleen, dat de kluchtige held der geschiedenis, de Heer Hermanus Koppelstroo, uit vrijen gaat, zonder van zijne echtgenoote wettig gescheiden te zijn, of berigt van haren dood te hebben ontvangen. Dit maakt de ontknooping, door het onverhoopte wedervinden zijner huisvrouw, wel gemakkelijk, maar tevens al het voorafgaande ten hoogste onwaarschijnlijk: en schoon de Romanschrijver zijn gansche onderwerp verdichten mag, zijne vinding moet altijd van dien aard zijn, dat men zich de zaken als waarlijk gebeurd kan voorstellen. Voor dergelijke feilen wachte zich dan de ons onbekende Schrijver voortaan bovenal!

De Hollandsche Krijgsgevangenen in Henegouwen, of Vaderlandsliefde en Regtschapenheid. Blijspel met zang, in één Bedrijf; door A. RUYSCH. *Te Middelburg, bij* de Gebr. Abrahams. 1832. *In 8vo.* 71 *Bl. f* 1-80.

De Heer RUYSCH toont, ook weder door dit Blijspel met zang, veel aanleg te bezitten, om voor het Tooneel werkzaam te zijn. Voorzeker zal dit stukje, althans nog gedurende eenigen tijd, met bijval nu en dan worden ten tooneele gevoerd, waartoe echter de vaderlandsche, aan het Nederlandsch publiek zoo welgevallige, strekking niet weinig zal medewerken. Ook de ingevlochtene coupletten hebben ons, over het algemeen, zeer wel bevallen. Eigenlijke *vis comica* ontbreekt er wel hier en daar; althans niet echt comisch schijnt ons het jammerhartig radbraken van Fransche woorden door een' Waal, hetgeen in den mond van een' Vlaming of Antwerpenaar ten minste nog natuurlijk zou zijn geweest, maar bij iemand uit de Waalsche Provinciën geheel misplaatst, of, zoo men dit, wat het natuurlijke betreft, nog konde verdedigen, toch nooit regt geestig is. Hinderlijk zelfs is het opzettelijk gekozene *incarnatie* voor *inclinatie*, op bl. 17, en *vrouwelijke sextie*, voor *sekse*, op bl. 18. De Schrijver heeft te veel talent, om zich aan dergelijke aardigheden voor de galerij te vergapen. Hij bestudere vlijtig

MOLIÈRE, en zeker, daar zal hij zich wél bij bevinden. Ja, schoon wij, voor ons, ganisch geene vijanden zijn van een Blijspel met zang voor naflukje, hopen wij, dat de Heer RUYSCH zich langzamerhand op iets hoogers zal toeleggen; en eenmaal eene welgeslaagde proeve zal leveren in het eigenlijk gezegde *Blijspel*, dat, na LANGENDIJK, veel te weinig bij ons beoefend is geworden. Maar wij erkennen het: een goed Blijspel is een meesterstuk der kunst, en men moet vrij zeker van zijne zaak zijn, om daarmede voor den dag te komen. Mogt ook in dit opzigt onze Zangberg eenmaal door een' begaafd' Dichter worden verrijkt!

Kost voor onverlekkerde monden. Uit het Hoogduitsch van JULIUS BACHER. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In kl. 8vo. VI en 88 bl. f* 1 - 25.

Verzameling van voortbrengselen van uitheemsche Vernuften. Iste Stukje. Te Amsterdam, bij M. Westerman en Zoon. 1833. *In 12mo. VI en 64 bl. f* : - 30.

Eenige Opmerkingen door E. W. VAN DAM VAN ISSELT, *enz. Uit het Fransch vertaald door* F. J. OOSTHOF, *Landbouwer te Oostwold, in den Oldambte. Te Winschoten, bij* J. Huisingh. 1833. *In gr. 8vo. 20 Bl. f* : - 25.

CHASSÉ *voor Vlissingen. (In Junij 1833.) Door* J. VAN HARDERWIJK, RZ. *Te Rotterdam, bij* H. W. van Harderwijk. 1833. *In gr. 8vo. 4 Bl. f* : - 15.

Verwelkoming aan mijne Wapenbroeders, bij hunne heugelijke terugkomst in het Vaderland, door G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS, *Luitenant der 10e. Afd. Inf. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1833. *In gr. 8vo. 13 Bl. f* : - 25.

De blijmaar voor Oud-Nederland. Lierzang, door denzelfden. Te Gorinchem, bij denzelfden. 1833. *In gr. 8vo.* 15 *Bl. f* : - 25.

Het moeten zeker wel lieden van geenen of van een' geheel bedorvenen smaak zijn, aan welke de *kost voor onverlekkerde monden*, door den vernuftigen BACHER hun aange-

boden, niet behagen kan. Men vindt hier verschillende gedachten, tafereelen en verzierde verhalen, die allen zich onderscheiden door luim en bevalligheid; b. v. *de lotgevallen van een' hoed*; die van *eene schrijfpen*; *het boek bij inteekening*; het in verschillende rubrieken verdeelde *Iets over de uitspanningsplaatsen der groote steden*; terwijl ook de stukjes *de echtgenoote* en *de echtgenoot*, benevens de overigen, allerlezenswaardigst zijn.

Wij hopen, dat de onderneming van WESTERMAN, om ons, in onderscheidene stukjes, eene bloemlezing van navolgingen uit de Letterkunde van andere Volken te leveren, bijval mag blijven vinden. In dit eerste stukje gaf de smaakvolle VAN LENNEP gelukkige vertalingen, in dichtmaat, uit den *Schotschen* Dichter BURNS, den POOT van zijn vaderland, en uit den *Engelschen* Dichter T. MOORE, wat den eersten betreft met voorafgaande ophelderingen in proza. In de navolgingen uit denzelven hinderden ons, voor eene bloemlezing, op bl. 26, het walgelijke slobberen van het vuile water, om weder vet te worden, en het zuur herdenken, dat de Italiaansche dames schenken; op bl. 52 e onleesbare regel: *Dan vlucht de gandsche hel heen*, en op bl. 59 het zonderlinge *de vader en de heilige*. Bij de navolgingen uit MOORE stuitte ons, bl. 62 en 63, het liedje No. II, wegens het onzedelijke van het denkbeeld; schoon wij gaarne bekennen, dat de wijze van uitdrukking zoo kiesch mogelijk en de versificatie bevallig is.

Over de *Opmerkingen* (*Observations*) van den Heere VAN DAM VAN ISSELT deelden wij, te gelijker tijd met de beoordeeling van *La Canne magique*, ons gevoelen reeds mede. Hetzelve betrof toen het oorspronkelijke werkje. Bij de aankondiging van deszelfs vertaling, door den Heer OOSTHOF, kunnen wij verklaren, dat deze ons voorkomt getrouw en welgeslaagd te zijn. Alleen in het motto zouden wij, voor *physiquement* en *morelement*, in het Hollandsch liever lezen *in natuurlijken* en *in zedelijken zin*, of wel *physiek* en *moreel*. Ook waren daar zoo vele bastaardwoorden niet noodig. Of heeft de Heer SIJTZAMA in het Hollandsch alzoo gesproken, dan zuivere zijn Ed. zijnen stijl!

Reeds de naam van den vaderlandlievenden en smaakvollen VAN HARDERWIJK doet ons iets verwachten, dat beide deze hoedanigheden kenbaar maakt. Ook dit vers draagt zijnen stempel, en was ons daarom, te midden van zoo vele

gedichten op den grijzen Held, die waarlijk niet onbezongen zal ten grave dalen, welkom. Eere hebbe de Dichter, die zoo belangeloos voor Vaderland en Vorst de snaren spant!

Wat de beide gedichten van den Marquis DE THOUARS betreft; in de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis* zegt wel de Heer VAN DER HOOP, dat men bij de beoordeeling van vaderlandsche gelegenheidsstukjes toegeeflijk zijn moet; en gaarne stemmen wij dit toe, voor zoo ver men dat betrekkelijk maakt tot deze of gene min juist gekozene uitdrukking of tot een' enkelen te stroef of te zwak geversificeerden regel, maar niet, wanneer men het tot den ganschen aanleg en den doorgaanden stijl zou willen uitbreiden. Schoon ook wij dus al het goede, dat in die *Bijdragen* aan deze beide stukjes van den Heere THOUARS wordt toegeschreven, gaarne daarin erkennen en huldigen, en schoon wij niets op den uitmuntenden aanleg en het dichtvuur des vervaardigers afdingen, hinderen ons ook hier weder 's mans, zoo wij vreezen, reeds ingewortelde gebreken, het zwellende en bonte van zijnen stijl, het soms niet zamenhangen zijner volzinnen, en het gekunstelde en harde zijner woordkoppelingen. Zelfs in de *Bredasche Courant*, en wel in een der nommers voor Julij 1833, zijn daaromtrent door een' ander, met opzigt tot deze beide gedichten, gegronde aanmerkingen gemaakt. Wij bevelen den Heer THOUARS bij voortduring aan de leiding van zijnen vriend TOLLENS. Hij neme diens raad ter harte!

De Vaderlandsche Kinderen, ter opwekking van echte Nederlandsche gevoelens voor Koning en Vaderland, door W. A. BAARS *en* P. JOLING, OZ. *Te Sneek, bij* F. Holtkamp. *In kl. 8vo.* 128 *Bl. f* 1 - 25.

Wanneer wij het sierlijk gewaad, waarin dit boekje gedost is, in aanmerking nemen, dan komt het ons niet geheel ongeschikt voor, om als eenen prijs aan de naarstige en leerzame jeugd te worden uitgereikt. Evenwel raden wij ouders en onderwijzers eene zekere behoedzaamheid aan, in het bezigen van dit werkje tot het genoemde opgmerk. IJverige, maar juist niet zeer vlugge leerlingen, die men door eene belooning wil aanmoedigen, zullen zich verblijden in titelplaat en vignet, en er zich zelfs niet eens aan ergeren, al is de steendruk wat grof uitgevallen. Maar eenigzins schran-

dere kinderen, zoo zij zich het onderrigt van kundige onderwijzers hebben ten nutte gemaakt, zullen hier nog al het een en ander opmerken, hetwelk hunne goedkeuring niet kan wegdragen. Of zou het met de zedigheid, die men vooral een kind behoort in te prenten, overeenkomen, onzen met regt hooggeachten Koning, gelijk hij hier sprekende wordt ingevoerd, van zichzelven te laten zeggen:

En zou ik niet vermelden
Mijn moed en krijgsbeleid?

Het is op deze wijze, dat onze Koning spreken zou over den oorlog tot in 1794 tegen Frankrijk, in vereeniging onder anderen met den wakkeren Hertog van York! ..... Ook vinden wij het niet zeer Christelijk van eenen huisvader, dat hij zijne kinderen sticht, door met hen gezamenlijk, met toepassing op de Belgen, een vers uit eenen vloekpsalm te zingen. De geest, die in dit werkje heerscht, heeft wel eene goede strekking; maar wij meenen echter niet te mogen nalaten, den Schrijveren te raden, in het vervolg te trachten, niet meer zulk onbekookt voedsel aan hunne jonge landgenooten aan te bieden.

Aan den geleerden Schrijver van het Naberigt in No. VI van de Vaderlandsche Letteroefeningen.

Wel Ed. Heer!

Het was mijn voornemen, niet te antwoorden op uw *Naberigt*. Een mijner vrienden merkte aan, dat dit zwijgen óf aan minachting óf aan verlegenheid zoude kunnen toegeschreven worden. Daar nu geen van beide gevallen hier plaats heeft, zal ik, kort en bescheiden, u trachten te bewijzen, dat mijne zaak geenszins zoo kwalijk staat, als mijn stilzwijgen u en anderen zou kunnen doen denken.

Uw betoog bevat drie stukken:

I. Het vers van OVIDIUS: *Hei mihi, si, quae sim Phyllis et unde, roges*, is niet hard, omdat *quae sim* als een disyllabum klinkt, en *Phyllis et* een hoorbare dactylus is. Hard daarentegen is het vers van OVIDIUS: *Ora, ferox in se versa lacertus habet.*

Antwoord: Indien *quae sim* als een disyllabum klinkt, kunnen de twee monosyllaba *in se*, en in duizend dergelijke ge-

vallen, denzelfden klank hebben. Indien de dactylus in *versu lacertus* niet *hoorbaar*, en die regel daarom hard is, dan toon ik u weder een' overvloed van voorbeelden uit de Romeinsche Dichters, welke daar volstrekt geen hardigheid in vonden. Ik zal nu eens met TIBULLUS beginnen: *Tibull.* I. 2. 64. *Orabam, nec te posse carere velim.* I. 8. 22. *Et faceret, si non æra repulsa sonent.* I. 9. 72. *Devoveat pro quo remque domumque tuam.* II. 3. 74. *Janua, si fas est, mos precor ille redi.* Ik zal er nog eenigen uit OVIDIUS bijvoegen: I. *Fast.* 48. *Fastus erit, per quem lege licebit agi;* en zoo in dat zelfde boek: *Ante quod est in me postque videtur idem. A pecoris lux est ista notata metu. Nequitia est, quæ te non sinit esse senem.*

II. Het *gehoor* moet over de welluidendheid beslissen. OVIDIUS, meer nog TIBULLUS en PROPERTIUS, voorál CATULLUS, hebben soms harde pentameters gemaakt. Dit regtvaardigt eenen anderen niet. Of zoude een vers in het Nederduitsch niet hard kunnen zijn, al konde men aantoonen, dat BILDERDIJK nog hardere gemaakt had?

Antwoord: Wiens gehoor, het uwe, of het mijne? Maar dat verschilt hier lijnregt. Dus geen van beider gehoor, vóór wij gezien hebben, welk gehoor het echte is. Ik heb het mijne gerigt naar den toon, welken de beste Romeinsche Dichters aansloegen. Ik heb u door voorbeelden getoond, dat, hetgeen u hard toeklinkt, niet hard was in de ooren van TIBULLUS en OVIDIUS. Indien men in eenen Dichter een paar voorbeelden vond van zoodanige verzen, welke, naar uw gehoor, hard zijn, was het mogelijk, dat gij eenigzins gelijk kondet hebben. Maar wanneer men die voorbeelden bij alle Dichters, in groote menigte, bij honderden, aantreft, dan volgt hieruit, dat zoo iets, naar een Romeinsch gehoor, niet hard heeft kunnen zijn.

Wat de harde pentameters in OVIDIUS, TIBULLUS, PROPERTIUS en CATULLUS betreft, dit acht ik eene dwaling, welke gij met velen gemeen hebt. De Romeinen hebben het Grieksche pentameter van tijd tot tijd meer ingerigt naar den geest en de toenemende beschaving van hunne taal. CATULLUS behield nog meer van het oude, omdat hij ouder was; ook TIBULLUS en PROPERTIUS bewaarden veel van dien toon, wegens deszelfs kracht en de gelegenheid tot verschillende afwisseling. OVIDIUS heeft het pentameter verfijnd, en verwijfder gemaakt, als ik het zoo eens zeg-

gen mag; hij heeft er dat mannelijke kenmerk der Romeinsche taal uitgenomen. De toon schikte zich naar de tijden, gelijk het met de Muzijk ging. Dat immer vloeijende en rollende zoude in den tijd van CATULLUS minder bevallen hebben. OVIDIUS zelf gevoelde, dat die oude toon hier en daar toch beter klonk. Hetgeen *ons* derhalve in die pentameters somtijds hard toeschijnt, was bij de *Romeinen* meestal de door het gebruik gewettigde toon, dikwijls de gevoelvolle uitdrukking van het hart, welke zich ook in den klank liet hooren. Het was weelde, geen armoede. Zij hebben op hunne beurt dat vloeijende even goed als OVIDIUS. En ge kunt mij geen pentameter van CATULLUS, hoe hard het schijne, aanwijzen, of ik zal er u een *Ovidiaansch* van maken. Dan konde CATULLUS het immers nog beter, indien hij het verkozen had.

Het voorbeeld van BILDERDIJK is, geloof ik, hier niet zeer gepast. Het Latijn is eene doode, het Hollandsch eene levende taal. Maar ik wil die vergelijking eens aannemen. Ik had b. v. eenen Hollandschen regel gemaakt, welke u hard voorkwam, en ik toonde u tien *dergelijke* voorbeelden uit BILDERDIJK, dan zoude ik daaruit besluiten, dat BILDERDIJK in zoodanigen regel niets hards gevonden had, en ik zoude u vragen, of ge meer vertrouwen steldet in *uw* gehoor, dan in dat van BILDERDIJK?

III. Het vers: *Barbarico nam non est pudor ore terent*, heeft voor het gehoor veel van een zuiver jambisch vers; dit schijnt boven alle bedenking.

Antwoord: Dat *is* ook buiten alle bedenking. En ik heb het u gezegd, en herhaal het, dat meest alle pentametri, welke ooit gedicht zijn, dien jambischen toon hebben. Er ontbreekt slechts aan het eind een jambus. B. v.

Barbarico, nam non est pudor, ore terent, boni.

Maar volstrekt hetzelfde heeft plaats in de door u aangehaalde pentameters van OVIDIUS:

Hei mihi, si quae sim Phyllis et unde, roges boni.
Et mihi si non vis parcere, parce meis, boni.
Ora ferox in se versa lacertus habet, boni.

Met bijvoeging, weglating of omzetting van eene syllabe of voetmaat, kan men van de meeste metra volkomen andere metra maken. Dat hebben de oude Grammatici zeer wel geweten, en is door TERENTIANUS MAURUS, door SERVIUS en anderen dikwijls aangetoond.

Ik geloof niet, Wel Ed. Heer, dat men tegen dit alles veel zeggen kan. Beschouw dit echter niet als eene uitdaging, of als een kunstgreep van mij, om het laatste woord te hebben. Onderwijzers der oude Literatuur kunnen veeligt eenig nut uit ons geschrijf trekken. Ik ben, met alle achting,

Uw dienstv. Dienaar

Van huis, 6 Julij 1833. P. SCRIVERIUS.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het jaar 1830. *In 's Gravenhage, bij* de Erve(n) J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 296 *Bl. f* 2 - 30.

Dit Deel der Verhandelingen van het Haagsch Genootschap bevat alleen de Prijsverhandeling van den *Straatsburgschen* Hoogleeraar J. G. DAHLER. Bij het openen van het naambiljet was het, laat zich gissen, eene aangename gewaarwording voor Heeren Beoordeelaren, het eermetaal te hebben toegewezen aan den man, die, vroeger in het Latijn, en later in het Hoogduitsch, het onderwerp der vrage, *over de geloofwaardigheid en het belang van de Boeken der Chroniken voor de Bijbelsche Geschiedenis*, behandeld hebbende, nu, wegens dezen hernieuwden letterarbeid tot verdediging der H. Schrift, allezins verdiende van de onzen in *'s Hage* bekroond te worden. Ons verslag evenwel van deze Verhandeling zal kort zijn, deels omdat wegens haren aangelegen inhoud en waarde eene gunstige en breedvoerige beoordeeling in de *Godgeleerde Bijdragen* gevonden wordt, deels omdat wij aan dit stuk meer bijzonder eene vereerende plaats en duurzame behartiging toewenschen van onze vaderlandsche Godgeleerden en beoefenaars der overoude Bijbelsche Geschiedenis. Een DE WETTE, GRAMBERG, en dergelijk schaamteloos ras van *Duitsche Neologen*, indien ook al *onder ons* deze of gene door *hun* geschrijf in eerbied voor het woord der waarheid aan het wankelen gebragt mogt zijn, misbruikt alsnog de *Nederlandsche* taal en vrije drukpers niet, om *ons* tot wederspraak te verpligten, of wel om den strijd der scholen geheel open te leggen voor *onbevoegde* regters. Genoeg, indien wij slechts zoo veel uit deze volledige Prijsverhandeling

aanvoeren, als onze onzijdige Lezers zal doen ontwaren, hoezeer DAHLER de geloofwaardigheid der *Chroniken* gehandhaafd, en het belang dier Boeken voor de Bijbelsche Geschiedenis boven redelijken twijfel verheven heeft.

's Mans *Inleiding* ontvouwt de voorname punten, waarop bij het bedoeld onderzoek zal te letten zijn. Men vindt de vorderingen en het nut der *Bijbelsche Oordeelkunde* met een woord gedacht; maar ook het misbruik derzelve mogt niet onvermeld blijven, vermits daardoor velerlei beschuldiging tegen de *Chroniken* is ter bane gebragt. Na het ontvouwen, toetsen en verdedigen der *gronden* van derzelver *geloofwaardigheid*, heeft men dus de geopperde *zwarigheden* te ontzenuwen en uit den weg te ruimen. Veel moge het afdoen, dat deze Boeken aan den *Israëlitischen* Canon van ouds zijn toegevoegd; voor *geletterden* nogtans is dit gezag alleen niet beslissend: maar aan den anderen kant mag men aan den Schrijver dezer Oorkonden geen geloof ontzeggen, zoo men de schijnstrijdigheid tusschen *zijne* verhalen en de Boeken van SAMUEL en der *Koningen* niet altijd en voldoende weet te verklaren of toe te lichten, na verloop van eeuwen.

Gelijk in het algemeen voor de Geschiedenis, dus moet ook hier de regel gelden, dat de Verzamelaar of Opsteller der *Chroniken* de *waarheid* heeft *kunnen* en *willen* zeggen. Weshalve DAHLER, na zijne Lezers alzoo tot het eigenlijk onderwerp der vrage geleid te hebben, tot dat *tweeledig* onderzoek toetreedt; en daarna, of *ten derde*, het *belang* van dit Bijbelboek voor hen openlegt, als in een regtmatig besluit, bij wettigen gevolge voortvloeijende uit het vroeger betoogde.

I. Aanvangende met de geloofwaardigheid van den Schrijver der *Chroniken* op redelijke gronden te bepleiten, valt het te bejammeren, dat er te zijnen aanzien eene zeer groote onzekerheid is, en hierdoor velerlei verschil van gevoelens onder de oordeelkundige beoefenaars des Bijbels ontstond. Zijn eigenlijke leeftijd zelfs is raadselachtig. Behalve dat hij na de *Babylonische* Gevangenis, omstreeks den tijd van EZRA en NEHEMIA, de

pen voerde, laat zich wegens den Schrijver naauwelijks iets bepalen. Meest waarschijnlijk is het, dat hij, de onbekende, bij den ſtam van LEVI te huis behoorde, en geput heeft uit echte bronnen, zoo wel onder de weggevoerden naar *Babel*, als na den afloop dier verbanning, overgebleven. Immers de *Griekſche* benaming dezer gedenkſtukken, als door de *Alexandrijnen* παραλειπόμενα betiteld, wijst almede op zulk eene herkomst. Geen wonder alzoo, dat men hier narigten aantreft, woordelijk bijkans gelijk aan het verhaalde in de oudere Boeken van SAMUEL en der *Koningen*; andere wederom, die daarvan wel verſchillen, maar nogtans voor geloofwaardig te houden zijn wegens het licht, dat wij uit JEREMIAS, of van elders, niet zelden ontleenen mogen voor derzelver waarheid. Overigens is van de bekwaamheid des Verzamelaars uit de ſtukken, die hij voor zich had, in zijne *Chroniken* zelve voldoend bewijs, evenzeer als van zijne onpartijdigheid, die nergens wraakbare vooringenomenheid voor zijnen ſtam verraadt, of wel den Priesterlijken ſtam ten koste van de waardigheid der Profeten verhoogd, en jegens dezen eenigerlei afkeer aan den dag gelegd heeft. Inzonderheid doet het oogmerk van den onbekenden Schrijver, uit den inhoud zijner Boeken op te maken, veel af te zijner regte beoordeeling. Geenszins toch had hij ten doel, eene volkomene of zamenhangende Volksgeſchiedenis te ſchrijven: hij wilde daarentegen vooral medewerken, bij de teruggekeerden uit *Babel*, tot ſteun van den eerbied voor de Wet en der Vaderen plegtige Godsdienst. Hiertoe maakte hij zijne verzamelde gedenkſtukken en verhalen dienstbaar, door zich nu eens tot uitvoeriger verſlag in te laten, dan wederom te bekorten, naar gelange zijn ontwerp zulks ſcheen te vereiſchen. Ook laat zich als een blijk van 's mans onzijdigheid opmerken, dat hij, van dezelfde daadzaak ſtrijdige of in bijzonderheden uiteenloopende berigten aantreffende in de aloude Oorkonden, beide, naar Oostersch gebruik, in zijn geſchrift opgenomen,

en daardoor aan zijne Lezers heeft overgelaten, omtrent derzelver geloofwaardigheid voor zichzelven te oordeelen.

II. Gelijk evenwel, in het pleit voor de geloofwaardigheid eens Schrijvers, het bewijs in kracht en ſterkte wint, wanneer tegenbedenkingen uit den weg geruimd of wederlegd worden, zoo was het ter volkomene beantwoording der vrage noodig, dat DAHLER zich met dit onderzoek onledig hield, en geene der meniglei zwarigheden en vitterijen, door ſchenzieke *Neologen* geopperd, onaangeroerd liet, maar veeleer dezelve geheel ontzenuwde. Reeds doet het veel af voor zijne zaak, dat hij aan deze zijne wederpartijen het vijandig doel kan te last leggen van hunne vooronderſtelling door te drijven, dat de Boeken van MOZES, zijne Wet en godsdienſtige Inſtellingen, van lateren oorſprong, omſtreeks de *Babyloniſche* Gevangenis verdicht, en door Priesterlist en gezag zouden zijn ingevoerd. Want daarom worden door die geletterde voorſtanders des Ongeloofs de Boeken der *Chroniken* te heviger aangetast, en het gezag van derzelver getuigenis beſtreden, naar gelange deze Oorkonden, de hooge oudheid van de *Mozaïſche* Eerdienst voldingende, gezegden waan te eenemaal en regtſtreeks logenſtraffen. In weerwil nogtans van dien kennelijken toeleg, waarheidsliefde en opregtheid onderſtellende bij hen, die de geloofwaardigheid dezer gedenkſtukken wederſpreken, betwist hun DAHLER voet voor voet, als 't ware, den grond, waarop zij hunne meeningen bouwen, en drijft hij zegepralend hen uit iedere ſterkte, waarin zij zich zouden willen nestelen. Alzoo vinden wij hier de beſchuldiging tegen den Schrijver ontzenuwd van *onkunde*, *onachtzaamheid* en *wonderzucht*; en wordt hij met nadruk vrijgeſproken van de aanklagte eener *onbillijke vooringenomenheid*, zoo wel *tegen de Leviten*, als *met de uiterlijke Godsvereering*, ja ook gezuiverd wegens *haat tegen het Rijk van Israël*, hem aangewreven. Bij zulk eene naauwkeurige en naar eisch uitvoerige verdediging der geloofwaardigheid van den Verzamelaar der *Chroniken*, uit echte en tot zijnen leeftijd overgeblevene

Oorkonden bijeengebragt, logenstraft DAHLER met nadruk derzelver hedendaagsche en stoute bestrijders, en overtuigt hen, nu eens van zoodanige onkunde of ligtzinnige achteloosheid, als zij den gewijden Schrijver zoeken aan te wrijven, dan wederom van opgeraapten laster en vijandige gezindheid tegen de *Israëlitische* Eerdienst en Wetten, die hun doen schandvlekt, zijn handhaven der waarheid daarentegen glansrijk staaft. Het is zoo, en zulks behoefde een DAHLER niet te ontveinzen, daar blijven, in deze Boeken der *Chroniken*, hier en ginds duisterheden, en laat het zijn schijnbare zwarigheden over, die of in het geheel niet, of alleen door meer of min waarschijnlijk gissen, kunnen verklaard en opgelost worden, na het verloop van eeuwen tijds; maar bij de *Grieḱsche* en *Romeinsche* Geschiedschrijvers vindt men ook plaatsen, die kwalijk overeen te brengen zijn met de narigten van anderen, of ook raadselachtig blijven voor den opmerkzamen lezer, dan toch geenen redelijken grond geven, om de geloofwaardigheid eener geachte pen te betwijfelen.

III. Voor de Geschiedenis derhalve, en meer bijzonder omtrent de *Israëlitische* Eerdienst en wettische Instellingen, gelijk DAHLER in het breede aangetoond heeft, behelzen de Boeken der *Chroniken* zeer aangelegene narigten en bijdragen; en mogen zij ook ter toelichting en verklaring van andere gewijde Schriften te regt gebezigd worden, zoo als hij zelf voorbeelden daarvan gegeven heeft. Ja, schoon die plegtige Tempeldienst van JEHOVAH geenszins verbindend zij voor *Christenen*, wien beter licht en redelijker wet geschonken werd, nog mogen deze in den Canon opgenomene gedenkstukken voor de Godsvereering nuttig geschat en met stichting beoefend worden. Bij de overtuiging namelijk, dat de Godsdienst, gewijzigd naar de behoefte des tijds, altijd bevonden is, van de hoogste waarde voor den mensch, en van heilzamen invloed te zijn op de welvaart en het geluk der zamenleving, zal de vrome, schoon meer verlicht dan het oude *Israël*, nogtans door het lezen van deze Boeken in dit zijn gevoelen bevestigd worden, en duidelijk

kunnen opmerken, hoezeer de Voorzienigheid de instandhouding gewild en gehandhaafd heeft van die voormalige en meer plegtige aanbidding en hulde des Onzienlijken.

Hier konden wij de pen nederleggen, het noodeloos achtende uit te weiden in den lof van DAHLER., die, na zijne bekrooning door het Genootschap, dien lof geenszins behoeft. Dit alleen achten wij ons verpligt te moeten zeggen. In ons kort verslag en vlugtig overzigt der Prijsverhandeling heeft het eenigen schijn, als ware de Schrijver in zijne verdediging (of Afd. II) teruggekeerd tot de eigene punten, door hem bevorens (in Afd. I) getoetst en betoogd. Zoo moge het zich voordoen in onze opgave, te oppervlakkig om het verschil der bewerking te doen uitkomen; in het stuk zelve zal niemand zich hierover beklagen. Want *eerst* bewandelt de Schrijver zijnen eigen' weg, die hem regtstreeks tot de waarheid brengt; *daarna* volgt hij, in gelijke orde van zaken, de menigerlei kronkelpaden, door andersdenkende *Neologen* ingeslagen, bestrijdt en wederlegt hunne drogredenen en vitterijen, met name door vergelijking, toelichting en verklaring van te onregt aangevoerde plaatsen der Schrift, ja ontwikkelt, toetst en bepleit dus, in het breede, met nieuwen en sterkeren aandrang, de reeds gelegde gronden van geloofwaardigheid der *Chroniken*.

Twaalftal Leerredenen, nagelaten door JOHANNES MULDER, *Predikant te Groningen. Te Groningen en te Delft, bij* R. J. Schierbeek *en* B. Bruins. 1832. *In gr. 8vo. VIII en 278 bl. f 2-60.*

Natuurlijk stellen de nageblevene betrekkingen van verdienstelijke Predikanten er prijs op, dat een gedeelte van derzelver nagelatene Leerredenen in openbaren druk wordt uitgegeven. Zoo toch bezitten zij eene blijvende herinnering aan den Afgestorvene; zoo spreekt deze ook nog na zijn verscheiden tot hen, en doen zij een welkom geschenk aan de Gemeente, die ook deze woorden

van onderwijs en vermaning hoorde. Op zichzelf vinden wij er dus niets bijzonders in, dat de tweede Uitgever verlangde, eenige der nagelatene Leerredenen zijns, met dankbare hoogachting vereerden, Ooms te mogen uitgeven, en dat de Weduwe van wijlen den *Groningschen* Predikant MULDER daartoe gereedelijk hare toestemming gaf. Wie zal zulk eenen bundel met een al te kritisch oog aanzien, vooral, daar de namen van 's mans Ambtgenooten, WINTGENS en Prof. HOFSTEDE DE GROOT, bezorgers der uitgave, ons waarborgen, dat hier niets, dan hetgeen goed, nuttig en even *lezens-* als *hoorenswaardig* is, geleverd wordt? — Zoodanige waren de gedachten van Rec., toen hij deze nagelatene Leerredenen van eenen man, die hem alleen bij name bekend geweest was, ter beoordeeling ontving. Na dezelve echter oplettend gelezen te hebben, meent hij, geheel anders te moeten spreken, en houdt het daarvoor, dat de boven genoemde Voorredenaars veel te weinig van deze Leerredenen gezegd hebben, toen zij „geloofden, dat de kansel-arbeid des braven en kundigen „mans zeer wel eene plaats verdiende onder de in druk „verschenen Leerredenen van zoo vele andere waardige „mannen bij de Protestantsche Kerkgenootschappen in „ons Vaderland. Niet alleen toch was MULDER een „man, wiens voortreffelijk karakter bij allen, die hem „kenden, en op gezond en gedijelijk voedsel voor geest „en hart gezet waren, ligtelijk het gemis van schitterende predikgaven deed voorbijzien; maar ook droegen zijne leerredenen het kenmerk van dien helderdenkenden geest, die menschenkennis en die warme „zucht voor menschenheil, welke hem in alle zijne „werkzaamheden geleidden, en hem zoo veelzijds nuttig deden zijn." De steller dezer aankondiging schroomt niet, deze Preken onder het beste te tellen, dat in dit vak is uitgegeven.

Van het gewigtige en deels ook min gewone der onderwerpen moge eene korte opgave getuigen. Leerr. I handelt, naar *Hand.* VIII: 30, 31, over den pligt, om

dagelijks in den Bijbel te lezen, en deelt raadgevingen mede, om het op de regte wijze te doen, om het vooral zoo te doen, dat men ook verstaat, hetgeen men leest; — II. stelt, na aangetoond te hebben, wat men, *Rom.* VIII: 15, door den *geest der dienstbaarheid tot vreeze*, en dien *der aanneming tot kinderen* te verstaan hebbe, voor, hoe krachtig het Evangelie bij deszelfs geloovige belijders den eersten tegengaat en den laatsten bevordert, en brengt onder het oog, op welk eene uitstekende wijze hierdoor der Christenen godzaligheid en gelukzaligheid beide bevorderd worden; — III. toont, naar *Luk.* XIII: 24ᵃ, aan, dat het zalig worden niet zoo gemakkelijk is, als velen zich verbeelden, maar dat het voor niemand onmogelijk zij, ontwikkelende, waarom JEZUS de poort der zaligheid *eng* noemt, en wat het beteekene, *te strijden, om door dezelve in te gaan;* — IV. ontvouwt den zin en de meening van *Luk.* XIII: 24ᵇ, en overtuigt van de waarheid dier woorden van den Heer, niet alleen met betrekking tot de toenmalige *Joden*, maar vooral ook met betrekking tot ons, hedendaagsche Christenen, en ontleent daaruit drangredenen tot strijden om in te gaan door de enge poort; — V. schetst, naar JOH. I: 51, den aard, de gronden en de waarde van NATHANAËL's geloof; — VI. is uitgesproken kort na het ophouden der heerschende ziekte (1826) te *Groningen*, en bepaalt de daardoor aangetasten bij het voorregt, dat zij gezond zijn geworden; bij hunne verpligting, om de daarvoor verschuldigde dankbaarheid aan den dag te leggen door niet meer te zondigen, en bij het gevaar van iets ergers, dat bij het voortgaan in de zonde dreigt, geleidelijk en naar den tekst JOH. V: 14ᵇ. Ook de van de wreede ziekte verschoond geblevene ontvangt hier een woord van vermaning en besturing; — VII. dringt, met het voorbeeld van JOB (I: 4, 5), aan op het geven van eene godsdienstige opvoeding aan kinderen; — VIII. is eene Biddagsrede over DAN. IV: 27, in welke onderzocht wordt, welke zonden ook vrij algemeen onder ons, *Nederlan-*

ders, heerfchen, en door welke geregtigheden wij die behooren af te breken; en aangetoond, hoeveel gegronde hoop wij dan, maar ook dán alleen, kunnen koesteren op verlenging ook van onzen vrede; — IX. befchouwt den indruk, dien het gebeurde op *Golgotha* op de fchare maakte, gelijk LUKAS dien, XXIII: 48, vermeldt; — X. over JOH. V: 35, (overal ftaat verheerdelijk 15) onderzoekt, welke gewigtige redenen God er voor gehad kunne hebben, om foortgelijke mannen, foms fpoedig en onverwacht, door den dood van deze aarde weg te nemen, en hoe weinig reden wij dikwijls hebben, om ons over hun verlies zoo uitermate te bedroeven. Behoeven wij te zeggen, dat deze Leerrede is uitgefproken kort na het overlijden van den hoogst verdienftelijken en met zooveel regt diep betreurden T. A. CLARISSE?; — XI. wordt de gelijkenis, MATTH. XVIII: 23—35, verklaard, het doel derzelve aangewezen, en de belangrijke bijzonderheden, welke JEZUS zijnen Leerlingen met dezelve wilde infcherpen, ontwikkeld; — XII. eindelijk, ten tekst hebbende MATTH. XXI: 28—32, toont aan, dat geene woorden, geene beloften, geene uiterlijke vertooningen of gebaarden (gebaren) in de Godsdienst iets afdoen, maar alleen eene godvruchtige, waarheidlievende en deugdzame gezindheid van hart en dadelijke betrachting van Gods geboden.

Wij befchouwen deze Preken als een zeer nuttig boek, zoo wel voor Predikanten als voor leeken. Voor de eerften, omdat het, in algemeenen zin, modellen zijn, om eenvoudig, duidelijk, maar tevens deftig te prediken. De manier is, en hierin achten wij dezelve, als zoodanig, buitengewone verdienften te hebben, niet boven het algemeene bereik. Trouwens, wij hielden het fteeds voor gewaagd, om b. v. het verrasfende van VAN DER PALM, het ftoute van BORGER, het deftige van DERMOUT, het eenvoudige van HERINGA, om geene anderen te noemen, te willen navolgen, en hebben ons tot nog toe niet kunnen vereenigen met hen, die dezer en anderer meesterftukken, om dit eigenaardige, als modellen aanprezen. Maar

die de onderhavige Leerredenen leest, gevoelt wel het schoone en gepaste, maar gevoelt tevens, althans zoo ging het ons, dat hij, bij aanhoudende oefening, *in dezen trant* goed kan leeren prediken. Ook voor onze Gemeenten zelve kan en, gaat het naar onzen wensch, zal dit boek tot veelvoudigen zegen wezen. Rein en verlicht Christendom vinden zij hier eenvoudig en hartelijk voorgesteld, en op meer dan ééne plaats aanmerkingen, die men zoo dagelijks op den predikstoel niet hoort, en echter daar zeer wel mogen gehoord worden. Wij eindigen met het overnemen eener proeve uit de *zevende* Leerrede, op welke het laatst gezegde van toepassing is:

„Zulke uitspanningen en vermaken, als JOB zijnen „kinderen vergunde, behooren wij ook de onzen het „meest toe te staan, en sommigen onzer eeniglijk te „vergunnen, huiselijke feesten, namelijk, familiege„zelschappen en uitspanningen en vermaken, waarin „huns gelijken, waarin wij, hunne ouders, broeders „en zusters, hunne bloedverwanten en bijzondere be„kenden, met hen kunnen en mogen willen deelen." — „Die openbare en algemeene gezelschappen en zamen„komsten, waar men uitspanning en vermaak bij vreem„den zoekt, en zich van zijne huisgenooten verwijdert, „waar men voor zichzelven geld verteert, zonder dat „echtgenooten, kinderen, en anderen onzer naaste bloed„verwanten en betrekkingen, er in deelen of genot van „hebben, die zijn meestal voor het huiselijke genoegen, „het maatschappelijke welzijn, voor de ware godsvrucht „en zedelijkheid hoogst schadelijk en verderfelijk; de„ze verwijderen de harten, die naauw te zamen ver„bonden moesten blijven, van elkander, en doen ons „aan eigen vermaak het geluk en genoegen onzer echt„genooten, kinderen of nabestaanden menigmalen op„offeren; maar wanneer ouders de verjaardagen hunner „kinderen, kinderen die hunner ouders, broeders en „zusters die van elkander, in hunne huizen onderling „met vrolijkheid, en naar hunnen stand en hun vermo-

„ gen ingerigte maaltijden vieren, dan worden de harten „ te naauwer aan elkander verbonden, dan leert men „ elkander te meer hoogachten en te teederder beminnen, „ dan bevordert men elkanders onderling geluk en genoegen; daardoor bevestigt men, en de bijzondere „ huiselijke, en de algemeene maatschappelijke welvaart „ tevens. Vaders en moeders! bezorgt uwen kinderen „ zulke huiselijke vermaken, zoodanige familiegezelschappen en feesten, dan zult gij uw eigen geluk en „ ook het hunne bevorderen, en geene ligtzinnigheid „ en losbandigheid, maar godsvrucht en deugd bij hen „ aankweeken."

Leerrede over den te verre gaanden schroom tegen het gebruik van eenige gaven Gods; door A. VAN DIJK, *Predikant der Hervormden te Mantgum. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1833. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl.* *f* :- 30.

De *Cholera* heeft aanleiding gegeven tot het vervaardigen dezer Leerrede, die waarschijnlijk ten tijde van het verspreiden der ziekte in ons vaderland werd uitgesproken. Het Voorberigt is geteekend: 1 *December* 1832. Was er *toen* nog behoefte aan de uitgave? Dat de wreede kwaal zich van nieuws zou openbaren, kon zijn Eerw. toen niet vooruitzien. D. VAN DIJK wenschte *nuttig te zijn, ook buiten zijnen werkkring, al is het slechts voor sommigen.* Kleinmoedige vrees deed in die dagen bij menigeen verregaande zwakheid van geloof blijken. Zelfs menschen, van welke men zulks niet verwacht zoude hebben, toonden kinderachtige beschroomdheid in het gebruiken of niet gebruiken van eenige spijzen. Welligt vond de Heer VAN DIJK in zijne Gemeente ook reden, om tegen zoodanige overdrijving te waarschuwen. Wij vertrouwen, dat de Prediker naar de behoefte en vatbaarheid van *zijne* hoorders heeft willen spreken. Het onderwerp is echter niet

zeer gepast voor den kansel, of had althans op eene geheel andere wijze kunnen en behooren behandeld te worden. Tot opheldering van den tekst, die immers op een' geheel anderen *schroom* doelt, had de Prediker toch wel iets, al was het dan ook met een kort woord, mogen zeggen. Voorts zouden wij in de Preek zelve meer gang en preektoon verlangd hebben. Tot proeve, om de zonderlingheid, alleen dit: „ I. Er is eene *betamende* bezorgdheid tegen enkele gaven Gods — maar ook een schroom tegen derzelver gebruik, die ligt *te verre* getrokken wordt. A. Men neemt zich somtijds met reden in acht tegen deze of gene dingen, b. v.: *a.* Sommige menschen hebben van dezelve eenen *natuurlijken afkeer.* Het is geene keurigheid of kinderlijke eigenzinnigheid, neen! zij hebben het dikwerf beproefd, om dien afkeer te overwinnen, maar dat heeft telkens slechte gevolgen gehad. Zulken is het aan te raden, dat zij zichzelven geen geweld aandoen, en voor anderen overlaten, wat strijdig schijnt met hunne natuur. *b.* Er zijn spijzen, die anderen met smaak en graagte gebruiken, maar eenigen kunnen dezelve *niet verdragen*, al is de trek anders groot. Hoe gunstig de werking daarvan bij velen ook is, zij blijft voor hen eer schadelijk, dan voordeelig. Zij zorgen dus voor hunne gezondheid en hun leven, wanneer zij zichzelven weten te verloochenen. *c.* De beste gaven, die voor de gezonden dienstig zijn, moeten veelmalen aan *kranken* worden onthouden. Zware kost, die den arbeidsman moet sterken, is voor de zwakken niet te verduwen. Het nuttig brood kan den herstellenden doen instorten en sterven — en de wijn, die anders het hart verheugt, de hitte der koorts en het geweld der ziekte voeden."

Wij zouden het *vario modo bene fit* niet op *deze* Preek durven toepassen. De Eerw. VAN DIJK had dezelve althans niet moeten laten drukken.

Handboek der bijzondere Pathologie en Therapie van Dr. J. W. H. CONRADI, *Hoogleeraar te Göttingen, enz.*

Naar de 4de Hoogd. uitgave vertaald door J. B. STOKVIS, JR. *M. D. Isten Deels 1ste Stuk. Bevattende de Inleiding en het Leerstuk der Koortsen. Te Amsterdam, bij* S. de Grebber. 1832. *In gr. 8vo. XII en* 144 *bl. f* 1-50.

De reden, waarom de Hoogleeraar CONRADI dit werk opstelde, was, dat onder de reeds voorhanden of tot dusverre in het licht verschenen werken geen gevonden werd, hetwelk aan zijn oogmerk beantwoordde. Dat dit *Compendium* nu anderen *geheel* bevredigen zal, is niet waarschijnlijk; het zal *hun* gaan met den arbeid van CONRADI, als *hem* met dien van *anderen*. Het is ook niet gemakkelijk, zulk één *Compendium* te schrijven, en onmogelijk, een op te stellen, hetwelk aan *aller* behoefte zoude kunnen voldoen. Men mag en moet zich tevreden houden, wanneer *over het algemeen* zulk eene zamenstelling *bruikbaar* wordt geoordeeld. Dit nu kan met regt van dit werk gezegd worden, en de vertaling voorziet in eene behoefte, welke wezenlijk bestaat, althans voor die jongelieden, welke van het hooger onderwijs verstoken zijn of moeten blijven. Het kan wie zich tot Heelkundigen te platten lande willen vormen aanbevolen worden. Ook de kweekelingen bij de militaire geneeskundige dienst kunnen het vooreerst met vrucht gebruiken, al diende het ook nergens anders toe, dan om hen voor eene, in hunne toekomstige betrekking, hoogst schadelijke *eenzijdigheid* te bewaren. Men helt daar nog altijd te zeer over naar hetgeen uit *Frankrijk* afkomstig is, en tast bij voorkeur naar die werken, welke geheel onder den invloed der door de meesten kwalijk begrepene leer van BROUSSAIS in het licht verschijnen, welke dan nog verkeerder worden toegepast en zonder onderscheiding in praktijk gebragt. Mogt het gelukken, ook daar nog eens den invloed dier Geneeskunde te doen gelden, waardoor de Hoogescholen van *Nederland* steeds zoo voordeelig zich onderscheiden hebben en nog blijven onderscheiden! Daartoe werke het gebruiken van dit boek,

zoo lang een oorspronkelijk werk van dien aard, van eenen doelmatigen omvang, ontbreken zal!

De Schrijver dezer bijzondere *Pathologie* en *Therapie* is bekend met de voortbrengsels van den nieuweren tijd. Hij is in den geest dier werken doorgedrongen, getuige zijne beoordeelingen en gedeeltelijk wederlegging van sommige overdrevene Theoriën. (Voorr. bl. XI en bl. 27*.) Terwijl hij de ziekten *praktisch* behandelt, verzuimt hij niet, met het *letterkundige*, daartoe betrekking hebbende, den Lezer bekend te maken. Zijne schrijfwijze is bevattelijk; zijne voorschriften zijn doorgaans eenvoudig en doelmatig.

Wanneer het werk geheel in het licht zal verschenen zijn, waartoe Vertaler en Uitgever aanmoediging mogen vinden, zullen wij op het geheel, zoo wij in het leven gespaard worden, terugkomen, en dan omtrent een en ander eene aanmerking mededeelen. — In dit eerste stuk worden, behalve de Inleiding, de Koortsen, in acht Hoofdstukken, in 138 §§ afgehandeld; een aanhangsel van XXIX voorschriften is er bijgevoegd.

Mededeelingen omtrent de besmettelijkheid van den kwaden Droes voor den Mensch, door Waarnemingen nader bevestigd; door Dr. P. S. ALEXANDER. *Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1833. *In gr. 8vo. XI en 56 bl. f* : - 60.

Dit werkje is opgedragen aan het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, hetwelk in deszelfs *programma* van 1832 over de besmetting van den kwaden droes bij den mensch eene prijsvraag heeft uitgeschreven. Wij oordeelen deszelfs meer algemeene bekendwording belangrijk, zoo wel vóór hen, die met paarden moeten omgaan en daarbij niet behoedzaam genoeg wezen kunnen, als voor Geneeskundigen, bijzonder militaire Artsen, wien dergelijke gevallen mede kunnen voorkomen, en die omtrent den waren aard dezer

ziekte waarschijnlijk dikwerf zouden mistasten. Dat toch deze besmetting, hoewel zeldzaam, wel eens zal hebben plaats gehad, zonder dat men er behoorlijk op gelet heeft, kan naauwelijks betwijfeld worden. Deze ziekte openbaart zich in den beginne met pijn in de ledematen, die gewoonlijk voor rheumatisch gehouden wordt, lusteloosheid, hoofdpijn; er vertoonen zich puisten in het aangezigt, zwellingen aan de ledematen; er ontstaan verzweringen; de krachten zinken weg, en de zieke sterft somtijds na weinige dagen, in andere gevallen na langdurig lijden. De lijkopeningen vertoonen ophoopingen van etter in het celwijs weefsel, een ziekelijk aangedaan watervatenstelsel, het slijmvlies van den neus met zweren bezet, ontsteking in de luchtpijp, en bijzonder verzwering in de *larynx*. De kundige Schrijver beschrijft vooreerst twee gevallen, door hemzelven in 1829 en 1831 waargenomen, en welke beide met den dood eindigden. Eene naauwkeurige opgaaf van hetgeen de lijkbeschouwing leerde, is hier bijgevoegd. Na vervolgens nog twee gevallen medegedeeld te hebben, die na langdurige behandeling in herstelling overgingen, voegt de Schrijver hierbij eene vertaling van ziektegevallen, die door *Engelsche* waarnemers, ELLIOTSON en YOUATT, zijn geboekt, en eene korte opgave van andere dergelijke waarnemingen in verschillende *Duitsche* Journalen.

De behandeling dezer verschrikkelijke ziekte was symptomatisch en palliatief; de lijders werden meerendeels met *demulcentia* behandeld.

Het is uit deze waarnemingen blijkbaar, dat de kwade droes voor den mensch ongetwijfeld besmettelijk wezen kan. Welke voorzorgen kunnen worden aangewend, opdat zij, die kwaaddroezige paarden behandelen moeten, van de besmetting bevrijd blijven, hopen wij, dat de beantwoording der gemelde prijsvraag ons in 't vervolg bepaaldelijk leeren zal. Intusschen, daar er, volgens den Heer YOUATT en andere Veeartsenijkundigen, negenenveertig van de vijftig door den kwaden droes aangetaste paarden bezwijken, zouden wij den

voorflag van den Heer ELLIOTSON voor het algemeene welzijn aannemelijk keuren, om paarden, die door deze kwaal aangetast zijn, onmiddellijk te dooden, en daarmede voort te gaan, tot dat er eene geneeswijze tegen de ziekte gevonden, of eene nieuwe wijze van behandeling voorgefteld zij geworden. Meer in het belang der menfchen dan der dieren! zegt de Schrijver.

Confidérations fur la nature et le traitement du *Cholèra-morbus*, fuivies d'une inftruction fur les préceptes Hygiéniques contre cette maladie; par le Chevalier J. R. L. DE KIRCKHOVE *dit* DE KIRCKHOFF, D. M., ancien Médecin en chef des Hôpitaux Militaires, Vice-Préfident Honoraire de la Société Grand-ducale de Minéralogie d'Jéna, Commandeur et Chevalier de plufieurs Ordres, Membre de la plupart des Académies et des Sociétés favantes de l'Europe, Membre honoraire des Académies Américaines des Beaux-arts et des Sociétés de Médecine de New-Yorck et de Philadelphie, Asfocié correspondant de l'Inftitut d'Albany, du Lycée d'Histoire Naturelle de New-Yorck, de l'Académie des Sciences et Arts de Batavia, etc., Membre de la Commisfion médicale de la Province d'Anvers. Dédication aux mânes de mon Père JEAN FRANCOIS, Chevalier DE KIRCKHOVE, et à la mémoire de l'immortel Baron DE GÖTHE. A Anvers, chez Madame *Latour*, à la Librairie clasfique, Marché aux Oeufs, No. 619. 1833. gr. 8vo. Préface XVI. p. 217. Se vend au profit des Pauvres en raifon de *f* 2-50.

De Heer Ridder Kommandeur DE KIRCKHOVE, *dit* DE KIRCKHOFF, fchijnt de toenemende bevolking uit een wijsgeerig gezigtpunt te befchouwen, of zij foms de grenzen kon overfchrijden, waartegen de Cholera de

juiste palen zou moeten ſtellen! Deze wijsgeerige redenering kwetst echter het menſchelijk gevoel. De Cholera ſpreekt door hetzelve tot den *Philantropiſchen* Arts; deze wordt er door getroffen, en vindt door haar op nieuw gelegenheid, om op zijn verheven ſtandpunt zich te kunnen vertoonen. Hij wordt als tot eene ſoort van Godheid verheven, door den rijken getroeteld, door den armen gezegend. De Geneeskundige Commisſie van zes leden tot de Cholera te *Antwerpen*, waarvan de Schrijver medelid was, heeft, wedijverende met het Stadsbeſtuur, haar niet kunnen afweren. De Burgemeester verdient echter der algemeene erkentenis aangewezen te worden. De Schrijver inzonderheid genoot letterlijk onder dit alles bijna geene rust, zoo werd hij door eene talrijke ſchare (*clientelle*) gezocht. Sommige tijdſchriften, wier getuigenis den Schrijver niet onverſchillig is, hebben hem met *vleijende artikels* hulde bewezen. Hij was dan ook zeer gelukkig; hij telde ſlechts ACHT ſlagtoffers. Hij erkent deze gelukkige uitkomst aan den *ſpiritus Mindereri* verſchuldigd te zijn. Door allerlei tijdſchriften is dit reeds bekend gemaakt. De Schrijver moet deze uitkomſten ſlechts door de mededeeling van TACHTIG gevallen ſtaven, waarvan alleen ACHT ongelukkig afliepen; doch daar was het *Cholera foudroyante*, wanneer de Geneeskunst onvermogende is! Ook kent zij geen middel, hetwelk *onfeilbaar* is, tot de *kina* toe. Men zal den Schrijver uitvoerigheid (*minutie*) ten goede houden. Ook vreest hij geene kritiek, omdat hij *geene andere eerzucht* kent, dan die van *nuttig* te zijn. Wie zou hier durven kritiſeren?

Geſchiedkundige Beſchouwing van den Oorlog op het Grondgebied der Bataafſche Republiek in 1799, *door den Lt.-Generaal Baron* KRAIJENHOFF. *Te Nijmegen, bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. 1832. *XVI*, 322, *en* 186 *bladz. Bijlagen. f* 7-50.

Hoezeer de veldtogt der *Engelschen* en *Russen* in *Noordholland*, ten jare 1799, reeds door den vermaarden DUMAS en ook door den gewezen Representant VONCK beschreven is, zoo ontbrak echter aan den eersten de hoedanigheid van inlander, met de plaatselijke gesteldheid bekend, aan den tweeden die van krijgsman, en dus in staat, over de bewegingen der legers met bevoegdheid te oordeelen, om hun onderwerp volkomen naar den eisch te behandelen. Beide hoedanigheden zijn vereenigd in den Generaal KRAIJENHOFF, die daarenboven ooggetuige en deelgenoot is geweest van het gebeurde. De loop der tijden en de verzoening der partijen heeft alles, wat met staatkundige verdeeldheid in betrekking staat, doen verdwijnen, zoodat nu nog louter het *geschiedkundige* gedeelte overblijft, vooral in betrekking tot de krijgskundige Geschiedenis van ons Vaderland. En dan verdient het verhaal van eenen aanval op dat gedeelte onzes Vaderlands, hetwelk nog sedert dien tijd door geduchte versterkingen zoo zeer is beveiligd geworden, wel de aandacht des beschouwers ook van lateren tijd. Er is wel weinig vrees meer, dat een *Engelsch* leger op de *Noordhollandsche* kusten zal landen; maar wie weet, wat de wisselvallige en raadselachtige loop der staatkundige gebeurtenissen ons nog te zien geeft! En dan is het van belang, de sterkte van ons Vaderland ook op dat punt te kennen.

Immers, hoezeer er in 1799 geene gereede en welgeoefende Schutterij bij de hand was (misschien *destijds* een gevaarlijk geneesmiddel), hoezeer de *Franschen*, wier onderdanen wij onder beleefdere uitdrukkingen waren, geenszins de sterkte hadden, bij de traktaten vereischt, zoo heeft toch *en* de moed des legers, *en* de gelegenheid der landstreek, *en* de bekwame bewegingen der legerhoofden een vrij aanzienlijk en vooral welgeoefend leger eerst vijf weken lang tegengehouden, en toen tot den aftogt gedwongen.

Na eene korte en zakelijke schets van *Europa's* toestand in de eerste helft van 1799, toen de despotieke

zoogenoemde *Fransche* Republiek, die geheel *Europa*, aan haar dwangjuk wilde onderwerpen, door de *Oostenrijksche* en *Russische* wapenen zich reeds *Zwitserland* en *Italië* zag ontwringen, ons intusschen, in weerwil der verdragen, geenszins de beloofde en duur betaalde hulptroepen toezond, — wordt de voorgenomen togt der *Engelschen* en hunne toebereidselen verhaald. Dat het oogmerk van de *Britsche* zijde staatkundig juist gezien was, en op goede gronden steunde, beweert de Schrijver: ééne zaak echter vonden wij bij hem niet, die ons voorkomt toch ook in de schaal der overweging tamelijk zwaar gewogen te hebben, namelijk de hulp van den *Pruissischen* kant, waarmede *Engeland* gelijk velen alhier zich schijnen gevleid te hebben, wanneer men eenmaal beslissende voordeelen behaalde. Omtrent het landingspunt kwam de *Schelde*, de *Maas*, de *Dollart* en het gat van *Texel* in overweging; en het schijnt, dat de hoop op de bemagtiging der vloot tot het laatste heeft doen besluiten. De verwachting van het omslaan der Hoofdstad *Amsterdam* schijnt daarbij ook in aanmerking gekomen te zijn. Het strekt intusschen niet zeer tot aanbeveling der kunde van de ontwerpers van dit plan van veldtogt, dat zij het voor eenen veldtogt, vooral met ruiterij en geschut, zoo hoogst ongunstige terrein van *Noordholland* niet in het oog gehouden of niet gekend, en zich naderhand daarover, als een' onoverkomelijken hinderpaal tegen het welgelukken der onderneming, hebben beklaagd. Het verwondert ons dus zeer, dat de kundige Schrijver zegt: „ Na alle deze overwegingen „ moest *Engeland* dan ook tot het besluit komen, om „ dit laatste ontwerp, als het meest doelmatige, aan te „ nemen." Onzes inziens zou eene landing in de *Maas*, in het hart van *Zuidholland*, veel grooter uitwerking hebben gedaan, door eensdeels de *Franschen* achter de rivieren terug te houden, en anderdeels door de inneming van *Rotterdam* en *den Haag* het geheele Bewind te verlammen, en buitenslands eene uitwerking te doen, die misschien *Pruissens* toetreding kon hebben beslist. Wat

won men met *Alkmaar* en geheel *Noordholland?* Men had dan nog altijd *Holland op zijn smalst*, het *Wijker*-meer en het *IJ* voor de borst, en *Amsterdam* kon vrij wat meer tegenstand bieden, dan de onhoudbare *Zuidhollandsche* Steden. De *Bataafsche* Regering had *beide* punten over het hoofd gezien; zij vreesde en zorgde slechts voor *Zeeland*, de *Eems* en den *IJssel*.

Nogtans zou misschien de *Expeditie*-vloot, daar het landingspunt zorgvuldig geheim werd gehouden, de *Nederlanders* verrast hebben, zonder een' stijven westewind, die de reeds voor den wal geziene vloot weder verdreef, en dus in de vijf dagen, die er tot de landing nog verliepen, gelegenheid tot eenige toebereidselen gaf. De *Nederlanders* moeten het eerste spits afbijten; DAENDELS was reeds in *Noordholland*, en maakte den regtervleugel uit; DUMONCEAU kwam uit *Groningerland*, de Zuiderzee over, op het *centrum*, en eerst naderhand verschenen de *Franschen* onder BRUNE op den linkervleugel. Onze Schrijver schijnt met laatstgemelden Generaal niet zeer veel op te hebben; ten minste in zijne zeer oordeelkundige aanmerkingen op de geleverde gevechten (van 10, 19 Sept., 2 en 6 Oct.) laakt hij hem maarmalen, zoo als wegens overhaasting in den aanval op 10 Sept., waardoor verwarring en misschien de *panische* schrik ontstond, die deze onderneming deed mislukken (bl. 126, 127). Men weet, welk eene geweldige menigte dooden en gevangenen destijds door BRUNE werden opgegeven, als door de *Anglo-Russen* op 19 Sept. in den slag van *Bergen* verloren (2000 gevangenen, 3000 dooden en gekwetsten, benevens 28 stukken geschut), terwijl de *Franschen* niet meer dan *vijftig* dooden en *driehonderd* gekwetsten zouden hebben gehad, (zie Bijlagen achter dit boek, bl. 80.) *De opgave*, zegt KRAIJENHOFF, *in het ligtzinnig en snorkend Rapport van den Generaal* BRUNE *aan den Franschen Minister van Oorlog, kan (de storting van het Bataafsche bloed voor niets gerekend) alleen doelen op het verlies bij de Fransche Di-*

vifie geleden, *of is eene onbeschaamde logenspraak* (bl. 158). DAENDELS alleen had 1600 man, meestal gevangenen, dus veel meer dan de tegen hem over staande vijand, verloren, en het verlies aan weêrzijden zal elkander dus nagenoeg hebben opgewogen. (Bij de bovengenoemde leugentaal van BRUNE kan men ook het door hem *officieel* verhaalde sprookje voegen, dat de *Engelschen* de *Noordhollandsche* boeren met vrouwen en kinderen in hunne huizen verbrand hebben, bl. 80. Dit zal wel even zoo waar zijn als de latere verhalen der *Belgen* wegens de gruwelen der *Nederlanders* bij den aanval op *Brussel*. Beide Volken verstaan zich op *officiële* leugentaal.)

Ook omtrent de gevechten van den 2 en 6 Oct. komen uitvoerige en blijkbaar onzijdige verhalen voor; de misslagen aan weêrzijden worden rond aangetoond. BRUNE's *positie* (na het verlies van den slag bij *Egmond* op den 2 Oct.) in *Holland op zijn smalst* wordt als uitmuntend gekozen beschreven, niet minder dan die van DAENDELS bij *Purmerend* achter overstroomingen. Men had, namelijk, in den slag van 2 Oct. ondervonden, dat de linie der verdedigers te lang was en te zeer blootstond aan het gevaar van omgetrokken te worden, gelijk dan ook de *Engelschen* en *Russen* hiervan gebruik maakten, en hoogstwaarschijnlijk, zonder de slapheid in den aanval der laatsten, hun doel zouden hebben bereikt; thans bleef de overwinning van den 2den slechts onvolledig, en de aftogt der verdedigers had in volmaakte orde plaats. De Heer KRAIJENHOFF gelooft, dat de beslissende slag van den 6den slechts toevallig algemeen is geworden, doordien de aanvallers zich slechts van goede en geschikte punten willen verzekeren, om naderhand des te voordeeliger slag te leveren; en dat de hardnekkige verdediging, door het aanrukken van al meer en meer troepen, of liever de drift der *Russen*, die (om hunne flaauwhartigheid in den vorigen strijd goed te maken?) thans te verre, op *Castricum*, losgingen, eindelijk den slag algemeen zou

hebben gemaakt. De voorbeeiden hiervan is de Geschiedenis zouden niet moeijelijk te vinden zijn. Het is merkwaardig, dat deze slag *begon* met de schandelijke vlugt van een Bataljon *Franschen* te *Akersloot*, (bl. 196) en ten voordeele eindigde door een' moedigen aanval van den *Hollandschen* Overste QUAITA met een Regement onzer Huzaren, door eenige *Fransche* ruiterij ondersteund, die des avonds laat in het hagchelijkste oogenblik de kans deden keeren (bl. 102). Bij gelegenheid der onderhandelingen over eenen aftogt der *Anglo-Russen* (want de slag van den 6den had hun bewezen, dat het doordringen onmogelijk was, en zij wilden toch in *Noordholland* niet overwinteren) wordt de Opperbevelhebber BRUNE ten sterkste gelaakt over het sluiten der overeenkomst van den 18 Oct., waarin de *Hollandsche* vloot werd opgeofferd. „ Waarom (dus vraagt KRAIJENHOFF, bl. 236) waarom brak de Generaal BRUNE, na de afwijzing van dit eerste en „ allerbelangrijkste punt (de teruggave van, of schavergoeding voor de vloot), niet liever terstond de geheele onderhandeling af, daar hij met zijne Armee in „ eene zeer goede *offensive* stelling lag, aan niets gebrek hebben kon, en nog dagelijks groote versterkingen te wachten had; daar hij alzoo door tijd te winnen zeer veel op den vijand, die althans in dit jaarsaizoen geene versterking te gemoet kon zien, winnen „ zou: en waarom liet hij de eer der bedreiging tot „ het afbreken der onderhandeling aan den Hertog VAN „ YORK over? en waarom daarop binnen den tijd van „ eenige uren alles toegegeven?.... Wij zijn verpligt, „ ten aanzien van het toen algemeen loopend gerucht, „ alsof hij met zijne persoonlijke belangen zou hebben „ geraadpleegd, aan te merken, dat wij gedurende ons „ verblijf (in zending) aan *den Helder* daarvan niets anders ontdekt hebben, dan dat de Generaal voornoemd „ een zeer aanzienlijk geschenk van paarden voor zich „ en zijnen staf genoten heeft, en dat er geheime artikelen van overeenkomst hebben bestaan, waarvan er

„ ons een enkel bij toeval is bekend geworden. Noch „ het een, noch het ander kan ten bewijze verstrekken van die kieschheid, welke men van eenen Opperbevelhebber verlangen mag.” Ziedaar de *Franschen!* Die bastaard-*Republikeinen* wilden zoo gaarne in schijn de oude *Romeinsche* helden naäpen, en hunne Veldheeren laten zich intusschen door den vijand ten nadeele hunner bondgenooten omkoopen! — Het is droevig en vernederend, dat de Regering eener Republiek, die hare onafhankelijkheid (slechts in naam bestaande) voor honderd millioenen, *Venlo*, *Maastricht*, *Staatsvlaanderen*, en het gedwongen onderhoud van 25,000 *Franschen* (hetzij die in of buiten het land waren) gekocht had, thans zoo diep verlaagd werd, van iemand, die onze vloot te *zijnen* behoeve genoegzaam verkocht had, met openlijke, zeer vleijende eerbetuigingen en zelfs beloóningen te moeten overladen! De Generaal KRAIJENHOFF plaatst, uit regtmatigen vaderlandschen weêrzin, dit stuk van walgelijke vleijerij niet. Het tegenwoordig levende geslacht zal het naauwelijks kunnen gelooven, dat *Vereenigde Nederlanders*, destijds *Bataven* genoemd, nog vóór dertig jaren, genoegzaam dezelfde rol omtrent *Frankrijk* speelden, die thans de *Belgen* vervuilen, hoewel zij hun aangevallen Vaderland beter wisten te verdedigen.

Na het verhaal der *Capitulatie* volgt dat van des Schrijvers verblijf aan *den Helder* als Commissaris, om voor de behoorlijke uitvoering der *Capitulatie* aldaar te waken, waar het hem gelukt is, nog eenige schavergoeding voor de ontramponeerde batterijen aan *den Helder* en de genomene koopvaardijschepen terug te bekomen.

Ten slotte worden nog de middelen tot verdediging van *Amsterdam*, door den Schrijver binnen eene maand tot stand gebragt, alsmede de latere maatrègelen tot bescherming van *Noordholland*, vermeld.

Het werk van den Heer KRAIJENHOFF, hoezeer meer bijzonder voor Militairen geschreven, heeft echter eenen, ook voor leeken in de krijgskunst, onderhoudenden stijl, en laat zich met genoegen lezen.

De duidelijkheid wordt bevorderd door een stel voortreffelijke Kaarten en Plans van het oorlogstooneel in *Noordholland*, gelijk de aangestipte daadzaken door de mededeeling van uitvoerige Bijlagen, van de Proclamatie van *Sir* RALPH ABERCROMBIE op het laatst van Aug. af, tot de briefwisseling van den Schrijver met ons Ministerie, over de genomene en teruggegevene koopvaardijschepen, toe.

Proeve eener Theoretische en Practische Menschkunde, *door* H. TIMMER, *Predikant te Garnwerd en Oostum. Iste Deel. Te Groningen*, *bij* W. Zuidema. 1832. *In gr. 8vo.* 298 *Bl. f* 2 - 50.

Dat POPE gelijk had, toen hij schreef: *the proper study of mankind is man*, is reeds te dikwijls gezegd en herhaald, om het belang en veelzijdig nut der menschkunde hier op te halen. Zij heeft dit met de wiskunde gemeen, dat men er nooit in kan gezegd worden volleerd te zijn. Zoolang de mensch, om met FEITH te spreken, een „ verbazend zamenstel van tegenstrijdigheden," zichzelven een raadsel is, en de wet in zijne leden strijd voert tegen de zedelijke, dat is, met andere woorden, zoolang de tegenwoordige huishouding der dingen bestaat, even zoolang zal de menschkunde eene der moeijelijkste, eene der gewigtigste wetenschappen blijven. Wij kunnen er ons dus ook geenszins over verwonderen, dat zij vele beoefenaars gehad heeft; dat werken in dit vak in onze, toch niet zeer uitgebreide, Bibliotheek eene vrij groote ruimte beslaan; en dat hij, die zich op deze studie opzettelijk toelegt, de *resultaten* van zijn onderzoek openbaar wil maken, en alzoo eenige steenen bijdragen tot het groote gebouw, dat, hoe langer zoo verder opgetrokken, echter wel nooit voltooid zal worden. Zulks is ook het geval met den Heer TIMMER, wiens werk wij aankondigen.

Hij meldt in het voorberigt, eerst voornemens te zijn geweest, om de *Anthropologie* van KANT te vertalen, doch daarvan te zijn afgeschrikt door de groote moeijelijkheid van dit werk, en het onaangename, om een boekdeel van 332 bladzijden werktuigelijk te vertalen. Als die vertaling dan

ook zoo geheel „ werktuigelijk" zou zijn geweest, danken wij den Heer TIMMER voor het staken van dien arbeid. Wij zijn geene vrienden van werktuigelijke vertalingen, maar zien dan ook de onvermijdelijkheid daarvan tot nog toe niet in. Althans de kundige, reeds overleden H. RIETVELD, om slechts dit ééne te noemen, heeft met de *Geschiedenis en Schriften der Apostelen van* JEZUS, *door* J. J. HESS, het tegendeel, dunkt ons, proefondervindelijk beweezen. Doch dit in het voorbijgaan. Wij prijzen in allen gevalle de vlijt van den Eerw. TIMMER, die liever iets oorspronkelijks wilde geven, dan vertaling. Ach! dachten aldus velen, ook zij, die volkomen in staat zijn, om iets even goeds, ja beters, zelve te schrijven, dan hetgeen zij vertalen! Met het afzien dan van zijn eerste voornemen, verloor TIMMER wel, zegt hij, „ het doel, waarmede hij de menschkunde beoefende," (legde hij zich dan hierop toe, met het „ doel," om KANT's *Anthropologie* te vertalen?) maar geenszins „ den lust, om den mensch naauwkeuriger te leeren kennen." Hij vatte het voornemen op, om zelf eene proeve van menschkunde op te stellen, en het is het *eerste* deel van dien arbeid, tot welks aankondiging en beoordeeling wij ons thans zetten.

Wat geeft de Schrijver? en: *hoe* geeft hij het? deze beide vragen dienen wij te beantwoorden; want om een werk, als dit, met eene bloote aankondiging en algemeenen lof of afkeuring af te schepen, daartoe zijn wij, wat men ook van ons, als een der „ in het duister schuilende Recensenten," moge zeggen, te eerlijk. De Schrijver zelf mag ook verwachten, dat wij onze gedachten over zijnen arbeid zeggen, ten einde hem, bij het vervolgen daarvan, misschien van eenige dienst te wezen. Ter zake dan.

In eene *Inleiding* handelt de Schrijver over den onderscheidenden aard en het doel der menschkunde, over de zwarigheden, die met hare beoefening verbonden zijn, over de bronnen en hulpmiddelen voor dezelve, en het nut, dat zij te weeg brengt. Daarna tot het werk zelf komende, is eene *eerste* Afdeeling gewijd aan de *natuurkunde van den mensch en het verband tusschen ziel en ligchaam.* Hier beschouwt hij eerst den mensch in het algemeen, handelt daarna over zijne ligchamelijke gestalte en grootte, vervolgens over de zenuwen en prikkelbaarheid, over de hersenen en de wijze der zinnelijke gewaarwordingen, voorts over den invloed

van ziel en ligchaam op elkander (*), en eindelijk over het doel van de vereeniging der ziel met het ligchaam. De *tweede* Afdeeling handelt over de *zielkunde*. Het bestaan, de zitplaats, het wezen, de redelijkheid en duurzaamheid, de ondeelbare eenvoudigheid, de zelfbewustheid der ziel, de eigenliefde, haar oorsprong, ware aard, overdrijving zijn hier voorwerpen van onderzoek; waarna eene *derde* Afdeeling de *tijdperken* beschouwt *van des menschen vormend leven*. Zijn kinderlijke leeftijd en voeding, het schreijen, lagchen en de eerste tanden, benevens het loopen der kinderen (natuurlijk voor zoo verre dit een en ander blijk is van ontwikkeling), de ontwikkeling des zielsvermogens, de opvoeding, vorming van gevoel- en begeervermogen, wilsbepaling tot een zedelijk doel, herstelling van verkeerde begeerten en hartstogten; dit alles ontwikkelt de Schrijver bij het eerste tijdperk. Het tweede (vervolg van den kinderlijken leeftijd), derde (jongelingschap) en vierde (de mannelijke ouderdom) worden korter dan het eerste behandeld. De *vierde* Afdeeling heeft de *menschelijke temperamentnn* ten onderwerp. Na een geschiedkundig overzigt dezer leer, spreekt TIMMER over den oorsprong der temperamenten en de wijze van beschouwing, derzelver getal, onderlinge betrekking en kenmerken; besluitende met eene aanwijzing van het gebruik dezer leer. De *vijfde* Afdeeling, eindelijk, doet *onderzoek naar de waardij en het gebruik der gelaatkunde tot kennis van den mensch*. Men vindt hier een Hoofdstuk over den oorsprong en het onderscheiden doel der gelaatkunde; een over het doel van den Schepper met, en de oorzaken der verschillende denkbeelden over dezelve; een over haar grondbeginsel; een over de gelaatkunde, als een middel tot menschenliefde en deugd beschouwd; een over den vorm van het zinnelijk schoone, en een eindelijk over gelaatstrekken en gebaren.

Het spreekt wel van zelf, dat wij ons met deze dorre opgave moesten vergenoegen. Overal de denkbeelden van den Schrijver uiteen te zetten, ware ondoenlijk, tenzij wij

(*) Schrandere aanmerkingen over dit veelbesproken onderwerp vonden wij onlangs op eene plaats, waar wij die niet zouden gezocht hebben; in de *Wis-, Natuur- en Sterrekundige Briefwisseling*, *Amst.* 1790, bladz. 189 volg. 209 volg. — *Rec.*

van deze Recensie een tamelijk boekdeeltje wilden maken. Ook wilden wij kort zijn, om iets meer te kunnen zeggen van de *wijze*, waarop de Eerw. TIMMER zich van zijne taak heeft gekweten.

In het algemeen kunnen wij zeggen, het boek met genoegen te hebben gelezen, en ons met de denkbeelden van den Schrijver vrij wel te kunnen vereenigen. Hij is zeer bekend inzonderheid met de schriften van KANT, en houdt zich dan ook dikwijls aan de beschouwingen van den *Koningsbergschen* Wijsgeer. Ook meerdere, ter zake dienende schriften zijn hier aangehaald; hoewel dit gedeelte des werks ons voorkomt, nog veel te wenschen over te laten. Bedriegen wij ons toch niet, dan is het doel van dit werk, eene handleiding te verschaffen bij of tot het beoefenen van dit zoo belangrijke vak van menschelijke kennis; maar wie zich nu aan de leiding van TIMMER toevertrouwt, mag immers verwachten, dat zijn leidsman hem met het voornaamste, over hetzelve geschreven, bekend make, en hem alzoo in de gelegenheid stelle, anderen te vergelijken? Noch HENNERT's *uitgelezene Verhandelingen* (die elk beoefenaar dezer wetenschap wel zal dienen te hebben *uitgelezen*), noch 's mans *wijsgeerige Lessen*, vertaald door SPAAN, noch ook ZÖLLNER en LANGE's *Beschouwing der Aarde en hare Bewoners*, (een werk, thans minder bekend, en misschien wat op den achtergrond, omdat het ongeveer denzelfden titel heeft met het nieuwere, doch geheel andersoortige, werk van ZIMMERMAN) Deel V—X; noch zoo veel meer, als wij zouden kunnen opnoemen, worden hier vermeld; gelijk het ook verkieslijker ware geweest, van zoodanige werken, wier Nederduitsche uitgave zeer, en beter dan het oorspronkelijke, bekend is, de vertaling aan te halen, b. v. van HUFELAND's *Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, EWALD's *Menschenbestimmung und Lebensgenusz*.

Bij het geleidelijke der *orde*, die in het onderhavige werk heerscht, had deze toch hier en daar nog wel verbetering kunnen ondergaan. Zoo had de noot, bladz. 218, over de grootte van het menschelijke ligchaam, in Afd. I, Hoofdst. 2, in den tekst behoord. Zoo ware de *derde* Afdeeling misschien beter vóór de *tweede* geplaatst, en had eene geheele afscheiding van het *physieke* en *morele* menige herhaling doen vermijden; terwijl de twee laatste Hoofdstukken van de

eerste Afdeeling alsdan den weg tot het volgende hadden kunnen banen.

Wat de *zaken* betreft, wij willen het boek nog eens doorloopen en het een en ander van hetgeen wij aanteekenden in het midden brengen.

Bladz. 9, bij de bronnen en hulpmiddelen der menschkunde: „ Wij zouden ook de romans en de levensbeschrijvingen, welke sommige personen van zichzelven hebben „ gegeven, onder de werken der karakterkunde tellen, indien de eerste van eene al te groote overdrijving en de „ laatste van alle eigenliefde konden vrijgesproken worden." Dit heeft geenen genoegzamen grond. Op de hersenvruchten van eenen KOTZEBUE, LAFONTAINE en CLAUREN moge het toepasselijk zijn; maar men neme eens RICHARDSON, GOLDSMITH, WALTER SCOTT en dergelijken! En wat de *autobiographiën* betreft, wie zal OCKERSE's *Vruchten en Resultaten* niet eene rijke bron van mensch- en karakterkunde noemen? En waarom niet met een woord gesproken over de *satyrische* geschriften, waarvan sommige, zoo als RABENER, HOLBERG's *Klaas Klim*, en inzonderheid STERNE's *Tristram Shandy*, voor dit doel waarlijk onschatbaar zijn, gelijk dat niet minder geldt van eenige *spectatoriale* werken, die men slechts behoeft te noemen, om eenen SWIFT, ADDISON, en vooral onzen JUSTUS VAN EFFEN in het geheugen te herroepen? — Vreemd is het ook, dat onder de hulpmiddelen ter verkrijging van menschenkennis de *Geschiedenis* niet genoemd is. Wij zouden die toch boven de *Spreekwoorden* stellen. — In de *eerste* Afdeeling hadden wij ook iets gewenscht over het aangename dezer wetenschap en de bezwaren, die tegen hare beoefening zijn ingebragt, als: dat zij den mensch tot een' menschenhater zou maken, en meerderen.

Bladz. 17. „ Ten opzigte van zijne ligchamelijke grootte „ staat hij (de mensch) op de middenste (middelste) lijn, „ en ziet zoowel vele dieren beneden, als boven zich." Ja, vele dieren zijn grooter, dan de mensch, maar toch *oneindig veel meerdere* zijn kleiner.

Bladz. 20. „ De ondervinding zegt, dat noch bij de grootste, noch bij de kleinste schepselen, zoowel onder de „ vogelen, als viervoetige dieren, die vatbaarheid bestaat, „ welke men bij de middelmatigen van elke soort waarneemt." Is dan de olifant niet een der vernuftigste die-

ren? En zijn de kleinste vogeltjes niet de beste zangers en veelal de kunstigste nestenmakers?

Bladz. 52. kent de Schrijver aan de dieren, die zintuigen, zenuwen en gewaarwordingen bezitten, eene *ziel* toe. Het toestemmen of ontkennen der oude twistvraag, of de dieren eene ziel hebben, hangt duidelijk af van de bepaling, die men aan het woord *ziel* geeft. Maar kan onze Schrijver waarlijk aan de omschrevene dieren eene *ziel* toekennen, wanneer hij deze, bladz. 63, bepaalt, als „ eene geestelijke „ zelfstandigheid, waaraan men, volgens hare werking, duur- „ zaamheid, eenvoudigheid, redelijkheid en zelfbewustheid „ toeschrijft."? Althans onzes inziens is deze *definitie* op hetgeen dan in de dieren *ziel* zou moeten zijn niet in allen deele toepasselijk.

Bl. 119. in de noot: „ De wereldburger, of gezellige man, „ is diegene, welke zeer onderhoudend is in gezelschap." Dit is wel waar van den gezelligen man; maar deze uitdrukking wil geheel iets anders zeggen dan *wereldburger*, ten zij men door dit laatste versta iemand, die overal te huis is; maar *verba valent usu*, en in eenen wijsgeerigen zin verstaat men door eenen wereldburger iets, veel verschillende van gezelligheid.

Bladz. 125, 126. „ De mensch bereikt zijne vorming in „ den tijd van 28 jaren." Dit, gelijk ook het daar verder gezegde, zal toch wel zoo vele uitzonderingen lijden, dat het bezwaarlijk een algemeene regel zijn kan.

Bladz. 204. „ Wij zien dikwijls bij hoofdwonden en ziek- „ te, dat het geheugen afneemt, of geheel vervalt"; en daaruit zou volgen, dat „ dit meer eene eigenschap der zin- „ nelijkheid, dan des verstands zij, of dat het meer tot het „ ligchaam, dan tot de ziel behoort." Deze gevolgtrekking gaat te ver. De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat bij zware hoofdwonden het geheele verstand verdween, gelijk Rec. zelf iemand gekend heeft, die, ten gevolge van het *physieke*, in het *intellectuële* een' slag van den molen weghad. Zou dan het oordeel, want daaraan haperde het dit ongelukkig voorwerp niet het minst, ook eene eigenschap der zinnelijkheid zijn, en meer tot het ligchaam, dan tot de ziel behooren?

Bladz. 269, 270. „ Ten einde deze kunst (de gelaatkunde) „ te verhoogen, nemen sommigen eene *dierzweeming* aan.... „ en deze achten, dat deze iets van eenen aap, gene van

„ eene kat, en een ander wederom iets van eenen vogel in „ het wezen draagt. Aan dat denkbeeld en aan de kennis „ van den aard der dieren zijn zeer waarschijnlijk de spreek„ wijzen hunnen oorsprong verschuldigd: *zoo dom als een os*, „ *zoo valsch als eene kat*," enz. Onzes inziens is zulk eene *physiognomische* verklaring dier spreekwijzen zeer onwaarschijnlijk. Zij staan gelijk met: *zoo zwart als roet*, *zoo helder als kristal* en derg. Het is niets anders, dan de eigenschap, in zeker voorwerp opgemerkt, te vergelijken met dezelfde eigenschap, die zich in een ander voorwerp het eerste en het sterkste vertoont.'

Over het geheel schijnt de Heer TIMMER eene zeer hooge waarde te hechten aan de gelaatkunde. Reeds in het voorberigt hindert het hem, dat SCHULTZE (*Menschkunde met betrekking tot de Ziel*, bladz. 64) „ slechts eenige volzinnen heeft, die bestemd zijn, om der gelaatkunde, als mid„ del tot kennis van den mensch, alle waardij te ontzeg„ gen." *Non nostrum, tantas componere lites*; maar het is toch niet te ontkennen, dat de gelaatkunde al zeer dikwijls op de proef gebleken is eene hoogst bedriegelijke wetenschap te zijn. En hoe gevaarlijk wordt zij ligtelijk! „ Oock is er „ misbruyck in de beste dinghen," zegt SPIEGHEL; maar het is hier toch ook, om met KAMPHUYZEN te spreken:

„ Al wat van zelver wast, behoeft men niet te zaaijen."

De natuur leert voor het dagelijksche gebruik gelaatkunde genoeg. Haar tot eene *wetenschap* te verheffen, achten wij gewaagd. Echter erkennen wij gaarne, bij TIMMER zeer veel goeds aangaande dit onderwerp gevonden te hebben. Zeer belangrijk is over hetzelve het minder bekende werk van A. J. PERNETY, *La connaisſance de l'homme moral par celle de l'homme phyſique*, 2 *Tomes*, *Berlin*, 1776.

Bladz. 295. „ *Complimenten* zijn geene *complementen* (aan„ vullingen), maar *buigingen*, eigenlijk *complicamenten*." De woordafleiding van den Schrijver heeft wel iets van die, door welke BECANUS zijnen naam zocht te verklaren. Het gelaat van sommige zijner voorouders deed hem vermoeden, dat zij met opzet den naam hadden aangenomen van *bek aan neus*. Wij lazen dit; waar, is ons ontgaan.

Maar genoeg hiervan. Wij geven het ter nedergestelde den Eerw. Schrijver in bedenking, en maken hem nog met eenige voorbeelden opmerkzaam op den *stijl* van zijn werk. Dien bloemrijk en *elegant* te maken, laat zekerlijk de aard

van het onderwerp niet toe; echter is dezelve toch wel wat al te droog. Een groot gebrek, dat vooral geen boek van wijsgeerigen inhoud mogt ontsieren, zijn de veelvuldige onbepaalde en onnaauwkeurige uitdrukkingen, van welke wij eenige, tot staving van ons oordeel, moeten aanstippen:

Bladz. 8. „ *Slecht* kompas." In den hier bedoelden zin van *eenvoudig* is dit woord minder algemeen en eenigzins verouderd.

Bladz. 14. „ Zij (de menschkunde) leert den opvoeder, „ dat hij zelf een goed mensch moet zijn, om goed te schij- „ nen," d. i. zich goed te kunnen voordoen.

Bladz. 17. not. „ Het metaal is in den donkeren schoot „ der aarde gezonken; de plant... *spreekt reeds van* een „ hooger beginsel;" moet zijn: In de plant bespeurt men reeds enz.

Bladz. 37. „ Men mag in de ziekte van het ligchaam „ zeggen, dat de ziel veel anders denkt, dan diegene, welke „ bij het afsterven hunner vrienden in de nieuwspapieren „ doen plaatsen, dat de familie voor geene uitwendige rouw- „ teekenen behoeft te zorgen; terwijl de ziel reeds haar „ rouwgewaad aantrekt, voordat zij haar stoffelijk werktuig „ verlaten heeft." Eene *tirade*, maar die ons duister is.

Bladz. 40. „ Eene vloeistof, die ligter, dan de lucht be- „ schreven wordt;" het moet zijn: die *als* ligter dan enz. of, die men beschrijft, als ligter dan enz.

Bladz. 123. not. „ Zie over het *Egoïsme* REINHARD, „ *Systhem d. Chr. Moral*, op het woord *Egoism*, *Selbsucht*." Zoo haalt men een Woordenboek aan.

Bladz. 129. „ De mensch zinkt *in* zijnen moederschoot „ naakt, hulpbehoeftig en jammerend ter neder."

Bladz. 133. not. „ Het gevoel, de eerste zin, die zich „ in den mensch ontwikkelt, heeft zijne zitplaats in de ze- „ nuwen.... Door hetzelve verkrijgt de mensch kennis „ van de zwaarte, ligtheid, warmte en koude, zoodra de „ rede het gevoel te hulp komt, *en daaruit wordt dan het* „ *denkbeeld bij een kind geboren van het leed en smart*, „ *waarover het klaagt. Het is dus ontwijfelbaar, dat zijn* „ *kermen op een rededenkbeeld gegrond is, dat hetzelve van het* „ *gevoel vormt, en dat altijd aangenaam of onaangenaam,* „ *of vermengd is.*" Is dat niet eenvoudige dingen hullen in wijsgeerig klinkende, maar ook slechts klinkende, termen?

Bladz. 137. „ Bepaaldelijk is de moedermelk het natuur-

„ lijkste voedsel voor het kind. Hetzelve werd voor zijne „ geboorte door haar gevoed." Waarop slaat dit *haar?* Op de melk naar de uitdrukking; op de moeder naar bedoeling en waarheid. Er moest dus staan: melk der moeder.

Bladz. 183. not. „ De mensch- en opvoedkunde *bedoelen* beide eene onschuldige vrolijkheid." Neen! zij laten die toe, en dit *bedoelt* de Schrijver ook.

Bladz 224. not. „ THALES vond de zonsverduistering „ uit." Zeker niet; alleen hare berekening; maar dat wil TIMMER ook zeggen.

Bladz. 265. Wat is „ doel des Scheppers met de gelaatkunde?" De zaak is wederom goed gemeend, maar kwalijk uitgedrukt.

Niet goed te keuren zijn: *kunde* voor *wetenschap*, bl. 4 r. 17. *aanwijs*, l. *aanwijzing*, bl. 36, 159. *ontleediging*, l. *ontleding*, bl. 42. not. *na* dit punt, l. *naar*, bl. 58. not. tegenwerping *op*, l. *tegen*, bl. 66. *dienstelingen*, bl. 129. Zijn oog, in donkerblaauw vocht *bedogen*, bl. 131. *verduwing*, van spijze; een Germanismus, die meermalen voorkomt. OKKERSE (CK), MEISNER (SZ), PERPONSCHER (NCH) zijn denkelijk drukfouten, en het zijn niet de eenige.

Wij hebben nog al het een en ander aangemerkt; dit sproot echter niet voort uit vitzucht, maar uit de begeerte, om, door den Schrijver op eenige gebreken opmerkzaam te maken, hem deze in het vervolg te doen vermijden. Wij moedigen *hem* aan, om dit werk verder zorgvuldig te bearbeiden en te voltooijen; en *ons publiek*, om het zich aan te schaffen en met aandacht te lezen; het is zulks wel waardig. De uitvoering verdient, behalve de drukfouten, lof, en de prijs is, wat wij anders zeldzaam kunnen zeggen, matig gesteld.

Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa. Door N. G. VAN KAMPEN. *IIIden Deels 1ste Stuk, van* 1722—1800. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1832. *In gr. 8vo. VI,* 398 *bl. f* 3 - 90.

Met lofwaardigen ijver zet de arbeidzame VAN KAMPEN de Geschiedenis onzer Koloniën voort; schoon zijne taak, naar mate hij onze tijden nadert, meer en meer moeijelijk wordt. Voor de vroegere tijdperken, welke reeds in grootere

en kleinere geschriften door velen bearbeid waren, vond hij, uit den aard der zaak, genoegzame bronnen en bouwstoffen voorhanden, om zijne Geschiedenis met volledigheid en oordeelkunde te behandelen; doch waar VALENTIJN en DU BOIS hem verlaten (dat is met de helft der 18de Eeuw) beginnen deze bronnen schaars en afgebroken te vloeijen. Het was dus nu geene oordeelkundige Compilatie meer, die door uitmuntende bewerking vergoeden kon hetgeen zij aan nieuwheid miste, maar een geheel *nieuw* werk, 't welk hier moest geleverd worden. En hiertoe vond zich VAN KAMPEN thans in de meest gunstige omstandigheden geplaatst. Hij verkreeg de vergunning, om onbelemmerd gebruik te maken van den rijken schat, in het Koloniaal Archief te *Amsterdam* voorhanden, en alle de Rapporten en Brieven der Hooge *Indische* Regering aan de Kamer der Zeventienen in het Vaderland, met alle daartoe behoorende stukken, bevattende. Hierdoor had hij nu niet alleen geen gebrek, maar zelfs een' overvloed van bouwstoffen, die hem in verlegenheid bragt. „Dus moest ik," zegt hij in de Voorrede, „om volledige „en aaneengeschakelde berigten op te zamelen nopens den „oorlog van 1760—1766 op *Ceylon* gevoerd (waarvan men „elders niet dan hier en daar verstrooid eenige regels vindt) „ruim *veertig* folianten doorloopen, hetgeen mij echter, „door de uitstekend goede Registers daarbij voorhanden, „gemakkelijker werd. Deze moeite getroostte ik mij ook „zeer gaarne, verzekerd, daardoor over een belangrijk en „tot nu toe vrij verwaarloosd gedeelte der Vaderlandsche „Geschiedenis eenig licht te verspreiden, en iets nieuws „aan mijne landgenooten te kunnen leveren." Dit laatste zal wel ieder beamen, die met opmerkzaamheid dit boekdeel doorleest. Een zeer groot gedeelte daarvan is alleen uit onuitgegevene en dus tot nu toe als in de vergetelheid begravene Memoriën, secrete Resolutiën, Rapporten, Brieven enz. zamengesteld. Van dien aard is, onder anderen, het belangrijk verslag der Reis van den Gouverneur Generaal IMHOFF in 1746 door het Eiland *Java*, (bl. 58—66) waar wij, onder meer belangrijks, het eerste verslag ontmoeten van den beroemden Tempel te *Brambanam*, die ons door de beschrijvingen van RAFFLES en CRAWFURD nader bekend geworden is. „Ook IMHOFF en zijne reisgenooten zagen dien, „en begrepen uit de daartoe behoorende beelden, dat de „*Javanen* oudtijds de eerdienst der *Hindoes* hadden, zoo als

„ men ook, zegt het Reisverhaal, uit meer andere Oudheden van dien aard hier en elders reeds ontdekt heeft. „ De *Engelschen* hebben dus de eer dier ontdekking niet; „ jammer, dat de *Hollanders* die flechts in Handfchrift „ bewaard en niet aan de wereld hebben medegedeeld." — Vooral uit de *Boeken van Ceylon* is veel nieuws en wetenswaardigs opgezameld; doch ons beftek verbiedt ons, hierover breeder uit te weiden.

In het belangrijk verflag, 't welk de Schrijver van den toeftand der O. I. bezittingen in 1780 geeft, komen een paar opgaven voor, welke wij vermeenen in twijfel te mogen trekken. — 1°. Op bl. 226 wordt gezegd, „ dat de Actiehouders „ der O. I. C., tot op 1777, den Staat 6 ten honderd van „ de oorfpronkelijke waarde hunner aandeelen, dat is 180 „ guldens, betalen moesten, het zij er uitdeeling was of niet." Wij hebben wel gehoord van eene belasting van ½ pC., of den 200ften penning; maar dat er tot in 1777 toe eene belasting van 6 pC. op iedere Actie ftond, hierin gelooven wij, dat de geëerde Schrijver zich vergist. Hij beroept zich in de aanteekening op SAALFELD, *Gefchichte des Holländischen Kolonialwefens*, II Th. *S.* 34—40, welk werk wij niet bezitten, en op RAYNAL, Ch. 38, waar wij dit echter vergeefs gezocht hebben. Ook in andere gefchriften over O. I. vonden wij niets hiervan gemeld.

2°. lezen wij op bl. 228: „ De magt van het Hof van „ Justitie te *Batavia* ftrekte zich zelfs over den Gouverneur „ Generaal uit, wien hij voor zich roepen, en, fchuldig bevonden wordende, *ter dood veroordeelen kon.*" De Schrijver beroept zich op JANICON, p. 335. Voor eene zoo hoogst opmerkelijke asfertie hadden wij gaarne een beter gezag aangevoerd gezien, dan den *Franschman* JANICON. Wij gelooven ook niet, dat eenig inlandsch Schrijver dit ooit getuigd heeft. VALENTIJN ten minfte, (IVde D. bl. 353) over het Hof van Justitie handelende, zegt het niet. Het komt ons ook, tot nader bewijs, ongeloofelijk voor, dat men aan de Justitie op *Java* ooit de magt zoude verleend hebben, om den Gouverneur Generaal, den man, die met het hoogste uitvoerend bewind bekleed was, *ter dood te veroordeelen*, terwijl hij nog Gouverneur Generaal was. Want, ja, één magtwoord kon hem afzetten; maar dat magtwoord kwam dan toch uit het Vaderland, niet van het Hof van Justitie op *Java*. Maar kan men nu ooit beweren, dat hij, die de

magt niet had om *af te zetten*, wel de magt had om *ter dood te veroordeelen?* Om dit aan te nemen, is het gezag van JANICON zeker niet genoeg.

Met hooge belangstelling zien wij het tweede stuk van dit deel, en daarmede de voltooijing van dit voortreffelijk werk, te gemoet.

Bijzonderheden uit de Geschiedenis der Hervorming in de Provincie Groningen, tusschen de jaren 1545 *en* 1580, *ontleend uit een ongedrukt Handschrift van dien tijd, door* NIKOLAAS WESTENDORP. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1832. *In gr.* 8vo. 74 *Bl. f* 1-75.

De Kronijkschrijver ABEL EPPENS, van *Wirdum*, in het voormalige *Fivelgoo* gelegen, heeft zijne berigten omtrent de Hervorming in de Provincie *Groningen*, onder een aantal andere zaken, verspreid in twee folianten in handschrift. Die alzoo verspreide berigten van een geloofwaardig ooggetuige zijn door den oudheidlievenden Geschiedkenner WESTENDORP uit het groote werk, zonder verandering der *zaken*, zamengetrokken en tot een op zichzelven staand verhaal gebragt. Deze arbeid schijnt ons zeer verdienstelijk. Op bl. 42 van dit uittreksel zegt EPPENS: „ Thans verscheen de pacificatie van *Gend*, die in het volgende jaar door de Unie van *Utrecht* werd vervangen.” Het verwondert ons, hierop, aan den voet der bladzijde, geene teregtwijzende aanteekening van den Heer WESTENDORP te vinden. Immers, de Unie van *Utrecht* had geenszins ten doel, de pacificatie van *Gend* te *vervangen*; dat zou zijn, met vernietiging dier bevrediging, daarvoor in de plaats te treden. De Unie van *Utrecht* was slechts een naauwere band tusschen de daardoor verbondene gewesten, die deze wel vereenigd hield, toen, door den afval van andere Provinciën, de *Gendsche* bevrediging verbroken werd, maar niet met opgmerk tot, of ten gevolge van de vernietiging der *Gendsche* pacificatie, werd aangeknoopt. Waarom is het dikwerf voorkomende *papen* niet in het thans meer bruikbare *priesters* veranderd? Dit zou geene verandering in de *zaken* geweest zijn. — Wij wenschen dit boekje in veler handen, en danken den Heer WESTENDORP voor zijne genomene moeite. Zijn werkje maakt met dat van den

Heer HOFSTEDE DE GROOT, *de Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen*, een belangrijk geheel voor den beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis.

Bouwstoffen voor de Nederlandsche Letterkunde en hare Geschiedenis; verzameld, onder Afdeelingen gerangschikt en uitgegeven door Mr. J. C. W. LE JEUNE. *Iste en IIde Stukje. Te Amsterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1829 *en* 1832. *In gr. 8vo. Te zamen* 130 *bl. f* 1 - 65.

De Heer Mr. LE JEUNE, reeds van elders als beminnaar en oordeelkundig beoefenaar onzer Letterkunde, vooral die van vroegere jaren, bekend, wenscht van tijd tot tijd, met medehulp van alle welwillende letterminnaars, een nommer of stukje van een Tijdschrift uit te geven, dat voorzien moet in alles, wat voor de Geschiedenis onzer Letterkunde nog niet gedaan, of in die Letterkunde nog niet bearbeid is. Welke soort van *bouwstoffen* hij voor dat Tijdschrift wil verzamelen, wijst hij aan in het eerste stukje, bl. 19 tot 32. Alwat in het Tijdschrift wordt opgenomen, moet namelijk behooren tot ééne der acht gekozene Hoofdafdeelingen, als daar zijn: I. *Aanwijzers*, Registers, Naamlijsten enz. *II. Algemeen Woordenboek der Taal.* III. *Theoriën*, Leerboeken, Handleidingen, die nog niet, of niet voldoende, bearbeid zijn. IV. *Letterkundige Geschiedenis*, onbearbeide gedeelten daarvan. V. *Bijzondere onbearbeide stukken*, niet onder vorige hoofden begrepen, b. v. allerlei grammatische toelichtingen. VI. *Algemeen letterkundig Woordenboek van Schrijvers in de Nederlandsche Taal.* VII. *Dichtproeven* van weinig bekende, aanmerking verdienende, overledene Dichters. VIII. *Taal- en Stijlproeven* van weinig bekende, aanmerking verdienende, overledene Prozaschrijvers.

In het tweede stukje vinden wij onderscheidene artikelen uit de VIde Hoofdafdeeling, namelijk het *algemeen letterkundig Woordenboek*, en de daar behandelde Dichters, of in versmaat zich uitgedrukt hebbende Schrijvers, worden kort, maar vrij juist beoordeeld; terwijl veelal door eenige staaltjes van de manier dier Dichters dat oordeel gestaafd wordt. Zij zijn B. BEKKER, J. BENT, A^A. R^A. CROONENBERG, P. DE NEYN, J. VAN DER NOOT, A. VAN OVERBEKE,

MR.A. POLLIUS, J. POOK, A. POSTELMAN, S. SYLVIUS, J. ZOET, ZA. MA. VAN ZON. Voorts worden er nog, uit de VIIde Hoofdafdeeling, eenige *Dichtproeven* medegedeeld van P. AERLEBOUT, J. BENT, PH^T. VAN BORSELE, A. R. CROONENBERG, F. LUFTOCHT, D. P. PERS en S. SYLVIUS, waaruit die van PH^T. VAN BORSELE, CROONENBERG, LUFTOCHT, PERS en SYLVIUS ons het beste zouden bevallen. Eindelijk ontmoeten wij van de *Taal- en Stijlproeven uit Prozaschrijvers*, of uit de VIIIste Hoofdafdeeling, hier nog het een en ander van J. VAN GHISTELE, R. HENNEBO, J. VAN DER NOOT en D. P. PERS. — Minder gewone woorden, welke in de Woordenboeken, met name bij KILIAAN, in 't geheel niet, of ten minste dáár in de bij dezen of genen Schrijver gebezigde beteekenis niet te vinden zijn, zullen in de IIde Afdeeling worden behandeld, waarvoor de Heer Mr. LE JEUNE eene ruime plaats in zijn derde stukje bestemt.

Wij zien hier dus slechts het begin van een' veelomvattenden arbeid, die niet, dan door ijverige ondersteuning van velen, te volvoeren is. Deze ondersteuning wenschen wij den Heere LE JEUNE toe, opdat alzoo de door hem verzameld wordende bouwstoffen, volgens zijn oogmerk, strekken mogen tot aanvulling der gapingen in onze letterkundige Geschiedenis, daaruit ontstaande, dat men doorgaans de minstbeduidende Schrijvers voorbijgaat, schoon het toch nuttig is, met allen eenigermate bekend te zijn. Het is waar, men kan vragen: waartoe dient het, elken rijmelaar als 't ware te vereeuwigen? Mag dan niemands naam vergeten worden? Doch hier staat tegenover, dat men de vraag hier niet alleen uit een *aesthetisch*, maar ook uit een *geschied-letterkundig* oogpunt beantwoorden moet. Uit dat laatste gezigtpunt is eene volledige bekendheid met onze Letterkunde in verschillende eeuwen niet onbelangrijk, en alsdan wordt elke aanvulling van bestaande gaping ons welkom. Bovendien heeft men uit de opsomming der Afdeelingen reeds gezien, dat langzamerhand allerlei soort van onvolledigheden in onze Letterkunde, en hare bearbeiding, door dit Tijdschrift moeten worden verholpen. Voor de bezitters der werken van de Heeren SIEGENBEEK, DE VRIES en anderen, achten wij het dus niet overtollig, zich ook dit Tijdschrift aan te schaffen; voor de beoefenaars onzer Letterkunde keuren wij het prijselijk, er bouwstoffen toe te blijven leveren.

Tijdrekenkundige Tafels voor de Algemeene Geschiedenis, geschikt zoo wel voor de sijnchronistische als ethnographische wyze van voordragt. Door R. VAN WIJK, JACOBUSZOON, *Phil. Theoret. Mag. Litt. Hum. Doctor, Kostschoolhouder te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1832. *In 4to.* 8 *Bl. f* 1-15.

Hier en daar hebben wij deze Tafels met andere tijdrekenkundige opgaven vergeleken. Min of meer is het onverschillig, of men bij den naam van een' vermaard' man het oogenblik van zijne geboorte, van zijnen dood, of van eenig gewigtig voorval uit zijn leven neemt. Echter had dit wel mogen zijn opgegeven. Maar de Geschiedenis zelve moet ook bij het gebruik dier Tafelen worden geraadpleegd, en de Tafels dienen slechts tot eene schets, een algemeen overzigt. Daartoe nu zijn ze bij uitnemendheid geschikt, dewijl de opgaaf der jaartallen met toereikende juistheid geschied is, en de vereeniging van het *synchronistische* met het *ethnographische* het overzigt gemakkelijk maakt, zoodat men, met éénen blik, telkens den staatkundigen en gedeeltelijk den kerkelijken toestand der volken en landen overzien kan. Daar deze Tafels ook ten gebruike van scholieren zijn opgesteld, was dit eene reden te meer, om voor een naauwlettend nazien der drukproeven te zorgen, hetwelk echter verzuimd is. Op den titel reeds staat *sijnchronistische* met eene Hollandsche *ij*, en *wijze* met een *y-psilon* of Grieksche *y* gespeld. Bovenaan het tijdperk van 500 tot 622 na J. C. staat *Jutianus* voor *Justinianus*. Dergelijke onnaauwkeurigheden zijn er meer. Desniettegenstaande kunnen wij deze Tafels, tot behoedzaam en vergelijkend gebruik, zoo in als buiten de scholen, wel aanbevelen. Men vergete niet, dat zij slechts tot te gemoetkoming van het geheugen bestemd zijn, en vooraf kennis der Geschiedenis onderstellen. Vindt men bij voorbeeld 570 na Chr. *Mahomed*, dan beteekent dat: *Mahomed wordt geboren*. Vindt men 1831, *J. C. J. van Speyk*, dan wil dat zeggen: *van Speyk sneeft*. Het is dus de pligt der onderwijzers, met dezen arbeid van VAN WIJK voorzigtig te werk te gaan.

Nalezingen van Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1833. *In gr. 8vo. VIII en* 160 *bl. f* 3-:

Deze bundel bevat meest gelegenheidsverzen en dichtregelen in vriendenrollen, alles naar tijdsorde gerangschikt, beginnende met het jaar 1777 en eindigende met 1810. Als men nagaat, hoe weinig verbeffing er veelal is in de vroegere, vergeleken met de meeste der latere gedichten, dan vindt men hier inderdaad eene uit proeven zamengevlochtene geschiedenis der ontwikkeling van BILDERDIJK's kunstvermogen, en leert niet alleen vele bijzonderheden uit 's mans levensloop nader kennen, maar ziet ook gaandeweg zijne somberheid in zwaarmoedigheid overgaan en in zwartgalligheid ontaarden. Want, schoon des Dichters denkbeelden over Godsdienst, regts- en staatsleer, met de grootendeels daarmede in verband staande over de geschiedenis des vaderlands, wel oorspronkelijk dezelfde zijn geweest, die zij, in hoofdzaken, naderhand gebleven zijn, zoo is toch slechts langzamerhand die geest van wrevel bij hem ontstaan, die de tweede helft van zijnen levenstijd meer en meer ging verbitteren. Het schimpdicht op den zeer verdienstelijken, schoon even min, als BILDERDIJK zelf of iemand anders, onfeilbaren WAGENAAR, dat tot motto voor BILDERDIJK's *Geschiedenis des Vaderlands* is gebezigd, vindt hier ook eene plaats, op bl. 34. Wij zullen er even weinig iets tegen inbrengen, als tegen het lofdicht op den Heer DE MONTÉ, waarin wij lezen, dat eerst ten jare 1788 de burgervrijheid vaststond, NB. na de plundertooneelen in 1787. Wij moeten echter erkennen, van elders vernomen te hebben, dat BILDERDIJK nooit de plundering der Staatsgezinden had aangeraden. Bij de lezing van het dichtstukje *Eigen goed* (bl. 81—89) kwam, bij de woorden:

> Recht! zoo vind ik heel de rij
> Van mijn gantsch geslacht in mij —

de vraag bij Recensent op: Is het niet willekeurig, dat men dezen of genen man tot *stamvader* van zijn geslacht verklaart? Gesteld, die stamvader ware een edelaardig mensch, en zijne zonen en naneven zijn allen waarlijk van zijn bloed: hoe kan dat de voortreffelijkheid van karakter zijner nakomelingen, al ware het slechts eenigermate, waarborgen? Immers, die stamvader had dan zijn bloed en zijn karakter weder van zijnen vader. Aldus opklimmende, komt men tot ADAM. Alle andere geslachten, naar BILDERDIJK's eigene

overtuiging, ſtammen van dien algemeenen vader af. Wat is het dan, dat het eene geſlacht van het andere onderſcheidt? Wordt ieders bijzonder karakter bepaald door de hem alleen eigene vochtmenging, door opvoeding en uiterlijke omſtandigheden, dan moge het ligchaamsgeſtel van ieders onmiddellijke ouders van invloed zijn op de vochtmenging, en vandaar gedeeltelijk op deszelfs karakter; maar de familietrek des karakters moet reeds na weinige geſlachten zoo vele verſchillende wijzigingen ondergaan, dat het er niets toe doen kan, of iemands zoogenaamde ſtamvader, die b. v. 600 jaren geleden leefde, een dapper en verſtandig man was. Inzonderheid komt het hier in aanmerking, dat de eerſte Edelman van zijn geſlacht, ſchoon doorgaans dapper of vernuftig, niet altijd een braaf man was; en de Ridders uit de Middeleeuwen grootendeels kleine tirannen waren. BILDERDIJK's eigene *Geſchiedenis des Vaderlands* getuigt deze waarheid.

Van de vroegere hier medegedeelde gedichten zouden wij dat aan den Heer UYLENBROEK voor een van de minſten, en dat in de vriendenrol van den Heer J. H. VAN DER PALM, toen nog *S. S. Th. St.*, voor een van de besten houden. Uit een eenigzins later tijdvak, toen des Dichters kunstvermogen reeds lang volkomen ontwikkeld was, zijn de naïve ſtukjes: *Op een paling*, en: *Eens palings klacht*, die onder zoo veel ſombers eene aangename afwisſeling maken, even als ſommige fraaije *Bruiloftsliederen* en *Minnedichten*. Over het algemeen zal echter des Dichters roem door dezen bundel niet ſtijgen. Men moet die *Nalezingen*, waarvan ons nog een deel te wachten ſtaat, meer beſchouwen als bijdragen tot de geſchiedenis van BILDERDIJK's talentontwikkeling en karakter, dan als verzameling van kunstjuweelen.

Dierijk en Dorothé, of de Verlosſing van Dordrecht. Dramatisch Dichtſtuk van SAMUEL VAN HOOGSTRATEN. *Uitgegeven door Mr.* P. S. SCHULL. *Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jun. 1833. *In gr. 8vo. XII en 81 bl.* *f* 1 - 30.

De Heer Mr. SCHULL heeft, naar ons inzien, bij het Nederlandsch publiek, ook door de nieuwe uitgaaf van dit in vergetelheid geraakte tooneelſtuk uit vroegeren tijd, zich verdienſtelijk gemaakt. De reden, waarom hij den titel van

Treurſpel in dien van Dramatisch Dichtſtuk veranderd heeft, ſchijnt ons voldoende. Voor eene opvoering ten tooneele is het echter tegenwoordig, ook als Dramatisch Dichtſtuk, of hoe men het anders noemen wil, minder geſchikt, vooreerst wegens de ingevlochtene reijen, en ten tweede omdat *Dorothé* te gelijker tijd eene minnares en een allegorisch wezen, namelijk de Stedemaagd van Dordrecht, verbeeldt. Dit veroorzaakt, dat zij als minnares te koel, te bovenaardsch, en als Stedemaagd te menſchelijk en te verliefd is; kortom, dat zij, door het bezit van tweederlei karakter, een eigenaardig, zich gelijk blijvend karakter mist. Als Stedemaagd kan zij onze belangſtelling niet wekken. Zoo iets zou alleen in eene *geheel* allegoriſche voorſtelling kunnen ſlagen; maar nu maakt die Stedemaagd, in gedurige aanraking met gewone menſchenkinderen, eene zonderlinge figuur; en laat men de allegorie weg, denkt men zich *Dorothé* alleen als Burgemeestersdochter, dan is niet alleen het voorgenomen huwelijk van den Graaf met deze maagd uit het getal zijner onderdanen eene onwaarſchijnlijke verkiezing, maar hare kalmte bij den dood van haren minnaar is onnatuurlijk, ja, in plaats van medelijden, zou zij daardoor onze verontwaardiging wekken. Dit alles neemt niet weg, dat dit tooneelſtuk wel verdient gelezen te worden; dat de handeling goed, de poëzij, ſchoon niet vrij van de vroegere ruwheden in de verſificatie, edel en grootsch, dikwerf zelfs verheven en ſtout is. De voorafgaande en achteraan volgende ophelderingen, onder verſchillenden titel, zetten aan het ſtuk nog meerdere helderheid en waarde bij. Niet ongepast is hetzelve, als Dordrechts overrompeling en verlosſing in 1048 voorſtellende, door den nieuwen uitgever, Mr. SCHULL, opgedragen aan den Generaal, Baron CHASSÉ.

Gelegenheidsgedichtjes voor de lieve vaderlandſche Jeugd (door P. MOENS). *Te Leiden, bij* de Wed. D. du Saar. 1832. *In kl.* 8*vo. VIII en* 64 *Bl. f* :- 40.

Zes vaderlandſche Gezangen, vervaardigd op bekende Zangwijzen, voor de Nederlandſche Jeugd. Door J. F. REINS, *te Hoogezand. Tweede Druk. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1832. *In kl.* 8*vo.* 16 *Bl. f* : - 10.

Op een ingewikkeld en kiesch gedaan verzoek eens onderwijzers, heeft de achtingwaardige en rijkbegaafde Jufvrouw MOENS zich wel willen verledigen, deze algemeene Gelegenheidsgedichtjes (b. v. *het knaapje op 's vaders verjaardag*, *op den verjaardag van moeder* en dergelijke) te vervaardigen, en daarmede eene wezenlijke dienst aan ouders, opvoeders, onderwijzers en kinderen bewezen. Men vindt wel niet overal dat schijnbaar kunsteloos eenvoudige van den éénigen VAN ALPHEN, maar zelden is echter de toon zoo hoog, dat kinderen, vooral de zoodanigen, die hun zevende jaar hebben bereikt en hun veertiende nog niet zijn ingetreden, dien niet zouden kunnen volgen. Het *Paaschlied*, bl. 59—61, is mogelijk al te *stout* en *beeldrijk*, niet als dichtstuk in 't algemeen, maar als een godsdienstig gelegenheidsgedicht voor de *jeugd*; b. v. de plaats, bl. 60:

Maar, ook in 't lijden Godlijk groot,
Ontwrong hij, stervend, aan den dood,
Dien hij met liefklijk morgenlicht
Omhuld heeft, *zijn gepunte schicht*,
En schonk, voor deugd en onschuld, tevens
De sleutlen hem van 't rijk des levens.

Op bl. 18 staat taalkundig juist, maar strijdig met de maat, die zonder taalfout had kunnen behouden worden, daar men zoo wel zegt: *ik word gehoorzaamd*, als: *er wordt mij* (d. i. *aan mij*) *gehoorzaamd:*

Gehoorzaam onzen ouders, *dan wordt ge eens een mensch.*

Men leze:

Gehoorzaam | *onze ouders* |, *dan wordt ge eens* | *een mensch.*

Over het geheel zijn de drukproeven met weinig oplettendheid verbeterd.

De zes vaderlandsche zangen van den Heer BRINS zijn insgelijks voor de jeugd bestemd; maar, in den tweeden druk (!) van een kinderwerkje, zouden wij meerdere naauwkeurigheid in taal, spelling en versificatie verwacht hebben. Hoe hinderlijk zijn regels als deze, bl. 7:

En 't verste nageslachte
Wijde hem (spreek uit NB. *wijdem*) nog 't dankbaar lied!

Bl. 11. *Ten prijs der vaadren bloed.* Dat wil hier zeggen:

Ten prijs van der vaadren bloed. Waarom niet eenvoudig: *Door onzer vaadren bloed?*

Onleesbaar is de *Alexandrijn* op bl. 14, en hoe wordt dat dan in den zang:

Welk goede vaderlander wijde het niet zijn kracht?

Er had kunnen ſtaan:

Geen burger, of hij wijdt aan dezen grond zijn kracht.

Naar ons gevoelen is dit bundeltje zeer middelmatig; maar het kost ook ſlechts 10 centen, en daarbij kwam ons onwillekeurig de anekdote voor den geest van eene trouwgrage, maar leelijke dienstmaagd, wie het gelukte, door middel van hare zuinig opgegaarde ſpaarpenningen, een' even leelijken vrijer te belezen: toen nu hare meesteres in dezen haren Adonis geen behagen vond, zeide zij: „ Maar, Mevrouw, wat wil men ook voor tien daalders hebben?".... Zoo als gezegd is, het boekje kost ſlechts 10 centen.

De Invalide, uit het Engelsch van M. A. PRICE. *Te Amſterdam, bij* Brest van Kempen. 1832. *In kl. 8vo.* 119 *Bl. f* : - 75.

Het verhaal, dat ons hier wordt aangeboden, is getrokken uit de werken van het Engelſche Traktaatgenootſchap. Wij zijn het met den Vertaler eens, dat dit werk zich gunſtig onderſcheidt van vele andere voortbrengſelen, die eene godsdienſtige ſtrekking hebben, door deszelfs onderhoudenden toon en de verlichte godsdienſtige begrippen en vruchtbare zedekunde, in hetzelve voorgedragen. Het verhaal zelf is hoofdzakelijk van den volgenden inhoud: FRANS WILSON en zijne echtgenoote MARIA EDWARDS redden door hunne liefderijke zorg het leven van eenen hun geheel onbekenden krijgsman, maar herkennen in hem den vader van MARIA, die, ten gevolge van zware tegenſpoeden, *Engeland*, toen MARIA nog een kind was, had moeten verlaten, en door haar ſedert vele jaren, als verloren voor haar, betreurd was. De brave echtgenooten achten zich door deze ontdekking ruim beloond voor hunne menschlievendheid, en de oude EDWARD'S vindt nu vergoeding voor zijne menigvuldige rampen, daar hij in den kring van hen, die hem

het dierbaarste zijn, een' gerusten en aangenamen ouderdom mag doorbrengen. De loop van het verhaal is eenvoudig; maar het verrassende der herkenning, het verhaal der lotgevallen van den Invalide, vooral ook de geschiedenis van MARIA tot aan haar huwelijk met WILSON, houden de aandacht levendig, en verschaffen den lezer aangenaam onderhoud. MARIA ontmoet in den dienstbaren staat, waartoe zij hare toevlugt moest nemen bij de scheiding van haren vader, menschen van verschillend karakter, en vooral van verschillende godsdienstige denkwijze, opregte, liefderijke Christenen en huichelaars, verlichte en verdraagzame, maar ook geestdrijvende en bevooroordeelde menschen; en het is vooral de schildering of teregtwijzing van godsdienstige begrippen en handelingen, welke op eene bevattelijke, overtuigende wijze geschiedt en het boekje zeer aanbeveelt. Wij hopen, dat de bekwame Vertaler zich zal aangemoedigd vinden, om dit verhaal, naar zijn aangekondigd voornemen, door eenige anderen van dezelfde soort te doen volgen.

Julius Wartberg, of de donkere wegen der Voorzienigheid. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo.* 240 *Bl. f* 2 - 40.

Omdat het oorspronkelijk werkje *in Duitschland met goedkeuring ontvangen en gelezen werd*, heeft de Vertaler hetzelve *de vertaling niet onwaardig gekeurd*. Alleen veranderde hij den titel in zoo verre, dat hij in plaats van: *Die dunkeln Wege des Geschicks* stelde: *De donkere wegen der Voorzienigheid*. Naar het oordeel van Rec. had dat geheele bijvoegsel wel kunnen achterwege blijven. JULIUS WARTBERG, natuurlijke zoon van een rijk en aanzienlijk vader, is een braaf jongeling, die vele wederwaardigheden heeft, en eindelijk zijn doel bereikt. Lieden, die alleen lezen om zich te vermaken, of eene levendige verbeelding eenigen tijd bezig te houden, zullen dezen Roman met belangstelling lezen. Gevoelt de Vertaler, die zich S. B. teekent, *behoefte, om ledige uren op eene aangename en niet onnuttige wijze te besteden*, hij zou beter kunnen kiezen, en althans zorg moeten dragen, dat de vertaling niet ontsierd werd door eene menigte lompe fouten. Het zij genoeg, slechts weinigen hier aan te wijzen, zoo als: *In den boschwachters woning; na ik vernomen hebt; gij zijn immers; ik vind goed, hij voor als nog blijft; hij liet zijn oog wijden (weiden), alvorens mij in woordenwisseling treden; neiging (nijging, buiging); hij herhaalde (herstelde) zich; ons alle.... na geleidt te zijn*, enz. enz. Tegen geslacht en naamval is dikwijls gezondigd, ook meermalen niet het regte woord gekozen; er staan dikwijls punten, waar comma's behoorden te staan; *nog* en *noch* worden verwisseld. — Een fraai vignetje versiert het titelblad.

BOEKBESCHOUWING.

HERMANNI BOUMAN Oratio de Historia Philosophiae de Deo sapientiae magistra, dicta publice die 26 m. Martii 1830, quum Academiae regundae munus solenni ritu poneret. Traj. ad Rhen. apud *J. Altheer*. 1832. Formâ octavâ. Pagg. 104.

Tijdsomstandigheden hebben de uitgaaf van deze geleerde en hoogstgewigtige Redevoering verhinderd. Het onderwerp is van veel belang, als zijnde een allerbeknoptst en daardoor zaakrijk betoog, *dat de Geschiedenis der Wijsbegeerte*, voor zoo verre deze het leerstuk *aangaande God* behandelt, *leermeesteres der wijsheid is.*

„ Deze Geschiedenis (pag. 7.) leert ons den mensch „ kennen; geeft ons, bij wijsgeerig onderzoek aangaan„de God en hetgeen op Hem betrekking heeft, nuttige „ lessen; doet ons Gods voorzienigheid in het zedelijk „ bestuur der wereld bewonderen; prijst de leer van „ Christus aangaande God aan, en doet dezelve hoog„ schatten." Door het uiteenzetten van deze vier punten meent de Hoogleeraar, niet te onregte, de wijsbegeerte, als leermeesteres der wijsheid, voldoende aan te bevelen.

Dit nu geschiedt op eene voortreffelijke wijze. Zoo beknopt mogelijk zullen wij den inhoud dezer Redevoering mededeelen, opdat ook anderen, die de Latijnsche taal niet verstaan, zich met de ware wijsbegeerte verzoenen, als die de kostelijke hervormingen, door brekebeenen (*philosophastri sunt, qui sibi philosophi videntur*) aanbevolen en ondernomen, noch hier noch elders goedkeurt, en daarom ook nergens heeft te verantwoorden.

Deze Geschiedenis doet ons den mensch kennen, en vertoont hem, hoe hij geraakt tot hetgeen hij zoekt, en door welke hindernissen hij in zijn' loop wordt gestuit.

EPICURUS en DIAGORAS, door opvoeding in de eerste jeugd, vervallen tot vijandschap van alle Godsdienst en Atheïsme. De Fransche *Encyclopedisten*. SPINOZA, als Jood door de leerstellingen der *Kabbala* gehinderd, en andere voorbeelden, keurig en met oordeel gekozen, bevestigen het gevoelen des Hoogleeraars. Niet minder leert deze Geschiedenis ons den mensch kennen, waar zij de gevoelens van vroegere en latere wijsgeeren beschouwt, en aanwijst, hoe uit ééne school somtijds veelvuldige meeningen zijn voortgekomen, door opheldering en ontwikkeling van het vroegere, door om te keeren, wat vroegeren geleerd hebben, door het eene met het andere te verbinden, door het inslaan van een' middelweg, of in het leven terug te roepen, wat reeds lang verstorven was. Dit alles leert ons, hoedanige en hoe groote scherpte aan het vernuft der stervelingen door God is verleend, maar ook, hoeveel er nog is, tot hetwelk de sterveling te vergeefs heeft pogen door te dringen. Deze Geschiedenis leert evenzeer de zwakheid der menschen, en doet ons op onze hoede zijn, om niet, door te hoog te vliegen, in de diepte neder te storten. De dwalingen der wijsgeeren worden met dit doel, niet om zich op dezelve te verheffen, aangestipt. Ten slotte wordt aangevoerd SPINOZA, die, met buitengewoon vernuft en scherpzinnigheid begaafd, evenwel tot ongerijmde begrippen enkel daardoor is vervallen, dat hij zich eene valsche bepaling van *zelfstandigheid* tot leidsvrouw in zijne wijsgeerige onderzoekingen gekozen had en onafscheidelijk was gevolgd. Pag. 8—22.

Deze Geschiedenis geeft, ten tweede, bij wijsgeerig onderzoek aangaande God en hetgeen op Hem betrekking heeft, ons nuttige lessen en heilzamen raad. Zij leert ons, niet op *klanken* af te gaan, maar dezelve van de zaken naauwkeurig en zorgvuldig te onderscheiden. „ Want wie weet niet, dat er voorheen velen geweest „ zijn, en dat er nog zijn, die de woorden *God*, *schep-* „ *ping*, *onsterfelijkheid der ziel*, en andere dikwerf ge-

„ bruiken, maar aan dezelve zulk eene beteekenis ge-
„ ven, dat zij voor de waarheid ijdele woordklanken
„ schijnen in de plaats te willen stellen? Anderen mo-
„ gen worden medegesleept door dit woordenbedrog,
„ maar nimmer hij, die de Geschiedenis kent en raad-
„ pleegt." De Geschiedenis wijst op voorbeelden, die in de moeijelijkste tijden leefden, en door geene lijfsgevaren, dreiging of kerker werden afgeschrikt van het onderzoek der waarheid. Zij wijst op verachters dier wijsbegeerte, maar die toch zich van dezelve bedienden, om hunne tegensprekers tot zwijgen te brengen. Zoodat wij van zelve genoopt worden, om de wijsbegeerte hoog te achten en te beoefenen, daar zij, hoezeer door tegenstanders met woorden bekampt, door hun gebruik van dezelve aanbevolen wordt. De Hoogleeraar beroept zich hier op TERTULLIANUS, Zou TERTULLIANUS evenwel niet meer het oog op de wijsgeeren hebben gehad, in zoo verre deze zich in dien tijd tegen het Christendom verzetteden, dan op de wijsbegeerte zelve? In dat geval was hij het eens met den Apostel PAULUS, die zich ook geweldig tegen deze *vijandige* wetenschap ontliet. Dit wordt hier slechts in bedenking gegeven. Dezelfde Geschiedenis wijst op de eenstemmigheid, ook bij verschil van kunstwoorden, met welke hetgeen waar is ten allen tijde is voorgedragen, en doet de tegen elkander over liggende even gevaarlijke klippen vermijden. Pag. 23—31.

Deze Geschiedenis leidt ons, ten derde, op tot bewondering van Gods zedelijk bestuur over de wereld.
„ De voorzienigheid van God namelijk, van welke deze
„ Geschiedenis getuigenis draagt, heeft ten geschikten
„ en gelegenen tijde juist zulke menschen verwekt, door
„ wier arbeid de zuivere leer aangaande God of beoe-
„ fend werd of ten minste voor vernietiging werd be-
„ waard. De Goddelijke voorzienigheid heeft niet zel-
„ den gevaarlijke dwalingen onderdrukt op zulk eene
„ wijze, dat er gezorgd werd, dat zij niet wijd en
„ zijd voortgingen en aller gemoed overmeesterden. Zij

„ heeft eindelijk, opdat ik alles in één woord noeme, „ uitgewerkt, dàt, even als in het *stoffelijke*, zoo ook in „ het *zedelijke* bestuur van den Opperkoning, telkens uit „ duisternis licht, door hevige onweders zuivering van „ lucht en dampkring, en zelfs uit de vergiften de heil- „ zaamste geneesmiddelen voortkwamen." Dit wordt wederom met voorbeelden keurig aangewezen. Pag. 31—38.

Deze Geschiedenis, eindelijk, prijst de leer van CHRISTUS aangaande God aan, en doet dezelve hoogschatten. Zij doet zien, dat de Christelijke leer aangaande God eerst volkomen en duidelijk en algemeen geleerd heeft, dat er maar één God is, van wien alles oorspronkelijk is; door welk leerstuk de grootste dienst ook aan de wijsbegeerte is bewezen. Wat de Christelijke leer hierin heeft gedaan, blijkt duidelijk uit PLOTINUS en JAMBLICHUS, vergeleken met CLEMENS *van Alexandrië* en ORIGENES, allen wijsgeeren uit dezelfde school; maar, waar de laatsten CHRISTUS volgen, vertoonen zij licht te hebben ontvangen, dat de wijsbegeerte behoefde, maar dat door het Christendom alleen ontstoken is. Door de Christelijke leer is de kennis van God, als Schepper, Onderhouder en Bestuurder der wereld, ook voor het niet wijsgeerig denkend volk algemeen goed geworden, zoodat uit dezelfde bron, waaruit het volk zijne zuivere kennis aangaande God en Goddelijke zaken puttede, ook voor de wijsbegeerte leven en vruchtbaarheid voortvloeide. „ Ja op het allerduidelijkste zal u de Geschiedenis overtuigen, dat de leer „ van JEZUS CHRISTUS, welke uit een' onbekenden „ hoek lands, waar het licht der menschelijke wijsheid „ niet scheen, is voortgekomen, en welke toch door „ voortreffelijkheid van begrippen aangaande God de „ *vroegere* beroemde wijsgeeren zeer verre achter zich „ heeft gelaten, en voor de *lateren* tot het beklimmen „ van de hoogte der wijsheid de fakkel ontstoken heeft — „ dat deze leer van CHRISTUS, zeg ik, niet de „ vrucht van eenig menschelijk vernuft, maar eene he- „ melsche en de eenig Goddelijke bodin en leermeeste- „ res geweest is." Pag. 38—42.

Hierop volgt nu het verslag van hetgeen in het afgeloopen Akademiejaar is voorgevallen, en de uitdeeling der prijzen. Pag. 43—80. Het overige gedeelte, pag. 81—104, behelst belangrijke aanteekeningen, welke het gewigt dezer Redevoering, ook voor lezing en herlezing, vergrooten. — Spelfouten, die ons zijn voorgekomen, deelen wij nog mede. Pag. 11. *empyricae* voor *empiricae* ab ἐμπειρίᾳ; pag. 37. *illigentis*, waarschijnlijk uit de verkorting voor *intelligentis*.

Achtste tiental Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 318 *Bl. f* 2-50.

Wij zullen van dit deel der Leerredenen van den voortreffelijken Schrijver een eenvoudig verslag geven, en er hier en daar slechts eene aanmerking bijvoegen.

De eerste, over *Hebr.* V: 7, 8, 9, heeft ten opschrift: *Jezus' lijden een offer der gehoorzaamheid*, en is aldus verdeeld: I. *Jezus' lijden was een offer der gehoorzaamheid aan God.* II. *Het gebeurde in Gethsémané's hof strekt ten bewijze hiervan.* III. *De oneindige waardij dier gehoorzaamheid.* IV. *Voor Allen, die hem gehoorzamen, eene oorzaak der eeuwige zaligheid.* Na aangemerkt te hebben, dat het moeijelijk is, het (toch onbetwistbare) verband tusschen Jezus' dood en onze schuldvergiffenis te toonen, na vervolgens te hebben doen zien, dat alle zonde ongehoorzaamheid tegen God is, gaat VAN DER PALM aldus voort: „ En wat staat nu hier tegen over, dan gehoorzaamheid, onbepaalde gehoorzaamheid aan den wil van God? Gij ziet daar het gansche menschdom in schuld gezonken, door moedwillige overtreding van alle de eischen der Goddelijke Wet, aan alle hare straffen onderworpen, en, zoo er geen ontferming te vinden is voor den troon des Regters, onherstelbaar verloren! Indien nu het eigen woord diens Goddelijken Regters en Wetgevers deze genade ons aankondigt, maar ons

„ daarbij openbaart, dat daartoe de tusfchenkomst eens „ offers gevorderd werd, aan de onkreukbaarheid der „ wet, en de gefchonden majesteit des Opperheers..... „ kunnen wij er ons bijkans een Gode-waardiger voorftel- „ ling van vormen, dan dat het beftaan moest in eene „ openlijke proeve der volmaaktfte gehoorzaamheid aan „ God?" — Een fchoon, helder en ftichtelijk ftuk, dat de verfchillendst denkenden op het bewuste punt... althans niet ergeren zal.

De tweede, over *Joan.* XIX: 5[b], heet eenvoudig: *Ziet, de mensch!* Die tekst, zegt VAN DER PALM, bevat alles, wat, in dit Hoofdftuk van Joannes' Evangelie, van vs. 1 tot 7 gevonden wordt, enz. De verdeeling is: I. *Ziet hier den mensch in zijne deernis waardige ellende;* II. .... *in zijne betreurenswaardige zwakheid;* III. .... *in al den moedwil en de verharding zijner boosheid;* IV. .... *in zijne ware grootheid, en aldus ook in de waardij der herftelling, door God hem toegedacht, en door Jezus voor hem verworven;* makende aldus de woorden van toepasfing op Pilatus zoo wel (in II) en op de foldaten en Priesters enz. (in III), als op Jezus zelven (in I en IV); niet ongepast voorzeker, inzonderheid, zoo men, als VAN DER PALM, maar zeer weinige lijdenspreken heeft te doen. Recenfent heeft het, alles bij Jezus bepalende, toch wel eens tot eene aanleiding genomen, om over 's menfchen grootheid en geringheid te fpreken; waarbij het blijkbaar aan ftof tot troost, bemoediging en opwekking, vooral tot dankbaarheid aan God, niet ontbreekt.

De derde, over *Pf.* XCI: 1, heeft tot opfchrift: *De zekerheid en veiligheid der Goddelijke bewaring.* I. *Verklaring;* II. *aard der bewaring;* III. *noodzakelijkheid en genoegzaamheid;* IV. *doel en ftrekking.* De behandeling, zoo als altijd, wanneer VAN DER PALM Oosterfche poëzij voor zich heeft, fraai — het overige, bezadigde, Christelijke wijsheid.

De vierde, over *Pf.* IV: 8, heet: *De dienst van God de bron der grootfte vreugde.* In deze heerlijke

leerrede spreidt VAN DER PALM, zoo wel bij de ontwikkeling van het gestelde uit den tekst, als in deszelfs betoog vooral, en in de toepassing, die welsprekendheid ten toon, welke *nog* meer kennis, overvloed en naauwkeurigheid van zaken, dan van juist gekozene woorden, aanduidt. Men zou het ligchaam dezer rede wel elken morgen eens mogen lezen. Nieuw, neen, is de gepredikte waarheid niet, zoo min als brood een nieuw voedsel is, en toch zouden wij het zoo ongaarne eenen morgen op onze tafel missen.

De vijfde, over *Mark.* X: 13 — 16, heeft tot opschrift: *Jezus' gezindheid omtrent kinderen.* VAN DER PALM stelt het verhaal onder de vier volgende oogpunten voor: I. *als behoorende tot de Evangeliegeschiedenis* (deze schijnbaar geringe boven zoo vele grootsche gebeurtenissen); II. *als bevattende een proef van Jezus' karakter* (als zoodanig ontwikkeld en betoogd en het belangrijke dezer kennis aangewezen); III. *als eene der voornaamste voorwaarden van de aanneming des Evangeliums ons te kennen gevende.* In dit deel wordt onderzocht, wat eigenlijk als navolgenswaardig in het kind wordt bedoeld — namelijk vrijheid van vooroordeelen en allerlei ingezogene begrippen. Die ontbrak den leerlingen; die ontbreekt nog altijd bij velen, wier wijsgeerige of andere begrippen der omhelzing of zuivere opvatting van het Evangelie in den weg staan; IV. *als den toets behelzende, waaraan wij een iegelijk de opregtheid onzes Christendoms beproeven kunnen.* Zou men hierop of hiervan niet mogen vragen: *wie kan dan zalig worden?*

De zesde en zevende, 2 *Kon.* XX: 1 — 6. Hizkia. I. *De boodschap, dat zijne krankheid doodelijk was;* II. *Hizkia's diepe mismoedigheid*, enz. III. *de verhooring van zijn gebed;* IV. *de daarbij gevoegde aankondiging van den tijd, dien het hem nog vergund zou worden te leven;* V. *terwijl ik eindelijk uit deze beschouwing*, zegt de Schrijver, *in haar geheel genomen, en uit het verband, waarin Hizkia's herstelling met de verlossing*

van den Joodschen Staat gebragt wordt, eenige gevolgen zal afleiden, tot besturing van onzen wandel, en tot vestiging onzer uitzigten, ook in de omstandigheden, waarin wij ons bevinden. De drie eerste dezer stukken zijn in de zesde, de twee laatste in de zevende behandeld, en leveren menige belangrijke opmerking en les over het menschelijk leven en deszelfs afhankelijkheid van God op, besluitende met een hartig woord ter bemoediging in den nood des vaderlands (1831).

De achtste, over *Hand.* XXVIII: 17—29. *Paulus' eerste verrigting te Rome*, beschouwd I. *als een bewijs der grootheid van Paulus, als dienaar des Evangelies*, om II. *uit eene vergelijking tusschen hem en zijne hoorders zoodanige toepasselijke gevolgen af te leiden, die ons tot onderlinge opwekking, vermaning en stichting strekken kunnen.* Fraai zeker is deze schets van Paulus' grootmoedigheid, ijver, verlichting en getrouwheid, waartegen het ongeloof, de trots en twistzucht der ontbodene voorname Joden niet weinig afsteken. Zou echter een Israëliet van onze dagen niet beweren, dat het eerste wat helder, het laatste wat donker geschilderd, en de behandeling dus niet geheel onpartijdig is? Wat de toepassing betreft, hoe ongezocht en gepast in het algemeen ook en veelal uitnemend, zoo hier als elders komt het kenmerk der oude Hervormde leer, „ om God niet slechts op het hoogst te verheerlijken, maar ook den mensch op het diepst te vernederen," sterker uit, dan velen van Recensents braafste, Christelijkste bekenden van beiderlei kunne zou kunnen behagen of stichten.

De negende, over *Hand.* XXVIII: 30 en 31, bevattende *de laatste Bijbelsche berigten aangaande Paulus*, welke VAN DER PALM uit verschillende Brieven van den Apostel aanvult, wordt door hem aldus verdeeld: I. *Paulus' wedervaren in deze gevangenis;* II. *zijne Apostolische werkzaamheden gedurende dezelve, en zijne Christelijke gemoedsgesteldheid onder deze verdrukking;* III. *gepaste toespraak en vermaning tot besluit.* Eene

rijke, schoone leerrede. Zoo predikt men geleerd en tevens leerzaam, klaar en stichtelijk. Een waardig slot van 's mans allervoortreffelijkste kanselbearbeiding van Paulus' geschiedenis. Maar, men weet, de *Letteroefenaars* maken meer werk van Christelijke, dan van kerkelijke regtzinnigheid. Kent de eerste *eenen verzoenden God, of Vader, om Christus wil?* Dat God de wereld met Hemzelven verzoend heeft, haar hare zonden niet toerekenende, weten wij — ook, dat Jezus eene verzoening onzer zonden genoemd wordt; maar brengt ook dit laatste, brengt zelfs de voorstelling in de eerste leerrede van dezen bundel mede, dat men den Onveranderlijke, den Vader van onzen Heer, die de wereld alzoo lief had, enz. als verzoend, bevredigd moet of zelfs mag voorstellen? Ja, gesteld ook, dat het een of ander dit scheen te kunnen regtvaardigen; is het voorzigtig, een woord te bezigen, dat zoo ligt tot onwaardige denkbeelden aanleiding geeft? De Hoogleeraar vergeve ons onze vrijmoedigheid! *Zijn* voorbeeld is zoo gewigtig.

De tiende is eene *Bijbeloefening* over *Gen.* XLIX, en behelst: I. *Jakob's vaderlijk affcheid van zijne kinderen, en den zegen, dien hij over elk hunner kon uitspreken;* II. *des Aartsvaders laatste beschikking aangaande de plaats, waar hij begraven wilde worden, en zijnen daarop gevolgden dood.* — *Wij willen* — zegt VAN DER PALM — *elk dezer deelen met elkander nagaan; wat opheldering behoeft, kortelijk toelichten, en het nut, dat wij daaruit trekken kunnen, opzamelen.* En wij behoeven niet te zeggen, dat hij hieraan met kennis, oordeel en smaak voldoet. Hij roert daarbij de vraag niet aan: is dat alles letterlijk zoo door Jakob uitgesproken? en hebben zijne zonen het kort daarna, bij gezamenlijke herinnering, opgeteekend, of liever, zonder opteekening, door veelvuldige herhaling als tot eene vaste overlevering gemaakt? of hebben wij bij deze en dergelijke stukken eenigermate aan de gewoonte der oude Grieken en Romeinen te denken, die de gehoudene aanspraken van veldheeren en staatsmannen, op hunne wij-

ze, herhaalden, of zelfs geheel verdichtten? En inderdaad, schoon deze vraag, na de verdwijning van het denkbeeld eener geheele letterlijke ingeving des Bijbels, noodzakelijk moest ontstaan, zij is zoo wel hier, als op vele andere plaatsen, allermoeijelijkst te beantwoorden, en behoort inzonderheid welligt op den kansel niet.

Ten slotte danken wij den onvermoeiden Grijsaard voor dit nieuwe geschenk van zijne hand, op te hooger prijs gesteld. . . . . Doch waartoe deze herinnering? Doe de achtbare Man liever, en doen wij allen te dezen aanzien, als onze groote VAN SWINDEN plagt te zeggen: Ik werk alsof ik nimmer zou behoeven ophouden te werken, altijd maar voortgaande. Want *wel hem* (meenen wij) *dien de Heer vinden zal alzoo doende.*

Wij namen in ons verslag doorgaans de inleidingen (als ook de gebeden) niet op, doch vinden ons verpligt, derzelver eenvoudigheid en gepastheid allerbijzonderst te roemen.

Ziekte en Herstelling. Een Christelijk Leesboek, door [illegible] VERWIJS, *Predikant te Deventer. Te Deventer, bij* J. W. de Lange. 1832. *In gr. 8vo. XII, 256 bl. f* 2-40.

De lezing van dit boek brengt van zelve de overtuiging mede, dat, hetgeen kwaad schijnt, bij goed gebruik zich openbaart een zeer groot goed te wezen. Eene zware krankheid, welke den Eerw. VERWIJS in October 1828 plotselijk aangreep en hem eene maand lang zwaar deed lijden, gaf de eerste aanleiding tot dit geschrift, dat, onder aanvankelijke herstelling, als op het krankbed ontworpen, bij vermeerdering van krachten en lust tot werken aangevangen, sedert bleef liggen, tot dat de vreeselijke ziekte van het vorige jaar hetzelve deed in het licht komen, nadat de Schrijver door eene ziekte van anderen aard, niet zoo langdurig, maar toch van niet mindere bedenkelijkheid, aanmaning, tijd en drang be-

komen had, om dit zijn werk te hervatten en te voltooijen. Eigen leed en gevaar zetteden den Schrijver aan, en regelden ook bij het ſchrijven gedachten en gevoelens. Dit juist geeft aan dit geſchrift blijvende waarde, niet enkel op het ziekbed, ook na herſtelling, en zij, die tot nog toe geen krankbed hadden, zullen in hetzelve vinden, wat hun van velerlei nut kan zijn.

Wij zullen den hoofdinhoud van dit nuttig geſchrift opgeven. Ziekte en krankheid. Algemeenheid der ziekten en kwalen. Groote oorzaak der ziekten is de zonde. Elke ziekte is voorbode des doods, niet altijd ſtellig als van den nabijzijnden dood. Dit denkbeeld zou gevaarlijk zijn. Evenwel blijft elke ziekte een bode des doods. Ongeſtoorde gezondheid doet bij hooge jaren, en ook vroeger, dit hoogstgewigtig, algemeen nuttig denkbeeld wel eens wegwerpen. Doel en nut der krankheden. Even als de donder in de natuur vernieuwd leven aan alles geeft, zoo bevordert ſomtijds ziekte de ſterkte en gezondheid des ligchaams, maar werkt vooral op den geest, die aan de ziekte als voorbode des doods en gevolg der zonde denkt. Hoofdſt. I, bl. 1—16. Het IIde Hoofdſt. handelt over *het betamelijk gedrag onder krankheden.* Niet altijd wordt Gods doel bij krankheden bereikt. Daarvan is de ſchuld, zoo niet geheel, dan ten minſte voor het grootſte gedeelte, bij de kranken zelve te zoeken. Daarom wordt hier het betamelijk gedrag onder krankten voorgeſteld. De kranke behoort te *bidden*. Dat moet hij zelf doen, en niet in de voorbidding eenes anderen berusten. Om genezing? Ja. Maar niet alleen om genezing. Bid onder alles telkens voor uzelven, en niet het minst voor uwe onſterfelijke ziel. Dit gebed moet zijn *ootmoedig* en *aanhoudend*. Hij moet gebruik maken van goede geneesmiddelen, en wel *tijdig*, zoo lang het noodig is, en moet de leiding des Geneesmeesters volgen met de *meestmogelijke naauwkeurigheid.* Hij zij vriendelijk, inſchikkelijk en dankbaar omtrent huisgenooten en alle deelnemende helpers. Hij ſtelle bij tijds orde op zijne zaken. Bl. 17—61. Hoofdſt. III. behelst *woorden van troost en beſtuur tot*

ernstig-nadenkende kranken, wier krankbed hun sterfbed schijnt te zullen worden. Zoo lang er leven is, is er hoop. Evenwel men moet, schoon niet stellig, spreken over dood en eeuwigheid. Zielskrankheid is geneeslijk voor allen. Het sterven voor den geloovigen gewin. Het sterven zelf niet zoo vreeselijk als het schijnt. De zorgen voor aardsche betrekkingen en belangen op den Heer te werpen. Wat er nog te lijden moge zijn, zal de Heer helpen dragen. Alle Christelijk doorgestaan leed namaals stof van vreugde. Deze gewigtige stukken worden hier regt Evangelisch voorgesteld, bl. 62—96. Hiermede loopt de eerste Afdeeling af, welke tot opschrift heeft: *Ziekte en de tot haar behoorende besturingen en vertroostingen.*

De tweede Afdeeling voert ten titel: *Herstelling uit krankheid en het daaraan beantwoordend gedrag.* De *herstelling uit krankheid* wordt Hoofdst. I *van verschillende zijden beschouwd.* Zij is Gods werk. Zij is eene groote en onverdiende weldaad. Een woord tot hen, die aarzelen, om hunne levensverlenging als weldaad te beschouwen. Herstelling uit krankheid als gebedsverhooring beschouwd. In betrekking tot verschillend zedelijk bestaan. Ten opzigte van tijdelijke belangen en omstandigheden. Vaak door bijkomende omstandigheden tot nog grootere weldaad gemaakt. Bl. 97—150. Hoofdst. II draagt voor, *de verpligting van den uit krankheid herstelde.* Hij behoort dankbaar te zijn aan God. Nooit moet hij vergeten zijne krankheid, of hetgeen hij op het ziekbedde dacht, gewaar werd, ondervond en voornam. Hij behoort zijne geloften te volbrengen, zijn overig leven, hetzij voor het eerst of bij vernieuwing, Gode te wijden, en den volgenden tijd beter dan den vorigen te besteden. Zijn pligt blijft het, dankbaarheid te bewijzen aan alle huisgenooten en vrienden, die hulp en deelneming bewezen. Hij koestere en betoone werkdadig medelijden omtrent alle kranken en bezochten, en beseffe de waarde der gezondheid. Bl. 151—187. Het IIIde Hoofdst. stelt *het gedrag na herstelling uit krankheid*

voor, zoo als dit zich veelal vertoont, zoo wel ten goede als ten kwade. Vaak komt het overeen met pligt en belofte, maar strijdt niet zelden daarmede. Tegen dit laatste wordt opmerking en raad medegedeeld. Wat de ondervinding getuige van ziekbedsberouw en ziekbedsbekeering, wordt daarop aangewezen. Hoe de Voorzienigheid vaak herstelden uit krankheid, ten opzigte van hunne dankbaarheid, opregtheid en trouw, beproeft en oefent. Eindelijk nog het wenschelijk gevolg van een gedrag, dat aan pligt en belofte getrouw, beproefd bevonden wordt. Bl. 188—238. Ten slotte komen bl. 239—255 nog, als *Bijlagen*, eenige uittreksels voor uit nuttige geschriften.

Hoezeer flaauw, zal echter genoegzaam blijken de waarde van dit geschrift, niet enkel voor zieken, ziekenoppassers en derzelver betrekkingen, maar ook voor gezonden, om het even of zij al of niet krank zijn geweest. De wijze van voorstelling, als uit het hart tot het hart, verhoogt de waardij van dit regt Christelijk Leesboek, dat zoo wel voor gevorderde geestelijken, als voornamelijk voor eerstbeginnenden, een nuttig handboek is en blijft, om met vrucht hun gewigtig, maar niet zeer gemakkelijk, werk aan ziek- en sterfbedden te vervullen.

Catalogus der Letterkundige Nalatenschap van wijlen JACOBUS KONING. *IIde Deel. Boekwerken. Waarvan de verkooping zal plaats hebben op Maandag den* 14 *October* 1833 *en volgende dagen. (Nederduitsch en Fransch.) Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne *en* G. Lamberts. *In gr.* 8*vo. XIX,* 378 *en XVII bl. f* 1-50.

Zoo bekomen wij dan hier het tweede en belangrijkste gedeelte van KONING's letterschat, zijne *boeken*. Vroeger (*) hebben wij eenig verslag gedaan van zijne *hand-*

(*) Zie No. V van dit Tijdschrift.

fchriften, waarvan hier nog eene kleine nalezing worde medegedeeld. Maar verreweg het gewigtigfte deel dier verzameling zijn de *gedrukte werken*. Reeds bij onze aankondiging der handfchriften maakten wij, volgens de voorrede der zonen van den overledene, op die verzameling opmerkzaam, en thans kunnen wij onzen lezeren berigten, dat daarin *zeer veel* voor de vaderlandfche oudheden van allerlei aard wordt gevonden. KONING bepaalde zich in zijne verzamelingen tot dit ééne vak, maar dan ook in deszelfs geheele uitgebreidheid, zoo wel Gefchiedenis, Aardrijks- en Penningkunde des Vaderlands, als vaderlandfche Dichtftukken, meestal uit vroegeren tijd. Nog een, door den Schrijver bijzonder geliefd vak, de *Bibliographie* of boekenkennis, vooral in betrekking tot de Gefchiedenis der uitvinding van de Boekdrukkunst, beflaat hier eene aanzienlijke plaats. De waardige zonen van den overledene hebben ons in hunne voorrede weder een beredeneerd overzigt van het geheel gegeven. — De *zeldzaamheden betrekkelijk tot de Gefchiedenis der Boekdrukkunst* beflaan in den Catalogus de eerfte plaats. Men ziet daaruit, uit welk eene menigte bronnen van allerlei aard de onvermoeide Man de kennis geput heeft, die hem tot het fchrijven zijner bekroonde Verhandeling in ftaat ftelde. Een houten drukvorm, van LAURENS KOSTER afkomftig, eene echte geflachtlijst diens uitvinders, bij den vorm gevoegd, openen de verzameling, waarbij nog een aantal andere voorwerpen tot ftaving van het in de Verhandeling ter neêrgeftelde kan dienen; hierbij zijn dan ook nog eenige handfchriften des eigenaars over dit onderwerp, en worden door eenige allerzeldzaamfte eerfte voortbrengfelen der drukpers gevolgd; waaronder verfcheidene overoude fragmenten van DONATUS (één leiden de uitgevers van KOSTER's pers zelve af), een nog geheel onbekende druk van den DONATUS (te *Deventer*, 1480) enz. Alsdan komen de Schrijvers over de *Gefchiedenis der Boekdrukkunst*, en werken, daarmede meer of min in verband ftaande. Het daarop volgende gedeelte, *Cata-*

logusſen, zoo van verbodene boeken als andere, hetwelk 29 bladzijden bedraagt, heeft misſchien voor vele liefhebbers groote waarde; wij voor ons betuigen, daarin niet te kunnen deelen. Maar, elk zijne liefhebberij; droog naamlijsten komen ons voor echte kundigheden zoo belangrijk niet voor, dan om er misſchien *zeldzame boeken* in te vinden, die dan ook het bijzondere voorwerp der naſporing van onzen KONING uitmaakten. Wij kunnen nog wel begrijpen, dat men prijs ſtelt op Bibliotheken van beroemde Geleerden (die dan ook hier in grooten getale voorhanden zijn); maar niet, dat men zoo veel hecht aan boekverzamelingen van onbekenden, of zelfs van geheel ongenoemden, waarvoor alleen de naam des boekverkoopers ſtaat. Achter deze naamlijsten volgen ook die van verkochte ſchilderijen, munten enz. Nu daarentegen vinden wij het belangrijkſte gedeelte der verzameling, over de Geſchiedenis van ons Vaderland loopende. Ongeloofelijk is het aantal zeldzaam voorkomende werken en kleine geſchriften, blaauwboekjes, enz. tot dit onderwerp in betrekking ſtaande, die hier voorhanden zijn, en wij verwijzen onze lezers daaromtrent tot de allezins uitvoerige en beredeneerde vermelding der uitgevers van dezen Catalogus. Het zij genoeg, met een woord aan te ſtippen, dat, van de vroegſte Rijmkronijken tot de burgerlijke onlusten in het laatst der achttiende Eeuw, bijkans over alle belangrijke gebeurtenisſen niet alleen de voorgevallene daadzaken zelve, maar ook de denkwijze des volks daarover in kleine vlugſchriften (in dit opzigt de beoordeelende *Journalen* van vroegeren tijd) hier te vinden zijn. Vele dier blaauwboekjes zijn in pakketten bij elkander gevoegd, maar toch door de vlijt der uitgevers alle genoemd. Ook een groot aantal *echte ſtukken* en oorſpronkelijke verhalen (zoo als der belegeringen van *Haarlem*, *Alkmaar* en *Leyden*, enz. bl. 163, 164. No. 175—178.) zijn hier te vinden, en als echte bronnen voor de Geſchiedenis zekerlijk welkom. Minder onbepaald kunnen wij de verzameling betrekkelijk de *Geſchiedenisſen van Amſterdam* aanprijzen;

er komen hier te vele kleinigheden voor, zoo als eene verklaring van het doolhof, eene naamlijst van sedert 1693 tot 1774 te *Amsterdam* door beulshanden ter dood gebragte personen, met het handschrift van dat stuk, en vermeerderd tot 1800. Ware het nog eene menschkundige geschiedenis dier veroordeelden; maar eene naamlijst! Andere stukken daarentegen, hiertoe betrekkelijk, zijn weder belangrijk. De *reis- en landbeschrijvingen* bepalen zich, gelijk de geheele verzameling, tot de *Nederlanden* of derzelver volkplantingen; men vindt daarin geene uitheemsche reisbeschrijvingen, zoo min als geschiedenissen van andere landen. Ook in latere reizen is de voorraad schaarsch; daarentegen zijn de vroegere, vooral onze oudste reizigers naar de *Indiën*, zeer talrijk, ook de eigene stedebeschrijvingen, waarin onze letterkunde boven die van andere volken altijd zoo uitgemunt heeft. Van de werken over *penningkunde* en de *levensbeschrijvingen* zullen wij niet spreken. In het vak der *Godgeleerdheid* bezat de overledene vroeger eene bijna volledige verzameling van Bijbels, Nieuwe Testamenten, Psalm- en liturgische boeken; maar eene reeks van tegenspoeden noodzaakte hem, dat gedeelte van zijnen letterschat in 1828 te verkoopen. Nogtans zal men in het overgeblevene nog veel merkwaardigs vinden, zoo als een geschrift van den beroemden staatsman VAN BEUNINGEN, (waarschijnlijk reeds in zijne verstandsverbijstering, even als zijne zendbrieven, geschreven) om alle Christenen te vereenigen (1689); ook een aantal zeldzame werken betrekkelijk de Hervorming in *Frankrijk* en de *Nederlanden*, en eene bijkans volledige verzameling van *Nederduitsche* Psalmberijmingen. Na de *taal-*, *letter- en oudheidkunde*, *regtsgeleerdheid en mengelwerken*, (waaronder eenige oude regtsgeleerde boeken, onder anderen eene vertaling van den *Saxenspiegel*) gaan wij over tot de dichtkunde. Hier ontmoeten wij eene groote menigte treurspelen uit het begin der zeventiende Eeuw, en dus de opkomst van ons regelmatig tooneel. Uit de zestiende Eeuw vinden wij minder *spelen der Rederijkers*, (die

ten onregte niet vóór, maar verre achter de tooneelspelen der zeventiende Eeuw gerangschikt zijn) maar wel een vrij groot aantal hunner gedichten. Niet de onze is de liefhebberij van den Heer KONING, om de gelegenheidsgedichten, namelijk *verjaar-*, *bruilofts-*, *huwelijkszangen* en *lijkdichten*, en dus juist het meestal zwakste en onbelangrijkste gedeelte onzer poëzij, in afzonderlijke banden te vereenigen. Voorts vindt men zeer vele, ook zelden voorkomende, Dichters der zeventiende Eeuw, en zoogenoemde *mopsjes*, of vrolijke liedeboekjes. Een aantal kaarten, platen, portretten, en een *Aanhangsel* van handschriften, meestal *authographa* van bekende personen, sluiten den Catalogus.

Wij hebben van deze merkwaardige verzameling dus een beknopt en vrijmoedig verslag gegeven. Het is waar, de naauwkeurigheid van den braven en kundigen overledene verviel wel eens tot kleinigheden, die geene waarde buiten de zeldzaamheid hebben; maar hij heeft toch *zeer veel* goeds en merkwaardigs, en 't geen men elders niet aantreft, bijeengebragt, en daarbij wijselijk niet vele landen zoeken te omvatten, maar zich tot zijnen geboortegrond bepaald; zoodat wij niet twijfelen, of de zucht onzer landgenooten voor het echt en oud vaderlandsche zal deze, zeldzaam zóó voorkomende, gelegenheid gretiglijk aangrijpen, om hunne boekerijen met belangrijke stukken en bronnen voor de Geschiedenis te verrijken.

Herinneringen uit de Cholera-Epidemie te Scheveningen, en proeve eener oplossing der raadsels van de Aziatische Cholera, door J. F. D'AUMERIE, *M. D.*, *Geneesheer der Badinrigting te Scheveningen, enz. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1833. *In gr. 8vo.* 188 *Bl. f* 1 - 50.

Berigten omtrent de Cholera van eene plaats, waar zij in ons Vaderland *het eerst* zich *ontwikkelde* of *gebragt*

werd, moeten hoogst belangrijk en welkom zijn. Zij mogen het groote vraagstuk, aan welks oplossing reeds zoo veel tijds en arbeids werd opgeofferd, niet geheel beantwoorden; zij mogen dit doel zelfs missen, en vergeefsche pogingen zijn, dat de twistappel, waar hij viel, mogt blijven liggen, — voor de Geschiedenis der Cholera zullen zij altijd eene niet te miskennen waarde hebben, en de Schrijver dezer *Herinneringen* brengt door derzelver mededeeling ons in de aangename verpligting, hem dank te zeggen, dat hij de vruchten zijns onderzoeks niet voor zich alleen behield. Hij schijnt echter van een *bepaald punt*, dat der, althans door hem, voor vast aangenomene *besmettelijkheid*, uit te gaan. Deze eenigzins *sterk* en *stellig* uitgesprokene overtuiging zal zijnen arbeid bij hen, die, even sterk en stellig, van een tegenovergesteld gevoelen zijn, niet aanbevelen. *Zijn* zij echter mannen, wien het om waarheid is te doen, zoo zullen zij de waarde van zulke berigten, op de plaats zelve geput, niet geheel miskennen. Zijn er, wien het slechts te doen is, om in de hun reeds lang eigene gevoelens of thans gedane uitspraak te blijven volharden, voor zulken is alle arbeid te vergeefs; want wat helpt licht, wanneer men zegt: *ik wil niet zien?* Den onpartijdigen, hem, die, onder het twisten van partijen, telkens zoo levendig gevoelt, dat, indien de strijd immer nog zoude kunnen beslist worden, hij *veel te vroeg* is begonnen, zijn zulke bijdragen van geene geringe waarde. Het zal alleen door herhaalde daadzaken er toe kunnen komen, dat de woordentwist ophoude, of ten laatste behoorlijker strekking krijge.

Blijkens den Titel en uit de Voorrede, vervalt het geschrift in *twee* deelen. Het *eerste* zal behelzen de herinneringen uit de Cholera-Epidemie te *Scheveningen*, zoo als de Schrijver die opteekende. Al had hij ook volledigen tijd gehad, wij twijfelen, of hij eene volledige Geschiedenis (Voorrede bl. VII) der Cholera-Epidemie te *Scheveningen* hadde kunnen schrijven. Deze herinneringen, *tot een samenhangend verhaal voorgedra-*

gen, beantwoorden, onzes achtens, reeds aan het oogmerk. Hem, op wien enkele welbewezene daadzaken geenen invloed hebben, zullen uitgebreide redeneringen tot geene andere gedachten brengen. En wat zijn de meeste, zoo niet alle de tot nog toe in het licht gekomene berigten over de Cholera? Wij kennen nog geene volledige Geschiedenis, van welke plaats ook. In hetgeen wij het *tweede deel* noemen, zal de Schrijver, gelijk hij zelf zegt, de *koene onderneming* bestaan, zich te vermeten, *de sluijers van een raadsel op te ligten, die zoo vele Geleerden te vergeefs poogden te ontdekken*, en *zoo vele meeningen, welke het burgerregt in de geneeskundige wereld schenen verkregen te hebben, driest* [*driest* beteekent eigenlijk *dom*, hetwelk de Schrijver even min bedoelde, als wij zulks beweren] *pogen te wederleggen.* (Bl. VIII.) Voorzeker een *koen* stuk, eene daad van iemand, die geen gevaar schuwt, die stout, ondernemend en onversaagd is! Dit woord wordt door de oude Schrijvers dikwijls voor *dapper* gebruikt; de herinnering aan het Hoogduitsche woord *kühn* heeft zeker den Schrijver tot deze uitdrukking, die wij anders voor eene wetenschappelijke poging te *sterk* zouden achten, gebragt; gelijk men ook verder nog dikwijls den te sterken invloed der Hoogduitsche taal op zijnen stijl ontwaren zal. Wij toch houden het er voor, dat hij liever door gegronde redenering zal trachten te overtuigen, dan als kampvechter in het strijdperk treden voor eene zaak, omtrent welke beide partijen gevoelens en daadzaken bijbrengen, die bewijzen, dat de waarheid nog gezocht en gevonden moet worden; welk laatste alleen mogelijk is langs den stillen, vreedzamen weg der ondervinding en aan de hand der geleidelijke, bedaarde en helderziende rede. Het is ons voorgekomen, dat de Schrijver in de Voorrede als 't ware zichzelven is vooruitgeloopen, wanneer hij de *heerschend gewordene mode, om het contagium van deze ziekte te loochenen*, berispt, en nu aanstonds, omdat *hij*, en met regt, deze mode niet kan huldigen, tot bewijzen overgaat, die la-

ter tot beproeving der oplosſing van het raadſel beter zouden gediend hebben. Zij moeten toch dienen ter opheldering van het vraagſtuk, hoe de Cholera *hier* gekomen is. Dit vooronderſtellen wij tot nog toe ook een der raadſels te zijn. Maar, laat ons mede niet vooruitloopen. Tot dit onderzoek namelijk, de gedurige overbrenging der beſmetting, van den *Indostan* tot *Amerika*, worden de nog overige bladzijden der Voorrede beſteed. Gaarne nemen wij het aangebodene *gunſtig aan*, en *verſchoonen*, wat de Schrijver zelf *voor gebrekkig wil gehouden hebben, om der bedoeling wille;* dewijl vele zwarigheden voor de oplosſing des raadſels geene geringe hinderpalen opleveren. Maar, hoe zwaarder de ſtrijd, des te grooter de zegepraal.

Wat nu de Verhandeling zelve betreft: omtrent deze zullen wij kort zijn, daar althans het geſchiedkundige in zijn geheel gelezen moet worden. Van bl. 1—28 houdt de Schrijver zich bezig met het een en ander mede te deelen, betrekkelijk het ontſtaan der Cholera en die perſonen, welke onder de *zware verdenking* liggen van haar te hebben *aangebragt*. Twee, *bij name* genoemd, liggen onder die verdenking. Het ſchijnt echter mogelijk, volgens bl. 28, dat K. en H. niet de eenigen geweest zijn, die de Cholera-beſmetting op *Scheveningen* hebben aangebragt. Uit de wijze, waarop de Schrijver in het vervolg het wezen en den zetel der Cholera tracht op te helderen, zoude dit zeer mogelijk kunnen zijn. De Heer ARNTZENIUS ontvangt hier eene en andere teregtwijzing, tegen welke hij zich zoude behooren te verdedigen. De Schrijver had zich voorgenomen, *zich van alle perſonaliteiten te zullen onthouden, en de zaak met die rust en kalmte te overwegen, welke een wetenſchappelijk onderzoek vordert.* Intusſchen is hier nog al het een en ander, dat, zoo als men zegt, *op den man af gaat.* Omtrent het ontſtaan der Cholera te *Scheveningen* herinnere men zich desgelijks de *Geſchiedkundige Lesſen over de Cholera* van den Hoogleeraar VAN DER HOEVEN. In het voorbijgaan merken

wij, bl. 14, een' niet verbeterden en zinstorenden regel op: *uit den mond van den Heer V. op de schuit, wiens vader* KNOESTER *stuurman was.*

In hoe verre de Schrijver bewezen heeft, *dat men de Cholera als een zeegedrogt te Scheveningen aan wal heeft zien kruipen*, laten wij daar. Van bl. 29 af zal hij *berigt van haren verderen voortgang geven en de door haar veroorzaakte verwoestingen*; gelijktijdig zal hij zich wederom verpligt vinden, *eenige aanmerkingen op het geschiedverhaal van den Heer* ARNTZENIUS *te maken, die hier reeds zijn voorganger was.* Hier dan ook wordt de verdere verspreiding der smetstof betoogd, en is dit gedeelte mede nog eene soort van twistgeding of wederlegging van Dr. ARNTZENIUS, hetwelk de Schrijver onder eenige punten, tot *drie* toe, afhandelt, en nu, bl. 36, blijde is, *den weg van twist te kunnen verlaten: van nu af gaat hij eenzaam voort in het verhaal van de verdere Geschiedenis der Cholera-Epidemie te Scheveningen.* De gang der Epidemie en de aard der ziekte worden beschreven. Hier treft ons, als bijzonder, het gezegde: *over het algemeen heb ik nimmer zulke volle opgezette polsen in Scheveningen, alwaar, zoo als boven gezegd is, ontstekingsziekten zeer zeldzaam zijn, waargenomen, dan bij deze buitengewone omstandigheden.* Verder worden de Geneeskundigen vermeld, die te *Scheveningen* gevestigd waren, of van elders te hulp kwamen. De kortstondige verschijning van den Chirurgijn-Majoor DE BEER (daartoe geroepen, of zelf het verzocht hebbende?) komt hier zonderling tusschenbeiden. Voorts beschrijft de Heer D'AUMERIE de verdere verspreiding der Cholera, met plaatselijke, daartoe betrekking hebbende bijzonderheden. Het schijnt, bl. 48, dat de Heer ARNTZENIUS *ook ten opzigte der zindelijkheid* zich vergist heeft. De *besmettelijkheid* wordt bl. 51 verv., gelijk den Schrijver dunkt, ten sterkste gestaafd. Wij vermelden echter deze daadzaken niet; dit gedeelte moet vooral in zijn *geheel* en *zamenhangend* gelezen worden: elk deskundig lezer wordt daardoor het best in staat gesteld, zulke gevolgtrekkingen te maken, of zulk een oordeel te vellen, als met zijne overtuiging het best zal overeenkomen. Van bl. 61 zal de Schrijver, na de Geschiedenis der Epidemie in het algemeen geschetst te hebben, haar in het bijzonder, zoo als dezelve zich verder te *Scheveningen* vertoond heeft, beschouwen. Hiermede gaat hij voort tot bl. 96, en nu volgen tot bl. 116 eenige ziektege-

vallen, en onder deze eenige, welke moeten dienen, om het nut van de *nitras sodae* in een helder daglicht te stellen. Dit is even zoo min voor een uittreksel vatbaar.

Zoo komen wij tot het gedeelte, waar van *de verschijning der Asiatische Cholera op den bodem van Oud-Nederland* gezegd wordt: *Zij geeft ten opzigte van de beoefenaren der Geneeskunde in hetzelve* (alleen *Oud-Nederland?*) *aan hare raadsels eene zekere gelijkenis met die der Thebaansche Sphinx. Wordt diegene, die misraadt, niet zelf verslonden, zoo worden toch vele anderen door zijne mislukte poging ter dood gewijd. Eens schijnt het, dat men misgeraden heeft, en duizenden zijn alreeds de prooi van het ondier geworden!!* Met voordacht schrijven wij dezen zin geheel over; want — belijden wij het gul — hij kwam ons niet zeer verstaanbaar voor. Over het geheel schijnen sommige gedeelten wat te sterk gekleurd, en de voorstelling bij overdragt niet altijd even juist. Hier en daar is eene soort van *navolging* in het oog loopend, en wordt men als onwillekeurig aan de schilderingen in de reeds genoemde *Geschiedkundige Lessen* herinnerd. Dit geeft aanleiding tot vergelijking, en men komt al ligt tot de vraag: van waar het treffend eenvoudige en echter niet min verhevene in de *Lessen*; van waar het hoogdravende en somwijlen gezwollene in deze proeve? Zoude men ook tot zulk eene schrijfwijze kunnen vervallen, wanneer men te veel aan de nieuwere Schrijvers gehoor geeft, inzonderheid wanneer men den opgeblazen stijl van vele *Duitschers* zich tot voorbeeld stelt? Anders schildert men, wanneer men HOMERUS, HIPPOCRATES of CELSUS navolgt! Doch, elk zijne manier. Langs verschillende wegen bereikt men somwijlen hetzelfde doel, en het streven naar *waarheid*, *onpartijdige waarheid* is bij den Heer D'AUMERIE niet te miskennen. Wij willen om deze aanmerking ons niet gelijk gesteld zien met zekeren Recensent, in den *toon* zijner beoordeeling, in der tijd gevoerd tegen den Heer D'AUMERIE (*), en beschouwen uitdrukkingen, onder anderen, als *badmeesterlijke welsprekendheid*, enz. meer als uitingen van *platheid*, dan wel van *geestigheid*.

Besteden wij nu nog eenige oogenblikken met de overweging van de ontknooping der raadsels. Zij zijn *drie* of

(*) *Geneeskundige Bijdragen*, IIIden D. 1ste St. Boekbeoord. bl. 6: *Zie hier nevens een staaltje van badmeesterlijke welsprekendheid*, enz.

liever *vier* in getal, waarvan de *eersten* tot het *verledene*, het *laatste* tot de *toekomst* behoort: I. *De wijze van verbreiding der ziekte.* II. *Het wezen en de zetel der Aziatische Cholera.* III. *De beste geneeswijze der Cholera.* Deze, zegt de Schrijver, gaf ons de nood op; het volgende is het gevolg der nieuwsgierigheid, namelijk: IV. *Hebben wij herhaalde bezoeken der Cholera te duchten?*

Indien het wezen en de zetel der Cholera wezenlijk een raadsel is, hadden wij de *oplossing* der raadsels liefst begonnen met een onderzoek naar *het wezen en den zetel der ziekte.* Met deze oplossing zoude de beste geneeswijze als van zelf in het licht moeten komen. Desgelijks, ware de wijze van verbreiding, uit het wezen en den zetel afgeleid, niet zoo dadelijk op den voorgrond gekomen, de Schrijver zoude des te onpartijdiger gebleven zijn. Het schijnt nu, of vooringenomenheid met het denkbeeld der *besmettelijkheid* hem dadelijk tot dit eerste betoog gebragt heeft. En kan men over de verspreiding eener ziekte wel juist oordeelen, indien men niet *vooraf* haar *wezen* en haren *zetel* heeft onderzocht, zoo verre dit mogelijk is? Hiertoe heeft een tijdvak van 15 jaren en langer nog al gelegenheid gegeven.

De orde daargelaten, twijfelen wij echter zeer, of zij, die van een ander gevoelen zijn, met deze oplossing van het eerste deel tevreden zullen zijn, *dat de Cholera Asiatica zich buiten Oost-Indiën door besmetting, en niet anders dan door besmetting, heeft voortgeplant.* Wij, geen der beide gevoelens uit den aard der zake stellig toegedaan kunnende zijn, achten dit raadsel op *deze wijze* vooral niet opgelost. Gaarne volgden wij den Schrijver op den voet; maar dan werd onze beoordeeling zelve een boekdeeltje. Slechts eene enkele aanmerking dus, bij de verdere proeven ter oplossing.

Zonderling kwam het ons voor, dat de Schrijver, bl. 129, het gevoelen van HUFELAND laakt, en zelf, bl. 133, de smetstof met het plantenzaad vergelijkt.

Die het oog van eenen aan Egyptische oogontsteking lijdenden aanstaart, bl. 135, doet *meer*, dan aan de werking der sympathie zich blootstellen.

Wat nu het wezen en den zetel der ziekte betreft, de Schrijver brengt, zoo veel mogelijk, de voornaamste gevoelens te berde, wikt en weegt, toetst, bestrijdt, verdedigt, beroept zich op zijne ondervinding; maar het raadsel wordt

hiermede, althans voor ons, niet geheel opgelost. Zijne poging ter oplossing is wel schrander en scherpzinnig, en toont den denker, die van de ondervinding weet partij te trekken; maar, of de oorspronkelijke ziekte, die de Cholera-verschijnsels voortbrengt, als eene *uitslagziekte der ingewanden (exanthema intestinorum)* moet beschreven worden, — geene *Cholera*, maar *rubeola intestinorum* zij, dit is een moeijelijk vraagstuk, ondanks de anders scherpzinnige gronden, op bl. 153 en verv. ontwikkeld. Wij kunnen, in weerwil derzelven, met den Schrijver niet instemmen, bl. 175: *Zoo hebben wij in het exanthema den draad gevonden!*

Met eenige bevreemding zagen wij de *bloedsverandering*, bl. 144, als ter loops behandeld: bij den invloed der zenuwen was hij uitvoeriger; waarom bij dit belangrijk punt zoo kort af? De verandering van het bloed, als oorzaak of gevolg, is niet genoeg in aanmerking genomen.

De op bl. 141 vermelde kramp van het hart is ons meer als een gevoel van volheid uit de bloedsophooping, dan als kramp, toegeschenen.

Wij wenschen vurig, dat de Schrijver het moge *geraden* hebben, dat het niet waarschijnlijk is, dat de Cholera zal terugkeeren; wij voor ons vreezen, dat de *rubeola intestinorum* zich zeer wel zoude kunnen hervatten! En dan — wat geeft het Roodvonk op den duur niet te doen?

Vele, soms stuitende, drukfouten ontsieren het werk op vele plaatsen.

Ten besluite: ook wij *hebben gegeven, wat wij vermogten, wat wij voor waar en waarschijnlijk al of niet dachten te mogen houden*; en wij danken den Heer D'AUMERIE voor zijne moeite. Is hij in zijne PROEVE, *om de raadsels op te lossen*, ook niet geslaagd, hij heeft altijd eene hoogstbelangrijke bijdrage tot de Geschiedenis der Cholera in ons Vaderland geleverd.

Naschrift. — Deze beoordeeling was reeds geschreven vóór dat de hervatting der Cholera zeker bekend werd. Onze *hoop*, dat de Schrijver het mogt geraden hebben, die toen en altijd met *vrees* gepaard ging, zoo zij door haar niet overtroffen werd, is niet vervuld; de Cholera *is* teruggekeerd, gelijk wij dit vermoedden. Ach, dat zij op den duur door terugkeering ons niet bezig houde, en telkens ons stof tot ernstiger overweging geve! Offchoon er in de Cholera zoo

veel *raadselachtigs* niet is als men vermoedt of voorwendt, zij blijft gaandeweg onze aandacht bezig houden, en levert nog genoeg op, hetwelk eene naauwkeurige nasporing waardig is.

Londen en deszelfs Bewoners, of Engelsche Zeden en Gewoonten. Naar het Fransch van SANTO DOMINGO. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1832. *In gr.* 8*vo.* 294 *Bl. f* 2-75.

In dit werk van een' bij ons, in een letterkundig opzigt, gunstig bekend' Schrijver, worden de *Engelsche* zeden en gewoonten, voor zoo ver die te *Londen* kunnen worden waargenomen, vrij onpartijdig en op eene onderhoudende wijze geschilderd. Dit boek is dus zeer geschikt voor eene lectuur bij ontbijt- en theetafel; en, daar het nuttige en zaakrijke zich met het aangename vereenigt, zal men zich den tijd, ter lezing daarvan besteed, niet beklagen. Wenschelijk zou het intusschen zijn geweest, dat de vertaling door eene meer kundige hand volvoerd, en de verbetering der drukproeven naauwkeuriger geschied ware. Dan zou men, bl. 2, niet lezen *het mijnen*; bl. 4, het jonge meisje *wenschten* ons; bl. 91, *geschept* voor *geschapen*; bl. 99, een' volzin als deze: „ Dokter HUME, „ *die*, nadat hij in de *Indiën* geneesheer en koopman is ge„ weest, *is* thans een der ijverigste voorstanders van de Op„ positie," en een aantal andere onnaauwkeurigheden meer. Het is soms, alsof het vertalen per stoommachine geschiedt, en de beschrevene bladen onovergelezen ter drukperse gezonden worden! Dit is altijd te bejammeren, maar inzonderheid dán, wanneer het oorspronkelijke werk niet zonder verdiensten is.

Vruchten ingezameld door de aloude Rederijkkamer de Wijngaardranken, onder de zinspreuk: Liefde boven al, te Haarlem. Te Haarlem, bij V. Loosjes. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII*, 221 *bl. f* 2-50.

Daar is voorzeker geene stad in ons vaderland, welke *Haarlem*, in het aankweeken en verspreiden van nuttige kundigheden onder de inwoners, in het instandhouden van alwat

goed en edel is, en in het daarstellen van nieuwe heilzame inrigtingen, overtreft. Het door ons aangekondigde geschrift levert eene bijdrage tot bevestiging van ons gezegde.

In den jare 1504 werd de Rederijkkamer *de Wijngaardranken* aldaar opgerigt, en bestond na verloop van driehonderd-twintig jaren nog, wel is waar veel veranderd en verouderd, met weinig uiterlijke teekenen van bloei en leven, maar de wortel van den stam was noch uitgeroeid noch verdord. Dit stond in den jare 1824 te vreezen; toen eenige burgers der stad den naam, de regten, papieren en overgeblevene versierselen van de toenmalige eigenaars wettig aankochten, den ouden stam zorgvuldig opkweekten, en, om van vorige niet te spreken, nu deze vruchten aan het letter- en vaderlandlievend publiek aanbieden. Het werkje is afgedeeld in prozaïsche en poëtische stukken, door geenen naam der vervaardigers onderteekend, welke alzoo aan Recensent onbekend zijn, offchoon hij in een en ander vers den vogel aan den zang meent te herkennen. Wij zullen onzen lezeren den inhoud van het geheel kortelijk mededeelen.

Lofrede op DIRK VOLKERTZ. KOORNHERT. Eene waardige hulde, aan KOORNHERT, als wijsgeer, staatsman, beminnaar des vaderlands, opbouwer van Neêrlands taal, dichter, en verlicht Christen, toegebragt. Dit stuk is met warmte en deftigheid gesteld. De Schrijver schijnt zeer wel bekend te zijn met de oude Litteratuur. Het is eene schoone lofrede.

Het Leven van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN. Wat deze in 1563 te *Haarlem* geboren beroemde zeereiziger verrigt heeft, wordt met veel kennis van zaken, met vermelding van door den Schrijver geraadpleegde geschriften en documenten, in een' duidelijken en aangenamen stijl, verhaald.

Het Leven van NIKOLAES RUYCHAVER. De daden van dezen dapperen *Watergeus*, eerst ter zee, naderhand, met meer orde, beleid en onwrikbaren moed, te lande uitgevoerd, worden in een' netten historischen stijl vermeld.

Levensschets van WILLEM BROUWER BOSCH. De levensschets van dezen zeer ervarenen Geneesheer en liefderijken menschenvriend beviel ons zeer, en om den vorm, en om den inhoud. Het is zeer loffelijk, dat men de gedachtenis van min algemeen bekende verdienstelijke mannen voor de vergetelheid beware.

Levensberigt van P. VAN WOENSEL. Met geen minder genoegen zal men deze min bekende berigten over den ge-

leerden, geestigen en zonderlingen VAN WOENSEL lezen. De Schrijver kenmerkt zich door eenen bedaarden geest van onderzoek, welke lofwaardig is.

Levensberigt van HENDRIK WAARDENBURG. De steller van dit stuk heeft den braven, zedigen en geleerden WAARDENBURG niet alleen goed gekend en gewaardeerd, maar ook in deze bladen naar waarheid en met liefde geschetst. Beminnaars en hoogschatters der oude Letterkunde vooral zullen dit portret met graagte ontvangen.

Herinneringen uit het Leven van JACOB VOSMAER. Wie kent den geestigen Schrijver van *Maarten Vroeg* niet? Welkom zijn ons deze herinneringen, geput uit zijnen omgang, leven en geschriften, door eenen vriend, welken het voorzeker aan eenen opmerkzamen geest en bekwaamheid, om zijne gedachten uit te drukken, niet hapert. VOSMAER was met de gave der luimigheid en drooge scherts geboren. Begrijpt dit toch, *imitatores servum pecus!*

Eenige punten van vergelijking tusschen den Trojaanschen Oorlog en de Kruistogten. Het is een bekend gezegde, dat alle vergelijking mank gaat. Dit is bijzonder het geval in historische vergelijkingen, van welken aard ook. Met dat al ontbreekt het den Schrijver van dit betoog niet aan eene goede manier van zien.

Na dit kortelijk gezegd te hebben over de prozaïsche stukken, blijft ons overig, om ook het dichterlijke gedeelte vlugtig aan te stippen.

BORDET, 1573. BORDET laat zich uit wanhoop, en omdat hij niet in handen der *Spanjaarden* wil vallen, door een' zijner soldaten doodschieten. Een schoon, krachtig vers.

NICOLAAS BERCHEM. De lof van den grooten Schilder, „*sinds wiens geboort' Aan Kennemerlands bevoorregt oord Natuur meer schoonheid scheen te geven*," wordt op welluidende toonen bezongen, met vermelding van eenige stukken van die meesterhand.

RIPPERDA. De Rederijkkamer heeft ter eere van dezen Held een' Gedenksteen op de zaal van den Stadsdoelen te *Haarlem* doen plaatsen. Ook dit vers is zijner nagedachtenisse waardig.

De Troost, Jaarzang. De Factor verstaat zijn ministerie wel. Dit blijkt ook uit: *Wereldburgerschap en Vaderland.*

PIETER DIRKSZOON HASSELAAR. „*Hij roept: Laat los, eer gij volendt. Zoo gij den Vaandrig zoekt; ik ben 't! Grijpt mij; 'k stel me in uw handen.*"

Bij het graf van BILDERDIJK, en: *Bij mijne 73ste verjaring*, kenschetsen eenen Dichter, die ook in zijne manier (want ieder heeft zijne manier) voortreffelijk in de kunst is.

Met één woord, wanneer wij het fraaije Titelvignet van den smaakvollen MICHAËLIS aanschouwen, en die vruchten, welke daar aan den ouden stam langs dien vervallen' muur hangen, in het geschrift zelve als 't ware proeven, doen zij ons naar meer verlangen, vooral van die soort, welke de verdiensten van beroemde *Haarlemsche* en andere vaderlandsche mannen en vrouwen bekroont en opluistert.

Memoria amici integerrimi HENRICI GULIELMI WAARDENBURG, Medicinæ Doctoris Naardensis, defuncti amicis scripsit GUIL. HENR. DE VRIESE. Lugd. Batav. apud *C. C. van der Hoek.* 1833. 8vo. pp. IV, 23. *f* :- 30.

Dit kleine, lieve boekje verdient eene zeer loffelijke melding. Het is een vereerend gedenkstuk, zoo wel voor den overledenen WAARDENBURG, als voor zijnen nog levenden vriend DE VRIESE, Med. Doctor te *Rotterdam*, zoo wij ons niet bedriegen. Wij leeren daaruit het beminnelijke karakter, den goeden smaak, den ijver, de geleerdheid en kundigheden van WAARDENBURG, als kind, jongeling en man, kennen, en treuren met den vriend, dat een mensch van zoo vele verwachting en zulke hoedanigheden, te *Naarden*, alwaar hij de Geneeskunst uitoefende, zoo vroeg aan zijne dierbare betrekkingen ontrukt is.

Indien DE VRIESE zich hier in een zeer gunstig licht vertoont ten aanzien van zijn hart, niet minder gunstig is dat licht ten aanzien van zijnen smaak. De vorm en Latiniteit van deze *Memoria* zijn uitstekend fraai en bevallig. Jonge Geneesheeren, en vooral Studenten in de Geneeskunde, zullen het ons dank weten, dat wij hunne aandacht op dit werkje gevestigd hebben.

De Pleegzoon. Een Verhaal, door Mr. J. VAN LENNEP. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1833. *In gr. 8vo. Te zamen 736 Bl. f 7-20.*

Onze Letterkunde is nog zoo rijk niet aan goede proza-

geschriften, dat niet een Roman van iemand van JACOB VAN LENNEP's talenten daarin zeer welkom zou wezen. Men verwacht met regt in den gelukkigen *dichterlijken* navolger van WALTER SCOTT die zelfde kennis van de zeden en gebruiken des tijds, waarin hij zijn verhaal plaatst, en die zelfde gave van schildering, ook in proza. Gretig namen wij dan ook dezen Roman in handen, waarin een geval uit den tachtigjarigen oorlog tegen *Spanje*, bij het einde van het twaalfjarig Bestand, wordt geschilderd. Dat het een *vaderlandsch* onderwerp zou wezen, was van den Dichter der *Nederlandsche Legenden* te verwachten; en dat het onderhoudend zou zijn, daaraan kon ook wel niet worden getwijfeld. Inderdaad bezit VAN LENNEP het talent van verhalen in eene zeldzame mate. *Rec.* kon bijkans niet uitscheiden, eer hij het verhaal had ten einde gebragt, en dit is in eene nog sterkere mate bij mannen van *solide* geleerdheid en gezuiverden *historischen* smaak het geval geweest, die hij zou kunnen noemen. Trouwens, wij behoeven ook slechts het getuigenis van den Schrijver, dat, „ toen hij in den voor„ laatsten zomer hetzelve in den huiselijken kring zijns Va„ ders voorlas, hij het genoegen had van te bespeuren en „ de verzekering te ontvangen, dat het noch zijne ouders, „ noch zijne jongere toehoorders had verveeld." De goedkeuring van eenen man als DAVID JACOB VAN LENNEP, die bij de meestomvattende kunde den fijnsten smaak voegt, is zekerlijk van zeer groote waarde; en wanneer de geheele verdienste van den Roman in de opwekking, het levendig houden en de voldoende bevrediging der belangstelling in de verhaalde geschiedenis bestaat, zoo heeft de *Pleegzoon* in de hoogste mate aan die vereischten voldaan. De personen worden er, even als bij HOMERUS, (*si parva licet componere magnis*) meest altijd zelve sprekende ingevoerd, en zij spreken doorgaans goed naar de rol, die de Schrijver hun toegedeeld heeft. De goedhartige, rondborstige, maar wel eens wat al te driftige *Sonheuvel*; zijn knecht *Bouke*, dien men *moet* lief krijgen, en die altijd met spreekwoorden in de weer is; de Freule *van Sonheuvel*, die vooral in den beginne (naderhand minder) onze belangstelling in eene hooge mate opwekt; de eerlijke, hoewel zonderlinge Dominé *Raesfelt*; de laaghartige, maar voorzigtige verrader *Mom*; de laffe zwetser *van Botbergen*; de held van het stuk zelve, dien wij mede met een kloppend hart bij zijne wisselende avonturen

verzellen, en nog zoo vele andere perfonen, getuigen van de gave van fchildering, die VAN LENNEP in eene hooge mate bezit. Op den *Jezuit*, die eigenlijk meer de held is dan *Joan*, zullen wij ftraks terugkomen.

Doch dit talent is het eenige niet, hetwelk een goede Romanfchrijver moet bezitten. Er zijn onderfcheidene, zeer uiteenloopende foorten van Romans. De *fentimentele*, waarvan AUGUST LAFONTAINE de laatfte voorftander was, is zachtelijk uitgeftorven; men leest ze niet meer. De *karakterfchilderende*, die in de achttiende Eeuw de meesterftukken van ROUSSEAU en RICHARDSON (hoezeer uiteenloopend) voortbragt, en die ook bij ons in de *Sara Burgerhart*, *Willem Levend* en *Sufanna Bronkhorst* zulke belangrijke tafereelen leverde, zoekt geenszins naar eene opeenftapeling van zonderlinge lotgevallen, maar ontwikkelt veelmeer de *karakters*. Zoo is de knoop in de *Clarisfa* en den *Grandifon* doodeenvoudig; het geheele *verhaal* zou in eene bladzijde of drie, vier kunnen afloopen; maar daarmede zou men geene fcheppingen van het Genie, als *Clarisfa*, *Lovelace*, *Sir Charles* en *Clementina*, hebben. Daarom kan ook de vorm van *brieven* hier zeer goed dienen. Eene andere foort is die van FIELDING, die meer luimig en meer avontuurlijk is, waar zich de gebeurtenisfen en zonderlinge lotgevallen meer verdringen; maar altijd blijft nog de held de hoofdperfoon, om wien zich alles groepeert, en de ontwikkeling van wiens karakter de hoofdzaak blijft. De derde of vierde foort zijn de *historifche*, die, eene ware gefchiedenis tot grondflag leggende, of ten minfte den held des verhaals op het veld der Gefchiedenis overbrengende, de vrijheid heeft van verdichten, maar zich tevens in de verpligting ftelt van getrouwelijk de zeden en het *costuum* der voorgeftelde tijden en menfchen te fchilderen. Hetgeen hij verhaalt, is misfchien, is waarfchijnlijk niet gebeurd, maar het *kon* gebeurd zijn. Hierin is WALTER SCOTT een fchier onbereikbaar Meester, dien, naar ons gevoel, zelfs COOPER flechts in één' zijner Romans, *the last of the Mohicans*, evenaart. In SCOTT vereenigt zich de karakterfchildering (wie denkt niet aan *Flora* en haren broeder in de *Waverley*, aan den tempelridder, den boogfchutter, den eerlijken *Sakfifchen Franklin* in de *Ivanhoe*, aan de onvergelijkelijke *Jenny Deans* en haren vader in de *Heart of Mid-Lothian*? enz.) met groote verfcheidenheid van lotgevallen en met de waarheid der voor-

ſtelling, niet wat *daden*, maar wat *zeden* betreft. De held der geſchiedenis is daarbij niet altijd de belangrijkſte perſoon; dikwerf zelfs op verre na niet, gelijk in *Quentin Durward*, die zeer ver in belangrijkheid bij LODEWIJK XI achterſtaat. Zoo is ook in SPINDLER's *Jood* de *Ben David* op verre na niet diegeen, waarin wij het meeste belang ſtellen; maar *Zodiek* is de man, op wien de meeste gebeurtenisſen uitloopen, ſchoon meer dan menſchelijke boosheid in zijne borst woont. De Heer VAN LENNEP heeft zich blijkbaar deze ſoort tot voorbeeld gekozen. Ook bij hem is de *Pleegzoon* eigenlijk niet die perſoon, die ons het meest *interesſeert*. Dit is blijkbaar een ander, een *Jezuit* namelijk, maar zoo duivelsch, dat wij ter eere der menschheid gelooven, dat uit de ſchool van LOYOLA ſlechts weinig zulke leerlingen zijn voortgekomen. De *Satan* van MILTON (ook de held van diens gedicht) is, bij hem, een goede Engel. Men begrijpe ons wél; het belang, dat wij in den *Jezuit Eugenio* ſtellen, is de wensch, hem voor zijne ſnoodheden naar verdienſten geſtraft, hem openlijk ter dood gebragt te zien. Het is waar, zijn einde is afgrijſelijk, maar toch niet zóó, als de ſtraffende Geregtigheid het zou wenſchen. In het geheim, in een oogenblik, braakt hij zijne duivelenziel uit, wel door de handen van het voornaamſte werktuig zijner ſnoodheid, maar toch op eene wijze, die ons gevoel niet voldoet, die ons zelfs zekere deernis met den booswicht doet ontwaren. Waarom niet hem benevens de overigen door zijnen zoon en zijn werktuig doen verraden, en *dus* openlijk boeten voor eene reeks van bedrevene of ontworpene misdaden, die duizend dooden verdienden? — Ook is het aantal der perſonen zoo talrijk, de knoop daardoor zoo ingewikkeld, en de ontwikkeling zoo ſnel, (immers het *voornaamſte* der ontknooping, de ontdekking van het verraad door *Ludwig* aan MAURITS en de daarop gevolgde verzoening van dezen met FREDERIK HENDRIK, wordt ſlechts vooronderſteld, niet verhaald) dat, wel is waar, de nieuwsgierigheid daardoor zeer geſpannen blijft, maar de ontwikkeling der karakters niet zoo goed plaats kan hebben, en ook meermalen tegen de waarſchijnlijkheid wordt gezondigd. Of is het tooneel in de geheime *Remonſtrantſche* Vergadering, (IIde D. bl. 287—295) waar zich MAURITS en FREDERIK HENDRIK beide bevinden, wel met de waarſchijnlijkheid overeen te brengen? Is het zelfs, de geſteldheid dier tijden in 't oog

houdende, wel mogelijk? Maar welke Romanschrijvers van onzen tijd stellen zich bovendien voor, *effect* te doen, waarvoor natuurlijk dergelijke tooneelen wel berekend zijn, die echter vooral in eenen *historischen* Roman, waar men het karakter en de geschiedenis der bekende handelende personen bovenal moet in 't oog houden, kwalijk voegen.

Gewigtige personen uit de Geschiedenis moeten in zulk eenen Roman ook met de meestmogelijke waarheid en onpartijdigheid worden geteekend. Dit heeft WALTER SCOTT omtrent ELIZABETH en JACOB II en SPINDLER in zijnen (anders veel te avontuurlijken) *Bastaard* omtrent Keizer RUDOLF II gedaan. Maar is dit hier ook het geval omtrent MAURITS? Zou zulk een man, op een oogenblik, dat de naderende afloop van het Bestand wel alle zijne zorgen in *den Hage* vereischte, vermomd, met zijn' broeder, onder de namen van Kapiteins *Helman* en *Schoneck*, in *Gelderland* rondzwerven, al is het dan ook voor *militaire* oogmerken? Maar bovenal MAURITS wordt hier te gunstig geteekend. In het tooneel met FREDERIK HENDRIK, dat anders een der schoonst uitgevoerde van het boek is, en ons den *dramatischen* Dichter doet kennen, is eene zekere navolging van HOMERUS, waar MAURITS evenzeer door het tegenover hem hangende beeld zijns Vaders, als *Achilles* door de achter hem staande *Minerva*, van het onvoorzigtige trekken van zijn zwaard wordt teruggehouden. De Dichter van den Roman maakt ons zelfs op die navolging opmerkzaam, door aan MAURITS *Achilles' heldenmoed en kinderlijke opregtheid* toe te schrijven, en te zeggen, dat hij, gelijk deze, *even spoedig tot vergiffenis als tot toorn geneigd was.* In zulke karakters kan echter niet ligt *haat* wortel schieten; en toch erkent hij, twee bladzijden verder, dat hij den Advocaat *haatte.* Een *Achilles* zou zijnen *Phenix in geen geval* hebben laten ter dood brengen; maar de Stadhouder kon niet verkroppen, dat de oude, eerlijke Staatsdienaar hem in de zaak van het Bestand te magtig was geweest, en daarom moest hij, tien jaren later, van kant. Doch neen! dus beschouwt onze Schrijver de zaak niet. Deze strafoefening was veelmeer een bewijs der verhevenste deugd, die den roem bij het nageslacht (eenen Held meer dan het leven) aan het welzijn des Vaderlands opoffert! Ziehier de geheele plaats: „ Hoor *Frits!* weet gij, wat het is, regtvaardig te „ *moeten* wezen? Hebt gij, als ik, u immer in de omstan-

„ digheden bevonden, van, omdat de veiligheid, het belang, „ ja het geheele welzijn van dit arme volk het vorderden, „ eenen ouden Staatsdienaar, eenen grijsaard, die met den „ voet in 't graf stond, eenen man, die oneindige diensten „ aan mij en aan het Gemeenebest bewezen had, en die, „ ter dood veroordeeld, geene genade vragen wilde, te *moeten* overgeven aan de wraak dier gehoonde wet? Weet gij, „ wat het zegt, eenen welverdienden en met moeite verkregen' roem van regtvaardigheid te hebben opgeofferd, om „ der regtvaardigheid wille? — Ik heb het vonnis van OLDENBARNEVELDT bekrachtigd, omdat hij schuldig was; ik „ heb het bekrachtigd, offchoon ik hem haatte, den ouden „ heerschzuchtige! Ik zoude het evenzeer bekrachtigd hebben, al had ik hem lief gehad. Nu weet ik, dat men binnen- en buitenslands mij van wreedheid, van ondankbaarheid beschuldigt; dat het niet altijd billijk nageslacht, op „ de daad meer dan op de drijfveren lettende, mijne vijanden „ na zal praten, en, zich vermetel als regter mijner daden „ opwerpende, in mijne grootste zelfopoffering niets dan zelfbelang en vuige staatzucht zien zal. Ik weet dit; nog „ meer, ik wist dit alles, toen ik schreijend het doodsbevel „ onderteekende; en echter, ik heb de zorg voor mijnen „ roem, voor mijne eer bij de nakomelingschap, laten varen, „ en alleen het belang des lands en de handhaving der wet „ geraadpleegd." Zulk eene buitensporige verklaring van het gedrag des Prinsen, omtrent den Advocaat hebben wij nog nergens, zelfs niet bij zijne warmste verdedigers, gevonden. Hoe! was het *leven* van *Hollands* grootsten Staatsman volstrekt onbestaanbaar geworden met *Hollands* welzijn en veiligheid? Zou zelfs eene eeuwige gevangenis, gelijk die, over DE GROOT uitgesproken, daartoe niet hebben kunnen volstaan? Moest het *bloed* van den grijsaard noodzakelijk stroomen, zoo *Holland* zou blijven bestaan? Wij gelooven, dat VAN LENNEP hier Prinsgezinder is dan de Prins, en dat MAURITS nimmer zoo ver gedacht heeft, maar wel — om den ouden man zijne *heerschzucht*, (dat woord ontsnapte hem toch, bl. 309) *die niet naar zijne pijpen dansen wilde*, betaald te zetten. Maar over 't geheel schijnt onze Schrijver omtrent den Advocaat en zijne vrienden zeer ongunstig te oordeelen, en dit oordeel heeft merkbaren invloed op zijne voorstelling. Als wachtwoord der landverraders geldt het gezegde: *St. Jan is dood* (OLDENBARNEVELDT), waarop de ander dan moest

antwoorden: *Maar alle hoop nog niet ontvlood.* OLDENBARNEVELDT was dus *Spaanschgezind;* iets, dat zijne Regters niet eens in zijn vonnis hebben durven plaatsen. De aanslag van KOM, in 1621, om *Tiel* aan de *Spanjaarden* over te leveren, moet noodzakelijk in verband worden gebragt met de zamenzwering der Zonen van OLDENBARNEVELDT en andere misnoegde Remonstranten in 1623, ten einde de laatsten als met den vijand heulende te kunnen voorstellen; iets, hetwelk volstrekt tegen de Geschiedenis strijdt, daar men weet, hoe rondborstig en stellig UITENBOGAARD en de uitgewekene Remonstranten SPINOLA's verleidelijke aanbiedingen tegen hun ondankbare Vaderland van de hand wezen; eene aanmerking, die ook door den bekwamen beoordeelaar van dit boek in den *Vriend des Vaderlands* wordt gemaakt. Vooral maakt DE GROOT in dezen Roman eene ellendige figuur, niet veel beter dan die van een' schoolvos. Hij komt slechts eene enkele maal voor, in *'s Hertogenbosch*, (IIde D. bl. 181—184) met UITENBOGAARD en GREVINKHOVEN; de beide laatsten spreken bijna geen woord, en DELPORT schermt, als een ware Pedant, alleen met zijne geleerdheid uit de *Romeinsche* Historie, en het verbeteren der Latijnsche taalfouten van een' *Spaanschen* Officier. Omtrent de hun gedane aanbiedingen schijnen zij te weifelen! — Over 't geheel hebben de *historische* personen in dezen Roman ons het minste behaagd. Het karakter van den Graaf *van Falkenstein*, Heer van het slot *Bruck*, (of liever *Broek*, bij *Mulheim* aan de *Roer*) is wél aangelegd; maar hij verdwijnt te vroeg van het tooneel. Zijn vriend, de Baron *van Sonheuvel*, de pleegvader van den held des verhaals, is zoo goed en beminnelijk, gepaard met fiere krijgsmansdeugd, dat het ons waarlijk moeit, dat de Schrijver hem daarna, geheel zonder noodzakelijkheid voor de ontknooping des werks, tot den drank laat vervallen. (Iste D. bl. 298.) *Lodewijk*, eene der spillen, waarop het verhaal draait, is bekwaam en doortrapt, maar verachtelijk en lafhartig. Kon zijne moeder *Magdalena*, die door verkleefdheid aan haar geloof tot de grootste snoodheid de hand leent, ons ligt doen denken, dat de *Roomsche* Godsdienst zelve de misdaad bevorderde, zoo leert ons echter de uitmuntende Pater *Ambrosius*, een waardig Evangeliedienaar even als *Raesfelt*, schoon van zeer verschillende belijdenissen, het tegendeel. Even zoo staat tegenover den slechten Remonstrantschen Predikant *Gros-*

hevim de brave *Hendrik Raesfelt*. De rijknecht *Bouke*, de ftandvastige vriend van *Joan*, hoezeer ook de fchijn tegen hem zij, is een der best volgehoudene, best geteekende karakters.

Behalve meer onwaarfchijnlijkheden of onbegrijpelijkheden, die in het verhaal voorkomen, is deze wel de ergfte, dat de held, toevallig te *Tiel* in eene onderaardfche vergadering der Pausgezinde zamenzweerders gekomen, zich niet onvoorwaardelijk verbinden willende, om deze hoogst verdachte bijeenkomst voor de Overheid te verzwijgen, daarop met hechtenis bedreigd wordt, maar zich een' weg ter ontkoming baant, en nogtans, in vrijheid gekomen, van het geheele geval geen woord rept, waar het zaak zou geweest zijn dit te doen. Zekerlijk had die aangifte den Roman te fpoedig doen eindigen; maar na het gebeurde is het verzuim daarvan volftrekt onverklaarbaar.

Ten flotte komt ons gevoelen hierop neder, dat deze Roman, als onderhoudende *lectuur*, als voorbeeld in de kunst van verhalen en *dialogiferen*, in een' fchitterenden, fomtijds luimigen en geestigen, elders hooggeftemden ftijl gefchreven, en vol vernuft en vindingskracht, zijnen maker groote eere aandoet, en onze beste voortbrengfelen in dien trant op zijde ftreeft. Maar vraagt men naar waarheid, naar waarfchijnlijkheid van karakters der daarin voorkomende *historifche* perfonen, en der Natie zelve, zoo als zij toen was, dan heeft de Schrijver zich wel alle moeite gegeven, om het *costuum* van het begin der zeventiende Eeuw voor te ftellen; maar het portret der Natie zelve is door hem niet getroffen, en aan haar voorkomen is bezwaarlijk regt gedaan. Zij was misfchien te eenvoudig voor zoo veel ridderlijke avonturen. Ook hare deugden zijn te weinig in het licht gefteld. *Men zegt vrij algemeen en kraait het elkander na, dat onze voorvaderen ons land hebben vrijgevochten*, zegt VAN LENNEP (Ifte D. bl. 98), en wil die eer liever aan vreemde, *Franfche*, *Engelfche* en *Duitfche*, huurbenden toekennen! Die zouden toch, zonder den geest, die de geheele Natie ter zee en te lande bezielde, wel te kort zijn gefchoten. De *masfa* beftond ook altijd nog uit *Nederlanders*, (de uitgewekene *Walen* en *Vlamingen* daaronder gerekend.) Het poespas van *Engelsch*, *Fransch*, *Vlaamsch* en allerellendigst *Hoogduitsch*, (waarom is *dit* juist alleen zoo mishandeld en onkenbaar geworden? is het omdat vele *Duitfchers* in ons

land hunne eigene moedertaal verleeren, zonder daarom beter *Hollandsch* te kennen?) dit jammerlijke mengelmoes, in den mond der eerste krijgsbevelhebbers van dien tijd gelegd, is ook een grove wansmaak, waarvoor wij den Heer VAN LENNEP niet vatbaar zouden hebben geacht, want zijne geestigheden zijn anders doorgaans van de echte soort.

De geachte Schrijver houde ons deze bedenkingen ten goede, die slechts het belang der Letteren ons heeft in de pen gegeven! Maar van iemand van zijne talenten mag veel gevorderd worden, en de kritiek, die bij anderen eenigzins toegevend kan zijn, omdat het *tamelijke* bij hen reeds wél is en hun voorbeeld geen nadeel zal doen, mag en moet gestrenger zijn bij eenen man, die bij ons, maar met oneindig meer waardigheid, smaak en beginselen, dan een VICTOR HUGO, de *romantische* school vertegenwoordigt. Hij mag naar de zeldzame eer *streven*, eenmaal *onze* WALTER SCOTT te *worden*.

WAT TYLER, *een historisch Tafereel van den Opstand der Landlieden onder de Regering van* RICHARD II, *Koning van Engeland. Naar het Hoogduitsch van* WILHELM BLUMENHAGEN, *door* C. H. S. F. MOORREES. *Te Groningen, bij* H. Eekhoff, Hz. 1833. *In gr.* 8*vo.* 96 *Bl. f* 1 - :

De vertaling van dit historisch-romantisch verhaal wordt uitgegeven *ten voordeele der slagtoffers van den noodlottigen Veenbrand te Zevenhuizen, bij de Leek, op den* 11 *en* 12 *Junij ll.* Onze geëerbiedigde Koning schreef in voor 100 exemplaren; een aantal Inteekenaren volgde dat edel voorbeeld; en wij kunnen niet nalaten, dit friesch en vurig gemaald Tafereel van den mislukten opstand van 1380, onder den *Britschen* MASANIELLO, den Leidekker WALTER HILLIARD, gezegd WAT TYLER, ook buiten het weldadig doel, ter lezing aan te bevelen.

Wij hebben echter ééne aanmerking, het boekje zelve — en eenige andere, den Vertaler rakende, welke wij te gereeder mededeelen, daar zij het vertier, dat wij zoo hartelijk wenschen, niet zullen belemmeren.

Hoezeer wij het eens zijn met den Vertaler, in diens Voorrede, wanneer hij zegt: „ Vroeg of laat, eenmaal zeker, „ worden baldadige tuimelzucht en opstand tegen eene wettige

„ Regering aan de Rebellen zelve gestraft;" zoo moeten wij evenwel zeggen, dat alreeds bladz. 8—13 een staaltje wordt gegeven van eene zoo gruwelijke en zoo tergende dwingelandij, dat de daad van WAT TYLER, zoo niet verdedig-, dan toch allezins verschoonbaar wordt voor de regtbank van het menschelijk gevoel; terwijl vervolgens door het opgewonden Volk barbaarschheden werden gepleegd, welker aanleiding almede in die snoode dwingelandij zelve tastbaar te vinden is, waardoor de als algemeene waarheid geldige hoofdleering in de toepassing aanmerkelijk wordt verzwakt.

Den Vertaler moeten wij voorts, te zijner waarschuwing tegen overhaasting, opmerkzaam maken opeenige Germanismen, verkeerde uitdrukkingen en taalfouten, welke het werkje niet weinig ontsieren.

Onder de eerste tellen wij: *de verdienst*, bl. 6; *genade*, 8; de poort *instagen*, 15; *geschrei*, op vele plaatsen, voor *geschreeuw*; de laarzen *drukken*, 39; het *pantser aanleggen*, 55; de *statige* jongeling, 57; de *gemeenzame* zaak, 78, enz.

Onder de tweede: *duistere* blik, *geringe* blos, bl. 3; zijn' dorst *vergrooten*, 4; hoofdgeld, op eene *godslasterlijke* wijze opgelegd; *knoopte aan* zijn' gordel, 6; *dun* geduld, 13; wij komen spoedig *na*, 23; *boosaardig*, lees *wraakgierig*, 26; eene schoon *gebouwde* jonkvrouw, 28; *bloedmensch*, 36; *verblijfplaats*, 54; Saul's *donder?* 66; *Lady*, bij herhaling, voor *Miss*; *bloedvuisten*, 71; zucht naar *genoegens*, lees *vermaken*, 96, enz.

Onder de taalfouten eindelijk: gij zult *een' echten* Koning zijn, bl. 60; *welke*, voor *welken*, 74, enz. enz.

Eere zij overigens Vertaler en Uitgever voor eene menschlievendheid en belangeloosheid, bij onzen Landaard zoo algemeen, dat zulks alleen behoeft te worden vermeld, om de vereischte ondersteuning te erlangen. Waarlijk, wij zijn er grootsch op, *Nederlanders* te zijn!

Militaire Loopbaan en Lotgevallen van den Vrijwilliger GOOSE MORRE, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Portret en Romance. Ten voordeele van den deerlijk verminkten Held. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1833. *In gr. 8vo. IV*, 39 *Bl. f* : - 90.

Met een geroerd hart namen wij dit boekje in handen, met geestverheffing lazen wij het, en met een' traan in het oog legden wij het neder. Wij vinden hier de schoonste en edelste aandoeningen en gewaarwordingen der menschheid ten toon gespreid en wederkeerig opgewekt. Alles wettigt hier den uitroep, met welken wij het voorgaande verslag sloten. Vaderlandsliefde, moed, volharding in den strijd, mannelijke kloekheid bij het ondergaan van zware kunstbewerkingen, in onze brave krijgslieden; menschlievendheid, zelfverzaking en vrome Christenzin, boven onzen lof, in ORANJE's edele Gemalinne; edelmoedige hulpvaardigheid in vijanden, in *Franschen*, ja zelfs in *Belgen*; dankbaarheid voor bewezene weldaden in hen, die daarop de regtmatigste aanspraak hadden; opoffering van eigen geldelijk belang, eindelijk, in Schrijver, Uitgever en Kunstenaars, die te zamen dit wèl geschrevene en keurig uitgevoerde werkje alzoo het licht deden zien. En zou dan nu het Publiek in gebreke kunnen of mogen blijven, om dezer edele poging de bedoelde en gewenschte vrucht te doen dragen? Neen, voorzeker! Ook al ware het Portret minder fraai, het Muzijkstukje min bevallig, dan beide werkelijk zijn, dat doel zou niet falen. Nu, echter, is hier, bij den bovendien zeer goedkoop gestelden prijs, dubbele aansporing ter bevordering van het ruimste vertier. Wij willen dan ook, door eenig verslag van den inhoud, de uitgelokte weetgierigheid en kooplust verzadigen noch verzwakken.

Reis naar Columbia, in de jaren 1825 *en* 1826, *van* CARL AUGUST GOSSELMAN, *Luitenant ter Zee van Z. M. den Koning van Zweden. In II Deelen. Met eene Kaart en eene Plaat. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen* 598 *bl. f* 5 - 60.

Men beklaagt zich wel eens over het groot aantal vertalingen, uit het Hoogduitsch inzonderheid, waarmede wij overstelpt worden; maar vooreerst maakt de innerlijke waarde van het oorspronkelijke, en ten tweede de wijze van overzetting soms eene uitzondering. Er zijn boeken, over wier welgeslaagde overbrenging men zich verheugt, en onder deze behoort voorzeker de aangenaam en oordeelkundig geschrevene

Reis van GOSSELMAN naar de zoo onvolledig bekende Republiek *Columbia*. Over de naauwkeurigheid van des reizigers berigten kunnen wij wel niet met genoegzame kennis van zaken oordeelen, omdat, met uitzondering van hetgeen op gansch *Zuid-Amerika* toepasselijk of reeds uit de geschiedenis bekend is, er zoo weinig of bijna geen bronnen ter vergelijking van het hier medegedeelde zijn; maar alles is zoo onopgesmukt en natuurlijk, en met zoo veel innerlijke blijken van waarheidsliefde des verhalers geschreven, dat men, redelijkerwijze, aan de juistheid en opregtheid zijner opgaven niet twijfelen kan. Dus is dit werk nuttig en leerzaam. Bovendien is des reizigers wijze van verhalen zoo onderhoudend en de vertaling zoo vloeijend en zuiver, dat men met genoegen de beide boekdeelen ten einde leest. Zeer belangrijk zijn onder anderen, in het tweede Deel, het zeventiende Hoofdstuk: *De Republiek Columbia*, en het achttiende: *De Columbianen*; waarbij men nog wel het negentiende voegen mag: *Bezoek van [den waterval bij] Tequendama*. Uit dat laatste schrijven wij, tot proeve van den humoristischen stijl, het volgende af:

„Hoe zal ik den indruk beschrijven, dien dit verheven natuurtooneel op den bedwelmden aanschouwer maakt! — Hier was waarlijk eene heerlijke gelegenheid, om, gelijk vele reizigers, aan te vangen met den uitroep: „onverbeeldelijke verrukking!" — „nameloos gevoel!" — onuitsprekelijk, bekoorlijk!" enz.; dan voort te gaan met: „beven, gemengd met verbazing!" — „schrikkelijk schoon!" — „het gevoel overweldigend!" enz., en ten laatste te eindigen met uitdrukkingen: „de pen is te zwak!" — „men kan het niet beschrijven!" — „het is onmogelijk af te malen!" — „men moet het zelf gezien hebben, om er zich een denkbeeld van te kunnen vormen!" enz. En waarlijk, ik geraakte bijna in verzoeking hetzelfde te doen; en, zoo ik dan ten minste ééne bladzijde met deze en dergelijke fraaije spreekwijzen had volgeschreven, zoude ik de volgende hebben moeten beginnen met de gulle bekentenis, dat de gansche beschrijving niets deugde, en dat de lezer zelf noodzakelijk herwaarts moest reizen, om zich een begrip van de genoemde plaats te vormen. Maar, schoon zulk eene methode gewisselijk zeer goed, en bovendien de uitnoodiging aan het einde op zichzelf zoo waar en treffend is, dat zij misschien het verstandigste en opregtste motto zijn zoude, hetwelk een

reiziger voor zijn werk plaatsen kon, komt het mij echter voor, dat men hier even zoo min met hartstogtelijke uitroepingen, als met de daarop volgende schuldbekentenis, en den naïven raad, om zelf op reis te gaan, gediend zijn zoude, vooral dewijl zulk eene uitnoodiging, als men reeds zoo ver in het boek en in het land is gevorderd, te laat en te onbeleefd zoude zijn, naardien de reis herwaarts zoo ongemeen groot en moeijelijk is. Wij willen dus eenen anderen weg inslaan, en, in plaats van den lezer zijn' koffer voor den langen togt te helpen pakken, zullen wij, gelijk te voren, liever vooronderstellen, dat hij, op de plaats zelve, aan onze zijde staat, en, terwijl wij hem de eene en den gids de andere hand toereiken, plaatsen wij ons getroost aan den steilen en duizeligen afgrond van den vreeselijken waterval.

„ Gehuld in eenen hevigen regen, en verdoofd door een donderend geraas, staan wij op eene kale rots van graniet, maar weinig vademen ter regterzijde van de watermassa, die in de diepte ter neder stort. Deze watermassa rolt, een weinig achterwaarts, tusschen twee loodregte wanden ingedrongen, met toenemende snelheid meer en meer over de hellende bedding naar beneden, tot dat deze, wat lager dan het standpunt van den beschouwer, [na eenen val van 650 voet, volgens het verder aangeteekende] geheel verdwijnt, en den vrijen stroom met schuimende woede in eenen voor het oog onmetelijken afgrond woest laat nederstorten. Aan beide zijden van den waterval verheffen zich uit de diepte loodregte rotsen van graniet, die, op de kruinen met groote, overhangende boomen begroeid, in eene schoone harmonie staan met de huiveringwekkende grootheid van het gansch tooneel. Tusschen twee zulke boomen, op den top van den regter rotswand, staat de aanschouwer, die, om in de hoogste mate dit schouwspel te kunnen genieten, zijnen geleider met de eene hand den boom en met de andere hand zichzelven laat vasthouden, en zich dan over den kant van de loodregte rots henenbuigt," — enz. want wij mogen niet *alles* uitschrijven. Een weinig verder vervolgt de Schrijver:

„ Een half jaar later stond ik bij den meer bekenden val van de *Niagara*; maar de aandoeningen, die het aanschouwen van denzelven verwekte, waren niet zoo sterk als die, welke de val bij *Tequendama* veroorzaakte. Den eersten zoude men het krachtigste werk der natuur kunnen noemen, en als bij het beeld van hare verhevenheid en majesteit ge-

gevoelt men zich verrast door eene eerbiedige verrukking, terwijl men ziet, hoe het water zich, als eene zee, gelijkmatig over den steilen kant, in het wijde bekken naar beneden wentelt, vergezeld van een gedruisch, dat sterker is dan de donder; de laatste daarentegen is het ideaal der natuur in hare grootste woestheid en stuiptrekkende razernij, en de beschouwing van de waterkolom, die van de rotswanden nederstort, moet zonder twijfel den mensch met verbazende, schrikbarende bewondering vervullen. *Niagara* kon men bij eene schoone en indruk makende opera; *Tequendama* daarentegen, bij een verheven treurspel, dat elke zenuw in trillende beweging brengt, vergelijken. Het eene is wegslepend en aangenaam bezighoudend, het andere schrikwekkend en op den duur afmattend. Men zoude eenen ganschen dag de *Niagara* kunnen bewonderen, maar men hield het misschien geen uur bij *Tequendama* uit."

Wij hopen, dat de mededeeling van dit nog verbrokkelde *fragment* lezers en koopers zal uitlokken.

Keur van gedenkwaardige Tafereelen uit de Geschiedenis van Schotland. Naar het Engelsch van Sir WALTER SCOTT, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1832. *In* 8*vo. XVI en* 224 *bl. f* 2 - 40.

Dat de beroemde Romanschrijver WALTER SCOTT een ijverig beoefenaar der geschiedenis en oudheden van zijn vaderland, *Schotland*, was, is van algemeene bekendheid: immers die geschiedenis op eene aangename wijze mede te deelen, die oudheden als in het voorbijgaan aan te wijzen, is het oogmerk, met hetwelk hij zijne meeste Romans geschreven heeft. Doch het werk, welks eerste Deel wij hier aankondigen, is geen Roman; het behelst eenvoudig en bevallig voorgestelde tafereelen uit de onvervalschte geschiedenis van *Schotland*, en is door den Schrijver aan zijnen jeugdigen kleinzoon opgedragen. Het ware vereenigt zich hier met het avontuurlijke; en daarom kan dit werk met even veel grond aan de beminnaars van historische studiën, als aan het talrijke romanlezend publiek, worden aanbevolen: want, terwijl men niet dan eenvoudige verhalen van wezenlijke gebeurtenissen leest, is alles zoo afwijkend van het alledaagsche, dat men

veelal eene opgesierde, zoo niet eene gansch verzierde geschiedenis zou wanen geboekt te vinden. Ook de fraaije plaatjes verhoogen de waarde van het boek. Op bl. 160 hinderde ons eene Engelsche manier van spreken: „Ruim 500 jaren later, dat wil zeggen voor omtrent 40 jaren, een metselaar in de puinhoopen van dit kasteel gravende, drong door tot in eenen kelder," enz. In goed Hollandsch zegt men: Ruim 500 jaren later, dat wil zeggen vóór omtrent 40 jaren, groef een metselaar in, enz. drong door, enz. Het tegenwoordig deelwoord *gravende* maakt den volzin, in onze taal, kwalijk zamenhangend en lam. Anders schijnt ons de vertaling gelukkig tot dusverre volbragt te zijn.

Werner en Kaystut, eene Gebeurtenis uit den Bekeeringsoorlog der Duitsche Orde, in de veertiende Eeuw. Door A. VON TROMLITZ. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr. 8vo. VI en 256 bl. f* 2 - 80.

Laurens Starck, of Vader en Zoon. Naar het Hoogduitsch van J. J. ENGEL. *Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1833. *In gr. 8vo. XII en 225 bl. f* 2 - 40.

De Alhambra, of nieuwe Schetsen en Portretten. Naar het Engelsch van WASHINGTON IRVING, *door* H. FRIJLINK. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen 483 bl. f* 4 - 80.

De menigte der tegenwoordig uitkomende boeken en geschriften noodzaakt ons tegen wil en dank, deze drie vertaalde werken te zamen aan te kondigen, met korte opgaaf van ons gevoelen over elk werk in het bijzonder. Denkelijk zullen allen wel in de leesgezelschappen rondgaan: eene schets van den inhoud te geven, is derhalve overtollig.

VON TROMLITZ is als Schrijver van geschiedkundige Romans reeds met zoo veel lof bekend, dat het genoeg zal zijn, van zijnen *Werner en Kaystut* te zeggen: ook hier handhaaft de Schrijver zijnen welverkregenen roem. Schoon de persoon van Werner, even als die van Bernuta, de beminde en naderhand gade van Kaystut, benevens eenige anderen, en dus ook de gansche handeling, voor zoo ver dezelve over liefdebetrekkingen loopt, verdicht is; de ge-

schiedenis vindt men getrouw gevolgd, waar het op openbare gebeurtenissen, veldslagen enz. aankomt, en nergens schijnt ons de Schrijver de zeden, begrippen en gewoonten, hetzij der Ordebroeders, hetzij der Heidensche Lithauers, te miskennen.

Maar, indien de *Werner en Kaystut* van TROMLITZ aanbeveling verdient wegens de karakterschildering van volken en tijden, het werk van wijlen JOHANN JACOB ENGEL, dat door eene levensschets van dien verdienstelijken man wordt voorafgegaan, verdient in een ander opzigt geenen minderen lof. De *Laurens Starck* is een tafereel, dat geheel in de tegenwoordige tijden te huis behoort. Het tooneel der handeling is Duitschland. De Roman heeft weinig ingewikkelds; alles gaat eenvoudig en zeer natuurlijk toe. Maar de karakters zijn uitmuntend volgehouden en met waarheid geteekend; de stijl is zeer onderhoudend, en de ontknooping zoo bevredigend als verrassend. Veel valt er uit dit nuttige boek, vooral voor ouders en opvoeders, te leeren. Wij hopen, dat zij de hun gegevene wenken en lessen zullen behartigen. Om kleinigheden en enkele drukfeilen niet aan te stippen, merken wij slechts aan, dat op bl. 154 *naauwgezetheid* zeker ten onregte het eerste woord dier bladzijde is: de zamenhang vordert *bekrompenheid* of *gierigheid*. De zoon was dikwerf door zijnen vader berispt, niet wegens te groote *gemoedelijkheid* (want deze voor overdrijving vatbare deugd noemen wij naauwgezetheid), maar omdat hij niet edelmoedig, niet weldadig genoeg was, dus wegens te groote *bekrompenheid*.

Zijn intusschen beide Romans, hoe verschillend in soort en strekking, daarin elkander gelijk, dat zij de aandacht boeijen en levendig houden, het derde hier aangekondigde werk, *de Alhambra*, door den beroemden WASHINGTON IRVING, behoeft, schoon eigenlijk geen Roman zijnde, in dat opzigt voor de twee anderen niet onder te doen. In de lente van 1829 ondernam de Schrijver, dien de nieuwsgierigheid naar Spanje gedreven had, een uitstapje van Sevilië naar Granada, in gezelschap van eenen vriend, die medelid was van de Russische ambassade te Madrid. Het was op den 1 Mei, toen hij met zijnen reisgenoot Sevilië verliet en zich naar Granada op weg begaf. Reeds de beschrijving van dezen togt is onderhoudend en leerzaam. Weldra bezochten nu de reizigers de *Alhambra*, een gedeeltelijk vervallen, gedeeltelijk nog wél onderhouden, nu nog eenigermate, doch bevorens zeer sterk bevestigd paleis, door de Moorsche Vorsten te Granada gesticht. De reizigers kregen zelfs verlof, om de ledig staande vertrekken te bewonen. Aldra moest echter de reisgenoot van den Schrijver, ten gevolge zijner ambtsbetrekkingen, terugkeeren; maar voorloopig bleef de Schrijver zelf in de *Alhambra* voor eenige maanden huisvesten. Dat paleis wordt nu, zoo in zijnen voormaligen als in zijnen tegenwoordigen toestand, beschreven. Allerlei *legenden* van aldaar verborgene schatten, betooverde plaatsen en per-

fonen, geestverschijningen, opdelving van kostbaarheden enz. zijn aldaar in omloop. Het gemengde van Gothischen en Arabischen aard, hetwelk de ziel dier vertellingen is, maakt dezelve tot een aangenaam voedsel voor de verbeeldingskracht: en dat voedsel wordt door den Schrijver op eene smaakvolle wijze opgedischt. Inmiddels wordt de ware geschiedenis der *Alhambra*, en van het geheele Koningrijk Granada, voor zoo ver dezelve tot dat heerlijk gewrocht der Arabische bouwkunst in betrekking staat, niet vergeten: zoodat men door de lezing van dit werk den kring zijner kundigheden in waarheid uitbreidt, en tevens op eene bekoorlijke wijze nu en dan door het avontuurlijke en wonderbare van de medegedeelde volksoverleveringen wordt weggesleept. Denkelijk zal dit werk de algemeene goedkeuring wegdragen.

Tafereelen uit het huiselijk leven. Naar het Hoogduitsch van C. PICHLER, BLUMENHAGEN, SCHOPENHAUER *en anderen. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1832. *In gr. 8vo.* 236 *Bl. f* 2 - 10.

De hier medegedeelde verhalen zijn: I. *De Paaschnacht.* II. *De Terugkomst.* III. MATTHEUS SCHUBART, *een Tafereel uit de tijden der Hervorming.* IV. *De Kersavond.* V. *Het deugdzame Zwitsersche Huisgezin.* VI. CECILIA, *of het vermogen der deugd.* VII. *De een-en-twintigste Mei.* VIII. *Het Testament.* IX. *De Robijnenring.* Alle zijn naar het Hoogduitsch, uitgezonderd het zesde verhaal, naar het Fransch van B'ALZAC. De *Paaschnacht* is het uitgebreidste, ingewikkeldste en belangrijkste verhaal; maar het heeft zulk eene mystieke tint, dat het denkelijk den Nederlandschen lezer zoo goed niet als den Duitschen behagen zal. De aanhaling van en de toespeling op twee regels uit een kerklied: *O groote nood! God zelf is dood*, zal meer doen lagchen dan huiveren, terwijl echter het laatste de bedoeling is. Als het op innerlijke waarde aankomt, zou ons de *Terugkomst*, het tweede verhaal, beter bevallen, dan het anders nog kunstiger eerste, offchoon ook dit zeer leerzaam en stichtelijk is. Trouwens, van eene zedelijke zijde beschouwd, verdient geheel de verzameling onze aanbeveling; terwijl al de verhalen, schoon op verschillende wijze, belangwekkend en onderhoudend zijn. Bl. 141 en 142, in *het deugdzame Zwitsersche Huisgezin*, vonden wij: de kastanjebruine lokken kronkelden zich als *slangen* rondom den, een weinig door de zon verbranden hals [van Jeannette]. Dat beeld bevalt ons niet; dan nog liever, *als guirlandes*, of mogelijk beter: *kronkelden zich achteloos en bevallig om den* enz. In CECILIA, verhaalt deze, de heldin van het stuk, zelve hare geschiedenis, te beginnen van toen zij *vijftien maanden* oud was: zij had wel mogen zeggen, wie haar met de bijzonderheden uit dat tijdperk van onnoozelheid had bekend gemaakt. Voorts krielt het boek van spel- en taalfouten. Dit is jammer: want de inhoud is te goed voor zulk eene slordige bewerking.

BOEKBESCHOUWING.

Tiental Leerredenen van wijlen C. FRANSEN VAN ECK. *Uitgegeven door* A. VAN ECK. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1831. *In gr.* 8vo. *X en* 251 *bl. f* 2-20.

Deze Leerredenen, eerst in Aug. 1832 bij de *Redactie* ontvangen, bleven toevallig nog geruimen tijd liggen, offchoon ze, wegens den rijken inhoud, fpoediger aankondiging verdiend hadden. De vrienden des Overledenen bezitten buiten twijfel reeds lang den bundel; ten behoeve van anderen, welke dit werk des bekwamen Predikers niet mogten kennen, willen wij eene korte opgave laten volgen.

De Zoon des verdienftelijken Hoogleeraars zegt in de Voorrede, dat zijn Vader, alhoewel *het geenszins zijne gewoonte was, der drukpers veel werk te geven*, echter *het ftellige voornemen had, nog één tiental zijner Leerredenen het licht te doen zien.* Men wist echter niet, *welke* daartoe beftemd waren. Evenwel beftond er reden, om te denken, dat de hier aangebodene opftellen bijzondere waarde in de oogen des vervaardigers hadden. Hoe dit zijn moge, wij vertrouwen, dat de Zoon eene goede keuze uit den ruimen voorraad des Vaders gedaan heeft.

In de eerfte Leerrede, over *Pred.* XII: 5, ftelt de Hoogleeraar *de heilzame uitwerking* voor, *welke de waarheid:* „De mensch gaat naar zijn eeuwig huis," *op ons hebben moet.* Het onderwerp is hoog ernftig, en de behandeling kan niet nalaten, indruk op het gemoed te maken; alhoewel wij misfchien, over dezen tekst willende prediken, naar een ander plan zouden te werk gegaan zijn.

De tweede is over *Klaagl. van Jerem.* III: 33. Na de opheldering van den tekst, wordt het gezegde, dat

God niet van harte des menschen kinderen plaagt en bedroeft, overwogen, en de uitwerking opgegeven, welke die overtuiging op ons moet hebben. Deze preek bevat treffende aanmerkingen, die bijzonder geschikt zijn, om in tegenheden op te beuren en door teregtwijzing te bemoedigen.

Onze verpligting, om steeds overeenkomstig onze eigene overtuiging te handelen, wordt in de derde, over *Rom.* XIV: 22, 23, aangewezen en met klem van redenen aangedrongen. De begrippen zijn helder, de aanmerkingen menschkundig, de waarschuwingen en vermaningen juist en gepast.

In de vierde, over *Ephes.* II: 14ª, stelt de Prediker het Christendom voor, als *bij uitnemendheid geschikt, om de band van onderlinge vereeniging tusschen de volken der aarde te wezen.* Een waar en heilzaam woord, ook bijzonder voor onze dagen. Ja, zóó kan en moet er vrede komen op aarde!

In de vijfde, over 2 *Timoth.* IV: 6—8, worden *de uitzigten van den Apostel* PAULUS *in de eeuwigheid* beschouwd.

De zesde heeft dit opschrift: *Het ongeluk, van door ons hart veroordeeld, en het geluk, van door hetzelve niet veroordeeld te worden;* tekst 1 JOAN. III: 20, 21. Een onderwerp, dat niet gemakkelijk te behandelen is. Men mag verwachten, dat hetgeen door eenen man, als FRANSEN VAN ECK, hierover werd gezegd, behartiging verdient. Wij moeten echter bekennen, dat wij nog wel iets meer verlangd zouden hebben. Des menschen oordeel over eigen gedrag wordt gewijzigd door meerdere of mindere helderheid en juistheid zijner begrippen van goed en kwaad. Wij zouden meenen, dat hierop de opmerkzaamheid meer bijzonder gevestigd had moeten worden. Echter lazen wij de preek met veel genoegen. Over den echt Christelijken geest derzelve oordeele men naar het volgende: „ Ook de gelukkigste onder hen, die door hun hart niet veroordeeld worden, smaken dit geluk niet zoo ongemengd,

dat het niet door de treurige ontdekkingen hunner zelfkennis, dat het niet door de levendige bewustheid van hun veelvuldig pligtverzuim, dat het niet door de bange huiveringen van verledene, openbare en verborgene zonden, grootelijks zoude worden verbitterd. Om eene vrijmoedigheid voor God te hebben, die de proeve van nood en dood, van eeuwigheid en jongst gerigt kan doorſtaan, hebben wij eene andere ſterkte noodig, dan die wij in onze ſteeds wankelende en vallende, ſteeds ontrouwe en bevlekte deugd hebben." Na vermelding van de kracht en waarde des Christelijken geloofs te dezen opzigte, vervolgt de Prediker aldus: „Maar het is even waarachtig, dat dit zelfde geloof ons niet kan vertroosten, indien het ons niet verbetert; dat het ons geweten voor het verledene niet kan bevredigen, indien het ook ons geweten niet voortaan van de doode werken der ongeregtigheid reinigt; dat wij met al dat geloof door ons hart zullen veroordeeld, ja nog luider en heviger zullen veroordeeld worden, indien wij de leer der vergeving misbruiken, om ons hart des te meer te bezoedelen; en dat ons zoogenaamd geloof het wezen des waren geloofs mist, een ijdel, een dood, wat zeg ik, een zielverdervend geloof is, indien het de liefde tot het kwaad bij ons niet verdooft, indien het ons niet beweegt, niet dringt, niet aanvuurt, om, uit dankbaarheid voor de ontvangene genade, van nu af aan, Gods geboden te bewaren, en te doen, hetgene behagelijk is voor Hem."

Naar aanleiding van JOAN. III: 19—21, wordt in de zevende geſchetst *de invloed, welken gehechtheid aan de zonde op haat tegen de waarheid, gehechtheid aan de deugd op liefde tot de waarheid in de Godsdienst oefent.* Het hier gezegde zal ſteeds toepasſelijk blijven, zoo lang het Christendom niet alle tegenkanting heeft overwonnen.

De inhoud der achtſte, over LUK. XI: 27, 28, wordt met deze woorden opgegeven: *Het is niet genoeg, om door het hooren van Gods woord levendig*

en diep te worden getroffen; maar, om zalig te worden, moet er noodwendig dit bijkomen, dat men hetzelve ook bewaart. Eene heilzame waarſchuwing, die misſchien voor menig hoorder van nut zou kunnen zijn, en welligt ook voor dezen of genen Prediker, wiens hoofddoel ſoms ſchijnt te zijn, door eene ſchitterende voordragt, de gemoederen ſlechts voor eenige oogenblikken te roeren.

In de negende, over *Hebr.* II: 15, wordt JEZUS CHRISTUS voorgeſteld en aangeprezen als *Verlosſer der menſchen van de vreeze des doods.* De Prediker doet opmerken, van hoedanigen aard deze verlosſing is, en waartoe dezelve ons verpligt.

De laatſte is eene Gelegenheidsrede, op het Feest der Kerkhervorming, den 2 Nov. 1817, uitgeſproken. De tekst, LUK. XI: 35, diende hier ſlechts als *motto*, waaruit de Spreker aanleiding nam, om *te waarſchuwen tegen eenige voorname oorzaken, welke zouden kunnen te weeg brengen, dat het licht, hetwelk onder ons is, duisternis wierd.* Als zoodanige oorzaken worden opgegeven *onkunde*, *onverſchilligheid*, *bijgeloof*, *ongeloof*, *ondeugd.* Beweegredenen, welke ons moeten doen toezien, *dat dit niet geſchiede*, maken het tweede gedeelte der Feestrede uit. Ook hier getuigt alles van een diep inzien in het wezen des Christendoms en in de behoeften van onze dagen. Tot proeve ſchrijven wij nog dit af: „ En wanneer ik welmeenende, doch onberadene pogingen zie aanwenden, om onze eerdienst meer en meer *zinnelijk* te maken, en de ongodsdienſtigheid, die diep in het hart ſchuilt, door de ſtreeling der zinnen te genezen; wanneer ik LUTHER met ſoortgelijke kerkpraal en feestgebaar zie vereeren, als waarmede de oude Moederkerk hare Heiligen vereert; wanneer ik de viering van een doodenfeest zie inſtellen; o! het kan zijn, dat ik te zwaarmoedig denke, maar dan kan ik niet nalaten te vreezen, dat de Protestantſche Kerk meer en meer zal ontaarden van hare grondbeginſelen. Geliefden! wachten wij ons van daartoe

mede te werken. Er moge weinig reden tot schroom wezen, dat het bijgeloof, onder deszelfs grove gedaanten zich vertoonende, onze genegenheid zal winnen; maar dat het ook onder deszelfs verfijnde en naar de beschaving onzer dagen zich gedienstig schikkende gedaanten ons geenszins bekore! Scherpen wij onszelven steeds in, dat het ware wezen des Christendoms daarin bestaat: *God, die een Geest is, in geest en waarheid te aanbidden.*"

Belangrijkheid van onderwerpen strekt tot aanbeveling van dit tiental Leerredenen. Onbekrompene denkwijze en hooge ernst stralen overal door. Zijn de plannen misschien niet allen naar de regelen der kunst ontworpen, wie voedsel voor verstand en hart verlangt, ziet meer op rijkdom van zaken. Kan men den stijl welligt hier en daar minder sierlijk noemen, dezelve is steeds duidelijk, krachtig, deftig, den kansel waardig. Ook zijn druk en papier bijzonder goed.

Over de Bezetenen van het Nieuwe Testament. Te Leiden, bij de Wed. D. du Saar. 1833. *In gr. 8vo. IV, 80 bl. f* :-90.

„De vraag over de Bezetenen in het N. V. is onder „het beschaafd maar ongeletterd publiek verre van afge-„daan, en vele lieden van helder verstand en oordeel, „zoo zij het oud vooroordeel niet nog zijn toegedaan, „hinken op twee gedachten. Voor dezulken is in de „moedertaal weinig of niets voorhanden." Wij zeggen, dat dit gebrek althans niet minder is geworden, nadat dit ligte stukje zonder licht te voorschijn is getreden. In plaats van het *oude* vooroordeel, heeft de ongenoemde een *nieuw* vooroordeel aangegrepen. Vooroordeel wordt door nieuwheid niet beter, en is althans niet gegronder dan het oude bij hen, die onbevooroordeeld de zaak willen onderzoeken, zoo als zij is, en niet eerst maken, zoo als men haar gaarne heeft.

„Door de Bezetenen des N. T." verstaat de Schrij-

ver, bl. 1, „dezulken, van welke wij in de geſchiedver-
„ halen der Evangelisten melding gemaakt vinden, als
„ van menſchen, in welke booze of onreine geesten, *Dé-*
„ *mons* genoemd, gezeteld waren, die hunne ligchamen
„ op de wreedaardigſte wijze mishandelden (MARK. IX:
„ 18, 22), hunne zinnen verbijsterden, en hen alzoo
„ ten prooi hunner woedende begeerten maakten. — Door
„ alle Evangelisten" (ook door JOANNES?) „wordt
„ de zaak behandeld, als hadden zij zelve over deze
„ kwaal der lijders geen ander denkbeeld gevoed; het
„ zij dan, dat zij zich van de taal hunner tijdgenooten
„ bedienden, en zich naar hunne begrippen ſchikten;
„ het zij dat ook zij zelve ten dezen aanzien in geene
„ andere meening ſtonden. Dit laatſte evenwel, als bui-
„ ten de grenzen van ons tegenwoordig beſtek, zullen
„ wij zonder verdere bemoeijingen voorbijgaan." Dit
laatſte ſpreekt niet voor de deugdelijkheid van het ge-
maakte beſtek. De Evangelisten mogten ook wel gehoord
worden in eene zaak, welke zij vermelden, en in welke
zij voor ons meer licht kunnen ontſteken dan HESIODUS,
HOMERUS, THALES, PLATO, wier *goede en kwa-
de Geleigeesten* althans geheel andere wezens ſchijnen
geweest te zijn, dan de *Démons* in het N. V. Ook
had hij veilig kunnen laten rusten den Schrijver van het
Apokryphe boek *Tobias*, JOSEPHUS, PHILO en de
Rabbijnen, al worden deze ook geraadpleegd door B.
BEKKER in zijne *Betooverde Wereld*.

Dat de Staten-Bijbel ten onregte altijd van bezetenen
van den Duivel ſpreekt, en het woord *Duivel* invoegt,
is eene te losſe beſchuldiging. Het geſchiedt alleen ter
vertaling van δαιμονιζόμενος, *bedémonde*, zoo wil het de
Schrijver. Het N. T. kent maar éénen Duivel, doch
aan wien de *Démons*, als aan hun hoofd, onderworpen
zijn; en daar deze *Démons* genoemd worden *booze*, *on-
reine geesten*, kan die *vertaling*, welke niets invoegt,
wel geduld worden, al moet men, naar het ſpraakge-
bruik van het N. T., juister maar van éénen Duivel
ſpreken. Dat *bedémonde* is al een raar en naar en duis-

ter woord. Doch door dit woord komen ter bane al die vreemde namen, welke wij hebben opgenoemd, en welke zoo min als HIPPOCRATES en AULEUS hier regt van stemming hebben. „ De Bezetenen in het bij-„ zonder zijn dan lijders, bij wier krankheid zich, naar „ het beschreven gevoelen, een *Démon* voegde, welke „ altijd bij de ziekte werd genoemd; zoodat zelfs die „ onreine geesten onder de gebreken en kwalen zelve „ gerekend werden." En nadat nu enkele plaatsen worden aangehaald, waaronder ééne, waar dezelfde kwaal in denzelfden lijder nu eens den naam van *Démon* of *onreinen geest*, dan weder dien van ziekte draagt, MATTH. XVII: 15, verg. MARK. IX: 17, LUK. VIII: 39, (wij zullen niet eens aanmerken, dat verschillende personen verschillend kunnen spreken, zonder dat dit iets bewijst) volgt dadelijk: „ Hieruit blijkt, dat deze *Dé-„ mons* zekere hevige ziekten waren, voornamelijk de „ zoodanigen, die, in meerdere of mindere mate, het „ denkvermogen krenkten, en somtijds van zware toe-„ vallen vergezeld waren." Dit zal de man onwederlegbaar bevestigen. Hij schijnt dit ten minste te willen zeggen op het einde van bl. 9. Nu ja, de man meent dit te kunnen. Maar dan zullen de lezers eerst moeten laten doorgaan, dat hij, zoo als op deze aangehaalde plaats, *causa* en *effectus* door elkande haspelt, alles voor gelijkluidend en van dezelfde beteekenis houdt, wat op dezelfde plaats door verschillenden genoemd wordt. Een *magnus Apollo* is hij niet. De lezer wachte hier dus niet veel!

Doch wij zullen, zoo beknopt dit ons mogelijk is, althans het beloop van dit stukje opgeven. In de 14 eerste paragraphen ontwikkelt de Schrijver zijn gevoelen, en geeft, bl. 26, 27, dus zijn plan op: „ Wij hebben dan „ uit al het voorgaande de leer der *Démons* bij de Ou-„ den leeren kennen, den invloed hiervan op hunne „ denkwijze omtrent sommige ziekten en kwalen gezien, „ den oorsprong van dit gevoelen opgespoord, en ein-„ delijk aangetoond, dat JEZUS met beleid in deze denk-

„ wijze toegaf; terwijl wij de voornaamste bedenking, „ tegen deze waarheden" (waarheden? welke?) „ inge- „ bragt, hebben opgeheven en weggenomen." Dit alles geschiedt, zoo als het dan geschiedt, van bl. 1—26. Zekerlijk zeer beknopt. Alles is dus kort, maar — ook duidelijk en overtuigend? „ Thans," dus leest men verder, „ is het van belang, de verhalen der Evangelis- „ ten, die hierop betrekking hebben, allen in het bij- „ zonder na te gaan, daar wij, bij eene verklaring, op „ de vorige aanmerkingen gegrond, in de gebeurtenissen „ van dien aard juist eene veel natuurlijker kleur, en „ minder geheimzinnige en gewrongene trekken zullen „ opmerken." Hij wil zeggen, dat hij nu de verhalen, aangaande de bezetenen of *bedémonden* in de Evangeliën, naar zijn gevoelen verklaren zal. Dit geschiedt §§ 15—27. De hiertoe betrekkelijke plaatsen geven wij op: MATTH. VIII: 28—32, verg. MARK. en LUK. — MARK. I: 23—27, verg. LUK. — MATTH. IX: 32, LUK. XI: 14, verg. MATTH. XII: 22 — MATTH. XVII: 14—21, verg. MARK. en LUK. — MATTH. XV: 21—28, verg. MARK. — MARK. XVI: 9, LUK. VIII: 2. — Hoe dit alles hier afgehandeld is, zeggen wij liefst niet. Ons oordeel mogt ook eenigzins afsteken bij hetgeen hier als eigenlof des Schrijvers bl. 60 wordt medegedeeld: „ Al- „ les moet dus worden afgedaan met de oordeelkundige „ verklaring der Bijbel-verhalen zelve. *De onze heeft* „ *voor ons gevoel niets stuitends, niets gewrongens, niets* „ *duisters; alles is eenvoudigheid, het kenmerk der waar-* „ *heid; alles natuur, het eenige ware en schoone.*" Nu volgt nog, §§ 29, 30, verklaring van *Hand.* XIX: 13, en §§ 31, 32 van *Hand.* XVI: 16. — De Schrijver handelt eindelijk, §§ 33—37, over de benamingen *Duivel* en *Satan*, welke voorkomen *Hand.* X: 38 en LUK. XIII: 10—16, zoo, als iemand, die spoedig aan het einde wil zijn; dat is hier, nog oppervlakkiger, dan al het overige is. Tot *motto* had voor het geheele stukje wel kunnen dienen: *Veel geschreeuw, weinig wol.* — *Tantum.*

Het Lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurig belet. Vooraf gaat mijne afzetting als Luthersch Proponent. Echte bescheiden van H. F. KOHLBRÜGGE, *Doctor in de Godgeleerdheid. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1833. *In gr.* 8vo. *XX en* 166 *bl. f* 1-25.

Elk Schrijver heeft, met de openlijke uitgave van zijn geschrijf, een bepaald oogmerk, en van een *Doctor in de Godgeleerdheid* mag men dit inzonderheid verwachten. Laat ons zien, wat het oogmerk van den Heer KOHLBRÜGGE zij met de uitgave van deze bladzijden.

De man schrijft dan, 1°. [zie *Voorafwoord* (*)] *om, als man, in het openbaar, te handhaven de zedigheid eener dierbare en getrouwe gade, mede gekrenkt in het openbaar, vooral door de Synode. En tevens, om, als vader, zijnen kinderen het beste na te laten, wat een vader kan, een' goeden naam namelijk, en dien gered van de bedriegelijke tong.* 2°. *Wilde de Schrijver evenmin deze stukken verborgen houden, ten einde onze geëerbiedigde Koning, en alle Regenten, die het Recht liefhebben, mogen weten de meer verborgene oorzaken der Oordeelen Gods over ons Vaderland en Kerk.* 3°. *Rekende zich de Schrijver dit boekje verschuldigd aan zijne harteyrienden en aan de Kerke Gods, die hem* (de man zegt het onbewimpeld) *als haar waarachtig en levend lidmaat erkent.* 4°. *Moeten deze bladen dienen, om een bewijs te meer te leveren voor de oogen en ooren van het Nederlandsche volk, opdat niemand gemeenschap hebbe met de onvruchtbare werken der duisternisse, etc. etc.* 5°. En eindelijk *moet dit boek dienen, om hen, die alles aangewend hebben, wat zij bedenken konden, ten einde den Schrijver te verdringen en te verdrukken, open-*

(*) Eene verergering nog van het onverdedigbare *Voorwoord*, dat onzen schoonen letterhof dreigt binnen te sluipen: waarom dan maar niet frischweg *Vorwort?*

lijk uit te noodigen tot onderzoeking hunner eigene conscientie, en dit wel op zeven punten, bl. 17 en 18 vermeld.

De genoemde onderwerpen hadden, immers in zoo verre No. 2, 3 en 5 betreft, naar ons oordeel, beter en meer doeltreffend, bij een eerbiedig adres aan Z. M. en rondgaande brieven aan de belanghebbenden, kunnen behandeld worden. Dan, de *Theol. Doct.* begeerde dien *stillen*, *onopgemerkten* gang niet; zijne hoofdbedoeling was, dat er van *zijne* zaak, *in het openbaar*, zou *gesproken* worden, en, ziedaar! de man heeft zijn oogmerk bereikt.

Met de openlijke behandeling van No. 1 is echter niets, ter zake dienende, bijgebragt, en, na eene aandachtige lezing van hetgeen de overledene vrouw van den Heer KOHLBRÜGGE betreft, vragen wij: „*Vrouw! waar zijn uwe beschuldigers?*" Verder, en of en in hoeverre *dit* geschrijf den kinderen van genoemden Heer nuttig of nadeelig zijn kan, willen wij niet beslissen.

Meer is de ware bedoeling des Schrijvers bij No. 4 bereikt, kennelijk leidende, om bij de Hervormde Gemeenten, in ons vaderland, achterdocht en minachting te wekken voor hen, die, van wege het Rijksbestuur, met de algemeene of bijzondere regeling der kerkelijke aangelegenheden en belangen zijn belast geworden: immers duidt hij hen aan, bl. 16, als *de vijanden der leer van Gods heerschappijvoerende genade!* — Hoe is het mogelijk, vroegen wij onszelven, dat een man, als de Heer KOHLBRÜGGE, kennelijk zijne spijt aan den dag legt, *niet* te zijn opgenomen in eene Kerkgemeenschap, waarover het bestuur uit mannen bestaat, *die de wet verlaten en den Godtloosen prijsen?* — Dan, lieve Lezers! de Heer KOHLBRÜGGE heeft het antwoord gereed: *Maer die de wet bewaren*, *mengen sich* (*in strijt*) *tegens hen. De quade lieden* (de Synode, Classicaal Bestuur, Kerkeraad enz.) *en verstaen het recht niet: maer die den Heere soecken*, (de Heer KOHLBRÜGGE *cum suis*) *verstaen alles*, *Spreuk.* XXVIII: 4, 5; en wie weigert hier den Schrijver geloof?...

Het boek zelf behelst niets, dan een eentoonig,

regt vervelend verhaal van kibbelarijen tusschen den Heer KOHLBRÜGGE en het Bestuur der *Herstelde Luthersche Gemeente* te *Amsterdam*, en het gebeurde bij en met de mislukte poging des Schrijvers, om als Lidmaat der Hervormde Gemeente te *Utrecht* te worden aangenomen. Zoo lang partijen niet verkiezen, zich, aangaande deze onderwerpen, te doen hooren, en de *Theol. Doct.*, in een' weinig onderhoudenden stijl, in zijne eigene zaak redevoert, zal het moeijelijk blijven te beslissen, wat men voor waarheid te houden hebbe; met uitzondering evenwel van de *officiële* briefwisselingen, in deze *brochure* mededeeld, en die den Lezer met den loop dezer verdrietige zaak bekendmaken.

Wij noemen deze zaak *verdrietig*, en zij was dit, inderdaad, voor de daarin betrokkene Kerkelijke Authoriteiten zoo wel, als voor KOHLBRÜGGE, die door dezelve zijne kennelijke bedoeling, om aanvankelijk *Lidmaat* en daarna *Predikant* bij de Hervormden te worden, geheel heeft zien mislukken.

De inzage der *officiële* stukken heeft ons bevreemd doen staan over de weigering van het Provinciaal Kerkbestuur van *Noord-Holland*, om aan den Heer KOHLBRÜGGE de gronden te openbaren, waarom men vermeende zijne aanneming tot Lidmaat der Hervormde Gemeente niet te mogen toestaan. — Wij treden hierbij niet in de *questie*, of KOHLBRÜGGE het *regt* had, op de mededeeling van die gronden aan te dringen, en of het zoo aanstonds genoemd Kerkbestuur *bevoegd* was, 's mans aanvraag, daartoe strekkende, te wijzen van de hand. Neen; wij wenschten alleen, dat men den man, door eene rondborstige mededeeling, alle aanleiding benomen had, om over die weigering een groot woord te voeren, als ware hij buitengesloten, zonder te mogen weten waarom!

En waren die redenen van niet *admissibel* te zijn niet zeer duidelijk en voor de hand liggende? — De man had, nog jongeling zijnde, zich in de Herstelde Luthersche Gemeente doen kennen als iemand van een'

onrustigen aard. In stede van den, door hem van *negatieve* onregtzinnigheid verdachten, Leeraar, naar de les van het Evangelie, bescheiden en broederlijk, onder vier oogen, daarover te onderhouden, klaagt hij dezen, onverhoord, aan voor de Kerkelijke Authoriteiten, even als waren alle middelen, om den vermeenden dwalenden Broeder, met liefde, te winnen, geheel uitgeput. Tot vervelens toe beklaagt zich de Heer KOHLBRÜGGE, toen de zaak *door hem* bedorven was, dat Do. UCKERMAN hem een mondeling onderhoud weigerde. Wij vragen: waarom is hij met een verzoek daartoe niet *begonnen?* Hierdoor had de Heer KOHLBRÜGGE een *dadelijk bewijs* van zijne vredelievende gezindheden aan den dag gelegd; een *bewijs*, meer waardig in ons oog, dan alle zijne *betuigingen* van nederigheid, ootmoed enz., die wij nu, bij gebrek aan bewijs, voor kennisgeving aannemen.

Verder schreef de Heer KOHLBRÜGGE later, op vrij hoogen, voor 't minst onvoegzamen toon, aan Kerkelijke Authoriteiten, in een Kerkgenootschap, waarin hij verlangde opgenomen te worden; en waartoe, vragen wij, diende dat toewerpen van den handschoen aan de *Utrechtsche* Predikanten? Waarlijk, alleen dit een en ander wäre genoegzaam, om de vrees te regtvaardigen, dat het Hervormd Kerkgenootschap van de inlijving des Heeren KOHLBRÜGGE weinig *genoegen*, *rust* en *vrede* zou hebben ingeoogst, en tevens het oordeel van 's mans afwijzing te billijken!

Het doorgaand *zedelijk gedrag* van den *Theol. Doct.* kon, bij deze beoordeeling, geheel onbesproken blijven; er bestond toch geene *questie* over *een eigenlijk gezegd ergerlijk levensgedrag;* maar over *het gevaar, dat er, voor de Hervormden, in gelegen was, iemand op- en aan te nemen, die zoo vele bewijzen van zijnen onrustigen geest had aan den dag gelegd.*

Naar ons oordeel, waren deze gronden, vòòr het Provinciaal Kerkbestuur, genoegzaam, om het verzoek des Heeren KOHLBRÜGGE te wijzen van de hand;

maar ook tevens hadden dezelve zeer wel *genoemd* mogen worden. Of, verdient het berisping, wanneer men iemand, die elders, onbedachtzaam, brand veroorzaakte, buitensluit, uit vreeze, dat hij, in onze eigene woning, onvoorzigtig met vuur en licht zal te werk gaan? Maar men had dit, vrijuit, aan KOHLBRÜGGE moeten bekendmaken.

Wij voorzien wel, dat de man zou gezegd hebben: „Niet *ik* — een *ander* heeft dien brand gesticht! *Ik* ben zoo voorzigtig mogelijk! Over *mij* zal er, in *uw* huisgezin, geene klagt zijn!" Dan, men had daarop kunnen antwoorden: „Wij begeeren desaangaande geen *risico* te loopen. Uwe betuigingen zijn, als waarborgen daarvoor, niet genoegzaam."

Het gehouden gesprek met Prof. HERINGA, zoo als dit door den Schrijver wordt opgegeven, doet hem reeds kennen als iemand, die niet ongaarne over betwistbare punten geschil voert. Wat zou het geweest zijn, ware hij eenmaal *Lidmaat* en daarna *Predikant* geworden! Lezen wij dan niet, in de blaauwboekjes van den dag, herhaalde aankondigingen, dat de vaderlandsche Kerk in gevaar is; dat er slechts een gering aantal getrouwe wachters op *Sions* muren waken; dat *Akademiën* en *Atheneums* kweekscholen zijn van *Neologie;* dat Kerkbesturen, Hoogleeraren en Predikanten de waarheid verdonkeren, en een verfijnd Heidendom, het koste wat het wil, pogen in te voeren? enz. enz. Hoe ligt had de Heer KOHLBRÜGGE, eenmaal in het Hervormd Genootschap als *Lid* opgenomen en later als *Predikant* opgetreden zijnde, kunnen goedvinden, om dezen of genen Leeraar of Hoogleeraar van *negatieve* of *positieve Neologie* enz. enz. enz. te verdenken en aan te klagen; alles — en dit spreekt van zelf — om den wille der *waarheid;* maar met opoffering van de rust der Kerk, van eendragt, vrede en Christelijke liefde, die niet wijs begeert te zijn boven hetgeen er geschreven is, en de verborgene dingen overlaat aan den Heer. Voor al die onrust en

beroering is de Hervormde Gemeente, althans van de zijde des Heeren KOHLBRÜGGE, thans gewaarborgd. Mogten hare rust en inwendige vrede evenzeer boven de raadslagen van geheime bestrijders verheven zijn! Derzelver bedoelingen schijnen naar het vestigen eener *Herstelde Gereformeerde Gemeente* te leiden: wat wonder, in eene Eeuw, waarin omkeeringen van de bestaande orde der dingen tot eene gewoonte zijn geworden! maar ook, welk eene verantwoording voor de *Zeloten* en ACHITOPHELS onzer dagen! Gelukkig voor de vaderlandsche Kerk, dat *Nederland* een' Koning bezit, die de zinspreuk van zijn Stamhuis: *Je maintiendrai*, ook *hier* zal weten te doen eerbiedigen! Driewerf gelukkig, dat het Opperbestuur over de Gemeente des Heeren in de handen berust van Hem, *die alle dingen — ook het kwade — zal doen medewerken ten goede!*

Pathologisch en Physisch Betoog, dat de Aziatische Braakloop, zoodanig als dezelve in Europa en ook hier te lande is waargenomen, eene besmettelijke of contagieuze ziekte is. Door H. J. SCHOUTEN, *Med. Dr. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1833. *In gr.* 8vo. *f* 1-40. *Voorrede en Naschrift XXII, en verder* 122 *bl.*

Que de progrès solides aurait fait la médecine, si, ... ou bien le désir de fixer l'attention publique par quelque opinion paradoxale.

Dit Motto, aan PINEL ontleend, hetwelk de Schrijver, met nog eenige tusschenzinnen, aan het hoofd van zijn betoog heeft geplaatst, stellen wij slechts met behoud van het laatste gedeelte boven deze beoordeeling. Wij doen dit echter niet, om het gevoelen van den Heer SCHOUTEN, waarvoor hij thans rond uitkomt, *de besmettelijkheid der Cholera*, voor *paradox* te verklaren. Maar het gedurig terugkomen op een onder-

werp, op een punt van geschil, over hetwelk nog altijd zoo veel *voor* als *tegen* kan gezegd worden, en vooral, wanneer men, ter beslechting van hetzelve, niets meer kan doen, dan herhalen, hetgeen reeds door anderen is gezegd, of zich op de uitspraak der Scholen beroepen, begint dit niet iets te krijgen van *fixer l'attention publique par .....?*

Wat doet het er toch toe, of anderen plotselijk veranderen, omkeeren? Die gevoelt bij *het eenmaal aangenomene en beledene denkbeeld* niet te kunnen volharden, wel nu! hij verandere, wanneer dit met zijne overtuiging beter overeenkomt. Die de Cholera voor besmettelijk blijft houden, blijve in deze gevoelens. Elk streve, om, door afdoende voorbeelden, het gevoelen te staven, hetwelk hem, op deugdelijke gronden, als het best te bewijzen voorkomt. De besmettelijkheid of niet besmettelijkheid worde slechts geen *hobbyhorse*, zoo als TRISTRAM SHANDY dit noemt; en vooral verlieze hij, die zijn stokpaard berijdt, de gewigtige les van KANT niet uit het oog, dat elk zoo lang en zoo hard kan rijden als het hem lust, mits hij maar niet verge, dat een ander bij hem achterop kome zitten.

Bij den twist over de *al* of *niet besmettelijkheid*, en het lezen van al het geschrijf daarover, gevoelt men soms dezelfde gewaarwording, die eens onze BORGER ondervond, na het lezen van zoo vele geschriften over het *Mysticismus*. (*)

Wij moeten van dit *Betoog* zeggen, dat er leerstellig niet meer tegen te zeggen valt, dan de Schrijver zelf zegt, die niet wil beweren, dat in zijn werkje (bl. VIII) *op sommige punten geene bedenkingen, geene leemten, geene gebreken zullen te vinden zijn.* Wanneer men

(*) „Zoo ook wensche ik, dat mij, die van die Mystische geregten nog geheel verzadigd ben, en er mij als „bedwelmd van gevoele, vrij gelaten worde, mij niet weder in eenen nieuwen roes te storten, vóór ik den ouden „hebbe uitgewasemd." — Voorrede voor de 2de uitgave van zijne Prijsverhandeling over het Mysticismus.

echter het *leerstellige* op hetgeen de ondervinding heeft geleerd volstrekt wil toepassen, of de Natuur in het rijglijf der Schole pennen, dan is er wel het een en ander, hetwelk botst of aan bedenking onderhevig is. Tot eene wederlegging van sommige dezer punten gevoelen wij ons evenwel niet geroepen; want wat baat het, over stellingen te twisten, waar de ondervinding ons nog geene genoegzame daadzaken, het zij *voor* of *tegen*, heeft verschaft? Het ontbreekt beide partijen niet aan wapenen, om zich te kunnen bevechten. Gelukkig, dat dusverre de Geneeskunde, als de Diplomatie, tot geene *dwangmiddelen* de toevlugt kan nemen, om, door *Embargo* of overmagt van wapenen, eene der beide partijen tot toegeeflijkheid, te dwingen al had zij ook het regt aan hare zijde!

Wij rekenen ons Vaderland gelukkig, dat de wensch van den Heer SCHOUTEN nog niet verwezenlijkt is, door de oprigting eener *Akademie van Geneeskunde* (Voorrede, bl. V). Zulk een *doctum corpus* voert gaarne den *Conferentietoon*, en had in der tijd ook zijne *Protocollen*; men raadplege slechts de geschiedenis van het Magnetismus in *Frankrijk*. Eene Akademie van Geneeskunde zoude, onzes oordeels, de *coteriën* (bl. V) meer in de hand dan tegenwerken. Zonder *sectiën* kan eene Akademie niet bestaan, en ziedaar de deur voor *coteriën*, bekleed met magt en gezag, geopend! Het is juist zulk eene Akademie, die het *legio* van *geusurpeerde* en *ongegronde reputatiën* zoude vermeerderen, in plaats van ze te ontmaskeren. Wij verzoeken derhalve den Heere SCHOUTEN eerbiedig, dit zijn voorstel nog eens in overweging te willen nemen.

Die den grondregel huldigen: *Nul n'aura d'esprit!* laten zij zich dit verbeelden; daardoor zullen de ooren des te sterker uitkomen, en wij ons met derzelver bedrijf evenzeer vermaken als met de vertooning van het geestige stuk van MOLIERE, waaruit deze regels ontleend zijn.

Wat eene vaderlandsche, eene eigene Geneeskunde be-

treft, (bl. VI) wij vinden dit denkbeeld wat ſterk *nationaal*, nog ſterker dan die van het gewenschte en in zeker opzigt wenſchelijke, maar niet tot ſtand gekomene *kostuum*, dank zij de *Franſche* en andere *Modes!* Het kon wel eens leiden, dat voor het *doctum corpus*, het *legio van geneeskundige lesgevers* niet uitgezonderd, met beter gevolg een *nationaal kostuum* werd voorgeſteld; en men beweegt zich thans zoo gemakkelijk en vrij, ſedert men niet meer met tabberd, bef en allongepruik, noch met degen, haarzak en punthoed, als een geleerde zich behoeft te onderſcheiden. Trachten wij in de Geneeskunde naar het wereldburgerſchap, terwijl wij desniettemin onzen geboortegrond getrouw blijven.

Wij zijn dit met den Heer SCHOUTEN, en ook met zekeren Profesſor, den *bekenden Vertaler Profesſor* (?) bl. VIII, volmaakt eens, dat *de geneeskundige opvoeding, onder anderen, ook nog veel te wenſchen overlaat; de ellendigſte* (?) *ſchool- en leerboeken onzer kunst* (*) (bl. VI) *zijn een kwart eeuw in de vorderingen der wetenſchappen achteruit. Het is betreurenswaardig! wij leven in de vernedering, wij zijn tot die laagte gevallen, dat wij die ſchool- en leerboeken onzer kunst bij vreemden moeten zoeken of uit vreemde talen moeten overnemen.* (†) *Ja, vele reeds volbragte geneeskundige opvoedingen laten, ondanks de uitbundige loftoezwaaijingen van het Genootſchap van onderlinge en wederzijdſche bewondering, welke men dagelijks opmerkt, nog veel om te wenſchen over!*

Maar, hoe zal zoo veel kwaads verholpen, hoe zullen de inrigtingen van het lager (geneeskundig?) onderwijs verbeterd worden? hoe zullen wij aan eigene voortreffelijke leer- en ſchoolboeken komen? hoe zal het

(*) Wel te verſtaan voor hen, die van geene betere, welke er gevonden worden, gelieven gebruik te maken.

(†) Waarom niet, als ze goed en doelmatig zijn, bij gebrek aan oorſpronkelijke?

legio geneeskundige lesgevers (worden de Professoren hier al of niet onder gerekend?) verder beter opgevoed en *gedresseerd* worden? De *Galérie crapuleuse et burlesque etc.* van den Heer SCHOUTEN (bl. VII) zal hiervan meer zeggen; zij zal de *leeuwenvacht* opligten, en *het ezelsoor zal van onder de vacht uitsteken; ieder, die niet zoo dom is, als de muts hem staat, zal dan zien, waar het eigenlijk scheelt, en* — maar wij vragen, met den Heer SCHOUTEN, den lezer *verschooning voor deze uitweiding.* Wij zijn het overigens met den Schrijver geheel eens: „dat men „verpligt is, om, bij de verkondiging van de niet „besmettelijkheid eener bepaalde ziekte, steeds op den „voorgrond te stellen, dat, offschoon die ziekte eigen„lijk niet besmettelijk of aanstekend is, echter alle noo„delooze en overtollige gemeenschap, bij alle hevige „ziekten, even zoo nadeelig voor den zieke, als voor „den bezoeker is." Welke dan ook *de gevoelens omtrent het geschilpunt* (bl. XV) mogen zijn, op deze wijze zoude er een punt van aanraking kunnen gevonden worden, op hetwelk de grondbeginselen der kunst, bevordering van het algemeene welzijn, vooreerst kunnen blijven rusten.

Practische Aanteekeningen betreffende de Cholera te Scheveningen, door J. G. WAARDENBURG, *Med. Doctor. Te Leyden, bij* J. C. Cijfveer. 1832. *In gr. 8vo. 85 Bl. f* :-90.

De Schrijver dezer practische Aanteekeningen, van *Leyden* naar *Scheveningen* ter behandeling van de Cholera gegaan, wenscht aan het verlangen zijner vrienden te voldoen door mededeeling van hetgeen hij daar zag. Toen hij dezen wensch vernam, ontbrak het hem daar ter plaatse aan tijd, en toen ook nog aan voorraad. Thans zal hij, de gezegde bezwaren geweken zijnde, dien gehoor geven.

Terwijl hij deze letteren hoofdzakelijk aan zijne vrienden rigt, voegt hij er tevens bij, dat het geene befpiegelingen over den aard der ziekte zullen zijn, geene bijdragen tot, noch onderzoek over de al of niet befmettelijkheid derzelve; alleen een beknopt verhaal van hetgeen hij in deze ziekte gezien en gedaan heeft, en wel bepaaldelijk van die zieken, welke, in de aan zijne zorg toevertrouwde wijk, aan hunne huizen behandeld zijn. Hij zal hier dus de waargenomene graden of vormen dezer ziekte zoo kort mogelijk befchrijven, derzelver behandeling opgeven, eenige ziektegefchiedenisfen er bijvoegen, en hierop eenige meer algemeene opmerkingen betreffende deze ziekte laten volgen.

Zulk eene wijze van behandeling achten wij de ware te zijn, en wilde de Heer WAARDENBURG, als jong Arts, aan geene andere zich wagen, hij deed wél, en menig ouder Arts mogt er een voorbeeld aan nemen; met twisten en haarkloven vordert de wetenfchap niet.

De Schrijver fchijnt de volgende vormen te hebben aangenomen, of dezelve op de Cholera te hebben toegepast: *Goedaardige buikloop* (de zoogenaamde Franfche *Cholerine*); *goedaardige Cholera*; *kwaadaardiger Cholera* (*erethica*); *kwaadaardige buikloop*; *kwaadaardigfte Cholera* (*pesfima*, *paralytica*, *asphyctica*.) Deze verdeeling heeft hare gebreken, zoo wel als vele andere. Daar zij echter door den Schrijver op zijne bevindingen fchijnt gegrond te zijn, zoo blijve zij voor zijne rekening, tot dat wij eens de Cholera onder *ftellige* en *afdoende* vormen zullen gebragt zien.

Overeenkomftig zijne verdeeling, loopt de Schrijver derzelver *erkenning*, *voorzegging*, *verloop* en *behandeling* door. Dit gedeelte is voor geen uittrekfel vatbaar; het behoort door elken Geneeskundige in zijn geheel en verband gelezen te worden; ieder merke voor zich aan, wat zijne aandacht treft, doe er winst mede, of trachte den Schrijver te wederleggen, als hij dit noodig oordeelt.

Algemeene aanmerkingen hebben wij niet, en met enkele bijzonderheden behoeft men het algemeen niet lastig te vallen, vooral wanneer zij van geen algemeen belang zijn.

Der aandacht waardig is de aanmerking, waarmede de Schrijver zijnen arbeid besluit, over de ziekteäandoening op het laatst der Cholera, die met haar in verband scheen te staan. Rec. meent dergelijk verband niet onduidelijk in ziekten gezien te hebben, welke de Cholera langer of korter zijn voorafgegaan.

De waarneming, *dat, zoo slechts één hevig gevol zich in eene buurt* (bl. 77) *of in een slopje vertoonde, dadelijk meerdere menschen werden aangetast*, enz. is, als daadzaak, gewigtig. Zij wordt door bewijzen metderdaad gestaafd.

Wij beschouwen deze practische Aanteekeningen, ook om den geest, waarin zij gesteld zijn, hare plaats waardig te zijn, en wenschen den Schrijver, op dit voetspoor voortgaande, die voldoening, welke een onmisbaar gevolg is van het streven naar de waarheid door gepaste middelen.

Onontbeerlijk Gedenkblad voor Vroedmeesters en Vroedvrouwen, of Zwangerheidsalmanak, naar het Hoogduitsch door C. L. HAPPEL, *Heel- en Vroedmeester (te Leyden). Te Leyden, bij* H. van Oorde. 1832. *Almanaksformaat. f* :-60.

Een *vade-mecum* voor beoefenaars der edele Verloskunst, vooral geschikt, om hun de berekening van het juiste tijdperk der verlossing gemakkelijk te maken, en hetwelk wij, als zoodanig, aan allen, voor wie het bestemd is, gerustelijk durven aanbevelen. Alleen de woorden: *Onontbeerlijk Gedenkblad*, zijn, voor onzen landaard, wat winderig gekozen.

Beredeneerd algemeen Register op de Staten van Landbouw in het Koningrijk der Nederlanden, over de jaren 1814 *tot* 1828 *ingesloten; door* JAN KOPS, *Hoogleeraar in de Kruid- en Landhuishoudkunde te Utrecht, enz. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1832. *In gr.* 8*vo. XVIII, VIII en* 50 *bl. f* : - 90.

De Heer KOPS geeft in een uitvoerig voorberigt de geschiedenis op der staten van Landbouw, met wier opmaking hij vroeger belast was, als Commissaris van Landbouw, volgens eene door hemzelven ontworpene instructie, en later belast bleef, toen de post van Hoogleeraar in het aan ons akademisch onderwijs toegevoegde vak der Landhuishoudknnde aan hem was opgedragen. De Hoogleeraar betreurt het, dat zijn vroegere post onvervuld bleef. Dat men hem later ook ontsloeg van het opmaken dier staten, en deze zorg aan de Huishoudelijke Maatschappij overliet, schijnt hem mede niet zeer aangenaam geweest te zijn. Althans de Missive van den Heer Administrateur voor de Nationale Nijverheid aan gemelde Maatschappij geeft hem aanleiding tot eenige tegenbedenkingen.

Hoe dit ook zij, het voor ons liggend beredeneerd Register geeft een nieuw bewijs, dat het den Hoogleeraar althans niet aan ijver ontbreekt, en dat hij geene moeite ontziet, om den vaderlandschen Landbouw te helpen bevorderen. Voor de bezitters der meergemelde staten zal dan ook dit Register zeer welkom zijn, en wij kunnen volstaan met hen er opmerkzaam op te maken, dewijl een werk als het onderhavige volstrekt voor geene eigenlijke beoordeeling vatbaar is, en dus met geen ander doel, dan meer algemeene bekendmaking, aan de Redactie kan zijn ingezonden.

Voorlezingen over de Geschiedenis der beeldende Kunsten bij de oude Volken, door J. A. BAKKER. *Iste Deel. Te Rotterdam, bij* L. Vermeet. 1832. *In gr.* 8*vo.* 207 *Bl. f* 2 - 50.

De letterlievende Schilder, de Heer BAKKER, reeds voordeelig bekend door eenige bekroonde en andere Verhandelingen over onderwerpen van Letterkunde, nadert in dit ftuk meer het vak van zijn eigenlijke beroep. De halve of dus genoemde *Franfche* titel noemt dit werk: *Gefchiedenis der beeldende Kunften bij de oude Volken*; meer behaagde ons de eigenlijke titel: *Voorlezingen over de Gefchiedenis der beeldende Kunften enz.* Immers, eene volledige Gefchiedenis zou veel meer vereifchen, dan hier geleverd wordt; en ook de Schrijver erkent in zijne Voorrede, dat die verre boven zijn vermogen en hulpmiddelen zou gaan, *en ook nog niet in eenige taal volledig beftaat.* Immers, de Heer BAKKER wil, indien hij eenige aanmoediging vindt, het niet bij de Ouden laten berusten, maar de Gefchiedenis der Kunst tot op den tegenwoordigen tijd brengen, zich echter flechts bij de hoofdzaken bepalende. Hij zag, dat de kennis van de *theorie* en Gefchiedenis der Kunst met derzelver beoefening in *Nederland* geenen gelijken tred hield; hij wenschte den jongen kunftenaar daaromtrent te gemoet te komen, te liever, daar die theoretifche en historifche kennis ook op de beoefening der kunst van grooten invloed kan zijn, om zich voor verkeerde ftelfels en zijpaden te wachten.

Het zijn dus Voorlezingen, gehouden in het Teekengenootfchap: *Hierdoor tot hooger*, te *Rotterdam*. Wij weten niet, uit welke perfonen deze kring beftaat; maar wel, dat de Redenaar in die leden veel, zeer veel vooronderftelt. Het zijn in het eerfte, *theoretifche* gedeelte doorgaans zeer afgetrokkene wijsgeerige befpiegelingen in de nieuwere *Duitfche* manier (waarvan niet alleen de zaken, maar ook de taal en voordragt zeer duidelijke blijken dragen); het *historifche* gedeelte dringt de geheele *Oosterfche*, *Egyptifche* en oude *Griekfche* Kunstgefchiedenis in een kort beftek bijeen, en noemt eene menigte namen, zoo van landen als perfonen, op, die bij kunstbeoefenaars en liefhebbers, met de *Archeologie* en Kunstgefchiedenis zoo min, als met de *Æsthetica*, zeer vertrouwd, ook wel tot de *terra incognita* zullen behooren. De Heer BAKKER heeft misfchien te veel zichzelven en de *Duitfche* kunftenaars op het oog gehad, maar — wij fpreken vrijmoedig — hij is in kennis der Gefchiedenis en Litteratuur onder onze jongere kunftenaars een

Phenomen, en ook de *Duitschers* overtreffen hen daarin. Wij vreezen waarlijk, dat vele *Indische* en *Egyptische* namen, ja zelfs sommige *Griekschke*, door degenen, voor welke de Heer BAKKER voornamelijk dit werk bestemde, niet verstaan zullen worden. Bij de lectuur zal dit echter misschien nog beter gaan dan bij de voorlezing, waarin zoo vele zaken en vreemde voorwerpen even als toovergedaanten de ziel voorbijzweven, zonder een' vasten indruk op het geheugen of de verbeelding te kunnen maken.

Het geheel is verdeeld in zes vrij uitgebreide Voorlezingen: eene tot *Inleiding*; voorts, *over de Geschiedenis der beeldende Kunsten bij de aloude Oostersche Volken*, zoo als *Indianen*, *Babyloniërs*, *Pheniciërs* (waartoe ook de tempel van *Jeruzalem* behoort, onder SALOMO door *Phenicische* kunstenaars opgerigt) en *Perzen*, b. v. de ruïnen van *Persepolis* en *Pasargada* (*Parsegaard*); *over de Bouw-*, *Beeldhouw-* en *Schilderkunst der Egyptenaren*, in twee Voorlezingen; *over de Geschiedenis der beeldende Kunsten bij de Grieken in het eerste tijdvak*, mede in twee Voorlezingen. Er is zeer veel kunde in deze stukken ten toon gespreid; doch misschien is dezelve wat te veel opeengestapeld. Terwijl de regelen in de *Inleiding* met alle gestrengheid en afgetrokken worden voorgesteld, loopt de *Kunstgeschiedenis* misschien wat al te veel in *concrete* bijzonderheden. Zou men nu niet wél gedaan hebben, wanneer men er die regelen wat meer op had toegepast?

Er is, onzes inziens, nog een ander gebrek in deze Kunsttheorie en Geschiedenis; namelijk de duisterheid, waarin dezelve menigmalen gewikkeld is. De Heer BAKKER heeft blijkbaar veel *Hoogduitsch* gelezen, en het kenschetsende van den *tegenwoordigen Duitschen* stijl, vooral bij eenigzins wijsgeerige onderwerpen, gebrek aan duidelijkheid, niet zelden overgenomen. Een aantal *Germanismen*, en eene niet zelden verwaarloosde *interpunctie*, voegt zich hierbij, om den stijl moeijelijk en minder bevallig te maken. Somtijds wordt ook de taal geweldig verwaarloosd. Wat beteekent b. v. het volgende, bl. 20? „ Eene volkomene *plastische* „ voorstelling verbiedt het onderscheid der levende, tusschen „ de doode stof, die de beeldhouwkunst slechts ter harer „ beschikking heeft. De eene stof is meer dan de andere „ voor eene aan de werkelijkheid nadere voorstelling ge„ schikt." (Dit *nadere* zal wel *naderende* moeten zijn.) Bl.

27: „ De godsdienst zal des te voordeeliger voor de ont„ wikkeling des kunstzins en vooral voor den beeldenden „ zijn, hoe meer zijne voorstellingen in de vormen van „ het bewerktuigde leven op eene gelijkende (*adequate*) „ wijze daar te stellen zijn." Bl. 28: „ Verder dan de „ kunstvorm, die een volledig beantwoorden en een innig „ doordringen van het uiterlijke met het innerlijke vordert, „ gaat het *symbool*," (waarom niet *zinnebeeld?*) „ dat op „ eenen zamenhang van zinnelijke voorwerpen met godde„ lijke wezens berust, die slechts voor het godsdienstig „ geloof bestaat, en daar meer vergezochte verbindingen „ dan de kunstvorm toelaat." Dit is *Hoogduitsch* van den hedendaagschen stempel met *Hollandsche* woorden; en het spijt ons van den jongen, veelbelovenden Schrijver, wiens vroegere bekroonde Verhandelingen dat karakter niet dragen, dat hij zoo doende eenen verkeerden weg inslaat, der tale geweld aandoet, en geen goed voorbeeld aan andere Schrijvers over de kunst geeft. Onmatig lang is de *periode* bl. 51; daarenboven is dezelve gebrekkig en hapert in 't midden. Wat is ook „ een *innige trek*, die de *Babyloni*„ *ers*, gelijk andere volken uit deze streken, vroegtijdig tot „ eene groote volksmenigte zamendrong?" Bl. 52: *Afleidingszeeën*, lees: *meren ter afleiding*, (Hoogd. *Seen.*) *Zeeën* omringt men met geene steenen muren. Bl. 124: „ Hun„ ne poging, om ieder deel des ligchaams op eene ge„ lijk duidelijke en kennelijke wijze daar te stellen, werkt „ hier overal op eene streng bepalende wijze in." Hier zijn drie grove *Germanismen*. *Daar te stellen* (wij behoeven dit woord volstrekt niet, daar ons oude *Hollandsche voorstellen* hetzelfde uitdrukt); *gelijk* voor *even* (*gleich*); en *op iets inwerken* (*auf etwas einwirken*) in plaats van *op iets invloed hebben*, is een der ergsten, die wij aangetroffen hebben, alleen het elders gevondene *besteken* voor *omkoopen* uitgezonderd. Nog ééne plaats; zij zal de laatste zijn. Bl. 143: „ Zoo vormde zich, even als in het gansche „ *Egyptische* leven, ook in de kunst, op den grondslag „ eener eigenaardige natuur en wereldbeschouwing, die door „ de godsdienst als het ware versteend en vereeuwigd was, „ en op eenen veelal door de verbeeldingskracht daarge„ stelden bodem (*Boden*, grond) (*), een nuchter en droog

(*) Wij merken dit aan; men zou anders aan een *schip* kunnen denken.

„ verstandsleven, dat de buitenwereld met groote scherp-
„ zinnigheid in duizendvoudige onderscheidingen opvat, en
„ hier, bij de vruchten eener aloude phantasie, elke zeld-
„ zame symbool als gegevene vormen aanwendt, en met
„ eene koele naauwkeurigheid soms ontleedt, soms zamen-
„ stelt, maar daarbij doorgaans van die warmte en levendig-
„ heid der aanschouwing, die de eigenlijke en eenwige be-
„ teekenis der natuurvormen raadt, en van die juiste za-
„ menstelling van het inwendig gevoel met de zinnelijkheid,
„ waaruit alleen de ware kunst kan voortspruiten, hemels-
„ breed verwijderd blijft." Welk een zin! Wij gelooven niet, dat HOOFT en BRANDT, wat zeg ik? dat VAN EFFEN en STIJL er een woord van verstaan zouden hebben; VAN DER PALM zou er stellig bij glimlagchen of het hoofd schudden, en dat zijn toch onze Modellen. Het is waarlijk jammer van den Heer BAKKER! Nogmaals raden wij hem welmeenend, meer echt *Hollandsche* Schrijvers en wat minder *Duitsche* te lezen, wanneer hij (zoo als wij hopen) ons verder de slotsom zijner wezenlijk niet geringe kunde wil mededeelen.

De zes Voorlezingen zijn zoo rijk aan zaken, dat het ons onmogelijk is, daarvan een uittreksel te geven, eenigzins geëvenredigd aan dien voorraad. Door zeer veel in een kort bestek te willen zeggen, wordt de stijl wel eens droog. Niet alleen oudere, maar ook de beste nieuwere, vooral *Duitsche* werken, heeft de Heer BAKKER daarbij gebruikt, doorgaans met oordeel, maar ook wel eens met al te veel vertrouwen op de Schrijvers, die hij volgt. B. v. in het zoo even medegedeelde oordeel over de *Egyptische* kunst. Het is namelijk het oude, gewone; maar de *Fransche* Geleerden in *Egypte* hebben doen zien, dat er ook heerlijke en door schoonheid en bevalligheid uitstekende gewrochten der *Egyptenaren* uit het bloeijendste tijdperk hunner kunst worden gevonden; zie daarover de *Ideën* van HEEREN. BAKKER's verdeeling der kunsten in zoodanige, die hare vormen in meetkundige evenredigheid, en dezulke, die dezelve in navolging van bewerktuigde natuurvormen zoeken, is opmerkelijk, en doet, wel is waar, in de eerste klasse sommige schijnbaar verbazend uiteenloopende kunsten, gelijk de muzijk, dans- en — bouwkunst, bijeenstellen, maar er is nogtans in die alle zekere *symmetrie* (het woord is aan de bouwkunst, maar de zaak ook aan de beide andere

eigen). Nogtans heeft, van een' anderen kant, de bouwkunst weder door hare uitbreiding in de ruimte, en omdat zij *het kunstidée in eenen zigtbaren vorm uitdrukt*, zoo veel overeenkomst met de beeldhouw- en schilderkunst, die bewerktuigde vormen nabootsen, dat men dezelve te zamen onder den naam van *beeldende Kunsten* bevat (bl. 23, 24). Het verschil nogtans tusschen deze *tweederlei* kunstvormen vertoont zich sprekend bij de oude *Grieken*. Terwijl in het *eerste* tijdvak der *Grieksche* beschaving de bouwkunst en de daarmede verwante kunsten zich boven de onderwerping aan eenen vasten grondvorm of *typus* verhieven, die in *Egypte* steeds den kunstenaar boeide, (zoodat ook nergens *zijn* naam vermeld wordt; het was altijd slechts de *kunst* naar de voorgeschrevene regelmaat, die zich vertoont) was dit met de eigenlijke beeldende kunsten, beeldhouw- en schilderkunst, niet het geval; deze bleven nog gehecht aan die, door de Godsdienst eenmaal voorgeschrevene, heilige vormen, op de stijve *Egyptische* wijze (zie bl. 150. 160. 176. 206). Den overgang schijnen de door COCKERELL ontdekte standbeelden van MINERVA in den tempel van JUPITER PANHELLENIUS op *Ægina* te hebben gemaakt, die wel reeds een' vrijen stand en volkomene ontwikkeling, maar nog eene stijve houding en eenen vorm van overeenkomst (*de convenance*) hebben, niet de bezielde uitdrukking der eigenlijke en ware *Grieksche* kunst.

Ten slotte moeten wij den Heer BAKKER, voor het vervolg van zijn werk, oplettend maken op de spelling der oude namen, die hier niet altijd juist is, en waaraan iemand, die (zoo als bij hem het geval schijnt) de oude talen niet magtig is, dubbele zorg moet besteden. Zoo staat er *Mycena*, in plaats van het meervoudige *Mycenæ* of *Mycene*; *Delphos*, in den vierden naamval, in plaats van *Delphi*; *Epyrus*, voor *Epirus*; *Neptunes*, voor *Neptunus*; *Orchomena*, voor *Orchomenus*; *Cycicus*, voor *Cyzikus*; *Erythaische*, in plaats van *Erythreesche* (Zee); *thalomoi*, voor *thalamoi*, enz. Ook is het een weinig gemaakt, juist overal, in navolging der *Duitschers*, de *Grieksche* Godennamen in plaats der algemeen bekende *Latijnsche* te zetten, vooral wanneer men deze laatste, gelijk de Schrijver doet, er toch bijvoegt. Maar dit moet men dan ook niet verzuimen juist bij de minst *algemeen* bekende dier Godennamen, zoo als *Eros* voor *Amor*, of den Mingod, en de *Chariten* voor de *Gratiën* of Bevalligheden, op bl. 184.

De Heer BAKKER is te zeer doordrongen van liefde voor Kunsten en Letteren, dan dat de bovenstaande aanmerkingen, die alleen in derzelver belang gemaakt worden, hem zouden belgen. Ware het werk compleet, zoo zouden wij misschien sommige derzelven hebben teruggehouden; nu hielden wij de mededeeling voor nuttig, opdat de Schrijver, des verkiezende, daarvan in een volgend Deel nog gebruik zou kunnen maken. Wij achten den geheel uit zichzelven gevormden Man hoog, en kunnen dus geen oogmerk hebben, om hem iets onaangenaams te zeggen; alleen het belang der Letteren, en de vrees, dat een met roem bekende naam andere jonge Schrijvers — en ook hemzelv' in volgende geschriften — eene verkeerde, voor onze taal noodlottige rigting zou kunnen geven, heeft ons bezield.

Een volgend Deel, de *Grieken* in derzelver bloei bevattende, moet voor de Kunstgeschiedenis nog veel belangrijker zijn dan het tegenwoordige.

Geschiedenis van den vijftienjarigen Vrede in Europa, sedert den Vrede te Parijs in 1815 *tot op de tweede Fransche Omwenteling in* 1830. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *In II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1832. *In gr. 8vo. Te zamen XL en 962 bl. f* 9-:

In dit werk levert de Heer VAN KAMPEN een zeer volledig en, in ons oog, uitmuntend overzigt der gebeurtenissen gedurende den vijftienjarigen Vrede in *Europa*. Genoegzaam alles, wat bij de onderscheidene Natiën, niet alleen in ons Werelddeel, maar ook in de Volkplantingen en in de Noord- en Zuidelijke Staten van *Amerika*, is voorgevallen, en voor ons en den nakomeling van geschiedkundig belang kan gerekend worden, is hier opgenomen, helder uiteengezet en kunstmatig aaneengeschakeld. Onder de lezing vonden wij ons getroffen, zoo wel door den rijkdom van zaken, als door de wijze van behandeling, en meer bijzonder door de juiste opmerkingen, waarmede de Schrijver bijna elke gebeurtenis vergezelt, en door de *echt*-liberale gevoelens, welke hij overal ten toon spreidt. Daar het werk, uit den aard der zaak, voor geen uittreksel, zelfs voor geene schets, vatbaar is, zullen wij liever iets meer zeggen van den geest, waarin het geschreven is, en daardoor vertrouwen wij dan ook hetzelve het best te zullen kenschetsen.

„ Gestrenge onzijdigheid," dus spreekt de Heer VAN KAMPEN in de Voorrede, „ heeft mijne pen bestuurd. Ik ben „ noch *liberaal* (naar het spraakgebruik onzer tijden) noch „ *serviel*, maar met geestdrift bezield voor eene geregelde „ Vrijheid, zoo als wij die thans in *Holland* genieten, en „ ook onder de Republiek genoten. — Zoo mijn boek eenige „ waarde bezit, zal het misschien die zijn, van even ge„ streng omtrent de uitersten, als toegevend omtrent edele „ en welwillende mannen van alle partijen te zijn. FERDI„ NAND VII, INFANTADO, MIGUEL en MAITLAND, „ maar ook PEPÉ en RIÉGO zullen in mij geene voorspraak „ vinden; maar ALEXANDER van *Rusland*, CHATEAU„ BRIAND, ROYER-COLLARD en CANNING hebben, „ mijns inziens, aanspraak op de hulde van tijdgenoot en „ nakomelingschap, als vaderlands- en menschenvrienden van „ eene verschillende wijze van zien. — Overal heb ik ge„ tracht mijnen eigenen weg te bewandelen, zonder mij slaafs „ aan iemands oordeel te onderwerpen, en zonder Vorsten „ of Grooten, maar ook zonder de veeltijds zoo noodlottige „ dusgenaamde *publieke opinie* (opinie der dagbladschrijvers) „ te ontzien."

Wij hebben wel meer van die Geloofsbelijdenissen in Voorredenen en Inleidingen gezien, waarvan het werk zelf de volmaaktste tegenhanger was. Beter nageleefd dan hier, zagen wij ze nimmer. Met de grootste vrijmoedigheid, en zonder iets te ontzien, beoordeelt VAN KAMPEN het gedrag der Monarchen van *Europa*, en zegt de waarheid — die meestal geene vleijende waarheid is. Onbekrompen lof gevende aan wien lof toekomt, gematigd en omzigtig, waar een streng oordeel misschien onregtvaardig zou kunnen zijn, is hij onverbiddelijk gestreng tegen de uitersten. Van dit laatste geeft, onder vele andere, de beoordeeling van Don MIGUEL een merkwaardig blijk. (Iste D. bl. 404.) Maar ook de zoogenoemde *Liberalen* (in de laatste tijden *Revolutionairen*) worden hier naar verdienste ten toon gesteld. Éene uitmuntende aanmerking kunnen wij ons niet weêrhouden hier, tot een voorbeeld, mede te deelen. De Schrijver had in den tekst (IIde D. bl. 341) gesproken van den „ *vermaarden Volksdichter* BERANGER," en nu teekent hij daarbij aan: „ Wij „ schamen ons bijna, dat woord, met zoo veel regt van „ onzen vromen, deugdlievenden CATS gebezigd, ook te „ gebruiken van eenen man, die het heiligste met eene bal-

„ dadige hand durfde aanranden, die zedeloosheid en ongods„ dienstigheid misschien meer dan iemand sedert VOLTAIRE „ heeft voortgeplant. Maar kan men toch minder zeggen van „ eenen Dichter, van wiens gezangen men op éénen dag, „ eer zij *konden* verboden worden, 8000 exemplaren ver„ kocht? Maar er zijn *Volken* en *Volken*, en gelijk het de „ schoonste lofspraak der *Nederlanders* in de Zeventiende Eeuw „ is, dat CATS *hun* Volksdichter was, zoo is de *Fransche* „ Natie der Negentiende geoordeeld, wanneer men weet, dat „ *zij* eenen Volksdichter had in — BERANGER!"

Wij twijfelen bijna niet, of velen, die dit werk van den Heer VAN KAMPEN met zijne vroegere geschriften vergelijken, zullen zeggen: VAN KAMPEN's *Liberalismus* is merkelijk bekoeld. Wij voor ons zijn van oordeel, dat alleen het woord *liberaal* in de laatste tijden zeer van zin veranderd is. Toen een KAREL DE X *Frankrijk*, met schending van Grondwet en gezond verstand, tot één groot klooster trachtte te maken; toen het Jezuitismus met opzet in de hoogte geholpen werd, om het opkomende geslacht met Middeleeuwsche denkbeelden te vergiftigen; toen alwat in *Frankrijk* wél dacht zich evenzeer, als het graauw, tegen deze schaamtelooze pogingen aankantte; toen Liberalismus de handhaving eener Grondwet was, — toen was elk weldenkend *Nederlander* een *Liberaal*, in den waren zin des woords. Maar sedert zij, die het op niets toeleggen dan op het omverwerpen van alle orde in den Staat en op het verlammen van alle wettig gezag, om, op het puin der Troonen en Staten, hunne eigene Theoriën, *met hunne personen daarbij*, aan het roer van een half zinkend schip te plaatsen; sedert *zij* zich *Liberalen* en hunne zaak *Liberalismus* noemen, — sedert dien tijd is het woord van zin veranderd, en gruwen wij, met VAN KAMPEN, van zoodanig *Liberalismus!*

De stijl van den Heer VAN KAMPEN, met name zijn Historische stijl, is genoegzaam bekend en gewaardeerd, en in dit werk vooral niet minder dan in zijne vorige. Zelfs vonden wij hier nog meer warmte, en geen spoor dier overhaasting, welke men, bij eene zoo vruchtbare pen, als 't ware *a priori* vooronderstellen zoude. Als bronnen heeft de Schrijver zich bediend van een aantal der beste in- en buitenlandsche geschriften, maar wel voornamelijk van VENTURINI's *Chronik des neunzehnten Jahrhunderts*, welke zijne hoofdbron en de grondslag van zijn werk is, zonder dat hij hem

echter volgt in zijne doorgaans te hevige en onbillijke beoordeelingen van Vorsten en Regeringen.

Offchoon dit verslag reeds meer de gedaante eener *lofrede* dan van eene *beoordeeling* heeft, zullen wij hier nog *dit* bijvoegen: dat wij in het bijzonder aan *Nederlands* Jongelingschap den welgemeenden raad geven, om zich dit werk aan te schaffen. In eenen tijd, waarin het staatkundige als 't ware de Geest der Eeuw is, en staatkundige aangelegenheden het onderwerp der meeste gesprekken uitmaken, leere men toch vooral datgene kennen, waarover men spreekt, en leere men tevens regtvaardig, gematigd en gezond over personen, zaken en Theoriën oordeelen! En hiertoe kennen wij geen werk meer bevorderlijk, dan het onderhavige.

Herinneringen uit Japan (,) van HENDRIK DOEFF, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, oud Opperhoofd der Nederlanders in Japan (,) op het Eiland Decima. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1833. *In gr.* 8*vo. VIII en* 268 *bl. f* 2 - 50.

Negentien jaren, en daaronder vijftien als Opperhoofd der *Nederlanders*, heeft de Heer DOEFF in *Japan* doorgebragt. In dien tusschentijd heeft hij, ook door dat jaren lang alle gemeenschap was afgebroken, en hij derhalve te vrijer over zijne uren beschikken kon, zeer veel kunnen opmerken en aanteekenen; onder anderen had hij een uitvoerig *Japansch*- en *Nederlandsch* Woordenboek opgesteld. Nadat hij, met even veel moed als beleid, zorg had gedragen, dat de *Nederlandsche* vlag op het Eiland *Decima* steeds was blijven wapperen, zonder dat hij, als Opperhoofd, immer *Fransch* of *Engelsch* gezag erkend had, ontving hij in 1817, tot belooning zijner getrouwheid aan de zaak des vaderlands, van Z. M. de Orde van den Nederl. Leeuw, en werd van zijnen zoo lang vervulden moeijelijken post ontslagen, welken hij nu, bij voordeeliger omstandigheden, aan den Heer BLOMHOFF overgaf. Van *Batavia* vertrok hij vervolgens, met het oorlogsschip *de Admiraal Evertsen*, naar het vaderland; doch, daar de manschap en de reizigers dien reddeloos lek geworden bodem, zonder het Eiland *Diego-Garcia* te kunnen bereiken, verlaten moesten en op eene *Ameri-*

kaansche brik overgaan, zag de Heer DOEFF zich genoodzaakt, alle verzamelde zeldzaamheden en vele papieren, onder anderen de kopij van het gezegde Woordenboek, achter te laten. Derhalve moet hij zich nu tot het mededeelen dezer wel min breedvoerige, maar toch zeer belangrijke *herinneringen* bepalen, en, ten opzigte van het Woordenboek, zich vergenoegen met het bewijs te geven, dat hij zelf het had opgesteld; terwijl, met behulp van een achtergelaten exemplaar te *Nagasaky* of van daarvan vervaardigde afschriften en uittreksels, de Heeren VON SIEBOLD en OVERMEER FISCHER hunne Woordenboeken hebben opgesteld, en ook anderen uit kladden en dubbelds van zijn werk het eene en andere, ten behoeve van hunnen eigenen arbeid, hebben geput.

Alwie het hier aangekondigde werk van den Heer DOEFF bezit, en hetzelve aanvult en vergelijkt met dat van den Heer MEYLAN, (*Japan in Schetsen*, *Amsterdam*, *bij* M. WESTERMAN EN ZOON, 1830) heeft, naar ons inzien, een voortreffelijk geheel over *Japan*. Echter moeten wij hier opmerken, dat, hetgeen de Heer MEYLAN over de *Japansche* taal zegt, zeer wel uit het dubbel der papieren van den Heer DOEFF, dat op *Japan* is achtergelaten, kan zijn overgenomen; dat wijders de geschiedenis van *Japan* en de aard van het den *Dairi* nog overgebleven gezag blijkbaar beter door den Heer DOEFF, dan door den Heer MEYLAN, worden voorgesteld. Over de zeden en gewoonten der *Japanners* is MEYLAN weder vollediger. Doch over de betrekking der *Nederlanders* tot *Japan* geeft de Heer DOEFF, die zijne eigene herinneringen mededeelt, alles, wat men verlangen kan. Met genoegen zal ieder *Nederlander* zien, hoe uitmuntend zich DOEFF, in de neteligste omstandigheden, heeft staande gehouden. Met verontwaardiging zal hij daarentegen opmerken, hoe ondankbaar en slecht zich de *Russen* — met verfoeijing, hoe laag en snood zich de *Engelschen* omtrent ons gedragen hebben. Om slechts iets te noemen tot bewijs van het laatste: de geleerde en smaakvolle, maar hatelijke en gewetenlooze TH. STAMFORD RAFFLES, had reeds de tijding ontvangen van de Omwenteling in 1813; op *Batavia* was de herstelling onzer onafhankelijkheid bekend; de Heer BLOMHOFF was door den Heer DOEFF, die nog niets van het hier te lande in 1813 gebeurde vernomen had, tot onderhandeling met den

Engelschen Gouverneur RAFFLES, uit *Japan* naar *Batavia* gezonden; maar RAFFLES zond den *Parlementair* BLOMHOFF in krijgsgevangenschap naar *Engeland*: zoo schond hij het Regt der Volken, dat hij had behooren te eerbiedigen zelfs met opzigt tot eene vijandige Mogendheid; maar hij schond het hier met betrekking tot eenen Bondgenoot! Waarlijk, om zoodanig alle gevoel van eer en regtvaardigheid te verzaken, moet men *Engelschman* zijn! Men vindt dat geval verhaald bij DOEFF, bl. 250. Trouwens uit dit werk kan men zien, hoe zeer de Regering en het Volk in *Japan* aan ons gehecht zijn, en van welke lage middelen de vreemdelingen, inzonderheid de *Engelschen*, zich bedienen, om ons en onze Bondgenooten te kwellen. Ook dit werk kome in veler handen!

WILLEM TELL. *Zwitsersche Tafereelen. Door* A. VAN DER HOOP, JR. *Te Amsterdam*, *bij* Brest van Kempen. 1833. *In gr.* 8*vo. XIV*, 187 *Bl. f* 2-60.

De voor ons liggende dichtbundel bevat, even als des Dichters vroegere bundel, WARSCHAU getiteld, eenige losse en onzamenhangende tafereelen, die men niet als een aaneengeschakeld geheel, maar als afzonderlijke gezangen, onder éénen titel verzameld, heeft te beschouwen. De Dichter zelf erkent dit, en hij doet er opregter en beter aan, dan dat hij ons deze onderscheidene stukken voor een enkel uitvoerig geheel wilde opdisschen, gelijk hij met zijnen vorigen bundel beproefd heeft. — Wij zullen dan ook nu weder, even gelijk wij met de *Poolsche* tafereelen gedaan hebben, deze afzonderlijke gedichten, ieder op zichzelf, doorloopen, om ten slotte eenige algemeene opmerkingen mede te deelen, en ons oordeel over de waarde van dit kunstwerk zamen te trekken.

De bundel heeft eene Opdragt aan den Heer en Mr. F. FRETS aan 't hoofd, welke gevolgd wordt door eenen VOORZANG, DEN ÉÉNIGEN BILDERDIJK TOEGEHULDIGD. (*) Dit stukje is in twee gedeelten gesplitst: van het eerste komt men door een' stouten oversprong, als van den eenen oever op den anderen, tot het tweede; doch de beide ge-

(*) *Toewijden* is bekend; maar *toehuldigen*? . . .

deelen zijn, niettemin, volstrekt zonder verband. In het eerste bezingt de Heer VAN DER HOOP zijne droefheid over den dood van den ontslapen Bard; in het tweede kondigt hij zijn voornemen aan, om den lof van WILLEM TELL te bezingen. — Op het einde van dit onzamenhangende gedicht zegt hij, dat hij *in den vorm de vrijheid eert, als de ziel der Poëzij.* Hoezeer ons dit gezegde niet regt duidelijk is, gissen wij echter, dat hij daardoor inzonderheid den tweeslachtigen inhoud van dezen Voorzang, waarvan hijzelf het onvereenigbare zal hebben gevoeld, wenscht te vergoelijken en te verdedigen.

Het tweede gedicht draagt ten opschrift: DE HUT IN HET DAL. Dit opschrift slaat niet op het onderwerp, maar op de plaatsing van het tooneel. De zoon van TELL, namelijk, zoekt bij den Berghermiet, die het dal bewoont, een nachtverblijf voor zich, zijne moeder en MELCHTAL. De laatste verhaalt aan den gastheer, die nog niets van dat alles schijnt vernomen te hebben, de gruwelen, aan zijnen vader door LANDENBERG's soldaten gepleegd; waarna de vrouw van TELL, afgewisseld door haren zoon en MELCHTAL, de bekende overlevering mededeelt van het afschieten des appels door TELL van het hoofd zijns zoons. Dit verhaal is snel, bezield en warm. Een enkele stoplap, als op bladz. 37: *En 't hart u sloeg van teedre zorgen*, is den voortgang wel eenigzins hinderlijk, maar het ontbreekt hier niet aan zeer fraaije regels, waarvan de twee laatste de fraaiste zouden zijn, zonder de dubbelzinnigheid, of, namelijk, *God* of *de slaap* de oogleden kust: een gebrek van onjuistheid, dat den Dichter op vele plaatsen aankleeft.

DE STORM OP HET MEIR is het derde der gedichten, en behelst het verhaal van TELL's ontkomen, door op het strand te springen, de hulk in de golven terug te stooten, en den dwingeland GESLER ter neêr te schieten. Dit tafereel keuren wij nog fraaijer dan het vorige; maar onder de schoone en schilderachtige brokken willen wij volstrekt niet geteld hebben de zonderlinge comparatie, die op bladz. 54 en 55 voorkomt, waarin TELL, nog gekromd in zijne boeijen liggende en het uur der wraak afwachtende, vergeleken wordt bij een jong poëet, die, door een nietig *Midasrot* gehoond, nogtans trotsch op zijne roeping blijft, en van zijne *onbeklimb're rots* (hoe is de poëet er dan op

gekomen?) aan de, op hunne beurt, in 't ftof geboeide *Midasfen* vraagt: *Wie onzer is een adelaar?*

Zoo daagde ook, rein als de uchtendftraal,
Voor TELL *het uur der zegepraal.*

Het vierde tafereel bevat DEN SLAG VAN MORGARTEN. Het is vol van krachtige regels en telt menig gefpierd en dichterlijk couplet. Wij zouden echter den Autheur, die in dit ftuk getoond heeft, genoegzamen adem te hebben, om den forfchen ftrijdzang waardiglijk aan te heffen, in bedenking wenfchen te geven, of zijne afgemeten vierregelige coupletten den fnellen voortgang van het verhaal niet op meer dan ééne plaats belemmeren, en of eene doorloopende maat den gloed van het geheel niet beter zou hebben doen uitblinken? Voorzeker ook zou het zangerige van het RUITERLIED en het ZEGELIED der *Zwitfers* te kennelijker uitgekomen zijn, indien deze gezangen niet tusfchen andere coupletten, maar ter afwisfeling van doorloopende versregels, ingevlochten geweest waren.

DE OVERSTROOMING is de titel en het onderwerp van het vijfde tafereel. De grijze TELL redt een zinkend kind, en voert het in de armen van de moeder terug. De inleiding van dit ftukje is regt bevallig. Schilderachtig zijn dergelijke regels:

Dan houdt geen bed de beek in toom;
Dan zwelt de zilv'ren Schakerftroom,
En vloeit, (*) gezweept door 't felle Noord,
Met holle en breede baren voort,
En fpoelt den (†) kamperfoelieheg,
De veldroos en de grasbloem weg.

Het vervolg van dit tafereel is echter merkelijk minder fraai, juist omdat de Dichter zich er toe gezet fchijnt te hebben, om het regt fraai op te fchikken. 't Is hardkleurig en bont van verwen. *Amathisten*, *zoomrig zonneftreven*, *topaasgefteent'*, *haken van kristal*, en dergelijke poëtifche fnuisterijen meer, zijn klatergoud. Evenmin kunnen wij hier op bladz. 110, als elders op bladz. 60 en 61, eenige fchoonheid vinden in regels, die uit louter punten of ftip-

(*) *Bruist* of *fluift*. (†) *De*.

pen bestaan, waarvan de verborgen zin ons onverstaanbaar en onverklaarbaar is gebleven.

DE KAPEL VAN TELL is het zesde of laatste tafereel. In tegenstelling met den aanhef van het vorige stukje, is de inleiding van dit gedicht zeer zwierig en opgetooid. Wij hadden gewenscht hier minder *gloeijend inkarnaat*, *keurtopazen* en *smijdig morgengoud* te vinden, en meerder

Woorden, rijk aan kracht, maar arm aan kunstsieraden,

zoo als de Dichter op bladz. 127 zegt, dat door den Priester aan het altaar gesproken werden. Het verhaal is het minst bezielde van den bundel; maar de slotzang, op bladz. 133 aanvangende, is weêr zeer bevallig door welluidendheid en eenvoudige schoonheid.

Het toegift, BESLUIT genaamd, had veilig achterwege kunnen blijven. De Dichter stort er zijne verwenschingen op den kop der vrijheidskraaijers in uit, die door hem geschuwd worden, zoo als *de geest van 't water door dien van 't vuur*; en, gelijk hij ons reeds in zijne TOEHULDIGING herinnerd had, *dat hij den lof van* PETER'*s rijk en het bloedgerigt der* Polen *heeft bezongen*, zoo zegt hij ons nogmaals hier, *dat* HIJ, *die* Polens *straf en 't regt der kroon bezong*, geen offers brengt aan de *Phrygiaansche* muts. Geweldig is de vloek, dien hij op de *schuldbeladen* ziel der vrijheidsdwingelanden uitstort. Hij wenscht daardoor hunne foltering bij des afgronds *strafgloedschijn* nog te vermeerderen, enz. enz. Eindelijk bedaart hij, zich herinnerende, dat God den zondaar redding aanbiedt door CHRISTUS' offerdood, die aan het vreeselijk regt voldaan heeft; en hij eindigt met te zeggen, dat hij de citer neêrlegt, tot hem weder eene andere stof het *zangerig bloed* (*) zal doen bruisen! — Er zou, wij herhalen het, weinig aan verloren geweest zijn, indien, met de TOEHULDIGING, ook dit BESLUIT en deszelfs wonderlijke mengeling van denkbeelden achterwege ware gebleven. In beide spreekt de Dichter ook te veel van zichzelven.

Ook de AANTEEKENINGEN, die het boekje met ruim 40 bladzijden vermeerderen, had men voor een goed gedeelte kunnen missen. Des Dichters staatkundige geloofsbelijdenis heeft voor een' derden geen belang, evenmin de brief, dien

(*) *Zangerig*, zoo veel als *aangebrand?*

BILDERDIJK hem, ter dankzegging voor eene Opdragt en een pracht-exemplaar, heeft gefchreven. Het kon niet anders, of een dergelijke brief moest beleefd en vleijend zijn; het tegendeel ware eene lompheid geweest. Maar wie laat dergelijke aan hemzelven gerigte complimenten openlijk bij zijne werken drukken?...

Ons oordeel over deze verzameling van *Zwitferfche* tafereelen zamentrekkende, erkennen wij met blijdfchap, dat zij in onze fchatting veel hooger ftaan, dan des Dichters *Poolfche* tafereelen, en dat hij een' kennelijken ftap voorwaarts gezet heeft. Dit geldt echter niet ten aanzien van zijnen dichtvorm, die ons noch gelukkig noch aanprijzenswaardig toefchijnt, gelijk wij evenmin eene onbeperkte vrijheid deswege voor *de ziel der Poëzij* zouden durven verklaren; — maar de vordering des Dichters beftaat in de natuurlijker, eenvoudiger *dictie*; in meer gevoel en waarheid, dat wij — niet overal, maar toch op vele plaatfen — in dezen bundel opgemerkt hebben. Ook hebben wij hier op zulk eene verbazende menigte vreemdflachtige koppelwoorden niet geftooten. Wij vonden nog wel *wrokmisbaar*, *ongevalverkonderen*, *avondzonvuurglimmen* en dergelijke; maar dusdanige wonderlijke *compofita* zijn even fchaars in dezen als overdadig in den vorigen bundel. Wenfchelijk ware het geweest, dat zich de Dichter ook andere teregtwijzingen ten nutte had willen maken. Wij vinden hier niet alleen het ongelukkige *ontgroende* voor *groen geworden* weder, maar wij lezen ook *gehalsgareeld*, *begloend* voor *beglansd*, *breede verwen* voor *breede trekken* enz. Op bladz. 20 noodigt WOLF zijne gasten op vleesch, *zoo zacht als* WASCH (*was*), 't geen den eetlust wel niet bijzonder zal opgewekt hebben, het zij WOLF gefmolten of ongefmolten was moge hebben bedoeld. Op bladz. 67 ziet TELL GESLER's hoofdhair door den angst *borftelen*, waarmede de Dichter waarfchijnlijk bedoelde te zeggen, dat de angst het hair van GESLER als borftels deed oprijzen, maar waarmede hij inderdaad niets anders zegt, dan dat de angst GESLER's hoofdhair uitfchuijert. Dergelijke gewaagde jagt naar vreemdheid en kwalijk begrepene oorfpronkelijkheid raden wij den Dichter nogmaals welmeenend af.

Ook wenschten wij, dat hij onze vroegere aanwijzing niet onopgemerkt gelaten had, toen wij hem onder het oog bragten, dat het woordje *men* (gelijk weinige andere van dien ftempel) nooit lang gemaakt kan worden, zonder een

kiesch gehoor geweldig te beleedigen, en dat de onvolmaakt verleden tijd van het werkwoord *leggen* niet *lag*, maar *lei* of *legde* is. Bij herhaling schrijft de Dichter ook *vlait* en zelfs *vleidt*, waar het *vlijt* moet zijn, van *vlijen*, nederstrekken. Men kan hier deze misstellingen voor geen drukfeilen aanzien, dewijl zij als rijmwoorden voorkomen. Voorts: *ik juichtte; hij behoeft de(n) bijstand;* TELL *lispte* (voor *lispelde; lispen* is een spraakgebrek.) Een goed Poëet behoort ook vooral zijne taal goed te verstaan. BILDERDIJK, wiens leerling zich de Heer VAN DER HOOP zegt te zijn, heeft deze les meermalen nadrukkelijk gegeven.

Wij hebben deze onze vlugtige beschouwing met een gemengd gevoel medegedeeld. De Heer VAN DER HOOP, die zelf *Recensent* is, zoo wel zonder als met zijnen naam, zal ons, hopen wij, verstaan, en bij ondervinding weten, hoe genoegelijk het is, in zijnen Autheur schoonheden op te merken, en hoe ongaarne men gebreken in hem ontmoet. Beter, dan menig ander, zal hij dan kunnen beoordeelen, met welke tevredenheid wij zijne vorderingen hebben aangewezen, en met hoe veel wederzin wij van zijne nog onverbeterde gebreken hebben gewaagd.

Ten slotte herhalen wij, wat wij reeds vroeger hebben opgemerkt, dat, namelijk, de Heer VAN DER HOOP door de natuur gansch niet stiefmoederlijk met dichterlijken aanleg is bedeeld, maar dat hij zich te ernstiger voor afwijkingen van hetgeen oorbaar en gepast is moet leeren wachten, naar mate hem te meerdere neiging tot dichterlijke losbandigheid aankleeft. Ook zij hij spaarzamer, of althans langzamer, met de uitgave van zijne werken, en schenke ons minder, dat tevens beter is. Hij zegt wel in de slotregels van zijn' onderhavigen bundel, dat hij in maatgezang verkoeling vindt voor het vuur, dat hem beurtelings koestert en verslindt; maar wij zien nog niet, dat hij daarom al de verzen, die hem deze koortsachtige toestand doet maken, met zulk eene onvoorzigtige haast moet laten drukken en uitgeven. Hij late zich daartoe vooral niet verleiden door het luidruchtig handgeklap en het overschreeuwend bravo-roepen van kunstkenners als, bij voorbeeld, de Heer WAP, wiens *refutatie* van onze *recensie* van den bundel WARSCHAU wij met innig medelijden over zoo veel aanmatiging bij zoo veel oppervlakkigheid hebben gelezen. Evenmin verheffe hij zich op het Berigt van Inteekening des Heeren CLAVAREAU, die, zijne vertaling van dien bundel aankondigende, er van op-

geeft: *que ce poème est une des plus riches productions de la littérature moderne hollandaise, et mérite d'être connu et répandu à l'étranger.* Vader BILDERDIJK zou daaromtrent, met meerder regt, dan ten aanzien van een werkje van onzen zoo verdienstelijken FEITH, hebben mogen zeggen, dat, toen de WARSCHAU vertaald was, (ten zij die vertaling, hetgeen zeer mogelijk is, het oorspronkelijke overtreffe) de vreemdeling geen lust had, om iets meer van de *Hollandsche* letteren te weten.

Verhaal der Inwijding van het Gedenkteeken ter Nagedachtenis van L. J. W. BEECKMAN, *gesneuveld als vrijwillig Jager der Leydsche Hoogeschool. Door* J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1832. *In gr.* 8*vo.* 47 *Bl. f* :-50.

Alle braven worden door eenen onzigtbaren en onverbreekbaren, zedelijken band omstrengeld. Redevoering, door Mr. A. MODDERMAN. *Te Groningen, bij* H. Eekhoff, Hz. 1833. *In gr.* 8*vo. IV en* 46 *Bl. f* :-60.

Vlugtige Gedachten bij de Aankomst der Verlofgangers, uit ons Leger, te Utrecht, in Junij 1833. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl. f* :-15.

Lijkreeden over wijlen sijne Hoogheid WILLEM *IV, enz. Door Jonkheer* ONNO ZWIER VAN HAREN. *Nieuwe Druk. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In kl.* 8*vo. VIII en* 77 *Bl. f* :-60.

H. TOLLENS, CZ. *Aan* CHASSÉ *en zijne Krijgsmakkers, bij hunne Terugkomst in het Vaderland* (*Junij* 1833). *Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl. f* :-25.

Bij de Terugkomst van de vaderlandsche Helden CHASSÉ *en* KOOPMAN *uit Frankrijk, enz. Door* PETRONELLA MOENS. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1833. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl. f* :-20.

Beoordeeling van eene door JAN-J. F. WAP *uitgegeven Hollandsche Navolging van het Fransche Dichtstuk:* NAPOLEON

II, *par* VICTOR HUGO; *door* P. T. L. VON EICHSTORFF, *Kapitein der Artillerie*, *enz*. *Te Breda*, *bij* F. P. Sterk. 1832. *In gr.* 8*vo*. 16 *Bl*. *f* : - 25.

Denkelijk is het hier aangekondigde Verhaal der inwijding van het Gedenkteeken ter nagedachtenis van den Student BEECKMAN aan de pen van den Hoogleeraar VAN DER PALM in groote haast ontsnapt: want zoo wel in het Verhaal zelve, als in de Redevoering, misten wij die gemakkelijkheid, eenvoudigheid en schoonheid van stijl, die anders de schriften van den beroemden Man zoo uitnemend onderscheiden. Hoe gerekt en moeijelijk in den zamenhang is in het Verhaal, bl. 8 en 9, de volzin: *Geen woelige of woeste krijgsmansgeest — veel te hoog werd aangerekend*; en in de Redevoering zelve, bl. 27 en 28, de volzin: *Gij hebt welgedaan*, *Jongelingen! — zijne nagedachtenis toewijdt*. En nog gebrekkiger is het onmiddellijk volgende: *Een gedenkteeken — zal overbrengen*. Waarlijk, zoo de titel het niet vermeldde, zouden wij nooit gedacht hebben, hier de taal van eenen VAN DER PALM te lezen!

Bij uitstek wél beviel ons, over het geheel, het tweede hier aangekondigde werkje, de Redevoering, met de daarbij behoorende Gezangen, van den Heer Mr. MODDERMAN. Wij verheugen ons over de uitgaaf.

De *vlugtige Gedachten* van eenen ongenoemden, bij de aankomst der Verlofgangers uit ons leger, te *Utrecht*, beantwoorden aan den titel. Het zijn — *vlugtige gedachten*.

Met vermaak zagen wij, dat er van de *Lijkreeden op Prins* WILLEM IV, door O. Z. VAN HAREN, waarvan de vorige druk bij DEN HENGST EN ZOON door ons in No. XIV voor 1832 werd aangekondigd, weder een druk verschenen was bij VAN KESTEREN. De laatste, even als de vorige druk (die insgelijks *Nieuwe Druk* heette en ook was), wordt voorafgegaan door eene Voorrede van den Heer KORNEM. Wij ontwaarden echter weldra, dat wij hier dezelfde uitgave, slechts veranderd van uitgever, voor ons hadden.

Het gedicht van den Heer TOLLENS aan CHASSÉ en zijne krijgsmakkers, hetwelk wij behoorlijk, of liever onbehoorlijk, nagedrukt aantroffen in het *Amsterdamsche Handelsblad*, schoon de Dichter het vers afzonderlijk had uitgegeven bij WIJT EN ZONEN te *Rotterdam*, is schoon en krachtig.

Gunstig is desgelijks ons oordeel over het dichtstuk van

Mejufvrouw P. MORNS, bij de terugkomst van de vaderlandsche helden CHASSÉ en KOOPMAN. — Indien plaatsgebrek het niet verbood, zouden wij gaarne uit beide verzen iets mededeelen.

De Heer EICHSTORFF was sedert lang niet tevreden over de wijze, waarop de Heer WAP LAMARTINE en andere *Fransche* Dichters in zijne vertalingen overbrengt. Nu laatstelijk had WAP een der moeijelijkste en schoonste gedichten van VICTOR-HUGO, *Napoleon II*, op zijne manier nagevolgd, doch zóó, dat hij zelf vooraf verklaarde, in zijne vertolking de gebreken van het oorspronkelijke te willen verbeteren: en inderdaad, hij heeft er ziel en leven aan ontnomen! Ja, VICTOR-HUGO is wel eens wat wild, en Recensent loopt zoo hoog niet met de Dichters uit de nieuwere *Fransche* School, als de Heer EICHSTORFF en vele anderen schijnen te doen. Maar wie hen vertalen wil, moet hun het hun eigen karakter niet ontnemen, of hij verminkt hunne voortbrengselen, in plaats van die te verbeteren. Doch de waarheid der zaak is deze: WAP is een goed beoordeelaar, zoo dikwijls scherpzinnigheid en vernuft alleen beslissen moeten; maar zoo dra smaak en gevoel, zoo dra wetenschap en wijsgeerige zin in het Gemeenebest der Letteren uitspraak moeten doen, bevindt zich de man op een grondgebied, dat hem vreemd is. En dan is hij nog altijd, zoo goed of zoo kwaad het wezen moge, beter in staat om anderen te berispen, dan om zelf iets degelijks te leveren. Desniettegenstaande willen wij gaarne den Heere WAP gelijk geven, dat het uitgebreide gedicht van VICTOR-HUGO, *Napoleon II*, eigenaardiger eene *Dithyrambe*, dan eene *Ode* genoemd wordt; en de Heer EICHSTORFF had de verkeerde betiteling, overeenkomstig de thans heerschende verwarring van denkbeelden over het karakter der *Ode*, niet moeten in bescherming nemen. Intusschen doet de titel minder ter zake; en EICHSTORFF heeft zijne hoofdstelling toereikend bewezen, dat namelijk WAP het dichtstuk van VICTOR-HUGO, in zijne vertaling, verknoeid heeft.

Op het Gorkumsche Heidendom. Door Mr. I. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1833. *In gr. 8vo. f* :-5 *c.*

Naar gelange de Heer DA COSTA zijne bijzondere gods-

dienstige, of liever godgeleerde, gevoelens meer openlijk verbreidt, vindt het verstandig, godsdienstig gedeelte onzer Landgenooten redenen te meer, om den man diep te beklagen.

Te *Gorkum* verwelkomde men, op den 22 Junij ll., een gedeelte van de in het Vaderland teruggekeerde dappere verdedigers der Citadel van *Antwerpen* met groote hartelijkheid. Er had eene feestelijke vertooning plaats. Tomben waren er opgerigt, en men zag twee *Grieksche* drievoeten, op welke later het offervuur gebragt werd. Twee jonge Dames plaatsten zich achter dezelve, en plengden, bij het defiléren der troepen, den wierook, die ter gedachtenis van de roemvol gesneuvelden opklom, enz.

Deze hulde heeft de verontwaardiging des Heeren DA COSTA zoodanig opgewekt, dat hij gemeend heeft, aan dezelve, in *poëzij* en *proza*, lucht te moeten geven; en, diensvolgens, zijn dan nu de *Gorkumsche* Christenen en Joden, Roomschen en Onroomschen, door zijn Ed., zeer liefderijk voorzeker, voor *Heidenen* uitgekreten!

Niemand onzer *Gorkumsche* Medeburgers zal zich het *Maranatha* des Heeren DA COSTA erg aantrekken, ja het naauwelijks de eere van het deponéren ter griffie waardig keuren, maar zich, welligt, opgewekt gevoelen, den Heere DA COSTA in ernstige overweging te geven, om, in een kras en gemoedelijk dichtstuk, een' nieuwerwetschen *beeld- en sieraadstorm*, in de Hervormde kerken, (na bekomen verlof evenwel) aan te prijzen. Op de Graftomben onzer oude Zeehelden (let wel, Mr. DA COSTA!) zijn, *door onze Vaderen*, *Heidensche Goden- en Godinnen-beelden*, *drievoeten*, *gebluschte en brandende fakkels*, *kransen* enz., alles van *Griekschen* en *Romeinschen* oorsprong, geplaatst, en, lacy! nog in wezen.

Die Vaderen dachten er wel niet aan, dat zij een *Heidensch* werk verrigteden, evenmin als de brave Burgerij van *Gorkum*, in onze dagen; dan, wanneer een man als de Heer DA COSTA dit stellig beweert, en zijne leerlingen het hem nazeggen, dan zal er, tot die regtzinnige roezemoezerij, in *het breken van beelden en sieraden*, *van Heidenschen oorsprong*, niets anders noodig wezen, dan de goedkeuring van het Hoog Bewind des Rijks; en de kroon.... foei!... weg met dat *Grieksch-Heidensch* denkbeeld! neen: *Sions* psalmgezang zal den roem des Heeren DA COSTA aan het tegenwoordig levend geslacht verkondigen!

Hoe diep is de mensch te beklagen, die, door een' ijver

zonder verstand gedreven, ook het onschuldigste bedrijf met het vergrootglas van den hoogmoed en des eigenwaans beschouwt, anderen liefdeloos oordeelt en verdoemt, en velen uitlokt en opwekt, om daarin te deelen! Hoe weinig is zulk een gemoedsbestaan met den echten zin en geest van het Christendom overeenkomstig! Dan, *er is niets nieuws onder de zon;* en de groote PAULUS had reeds in zijnen tijd, in de Gemeente des Heeren, niet het minste te kampen met hen, *die uit de Besnijdenis waren!*

Staatkundige Catechismus, voor eerlijke lieden. Te 's Gravenhage, bij A. van Hoogstraten, Jr. 1833. *In kl.* 8*vo.* 124 *Bl. f* 1 - 50.

Dit stukje is, blijkens den titel, uit het Fransch vertaald naar de *Petit Catéchisme Politique à l'usage des honnêtes gens*, „ in de maand Junij j. l. te *Luik* bij P. S. COLLARDIN uitgekomen, in het openbaar verkocht, gelezen en alom verspreid."

Hetzelve stelt de *glorieuze* Belgische revolutie en derzelver bewerkers in een waar, dat is, in een afschuwelijk daglicht. Voor *Belgen* in het algemeen, en voor een' enkelen *oud-Nederlander* in het bijzonder, bevat het vele belangrijke wenken, en kan de lezing en behartiging, welligt, eenig nut bevorderen. Men ziet uit dit kleine geschrift, hoe ergerlijk er in *België*, en in het Bisdom *Luik*, over den opstand in 1830 gedacht en geschreven wordt; en, goedschiks of kwaadschiks, de revolutiemannen moeten de uitgave van zulke geschriften gedoogen: want in het mildgezegend *België* bestaat vrijheid in alles en voor allen, tot hongerlijden en gebrek hebben *inclusa!*

Al die Catechismussen moeten onze voormalige Stiefbroeders maar niet doen denken, dat er aan eene wederaanknooping der door hen verbrokene banden kan gedacht worden! Die *pseudo-broederschap* is ons, *oud-Nederlanders*, op te veel dierbaar bloeds en millioenen schats te staan gekomen, dan dat wij ons, door de zoetsappige taal van een te laat gewekt galgenberouw, anderwerf in slaap zouden laten wiegen! Vrede, ja, moet men met Heidenen en *Mahomedanen* onderhouden, en waarom dan ook niet met nietswaardige *Belgen?* Maar om weder *broederschap* met hen te drinken, daartoe is de klove tusschen licht en duisternis te groot! De *Belgen* — Regenten, Adel en Geestelijkheid — hebben hun geluk met voe-

ten getreden, en den besten der Koningen, als een misdadiger, verworpen! *Zij* hebben hunnen dierbaren LEOPOLD; welnu, laat die hen, *à la Saxe-Cobourg*, gelukkig maken! Wij wenschen hem en de zijnen heil en beterschap, en roepen, in onze zoogenaamde moerasfen, van *Belgen* bevrijd: *Leve de Koning!*

De uitmuntende *Volksgeest*, die zich onder onze Landgenooten duurzaam blijft vertoonen, kan, onzes inziens, niet genoeg worden aangeprezen en bevorderd, als een der beste middelen, om elke wedervereeniging met snoode Stiefbroeders verre, zeer verre uit de rij onzer denkbeelden te verwijderen. Elke bijdrage hiertoe heeft eene hooge waarde; en het verheugde ons, nog onlangs, eene zeer voortreffelijke te ontvangen in de Redévoering, ter opening van de 49ste Algemeene Vergadering der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, door den Algemeenen Voorzitter, den Heer Mr. J. J. UYTWERF STERLING, *over het onderhouden van den oud-Nederlandschen Volksgeest*. Derzelver uitgave en verspreiding, bij *duizenden* exemplaren, kan niet anders dan van een gewenscht gevolg en eene heilrijke uitwerking zijn. *Laat ons behouden, wat wij hebben, opdat niemand ons onze kroon ontneme!*

Woodstock. Geschiedkundig Tafereel uit de tijden van CROMWELL. *Naar het Engelsch van Sir* W. SCOTT. *In II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 844 *bl.* *f* 7-20.

De manier des beroemden Schrijvers is bekend. Wij behoeven van dezelve dus niets te zeggen. Het op den titel aangeduide tijdperk gaf overvloedige stof tot het teekenen van verschillende hartstogten en karakters. Wij stellen dit werk in belangrijkheid niet beneden andere voortbrengselen van W. SCOTT. Integendeel, wij mogen hetzelve allezins aanprijzen. Lezers, welke de geschiedenis der burgerlijke en kerkelijke beroeringen in *Engeland*, omstreeks het midden der zeventiende eeuw, kennen, zullen bevinden, dat de Schrijver den zonderlingen geest dier onrustige dagen met veel onpartijdigheid in de gesprekken en gedragingen der handelende personen voorstelt; en anderen, die er minder van weten, kunnen uit dezen welgeschreven' Roman een vrij juist

begrip van de gesteldheid van den, door sommigen hooggeroemden, *goeden ouden tijd* erlangen. Men ziet heethoofdige en gematigde Koningsgezinden, dweepzieke en bezadigde Republikeinen, Presbyterianen, Independenten enz. in hun waar karakter optreden. SCOTT doet de verschillende gebreken der onderscheidene partijen uitkomen — ook de goede hoedanigheden van dezen en genen, die hij soms belangrijke gezegden in den mond legt.

Het tooneel is grootendeels een oud kasteel bij *Woodstock* — vandaar de naam. KAREL I, die, door het volgen van dwaze staatkunde, reden tot misnoegen had gegeven, was op het schavot gestorven. De Koningsgezinden hadden bij *Worcester* eene bloedige nederlaag geleden. Hunne zaak scheen hopeloos te staan. KAREL II moest vermomd en onder een' verdichten naam vlugten en omzwerven. De slimme CROMWELL wist hem op het spoor te komen; doch de Prins ontsnapte, en ontkwam ter zee.

De Schrijver bewimpelt of vergoelijkt geenszins de gebreken van den ligtzinnigen en losbandigen Koningszoon; maar hij verschoont even min de fouten dier geestdrijvers, welke, bij hunnen wilden ijver voor volksvrijheid, altijd schriftuurteksten in gereedheid hadden, om de onbillijkste en wreedste daden, die zij zich veroorloofden, te regtvaardigen. Het moeijelijk te doorgronden karakter van CROMWELL komt hier vooral uit, en schijnt ons toe, wél getroffen te zijn.

Onder het lezen van dit werk konden wij niet nalaten, aan zekere verschijnselen van onzen leeftijd te denken: *Koningen, die willekeurig handelen, verliezen de genegenheid hunner onderdanen, en dan staan hunne troonen zeer wankel; Volken, welke door overdrevene vrijheidszucht zich laten verbijsteren, worden zwak door inwendige verdeeldheid, en eindelijk, het rusteloos woelen moede, onderwerpen zij zich aan nog harderen dwingeland*, daar, gelijk de Abt MILLOT aanmerkt, *eene oproerige vrijheid erger is, dan de ras voorbijgaande willekeurige regering van één' Vorst.*

De vertaling is wél. De geslachten der woorden hadden naauwkeuriger in acht genomen kunnen worden. De bekende DAVID JORIS van *Delft* wordt D. II. bl. 248, in eene noot, DAVID GEORGE genoemd.

No. XII. *Boekbesch.* bl. 520. reg. 23. lees *meermalen.*
—— XIII. ——— bl. 549. reg. 21. lees *allen.*
——————— bl. 574. reg. 3 v. o. lees *den* Ivanhoe.
—— XII. *Mengelw.* bl. 579. reg. 12. lees *gedeelte.*

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagsche bestrijders. Voor het jaar 1831. *In 's Gravenhage, bij* de Erve(n) J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1832. *In gr. 8vo.* 457 *Bl. f* 3 25.

Twee Verhandelingen bevat dit boekdeel, *over het hooggaande lijden van* JEZUS *in Gethsemané*, van welke die van den Heer RIEHM met goud, die van den Heer VAN DER WILLIGEN met zilver bekroond is, uit een *zesentwintigtal*, dat ter beoordeeling was ingezonden.

Sedert de bestrijders van de geopenbaarde Godsdienst schijnen te rusten, werd het voor het Haagsche Genootschap telkens moeijelijker, prijsvragen uit te schrijven overeenkomstig met het oorspronkelijke doel. Al is er wel het een en ander over, in vroegere antwoorden, dat ter nalezing dienen kan, dan heeft men toch reden om tevreden te zijn, wanneer men op uitgeschrevene prijsvragen zulke antwoorden bekomt, als in dit boekdeel worden aangeboden, offchoon zij niet regtstreeks dienen tegen hedendaagsche bestrijders. De *dubbele* gouden medaille was beloofd (zie Programma voor 1829), eene gouden medaille werd verleend (zie Progr. voor 1831), zonder dat er reden van die ingekrompene belooning gegeven wordt. Doch dit slechts in het voorbijgaan.

De Verhandeling van RIEHM, welke wij eerst dienen aan te kondigen, is reeds in het *Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand*, No. II en III van dit jaar, door 's mans ambtgenoot WILDSCHUT in uitvoerig uittreksel medegedeeld. Hiernaar verwijzen wij zulke lezers, die met onze beknoptheid niet mogten tevreden zijn. — RIEHM heeft zijne Verhandeling verdeeld in *vier* Hoofdstukken. H. I. *Oordeelkundige aanmerkingen, betreffende het verhaal der Evangelisten.* Hier vat

RIEHM de taak rigtig aan, en stelt alles meer in *logische* orde, dan dit in de prijsvraag het geval was. Zich stipt aan die vraag houdende, zou men, in plaats van éćne, twee Verhandelingen leveren, welke alleen door het onderwerp verwant zouden zijn. Zoo iets is VAN DER WILLIGEN overkomen. In dit Hoofdstuk wordt de geloofwaardigheid der Evangelische verhalen in het algemeen aangewezen; in het bijzonder wordt gehandeld over den Engel, bij LUCAS vermeld, en over het stilzwijgen van JOANNES. Bl. 11—42. — H. II. *Opheldering van 's Heilands lijden. Aard en graad van* JEZUS' lijden. *Verklaring der bede.* JEZUS' laatste lijden hierdoor te verstaan. Hoezeer ook VAN DER WILLIGEN hiermede instemt, is het uitlegkundig eenvoudiger, aan het lijden in *Gethsemané* te denken. Gelijkluidende plaatsen bregen op den doolweg. Wat op de eene plaats *drinkbeker* en *wie* is, dat is het daarom nog niet op al de andere. *Over de versterking van* JEZUS *door den Engel*, niet naar het ligchaam, maar naar den geest. *Beloop van* JEZUS' *lijden.* Er was opklimming en afdaling daarin zigtbaar. *Verklaring van den uitroep aan het kruis.* Ook deze werd in het Programma van 1829 verlangd, hoezeer minder strookende met het hoofdonderwerp der Verhandeling. RIEHM verklaart, alsof JEZUS had gebeden: *Mijn God, mijn God, verlaat mij niet en wees niet verre van mij, maar verlos mij!* en beschouwt den daarop gevolgden dood des Heeren als verhooring dier bede. Evenens vat het ook VAN DER WILLIGEN op. Men zou in dit: *waarom?* zoo veel zwarigheid niet gevonden hebben, indien men had op het oog gehouden, dat JEZUS niet enkel zijne bespotters, ook de anderen had willen wijzen op den geheelen inhoud van den Psalm, welks einde op dit: *waarom?* zoo voortreffelijk antwoord geeft. De *luide* stem, welke Hij nog eens, bij het ook voor anderen troostrijke: *het is volbragt*, bezigde, doet van zelve vermoeden, dat Hij bij het naderen van den dood op het doel en de zalige vruchten van zijne diepe vernedering, naar aanlei-

ding van den XXIIsten Psalm, heeft willen wijzen. De klagt van JEZUS aan het kruis wordt te zeer onderfteld alleen klagt geweest te zijn. Die opvatting voegde in den mond der spotters; maar eenvoudiger wordt alles, wanneer men hier hetzelfde doel des Heeren voor oogen houdt, als waarmede Hij vijf dagen vroeger zijnen intogt in *Jeruzalem* deed. Dit Hoofdstuk loopt van bl. 43—105. — H. III. *Onderzoek naar de oorzaken van 's Heilands lijden.* Met regt noemt men dit de hoofdzaak der Verhandeling, het onderzoek namelijk naar de meest waarschijnlijke oorzaken der vreemde verfaagdheid, bittere bedroefdheid, en van den verschrikkelijken doodsangst, welke onzen Heer in *Gethsemané* hebben aangegrepen. Hieromtrent zeggen de H. Schrijvers niets. Dit is de reden, dat er zoo vele gevoelens ontstaan, van welke RIEHM *de voornaamste opgeeft en beoordeelt.* Eén hoofddenkbeeld heeft zich van JEZUS' ziel bemagtigd — dat, namelijk, van zijn lijden en sterven. Tegen den kruisdood moest JEZUS hoog opzien, vooral omdat dezelve de bezoldiging der zonde was. Dat dit het geval was, wordt nu aangewezen uit JEZUS' *geaardheid, karakter en bestemming.* Hij was mensch naar ligchaam en ziel. Hij moest door lijden geheiligd worden. De kruisdood had, als vrucht der zonde, te meerdere bitterheid voor Hem in. Dit blijkt ook uit vroegere sporen zijner ontroering bij de gedachte aan zijnen dood. Die ontroering werd bij den Heer sterker, hoe nader het lijdensuur kwam. Eveneens stemt hiermede in, tijd en plaats van dit lijden en het getuigenis der H. Schrift; de woorden van JEZUS worden hier bedoeld in zijn gebed, en zijne toespraak aan de Apostelen, en *Hebr.* V: 7, 8. Deze laatste plaats bewijst hier te minder, hoe onzekerder het is, dat hier op 's Heilands gebed in *Gethsemané* gezinspeeld wordt. Bl. 106—165. — H. IV. *Oplossing van bedenkingen en verdediging van 's Heilands hooge waardigheid en onbevlekt karakter. Oplossing van geschied- en zielkundige bedenkingen.* Dit vooruitzigt van den kruisdood moest den Heer niet alleen

met *droefheid*, maar ook met *angst* vervullen. Die angst ſtrijdt niet met 's Heilands voorkennis van zijnen dood, noch van zijne aanſtaande verhooging, noch met zijne kloekmoedigheid. *Oplosſing van leerſtellige bedenkingen.* De vreeze des doods is in den Heiland niet in ſtrijd met zijne vrijwilligheid, noch met zijn onbevlekt karakter. Zij was geene kleingeloovigheid, en ſtreed niet met de bewustheid zijner onſchuld. Ook was zij geene lafhartigheid, noch onbeſtaanbaar met zijne Goddelijke natuur. *Handhaving van 't Heilands eer in zijnen uitroep aan het kruis.* Hij bidt om ſpoedige verlosſing. Dit voegt aan zijn vroeger beſtaan, aan de omſtandigheden van het oogenblik, en komt overeen met den wil van God. Het openbaart noch wantrouwen noch ontevredenheid, maar vertoont veeleer de ware grootheid des Heeren. Het is niet de hardvochtigheid, welke zich boven pijn en ſmarten trotſchelijk verheft. Dit was den Heiland der wereld niet waardig. Hij ziet over moordenaren henen, God alleen, en in Hem den beſchikker van zijn lot, op wien Hij onwrikbaar vertrouwen ſtelt. Ootmoed, lijdzaamheid, en geloovig verbeiden van den Vader, openbaart JEZUS in die bede, welke God, door ſpoedige verhooring, goedkeurde. Die bede werpt daarenboven een aanminnig en belangrijk licht op de overige kruiswoorden. JEZUS' *grootheid in zijn lijden.* JEZUS verſchijnt ons in *Gethſemané* zoo wel, als op (aan) het kruis, geheel als *mensch.* Hij leed in het volle *gevoel* zijner ſmarten. Hierbij vertoont zich *opregtheid*, *eenvoudigheid* en *nederigheid*, met welke de Heer zijne aandoeningen uit. Hij *poogt* daarenboven nog *nuttig te wezen voor de zijnen.* Hij neemt de toevlugt tot het *gebed.* Voornamelijk komen uit in *Gethſemané* de ootmoedigſte en volkomenſte *onderwerping*, onbepaalde *gehoorzaamheid* aan God, en onbevlekte *heiligheid* en *geloofsvertrouwen.* Vooral bewonderenswaardig is 's Heilands gadelooze *liefde* in zijn lijden. *Vruchten van dit lijden.* Die vruchten waren, voor den Heiland zelven, *heiliging* en *volmaking.* Hij werd alzoo *gevormd tot eenen barmhartigen, liefderij-*

ken en goedertierenen Heer, en werd, om en van wege dat lijden, *verhoogd tot Hoofd en Heer boven alle dingen*. Doch niet alleen voor onzen Heer zelven leverde dit lijden de heerlijkste vruchten op; maar er is ook voor *ons* een overvloedige rijkdom van wijsheid, raad, bestuur en vertroosting in hetzelve opgesloten. Het lijden van JEZUS stemt ons tot *verootmoediging* en *schaamte*. Als *toonbeeld van Gods opvoedende liefde*, leert Hij ons, langs welke wegen de hemelsche Vader onze vorming tot de toekomstige zaligheid tracht uit te werken. Zijn *voorbeeld* dient tot navolging. *Gods helpende nabijheid* wordt ons in 's Heilands lijden treffend afgebeeld. Zelfs de vruchten, welke de Heer inoogstte van zijn lijden, komen ook ons ten goede. Want al wat de Heer is, en door zijn lijden geworden is, dat strekt ook ons tot voordeel. Bl. 165—248.

De Heer VAN DER WILLIGEN is meer den draad der opgegevene prijsvraag gevolgd, dan door RIEHM is geschied, en heeft dus natuurlijk eene andere orde van behandeling. Na eene korte Inleiding, wordt de Verhandeling in twee Hoofdstukken verdeeld. Hoofdst. I. bevat een *onderzoek naar den zin en de bedoeling van* JEZUS' *bede in Gethsemané en, tegen het einde van de drieurige duisternis, aan het kruis; en naar de waarschijnlijke oorzaken van zijne gemoedsgesteldheid bij het doen dier beden: tot verdediging van het onbevlekt karakter en de hooge waardigheid van den Goddelijken Lijder*. Dit Hoofdstuk verdeelt zich van zelve in twee Onderafdeelingen, van welke de laatste de verdediging van 's Heilands karakter en hooge waardigheid, de eerste het overige bevat van hetgeen door VAN DER WILLIGEN als inhoud van het eerste Hoofdstuk is opgegeven. Na het verhaal van het gebeurde in *Gethsemané*, en eene opgaaf der omstandigheden op het einde van 's Heilands leven aan het kruis, wordt de verklaring gegeven van den zin en de bedoeling van JEZUS' bede in den hof en van zijnen uitroep aan het kruis. Hier stemt VAN DER WILLIGEN in met RIEHM, zoodat het

vroeger door ons aangemerkte, als op beide Verhandelingen van toepassing, hier niet behoeft herhaald te worden. Vóórdat in het onderzoek getreden wordt naar de waarschijnlijke oorzaken van 's Heilands gemoedsgesteldheid, wordt die gemoedsgesteldheid juist en naauwkeurig bepaald, als *versaagdheid*, *angst* en *droefenis*, *bitter* en *verschrikkelijk*, en in zoo verre *vreemd*, *zonderling* en *geheel verschillende* van de Hem anders eigene geestgesteldheid bij het vooruitzigt van zijn lijden, als de genoemde aandoeningen daar zoo zeer hooggaande en hevig waren, dat zijne geschiedenis er geen voorbeeld van oplevert, dat zij immer te voren, bij eenige gelegenheid, zulk eenen hoogen trap hebben bereikt, even min als naderhand bij de dadelijke ondervinding van zijn lijden. Evenwel gingen die aandoeningen gepaard met vol vertrouwen op zijnen Vader en volkomene onderwerping. Aan het kruis was JEZUS, volgens het *meest aangenomen gevoelen*, geprangd geweest door eene zeer ontroerende beangstheid en levendige smart, bij het gemis van alle licht en troost, die Hij anders onder zijn lijden genoot. Doch dit gevoelen heeft te weinig grond, ook niet in het woord *verlaten*. Hij verlangde hartelijk en vurig, maar tevens vertrouwend en onderworpen, uit zijn lijden te worden verlost door een' spoedigen dood. Hierop laat VAN DER WILLIGEN, na onderscheidene gevoelens beoordeeld te hebben, eene en andere aanmerking volgen, en komt, op psychologische gronden, tot het besluit, dat er slechts ééne eenige oorzaak van die gemoedsgesteldheid in *Gethsemané* was, „ eene min duidelijke, alles wat Hem dreigde als tot éénen hoogen „ last ophoopende en zich te gelijk voor den geest brengende voorstelling van zijn aanstaande lijden, hetwelk „ binnen weinige oogenblikken over Hem stond te komen, en niet zou eindigen dan in den smadelijksten „ en smartelijksten dood. Onder medewerking der omstandigheden schijnt mij deze voorstelling met ongebroken en onverdeelde kracht op den mensch JEZUS „ CHRISTUS te hebben gewerkt, en Hem zoo met

„ droefheid en angst te hebben overstelpt; terwijl ik „ geen grond vinde, om naar andere oorzaken hiervan „ om te zien." Aan het kruis was de oorzaak van 's Heilands gemoedsgesteldheid de overtuiging en het gevoel, dat zijn einde naderde, na reeds zoo veel te hebben uitgestaan, en misschien ook de driëurige duisternis zelve, en hetgeen deze tot verzwaring van JEZUS' omstandigheden had toegebragt. Bl. 1—92. — In de tweede Onderafdeeling, ter verdediging van het onbevlekte karakter en de hooge waardigheid van den Goddelijken Lijder in *Gethsemané* en bij zijnen uitroep aan het kruis, wordt betoogd, „ dat zulk eene gemoedsgesteldheid, „ als wij in JEZUS onzen Heer hebben opgemerkt, „ terwijl Hij in *Gethsemané* was en bij zijnen uitroep „ van het kruis, en wel afgeleid uit de aangewezene „ oorzaken, geen vlek werpt op zijn karakter, en geenen gegronden twijfel oplevert tegen de hooge waar- „ digheid van zijnen persoon." Na de bepaling van *onbevlekt karakter* en *hooge waardigheid* des Heeren, in de prijsvraag bedoeld, als zijnde *volstrekte* zedelijke vlekkeloosheid in den Heer als mensch, in zijne waardigheid als van den grootsten Godsgezant, Zaligmaker en Zoon van God, wordt nu aangetoond, beknoptelijk ten opzigte van den uitroep aan het kruis, maar meer uitvoerig ten aanzien van 's Heilands gedrag in *Gethsemané*, dat niets in Hem gevonden wordt, dat eenigen zweem heeft van *gebrek aan kloekmoedigheid*, van *te groote vrees en angst*, dan met onschuld bestaanbaar is, van *gebrek aan onderwerping en gehoorzaamheid*; dat er geen strijd is met zijne waardigheid als Gezant van God, Zaligmaker van zondaren, en Zoon van God. De bezwaren, door vriend en vijand der Goddelijke Openbaring hier ingebragt, worden aangevoerd en voldoende uit den weg geruimd. Bl. 92—149. — Hoofdst. II behelst eene *nasporing van de redenen, welke* JOANNES *kan schijnen gehad te hebben, waarom hij, in zijn Evangelie, noch van het lijden des Verlossers in Gethsemané, noch van zijnen uitroep aan het kruis melding maakt.* De prijs-

vraag gaf tot deze afzonderlijke behandeling aanleiding; ſchoon ieder, die meer dan eens de Evangeliën onderling heeft vergeleken, dit onderzoek voor niet zoo gewigtig houdt, dat daaraan zoo veel ruimte moet worden beſteed, als hiervoor door de prijsvraag gevergd wordt. RIEHM had de vrijheid genomen, de uitſchrijving te *verbeteren*. VAN DER WILLIGEN volgt in alles ſtiptelijk, dus ook de verdeeling, met welke de prijsvraag was opgegeven. Daaraan is toe te ſchrijven, dat VAN DER WILLIGEN zelfs meer in dit Hoofdſtuk heeft opgenomen, dan anders wel het geval zou zijn geweest, opdat namelijk aan dit onderzoek eene meerdere lengte bezorgd wierd. Daarom toont VAN DER WILLIGEN aan, dat, zoo als GOLDHORN meende, het verhaal JOANN. XII: 20 volgg. op het gebeurde in *Gethſemané geene* betrekking heeft. Het ſtilzwijgen van JOANNES benadeelt het gezag der overigen niet. Dit blijkt ten duidelijkſte, als men redenen voor dit ſtilzwijgen kan bijbrengen. Eerst vindt men eenige vermeld, uit welke het ſtilzwijgen *niet* te verklaren ſchijnt, en vervolgens eene en andere reden voor dit ſtilzwijgen opgegeven; de voornaamſte is de meer bijzondere inrigting van zijn Evangelie, welke hier wordt geſchetst, en daarvan worden de oorzaken vermeld, als gelegen in den *tijd*, in welken JOANNES ſchreef, en in de *individualiteit* van zijn' *perſoon* en *karakter*. Bl. 150—197.

Van beide de Verhandelingen, over welker betrekkelijke waarde Beſtuurders van het Haagſche Genootſchap uitſpraak hebben gedaan, meenden wij alleen beknoptelijk verſlag te moeten geven. Voor onszelven volgen wij eene andere verklaring van de bede in *Gethſemané* zoo wel, als van den uitroep des Heeren aan het kruis, en treffen dan ook minder moeijelijkheden aan, dan de andere verklaring aanbiedt. Doch wij wilden aan anderen, die met beide de Schrijvers in dezelfde meening deelen, het genoegen niet ontnemen, hun gevoelen zoo voortreffelijk geſtaafd te zien, als dit maar kan gewacht worden. Dezulken, die er niet weinigen zijn, zullen

Bestuurders voornoemd en den Heeren Verhandelaars grooten dank schuldig blijven. Dezen niet slechts, maar allen, die waarheid liefhebben en geen onderzoek schuwen; zij dan ook, door ons verslag, het werk dezer beide geleerde Heeren ten ernstigste aanbevolen!

Twaalf Leerredenen, door A. VAN BEMMELEN, *Predikant te Oosterhout. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1832. *In gr.* 8*vo. XII en* 299 *bl.* *f* 2-90.

De Eerw. VAN BEMMELEN handhaaft in dezen bundel ten volle den roem van voortreffelijk Kanselredenaar, dien hij zich door vroeger uitgegevene Leerredenen verwierf. Men moge in zijne opstellen niet dat verrassende, schitterende, vernuftige aantreffen, waardoor het slechts weinigen gegeven is zich te onderscheiden; het licht, dat hij verspreidt, is zacht, helder en weldadig. Zulke preken onderwijzen, terwijl zij stichten, en wij gelooven niet te gunstig over den voor ons liggenden bundel te oordeelen, wanneer wij er geleidelijke orde, klaarheid van denkbeelden en voorstelling, en inzonderheid hooge gepastheid naar de behoeften des tijds, aan toekennen. Reeds de opschriften en teksten getuigen daarvan. Ze zijn: I. *Het geloof aan God, als God van den mensch. Psalm* XXXI: 15ᵇ. II. *Gods onpartijdige goedheid in het uitdeelen der natuur-weldaden. Matth.* V: 45ᵇ. III. *Het bestuur van God over heil en onheil. Jes.* XLV: 7. IV. *De dankbare herinnering van Gods vorige hulp, eene sterking van onzen moed, in tegenwoordige en toekomende nooden. Psalm* XLVI: 2, 3. (*). V. JEZUS *en de Hoofdman te Capernaum* [waarom niet *K.*?] *Matth.* VIII: 5—13. VI. JEZUS, *de overwinnaar der wereld. Joan.* XVI: 33ᵇ. VII. PETRUS *en* JOANNES *voor den Joodschen Raad, eene historische proeve van voor-*

(*) Gehouden 20 Nov. 1831.

ſtand en tegenſtand der Evangeliſche waarheid. *Hand.* IV: 1—22. VIII. GAMALIEL's *oordeel over het Christendom.* *Hand.* V: 34—39. IX. *De dood van* JACOBUS, *en de verloſſing van* PETRUS, *eene proeve van het Godsbeſtuur over het Christendom.* *Hand.* XII: 1—17. X. *De verantwoording van* PAULUS *voor* FESTUS *en* AGRIPPA, *vooral in hare uitwerking beſchouwd.* *Hand.* XXVI: 24—32. XI. *Het ware wezen des Christendoms.* *Rom.* XIV: 17, 18. XII. *De vergoeding van doorgeſtane moeijelijkheden.* *Pſalm* CXXVI: 5, 6.

Rec. kan het niet van zich verkrijgen, hiermede van dezen bundel af te ſtappen; maar hij is verlegen, hoe het aan te leggen, deels om zich te vrijwaren van de beſchuldiging, alsof hij ſlechts onbewezene magtſpreuken opdischte, deels om buiten een breedvoerig verſlag van de onderſcheidene Leerredenen te blijven, hetgeen trouwens bij de aankondiging van het werk eens zoo bekenden en geachten Redenaars onnoodig bladzijden-vullen zou wezen. Hij zal zich dus bij ééne bepalen, en wel bij de IXde; terwijl, na den ruimen en welgemeenden lof, wel niemand de aanmerkingen, die hij op dat ſtuk wil in het midden brengen, aan onbeſcheidene vitzucht toeſchrijven zal. De *beſchouwing van de toedragt der gebeurtenis*, die het *eerſte* deel uitmaakt, lazen wij met genoegen, maar vonden enkele bijzonderheden voorbijgegaan. Het kan wel naauwelijks anders, dan reeds bij de bloote lezing de opmerkzaamheid trekken, wanneer men van PETRUS leest, dat hij den nacht vóór zijne teregtſtelling *ſliep;* en geen wonder dan, dat men ook daarin eene proeve heeft gevonden van de kracht des vrijen gewetens en des vertroostenden Christendoms. Omtrent deze bijzonderheid vinden wij hier niets. Hoe! hebben wij wel eens gedacht; indien PETRUS zich eens de woorden van den Heer, *Jo.* XXI: 18, hebbe herinnerd, moest hij immers verwachten, dat zijne zaak eenen keer nemen zou, die hoop gaf op vervulling der toezegging, *dat hij oud zou worden?* Zoo voert ook de Redenaar geen enkel woord aan ten betooge, dat hier

waarlijk PETRUS door een' *Engel* uit de gevangenis zij geleid. Wij weten wel, dat zulks veilig in eene landgemeente kan voorbijgegaan worden; maar *uitgegevene* Leerredenen komen in handen van allerlei menschen. Ook lezen wij, vs. 17: „ boodschapt dit aan JACOBUS en de broederen." Waarom zoo bepaald *aan* JACOBUS? Zulks hadde ligt eenige melding verdiend.

In het *tweede* deel let de Eerw. VAN BEMMELEN op *het Godsbestuur, zoo als het in deze merkwaardige gebeurtenis ten behoeve van het Christendom gebleken is*; en wel aldus: JACOBUS kwam om; PETRUS werd verlost. Hier is het Godsbestuur raadselachtig. Wij begrijpen dien weg wel niet geheel; maar bij de uitkomst is toch iets van Gods wijsheid in zijn bestuur te zien. De dood van JACOBUS kon dienen tot sterking van der Christenen standvastigheid. Bovendien is zeker die marteldood voor den omgebragten Apostel zelven de weg geweest tot eeuwige zaligheid. En nu wijst de Redenaar het Godsbestuur ten behoeve van het Christendom aan in de verlossing van PETRUS in de *vier* volgende bijzonderheden: hierdoor werd *de woede der vijanden van het Christendom verijdeld en beteugeld — de wondermagt van God ter bevestiging van het Evangelie getoond — een zeer nuttig Apostel voor de Christenheid bewaard*, en — *de Jeruzalemsche Gemeente verblijd, vertroost, in geloof en moed versterkt*. Alles uitmuntend; maar hoe kon VAN BEMMELEN hier geheel over het hoofd zien datgene, wat het opschrift der Leerrede (EENE *proeve*, niet *proeven*) ons deed vermoeden, dat hier hoofdzaak zijn zou? Wij althans dachten terstond, dat de wijsheid en goedheid van het Godsbestuur zou worden aangewezen in beide gebeurtenissen, *met elkander vereenigd*. De marteldood toch van een' Apostel, van JACOBUS, een der voornaamsten, kon alligt den moed der Christenen uitblusschen, en hunne standvastigheid bij het uitzigt op meerdere vervolging niet bestand doen zijn tegen eene zoo zware proef. Maar nu wordt PETRUS, ook een der voornaamsten, maar toch de Apos-

tel, die zich tegen JEZUS zoo zwaar had bezondigd, verlost; terwijl JACOBUS den marteldood sterft. Welk eene bemoediging voor de Christenen! gelijk dit dan ook in het *vierde* punt wordt gezegd, maar zonder genoeg op JACOBUS te letten. Doch aan den anderen kant ook weder: de verlossing van PETRUS *op zichzelve* kon den Christenen weder een al te goed vertrouwen op gunstigen afloop hebben ingeboezemd; de marteldood van JACOBUS doet hen daarvan terugkomen: die wekt hen tot ernstig nadenken, en om zich op *zulk* eene uitkomst voor te bereiden. In dit licht zijn beide gebeurtenissen, wij zeggen het nog eens, *met elkander vereenigd*, eene treffende proeve van Gods wijsheid en liefderijk bestuur over de eerste Christengemeente. Bij VAN BEMMELEN staan zij meer op zichzelve; vandaar, dat de eenheid eenigzins last lijdt, en dat het uiteinde van JACOBUS te veel op den achtergrond staat. De Eerw. Redenaar zal onze aanmerking waarschijnlijk toestemmen. Het *derde* of toepasselijke gedeelte is fraai, en de geheele, netjes gedrukte en vrij goedkoope (*) bundel de lezing en overdenking volkomen waardig, waarover Hij, van wien de wasdom is, zegen gebiede!

(*) Deze bundel bevat slechts 60 bladzijden minder, dan het, bij denzelfden Boekhandelaar, in hetzelfde jaar, uitgegeven tweede deel der *nieuwe Leerredenen* van Prof. VAN HENGEL. De laatsten zijn echter veel wijder uit elkander gedrukt, dan de hierboven aangekondigde. Waartoe is toch het andere boek *f* 1 - : duurder?

Brief van een Lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk aan een' Vriend, over het Geschrift van den Theol. Doctor H. F. KOHLBRÜGGE, *getiteld: Het Lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurig belet, enz. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1833. *In gr. 8vo.* 37 *Bl. f* : - 40.

De steller der recensie van de *brochure* des Heeren KOHLBRÜGGE ontving van de *Redactie* dezen *Brief*, nadat hij zijne beoordeeling over eerstgenoemd geschrijf had opgemaakt, en de lezing van denzelven heeft hem in zijn uitgebragt gevoelen nader bevestigd. De Briefschrijver is een man van groote gematigdheid, die met kennis van zaken het woord voert, en waarheidsliefde aan gemoedelijken ernst weet te verbinden. Wij wenschen dezen *Brief* in veler handen, inzonderheid in die van hen, die het gekozen *Motto* van GELLERT (*Velen zijn er, die de Godsdienst verachten, en dezelve niet kennen; doch veel meer zijn er nog, die de Godsdienst hoogschatten, en evenwel geene kennis van dezelve hebben*) op zichzelven kunnen toepassen.

Op bescheiden', maar tevens ernstigen toon worden de gedragingen des Heeren KOHLBRÜGGE in al hare naaktheid ten toon gesteld. Mogt de man zich, om den wille dier naaktheid, schamen en verootmoedigen! of, gelijk het de Briefschrijver zoo deelnemend heeft uitgedrukt, bl. 36: *Och of hij dan* (namelijk, indien hij alles wilde hervormen en verbeteren) *met zichzelven een' aanvang maakte, en al aanstonds nederigheid, bescheidenheid, ootmoed en een, aan zijne jaren zoo zeer voegend, betamelijk wantrouwen op zichzelven leerde beoefenen; en vooral zich dagelijks toelegde op de regte kennis, en het in praktijk brengen, van den voortreffelijken inhoud van het 13de Hoofdstuk van* PAULUS *1sten Brief aan die van Korinthe! Opdat hij, eer hij wil hervormen en verbeteren, of als aanklager der broederen optreden, leere verstaan en gelooven, wat de groote Apostel bedoelt, wanneer hij zegt: „Al bezat ik de gave der profetie, zoo dat ik alle verborgenheden verstond, en al wat kennis heet wist; en al had ik het geloof, zelfs om bergen te verzetten; zoo ik de liefde niet had, ik ware niets!"*

De Briefschrijver vermeldt, bl. 34: *Van goederhand heb ik vernomen, dat, ofschoon Prof.* HERINGA *zich het gesprek, pag.* 73 *voorkomende, niet meer bepaal-*

dolijk kan herinneren, zijn Hoog Eerw. echter zeer goed weet, dat het zoodanig niet KAN *geweest zijn, als* KOHLBRÜGGE *het daar voordraagt. Ook is het beweerde aangaande Prof.* ROIJAARDS *pag. 30 benijden de waarheid*, enz. *Recensent* voegt, ter aanvulling, hiernevens, dat ook het gesprek met den Wel-Eerw. VAN SLOOTEREN verminkt en met opzettelijke uitlatingen door den *Theol. Doctor* is voorgedragen, gelijk hij, dezer dagen, uit eene goede bron vernam. — In waarheid, hoe meer de *brochure* van den Heer KOHLBRÜGGE van nabij beschouwd wordt, des te meer blijkt zijn gebrek aan bescheidenheid en waarheidsliefde; des te duidelijker zijn toeleg, om zich den lof en de goedkeuring zijner vrienden en begunstigers, *per fas et nefas*, te verzekeren.

Met betrekking tot de handelwijze der in deze zaak betrokkene Kerkelijke *Collegiën*, bevat deze *Brief* belangrijke bijzonderheden. De weigering van het Provinciaal Kerkbestuur (toen KOHLBRÜGGE wilde, dat men hem stellige en uiteengezette opgave zoude doen van de redenen, die gen. Bestuur tot deszelfs uitspraak hadden bewogen) wordt zeer voldoende toegelicht, en echter.... hadden *wij* gaarne gewenscht, dat men *termen* hadde kunnen vinden, om den *Theol. Doctor*, met gepaste waardigheid en ernst, de waarheid te openbaren. Dan, genoeg hiervan!

Opmerkelijk is de vermelding, bl. 35, dat de Heer KOHLBRÜGGE, tijdens zijne bekende *promotie*, *zijn vroeger gehouden gedrag afkeurde en beterschap beloofde*, edoch dit, als geenszins met zijne bedoelingen strookende, in zijne *brochure* met stilzwijgen voorbijgaat: dit kan evenwel hetgeen gedaan is niet ongedaan maken — en nu vragen wij: wat moet men denken van een' man, die gisteren zijn gehouden gedrag afkeurt en beterschap belooft, en heden, als ware het, hemel en aarde tot getuigen roept zijner onschuld en de boosheid zijner zoogenaamde vijanden? — In waarheid, de Heer KOHLBRÜGGE mag de door hem op anderen toegepaste

woorden, *Ps.* 64: *Sy houden sprake van stricken te verbergen*, wel eens tot zichzelven rigten, alvorens anderen liefdeloos te veroordeelen.

Wij prijzen dezen *Brief* ter lezing aan bij een' ieder, die de door KOHLBRÜGGE *in zijne eigene zaak* en *op zijne wijze* voorgedragene punten ook gaarne van *eene andere zijde* zou wenschen te beschouwen. — Lezenswaardig is de aanwijzing bl. 9 en volg., hoe KOHLBRÜGGE zijne lezers op een geheel verkeerd *terrein* zoekt te brengen, als ware hij om zijne godsdienstbegrippen van het *Proponentschap* ontzet; alsmede het betoog bl. 16 en volg., waaruit duidelijk is af te leiden, hoe het *belang* de groote spil zijner handelingen, de hefboom zijner woelingen heeft uitgemaakt. Het aldaar, met kennis van zaken, aangevoerde zal de *Theol. Doctor* moeijelijk kunnen wegredeneren. *Wegredeneren*, zeggen wij; want magtspreuken en te onpas bijgebragte bijbelteksten kunnen het kromme niet regt maken.

Maar neen! hartelijk wenschen wij, dat het lezen van dezen *Brief* den Heer KOHLBRÜGGE tot ernstig nadenken over zichzelven en zijne verkeerde gedragingen moge brengen, en dat hij, onder gevoel van diep berouw en leedwezen over het kwade door hem gesticht, voor God zijne dwalingen moge belijden en zich bekeere van zijnen boozen weg! Dan, maar dan ook alleen, zal hij zich een levend Lidmaat der Gemeente des Heeren mogen heeten. Dat zij zoo!

Over de Ondervinding in de Geneeskunde. Door Dr. JOH. GEORG RITTER (*) VON ZIMMERMANN, *K. Lijfmedicus en Hofraad in Hannover, enz. Vertaald uit het Hoogd., naar de 3de Uitgave, door* A. POTGIETER, *Heel- en Verloskundige te Leiden. Iste Deel. Te Leiden, bij* J. C. Cijfveer. 1832. *In gr. 8vo. 272 Bl. f 2-50.*

(*) Ridder (*Eques*) — geen naam, maar beteekenis eener

Nadat er vierenzestig jaren verloopen waren, besloot men in 1831 te *Zurich* tot eene derde uitgave van het voortreffelijk werk van ZIMMERMANN over de Ondervinding (*von der Erfahrung*); in welke uitgave, op raad van een uitmuntend Geneesheer, met uitzondering van eenige kleine taalverbeteringen, alles onveranderd is gebleven. Men deed wèl. Een groot man sterft niet voor de wereld. Aan zijn leven, niet aan de kracht van zijnen geest, wordt door den tijd perk en paal gesteld (*). Het werk zelve moge niet aan den wensch des Schrijvers (1 Junij 1763) beantwoord hebben; welk waarlijk groot man was ooit over zijnen arbeid voldaan? — Dit heeft niet slechts bij den jongeling geenen onaangenamen indruk gemaakt; mannen van gevorderde jaren en beproefde ondervinding keeren telkens met vernieuwden lust tot dit werk terug. Mogt het bij de jongelieden, welke tot de beoefening der Geneeskunde zich voorbereiden, meer dan bij name bekend worden, meer dan *eenen aangenamen indruk* maken!

De Heer POTGIETER heeft eenen verdienstelijken arbeid ondernomen. Het zijn eigenlijk zulke werken, die de eer der vertaling toekomt, als met waardigheid zich verheffende uit dien drom van vertalingen, waarmede men meent zich niet genoeg te kunnen haasten, ten

waardigheid, toen wel minder algemeen, maar daarom ook te meer vereerende voor ZIMMERMANN. Hij was *Ridder* van de *Wladimir-Orde*, hem door CATHARINA II geschonken. ZIMMERMANN, door CATHARINA uitgenoodigd naar *Rusland* te komen, bedankte voor deze eer, maar zorgde voor de Geneeskundige dienst der *Russische* legers door het aanwijzen van bekwame mannen, en verwierf daardoor de genoemde Orde. Voor zijn werk over de Eenzaamheid had CATHARINA hem eenen fraaijen ring, met eenen korten, doch veelbeteekenenden brief, gezonden. CATHARINA onderscheidde ZIMMERMANN naar verdiensten. — Eene vergelijking van den laatsten druk met de vroegere uitgaaf zoude den Vertaler tegen den misslag gewaarschuwd hebben.

(*) *Chrestomathia Hippocratica, ed. atque praef. est* C. PRUYS VAN DER HOEVEN, 1824. Voorrede.

einde hetgeen in *Parijs* wordt uitgesproken dadelijk eenen weêrklank hier te doen vinden; alsof er niet reeds genoeg zeepbellen uit onze vertaal-fabrijken van Romans enz. opgeblazen werden! Maar alle deze schrale uitvloeisels van den dag verschillen dan ook bij zulken stevigen arbeid, even als men bij VIRGILIUS, volgens de vertaling van VONDEL, leest:

„ Maar deze..... steeckt het hoofd zoo hoogh alleene
„ Om hoogh,..... — — — — — — — —
„ Als een cypres verscheelt van 't laeghe lynen kruit."

Men kan op het onderhavige werk ZIMMERMANN's eigen oordeel over de geschriften van HIPPOCRATES, SYDENHAM en BOERHAAVE toepassen: „ Zij zijn „ niet op ligte bladen, die van eenen dag zijn, geschreven; die het verstand verwerpt, de natuur loochent, en de tijd doet verstuiven; zij zijn op metalen „ tafelen gegraveerd, een duurzame schat, een levendig „ beeld der natuur." Bl. 74.

Bij de overtuiging, dat de Heer POTGIETER een' verdienstelijken arbeid ondernomen heeft, mag men hem ook toestemmen, dat dezelve niet vrij van *moeijelijkheid* en *bezwaren* is. Wij erkennen, dat de stijl of schrijfwijze van ZIMMERMANN zijne moeijelijkheden heeft, maar verschillen hierin van den Vertaler, dat het *Zwitsersche dialect* daarvan de grootste schuld draagt. Wij zoeken het meer daarin, dat hij de *vruchtbaarheid en weelderigheid zijner denkbeelden* te veel zamendrong, en daardoor somwijlen tot eenige stroefheid vervallen is, die in enkele gevallen aan onduidelijkheid grenst; men moet althans zulke plaatsen meer dan eens overlèzen, om ze wèl te verstaan. Die ZIMMERMANN's werken wil vertalen, mag het derhalve niet bij eene enkele lezing laten berusten; slechts door eene herhaalde dringt men tot den geest zijner werken door; maar, dit gelukt zijnde, vindt men ook in eene andere, in zijne eigene, rijke moedertaal van zelf de woorden. Wanneer wij met den Vertaler

(Voorrede, bl. VIII) instemmen, dat aan ZIMMERMANN *de lof niet kan ontgaan van schoon en edel te denken*, meenen wij van hem te moeten verschillen, dat ZIMMERMANN de lof niet zou toekomen van *over het algemeen ook schoon te schrijven*. Dat hij niet *fraai* geschreven hebbe, moge zoo zijn; die edel en schoon denkt, moet schoon schrijven. Wij zouden echter kunnen vragen: wat is eigenlijk schoon schrijven? wat is een schoone stijl? Die van TACITUS HOOFT heeft zijne gebreken, en men zal toch niet kunnen zeggen, dat hij over het algemeen niet *schoon* is. Deze schept meer behagen in de zachte, zamensmeltende omtrekken van het vrouwebeeld; genen behaagt meer het krachtige, gespierde, scherp afgebakende van den man. — Doch, waartoe langer hierbij getoefd? De Heer POTGIETER getuigt zelf (Voorrede, bl. VII): „En wat de voortbrengselen van zijnen geest betreft: daaraan zijn wij „den meesten dank verschuldigd; wij vinden daarin de „kern van zijne veelomvattende kennis, door eene „levendige verbeeldingskracht en den gloed van zijn „*Genie* nieuw licht en leven bijgezet." Het spreekt dus van zelf, dat in zulk werk het *verstand* en het *hart* voedsel zullen vinden. Was er immer een Schrijver, die de kunst verstond tot beide te spreken, het was ZIMMERMANN. Met enkele uitzonderingen, voorziet het voornaamste, hetwelk uit zijne pen gevloeid is, in beider behoefte. Het zij dat in het eene het verstand meer voedsel ontvange, in het andere het hart en gevoel meer toespraak en troost vinde, ZIMMERMANN wist overal zijne menschenkennis aan beide dienstbaar te maken. Als elk mensch, had hij zijne zwakke zijde, die vooral met het klimmen zijner jaren zigtbaar werd, en te meer afstak, naarmate bij uitstekende menschen hunne onvolkomenheden meer in het oog vallen; zij kunnen schaduw, maar geene vlekken op zijn karakter werpen; zij kunnen nooit het helder licht verduisteren, hetwelk zoo overvloedig van hem is uitgegaan. De ijdelheid, zulk een' man niet passende, ten toon

gespreid in zijne geschriften over FREDERIK DEN GROOTEN, wordt dubbel opgewogen door zijnen arbeid over de *Eenzaamheid* en over den *Volkshoogmoed*. Die den Schrijver uit deze werken, met het onderhavige, in zijne verschillende betrekkingen heeft leeren kennen, moet hem beminnen en hoogachten, zelfs bewonderen. Dat de vaak zoo zeer in het maatschappelijk en huiselijk leven beproefde man in den ouderdom eene zwakheid aan den dag legde, welke men van zulk eene in der tijd sterke ziel niet zou verwacht hebben, toont ons, dat de krachten der natuur ook bij den sterksten, in eenen langen worstelstrijd, uitgeput kunnen worden, vooral wanneer het ligchaam gebukt gaat onder de algemeene wet der slooping.

De Heer POTGIETER, die met weinige trekken ZIMMERMANN's karakter geschetst heeft, zoude het publiek zeer verpligt hebben, indien hij dit werk door eene volledige *biographie* had laten voorafgaan. Daarbij moesten dan de voornaamste werken van ZIMMERMANN geraadpleegd worden. Slechts uit zijne over verschillende onderwerpen geschrevene werken kan men hem als mensch en arts behoorlijk leeren kennen en regt laten wedervaren. Dit vordert eene gezette en langdurige studie van dit en zijne andere reeds vermelde werken. Zijn wij wèl onderrigt, zoo mogen wij welligt van eenen onzer vaderlandsche kunstgenooten zulk een' arbeid verwachten.

Er bestaan onderscheidene *biographiën* van ZIMMERMANN. Allen, zoo verre zij ons bekend zijn geworden, beschouwen hem meer, zoo als hij door zijnen stand in, en betrekking tot de maatschappij zich voordeed; geene heeft den man uit dit oogpunt en tevens, zoo als hij in zijne schriften zich vertoont, doen kennen. Op deze wijze heeft men HERDER, SCHILLER, JEAN PAUL (RICHTER) geschetst; ZIMMERMANN behoorde op dezelfde wijze geschilderd te worden.

Dank hebbe de Heer POTGIETER, dat hij, spre-

kende over de uitstekende verdiensten van ZIMMERMANN, ons *den scherpzinnigen en geestigen* VOSMAER herinnert. Deze, bij zijn leven niet genoeg gewaardeerde, en na zijnen dood nog niet genoeg onderscheiden, wijsgeerige Arts, uitmuntende Leeraar en geestige Schrijver verdiende onder ons meer nog te leven. Als Arts kan men hem onder de besten rangschikken; als Mensch verdient hij naast de edelsten eene plaats, en als Schrijver rustte op hem de geest, die ook STERNE, RABENER, MAY, ZIMMERMANN en andere uitstekende vernuften bezielde. Zijne geestig hekelende pen werd bestuurd door een edel, menschlievend en gevoelig hart. Zijn vroege dood sloeg eene diepe wonde aan de Utrechtsche Hoogeschool, van welke hij een sieraad was. De studerende jeugd verloor in hem een' leidsman, zoo als zij behooren te zijn, die tot zulk eene gewigtige betrekking geroepen worden. De geleerde wereld en de maatschappij zagen in hem een van derzelver waardigste leden afsterven. Te regt werd en wordt hij nog diep betreurd door allen, die hem kenden; en, mogt zijn sterven door geen' wijdverspreiden, algemeenen rouw vergezeld gaan, weinigen valt het ten deel, zoo ongeveinsd, zoo hartelijk, met zoo vele deelneming betreurd te worden, als VOSMAER, door zijne ambtgenooten en leerlingen en dezulken, die hem persoonlijk en uit zijne schriften kenden. Niet meer onder ons, moge op hem het reeds gezegde toepasselijk zijn: *Een groot man sterft niet!* Hij blijve door zijne werken leven!

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Beschrijving van gegotene ijzeren Molenassen met gekoppelde roeden, *door* J. A. SCHOLTEN, HZ., *Fabrijk- en Landmeter van Schieland. Met eene Plaat. Te Rotterdam*, *bij* Wed. van der Meer en Verbruggen. 1833. *In gr. 8vo. 25 Bl. f* : - 70.

Dit kleine stukje verdient meer algemeen bekend te

worden, dan misschien, om den weinigen omvang, deszelfs lot zal zijn. Wij kunnen daarom niet nalaten, hetzelve aan alle besturen, die over een groot aantal molens het beheer hebben, en aan alle molenmakers en verdere beoefenaars van den molenbouw aan te bevelen, ten einde zich met den inhoud bekend te maken, als de middelen aanwijzende, om, door eene zeer eenvoudige zamenstelling, in den gewonen bouw der molens, in het vervolg, aanmerkelijke bezuinigingen daar te stellen, die dus, in het belang der reeds zoo zeer belaste polders, van het grootste nut kunnen zijn. De Heer SCHOLTEN heeft met de openbaarmaking van zijne ondervinding (die trouwens nog wel voor verbeteringen vatbaar schijnt) aan den molenbouw eene werkelijke dienst bewezen.

Een Reisje van elf weken en vijf dagen van Aleppo naar Jeruzalem, enz.; door H. MAUNDRELL. *Op nieuw bewerkt en met ophelderende Aanmerkingen vermeerderd door* J. A. OOSTKAMP. *Met Platen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1831. *In gr. 8vo. VIII en* 353 *bl. f* 3-60.

MAUNDRELL'S *Journey from Aleppo to Jerusalem* is een bekend en geacht reisverhaal, hetwelk in *Engeland* herhaalde malen gedrukt en ook in andere talen is overgebragt. MAUNDRELL was *Engelsch* Predikant te *Aleppo*, en ondernam in 1698 deze reis, welke van den 26 Februarij tot 19 Mei duurde. Zijn gezelschap bestond uit eene kleine karavane van *Engelsche* kooplieden en uit bedienden. Te *Acre* voegde zich dit gezelschap bij eene karavane van den *Franschen* Consul van *Sidon*, die zich jaarlijks naar *Jeruzalem* moest begeven.

Wij hebben hier voor ons een reisverhaal in den vorm van een dagboek, en wij volgen de reizigers alzoo op hunnen togt van stap tot stap. Eerst langzaam en door velerlei beletselen opgehouden, reizen zij later, nadat zij zich in gezelschap van gemelden Consul bevinden, met

blijkbaar meerderen spoed. De terugtogt ging over *Damascus* en *Balbek*.

Aan de bewerking evenwel van dit boek, en aan de nieuwe uitgave van hetzelve, zoo als die daar voor ons ligt, kunnen wij onze onbepaalde goedkeuring niet geven. Die uitgave is blijkbaar voor jonge lieden geschied; zulks wordt door regtstreeksche toespraak („jonge lezers of lezeresſen," „jonge vrienden" enz.) meer dan eens in den tekst aangeduid; de toon der tusschengevlochtene aanmerkingen bewijst het mede. Maar waarom is dit dan niet op den titel vermeld? — Wij twijfelen evenwel, of zich deze uitgave van MAUNDRELL's Reize voor jonge lieden wel verdedigen laat; hoezeer wij gevoelen, dat deze twijfeling stoutmoedig genoeg is, omdat de Vertaler in zijne Voorrede verzekert, dat deze uitgave bij *deskundigen* wel geene verschooning zal behoeven. Wij willen dan, in gevaar van door den Vertaler niet tot de *deskundigen* gerekend te worden, eenvoudig deze bedenkingen in het midden brengen. Elk Schrijver of Vertaler beoogt met zijn werk, zoo mag men althans billijk vooronderstellen, zeker doel. Hij schrijft of voor zijne lezers, of voor zichzelven, of voor zijnen uitgever. Wij willen vooronderstellen, voor zijne lezers schreef de Vertaler, want wij hebben geene enkele reden om anders te denken. Nu wil hij deze lezers onderrigten of vermaken, of wel onderrigten en vermaken tevens. Wij willen niet denken, dat hij hen enkel had willen vermaken; daarvoor is dit reisverhaal ongeschikt; maar wij kunnen ook niet denken, dat hij hen enkel heeft willen onderrigten. Is het van zoo groot belang, dat jonge lieden de gesteldheid van *Palestina* naauwkeurig kennen, welnu, geef hun dan een uittreksel uit de beste reisverhalen, nieuwere en oudere, beknopt bijeen. MAUNDRELL heeft toch veel onbezocht gelaten, en over de natuurlijke gesteldheid van het land, over de physische geographie kon ook een man van zijne studie en bij een zoo kortstondig verblijf weinig opheldering geven. De Vertaler heeft dus willen vermaken en onderrigten. Dat

is loffelijk. Voor de jeugd zóó te schrijven, dat zij het onderrigt met vermaak aanneemt, is iets zeer uitnemends. Maar het is eene moeijelijke kunst. Wie zal gelooven, dat de jeugd vermaak kan vinden in die onophoudelijke toepassingen en tusschengevlochtene aanmerkingen, welke den indruk moeten kenschetsen, dien het verhaal, *volgens den Vertaler*, op de jeugdige lezers maken moet? Wij gelooven, dat men deze opmerkingen aan de jeugdige lezers zelve kan overlaten, mits men maar zóó verhale, dat zij er natuurlijke aanleiding toe vinden. Ook is helder, duidelijk en *verstandig* onderrigt voor *verstandige* jonge lieden op zichzelve reeds een vermaak. Maar wat nuttigheid kan het hebben, een dor verslag te lezen van de door MAUNDRELL te *Jeruzalem* bezochte plaatsen, die, volgens overleveringen van monniken, door bepaalde gebeurtenissen merkwaardig zijn; aan welke verhalen evenwel de eerwaarde reiziger zelf geen geloof hechten kon? Daarenboven is de wijs, waarop over deze overleveringen gesproken wordt, dikwerf hoogst ongepast, moet voor hen, die in de begrippen der Roomsche Kerk zijn opgevoed, het boek onbruikbaar maken, en kan aan welgezinde Protestanten geen genoegen geven. Wij zwijgen van platte uitdrukkingen, zoo als de woorden *Joost*, *zwarte Piet*, *oude leepert* enz. Zoo men behoedzaam schrijven moet, het is vooral, wanneer men voor de jeugd schrijft.

Het boek is goed gedrukt en met drie platen versierd, voorstellende een gezigt op den berg *Tabor* en deszelfs omstreken, een gezigt van *Balbek*, en eene afbeelding van het nog staande voorste gedeelte van den tempel dier stad, het voormaals zoo beroemde *Heliopolis*. *Adansonia Degetata*, gelijk men tweemalen in eene aanteekening op bl. 200 leest, moet *Adansonia digitata* zijn.

Verhaal der feestelijke ontvangst te Gorinchem van een gedeelte der dappere bezetting van de Citadel van Antwerpen, 22 en 23 Junij 1833. Te Gorinchem, bij H. Horneer. 1833. *In gr. 8vo. 65 Bl. f* 1-50.

Een groot gedeelte der dappere, hier feestelijk onthaalde, krijgslieden had, tot het laatst van Augustus 1830, de bezetting der vesting *Gorinchem* uitgemaakt, en was, met grooten ſpoed, naar de oproerige gewesten geſneld, vele onder dezelve hunne naauwſte betrekkingen aldaar achterlatende; en het was dus niet te verwonderen, dat *Gorinchems* burgerij, inzonderheid, met hartelijk en broederlijk verlangen, (gelijk in de Inleiding gezegd wordt) het tijdſtip te gemoet zag, waarop de blijde maar der terugkomst van *Neêrlands* dapperen zou worden verwezenlijkt.

De Generaal Majoor MULLER, Bevelhebber der vesting, door het Departement van Oorlog met de taak der feestelijke ontvangst vereerd, vond dan ook bij het ſtedelijk beſtuur gereede en onbekrompene medewerking, waarvan het *Verhaal* zelf de overvloedige blijken oplevert. — Als *Bijlagen*, vindt men hier het *Programma* der plegtigheden; de beſchrijving van het *Monument*, door eene uitvoerige ſteendrukplaat opgehelderd; de *Feestzangen*, door de Dichters BOXMAN en DE THOUARS vervaardigd, en gezongen door een honderdtal leerlingen van de ſtads Armenſchool; de *Toasten*, op het feestmaal, aan H. H. Officieren gegeven, ingeſteld; en, ten ſlotte, eenig gewag van het *feest*, door den Opperbevelhebber der vesting *aan de kinderen* gegeven, die, door hun welluidend gezang, zoo veel hadden bijgedragen tot veraangenaming der plegtige feestviering. Achter het *Verhaal* zelf vindt men, van bl. 23 tot 29, eenige teregtwijzing van Mr. I. DA COSTA, ter zake van zijn uitgegeven ſtukje: *op het Gorkumſche Heidendom.* Recenſent, die van 's mans bemoeizucht bereids melding maakte, komt ongaarne andermaal op dit onderwerp terug; maar aangenaam was het hem, hier, ter beſchaming van Mr. DA COSTA en allen, die hem napraten, te lezen: „*Die Christelijke pligt der dankbaarheid is* HIER *door de dapperen volbragt, in gemeenſchap eener groote ſchaar van Christenen, gelijk zij doordrongen van dat godsdienſtig gevoel. Zij hebben, voorgegaan*

door de Bedienaars der Godsdienst, van wier lippen de hartelijkste opwekking vloeide, als vrome Nederlanders in ootmoed erkend: DAT GOD HEN BESCHERMD HEEFT; DAT HEM ALLEEN DAARVOOR DE EERE TOEKOMT."

Treffend en gepast waren ook de woorden, in de *Aanspraak* des Opperbevelhebbers: „*Zegt steeds, als gij de hand in uwen boezem steekt en ze blank van vaderlandsche deugden weder daaruittrekt, alles daalt van* BOVEN *op ons neder. — Beoefent met die deugden godsdienstige gezindheden, het ware beginsel, waardoor de nietige mensch tot een groot, edel en nuttig wezen voor de maatschappij verheven wordt, en vergeet nimmer, dat Hij, die de zonne der geregtigheid over deugdzamen en boozen doet opgaan, nooit ophoudt te zegenen, die Hem beminnen.*"

Wat zegt gij, DA COSTA! van de taal van dezen *Christelijken* krijgsman? Vergelijk met dezelve uwe liefdelooze oordeelvellingen, en beken met schaamte, hoe verkeerd gij te dezen hebt geoordeeld en gehandeld! Inderdaad, bij deze *Gorinchemsche Heidenen* mogt gij wel eens ter schole gaan, en iets van dien ootmoed leeren, die het schoonste sieraad van den Christen uitmaakt!

Als eene allezins gepaste bijdrage tot de geschiedenis van onzen, voor *Nederland* zoo rampvollen, maar ook tevens roemrijken tijd, zal dit werkje eene blijvende waarde behouden, en, als zoodanig, vermeenen wij hetzelve ruimschoots te mogen aanprijzen. Eere zij eene stad en bevolking, die, op eene zoo treffende wijze, bijdroegen, om de dapperen van *Antwerpens Citadel* te vereeren, en de waardige tolken eener dankbare Natie te zijn!

Hartelijke en broederlijke Vermaning aan mijne Medeleden der Hervormde Kerk in Nederland. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1833. *In gr. 8vo.* 32 *Bl. f* 1-40.

Even als des Schrijvers korte bewoording der vraag: *Wat moet men denken van die Leden der Nederl. Herv. Kerk, welke in het begrip staan, dat hunne Leeraars van de zui-*

vere leer zijn afgeweken, en uit dien hoofde zich aan derzelver prediking onttrekken? ademt ook dit stukje liefderijken ernst en eenen vreedzamen geest; terwijl met de woorden van BRAKEL wordt aangewezen, dat sommigen dien zoogenaamden goeden *ouden* tijd wel eens te hoog roemen. Moge het boeksken met onpartijdige waarheidsliefde gelezen worden door hen, ten wier behoeve voornamelijk hetzelve werd geschreven!

Eene week in de Lente op het land. Door PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. *In gr. 8vo. VI en 210 bl. f* 2 - 50.

„Wat de redelijke bewoner der aarde, wiens hart voor „reine dankbaarheid, voor zachte verrukking, en wiens ver- „stand voor de verhevenste bewondering vatbaar is, in den „lentetijd gevoelen moet, poogde ik, door het schilderen „van de schoonste lentedagen, (hoe gebrekkig en flaauw „penseel en verwen dan ook zijn mogen) uit te drukken. — „Vurig wensch ik, dat ook deze bladen, die aan het jeug- „dige jaargetijde gewijd zijn, in het hart van mijne lezers, „liefdevol ontzag voor den Almagtige, die de Natuur uit „haren doodslaap doet ontwaken, eerbied voor zijne vol- „maakte wijsheid, die alles op den gepasten tijd schenkt, „en blijmoedige dankbaarheid voor zijne onbegrensde liefde „verwekken mogen." Met deze eigene woorden der Schrijfster *aan hare Lezers* (bl. V, VI) meent Rec. haar oogmerk het best te kunnen uitdrukken. In hoe verre het boek zelf daaraan, naar zijn inzien, beantwoordt, met bescheidenheid te kennen te geven, is thans zijne taak. — De tijdruimte, door haar genomen, zou hij wat grooter, dan op den titel staat, gewenscht, en voor eene nuttige beschouwing van de voortgaande ontwikkeling der lente vruchtbaarder geacht hebben. Doch zien wij, wat zij geeft; en, daar de vooraan geplaatste *Inhoud* niets anders dan eene opgave van de namen der dagen van de week is, maken wij ons met den wezenlijken inhoud een weinig nader bekend!

Wat in dit boek tot het boven aangeduide oogmerk regtstreeks behoort, is daartoe ook doelmatig, en bevat regt aangename beschouwingen van de natuurtafereelen der lente, waardoor verstand en hart tot eerbied en dank jegens den

wijzen én weldadigen Maker kan opgeleid worden. Nemen wij echter alles bijeen, wat hieromtrent in dit werk verspreid is, dan zal het te zamen niet veel meer dan *dertig bladzijden* uitmaken; het overige bevat uitweidingen, bespiegelingen, verdichte verhalen, die wel op zichzelve over het geheel goed en nuttig zijn, maar die geene bijzondere betrekking op de lente hebben, en even goed op een' anderen tijd kunnen voorgedragen worden. Dit spijt ons, daar op deze wijze aan het eigenlijke doel van het geschrift niet voldaan wordt. Laat ons dit uit eene opgave van den inhoud doen blijken! — Op *Zondag* wordt eerst (bl. 1—5) de veranderde staat der Natuur in de lente, in vergelijking van den winter, geschilderd; doch aldra vindt men (bl. 5—23) eene uitweiding over den Israëlitischen rustdag en den Christelijken zondag, die, op weinig na, even goed b. v. in den zomer kan gemaakt worden; gelijk het daarop volgende verhaal (bl. 23—29) van een waardig leeraar, die een vondeling, een gevallen meisje en haar kind redt, hoe fraai ook op zichzelf, nogtans met eene lentebeschouwing niets gemeen heeft. Levert de *Maandag*, offchoon mede niet vrij van uitweidingen, over het geheel nog iets meer eigenaardig lenteächtigs, b. v. de schildering van de morgenwerkzaamheden op het land, een lente-onthaal of feest bij eenen dorpleeraar, een lenteavond; de *Dingsdag*, daarentegen, leidt ons rond op eene verwoeste buitenplaats, en verhaalt ons derzelver lotgevallen, gelijk ook die van derzelver bewoners en hunne afstammelingen, van waar wederom over de vrijheid en het toekomend bestaan der menschen wordt uitgeweid. Na zeer korte melding van den lentemorgen, geeft hij ons iets over zijnen naam, als zijnde aan HERMES of MERCURIUS gewijd, en alzoo ook over den koophandel. (MARS is immers de Patroon van dezen dag, MERCURIUS die van den Woensdag; er heeft dus zeker hier bij deze beide dagen eene vergissing plaats.) Zoo geeft de lentemorgen van den *Woensdag*, na korte bespiegeling over de schoonheid der Natuur, aldra onder anderen een overzigt van de geschiedenis onzes vaderlands (bl. 91—101). De *Donderdag* begint met de opmerking, dat de lentedag ook over lijdenden schijnt, in den lentenacht ook velen hunne dierbaren verliezen, en bevat dan verder, voor het grootste gedeelte, eene verdichte, anders gansch niet onbelangrijke, romaneske geschiedenis, die goed afloopt. Na eene godvruchtige overpeinzing, bij het ontwa-

ken op den lentemorgen van *Vrijdag*, (bl. 133—138) bestaan de voornaamste uitweidingen in de beschouwing van dien dag, als gedenkdag van JEZUS' dood, waarbij de geschiedenis van zijn leven, vooral van zijn laatste lijden, breedvoerig verhaald wordt (bl. 138—154), en verder, na eenige tusschenrede, in een verdicht romanesk verhaal van twee gelieven (bl. 157—172). De *Zaturdag*, eindelijk, is eene morgenwandeling naar de begraafplaats van een dorp, met eenen bejaarden vriend, welke tot verschillende uitweidingen en gesprekken, zoo als over het begraven in of buiten de kerk, over de scheppingsgeschiedenis, over het sterven, over eenige daar' begravenen, enz. aanleiding geeft. — Uit deze hoofdzakelijke inhoudsopgave blijkt, dat hier voor de verscheidenheid genoegzaam gezorgd is; maar of de eenheid des onderwerps, volgens het opgegeven hoofddoel der Schrijfster, daardoor niet geheel verloren ga, is eene vraag, die wij wenschten ontkennend te kunnen beantwoorden.

Rec. wil met het bovenstaande niemand afraden, ook dit werkje bij de overige der begaafde Schrijfster te voegen. Integendeel, wie niet te veel aan den titel denkt, die zal ook hier zeer veel goeds vinden. — Trant en stijl zijn te over bekend, dan dat het noodig zou zijn, eenig uittreksel te geven, of op het een en ander eenige aanmerkingen te maken. Daarenboven, zoo iemand der Nederlandsche Schrijvers of Schrijfsters aanspraak heeft op hoogachting wegens aanhoudend nuttige werkzaamheid, en tevens op toegevendheid in het beoordeelen, voorzeker dan is het Mejufvrouw P. MORENS, „welker gezangen reeds in de kindschheid aan de lente gewijd waren," (Rec. herdenkt nog altijd, met welk een genoegen hij, nog jongeling, haar dichtstuk *de Lente* las en herlas) en voor welke nogtans niet anders dan „de verbeelding de schoone lustprieelen der lente ontsluiten kon, waarin zij de treurigste gedachten niet zelden ontvlugtte;" en die in dezen toestand nog voortgaat, hare klimmende jaren aan Natuur en Godsdienst, aan deugd en menschenheil toe te wijden. Moge de voortreffelijke Vrouw hiervan, voor zichzelve zoo wel, als bij het algemeen, steeds de beste voldoening oogsten!

Leyden ontzet, in 1574. *Dichterlijk Verhaal.* *Door* A. VAN DER HOOP, JR. *Te Amsterdam, bij* Beest van Kempen. 1833. *In gr. 8vo.* XIV, 86 *Bl. f* 2-:

Hou op, mijn goede vriend, hou op!
Halt ein! cessez! piano! stop!

Zoo roept vader BILDERDIJK een' zijner vrienden toe, wiens huwelijkskoets te rijk gezegend werd, en zoo meenen wij den Heer VAN DER HOOP te mogen toeroepen, die zijnen letterakker met al te veel voortvarendheid beploegt.

Naauwelijks hadden wij zijnen WILLEM TELL uit de hand gelegd, en schepten adem na de voleindigde lezing van dien bundel, of ons oog werd getrokken door breede aanplakbilletten, die wij aan poorten en muren gehecht zagen, en waarop met ongemeen-groote letters te lezen stond — even gelijk een troep paardrijders of koorddansers zijne vertooningen aankondigt — dat het dichtstuk *Leyden ontzet* van den Heer VAN DER HOOP was in 't licht verschenen, met eene *Opdragt aan Zijne Majesteit den Koning* aan 't hoofd. Wij ontveinzen niet, dat dit hier te lande ongewone schouwspel een' onaangenamen indruk op ons maakte, en ons de markt te *Brussel* voor den geest riep, waar wij bijna geheele gebouwen met dergelijke weidsche boekaankondigingen, op papier van alle kleuren gedrukt, beplakt gezien hebben; — eene opzigtelijke vertooning, ten eenemale in strijd met de meerdere zedigheid en bescheidenheid, die tot heden de kenmerken van onzen landaard, gelijk van onze meest geachte Dichters en Schrijvers, zijn, en, hopen wij, steeds zullen blijven.

Deze alzoo op eene *Belgische* wijze aangekondigde bundel ligt ter beoordeeling voor ons, en wij vangen de taak aan, om onzen Lezeren weder verslag te doen van dit nieuwe voortbrengsel van den Heer VAN DER HOOP.

De Dichter noemt zijn stuk een *Verhaal.* Wij willen over den naam niet twisten, offschoon het ons voorkomt, dat het juister geweest ware, indien hij zijn tegenwoordig werk, even als zijne vroegere bundels, *Tafereelen* had getiteld. Althans wij vinden hier drie afzonderlijke stukken, *de Volharding*, *de Onzekerheid* en *het Ontzet* genaamd, waarvan ieder te veel op zichzelv' staat, om gezamenlijk als een doorloopend verhaal te kunnen beschouwd worden. — Zoo als gewoonlijk, spreekt de Dichter ook nu weder in zijn Voorberigt van den

vorm zijns arbeids. Hij zegt, dat deze verschilt van dien der Lierzangs van DE LANNOY en van dien des Treurspels van VAN MERKEN. Niets is natuurlijker, want zijn gedicht is noch een Lierzang noch een Treurspel. Hij zegt alverder, dat men dien *vorm* niet met die *dichtsoort* moet *verwarren*, welke men gewoon is *descriptive* poëzij te noemen, noch dien moet rangschikken tot de *Legende*, door VAN LENNEP bij ons ingevoerd. (Men ziet, dat de Dichter zelf hier den *vorm* en de *dichtsoort* op eene wonderlijke wijze *verwart*.) Wat de *descriptive* poëzij betreft, wij stemmen hem volkomen toe, dat men zijnen arbeid niet tot die dichtsoort moet betrekken; althans wij bezitten stukken in dat *genre*, waarbij het zijne te zeer afsteken zou. Maar dat zijn gedicht *hemelschbreed* verscheiden is (gelijk hij zegt) van de *Legende* van VAN LENNEP, kunnen wij minder toestemmen. Integendeel, het gelijkt daaraan op vele plaatsen, en in *vorm* en in *behandeling*, zoodanig, dat het vermoeden bij ons oprijst, of niet de Dichter door dit voorwendsel de blaam van navolging van zich tracht af te wenden en ons knollen voor citroenen zoekt te verkoopen. — „ Misschien (vervolgt hij) behoort mijn Gedicht tot dat *genre*, hetgeen de *Engelschen narritive poetry* heeten;" en daarmede kunnen wij vrede hebben; vooreerst, omdat de *Legende* van den Heer VAN LENNEP ook daartoe behoort, en de *Engelschen* in 't algemeen zeer ruim met die benaming zijn; en ten andere, omdat de Heer VAN DER HOOP, zoo als meer onzer jongere Dichters, veelal bij de *Engelschen* ter schole gaat, en zijne aldaar geleerde les zeer goed weet te onthouden. (*)

(*) Het navolgen en overnemen, door onze jongere Dichters in zwang gebragt, moet den kunstbeoordeelaar zeer behoedzaam maken in het toezwaaijen van lof. Men speelt hem thans zoo dikwijls *copiën* voor *origineelen* in handen! Nog zeer onlangs is *Collega* SCHULL daarmeê bedrogen geworden. In het laatste nommer van het Letterkundig Tijdschrift, dat hij in gemeenschap met den Heer VAN DER HOOP uitgeeft, haalt hij een' dichtregel van den Heer DE THOUARS aan, ten bewijze dat men onder den prullenhoop van dien Poëet somtijds een' penning van den schoonsten stempel aantreft. Bij voorb. (zegt hij) is, in de beschrijving eener geduchte hette, ons oog gevallen op den regel, wanneer

Elk zandkorl de aarde op 't harte brandt.

De Heer SCHULL kan in de *Jaargetijden* van TOLLENS, voorkomende in het IIde deel der *Gedichten*, op bladz. 149

Niettemin echter is zijn voor ons liggende bundel bijzonder schraal uitgevallen, en merkelijk armer aan schoonheden, dan die onder den titel van WILLEM TELL. Het is kennelijk een ligt en los opgeslagen stukje, dat, behalve het doorgaans vlug en vloeijend rijm, zeer weinige waarde heeft. De teekening van het *toilet* van MAGDALENA MOONS op bladz. 13 en volg. is, zoo wel als die van VALDEZ op bladz. 21 en volg., geheel naar SCOTT *gemodelleerd*. Daarentegen echter heeft hier de edele VAN DER WERF weinig gelijkenis met dien van HOOFT. Behalve dat deze den waardigen Burgemeester niet geschilderd heeft als een opvliegend en onbeschaafd man, die eene *maagd*, *zoo edel als een koningin*, onheusch zou bejegenen, en, *in drift en woede ontsteken*, haar, als welkomgroet, *wat voert u hier?* zou afvragen, zoo heeft ook onze Geschiedschrijver geen karikatuur van den trouwen burgervader gemaakt, door hem, bij herhaling, spreekwoorden in den mond te leggen, gelijk onze Dichter doet; als op bladz. 6:

Wanneer de vooglaar 't zoetste fluit,
Dan is hij 't meest op vangen uit.

of op bladz. 9:

De tijd, mijn vriend! zal rozen baren!
Na regen komt de zonneschijn.

waarop DOUZA, om niet onder te doen, nog onmiddellijk dit derde laat volgen:

En na de nacht verschijnt de morgen.

Wijders is het ons zeer duister gebleven, welke hoop

---

van den 5den druk, het *origineel* van deze zeer getrouwe *copie* vinden. — Onze jongere Dichters benadeelen zichzelven, door hunne hebbelijkheid van plonderen en toeëigenen, meer, dan zij denken. Wij althans beginnen elken schoonen trek, elke schijnbaar nieuwe gedachte, elke fraaije *passage*, die ons bij hen voorkomt, te mistrouwen, en raadplegen meermalen ons geheugen en ons *Adversaria*, om na te sporen, of men ons geen oud geregt in een' nieuwen schotel voorzet. Meermalen reeds hebben wij niet zonder vrucht dergelijke nasporing gedaan.

MAGDALENA MOONS op het voor die dagen uitstellen van den storm vestigde, of het zou die moeten geweest zijn, dat de uitgehongerde stad zich toch binnen dien tijd aan de bekende genade van den *Spanjaard* zou moeten overgeven! Misschien echter verhoogt juist dit duistere de waarde der voorstelling, en geeft den Lezer gelegenheid, om de *Divinations-Gabe* in oefening te brengen, hetgeen door den Heer SCHULL op bladz. 210 van het IIde deel van zijn Tijdschrift in goeden ernst wordt aangeprezen!

De inleiding tot den tweeden zang deed ons op meerdere schoonheden hopen; maar al spoedig vonden wij niets, dan het los en weelderig gerijm van den voorgaanden zang, weder. De doode vrouw, die met haren zuigeling aan de deur zit of staat, is meer afgrijselijk dan natuurlijk. Ook in den derden zang (die alweder niet boven de vorigen uitmunt) is de schildering van de verminkte *Watergeuzen* meer afschuwelijk dan dichterlijk. Dergelijke te sterk gekleurde tafereelen duiden wederom de zucht tot navolging — en wel hier van een' JULES JANIN, een' VICTOR HUGO, een' CASIMIR DELAVIGNE en andere meesters der nieuwere *Fransche* school — kennelijk aan; maar de voorstelling is te naakt en de verwen zijn te hard, om een' gekuischten smaak te kunnen behagen. De afwisseling der versmaten is ook, vooral in dezen laatsten zang, meer willekeurig dan oordeelkundig; en in één woord — wij zeggen het met leedwezen — de tegenwoordige bundel heeft ons veel minder dan de laatstvoorgaande van onzen Dichter willen bevallen.

Met genoegen echter hebben wij opgemerkt, dat de Heer VAN DER HOOP zich eenige onzer vroegere aanwijzingen ten nutte gemaakt heeft, en dat hij van zijne onmatige zucht tot het smeden van uitgesponnen en vreemdsoortige koppelwoorden schijnt te genezen; 't Is er nogtans verre van daan, dat hij niet bij voortduring omzigtig zou moeten zijn in het scheppen van zamengestelde woorden: *roemkleinood*, *staalgeklik* en dergelijke zijn niet aanprijzenswaardig. Evenmin is zijne wijze van zeggen altijd boven bedenking verheven. Van den regter *Rijn*-oever mag het bij voorb. niet heeten:

Ter regter hand van 't kabblen *van den Rhijn*,

en *lokkig git* voor *zwarte lokken* is, ten beste genomen, zeer gewaagd. Ook ten aanzien van vergelijkingen, hetzij vlug-

zige of meer uitgewerkte, is vooral juistheid noodig. Wij twijfelen, of de volgende, bij voorb., (bl. 61) aan dat vereischte wel in allen deele voldoet:

Dan zal dees doek *met breed gewuif*
U tegenwaaijen als een duif.

Wij laten het *breed gewuif* in zijne waarde, en willen alleen den Dichter doen opmerken, dat, gelijk doeken niet vliegen als duiven, zoo ook duiven niet waaijen als doeken.

Meerder — veel meerder aanmerkingen, die wij al lezende opgeteekend hebben, zouden wij hier kunnen bijvoegen. Bij voorb., dat VAN DER WERF eene dwaasheid zegt, als hij, op bladz. 49, den muitenden burgers ZIJN *zwoegend* lijf tot *voedsel* wil overgeven, als het eenige, wat HEM tot *voedsel* overschiet; en dat VALDEZ, op bladz. 26, niet verstandiger spreekt, als hij zegt, *dat hij zijn' voetstap op schans en muur zal drukken, al moest hij Leydens stedewal aan 't* VONKLEND STARGEWELF *ontrukken.* Doch dergelijke overdrevene uitroepen en zoo vele platprozaïsche regels, als wij er tegen over stellen konden, zouden wij den Dichter niet ten duurste willen aanrekenen, indien hij deze slechts door daar tegen opwegende en hem toebehoorende schoonheden had vergoed.

De Heer VAN DER HOOP heeft, als gewoonlijk, eene Opdragt voor zijnen bundel geplaatst. Wij schijnen tot de eeuw der Opdragten terug te keeren, en onze jonge Poëten er zich wèl bij te bevinden! Zelfs de Heer DE THOUARS heeft, volgens berigt der Dagbladen, voor zijne Opdragt aan den Koning van *Pruissen*, eene kostbare gouden medalje van dien Vorst ontvangen, en een' beleefden brief daarenboven, waarin de Monarch aan den Marquis verzekert, dat zijne navolging van KÖRNER's Treurspel ZRINY *uitmuntend* is. Waarlijk, dat is zeer vleijend, ook schoon wij wenschen zouden, de vrijheid te mogen nemen, van met zijne *Pruissische* Majesteit, misschien wel inzonderheid aangetrokken door de Germaansche kleur der overzetting, eenigermate in kunstoordeel te verschillen. Wat daarvan zij, de Heer VAN DER HOOP heeft, gelijk wij boven zagen, zijnen tegenwoordigen bundel aan onzen geëerbiedigden Koning toegewijd, en daarom vooral hadden wij wel gewenscht, dat zijn gedicht fraaijer uitgevallen ware. De Opdragt zelve is echter op verre na niet het minste van den bundel, offschoon

zij ook ontſierd wordt door dubbelzinnigheden, als, bij voorb., in dezen regel:

De Koningrij, die God met macht bekleedde.

waarmede de Dichter meent, *die door God met magt bekleed werd*, doch waaruit men ook het omgekeerde zou kunnen verſtaan. Dit echter over het hoofd ziende, moeten wij toch den Heere VAN DER HOOP in bedenking geven, of zijn toon niet wat al te gemeenzaam, ja oneerbiedig wordt, als hij tegen den Koning zegt:

Ga, Willem! voort op de ingeſlagen wegen.

Zoodanig ſpreekt men zijn' minderen, of ten hoogſte zijn' gelijken aan, hem daarbij welwillend en goedkeurend op den ſchouder tikkende.

Wij willen ons verſlag niet eindigen, zonder bij deze gelegenheid de opmerking te maken, dat er ſedert eenigen tijd een poëtiſche revolutiegeest bij ons ſchijnt te willen ontſtaan. Dank zij den Hemel, dat het ſlechts een poëtiſche is! Hij draagt de kenmerken van elken anderen revolutiegeest, namelijk, dat hij meestal in jongere menſchen opflikkert en uit den vreemde is aangeblazen, zoodat de poëtiſche opſtandelingen evenzeer navolgers van anderen zijn als hunne politieke verwanten. De Heer VAN DER HOOP ſchijnt ons toe, tot hen te behooren, en zelfs wel zich eenigzins aan hun hoofd te willen plaatſen. Hij heeft daar ongelijk aan; vooreerst, omdat zijn voorbeeld bij ons, die zoo weinig revolutiegezind zijn, nooit diepe wortelen zal ſchieten, en ten andere, omdat hij er de achting meê waagt, die hem zijn gunſtige aanleg, mits goed geleid en gewijzigd, zou kunnen aanbrengen. Mogt hij dezen wenk niet in den wind ſlaan, en mogt hij vooral ook den raad van BILDERDIJK opvolgen, dien wij aan het hoofd van ons verſlag hebben geſteld! De Heer VAN DER HOOP werkt te veel en te haastig. Is hem zulks eene behoefte, dan worde hij althans ſpaarzamer met uitgeven, en zende zijne voortbrengſelen trager en gekuischter in het licht. Hij herinnere zich de les van POPE, die wil, dat men met geestdrift dichte, maar met kalmte beſchave. Hij vergete ook de waarſchuwing van LA-HARPE niet, die opmerkt, dat men moeijelijk den tempel

der onsterfelijkheid bereikt, als men gekromd gaat onder eene te zware vracht van werken; waarom hij dan ook zijnen tijdgenoot MERCIER voorspelde, dat deze het nooit tot dien tempel brengen zou, belast met zoo veel *Dramaas* en geschriften, als naauwelijks zijn *Kruiwagen van den Azijnverkooper* zou kunnen bevatten. Eindelijk zij den Heere VAN DER HOOP nogmaals welmeenend onder het oog gebragt, dat het Gerucht iets anders is dan de Roem, en dat het handgeklap van eenige goede vrienden, die men op zijne beurt weder bewierookt, geen voldingend bewijs is voor de goedkeuring van onbevooroordeelden en onzijdigen. Een der vrienden van onzen Dichter is reeds zoo verre gegaan, van — het spijt ons, dat wij de zaak bij haren naam moeten noemen — met eene echte straatjongens-uitdrukking te verklaren, dat men bereids VAN DER HOOP niet meer *aandurft*; waarmede hij schijnt te bedoelen, dat het werk van zijnen *Coöperateur* te hoog staat voor aanmerking en berisping! Wij hebben aanvankelijk getwijfeld, of het scherts of ernst ware; maar, hoe buitensporig de ernst ook zijn moge, de scherts zou een al te hatelijke *persiflage* zijn. Hoedanig men echter het gezegde van den Heer SCHULL moge opnemen, zijn vriend zal er hem weinig dank voor verschuldigd zijn.

Neue Knospen von LUDWIG MARCHAND. *Utrecht, bei* van Paddenburg & Comp. *In kl. 8vo. VIII en* 100 *bl. f* 1 - 90.

Zes vorige bundeltjes van den nog jeugdigen Dichter MARCHAND, uit het *Duitsch* sprekend gedeelte van *Luxemburg*, waartoe die hoofdstad zelve behoort, worden thans door deze *nieuwe Bloemknoppen* opgevolgd. Den Dichteren SPANDAW en LULOFS is het bundeltje, in eene fraaije Elegie, opgedragen, en het verdient allezins aan zulke mannen te worden toegewijd. Alvorens tot verder verslag over te gaan, zij den Dichter gewaarschuwd, dat er eenige weinige drukfeilen zijn ingeslopen, b. v. bl. 1. *Purpergluthen*, voor *Purpurgluthen*; *met*, bl. 16, voor *mit*; *Köper*, bl. 42, voor *Körper*. Bl. 60 daarentegen is het vers:

Oder war es ein Traum, der mir die Seele durchbebt?

blijkbaar zoo nedergeschreven; maar aldus is de laatste voet

van dien *Asclepiadeus* een *Anapaestus* in plaats van een' *Jambus*. Het zal moeten zijn:

Oder war es ein Traum, der mir das Herz durchbebt?

of iets dergelijks.

Met genoegen en deelneming heeft Recensent deze kiesche dichtverzameling doorlezen. Zij ademt grootendeels den geest van SCHILLER, ja somwijlen heeft de vervaardiger opzettelijk een' tegenhanger willen leveren, gelijk bl. 77 in de *Sinnlose Worte*, waar de *zinledige* woorden *Freundschaft*, *Liebe* en *Treue* (zinledig genoemd in eene droefgeestige luim des Dichters) overstaan tegen de woorden *Vrijheid*, *Deugd* en *God*, vol van zin of wigtig van inhoud (*inhaltschwer*) bij SCHILLER, *Die Worte des Glaubens*. Ook kunnen *Die Sinnlose Worte* beschouwd worden als eene navolging van *Die Worte des Wahns*. Elders weder zijn denkbeeld en spraakwending van SCHILLER ontleend, b. v. bl. 87. *Der Knabe ist zum Jüngling aufgeblühet*, enz. naar aanleiding van *Die Ideale*; terwijl er ook telkens *herinneringen* uit *Das Lied von der Glocke* voorkomen, en uit zoo veel andere van SCHILLER's *Gedichte*, dat het te veel is alles op te noemen. Recensent houdt het daarvoor, dat de Heer MARCHAND SCHILLER zoo goed van buiten kent, en tevens zoo zeer van deszelfs gedachten en gevoelens doordrongen is, dat hij denkbeelden en schilderingen overneemt, zonder het zelf te weten. Immers alles schijnt hem uit eigen hart te zijn opgeweld, en dat zal ook waarlijk zoo zijn. MARCHAND is onwillekeurig zoo *Schillerïaansch*, als onze M. C. VAN HALL *Horatiaansch* geworden.

Zoodra wij de verzen van MARCHAND *Schillerïaansch* noemen, begrijpt reeds ieder, dat hier meer dan alledaagsche verzenmakerij, neen! dat hier echte, hooge en edele poëzij wordt geleverd; en dat is zoo. Inzonderheid behaagden ons *Jünglings Lebensfahrt*, *Leere Wünsche*, *Der Greis und der Derwisch*, *An den Abend*, *Des Mädchens Gefühle*, *Der Tyran*, *Hännchen*, *Sonnett an Mina*, *Auch ein Neujahrswunsch*, *Vergänglichkeit*, *Der Jüngling an den Mond*, *An* VAN DEN BERGH, und VAN DEN BERGH *an* MARCHAND, *Blumen und Schmetterlinge*, *Der fromme Mann* (zeer schoon), *Ein Wort der Freundschaft*, *Sinnlose Worte*, *Ein Blumenkränzchen*, *Ein Nachklang*, en *Meiner Liebe Schwanensang*. — *Hän-*

chen, *Vergänglichkeit*, *Der fromme Mann* en *Meiner Liebe Schwanensang* zouden wij uit de opgenoemde stukjes weder de fraaiste vinden. Ook de andere hier voorkomende gedichten zijn niet zonder verdienste. *Der Freigeist im Sturme* (bl. 48) is zelfs zeer stout; maar het geheel heeft zulk een onnatuurlijk voorkomen: het vers heeft meer van SCHILLER's eerste, dan wel van zijne tweede en derde manier van dichten.

De Heer MARCHAND munt uit in het *wijsgeerig-aandoenlijke*; echter weet hij ook het luimige en bevallige, b. v. in de *Zeitlitanei*, in *O Zeiten, o Sitten! Auch ein Neujahrswunsch*, *Blumen und Schmetterlinge* en *Ein Blumenkränzchen*, goed te behandelen. Tot proeve het volgende:

BLUMEN UND SCHMETTERLINGE. *An ein junges Mädchen.*
(*Utrecht*, 1829.)

Blümlein prangt im ersten Lenze
Auf der grünen Flur,
Und ein Kleid so reich gesticket
Gab ihm die Natur.
Zart und lieblich, reich an Düften,
Lebt in reinen Frühlingslüften
Blümlein auf der Flur.

Schmetterlinge, tausendfarbig,
Locket Blümlein an,
Und auf leichten Aetherflügeln
Schweben sie hinan,
Spielen, kosen, hüpfen, scherzen,
Naschen, küssen, lieben, herzen
Blümlein auf der Flur.

Du auch, Mädchen, bist ein Blümchen,
Still herangeblüht,
Dessen zarte Jugendwange
Sanft und mild erglüht,
Schön, wie Thau im Morgenscheine,
Und voll Unschuld, wie das reine
Blümlein auf der Flur.

Feine Herrchen, nett und zierlich,
Werden bald dich seh'n,
Und nach deinen jungen Rosen
Wollustathmend spähn,

Werden schäckern, schmeicheln, kirren,
Lüstern Blicke dich umschwirren,
Blümlein auf der Flur.

Wisse, dass auch feine Herrchen
Schmetterlinge sind;
Beide naschen unbeständig,
Fliehen dann geschwind;
Bleibst dann, Mädchen, von den Schwarme
Kalt verlassen, wie das arme
Blümlein auf der Flur.

Mislukte Aanslag op Sluis in Vlaanderen, den 12 Junij 1606, een kluchtig Heldenbedrijf, beschreven door P. MEESTERS. *(Overgenomen uit de Nieuwe Keur van Mengelingen.) Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1833. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* : - 40.

„Het zijn al geen koks, die lange messen dragen." (Bl. 13.) Regt zoo, vriend MEESTERS! En wij voegen er nog bij: „Het zijn al geen FOKKE's, die hem pogen na te doen." Geen wigtje althans van diens vernuft, en vooral van diens veelzijdige kennis, (want bij *hem* was de vorm altijd meer middel, dan doel) hebben wij in dit stukje ontmoet. En zulke kost moest nog wel tweemaal worden opgedischt! Zonder een welvoorzien zoutvat nevens zich, achten wij het niet raadzaam, denzelven te nuttigen. Al de 30 bladzijden mogen onze uitspraak regtvaardigen. Ten bewijze slechts deze weinige regels: „Over eene kleine tuimeling, door het te „driftig afklimmen veroorzaakt, alzoo het eenigzins luidruch„tig gestoei van een paar kerkuilen, welke juist dien avond „een pretje onder elkander hadden, onzen Held eenige „vrees hadden (had) aangejaagd, zullen wij nader hooren, daar „dit ook al medewerkte tot behoud van onze stad." — „'s Kosters dierbare wederhelft had zich, den avond te „voren, al dikwijls in het geval bevonden van haar sentiment „te moeten zeggen, des zij meer op hare woorden had ge„let, dan op hetgeen zij met de handen deed, en had, zoo „doende, een stukje of wat te veel in den mond gestoken, „dewelke den gewonen weg naar beneden gaande, haar, „des nachts, eerst zeer incommodeerden, en, vervolgens,

„ ook ten bedde uitjoegen."..... Wat dunkt u, Lezer! zeggen wij te veel, wanneer wij dit boekje eene doorloopende *drukfeil* noemen?

Wegwijzer door 's Gravenhage, enz. Door H. VAN DER POTH. *Met eene Plattegrond-teekening. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1832. *In kl.* 8vo. 34 *Bl. f* : - 60.

Rec. had dezen zomer, bij een uitstapje naar de Hofstad, veel genoegen van dit boeksken. Dankbaar voor bewezen dienst, ziet men gaarne een en ander over het hoofd, waar het onderrigt eens faalt, of niet volkomen naauwkeurig wordt bevonden. Onder deze kleine voorbehouding, kunnen wij dezen *Wegwijzer* gerustelijk aanbevelen.

Avondstonden aan scherts en vrolijkheid gewijd. Luimige Vertellingen van TH. HUBER, C. SPINDLER *en anderen. In één Boekdeel compleet. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1832. *In gr.* 8vo. 301 *Bl. f* 2 - 90.

I. *De vrolijke lieden van Knöringen.* Zeer profijtelijk voor ouders of voogden, om hun kroost of pupillen te genezen van romaneske dweeperij. Nanny en Wallis waren nichten van eenen bejaarden Malthezer Ridder. In hare hersenen spookte het van Afrikanen, provençalen, troubadours en minnezangers. Haar oom hoorde haar, tot vervelens toe, over de zalige leefwijze van zulk eenen zanger allerhande sentimentele aardigheden praten, en neemt het zonderlinge besluit, om haar bij ondervinding het leven der zwervende toonkunstenaars te doen kennen. Geassisteerd door den minnaar van Nanny, geleidt hij zijne beide vrouwelijke Virtuosen in eene landstreek, waar zij niet bekend waren, op boerenbruiloften en dorpkermissen. De ruwe behandeling, waaraan de beide meisjes te midden der meer onbeschaafde volksklasse waren blootgesteld, verdrijft spoedig het vooroordeel der jonge Freules. Zij keeren met oom naar haar kasteel terug, en laten zich zonder tegenstribbeling aan beminnenswaardige mannen verbinden.

II. *Het Blijspel in den Reiswagen.* Een jong meisje vangt, nog op de kostschool zijnde, eenen minnehandel aan met

eenen haar geheel onbekenden mensch, wien zij flechts eenmaal op een kinderbal, bij gelegenheid van de uitdeeling der prijzen op de fchool, ontmoet had. Dadelijk laat zij zich door hem fchaken. Maar reeds in den reiswagen bemerkt zij, dat zij met eenen dwaas opgefcheept is, geeft hem nog bij tijds de bons, en neemt hare toevlugt tot eene goede tante, die haar gunftig aanneemt, en haar zelfs behulpzaam is, om hare vlugt verborgen te doen blijven. In den ouden tijd zou dat zoo gemakkelijk, zeker niet zonder eene gevoelige kastijding van dat groote kind met de roede, zijn afgeloopen. Jonge dames moeten, bij kinderachtige onnoozelheid, al zeer manziek zijn, om dit verhaal als geneesmiddel te doen geïndiceerd zijn.

III. *Oom en Neef.* De eerfte een door de jicht gekwelde zestiger, de andere een fchoon en bloeijend jongman, dingen beide naar de hand van het achttienjarige Netje. Ooms aanzoek wordt bij Netje's bloedverwanten krachtig ondersteund door zijnen rijkdom; terwijl neef, die bij oom het genadebrood eet, geen hoop meer heeft, dat zijne liefde met eenig gelukkig gevolg zal bekroond worden. Oom, echter, bemerkt nog in tijds, dat bij Netje neef Conftantijn eigenlijk de uitgelezene is. „ Gek!" zegt hij, „ waarom hebt gij mij dat niet maar dadelijk gezegd? Gij hadt uzelven veel verdriet en mij vele moeite befpaard; want de liefde op mijne jaren is kerelswerk. Uit dien hoofde, dunkt mij, moest gij haar maar in mijne plaats trouwen; neem mijn huis hier in de ftad voorts tot een gefchenk van mij aan. Ik wensch u, haal mij de Duivel, met al mijn hart, alle mogelijke geluk," enz.

IV. *De moderne Fortunatus* is eigenlijk Gabriël Mostèrd uit Gelnhaufen, reiziger voor de alom beroemde wijnkoopers Steinlein en Zoon te Frankfort a. M. Hij flaat zijnen geëerden principalen eene fpeculatie voor op Konftantinopel, in de hoop, dat de Turken, die tegenwoordig toch zoo veel moeten flikken, zich, onder andere nieuwigheden, dan toch ook zijnen wijn wel zouden laten fmaken. De wijnen vonden een' buitengemeen grooten aftrek; zelfs de Mufti was Gabriël's klant geworden. Terwijl deze nu te Konftantinopel naar de afrekening met zijne Turkfche klanten wacht, brengen een paar vrienden hem in een opiumhuis, en dwingen hem tot eenen opiumroes. Nu vindt hij het onuitputbare beursje en wenschhoedje van Fortunatus,

vliegt door deszelfs tooverkracht in een oogenblik naar Duitschland, naar de Piek van Teneriffe, naar Rio di Janeiro, wordt daar als Marchese Della Mostarda ingeleid bij de schoonste aller schoonen, de Prinses Angelica Cremonio, krijgt tot mededinger Doctor Faust, die, geholpen door Mephistopheles, hem zijne schoone ontvoert. Hij snelt haar op eenen vurigen wagen door de lucht na, en redt haar uit de magt van den boozen geest. Op het oogenblik, echter, dat hij zijne geliefde tot zijne gemalin zal verkrijgen, is de bedwelming, en dus ook zijn Prinsdom, schatten en aanzienlijk huwelijk, ten einde.

Wat nu alle vier deze Verhalen betreft: leering is er niet in; strijdig met de goede zeden zijn zij ook niet; derzelver grootste nuttigheid zal dan wel zijn, vermakelijke tijdkorting in oogenblikken, in welke men voor meer ernstige lektuur ongeschikt is.

Penélopé, of Maandwerk aan het Vrouwelijk Geslacht toegewijd. Door Wed. A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *VIIden Deels 1ste Stuk. (No. 1—6.) Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1832. *In gr. 8vo. f* 7-50.

Na herhaalde keeren gewaagd te hebben van deze *Penélopé*, welker inrigting en bewerking zich volkomen gelijk blijft, kunnen en moeten wij volstaan met de voortzetting te vermelden. De Beschrijving en Afbeelding der verschillende *Handwerken* zoo wel, als de daarop volgende vrouwelijke *Lektuur*, zijn en blijven vernuftig en onderhoudend tevens. Zoo wij eenige verandering opmerkten, dan zou dit de Platen gelden, welke, tegen de doorgaande gewoonte aan, veeleer verfraaijen dan verminderen. Inderdaad, verscheidene derzelven, waaronder zeer fraai gekleurde, zijn even geschikt ter oefening in het *teekenen*, als om tot model van *handwerken* te dienen. — Leve dus *Penélopé!*

Nieuwe Keur van belangrijke Verhalen, uit geloofwaardige Schrijvers bijeenverzameld door R. ARRENBERG. *II Deeltjes. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In kl. 8vo. Te zamen* 356 *bl. f* 2-50.

Deze boekjes geven, wat zij beloven. Derzelver lezing is der jeugd aan te bevelen, verre boven de zoutelooze, vaak zedebedervende en de verbeelding verhittende of verwilderende *Fransche* lektuur, welke onze openbare Leesinstellingen niet alleen gedienstig aanbieden, maar zelfs, helaas! de *Nederlandsche* pers, tuk op onedel winstbejag, gretig nadrukt. Wij wenschen dit werkje een ruim vertier.

Adeline en Augusta. Een Verhaal. Naar het Hoogduitsch van AME(A?)LIA SCHOPPE, *geb.* WEIS(S?)E. *Met Platen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1833. *In kl.* 8*vo.* 208 *Bl.*

In lang hebben wij geen vertaald boekje gelezen, zoo geschikt ook voor *onze* jeugd, zoo leerzaam, zoo onderhoudend, zoo kinderlijk en toch niet kinderachtig geschreven! De hoofdleering is het bevorderen van tevredenheid met en in den nederigen stand, waarin de Voorzienigheid ons plaatste, aangedrongen door het treffend voorbeeld van twee geheel verwende jonge meisjes uit den hoogeren kring, die, naar het plan van den verstandigen vader, den Minister *von Stein*, door de voortreffelijke moeder der kinderen uit eerstgemelde klasse op den regten weg tot het waar geluk worden teruggeleid, echter niet dan na het, door eigene schuld, ondergaan van moeijelijke beproevingen; zoodat zij in het einde door schade en schande wijs worden. Wij willen onze jonge Lezeressen (want voor dezulken is het werkje inzonderheid bestemd, althans geschikt) de verrassing niet ontnemen, door meer van den inhoud op te geven; maar alleen nog zeggen, dat het lieve boekje zich bovendien zoo bevallig en netjes voordoet, (de plaatjes echter zijn wat donker uitgevallen) dat het, na het reeds vermelde, zich zijnen weg tot de kinderboekerij en het kinderhart zelve wel banen zal.

Merkwaardigheden uit het Dierenrijk. Een Leesboek voor de Nederlandsche Jeugd. Door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA. *Met* 32 *Platen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1833. *In kl.* 8*vo.* 160 *Bl.* *f* 3 - :

De Boekhandelaar bezat mooije prentjes (zonder tekst?) en zocht den Schrijver aan, om daarbij een nuttig en onderhoudend boekje voor de *Nederlandsche* jeugd te maken. Dit is de gewone orde omgekeerd, dewijl anders platen gemeenlijk dienen, om het reeds geschrevene op te helderen, te verzinnelijken, of den indruk te verlevendigen en te bestendigen. Gelukkig, evenwel, gold het hier de *wetenschap*, en wel die der *Natuurlijke Historie.* De Heer ROBIDÉ VAN DER AA wilde of konde het aanzoek van zijnen vriend niet afslaan; en hetgene hij, als jongeling, uit LINNÆUS, BUFFON, BLUMENBACH en anderen opteekende, en later aanvulde en wijzigde, ten gebruike bij de Lessen, op de *Herinneringschool* van het *Leeuwarder* Departement *Tot Nut van 't Algemeen* over de Natuurlijke Geschiedenis gehouden, (door den Schrijver?) leverde hem de bouwstoffen. Hij bepaalde zich (waarschijnlijk omdat de plaatjes zulks deden) enkel tot het *Dierenrijk*, in uitgebreiden zin. Het plan van den Heer BEIJERINCK, die te dezen in zijne keuze geen ongelukkigen greep deed, is, over het geheel, door zijnen vriend zoo wèl uitgewerkt, als ons in de gegevene omstandigheden mogelijk schijnt. De Heer VAN DER AA heeft zich de gave, om voor kinderen en jongelieden te schrijven, eigen gemaakt, en weet, ook bij het vermelden der meest bekende bijzonderheden, daaraan iets onderhoudends en den leeslust prikkelends bij te zetten. Zoodat wij dit keurig uitgevoerde en netjes ingebonden werkje, met zoo vele lieve plaatjes, bijzonder geschikt keuren, om tot een geschenk te dienen ter belooning van kinderdeugd en kindervlijt. In bijzonderheden, ter staving van deze onze uitspraak, mogen wij niet treden.

AANPRIJZENSWAARDIGE WERKJES VOOR DE JEUGD.

Voorvallen en Merkwaardigheden uit het Leven van den kleinen Andries. Uit het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Met Platen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1833. *In kl.* 8*vo.* 144 *Bl. f* 1 - 20.

Een tiental nieuwe, aangename en op de Geschiedenis gegronde Verhalen. Een Leesboek voor de hoogste klasse. Tweede Uitgave. Te Zwolle, bij J. Zeehuisen, Jr. 1832. *In kl.* 8*vo.* 116 *Bl. f* : - 25.

Vertellingen van Meester Kindervriend, enz. Door H. KROEZE RAMAKER. *Bij denzelfden.* 1832. *In kl.* 8vo. 78 *Bl.* *f* : - 40.

De Natuur, of de Heer der Natuur, in den Zomer, naar de Leerwijze van J. H. NIEUWOLD, *door* W. A. BAARS *en* P. JOLING, OZ. *Bij denzelfden.* 1832. *In kl.* 8vo. 60 *Bl.* *f* : - 20.

Albertus, of de brave Boerenzoon, door dezelfden en bij denzelfden. 1832. *In kl.* 8vo. 40 *Bl.* *f* : - 12½.

Johanna, of het brave Landmeisje, door dezelfden en bij denzelfden. 1832. *In kl.* 8vo. 40 *Bl.* *f* : - 12½.

Nuttig Geschenk voor de Jeugd. *Door Wed.* A. B. VAN MEERTEN, *en Mr.* C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA. *Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1833. *Almanaksform.* 103 *Bl.* *f* : - 80.

Geschenk voor lieve Kinderen. Door J. J. BÖRSEKEN, *geb.* PELTENBURG. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1833. *In kl.* 8vo. 62 *Bl.* *f* : - 70.

Almanak voor de Jeugd, voor 1834. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 90.

Welkom, hartelijk welkom zal dit lettergeschenk, als voorheen, hetzij op *St. Nikolaas* of Nieuwjaar, der lieve jeugd onmisbaar zijn. Mevrouw VAN MEERTEN zorgde, in vijf stukjes, voor het proza-, de Heer ROBIDÉ VAN DER AA, in vier andere, voor het poëtische gedeelte. Beide maakten zich wederom verdienstelijk bij het aankomende geslacht. Een en ander is voorts op vroegere, reeds bekende leest geschoeid. *Het bedorven Kind*, een Tooneelspel, oorspronkelijk van C. VAN ENGELEN, die het *De verbeterde Zoon* noemde, (gelijk ons Mevr. VAN MEERTEN zelve berigt) is eigenlijk niets meer of minder of anders, dan het bekende lieve nastukje: *Fanfan en Klaas, of de twee Zoogbroeders.* Het is leerzaam en stichtend voor *mal moêrtje* en *mal kindje* beide.

Door onachtzaamheid in het corrigeren der laatste proeven, zijn wij verpligt, de navolgende zetfouten aan te wijzen:

No. XIV. *Boekbesch.* bl. 595. reg. 14. v. o. moet zijn: *elkander.*
——————— bl. 604. reg. 14: *tot toegeeflijkheid te dwingen, al*
——————— bl. 617. reg. 16: KAREL DE X.
——— *Mengelw.* bl. 635. reg. 5. v. o. *onbeperkte.*
——————— bl. 646. reg. 8: *het lachverwekkende, uit waarheid en natuur ontsproten.*
——————— bl. 671. reg. 18: *hem.*

BOEKBESCHOUWING.

Oratio de Religionis Christianae efficacitate in Bellum, cum plane singulari, tum maxime salutari, quam habuit die VII Februarii MDCCCXXXII. WESSELIUS ALBERTUS VAN HENGEL, Theol. Doct. et Prof. ord. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* Formâ quartâ. Pagg. 18. *f* : - 30.

Deze schoone Redevoering heeft een gewigtig en voor de tijdsomstandigheden zeer gepast onderwerp, *de weldadige invloed van het Christendom op den Oorlog.* Zoo beknopt mogelijk zullen wij het beloop opgeven.

Het Christendom beteugelt de oorlogzuchtigheid. Oorlog ontstaat nooit zonder boosheid, meest uit onderscheidene verkeerde begeerten der stervelingen, heeft dan reeds bij de eene der strijdende partijen Goddelijke en menschelijke wetten vertrapt; bij deszelfs woede wordt de mensch erger dan leeuwen en tijgers, wreed jegens zijn eigen geslacht; terwijl hij alles met moord, brand en roof vervult, en zich niet stoort aan het gebed en de tranen van onschuldigen, grijsaards, vrouwen en kinderen. Zoo ongunstig oordeelt ook de oudheid, bij de minste beschaving, over den krijg. Maar die zelfde oudheid, die het betere kende, volgde het slechtere, en leefde, als in haar element, in den krijg, zoodat de geschiedenis vóór CHRISTUS bijna alleen oorlogsdaden weet te vermelden. Men sla hier over de *Assyriërs*, *Babyloniërs*, *Perzen* en verdere Oosterlingen, die als slaven van hunne beheerschers afhingen, de *Galliërs*, *Cimbriërs*, *Teutonen* en den overigen losgebarsten stroom uit *Azië*. Men lette slechts op *Grieken* en *Romeinen*, wier burgerstaat gewoonlijk zoo hoog geroemd wordt. Men merke op hunnen haat jegens vreemden. Van de jeugd af wordt de man, niet de vrouw, opgevoed. Er wordt slechts

aangebragt sterkte, oefening van ligchaamskrachten, geschiktheid tot den krijg. Dit had niet enkel plaats te *Sparta*, waar zich de jeugd, door willekeurig vermoorden van *Heloten*, in den moord oefende, en den toegang tot beschaafde letteren voor zich gesloten vond, maar ook in het geleerde *Athene*, ook in het op hare beschaving trotsche *Rome*. Door woeste spelen tot wreedheid aangezet, werden zij door de wijsgeeren niet beteomd, als die meer de strekking hadden, om eene school te stichten, dan om het volk algemeen te beschaven. De strijd der Goden onderling en met de menschen, ter navolging voorgesteld, de aard van den Staat, die vooral te *Rome* zonder oorlog niet kon blijven staan, de benaming *deugd*, bij *Latijnen* en *Grieken* ontleend van hetgeen in den oorlog thuis behoort, dienden tot het ontvlammen voor den krijg en tot verwildering der gemoederen.

CHRISTUS en deszelfs Apostelen hebben het voeren van den oorlog niet veroordeeld. Zij onthielden zich van elk oordeel over het staatkundige. Dit hun stilzwijgen bewijst dus geenszins, dat zij dit kwaad goedkeurden. Integendeel, het plan, door JEZUS gevolgd, bedoelde den vrede onder de menschen en hunne innige vereeniging. Dit plan, door niemand te voren gevormd, deelde Hij door de Apostelen aan zijne volgers mede. Die leer dus, die God doet kennen als den Schepper en barmhartigen Vader van geheel het menschelijk geslacht, stelt zich lijnregt tegen die partijdige gezindheid van het eene volk tegen het andere, welke de onderscheidene Godsdiensten der Ouden zoo zeer bevorderden. Die leer beweert, dat niemand waarlijk Christen kan zijn, indien hij niet zijne liefde jegens God betoont, door alle menschen, vijand zoo wel als vriend, lief te hebben. Hier komt bij, dat in het Christendom godsvrucht en deugd alleen gelegen is in een opregt en deugdzaam hart; dat, op Goddelijk gezag, haat, nijd, wraakzucht en dergelijke onedele hartstogten worden veroordeeld, en integendeel aangeprezen barmhartigheid, liefde, zachtmoedigheid jegens hen, die

misdoen, en vergetelheid van onregt, naar het voorbeeld van God zelven. Eindelijk werkt hiertoe nog mede de hoop op heil na den dood, welke afhoudt om datgene te ondernemen, wat slechts in dit kortstondige leven grooten naam, roem, geluk, om het even hoe dit alles verkregen wordt, bezorgen kan. *Indien*, zoo als ARNOBIUS zegt, *alle menschen het oor wilden leenen aan deze leer, dan zou de wereld in de zachtste rust gestadig verkeeren.* Men werpe niet tegen de blijvende oorlogzuchtigheid van de Christen geworden *Wandalen*, *Swaben*, *Gothen*, *Franken*, de onmenschelijkheid der *Kruisvaarders*, het vervolgen der ketters, ook door LUTHER en CALVIJN niet geheel veroordeeld. De oorlogzuchtigheid verminderde toch bij de *Burgondiërs*, *Alemannen* en zelfs bij de *Gothen*. Het betere is gekomen en zal nog verder komen, bij grootere getrouwheid aan de bevelen des Christendoms. Zelfs onze tijd bevestigt dit. Men onderscheide menschen, voor het uitwendige Christenen, maar wezenlijk slaven van hen, die vrijheid en godsdienst voorwenden en het ligtgeloovige volkje gemakkelijk om den tuin leiden. Niet genoeg is de leer des Christendoms tot de Hoven doorgedrongen, om Vorsten tot zulk een Christelijk gedrag te brengen, hetwelk aan het wufte volk elke aanleiding tot oproer beneemt. En met dat alles, hoe onrustig het thans ook moge schijnen, is de tijd, dien wij beleven, toch vreedzamer, dan de dagen vóór het Christendom, of die van deszelfs miskenning; zoodat het Christendom zich boven de leer van MOHAMMED en de wetten der *Indiërs* verre verheft.

Het Christendom verzacht de wreedheid van den krijg. Hiertoe is niet noodig op te halen de gruwelen, eertijds door CAMBYSES en XERXES, later door GENGISKAN en TAMERLAN bij het voeren van den oorlog gepleegd, noch de woestheid van de *Nieuw-Zeelanders*. De wreedheid en afschuwelijke onmenschelijkheid, hier levendig geteekend, zoo als niet enkel de *Hunnen* en *Herulïërs*, maar de *Romeinen* en *Grieken*, en wel de menschelijkste

Veldheeren onder de beschaafde *Romeinen*, PAULLUS AEMILIUS, P. SCIPIO, TITUS, betoond hebben, ziet men thans zoo vreeselijk in den oorlog niet. Geheel geweken is die afschuwelijkheid niet, het minst bij volken, die, zoo als de *Italianen*, *Spanjaarden*, *Portugezen*, enz. omtrent het wezenlijke Christendom nog zoo diep onkundig zijn; maar toch vindt men, zelfs bij oproer en het gisten der hartstogten, minder gruwelen, dan vóór het Christendom meestal plaats hadden. De oorlog blijft altijd eene vreeselijke ramp, maar is thans niet zoo verderfelijk, als in die oude tijden, toen het vrijgeven van een meisje zonder losgeld, als iets ongehoords, SCIPIO boven de wolken verhief, en hem in den rang der Goden, voor die buitengewone goedheid, plaatste. Het is zoo, KAREL *de Groote* tegen de *Saksers*, OTTO tegen de *Denen*, de *Duitsche Ridders* tegen de *Pruisen*, de *Kruisvaarders* in *Konstantinopel* aan hunne woede den teugel vierende, de mishandeling der *Waldenzen*, *Albigenzen*, *Husfiten*, *Mooren*, *Amerikanen*, onzer voorouders onder ALBA, schijnen bewijzen op te leveren tegen den weldadigen invloed van het Christendom op den oorlog. Doch het Christendom dier menschen was Christendom in naam; maar het Christendom oefende te meer kracht en invloed, hoe meer het gezuiverd werd van dat alles, waarmede bedrog en bijgeloof het hadden bezoedeld. De meerdere menschelijkheid in den krijg, indien niet aan het Christendom toe te kennen, kan men niet toeschrijven aan wijsbegeerte en fraaije letteren. Hare kracht bleek daartoe onvoldoende te zijn. Het Christendom, werkende op elken stand en elken leeftijd, werkt, maar onmerkbaar en bij trappen, al dit goede en menschelijke.

Het Christendom bluscht de oorlogsvlammen uit. De tijd is er nog niet, dat algemeene vrede op aarde heerschen zal. Maar het Christendom leidt tot dien vrede op. Het veroordeelt alle onbillijke en onregtvaardige oorzaken van den krijg, bestraft alle ondeugden, die tot den oorlog leiden, blinde en onverzadelijke roemzucht,

de kleingeestigheid, welke in wraak behagen schept, onbetembare heb- en heerschzucht. Ook de Ouden keurden dit alles af, maar niet zoo voortreffelijk als het Christendom, dat alle luiheid veroordeelt en tot arbeidzaamheid opwekt, zoodat ieder naar vermogen aan geheel de maatschappij zoekt nuttig te zijn. Het Christendom bevordert die werkzaamheid, en boezemt ieder de begeerte naar vrede in, om in gerustheid en veiligheid te beter te kunnen arbeiden. De vrede, door den arbeidzamen Christen begeerd, is geenszins die vrede, dien de vadzige slaaf koopt, door den nek te krommen onder het hardste juk, maar een eerlijke, vaste en voor den Staat heilzame vrede. BAYLE, die beweert, dat geen Burgerstaat van louter Christenen kan stand houden, verwart, met de ligtzinnigheid der wijsgeeren, afzonderlijke pligten met die aan den Staat verschuldigd. Tegen dit voorwendsel voert VAN HENGEL de Christelijke Godsdienst sprekende in; welk voortreffelijk stuk der Redevoering wij wel wilden, maar, uit vrees voor te groote uitvoerigheid, niet kunnen overnemen. Ook de geschiedenis spreekt hier den wijsgeer tegen. Het bijgeloof heeft de luiheid der Monniken tot godsvrucht verheven; maar de domheid maakte die vadzigheid niet tot het wezen des Christendoms, dan alleen voor zichzelve. Ook ons vaderland had zijne REGULUSSEN. Als Christenhelden schitteren en zullen altijd uitblinken de *Zweedsche* GUSTAAF ADOLF, de *Nederlandsche* MICHIEL DE RUYTER, de *Amerikaan* GEORGE WASHINGTON, de *Bohemers*, *Zwitsers*, *Duitschers*. „En „ gij, o voorvaders, van den ouden stam der *Batavea* „ oorspronkelijk, die, onder aanvoering van dien be„ roemden vader des vaderlands, WILLEM I, liever „ wildet het dierbaarste in gevaar stellen en tot het uiterste „ verdedigen, dan met kinderen en naneven verdragen de „ harde slavernij onder PHILIPS, die burgerlijke en „ godsdienstige regten roekeloos schond; gij hebt in deze „ stad zelve, in deze *Leydsche* Hoogeschool, welke ten „ koste van uw bloed gesticht is, een gedenkteeken van

„ uwen moed en dapperheid, duurzamer dan metaal!" Dit voorbeeld werd gevolgd door hen, die zich tegen NAPOLEON vereenigden, en nog onlangs door ons volk tegen verbondbrekers, die als wild in het bosch werden verjaagd. En hoe dierbaarder CHRISTUS de zaak des vaderlands voor ons zal hebben gemaakt, des te naauwgezetter zullen wij dit voorbeeld volgen, om een' eerlijken vrede te erlangen. — Hierop volgt eene hartelijke toespraak aan de *Leydsche* Jongelingschap, die de letteroefeningen voor een' tijd staakten, om zich te verzetten tegen bijgeloof en ongeloof, welke, om alle regering omver te werpen, vrijheid voorwenden, en, na hierin geslaagd te zijn, de vrijheid zelve zullen onderdrukken.

Hierbij zullen wij het nu laten. Als drukfouten hebben wij onder het lezen aangeteekend: *luculentur* voor *luculenter*, p. 4; *vacar* voor *vacare*, p. 10; *Patre* voor *Patris*, p. 15.

Leerrede over 2 Tim. II: 8ᵃ. Door P. BOELES, *Predikant te Noorddijk, uitgesproken bij de bevestiging van Dʳ.* A. TEBBENS VAN DER TUUK, *als Herder en Leeraar van Middelbert, op den 4 Nov.* 1832. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1832. *In gr. 8vo.* 33 *Bl. f* : - 40.

Ds. BOELES had geen voornemen, om deze Bevestigingsrede ter drukperse te geven. De Gemeente van *Middelbert* verlangde het echter, en niet zonder reden. Hierbij kwam de herinnering, dat tevens een weldadig doel bereikt zoude kunnen worden. BOELES besloot dus tot de uitgave, *ter bevordering der opbouwing van de afgebrande Kerk der Hervormden te Zierikzee.* Elk billijk beoordeelaar zou gaarne de in het Voorberigt gevraagde verschooning laten gelden, zoo dit noodig ware. Doch niet alleen voor de Gemeente van *Middelbert* heeft deze Leerrede blijvende waarde; ook ieder, die belang stelt in het Christendom, zal met wezenlijke stichting

lezen, wat hier gezegd wordt *over den heilrijken invloed der gepaste herinnering aan Jezus' opstanding voor den Christenleeraar.* Ons bestek laat niet toe, dit in bijzonderheden aan te wijzen. Eene geleidelijke orde is gevolgd. De begrippen zijn helder en gezond. Het geheel ademt eenen regt Christelijken geest. BOELES heeft een' duidelijken, levendigen, vloeijenden stijl, misschien op eene enkele plaats wel een weinig te weelderig. Ons althans bevalt in eene preek geenszins het volgende: „VAN SENDEN, die... Maar neen! ik zal niets „zeggen van hem, wien geheel *Nederland* kent; wiens „verdiensten de schitterende hulde zelfs van vreemde „Vorsten ontvingen; wiens werken dan nog zijne eer„zuil zullen uitmaken, wanneer zoo vele bewonderde „luchtverhevelingen in de boekenwereld van onzen tijd „lang in het niet verdwenen zullen zijn." — Van de hulde van *vreemde* Vorsten, aan welke ons vaderland luttel verpligting heeft, en die daarenboven meestal het gevolg is van vleijende opdragten of verzen, zouden wij althans geene lofspraak ontleenen, veel min dezelve op den kansel vermelden.

Drukfouten zijn, *groove* in plaats van *grove*, *toebeeren* voor *toebehooren*, *waar zedigheid* in plaats van *wier zedigheid*, en *der voorspoed* en *der tegenspoed.*

Op de keerzijde van het titelblad staan eenige dichtregelen uit GIJSBERT JAPIX. Waartoe dit? De landlieden te *Middelbert* verstaan immers die taal niet.

Leerredenen, bij gelegenheid der ordening en inzegening van twee Kandidaten, benoemd tot Veldpredikers voor de Hervormde Krijgslieden bij het leger te velde, uitgesproken te 's Hertogenbosch (*door* J. C. MASMAN *en* J. VAN AAKEN). *Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1833. *In gr. 8vo.* 60 *Bl. f* 1-:

De uitgave dezer Gelegenheidsredenen heeft een weldadig doel — *ten voordeele van het Vaderland.* De Weleerw. MASMAN, Pred. te *St. Michiels-Gestel*, moest den Kandidaat D. T. VAN WOELDEREN inzegenen tot de heilige bediening, en sprak over 1 *Cor.* III: 13ª., om *het hoog gewigt der Evangelie-bediening* te betoogen. Na korte inleiding en tekstverklaring, geeft dezelve de verdeeling van zijn onderwerp aldus op: „ Wij zijn gereed, om met u het hooggewigt (*hoog gewigt* — zou *zwaar gewigt* niet beter zijn?) der Evangelie-bediening nader te beschouwen, en wel met betrekking tot ons Christen-leeraren, *vooreerst* om de aanstelling die wij hebben, zij is niet minder dan die van God (*dan van God*, dit bedoelt de Prediker, blijkens den zamenhang), door JEZUS CHRISTUS; *ten tweede* om den inhoud (?) van het werk der bediening ons opgedragen; en *ten derde* om de groote verantwoording die op ons rust, en die wij eenmaal geven zullen." Wat 1. over *de aanstelling tot het Leeraarsambt* gezegd wordt, komt niet zoo geheel overeen met onze wijze van zien. De Weleerw. MASMAN beroept zich op *de ordening, die met oplegging der handen geschiedt en tot op onzen tijd onafgebroken voortduurt.* Hij drukt vooral op het woord *onafgebroken*, en brengt, als reden, bij, dat *ook onze Hervormers en zich onder de hervormde Leeraren voegende Priesteren, geordende Geestelijken waren, die het regt, door de Kerk erkend, deugdelijk bezaten om ook anderen in te wijden.* Wij beschouwen den Leeraar als voorganger of eersten onder de broederen, en zouden dus niet, in den zin van MASMAN, ons willen beroemen, *dat wij onze aanstelling van God door* JEZUS CHRISTUS *hebben.* — Het tweede punt, dat zeker de hoofdzaak is, bevat menige goede aanmerking. Wij kunnen echter bij eenige bijzonderheden, die wij aanstipten, verder niet stilstaan, maar moeten in het algemeen bekennen, dat, naar ons oordeel, de geheele Ordeningsrede beter aan het doel zou beantwoorden, zoo de Prediker het algemeene, dat ook bij andere gelegenheden

kan gezegd worden, had daargelaten of althans bekort, en meer bepaaldelijk de belangrijke betrekking, waarin een *Veldprediker* komt, onder het oog gehouden.

De Weleerw. VAN AAKEN, Pred. te *Tilburg*, geroepen om den Kandidaat J. G. ZIEPRECHT in te zegenen, vond in de prediking van JOANNES DEN DOOPER (*Luk.* III: 18) regtstreeks aanleiding, om te spreken over het werk van den Christenleeraar, die onder krijgslieden optreedt, om het Evangelie te verkondigen. Hij nam echter het onderwerp zijner rede in geen' zoo bepaalden zin, maar beschouwde des *Doopers* prediking als een voorbeeld voor alle Evangeliedienaars, en gaf hier en daar belangrijke wenken aan den Kandidaat, welke te dier gelegenheid voor de dienst bij het leger te velde ingezegend moest worden.

Moge er zegen op het werk der Veldpredikers rusten, en hunne prediking mede toebrengen, om een' goeden geest onder de wakkere verdedigers des Vaderlands te bewaren!

Over de Ondervinding in de Geneeskunde. Door Dr. JOH. GEORG VON ZIMMERMANN.

(*Vervolg en slot van* bl. 652.)

Wat nu het werk zelve betreft: wij zullen ons bepalen bij eene opgaaf van den inhoud. De waarde, die het na meer dan eene halve eeuw heeft behouden, maakt eene beoordeeling overbodig. Ook zoude deze zeer moeijelijk vallen. Bij eene slechts *korte* beoordeeling zoude zij de *gewone* grenzen van dit Tijdschrift verre moeten overschrijden. De voorgestelde waarheden en daadzaken, de afgeleide gevolgtrekkingen hangen op het naauwst te zamen, zoodat onder de beoordeeling het grootste gedeelte zoude overgeschreven moeten worden.

Het werk over de *Ondervinding* is in *vier* Boeken verdeeld. *Drie* behooren tot den inhoud van het *eerste*

voor ons liggende vertaalde Deel; het *vierde* Boek zal het onderwerp van het tweede Deel worden.

De *Ondervinding* in het algemeen wordt in *drie* Hoofdstukken nader onderzocht, en wel in het eerste de *verscheidenheid onzer kennis*, in het tweede de *valsche*, in het derde de *ware Ondervinding*.

In het *eerste* Hoofdstuk wordt het doel des werks aangewezen. Het zal in het algemeen *eene reeks der grondstellingen* bevatten, *welker kennis en toepassing de Ondervinding is*, wat *Ondervinding in de Geneeskunde zij*, en de *wegen der Natuur*, *die tot de Ondervinding leiden*.

De *Ondervinding*, volgens het algemeen vooroordeel, enkel een *voortbrengsel der zinnen*, zal als de *valsche* gegispt worden. Zij wordt door het gemeen (*le vulgaire*) voorgestaan, bl. 6. Door puntige, soms scherpe voorbeelden tracht de Schrijver zijne gevoelens te staven.

Tegen de *valsche* Ondervinding wordt in het derde Hoofdstuk de *ware* overgesteld, het *verstand* tegen den *onzin*. Zij rust op *goede waarnemingen en proeven*. De *geleerdheid* geeft de *geschiedkundige kennis*, de *waarnemingsgeest* leert *zien*, de *Genius besluiten*. De ware Ondervinding hangt hoofdzakelijk van den *kop* (*) (*Kopf*, beter *hoofd* of *brein*) des genen af, die ondervinden wil. De Ondervinding, Ἐμπειρία, wordt onderzocht, het verschil der *verstandige* en *domme* empirie aangewezen, en ten gevolge van dien ook de *Empirici* onder de klassen gerangschikt, waartoe zij behooren.

Het gansche werk van ZIMMERMANN is tegen het *gepeupel* in het *algemeen* en in het *bijzonder* tegen de hedendaagsche (1763) *Empirici*, of, gelijk zij zich noemen, de *Practici*, gerigt. (Men kan het echter tot het jaar 1833 en denkelijk nog verder overbrengen.) „ Elke *Empiricus* noemt zich in onzen tijd" (1763, ook nog in 1833) „ eenen *Practicus*, en ik versta al-

(*) De Vertaler zal vooral op dergelijke uitdrukkingen behooren te letten. Hier komt kennis van het taaleigen te pas.

„ toos onder eenen *Practicus* een' *Empiricus*." Dat het hier aan geene snedige gezegden en voor velen gansch niet malsche aanmerkingen ontbreekt, spreekt van zelf.

In het *tweede* Boek zal de Schrijver over de *Geleerdheid* en haren *invloed* op de *Ondervinding* spreken. Wat Geleerdheid in het algemeen zij, gaat vooraf (H. 1). Zij moet met vooroordeelen worstelen (H. 2). Maar zij heeft veel in haar voordeel. Aan de hand der Geleerdheid worden wij aan den *beperkten kring* onttrokken, waarin hij *verkeert*, die volstrekt *niets leest*, in de wereld *niets ziet buiten hemzelven* (H. 3). Het lezen is de middellijke omgang met de Natuur, het waarnemen de onmiddellijke. In het *vierde* Hoofdstuk zegt de Schrijver deze veelbeteekenende woorden: *dat slechts weinige Geleerden waarlijk geleerd zijn*, en onderscheidt hij *geheugenisgeleerdheid* (*érudition*) van *ware geleerdheid* (*science*), tusschen eenen *Geheugenisgeleerde* (*un érudit*) en den *waren Geleerde* (*un savant*). Dit brengt er toe, om over den eigenlijken aard van de Geleerdheid des Geneesheers te spreken. PARACELSUS en J. B. VAN HELMONT worden hier doorgehaald, en krijgen de *Nederlandsche wijzen*, ter gunste van den *laatsten*, zoo men zegt, een' veeg uit de pan. De Geneesheer moet zijn *verstand* meer *ophelderen*, dan zijn *geheugen opvullen*. In het *vijfde* Hoofdstuk wordt, ten slotte, de invloed der Geleerdheid op de Ondervinding aangewezen. Met de wetenschap der voorgangeren heeft men ook hunne ervaring, bl. 76.

Het *derde* Boek stelt den waarnemingsgeest en deszelfs invloed op de ondervinding voor. De Schrijver tracht zijnen lezer hier op het regte standpunt te brengen, door hem bij den aanvang van dit Boek te zeggen: „ Ik „ noem waarnemingsgeest in het algemeen de vatbaar„ heid, om elk voorwerp zoo te kennen gelijk het is. „ De waarnemingskunst is de vaardigheid in het waar„ nemen; het waarnemen is het onderzoeken naar eene „ zaak, die zich van zelve aanbiedt; de waarneming is „ de uitslag van dat onderzoek."

In het *eerste* Hoofdstuk van dit Boek zal de Schrijver over den waarnemingsgeest in het *algemeen* handelen. Wanneer hij al aanstonds zegt: *weinige menschen zien; de oogen van een gewoon mensch zijn open, maar zijn geest is blind*, kan men begrijpen, dat reeds in den mensch vele hinderpalen van den waarnemingsgeest (H. 2) gevonden worden, welke hij breedvoeriger ontwikkelt. Wanneer men verder hoort, dat zeer vele Geneesheeren den waarnemingsgeest *niet* (bl. 99) of anderen hem maar *half* hebben (bl. 100)..... ach! arme Geneeskunde, die op waarnemingen rust; nog ongelukkiger lijders, wier heil van juiste waarnemingen afhangt! Wien derhalve deze eigenschappen ontbreken, mogt men wel toeroepen: *abite profani!* Wanneer echter Keizer HADRIANUS op zijn' grafsteen liet zetten (bl. 103): *De menigte der Geneesheeren heeft den Keizer gedood*, is dit nog geen bewijs, dat de Geneesheeren *niet* zagen, of velen den waarnemingsgeest slechts *half* hadden. Waarom was Keizer HADRIANUS niet met éénen Geneesheer, die *wèl zag* en *waarnam*, tevreden! Gelukkiger daglooner, wiens sober daggeld hem niet veroorlooft *consultatiën* te beleggen! Maar vele der hinderpalen, aan welker overweging H. 2 gewijd is, liggen buiten den Geneesheer. Wat het *aansteekende* of niet *aansteekende* der ziekten betreft, zien wij, (bl. 109) dat het thans nog gaat als ten tijde van CHERAC en CHICOINEAU. Ook *thans* geeft het bijgeloof nog praktijk (bl. 113). Vanhier de goede verstandhouding van enkele Geneeskundigen met de Magnetiseurs van den dag. — Het *derde* Hoofdstuk handelt over de *noodzakelijkheid*, de *eigenschappen* en het *nut* van *goede waarnemingen*. Onbetwistbaar. — Hoofdst. 4 handelt over de *waarneming der verschijnselen* in de ziekten en derzelver teekenen. Hoofdst. 5—8 over de *waarneming der teekenen van de ziekten, derzelver veranderingen en uitgang* in den *pols*, de *ademhaling*, de *pis*, en in den geheelen omvang van het *ligchaam* en de *ziel*. — Hoofdst. 9 beschouwt den *invloed der waarnemingskunst op de Ondervinding*. Wij zouden ook hier

fraaije opmerkingen, belangrijke geschiedkundige daadzaken, schrandere gezegden, beschamende voorbeelden, hartelijke toespraken, heldere denkbeelden, heilzame vermaningen, bestraffende waarschuwingen kunnen uitkippen. Het is, na eene enkele reeds medegedeelde proef; echter beter, het geheel te lezen en te herlezen. Ook deze vertaling kome daartoe in veler handen, zij den reeds gevormden Arts tot eene herinnering, hoe hij gedurig moet voortstreven naar de *ware Geleerdheid*, *de schat van den Wijsgeer* (bl. 38), den beginnenden tot eene *veilige leidstar op het onzekere pad naar de steile hoogten*, *door* HIPPOCRATES, SYDENHAM *en* BOERHAAVE *beklommen* (bl. 74).

Bij de beoordeeling van het tweede Deel, hetwelk wij hopen, dat zoo spoedig zal volgen, als de tijd, tot eene goede vertaling even noodzakelijk als tot het schrijven van een oorspronkelijk werk, dit zal gedoogen, zullen wij op een en ander nog kunnen terugkomen.

Handleiding ter bevordering van de Zijdeteelt in Nederland, door Jonkh. A. MARTINI VAN GEFFEN, *wegens de Ridderschap, Lid der Staten van Noord-Braband, enz. enz. Met eene Steendrukplaat. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1833. *In gr. 8vo.* 133 *Bl. f* 1-20.

Het is bekend, dat men verscheidene proeven genomen heeft, om de Zijdeteelt, die sinds het midden der vijftiende eeuw in het zuiden van *Frankrijk* zoo zeer bloeit, ook in meer noordelijke gewesten over te brengen. In ons vaderland heeft reeds vóór omstreeks 60 jaren de Heer VAN HASSELT op den Huize *Empe* bij *Zutphen* daaromtrent proeven gedaan, waarvan men het verslag vinden kan in het 17den deels 2de stuk der *Verhandelingen van de Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem* (het is waarschijnlijk eene drukfout, wanneer de Heer MARTINI VAN GEFFEN, in het voor ons liggende boekje, bl. 3, het 27ste deel aanhaalt.)

Dat nu deze proeven, elders met goed gevolg bekroond, ook hier te lande eenen gewenschten uitslag kunnen geven, blijkt uit het belangrijk en zaakrijk geschrift van Jonkh. MARTINI VAN GEFFEN, hetwelk zoo wel over de moerbeziënteelt als over de behandeling der zijdewormen eene beknopte opheldering geeft, die wij aan de behartiging van landeigenaars aanbevelen. Voor den landman kan de uitoefening van dezen tak van nijverheid niet algemeen worden aanbevolen; maar voor den grondbezitter, die meerdere hulpbronnen heeft, kan dezelve hoogstvoordeelig zijn.

Recensent is niet staat, praktisch over dit onderwerp te oordeelen. Hij had dikwerf bij zichzelven aan den voordeeligen uitslag van dergelijke proeven getwijfeld, maar moet erkennen, dat zijne twijfelingen, na het lezen van dit stukje, grootendeels zijn opgelost. Hij wil derhalve gaarne zijne aankondiging besluiten met de woorden van den vroeger reeds vermelden Heer VAN HASSELT:
„ Het is thans zeer twijfelachtig, waarover men zich
„ meer hebbe te verwonderen, of over het schielijk ver-
„ val van 's lands welvaart, of over de onverschillig-
„ heid, waarmede het grootste deel onzer landgenooten
„ zulks aanziet, zonder moeds genoeg te hebben, om
„ iets tot herstelling te ondernemen.

„ Het belang van den Staat is ons belang.

„ Laten wij geene luiheid verbloemen, eigen gemak lie-
„ ven, of aan verwijfde vermaken onzen tijd besteden, maar
„ liever denzelven aanleggen tot nuttige ontdekkingen,
„ waarmede wij den armen inwoner aan een stuk broods
„ kunnen helpen.

„ Zoo deden onze Vaders! Dat wij hen navolgen!"

Als beoefenaar der natuurlijke geschiedenis, liet Rec. zijne aandacht vallen op eene plaats in het werkje van den Heer MARTINI VAN GEFFEN, bl. 104: „ Zonder vereeniging leggen de vrouwelijke vlinders wel eijeren; doch dezelve moeten, als onbevrucht of *zwakke wormen voortbrengende*, weggeworpen worden." — Het is bekend, dat BONNET bij de bladluizen eene voort-

planting zonder paring heeft waargenomen. Anderen zagen die waarnemingen bevestigd. Ook ontbreekt het niet aan waarnemingen van vruchtbare eijeren, door afgezonderde wijfjesvlinders gelegd. Daar dezelve echter niet talrijk zijn, viel onze aandacht op de door ons onderhaalde woorden. Heeft de Schrijver dienaangaande eigene waarnemingen bij de zijdewormen, dan noodigen wij hem dringend uit, ze openlijk bekend te maken.

Handleiding tot de kennis der Dijksbouw- en Zeeweringkunde, door ABRAHAM CALAND, *Ingenieur van de eerste klasse bij 's Rijks Waterstaat, enz. Iste Deel. Met vier Platen. Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1833. *In gr. 8vo. XXVII en* 393 *bl. f* 6-:

Het is een aangenaam verschijnsel, te midden van eene ontelbare menigte geschriften van den dag, die de omstandigheden des tijds doen geboren worden, een werk van meer wetenschappelijken inhoud te voorschijn te zien treden; en het doet eene genoegelijke gewaarwording geboren worden, te mogen zien, dat de nuttige en onwaardeerbare kunst, die het land onzer geboorte uit de wateren heeft opgeheven en tegen den onvermoeiden, telkens aanvallenden vijand blijft verdedigen, — dat deze kunst, te midden van zoo vele andere voorvallen, steeds door onze Waterbouwkundigen rustig en, blijkens het voor ons liggende werk, met vrucht beoefend wordt.

Onder de Waterbouwkundigen, die meenen, dat zij den schat hunner onderzoekingen en ervaringen niet aan anderen mogen onthouden, maar die zich verpligt rekenen, hunne verkregene kennis, ook buiten den kring hunner werkzaamheden, ten algemeenen nutte te doen dienen, mogen wij den Ingenieur CALAND tellen, die ons allezins bevoegd schijnt, een werk zamen te stellen, waarvan wij hier het *eerste Deel* aankondigen, dat op zichzelve reeds een stuk van blijvende waarde is, en dat wij in eene ruime mate kunnen aanprijzen, als eene handleiding tot den aanleg, de bewerking en de goede bewaring van Zeedijken en Zeewerken, zoo als in onze taal tot heden volkomen gemist werd. Alwat

wij omtrent deze onderwerpen in onze taal bezaten, was van weinig belang, en wij stonden dus hierin vooral ten achtere bij onze naburen, de *Franschen* en *Duitschers*, die hierover de belangrijkste geschriften bezitten. Door de zoo geheel eigenaardige ligging onzer landen, zijn echter deze, onder andere omstandigheden te berde gebragte redeneringen, en daaruit getrokkene voorschriften, in zeer vele gevallen bij ons van mindere toepassing, en ieder *Nederlandsch* Waterbouwkundige was nagenoeg verpligt, zich eene eigene leerwijze te vormen; want het spreekt wel van zelve, dat, hoewel de theorie algemeen is, de praktische toepassing van theoretische grondbeginselen natuurlijk verschillen moet, naar de gesteldheid der landen en wateren, wier behoud of leiding moet behandeld worden. De Heer CALAND nu heeft, door het opstellen van deze *Handleiding*, op theorie en eigene ervaring gegrond, eene meer op ons land, maar vooral op *Zeeland* toepasselijke verzameling van voorschriften en leeringen, voor dit gedeelte der Waterbouwkunde, geleverd, die in zeer vele dikwijls voorkomende gevallen met nut geraadpleegd zullen kunnen worden. Hij heeft daardoor niet alleen aan alle Heemraadschappen, Dijks- en Polderbesturen (voor wie dit werk inzonderheid geschreven is) eene wezenlijke dienst bewezen, maar tevens de Ingenieurs van zijn nuttig korps, en ook alle andere beoefenaars en liefhebbers der Waterbouwkunde, aan zich verpligt.

De Schrijver maakt ons, in een welgeschreven, hoewel wat gerekt Voorberigt, met de oorzaken bekend, waaraan dit werk zijn aanwezen verschuldigd is, en wat hem verder tot de openlijke uitgave genoopt heeft. Hierbij mogten wij met genoegen opmerken de hoogstvereerende aanmoediging van *Nederlands* Kroonprins, aan wien het werk met Hoogstdeszelfs toestemming is opgedragen. Wij kunnen ons daardoor overtuigen, dat de Vorstelijke Held, hoewel in de kunst des oorlogs opgevoed en doorkneed, evenwel de kunsten des vredes weet te waarderen en aan te moedigen.

Dit eerste Deel is verdeeld in *drie* Afdeelingen.

De *eerste* Afdeeling loopt *over de Duinen en Dijken*. Deze worden beschouwd als de hoofdwaterkeeringen, waardoor de onder het waterpas der zee gelegene landen tegen overstrooming beveiligd worden. (Wij hadden hier in het algemeen wat meerdere uitbreiding gewenscht.) Verder wordt er gehandeld over den geschiktsten afstand der duinen en zeedijken

van de boorden des vaarwaters, en over derzelver meest gepaste ſtrekking; de verſchillende ſtrekkingen des dijks bij het digten van eene doorbraak; de voordeeligſte wijzen van aanſluiting van dijken, met opgave, hoe zulks gemakkelijk op het veld af te bakenen; de vereischte hoogte der duinen en zeedijken, en waarvan deze hoogte moet afhangen, vooral meest toepasſelijk op *Zeeland*. Hetgeen de Schrijver zegt omtrent eene vermoedelijke beſtendige zakking der grondſlagen en dijken, is de nadere overdenking dubbel waardig, en wij gelooven, dat de daaromtrent aangevoerde ſtellingen allezins een meer bijzonder onderzoek zouden verdienen. Voorts vindt men eene redenering over het beste profil der dijken, en wij kunnen niet nalaten, aan den Schrijver, vooral ter volmaking van het vervolg zijns werks, hier de raadpleging aan te bevelen van eene, in 1831 uitgegevene, zeer belangrijke Memorie van den *Franſchen* Kolonel EMY, *du mouvement des ondes et des travaux hydrauliques maritimes*, van welk werk een zijner ambtgenooten in den *Vriend des Vaderlands* van Mei dezes jaars een belangrijk uittrekſel gegeven heeft omtrent de werking der zoogenaamde grondgolven. De Heer EMY heeft omtrent de zeewerken in 't algemeen, en omtrent de gedaante der buitenglooijingen in 't bijzonder, bepalingen opgegeven, welke het onderzoek van deskundigen overwaardig zijn. De Heer CALAND behandelt verder de bewerking der dijken, waarbij men zoo wel omtrent het toebereiden van den grondſlag, als het aanleggen der lagen, en omtrent vele andere nuttige zaken, wordt voorgelicht; terwijl eindelijk de bewerking der dijken over ſlappe gronden, met de zamenſtelling der rijsbedden enz., de eerſte Afdeeling beſluiten.

De *tweede* Afdeeling geeft de noodige voorſchriften voor de *Strand- en Oever-defenſie* (waarom niet *ſtrand- en oeververdediging?*) tegen de golven en ſtroomen, waarbij men de zamenſtelling der meest gebruikelijke zeewerken vermeld vindt; de ronde dammen of hoofden, het beste profil daarvoor, de verſchillende *conſtructiën*, (waarom niet *zamenſtellingen*, of eenig ander Nederlandsch woord?) waarbij vooral hetgeen over de bezinkingen en de zinkſtukken gezegd wordt zeer belangrijk is, en met veel kennis van zaken behandeld wordt.

Eindelijk houdt de *derde* Afdeeling in, *de Duin- en Dijksdefenſie*, waarbij over de middelen tot bewaring der duinen

en der dijken gehandeld wordt; de krammatten, de rijsbeslagen, de steenglooijingen enz. worden allen in 't bijzonder beredeneerd, en de hier gegevene voorschriften kunnen niet anders, dan van groot nut, bevonden worden.

Men ziet hieruit, welke belangrijke zaken men in dit Deel ontmoet. Wij mogen niet in bijzonderheden treden, en moeten, schoon ongaarne, er van afzien, om eenige beredeneerde aanmerkingen in 't midden te brengen, welke evenwel niet van dien aard en die beduidenis zijn, dat wij niet, in het algemeen, zouden durven verzekeren, dat alle deze onderwerpen met juistheid en kennis van zaken zijn behandeld, en het geheele werk blijken draagt, dat de Heer CALAND zijn vak, bijzonder voor het hem toevertrouwde gedeelte, grondig verstaat, en zijne bevindingen, in vele gevallen, met vertrouwen geraadpleegd kunnen worden.

Wat het uiterlijke van het werk aangaat, papier en druk zijn goed, en de steendrukplaten zijn (tegen de gewoonte van zeer vele der hier te lande vervaardigde) zeer wel uitgevoerd; zij versieren het werk; maar dit Deel wordt daarentegen weder ontsierd door de breede lijst van drukfouten, waaraan zelfs het titelblad niet heeft kunnen ontsnappen.

Wij mogen den Heer CALAND verder aanmoedigen, en hem de noodige krachten en tijd toewenschen, om voort te gaan op den ingeslagen weg, en het publiek, door de voortzetting van zijn werk, verder in de vruchten van zijne kunde en ondervinding te doen deelen; terwijl wij bij deze gelegenheid niet kunnen nalaten den wensch te uiten, dat een vak, hetwelk nog steeds zulke kundige mannen oplevert, als ook de Schrijver van dit werk blijkt te zijn, in ons Vaderland weder meer worde aangemoedigd, dan tegenwoordig het geval schijnt te zijn. Want, moeten wij vragen, waar toch behoorde dit vak meerdere aanmoediging te ondervinden, dan in een land, hetwelk deszelfs aanwezen aan de kunst verschuldigd is? Immers wat was ons land, vóór dat de kunst hetzelve ter bewoning geschikt maakte, en onze moerassen in vruchtbare streken hervormde? Zoo zegt MONTESQUIEU: *La Hollande et la Frise n'étaient point, pour ainsi dire, encore faites. C'étaient pour la plupart des terres submergées, que l'art a rendues propres à être la demeure des hommes.*

Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl en Letterkennis, als voorbereiding voor de Redekunst of Welsprekendheidsleer, in hare hoogere beteekenis. (Ten gebruike bij een gedeelte mijner Akademische Voorlezingen in het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid, en verder in het algemeen voor Onderwijzers en andere Beoefenaren van Taal en Stijl.) Door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar in genoemde vakken aan de Groningsche Hoogeschool, enz. Tweede, geheel overgeziene en verbeterde Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1831. *In gr. 8vo. XX en* 484 *bl. f* 3 - 60.

Nederlandsche Redekunst, of Grondbeginselen van Stijl en Welsprekendheid voor Nederlanders, door Mr. B. H. LULOFS. *(Tot eene Handleiding bij een gedeelte mijner Voorlezingen.) Tweede, verbeterde Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1831. *In gr. 8vo. VIII en* 163 *bl. f* 1 - 40.

Tot het geven eener schets zijn werken als de beide bovenstaande minder geschikt; ook achten wij derzelver inhoud en strekking reeds genoegzaam uit den eersten druk bekend te zijn. Zij dragen overal blijken van des Hoogleeraars uitgebreide kennis, gezond verstand en gezuiverden smaak. De vragen, achter elk Hoofdstuk van het eerste werk geplaatst, lokken uit tot verder onderzoek. Doch, daar de geleerde Schrijver zelf zulk een goed Dichter en beminnaar van dichterlijke voortbrengselen is, hadden wij hem, althans bij dezen tweeden druk, wel wat grondiger en scherpzinniger over de *Prosodie* verwacht. Dat hij over het *quantitatief-prosodische* stelsel van Prof. KINKER luchtig henenstapt, en liever naar 's mans werk zelve verwijst, dan zich daarin te verdiepen, is allezins gepast; doch over het *in gebruik zijnde accentief-prosodische* stelsel, en de daarop gegronde *gewone versificatie*, had hij, zonder te groote uitvoerigheid, helderder en vollediger kunnen zijn. HUYDECOPER, in zijne *Proeve op* VONDEL, is op dat punt meer bevredigend. Bij LULOFS is het, als hadden wij slechts lettergrepen met en zonder klemtoon; terwijl de zoogenaamde *halve* toon, en de daarop steunende toonleiding in de Alexandrijnen, geheel wordt overgeslagen. Verder wordt er ten onregte beweerd, dat wij, in

onze *rhythmische* verzen, geene *spondeën* zouden hebben. Immers, schoon van twee naast elkander staande grepen de eene altijd iets hooger klinkt dan de andere, kan echter die andere, door eene opvolgende lagere greep, betrekkelijk hoog worden, en alzoo, met de voorafgaande nog hoogere greep, eenen *spondaeus* vormen. De praktijk des Schrijvers is hier beter, dan zijne theorie. Wij zullen dit uit zijne eigene verzen, door hem aangehaald bl. 435 van het eerste werk, aantoonen:

„ Waar is die Koning thans, || die in zijn dronken waan
„ Sprak: ik zal diep in 't noord, || hoog boven zon en maan,
„ Hoog boven 't maatloos ruim || der gouden stargewesten,
„ Gelijk aan de eeuw'ge Goôn, || mijn' vorstenzetel vesten?
„ Ja! || in den afgrond! — || in den afgrond || zonk hij neêr!
„ Hij scheen een God! — || Zijne ure sloeg! — || Niets was hij meer!

Waar is die Koning thans? Waar ontvangt hier noodzakelijk den klemtoon en wordt daardoor lang; maar *is* wordt gevolgd door *die*, welk *die* toonloos wordt door het volgende *Ko* in *Koning*. Nu krijgt *is* een' halven toon, en *waar* behoudt zijnen hoogeren toon. *Is die Koning* zou twee *trocheën* zijn; *waar is die Koning thans?* wordt één *spondaeus*, gevolgd door twee *jamben*. Dezen regel heeft men slechts toe te passen op: *Sprak: ik zal diep* enz., om overal de *spondeën* gemakkelijk van de *jamben* te kunnen onderscheiden. Wanneer op de laatste in *grazige* eene korte greep volgt, dan wordt dat *ge*, hetwelk nu een' halven toon ontvangt, betrekkelijk hoog of lang door de plaatsing, gelijk in: *de grazige landouwen*. Doch dit is eene dichterlijke vrijheid, en *grazige* is de zuiverste *dactylus*, die zich denken laat, in den *adonius: grazige beemden*. Hoe kan de Hoogleeraar, op bl. 426, er aan twijfelen, of *grazige* een *echte dactylus* is? Of is *caput* in 't Latijn geen *pyrrhichius*, al zegt VIRGILIUS, *ob caesuram: Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius*

abstulit ensis? — Verder wil de Hoogleeraar, dat men slechts spaarzaam de rust in de Alexandrijnen verwaarlooze, maar maakt geen onderscheid tusschen het *welluidend* verwaarloozen der rust, als de zesde lettergreep slechts lang is door den *halven* toon, gelijk in zijn eigen vers: *Ja! in den afgrond!* — | *in den afgrond* | *zonk hij neêr*, en het *stroeve* verwaarloozen der rust na de zesde greep, als die zesde greep volstrektelijk *hoog* is; hetwelk slechts nu en dan eene schoonheid wordt, gelijk in het daarop volgende rijmgevende vers van den Schrijver:

Hij scheen een God! — | *Zijne ure sloeg!* — | *Niets was hij meer!*

Gaarneelooft Recensent, dat de Hoogleeraar dit alles voor zichzelven even goed, mogelijk beter weet: deszelfs verzen bewijzen het. Maar voor zijne Studenten heeft hij de waarheid, in *dat* opzigt, onduidelijk voorgedragen, en geeft hun aanleiding, om de heerlijke Alexandrijnen van KINKER (bl. 447) te vermoorden, door b. v. te lezen:

Aan 't westereinde van | *den eeuwig duistren kerker*,

in-plaats van:

Aan 't westereinde | *van den eeuwig* | *duistren kerker.*

De Hoogleeraar houde ons deze aanmerking ten goede: zij werd gemaakt uit belangstelling in onze Nederlandsche Dichtkunst.

Wat nu het andere hier aangekondigde werk: *Nederlandsche Redekunst*, betreft; alles schijnt ons hier ordelijk uiteengezet en doelmatig behandeld. Althans voor onszelven hebben wij bij de lezing nergens eene plaats ontmoet, die ons eenigzins stuitte. — Beide werken maken een belangrijk geheel, en de beoefening van derzelver inhoud kan niet anders, dan den studerenden voordeelig zijn.

Indische Tafereelen, voor Reizigers aan den Haard. Uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij de Wed. J. Allart. *In gr. 8vo. XX en 287 bl. f 2 - 90.*

Het reizen, vooral in vreemde landen, verschaft den op-

merkzamen waarnemer gelegenheid, om veel te zien, dat voldoening aan zijne weetgierigheid kan geven. De meeste menfchen echter blijven, door omftandigheden genoodzaakt, in beperkten kring zich bewegen, en verlaten nooit of zelden den geboortegrond. Menigeen, die in dit geval zich bevindt, is evenwel niet onverfchillig omtrent de gefteldheid van andere gewesten, maar verneemt gaarne, welke natuurtooneelen, welke zeden en gewoonten elders plaats hebben. *Indië*, zoo rijk in fchoonheden der natuur, zoo merkwaardig wegens vroege befchaving en talrijke bevolking, doch tevens een treurig bewijs van de nadeelen des Heidendoms, dat zijne aanhangers diep vernedert, — *Indië* heeft vele bijzonderheden, welke men met belangftelling verneemt. Reizigers, die een getrouw verhaal van hunne ontmoetingen en opmerkingen ter lezing geven, doen eene wezenlijke dienst aan weetgierigen, wier omftandigheden niet toelaten, dat zij een zoo verwijderd land bezoeken. Offchoon het ook in onze taal niet ontbreekt aan befchrijvingen van *Indië*, achten wij echter de hier aangekondigde *Tafereelen* belangrijk genoeg, om *ze* onzen landgenooten aan te bieden. Zoo kan men, met het boek in de hand aan den haard gezeten, den *Britfchen* Officier op zijne togten volgen, en opmerken, wat hem het meest opmerkelijk voorkwam. Deze Reiziger, die geene aanfpraak op geleerdheid maakt, fchreef niet voor geleerden, maar wilde flechts zijne waarnemingen en gedachten mededeelen. Wij meenen hem voor een goed waarnemer te mogen houden, die blijken geeft van een juist oordeel, en die hoogachting verdient wegens zijne edele beginfelen. Overal ftraalt een godsdienftige geest in zijn gefchrift door, en hij maakt menige belangrijke aanmerking betrekkelijk den naderenden val des Heidendoms in die landen. Hij befchouwt de *Hindoes* in een veel minder gunftig licht, dan b. v. HAAFNER deed. Hier en daar bemerkt men den *Engelschman*, die met *Engeland* en alwat *Engelsch* heet te zeer ingenomen is. Nogtans heeft hij waarheidsliefde genoeg, om bl. 177 met zoo vele woorden te fchrijven, dat *de eene helft der opbrengst van hetgene in geheel Indië aan het bijgeloof afgeperst wordt* (door een groot aantal *Brahminen*) *in de geldkisten der Engelsch O. I. Compagnie overgaat.* Hij maakt aldaar de zeer gegronde aanmerking: „ Het bijgeloof te onderfteunen en het bedrog in de hand te werken,

is zonder twijfel eene even lage als goddelooze staatkunde; en het strekt ons (*Engelschen*) weinig tot eer, dat wij ons pogen te verrijken door het plunderen van den blinden afgodendienaar; welligt strijdt het zelfs tegen ons wezenlijk belang." Het is dus geenszins te verwonderen, dat zekere lieden, die tijdelijk voordeel uit de instandhouding des bijgeloofs trekken, zoo ongunstig over het werk der Zendelingen oordeelen.

Hoe gunstig wij ook over dit werk denken, zoo kunnen wij ons echter niet geheel vereenigen met des Schrijvers godsdienstige begrippen. Over de verbazende uitbreiding van de magt der *Engelschen* in het Oosten sprekende, oppert hij, bl. 83, de vraag, of dit werk inderdaad het *hunne* is, en of zij waarlijk op dezen roem *aanspraak* mogen maken. Na erkend te hebben, dat *zij* hunne eerste, gemakkelijke overwinningen aan *verraad* te danken hadden, dat *zij* volken tegen volken in het harnas jaagden, dat *zij* menschen, in hetzelfde land geboren, die dezelfde taal spraken, dezelfde zeden *koesterden* (?), dezelfde Godsdienst beleden, tegen elkander vijandig maakten, en dat *zij* (*Engelschen*) de inboorlingen tegen elkander aanvoerden, betuigt hij: „Wij allen zijn werktuigen in de hand van den Almagtige; en dit te beseffen en te erkennen, is toenemen in wijsheid. De onbeperktste aanwending van ons verstand en betooning van onzen moed zijn altoos op eene geheimzinnige wijze onderworpen aan het bestuur der Goddelijke Voorzienigheid." De Reiziger, die *Krijgsman* is, begeeft zich hier op een hem vreemd veld. Hij gaat van de onderstelling uit, dat de gevolgen van den *eersten vloek* nog rusten op Heidensche landen, en dat de wreedheden, vroeger door Mahomedaansche overwinnaren aan de *Hindoes* gepleegd, *in Gods hand gediend hebben tot middelen, om Zijne wraak over dezelve te volvoeren;* eene onderstelling, die allerlei gruwelen, zoo niet wettigt, althans vergoelijkt. Te regt heeft de Vertaler, in eene noot, de aanmerking gemaakt, dat hij *dit harde denkbeeld voor rekening van den Schrijver laat.* Trouwens, op eene andere plaats, den rijkdom der natuur vermeldende, schijnt de Reiziger zijn stelsel te vergeten, daar hij uitroept: „Waarlijk, deze aarde, die wij bewonen, is een prachtige tempel, wisten wij haar slechts uit het regte oogpunt te beschouwen en te genieten." Wij onderschrijven dit gaarne, en twijfelen niet, of menig lezer

zal met genoegen den *Brit* op diens togten door *Indië* volgen. — De vertaling is vloeijend. Voor *gedoe*, op bl. 10, had een ander en beter woord gekozen moeten worden.

Verschillende Reizen en Lotgevallen van P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *IVde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1832. *In gr. 8vo. VIII en* 388 *bl. f* 4 - 20.

Na de loffelijke aankondiging der drie vorige deelen, zal het genoeg zijn van dit vierde en laatste deel te zeggen, dat het even lezenswaardig is en het werk op eene voortreffelijke wijze besluit. Wij vinden hier, onder anderen, de vroeger beloofde beschrijving van *eigenlijk Borneo*, de aanteekeningen over *Siam* en *Cochinchina*, de levensschetsen van DIPO-NEGORO, KYAHI-MODJO en BASSA-PRAWIRO-DIRDJO; voorts, behalve nog vele bijzonderheden, den Schrijver zelven betreffende, waaronder zijne terugkomst in het vaderland, nog eene naauwkeurige beschrijving der Residentie *Bantam*. Wanneer wij de vier deelen thans als geheel beschouwen, dan noemen wij de uitgaaf van dit werk eene wezenlijke aanwinst voor de Nederlandsche letterkunde, en wij oordeelen, dat het een' schat van zaken behelst, die op eene aangename en onderhoudende wijs worden medegedeeld. Slechts weinige vertaalde reisbeschrijvingen hebben zoo veel innerlijke waarde, vooral voor den *Nederlander*. Dit oorspronkelijke werk versiere dan welhaast elke welvoorziene boekverzameling!

Het Boek zonder Titel.

„ *Hierdoor sterven meer jonge lieden, dan door*
„ *alle ziekten zamengenomen.*"

TISSOT.

Te Zutphen, bij W. C. Wansleven. 1832. *In kl. 8vo.* 120 *Bl. Met* 16 *Platen. f* 1 - 50.

Men zonde omtrent het doel van dit boeksken, zonder

eigenlijken titel, in het onzekere kunnen zijn, indien niet aanstonds het op den omslag geplaatste en verder nog eens herhaalde *Motto*, met den naam van TISSOT daarachter, aanduidde, wat men hier te verwachten hebbe. Het Voorberigt laat deswege ook niet lang in onzekerheid. *Het behandelt een der teederste punten in de opvoeding*, zegt de Vertaler. Maar, voor wie is het nu eigenlijk geschreven, — voor hen, die *opvoeden*, of die *opgevoed* moeten worden?

De Vertaler heeft gelijk, dat er reeds veel over dit onderwerp is geschreven. Te veel inderdaad! Het ware beter, dat er minder over geschreven was; welligt het best, indien er verder over dit onderwerp niets meer op het papier gebragt wierd. Den Vertaler, die meent met zijnen arbeid geen nutteloos werk te doen, zal dit gezegde zeker niet gevallig zijn. Men kan ook niet zeggen, dat die een goed doel beoogt nutteloos werk doet; maar bij alle goede bedoelingen, bij allen arbeid van dezen aard, welke winst is er gedaan? Men zal zeggen: Indien er slechts één door behouden wierd, voorzeker het werk ware niet nutteloos! Maar de menigte, welke, tot derzelver nadeel, met dingen bekend gemaakt wordt, die nutter voor haar verborgen mogten blijven? En komen zulke boeken ook in de regte handen? Zij deelen in het lot van vele preken; zij worden niet gehoord door hen, voor wie ze eigenlijk ingerigt zijn, — niet gelezen van hen, voor welke zij bestemd zijn.

En nu het boekje zelf? Zonderlinge opschriften, zonder behoorlijke opvolging, zonder aaneengeschakelde orde, b. v. *Bloeijende Gezondheid; Rugtering; Maagpijnen; Roode Oogen*(!); *Groote Zwakheid*, enz. Wat moet zulk mengelmoes door elkander beteekenen?

Elk opschrift heeft een plaatje tegen zich over. Wat zal men van deze zeggen? Op zijn best genomen, zijn ze geschikt, om kinderen bang te maken; en voor deze zullen zij toch niet moeten dienen? Voor die iets verder denkt, zullen zij voorwerpen van spotternij of van medelijden zijn, wel te verstaan over de ellendige voortbrengsels der kunst, indien men zulk prulwerk nog een kunstvoortbrengsel mag noemen; en deze karikaturen worden nog gezegd, in een der Hospitalen te *Parijs*, naar het leven geteekend te zijn! Zulke ernstige onderwerpen moet men door geene spotprenten den lezer vertegenwoordigen.

Wat het werk zelve betreft, de stijl kan wel tot den

gezwollenen gebragt worden. Men vindt van alles *was* en *niets degelijks*. Het mag in het oorspronkelijke eenige bevalligheid hebben, het mist evenwel hetgeen de geschriften van ALIBERT, RICHERAND en anderen onderscheidt.

Wilde men nog iets over dit onderwerp hebben, het behoorde in een' eenvoudigen, deftigen trant geschreven te zijn, kort, zonder overdrijving; en het ware beter, waarschuwingen tegen het kwaad te geven, dan hetzelve als reeds gepleegd te beschouwen en af te beelden, en nog wel op dusdanig eene wijze.

Wanneer men bl. 92 eene aanhaling van HUFELAND vindt, en op de aanhalingen bl. 4 en 5 let, zoude men beginnen te twijfelen, of het werkje wel geheel van *Franschen* oorsprong is. Uit de drukfeil bl. 67, waar men MICHERAND voor RICHERAND leest, zoude men bijna besluiten, dat de Vertaler geen Geneeskundige is.

Latijnsche Grammatica, of Spraakkunst voor Eerstbeginnenden, door C. G. BRÖDER. *Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1831. *In* 8*vo*. *VI*, 228 *bl.* *f* 1-70.

Eene langdurige ondervinding, de beste leermeesteresse ook in deze zaken, heeft het nut en de voortreffelijkheid van dit boek bevestigd. Hetzelve heeft in *Duitschland* vierentwintig uitgaven beleefd, en is nu voor de derde maal in ons Vaderland herdrukt. Wij bevelen deze *Grammatica* op het zeerst aan, en bedanken den Heer DONCKERMAN voor zijne zorge, aan dezelve besteed. Het Hoogduitsche werkje heeft er veel door gewonnen.

Lectiones Latinæ, of Latijnsche Leesoefeningen van gemengden inhoud, enz. door C. G. BRÖDER. *Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1832. *In* 8*vo*. *VIII*, 224 *bl.* *f* 1-70.

De *Romeinen* hadden, zoo het schijnt, geene Leesboeken, geschikt om in hunne scholen de verstandelijke vermogens der kinderen trapswijze te ontwikkelen en met nuttige kundigheden te verrijken. Men gaf der jeugd vaderlandsche Dichters in handen, en in latere tijden was VIRGILIUS het

voornaamste Leesboek. De Romeinsche geschriften, welke tot ons zijn gekomen, zijn voor mannen geschreven. Hieruit volgt, dat wij, onzen kinderen het Latijn willende leeren, óf eene keuze uit die geschriften moeten doen, óf zelve iets zamenstellen, hetwelk ten bewusten einde dienstbaar kan zijn. Onder de beste Leesboeken behoort zonder twijfel het aangekondigde van BRÖDER, naar den vierentwintigsten Hoogduitschen druk ten dienste der Nederlandsche jeugd ingerigt door denzelfden ijverigen en in het geven van onderwijs theoretisch en praktisch ervarenen DONCKERMAN.

De *Lectiones* zijn verdeeld in vier Boeken, zijnde *Natuurlijke Geschiedenis*, *Zamenspraken*, *Verhalen* en *Fabelen*. De opklimming van het gemakkelijke tot het moeijelijkere, de onderwerpen en taal pleiten zeer voor het gebruik van dit werkje, hetwelk alzoo met de bovengemelde *Grammatica* een uitmuntend geheel uitmaakt.

CAJI CRISPI SALLUSTII *quæ exstant ex doctorum virorum emendatione*, d. i. alles, wat door SALLUSTIUS geschreven en tot ons gekomen is, naar de verbetering van geleerde mannen. *Te Zutphen*, *bij* W. J. Thieme, 1832. *In* 12*mo*. *XX*, 194 *bl*. *f* 1 - 90.

Wanneer onze Boekhandelaars nieuwe drukken van klassieke Schrijvers ondernemen, raden wij hun vooral, dat werk aan bekwame mannen toe te vertrouwen. Op deze uitgave hebben wij veel aan te merken. Het blijkt volstrekt niet, welke recensie of tekst hier gevolgd is. Dan is er over SALLUSTIUS veel geschreven, hetwelk beter is dan het Leven van dien Historieschrijver door CRINITUS, hetwelk hier gegeven wordt. Allerminst zouden wij het ellendige vertoogje van JOANNES CLERICUS herdrukt hebben. De *Index* laat ook veel te wenschen overig. De maker van denzelven verstaat het Latijn niet goed, getuige de *conjuratores* op het woord *Sanguis*. Letter en papier zijn voor 't overige, naar den waarschijnlijk goedkoopen prijs, niet kwaad.

Antikritiek. (*)

In een der vorige nummers dezer *Letteroefeningen* werd eene *Recensie* geplaatst van het in 't begin dezes jaars uitgekomen stukje *Over het beginsel der Doodstraf.* Onder andere aanmerkingen, in die *Recensie* voorkomende, en die wij voor het oogenblik in hare waarde of onwaarde laten, (offchoon ze uit een verkeerd inzicht der zake voortvloeijen) (†) was er eene op eene blijkbare drukfout, die men goedvond als eene ongerijmdheid des Schrijvers te doen voorkomen, (‡) gegrond. *Hand.* 25: 11 zegt PAULUS: *indien ik onrecht doe, en iet des doods weerdig gedaan hebbe, ik weigere niet te sterven!* hetgeen voorzeker de mogelijkheid van een doodschuldig vergrijp, en dus van eene rechtmatige doodstraf onderstelt. (GROTIUS *de J. B. ac. P.* Lib. I. Cap. 2. § 7. Art. 13. zegt te recht: *Quod si ea tum fuisset Dei voluntas, ut capitalibus judiciis abstisteretur, potuerat quidem se purgare Paulus, sed non debuerat in hominum animis eam relinquere opinionem, quasi plectere nocentes nunc non minus quam olim liceret.*) De Letterzetter had voor *Hand.* 25 gezet: *Hand.* 26. (§) En nu schrijft de *Recensent* den Auteur de meening toe, als wierde de doodstraf gewettigd door het bovenmatig woeden van Paulus tegen de Christenen vóór zijne bekeering (!!).

De *Recensent* had *en* dezen misslag *en* menige andere (**) in zijne beoordeeling kunnen vermijden door het aandachtige lezen van het op bl. 4 aangetogene Hoofdstuk in het werk van GROTIUS. Dan dit werk wordt hedendaags, helaas! meer *geprezen* dan *gelezen*; en menigeen die het voor den grooten man wegens zijn gedrag in Staat en Kerk (waarin juist het meest te misprijzen is) (††) 't ijverigst opneemt, draagt intusschen weinig kennis aan het waarlijk voortreffelijke en zeer gewichtige, dat in 's mans werken, waar hij niet polemiseert, gevonden wordt. De Schrijver dezes rekent de uren, voorheen aan het lezen van het beroemde werk *Over het recht van Vrede en Oorlog* besteed, onder de aangenaamste en nuttigste zijner Rechtsstudie, en beveelt die lezing den niet zeer welwillenden *Recensent* welmeenend aan!

(*) Dit korte wederwoord wilden wij, ten blijk van onpartijdigheid, de plaats niet weigeren. *Red.*
(†) Met verlof des Stellers, eene magtspreuk.
(‡) Eene niet zeer heusche onderstelling.
(§) Die Letterzetters zijn toch ware zondebokken!
(**) Ongenoemde.
(††) Waartoe dit *hier?*...

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

I. en J.

L.

M.

P.

R.

